

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LII

2015

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom LII, 2015

SUMAR

STUDII ȘI ARTICOLE

EVUL MEDIU

ADRIAN IONIȚĂ, BEATRICE KELEMEN, ALEXANDRU SIMON, <i>De la Biserica Argeș I la Biserica Argeș II: vremea Țării Românești și a Bisericii Sfântul Nicolae Domnesc</i>	1
DANIEL MIREA, <i>Vladislav voievod și „lămurirea unei enigme istorice”</i>	53
IULIANA STAVARACHI, <i>Meșteșugari și negustori în mahalaua Muntenimii din secolul XVII până la instituirea Regulamentului Organic. Distribuie spațială și cronologică</i>	79

DREPT, ECONOMIE, SOCIETATE

MIHAI MÎRZA, <i>Încălcări ale dreptului de ctitorie: procesele dezînchinării mănăstirii Precista Mare din Roman (secolele XVIII–XIX)</i>	101
SORIN GRIGORUȚĂ, <i>O carte de judecată privitoare la pretențiile mănăstirii Trei Ierarhi asupra moșiilor Mircești și Cozmești (1837)</i>	155
LORÁND L. MÁDLY, FRITZ MITTHOF, <i>Situația juridică a comorilor găsite la începutul secolului XIX. Dreptul asupra bunului găsit și practica acestuia</i>	185
LAURA STANCIU, <i>Relația dintre Mitropolia de Ezstergom și Biserica Română Unită din Transilvania: episodul din 1850</i>	195

AVATARURILE MODERNIZĂRII

MARIUS CHELCU, <i>Procopie Florescu: portretul unui funcționar din secolul XIX</i>	209
DIONISIE LIBONI, <i>Între deziderate și realizări: modernizarea birocratică din timpul ministeriatului lui Lev Perovski (1841–1852)</i>	221
COSMIN MIHUȚ, <i>Partida Națională din Țara Românească (1837–1840). Identitate ideologică și manifestări în spațiul public</i>	229
MIHAI CHIPER, <i>„Iașii sub cuțitul hahamului”. Antisemitism economic în prohibiția cârnii trif (1867–1868)</i>	245
ANDREI CUȘCO, <i>„Chestiunea bisericească” în Principatele Unite și Regatul României în oglinda discursului imperial rus (1860–1914): între continuitate și transformare</i>	269

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LII, 2015, p. I–VIII, 1–492

IV

RELĂȚII INTERNAȚIONALE

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, <i>Ocupația germană a Letoniei, 1941–1944. Câteva aspecte controversate</i>	287
VERONICA TURCUȘ, <i>Un document diplomatic secret despre planificări ale abdicării regelui Mihai</i>	303
PAUL NISTOR, <i>Relațiile dintre Statele Unite ale Americii și România comunistă în 1957</i>	311

TRECUTUL RECENT

GABRIELA GRUBER, <i>Gheorghe Brătianu, acțiune și destin politic după revenirea în Partidul Național Liberal (1938–1953)</i>	331
MIHAELA BOTNARI, <i>Colaborarea româno-sovietică în domeniul educației. Studenții români în URSS (1946–1956)</i>	367
SORIN D. IVĂNESCU, <i>Implicarea Securității în procesul de colectivizare a agriculturii din România</i>	383
ALEXANDRA TOADER, <i>O „anatomie” a manifestelor anticomuniste din anii '40–'50</i> ...	397
AURELIA VASILE, <i>Réseaux et stratégies pour la diffusion du cinéma roumain en France de 1950 à 1954</i>	409
CRISTINA PREUTU, <i>Strategii politice cu privire la introducerea televiziunii color în România comunistă</i>	425

RECENZII

<i>Monahismul ortodox românesc. Istorie, contribuții și repertoriare</i> , vol. I, <i>Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent</i> , lucrare publicată la inițiativa și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Basilica, 2014, 1040 p. (Iulian Marcel Ciubotaru)	439
DINU BALAN, <i>Ioan Alexandru Brătescu-Voinești. De la pacifism la huliganism</i> , Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015, 182 p. (Dumitru Vitcu)	441
VASILE DIACON, <i>Bucovina în secolul XX. Istorie și cultură</i> , colecția „Opera Omnia”, Iași, Editura Tipo Moldova, 2012, 728 p. (Mugur Andronic)	444
VLADIMIR STREINU, <i>Radiografii politice</i> , ediție îngrijită și tabel cronologic de Ileana Iordache-Streinu, prefață de Barbu Cioculescu, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2013, 222 p. (Florea Ioncioaia)	451

NOTE BIBLIOGRAFICE

ANDREA STERK, <i>Monahul-episcop în Antichitatea târzie. Renunțând la lume, dar totuși conducând Biserica</i> , traducere de Dragoș Dâscă, ediție îngrijită de lect. dr. Vasile Bîrzu, Sibiu, Editura Ecclesiast, 2012, 328 p. (Iulian Marcel Ciubotaru)	457
DAN FLOAREȘ, <i>Radiografia unei apostazii. Iliș Rareș</i> , Iași, Editura Vasiliana '98, 2013, 112 p. (Iulian Marcel Ciubotaru)	459
LAURENȚIU RĂDVAN (coordonator), <i>Iași – oraș al diversității. Categorii etnice și minorități în secolele XV–XX: aspecte sociale, economice și culturale</i> , Iași, Editura Ars Longa, 2015, 376 p. (Andrei Melinte)	461
ADRIAN VIȚALARU, <i>Nicolae Petrescu-Comnen (1881–1958). Diplomat</i> , Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 584 p. (Bogdan-Alexandru Schipor)	463
GEORGE CIPĂIANU, <i>Catolicism și comunism în România. 1946–1955. O perspectivă diplomatică franceză</i> , Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, 424 p. (Ion I. Solcanu) ...	464

ELENA DRAGOMIR, <i>Cold War Perceptions. Romania's Policy Change towards the Soviet Union, 1960–1964</i> , Cambridge Scholars Publishing, 2015, 290 p. (Bogdan-Alexandru Schipor)	466
SILVIU MILOIU, CEZAR STANCIU (edited by), <i>East Central Europe in a Century of Challenges. Studies in History and International Relations</i> , Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, 276 p. (Bogdan-Alexandru Schipor)	469

REVISTA REVISTELOR

„Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași (serie nouă). Istorie”, tom LX (2014), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 768 p. (Marian Juncanariu)	471
--	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

<i>Activitatea Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” în anul 2014</i> (Cătălina Elena Chelcu, Bogdan-Alexandru Schipor)	475
--	-----

IN MEMORIAM

<u>Acad. Camil Mureșanu</u> (Alexandru Zub)	487
<u>Veniamin Ciobanu</u> (Alexandru Zub)	489

ABREVIERI	491
------------------------	-----

YEARBOOK OF THE “A. D. XENOPOL” INSTITUTE OF HISTORY

Tome LII, 2015

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

MIDDLE AGES

ADRIAN IONIȚĂ, BEATRICE KELEMEN, ALEXANDRU SIMON, <i>From the Argeș I Church to the Argeș II Church: The Times of Wallachia and of the Princely St. Nicholas Church</i>	1
DANIEL MIREA, <i>Vladislav and “the Elucidation of a Historical Puzzle”</i>	53
IULIANA STAVARACHI, <i>Craftsmen and Merchants in the Neighbourhood Muntenimea (17th Century – First Half of 19th Century). Spatial and Chronological Distribution</i>	79

LAW, ECONOMY, SOCIETY

MIHAI MÎRZA, <i>Violations of the Foundational Right: The Trials of Un-Dedicating the Precista Mare Monastery in Roman (18th–19th Centuries)</i>	101
SORIN GRIGORUȚĂ, <i>The Judgement Caused by the Claim of the Three Hierarchs Monastery Over the Estates from Mircești and Cozmești (1837)</i>	155
LORÁND L. MÁDLY, FRITZ MITTHOF, <i>The Juridical Status of Found Objects at the beginning of the 19th Century. The Laws Regarding the Found Objects and their Practice</i>	185
LAURA STANCIU, <i>The Institutional Relation between the Mitropolia of Esztergom and the Romanian Uniate Church from Transylvania. The 1850 Episode</i>	195

AVATARS OF MODERNIZATION

MARIUS CHELCU, <i>Procopie Florescu: the Portrait of an Official from the 19th Century</i>	209
DIONISIE LIBONI, <i>Between Limits and Realizations: Bureaucratical Modernization in the Period of Service of Lev Perovskii (1841–1852)</i>	221
COSMIN MIHUȚ, <i>The National Party from Wallachia (1837–1840). Ideological Identity and Manifestations in the Public Space</i>	229
MIHAI CHIPER, <i>“Iași under the Hakham’s Knife”. Economic Anti-semitism in the Prohibition of Treif Meat (1867–1868)</i>	245
ANDREI CUȘCO, <i>The “Church Question” in the United Principalities and the Romanian Kingdom Through the Lens of Russian Imperial Discourse (1860–1914): between Continuity and Change</i>	269

VIII

RELATIONS INTERNATIONALES

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, <i>The German Occupation of Latvia, 1941–1944. Some Controversial Issues</i>	287
VERONICA TURCUȘ, <i>A Secret Diplomatic Document about Some Plans Related to the Abdication of King Michael of Romania</i>	303
PAUL NISTOR, <i>Diplomatic Relations Between United States of America and Communist Romania During 1957</i>	311

RECENT PAST

GABRIELA GRUBER, <i>Gheorghe Brătianu's Political Action and Destiny After his Returning into the Romanian National Liberal Party (1938–1953)</i>	331
MIHAELA BOTNARI, <i>Romanian-Soviet Collaboration in Education. Romanian Students in Soviet Union (1946–1956)</i>	367
SORIN D. IVĂNESCU, <i>The Involve of Securitate in the Agriculture Collectivization Process in Romania</i>	383
ALEXANDRA TOADER, <i>The “Anatomy” of the Anti-communist Manifestos in the '40s and '50s</i>	397
AURELIA VASILE, <i>Networks and Strategies for the Distribution of the Romanian Cinema in France from 1950 to 1954</i>	409
CRISTINA PREUTU, <i>Means of Communist Propaganda. Political Strategies of the Introduction of Color Television in Romania</i>	425

BOOK REVIEWS	439
BIBLIOGRAPHIC NOTES	457
JOURNALS REVIEW	471
SCIENTIFIC LIFE	475
IN MEMORIAM	487
ABBREVIATIONS	491

ADRIAN IONIȚĂ*
 BEATRICE KELEMEN**
 ALEXANDRU SIMON***

DE LA BISERICA ARGEȘ I LA BISERICA ARGEȘ II:
 VREMEA ȚĂRII ROMÂNEȘTI
 ȘI A BISERICII SFÂNTUL NICOLAE DOMNESC****

*In memoriam Ștefan Pascu
 (1914–2014)*

Soarta Mormântului 10 din Biserica Sfântul Nicolae Domnesc, rămas din Biserica Argeș I¹, trebuie privită pornind și de la prima apariție în istorie a nenumiților fii ai lui Basarab în anul 1330², dincolo de alte viziuni asupra începuturilor Țării Românești³. Conflictele uneau versanții Carpaților Meridionali și malurile Dunării de Jos⁴. Toate puterile regionale au intrat în luptă⁵. Basarab a supraviețuit⁶, pecetluindu-și poziția de forță la Dunăre înainte ca sursele și gândurile asupra țării sale „să se risipească” vreme de peste un deceniu⁷.

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, București.

** Institutul de Cercetări Interdisciplinare în Bio-Nano Științe, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

*** Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca; Centrul de Studiere a Populației, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

**** Studiu finanțat prin proiectul ANCS, PN-II-PT-PCCA-2011-3-1153, *GENESIS* (2012–2016).

¹ A se vedea, în acest sens, vechile și noile date din Beatrice Kelemen, Adrian Ioniță, Al. Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru al Țării Românești: Mormântul 10 din Biserica Sfântul Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș*, în *AIIX*, LI (2014), p. 1–44, aici cu precădere la p. 2–8.

² Conform actului regelui Carol-Robert al Ungariei, emis la cinci ani după campanie: *DRH*, C. Transilvania, X. 1351–1355, editori Ștefan Pascu, Sabin Belu, [János] Ioan Dani, Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Konrad G. Gündisch, București, 1977, nr. 275, p. 285; *Chronicon pictum Vindobonense* (= „Fontes Historiae Daco-Romanorum”, XI), ediție Gheorghe Popa-Lisseanu, București, 1937, p. 110–111.

³ Neagu Djuvara, *Thocomerius – Negru Vodă*, București, 2007 și Matei Cazacu și Dan <Ioan> Mureșan, *Ioan Basarab*, Chișinău, 2013.

⁴ Vezi (cu accent pe situația carpatină) reperele din Șerban Papacostea, *Prima unire românească. Voievodatul de Argeș și Țara Severin*, în *SMIM*, XXVIII (2010), p. 9–24, la p. 19–21.

⁵ Vezi Ilie Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol-Robert (noiembrie 1330)*, în *CI*, V–VII (1929–1931), p. 324–343, la p. 327–334; Sergiu Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească*, în *Constituirea statelor feudale românești*, editor Nicolae Stoicescu, București, 1980, p. 41–95, aici la p. 69–77.

⁶ Este formularea pe care trebuie să o aplicăm – la nivelul raporturilor politice generale și în pofida victoriei de la Posada – pentru soarta lui Basarab la sfârșitul acelui an, după evenimentele din a doua jumătate a acestuia. Anul 1330 s-a transformat într-un triumf pe fondul evoluțiilor dinastice și militare bulgaro-sârbo-bizantine din 1331–1332.

⁷ După Posada, primul document oficial cunoscut până acum, privind politica *valahă*, datează din anul 1345.

În aprilie 1330, Felician Zah a încercat să-l asasineze pe Carol-Robert și pe familia lui⁸. A eșuat. Regele nu a iertat⁹. În iunie, a izbucnit războiul bulgaro-sârb¹⁰, pregătit de divorțul din 1326 al lui Mihail Șișman de Ana Neda¹¹, sora lui Ștefan Uroș III Dečanski (soția sa de pe la 1300)¹², pentru a se recăsători cu Teodora¹³, sora lui Andronikos III Paleologul¹⁴, văduva fostului țar Teodor Svetoslav († c. 1321)¹⁵. Din mai 1327¹⁶ și în special din 1329¹⁷, Șișman și Andronikos III plănuiseră să elimine complet Serbia Nemanidă de pe harta statelor *creștine*¹⁸. De la 1329 cel târziu¹⁹, când

⁸ Iván Bertényi, *Magyarország az Anjouk korában* [Ungaria în epoca angevină], Budapest, 1987, p. 82–85.

⁹ Tibor Almási, *Záh Felicián ítéletlevele* [Sentința lui Felician Záh], „Aetas”, Szeged, XV (2000), 1–2, p. 91–97.

¹⁰ Ca sinteze: John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, 1987¹, p. 272; Jelaveta Stanojevich Allen, *Velbužd*, în *Oxford Dictionary of Byzantium*, editor Alexander Kazhdan, III, Oxford, 1991, p. 2165 (astăzi, în Bulgaria, sub numele Kiustendil).

¹¹ Ivan Božilov, *Фамилията на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопография* [Familia Asăneștilor (1186–1460). Genealogie și prosopografie], Sofia, 1994, p. 125–127, 134; Vassil Gjuzelev, *Imperatrix Bulgariae Anna-Neda (1277 – c. 1346)*, în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, [Lucrările Institutului de Studii Bizantine], Beograd, L (2013) [= *Mélanges Ljubomir Maksimović*, editori Bojana Krsmanović, Srđan Pirivatrić], p. 617–626, la p. 619–622. Sunt aspecte bulgaro-sârbe neglijate prea adesea de-a lungul vremii de istoriografia română.

¹² Cu accent pe importanța deciziilor (1326–1330) pentru Dușan: George C. Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Emperor Stephen Dusan (1331–1355) and his Successors*, Washington, DC, 1984 [1966], p. 2.

¹³ În controversata – încă din epocă – problemă, a se vedea analiza din I. Božilov, V. Gjuzelev, *История на средновековна България VII–XIV век* [Istoria Bulgariei medievale. Secolele VII–XIV], Sofia, 1999, p. 564–565.

¹⁴ Ursula Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341*, Amsterdam, 1965, p. 26–29. Fiul lui Mihail IX a devenit co-împărat în 1325, susținut de Ioan Cantacuzino și de Șișman, el reușind să-și detroneze bunicul, Andronikos II în mai 1328.

¹⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă au début du XIVe siècle*, în „Byzantion”, Bruxelles, II (1926), p. 153–168. De dispariția sa, urmată la scurt timp de cea a fiului din prima lui căsătorie cu Eufrosina, Gheorghe Terter II (1322–1323), profitase din plin noul țar, Mihail Șișman de la Vidin (István Vásáry, *Cumans and Tartars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge, 2005, p. 90, 123–126, 150).

¹⁶ Pentru acordurile secrete, vezi Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*, Cambridge, 1993, p. 157–161; idem, *The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295–1383*, Cambridge, 1996, p. 23–25, 28; precum și Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 270–271.

¹⁷ Božilov, Gjuzelev, *История на средновековна България*, p. 566–568. Noul acord a venit la începutul lui 1329, după evenimentele din 1328. În replică la alianța lui Andronikos III cu Șișman, Andronikos II se aliașe cu Dečanski, dar acesta nu s-a dovedit foarte activ, așteptând probabil sfârșitul războiului civil bizantin pentru a putea cuceri noi teritorii. Andronikos II a reușit totuși să-l câștige de partea sa pe Șișman, care viza Bizanțul sau măcar noi cesiuni din partea lui Andronikos III (în schimbul vânzării lui Andronikos II), în condițiile în care Andronikos III părea să nu mai aibă nevoie de aliatul bulgar. În final, Andronikos III și Șișman s-au reconciliat, iar Andronikos II a fost detronat, devenind călugăr până la moarte, în februarie 1332. Din păcate, dependența de „memorii”, fie ele și de epocă, este semnificativă, documentele contemporane fiind o raritate și în aceste cazuri. Vezi Ioan Cantacuzino, *Ioannis Cantacuzeni imperatoris historiarum libri IV* (= „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae”, VII–IX), ediție Ludwig Schopen, I, Bonn, 1828, p. 271–274 (*Cantacuzino*); Nicephoros Gregoras, *Historia byzantina* (= „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae”, XIX–XXI), ediție Immanuel Bekker, I, Bonn, 1829, p. 410–412 (*Gregoras*).

¹⁸ Sub acest raport delicat, a se vedea și studiile clasice ale lui Georg Ostrogorsky, *Etienne Dusan et la noblesse serbe dans la lutte contre Byzance*, în „Byzantion”, XXII (1952), p. 151–159, aici la p. 151–152; idem, *Byzantium and the South Slavs*, în „Slavonic and East European Review”, London, XLII (1963), p. 1–14, mai ales la p. 12–13.

¹⁹ Denumirea de *ungrovlahi*, folosită pentru supușii lui Basarab prima oară sub 1323 (de Ioan Cantacuzino, I, p. 175), când Bulgaria și Bizanțul erau în război, sugerează o strânsă legătură între politicile sudice ungare și *valahe*.

Dečanski atacase Belgradul, fiind respins de Carol²⁰, regele ungar era – fie și doar prin vasalul său, Basarab²¹, socrul nepotului lui Șişman, Ioan Alexandru, de pe la 1320–1321 (prin Teodora, fiica sa)²² – aliatul de rit *latin* al țarului bulgar și al basileului bizantin²³. În iulie, Andronikos III a atacat dinspre sud²⁴, iar Șişman dinspre est²⁵. Oștile lui Dečanski și Șişman s-au ciocnit spre sfârșitul lunii la Velbujd (Kustendil)²⁶. Sârbii au învins, iar Șişman și-a pierdut viața²⁷. Trupele lui Belaур, fratele său²⁸, și ale lui Ioan Alexandru, nepotul său și ginerele lui Basarab²⁹, nu

²⁰ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895–1526*, ediție Adrian Andrei Rusu, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 162. În acel context, Carol-Robert și-a amintit și de vechea alianță sârbo-valaho-bulgară, îndreptată împotriva sa în anii 1310 (vezi și *DRH*, D. Relațiile între Țările Române, I. 1222–1456, editori Șt. Pascu, Constantin Cihodaru, K. G. Gündisch, Damaschin Mioc, V. Pervain, București, 1977, I, nr. 18, p. 41).

²¹ Chiar în *Chronicon pictum Vindobonense* (p. 110) se recunoștea că, la 1330, Basarab îi era vasal, „cu taxele la zi”.

²² Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 169. Nunta ei pare să fi premers acordul dintre Carol și Basarab.

²³ „Detaliu surprinzător” pe care numai un (neștitut) compromis sârbo-ungar „de ultimă oră” l-ar fi putut anula.

²⁴ Sursele de bază sunt și în acest caz *Gregoras* (I, p. 454–455) și *Cantacuzino* (I, p. 427–428), cărora li se adaugă letopisețele și hagiografiile sârbești (orientativ: *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, napisao arhiepiskop Danilo i drugi* [Viațele regilor și arhiepiscopilor sârbi, scrise de arhiepiscopul Daniilo și alții], ediție Đura Daničić, Zagreb, 1866, p. 189–191; *Stari srpski rodoslovi i letopisi* [Vechi genealogii și letopisețe sârbești] (= *Zbornik za Istoriju, Jezik i Književnost Srpskog Naroda* [Colecție pentru Istoria, Limba și Literatura Națiunilor Sârbe], I, 16), ediție Ljubomir Stojanović, Beograd, 1927, p. 78–79, 103, 192–193, 199). Pentru evenimente, a se vedea aici și Mirjana Živojinović, *La frontière serbo-byzantine dans les premières décennies du XIVe siècle*, în *Byzantium and Serbia in the 14th Century*, editori Euthymia Papadopoulou, Dora Dialetti, Athens, 1996, p. 57–66, la p. 63–65.

²⁵ Pentru acțiunile trupelor lui Mihail Șişman și ale aliaților săi, a se vedea și Toma Tomov, *Към въпроса за Велбъждката битка* [În problema bătăliei de la Velbujd], în „Анамнеза” [Memoria], Sofia, I (2006), 3, p. 34–48.

²⁶ Pentru lupta din 28 iulie, cu analiza surselor disponibile, vezi și Konstantin Jireček, *Geschichte der Serben* (= „Geschichte der europäischen Staaten”, XXXVIII), I. *Bis 1371*, Gotha, 1911, p. 361–363. Merită reținută și nota lui Vásáry (*Cumans and Tartars*, p. 111, nota 48). În manieră bizantinizantă, cronicile sârbești îl numesc *căpetenie a sciților* pe Șişman. Observația este utilă în contextul redării triumfaliste a bătăliei de către Dušan în 1349 și 1354.

²⁷ Interesant este că sursele nu se acordă în privința sfârșitului lui Mihail Șişman: a căzut pe câmpul de bătălie și trupul i-a fost dus lui Ștefan Uroș III Dečanski; sau a fost luat prizonier, murind pe 31 iulie de pe urma rănilor (o versiune sârbă a evenimentelor susține că el ar fi fost decapitat personal de Ștefan Dušan), la o zi după ce, pe 30 iulie, Dečanski, Belaур și Ioan Alexandru se întâlniseră lângă cetatea Izvor (a se vedea și Aleksandăr Burmov, *История на България през времето на Шишмановици, 1323–1396 г.* [Istoria Bulgariei sub Șişmanizi. Anii 1323–1396] (I), în „Годишник на Софийския Университет: историко-филологически факултет” [Anuarul Universității din Sofia: Facultatea de Istorie și Filosofie], LXIII (1946–1947), p. 1–58, aici la p. 50–51, 54–55).

²⁸ Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 585–586 (cel mai probabil Belaур și Șişman erau frați buni, dat fiind și sprijinul primit inițial de Ioan Alexandru de la Belaур). *Belaур* provenea fie din v(a)lahul *balaур* (cum remarcă deja Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 363, discutând chiar anul 1330), fie din maghiarul *Béla + ur* (domnul Béla). În condițiile ascendenței cumane (pecenege?) a Șişmanizilor (Vásáry, *Cumans and Tartars*, p. 125) și datorită caracterului multi-etnic al Vidinului, unde ei s-au afirmat (Petăr Nikov, *История на Видинското княжество до 1323 година* [Istoria Cnezatului de Vidin până în anul 1323], Sofia, 1922, p. 84–85), ambele variante sunt plauzibile, cu un avantaj logic pentru prima, în special dacă, precum în cazul Basarabilor, „contactul oriental” data din veacul XII (Alexandru Madgearu, *Istoria unei confuzii: Ordessos – Argessis – Argedava – Argeș*, în *Arheologie și istorie în spațiul carpato-balcanic*, editor Denis Căprăroiu, Târgoviște, 2011, p. 139–146).

²⁹ După întronare, Șişman îl numise pe Belaур despot de Vidin, iar pe Ioan Alexandru, despot de Loveč, părțile dunărene de est rămânând probabil sub controlul surorii sale de rit *latin*, Kerana Petrița, sigur ducesea a Cărvunei, sub fiul ei, Ioan Alexandru, ca țar (s-ar putea ca în timpul vieții lui Strațimir, despot de Krân, soțul Keranei și tatăl lui Ioan Alexandru, o structură administrativă comună să se fi întins din Stara Zagora în sud până spre viitoarea Dobrogea, Dârstor și Caliacra; Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 229–230; Krânul

intraseră în luptă³⁰. Ei s-au înțelese imediat cu Ștefan Dečanski³¹, nepotul acestuia, fiul Anei Neda și al lui Șișman, Ioan Ștefan³², fiind întronat țar în august, cu Ioan Alexandru drept (co-)regent³³. Pentru Basarab, ai cărui oșteni îi urmaseră foarte probabil pe cei ai lui Belaury și Ioan Alexandru³⁴, Velbujd a fost un succes politic³⁵. Dar Carol-Robert a pornit – în grabă – împotriva sa în septembrie³⁶. În chip firesc, el nu ar fi riscat aceasta, dacă Andronikos III nu și-ar fi îndreptat trupele contra Bulgariei, oficial pentru a răzbuna alungarea surorii sale după revenirea Anei³⁷. Până și *Cronica pictată de la Viena*, realizată la comanda lui Carol³⁸, recunoștea – fără a aminti în vreun fel contextul dunărean – că Basarab se achitase de toate obligațiile sale feudale, ca suzeran regele neavând în fapt un motiv pentru război³⁹.

În timp ce Basarab se retrăgea din fața lui Carol⁴⁰, oastea bizantină lua cea mai mare parte a coastei pontice a Bulgariei⁴¹ și bloca sprijinul bulgar pe care Basarab conta⁴². Situația sa se agrava, complicată deja de poziția hanului Hoardei de Aur, Özbeğ⁴³, pus să aleagă între aliații și protejații săi, Bulgaria⁴⁴ și Imperiul Bizantin⁴⁵, a

fusesse domeniul unchiului de frate al lui Svetoslav, Aldmir/Etmir, învins de nepotul său la 1305–1306, când s-a născut și Ioan Alexandru).

³⁰ Aspect fundamental, neglijat – voit în anumite cazuri – în istoriografia română, căzută sub imperiul triumfalist din *Zakonik*-ul lui Ștefan Dușan de peste aproape două decenii, în care apărea și Basarab printre învinșii de la Velbujd. Vezi dintre edițiile acestei „surse”: *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog. 1349 i 1354* [Codul lui Ștefan Dușan, țarul sârbilor. 1349 și 1354], ediție Stojan Novaković, Beograd, 1870, p. 4; *Zakonik cara Stefana Dušana. 1349 i 1354* [Codul lui Ștefan Dușan. 1349 și 1354], ediție Nikola Radojčić, Belgrad, 1960, p. 83–86 (*Zakonik*).

³¹ Orientativ: Alberto Alberti, *Ivan Aleksandăr (1331–1371). Splendore e tramonto del secondo impero bulgaro*, Firenze, 2010, p. 45–46; Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 272–273; Văsăry, *Cumans and Tartars*, p. 111.

³² Pentru această ramură „sârbă”, a se vedea Ian S. R. Mladjov, *The Bulgarian Prince and would-be Emperor Lodovico*, în „Bulgaria Mediaevalis”, Sofia, II (2011), p. 603–618; Gjuzelev, *Imperatrix Bulgariae*, p. 617–626.

³³ Detaliu major și deoarece Ioan Ștefan avea spre 30 de ani. Era mai mare cu vreo cinci ani decât Ioan Alexandru.

³⁴ Prezența oștenilor lui Basarab la bătălia de la Velbujd nu a fost menționată în epocă, spre exemplu, nici de către Nicephoros Gregoras (I, p. 454–459), nici de către pre-abilul Ioan <VI> Cantacuzino (I, p. 427–431). Ea apare practic numai în izvoarele sârbești (vezi ca exemple *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 79, 103, 192, 199).

³⁵ Este un alt aspect trecut cu vederea, poate din dorința de a spori triumful „născut din chinuri” de la Posada.

³⁶ Andrei Pippidi, *La originile Țării Românești*, în *RI*, XIX (2008), 1–2, p. 5–20.

³⁷ În această privință, vezi Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 273; Gjuzelev, *Imperatrix Bulgariae*, p. 619.

³⁸ Cunoscut în varianta dezvoltată începută la 1358, *chroniconul* data – prin analogie și cu *Ungarnchronik* a lui Heinrich von Mügelin – de la sfârșitul anilor 1330 (vezi și Pippidi, *La originile Țării Românești*, p. 9–12).

³⁹ *Chronicon pictum Vindobonense*, p. 109 (aspect esențial „în raport” deopotrivă cu cazul Zah și cu Bizanțul).

⁴⁰ Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare*, p. 329–330; Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali*, p. 73–75.

⁴¹ Nici acest aspect n-a („prea”) primit atenția cuvenită în analiza campaniei regale ungare de la sud de Carpați.

⁴² „Blocajul bizantin”, asociat atacului ungar, merită reevaluat și în raport cu evenimentele din deceniul următor.

⁴³ Vezi și Virgil Ciocîltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries* (= „East-Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450”, XX), Leiden/Boston/Köln, 2012, p. 275–278.

⁴⁴ Văsăry, *Cumans and Tartars*, p. 111–112; Ciocîltan, *The Mongols and the Black Sea Trade*, p. 260–266.

⁴⁵ Vezi – dintr-o perspectivă sudică și în raport cu relațiile deja stabilite în veacul precedent – sinteza alcătuită de Dimitri Korobeinikov, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century* (Oxford, 2014), p. 290–294. De reținut este și că a doua soție a lui Mihail Șișman, Teodora, sora lui Andronikos III, cea alungată de Belaury și Ioan Alexandru, fusese văduva lui Teodor Svetoslav, mort pe la 1321–1322, de a cărui dispariție, urmată la scurt timp de cea a fiului său, Gheorghe Terter II, noul țar de la 1322–1323, Mihail Șișman de la Vidin, beneficiase în mod evident.

căror campanie din Serbia o sprijinise⁴⁶. Problemele lui Basarab nu au început la Velbujd (prezența sa acolo fiind „creată”⁴⁷ de Ștefan Uroș IV Dušan la 1349⁴⁸, când și-a arogat victoria tatălui său⁴⁹), ci după ce regele Ungariei a pornit împotriva lui, iar basileul – cu vreo două-trei săptămâni mai devreme – contra Bulgariei⁵⁰.

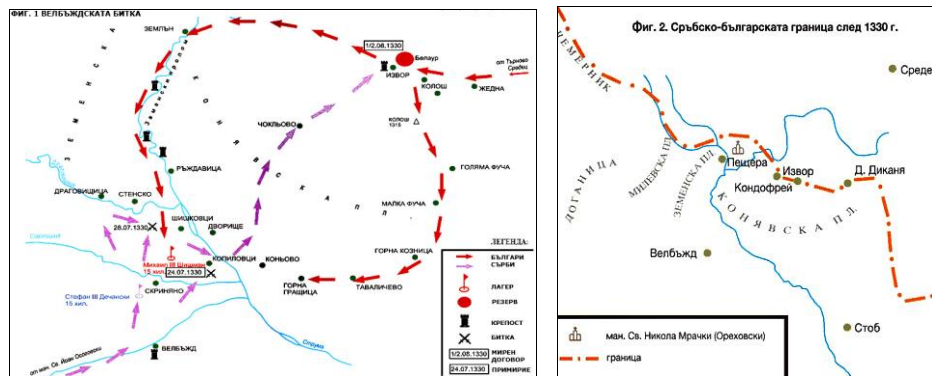

Fig. 1. Acțiunile militare de la sudul Dunării de Jos în vara anului 1330 („Анамнеза”, I/2006, 3, p. 34, 47).

⁴⁶ Sursele sârbe și bizantine se acordă asupra acestui fapt (vezi *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, p. 179–198; *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 79, 103, 192, 199; *Gregoras*, I, p. 454–455; *Cantacuzino*, I, p. 427–428).

⁴⁷ Reamintim că sursele sârbești i-au pomenit pe oștenii lui Basarab, nu și cele bizantine. Nici unele n-ar fi omis însă prezența sa personală, fie datorită urmărilor victoriei sârbe, fie deoarece el ar fi trebuit să fie alături de Bela și Ioan Alexandru (care nu au participat la luptă), la încheierea acordului cu Dečanski după bătălie (*Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, p. 179–198; *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 79, 103, 192, 199; *Gregoras*, I, p. 454–455; *Cantacuzino*, I, p. 427–428; Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 361–363; Vásáry, *Cumans and Tartars*, p. 111, nota 48; Tomov, *Към въпроса за Велбуждката битка*, p. 36–39, 41–44). Dacă participarea trupelor sale la evenimentele sud-dunărene din vara lui 1330 este admisibilă (și logică, datorită alianțelor), prezența lui Basarab la (mai ales) sau lângă Velbujd nu poate fi acceptată numai pe baza „mărturie” foarte speciale a lui Ștefan Dušan.

⁴⁸ *Zakonik*, p. 83–86 (tradus de G[heorghe]. Mihăilă, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexicografiei slavo-române*, în idem, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 261–306, la p. 272–274). Pasajul asupra participării personale a lui *Basarabu Ivanku/Basaraba Ivanko/Ivanko Basaraba* este principala sursă pentru prezența la Velbujd a trupelor *valahe*, adică *basarabe* în letopisețele sârbești (vezi aici și *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 79, 103, 192, 199; Vásáry, *Cumans and Tartars*, p. 111, nota 48).

⁴⁹ Prin însăși natura sa (pasaj cheie din gloriatoarea introducere la codul de legi al lui Dušan), textul imperial (repetat la 1354) ridică o serie de întrebări plecând chiar de la înfruntarea dintre Dušan (în fapt tatăl său, Dečanski, pe care apoi – în a doua jumătate a anului 1331 – l-a detronat și executat) și Șișman, aliații (Andronikos, Basarab) și fideli săi (fratele său, Bela, și nepotul țarului bulgar, Ioan Alexandru, ginerele lui Basarab), ajutați de supușii apusei ai hanului Özbek, unul din principalii garanți – dacă nu cel mai important – ai puterii lui Șișman.

⁵⁰ Fără a intra aici în analiza anilor 1358–1359 ori 1365–1366 spre exemplu (câteva repere în Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 22, 29–30, notele 188, 273), corelări ungaro-bizantine similare pot fi amintite pentru 1334–1336 (cu accent nordic pe Belgrad și Severin) și 1337–1338 (cu accent nordic pe Gurile Dunării și – tot – Severin), ele împiedicând susținerea unei dihotomii ungaro-bizantine în „destinul politic” al Țării Românești (principalele date erau disponibile prin studiile Mariei Matilda Alexandrescu-Dersca, *L'expédition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)*, în „Studia et Acta Orientalia”, București, II (1959), p. 3–23, și Mariei Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în *SRdI*, XV (1962), 2, p. 315–348, la p. 327–328; Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 162).

Legătura – fundamentală pentru istoria formării Țării Românești⁵¹ – dintre cele două acțiuni s-a pierdut sub „vraja imperială” a *Zakon*-ului lui Ștefan Dușan⁵² și sub

⁵¹ Altfel spus, Țara Românească era prinsă între Ungaria („misiunea *catolică*”) și Bizanț („misiunea *ortodoxă*”), fără a putea conta pe Bulgaria (atacată de Andronikos III) și Serbia (divizată de compromisul acceptat de Dečanski după Velbujd), sprijinul tătar trebuind serios ponderat în relație cu angajamentele – divergente – ale lui Özbek.

⁵² Pentru a fi înțeles, pasajul din *Zakon*-ul lui Dușan trebuie privit în contextul anilor 1330–1332, 1345–1348 și 1349–1354. Altfel este greu de răspuns obiectiv la întrebarea: câte din afirmațiile făcute la 19, respectiv 24 de ani după bătălie, de către Ștefan Uroș IV Dușan erau adevărate și câte erau propagandă? Această întrebare firească nu a fost pusă – cel puțin din ceea ce cunoaștem – în mod real în plan istoriografic românesc.

Împotriva voinței patriarhiei ecumenice și ca însemn al alianței sârbo-bulgare consfințite prin căsătoria dintre Ștefan Dușan și sora lui Ioan Alexandru, Elena (1332), patriarhul Bulgariei, Simeon, a participat la încoronarea imperială a lui Dușan în aprilie 1346 (Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 274). Simeon a promulgat apoi (1347–1348) divorțul lui Ioan Alexandru de Teodora, fiica lui Basarab, soția sa din 1320–1321 (Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 200), divorțul venind pe fondul politicii pro-latine a Țării Românești sub Alexander Bassarat (DRH, D, I, nr. 32, p. 60; nr. 38, p. 69). La 1349, când și Țara lui Basarab și Ungaria figurau pe „lista sa neagră” (I. Minea, *Despre politica externă a Țării Românești în anii 1349 și 1357*, în *CI*, V–VII (1929–1931), p. 353–354), Dușan știa toate acestea. Amintindu-l ca țar pe Ioan Alexandru la 1330 (el era doar despot atunci) și – explicit (fățiș în exprimarea țarală) – în relație cu el ca – socru – pe Basarab, Dușan aducea în față de la 1347–1349 la 1330 problemele „bulgaro-valahe”. Era o bătaie de joc (în limitele îngăduite de influența Elenei) la adresa adversarilor de la 1330 și un semn al pedepsei divine abătute la urmă asupra acestora. Textul nu era literă de lege.

Pentru Dușan era și o satisfacție personală de familie: Șișman, răpus la Velbujd, divorțase de mătușa lui Dușan, pe care (tocmai) Belaur și Ioan Alexandru au readus-o apoi – imediat – la putere, blocând cucerirea Bulgariei de către sârbi. A fost poate cea mai importantă acuză împotriva lui Dečanski, care a dus la detronarea sa, în toamna lui 1331. În fruntea mișcării s-a așezat – de voie, de nevoie – fiul său, Dușan. Trecuseră doar câteva luni de când, în primăvara lui 1331, Ana și fiul ei, Ioan Ștefan, fuseseră alungați de boierii bulgari. Ei l-au întronat țar pe ginerele lui Basarab, Ioan Alexandru, impus din august 1330 drept (co-)regent al lui Ioan Ștefan. Numai Belaur, însă chiar la Vidin, i-a rămas loial Anei. Conflictul sârbo-bulgar a fost stins în decembrie 1331, prin acordul dintre Dușan și Ioan Alexandru, devenit durabil prin căsătoria Elenei cu Dușan, în aprilie 1332. Poziția țarului a fost apoi întărită în iulie, prin victoria sa asupra lui Andronikos la Russokastron (vezi Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 270–274).

Remarcăm astfel că din lista participanților „în persoană” la Velbujd, pe lângă Belaur și Ioan Alexandru, trebuie eliminat sigur și Andronikos. El și-a oprit înaintarea cu mult înainte de Velbujd, concentrându-se pe cuceririle sale (Томов, *Към въпроса за Велбъждката битка*, p. 36–39). Oricum, greu admisibila prezență fizică a lui Basarab (adică chiar în timpul pregătirilor militare ungare) trebuie respinsă ca ficțiune glorificatoare a lui Dușan.

Care era atunci înțelesul lui *Basaraba Ivanko/Ivanko Basaraba* asociat de Dușan lui Basarab la 1349 și 1354: Ioan (adică *Ionuț*) al (adică fiul) lui Basarab/Basarab al (adică fiul) lui Ioan (adică al lui *Ionuț*)? *Ionuț* suna tot a aruncare în derizoriu, neputând fi astfel socotit echivalent cu un – falnic – nume de Ioan, sigur nu ca *Ioan Basarab*. Dacă acesta ar fi fost sensul, ginerele acestuia ar fi fost menționat ca Ioan Alexandru și nu doar ca Alexandru de către Dușan. Și Mihail Șișman (care a domnit mai curând sub numele de Mihail Asan III) apărea numai ca Mihail. Nici unul din adversarii de la 1330 având sigur două nume nu era amintit cu ambele peste două decenii de Dușan.

Astfel, *Ionuț* era fiul sau tatăl lui Basarab? Dușan clar spunea că Basarab fusese „în persoană” la Velbujd (ceea ce nu a fost cazul). Atunci, concluzia firească (fără a putea exclude complet posibilitatea ca *Ionuț* să-l fi chemat <și> pe nenumitul fiu, care probabil a stat în fruntea trupelor *basarabe* trecute la sud de Dunăre în acea vară), *Ionuț* ar fi fost numele tatălui său, cunoscut altminteri doar drept *Thocomerius* (DRH, D, I, nr. 25, p. 50). *Ivanko* era o redare – probabil voită – bulgară (Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, 1959, p. 16–17) a sârbescului *Iancu* (Ioan-Aurel Pop, *Numele din familia regelui Matia Corvin: de la izvoarele de epocă la istoriografia contemporană*, în *SMIM*, XXVI (2008), p. 111–138, la p. 125–133). Carol-Robert I-a legat de schismă pe Basarab (DRH, D, I, nr. 18, p. 41; nr. 25, p. 50) la 1329, prin alianța acestuia (anii 1310) cu Milutin, bunicul lui Dușan ([...] *contra Bulgaros, Bazarab, woyuodam Transalpinum, regem Rascie scismaticum, ymo et Tartaros* [...]), și la 1332 (după Posada), prin tatăl său ([...] *que in Terra Transalpina, per Bazarab, filium Thocomerii, schismaticum, in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur* [...]). *Thocomerius* ar fi fost ca urmare botezat (rebotezat?) în rit *grec* ca Ioan în contextul asocierii cu Milutin, venite (și) pe fundalul acordurilor din primii ani ai secolului XIV dintre regele sârb și

puterea înfruntării „carpatine”⁵³ formatoare⁵⁴ dintre „vitejii români”⁵⁵ ai lui Basarab⁵⁶ și invadatorii unguri⁵⁷. Se poate astfel înțelege mai bine de ce observația – onest formulată arheologic⁵⁸ – că Biserica Argeș I nu a fost distrusă de oștenii lui Carol-Robert s-a evaporat între vise și „canoane”⁵⁹.

Fiul lui Ioan⁶⁰ Tihomir⁶¹, unul dintre cele șapte capete ale „balaurului imperial” înfruntat – în propriile sale cuvinte – de Ștefan Dușan la Velbujd (1330)⁶², precum și

Ladislau Kán, cel mai important adversar ungar al lui Carol-Robert în acea perioadă (vezi aici și Tudor Sălăgean, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán (1294–1315)*, Cluj-Napoca, 2007, p. 139–143).

Ioan Tihomir se numea și fratele mai mare al lui Ștefan Nemanja, răpus de fondatorul dinastiei Nemanizilor la 1171 (Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 3–5). Iar Milutin, Șişman și Basarab fuseseră aliați – „sub patronajul” hanului Özbeg – până cel târziu la moartea lui Milutin ori până la alegerea ca țar a lui Șişman (octombrie 1321 – martie 1323). În acel interval, Basarab a ajuns, cel mai probabil, la un acord și cu Carol (DRH, D, I, nr. 15, p. 36), principalul susținător al celui mai important rival al lui Dečanski (încoronat în ianuarie 1322), Ștefan Vladislav II (vărul primar al tatălui lui Dușan), a cărui bază de putere era în Sirmium. Deși sprijinit – sigur – de unguri, bulgari și bosnieci (la care ar trebui să-i adăugăm și pe *valahi*), Ștefan Vladislav II nu l-a putut învinge pe Dečanski (1323–1324) și a trebuit să se retragă în regatul ungar, murind pe la 1325–1326 (Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 264–265). Pe acest fundal, s-au conturat și alianța bulgaro-bizantină și divorțul lui Șişman de Ana. Dečanski și Dușan (încoronat ca *rege tânăr* al Serbiei împreună cu tatăl său) nu aveau motive să-i fie recunoscători lui Basarab (și tatălui său) și cu atât mai puțin lui Șişman, în care Milutin investise, pe când Șişman era un „nimeni” la Vidin, dându-i fiica de soție (în mod interesant, tot așa cum a investit matrimonial mai apoi Basarab în Ioan Alexandru).

Singura alternativă reală la Ioan Tihomir ca bază pentru *Basaraba Ivanko* din 1349 ar putea fi doar confirmarea ipotezei lui A. D. Xenopol. *Radu Negru sau Tugomir* avusese doi fii: Ioan Basarab și Alexandru Basarab (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, II. *Istorie medie*, 1. *De la întemeierea Țărilor Române până la moartea lui Petru Rareș*, București, 1889, p. 78). Variantele nu se exclud reciproc, datorită „schismei” lui *Thocomerius* „declanșată” pe filieră sârbă și chiar a disputatei soții din *Vlahia* a lui Milutin (*Gregoras*, I, p. 203), și mai ales din cauza lui *Voislav*, fiul marelui *Alexandru Voievod*, unicul nume păstrat integral pe lespezile din Biserica Argeș I–II (Virgil Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș. Note istorice și arheologice*, în *BCMI*, X–XVI (1916–1923), p. 9–76, la p. 57; Nicolae Constantinescu, *Curtea de Argeș. 1200–1400. Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984, p. 99; caracterul insolit în mediul *valah* al numelui sârbesc *Voislav* și în *DRH*, B. *Țara Românească*, I. 1247–1500, editori P. P. Panaitescu, D. Mioc, București, 1966, indici).

⁵³ Oriunde va fi fost Posada (vezi aici și S. Iosipescu, *Bătălia de la Posada (9–12 noiembrie 1330). O contribuție la critica izvoarelor de început a Principatului Țării Românești*, în *RI*, XIX (2008), p. 59–82).

⁵⁴ A se vedea – ca exemplu „de manual” – Nicolae Iorga, *Carpații în luptele dintre români și unguri*, în *AARMSI*, seria II, XXXVIII (1914–1915), p. 79–106.

⁵⁵ Pentru cumanii și tătarii din toamna lui 1330, vezi aici și Pippidi, *La originile Țării Românești*, p. 16–19.

⁵⁶ Dată fiind și conexiunea sârbă de mai sus, supra-etnicizarea română ori cumană a lui Basarab este mistificare.

⁵⁷ Pasaje și perspective ale stereotipului la Iorga, *Carpații în luptele dintre români și unguri*, p. 82–85.

⁵⁸ Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 94–95. Noile săpături în interiorul bisericii actuale au început în 1968.

⁵⁹ Aspectul a fost omis atât de Cazacu, Mureșan, *Ioan Basarab*, cât și de Djuvara, *Thocomerius*.

⁶⁰ *Basaraba Ivanko* merită privit și în raport cu forma în care letopisețele sârbești l-au reținut apoi pe Gheorghe *Skanderbeg* (era porecla): *Skanderbeg Ivanović*. Pe tatăl lui îl chema sigur Ioan (I. Dujčev, *Giorgio Castrioti Skanderbeg nella letteratura slava contemporanea*, în „Atti Congresso Internazionale di Studi Albanesi”, Palermo, V (1969), p. 247–257). Numai Dușan, nu și cronicile, a făcut „detalierea” în raport cu Basarab.

⁶¹ Este numele pe care trebuie să-l propunem în aceste condiții, fie și numai ca Tihomir, pentru *Thocomerius*. Deoarece identificarea lui *Thocomerius* cu Tihomir a fost sugerată deja de Iorga, surprinde nelegarea lui Ioan de Tihomir, ci de Basarab, nelegare mai ușor explicabilă din perspectiva ultimului deceniu (vezi aici și S. Iosipescu, *Cumanitatea românilor. Adnotări pe marginea unor discuții*, în *Retrospecții medievale. In honorem professoris emeriti Ioan Caproșu*, editori Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iași, 2014, p. 331–350).

⁶² Reproducem pasajul din *Zakonik*: „[...] Și pizmuind diavolul dușman viața noastră cea bună, cu răutate ridică asupra noastră șapte țări în anul 6838, luna iunie, ziua 19, anume pe țarul grecesc, pe Mihail și pe fratele său Belaur, și pe Alexandru, țarul bulgarilor, și pe Basaraba Ivanko, socrul țarului Alexandru, pe

unul dintre pilonii *princiari catolici* din Ungaria și emul al lui Ioan XXII (1327)⁶³, și-a urmat calea după Velbujd și *Posada*, „făcând abstracție” de aceste omisiuni. Nici doi ani mai târziu, el a ajuns un veritabil arbitru al Dunării de Jos, când ginerele său, Ioan Alexandru, încă tânărul țar al Bulgariei⁶⁴, și-a căsătorit sora, Elena⁶⁵, fiică a creștinei de rit *latin* Kerana Petrița, ducesa Cărvunei⁶⁶, cu și mai tânărul Ștefan Dușan, atunci doar rege al Serbiei⁶⁷. În jurul vârstnicului Basarab⁶⁸ se refăcea alianța din *triconfiniumul* Vidin – Severin – Belgrad din vremea lui Milutin și Șișman⁶⁹.

Absența lui Basarab de la „bătălia națiunilor de la Velbujd”, la sfârșitul lui iulie 1330⁷⁰, care – în pofida înfrângerii și a morții unchiului său, țarul Bulgariei Mihail Șișman – i-a adus (în urma non-combatului său) din partea învingătorului, regele Ștefan Uroș III Dečanski și a elitei bulgare, calitatea de coregent al Bulgariei ginerelei lui Basarab, Ioan Alexandru, nu a fost singurul „detaliu” al anului de cumpănă 1330, „neconform” cu viziunile tradiționale târzii⁷¹. În noiembrie⁷², în Țara Românească, mai mulți cumani au murit alături de Carol-Robert⁷³, decăt pentru Basarab⁷⁴, „alături” de ai cărui oșteni⁷⁵ – alți

tătarii cei negri, care trăiesc alături, și puterea iașilor și alți domni cu ei [...]” (Mihăilă, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris*, p. 272). Pentru înțelegerea cazului, amintim și că data reală a bătăliei a fost 28 iulie 1330 (Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 271). Diferența temporală este sensibilă și subliniază la rândul ei caracterul propagandistic al textului.

⁶³ Vezi aici *Acta Ioannis PP. XXII (1317–1334)* (= „Fontes”, III, 7–2), editor Aloisie L. Tăutu, Roma, 1962, nr. 92, p. 182 (februarie 1327; tradus și în română în *DRH*, D, I, nr. 17, p. 39–40); nr. 92a, p. 184 (aprilie 1327).

⁶⁴ Ioan Alexandru se născuse în jurul anului 1305 (a se vedea Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 169–170).

⁶⁵ De ea s-a legat principala criză a „sistemului sârbo-bulgaro-valah” din anii 1330, Dușan dorind să divorțeze din cauza lipsei unui urmaș și să se recăsătorească cu Elisabeta, nepoata lui Otto III de Habsburg, ducele Austriei, în toamna anului 1336 (Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 375–376). Elena a fost salvată de nașterea lui Uroș.

⁶⁶ *Acta Benedicti PP. XII (1334–1342)* (= „Fontes”, III, 8), editor A. L. Tăutu, Roma, 1958, nr. 18–19, p. 37–39.

⁶⁷ Ștefan Dușan se născuse în preajma anului 1308 (vezi chiar Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 367–368).

⁶⁸ Datorită căsătoriei ei cu Ioan Alexandru din preajma lui 1320–1321 și a nașterii primului lor fiu, Mihail Asan IV, la 1322 (vezi și Alberti, *Ivan Aleksandăr*, p. 39–44), Teodora trebuie să se fi născut cel târziu pe la 1307, ceea ce înseamnă că Basarab fusese – cel mai probabil – născut cel târziu pe la 1290, având la 1332 peste 40 de ani.

⁶⁹ Este o agregare care merită judecată pe fondul anilor 1330 și în raport cu crearea „grupului de la Visegrád”.

⁷⁰ Pentru evenimentele din acel an, a se vedea și N. Constantinescu, *Basarab I și contribuția sa la consolidarea Țării Românești*, în *AIIAI*, XXIII (1986), suppl., p. 553–570.

⁷¹ Fapt valabil atât pentru „provocatorul” *Thocomerius* (2007), cât și pentru „anihilatorul” *Ioan Basarab* (2013).

⁷² În raport cu *Posada* și urmările ei, vezi și István Balogh, *A Báthori család négy oklevele* [Patru documente ale familiei Báthory], în „Szabolcs – Szatmár – Bereg Megyei Levéltári Évkönyv” [Anuarul Muzeului Comitatului Szabolcs – Szatmár – Berge], Nyíregyháza, XIII (1999), p. 107–132, aici la nr. 2, p. 117–119, și p. 126, nota 20.

⁷³ [Heinrich von Múgeln, *Ungarnchronik*] *Chronicon Henrici de Múgeln germanice conscriptum*, ediție Eugen Travnik, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, editor Imre Szentpétery, II, Budapest, 1938, p. 87–223, la p. 220–222 (pentru *Posada*); *Chronicon pictum Vindobonense*, p. 111; Pippidi, *La originile Țării Românești*, p. 16–19.

⁷⁴ Deși tătarii i-au venit aparent (și firesc) în sprijin lui Basarab, aspectul trebuie privit cu prudență. El coincide perfect cu „textul” trimis rapid de rege la papă (*DRH*, D, I, nr. 21, p. 44). Iar tot ce se știe despre *Posada* vine din acte și cronici ungare ori din surse apusene conexe lor (Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali*, p. 69–77).

⁷⁵ Subiect îndelung dezbătut încă din secolul XIX (Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali*, p. 70–71).

cumani⁷⁶ – luptaseră – ca parte a coaliției bulgaro-tătare⁷⁷ – în iulie, la Velbujd, împotriva sârbilor⁷⁸. Mai devreme, în iunie 1325 (la nici un an de la prima sursă oficială asupra vasalității angevine a lui Basarab⁷⁹), parte din cumanii din regat (din Banat) îl socoteau – violent – mai puternic decât Carol⁸⁰. Cert este că, pe atunci, Basarab trecea drept *infidel* pentru autoritățile regale⁸¹. S-ar putea să fi profitat de pe urma succesorilor bizantine din 1324⁸² ale lui Șişman⁸³, „pe jumătate” cuman⁸⁴, pe care mizase ceva mai devreme, căsătorindu-și fata, Teodora, cu nepotul de soră⁸⁵ al acestuia, Ioan Alexandru⁸⁶.

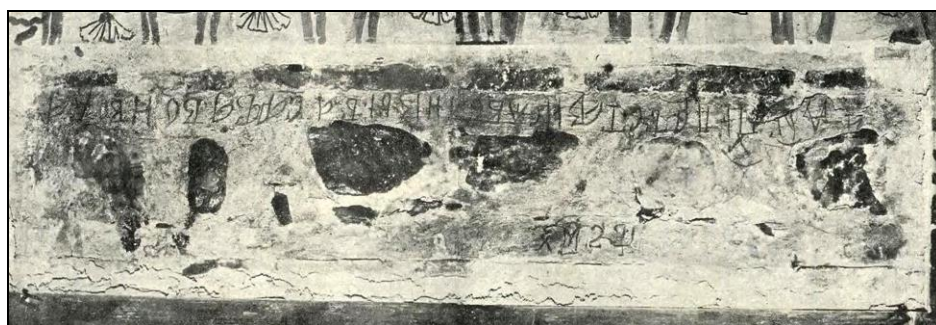

Fig. 2. *Graffiti*-ul de pe pereții Bisericii Sfântul Nicolae Domnesc (Argeș II), amintind moartea lui Basarab la Câmpulung în anul 6860 (1351–1352), descoperit în 1920, după Mormântul 10 (BCMI, X–XVI/1917–1923, p. 16)

⁷⁶ În cazul lor, se poate constata – în limitele aparențelor – o divizare similară cu cea întâlnită printre *valahi*, atât înainte, cât și după formarea statelor lor medievale (vezi aici și Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324–1881)*, I. Secolele XIV–XVI, București, 2001, p. 428–429, 433; Marian Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*, Iași, 2013, p. 102, nota 31).

⁷⁷ Dominația tătară dunăreană a fost o realitate (a se vedea aici V. Ciocîltan, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301–1341)*, în *RI*, V (1994), 11–12, p. 1099–1118, mai ales la p. 1112–1113).

⁷⁸ Principalele repere documentare: *Gregoras*, I, p. 454–459; *Cantacuzino*, I, p. 427–431; *Zakonik*, p. 83–86.

⁷⁹ *DRH*, D, I, nr. 15, p. 36–37. Datorită nevoilor dunărene ale lui Milutin, am putea data reconcilierea dintre Basarab și Carol cel mai devreme în iarna anului 1319–1320, după ce, în toamnă, regele cucerise Belgradul (Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 162). Nunta Teodorei (1320–1321) ar coincide (mai corect ar urma) abandonării lui Milutin sau – măcar – nașterea lui Mihail Asan IV (1322) ar corespunde nesusținerii bulgaro-valahe a lui Dečanski.

⁸⁰ *DRH*, D, I, nr. 16, p. 37–38 (un episod – nocturn – aproape „liricizat” de către susținătorii teoriei cumane). Ținând cont de „cazul *Ivanko*” (1330, 1349, 1354), se cuvine totuși precizat că personajul agresat de Ștefan, fiul lui Parabuch, comitele cumaniilor din regatul ungar, era Pavel, fiul lui *Ivanko de Ugal*, care l-a apărut pe Carol-Robert.

⁸¹ *Ibidem*, p. 37. Din păcate, istoriografia română a echivalat – forțat – adesea *infidel* cu *schismatic*.

⁸² Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 270. La ele contribuieră și trupele *ungrovalahe* (*Cantacuzino*, I, p. 175).

⁸³ Pentru contextul ideologic în care el se înscrie, în relație și cu Ștefan Milutin al Serbiei, vezi și Dimitar Angelov, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium (1204–1330)*, Cambridge, 2007, p. 177–178.

⁸⁴ Vášáry, *Cumans and Tartars*, p. 98, 150. Argumentația onomastică îndeamnă desigur aici la prudență.

⁸⁵ Iar Kerana și-a păstrat ritul *latin* și după 1331 (Ivan Dujčev, *Неиздадено писмо на папа Бенедикт XII до майката на цар Иван Александър* [O scrisoare inedită a papei Benedict XII către mama țarului Ioan Alexandru], în „Известия на Историческото дружество” [Lucrările Societății Istorice], Sofia, XIV–XV (1937), p. 205–210).

⁸⁶ Alberti, *Ivan Aleksandăr*, p. 39–43. El pare să fi avut „instinct” bulgar, la fel ca Milutin anterior. Dar faptul că la momentul căsătoriei cu Teodora, nici ginerele, nici unchiul acestuia, Șişman, pe care mizase Milutin, dându-i fiica, Ana Neda, de soție (s-a presupus și că ea era fiica lui Milutin și a Elisabetei, sora lui Ladislau IV *Cumanul*, care urma să-l ia la 1308 de soț pe Carol, fiul lui Carol de Valois, fratele lui Filip IV *cel Frumos*; Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 258), nu aveau rangurile de după 1323, ne arată și regiunea reală ocupată atunci de Basarab.

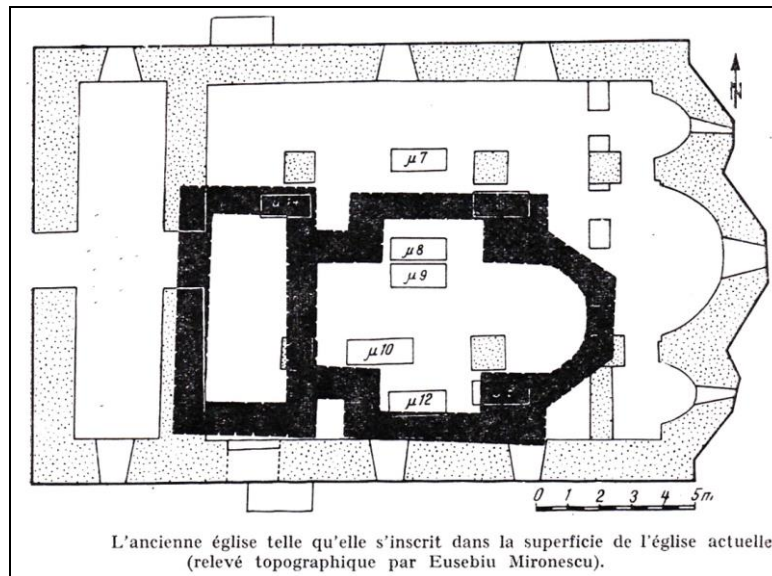

Fig. 3. Primul plan, cu distribuția mormintelor (7, 8, 9, 10 și 12), al Bisericii Argeș I (după Nicolae Constantinescu, în *RESEE*, VIII/1970, 3, p. 29)

Ar fi fost – în orice caz – o acțiune în firea lui Basarab și în logica stăpânitorilor din acea vreme⁸⁷. La 1326⁸⁸, aparent abia după ce-i lăsase pe tătari să prade Transilvania⁸⁹, el a fost de partea lui Carol împotriva tătarilor⁹⁰, câștigându-și, în sistemul angevin⁹¹, recunoașterea cruciată și misionară – ca *princeps devotus catholicus*⁹² – din partea papei Ioan XXII, în februarie 1327 (din acest motiv, administrația

⁸⁷ Reamintim că la 1330 Dușan (singurul monarh sârb care nu a fost canonizat în Evul Mediu de Biserica Sârbă) nu era nici măcar rege. Pe tron se afla tatăl său, Dečanski, pe care în vara anului următor l-a înălțurat și apoi strangulat (Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 265–273). Evident, la 1349, în *Zakonik*, Dușan nu-l mai pomenea pe tatăl său.

⁸⁸ Basarab a participat cel mai probabil la acțiunile anti-tătare ungare din 1324–1325 (V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Chișinău, 1994², p. 185–189). „Infidelitatea” amintită în iunie 1325 (*DRH*, D, I, nr. 16, p. 37) ar fi fost astfel rodul creșterii pretențiilor sale ca urmare a recentelor succese împotriva Hoardei de Aur.

⁸⁹ Ungaria a fost atacată de tătari. Reacția ungară a fost (aparent) pe măsură (Peter de Duisburg, *Cronica terre Prussie*, ediție Max von Töppen, în *Scriptores Rerum Prussiarum*, Leipzig, I (1871), p. 21–219, la p. 183).

⁹⁰ Avem astfel de a face cu o „renegociere” a acordului ungaro-valah de dinainte de vara lui 1324, cu atât mai interesantă dacă Basarab participase anterior la acțiunile anti-tătare din 1324–1325. Ea ar aminti și de atragerea lui Ludovic în Transilvania de către Alexandru la 1343 (vezi aici Ș. Papacostea, *O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei*, în *AHAI*, XXI (1984), p. 111–117). S-ar putea și ca venirea lui Ludovic la sfârșitul lui 1359 în Transilvania (*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II. 1342–1390, editori Franz Zimmermann, Carl Werner, Hermannstadt, 1897, nr. 755–756, p. 170–171), datorită revoltei moldave (*DRH*, D, I, nr. 41, p. 75–77), să fi fost folosită de Nicolae-Alexandru în același scop. La 1324/1325–1326, cum un ban de Severin nu apare nici formal în actele regale ale anilor 1320, este posibil ca mizele lui Basarab să fi fost echilibrarea cadrului vasalic și subsidii regale pentru credința sa angevină.

⁹¹ Apartenența lui Basarab la sistemul angevin de „margine” (Transilvania, Slavonia, *Transalpina* etc.) reiese cu claritate din contextul documentar în care Ioan XXII i s-a adresat în februarie–aprilie 1327 (Augustin Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae Historica*, I. *Ab Honorio P.P. III usque ad Cementem P.P. VI*, Roma, 1858, nr. 788–790, p. 512–513 (VMHH); *Acta Ioannis PP. XXII*, nr. 92-a, p. 182–184; act găsit de Ștefan Pascu în 1941).

⁹² Ultima ediție și traducere în română a scrisorii papei din februarie 1327: *DRH*, D, I, nr. 17, p. 39–40.

ungară a apelat mai probabil la prima înțelegere dintre Carol și Basarab⁹³ și nu la cea nouă, ca model pentru acordul dintre Sigismund și Mircea din 1395⁹⁴). „Teoretic”, după 1327, trebuia să-și facă griji mai mari din cauza lui Özbeg, decât a lui Carol⁹⁵.

Asemenea schimbări și acte de forță se produceau într-un mediu divers și divizat⁹⁶. Tot în regat și în toamna lui 1330, pe când Carol era dincolo de munți⁹⁷, comitele secuilor, Lack, i-a atacat pe fideli regelui din voievodat⁹⁸, după cum recunoștea chiar capitlul de la Alba Iulia în 1351 (la un an însă după ce Ștefan, fiul lui Lack, fondatorul „dinastiei voievodale” Lackfi⁹⁹, nu mai era voievod al Transilvaniei¹⁰⁰). Iar în

⁹³ Ca termen de raportare diplomatică, a se vedea aici regestele din *Zsigmondkori Oklevéltár* [Diplomatiul epocii lui Sigismund], [editori-generalii Elemér Mályusz, Iván Borsa], I. 1386–1399, editor E. Mályusz, Budapest, 1951 (ZsO), nr. 3864, p. 421; *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387*, editor-general Gyula Kristó, VII. 1323, editori László Blazovich, Lajos Géczi, Budapest/Szeged, 1991, nr. 45, p. 30; VIII. 1324, editor L. Blazovich, Budapest/Szeged, 1993 (AO), nr. 360, p. 144.

⁹⁴ Vezi „jumătatea valahă” a tratatului de la Brașov (*DRH*, D, I, nr. 87, p. 138–142). Tot atunci, în prezența lui Mircea, Sigismund reînnoia în aceeași zi și „privilegiul brăilean” al lui Ludovic I pentru brașoveni, din iunie 1358, dar și cel emis de același rege în noiembrie 1377, pentru libertatea comerțului orașului în Țara Românească (*DRH*, D, I, nr. 88, p. 142–143). Între două acte (al lui Mircea, bazat pe cel al lui Basarab, și al lui Ludovic de la 1377, fundat sigur pe vasalitatea lui Radu I), este greu de crezut că al treilea act din acea zi, confirmarea „privilegiului brăilean”, nu era clădit tot pe un acord „de epocă” (de 1358) între părți (el le stabilea negustorilor nu un teritoriu ci un traseu, punctat prin vărsările în Dunăre ale râurilor, în care beneficiau de trecere liberă). Măsura regală de la 1358 reflecta o regulă convenită de Carol și Basarab (poate la 1323) ori exprima doar o înțelegere (sigur din 1358) dintre Ludovic și – poate doar – Nicolae-Alexandru? Un acord timpuriu ar duce *Valahia* spre Gurile Dunării încă din anii 1320, cum pare să fi fost cazul la 1331 (*Géographie d'Aboulféda*, ediție Joseph Toussaint Reinaud, William Mac Guckin, II-1, Paris, 1848, p. 316). Ar apărea însă astfel serioase semne de întrebare dacă apelul ungar de la 1395, la „primul acord” dintre Carol și Basarab, era corect. Controlul dunărean implicat de un privilegiu „brăilean” solicita o acțiune anti-tătară majoră. Iar cea din 1326–1327 (post-„renegociere”) pare să o fi depășit pe cea din 1324–1325.

⁹⁵ Datorită structurii alianței anti-sârbe de la 1330, putem doar presupune că Șişman a intermediat un acord între Basarab și Özbeg (care – ca probabil în cazul atacului tătar asupra Transilvaniei din 1326, anul divorțului dintre Șişman și Ana-Neda, la nici 12 luni de la fireasca implicare a lui Basarab în campania ungară anti-tătară – puteau comunica și direct), Basarab asumând poate „plăți compensatorii” către han, care nu-l mai putea elimina ca pe un simplu potentat dunărean datorită alianțelor politice și acțiunilor militare ale lui Basarab din cursul anilor 1320.

⁹⁶ Orientativ și pe un ton neutru, vezi și András Kubinyi, *Ethnische Minderheiten in den ungarischen Städte des Mittelalters*, în *Städtische Randgruppen und Minderheiten*, editori Bernhard Kirchgässner, Fritz Reuter, Sigmaringen, 1986, p. 183–199; idem, *Zur Frage der Toleranz im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, în *Toleranz im Mittelalter*, editori Alexander Patschovsky, Harald Zimmermann, Sigmaringen, 1998, p. 187–206.

⁹⁷ Vezi și C. Rezachevici, *Localizarea bătăliei dintre Basarab I și Carol-Robert (1330): în banatul de Severin (I–II)*, în *AIPI*, XXI (1984), p. 73–87; XXII (1985), p. 391–407. Miza Severinului (Carol a înaintat de la Severin spre Argeș) ar susține ipoteza. Loialitatea internă a Olteniei o slăbește (amintim cazul voievodului „transfug” Bogdan de la 1335; Denis Căprăroiu, *Din nou despre originea oltenească a voievodului Bogdan I*, în *România în istoria Europei*, editor D. Căprăroiu, Târgoviște, 2013, p. 70–86).

⁹⁸ *DRH*, D, I, nr. 36, p. 66. Rolul ungar – major – al lui Lack pare să fi scăpat totuși multor cercetători români, la fel ca – și cu atât mai mult – absența sa din campanie și acțiunea sa „din spatele frontului” din acel răstimp (în limitele epocii, vezi pentru familia sa și opinia lui Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 252).

⁹⁹ Vezi P. Engel, *Zsigmond bárói: rövid életrajzok* [Baronii regelui Sigismund: mini-biografii], în *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437* [Arta în epoca regelui Sigismund. 1387–1437], editori László Beke, Ernő Marosi, Tünde Wehli, I. *Tanulmányok* [Studii], Budapest, 1987, p. 405–458, la p. 427–430. Iar Lack nu doar a rămas comite al secuilor până la anul 1343, ci a ajuns și comite de Bistrița și – mai mult – și de Cenad în anii 1330.

¹⁰⁰ András W. Kovács, *Voievozii Transilvaniei în perioada 1344–1359*, în *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, editori Rudolf Gräf, Dumitru Țicu, Adrian Magina, Cluj-Napoca, 2011, p. 37–65, la p. 42–43. Între 1344 („de la” acordul ungaro-valah) și 1376 („în ajunul” dispariției lui Vladislav), doar în intervalul 1350–1356 („înainte de” orientarea transalpină pro-bizantină de la 1359) Transilvania nu a fost a lor.

Transilvania¹⁰¹, ca și în Maramureș de pildă¹⁰², între acești fideli regali se numărau și români¹⁰³, conform unui document din aprilie 1346 emis – la cinci luni după primirea scrisorii papale foarte ostile regelui și favorabile *valahilor*¹⁰⁴ – de Ludovic I la intervenția voievodului Ștefan Lackfi, cel care se distinsese în campania de la 1330¹⁰⁵.

După mediul cronistic regal ungar (de la *Cronica pictată de la Viena* până la Ioan Thuróczy și Antonio Bonfini la sfârșitul veacului XV¹⁰⁶), Carol nu dorise inițial să-l atace pe Basarab. Decizia a fost luată la presiunile lui Dionisie Szécsi (care viza Severinul)¹⁰⁷ și ale voievodului Transilvaniei, Toma Szécsényi¹⁰⁸. Basarab ar fi fost implicat – conform însă unor surse de la 1600 – și în atentatul lui Felician Zah din aprilie¹⁰⁹. Carol a tăcut în această privință (deși i-ar fi fost foarte utilă ca justificare)¹¹⁰ și s-a mărginit la răzbunarea sa pe întreg neamul Zah¹¹¹.

Lui Ioan XXII i-a scris după *Posada*¹¹² că fusese într-o expediție anti-tătară de succes, fiind atacat mișelește la întoarcere, greu de crezut pentru papă până și în august 1331¹¹³. Tonul său era chiar dezaprobator, Carol-Robert, care plecase în grabă și cu oaste incompletă contra lui Basarab¹¹⁴, tăcând asupra cadrului sârbo-bulgaro-bizantin

¹⁰¹ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970¹, p. 144–148, 203–208, 241–243.

¹⁰² Referințe la A. A. Rusu, Ioan-Aurel Pop, *Familia nobiliară românească Arca din Țara Hațegului (sfârșitul secolului XV – începutul secolului XVI)*, în AMN, XXI (1984), p. 211–225; R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XIV-lea*, București, 1988, p. 281–283.

¹⁰³ DRH, D, I, nr. 33, p. 62. Din acest punct de vedere, sensul actului regal angevin este și unul clar simbolic.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 32, p. 60. Iar papa știa când îi scria lui Ludovic că fratele lui, Andrei, fusese ucis în Italia.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 35, p. 65. Transumptul (iunie 1347) actului regal din ianuarie 1343, adaptat însă noilor date, Ștefan fiind menționat ca voievod (ceea ce era abia de la 1344), insista pe meritele sale ca *maior exercitus patris nostri*, în luptă împotriva *infidelilor* (adică puteau exista și schismatici credincioși regelui) *schismaticilor* (numiți însă ca *valahi*). Reamintim astfel aici și asemănarea onomastică dintre Lack, fondatorul „dinastiei Lackfi”, și Layk/Laich ori Layc numele folosit cel mai adesea pentru Vladislav în actele regalității ungare. În ele, Layk/Vlaicu, nume pe care însă Vladislav nu l-a folosit vreodată în actele păstrate de la el, s-a răspândit din martie 1368 (*ibidem*, nr. 47, p. 88), după circa doi ani de coabitare vasalică ungaro-valahă și înaintea unei noi rupturi majore.

¹⁰⁶ A se vedea aici expunerea și analiza surselor din Papacostea, *Prima unire românească*, p. 10–11, 19–20.

¹⁰⁷ Holban, *Contribuții la studiul raporturilor*, p. 322–323. După recuperarea ungară a Mehadiiei spre mijlocul lui 1322, sperase probabil că ofensiva va continua până la recuperarea Severinului. Carol a ales însă să nu forțeze.

¹⁰⁸ Încă din perspectiva datelor disponibile în anii 1920: Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare*, p. 327–330.

¹⁰⁹ Detaliu surprins de Pippidi, *La originile Țării Românești*, p. 16, și Papacostea, *Prima unire românească*, p. 19, nota 19.

¹¹⁰ Papacostea, *Prima unire românească*, p. 21, nota 22. Noi cercetări arhivistice sunt mai mult decât necesare.

¹¹¹ Și la 1467, un an asemănător cel puțin formal (un complot intern urmat de o campanie peste munți contra unui stăpânitor *valah*) sub raport regal, Matia Corvin nu i-a lovit pe principalii responsabili ai rebeliunii ungare, declanșate prin Transilvania, ci s-a concentrat pe violențe publice împotriva „greșităilor de rang doi” (vezi aici și A. Kubinyi, *Erdély a Mohács előtti évtizedekben* [Transilvania în deceniile înainte de Mohács], în *Tanulmányok Erdély történetéről* [Studii asupra Istoriei Transilvaniei], editor István Rácz, Debrecen, 1988, p. 65–73, la p. 67).

¹¹² A se vedea și prezentarea și datele din Iosipescu, *Bătălia de la Posada*, cu precădere cele de la p. 64–65.

¹¹³ DRH, D, I, nr. 21, p. 44–45. Pentru a înțelege personalitatea sa, trebuie amintit că a întreținut relații bune cu Özbek, foarte tolerant față de creștini, și a fondat dioceza de Soltanije (Sultaniya/Sultanieh) în Persia (1318), al cărei titular de la sfârșitul veacului, diplomatul Ioan (Anton Kern, *Der Libellus de notitia Orbis Johannes III (de Galonifontibus?) O.P. Erzbischofs von Sultanieh*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum”, Roma, VIII (1938), p. 82–123), ne-a lăsat o mărturie fundamentală asupra romanității românilor (Ș. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, Bucarest, IV (1965), I, p. 15–24).

¹¹⁴ Fapt recunoscut și în *Chronicon pictum Vindobonense* (p. 110). Cel mai probabil, Carol își făcuse următorul calcul. Dacă Șișman (și implicit Basarab) învingea, trupele străne de rege loveau în Serbia. Dacă

– de care papa era foarte interesat¹¹⁵ – în care avusese loc campania. În răspunsurile către rege, Papa nu s-a referit o singură dată la Basarab, cu atât mai puțin l-a numit *schismatic*¹¹⁶, cum a făcut-o insistent Carol de la 1332¹¹⁷, prima dată în relație cu tatăl lui Basarab, *Thocomerius*¹¹⁸. Atacul „confesional” s-a petrecut numai după ce a primit „confirmarea” episcopiei misionare a *Milkoviei* (cu Vito de Monteferro, capelanul său¹¹⁹, ca titular) de la Ioan XXII¹²⁰. Papa din nou nu-i amintea pe *valahi* și pe Basarab ca *schismatici*, deși contextul ecleziastic și monarhic ungar ar fi impus-o¹²¹.

Carol ceruse deja să i se dea crezare completă de către Ioan XXII¹²², așa cum avea să o facă și Ludovic în raport cu Clement VI¹²³, obținând – în mod interesant, la tot aproape doi ani după un episod *valah* „foarte supărător” (*Posada* în noiembrie 1330 pentru Carol¹²⁴, *Olachi Romani* în octombrie – în noiembrie ca dată a primirii mesajului

Dečanski biruia, Severinul devenea ținta sa. Înfruntarea s-a terminat însă cu două victorii: a lui Dečanski și a partidei bulgare legate de Basarab. Presat de sfetnici și atras de atacul bizantin asupra Bulgariei, Carol-Robert s-a decis totuși să riște.

¹¹⁵ Orientativ: *Acta Ioannis PP. XXII*, nr. 73, p. 137–142 (iunie 1323); nr. 115, p. 219–221 (decembrie 1329); nr. 131, p. 243–244; nr. 135–136, p. 251–254 (iulie–august 1333); nr. 141–142, p. 262–263 (februarie 1334).

¹¹⁶ Aspectul a scăpat prea adesea atenției „confesionalizante” a istoricilor. Regele Ungariei putea forța (așa cum a făcut-o fiul său cu Dušan) obținerea unei bule de cruciadă împotriva *schismaticului* Basarab, de vreme ce primise după *Posada* – o concesie interesantă oricum – o treime din veniturile papalității din Ungaria pentru – în exprimarea lui Ioan XXII din 1 iunie 1332 (înainte de „revigorarea” episcopiei *Milkoviei* și de acuzația lui Carol la adresa lui *Thocomerius* și Basarab) – a fi folosite contra *rutenilor și altor schismatici care năvălesc în Ungaria* (*DIR*, C. Transilvania, secțiunea *Veacul XIV*, III. 1331–1340 [editori Zsigmond Jakó, Francisc Pall, David Prodan], București, 1954, nr. 89, p. 269). Papa nu zicea însă nimic despre *valahii* lui Basarab.

¹¹⁷ S-ar putea ca începutul să fi fost făcut mai repede atât datorită reacției papei din august 1331 (*DRH*, D, I, nr. 21, p. 44–45), cât și – poate mai ales – din cauza concesiei din iunie 1332 (*DIR*, C, XIV-3, nr. 89, p. 269).

¹¹⁸ *DRH*, D, I, nr. 25, p. 49–50 (26 noiembrie). Pentru amploarea atinsă la acel moment de temerile lui Carol, lipsit de un succes recent, amintim că între timp se (re-)formase tripla alianță matrimonială bulgaro-sârbo-valahă.

¹¹⁹ Conotația personală a politicii angevine în plan ecleziastic a fost exploatată de Urban V și de Lațcu la 1370. Ca bază a Ducatului Moldovei și împotriva dorinței Budei, a fost întemeiată episcopia de Siret, subordonată direct Sfântului Scaun, dar cu fostul confesor al reginei-mamă a Ungariei, Elisabeta Piast, Andrei Jastrzębiec, ca titular (*VMHH*, II. *Ab Innocentio P. VI. usque ad Clementem P. VII. 1352-1526*, Roma, 1859, nr. 197-198, p. 99-101).

¹²⁰ *DRH*, D, I, nr. 22, p. 45 (4 octombrie). Până atunci, el sigur aflase despre noua alianță dunăreană, împotriva căreia nici el, nici succesorul său, nu au dispus însă măsuri (*Acta Ioannis PP. XXII; Acta Benedicti PP. XII*; și chiar după formarea „grupului de la Visegrád”, Benedict XII s-a arătat foarte binevoitor față de Bulgaria în anul 1337).

¹²¹ În plus, în decembrie 1331, la Raguza exista temerea că tătării erau la Vidin „perechea sudică” a Severinului (vezi K. Jireček, *Zur Würdigung neuentdeckten Bulgarischen Chroniken*, în „Archiv für Slawische Philologie”, Heidelberg, XIV (1892), p. 255-277, la p. 257; Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade*, p. 278). Este o situație care merită atenție specială atât datorită contextului ungar, cât și din cauza conflictului dintre Ioan Alexandru și Bela, rămas credincios Anei Neda și fiului acesteia, Ioan Ștefan, după alungarea lor de către regentul Ioan Alexandru.

¹²² *DRH*, D, I, nr. 21, p. 44. Situația amintea de eforturile arpadiene depuse la Roma contra Bulgariei și Serbiei, cu precădere în timpul pontificatului lui Inocențiu III, înainte și după „cucerirea cruciată” a Constantinopolului.

¹²³ Ștefan Dušan (George Mc Daniel, *The House of Anjou and Serbia*, în *Louis the Great, King of Hungary and Poland*, editori Steven Béla Vardy, Géza Grosschmid, Leslie B. Domonkos, Boulder, CO-New York, 1986, p. 191-220) și *Alexander Bassarat* (*DRH*, D, I, nr. 32, p. 60; nr. 38, p. 70; nr. 40, p. 73) par să fi fost marile temeri – latine în fapt – ale regelui Ludovic I de Anjou în spațiul politic de pe linia Dunării de Mijloc și de Jos.

¹²⁴ După deceniile precedente (anii 1290 – începutul anilor 1320) nu este greu să ne imaginăm – cum nu i-a fost și regelui (de unde și insistența sa pe modul în care i s-a salvat viața; *Chronicon pictum Vindobonense*, p. 112) – care ar fi fost urmările morții sale pentru Angevini și Ungaria. Mai greu de descifrat sunt efectele asupra lui Basarab.

papal – 1345¹²⁵ pentru Ludovic¹²⁶) – „refacerea” tot a episcopiei *Milkoviei* de la Clement VI la sfârșitul lunii martie 1347¹²⁷ sub Toma de Mintiu¹²⁸. De această dată, acțiunea regală¹²⁹ și construcția papală¹³⁰ par să fi fost mult mai solide decât la sfârșitul lui 1332. Aceasta ridică noi dubii asupra adevăratelor intenții misionare ale lui Carol¹³¹ și a propagandei contra lui Basarab și a *valahilor* ca *schismatici*¹³².

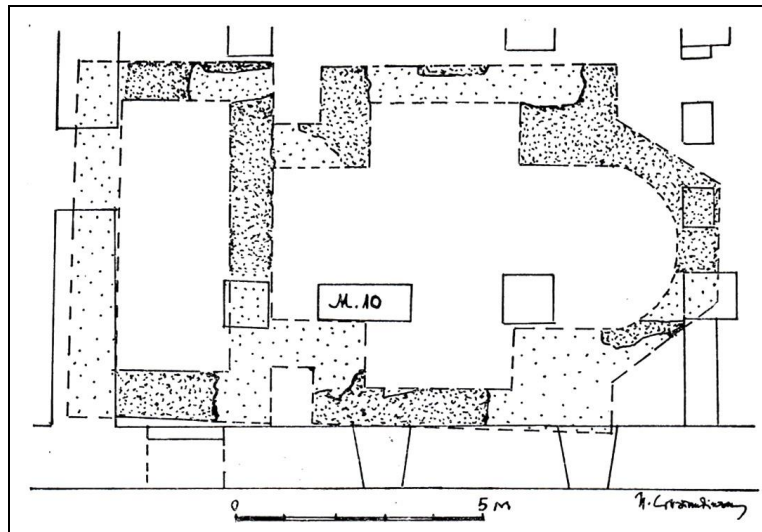

Fig. 4. Biserica Argeș I cu (doar) Mormântul 10 inclus în interiorul ei (după Nicolae Constantinescu, în „Dacoromania”, IV/1977–1978, fig. 5, între p. 280 și 281)

¹²⁵ Mai mult, relațiile lui Ludovic cu prelații regatului erau tensionate la acea vreme, rând pe rând (martie 1345 – iulie 1346), fiind acuzați de „hicleie” episcopii de Veszprém, Galhard de Cahors (nedorit de la început de rege), de Nitra, Vitus (fostul episcop al *Milkoviei*) sau de Cenad, Grigore Kapronczai (a se vedea aici și *DIR*, C, XIV-4. 1341-1350 [editori Zs. Jakó, F. Pall, D. Prodan], București, 1955, nr. 293, p. 228-229; nr. 441, p. 310-311).

¹²⁶ Planul său neapoletan tocmai se năruise (Lajos Kropf, *Az aversai gyilkosság* [Crima de la Aversa] (I–III), în „Erdélyi Múzeum” [Muzeul Ardelean], Kolozsvár, XIII (1896), 3, p. 97–111; 4, p. 163–177; 5, p. 211–228).

¹²⁷ *DRH*, D, I, nr. 34, p. 63. Momentul emiterii actului papal nu poate fi nici el disociat de criza neapoletană.

¹²⁸ Se remarcă alegerea papei, pe care – dacă voia (exprimarea îi aparținea papei) – arhiepiscopul de Kalocsa, Ștefan Búki (nu arhiepiscopul de Esztergom, primatul Ungariei, ca la 1332), căruia *Milkovia* urma să i se supună, putea să o accepte (sau – nespun însă de papă – să o refuze): un transilvănean (nu un „străin”), diaconul eremiților augustinii (nu un franciscan zelos). Clement își impunea omul la frontiera Ungariei (nota Mariei Holban privind neîncrederea sa în „structurile ungare” pare să se confirme; *Contribuții la studiul raporturilor*, p. 334, la nota 1).

¹²⁹ Ludovic I era în dificultate pe plan intern, la Neapole, în Dalmația, unde pierduse Zadarul în vara anului 1346 (vezi și Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 188–189) și la sud de Carpați. Nu-și putea permite noi eșecuri.

¹³⁰ Este de reținut că deja la 1334 Vito de Monteferro era episcop de Nitra (vezi și studiul lui László Makkai, *A Milkói (Kún) püspökség és népei* [Episcopia *Milkoviei* (Cumaniei) și populația sa], Debrecen, 1936, p. 46).

¹³¹ Sprijinit aproape constant de Avignon, Carol-Robert nu-și prea făcuse griji legat de Biserica Ungariei, pe care a abuzat-o, după ce poziția sa s-a întărit pe la 1316–1317, provocând conflicte până la sfârșitul domniei sale, soluționate însă invariabil în favoarea sa și fără ca papalitatea să ia măsuri reale împotriva sa (vezi Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 169–170). Și, totuși, Ioan XXII nu l-a condamnat pe Basarab, deși i-ar fi fost la îndemână.

¹³² Dar și – implicit – asupra *ortodoxiei* „fără de tăgadă” a acestora și a lui Basarab al Țării Românești.

În plus, Carol nu avusese vreo rețineră în a se căsători, la 1306, cu Maria¹³³, fiica lui Lev I¹³⁴ de Halici (prima dintre cele patru soții – toate contractate în mai puțin de 15 ani¹³⁵ – ale sale¹³⁶), iar apoi înfruntase ostilitatea structurilor papale „puritane”¹³⁷ față de folosirea *schismaticilor* și *necredincioșilor* în aparatul administrativ al regalității ungare¹³⁸. Toate acestea nu fac decât să reevidențieze nedistrugerea Bisericii Argeș I¹³⁹ în timpul campaniei regelui Carol-Robert din toamna lui 1330¹⁴⁰ și problema rebotezării în rit *latin*¹⁴¹ pentru ca uniunea cu Roma să fie pe deplin validă¹⁴², un aspect atât de prezent în raporturile dintre papalitatea de la Avignon și stăpânitorii din est și sud-est¹⁴³, precum în relația dintre Urban V și Vladislav. Pentru a fi *un și mai bun luptător al lui Christos*¹⁴⁴, acesta trebuia să se unească *din toată inima cu Domnul* (cu Biserica

¹³³ A se vedea studiile lui Stanisław Sroka, *A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century?*, în „Harvard Ukrainian Studies”, Cambridge, MA, XVI (1992), 3–4, p. 261–268; Gy. Kristó, *Károly Róbert családja* [Familia lui Carol Robert], în „Aetas”, XX (2005), 4, p. 14–28, cu precădere aici la p. 17–18.

¹³⁴ În legătură cu el, a se vedea și Michael B. Ždan, *The Dependence of Halych-Volyn' Rus' on the Golden Horde*, în *SEER*, XXXV (1956–1957), p. 505–522; precum și Serhii Plokhyy, *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus*, Cambridge, 2006, p. 60–61.

¹³⁵ Kristó, *Károly Róbert családja*, p. 14–28. Ele au fost Maria Danilovič/Rurik (1306–1309), Maria Piast (1311–1318), fiica lui Casimir duce de Oppeln și Bytom (Beuthen), Beatrice de Luxemburg (1318/1319–1319), sora lui Ioan regele Boemiei, și Elisabeta Piast, fiica lui Vladislav I, regele Poloniei (din iulie 1320 și până la moartea lui Carol-Robert în iulie 1342). Toți urmașii legitimi ai lui Carol s-au născut din ultima sa căsătorie. Nu se cunosc fete sau băieți (care să fi supraviețuit) născuți din precedentele uniuni matrimoniale ale regelui Carol. Din acest punct de vedere, cazul Clarei *de Ungaria*, *Wayuodissa Vlachie* (1360), văduva lui Alexandru, *Weida în Vlachia* (1370), este cu atât mai interesant (a se vedea deja Șt. Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în secolele XIII–XIV*, în *AIINC*, X (1945), p. 149–220, la p. 176–178).

¹³⁶ Incomparabil mai bine documentatul și totuși foarte disputatul caz matrimonial al lui Carol-Robert, întins prin frecvența căsătoriilor pe parcursul a doar 14 ani și prin cea a nașterilor certe pe parcursul a circa 15 ani, arată foarte clar – în comparație – de ce „schematismele” dinastice și genealogice pot fi cu greu folosite pentru geneza Țării Românești, compusă oricum dintr-un teritoriu compozit sub raport al puterilor externe și locale și la nivelul compoziției etnice și confesionale (vezi și informațiile strânse de Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea*, Iași, 2011, p. 123–130, 145–160).

¹³⁷ Cu accent pe perioada premergătoare apariției Țării Românești, a se vedea aici Nora Berend, *At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300*, Cambridge, 2001, p. 149–155.

¹³⁸ *Acta Ioannis PP. XXII*, nr. 32a, p. 63–64 [1319]. Aplicarea unor asemenea măsuri a fost „problematică”.

¹³⁹ Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 94–95. „Curtea domnească” a fost incendiată, dar nu și Biserica Argeș I.

¹⁴⁰ Vezi aici și Al. Madgearu, *Castrum Argyas: Poenari sau Curtea de Argeș*, în *Studia varia in honorem Professoris Ștefan Ștefănescu octogenarii*, editori Ionel Căndea, Cristian Luca, București/Brăila, 2009, p. 203–215.

¹⁴¹ A se vedea aici și Ș. Papacostea, *Întregiri la cunoașterea vieții bisericești a românilor în Evul Mediu (secolul XIV)*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988¹, p. 205–221 (studiu publicat inițial – poate sugestiv – în mai greu accesibila *BOR*, XCIX (1981), 1–2, p. 107–122).

¹⁴² Amintim cazul lui *Lodovico*, fiul Anei Neda, socotit *catecumen* până la botezarea sa – spre 1361 – în vremea intoleranței lui Inocențiu VI (Mladjov, *The Bulgarian Prince*, p. 610–612). Ca și *catecumen*, el se căsătorise la 1342 cu Maria, fiica ilegitimă a lui Filip, tatăl lui Ludovic de Tarento (al doilea soț al Ioanei de Neapole).

¹⁴³ Orientativ (cu accent pe tripla succesiune de papi toleranți – în comparație cu Clement IV și Inocențiu VI – Ioan XXII, Benedict XII și Clement VI): *Acta Clementis PP. IV (1305–1314)* (=„Fontes”, III, 7–1), editor A. L. Tăutu, Roma, 1955, nr. 25–29, p. 42–50; nr. 39, p. 67; *Acta Ioannis PP. XXII*, nr. 135–136, p. 251–254; nr. 141–142, p. 262–263; *Acta Benedicti PP. XII*, nr. 15, p. 28; nr. 18–19, p. 37–39; *Acta Clementis PP. VI (1342–1352)* (=„Fontes”, III, 9), editor A. L. Tăutu, Roma, 1960, nr. 120–121, p. 185–187; *Acta Innocentii PP. VI (1352–1362)* (=„Fontes”, III, 10), editor A. L. Tăutu, Roma, 1961, nr. 20–22, p. 21–24; nr. 82, p. 147; nr. 86–87, p. 142–143.

¹⁴⁴ Pentru acest statut, date în Kelemen, Ioniță, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 31, nota 283.

Romei)¹⁴⁵. Aparent, ceea ce fusese valabil în vremea lui Ioan XXII, Basarab și Carol-Robert¹⁴⁶ nu se mai putea aplica¹⁴⁷ în timpul lui Urban V, Vladislav I și Ludovic I¹⁴⁸. Transformarea survenise pe parcursul a aproximativ patru decenii (1327–1370)¹⁴⁹ și reflecta evoluția conflictuală a unor lumi¹⁵⁰, care se răsfrângeau asupra Țării Românești în formare¹⁵¹. În acele decenii, se ridicase, până la 1360, *Clara de Ungaria*, *Wayuodissa Vlachie*¹⁵², unind „bucățile ungare” ale Coroanei Sfântului Ștefan de „bucățile” Țării Românești în formare¹⁵³. Iar Ludovic nu-și putea îngădui sporirea riscurilor, considerabile deja în plan „ne-valah” de la 1343¹⁵⁴. Chiar înainte ca papa să i se adreseze în cauza lui *Alexander Bassarat*, el trebuise să-l numească pe fratele său, *principele*¹⁵⁵ Ștefan, duce al Transilvaniei¹⁵⁶. Riscurile regale ungare implicate de

¹⁴⁵ Vezi și *Acta Urbani PP. V (1362–1370)* (= „Fontes”, III, 11), editor A. L. Tăutu, Roma, 1964, nr. 193, p. 327.

¹⁴⁶ Un alt *graffiti* ar putea fi interesant în acest context. El a fost corectat la final („Corrigenda”, [p. X]), în 1923 ([p. X]), în *Țarina evreică*, acesta fiind tot textul (lecțiunea inițială la Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 31). Aluzia la Sara-Teodora care i-a luat locul Teodorei după 1347–1348 este evidentă. *Grffiti*-ul a apărut pe stâlpul stâng din fața altarului, aparent de dinainte de pictarea bisericii, ca și cel amintind de moartea lui Basarab în 1351–1352, așezat pe peretele de nord al naosului (vezi N. Constantinescu, *La résidence d'Argeș des voïvodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches*, în *RESEE*, VIII (1970), 1, p. 5–31, la p. 16–18; Carmen Laura Dumitrescu, *Le Voïvode donateur de la fresque de Saint Nicolae Domnesc (Argeș) et le problème de sa domination sur Vidin au XIVe siècle*, în *RESEE*, XVII (1979), 3, p. 541–558; p. 542). În procesul de zidire al Bisericii Argeș II, cele două nu pot să fie decât – relativ – contemporane (la maximum un an distanță), ducând – cel devreme – spre 1358–1359, în relație cu disputele bulgare reizbucnite violent la 1355–1356, dar și – cel târziu – spre 1365–1369 și conflictele din acei ani (Božilov, *Фамилията на Асеновци*, p. 200–202; dar și Constantinescu, *La résidence d'Argeș*, p. 17–18, sprijinit pe istoriografia bulgară, mai ales pe I. Dujčev, *Из старата българска книжнина* [Din literatura bulgară veche], II. *Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство* [Monumente istorice și literare din al Doilea Țarat Bulgar], Sofia, 1944, nr. 43, p. 133–135; nr. 53, p. 151–152; nr. 56, p. 156–163; înainte de a se opri definitiv, Constantinescu a mers aparent și mai departe în *Curtea domnească din Argeș: probleme de geneză și de evoluție*, în *BMI*, XLI (1971), p. 14–28, și în *Die Chronologie der Denkmäler im Fürstenhof Argeș (13.–14. Jahrhundert) und ihre historische Bedeutung*, în „Dacoromania”, München, IV (1977–1978), p. 257–282; p. 262–263, 265, 272–273, 276–277 și fig. 5 între p. 280 și 281; a acceptat și o „refacere” în anii 1270–1280 a Bisericii Argeș I, datate de către el la debutul veacului XIII, pe baza monedei de la Ladislav IV *Cumanul*, găsite lângă altarul viitoarei Bisericii Argeș II).

¹⁴⁷ Corespondențele lui Benedict XII, cu Ioan Alexandru și Kerana Petrița, și cele ale lui Urban V, cu Vladislav I și Clara, merită comparate. Lui Ioan Alexandru Benedict, papa nu i-o pomenea pe Kerana (ei însă îi amintea de fiu, tot așa cum Urban îi amintea Clarei de fetele ei, Anca a Serbiei și Ana a Bulgariei, dar nu și de Vladislav) și nici schisma moștenită (*Acta Benedicti PP. XII*, nr. 18–19, p. 37–39; *Acta Urbani PP. V*, nr. 180d, p. 307; nr. 193, p. 327).

¹⁴⁸ Și „lumea ortodoxă” se radicalizase între timp (vezi aici, de la 1369, și Arnald de Sarrant, *Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friar Minors*, ediție Noel Mufscat, Tau, 2010, p. 756–758, 761–763).

¹⁴⁹ Pentru principalele repere documentare (1327, 1345, 1359, 1360 ori 1370), din punct de vedere românesc, a se vedea datele din Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 33–34, 38–39.

¹⁵⁰ Din această perspectivă, cel puțin, poate fi încă folosită lucrarea lui Oskar Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des Églises et pour la défense de l'Empire d'Orient*, Warsaw, 1930.

¹⁵¹ Pentru acest proces constitutiv, a se vedea și recente considerații din Coman, *Putere și teritoriu*, p. 55–56.

¹⁵² Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (ASV), Registra Avenionensia (Reg. Aven.), [reg.] 144. 1359–1360, f. 34^r, 473^r (14 august 1360; citat – dar sub f. 443 – de Pascu, *Contribuții documentare*, p. 176).

¹⁵³ În relație directă cu anul 1330 și Regatul Ungariei: Papacostea, *Prima unire românească*, p. 9–24.

¹⁵⁴ Sursele de epocă analizate în urmă cu trei decenii de Papacostea, *O întregire documentară*, p. 113–115.

¹⁵⁵ Cum a explicat-o clar Löwenklau (Johannes Leunclavius, *Historiae Musulmanicae libri XVIII*, Frankfurt-am-Main, 1595, p. 30; chiar în relație cu „cruciada polonă” de la 1497), *princeps* semnifica monarh, grația divină.

¹⁵⁶ A se vedea Éva Halász, *Anjou István hercegsége (1332–1354)* [Ducatul lui Ștefan de Anjou (1332–1354)], *Fons* (Budapest), XII (2005), 1, p. 29–69, aici la p. 33, nota 27; Kovács, *Voievozii Transilvaniei*, p. 52–53.

această individualizare de tip statal a Transilvaniei (sub Sfânta Coroană însă) erau binecunoscute la Buda de dinainte de ridicarea lui Ladislau Kán¹⁵⁷, încă din vremea lui Andrei II¹⁵⁸, Béla IV¹⁵⁹ și Ștefan V¹⁶⁰. Urmașului regelui Carol (nevoit și el¹⁶¹ să-și numească moștenitorul la tron duce al Transilvaniei) trebuie să-i fi căzut și mai greu, astfel că la 1345, sub *Alexander Bassarat*, figura pentru însuși papa un Nicolae, *principe* de Remetea¹⁶², așa cum sub *principele*¹⁶³ Ludovic apărea fratele său mai mic drept *principe* al problematicei Transilvanii¹⁶⁴.

Nici lui Carol nu-i fusese foarte ușor când aflase că Ioan XXII îl considera la 1327 *principe* (și *catolic*) nu numai pe Basarab¹⁶⁵, ci și pe *Mikud*/Mikcs Ákos, banul Slavoniei, și pe Toma Szécsényi, voievodul Transilvaniei¹⁶⁶. Totuși, doar Basarab era – să o privim și ca „fostă” dată fiind abordarea pro-angevină (în vederea succesului misiunii *latine*) a papei din ansamblul acelor scrisori¹⁶⁷ – o problemă pentru Carol¹⁶⁸, venită din

¹⁵⁷ Sălăgean, *Ladislau Kán*, p. 56–72. În acest context de reconfigurare regională (chiar statală), se cuvine astfel subliniat și „dublul standard” al Avignonului: în raport cu căsătoria haliciană a lui Carol-Robert (1306) și față de „proiectul matrimonial sârbesc” (1306–1308), eșuat până la urmă (a se vedea Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1282–1328*, Cambridge, MA, 1972, mai ales p. 206–210).

¹⁵⁸ Cazul său este interesant și pentru că la 11 ani (1188) a fost instalat ca duce de Halici – și lăsat acolo (Martin Dimnik, *The Dynasty of Chernigov, 1146–1246*, Cambridge, 2003, p. 191–193) – de tatăl său, Béla III, crescut la Constantinopol (Zoltán Farkás, *On the Betrothal of Béla-Alexios*, în „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapesta, XLIV (2004), 2–4, p. 365–373). Situația poate fi relevantă și pentru *fiii lui Basarab*.

¹⁵⁹ Béla (IV) fusese inițial duce al Slavoniei (1220–1226). A fost „transferat” în Transilvania, ca duce al ei (1226–1235), locul său în Slavonia fiind luat de fratele său mai mic Coloman. Disputa dintre Béla și Andrei II a izbucnit după 1230, pe măsură ce Béla și-a luat tot mai în serios rolul de „coordonator” al expansiunii răsăritene a regatului (Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge, 2006, p. 405–406). Totuși, părea să se stabilească un – problematic – *cursus honorum* dinastic (arpadian). Ștefan (V) a fost inițial duce al Slavoniei (1245–1257), după care a trecut duce al Transilvaniei. Conflictul său cu Béla a început pe la 1262 și a durat oficial până la 1266, nestingându-se decât prin moartea lui Béla la 1270 (T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003, p. 101–107, 196–203).

¹⁶⁰ Vezi și sinteza lui Attila Zsoldos, *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években* [O afacere de familie. Conflictul dintre Béla IV și regele tânăr Ștefan <V> din anii 1260], Budapesta, 2007.

¹⁶¹ În raport cu disputele precedente, a se vedea Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 121–122, 131–132, 195.

¹⁶² *DRH*, D, I, nr. 32, p. 60. De remarcat este că *princeps* este legat de stăpânirea și nu de numele lui Nicolae.

¹⁶³ *Ibidem*. *Tamquam princeps devotus et catholicus*, Ludovic I nu trebuia să mai împiedice legăturile dintre Clement VI și *Olachi Romani*. Ironia dură a papei cu greu putea scăpa unui monarh angevin.

¹⁶⁴ Fără a fi „a treia Țară Românească” (în maniera optzecistă a Țării Românești a Transilvaniei, adosată Țării Românești și Țării Românești a Moldovei), Transilvania era – la începutul relațiilor documentate dintre Angevini și Basarabi (termen impus de recurența lui *Alexander Bassarat* măcar pentru cea mai mare parte a secolului XIV) – mai mult decât o „Țară a Galilor” pentru Buda, datorită evenimentelor *ungare* din anii 1230, 1260 ori 1280–1320 (a se vedea și Martyn Rady, *Voivode and Regnum: Transylvania's Place in the Medieval Kingdom of Hungary*, în *Historians and the History of Transylvania*, editor L. Péter, Boulder, CO-New York, 1992, p. 87–101).

¹⁶⁵ *DRH*, D, I, nr. 17, p. 39. El era de fapt (ca *princeps devotus catholicus*) „omologul” lui Ludovic de la 1345.

¹⁶⁶ *VMHH*, I, nr. 788–790, p. 512–513. Cele trei „numiri papale” sunt concomitente, aspect prea adesea neglijat. Ca o excepție – notabilă – o amintim pe Maria Holban (în *Contribuții la studiul raporturilor*, p. 320), dar aceasta nu face decât să sporească nedumerirea privind prea tranșantele ei opțiuni interpretative „anti-maghiare”.

¹⁶⁷ Ca de pildă prin expresia *pământurilor supuse ție* [Basarab], *așezate în Regatul Ungariei* (*DRH*, D, I, nr. 17, p. 41). Exprimarea ar putea indica și că Ioan XXII renunțase la planurile regale cumane ale predecesorilor săi de secol XIII, deși Carol părea să țină în continuare la titlul de *rege al Cumaniei*. Incluziunea acestei formulări într-o „circulară” papală, cu text standard destinat chiar structurilor *ungare* de putere, împiedică alte considerații.

¹⁶⁸ 1325 (*DRH*, D, I, nr. 16, p. 38) și 1326 (*Cronica terre Prussie*, p. 183) sunt grăitori pentru cât de nesigură era relația regelui cu Basarab. Conflictul era inevitabil și fără „circumstanțele speciale” din prima jumătate

vremea prelungitelor – până la 1322 în Ungaria propriu-zisă – lupte pentru tron¹⁶⁹. Prin Toma Szécsényi¹⁷⁰, el izbutise pacificarea Transilvaniei după moartea lui Ladislau Kán¹⁷¹.

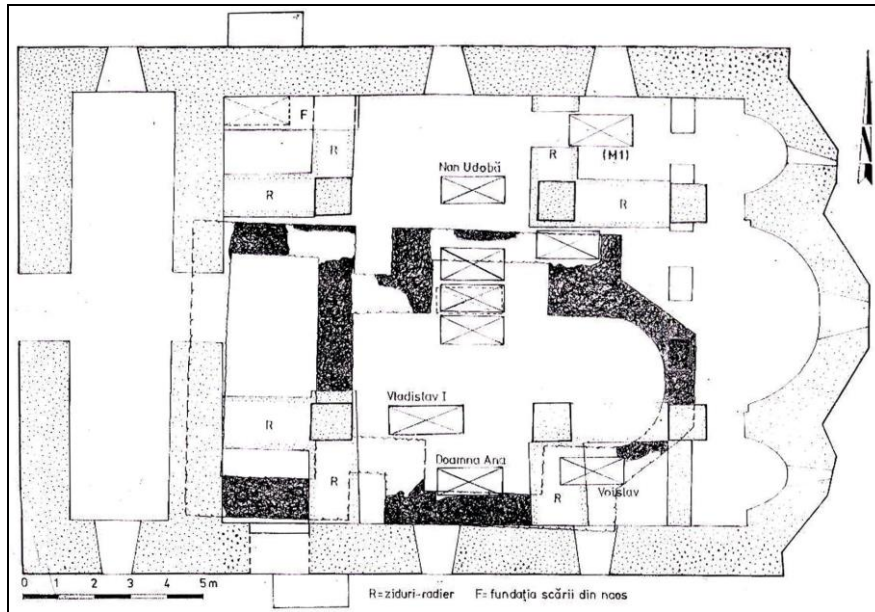

Fig. 5. Mormintele din Biserica Sfântul Nicolae Domnesc (Argeș II) în raport cu Biserica Argeș I (planul lui Nicolae Constantinescu din 1984, în *Curtea de Argeș*, p. 88)

a lui 1330 (și evoluțiile – deopotrivă militare și diplomatice – sârbo-bulgare și bulgaro-bizantine din acea vară tulbure). Până atunci, Carol a trebuit să apere Slavonia (1327), să alunge trupele Ducatului Austriei (1328) și să apere Belgradul de oștile sârbe (1329). Nu exista practic an fără conflict militar pentru monarhul angevin.

¹⁶⁹ P. Engel, *Az ország újraegyesítése, I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)* [Reunificarea țării. Lupta lui Carol I contra oligarhilor (1310–1323)], în „Századok” [Secole], Budapeșt, CXXII (1998), 1–2, p. 89–146.

¹⁷⁰ În legătură cu activitatea acestui personaj complex și rezistent, a se vedea Mór Wertner, *Szécsényi Tamás erdélyi vajda (1299–1354)* [Toma Szécsényi, voievodul Transilvaniei (1294–1354)], în „Erdélyi Múzeum”, X (1893), p. 119–134; și A. W. Kovács, *Szécsényi Tamás erdélyi vajda familiárisairól* [Asupra familiarelor lui Toma Szécsényi, voievod al Transilvaniei], în „Erdélyi Múzeum”, LXVII (2005), p. 78–85.

¹⁷¹ Vezi Gy. Kristó, *Erdély 1315-ben* [Transilvania la 1315], în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára* [Festschrift Zsigmond Jakó la împlinirea vârstei de 80 de ani], editori András Kovács, Gábor Sipos, Sándor Tonk, Kolozsvár, 1996, p. 333–342; Sălăgean, *Ladislau Kán*, p. 178–185. Brutalul său succes a dus la instalarea unui contestat regim autoritar pe care s-a străduit (și a izbutit) totuși să-l mențină, chiar dacă – conștient de riscurile de tip Kán și de cele date de ostilitatea provocată de politica lui Szécsényi – Carol-Robert a decis să-i limiteze puterea și să-l promoveze – la (sugestiv poate) un an de la scrisorile papei Ioan XXII din 1 februarie 1327 – pe Lack drept comite al secuilor (1328), care a fondat până la urmă propria sa „dinastie, Lackfi”. Toma Szécsényi a fost unul din principalii instigatori ai campaniei transalpine a lui Carol-Robert din toamna lui 1330 (*Chronicon pictum Vindobonense*, p. 110–111). În schimb, Lack – rămas într-un mod și mai interesant în Transilvania (deși secuii erau în mod tradițional „în linia întâi” a oștirilor regale) – a atacat familiile celor plecați la oaste în Țara Românească (*DRH*, D, I, nr. 36, p. 66). Între timp, ca un bun supus regal, fiul său, Ștefan, viitorul voievod al Transilvaniei (1344–1350), îl însoțea pe Carol-Robert și săvârșea fapte de vitejie pe care fiul lui Carol, Ludovic, i le răsplătea la 1343 și la 1347 (*DIR*, C, XIV-3, nr. 480, p. 427; *DRH*, D, I, nr. 35, p. 65). Legătura conturată între Lack (de origine germanică) și Basarab (cu nume turanic) deschide aparent o altă istorie.

Prin Mikcs Ákos¹⁷² înăbușise, chiar la 1327, o nouă revoltă în Slavonia¹⁷³. Cu toate acestea, Carol a căutat să-și rezolve și – riscant în istoria regatului¹⁷⁴ – dinastic problemele ridicate pe mai departe de Transilvania¹⁷⁵ și Slavonia¹⁷⁶. În august 1332, el și-a numit primul născut¹⁷⁷, Ludovic, duce al Transilvaniei¹⁷⁸, mezinul, Ștefan, duce al Slavoniei¹⁷⁹,

¹⁷² János Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* [Familiiile nobiliare ungare la începutul secolului XIV], I, Budapest 1900, p. 95–120. El era de origine sud-slavă (Mikac/Mikić Mihajević) și, împreună cu bunul său prieten Filip Drugeth (palatin al Ungariei între 1323 și 1327), împiedicase asasinarea regelui Carol în decembrie 1316 (Engel, *Az ország újraegyesítése*, p. 114–116), dar – ca și co-ban al Slavoniei – nu izbutise să recupereze (la 1323 și 1326) Croația pentru Carol (Damir Karbić, *Defining the Position of Croatia during the Restoration of Royal Power (1345–1361)*, István Petrovics, *The Fading Glory of a Former Royal Seat: the Case of Medieval Temesvár*, în *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways: Festschrift in Honor of János M. Bak*, editori Balázs Nagy, Márcell Sebök, Budapest, 1999, p. 520–526, la p. 522, respectiv p. 527–538, la p. 530). A rămas ban până în aprilie 1343, după moartea lui Carol (É. Halász, *A szlávón hercegek és bánok 14. századi oklevéladó tevékenysége (1323–1381)* [Activitatea ducilor și banilor Slavoniei de secol XIV ca emitenți de documente (1323–1381)] (teză de doctorat), Budapest, 2008, p. 76–95). Atunci a survenit probabil și moartea sa. Între timp, Szécsényi încetase să mai fie voievod al Transilvaniei în iarna lui 1342–1343. El a fost promovat „pe laterală” și adus (spre) „la centru” de către noul rege Ludovic. Szécsényi a izbutit însă să-și încheie cariera și viața, ca jude al curții regale între 1349 și 1354 (Wertner, *Szécsényi Tamás*, p. 131–134). Cazul său și al lui Ákos (preferăm numele *maghiar* datorită procesului avansat de integrare ungară cunoscut deja de familia sa) sunt relevante în raport cu Țara Românească, întrucât – din perspectivă unificatoare regală – nici ea nu depășea (nu trebuia să depășească) statutul – oricum problematic – al unei Slavonii sau al unei Transilvanii în anii 1320 (în special). Împreună, Slavonia, Transilvania și *Transalpina* formau frontiera sud-estică angevină a Creștinătății.

¹⁷³ Orientativ: Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 214–215; Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 161, 163.

¹⁷⁴ A. Zsoldos, *Az ifjabb király országa* [Țara regelui tânăr], în „Századok”, CXXXIX (2005), 2, p. 231–260.

¹⁷⁵ În acest subiect (care rar a fost scutit de extremism interpretativ), vezi – sub raport pragmatic – Gy. Kristó, *A feudális széttagolódás Magyarországon* [„Fărâmițarea” feudală în Ungaria], Budapest, 1979, p. 82–83. Datorită structurii lor mixte și a funcțiilor de legătură și expansiune îndeplinite de Transilvania și de Slavonia, ca „probleme transilvane” ori „slavone” trebuie înțelese și integrate (așa cum a făcut-o de fapt deja chiar regalitatea angevină) și situațiile de criză de la marginile acestora, care se repercutau asupra raporturilor interne.

¹⁷⁶ A. Zsoldos, *Egész Szlavónia bánja* [Ban al întregii Slavonii], în „Analect Mediaevalia”, Budapest, I (2001), p. 269–281; Tamás Palosfalvi, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci). 1400–1526* (teză de doctorat), Budapest, 2012, p. 320–321. Se observă că revoltele reale fac parte din acțiuni de rebeliune la o scară mai largă. „Nimeni” nu risca pe cont propriu și acționa numai când avea susținere teritorială extinsă. Remarca merită folosită și în raport cu evenimentele și acțiunile „felonice” ale Țării Românești din secolul XIV.

¹⁷⁷ Mai exact: primul născut în viață. Primul său fiu, botezat Carol, a murit la scurt timp de la naștere (fie în 1321, fie în iunie 1323, dacă nu cumva era vorba de alt fiu). Până atunci, Carol avea – aparent – un singur copil în viață, un băiat, Coloman (numit episcop de Győr la 1336), dintr-o relație cu o membră a clanului Csák (pe la 1316–1317). Următorul băiat, botezat Ladislau, a venit pe lume în 1324 și a plecat din ea în 1329. În 1326, se născuse însă Ludovic și el a supraviețuit. În 1327, a venit Andrei și apoi, în 1332, Ștefan. Ambii au supraviețuit. S-ar părea că regele a avut și două fete (aparent tot cu Elisabeta Piast), al căror nume este disputat, la fel ca și descendența lor (Kristó, *Károly Róbert családja*, p. 23–27). Aceste incertitudini se aplică (și se respectă) în cazul unei istorii și a unei istoriografii care, pe o bază cvasi-anuală – începând de la 1320 –, beneficiază de câteva sute de surse regestate pentru fiecare an de domnie (numărul lor tinzând spre peste 900/an pe măsură ce se intră în deceniul cinci) al lui Carol-Robert și Ludovic (a se vedea ca exemple deja citatele ZsO, I; AO, VII–VIII). Din punctul de vedere al istoriei începuturilor Țării Românești și – mai ales – al interpretării lor, situația ungară angevină ar trebuie să fi grăitoare.

¹⁷⁸ Toate cele trei numiri (decizii) efectuate de către lui Carol au fost decise ca și consecință directă și imediată a nașterii lui Ștefan pe 20 august 1332 (vezi și Enikő Spekner, *Adalékok a Budavári István torony névadójának kérdéséhez* [Contribuții la studiul problemei Turnului Ștefan din Cetatea Budei], în „Budapesti Régiségek” [Antichități Budapeștane], XXXV (2002), p. 403–425, la p. 404). Ludovic (I) a avut astfel un deceniu să se familiarizeze cu Transilvania și cu teritoriile legate de voievodat, înainte de a deveni – la 16 ani împliniți – rege al Ungariei.

¹⁷⁹ De la 1349–1350 și până la moartea sa (cu o aparentă întrerupere în anii 1351–1352), Ștefan a fost numit și duce al Slavoniei, el cumulând Transilvania și Slavonia (Halász, *A szlávón hercegek és bánok*, p. 36–37,

iar mijlociul, Andrei, ar fi trebuit să preia coroana regală napoletană¹⁸⁰. Andrei a fost asasinat pe 18 septembrie 1345, la Aversa¹⁸¹. O lună mai târziu, pe 17 octombrie, papa Clement VI a oficializat problema reprezentată de *Olachi Romani* conduși de *Alexander Bassarat* pentru fratele cel mare al lui Andrei¹⁸². Între timp, vestea crimei ajunsese la Buda¹⁸³. Crima *italiană* și îndrăzneala *valahă* amenințau soarta familiei și a statului lui Ludovic¹⁸⁴. Sub autoritatea – reală și formală – a Sfintei Coroane¹⁸⁵ și chiar pe teritoriul regatului ungar propriu-zis se afla un mozaic de populații și ambiții¹⁸⁶. Regalitatea „reformistă”¹⁸⁷ angevină a făcut tot posibilul să le încadreze într-un tipar

220–236). Ștefan era căsătorit din septembrie 1350 cu Margareta, fiica fostului împărat romano-german, Ludovic IV de Wittelsbach (†1347), pe când Ludovic nu-și găsisese încă o soție (nici nu avea vreun urmaș) după moartea soției sale Margareta (fiica lui Carol IV de Luxemburg, devenit împărat romano-german), răpusă de ciumă – la 14 ani – în septembrie 1349 (pe când regele se afla în Transilvania, unde avea să rămână până în noiembrie). Se explică astfel și precauțiile luate de Ludovic (din punct de vedere administrativ, s-a căutat asimilarea titlurilor ducale ale lui Ștefan cu dregătoriile regale de voievod și ban, de fapt, în subordinea sa) și iese și mai bine în evidență de ce (la mai bine de o lună de la nunta sa) calitatea princiară a lui Ștefan era asociată în toamna târzie a anului 1350 doar Slavoniei, Croației și Dalmației (ultimele două, în special Dalmația, fiind încă foarte limitate ca substanță teritorială), dar nu și Transilvaniei (Halász, *Anjou István*, p. 34–36; Kovács, *Voievozii Transilvaniei*, p. 53). În iunie 1353, Ludovic s-a căsătorit cu Elisabeta Kotromanić, cu care nu a avut însă copii până la 1370 (și atunci numai fete). Situația s-ar fi complicat astfel considerabil dacă Ștefan nu deceda în august 1354, și dacă proaspăt născutul său fiu, Ioan (pe care în iunie 1355 Cazimir III al Poloniei l-a desemnat formal ca urmaș, deși îl alesese deja pe Ludovic), nu murea la 1363 (Oskar Halecki, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East-Central Europe* (New York/Boulder, CO, 1991), p. 39, 48). Sunt date care arată deopotrivă fragilitatea poziției lui Ludovic I și forța sa.

¹⁸⁰ Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 161, 195. Singurul dintre toți fiii puși – într-o aparentă euforie de clipă și dintr-o divizatoare ambiție de durată – de Carol în poziții de mare răspundere care nu și-a împlinit menirea.

¹⁸¹ A se vedea astfel și mai vechile pagini ale lui Kropf, *Az aversai gyilkoság* (I), p. 97–111; (II), p. 163–177.

¹⁸² Ultima ediție a actului este în *Acta Clementis PP. VI (1342–1352)* (= „Fontes”, III, 9), editor Aloisie L. Tăutu, Roma, 1960, nr. 60, p. 100. Pentru traducerea în română și cea mai accesibilă ediție: *DRH*, D, I, nr. 32, p. 60–61.

¹⁸³ Pentru viteza cu care circulau informațiile în epocă și pentru timpul necesar mișcărilor (reacțiilor) militare, a se vedea și Bariša Krekić, *Courier Traffic between Dubrovnik, Constantinople and Thessalonika in the First Half of the Fourteenth Century*, în idem, *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*, London, 1980, nr. XI, p. 1–8; Vladimir Seges, *Time, Space and Mobility in the Wars of the Late Middle Ages, in Fight against the Turk in Central Europe in the First Half of the 16th Century*, editor István Zombori, Budapest, 2004, p. 107–114.

¹⁸⁴ Cum a și recunoscut-o Ludovic peste zece ani în fața episcopului Oradiei (*DRH*, D, I, nr. 38, p. 70).

¹⁸⁵ Istoric și ideologic, a se vedea László Péter, *The Holy Crown of Hungary: Visible and Invisible*, în *SEER*, LXXXI (2003), 3, p. 421–510. *Sfânta Coroană* a Ungariei apare ca termen la 1256.

¹⁸⁶ Cu accent pe perioada permergătoare apariției Țării Românești, Berend, *At the Gate of Christendom*, *passim*.

¹⁸⁷ Este, în fapt, termenul corect pentru ea (vezi I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania, 1440–1514*, București, 2000). Ne putem întreba cum ar fi fost ea privită dacă era „profitabilă” (vezi K. G. Gündisch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în *Ștefan Mateș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 760–775) sau „foarte profitabilă pentru valahi” (I. Drăgan, *Aspecte ale relațiilor dintre români și puterea centrală în timpul domniei lui Matia Corvin (1458–1490)*, în *RI*, III (1992), 5–6, p. 905–916), precum vremea lui Sigismund de Luxemburg (Ș. Papacostea, *La Valachie et la crise de structure de l'Empire ottoman (1402–1413)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXV (1986), 1–2, p. 23–33) sau timpul lui Iancu de Hunedoara (Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta anti-otomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și Cercetări de Istorie”, Cluj, VIII (1957), p. 25–68) și al lui Matia Corvin (I.-A. Pop, *Privilegiile obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvinul*, în *RI*, II (1991), 11–12, p. 667–677). În fapt, ridicări și prăbușiri ori legături și rupturi spectaculoase (Marius Diaconescu, *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, Cluj-Napoca, 2013) s-au petrecut și sub Angevini (spre exemplu: Popa, *Țara Maramureșului*, p. 231–234; idem, *Țara Hațegului*, p. 391–393). Iar „condamnarea românească” a lui Carol și Ludovic a fost „emisă” nu atât pe criterii politice de formare ale Țării Românești și a Moldovei („până și” familia lui Bogdan *Întemeietorul* a fost ruptă în două și opțiunea sa a ajuns una minoritară în rândul ei; Rezachevici, *Cronologia*

„centralist”¹⁸⁸ de fidelitate monarhică¹⁸⁹, de inspirație apuseană (temporar, procesul i-a și reușit¹⁹⁰). Opozițiile și momentele de cumpănă au fost numeroase¹⁹¹, până aproape în ultimul deceniu al domniei lui Ludovic în anii 1370¹⁹². Mai ales înainte de anii

critică, p. 428–429), cât pe criterii etnice și confesionale aranjate „în numele” actelor emise de Ludovic, la 1366, pentru Transilvania și Banat (argumentele erau atât de șubrede, încât au dus la exagerări în sens opus, la „auto-retrogradarea” românilor; Paul Philippi, *Rückwirkungen der Adelsgesetzgebung unter Ludwig dem Großen (1351) auf die siebenbürgische Gruppenautonomie: eine Hypothese*, în *Gruppenautonomie in Siebenbürgen: 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*, editor Wolfgang Kessler, Köln/Wien/Weimar, 1990, p. 131–144). Măsurile „confesionale” ale lui Ludovic I fuseseră însă binecuvântate de Bizanț, iar principala lor țintă erau sârbii (A. Magina, *Răufăcători sau... schismatici? Statutul ortodocșilor bănățeni în jurul anului 1400*, în *România în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, editori D. Țicu, I. Cădea, Brăila, 2008, p. 283–293). Cele politice îi vizaseră pe români ca vârf, nu ca dominantă, a unei diverse și întinse „mase” rebele transilvane și au fost prea puțin puse în practică (I.-A. Pop, *From the Hands of the Schismatic Wallachians... The Romanians and Power in the Medieval Kingdom of Hungary. The 13th–14th Centuries*, New York/Oxford/Frankfurt-am-Main/Basel/Wien, 2013, p. 457–478). Explicația pentru neconvocarea lor la congregațiile („parlamentul”) voievodatului transilvan ori – pentru început – nementionarea valahilor între stările transilvane după 1355 (I.-A. Pop, *Adunarea generală a stărilor Transilvaniei din mai 1355*, în „Mediaevalia Transilvanica” (Satu-Mare), II (1998), I, p. 61–70) trebuie căutată altundeva. Poate chiar în faptul că, pentru coroana angevină, ar fi fost prea mult o prezentă ducală valahă în voievodat, susținută în afara acestuia, concomitent cu reprezentarea politică „parlamentară” transilvană a valahilor. Riscurile îi fuseseră subliniate papal lui Ludovic deja, la 1345, de *Alexander Bassarat* și de *Olachi Romani*, aflați tocmai în părțile Ungariei transilvane, de peste munți și sirmiene (vezi și *DRH*, D, I, nr. 32, p. 60–61). Rediscutând dispariția valahilor ca stare și apariția feodelor domnești din regat, va trebui reconsiderată – atât valah, cât și românesc – epoca marilor reforme angevine.

¹⁸⁸ Termenul trebuie înțeles ca întărire structurală a fidelității față de coroană în marile componente ale carierei și profitului personal și colectiv în funcție de regiune și de domeniu; dar și ca slăbire programatică a ideii de autoritate tutelară a unor individualități conturate sub coroană, nu atât prin simpla lor configurare, cât mai ales prin faptul că erau asumate de către aceasta. Interesant este că din ofensiva administrativă și monarhică angevină (mai corect spus poate: doar a lui Ludovic I) se vor naște presiunea și mobilitatea nobiliară ungară (vezi aici Erik Fügedi, *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása* [Mobilitatea <socială> a aristocrației ungare de secol XV], Budapest, 1970) prin care s-au ridicat – eminentemente ca oameni ai Coroanei Sfântului Ștefan – și valahii, în „epoca de aur” dintre anii 1440 și 1490.

¹⁸⁹ Complexitatea celor două sisteme care s-au înfruntat în perioada reformismului angevin reiese din P. Engel, Honor, *vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről* [Honor, cetate, comitat: studii asupra sistemului de guvernare al regalității angevine], în „Századok”, CXVI (1982), 5, p. 880–922.

¹⁹⁰ Pentru limitele acestui proces cu referire și la Transilvania, vezi și perspectivele documentare și abordarea din Szilárd Sütő, *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajosról Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmányaravál* [Amurgul Ungariei angevine. Istoria politică a Ungariei de la Ludovic cel Mare la Sigismund, cu documente asupra războiului civil dintre anii 1384–1387], I–II, Szeged, 2003.

¹⁹¹ Pe de o parte, Ungaria a fost într-o perpetuă stare de război (Gy. Kristó, *Az Anjou-kor háborúi* [Războaiele epocii angevine], Budapest, 1988). Pe de altă parte, ultimul „cronicar” al regelui Matia Corvin, Antonio Bonfini, îi atribuia lui Ludovic următoarea gândire: a scos războiul din casa sa și l-a dus afară (pentru acest „gând” și pentru această concepție regală „angevino-huniadă”, vezi *Rerum Ungaricarum decades*, ediție József Fogel, Béla Iványi, László Juhász, III, Leipzig, 1937, p. 112). Cele două constatări compun contextul istoric al reformelor angevine. Iar în cazul lui Ludovic, marile reforme se concentrează în anii 1370, când el renunță progresiv la „nobilimea de război” (inclusiv la membrii familiei Lackfi) din consiliul regal (Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 216–218).

¹⁹² Ideea este dată, eminentemente, de concentrarea de forțe realizată – faptic și scriptic – de Ludovic, după ce a devenit și rege al Poloniei la moartea lui Cazimir III în noiembrie 1370 (Paul W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy. Piast Poland in East Central Europe. 1320–1370*, Chicago/London, 1972, p. 261–263). În realitate, probleme se reconfigurau deja după discuțiile asupra succesiunii în Ungaria și Polonia. Avea în plus doar două fete: Maria și Hedwiga (Jadwiga). În pofida opoziției existente mai ales în Polonia față de o asemenea perspectivă, Ludovic ar fi vrut ca – prin Maria – uniunea să dăinuie (Halecki, *Jadwiga of Anjou*, p. 66). Din perspectivă valahă, sugestivă pentru situația de la dispariția lui Ludovic (septembrie 1382) este nevoia lui Ioan de Târnave (Kükülő) de a insista că, la moartea acestuia, atât Țara Românească, cât și Moldova îi erau vasale și îi plăteau tribut ([*Vita Ludovici*, în] Ioan Thuróczy, *Chronica Hungarorum*, I. Textus, ediție Erzsébet Galántai, Gy. Kristó, Budapest, 1985, p. 185). Aspectul ar fi trebuit să fie minor între „cele trei mări” (Adriatică, Baltică și Neagră) ale regelui.

1350–1360¹⁹³, amalgamul de individualități și interese putea să scape controlului angevin (anii 1320 și 1340 o vădesc bine, „și fără” *valahi*¹⁹⁴) și să se îndrepte spre un stăpânitor „mai capabil”, în fața căruia papalitatea¹⁹⁵, dornică de noi câștiguri (mai ales din cauza „captivității babiloniene” franceze¹⁹⁶), nu ar fi închis ochii (de Angevinii din Buda), pentru a căror cauză luptase¹⁹⁷, pe papalitate o puteau distanța și „afacerile italiene”, cum era – spre exemplu tot la 1345 și 1347 – soarta Neapolelui, fieful papal dorit de Ludovic I¹⁹⁸.

Un asemenea conducător putea să se ridice – în astfel de condiții de divizare – chiar și dintre *valahi*. Pe la 1314¹⁹⁹, în *Italia*²⁰⁰, Ungaria era, firește, înregistrată oficial ca a *șapte provincie* a Creștinătății, care *are de asemenea domnie (reame)*²⁰¹, cu înțeles politic de stat cu propria sa structură²⁰². În aceeași provincie, unde *ungurii* erau socotiți *creștini*, erau *românii* (în original *Rumeni*²⁰³) și *valahii* (în original

¹⁹³ Ca principalele repere: în 1352, Ludovic se eliberează de problema neapoletană; la 1355, moare Dușan; în 1358, pacea de la Zadar consfințește victoria sa asupra Veneției; în 1363, devine sigur de succesiunea sa la tronul Poloniei. Ținând cont de aceste repere și de imaginea sa de catolic devot la limita fanatismului, modul în care el s-a folosit de cruciadă, fără a alege însă calea ei când a existat o relativă siguranță în ceea ce era de fapt imperiul său, este definitoriu pentru natura sa politică (Norman Housley, *King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382*, în *SEER*, LXII (1984), p. 192–208), dar și pentru relația sa cu ritul *grec*.

¹⁹⁴ Pentru o prezentare sintetică a situației: Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 160–164, 169–170, 187–189, 192.

¹⁹⁵ Jules Glay, *Le pape Clément VI et les affaires d'Orient (1342–1352)*, Paris, 1904; Frederick J. Boehlke Jr., *Pierre de Thomas: Scholar, Diplomat and Crusader*, Philadelphia, 1966; Christiane Deluz, *Croisade et paix en Europe au XIVe siècle. Le rôle du cardinal Hélie de Talleyrand*, în *Croisades et idées de croisade à la fin du Moyen Âge* (= „Cahiers de Recherches Médiévales”, I) [editor Michel Balard], Paris, 1996, p. 53–64; Alain Demurger, *Le pape Clément VI et l'Orient: ligue ou croisade?*, în *Guerre, pouvoir, et noblesse au Moyen Âge: Mélanges en l'honneur de Philippe Contamine*, editori Jacques Paviot, Jacques Verger, Paris, 2000, p. 207–214.

¹⁹⁶ Guillaume Mollat, *Jean XXII (1316–1334) fut-il un avare?*, în „Revue d'Histoire Ecclésiastique”, Paris, VI (1905), p. 33–46; John Holland Smith, *The Great Schism: 1378*, New York, 1970; Patrick Nigel Rajendranath Zutshi, *The Avignon Papacy*, în *The New Cambridge Medieval History*, VI. c. 1300 – c. 1415, editor Michael Jones, Cambridge, 2000, p. 653–673; Jean Favier, *Les Papes d'Avignon*, Paris, 2006; Paul Payan, *Entre Rome et Avignon, une histoire du Grand Schisme (1378–1417)*, Paris, 2009.

¹⁹⁷ Vezi Bálint Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria (1290–1403)*, Roma, 1938, p. 110–115; Laura Gaffuri, *Gentile Da Montefiore*, în „Dizionario Bibliografico degli Italiani”, Roma, LIII (2000), *sub voce*.

¹⁹⁸ Sintetic: Kristó, *Az Anjou-kor háborúi*, p. 101–104, 109–124; Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 187–188.

¹⁹⁹ „Raportul”, databil larg 1313–1315 (chiar până la moartea lui Özbeg pe la 1342, în viață în vremea aceluia raport; cf. Ș. Papacostea în *SMIM*, XIX (2001), p. 323–324), s-a păstrat doar prin intermediul unei copii de la 1394 (pentru semnarea textului în istoriografia română: Șerban Turcuș, *Prima mărturie străină despre etnonimul român (1314)*, în „Cele Trei Crișuri”, Oradea, seria a III-a, I (2000), 7–9, p. 1–14; pentru original: Gautier Dalché, *Une géographie provenant du milieu des marchands toscans (début XIVe siècle)*, în *Società, istituzioni, spiritualità. Studi in onore di Cinzio Violante*, Spoleto, 1994, p. 433–443).

²⁰⁰ Prin limbaj și prin accentul pe *valahi*, textul pare să fi fost destinat unchiului lui Carol: Robert (Samantha Kelly, *The New Solomon: Robert of Naples (1309–1343) and Fourteenth Century Kingship*, Leiden/Boston/Köln, 2003).

²⁰¹ Alberto Nacentini, Alessandro Parenti, *L'Etimologico. Vocabolario della lingua italiana*, Firenze, 2010, *sub voce*. De origine latină (*regal*), intră în franceză ca *reame* (regat) și trece în italiană (*reame*) și engleză (*realm*).

²⁰² Turcuș, *Cea mai veche mărturie*, p. 6 ([...] *La settima prouincia si e Vngaria, e anche a reame, sono molta gente, non u'a contadi grandi, confia colla Magnia [Alemagna/Germania] e dall'altra sono cristiani Vngheri [...]*).

²⁰³ Forma este cvasi-identică cu cea din [...] *contra furorem Bulgarorum et Rume<n>orum* [...], din donația lui Béla III pentru comitele Narad de la 1194 (*Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungaricus*, VIII, editor Imre Nagy, Budapest, 1891, nr. 5, p. 9; act „ocultat” și în Ungaria și în România), și poate genera astfel legături.

*Valacchi*²⁰⁴), și aceștia sunt două mari spițe (*gienerazioni*²⁰⁵ în original), au domnie (în original *reame* la singular²⁰⁶) și sunt păgâni²⁰⁷. La 1345²⁰⁸, aceștia, din părțile Ungariei transilvane, de peste munți și sirmiene²⁰⁹, erau strânși în *Olachi Romani* de către Clement VI²¹⁰, îndreptați ca *Olachi* spre văzul lui Ludovic²¹¹ și accentuați din nou de papă ca *Olachi Romani* adunați sub *Alexander Bassarat*²¹². Nu mai erau socotiți păgâni²¹³ ca

²⁰⁴ Expresia – în transcrierea ei florentină de la 1394 – corespunde și grafiei folosite predominant pentru *valahi* la Veneția (Șerban Marin, *I valacchi nella cronachistica veneziana: tra realtà e finzione*, în *Dall'Adriatico al Mar Nero: veneziani e romeni, tracciati di storie comuni*, editor Grigore Arbore Popescu, Roma, 2003, p. 112–127).

²⁰⁵ Pentru sensurile termenului, orientativ: [...] *Noi andamo al Cairo; e sapiate ch'ell'è una gran città, ed è abitata da molta gente. E in questa città sono dieci mila e quattro piazze, e per ciascuna piazza sono dodici mila case.// Ancora v'è molte gienerazioni di mori, e' quali non àno case; e sono ignudi, che non àno nulla in dosso, se none una peza intorno alla natura, secondo che noi vedemo; e udimo ch'erono circa duecento mila quelli che sono come dico, che vivono di limosina si fa alla moschea, che una volta il dì àno pane e carne. [...]* (Jacopo da Sanseverino, *Libro piccolo di meraviglie*, editor Marziano Guglielminetti, Milano, 1985, p. 24). [...] *Allora erano i Saracini co<n> grande multitudine e co<n> molte gienerazioni di storm<enti> Riccardo lo Ceherico fue co<n>ducitore della prima battaglia. [...]* (*Viaggio d'oltremare e Libro di novelle e di bel parlar gentile*, ediție Anna Ciepielewska-Janoschka, Berlin/Boston, 2011, p. 209). [...] *Lo re domanda: le gienerazioni che saranno al tempo del figliuolo di Dio, saranno egli credenti a lui tutti comunemente? [...]* (*Il libro di Sidrach. Testo inedito del secolo XIV*, ediție Adolfo Bartoli, Bologna, 1868, p. 83). [...] *E Aliardo tenea grandissimo stato, e mand' Viviano molte per tutto il paese ambasciate, e tutti liberamente si gli dettone. E così in pacifico stato regniava Viviano novello re; e per tutta Pranza, Borgogna, Buemmia, e Ungheria, infino in Grecia allo imperador Gostans andarono le buone novelle de' Nerbonesi, per la Savoia, pel Delfinato, pel Piemonte, Lombardia, Toscana. In sino a Roma al papa n' andarono lettere piene d' allegrezza, in Guascogna, nella Magnia, in Fiandra, in Inghilterra, in Iscozia, in Irlanda, in Silanda, in Normandia, in Piccardia, e in Pollona, e in tutte le gienerazioni del nome cristiano andarono lettere piene, e a messaggieri eran donate grandissime cose, come di tali novelle si convenia. [...]* (*Le storie nerbonesi. Romanzo cavalleresco del secolo XIV*, III, ediție Ippolito Gaetano Isola, 1887, p. 140). Subscriem traducerii neamuri de către profesorul Papacostea (în *Prima unire românească*, p. 13), considerând însă că – în acord cu textele vremii și cu textul și sensul izvorului – spițe surprinde mai bine nuanța.

²⁰⁶ Pluralul este *reami* (Nocentini, Parenti, *L'Etimologico, sub voce*) și s-ar fi impus altfel pentru *neamuri/spițe*.

²⁰⁷ Turcuș, *Cea mai veche mărturie*, p. 6 ([...] *In quella medesima provincia sono i Rumeni e i Valacchi, e quali sono due grandi gienerazioni e anno reame e sono paghani* [...]). Provincia poate însemna astfel chiar împărăție.

²⁰⁸ 1345 a fost un an (neapoletan) crucial pentru Angevinii din Ungaria, ca și 1314, când murise Ladislau Kán (puterea sa scăzuse hotărâtor după acordul de la Szeged din 1310 cu Carol; Sălăgean, *Ladislau Kán*, p. 159–167).

²⁰⁹ DRH, D, I, nr. 32, p. 60–62. În original: [...] *in partibus Ungarie Transsilvanis, Ultralpinis et Sirmii ille* [...]. Traducerea editorilor (în părțile Transilvaniei, ale Țării Românești și Sirmiei din Ungaria) modifica sensibil sensul politic (papal, ungar și *valah*) al scrisorii din 17 octombrie, în raport cu contextul emiterii și cu urmările ei.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 60 ([...] *Dudum prelato letis in domino relatibus apostolatus auditum quod Olachi Romani commorantes [pasajul de mai sus] qui omnem hominem in hunc mundum venientem illuminat sic mentes eorum sue infusione gratie illustravit, quod ipsorum aliqui iam viam veritatis agnoverunt, per susceptionem fidei catholice, per quam ianua regni celestis credentibus aperitur, fermento scismatis et aliis erroribus* [...]).

²¹¹ *Ibidem* ([...] *se disponebant ad idem, nos, qui illius vices, quamvis meritis insufficientibus, gerimus in terris, qui omnes querit salvos fieri et neminem vult perire, de salute Olachorum ipsorum et dilatatione fidei orthodoxe solliciti et iocundi, diversas opportunas litteras patentes et clausas, tam tibi, filii carissime, ac carissime in Christo filie nostre Elisabeth, regine Ungarie, illustri genitrici tue, quam venerabili fratri nostro* [...]).

²¹² *Ibidem* ([continua enumerarea scrisorilor primite de papă pentru intrarea *valahilor* în unica Biserică, ultima era de la încă nesfințitul episcop al Oradiei, *quam venerabili fratri nostro... episcopo Waradiensi* (sfințirea sa – Demetrie Meszesi fusese numit pe 15 iulie – a fost autorizată – a doua oară după 24 august – de papă la o săptămână după mesajul din 17 octombrie, de aceea numele său nu a fost probabil inserat în această copie de uz intern; DIR, XIV-4, nr. 327, p. 250; nr. 376, p. 269)] [...] *necnon nobilibus viris, Alexandro Basarati, et aliis, tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanis, Nicolao principi de Remecha* [...]) [urmau ceilalți lideri *valahi*]).

²¹³ Păgânismul trebuie judecat atât prin faptul că nu erau supuși aceleiași Biserici ca *ungurii* și ca autorul raportului, cât și prin prisma gradului relativ de încreștinare al *valahilor*, exploatat apoi contra lor ca

pe la 1314²¹⁴ și se îndepărtau și mai mult²¹⁵ de imaginea supușilor anonimi²¹⁶, trasată (la fel de oficial²¹⁷) înainte cu puțini ani (sigur după 1307)²¹⁸ de *Dunărea ce curge prin*

barbari (N. Iorga, *Două texte grecești privitoare la țerile noastre*, în *RI*, XIX (1933), 1, p. 1–2), atât de Bizanț, cât și de Buda, chiar cu binecuvântare atonită la 1366 (Papacostea, *Întregiri la cunoașterea vieții bisericești*, p. 205–221). De asemenea, *păgânismul* atribuit acelor *rumeni e valacchi* nu ne îngăduie – cum nici autorul raportului nu a(r fi) făcut-o cel mai probabil – să asociem o coroană monarhică tipică, fie de rit *grec*, fie de rit *latin* (precum ar fi firesc datorită lui *reame*) – structurii acestora de putere, o structură de condiție statală chiar în accepțiunea creștinilor.

²¹⁴ Cât privește cel de-al doilea termen cheie din acel text, *Rumeni*, în relație și cu aspectele de mai sus, trebuie evidențiat – altminteri un loc științific comun – că *romanitatea v(a)lahilor* a fost și a rămas o problemă majoră pentru elitele seculare [ca mândri *romei*, ei erau adevărații romani, nu *v(a)lahi*] și pentru cele spirituale bizantine (datorită – riscurilor – *latinizării*) după răscoala Asăneștilor și din cauza regalității conferite de papa Inocențiu III „pe temeiul” originii lor romane (Stelian Brezeanu, *Imperator Bulgariae et Vlachiae. În jurul genezei și semnificației termenului Vlachia din titulatura lui Ioniță Asan*, în *RdI*, XXXIII (1980), 4, p. 651–674).

²¹⁵ În contextul emergenței *valahe*, un subiect delicat trebuie amintit: problema emigrării lor în Ungaria. Pentru Clement VI *Olachi Romani* erau clar același popor *Olachi: valahii* (*DRH*, D, I, nr. 32, p. 60). Accentul pontifical pe *Romani* era motivat de originile care-i ducea spre *adevărata credință*. „Tehnica” fusese practică de Inocențiu III cu Ioniță Caloian (Brezeanu, *Imperator Bulgariae et Vlachiae*, p. 653–660). „Numele” și sursele de epocă conturează și un sens complementar celui papal pentru *Romani*, care nu este însă unul ungar. Politica ungară „de colonizare” a fost bine centrată în perioada noastră de interes pe aducerea – pe la 1335 ori la 1345 – de fideli (*valahi*) intrați în conflict cu rivalii dunăreni și transalpini ai Budei (*DIR*, C, XIV-3, nr. 257, p. 360–361; *DRH*, D, I, nr. 40, p. 73). Discuția poate fi purtată în primul rând în raport cu acei *rumeni* și *bulgaros* de la 1194 (*Hazai okmánytár*, VIII, nr. 5, p. 9), cu *rumeni* și *valacchi* de pe la 1314 (Turcuș, *Cea mai veche mărturie*, p. 6) și cu tradiția bulgară a alungării *v(a)lahilor* de Ioan II Asan în anii 1230 deoarece erau *latini* (vezi aici și Vintilă Mihăilescu, *Imagini ale celui lalt. O perspectivă antropologică, în Reflecții asupra diferenței*, editori Irina Culic, István Horváth, Cristian Stan, Cluj-Napoca, 1999, p. 93–116, la p. 106–107). În „coordonate ungare”, precum cele de mai sus, mișcări *v(a)lahe* peste Dunăre, în special la nivel de elite, trebuie admise. „Dintr-o dată”, pe fondul crizelor ungare și tătărești (anii 1290–1310), raportul de forțe se schimbă și îi aduce în prim plan pe *valahi*. În plan geografic și politic, aria care putea să acomodeze astfel de mișcări transdunărene – și via Văii Timocului – era Oltenia (în esență *Țara Severinului* și anexa gorjeană a Țării Hațegului de atunci), care sigur la mijlocul veacului XIII (după invazia tătară de la 1241) era sub autoritate regală arpadiană, ostilă Bulgariei (*DRH*, D, I, nr. 10, p. 23).

Semnificativ este astfel poate și că – după ce a „îngăduit” ca Serbia și Bulgaria să se prăbușească în fața turcilor otomani (1389–1390), Mircea I a asumat – în titulatura sa – puterea asupra *Podunaviei*, care îngloba și Valea Timocului (M. Coman, *Podunavia și relațiile sârbo-muntene în secolele XIV–XVI*, în *Istoria. Utopie, amintire și proiect de viitor* <Festschrift Andrei Pippidi la 65 de ani>, editori Ovidiu Cristea, Radu G. Păun, Iași, 2013, p. 239–258). Nu este exclus ca același lucru să fi fost urmărit – complementar – și de Vladislav I, prin ocuparea Vidinului la 1369, cel prezent în titlul din tabloul votiv al Bisericii Argeș II (Dumitrescu, *Le Voïvode donateur*, p. 541–558). În orice caz, problema „sârbo-română” (modernă mai ales) a Timocului ar fi – aparent – un „lăsământ bulgar” medieval.

²¹⁶ Este totuși chipul transmis de secolele XII–XIII cu notabila excepție a ridicării Asăneștilor, raport sub care amintim statistica lui Giuseppe Stabile (*Valacchi e Valacchie nella letteratura francese medievale*, Roma, 2011, p. 88). Ca urmare a căderii Imperiului Latin de Constantinopol în 1261, principala sursă franceză de informații și de interes din est, și a „transformării bulgare” a Asăneștilor mai ales din anii 1230, referințele din literatura franceză scad în secolul XIV, în raport cu veacul precedent, de la 89 la 17 (pentru *valahi*) și de la 74 la 55 (pentru *Valahia*).

²¹⁷ Raportul a fost – foarte probabil – redactat în contextul înțelegerii franco-sârbo-transilvane, al pregătitei uniuni matrimoniale între Casa de Valois și Nemanizi și al plănuitei alungări a Paleologilor din Constantinopol, care ar fi restabilit Imperiul Latin de Răsărit (vezi Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1282–1328*, Cambridge, MA, 1972, p. 206–208; Sălăgean, *Ladislau Kán*, p. 141).

²¹⁸ *Anonymi descriptio Europae Orientalis „Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia” anno MCCCXIII exarata*, ediție Olgierd Górka, Kraków, 1916, p. 49 (reeditat de Gheorghe Popa-Lisseanu în „Fontes Historiae Daco-Romanorum”, II, București, 1934, p. 27, 138; a se vedea T. Sălăgean, *Relațiile internaționale în sud-estul Europei în primul sfert al secolului al XIV-lea*, în *SUBB, Historia*, XLI (1996), 1–2, p. 135–152, la p. 135–136). Foarte recent, pe baza datelor privind-l pe Milutin și Serbia, textul a fost datat după august 1310, și nu până în prima jumătate a lui 1308, cum se considera anterior (vezi aici Aleksandar Uzelac, Bojana Radovanović, *Crkvena i svetovna politika kralja*

*Bulgaria*²¹⁹. Se ridică în mod legitim astfel întrebarea: de ce nu s-a schimbat ceva – fie latin, fie grec – în statutul statal al Țării Românești după ce Carol-Robert a fost zdrobit („mișelește” sau nu²²⁰) – așa cum întreaga Ungarie și curtea ei regală aveau

Milutina prema zapadnim silama – nekoliko novih zapažanja [Politica ecleziastică și seculară a regelui Milutin în raport cu puterile apusene: câteva noi observații], în *Saint Emperor Constantine and Christianity*, editor Dragiș Bojović, Niš, 2013, p. 593–608. Subiectul merită studiat. Confirmarea finalizării și distribuirii „raportului francez” (toamna lui 1310 – începutul lui 1311), împreună cu „raportul italian”, databil sigur după 1312 (pe la 1314), ar schița mecanismul – posibil datorită temporarei crize de autoritate tătare (care i-a îngăduit lui Ștefan Milutin să „cumpere”, între 1311 și 1314, ajutor tătar contra lui Ștefan Dragutin) – prin care „s-a ridicat” pisania lui *Negru Vodă* de la 1315 (1215 în refacerea lui Matei Basarab, odată cu cea a vechii biserici, la 1635–1636, 1315 fiind propunerea lui Alexandru Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești*, în *AIINC*, II (1923), p. 289–312) a bisericii domnești din Câmpulung, devenită apoi mănăstire, o bazilică gotică, dar care – din punct de vedere arhitectonic și arheologic – a fost ridicată prin anii 1340–1350 (Gheorghe I. Cantacuzino, *Câmpulung. Vechi monumente și biserici*, București, 2001, p. 12–13, 18–19, 23–26; idem, *Începuturile orașului Câmpulung și curtea domnească: aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung*, București, 2011, p. 49). Din nefericire, cercetările arheologice din 1924 au fost „limitate”, cum reiese din „raportul” cvasi-postum – autorul a murit chiar în anul publicării acestuia – al lui Virgil Drăghiceanu (*Despre mănăstirea Câmpulung. Un document inedit: jurnalul săpăturilor făcute de Comisia Monumentelor Istorice în 1924*, în *BOR*, LXXXII (1964), 3–4, p. 284–335, în acest caz mai ales la p. 288, 290, 316).

²¹⁹ Dintre *Rumeni et valacchi* de la 1314 și *Olachi Romani* de la 1345 se ridică greu conciliabila „natură duală” a românilor „rezumată ortodoxă” în legenda lui *Roman și Vlahata* (forma bulgară articulată pentru *vlah*) inclusă în așa-numita *Cronică moldo-rusă* de la sfârșitul domniei lui Ștefan III al Moldovei, căruia – în maniera scrierilor atonite pro-otomane din ultima parte a secolului XV (Andrei și Valentina Eșanu, *Un letopiseț slavo-român inedit din epoca lui Ștefan cel Mare (după un codex de la mănăstirea Hilandar)*, în idem, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*, București, 2004, p. 213–218) – îi reținea numai înfrângerile în fața Porții (*Cronica moldo-rusă*, în *Cronicle slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 154–161). Cronica blestema trădătoarele Roma și Veneția (i.e. pe principalele susținătoare ale lui Ștefan III contra puterii otomane), lauda adevărata Romă (Constantinopolul bizantin) și îl binecuvânta pe regele Ladislau (IV *Cumanul*) al Ungariei (1272–1290). Regele îi acceptase pe acești *romani* fugari pentru *dreapta lor credință* (adică *ortodoxă*) și îi așezase în Țara Maramureșului, de unde i-a trecut – tot spre protecția lor – în Țara Moldovei.

Cronica condamna orice opțiune pro-*latină* (astfel antiotomană) a Moldovei și legitima moștenire (și – în substrat pentru cronică – acțiunea) țară bulgară, preluată la Athos întâia oară explicit antiunionist prin Ștefan II, fiul nelegitim al lui Alexandru I, la 1442 (*DRH*, A. Moldova, I. 1384–1448, editori C. Cihodaru, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi, București, 1975, nr. 211, p. 311), prin patronajul asupra mănăstirii Zographu. După executarea lui Ștefan II (1447), patronajul a fost reluat și perpetuat de la 1466 de însuși Ștefan III, fiul nelegitim al lui Bogdan II, autoproclamat fiu <nelegitim> al lui Alexandru I (*DRH*, A. II. 1449–1484, editori L. Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agache, București, 1976, nr. 135, p. 191). Primul patron *valah* al mănăstirii, la începutul lui 1433 (după ce Ștefan II, susținut de Murad II, fusese învins de Iliș I, fiul legitim al lui Alexandru I), fusese Alexandru Aldea al Țării Românești, pretins fiu nelegitim al lui Mircea I, întronat la 1431 de Alexandru (*DRH*, B, I, nr. 74, p. 136).

Invariabil, mănăstirea Zographu intra în tiparul stabilit de Ioan II Asan, „cel care-i alungase” pe vlahii *latini* în a doua parte a anilor 1230, ca urmare a rupturii sale cu Roma și a acordului cu Bizanțul din exilul de la Niceea, și Ioan Alexandru, cel care divorțase de Teodora, fiica lui Basarab, pe fondul orientării pro-*latine* a lui *Alexander Bassarat* către papalitatea din exilul de la Avignon în a doua parte a anilor 1340 (pentru politica bulgară în legătură cu Athosul și Bizanțul: Ioannis Tarnanidis, *Byzantine-Bulgarian Ecclesiastical Relations during the Reigns of Ioannis Vatazis and Ioan Asen II, up to the year 1235*, în „Cyrillomethodianum”, Thessaloniki, III (1975), p. 28–52; I. Dujčev, *Chilandar et Zographou au Moyen Âge*, în idem, „Medioevo bizantino-slavo”, III, Roma, 1971, p. 489–506; idem, *Titles of the Rulers of the Second Bulgarian Empire in the Eyes of the Byzantines*, în *Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis*, editor A. E. Laiou-Thomadakis, New Brunswick, NJ, 1980, p. 31–50; Ivan Biliarsky, *Word and Power in Mediaeval Bulgaria (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, XIV)*, Leiden/Boston/Köln, 2011, în special p. 9–10, 219–220, 232–235, 238–241, 283–284, 310–311).

²²⁰ O ambuscadă nu era o problemă de „moralitate”, ci una de strategie și de supraviețuire. Din punctul de vedere al acestui subiect, întrebările majore ar fi: dacă Carol s-a retras, înseamnă că el – de fapt – acceptase oferta lui Basarab: bani și un fiu ca ostatec (*Chronicon pictum Vindobonense*, p. 111–112)? Iar dacă da, ce s-a întâmplat cu acel – tot nenumit – fiu al voievodului în zilele ambuscadei?

recunoșteau²²¹ – în noiembrie 1330 de către Basarab? În plus, nici Carol-Robert nu l-a atacat pe Basarab după noiembrie 1330²²². Explicația rezidă cel mai probabil în evoluția balcanică²²³. Ei i se adaugă planurile tătărești²²⁴.

Poate mai mult decât toate acestea, trebuie reținut că, între verile anilor 1330 și 1332, Basarab a mers din izbândă în izbândă²²⁵. În urma bătăliei de la Velbujd de la sfârșitul lui iulie 1330²²⁶, la care – foarte probabil – trupele sale, „după asemănarea” oștenilor lui Ioan Alexandru și ale unchiului său Belaur²²⁷, nu au participat²²⁸, ginerele lui Basarab, Ioan Alexandru²²⁹, a devenit coregent al Bulgariei alături de Ana, mama noului țar de *iure* Ioan Ștefan²³⁰. Între septembrie și noiembrie 1330, Basarab a rezistat campaniei lansate de Carol-Robert contra sa²³¹, în timp ce împăratul Andronikos III Paleologul ataca Bulgaria²³². Regele a fost zdrobit la *Posada*²³³.

În primăvara lui 1331, Ioan Ștefan și Ana au fost alungați, Ioan Alexandru fiind proclamat țar de boieri²³⁴. La sfârșitul anului, el a ajuns la un compromis cu Ștefan Dușan, nepotul Anei Neda, noul rege al Serbiei, înțelegerea fiind întărită prin căsătoria – de Paște anulului 1332 – lui Dușan cu Elena, sora țarului (mama lor era *latina* Kerana Petrița, ducesa Cărvunei²³⁵). În iulie 1332, la Russokastron, țarul Bulgariei l-a învins – decisiv (după reușita sa din vara anului 1331) – pe Andronikos III, care a cerut pace (neoficializată însă cu adevărat până spre 1338–1339)²³⁶.

În decurs de doi ani, în jurul lui Basarab, cel mai experimentat dintre conducătorii de la linia Dunării de Jos²³⁷, se refăcuse și se consolidase parteneriatul format în

²²¹ Sub acest raport a se vedea și prezentarea maghiară foarte recentă din studiul lui László Veszprémy și Greta Somogy, *Károly Róbert magyar király 1330. évi havasalföldi hadjárata és az ún. posadai csata historiográfiája* [Istoriografia campaniei regelui ungar Carol-Robert în Țara Românească din anul 1330 și a așa-numitei bătălii de la Posada], în „Hadtörténelmi Közlemények” [Studii de Istorie Militară], Budapest, CXXVII (2014), 1, p. 23–40.

²²² O acțiune – pentru o posibilă recuperare a Severinului – pare să fi fost pregătită, în primăvara lui 1331, de Carol și Toma Szécsényi (*DIR*, C, XIV-3, nr. 9, p. 7). Evoluțiile balcanice ulterioare au anulat-o însă aparent.

²²³ Anii 1330–1343/1345, dintre Posada și acordul dintre Ludovic și Alexandru (în fapt singurele informații directe asupra acțiunilor politice ale Țării Românești vreme de peste zece ani, în care Europa Centrală și Balcanii se reconfigurază), sunt practic inexistenți – fie și numai prin studiu comparatist – în istoriografia românească.

²²⁴ Vezi Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, p. 269; Ciocîltan, *Hegemonia Hoardei de Aur*, p. 112–116.

²²⁵ Este diferența majoră între redarea „clasică” a anului 1330 și cursul politic constant ascendent al lui Basarab.

²²⁶ Pentru acțiunile lui Șişman și ale aliaților săi: Tomov, *Към въпроса за Велбъждката битка*, p. 34–48.

²²⁷ Pentru analiza surselor disponibile deja în urmă cu un secol: Jireček, *Geschichte der Serben*, p. 361–363.

²²⁸ Ei apar în sursele narative sârbești, dar nu și în cele bizantine (Vásáry, *Cumans and Tartars*, p. 111–112).

²²⁹ Pentru aceste aspecte, vezi Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 125–127, 134, 169–170, 200, 585–586.

²³⁰ Cea mai recentă abordare a acestui subiect îi aparține lui Gjuzeev, *Imperatrix Bulgariae*, p. 619–622.

²³¹ Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare*, p. 327; Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali*, p. 69–77.

²³² Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 273; Božilov, Gjuzeev, *История на средновековна България*, p. 564.

²³³ Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare*, p. 329–330; Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali*, p. 75.

²³⁴ Vezi Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 585–586; Gjuzeev, *Imperatrix Bulgariae*, p. 621–623.

²³⁵ Principalele date: *Acta Benedicti PP. XII*, nr. 18–19, p. 37–39; Soulis, *The Serbs and Byzantium*, p. 2–3.

²³⁶ Abia atunci a avut loc nunta dintre Maria Irina, fiica împăratului, și Mihail Asan IV, primul născut al țarului.

²³⁷ Ștefan Dușan era născut spre 1308, Ioan Alexandru pe la 1305, Basarab fiind născut cel târziu pe la 1290.

triconfiniumul Vidin – Severin – Belgrad în primele două decenii ale secolului²³⁸ de Ștefan Milutin²³⁹, regele Serbiei (bunicul lui Dușan), „seniorul” între aliați, Mihail Șişman (unchiul lui Ioan Alexandru, țar de la 1322–1323 și până la moartea sa la Velbujd)²⁴⁰. Acestui acord Basarab îi pusese în fapt capăt²⁴¹ spre 1322–1323, reconciliindu-se cu Carol-Robert, și apoi orientându-se contra tătarilor²⁴². Aceștia tutelaseră anterior parteneriatul dunărean dintre Ștefan Milutin, Mihail Șişman și Basarab²⁴³.

În aproximativ două decenii, de la Dunărea care curgea *prin Bulgaria* și până la lupta de la Russokastron²⁴⁴, Basarab și *valahii* săi trecuseră de la statutul de „ciudați” anonimi, în slujbă tătarească, acoperiți de Ungaria sau Bulgaria²⁴⁵, la Țara Românească, sau (corect spus) *Țara lui Basarab*²⁴⁶, ca arbitru dunărean²⁴⁷. Structura creată a fost curând supusă (de la 1334–1335) presiunilor – conjugate²⁴⁸ – ale Ungariei, fie prin acțiuni în zona Belgradului și a Severinului²⁴⁹, fie prin formarea (1335–1339) „grupului de la Visegrád” (reunind Regatele Boemiei, Poloniei și Ungariei)²⁵⁰, și ale Bizanțului, fie prin blocaje diplomatice și militare²⁵¹, fie prin atacuri la Gurile Dunării și în zona

²³⁸ Judecarea unitară a acestor centre, unite sub hegemonie tătară începând de pe la 1291–1292, este obligatorie.

²³⁹ O prezentare și surse la Uzelac, Radovanović, *Crkvena i svetovna politika kralja Milutina*, p. 593–608.

²⁴⁰ Vezî Nikov, *История на Видинското княжество*, p. 84–85; Vásáry, *Cumans and Tartars*, p. 123–126.

²⁴¹ Este posibil și ca reorientarea sa să fi venit abia după moartea lui Milutin (octombrie 1321), ea fiind oricum anterioară divorțului dintre Șişman și Ana Neda, fiica lui Milutin (1326), care a rupt definitiv alianța sârbo-bulgară.

²⁴² *DRH*, D, I, nr. 15, p. 36. Reorientarea (1323/1324–1326/1327), venită după lungi negocieri (permițând datări largi), nu a fost lipsită de „sincope” și dispute cu Buda (*DRH*, D, I, nr. 16, p. 37; *Cronica terre Prussie*, p. 183).

²⁴³ Ciociltan, *Hegemonia Hoardei de Aur*, p. 112–116; Vásáry, *Cumans and Tartars*, p. 111–112, 125–126.

²⁴⁴ Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 274; Sălăgean, *Relațiile internaționale în sud-estul Europei*, p. 136.

²⁴⁵ Pentru această – spectaculoasă – evoluție, a se vedea aici și Papacostea, *Prima unire românească*, p. 9–24.

²⁴⁶ În mod interesant, *Terra Bazarab* apare la 1331 în documentele regale ungare (*DRH*, D, I, nr. 19, p. 41–42).

²⁴⁷ Sub acest raport, se poate susține și preluarea de către Basarab a moștenirii hegemonice a lui Nogay din anii 1290 (a se vedea recente considerații din Ciociltan, *The Mongols and the Black Sea Trade*, p. 275–278).

²⁴⁸ Această trăsătură („neglijată”) este de maximă importanță și pentru acțiunile *valahe* din anii 1350–1360.

²⁴⁹ Principalele date la Kristó, *Az Anjou-kor háborúi*, p. 78–80; Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 162–163.

²⁵⁰ A se vedea György Rác, *The Congress of Visegrád in 1335: Diplomacy and Representation*, în „Hungarian Historical Review”, Budapest, II (2013), 2, p. 261–287; precum și Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 164–165.

²⁵¹ Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 274. Cazul uniunii matrimoniale bulgaro-bizantine (1332) este elocvent. Iar pentru înțelegerea contextului amintim un act din februarie 1332 pentru meritele familiei Báthory: [...] *nonnulli etiam more gladii pro fidelitate debita sunt occisi et nuperis temporibus praedictus Lewkews frater ipsorum constanter ab initio radicare fidelitatis observando in terra Transalpina, ubi cum gente nostra valida personaliter adhaerendo per gentem Basarab dictam terram nostram Transalpinam indebite occupantis nobis hostiliter obviantem in nostris servitiis pro dolor extitit interemptus, dictusque magister Johannes captivitatem ibidem <fuit> perpressus*. [...] (Visegrád, 17 februarie 1332; editat de către István Balogh, *A Báthori család négy oklevele* [Patru documente ale familiei Báthory], în „Szabolcs – Szatmár – Bereg Megyei Levéltári Évkönyv”, XIII (1999), p. 107–132, la nr. 2, p. 117–119, și p. 126, nota 20). Ioan Báthory, cel capturat de oștenii lui Basarab și neeliberat până la începutul anului 1332, era chiar fratele lui Andrei Báthory, episcopul Oradiei (1329–1345). Ce s-a ales de el este greu de spus. Poate a fost eliberat pentru o sumă pe măsură (deși actul fusese publicat parțial de György Györfy, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez* [Contribuții la studiul istoriei de secol XIII a românilor și la începuturile statului românesc] (II), în „Történelmi Szemle” [Revista Istorică], Budapest, VII (1964), 3, p. 537–568, Anexă, nr. 12, p. 554, el nu a mai fost inclus, în *DRH*, D, deși era mai relevant decât alte surse selectate).

viitoarei Dobroge (1337–1340)²⁵². Situația²⁵³, care în fapt a perpetuat dependența tuturor părților implicate²⁵⁴ de pozițiile hanului Özbeg²⁵⁵, s-a prelungit până la moartea lui Andronikos (iunie 1341)²⁵⁶, Özbeg (sfârșit 1341–1342)²⁵⁷ și Carol (iulie 1342)²⁵⁸.

Noi alianțe au devenit necesare²⁵⁹. Una dintre ele a fost între Ludovic, fiul și urmașul lui Carol, și *Alexander Bassarat* în a doua parte a anului 1343²⁶⁰. Prin aceasta s-au născut *Olachi Romani*, care, sprijiniți de Avignon, au speriat Buda angevină (1345)²⁶¹. Ei se ridicaseră – în tăcerea dată de zgomotul războaielor²⁶² – între și pe ariile a patru coroane regale²⁶³, toate create de către papalitate, a Ungariei, a Bulgariei, a Serbiei și a Cumaniei (cea încredințată Budei)²⁶⁴.

Ducesa Elisabeta de Oppeln și Regina Doroteea a Bosniei

Două fete pot arăta cât de adânci erau rădăcinile acestei transformări²⁶⁵. *Elisabeta* († c. 1367), soția lui Vladislav II de Oppeln²⁶⁶, și *Doroteea* († 1390), fiica lui Ioan Strațimir și a Anei, ajunsă soția lui Tvrtko I (1374), prima regină a Bosniei (1377)²⁶⁷.

²⁵² Pentru diversele poziții, a se vedea Jean Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, p. 78–79; Vitalien Laurent, *L'assaut avorté de la Horde d'Or contre l'Empire byzantin*, în „Revue des Études Byzantines”, Paris, XXIII (1960), p. 145–162; Alexandrescu-Dersca, *L'expédition d'Umur Beg*, p. 3–23.

²⁵³ În plus, la 1336, Dušan a vrut să divorțeze de Elena, care nu-i dăduse încă un fiu (Uroș s-a născut pe la 1337–1338), și să se căsătorească cu Elisabeta, nepoata lui Otto de Habsburg (Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 375).

²⁵⁴ În acest sens, trebuie remarcată și „liniștea ungaro-tătară” de pe linia Carpaților Răsăriteni din anii 1330.

²⁵⁵ Figura sa dominantă (1313–1341/1342) la Ciocîltan, *The Mongols and the Black Sea Trade*, p. 180–188.

²⁵⁶ Pentru dispariția sa, a se vedea și G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, London, 1989, p. 499–510.

²⁵⁷ Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Rußland, 1223–1502*, Wiesbaden, 1965², p. 97–98.

²⁵⁸ În raport cu el, ar trebui căutată și originea Clarei (vezi Kristó, *Károly Róbert családja*, p. 14–28).

²⁵⁹ Primul acord pare să fi fost între Buda și Târnovo, el ducând la expulzarea Anei de la Neapole, la moartea regelui Robert, unchiul lui Carol-Robert, în ianuarie 1343 (vezi date la Gjuzelev, *Imperatrix Bulgariae*, p. 625).

²⁶⁰ Papacostea, *O întregire documentară*, p. 111–117. Probabil acordul a fost încheiat spre sfârșitul lui 1343.

²⁶¹ Actele lui Clement VI (1345) și Ludovic I (1355) vorbesc de la sine (*DRH*, D, I, nr. 32, p. 60; nr. 38, p. 70).

²⁶² Trăsătura reiese cu claritate și din Aurel Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djāmi ot-Tevārīkh de Fāzī ol-lāh Rāsīd od-dīn*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XII (1973), I, p. 101–121.

²⁶³ Vezi Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 178–181; Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001, p. 123–124, 194–203.

²⁶⁴ Două aspecte trebuie avute în vedere cu privire la începutul deceniului patru al secolului XIV. Pe de o parte, relația lui Carol-Robert cu papalitatea, de care Andronikos III depindea în tot mai presanta problemă turcă din Asia Mică (A. E. Laiou, *Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332–1334*, în „Speculum”, XLV (1970), p. 374–392). Pe de altă parte, poziția valahă în cadrul raporturilor directe dintre Serbia, în conflict sigur de la anul 1334 cu Bizanțul, și Bulgaria, reconciliată formal cu Andronikos III (din vara lui 1332) prin logodna dintre Mihail Asan IV, fiul lui Ioan Alexandru și al Teodorei, și Irina, fiica împăratului (Petăr Angelov, *Българо-сръбските политически отношения при царуването на Иван-Александър (1331–1371 г.) и Стефан Душан (1331–1355 г.)* [Relațiile politice bulgaro-sârbe în timpul domniilor lui Ioan Alexandru (1331–1371) și Ștefan Dušan (1331–1355)], Sofia, 1982). Ambele situații preced de aproape temporara – și fragmentata – reparație a lui Dionisie Szécsi ca ban de Severin din anii 1335 și 1336.

²⁶⁵ Vezi în acest context și Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 36–41.

²⁶⁶ Literatura mai veche: Antál Pór, *Opuli László, Magyarországnak nádorispánja nemzedékrendjéhez* [Asupra generațiilor din familia lui Vladislav de Oppeln, palatin al Ungariei], în „Turul”, Budapest, XXVI (1908), p. 30–33.

²⁶⁷ Vezi Mór Wertner, *A középkori délszláv uralkodók genealogiai története* [Istoria genealogică a stăpânitorilor medievali sud-slavi], Temesvár, 1891, p. 218–220, 226–227; Pavo Živković, *Tvrtko II Tvrtković*

Vladislav II era nepotul de mamă al lui Ludovic I²⁶⁸. Tvrtko era vărul primar al celei de a doua soții (1353) a lui Ludovic, Elisabeta Kotromanić (născută în 1339)²⁶⁹. Ei erau sudul și nordul lumii angevine din est²⁷⁰. Elisabeta²⁷¹ s-a căsătorit în

Bosna u prvoj polovini xv stoljeća [Tvrtko II Tvrtković. Bosnia în prima jumătate a secolului XV], Sarajevo, 1981, p. 22–23.

²⁶⁸ Mama lui Vladislav II de Oppeln a fost Elisabeta, fiica ducelui Bernhard II de Schweidnitz (Świdnica) și a Kunigunde. Kunigunda era fiica lui Vladislav I *Lokietek* Piast și a Hedwigăi (Jadwigăi) de Kalisch (Kalisz), ea, bunica lui Vladislav II, fiind sora Elisabetei, ultima soție a lui Carol-Robert și mama regelui Ludovic I (Edward Rudzki, *Polskie królowe* [Reginele Poloniei], I. *Zony Piastów i Jagiellonów* [Soțiile Piaștilor și Jagiellonilor], Warsaw, 1990², p. 7–8; vezi și Jan Dąbrowski, *Elżbieta Łokietkówna, 1305–1380*, Kraków, 2007², p. 8–11).

²⁶⁹ Pentru cadru, vezi și Halecki, *Jadwiga of Anjou*, p. 39–40; Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 391–392.

²⁷⁰ Merită reamintit un pasaj *ad annum 1386* din cronicarul Hector von Müllich (c. 1420 – c. 1490): [...] *Am Sant Jacobs Tag* [25 iulie <1386>] *kam der Wasserwaider von Ungern* [Dan I al Țării Românești, considerat membru al regatului ungar] *and den Groß Grafen von Ungern* [palatinul Nicolae (I) Garai] *und schlug den im Veld zu Tod und enthauptet ainen Ritter, der den König Karl von Pülen* [Carol de Anjou/Durazzo] *ermodet hett, und pracht die Künigin von Ungern* [Elisabeta, văduva lui Ludovic, însoțită în fapt de fata lor, Maria] *zu Väncknus, die das Mord gestiftet hett, da ward Sigismund* [de Luxemburg] *Künig zu Hungern, der hernach Kaiser ward* [...] (*Die Chronik des Hector <von> Müllich, 1348–1487*, în *Die Chroniken der schwäbischen Städte*, III. *Augsburg* (= *Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert*, XXII), editor Franz Roth, Leipzig, 1892, p. 1–274, la p. 29; pasaj notat de Adolf Armbruster, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.–16. Jahrhunderts: eine historiographische Imagologie*, Köln/Wien/Weimar, 1990, p. 109–110, dar valorificat abia de către Alexandru Ciociltan, *Din biografia cavalerului Friedrich von Krezupeck*, în *RI*, XXI (2010), 5–6, p. 537–550, la p. 545, nota 44). Merită adăugate câteva cuvinte despre context.

Voievodul Țării Românești (numit *wazzer* *waid* deja pe la 1360, sub probabil anul 1355; Claudia Brinker, *Von manigen helden gute tat: Geschichte als Exempel bei Peter Suchenwirt*, New York/Bern/Frankfurt-am-Main/Paris, 1987, p. 45) a atacat în vara anului în Slavonia. El l-a executat pe palatinul Nicolae (I) Garai (Gorjanski) și le-a capturat pe regina-văduvă Elisabeta și pe fiica ei, regina Maria, soția lui Sigismund de Luxemburg, pentru că ar fi adus moartea în februarie 1386 lui Carol (II) de Durazzo, rege al Ungariei vreme de vreo două luni. Astfel, conform lui von Müllich, rege al Ungariei a devenit Sigismund, cel care sigur nu s-a grăbit să o elibereze pe Maria, căreia îi datora locul de rege (consort) al Ungariei (cu ajutor venețian, ea a fost eliberată abia în iunie 1387, după ce mama ei fusese strangulată în ianuarie; vezi Péter E. Kovács, *Mária királyné kiszabadítása. Magyar-velencei szövetség 1387-ben* [Eliberând-o pe regina Maria. Aliața ungaro-venețiană din 1387], „*Századok*”, CXL (2006), 4, p. 925–937). Rolul voievodului Țării Românești în evenimentele de la 1386 pare să fi fost trecut cu vederea de istoriografia maghiară (vezi Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 224–226), deși implicarea transalpină în criza regală ungară de după moartea lui Ludovic I (1382) era cunoscută deja (vezi și *DRH*, D, I, nr. 76, p. 123–124).

Notând că nu este exclus ca în vara anului 1386 domn în Țara Românească să fi fost numai Mircea I, Dan I murind deja în martie (cf. A. Pippidi, *Despre Dan voievod: Rectificări cronologice și genealogice*, în *SMIM*, XXXI (2013), p. 47–96, la p. 58–62), mai precizăm – în relație cu subiectul nostru – câteva coordonate politico-dinastice. Soțul influentei Doroteea, Tvrtko I, a fost unul din marii adversari ai lui Sigismund. Unchiul lui Sigismund, Jobst al Moraviei, soțul – din 1372 – fetei lui Vladislav II de Oppeln și Elisabeta a Țării Românești, Ágnes-Elisabeta (născută spre 1360), s-a opus și el inițial nepotului său, pe care a acceptat să-l susțină numai pentru un preț ridicat. Crescut de Ludovic I (mai ales după 1363–1364), Carol de Durazzo era fiul lui Lodovico, băiatul lui Giovanni di Gravina, cel mai tânăr dintre fiii lui Carol II de Neapole (căsătorit cu cumana – pe jumătate – Maria a Ungariei), bunicul lui Carol-Robert și tatăl lui Robert I de Neapole, fiind un – ultim – produs al crizei neapoletane provocate de asasinatul de la Aversa (1345), pe fundalul căreia s-au ridicat și *Olachi Romani*.

²⁷¹ Amintim că numele este dedus prin înmormântarea ei în fața altarului Sfintei Elisabeta din catedrala de la Oradea (în nota *ad annum 1374* din *Statutariusul* capitlului din Oradea scria: *Altare Sancte Elisabethe iuxta aram minorem beate Virginis instituit et dotavit Ladislaus dux Opulie, olim palatinus Hungarie pro anima consortis sue, filie Alexandri vayvode Transalpine, que ibi est sepulta*; text revăzut de către Pór, *Opuli László*, p. 31), dar și datorită dublului nume (Ágnes-Elisabeta) al celei de a doua fete a ei și a lui Vladislav II (a se vedea *Handbuch der Historischen Stätten*, [L.] *Schlesien*, editor Hugo Weczerka, Stuttgart, 1977¹, p. 596–597). Reținem astfel și originile paleografice ale disputei privindu-l pe tatăl Elisabetei (manuscrisul s-a pierdut între timp). Primii editori ai sursei, Ignác Batthyány (*Leges ecclesiasticae Regni Hungariae*, III, Gyulafehérvár, 1785¹, p. 370), a citit *Alexi Andree Vajvode Transylvaniae*, iar Vince Bunyitay (*A Váradí Káptalan legrégibb*

1355²⁷² la cel puțin 12 ani²⁷³. Doroteea, favorita lui Ludovic din timpul captivității ungare a părinților ei (1365–1369)²⁷⁴, s-a născut la 1355–1356²⁷⁵ (numele de botez vorbind de la sine²⁷⁶, ca în cazul Elisabetei²⁷⁷).

Statumai [Cele mai vechi statute ale capitlului din Oradea], Nagyvárad, 1886, p. 74) *Alexi Andri Vajvode Transalpine*, balanța inclinand apoi înspre cel de-al doilea și prin János Karácsonyi (în N. Iorga, *Românii în câteva izvoare apusene*, în *RI*, VI (1920), 10–12, p. 193–201, la p. 200, nota 1; iar mai devreme în a sa *Genealogia domnilor valahi*, în *CvL*, XLIV (1910), 9, p. 1029; 10, p. 1156). Nu a fost un caz unicat, el repetându-se spre exemplu în legătură cu *arhiepiscopul din Transilvania* de la 1494 (Ioan Mihály de Apșa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1890, nr. 352, p. 606–607), lecțiune confirmată mai apoi (vezi și M. Diaconescu, *Editarea diplomelor maramureșene – realizări și perspective*, în „Revista de Arhivistică”, Cluj-Napoca, III (1997), 1–2, p. 25–30, la p. 29). Mai important este de ce scribul medieval l-a „despărțit” pe Alexandru între *Alexi* și *Andri*, despărțire care – din cauza naturii numelui și a locului în care el a fost inserat – poate fi cu greu trecută în categoria erorilor făcute – frecvent – de copişti în Evul Mediu. Explicația poate fi doar una. La zece ani de la decesul lui <Nicolae>Alexandru (1364), înregistrat și în Secuime, numai ca Alexandru (Ștefan Olteanu, *Cu privire la data morții lui Nicolae Alexandru Basarab*, în *SRdI*, XXI (1968), 3, p. 523–526), și în vremea în care domnea Vladislav I, din nou, de pe la 1372 (chiar anul în care în octombrie Vladislav II de Oppeln a fost obligat să plece din dregătoria de palatin al Ungariei) în conflict cu Ludovic I, *Alexi Andri* trebuia să-l distingă pe tatăl fostei soții a fostului palatin în raport cu „ceilați”. L-ar fi chemat, astfel, Alexandru Andrei.

²⁷² Măcar asupra acestui punct (așezat și sub anii 1352 și 1356, adică chiar la începutul, respectiv la sfârșitul șederii lui Vladislav la Buda) există un relativ consens (S. A. Sroka, *Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech* [Printul Vladislav de Oppeln în Hungaria], Dieter Veldtrup, *Die Ehefrauen und Töchter des Herzogs Ladislaus. Neue Erkenntnisse zur Genealogie der Oppelner Piasten*, în *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci* [Acel Vladislav de Oppeln pe care nu-l cunoaștem. O încercare de evaluare a sa cu ocazia împlinirii a 600 de ani de la moarte], editor Anna Pobóg-Lenartowicz, Opole, 2001, p. 53–59, 103–113).

²⁷³ Prima lor fată, Kinga (numele ei ar pleda mai curând pentru o naștere în Ungaria), s-a născut fie la 1355 (înainte de revenirea lui Vladislav în ducat la moartea tatălui său, Bolko II, în 1356), fie la 1356–1357 (vezi S. A. Sroka, *Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech: studium z dziejów stosunków polsko-węgierskich w XIV wieku* [Printul Vladislav de Oppeln în Ungaria: un studiu al relațiilor polono-ungare în secolul XIV], Kraków, 1996, p. 11–23; Jerzy Sperka, *Władysław książę opolski, wieluniński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 8 lub 18 maja 1401)* [Vladislav, duce de Oppeln, Wielun, Kujawia, Dobrin, domn al Rusiei, palatin al Ungariei și guvernator al Poloniei (1326/1330 – 8/18 mai 1401)], Kraków, 2012, p. 25–28, 48–55).

²⁷⁴ El a și impus în decembrie 1374 căsătoria fetei cu Tvrtko (Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 391–392).

²⁷⁵ Wertner, *A középkori délszláv uralkodók*, p. 218–219; Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 198–202, 206–208, 240–241. Aspectul era cunoscut, în fapt, de peste un secol sau, poate mai important, cu trei decenii înainte de primele cercetări de la Argeș. Neclaritățile care mai persistau în acele vremuri puteau fi lesne lămurite. Cu atât mai „stranie” ne apare împingerea căsătoriei dintre Ioan Strațimir și Ana sub 1360 (cel devreme la 1359).

²⁷⁶ În mediul de limbă slavă, ea a fost cunoscută și ca Dobroslava, nume sugestiv pentru ambivalențele epocii (Wertner, *A középkori délszláv uralkodók*, p. 218), nici mama ei, Ana, neschimbându-și numele după reintrarea ei (la Buda) „în deplină comuniune” cu Biserica Romei, înainte de ianuarie 1370 (vezi *VMHH*, II, nr. 184, p. 95).

²⁷⁷ Disputa Sroka – Veldtrup privind identitatea primei soții a lui Vladislav (*Elisabeta* era fiica lui Alexandru, *voievodul transalpin*, sau fiica lui Andrei Lackfi, *voievodul transilvan*, o controversă rezumată de Tomasz Jurek, *Piastowie śląscy i ich rodowód* [Piaștii silezieni și genealogia lor], în Kazimierz Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich* [Genealogia Piaștilor silezieni], ediție T. Jurek, Kraków, 2007, p. 7–24, la p. 18–19), a avut (și) „sursele românești” (cel târziu din anii 1950) prin Maria Holban (să notăm astfel și similitudinea situației cu „carierile” cunoscute și consecințele știute ale principalelor idei lansate de Iorga după descoperirea Mormântului 10, „teoria cumană” și „cruciada ortodoxă”). În 1956, ea a negat hotărât legătura *Elisabetei* de Oppeln cu Nicolae-Alexandru („pe atunci”) ca fiică a sa și a Clarei (în rând astfel cu Ana a Bulgariei și Anca a Serbiei), în special din dorința de a anula prea-vechi legături dinastice „maghiare” ale Țării Românești (*Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în *SMIM*, I (1956), p. 7–62, la p. 32–33). În 1962, a părut să revină asupra poziției tranșante (*Elisabeta* era pentru ea fiica lui Andrei), ea admitând aparent o căsătorie a lui Nicolae-Alexandru cu Clara spre mijlocul anilor 1340 (*Contribuții la studiul raporturilor*, p. 331, nota 4). La sfârșitul anilor 1970, a adoptat din nou o atitudine categorică, menținându-și „sentința” din anii 1950 (*Pe marginea*

Ana, fiica Clarei de Ungaria, văduva voievodului Alexandru la 1370²⁷⁸, s-a căsătorit, cel târziu pe la 1354–1355²⁷⁹, cu Strațimir, fiul lui Ioan Alexandru și al

unor „Probleme controversate în istoriografia română”. Câteva observații îndeosebi despre politica lui Basarab și o lămurire necesară în chestiunea identificării satului Cozial, în *RdI*, XXXI (1978), 6, p. 1069–1082, la p. 1073). Contextul revenirii ne readuce la disputele anilor 1930 (perpetuate și după asasinarea lui Nicolae Iorga în 1940) dintre „vechea școală” (Iorga – Onciul – Bogdan, din ea, după 1923, mai rămânând doar Iorga) și „noua școală” (Giurescu – Panaitescu – Brătianu), fiind definit de recenzarea *postmortem* (autorul decedând în noiembrie 1977) a ultimei culegeri de articole a lui C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, apărute la București în 1977. Peste doi ani, lucrarea a beneficiat și de atenția – într-o manieră mult mai elegantă – a lui Sergiu Iosipescu („Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (sec. XIV)”, în *RdI*, XXXII (1979), p. 1959–1978, aici la p. 1966–1972).

Un rol cheie în acest ansamblu îl avea un articol apărut imediat după cel de-al Doilea Război Mondial. În acesta, Emil Lăzărescu (situat ca simpatii și ca influențe între Iorga și Brătianu, dar înclinând spre adversarii celui din urmă în acel caz) împingea de la 1343 către 1351–1352 acordul dintre Ludovic I și <Nicolae>Alexandru Basarab (*Despre relațiile lui Nicolae Alexandru Voievod cu ungurii*, în *RI*, XXXII (1946), 1–12, p. 115–139). Netemeinicia argumentelor a fost curând dovedită de analiza a lui Zenovie Păclișanu (tipărită în „revista rivală”), care cu greu putea adopta în vremea dificilei revenirii a Transilvaniei în componența României o poziție „pro-maghiară”, opusă celei vădit „anti-maghiare” a lui Lăzărescu (*RIR*, XVII (1947), 1–2, p. 197–198; cf., în 1980, Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neam: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în *Constituirea statelor feudale*, p. 165–193, la p. 173, nota 30; și în 1984 în idem, *O întregire documentară*, p. 112–114). Totuși, protejat – spre exemplu – de influența Mariei Holban și în anii tulburi (1956 a fost unul din ei), textul lui Lăzărescu a rămas o referință majoră pentru „independența Țării Românești”, el abundând și – sub raportul mizelor anilor de după 1944–1945 – în referințe polemice (o țintă a lui Lăzărescu, desigur secundară în raport cu Giurescu, deși nici Onciul nu a scăpat de critica sa, a fost și Pascu prin *Contribuții documentare; Despre relațiile lui Nicolae Alexandru Voievod*, p. 129, nota 52). Emil Lăzărescu nu a contestat explicit identitatea – acceptată pe atunci atât de istoriografia maghiară, cât și de cea română – a fiicei de voievod transalpin, *Elisabeta*, căsătorită cu Vladislav. Corect spus, nu a rostit nici o vorbă despre ea (cu toate că nunta ei, datată în acea vreme la 1356, i-ar fi putut servi demonstrației sale, ca un însemn al reconcilierii târzii dintre Ludovic I, unchiul lui Vladislav II, și <Nicolae>Alexandru) ori *Clara de Ungaria*, *Wayuodissa* [*Voivodissa* în lecțiunea din 1945] *Vlachie* (1360), de curând găsită (de cel acuzat de diletantism; Pascu, *Contribuții documentare*, p. 176).

Nu surprinde astfel lipsa referințelor Mariei Holban (de la *Revoluția Ungară la fuga lui Pacea*) la Clara, cum figura aceasta în Arhivele Vaticanului, ea neapărând nici ca *Wayuodissa*, nici ca *de Ungaria*, inclusiv la Iosipescu în vremea noii înfruntări – de după zorii național-comunismului – dintre „școala veche” și „școala nouă”. Cel puțin, cel din urmă a lăsat o sugestie în aparență interesantă (dovadă că s-a gândit la *Clara de Ungaria*), legând-o ca soție a lui Nicolae-Alexandru de familia spaniolă *Kukenus* (*Despre unele controverse*, p. 1969, nota 88; cita *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, ediție Sándor Domanovszky, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, Budapesta, 1937, p. 217–506, la p. 298). Se referea la neamul Kőkényes-Radnót (Kukenus-Rennolth/Renold), sosit în parte din *Spania*, așa cum neamul Hermann, din care s-a ridicat familia Lackfi, venise de lângă Nürnberg. Din el descindea și Mikud, banul Severinului din anii 1260, cel socotit – mai ales mai recent – tatăl (ori bunicul) Margaretei, soția lui Basarab (Diaconescu, *Structura nobilimii*, p. 184–192). Dar (pe lângă faptul că între Mikud și Clara se așezau pe puțin trei generații) acel neam nu avea ascendența care să justifice titulatura papală *Clara de Ungaria* (János Karácsony, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* [Neamurile ungare înainte de mijlocul secolului XIV], II, Budapesta, 1901, p. 326–334). Ideea din 1979 era în esență doar o altă perdea de fum.

²⁷⁸ Principalele ediții ale sursei (1370) sunt *VMHH*, II, nr. 184, p. 95; *Acta Urbani PP.* V, nr. 180d, p. 307.

²⁷⁹ La acea dată, Strațimir ar fi avut vreo 30 de ani, fiind născut la 1325 (Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 200–202). Frații săi, Mihail Asan IV (născut la 1322) și mezinul Ioan Asan IV (născut cel târziu la 1331), fuseseră căsătoriți înainte de 1354–1355, primul cu Irina, fiica lui Andronikos III, din 1332, nunta având însă loc abia la 1339 (Fine, *The Late Medieval Balkans*, p. 274), al doilea cu nepoata marelui voievod al Țării Românești, cel târziu de prin 1345, cu care a avut și cel puțin doi copii înainte de moartea sa la 1348–1349 (Kyril Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria. Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture* (= „East-Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450”, V), Leiden/Köln/Boston, 2008, nr. 168, p. 431). Apare întrebarea firească: cine a fost prima soție a lui Strațimir și de unde a venit ea? Chiar dacă nunta sa cu Ana ar putea fi antedatată în raport cu impactul divorțului dintre Ioan Alexandru și Teodora (Božilov, *Фамилията на Асеневици*, p. 200) și recăsătorirea țarului cu Sara-Teodora (1347–1348), precum și cu criza dinastică apărută la moartea lui Mihail Asan IV (Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria*, nr. 211, p. 458, nota 339) și oficializarea fiului lui Ioan Alexandru și al Sarei-Teodora, Ioan Șișman, un prunc pe atunci

Teodorei, fiica lui Basarab²⁸⁰. Pentru a putea da viață Doroteei la 1355–1356, Ana trebuie să fi avut măcar 14 ani²⁸¹, ea venind pe lume cel târziu la 1340–1341²⁸².

Căsătoria din care se născuse Ana fusese contractă cu cel puțin un an mai devreme (1339–1340)²⁸³. Nunta precedase sigur moartea lui Carol (1342) și prima înțelegere dintre Ludovic și Alexandru (1343)²⁸⁴. Datorită plauzibilei datări a logodnei spre începutul lui 1347²⁸⁵ – măcar – dintre Anca, tot fiica Clarei²⁸⁶, și Uroș (născut pe la 1336–1337)²⁸⁷, fiul lui Dușan (până spre mijlocul lui 1347 și *pacea* dintre Ludovic și Alexandru fiind probabil încheiată²⁸⁸), căsătoria *valahă* a Clarei s-ar putea să fi fost și mai veche cu cel puțin un an (1338–1339). Diferența de vârstă dintre Ana, poate și Anca, și Elisabeta (decedată cu vreo trei ani înainte de ultima mențiune la 1370 a Anei și Ancăi ca fiind încă în viață²⁸⁹) era mică (până în trei ani: 1340–1343²⁹⁰). Fiica Clarei, Ana, fata voievodului Alexandru, Elisabeta, și sora Anăi, Anca, erau probabil surori²⁹¹.

(1352–1353), ca moștenitor, ar rămâne vreo 14 ani între alianțele matrimoniale ale fraților săi, în care Ioan Strațimир, mijlocul, nu a fost căsătorit. Ținând cont și de căsătoria lui Ștefan Dușan cu sora lui Ioan Alexandru, Elena (1332), și de logica raporturilor politice regionale în corelație cu identitatea soțiilor lui Mihail Asan IV și Ioan Asan IV, o soție înrudită cu Ștefan Dușan al Serbiei ar părea soluția normală în cazul viitorului soț al Anei, cu rezervele – unele juste – ale istoriografiei bulgare vizavi de profitul Bulgariei de pe urma nunții Elenei cu Dușan, în special în raport cu „politica maximalistă” a lui Mihail Șişman (o sinteză accesibilă a principalelor poziții este în Alberti, *Ivan Aleksandăr*, p. 53–54, notele 17–18).

²⁸⁰ Božilov, *Фамилията на Асеновци*, p. 198–200. Raportul exact dintre părinții *valahi* ai lui Strațimир și Ana trebuie încă stabilit, ținând cont și de *nepoata marelui voievod* căsătorită cu fratele lui Strațimир, Ioan Asan IV.

²⁸¹ Nașterea fetei († 1390) la o vârstă și mai fragedă a mamei este improbabilă datorită supraviețuirii ei.

²⁸² Considerațiile anterioare legate de Doroteea se răsfrâng clar și asupra mamei Anei, *Clara de Ungaria*.

²⁸³ Data rezultă prin fireasca – rar folosită însă – scădere a cel puțin nouă luni din data estimată a nașterii.

²⁸⁴ Legat de date, vezi considerațiile de sinteză din Papacostea, *O întregire documentară*, p. 112–114.

²⁸⁵ A se vedea, în acest sens, sursa pusă în circulație și analizată de Sima Cirković, *O jednoj srpsko-ugarskoj alijansi* [Despre o alianță sârbo-ungară], în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, XLIV (2007), 2, p. 411–421.

²⁸⁶ Amintită la 1370, împreună cu Ana (tot VMHH, II, nr. 184, p. 95; *Acta Urbani PP. V*, nr. 180d, p. 307).

²⁸⁷ A se vedea astfel și ezităările și trimerile mai vechi ale lui Nicolae Iorga, *Domnița Anca și patronajul ei literar*, în AARMSI, seria a III-a, IV (1924–1925), p. 373–377.

²⁸⁸ Györffy, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez* (II); Anexă, nr. 31, p. 561; Papacostea, *Triumful luptei*, p. 175, nota 33. Sub rezerva că formularea lui Ludovic I din august 1347, vizavi de Basarab (*pe atunci infidel*, adică în vremea *Posadei*, la 1330), să nu fi privit de fapt acordul care a dus la căsătoria *valahă* a Clarei.

²⁸⁹ Vezi D. Veldtrup, *Frauen um Herzog Ladislaus (†1401): Oppelner Herzoginnen in der dynastischen Politik zwischen Ungarn Polen und dem Reich*, Warendorf, 1999, p. 53–60, 80–86 (data morții ar fi octombrie 1367).

²⁹⁰ Chiar dacă nunta Elisabetei cu Vladislav ar fi avut loc la sosirea acestuia în Ungaria la 1352 (1353 și 1354 ca ani ai căsătoriei sunt greu de acceptat datorită participării lui Vladislav la campaniile lui Ludovic; Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy*, p. 149–157), nașterea fetelor cuplului abia în a doua jumătate a deceniului nu ne îngăduie să presupunem că Elisabeta s-a născut înainte de 1341 (altminteri, dacă ar fi fost sensibil mai în vârstă decât Ana a Bulgariei de Vidin, deci s-ar fi putut specula că ea venea dintr-o căsătorie anterioară a voievodului Alexandru).

²⁹¹ Scrisoarea papei Urban V către Clara în care atât Ana a Bulgariei (prenumele ei nu apărea explicit, ea fiind doar *Carissimam in Christo filiam Nostram* [a papei] *Imperatricem Bulgarie Illustrem natam tuam* [a Clarei], ceea ce a dus la o serie de speculații fără suport documentar – mai ales prin Iorga – că Ana, al cărui nume este cunoscut din surse bulgare de epocă, și Anca ar fi provenit din căsătorii diferite ale Clarei); de asemenea, și Anca a Serbiei (*altera natam, videlicet Ancha Reginam Servie Illustrem*, în aceeași scrisoare a papei) figura ca fiică a văduvei lui Alexandru *Weyda in Vlachia* (ASV, Registra Vaticana (Reg. Vat.), [reg.] 250. 1370, f. 20^v; 18 ianuarie 1370); însă diferența minimă de vârstă dintre Ana și Elisabeta nu ne îngăduie în acest cadru o altă concluzie. Problematika datării nunții Ancăi cu Ștefan Uroș V trebuie reluată din cauza lipsei de urmași a acestuia și din cauza oscilațiilor politice ungaro-sârbo-*valahe* din „anii imperiali” (1346–1355) ai tatălui lui Uroș V, Ștefan Uroș IV Dușan (Minea, *Despre politica externă*, p. 354; Cirković, *O jednoj srpsko-ugarskoj alijansi*, p. 416–419).

Se născuseră din consfințirea matrimonială a reconcilierii ungaro-*valahe*, înfăptuite în mod sigur²⁹² înainte de împlinirea unui deceniu de la Posada (1330)²⁹³.

Reconcilierea nu a rezistat morții lui Carol-Robert²⁹⁴. A fost nevoie de un nou acord (1343) și o *pace* (1346–1347)²⁹⁵. Nici podul dinastic creat – prin fetele Clarei *de Ungaria* și ale voievodului Alexandru – între „grupul de la Visegrád” și „grupul Vidin – Severin – Belgrad”²⁹⁶ nu a dăinuit, poate și din cauză că acel arc politic peste Carpați²⁹⁷ nu a fost susținut – până la capăt – de nici un alt „os domnesc” din *Vlachia*²⁹⁸.

Fig. 6. Fragment din lespedea funerară atribuită în 1920 lui Vladislav I și varianta reconstituită (BCMI, X–XVI/1917–1923, p. 43–44)

Fig. 7. Inscripția de deasupra tabloului votiv al Bisericii Sfântul Nicolae Domnesc (Argeș II) (BCMI, X–XVI/1917–1923, p. 50)

²⁹² Fie că acceptăm datarea timpurie a logodnei dintre Anca și Uroș (1346–1347), fie că o așezăm spre sfârșitul domniei lui Dușan, nu mai târziu de 1354–1355, când conflictul sârbo-ungar luase amploare (VMHH, II, nr. 19, p. 11), Țara Românească fiind încă de partea lui Ludovic în februarie 1355 (DRH, D, I, nr. 38, p. 70), Anca ar fi fost prima născută, cel devreme pe la 1337/1338–1339, ținând cont și de vârsta viitorului mire și de căsătoriile – cvasi-concomitente – ale Anei și Elisabetei (probabil la 1354–1355). Astfel, acordul ungaro-*valah* – evident în acest caz între Carol și Basarab – trebuie datat între 1336 și 1340, o Clara *de Ungaria* ca soție a fiului lui Basarab, Alexandru, fiind cel mai potrivit însemn al reconcilierii (în coordonate feudale, la fel ca la 1343 ori 1346–1347).

²⁹³ Recucerirea ungară a Belgradului și probabil (fie și pe moment) a Severinului (1334–1335) și atacul *turc* declanșat de Bizanț contra Bulgariei și Valahiei (1337–1338) puteau provoca reconcilierea. Eforturile lui Laurent (*L'assaut avorté*, p. 149–155) de a data – polemic mai ales în raport cu Meyendorff (*Introduction à l'étude*, p. 78–79) – expediția comandată de Constantinopol spre 1340 trebuie remarcate și în raport cu evoluțiile ungaro-*valahe*. Neintervenția lui Özbek în conflictul de la 1337–1338 și intensele contacte bulgaro-papale din 1337 (*Acta Benedicti PP. XII*, nr. 18–19, p. 37–39) ar pleda mai curând pentru datarea reconcilierii în jurul lui 1336–1337.

²⁹⁴ Aspect de la sine înțeles de fapt prin necesitatea reconcilierii dintre Ludovic și Alexandru de la 1343–1344.

²⁹⁵ Reamintim că termenul *pace* i-a aparținut însuși regelui Ludovic de Anjou (DRH, D, I, nr. 38, p. 70–71).

²⁹⁶ Aceasta a fost cea mai importantă consecință geopolitică a acordurilor ungaro-*valahe* (c. 1335 – c. 1347).

²⁹⁷ O coordonată la fel de importantă – dincolo de ducatele transilvane (Amlaș și Făgăraș) – ca și cea dunăreană.

²⁹⁸ Termenul de *noverca* folosit de Urban V pentru Clara în relație cu Vladislav I exclude posibilitatea ca ea să fi fost mama sa bună (VMHH, II, nr. 191, p. 97). Ca fii ai ei ar putea intra totuși în discuție Radu I și Voislav. De reținut este că argumentul onomastic trebuie privit cu maximă prudență, Kerana Petrița, ca *Petrissa* (în mod sigur nu un nume latin) fiind creștină de rit *latin* și acceptată ca atare de papa Benedict XII la 1337 (*Acta Benedicti PP. XII*, nr. 19, p. 38–39; foarte probabil însă, rebotezarea pe care aparent o acceptase, i-ar fi adus și un nou nume).

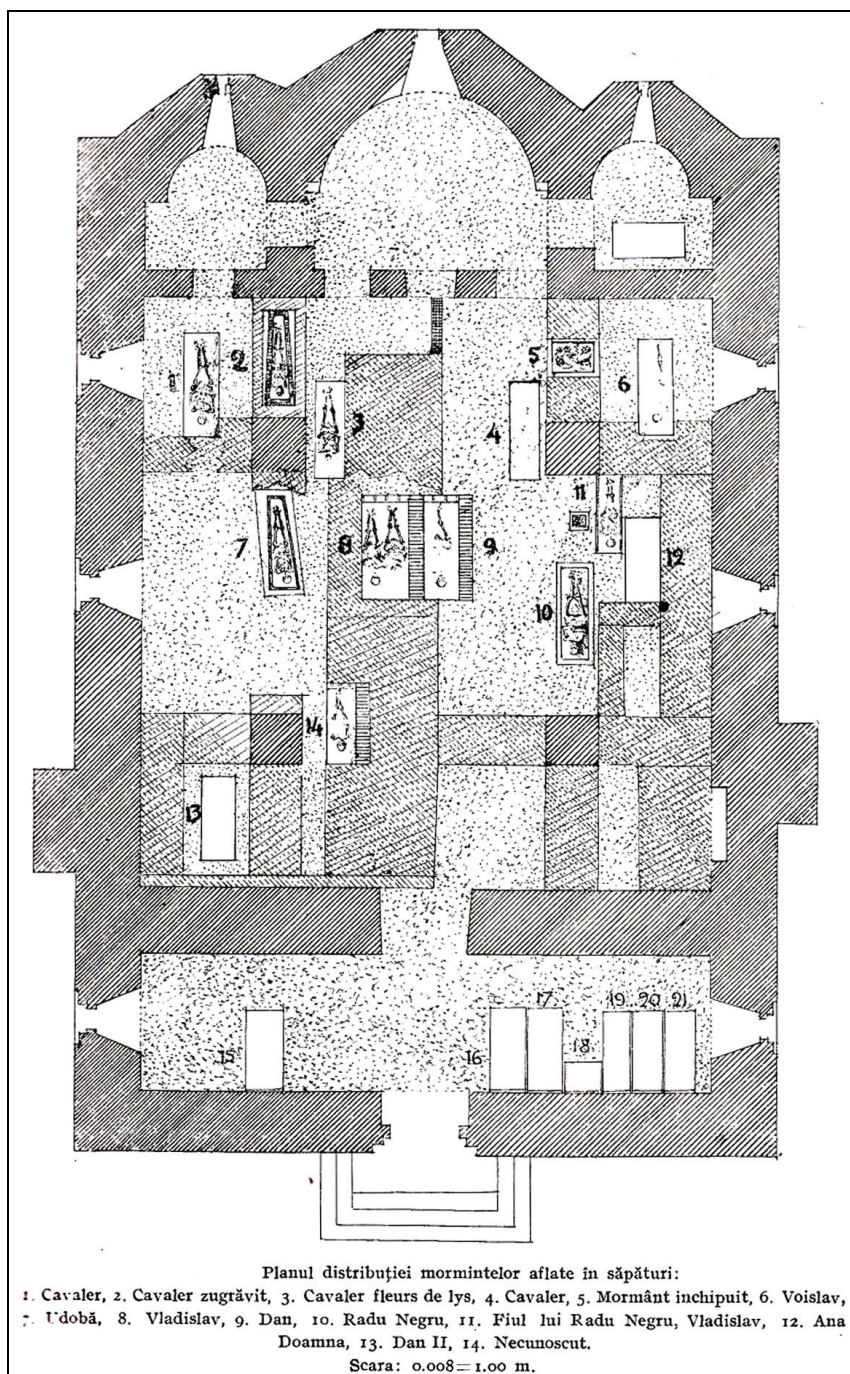

Fig. 8. Identificările din 1923 ale mormintelor din Biserica Sfântul Nicolae Domnesc (Argeș II) (BCMI, X-XVI/1917-1923, p. 41)

Fig. 9. Voievodul (Vladislav I) și soția sa (<Ker?>Ana)
din tabloul votiv al Bisericii Argeș II
(BCMI, X–XVI/1917–1923, p. 48)

Ioan Basarab, Alexandru Basarab și A. D. Xenopol

La sfârșitul anilor 1880, formarea Țării Românești se structura – pentru Xenopol²⁹⁹ – prin transmiterea puterii de către *Radu Negru* băieților acestuia: *Ivancu Basarab* (1310–1320³⁰⁰/1325³⁰¹) și *Alexandru Basarab* (1320/1325–1365)³⁰². Bogdan Petriceicu Hasdeu³⁰³, vechi adversar al lui Xenopol³⁰⁴, nu a ratat nesperata favoare

²⁹⁹ *Istoria românilor*, II-1, p. 77–78 (vezi astfel și notele și comentariile lui Nicolae Stoicescu din ediția 1987⁴).

³⁰⁰ Chiar dacă tot el îl identifica pe acesta cu conducătorul trupelor ungrovlahice care-l ajutaseră pe Mihail Șişman împotriva Bizanțului la 1323. Din această cauză, în sinteza franceză a istoriei sale (*Histoire des Romains de la Dacie trajane, depuis les origines jusqu'à l'union des Principautés en 1859*, Paris, 1896, p. 209), Xenopol a prelungit domnia lui *Ivanko Bassarbe* până la 1325, lui urmându-i *Alexandre Bassarbe* (până la 1365), cel din urmă fiind socotit învingătorul de la *Posada*, o bătălie desfășurată la nici patru luni după cea de la Velbujd.

³⁰¹ Deși distincția dintre Ivancu Basarab și Alexandru Basarab era bazată tocmai pe textul *Zakonik*-ului care îl așeza pe Ivancu Basarab la Velbujd în 1330. De reținut este însă că Xenopol cunoștea textul prin intermediul lui Jireček (*Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 290, nota 13), care folosisese – în forma *Basaraba Ivanco* pentru socrul lui Ioan Alexandru – ediția Novaković (1870) a codului lui Ștefan Dușan, ediție inaccesibilă istoricului ieșean.

³⁰² Remarcabil este faptul că lui Nicolae-Alexandru i se asociau astfel atât *Posada*, cât și formarea țării.

³⁰³ Grigore Brâncuș, *B. P. Hasdeu*, București, 1972; Ovidiu Pecican, *B. P. Hasdeu istoric*, Cluj-Napoca, 2004.

³⁰⁴ Pentru raporturi și carieră, vezi Alexandru Zub, *A. D. Xenopol, 1847–1920. Biobibliografie*, București, 1973. Amintim aici și datele lui Hasdeu (1838–1907), Onciul (1856–1923), Bogdan (1864–1919) și Iorga (1871–1940).

făcută de aceste limpezi erori cronologice³⁰⁵. Emergența „triadei critice” (Ioan Bogdan – Nicolae Iorga – Dimitrie Onciul)³⁰⁶, în luptă cu însuși Xenopol (care-l promovase intens pe Iorga)³⁰⁷, și decesul său (27 februarie 1920), cu cinci luni înainte de descoperirea Mormântului 10³⁰⁸, au adâncit definitiv nefolosirea – în contextul tot mai intenselor dispute privind identitatea personajului din mormânt³⁰⁹ – perspectivei sugerate deja de istoricul ieșean.

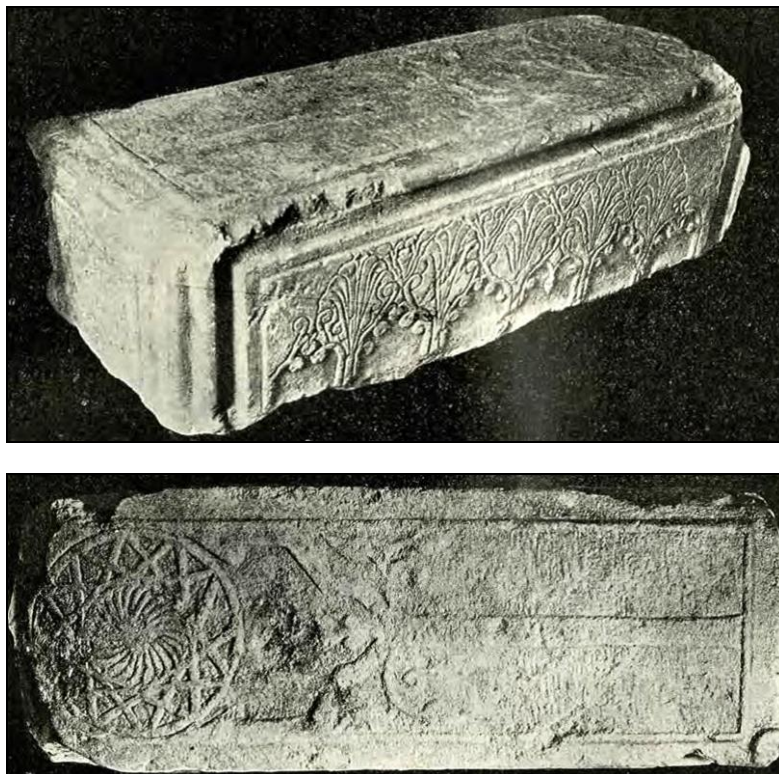

Fig. 10. Piatra de mormânt atribuită Mormântului 10, depozitată la 1920 în pronaosul Bisericii Sfântul Nicolae Domnesc (Argeș II) (BCMI, X–XVI/1917–1923, p. 51)

³⁰⁵ B. P. Hasdeu, *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile Statului Țerei Românești (1230–1380)* (= *Etymologicum Magnum Romaniae*, IV), București, 1898, p. CLXXXII. Precizăm că Hasdeu îl transforma pe țarul (bulgar Ioan) Alexandru, socrul lui Ivanco Basarab, socotit *cneaz de Dolj*, în *Alexandru Basarab*, devenit din ban al Craiovei chiar *țar al tătarilor negri*. Mai multe comentarii sunt – și de fapt trebuiau să fie – de prisos.

³⁰⁶ Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernității*, București, 2000².

³⁰⁷ Lucian Kovács-Nastasă, *Intelectualii și promovarea socială (pentru o morfologie a câmpului universitar)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 63–64. Nu trebuie uitat că, începând din 1899, Iorga îl submina pe Xenopol pe plan european.

³⁰⁸ Reamintim data decoperirii: 31 iulie 1920 (contextul la Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*).

³⁰⁹ Principalele poziții au fost sintetizate de către Aurelian Sacerdoțeanu în *Mormântul de la Argeș și zidirea bisericii domnești*, în *BCMI*, XXVIII (1935), p. 49–57, la p. 49–50, nota 1.

Fig. 11. Gisantul atribuit Mormântului 13, depozitat, în 1920, în pronaosul Bisericii Sfântul Nicolae Domnesc (Argeș II) (BCMI, X–XVI/1917–1923, p. 52)

Abordarea xenopoliană se remarcă și prin neutilizarea clasică a „transumptului” din 1618³¹⁰ al hrisovului emis de Nicolae-Alexandru – la 6860 (1351–1352)³¹¹ – în memoria tatălui său, Basarab³¹², și a inscripției dăltuite pe lespede de la Nicolae-Alexandru de la Câmpulung³¹³, care așeza moartea acestuia pe 16 noiembrie 1364³¹⁴ și îl identifica drept fiul lui Basarab³¹⁵, atât hrisovul, cât și lespede fiind izvoare deja cunoscute la acea vreme³¹⁶.

Ivancu Basarab, ca urmaș și probabil fiu al lui Radu Negru sau Tugomir Basarab³¹⁷, și ca frate al lui Alexandru Basarab, rămâne principala explicație alternativă pentru întrebuintarea – singulară atât în contextul textului din *Zakonik*-ul lui Ștefan Dușan³¹⁸, cât și în ansamblul mărturiilor de epocă (în toate actele regale ungare ori papale³¹⁹,

³¹⁰ DRH, B, I, nr. 2, p. 11. Pentru Xenopol (*Istoria românilor*, II-1, p. 73) hrisovul fusese emis de Nicolae, fiul lui Alexandru Basarab, care nu mai apucase să domnească, de aceea el neluând probabil în calcul și lespede de la Câmpulung. Pe urmele lui Johann-Christian Engel (*Geschichte der Wallachey und der Moldau* [= *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, IV], Halle, 1804, p. 57 [i.e. 153]), el i-o atribuia lui Nicolae sub 1366.

³¹¹ Inclusiv după descoperirea fericită a graffiti-ului, care pomenea moartea lui Basarab la Câmpulung în 6860, imediat după găsirea Mormântului 10, Onciul socotea actul un fals, dar unul „documentat” (*Anul morții marelui Basarab voievod*, în BCMI, X–XVI (1917–1923), p. 101–104; p. 104, nota 1).

³¹² Vezi aici și Pavel Chihaia, *Hrisovul din 13 noiembrie 1618 pentru ctitoria voievodului Nicolae Alexandru din Câmpulung Muscel*, în idem, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 273–305.

³¹³ Publicată mai apoi și de N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, nr. 267, p. 132–133.

³¹⁴ Dată care apărea – independent (dar cu anul greșit: 1314) – și într-o notiță ungară (Balázs Orbán, *A Székelyföld leírása* [Descrierea Secuimii], II. *Csikszék* [Scaunul Ciuc], Pest, 1869, p. 87), discutată în mod real abia la 1926 de către I. Minea, *Când a murit Alexandru Voievod?*, în RA, I (1924–1926), p. 290–291.

³¹⁵ De reținut este astfel și că pe această lespede numai Nicolae-Alexandru apărea cu dublu nume, nu și Basarab.

³¹⁶ Cunoscute și transcrise (alături de pisană la Negru Vodă de la Câmpulung din 1215) de la mijlocul anilor 1740 (vezi și Mihai Ceartașu, Paul Cernovodeanu, N. Stoicescu, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Neofit I Cretanul*, în BOR, XCVIII (1980), 1–2, p. 243–315).

³¹⁷ Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II-1, p. 77. Se remarcă și identitatea Radu Negru-Tugomir.

³¹⁸ La edițiile citate anterior, *Zakonik* (1870), p. 4; *Zakonik* (1960), p. 83–86, adăugăm reeditarea în 1898 (cu același titlu, pasajul fiind la aceeași pagină) a codului de către primul său editor modern St. Novaković (care, prin adăugarea unei virgule între *țarul Alexandru* și *tătarii cei negri*, elimina complet teoria lui Hasdeu din același an).

³¹⁹ Modul selectiv și subiectiv în care datele au fost căutate și folosite nu ne îngăduie să excludem posibilitatea găsirii unei surse contemporane pentru Basarab cu dublu nume. Nefolosirea potențialului al doilea nume în actele papale (Ioan era sensibil mai creștin decât Basarab ca nume) diminuează categoric ipotetica perspectivă documentară.

Basarab a apărut numai ca Basarab³²⁰, pe când Alexandru a figurat în mod constant drept Alexandru Basarab³²¹) – expresiei *Basaraba Ivanco*, utilizată la 1349 (și 1354) pentru a-l desemna pe socrul lui Ioan Alexandru de la 1330³²². Astfel³²³, Ioan ar fi fost folosit de către Dușan pentru a distinge între *Ioan Basarab*, domnind la 1330³²⁴, și *Alexandru Basarab*, care stăpânea la 1349³²⁵, primul fiind sigur fiul lui *Tihomir/Tugomir (Thocomerius)*³²⁶, iar al doilea mai probabil fiul lui *Ioan* și nu fratele acestuia³²⁷. Se observă și că – în sursele de epocă – numele Basarab nu a mai fost asociat cu alte nume după Alexandru³²⁸ și că numele însuși a dispărut din „nomenclatorul” domnesc până la Basarab II, Basarab III *Laiotă* și Basarab IV *Țepelus*³²⁹, toți fii nelegitimi, având domnii scurte și întrerupte³³⁰. Explicația firească ar fi astfel că Basarab era de fapt un nume de familie care – odată cu încetățenirea denumirii de *Țara lui Basarab*³³¹/

³²⁰ Vezi orientativ (cu accent papal) *Acta Ioannis PP. XXII*, nr. 92, p. 182 (inclus și în *DRH*, D, I, nr. 17, p. 39–40), nr. 92a, p. 184; *DRH*, D, I, nr. 15, p. 36; nr. 18, p. 41; nr. 25, p. 50; nr. 33, p. 62; nr. 35, p. 65; nr. 37, p. 67.

³²¹ *DRH*, D, I, nr. 32, p. 60 (1345: *Alexander Bassarat*); nr. 38, p. 70 (1355: *Alexander Bozorab*); nr. 40, p. 73 (1359: *Alexander Bazarad*). Și la 1347, după – foarte probabil – încheierea *păcii* dintre Ludovic I și Alexandru, Basarab era doar Basarab pentru rege (Györfy, *Adatok a románok történetéhez* (II); Anexă, nr. 31, p. 561). Pe baza cazului – mult mai bine documentat – al impactului regal ungar al bătăliei de la Baia (1467), trebuie precizat că documentele legate de Posada nu trebuie privite ca o expresie a ostilității existente încă la acea dată între Carol-Robert/Ludovic și Basarab/Alexandru Basarab. Reținem astfel și „pauza” la nivel editorial din 1977 (susținută și de ediția lui Györfy din 1964) în materie de mențiuni ale Posadei după noiembrie 1336, următoarele documente privind o misiune databilă între 1344 și 1350 la Severin și pe *Olachi Romani* la 1345 (*DRH*, D, I, nr. 30, p. 58; nr. 31, p. 59; nr. 32, p. 60; neincluderea actului din 1347, amintit mai sus, este cu atât mai interesantă). Nu este lipsit poate de importanță că această „dispariție editorială” a Posadei coincide cu vremea căsătoriei Clarei (vezi astfel AO, XX, 1336, editor Ferenc Pitti, Szeged, 2004, XXI, 1337, editori L. Blazovich, L. Géczi, Szeged, 2005; XXII, 1338, editor F. Pitti, Szeged, 2012; XXIII, 1339, editor F. Pitti, Szeged, 1999; XXIV, 1340, editor F. Pitti, Szeged, 2001; XXV, 1341, editor Ferenc Sebök, Szeged, 2004; XXVI, 1342, editor F. Pitti, Szeged, 2007).

³²² Calitatea de socr este și mai importantă datorită naturii propagandistice (deformatoare) a textului lui Dușan.

³²³ Profităm de această discuție de mult ratată și amintim – tot pentru sterilitatea disputelor ulterioare – câteva aspecte de natură dinastică. Fetele lui Ștefan V al Ungariei și ale cumanei Elisabeta (fiica lui Kuthen), Elisabeta, Caterina și Maria s-au căsătorit cu Ștefan Milutin, Ștefan Dragutin, respectiv Carol II de Neapole (vezi Elisabeth Malamut, *Les reines de Milutin*, în „Byzantinische Zeitschrift”, München, XCIII (2000), 2, p. 490–507). Astfel, s-au născut Ana Neda, Ștefan Vladislav II, respectiv Carol Martel și Robert I, tatăl lui Carol-Robert, respectiv al Giovannei. Ca urmare, „în raport” cu Basarab și Alexandru, Carol-Robert și Ludovic I sigur aveau *sânge cuman*. În contextul disputei cumane de la 1325 („Basarab versus Carol”), această direcție de cercetare era mai firească.

³²⁴ Distincția operată de Dușan între voievozi (1330, 1349) rămâne valabilă și dacă Ioan a fost tatăl lui Basarab.

³²⁵ Acest aspect este incontestabil datorită surselor regale și papale (*DRH*, D, I, nr. 32, p. 60; nr. 38, p. 70).

³²⁶ *DRH*, D, I, nr. 25, p. 50 (1332). Mărturia regelui Carol lasă loc de îndoială doar în privința formei numelui.

³²⁷ Dacă *Ioan Basarab* era doar tatăl lui Nicolae-Alexandru și nu și al lui *Alexandru Basarab*, datorită îndoielii născute de îndelungata – astfel – stăpânire a personajului, ar fi principala deosebire față de ipoteza lui Xenopol.

³²⁸ În acest sens, a se vedea, cu principalele surse editate, datele din Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 71–94.

³²⁹ Basarab II (1442–1444), Basarab III (1473–1477, cu întreruperi), Basarab IV (1474–1482, cu întreruperi).

³³⁰ Pentru cei trei domni, vezi și aici Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 108–112, 115–121, 124, 126–127.

³³¹ *DRH*, D, I, nr. 19, p. 41 (1331). Reținem astfel și folosirea în cronicile sârbești a adjectivului *basarbe* pentru a desemna trupele Țării Românești în timpul bătăliei de la Velbujd (Vásáry, *Cumans and Tartars*, p. 111, nota 48).

Țara Basarabilor³³² pentru Vlachia³³³/Ungrovlachia³³⁴ și cu legitimarea monarhică a noii puteri³³⁵ – a ieșit treptat din uz personal trecând în folos generic³³⁶.

Voislav, fiul marelui Alexandru Voievod, și Mormintele 6 și 11 de la Curtea de Argeș

În cadrul raportărilor – conflictuale cel mai adesea³³⁷ – la Ioan Tihomir (*Thocomerius*)³³⁸, la <Ioan> Basarab (*Basaraba Ivanko*)³³⁹, la Alexandru Basarab³⁴⁰ și <Nicolae->Alexandru³⁴¹, și în contextul – pierdut vreme de un secol³⁴² – al distincției operate deopotrivă în pomelnicele de la Câmpulung³⁴³, unde oficial odihneau Basarab și Nicolae-Alexandru³⁴⁴, și Curtea de Argeș³⁴⁵, unde a fost descoperit Mormântul 10³⁴⁶, între IGĐ Nicolae Voievod și IGĐ Alexandru Voievod după IGĐ Basarab Voievod³⁴⁷, un loc special revine lui Voislav, fiul voievodului Alexandru. Locul i-a fost acordat însă de prea puține ori³⁴⁸. Lespedea sa a fost găsită, tot în vara anului 1920, în Biserica Sfântul Nicolae Domnesc³⁴⁹.

Spre deosebire de celelalte două pietre tombale medievale, mutate³⁵⁰ în pronaosul bisericii (gisantul „lui Radu I”/Dan II³⁵¹ și masivul bloc – așezat apoi – peste locul

³³² *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusae*, editor Franz Miklosich, Wien, 1858, nr. 127, p. 147 (1349); nr. 145, p. 162 (1357). Surse comentate de Minea, *Despre politica externă*, p. 353–354.

³³³ Denumirea papală atestată pentru prima dată la 1360: *Acta Urbani PP. V*, nr. 180d, p. 307; nr. 193, p. 327 (1370).

³³⁴ Denumirea „ungaro-bizantină” (mitropolitană de la 1359) atestată prima oară la 1323: *Cantacuzino*, I, p. 175.

³³⁵ Deși ea a fost realizată de papalitate în raport cu Ungaria (pentru ea, Țara Românească era *Terra Transalpina*, ca voievod al ei apărând Basarab în actele lui Ioan XXII la 1327), teritoriul asociat coroanei era Vlachia. La 1360, *Clara de Ungaria* figura ca *Wayuodissa Vlachie*, nu ca *Wayoudissa Terre Transalpine*, pentru papa Inocențiu VI.

³³⁶ Cât privește *Basarabia*, ea cere o nouă cercetare în raport cu acordurile ungaro-valahe din anii 1340 și 1350.

³³⁷ Fapt valabil de la studiile lui Iorga și Sacerdoțeanu – trecând prin Constantinescu – până la disputa cumană.

³³⁸ *Thocomerius* este singura formă documentară certă a numelui, pe „filieră sârbă” putând apărea Ioan Tihomir.

³³⁹ Nume apărut tot pe „filieră sârbă”, a cărei explicație depinde de confirmarea/infirmarea ipotezei lui Xenopol.

³⁴⁰ Acesta rămâne singura formă sigură a numelui voievodului care s-a luptat și înțeles cu Ludovic (1343–1347).

³⁴¹ Dublu-nume, pentru care cea mai veche dovadă ar fi chiar disputata lespede de mormânt de la Câmpulung.

³⁴² Revenim astfel la datele expuse în Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 14–18.

³⁴³ Studiat de către Onciul și publicat de către însuși Drăghiceanu în *Curtea Domnească din Argeș*, p. 25.

³⁴⁴ Dumitru Băjan, *Documente de la Arhivele Statului*, I. 1586–1840, București, 1908 [Câmpulung, 1929], p. 36.

³⁴⁵ Identificat tot de Drăghiceanu (*RI*, VI (1920), 7–9, p. 179) și omis ulterior din ediția din 1923.

³⁴⁶ În mod interesant, considerat – de tradiția locului – în acel 1920 ca fiind mormântul lui <Radu> *Negru Vodă*.

³⁴⁷ Distincție de clară factură monarhică (Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 16).

³⁴⁸ După cum se poate vedea și din polemica cu Pavel Chihaia din Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 99–100.

³⁴⁹ Principala sursă privind descoperirea sa, rămâne tot Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 57.

³⁵⁰ A se vedea Drăghiceanu, *Jurnalul săpăturilor*, p. 138–139; Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 88–90.

³⁵¹ Gisantul a acoperit însă – după toate probabilitățile – mormântul 13, atribuit de către Drăghiceanu lui Dan II.

Mormântului 10, atribuit lui Vladislav I³⁵²), lespedeaua lui Voislav a fost descoperită sub pardoseala bisericii³⁵³, mormântul său intrând astfel în rândul „mormintelor nevăzute”³⁵⁴.

Fig. 12. Piatra de mormânt a lui Voislav, descoperită în 1920, după Mormântul 10 (BCMI, X–XVI/1917–1923, p. 54)

Aceasta a născut – mai corect spus (datorită lipsei reale de ecou) a înfiripat³⁵⁵ – o discuție privind mormântul căruia lespedeaua lui Voislav îi fusese asociată³⁵⁶. Mormântul 6, aparținând clar Bisericii Argeș II³⁵⁷, sau Mormântului 11, cel de lângă tăinuțul Mormânt 10³⁵⁸, un Mormânt 11 a cărei existență a fost contestată după noile săpături începute în 1968³⁵⁹ și care au dus la descoperirea Bisericii Argeș I (căruia i-a aparținut Mormântul 10)³⁶⁰, biserică neidentificată în cursul săpăturilor din 1920³⁶¹. Din acest punct de vedere, sumarele considerații antropologice făcute asupra „mănușurilor” de oase colectate în acel an³⁶², pot fi cu greu folosite pentru analize (spre exemplu, osemintele din Mormântul 6, asociat de Drăghiceanu cu lespedeaua lui Voislav, au fost atribuite unui personaj de sex masculin, cu vârsta cuprinsă între 15 și 30 de ani³⁶³). O abordare diferită pare necesară. La moartea sa, Voislav era definit³⁶⁴ prin calitatea de fiu al

³⁵² Identificarea („în antiteză”) îi aparține în primul rând lui Constantinescu (*Curtea de Argeș*, p. 23, 100).

³⁵³ Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 57; idem, *Jurnalul săpăturilor*, p. 142, 145, 147. A fost găsită în ziua de 5 august, în agitația cauzată de vizita lui Nicolae Iorga, Iuliu Maniu și Alexandru Vaida Voevod.

³⁵⁴ Lespedea acestuia este singura de sub pardoseală (fără a se putea spune exact câte pardosele o acopereau).

³⁵⁵ Discuția este mult ulterioară săpăturilor lui Drăghiceanu, pornind, ca în cazul „raportului de la Câmpulung” publicat de el în replică în *BOR* (1964), de la Pavel Chihaiia (*Data construirii casei domnești de lângă biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș*, în *GB*, XXVI (1967), 9–10, p. 967–1000; *Cele două lăcașuri ale mitropoliei din Curtea de Argeș deduse din hrisoavele lui Neagoe Basarab*, în *MO*, XIX (1967), 7–8, p. 597–612. Se cuvin remarcate și aici „locurile de apariție”.

³⁵⁶ Subiectul a fost rezumat – în favoarea sa desigur – de către Constantinescu (*Curtea de Argeș*, p. 99–100).

³⁵⁷ Aspect care se poate remarca din planul publicat – cu ambele biserici – de către Constantinescu (fig. 2).

³⁵⁸ Legătura dintre cele două morminte (10 și 11) este evidentă în planul publicat de către Drăghiceanu (fig. 1).

³⁵⁹ „Păcatele” cercetărilor anterioare celor din anii 1967–1973 vezi la Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 16–23.

³⁶⁰ După cum se poate vedea și din Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 4, fig. 1.

³⁶¹ Vezi și Sacerdoțeanu, *Mormântul de la Argeș*, p. 55–57; Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 18–20.

³⁶² *Cercetări antropologice asupra osemintelor aflate în săpături*, în *BCMI*, X–XVI (1917–1923), p. 153–160; Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 7, nota 64.

³⁶³ Considerațiile lui Francisc Rainer asupra Mormintelor 6 și 11 în *Cercetări antropologice*, p. 156, 160.

³⁶⁴ Deoarece inscripția de pe piatra de mormânt este incompletă, nu poate fi exclusă posibilitatea ca Voislav să fi fost asociat ca voievod marelui Alexandru Voievod, ținând cont de practicile politice dinastice bulgare, sârbe ori valahe din epocă (vezi aici Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, 1959, p. 16–17, 252–253), precum și de vârsta de cel puțin 15 ani a defuncților care pot fi asociați cu Voislav (Rainer, *Cercetări antropologice*, p. 156, 160).

lui Alexandru Voievod³⁶⁵, indiferent că el decedase ori nu înaintea tatălui său³⁶⁶, numele celui care a pus lespedea – evident ulterioară prin menționarea sigură a lunii³⁶⁷ decesului lui Voislav³⁶⁸ – nemaifigurând pe ea (la fel ca la Câmpulung, pe piatra tombală lui Nicolae Alexandru³⁶⁹). Numele Voislav este de evidentă origine sârbă³⁷⁰, nefiind – sub vreo formă – comun elitei Țării Românești³⁷¹, și nu poate fi separat de o strânsă alianță sârbo-*valahă*³⁷². Din cauza datelor vagi privind osemintele (astăzi pierdute) din biserică³⁷³ și a incertitudinii care veghează locația mormântului acoperit de lespede³⁷⁴, nașterea sa poate fi datată cel mai devreme în deceniu patru al secolului XIV după reparația „triplei alianțe” sârbo-bulgaro-*valahe* (1331–1332)³⁷⁵.

În raport cu „sigilatul” Mormânt 10 și „pierderea” lespezii lui Voislav (care susține mai curând asocierea ei cu Mormântul 11, celelalte lespezi din Biserica Argeș II fiind distruse, cu excepția celor două pietre tombale masive „stivuite” apoi în pronaos³⁷⁶), este evident – și în contextul mormântului lui Nicolae Alexandru de la

³⁶⁵ Așa cum arată cu claritate inscripția de pe lespedea sa (Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 57).

³⁶⁶ Incertitudinea provine din amplasamentul real a lespezii (Mormântul 6/11) în raport cu Biserica Argeș I/ II.

³⁶⁷ Ținând cont și de cât s-a păstrat din inscripție, anul morții figura și el foarte probabil pe piatra de mormânt.

³⁶⁸ Absența – poate numai aparentă – a acestui nume ar sugera desigur că Voislav a murit când domnea tatăl său.

³⁶⁹ Pe lespedea lui Voislav, lipsa numelui celui care a așezat-o poate fi doar una aparentă (spațiul ilizibil de pe chenarul lespezii putând conține și acel nume). Pe lespedea lui Nicolae-Alexandru, a cărui inscripție s-a păstrat integral, absența numelui este însă certă și extrem de nefirească, deoarece după el a domnit Vladislav I și din cauză că lui Nicolae-Alexandru i se preciza calitatea de fiu al lui Basarab (atât fără Ioan, cât și fără Alexandru).

³⁷⁰ Cel mai cunoscut purtător al numelui Voislav (*Vojislav*: „războinic glorios”) a fost cneazul Ștefan Voislav (1018–1043), din dinastia Vojslavljević, alungată de la putere de ramura sa cadetă, familia Vukanović, care a devenit sub Ștefan Nemanja (1166–1196) dinastia Nemanjić (J. V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor, 1983¹, p. 202–203, 225–226, 297–298). În veacul XIV, numele a fost purtat de către Vojslav Vojnović, fiul voievodului Vojin de Gacko/Hum (de la baza viitoarei Herțegovine), credincios, ca și tatăl său, lui Dečanski și apoi lui Dušan (pentru această dinastie administrativă, o familie Lackfi ai Serbiei ultimilor Nemanizi între anii 1330 și 1370: Mihailo Dinić, *O Nikoli Altomanoviću* [Despre Nikola Altomanović], Beograd, 1932, p. 3–4, 11–16; Rade Mihaljević, *Kraj srpskog carstva* [Sfârșitul Imperiului Sârb], Beograd, 1975, p. 36–38; Marko Šuica, *Nemirno doba srpskog srednjeg veka vlastela srpskih oblasnih gospodara* [Vremuri de neliniște în Evul Mediu sârbesc: feudalii marilor nobili], Beograd, 2000, p. 15–19, 24–28).

³⁷¹ *DRH*, B, I, indici. Ca nume de fiu de voievod, pe fondul relațiilor *valaho-sârbe*, el ar fi trebuit să mai apară.

³⁷² Premise pentru ele există cvasi-constant după 1331–1332 și până la moartea lui Dušan în 1355, cu excepția majoră a perioadelor marcate de dispute între Ludovic I (împăcat cu Alexandru pe la 1347) și Ștefan Dušan și – mai curând în parte doar – de disputa bulgaro-*valahă* circumscrisă divorțului (1347–1348) lui Ioan Alexandru de Teodora (vezi trimiterele din Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 36–38).

³⁷³ Ele nu se mai găsesc la Institutul de Antropologie *Francisc Rainer* și nici nu se cunoaște reîngroparea lor.

³⁷⁴ Finalizarea zidirii Bisericii Argeș II variază între c. 1358/1359 și c. 1368–1369 (pentru date și diverse poziții: Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 5, 25). „Așezând” lespedea sa pe Mormântul 6 și scăzând din datarea ridicării Bisericii Argeș II vârsta largă estimată a osemintelor (15–30 de ani pentru Mormântul 6/16–20 de ani pentru Mormântul 11), data nașterii se plasează între sfârșitul anilor 1320 și mijlocul anilor 1350.

³⁷⁵ Ne referim la evenimentele dintre sfârșitul anului 1331 și primăvara anului următor, prezentate mai devreme.

³⁷⁶ Din ele s-au păstrat numai fragmente (vezi chiar Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 49). Prin asociere cu faptul că doar cele două lespezi masive (care nu puteau fi sparte) au supraviețuit, depozitate în pronaos, considerăm – împreună cu contextul (fie el și tulbure) descoperirii lespezii lui Voislav în timpul

Câmpulung (de a cărui lespede cea a lui Voislav se deosebea total, ca toate cele păstrate la Argeș³⁷⁷) – că [...] Voislav, fiul marelui Alexandru Voievod³⁷⁸, <care> s-a săvârșit în luna lui Ghenarie [...] ³⁷⁹ (stema sa s-a pierdut însă³⁸⁰), nu poate fi separat de defunctul din Mormântul 10³⁸¹.

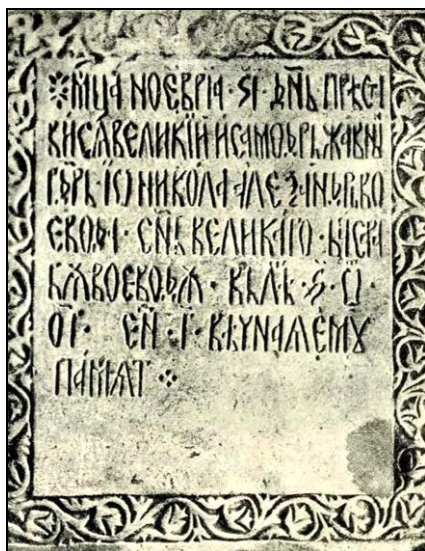

Fig. 13. Piatra de mormânt a lui Nicolae-Alexandru din Biserica Domnească din Câmpulung (BCMI, X-XVI/1917-1923, p. 18)

Fig. 14. Mormintele paharnicului Pară (deasupra) și ale lui Nicolae-Alexandru și Basarab (dedesubt) (BOR, LXXXII/1964, 3-4, p. 291)

Acesta probabil i-a fost tată, fie că Voislav a murit înaintea lui, fie că doar s-a îngăduit înmormântarea sa lângă damnatul său părinte³⁸². Cu prudența cerută de condițiile tulburi³⁸³

săpăturilor din 1920 – că lespedeau nu era vizibilă atât la nivelul pardoselii de la 1827, cât și a celei de la 1750 (Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 4, fig. 2). Pe cale logică de consecință, „detaliile” așază astfel lespedeau și sub pardoseala medievală a Bisericii Argeș II. Condițiile de pe 5 august 1920 fac imposibile însă alte considerații.

³⁷⁷ Alături de cea a lui Voislav, au scăpat doar masivele lespezi depozitate una peste alta în pronaos la 1920.

³⁷⁸ Se cuvine subliniată similitudinea în formulări dintre graffiti-ul (privind moartea lui Basarab la Câmpulung în 6860/1351–1352), în care figura marele Basarab Voievod, și lespedeau lui Voislav găsită înaintea acestuia (cf. lui V. Drăghiceanu, în *RI*, VI (1920), 7–9, p. 178–179), pe care apărea marele Alexandru Voievod.

³⁷⁹ Inscripție probabil mai extinsă, nu atât din cauza lipsei anului, cât a felului abrupt în care începe textul.

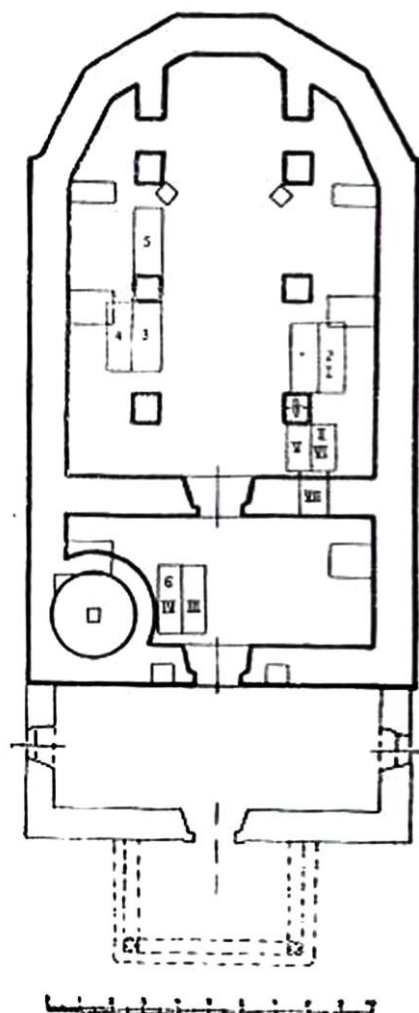
³⁸⁰ Vezi Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 55, 57 (cu transcrierea și întregirea textului păstrat).

³⁸¹ Legarea sa de Nicolae-Alexandru este greu de acceptat și deoarece dublul nume a fost folosit doar la rituri de trecere (Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 26), cum era și cazul defunctului Voislav.

³⁸² Soarta Mormântului 10, ascuns și sub un fragment de boltă, nu îngăduie altă formulare în contextul de epocă.

³⁸³ În plus, Mormântul 6 a fost cu certitudine profanat (Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 55), dovadă că el era sigur vizibil la nivelul pavimentului Bisericii Argeș II. Mormântul 11 a fost practic „pulverizat”, ceea ce a contribuit substanțial, mai târziu, la afirmarea inexistenței sale (Constantinescu, *Curtea de Argeș*, p. 99–100).

în care a fost descoperită lespedeaua³⁸⁴, considerăm că Voislav a murit înaintea tatălui său, ei fiind apoi „ascunși” împreună³⁸⁵.

Mormintele găsite la Câmpulung

A. Mormintele din biserica lui Basarab:

- 1, 2. Mormântul lui Basarab vodă și al lui Nicolae-Alexandru vodă
- 3, 4, 5. Mormintele copiilor acestor voievozi
6. Mormântul lui Dan logofătul din Buzău († 1601)

B. Mormintele din biserica lui Matei Basarab:

- I. Mormântul lui Pară paharnic
- II. Mormântul spre capul pietrei de mormânt al lui Nicolae-Alexandru vodă
- III, IV. Mormântul județului Stanciul Bujor, al soției sale, al Ilinicăi – soția lui Iorga vel clucer, și al acestuia din urmă.

C. Mormintele din biserica lui Filaret Beldiman (V, VI, VII)

Fig. 15. Planul bisericii domnești din Câmpulung și amplasarea mormintelor (1924) (BCMI, LXXXII/1964, 3-4, p. 288)

³⁸⁴ Dacă lespedeaua lui Voislav ar fi fost vizibilă la nivelul pardoselilor de la (c.) 1750 și 1827 care acopereau pavimentul Bisericii Argeș II (Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 34, 36), ea ar fi trebuit mutată, la fel ca și celelalte două lespezi păstrate (gisantul „lui Radu I”/Dan II și piatra funerară a lui „Vladislav”), în pronaos. Reținem aici și că mormântul (6 în acel caz) „aflat” sub lespedeaua lui Voislav a fost dezvelit complet abia în ziua de 21 august, la peste două săptămâni de la descoperirea sa pe 5 august (Drăghiceanu, *Jurnalul săpăturilor*, p. 145).

³⁸⁵ Profanarea Mormântului 6, „sigilarea” – fără profanare însă – a Mormântului 10 și păstrarea lespezii sale îl leagă pe Voislav de Mormântul 11, el nebeneficiind de același respect ca tatăl său din Mormântul 10. Mormântul 10 a fost numai ascuns. Mormântul 11 a fost și vandalizat, dacă nu chiar golit complet ca și Mormântul 12, cel „al doamnei voievodului din Mormântul 10” (Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, p. 54–55).

Nenumitul părinte al lui Vladislav I al Țării Românești

Cazul lui Voislav ne reține atenția asupra interiorului Bisericii Argeș II și mai ales asupra celui care – după toate probabilitățile – a pictat-o, dacă nu a și zidit-o integral, Vladislav I³⁸⁶. Atât în raport cu creștinii de rit *latin*³⁸⁷, cât și cu cei de rit *grec*³⁸⁸,

³⁸⁶ Reamintind că defunctul din Mormântul 10 nu mai poate fi identificat nici cu Vladislav I, nici cu Radu I (în relație cu Biserica Argeș II, vezi astfel Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 5, 25), urmăm linia logică propusă de Dumitrescu (*Le Voivode donateur*, p. 541–558), că domnul din tabloul votiv a pictat biserica (chiar dacă nu subscriem identificării sale cu Radu I), și de Constantinescu (*Curtea de Argeș*, p. 88–90, 148–150) potrivit căruia biserica a fost pictată de Vladislav I (chiar dacă zidirea ei tot de către acesta este greu de acceptat).

³⁸⁷ Vladislav, *voievod transalpin și ban de Severin din mila lui Dumnezeu și a regelui, precum și duce de Făgăraș*, le scria tuturor credincioșilor [de rit latin] din întreaga țară transalpină și din Făgăraș: [...] aflați că noi purtând de grijă mântuirii voastre, am cerut venerabilului întru Christos părinte, domnului Demetrie [Vaskiti], episcopul Transilvaniei – Bisericii și episcop cărora se știe că le sunteți supuși după dreptul diecesan, din vremea înaintașilor noștri și a răposatului domn de bună pomenire, prea-scurtul nostru părinte –, ca să îndrume sau să trimită în părțile acestea și în mijlocul vostru pe co-adjutorul său episcopal pentru sfințirea și curățirea de prihană a bisericilor și altarelor [...] (25 noiembrie 1369; DRH, D, I, nr. 56, p. 98). Nepomenirea numelui surprinde și deoarece el (a cărui calitate monarhică era explicit conferită nu doar de Dumnezeu, ci și de către Ludovic I) afirma că și predecesorii lui ținuseră creștinii de rit latin sub ascultarea episcopiei Transilvaniei. De menționat este că în ediția românească din 1966 (DRH, B, I, nr. 3, p. 12–13) s-a folosit o transcriere de secol XVIII și o ediție maghiară de început de secol XIX (vezi I. Batthyány, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*, III, Kolozsvár, 1827², p. 217), nu originalul, ca la 1977, transcriere în care numele tatălui lui Vladislav fusese întregit, Alexandru fiind introdus ulterior, spre confuzia cercetătorilor de mai târziu.

³⁸⁸ În septembrie 1369, conform „proiectului de acord” (păstrat numai în versiunea sa atonită pe care probabil Vladislav ar fi trebuit doar să o sigileze) între domnul Țării Românești și administrația mănăstirii Kutlumuș, el amintea că Hariton a venit la el, rugându-l ca [...] la temelia pomenitei mănăstiri de la Kutlumuș a domnului și părintelui domniei mele să zidesc, să adaug și să sporesc mănăstirea cu o întăritură [...] (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV. *Scriitori și acte bizantine, secolele IV–XV*, editori Horațiu Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teotoi, București, 1982 (FHDR), nr. XLVI-1, p. 280–281). Absența menționării explicite a numelui tatălui surprinde poate și mai mult aici. Erau pomenite nominal principalele figuri implicate în încercare de acord: mitropolitul Iachint al Ungrovlahiei, viitorul mitropolit al Severinului, Daniel Critopoulos, duhovnicul domnului, Doroteu, și logofătul Sava (toate nume grecești). În ambele variante ale testamentului lui Hariton din 1370, numele lui Nicolae-Alexandru ca tată, figura clar, la loc de cinste (FHDR, IV, nr. XLVI-2–3, p. 286–287, 296–297). Iar, nu în ultimul rând, la 1369, pentru a pune capăt conflictului care-i opusese pe noii călugări valahi celor romei, Vladislav I își asumase (ar fi trebuit să-și asume) următorul jurământ: *Jur pe Sfintele Evanghelii ale lui Dumnezeu, pe cinstita și de viață făcătoare Cruce, pe marele Nicolae și pe Mântuitorul meu Hristos prin care am plătit și plătesc faptele mele dăruite de Dânsul spre cinstea și slava Lui și spre iertarea păcatelor mele și ale domnilor și părinților mei, că niciodată nu va încerca un ungrovlah să tulbure cu ceva pe vreunul dintre romeii care se ostenesc acolo [...]*. Textul este mai mult decât elocvent pentru natura acordului.

Este greu de înțeles de ce, în asemenea condiții de supunere și de pioșenie, călugării sau domnul ar fi avut vreun motiv să nu așeze în document numele lui Nicolae-Alexandru așa cum a făcut mai târziu însuși egumenul Hariton (de reținut este și la 1966, în DRH, B, I, actul de la 1369 era considerat îndoielnic, totuși nu explicit fals). În plus, conform ultimei versiuni din iulie 1378 a testamentului său (*Actes du Kutlumuș* (= *Archives de l'Athon*, II), editor Paul Lemerle, Paris, 1947¹, 1988², nr. 30, p. 117; paginatie și text identic), Hariton s-ar fi întâlnit (și negociat) de șapte ori cu Vladislav și soția sa Ana (se întâlnise de mai multe ori și cu văduva lui Dușan, Elena). Dar niciodată nu a spus ceva despre vreo întâlnire personală cu tatăl lui Vladislav (Nikos Panou, *Greek-Romanian Symbiotic Patterns in the Early Modern Period: History, Mentalities, Institutions* (I–II), în „The Historical Review”, Athens, III (2006), p. 71–110; IV (2007), p. 59–104, aici (I), p. 101, nota 55). Iar din această ultimă variantă a testamentului său, spre deosebire de precedentele două (*Actes du Kutlumuș*, nr. 26, p. 102–105; nr. 29, p. 110–116), Nicolae-Alexandru/Nicolae lipsea complet. Fusese „scos din testament” de Hariton ori nu îi mai era util? Explicația era probabil una – dureros de – simplă, ținând cont și de actul patriarhiei ecumenice de instalare a lui Hariton la 1372 ca mitropolit al Ungrovlahiei și post-scriptumului la acesta scris de însuși Hariton (Grigore Nandriș, *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos (1372–1658)*, București, 1937, nr. 1, p. 17–20; vezi și Panou, *Greek-Romanian Symbiotic Patterns* (I), p. 99–100, nota 50). Numirea lui Hariton ca mitropolit fusese grăbită cât se putuse de mult pentru ca Ungrovlahia să nu fie pierdută (până și lui Dumitru Năstase, care nu poate fi suspectat de „anti-ortodoxism”,

Vladislav I³⁸⁹ nu a folosit numele tatălui său, nici când i-a pomenit memoria³⁹⁰. Nici Ludovic I nu i-a menționat numele când l-a acuzat, în ianuarie 1365, pe Vladislav I că luase proastele obiceiuri ale tatălui său³⁹¹ și nu-l recunoștea ca suzeran³⁹². Situația surprinde – măcar pe termen scurt – deoarece la 1359 apariția mitropoliei Ungrovlahiei³⁹³, aprobată și de împăratul Ioan VI Paleologul³⁹⁴ în mare nevoie de ajutor ungar³⁹⁵, a fost încuviințată aparent și de către Ludovic I³⁹⁶, care – mai mult – a și transferat aparent Severinul Țării Românești la sfârșitul aceluia an³⁹⁷.

Singurul care a pomenit numele tatălui lui Vladislav I ca Nicolae-Alexandru³⁹⁸ și apoi numai Nicolae (1370)³⁹⁹ a fost Hariton de Kutlumus, viitor *protos* al Muntelui Athos

comportamentul și abordarea *ungrovalahă* a lui Hariton i s-au părut – cel puțin – îndoielnice, atât în raport cu Nicolae-Alexandru, cât și cu Vladislav I; vezi *Le Mont Athos et la politique du Patriarcat de Constantinople de 1355 à 1375*, în „Symmeikta”, Athens, III (1979), p. 121–177, la p. 131–133).

³⁸⁹ El rămâne o figură practic la fel de interesantă (și de importantă) ca și cea a defunctului din Mormântul 10.

³⁹⁰ În singurul act intern în slăvonă păstrat de la el (*DRH*, B, I, nr. 6, p. 17–19; original nedat [1374?]), privilegiul pentru mănăstirea Vodița, ridicată la îndemnul lui Nicodim (de la Tismana), memoria strămoșului ori strămoșilor săi pentru care făptuise aceasta (o pomenire obligatorie în fapt în lumea medievală, cu puținele ei acte păstrate) nu era pomenită, altfel decât sub urmașii săi, nu mai târziu de Dan I (1385), care îl pomenea pe tatăl său, Radu I (*DRH*, B, I, nr. 7, p. 19–22), care începuse – tot la îndemnul lui Nicodim – să zidească Tismana, fără să o poată termina (originea regală/țară sârbească a lui Nicodim ar putea fi relevantă; Durău Sp. Radojičić, *Bulgaro-albanitoblahos et Serboalbanitobulgaroblahos: deux caractéristiques ethniques du Sud-Est Européen du XIVe et XVe siècle. Nicodème de Tismana et Grégoire Camblak*, în *Rsl*, București, XIII (1966), p. 77–79).

³⁹¹ În „proclamația” din ianuarie 1365 împotriva lui Vladislav I (la nici două luni de la decesul – oficial – pe 16 noiembrie al lui Nicolae-Alexandru), Ludovic I afirma: [...] *Întrucât răposatul voievod* [(numele de Alexandru a fost adăugat de editori; în original el lipsea)] *al Țării Românești, ca unul ce a uitat de binefacerile primite de la noi și ca un nerecunoscător, încă de pe când se bucura de viața <aceasta> pământescă* [(lacună în originalul latin)], *nu s-a înfricoșat <să calce> cu îndrăzneală cutezătoare credința sa cu care s-a legat [...]* *apoi, murind el, fiul său Vladislav, urmând rele deprinderi părintești* [(lacună în originalul latin)] *<nerecunoscându-ne> cătuși de puțin ca stăpân al său firească, fără a ne întreba și a ne cere învoirea, însușindu-și în pomenita noastră Țară Transalpină, ce ni se cuvine nouă după dreptul și rânduiala nașterii, umbră sa mincinoasă <de voievod> întru înfruntarea domnului <său> de la care trebuie el să primească semnele <puterii> sale, a <cutezat> să treacă în locul* [(lacună în originalul latin)] *tatălui său în scaunul pomenitei Țări Transalpine, cu învoirea trădătoare și tainică înțelegere a valahilor și a locuitorilor acelei țări [...]* (*DRH*, D, I, nr. 42, p. 79). Remarcăm astfel din nou nemenționarea lui Vladislav pe lespede a lui Nicolae-Alexandru, căruia i se preciza tatăl (Basarab), dar nu și fiul care ar fi trebuit să-i așeze piatra (Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, nr. 267, p. 133). Mai reținem și neconcordanța dintre tonul actului din ianuarie 1365 și calmul transalpin al regelui din august 1359, după apariția mitropoliei Ungrovlahiei (*DRH*, D, I, nr. 40, p. 73), și astfel – din nou – nemenționarea tatălui lui Vladislav de către Ludovic I, pentru care *Alexander Bassarat*, fusese o problemă majoră, așa cum el însuși recunoscuse la 1355 și 1359, când acesta nu mai apărea ca *voievod al nostru transalpin* ca la 1355, deși relațiile erau calme (*DRH*, D, I, nr. 38, p. 70; nr. 40, p. 73).

³⁹² Amintim răsplătirea, în februarie 1355, a episcopului Oradiei, Demetrie Meszesi/Futaki, pentru pacea, pe care – după îndelungate tratative – izbutise să o asigure între Ludovic I și Alexandru (*DRH*, D, I, nr. 38, p. 70–71).

³⁹³ Pentru cea mai accesibilă ediție a primului act patriarhal din mai 1359: FHDR, IV, nr. XLV-9, p. 196–199.

³⁹⁴ Elocventul (și cunoscutul) – în acest sens – pasaj poate fi găsit în FHDR, IV, nr. XLV-10, p. 202–203.

³⁹⁵ Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571)* (=Memoirs of the American Philosophical Society, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), II. *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976, p. 222–226.

³⁹⁶ Concluzia logică cerută de dispariția banilor de Severin (1359–1374) dintre dregătorii regali (Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 162) și absența Transalpinei (1359–1365) din actele regale (*DRH*, D, I, nr. 40–42, p. 73–79).

³⁹⁷ Pentru dregătorii ungari cu funcție de ban de Severin, a se vedea listele din P. Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* [Prosopografia laică a Ungariei. 1301–1457], I, Budapest, 1996, p. 202, 275, 367.

³⁹⁸ Prima variantă: FHDR, IV, nr. XLVI-2, p. 286–287; *Actes du Kutlumus* (1947, 1988), nr. 26, p. 102–105.

³⁹⁹ A doua variantă: FHDR, IV, nr. XLVI-3, p. 296–297; *Actes du Kutlumus* (1947, 1988), nr. 29, p. 110–116.

și Mitropolit al Ungrovlahiei⁴⁰⁰. El este și unica sursă contemporană certă pentru dublul nume al lui Nicolae Alexandru, pe care, ajuns mitropolit⁴⁰¹, în ultima variantă din 1378 a testamentului său, Hariton a uitat să-l mai amintească, el reținându-i doar pe – deja răposatul Vladislav I și pe soția acestuia, Ana⁴⁰². Mai mult, numele lui Vladislav nu apare – cum ar fi fost firesc⁴⁰³ – nici pe lespedea lui Nicolae-Alexandru de la Câmpulung, pusă după moartea acestuia (16 noiembrie 1364), când deja domnea Vladislav⁴⁰⁴. Pe această lespede aparte, figura numele tatălui lui Nicolae Alexandru, Basarab, dar – limpede – nu și cel al fiului⁴⁰⁵.

„Atitudinea” lui Vladislav nu poate fi disjunsă de programul iconografic al Bisericii Argeș II⁴⁰⁶, de problematica Mormântului 10 spre care ctitorul „privea”⁴⁰⁷,

⁴⁰⁰ Pentru cariera *ungrovalahă* și atonită a lui Hariton, principalele repere sunt în FHDR, IV, nr. XLV-15-16, p. 210-215 (septembrie 1379 – iunie 1380), 279 (comentariile editorilor; el a fost mitropolit din august 1372).

⁴⁰¹ La discuțiile privind hrisovul lui Nicolae-Alexandru pentru biserica domnească din Câmpulung (6860), se adaugă cele legate de „vârsta” lespezii sale (Damian P. Bogdan, *Iarși despre inscripția funerară a lui Nicolae Alexandru Basarab*, în *RIR*, X (1940), p. 345-350; și Daniel Barbu, *Sur le double nom du prince de la Valachie Nicolas-Alexandre*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXV (1986), 4, p. 287-300).

⁴⁰² Pentru a treia variantă a testamentului lui Hariton: *Actes du Kulturnus* (1947, 1988), nr. 30, p. 117-121.

⁴⁰³ Sub acest raport amintim actele de la el și Dan I pentru Vodița și Tismana (*DRH*, B, I, nr. 6-7, p. 17-22).

⁴⁰⁴ Datorită distanțelor și a pregătirilor implicate de un asemenea act de război, proclamația lui Ludovic de pe 5 ianuarie 1365 (*DRH*, D, I, nr. 42, p. 78) arată că vestea *feloniei* lui Vladislav îi parvenise imediat după decesul lui Nicolae-Alexandru, pe 16 noiembrie (Olteanu, *Cu privire la data morții*, p. 525). Astfel, chiar dacă lespedea sa ar fi fost realizată în pripă (din cauza „necalibrării” textului în raport cu suprafața pietrei și de dimensiunile ei mai potrivite pentru o „placă comemorativă”), Vladislav I ar fi trebuit menționat pe aceasta (mai ales dacă era fiul lui Nicolae-Alexandru) întrucât el urcase pe tron în momentul în care lespedea a fost așezată; nici nu se poate susține că din cauza incertitudinii politice s-a lăsat un loc gol pentru el, inscripția fiind completă și nepermițând adăugiri: *În luna noiembrie, 16 zile, a răposat marele și de sine-stătătorul domn IG Nicolae-Alexandru Voievod, fiul marelui Basarab Voievod, în anul 6873, indicția 3; veșnica lui pomenire* (ediția Iorga, *Inscripții din bisericile României*, nr. 267, p. 132-133). Remarcăm că – altfel decât în pomelnicul renovat la 1710 de la Câmpulung – Basarab, deși Voievod, nu beneficia pe lespedea de „particula teoforă” IG, ceea ce are sens doar dacă se aplică o logică de stat bizantină. Numai Nicolae-Alexandru – prin Mitropolia Ungrovlahiei – fusese de la 1359 stăpânitor din mila lui Dumnezeu pentru Constantinopol. Este o nuanță valabilă la nivel de secol XIV și mai puțin pentru veacurile XVII-XVIII, care ar și pleda pentru autenticitatea inscripției, fie și reprodușă după un original pierdut.

⁴⁰⁵ Întrebarea legitimă este: de ce a fost pomenit numai tatăl, nu și cel care domnea atunci (adică teoretic fiul)?

⁴⁰⁶ Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 161, nota 56. David nu a ridicat templu datorită păcatelor și exceselor sale. El a fost construit de către „problematicul” (în raport cu tatăl și cu relațiile sale) său fiu Solomon (vezi pilda din fig. 16). Amintim astfel cazul lui Mihail VII Paleologul (D. Angelov, *The Confession of Michael VIII Palaiologos and King David*, în „Jahrbücher der Österreichischen Byzantinistik”, Wien, LVI/2006, p. 193-204, aici p. 200-202; iar, mai târziu, Manuel II a evitat să se refere la David ca rege model, preferându-l pe Moise, David fiind „util” ca și profet; Christina Kakkoura, *An Annotated Critical Edition of Emperor Manuel II Palaeologus' Seven Ethico-political Orations*, teză de doctorat, London, 2013, p. 41). Mihail VIII a fost excomunicat (deja la începutul lui 1262) de patriarhul ecumenic Arsenios, care și-a menținut decizia, deși împăratul a amenințat cu recursul la papă (excomunicarea nu era însă sinonimă cu aruncarea marii anateme asupra lui Mihail, ceea ce ar fi dus la excluderea sa deplină din comuniunea cu Marea Biserică, ci mai curând o „punere în carantină” a împăratului). Excomunicarea a fost ridicată abia la 1267, de către noul patriarh Iosif I (cel care avea să aprobe la 1274 Unirea de la Lyon; din acest punct de vedere, numele de Iosif II purtat de patriarhul ecumenic, fiul lui Ioan Șisman, fiul lui Ioan Alexandru și al Sarei-Teodora, care a semnat la 1439 Unirea de la Florența, este foarte sugestiv). Întreg procesul a fost pregătit de către propaganda imperială după modelul penitenței lui David cum numai credința putea aduce iertarea divină (vezi aici Ionuț-Alexandru Tudorie, *Le schisme arsenite (1265-1310): entre akribeia et oikonomia*, în „Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta”, XLVIII (2011), p. 133-175, la p. 153, 155, notele 85, 97). Semnificațiile *valahe* de la Curtea de Argeș nu pot fi omise.

⁴⁰⁷ Sub acest raport – pe lângă planimetria bisericii și dispunerea mormintelor – vezi și D. Barbu, *L'image byzantine: production et usage*, în „Annales: Histoire. Sciences Sociales”, Paris, LI (1996), 1, p. 71-91, la p. 88-89.

de soarta mormântului lui Voislav⁴⁰⁸, dar nici de ipoteza lui Xenopol privind-i pe cei doi frați, Ioan Basarab și Alexandru Basarab⁴⁰⁹. Aceasta ar induce o ruptură dinastică înainte de Nicolae și Alexandru⁴¹⁰ și înainte de Vladislav și Radu I⁴¹¹. Iar Vlad I *Uzurpatorul*⁴¹², rivalul lui Mircea I *cel Bătrân*⁴¹³, a fost cel mai probabil fiul lui Vladislav⁴¹⁴.

„Comportamentul” lui Vladislav poate fi astfel cu atât mai puțin separat de contextul imediat (1369–1370)⁴¹⁵: de finalizarea pictării Bisericii Argeș II⁴¹⁶, de disputele privind administrarea mitropolitană a Ungrovlahiei (din care s-a desprins mitropolia Severinului)⁴¹⁷, de violențe „ortodoxe” din timpul ocupației *valahe* a Vidinului (în replică la masacrele „catolice” anterioare)⁴¹⁸, de eforturile – eșuate⁴¹⁹ – ale papei Urban V de a-l câștiga pe Vladislav I ca luptător pentru Biserica Romei⁴²⁰ și de a controla – prin *noverca* lui Vladislav *al Vlachiei*⁴²¹, Clara, văduva lui Alexandru Weyda

⁴⁰⁸ Deopotrivă dacă mormântul său a aparținut Bisericii Argeș I și dacă acesta a fost așezat în Biserica Argeș II.

⁴⁰⁹ *Istoria românilor*, II-1, p. 73–74, 77–78; *Histoire de Roumains*, p. 208–209. Revenirea la ipoteza sa ar putea părea nepotrivită în acest secol. Nu există însă nici o sursă contemporană sigură care să-l prezinte pe Alexandru <Basarab> (1343, 1345, 1355, 1359) ca fiul lui *Basaraba Ivanko*, cel de la 1330/1349 (hrisovul din 1618 „pentru” 6860 este discutabil, iar lespedea de la Câmpulung îl leagă sub 1364 <doar> pe Nicolae-Alexandru de Basarab).

⁴¹⁰ Pomelnicele de la Curtea de Argeș și Câmpulung și soarta Mormântului 10 nu permit o altă formulare.

⁴¹¹ În legătură cu relația lor, amintim studiul clasic al lui Octavian Iliescu, *Domni asociați în Țările Române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în „Studii și Referate de Istorie Medie”, II (1951), 1, p. 39–60, aici la p. 41–45.

⁴¹² Merită amintită contribuția lui Gheorghe T. Ionescu, *Contribuțiuni la cronologia domniei lui Mircea cel Bătrân și a lui Vlad voievod în Țara Românească*, în idem, *Contribuții la istoria românilor (studii și materiale)*, ediție Ionel Căndeș, Brăila, 2004, p. 131–158 (publicat inițial în *Materiale ale sesiunii științifice a Institutului Pedagogic din București pe anul 1956*, București, 1957, p. 263–286), și elocventa notă a editorului (p. 159–160).

⁴¹³ Multitudinea problemelor din timpul domniei sale răzbate clar din Pippidi, *Despre Dan voievod*, p. 47–96, căruia putem doar să-i adăugăm pasajul amintit (1386) din cronica lui Hector von Müllich.

⁴¹⁴ O. Iliescu, *Vlad Ier, voievode de la Valachie: le règne, le sceau et les monnaies*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXVII (1988), 1–2, p. 73–105. Noi surse asupra domniei lui Mircea I ar putea lămuri începuturile Basarabilor.

⁴¹⁵ Din acești ani (de cumpănă și în relație cu celelalte surse) provin toate documentele (cu excepția celui atribuit anului 1374 și al „proclamației” regale din 1365) în care Vladislav se raportează ori este raportat la tatăl său (DRH, D, I, nr. 56, p. 98–99; FHDR, IV, nr. XLVI-1, p. 280–281; nr. XLVI-2, p. 286–287; nr. XLVI-3, p. 296–297).

⁴¹⁶ A se vedea în acest context și Petre Ș. Năsturel, *Aperçu critique des rapports de La Valachie et du Mont Athos des origines au début du XVe siècle*, în RESEE, II (1964), 1–2, p. 93–126.

⁴¹⁷ FHDR, IV, nr. XLV-11, p. 204–205; nr. XLV-13, p. 208–211. Hariton nu a fost „străin” de evenimente.

⁴¹⁸ *Chronicle of the Twenty-Four Generals*, p. 756–758, 761–763; N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365–1369 și politica lui Vladislav-Vodă față de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*, în idem, *Studii istorice asupra Evului Mediu Românesc*, ediție Ș. Papacostea, București, 1984, p. 116–140 [1900].

⁴¹⁹ De unde și transferul papal în decurs de câteva luni al *Vlahiei* de la Vladislav al Țării Românești la Ladislav-Lațcu al Moldovei (diplomatarul cunoscut este în *Acta Urbani PP.* V, nr. 193, p. 327; nr. 204–205, p. 337–341).

⁴²⁰ Ultima ediție a puțin analizatului cu adevărat document poate fi găsită în *Acta Urbani PP.* V, nr. 193, p. 327.

⁴²¹ Termenul, aplicat Clarei, văduvei lui Alexandru Voievod, care poate avea triplă valoare (mamă vitregă, cel mai frecvent, dar și mamă adoptivă sau chiar soacră), apare în scrisoarea din aprilie 1370 a papei către Vladislav I (*Acta Urbani P.P.* V, nr. 193, p. 327). Este de reținut însă că anterior, în ianuarie (*Acta Urbani PP.* V, nr. 180d, p. 307), Urban V îi lăsase în grijă Clarei doar fetele ei, țarinele Bulgariei (de Vidin) și Serbiei, Ana și Anca, nespunând nimic despre Vladislav, altfel decât procedase – spre exemplu – Benedict XII cu Kerana Petrița, mama lui Ioan Alexandru (*Acta Benedicti PP. XII*, nr. 19, p. 38), un detaliu mai mult decât semnificativ pentru așteptările papale.

in Vlachia, și fetele ei⁴²² – și Bulgaria și Serbia⁴²³. În așteptarea noilor cercetări privind „începuturile” lui Basarab și ale curții și bisericii domnești din Câmpulung⁴²⁴, și în condițiile primirii primei coroane a Țării Românești de la papalitate⁴²⁵, limpede este apartenența lui Voislav, fiul *marelui Alexandru Voievod*, și a defunctului⁴²⁶ din Mormântul 10⁴²⁷ la o altă lume decât cea ridicată prin mitropolia Ungrovlahiei⁴²⁸.

Fig. 16. Pilda celui ce a zidit turn

[Pilda celui care a vrut să zidească un turn/Pilda bogatului căruia i-a rodit țarina]
(*BCMI*, X–XVI/1917–1923, p. 233)

⁴²² Pentru relația specială a papei cu Clara la începutul aceluia an: *Acta Urbani PP. V*, nr. 180-d, p. 305–307.

⁴²³ Trebuie să remarcăm încercarea papală de refacere a *triconfiniului* Vidin – Severin – Belgrad și a triplei alianțe sârbo-bulgaro-valahe în jurul lui Vladislav I și al Clarei, sub evidentă (deși cazul apariției imediat ulterioare a Ducatului Moldovei dependent doar de Sfântul Scaun și al nemenționării lui Ludovic I, atât în corespondența lui Urban V cu Clara, cât și în cea a papei cu Vladislav, lasă loc de interpretări) suzeranitate ungară, din a doua jumătate a lui 1369 și până spre 1373–1374, relația transalpină fiind constant bună (*DRH*, D, I, nr. 54–62, p. 95–107).

⁴²⁴ Pe lângă aspectele prezentate în Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 18 (nota 169), 32–33 (nota 292), accentuăm aici ipoteza lui Xenopol, precum și problema „medievalității” mormintelor și surselor domnești de la Câmpulung, reținând totodată și că, atât la 1920, cât și la 1924, cercetările de la Curtea de Argeș și Câmpulung nu s-au desfășurat în „condiții optime”, după cum o arată și întârzierile și revenirile editoriale.

⁴²⁵ Sursele arhivistice la Ioniță, Kelemen, Simon, *Între Negru Vodă și Prințul Negru*, p. 38–41.

⁴²⁶ Prima lecțiune AL MA (corectată paleografic de profesorii Ioan Albu, Ioan-Aurel Pop și Martyn Rady în AL VA/WA) a inscripției „secundare” (de după realizarea inelului și a inscripției devoționale) a principalului inel al defunctului merită privită – tot în așteptarea a noi cercetări – și din perspectiva folosirii portugheze și ioanite a cuvântului *alma* pentru suflet, care – în raport cu inscripția de bază – ar răspunde călăuzirii sufletului răposatului. Verificarea acestei ipoteze ar întări caracterul latin militant al defunctului din Mormântul 10, neafectând alte identificări, substanțiate de „noile date”, în mare – poate prea mare – măsură cunoscute și de mai bine de un veac.

⁴²⁷ Nu este lipsit poate de importanță că – în versiunea franceză din 1937 a *Istoriei românilor* – Iorga (*Histoire des Roumains*, III, p. 222) a îmbrățișat reidentificarea defunctului propusă de Sacerdoțeanu (*Mormântul de la Argeș*, p. 56–57). Schițând o biserică mai veche, acesta atribuisese mormântul unui predecesor al lui Basarab („nominatizat” la 1935, socotit Tihomir de el la 1968). De fapt, Iorga credea că mormântul era al lui Basarab, revenind la mai vechea sa idee din 1920 (*RI*, VI (1920), 7–9, p. 179), apărută – interesant – chiar imediat după găsirea *graffiti*-ului care așeza decesul lui Basarab la 6860 la Câmpulung (*RI*, VI (1920), 7–9, p. 179).

⁴²⁸ Este vorba de supraviețuirea – sub pardosele – a lespezii lui Voislav și a Mormântului 10, cel „sigilat”.

Era o zonă de multiple interferențe, în care – până la urmă – atât Vladislav I al *Vlachiei*⁴²⁹, cât și Clara de Ungaria⁴³⁰ – care la sfârșitul lui 1369, după evenimentele de la Vidin și finalizarea Bisericii Argeș II, se temea pentru viața ei⁴³¹ – au eșuat⁴³².

FROM THE ARGEȘ I CHURCH TO THE ARGEȘ II CHURCH:
THE TIMES OF WALLACHIA AND OF THE PRINCELY ST. NICHOLAS CHURCH
(Summary)

Keywords: Radu Negru, Alexander Basarab, John Basarab, tombstone, A. D. Xenopol, mythical foundation.

Based on the “introduction” in Stephen Dushan’s *Zakonik* (1349), where *Basaraba Ivanko* was recalled – under the year 1330 – as the father-in-law of the Bulgarian tsar John Alexander, and due to the fact that since the 1340s the preserved contemporary records presented *Alexander Basarab* as the ruler of Wallachia, A. D. Xenopol presumed at the end of the 1880s that *Radu Negru*, the mythical founder of Wallachia (identified by Xenopol as well with Thocomerius, Basarab’s father according to Charles-Robert in 1332) had two sons, John Basarab (conventionally until 1330) and Alexander Basarab (until 1365 when the latter’s – presumed and already accepted by Xenopol’s time – son, Wladislav I, was certainly voivode of Wallachia), who were his successors. Xenopol’s hypothesis received criticisms instead of analysis as it would have deserved, for it was – and still is – the only credible alternative (in relation to the own below) explanation for *Basaraba Ivanko* in Dushan’s glorification of his (in fact his father’s, Stephen Dečanski’s) victory over Bulgarians, Byzantines, Wallachians and Tartars at Velbujd at the end of July 1330. Dushan’s text clearly was no credible source: the Byzantines under Andronikos III did not even

⁴²⁹ Numele dat locului de stăpânire al lui Alexandru, fostul soț al Clarei, Clarei însăși (la 1360) și lui Vladislav de către papalitate este de maximă relevanță în raport atât cu vremea *latină* a Asăneștilor, cât – în contextul de față – în raport cu „transferul *valah*” operat în vara lui 1370 de Urban V între Țara Românească și Moldova, motiv pentru care reținem și „sonoritatea pontificală” a titlului de *moștenitor al întregii țări a valahilor/al întregii țări valahe/al întregii Țări Românești* prin care Roman I a acoperit și justificat expansiunea Moldovei până la Marea Neagră la 1392 (Mihai Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, nr. 2, p. 5–7; II, Iași, 1932, nr. 165, p. 607–609; vezi I. Minea, *Politica orientală a împăratului Sigismund: note istorice*, București, 1919, p. 44; Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în *SMIM*, VI (1973), p. 43–59, la p. 46–48). La 1370 pentru papă, Lațcu era *dux Moldavie partium seu nationis Wlachie* (*VMHH*, II, nr. 197, p. 100; *Acta Urbani PP. V*, nr. 204, p. 337).

⁴³⁰ Este greu de uitat cum o întreagă percepție istoriografică s-a mulat după o piesă de teatru, *Vlaicu Vodă*, a lui Alexandru Davila (1902). La 1920–1923, orice discuție științifică despre doamna Clara părea absolut inutilă.

⁴³¹ Pe 18 ianuarie, cu o zi înainte de binecunoscuta scrisoare a papei către Clara în legătură cu fetele ei (ASV, Reg. Vat. 250, f. 20^v), Urban VI îi acordase dreptul la un confesor special, la un altar portabil, la celebrarea mesei în locuri altminteri interzise și chiar înainte de zori, adică în timpul nopții (ASV, Reg. Aven. 172. 1369–1370, f. 334^v, 350^v, 372^v; Reg. Vat. 260. 1370, f. 9^{r-v}, 37^v). Clarei îi era frică să nu fie ucisă (aspect remarcant de Pascu, *Contribuții documentare*, p. 182–183, care a și semnalat aceste documente; vezi și *Acta Urbani PP. VI*, nr. 180-c, p. 305–306). Papa, revenit la Roma, înțelesese mesajul ei, transmis cel târziu în prima parte a lui decembrie 1369, datorită condițiilor și distanțelor implicate (Seges, *Time, Space and Mobility*, p. 109–110), la puțin timp după sau chiar în vremea în care Vladislav I, fără a-și numi tatăl (25 noiembrie 1369), li se adresase patern credincioșilor de rit latin de sub autoritatea sa (*DRH*, D, I, nr. 56, p. 98). Urban V i-a cerut însă văduvei lui Alexandru să lupte și să o readucă și pe Anca pe „drumul cel bun”, fără alte comentarii în scrisoarea trimisă pe 19 ianuarie 1370, la o zi după acordarea indulgențelor solicitate de Clara (*VMHH*, II, nr. 184, p. 95). Urban V credea sau avea informații că situația din Țara Românească nu putea dura la nesfârșit. Evoluția evenimentelor, așa cum o arată și scrisoarea sa din aprilie 1370 către Vladislav (*VMHH*, II, nr. 191, p. 98), a părut să-i dea dreptate în primele luni care au urmat.

⁴³² Transferul *Vlahiei* operat în acel an de cotitură 1370 dinspre Curtea de Argeș spre Siret vorbește de la sine.

arrive (they focused on plundering in the south); the Bulgarian troops, led by John Alexander and his uncle, Belaur, halted their advance, did not engage in combat and rapidly negotiated an agreement with Dečanski, who had defeated Michael Sishman, Belaur's brother fallen in battle (the son of Dečanski's half-sister Anna Neda, Sishman's first wife, John Stephen, was enthroned tsar of Bulgaria, with Anna and John Stephen as regents); only the Serbian sources record Basarab's troops at Velbujd, not the Byzantine ones (it is much more likely that Basarab's men awaited the outcome of the battle together with Basarab's son-in-law). Hence, why designate Basarab, known otherwise (in Latin and Slavonic texts) only as Basarab, as John Basarab, when – furthermore – the lords involved in the Serbian-Bulgarian conflict who certainly had two names (John Alexander and Michael Sishman) were featured with only one name in Dushan's Zakonik? In addition to Xenopol's idea which – in order to avoid the mistakes he made – can be summarized into Dushan in 1349 had to distinguish between the lord of Wallachia in 1330 and Alexander Basarab, the main Wallachian authority since 1343–1345, only one explanation emerges in connection to Serbian medieval practices: *Basaraba Ivanko* stood for Basarab the son of John(nie) <Thocomerius/Tihomir>, as certainly Basarab, and probably his father too, alike Shishman, had previously been close associates of Stephen Milutin, Dushan's grand-father.

Each explanation has its strengths and weaknesses which must be addressed in an alternative manner. Basarab was never recorded in a known preserved contemporary source as the father of Alexander/Alexander Basarab the designation used by Pope Clement VI (1345) or King Louis I (1355, 1359, as well as under 1343 by his chronicler John of Târnave) for the – *de facto* (until Basarab's official death in 1351/1352 according to the *graffiti* discovered on the walls of the Argeș II Church in 1920, a date – 6860 – present earlier in a peculiarly “transcribed” in 1618 charter issued by Nicholas-Alexander in the memory of his deceased father Basarab for the princely church in Câmpulung) – ruler of Wallachia. Prior to the most questionable Wallachian princely and monastic documents issued in the first half of the 17th century for the monastery of Câmpulung, Basarab was designated as the father of Nicholas-Alexander only in the text of – rather early modern – tombstone (in essence a commemorative plate given its design) of Nicholas-Alexander in the princely church of Câmpulung turned prior to 1618 into a monastery. The inscription on the tombstone appears however to have been accurate since Nicholas-Alexander's date of death, 16th of November 1364, featured also in a obviously contemporary medieval record from the Szekler Land, as well as because – unlike in 17th and 18th century chronicles and diptychs – only his name, not Basarab's name too, was preceded by *IGI*, as ruler from God's grace, in the inscription on the tombstone (this “specification” would have made sense chiefly under mid-14th century *Greek* rite circumstances, as Nicholas-Alexander was after 1359 and the establishment of the Metropolitanate of Wallachia, the first *Greek* rite ruler from God's grace of Wallachia, not his father). Hence, even if the tombstone was recreated in the 1630s probably after the destructions suffered by the princely church in Câmpulung following military campaigns (in particular in 1612) and an earthquake (in 1628), the text on the plate most likely matched the original inscription on the initial tombstone.

It is therefore even more intriguing why the inscription on the tombstone, obviously posterior to the death of Nicholas-Alexander (because the exact date was mentioned), made no reference to Nicholas-Alexander's – “known” certainly by the 17th century – son, Wladislaw I (1364–1377), who had succeeded him and – normally – would have taken medieval pride in placing the tombstone upon his father's grave. In none of his preserved charters, whether in Latin, Slavonic or in Greek, Wladislaw I ever mentioned his father by name, though he recalled his father's memory and his deeds. Not even Louis I in January 1365 (as well as later), when he prepared for war against Wladislaw, mentioned his father by name, albeit the fact that he emphasized that Wladislaw had learnt his late father's “bad habits” and refused to acknowledge Louis as his rightful suzerain. The only one to mention Wladislaw's father by name, as well as – equally important – the only one to call prior to the 17th century Nicholas-Alexander by both names (not only as Alexander), was Chariton of Kutlumuș, the future protos of Athos (1375 – c. 1380), and metropolite of Wallachia (1372 – c. 1380), in the 1370 versions of his testament (noteworthy enough, Nicholas-Alexander's name was omitted from the last version of the testament, drafted in 1378; there Chariton only recorded the pious and generous deeds of the late Wladislaw I and of his wife, Anna). These most peculiar circumstances redraw attention upon a tombstone unearthed

under highly unclear conditions (during a “state visit” in the church) in the same summer of 1920, when the famed Grave 10 was discovered, as well as the *graffiti* mentioning the death of Voivode Basarab in Câmpulung in 6860.

The tombstone, found alike Grave 10 underneath the successive pavements of the extant church, belonged to [...] *Voislav, the son of the Grand Alexander Voivode, <who> passed away in the month of January [...]*. The partially preserved inscription is also the only coherent inscription on any of the tombstones found in the Princely St. Nicholas Church in Curtea Argeș. Additionally, the tombstone of Voislav, inscribed in Slavonic but created in Western knightly fashion, with a coat of arms in its centre (unfortunately, the coat of arms was badly deteriorated by the time of the discovery in 1920), is the – alongside the two massive tombstones (one depicting a “ruling knight”) deposited “one up the other” in the pronaos of the church in 1920 – the only medieval tombstone preserved in the church (all three were totally different in terms of style and shape from Nicholas-Alexander’s tombstone in Câmpulung). The tombstone either belonged to Grave 6 (near the altar of the extant – Argeș II – church) or to Grave 11 (next to Grave 10, within the perimeter of the first – Argeș I – church). In the absence of any further evidence, we can only presume that Voislav was the – at least teenager – son (the remains associated either with Grave 6 or with Grave 11 were male humans, aged between 15 and 30) of the deceased in Grave 10 (had he been the son of Nicholas-Alexander, he should have been buried in Câmpulung) and was either allowed to be buried next to his “doomed” father (in case he was buried in Grave 6) or was “hidden” (and his grave desecrated unlike that of his father) together with him (in case he was buried in Grave 11, as suggested by the preservation of his tombstone underneath certainly the new pavements of the extant church from around 1750 and 1827 when the other two preserved tombstones were moved – the latest – to the pronaos). Irrespective of the exact date of his death, Voislav’s case redraws attention upon the highly militant pro-Greek and anti-Latin context in Wallachia in the 1360s, chiefly around 1369–1370, as well as – because of his name – upon Serbian-Wallachian relations in the mid-1300s.

At the end of 1369, Clara *de Ungaria*, *Wayoudissa Vlachie* in 1360, the widow of Alexander *Weyda in Vlachia*, the mother of Anna of Bulgaria and *Ancha* of Serbia, as well as the noverca of Wladislaw I *Wayuoda Vlachie*, feared for her life following the anti-Latin massacres in Vidin that Wladislaw had – reluctantly approved – and the completion of the triumphant Orthodox Princely St. Nicholas Church in Curtea de Argeș. In January 1370, Pope Urban VI urged her to carry on and to ensure also the return of *Ancha* to the true faith (to which Anna had recently returned together with her husband, John Stratsimir of Vidin, after more than four years in Hungarian captivity). Urban VI – accurately at first – believed that Wallachian matters would improve, but after failing to convince Wladislaw to fully convert (April 1370), the Pope entrusted in July the Wallachian mission to Ladislas-Lațcu, whom he created Duke of Moldavia under the direct authority of the Holy See. These aspects focus our attention on the frescos in Princely St. Nicholas’ Church. Entitled also ruler of Vidin, Wladislaw I appeared as the Solomon who had built the Temple his father, David, had not been allowed to erect because of his sins (David’s story featured prominently inside the church), while overlooking, as the khitor of the church in the votive painting, the – by then well hidden under the pavement – deceased in Grave 10, who was most likely the voivode literally crushed by the majesty of Jesus, the Virgin Mary and St. Nicholas, in a virtually unique version of *Déisis* (St. John the Baptist was replaced by St. Nicholas). Wladislaw’s unnamed father and Wladislaw’s repeated twists and turns came together under the dome of the new church meant to erase any trace of the days that had brought Wallachia’s first crown from the exiled Papacy (1346–1347) and to break-off the dynastic Wallachian-Hungarian bridge between the Visegrád Group (Bohemia, Hungary, Poland) and the “Vidin – Severin – Belgrade Group” (Bulgaria, Wallachia, Serbia) through *Elisabeth* of Oppeln (her name is presumed, especially because she was buried in front of St. Elisabeth’s altar in Oradea), the daughter of voivode Alexander, Anna of Bulgaria and *Ancha* of Serbia. Through their daughters, Elisabeth and Anna (*Ancha* was childless) deserve special attention.

Anna’s first born was Dorothy in 6864 (1355/1356), the wife of Tvrtko I (1374), the first cousin of Louis I’ second wife (since 1353) Elisabeth Kotromanić, and the first queen of Bosnia (1377–1390). Consequently, Anna, therefore married to John Stratsimir the latest since 1354/1355, had been born the latest in 1340/ 1341, as a result of Clara’s marriage concluded not

later than 1339/ 1340. Elisabeth's three daughters were all born between 1357 and 1360. Hence, Elisabeth, married prior to 1356 (most likely in 1355) to Wladislaw II of Oppeln, Louis' maternal nephew, had come to life by 1342/1343, as the result of Alexander's wedding celebrated the latest in 1341/1342. Two aspects become self-evident: the Wallachian-Hungarian compromise signified by Clara's Transalpine matrimony was concluded prior to Charles Robert's death (1342) less than a decade after his disastrous Wallachian campaign in the autumn of 1330; the age difference between Elisabeth (who passed away in 1367) and Anna and the Angevine utility of the former makes them – and naturally thus Ancha – sisters. Because *Ancha's* Serbian marriage appears to have been negotiated already at the end of 1346 and her husband to be, Stephen Uroš V, the son of Stephen Dushan and Helena, John Alexander's sister, was aged ten at most at the time, *Ancha* was probably the eldest, being born between 1336/1337 and 1338/1339, leading to an earlier dating of the Wallachian-Hungarian arrangement that – at any rate – seems to have been sealed between the immediate aftermath of the Serbian-Hungarian-Wallachian conflicts over Belgrade and Severin (1334–1335) and of the *Turkish* raid, sponsored by Byzantium, in Bulgaria and Wallachia (1337–1338). It coincide with the establishment of the Visegrád Group (1335–1339) and with the new alliance between Bulgaria, Serbia and Wallachia (1331–1332), after John Alexander became tsar and his sister married the new Serbian king, Dushan. In that context, as John Alexander was married to Theodora (also John Stratsmir's mother), Basarab's daughter, a Serbian-Wallachian matrimony to cement the alliance would have made perfect sense, leading to the birth of Voislav, Alexander's son.

In relation to the initial question concerning *Basaraba Ivanko*, the records the chapter of Oradea (1374), where Elisabeth had been buried, might be useful, given that Basarab certainly had more than one son (according to Charles-Robert in 1335) and that two distinct rulers (Nicholas and Alexander) followed after (just) Basarab in the diptychs of Curtea de Argeș and Câmpulung. Elisabeth's father was listed as *Alexi Andri Vajvode Transalpine*. The clear unmistakable separation between *Alexi* and *Andri* (that – given also that on one occasion *Transalpine* was read *Transylvaniae* – has caused many disputes over his identity: Alexander, voivode of Wallachia, or Andrew Lackfi, voivode of Transylvania) allows under the circumstances (supplemented by the reignited conflict between Wladislaw I of Wallachia and King Louis I) only one conclusion: her father's full name was Alexander Andrew and had to be used in order to distinguish between him and another Alexander that had ruled over/ in Wallachia, Nicholas-Alexander. Though several forgeries regarding Wallachia's beginnings accumulated – with princely approval – at Câmpulung (chiefly between the 1630s and 1650s), we have to admit that two Alexanders (Andrew and Nicholas) divided the fate of Wallachia between West (Avignon) and East (Byzantium) with – an otherwise intriguing aspect – Hungary favouring a more southern turn of Wallachia (e.g. in autumn 1330, Charles-Robert attacked Wallachia and Andronikos III Bulgaria angered by the deal sealed after Velbujd; in 1359 when the Metropolitanate of Wallachia was created by Constantinople, Louis I was much at ease with the situation and counted on John V Palaeologus' Ottoman difficulties). Xenopol's hypothesis therefore remains valid and must be re-addressed through researches on the 1330s, repeatedly neglected by numerous scholars who have focused on the genesis of the Wallachia.

DANIEL MIREA *

VLADISLAV VOIEVOD ȘI „LĂMURIREA UNEI ENIGME ISTORICE”

Planșele genealogice sunt bune oglinzi ale mersului cercetării istorice. Cele din lucrările de autor demonstrează rezultatele strădaniilor personale, cele din lucrările mai vaste, întocmite îndeobște de un colectiv, arată în plus dacă și cum au fost receptate rezultatele obținute în altă parte, prin efort particular. Se vede cum, cu timpul, se adaugă vreun urmaș necunoscut până la acea vreme, apar domnii noi, pe când altele dispar, fiind dovedite fictive. Astfel, de la o planșă la alta, informația sporește, este decantată, precizată și se poate privi mai clar în trecut, spre mai buna înțelegere a lui.

O privire asupra genealogiilor domnilor Țării Rumânești dă ușor la iveală un element caracteristic bine cunoscut, acela că domni ai țării ajung până în secolul XVII numai fiii de domni. Este de o importanță secundară dacă au fost într-adevăr, biologic vorbind, urmași ai domnilor respectivi. Hotărâtoare a fost impunerea lor și apoi acceptarea ca atare de către contemporani. Abaterile cunoscute de la „legea țării” sunt puține. Ele se grupează pe linia domnilor cu numele de *Vladislav*, parte din ramura mai largă, zisă a „Dăneștilor”.

Acum mai bine de un veac, C. Kogălniceanu¹ cunoștea patru domni cu numele Vladislav. Situația de azi, cu trei asemenea domni, este rezultatul unui lung drum de clarificare a genealogiei și cronologiei domnilor Țării Rumânești². Primul dintre ei, Vladislav I voievod, a domnit în secolul XIV, Vladislav al II-lea voievod a domnit în secolul XV și Vladislav al III-lea voievod în secolul XVI. Vladislav I voievod (Ladislauș, Vlaicul) a fost fiul lui Alexandru Basarab voievod. Lipsind orice îndoială asupra paternității lui și nefigurând printre excepții, îl las aici de o parte.

Altfel stau lucrurile cu ascendența paternă a lui Vladislav al II-lea voievod; aici semnele de întrebare persistă. Vladislav al II-lea voievod se intitulează „fiul lui Dan voievod”³. Filiația este în afară de orice dubiu, a rămas însă neclar cine este părintele Dan voievod. El a fost identificat fie ca Dan al II-lea voievod⁴, fie ca un urmaș al

* Cercetător independent.

¹ *Tabloul genealogic și cronologic al Basarabilor domni ai Țării Românești 1310–1659. Cu adnotațiuni critice și tabloul cronologic al tuturor domnilor Țării Românești*, București, 1912, 29 pagini + 1 planșă.

² O vedere generală a eforturilor istoriografiei românești în aceste domenii până la sfârșitul secolului trecut aduce C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova ante 1324–1881*, vol. I, *Secolele XIV–XVI*, București, 2001, p. 53–64.

³ *DRH*, B, vol. I, întocmit de P. P. Panaitescu și D. Mioc, București, 1966, doc. nr. 113, p. 197.

⁴ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. 2, București, 1976, p. 120; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, București, ⁴1986, text stabilit de N. Stoicescu și M. Simionescu, vol. II, p. 118, nota [134].

acestui, pe numele de botez Danciul⁵. Această dualitate de opinii este veche: I. Minea oscilează între ele, la 1914 pentru prima⁶, la 1919 pentru a doua⁷; N. Iorga revine asupra părerii din 1905 (fiul lui Danciul) și afirmă, în 1937, că Vladislav al II-lea voievod este fiul lui Dan al II-lea⁸; C. Rezachevici vede în Vladislav al II-lea voievod pe fiul lui Dan al II-lea⁹, pentru ca, în anii din urmă, să opteze pentru varianta fiul lui Danciul, „nepotul de fiu al lui Dan II”¹⁰. Asemenea repoziționări – exemple mai pot fi aduse – sunt inerente muncii unui istoric autentic, căci, cum zicea N. Iorga: „[...] numai un cap înțepenit nu-și schimbă niciodată păreri pe care le-a luat uneori dela alții, dar o părere pe care ți-ai format-o singur lucrând, este supusă, natural, schimbărilor”¹¹. Dualitatea de opinii s-a perpetuat până azi, regăsindu-se și în ampla lucrare editată sub egida Academiei Române¹².

Pe drumul elucidării ascendenței paterne a lui Vladislav al II-lea voievod, A. Pippidi reînviorează, într-un întins studiu, discuția legată de începuturile „Dăneștilor”¹³. Pe lângă o „fragmentară reconstituire a istoriei Țării Românești din epoca lui Mircea”, studiul abordează și aspecte rămase controversate din deceniul trei al secolului XV. Dintre concluziile prezentate, consider a fi un câștig „dezmembrarea” domniei lui Dan al II-lea. Rezultatele la care ajunsese C. Kogălniceanu¹⁴, preluate de P. V. Năsturel¹⁵ și de St. Nicolaescu¹⁶, respinse în parte de Al. A. Vasilescu¹⁷, au fost puse acum pe temelii mai sigure. Concluzia este aceea că în anii 1422–1431 au domnit în mai multe rânduri doi rivali cu același nume: un Dan voievod, fiul lui Mircea voievod cel Bătrân (Dan III) și un Dan voievod, fiul lui Dan I voievod (Dan IV) și, ca urmare, nu avem o domnie unitară a unui „Dan al II-lea” voievod. Dan III a avut doi fii, Danciul și Basarab¹⁸, iar Dan IV a avut pe Basarab și Vladislav II¹⁹. A. Pippidi a găsit criteriul de a-i identifica și separa pe Dan III și Dan IV din ghemul documentar actual, în care toate actele sunt de

⁵ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de G. Penelea, București, 1985, p. 264: „În locul lui fu numit domn-vasal un Vladislav [139], fiul lui Danciul și nepot al lui Dan I”; la nota [139] G. Penelea îl arată pe Vladislav voievod drept „fiul lui Dan al II-lea”.

⁶ I. Minea, *Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului și Făgărașului*, extras din „CvL”, vol. XLVIII (1914), p. 7 și p. 25.

⁷ Idem, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 202.

⁸ Vezi *supra*, nota 5; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1996 (reprint 2014), coord. Gh. Buzatu, V. Spinei, ed. îngrijită de S. Cheptea și V. Neamțu, p. 61 și p. 84, notele [29] și [32].

⁹ Vezi *Vlad Țepeș – cronologie, bibliografie*, în *SRdI*, tomul 29 (1976), nr. 11, p. 1745.

¹⁰ *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 98: „de obicei istoriografia română îl socotește eronat fiul lui Dan II”; *ibidem*, Planșa I¹. Basarabii (1): Urmașii direcți ai lui Basarab I și ramura Dăneștilor.

¹¹ *Adevăr și greșală în scrierea istoriei. Lecție de deschidere la Universitatea din București (Noembrie 1935)*, București, f. a., p. 5; reeditare în N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, introducere, note și comentarii de A. Pippidi, notă asupra ediției de V. Durnea, București, 1999, p. 243.

¹² *Istoria Românilor*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 2012, vol. IV, p. 375 („fiul lui Dan al II-lea”) și planșa de la p. 1010 („fiul lui Dan/Dancio”).

¹³ *Despre „Dan voievod”. Rectificări cronologice și genealogice*, în *SMIM*, vol. XXXI (2013), p. 47–96.

¹⁴ Vezi *supra*, nota 1, planșa anexă.

¹⁵ *Nova plantatio și regii României moștenitori ai împăraților Bizanțului*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, București (în continuare, *RIAF*), vol. XV (1914), p. 4: *Schiță genealogică a domnilor*.

¹⁶ *Domnia lui Alexandru vodă Aldea, fiul lui Mircea vodă cel Bătrân, 1431–1435*, în *RIAF*, vol. XVI (1915–1922), p. 225–241, mai ales p. 233–235.

¹⁷ *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș*, în *RIAF*, vol. XV (1914), p. 120–171, mai ales p. 150–151.

¹⁸ Vezi *DRH*, B, vol. I, doc. cu nr. 59, 60, 61.

¹⁹ Vezi *DRH*, D. *Relațiile dintre Țările Române*, vol. I (1222–1456), întocmit de Șt. Pascu, C. Chihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc și V. Pervain, București, 1977, doc. nr. 269, p. 372–373.

la „Dan al II-lea”, observând că „între cei doi rivali [...] există o diferență”, anume „pe când unele documente [...] conțin numai titlul scurt: <domn a toată Ungrovlahia>, în celelalte întâlnim completarea <și al părților de peste munți, herțeg al Amlașului și Făgărașului>. Motivul deosebiri este că regele Ungariei nu-i recunoștea unui domn aflat sub protecția sultanului stăpânirea asupra feudelor din Transilvania. Prin urmare, de câte ori Amlașul și Făgărașul nu apar în titulatură avem de-a face cu [...] Dan al IV-lea, fiul lui Dan”²⁰. Studiul conține și propuneri de (re)datate a unora dintre documentele vremii²¹.

²⁰ Despre „Dan voievod” ..., p. 84. Criteriul de departajare ales este, așadar, „titlușul”. Dacă înainte aveau un „Dan al II-lea” cu o loialitate ce flutura între Regatul Ungariei și Înalta Poartă, după cum bătea vântul la el acasă, avem acum doi domni cu o loialitate de fier: Dan III, fiul lui Mircea voievod, este supus regelui și, de aceea, primește prietenia în Ardeal; Dan IV, fiul lui Dan I voievod, se supune sultanului și, prin urmare, nu primește în Ardeal nimic. Dan IV renunță la a-și arăta pretențiile asupra „feudelor” și rămâne totdeauna brav la „titlul scurt”. Dan III este un alt fel de om și rareori scapă ocazia de a-și arăta posesiunile și splendoarea (o excepție ar fi actul dat la 24 octombrie 1422, cu „titlul scurt”, vezi *DRH*, D, vol. I, doc. nr. 136, p. 221–222). Atitudinea boierilor din sfatul domnesc este alta decât cea a propriilor domni. Mulți dintre ei sunt departe de o loialitate de durată, trec senini de la un Dan voievod la altul, slujesc azi pe unul, anul viitor pe celălalt, fără temeri și scrupule. Aplicarea cu strictețe a criteriului ales dă naștere în timp unui tablou al loialităților puțin verosimil.

²¹ Pentru că atinge și aspecte legate de problemele abordate aici, să fie permis un mic excurs. În vara-toamna anului 1988, E. Glück a efectuat „cercetări în Danemarca, RFG și Austria” și a publicat o scurtă dare de seamă a acestora (vezi *Cronică*, în *RA*, anul LXVII (1990), nr. 1, p. 103–105). E. Glück găsește în Arhiva Centrală a Ordinului (Cavalerilor) Teuton(i) (Zentralarchiv des Deutschen Ordens, prescurtat DOZA, Viena) mai multe documente de interes pentru istoria românilor. Multe documente din DOZA au fost postate între timp online (<http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/AT-DOZA/Urkunden/fond>). În arhivele Ordinului, în parte aflate atunci în Berlinul de Vest după mutarea lor din Königsberg, a putut fi văzut un număr de „registre cu documente ce au aparținut marelui maestru”. E. Glück a găsit „acte” și „regește” din perioada 1402–1432, cu informații legate îndeosebi de Țara Moldovei și de Chilia, dar și de Țara Rumânească. Faptul că A. Pippidi nu le folosește, mă îndeamnă să cred că, din cauza tulburărilor (și editoriale) din anul 1990, consecințe ale colapsului societății „multilateral dezvoltate” de atunci, nu s-a mai publicat ceva din materialul găsit de E. Glück. Dacă la 25 aprilie 1422 se cunoșteau pregătirile de înlăturare din domnie a lui Radul voievod Praznaglava, iată că marele maestru avea „un raport datat din mai 1422” care „descrie evenimentele ce au pus capăt domniei lui [...] și au dus la reîntronarea lui Dan al II-lea cel Viteaz” (*ibidem*, p. 104). Deci „clipa pentru care se pregătea Dan” voievod nu a venit „în vara aceluiași an” (*Despre „Dan voievod”* ..., p. 85) ori, mai larg, ante 23 octombrie 1422 (C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 86), ci înlăturarea lui Radul voievod era în mai 1422 un fapt împlinit. E. Glück văzuse „o depeșă din 19 ianuarie 1425”, în care se „dezmințe decesul domnitorului”, care, „împreună cu Pippo Spano [...], a raportat victorii asupra otomanilor”, precum și acte ce „privesc luptele din 1426–1427 la care participă oștile lui Sigismund”.

Referitor la datarea unor documente din *DRH*, B, vol. I, mă opresc la doc. nr. 64, dat „în Duminica Florilor” și datat de editori „20 martie 1429 sau 9 aprilie 1430”. A. Pippidi consideră că, „după boierii martori și în special Negrilă spătar”, datarea acestora este „aleatorie” (*Despre „Dan voievod”* ..., p. 89, nota 160) și îl crede a fi de la 24 martie 1426, cum mai fusese datat (vezi P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, *Documente interne 1369–1490*, București, 1938, doc. nr. 51, p. 147–149; referitor la datarea din anul 1426, vezi *DIR*, *Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 439, unde se face și propunerea de datare: „ca emis în primii ani din domnia lui Dan al II-lea”). A. Pippidi datează după *intitulatio* și în baza faptului că jupan Borcea ar apărea ca m. vornic în sfatul lui Dan voievod, fiul lui Dan I voievod, și ca jupan în cel al lui Dan voievod, fiul lui Mircea voievod. Aceasta este o rodnică presupunere, ce se adaugă criteriului ales întâi. Dacă presupunem că jupan Borcea nu apare nicicum în sfatul domnesc al lui Dan voievod, fiul lui Mircea voievod, și dacă alegem drept criteriu de datare continuitatea în dregătorie tocmai a lui Negrilă spătar, considerată minoră ca importanță în raport cu cea a marelui vornic, și mai ținem cont și de documentul dat la 12 iulie 1590 de Mihnea voievod (vezi *DIR*, B, *Veacul al XVI-lea*, vol. V, doc. nr. 480, p. 464–465, unde se face specificarea că domnul a văzut „hrisovul răposatului Dan voievod, atunci era cursul anilor 6938. Iar în cartea răposatului și marelui Dan voievod erau scriși dregătorii domniei lui: Badea m. vornic și [...] m. vistier și Nan Pascaliu m. logofăt și Coica și Balea paharnic și Stan stolnic și Negrilă spătar și Stoica comis”), atunci documentul din „Duminica Florilor” poate fi datat și din 9 aprilie 1430. Nu sunt deloc convins că el este din anul 1430. Se vede doar cum, cu un set de criterii se poate data într-un fel, cu un alt set de criterii în alt fel. Situația este similară și în cazul datării altor documente ale vremii, unde cu greu se pot face azi precizări. Care este, spre exemplu, anul documentelor cu nr. 58 și nr. 63 din volum și cu ajutorul căror criterii va fi fost stabilit? În lipsa unor documente ale căror date se verifică prin alte surse, oricare datare, nu doar cea din trecut a editorilor, ci și cea propusă de A. Pippidi sau oricare alta, poate fi

Vladislav al II-lea voievod ajunge în istoriografie ceea ce fusese în fapt dintotdeauna: urmaș legitim de domn, nepotul lui Dan I voievod și fiul lui Dan voievod. Faptul că vecinii împrejur și boierii înăuntrul l-au acceptat ca domn ani de-a rândul era o dovadă suficientă a legitimității lui. Doar un domn cu o legitimitate și o autoritate unanim acceptate putea fi inclus în tratate de pace și era în poziția de „a ridica” un neam ca al Craioveștilor, unul dintre cele mai de sus ale țării. Dovedit domn legitim și repus în drepturi, numărul excepțiilor se reduce azi la una: *Vladislav al III-lea voievod*.

Vladislav al III-lea voievod a fost soluția de compromis a turcilor după moartea lui Neagoe Basarab voievod și după „tulburările” din anul 1522. Găsind „ceartă și neorânduială” la venirea în țară, domnul afirmă că „am început să-i alegem pe cei răi dintre cei buni”²². Încercarea de a-și crea astfel o bază de susținători printre boieri și a-și impune autoritatea a eșuat curând. Vladislav al III-lea voievod luptă apoi împotriva lui Radul voievod de la Afumați, ales al boierimii, un domn viteaz și de toată lauda. Toate la un loc ni-l arată cam „străin de țară” și de păsurile ei. Domniile lui au pus istoriografia în fața unor probleme deloc simple. Se mai crede că ar fi fost domn de trei ori: în 1523 și 1524, iar în anul 1525, între lunile aprilie–septembrie, „în același timp” cu Radul voievod de la Afumați²³. Am arătat în altă parte că el a domnit doar în două rânduri, în anii 1523 și 1524²⁴.

Vladislav al III-lea voievod se intitulează fiul lui „Io Vladislav mare voievod și domn”²⁵. Descendența este cum nu se poate mai clară, dar a rămas și aici subiect de discuție cine este Vladislav voievod părintele. Vladislav al II-lea voievod nu poate fi, distanța în timp între data morții lui, 20 august 6953/<1456>²⁶ și 1523, primul an de domnie al lui Vladislav al III-lea voievod, fiind prea mare pentru a putea accepta o relație tată – fiu. S-a impus părerea lui St. Nicolaescu de la începutul secolului trecut, anume că Vladislav al III-lea voievod este fiul unui mai puțin cunoscut Vladislav, un „pretendent la domnie” care „n’a domnit”²⁷. Decenii mai târziu, St. Nicolaescu aduce „lămuriri”, arătând că Vladislav voievod tatăl ar fi fost pretendent în anul 1488²⁸. I. C. Filitti, deși primise cu

azi, la rândul ei, numită „aleatorie”. Situația documentară de mai sus nu este un sprijin în favoarea afirmației: „desfășurarea crizei politice din Țara Românească după moartea lui Mircea [...] poate fi [...] reconstituită în toate etapele ei” (*Despre „Dan voievod”*..., p. 84).

²² I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, doc. CLXIV, p. 163–165; Gr. G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346–1603*, Viena, 1905–1906; București, 1931, doc. nr. 282, p. 275–278.

²³ Vezi *Istoria Românilor* (2012), vol. IV, p. 486–487. Vladislav al III-lea voievod nu apare însă ca domn al țării în planșele genealogice atașate (p. 1009 și p. 1014).

²⁴ D. Mirea, *Domnul Țării Românești în anul 1525*, în *AIIX*, vol. XLV (2008), p. 29–46, și vol. XLVI (2009), p. 151–167.

²⁵ Vezi *DRH*, B, vol. II, doc. cu nr. 223, 224, 217, 231, 232, 236, 237, 238 și 241. Pe lângă acestea, au mai fost publicate între timp altele două: S. Cristoce, I. Rizea, *Un document necunoscut de la Vladislav al III-lea, domnul Țării Românești (1523–1525)*, în *MO*, anul XXV (1973), nr. 7–8, p. 624–625, document păstrat în copie; P. Zahariuc, *Un grup de documente slavo-române din secolul al XVI-lea (1524–1549) privitoare la istoria Țării Românești*, în *RI*, tom XXII (2011), nr. 5–6, doc. I, p. 466–467, original dat din Dridih la 28 august 7032. Data actului este, în opinia mea, după loc și sfatul domnesc, 28 august <1523>. Prin el se completează cronologia documentelor lui Vladislav al III-lea voievod (vezi D. Mirea, *Domnul Țării Românești în anul 1525*, Anexa II, p. 162–164).

²⁶ N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, vol. I, București, 1905, 198, p. 100–101.

²⁷ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 255.

²⁸ *Lămurirea unei enigme istorice. Vladislav și Doamna Neacșa – 1488*, București, 1935, opt pagini. Lucrarea mi-a devenit accesibilă prin bunăvoința și cu ajutorul dlui Gh. Lazăr, cercetător științific în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga”.

reținere „lămuririle”, afirmă la rândul-i că Vladislav tatăl „n-a domnit el însuși și [...] trăia la 1488”²⁹. Pretendentul Vladislav ar fi făcut, în 1488, danii la mănăstirea cu hramul întâiului-mucenic și arhidiacon Ștefan, în Meteora, lângă Staghi și lângă orașul Tricala, în Rumelia (Grecia), danii despre care va fi vorba și mai jos.

Faptul că tatăl „n-a domnit el însuși” îl pune pe Vladislav al III-lea voievod în fața unei probleme acute, aceea de a-și legitima într-un fel domnia și a-și arăta sorgintea, că este de „os domnesc”, precum toți domnii anteriori. Observând discrepanța dintre originea sa ca fiu de pretendent și afirmațiile din documente (fiul lui „Io Vladislav mare voievod și domn”), St. Nicolaescu consideră titlul lui Vladislav al III-lea voievod pur și simplu „pompos”³⁰. C. Rezachevici este unul dintre puținii istorici care au abordat problema și propune spre rezolvarea ei o soluție pragmatică: Vladislav al III-lea voievod se consideră în acte formal fiul lui Vladislav al II-lea voievod, adică se intitulează fiul bunicului său. Acesta fusese ani de-a rândul domn și era, chiar după șapte decenii, încă bine cunoscut. Neagoe Basarab voievod și boierii Craiovești îi înnoiseră lespedea de mormânt, deci amintirea lui era încă vie. Opțiunea lui Vladislav al III-lea voievod pentru Vladislav al II-lea voievod va fi avut o motivare mai strânsă, desigur, înrudirea. Domnul „sare”, în opinia lui C. Rezachevici, peste părintele Vladislav, rămas în poziția de pretendent și, din nevoia de a se legitima, își zice „fiul” lui Vladislav al II-lea voievod. Astfel, problema celor 67 de ani din relația tată – fiu dispăre, nefiind cu adevărat una. Domnul din anii 1523 și 1524 este fiul pretendentului din 1488, dar în acte se intitulează, formal, fiul domnului din anii 1447–1456³¹.

Soluția adusă rezolvă situația, este ingenioasă și seducătoare, doar motivația îi cam lipsește. Vladislav al III-lea voievod putea spune direct că este nepot de domn, problema rămânând în esență aceeași. Ce-ar fi pierdut dacă spunea adevărul și se numea nepot, în loc să-și zică fiu? Ca și cum nu ar fi știut țara cine era el de fapt: că nu era și nici nu putea fi fiul lui bunicu-său. Avem destule exemple de genealogii fanteziste, de oameni care își „inventează” o viță cu părinții, moșii și strămoșii de care tocmai au nevoie și îi neagă o vreme pe cei proprii ori se leapădă cu totul de ei. Se înfiripă aici cu greu fantezia ce poartă gândul spre înțelegerea mai adâncă a lucrurilor, indispensabilă pentru a pricepe cum a acceptat țara ca domn, după luptele din anul 1522, pe un om venit de departe, care afirmă despre sine că este fiul propriului bunic. Modul în care Vladislav al III-lea voievod și-a legitimat domnia este singular în istoria Țării Rumânești.

În contextul imposibilității unei descendențe directe din Vladislav al II-lea voievod, ce înseamnă mascarea originii și care sunt implicațiile ei? Documentele păstrate de la Vladislav al III-lea voievod sunt mult prea multe pentru a presupune că diecii au scris greșit filiația. O greșeală la scrierea unui act poate fi oricând presupusă – căci cine este fără greșală? – uneori chiar dovedită, dar o greșeală colectivă a diecilor, în ani diferiți, se exclude de la sine. Problema generală care îl întâmpină pe cititorul actelor lui Vladislav al III-lea voievod este aceea a credibilității afirmațiilor referitoare la

²⁹ I. C. Filitti, *Notițe (Vladislav voievod și Doamna Neacșa)*, în „Arhivele Olteniei” (în continuare, AO), vol. 14 (1935), nr. 77–78, p. 166–167; vezi răspunsul prompt și coroziv al lui St. Nicolaescu la *Notițe (Lămuriri istorice pentru d-l Ioan C. Filitti)*, în AO, vol. 14 (1935), nr. 79–82, p. 513–515).

³⁰ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române...*, p. 255.

³¹ C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 160: „[...] dar cum tatăl său, care avea același nume cu bunicul, nu a domnit [...], Vladislav III se intitulează <fiul bunului și marelui Vladislav voievod> [...], adică al lui Vladislav II, afirmație care a indus în eroare pe majoritatea istoricilor români”. În aceeași pagină, C. Rezachevici afirmă că Stuleyman „a preferat soluția acordării domniei unui *fiu de domn* aflat la Constantinopol [...], adică lui Vladislav III” (sublinierile din citate îmi aparțin). Așadar, Vladislav al III-lea voievod ar fi fiul unui domn care nu a domnit.

ascendența sa paternă sau, cum zicea I. C. Filitti referitor la Neagoe vodă, „este de examinat dacă titulatura domnească [...] este principial hotărâtoare pentru filiația lui”³². Scrisă peste tot „corect”, este filiația lui Vladislav al III-lea voievod demnă de crezare? Spun actele adevărul (fiul lui „Io Vladislav mare vv. și domn”) sau ne aflăm în fața unei filiații alese voluntar (fiul bunicului), a unei ficțiuni necesare pentru a sprijini o legitimitate șubredă, altfel zis, în fața unei minciuni publice, propagată de domn și susținută cu ajutorul cancelariei domnești? În timpul domniei, filiația oficială va fi fost de bine, de rău, acceptată. Mai ales susținătorii domnului vor fi acceptat-o tacit, dar nu toți boierii erau dispuși să o facă. Minciuna nu a fost cu totul „gogonată”, ascendența sa nu a fost un meteorit venit din neant pe cerul genealogic al acelor vremi, ci pare a fi bine aleasă și în bună legătură cu realități trecute.

În baza supoziției că domnul și-a ales voluntar și cu grijă ascendența, legitimarea domniei implică din capul locului, cu Czesław *Milosz* vorbind, o „conspirație a tăcerii”, tăcere în care, pentru urechea autoritară a domnului, „un singur cuvânt adevărat” despre (i)legitimitatea lui „răsuna ca o împușcătură”. Este clar, în asemenea condiții, că diecii, orice credeau și știau ei, nu puteau scrie în actele domnești altceva decât ceea ce li s-a dictat. Implicită filiației alese, pentru a face loc și a perpetua pe timpul domniei minciuna indispensabilă și legitimatoare, este o stavilă pusă adevărului. Ridicarea neadevărului la rang de adevăr public implică neștiința (sub multele ei forme) sau, odată conștientizat faptul, protestul ori acceptarea lui printr-o tăcere generală. Filiația oficială și neadevărată este însoțită întotdeauna de tăcerea asupra adevăratei filiații. Tăcerea colectivă este aici un semn al supunerii și al dependenței, mai puțin o indiferență simulată, cum o întâlnim adesea, în toate timpurile. Când domnul afirmă că este „fiul” lui Vladislav al II-lea voievod, atunci diecii, ispravnicii, beneficiarii actului și boierii martori acceptă faptul și îl aprobă, deși știau bine că este fiul altui Vladislav, care „nu a domnit”. Adevărul trebuia însă să iasă pe undeva la iveală, mai ales după domnie. Atunci vâlul se ridică și el putea fi spus și scris direct, fără a mai recurge la formalități și fără teama de a-și pierde capul ori de a pleca în pribegie, care, se știa bine, este „traie și hrană de nevoie”. Pentru a cerceta dacă avem o atare situație, se impune a lăsa la o parte documentele ieșite din cancelaria domnească și a analiza cu totul alte izvoare, surse ce nu stau sub bănuiala de a trece sub tăcere ceva.

Dintr-o scrisoare de la jupan Pârul (II) mare ban către oficialitățile Sibiului aflăm: „Voi întru aceasta bine să știți [...] ce vești ne-au venit adevărate din țara turcească, precum că ne vine domn Vladislav voevod, dar cu mulți Turci cu dânsul și cărți de credință ne-au venit, ca să ne închinăm către dânsul, să ne fie domn”³³. Scrisoarea, probabil din luna aprilie 1523³⁴, este anterioară oricărui document intern ieșit din cancelaria lui Vladislav al III-lea voievod și ne duce direct în miezul problemei. Vladislav este numit voievod înainte de a fi intrat în țară și înainte de a fi acceptat aici ca domn. Or, titlul de voievod era dat domnului titular și fiului asociat, în general dat fiilor de domn³⁵.

³² I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, extras din *AO*, vol. XI (1932), p. 50.

³³ P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu. 1470–1653* (= Studii și Cercetări XXXII), București, 1938, doc. nr. XIX, p. 27–29.

³⁴ Pentru răspândirea informației, vezi L. Cîmpeanu, *Informații noi despre voievodul Vladislav al III-lea într-un document inedit (1523) de la Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viena*, în *RI*, tomul XXIV (2013), nr. 5–6, p. 551–556.

³⁵ Vezi *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord. O. Sachelarie și N. Stoicescu, București, 1988, art. „voievod”, p. 508–510; E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, 1960, p. 296.

Cum Vladislav era încă pe drum, „să vină domn”, iar vestea tocmai se răspândea și boierii nu i se închinaseră încă, ci erau îndemnați să o facă, se pune întrebarea de ce jupan Pârvul (II) îl numește voievod. Numirea și investirea (*de jure*) la Poartă nu erau la acea vreme singurele suficiente pentru a fi acceptat ca domn în țară. Atât înainte, cât și după Vladislav voievod, țara a avut domni aleși inițial fără știința sau aprobarea otomanilor. Investirea unui domn trebuia împlinită în țară prin „ungere” și prin supunerea prin jurământ a boierilor; și invers, alegerea țării trebuia să fie acceptată și „oficializată” prin trimiterea însemnelor puterii, apoi prin închinarea personală la Poartă. Această confirmare și acceptare reciprocă devenise parte a procesului de preluare definitivă a puterii domnești. Pentru că era încă departe de țară (vestile vin din „țara turcească”) și nu fusese acceptat aici domn, rămâne că jupan Pârvul (II) l-a numit voievod pe Vladislav în calitate de fiu de domn; sau Vladislav al III-lea voievod este un bine cunoscut fiu de domn și numit cu titlul ce i se cuvenea de drept; sau vine de la Poartă cu minciuna gata pregătită, iar jupan Pârvul (II) o acceptă benevol înainte de a-l fi întâlnit, cunoscând-o din „cărțile de credință”.

După prima domnie a lui Vladislav al III-lea voievod, într-o scrisoare către brașoveni dată la 19 decembrie <1523>, boierii țării arată motivele pentru care l-au izgonit pe acesta din scaun: „Noi întru aceea ne-am închinat lui (lui Vladislav vv. – n.n., D.M.), ca să ne fie domnitor *dupe lege*, și puțin lângă densul am petrecut, și am cunoscut foarte bine cum că el nu este destoinic să fie nouă domnitor, căci nu era creștin, ci păgân și nebun și vrăjmaș capetelor noastre. Așa altfel nu ne-am putut izbăvi capetele de el; ci de mult am știut pe adevăratul fiu domnesc, pe Bădica Radul voievod, fiul lui Radul voievod, și drept legei creștinești, și l-am primit pe dânsul să ne fie nouă după lege domnitor”³⁶. Dintr-o scrisoare dată la 19 ianuarie <1524> aflăm chiar de la Bădica Radul voievod motivul pentru care fusese ales domn „după lege”, el și nu altul, anume acela că este „adevăratul fiu domnesc al lui Radul voievod bătrânul, feciorul Călugărului”³⁷.

În aceeași ordine de idei, se știe că înlăturarea lui Vlad voievod cel Tânăr la începutul anului 1512 a avut motive multiple. Boierimea a fost polarizată în funcție de interesele divergente. Unii dintre boieri își arată nemulțumirea față de schimbarea de domn, fac „arz” la Poartă și arată că „Barbul, zicând că ghiaurul Pârvul-oglu Neagoe este fiu de domn (beizade), s-a răsculat ca să-l numească voievod, iar el [...] l-a omorât pe supusul credincios al mării sale padișahul, pe voievodul Vlad, care era domn în Țara Românească, și s-a așezat domn (bei) în locul său. Supușii de noi și toți locuitorii țării știm că Neagoe nu este fiu de domn (beyoglu), ci [...] este un cavaler (sipahi)”³⁸. „Hasan sârmanul” dezaprobă și el schimbarea de domn, arătând că „Mehmet bei [...], zicând că voievodul Vlad [...] i-a supărat pe Barbul și pe Pârvul, a strâns vreo o mie de turci și [...] l-a îmbrăcat cu burcă pe fiul lui Pârvul și i-a dat un steag cu vârful aurit și [...] a venit și a tăiat capul voievodului Vlad [...] sub steagul pe care i-l dăduse măriia sa padișahul”, lucru cu atât mai puțin acceptabil, cu cât „am ajuns într-o astfel de vreme, că un supus (Mehmet bei) [...] și-a făcut de cap față de persoana pe care norocosul padișah, dându-i steag, îl numise voievod în Țara Românească și, mergând, a dat steag unui ghiaur haramzade (fiu de spurcat) fără origine (în sensul că nu era fiu de domn)”³⁹.

³⁶ Gr. G. Tocilescu, 534 *Documente istorice slavo-române*..., doc. nr. 424, p. 424–426.

³⁷ *Ibidem*, doc. nr. 283, p. 278–281.

³⁸ M. A. Mehmet, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, în *SRDI*, tomul 21 (1968), nr. 5, doc. II, p. 921–930.

³⁹ *Ibidem*, doc. I; explicațiile din paranteze sunt notele de text ale lui M. A. Mehmet.

În sfârșit, din vremea domniei lui Vlad voievod Înecatul (1530–1532) este cunoscută tentativa lui Drăghici postelnic de a lua domnia. El a fost spânzurat la Țarigrad pentru că s-a dat fiu de domn fără să fie⁴⁰. Fiind dovedit mincinos de către boierii trimiși de domn acolo, și-a luat răsplata.

În perioada 1512–1532, ce încadrează în timp domniile lui Vladislav al III-lea voievod, calitatea de fiu de domn era văzută ca decisivă pentru a legitima aspirația la domnie, atât în plan intern, cât și extern. Dacă Vladislav voievod ar fi fost un domn cu o legitimitate construită, acest lucru nu putea lipsi dintre motivele îndepărtării lui înșirate de boieri în scrisoarea de la 19 decembrie <1523>. Domnia legitimată abuziv ar fi fost un motiv important, la fel de important ca acela pentru care tocmai Bade/Badea/ Badica și nu altcineva putuse deveni domn, iar boierii l-ar fi adus pentru a-și argumenta și legitima propria acțiune. Ei arată motivele pentru care l-au îndepărtat pe Vladislav voievod, arătându-i defectele și incapacitatea, dar nu aduc acuzația că nu a fost fiu de domn, ci chiar recunosc că îl acceptaseră domn „după lege”. Sultanii au ținut sub autoritatea lor pe unii foști domni cu familiile lor sau pe urmașii lor direcți, pentru că doar ei puteau fi folosiți ca instrument prin care se putea influența, în interesul propriu, viața politică din Țara Rumânească. Regii Ungariei procedaseră la fel. Vladislav al III-lea voievod a fost impus domn în 1523 și 1524, apoi reînvestit în 1530⁴¹. Or, timp de decenii, Süleyman a impus dintre mulții pretendenți la domnie numai pe cei legitimi. Cei ilegitiimi, precum un Drăghici, au avut o șansă până la clarificarea lucrurilor, nicidecum trei, ca Vladislav al III-lea voievod. Oricine afirmă azi că Vladislav al III-lea voievod nu a fost fiu de domn trebuie să țină cont de faptul că sultanul a știut foarte bine că el era unul.

Din acte scrise la adăpost de influența autorității domnești și după modul cum a fost tratat de către contemporani reiese că Vladislav al III-lea voievod a fost fiu de domn, cu drepturi legitime la domnie. În legătură cu legitimitatea lui nu existau nicăieri dubii. Mai sus presupusa minciună publică este neîntemeiată și rămâne la stadiul de ipoteză de lucru, respinsă. Diecii nu au așternut în acte neadevăruri născocite cine știe unde, ci prin pana și cerneala lor s-a răspândit în lume și în timp banalul adevăr că Vladislav al III-lea voievod este fiul lui „Io Vladislav mare voievod și domn”.

Documentele de la Vladislav al III-lea voievod au ridicat și mai ridică probleme, dar sub aspectul filiației ele nu „înduc în eroare”, ci sunt demne de crezare. Filiația prezentată de domn nu este problematică, ci problema reală este lipsa generală de încredere în afirmațiile lui. Desigur, neîncrederea nu vine din senin. Mobilul ei este același de decenii: sărăcia informațiilor despre tatăl său. Înainte de a căuta cu ce eschivări și artificii și-a legitimat Vladislav al III-lea voievod domnia și a prezentat țării soluții originale, trebuie privite cu mai multă încredere documentele și căutate argumente care să sprijine filiația. Căutarea acului în carul cu fân documentar este descurajantă, dar încercarea merită, măcar și numai pentru a dovedi că un domn al Țării Rumânești, chiar unul așa fără tact și vândut turcilor cum a fost Vladislav al III-lea voievod, tot adevărul a spus, și că atunci, în acei ani grei și de cumpănă, nu era deloc vremea când boierii și țara primeau domn pe un oarecine.

Ridicarea repetată în domnie a lui Vladislav al III-lea voievod de către Süleyman este ea singură un argument în acest sens. Tânărul Süleyman și cei ce l-au sfătuit nu au încercat să impună țării, după experiența anului 1522, un surogat de domn, cu o

⁴⁰ Vezi I. Donat, *Cu privire la domnia lui Vlad Înecatul*, în *SMIM*, vol. IX (1978), p. 117–123.

⁴¹ M. Maxim, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526–1602)*, Brăila, 2008, doc. nr. 9, p. 94–100.

legitimătate asupra căreia existau dubii. Firile mai sceptice se simt poate îndreptățite a presupune că Vladislav al III-lea voievod reușise, cine știe cum, să dovedească la Poartă că era fiu de domn și că sultanul l-a acceptat astfel. Dacă la Țarigrad o asemenea viclenie trecuse neobservată, în țară ea nu putea fi neglijată. Boierii din sfatul lui Vladislav al III-lea voievod (toți, dar mai ales cei din anul 1523) sunt garanți ai legitimității lui. Ei fac parte din familiile vechi ale țării și, după ce unii luptaseră „cu vărsare de sânge” alături de Radul voievod de la Afumați împotriva turcilor, ei nu aveau cum să își plece capul acum, să accepte autoritatea și să jure credință unui fiu de pretendent venit tocmai de la Poartă. Badea este el însuși „fiu domnesc”. Faptul că îi cunoaștem azi sfârșitul și îl știm, o apariție efemeră nu trebuie să tulbure cumpănirea faptelor și perspectiva. Nu venise vremea ca un fiu de domn să fie dregătorul unuia care avea o origine mai joasă decât a lui.

Pe lângă aceste argumente de ordin general, pe care le consider în sine suficiente pentru a proba o domnie a lui Vladislav voievod tatăl, aduc în discuție și altele. Prin documentul de la 30 mai 7033/<1524>, Vladislav al III-lea voievod întărește mănăstirii Tismana „Vodița Mare cu seliștele Bahnei [...] și Vârful lui Vlad”. „Egumenul Efrem și frații [...] s-au pârât înaintea domniei” și „au înfățișat cărțile bătrânilor domni, de la părintele meu Vladislav voievod, care a fost mai înainte, și cartea străbunicului domniei mele [...] și cărțile tuturor domnilor pe rând”⁴². Interesantă este ordinea în care călugării „au înfățișat cărțile”: întâi pe cea a „părintelui”, apoi pe cea a „străbunicului”, probabil chiar primul document ce trebuia arătat în legătură cu pricina judecării, și după aceea pe ale „tuturor domnilor”, pentru a face dovada continuității de proprietate, că „este veche și dreaptă ocină”. Înfațișarea mai întâi a cărții părintelui nu era o condiție necesară pentru a arăta că este „veche ocină” sau altceva, ci are, pe lângă cea juridică, o altă semnificație. Ea este un îndemn către domn de a urma exemplul părintelui, de a da și a întări ce a dat și a întărit și părintele său, „care a fost mai înainte”. Acest lucru îl aflăm din multe documente cu danii către mănăstiri, așa, spre exemplu, dintr-un hrisov dat la 10 iulie 1464, de Radul voievod cel Frumos, tot mănăstirii Tismana: „De aceea și domnia mea am binevoit <să-i fiu urmaș> și în aceasta, ca și în domnie și să înnoiesc dar pomana părintelui domniei mele [...], ca să-mi fie ajutoare în ziua cumplită a judecării”⁴³. Dintr-o danie de la 2 august 1512, a lui Neagoe Basarab voievod către mănăstirea Turnul lui Arbănaș, reiese că: „[...] am făcut [...] obroc sfântului lăcaș, după cum am aflat făcut și de părintele domniei mele Basarab voievod, deasemenea și noi să dăm [...] și iar să pomenim pe părinții noștri și să-i scrieți la sfintele pomelnice ale domnilor pe părinții domniei mele și pe noi”⁴⁴. Ce se poate înțelege din documentul lui Vladislav al III-lea voievod prin „părintele meu Vladislav voievod, care a fost mai înainte”? Oricare părinte își precede – ca ființă – fiul său. Semnificația cade, fiind prea generală pentru a fi accentuată într-o danie în mod special. Mai rămâne în context, precum în cele două hrisoave de mai sus, semnificația de *domn*. Călugării arată dania părintelui drept pildă și îl îndeamnă pe Vladislav al III-lea voievod să facă și să dea la fel cum a făcut și a dat și părintele său, care, „mai înainte”, a fost „mare voievod și domn”.

Pricina, „Vodița Mare cu seliștele Bahnei”, era mai veche și certurile durau de o vreme. Acest lucru reiese din actul dat cu trei decenii înainte de Vlad voievod Călugărul, la 3 iunie 1493, din care aflăm că „egumenul Ioanichie și frații” au luat „lege peste lege” și „au scos cărțile vechilor domni, de la Vladislav voievod, care a fost înainte de Mircea voievod [...] și cărțile [...] domnilor pe rând, până la viața domniei mele. [...]

⁴² DRH, B, vol. II, doc. nr. 236, p. 442–443.

⁴³ DRH, B, vol. I, doc. nr. 124, p. 209–213.

⁴⁴ DRH, B, vol. II, doc. nr. 109, p. 223–225.

După aceea, s-a ridicat încă și egumenul de a adus înaintea domniei mele și mărturie 24 boieri⁴⁵. „Străbunicul” lui Vladislav al III-lea voievod din actul de la 30 mai 7033/<1524> este, după actul din 1493, „Vladislav voievod care a fost înainte de Mircea voievod”, adică Vladislav I voievod. Numai el poate fi pus în legătură cu mănăstirea Vodița, mănăstirea Tismana fiind ridicată ulterior Vodiței și preluând proprietăți ale ei. Vladislav al II-lea voievod, bunicul, nu apare în actul lui Vlad voievod Călugărul. El apare însă într-un alt act, dat de Vladislav al III-lea voievod la 12 septembrie 1523, unde se spune că: „[...] jupan Oprea vornic [...] și jupan Vintilă și jupan Șerban stolnici, ei au scos cartea bunicului domniei mele Vladislav voievod”⁴⁶.

Vladislav al III-lea voievod avea, așadar, o imagine destul de clară a familiei lui, știa bine cine îi erau moșii și strămoșii și nu se sfia deloc să scoată „lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și seminție” este. Din documentele lui Vladislav al III-lea voievod, coroborate cu cel al lui Vlad voievod Călugărul, reiese că strămoșul, bunicul și părintele lui au fost domni.

Tatăl lui Vladislav al III-lea a făcut danii mănăstirii Tismana, deci atenția și căutările trebuie îndreptate în această direcție. O precizare cronologică aduce un document dat de Matei Basarab voievod și doamna Elina în 1648, cunoscut deja în regest⁴⁷ și publicat în întregime în anii din urmă⁴⁸, prin care întăresc mănăstirii daniile din vechime, până la zi. Dintre ele atrag atenția cea a lui Basarab voievod cel Tânăr, care în „anul 6988 a dăruit să aibă în tot anul 15 găleți de grâu din județul Mehedinților și vinăriciul de la Tismana”, cea a lui *Vladislav voievod*, care „în anul... a dăruit sfintei mănăstiri o Tetraevanghelie ferecată cu argint și poleită cu aur și cu o cădelniță de argint și sfinte vase de argint și un rând de odăjdii preotești de mătase și o pereche de perdele de camhă, un epitrahil și rucavițe cusute cu fir [...] și vama de la Calafat cu târgul și balta Bistrețu cu vama și Balta Albă și Jiețul și Platățu și Cotlovul și Caliște, pentru că au fost dăruite de *vechii domni și de moșul domniei lui, Dan voievod*”, și cea a lui Vlad voievod, fiul lui Vlad voievod, care în „anul 7... a dăruit să fie sfintei mănăstiri satul, anume Bahna cu ținutul lui și Petrovița cu ținutul ei și Ploștina pe hotarele vechi și Fărcășeștii cu ținutul lui, oricât a ținut jupan Vintilă”⁴⁹. Documentul lui Basarab voievod cel Tânăr a fost dat la 3 aprilie 6988/1480, iar cel al lui Vlad voievod este cel dat de Vlad voievod Călugărul la 3 septembrie 7000/1491⁵⁰. Sunt înșirate în continuare mai multe danii, toate din primăvara anului 1493⁵¹, și urmează cea a lui Radul voievod cel Mare din 7006⁵².

⁴⁵ DRH, B, vol. I, doc. nr. 239, p. 384–386; pentru continuarea pârei, vezi actul dat la 11 ianuarie 1547 (DRH, B, vol. IV, întocmit de D. Mioc *et al.*, București, 1981, doc. nr. 222, p. 263–265).

⁴⁶ DRH, B, vol. II, doc. nr. 219, p. 419–421.

⁴⁷ *Catalogul Documentelor Țării Românești din Arhivele Statului* (în continuare, CDȚR), vol. VI (1645–1649), întocmit de M.-D. Ciucă, S. Vătafu-Găitan, București, 1993, doc. nr. 1192, p. 444–451.

⁴⁸ DRH, B, vol. XXXIII, întocmit de Gh. Lazăr, C. Vintilă-Ghițulescu, A. Iancu, București, 2006, doc. nr. 66, p. 170–197.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 186.

⁵⁰ Vezi DRH, B, vol. I, doc. nr. 172, p. 278–280 și doc. nr. 228, p. 365–367; identificarea lor și în CDȚR, vol. VI, p. 450, notele 24 și 25.

⁵¹ Danii în legătură cu moșia „Groșanii [...] pentru că au închinat-o Mareș și Stăit la moartea lor” (vezi DRH, B, vol. I, doc. nr. 197, p. 316–318, dat la 23 aprilie 1486, când ambii mai erau în viață, și doc. nr. 237, p. 382–383, dat la 10 aprilie 1493, când părțile lor se aflau deja în posesia mănăstirii), cu „Vodița cea Mare cu siliștea Bahnei și cu tot hotarul de amândouă părțile Vodiței” (*ibidem*, doc. nr. 236, p. 381–382, dat la 10 aprilie 1493, și doc. nr. 239, p. 384–386, dat la 3 iunie 1493) și cu „Pocruia și Godineștii de la j. Hranitul spătar și de la jupâneasa lui, Marga, și de la nepoții lui, fiii lui Stănilă și Stan cu frații lui și cu fiii lor și le-a dat Băleștii, la Jiu, tot cu toate hotarele” (*ibidem*, doc. nr. 240, p. 386–387, dat la 15 iunie 1493).

⁵² Vezi DRH, B, vol. I, doc. nr. 269, p. 437, păstrat în rezumat, cu văleatul 7005, dat pentru „moșia Dodăneștii și Fălcăneștii”. Este vorba, de fapt, de Dodiești și Fărcășești. Pentru Dodești/Dodiești/Dodăști,

Pentru că documentul dat de Vladislav voievod are un conținut similar celui dat de Vladislav I voievod pentru mănăstirea Vodița la <1374>⁵³, editorii consideră că ar fi vorba chiar de acel document și că Vladislav I voievod ar fi domnul menționat în actul lui Matei vodă⁵⁴. O plasare greșită a daniei lui Vladislav I voievod (peste un veac mai târziu), teoretic posibilă, rămâne greu de acceptat. Cum a putut întâri Vladislav I voievod danii de la „vechii domni”? Domnii de dinaintea lui nu au putut da ceva la Vodița, iar la Tismana nici atât. Un Dan voievod, „moș” al lui Vladislav I voievod, ar fi cel dintâi domn al țării cunoscut azi. Pentru că dania s-a făcut după 3 aprilie 1480, ar putea fi vorba de Vladislav al III-lea voievod. Nici această presupunere nu poate fi primită. Documentele date de Vladislav al III-lea voievod pentru mănăstirea Tismana au alt conținut⁵⁵ iar, în înșiruirea actelor, dania este plasată înainte de primăvara anului 1493. Vladislav al III-lea voievod poate fi exclus, pentru că apare în actul lui Matei vodă mai departe, când este vorba de dania lui Moisi voievod (numit fiul lui „Vlad voievod cel Mic” în loc de Vladislav), act dat la 12 mai 1529⁵⁶.

În stadiul actual al documentației, o domnie a unui Vladislav voievod după cea a lui Basarab voievod Țepeluș și anterioară celei a lui Vlad voievod Călugărul este improbabilă. Domnia lui trebuie plasată ulterior și ar fi întrerupt-o pe cea a lui Vlad voievod Călugărul. Intervalul găsit, situat cam la jumătatea distanței dintre domniile lui Vladislav al II-lea și al III-lea, se potrivește și sprijină cronologic afirmația că Vladislav al II-lea voievod este bunicul lui Vladislav al III-lea voievod. Intervalul este în oarecare concordanță și cu informațiile cunoscute, că un Vladislav voievod ar fi făcut, în anul 1488, o danie la mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteora.

Informațiile referitoare la această danie se bazează pe materialul găsit în Grecia și publicat de M. Beza⁵⁷. Acesta văzuse la Meteora codicele nr. 70 al mănăstirii cu însemnări

moșie lângă Fărcășești, vezi *Dicționarul Toponimic al României. Oltenia* (în continuare, *DTRO*), vol. 2 (C–D), sub redacția Gh. Bolocan *et al.*, Craiova, 1995, p. 376. Pentru Fărcășești, „cumpărat de la j. Dan clucer” și întărit mănăstirii de domn la 2 octombrie 1489 (*DRH*, B, vol. I, doc. nr. 221, p. 355–356), vezi *DTRO*, vol. 3 (E–I), Craiova, 2002, p. 15.

⁵³ *DRH*, B, vol. I, doc. nr. 6, p. 17–19.

⁵⁴ *CDȚR*, vol. VI, p. 445 și p. 450, nota 23; *DRH*, B, vol. XXXIII, p. 434. Lipsește aici, spre deosebire de actul lui Vladislav I voievod, dania în bani, „la fiecare praznic al sfântului [...] Andonie, o mie de perperi” și „să se împartă săracilor 300 de perperi”. Dania anuală nu putea fi în moneda de aur, cum crezuse unul dintre cei mai buni cunoscători în materie de la noi, O. Iliescu, *Les hyperpères de Vlaïcou voda*, în „Revue Roumaine d’Histoire” (în continuare, *RRH*), vol. XXIV (1985), nr. 3, p. 209–216. Dacă un ducat venețian (techin) valora la acea vreme cât doi perperi, atunci întreaga sumă însemna cel puțin 2,2 kg de aur pur. Niciun domn nu a făcut asemenea danii anuale, Vladislav I voievod ar fi excepția. Dania este în întregime ea una de argint, singur tetraevangelul este *aurit*. Ea este structurată după importanța lucrurilor: întâi cele necesare pentru sfânta liturghie, apoi moșii „slobode de dări și munci” pentru asigurarea celor necesare vieții mănăstirești peste an și, la urmă, dania în bani, pentru praznic și pentru săraci. Domnul nu aducea la cunoștința tuturor că se angajează să trimită în fiecare an mult aur la marginea țării. Se știa că mănăstirea era de dimensiuni modeste și pericolul ca ea să fie prădată era ridicat acolo. O danie în aur rămâne improbabilă atâta timp cât „cădelnița și vasele sfinte” erau de argint. Cele arătate de O. Iliescu sunt valabile și astăzi. El pleacă însă de la o premisă neverificată, anul 1374. Actul este important sub multiple aspecte (vezi mai nou M. Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*, Iași, 2013, p. 56–57), dar cel dintâi lucru de lămurit este *data* lui. Datarea din anul 1374 ne obligă azi și mereu la a lua în considerare, în baza argumentației consistente a lui O. Iliescu, doar moneda de aur. Dania este începătoare de tradiție, bine echilibrată și mai credibilă în contextul unei monete de argint. Dincolo de diferențele de opinii, oricine se apropie cu liniște de act, îl citește și-l ascultă, află că nu de aur mult este vorba în el; mesajul este altul. Moneta probabilă este un argument în sprijinul datării actului și nu data probabilă un argument în sprijinul găsirii monetei.

⁵⁵ Vezi *DRH*, B, vol. II, doc. cu nr. 222, 224, 225 și 236.

⁵⁶ *DRH*, B, vol. III, doc. nr. 75, p. 123–124.

⁵⁷ *Urme românești la Meteore*, în „Boabe de grâu. Revista de cultură”, anul V (1934), nr. 6, p. 321–335.

ale lui „Agathangelos al Neapolei”. Agathangelos notase, la 19 decembrie 1835, că a văzut „un hrisov domnesc” de la „Hristos Principe Domn și Voievod Io. Vladislav” care, „împreună cu nepotul său Marele Vornic Dragomari, [...] în anul 6906 [...], au trimis dar în cutie capul întreg [...] al Sfântului Haralambie” și „unul din degetele mâinii drepte a cinstului Ion Prodrom Botezătorul”⁵⁸. Aproape un secol mai târziu, M. Beza nu a mai găsit hrisovul, dar, văzând „amândouă moaștele”, socotește că „va fi existat”. Pe una dintre moaște se văd „două figuri încoronate și [...] inscripțiile: Vladislav voievod – Neacșa Doamna”. Pentru că „la anul 1398 nu cunoaștem pe un Vladislav”, conchide că „poate fi o greșeală în dată” și exclude totodată pe „Vladislav din 1523, donator Marii Lavre Athonite al icoanei Sfântului Athanasie”, pe motivul că soției acestuia, „prea cinstitei Mari Voevodese, i se zice Ana” și nu Neacșa.

Opinia lui St. Nicolaescu este că „M. Beza dă data de domnie a lui Vladislav 1398 absolut greșită [...], d-sa n-a văzut, n-a citit actul original și nu știe cine este acest Vladislav Voevod”⁵⁹. M. Beza nu afirmase însă pe undeva ceea ce-i reproșează St. Nicolaescu. Acesta se vede nevoit a dezlega el „enigma istorică” apărută astfel și aduce cunoscutele „lămuriri”. În sprijin mai aduce și lucrarea arhimandritului Antonin Kapustin⁶⁰ (* 1817 – † 1894, „Antoniu” la St. N.), care văzuse și el, în 1865, însemnările lui Agathangelos, cărora însă nu le-a dat crezare. A cerut să vadă hrisovul original și, primindu-l, constată că „e scris pe pergament în limba slovenească. [...] Anul e însemnat cu cifre din litere: 6996 sau 1488 dela Nașterea lui Hristos”⁶¹. Antonin mai notează existența unui act din anul 7113 în care „se pomenește de metohul Butoiul din Țara Românească” și în care „se spune despre dania [...] sfintelor moaște la mănăstire. Voevodul este numit aci Vatslav, iar soția lui Neacșa”. Ținând cont de însemnările lui Antonin, de câteva „notițe grecești” publicate de N. Iorga⁶², pe care-l și critică sever, apoi și pe I. C. Filitti și G. D. Florescu, care „nici d-lor n-au putut, n-au încercat să stabilească genealogia lui Vladislav Voevod, ruda marelui vornic Dragomir”, St. Nicolaescu conchide: „așa dar ființa lui Vladislav Voevod și a doamnei sale Neacșa nu se pot nega”⁶³.

Cum rareori o problemă apare singular, atât documentul cu vâleatul 6906/1398, 69<5>6/1448 ori 69<9>6/1488, cât și cel dat la 7113/<1 septembrie 1604 – 31 august 1605>, legat de „metohul Butoiul”, vor ridica probleme. Lipsesc azi dovezi clare din care să reiasă că în anul 7113/1605 mănăstirea Butoiul⁶⁴ era deja metoh. O discuție în

⁵⁸ *Ibidem*, p. 324 și p. 327.

⁵⁹ *Lămurirea unei enigme istorice*, p. 6.

⁶⁰ *Iz Rumelii*, Sankt Petersburg, 1886, p. 333–334. Lucrarea, mai greu de procurat, a devenit între timp accesibilă online, identificată la <https://archive.org/stream/izrumeliarkhima00antogoog#page/n347/mode/2up> [30.07.2015].

⁶¹ *Lămurirea unei enigme istorice*, p. 6–7 (citatul este din lucrarea de la nota anterioară, p. 334, în traducerea lui St. N.).

⁶² Reeditare în *DRH*, B, vol. I, doc. B, p. 505, cu data 69<5>6; N. Iorga datase „post 1482”, datare considerată „greșită” de G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, vol. I (1389–1495), București, 1943, p. 226–227.

⁶³ *Lămurirea unei enigme istorice*, p. 7.

⁶⁴ Informațiile păstrate despre mănăstirea Potoc/Butoiul, cu hramul „sfânta Preobrajenie”, sunt sumare. Ea primește, la 10 ianuarie 1520, jumătate din satul Celei și din gârlă (iazurile le stăpânea la 1247 regele Ungariei) de la j. Barbul Craiovescul (*DRH*, B, vol. II, doc. nr. 191, p. 368–369). Satul și gârla fuseseră date și închinat mănăstirii „de ctitorii cei bătrâni, boiarii de la Bănești, anume Dragomir [...] Udriște biv vel vornic încă din zilele lui Vlad voievod în cursul anilor 6971” (*DRH*, B, vol. XXXIX, întocmit de V. Barbu, Gh. Lazăr, F. M. Constantin, C. Ghițulescu, O. M. Popescu, București, 2010, doc. nr. 139, p. 159–160, dat la 10 <mai> 1654). Cum au ajuns Celeii proprietate a lui Dragomir al lui Udriște și a Craioveștilor, este de o importanță majoră. Dintr-un document dat de Matei vodă, la 10 august 1636, reiese că mănăstirea primise și „niște mori în oraș la Pitești, cu loc, cu pomi, că acele mori le-au dat și le-au adaos mănăstirii Potocul, Dragomir lu Udrești biv vel dvornic în zilele

legătură cu închinarea mănăstirii s-a purtat deja. Motivul a fost autenticitatea unei gramate a Patriarhului Ierusalimului, dată la 13 septembrie 1650, prin care atesta (re)închinarea mănăstirii ca metoh de către Spahiul șufar din Vâlsănești. Șt. Andreescu aduce în sprijinul autenticității ei mai multe argumente, îndeosebi un document de la Meteora, datat 24 octombrie 6906/1398, publicat acum câteva decenii și introdus în colecția *DRH*⁶⁵, afirmând că „existau suficiente premise pentru ca actul din 13 septembrie 1650 [...] să fie inclus”⁶⁶ în volumul XXXV al colecției. „Nedumerirea” în legătură cu gramata și motivele excluderii ei sunt explicate mai pe larg de V. Barbu, coeditoare a volumului înpricinat. În răspunsul adresat lui Șt. Andreescu, V. Barbu arată de ce nu „a reținut acest document spre a-l publica”⁶⁷. Fiind „condica cu nr. 70 (actualmente 90)”, în opinia lui N. Iorga, „plină de falsuri alcătuite la sfârșitul secolului al XVIII-lea [...] pentru a proba atârănarea mănăstirii Butoiul la Meteore”, a lăsat „dezbaterea deschisă pe marginea acestei gramate, fără să o declarăm falsă”, și a publicat rezumatul ei (doc. nr. 283), fapt care ar fi fost „suficient să închidă discuția”⁶⁸.

În baza celor notate de Agathangelos și a informațiilor din jurnalul de călătorie al lui Antonin, Vladislav voievod tatăl ar fi domnit în 1488. Văleatul este 69<9>6, deci în răstimpul 1 septembrie 1487 – 31 august 1488. Dacă a domnit, atunci o putea face doar în țară. O domnie fără de țară a existat numai în imaginația exaltată a pretendenților și în retorica nostalgică și pecetluită a foștilor domni. O privire asupra documentelor interne ne dezvăluie că între 27 noiembrie 1487 și 4 februarie 1488⁶⁹ și între 17 aprilie 1488 și 8 ianuarie 1489⁷⁰ nu avem acte date de cancelaria domnească. Motivul ar putea fi chiar posibila întrerupere a domniei în acest timp. Atâta timp cât documentele de la Meteora stau sub sceptrul îndoielii și al falsului, consider că deducțiile bazate pe ele, oricât de corecte ar fi, au la temelie informații nesigure și trebuie privite cu reținere. Nu am găsit vreo dovadă că în anul 1488 s-ar fi petrecut ceva deosebit în Țara Rumânească. Pacea dintre Înalta Poartă și Regatul Ungariei se ținea bine, iar cea încheiată de Ștefan voievod cu turcii trebuie să fi inclus recunoașterea și acceptarea lui Vlad voievod Călugărul ca

Radului vodă, sinu Vladu vodă” (*DRH*, B, vol. XXV, întocmit de D. Mioc, M. Bălan, R. Cămărășescu, C. Fotino, București, 1985, doc. nr. 363, p. 406–407), fapt întâmplat după 5 noiembrie 1465. La 10 februarie 1650 jumătatea din „Cilaeiu” este schimbată, „fiind departe de această sfântă mănăstire Butoiul și peste mână și neavând de la ea nici un folos, nici măcar cât este preț de un ban”, pentru sate din județul Teleorman, „ca să fie ocină pentru ocină” (*DRH*, B, vol. XXXV, întocmit de V. Barbu, C. Ghițulescu, A. Iancu, Gh. Lazăr, O. Rizescu, București, 2003, doc. nr. 63, p. 83–85), devenind proprietate a mănăstirii Arnota, deși ctitoria lui Matei vodă era și ea cam tot atât de departe, nicidecum mai aproape. Prin documentul de la 10 <mai> 1654, schimbul de ocini este anulat, căci „au făcut Matei voievod acei mănăstiri de la Potoc mare strâmbătate [...] și au aruncat [...] niște moșii pustii și fără de nici un venit [...] în silă și fără dreptate, cum nu să cade”.

⁶⁵ Șt. Andreescu, *Acte medievale din arhive străine*, în *SrdI*, vol. 34 (1981), nr. 9, p. 1732–1746; vezi și *DRH*, B, vol. VI, doc. nr. 118, p. 149–150, datat <1568–1573>.

⁶⁶ Autenticitatea unui act al patriarhului Paisie al Ierusalimului, în *SMIM*, vol. XXII (2004), p. 276–277.

⁶⁷ Pe marginea unor lămuriri confuze, în *SMIM*, vol. XXIII (2005), p. 313–316.

⁶⁸ Un volum al colecției *DRH* nu poate fi locul în care se regăsesc toate falsurile scrise oriunde pentru perioada de timp acoperită de el. Rămâne la latitudinea și în răspunderea editorilor de a include un act sau nu. Mai de folos ar fi fost publicarea gramatei în întregime, la sfârșit, printre actele îndoielnice sau false, pe baza argumentelor convingătoare aduse de V. Barbu. Editorii își arătasera deja „rezervele” în introducere (p. XVI–XVII), dar ele devin mai clare și întregi cu actul în față. Pentru a-l vedea, cititorul trebuie să părăsească volumul și să meargă la articolul greu accesibil până mai ieri al lui N. Bănescu, *Acte grecești privitoare la țările române*, în „Neamul românesc literar”, anul 3 (1911), nr. 25–26 (11 iulie), p. 388–396 (actul la p. 394–396). În condițiile în care unele acte pot genera discuții ori, prin tendința naturii lor de a se înfățișa drept autentice, conțin informații folositoare, facilitarea accesului la ele rămâne un motiv temeinic de a le include și (re)edita la un nivel superior, în sânul colecției.

⁶⁹ *DRH*, B, vol. I, doc. cu nr. 209 și nr. 210, p. 334–336.

⁷⁰ *DRH*, B, vol. I, doc. cu nr. 212 și nr. 213, p. 337–342.

domn și interdicția de intervenție în Țara Rumânească. Singura posibilitate rămasă este aceea ca Vladislav voievod să se fi ridicat domn din interior. Ipoteza unei domnii a lui Vladislav voievod în anul 1488 a primit în anii din urmă o „lovitură” destul de grea. Din perioada presupusă a fi cea în care a domnit Vladislav voievod a ieșit la lumină un document original, datat 11 iulie 6996⁷¹. Văleatul lui se confirmă prin componența sfatului domnesc și prin indictionul 6. Astfel, perioada inițial posibilă se reduce și este acum post 11 iulie 1488 – ante 8 ianuarie 1489.

O cercetare a schimbărilor din sfatul domnesc, în baza presupunerii că domnul s-ar fi ridicat din interior, este o întreprindere folositoare. Urmărirea schimbărilor din sfat este indisolubil legată de datarea documentelor. Actuala cronologie a documentelor lui Vlad voievod Călugărul ridică unele probleme, nediscutate până în prezent. Unul dintre documentele problematice este chiar din perioada care interesează aici, anume cel dat la 5 septembrie 6996⁷². El a fost datat de editori din 1487, dar concluzia este că data lui reală este 5 septembrie <1488>⁷³. Perioada se reduce încă o dată la intervalul post 5 septembrie 1488 – ante 8 ianuarie 1489, este de numai patru luni și se situează deja în afara văleatului 6996. Continuitatea în dregătorii a boierilor diminuează considerabil, în opinia mea, probabilitatea unei întreruperi a domniei lui Vlad voievod Călugărul în acest interval. Ea nu poate fi cu totul exclusă, dar nu văd cum a putut avea loc o schimbare de domn din interior fără schimbări în componența sfatului domnesc și cum, într-o perioadă așa de scurtă de timp, noul domn ar fi avut timpul necesar de a da documente pentru mănăstirea Tismana, a face danii la Meteora și, cum se va vedea, la Sfântul Munte. Același lucru este cu atât mai valabil pentru perioada de început, de numai zece săptămâni fără documente, post 27 noiembrie 1487 – ante 4 februarie 1488. De aceea, consider că văleatul 6996/<1 septembrie 1487 – 31 august 1488>⁷⁴ nu poate fi cel al unei domnii a lui Vladislav voievod și că acest reper cronologic trebuie abandonat.

⁷¹ B. I. Bojović, *Chilandar et les pays roumains (XVe–XVIIe siècles). Les actes des princes roumains des archives de Chilandar (Mont-Athos)*, Paris, 2010, doc. nr. 1, p. 125–126.

⁷² *DRH*, B, vol. I, doc. nr. 206, p. 331–332, păstrat în „copie după o trad. din 1746”.

⁷³ Editorii au datat actul din anul 1487 după văleat, acceptând începutul de an la 1 septembrie, o presupunere generală, făcută îndeobște fără a aduce alte explicații. Pentru că sfatul domnesc nu se potrivește cu cel al anului 1487, ei au presupus în continuare că diacul i-a scris în sfatul domnesc pe Danciul drept comis, „în loc de stolnic” (*DRH*, B, vol. I, p. 331, nota 1), și pe Alb drept stolnic, „în loc de comis” (*ibidem*, p. 332, nota 1). Explicația că diacul ar fi scris greșit dregătoriile celor doi boieri se impunea cu stringență și este rezultatul presupunerii dintâi. Totul pare bine argumentat, dar, în lipsa dovezilor, datarea lor rămâne o propunere. O certitudine că diacul a greșit în acel mod nu există. Documentul trebuie privit din perspectiva mai largă a schimbărilor din componența sfatului domnesc. Urmărind schimbările din sfat, reiese că Danciul Gogoșe este stolnic din 1482 până la 31 iulie 1487, este comis la 5 septembrie 1487, din nou stolnic la 27 noiembrie 1487, la 4 februarie, 10 aprilie și 17 aprilie 1488, pentru a deveni la 21 aprilie 1489 comis; Alb este comis începând cu 9 martie 1484 până la 31 iulie 1487, este stolnic la 5 septembrie 1487, din nou comis la 27 noiembrie 1487, la 4 februarie, 10 aprilie și 17 aprilie 1488, pentru a deveni la 25 aprilie 1489 stolnic. Danciul stolnic ajunge comis (deloc o întâmplare, chiar acestea au fost dregătoriile tatălui său, jupan Neagoe) și Alb comis ajunge stolnic; ei sunt schimbați în dregătorii (vezi anexa, tabelele 1 și 3). Așadar, sfatul domnesc scris la 5 septembrie 1487 este chiar cel real din anii 1489–1490. O asemenea greșeală a diacului este cu totul neobișnuită. Ar fi un lucru ieșit din comun ca el să „prezică” viitoarele dregătorii ale celor doi boieri. Tot atât de legitimă este și următoarea presupunere: actul a fost scris corect, de la cap la coadă. Ceea ce trebuie lăsat de o parte aici, este presupunerea generală, că anul a început la 1 septembrie. Dacă se scad doar 5508 ani din văleat și se datează 5 septembrie <1488>, se vede cum componența sfatului domnesc corespunde într-un tot și stă în continuitate cu evoluția ulterioară (vezi anexa, tabelele 3 și 4). Diacul a uitat, poate, să schimbe văleatul la început de an, cum se mai presupune, sau a considerat anul începând din ianuarie. Dacă presupunerea legată de începutul anului este alta decât cea care se face de obicei, văleatul și sfatul domnesc sunt bine scriși.

⁷⁴ Au mai fost date de Vlad voievod Călugărul și alte documente cu acest văleat, vezi *DIR*, vol. V, doc. nr. 67, p. 64–65 (10 iunie 1582) și *CDȚR*, vol. VIII, doc. nr. 989, p. 444–455 (10 iunie 1656).

În timpul domniei lui Vlad voievod Călugărul trebuie căutate alte intervale, mai plauzibile. În actuala cronologie acestea sunt: 25 iunie – 3 decembrie 1483, 3 iulie 1484 – 5 aprilie 1485 – 7 septembrie 1485 – 23 aprilie 1486, 10 septembrie 1486 – 12 iunie 1487, 26 iulie 1490 – 23 februarie 1491 – 3 septembrie 1491 – 6 mai 1492 și noiembrie 1492 – ante 10 aprilie 1493⁷⁵.

Abordarea tuturor intervalelor este o întreprindere la care se poate renunța. Cel dintâi motiv este acela că intervalele nu sunt un fapt, o certitudine, ci reies astfel din cronologia de azi a documentelor. Ea ridică însă, cum am spus, unele semne de întrebare. Am găsit două documente cu datări discutabile: este vorba de cel dat la 3 iulie 6992/1484⁷⁶ și de un altul, dat la 7 septembrie 6910/<1485>⁷⁷. Prin „mutarea” lor în anii

⁷⁵ Vezi DRH, B, vol. I, doc. nr. 188 și nr. 189, nr. 193 și nr. 194, nr. 194 și nr. 195, nr. 195 și nr. 197, nr. 201 și nr. 203, nr. 226, nr. 227, nr. 228 și nr. 229, nr. 235 și 236.

⁷⁶ DRH, B, vol. I, doc. nr. 193, p. 312–313. Anul 1484 nu se susține nicicum, situația documentară ce se ridică împotriva lui fiind copleșitoare și fără echivoc. La 3 iulie 1484, domnul nu ținea sfat în Târgoviște, ci se afla în campania sultanală, în Țara Moldovei. La sfârșitul lunii iunie 1484, sultanul trece Dunărea și, în prima săptămână a lunii iulie, începe asediul Chilie (referitor la subiect, vezi bibliografia în lucrarea de referință Șt. S. Gorovei, M. M. Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 213, nota 590; mai nou, N. Pienaru, O. Cristea, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, în „Analele Putnei”, vol. VIII/1 (2012), p. 43–58). Informația principală este: „[...] cu oastea norocoasă, sultanul <Baiazid al II-lea> a ajuns la Dunăre, unde a găsit gata și corăbiile. După aceea întâmpinându-l acolo beiful Țării Românești cu întreaga sa oștire, acesta a devenit călăuză pentru a merge în vilaietul Moldovei” (*Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I, întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, 1966, p. 130). Sfatul domnesc al actului de față este, la o privire mai atentă, după Stanciul/Stănciulea comis, cel al anului 1483 (vezi anexa, tabelul 1) și data lui reală, după sfatul domnesc și loc, 3 iulie <1483>.

⁷⁷ DRH, B, vol. I, doc. nr. 195, p. 314–315, o „copie după original”, prin care domnul întărește lui Stan Macrea și unor slugi „jumătate din satul Mihoveni”. Văleatul pus în copie este 6910/1401 și, fiind evident greșit, editorii au datat actul „după sfatul domnesc” din anul 1485. Argumentul datării lor este valabil, desigur. Dar, cu exact același argument se putea data și 7 septembrie <1484>. Anul 1483 poate fi exclus, căci, după Stanciul/Stănciulea vistier, fostul comis, actul a fost dat post 24 aprilie 1484. În septembrie 1485, Ștefan voievod plecase la Colomeea, împlinind una din mai vechile sale „făgăduieli”, anume ca, atunci „când va da bunul Dumnezeu și [...] domnia sa, craiul [...], se va apropia de locurile acestea, adică de Camenița, Colomeea sau Sniatin, [...] să trimită după noi, iar noi avem să mergem la domnia sa ca la stăpânul nostru cel preamilostiv, și avem să-i facem jurământ de supunere, după vechile obiceiuri” (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2, București, 1913, doc. nr. CXXXV, p. 300–304, dat la 28 iulie 1468; vezi și *ibidem*, doc. nr. CLV, p. 351–353, dat la 22 ianuarie 1479). Jurământul l-a depus la 12 septembrie 1485 (vezi V. Eskenasy, *Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea. Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504–2004. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 444–445, notele 26 și 27; mai nou, L.-V. Lefter, T.-R. Tiron, *Ceremonia feudală de la Colomeea/Kolomyja (12 septembrie 1485). Note asupra heraldicii și vexilologiei moldovenești*, în *CI*, vol. XXXIII (2014), p. 57–78). În lipsa lui Ștefan vodă din țară, turcii și muntenii (părți din oastea mică a țării) au prădat până la Suceava (vezi *Cronici turcești privind Țările Române...*, p. 101: „Așa a pornit Ali-bei cu gândul de a face o expediție sfântă. Ajungând pe malul Dunării, a trecut apa fără șovăire în partea cealaltă și a intrat în vilaietul Țării Românești. Beii și călăreții Țării Românești, strângându-se, au venit cu supunere. Ei au mers împreună cu Ali-bei și în a 25 zi a lunii șaban (= 6 septembrie 1485) au intrat în vilaietul Moldovei”). Pus în scaun de Ștefan voievod, Vlad voievod Călugărul „mai apoi au făcut vicleșug asupra lui Ștefan vodă, precum căci dideasă ajutoriu turcilor, cându au mersu de au luat cetățile și au prădat țara” (Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, în *Marii cronicari ai Moldovei*, ediție, studiu introductiv, glosare, repere istorico-literare de G. Ștrempel, București, 2003, p. 43; vezi și N. Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, în *ibidem*, p. 582). Anul 1485, propus de editori, este suficient întemeiat după sfatul domnesc, dar după loc și în contextul evenimentelor nu se susține. În cazul datării din 1485, după ce oastea intrase în Țara Moldovei la 6 septembrie, boierii s-ar fi întors din drum și, împreună cu domnul, se aflau a doua zi, la 7 septembrie 1485, în București. O asemenea posibilitate se exclude de la sine. În vara anului 1484, după cucerirea cetăților, sultanul trece (ante 30 august) Dunărea cu ținta Edirne, „Poarta Fericirii, unde s-a odihnit”. Înainte de a o face, „în apropiere de Dunăre, a licențiat oastea munteană. Begul lor [...] a fost onorat cu o cușmă roșie cu penaj de aur și pe umeri i s-a pus caftan lucrat cu aur” (N. Pienaru, O. Cristea, *Campania otomană din 1484...*, p. 56), ceea

1483 și 1484, intervalele plauzibile a găzdui o domnie a lui Vladislav voievod se schimbă semnificativ. O vedere generală a lor aduce anexa atașată acestui studiu. Cel mai lung interval fără documente este acum aprilie 1485 – iunie 1486. El este în parte sincron cu „marea tăcere” a cancelariei moldovenești (mai 1484 – septembrie 1486), când ea „și-a întrerupt activitatea și, pentru mai bine de doi ani, emiterea uricelor prin care se confirmau stăpânirile de pământ pare să înceteze”⁷⁸, ceea ce nu poate fi o simplă coincidență, ci un indiciu străveziu al situației conflictuale dintre moldoveni și turci împreună cu aliații lor, „păgânii de munteni”, situație încheiată prin pacea din primăvara anului 1486.

Un al doilea motiv este actul dat de Gavriil Movilă voievod, la 8 decembrie 1618, către mănăstirea Cutlumuz. În el domnul afirmă că: „[...] am văzut însu-mi domnia mea multe cărți și hrisoave dela binecinstitorii creștini domni ce au fost mai de nainte de noi pentru aceste sate și bălți [...] întâi hrisovul răposatului Io Băsărab voievod și hrisovul Radului voievod și hrisovul Vladului voievod și hrisovul lui Vlădislav voievod și hrisovul bunului Radu voievod și alt hrisov al lui Băsărab cel Tânăr voievod și hrisovul lui Pătrașcu voievod și hrisovul lui Mircea voievod și hrisovul fiu-său Pătru voievod și [...] toate le-am văzut domnia mea”⁷⁹.

P. Ș. Năsturel s-a oprit asupra cronologiei domnilor din act și este de părere că Vladislav voievod nu poate fi Vladislav I voievod și nici Vladislav al II-lea voievod. Credea dânsul că ar fi vorba „sans doute non plus” de Vladislav al III-lea voievod, „mais plus vraisemblablement”⁸⁰ de Vlad Vintilă voievod. Afirmatia avea la bază faptul că Vladislav voievod nu s-ar încadra în cronologia domnilor enumerați, între un Vlad și un Radul. Că un Vladislav voievod a făcut o danie mănăstirii Cutlumuz reiese fără tăgadă din documentul dat de Matei Basarab voievod la 8 iunie 1641⁸¹. Dacă Vladislav ar fi Vlad Vintilă voievod, cum credea P. Ș. Năsturel, atunci Vlad voievod de dinaintea lui ar fi Vlad voievod Înecatul și, cum de la Vlad voievod Înecatul și de la Vlad Vintilă voievod avem documente date pentru mănăstirea Cutlumuz⁸², înșiruirea ar fi elucidată. Elucidată în sensul că „bunul Radul voievod”, ce le urmează ambilor, ar fi Radul voievod Paisie⁸³.

Cronologia stabilită de P. Ș. Năsturel este problematică. Radul voievod Paisie este numit uneori Călugărul, dar nu apare nicăieri cu apelativul „cel Bun”, „bunul”. În schimb, este numit constant astfel Radul voievod cel Mare⁸⁴. În plus, ea implică plasarea lui

ce este o (re)confirmare în domnie chiar sub steag. După despărțirea de sultan, Vlad voievod s-a dus la București, se afla acolo la 7 septembrie <1484>, unde ține sfat și dă actul de față. Cu data de acum, actul își află, precum cel de la nota anterioară, locul firesc în cronologia evenimentelor vremii.

⁷⁸ Șt. S. Gorovei, M. M. Székely, *Princeps omni laude maior...*, p. 223.

⁷⁹ Gr. Nandriș, *Documente slavo-române din Mănăstirile Muntelui Athos*, București, 1936, doc. nr. 18, p. 97–105; *DIR*, B, *Veacul XVII*, vol. III (1616–1620), București, 1952, doc. nr. 243, p. 273–276; *CDȚR*, vol. II (1601–1620), întocmit de M. Soveja, D. Duca-Tinculescu și R. Dragomir, București, 1974, doc. nr. 927, p. 464–465.

⁸⁰ P. Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations de milieu du XIVe siècle à 1654* (= *Orientalia Christiana Analecta* 227), Roma, 1986, p. 39–72, îndeosebi p. 68–69.

⁸¹ *CDȚR*, vol. V, București, 1985, doc. nr. 417, p. 199–201; Gr. Nandriș, *Documente slavo-române din Mănăstirile Muntelui Athos*, doc. nr. 34, p. 174–184. Matei voievod, „urmând strămoșilor săi Mircea voievod și Vladislav voievod, care au înfrumusețat Sf. Munte al Athonului și au înnoit și întărit mănăstirea Cotlomoș, înnoiește și întărește cu acest hrisev toate satele ce le-a avut mănăstirea de la domni”.

⁸² *DRH*, B, vol. III, doc. nr. 114, p. 182–187 și doc. nr. 156, p. 249–253.

⁸³ P. Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains...*, p. 69.

⁸⁴ Până la 8 decembrie 1618 nu am găsit printre documentele colecțiilor *DIR* și *DRH* sau cele publicate în afara lor, câte am mai putut vedea, niciun document în care Radul voievod Paisie să apară cu apelativul „bunul” sau „cel Bun”. Interesant pentru acest aspect este actul dat la 10 aprilie 7085/1577 (*DRH*, B, vol. VIII, doc. nr. 53, p. 86–89); apar acolo împreună atât „bătrânul și bunul Radul voievod”, cât și „Radul voievod Călugărul”.

„Basarab cel Tânăr voievod” (aici Neagoe voievod) după Radul voievod Paisie, ceea ce este improbabil. Radul voievod Paisie a făcut danii la Sfântul Munte, probabil și la Cutlumuz, dar până azi nu este cunoscută către această mănăstire niciuna. Chiar de va ieși la lumină și va aduce bune informații, un „tânăr” Basarab nu a domnit după el și înaintea lui Petrașco voievod. Înșuruierea actelor arătate de călugări este destul de precisă, dacă se dezleagă astfel: „întâi documentul de la Basarab voievod”, apoi de la Radul voievod, de la Vlad voievod (Călugărul)⁸⁵, de la Vladislav voievod (tatăl), de la „bunul” Radul voievod (cel Mare)⁸⁶, alt hrisov de la Basarab voievod cel Tânăr (Neagoe, „carele au zidit sfânta și dumnezeiasca mănăstire dela Sfetagora din temelie”)⁸⁷, de la Petrașco voievod, Mircea voievod (Ciobanul), Petru voievod (cel Tânăr) etc. Călugării au arătat un act de la Vladislav voievod dat după cel din 6997/<1 septembrie 1488 – 31 august 1489> și anterior celui de la 11 ianuarie 1500.

Prin coroborarea acestei perioade cu cea găsită în actul dat mănăstirii Tismana, intervalul de timp ce poate fi luat în considerare este cel de după anul 1488. O privire asupra situației documentare ne arată o frecvență constantă a documentelor ieșite din cancelaria domnească până la 26 iulie 1490⁸⁸, astfel încât o întrerupere în domnie poate fi plasată abia după vara anului 1490. După 26 iulie 1490, se deschid intervale de timp suficient de întinse pentru o schimbare și o revenire în scaun a lui Vlad voievod Călugărul, anume: post 26 iulie 1490 – 23 februarie 1491 – 3 septembrie 1491 – ante 6 mai 1492 și post noiembrie 1492 – ante 10 aprilie 1493 (vezi anexa, tabelele 4 și 5). O opțiune interesantă ar fi cel din urmă interval, caracterizat prin dispariția din acte a lui jupan Dragomir al lui Manea. Avem însă din acest timp un act de la Vlad voievod Călugărul, dat din București la 30 decembrie 1492⁸⁹. Mai rămâne, astfel, un interval de doar de trei luni. Similară este situația și în cazul mai întinsului interval post 3 septembrie 1491 – ante 6 mai 1492. O scrisoare către sibieni de la 18 ianuarie 1492 ni-l arată pe Vlad voievod domn

⁸⁵ DRH, B, vol. I, doc. nr. 214, p. 342–344, dat la ...6997 și datat de editori „<1489 aprilie 21 – august> 6997” cu argumentul: „după sfatul domnesc”. Datarea este puțin confuză. „Corect” ar fi fost <aprilie 21 – august 31> 1489, adică de la data primului document începând cu care apărea în dregătorie Danciul comis („din greșeală” apăruse și anterior) și până la ultima zi posibilă din vâleat. Punându-l sub greutatea unei simple întrebări, argumentul adus se clatină și cade și împreună cu el cade și datarea. Pentru care motiv a fost exclusă o zi dinainte de 21 aprilie 1489 din vâleatul respectiv? O primă atestare documentară în dregătorie a unui boier nu înseamnă că el nu putea avea dregătoria și anterior atestării. Este foarte rar cazul când prima atestare într-o dregătorie este cu adevărat chiar prima zi în dregătoria respectivă, exemple sunt. Ce sens mai are datarea printr-un interval de timp clar definit, dacă actul a putut fi scris și la o dată din afara lui? Aceasta este problema majoră care trebuie soluționată de datare, găsirea unui interval de timp atotcuprinzător. Intervalul de stabilit este, de obicei, o sumă a unor subintervale, cu un subinterval mai cert, cu altele probabile și iară altele posibile, ce rămân mai mult teoretice. Altfel zis, intervalul este mulțimea de zile rezultată din reuniunea de mulțimi (definite istoric) ale căror termeni sunt zile. Editorii colecției DRH, seria B, au optat în trecut adesea pentru datarea prin subintervalul mai sigur, care are întotdeauna un bun temei. Ea are însă un dezavantaj hotărâtor: este incompletă, actele au putut fi date și la o zi din afara intervalului. În volumele mai noi s-a acordat o importanță sporită clarificării acestui aspect. Avem azi zeci de documente databile prin intervale care sunt altele decât cele găsite la editare, fără ca situația documentară să se fi schimbat între timp. Când, din fericire, s-a schimbat, intervalul se modifică oricum. Datarea de mai sus nu se menține azi nici atât: Danciul este comis deja la 5 septembrie <1488> (vezi nota 73), actul putând fi și din această zi. Nu știm dacă 5 septembrie a fost prima lui zi în dregătorie, fapt ce ne obligă a lua în considerare și intervalul 1–4 septembrie, din care nu s-au păstrat acte. Actul a fost dat foarte probabil în perioada <5 septembrie 1488 – 31 august 1489>, posibil însă în *întreg anul 6997*. Aceasta este chiar vechea lui datare din colecția DIR și o consider pe mai departe valabilă.

⁸⁶ DRH, B, vol. I, doc. nr. 297, p. 485–486, dat la 11 ianuarie 7008/1500; este primul ajutor cunoscut de la domn, dat după gravele distrugerii suferite de mănăstire prin incendiul din 1497.

⁸⁷ DRH, B, vol. II, doc. nr. 105, p. 208–217.

⁸⁸ DRH, B, vol. I, doc. cu nr. 215–226, p. 344–364.

⁸⁹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI, 1413–1508*, vol. I, București, 1905, doc. nr. CCXCI, p. 340.

în București⁹⁰ și în bune relații cu aceștia. Din perioada 28 februarie – 10 aprilie 1492 avem chiar știri de la ei, pe când trimit spioni în țară și la 5 aprilie un sol la domn⁹¹, fiind, probabil, interesați de pregătirile turcilor legate de campania militară din acel an. Așadar, primele luni ale anului 1492 pot fi și ele excluse.

Situația politică externă este, începând cu primăvara anului 1490, alta decât cea din anul 1488. De la Ștefan voievod cel Mare lipsesc acte din perioada 17 martie – 14 octombrie 1490 și 20 aprilie – 15 octombrie 1491⁹². Posibilitatea unei influențe în Țara Rumânească există, fiind cunoscută aversiunea lui Ștefan voievod față de Vlad voievod Călugărul. O intervenție din Țara Moldovei poate fi însă exclusă. După pacea cu otomanii din 1486, încercarea de a impune un alt domn în țara vecină nu mai avea niciun sens. Mult încercatul Ștefan voievod nu avea vreun motiv să tulbure o liniște asumată cu greu, dar care îi dădea libertatea de acțiune și resursele necesare în atingerea altor scopuri. În condițiile crizei legate de lupta pentru coroană după moartea regelui Matthias, în cele în care armistițiul turco-ungar pe doi ani expira iar conflictele de graniță „se reaprind”, se conturează ca mai probabilă o încercare de înlăturare din Ardeal a domnului Țării Rumânești. Rămâne valabilă afirmația lui Al. Lapedatu: „[...] relațiile între Ardeal și Țara Românească [...] au fost bune și pașnice până la 1490, încordate și dușmănoase după această dată”⁹³. Un nou domn se putea ridica mai degrabă de aici, ceea ce, o spun izvoarele, s-a și întâmplat. Se știe că în timpul domniei lui Vlad voievod Călugărul s-au ridicat pretendenți la domnie și unii boieri s-au „hiclenit”. Izvoarele trec sub tăcere deocamdată un aspect esențial pentru cercetarea de față, anume *când* s-a petrecut evenimentul. Se pare că acțiunea a avut la bază o inițiativă proprie a lui Vladislav voievod, fără un sprijin mai larg al oficialităților transilvane, voievodul fiind o bună bucată de vreme plecat din țară. Un indiciu al unei stabilități politice interne până la 23 februarie 1491 este faptul că sfatul domnesc rămâne neschimbat, componența lui fiind aceeași ca în anii 1489–1490 (vezi anexa, tabelul 4).

Documentul cel mai apropiat în timp legat de „hiclenie” este cel de la Radul voievod cel Mare, dat la vâleat 7010⁹⁴ și înainte de 15 decembrie 1501⁹⁵, prin care domnul întărește mai multe sate mănăstirii Nucet. Din el aflăm că: „[...] jupanul Milea, el *au fugit preste munte* în zilele răposatului părintelui domnii mele, Vlad voievod Călugărul, *de au rădicat alt domnu* preste capul părintelui domnii mele. Și au dat domnul Dumnezeu de au căzut Milea, feciorul lui Voico al Tatului, în mâinile părintelui domnii mele; deci l-au trimis de să-l arunce în cetatea Poenarilor; iară Voico al Tatului, tată al Milei, au mersu înaintea dregătorului domnii mele jupânului Gherghinei pârcălabul de au dat și au închinat [...] jumătate den Topoloveni, ca să-i scoată capul fiiu său Milii de la cumplita moarte și i-au scos capul lui; iar boiarinul domnii mele, el au strânsu mulți boiari de au luat seama și au prețuit ci mai sus-zisa ocină, 15.000 de aspri și ntr-acei ceas au dat 15.000 de aspri în mâna lui Voico al Tatului”⁹⁶. Din același

⁹⁰ *Ibidem*, doc. nr. CCXC, p. 339–340.

⁹¹ *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, I. Band (= Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven, Bd. 1), Hermannstadt, 1880, p. 133.

⁹² Vezi L. Pilat, *Itinerariile lui Ștefan cel Mare*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 494–495.

⁹³ *Vlad Vodă Călugărul 1482–1496*, în *Alexandru Lapedatu (1876–1950). Scrieri istorice* (= Cărți de căpătâi, V), ed. îngrijită de C. Mureșanu și N. Edroiu, București, 2008, p. 182.

⁹⁴ *DRH*, B, vol. II, doc. nr. 9, p. 22–25.

⁹⁵ *Ibidem*, doc. nr. 11, p. 26–31.

⁹⁶ *Ibidem*, doc. nr. 9, p. 23. Aceeași informație o găsim și în actul dat la 5 aprilie 1567 (*DRH*, B, vol. VI, nr. 20, p. 27–30).

act aflăm și că „satul Bădeștii toți și cu toate hotarele [...] fost-au bătrână și dreaptă ocină a Vladului dvornicul, iar [...] el au pierit cu cumplită muncă de către răposatul părintelui domnii mele, Vlad voievod Călugărul, pentru că s-au ridicat domnu preste capul lui. Iar după aceea au căzut Vladul dvornicul supt mâna părintelui domnii mele și i-au tăiat capul și au rămas bucatele lui domnești”⁹⁷. Evenimentele arătate nu par a avea vreo legătură unul cu altul, ci ne arată modul în care jupan Gherghina a intrat în posesia satelor date mănăstirii Nucet, unde era ctitor și a cărei biserică el „o au rădicat den temelie”, pe locul alteia mai vechi.

Tot în legătură cu o „hiclenie” stă și documentul dat la 8 septembrie 1568 de Alixandru voievod, când domnul întărește „acestui [...] locaș al sfintei, marei biserici și Mitropolii [...] și preasfințitului mitropolit chir vladica Eftimie, ca să-i fie satul Aninoasa tot și cu tot hotarul. Pentru că acel sat a fost de moștenire a lui Hamza Turcul. Iar [...] bunicul lui Hamza Turcul a pierdut acel sat cu rea hiclenie, încă din zilele lui Vlad voievod Călugărul. Iar Vlad voievod Călugărul a miluit cu acel sat pe boierul domniei lui, jupan Milco [...], și am văzut domnia mea cărțile tuturor domnilor, [...] de la Vlad voievod Călugărul până la domnia mea, [...] și Basarab voievod a adeverit [...] că l-a pierdut bunicul lui Hamza Turcul cu mare hiclenie. [...] Pentru aceasta, a cumpărat acel sat Aninoasa de la jupanița lui Milco și de la fiul ei și de la ginerele lui Milco, pentru 20 000 aspri. Și a dăruit satul Aninoasa să fie al sfintei Mitropolii de întărire, neclintit”⁹⁸. Identificarea lui jupan Milco ar fi de bun folos pentru cercetarea de față. Este el stolnicul din actele vremii sau spătarul ce apare în sfatul domnesc al lui Vlad voievod Călugărul? Dacă este hotarnicul și stolnicul, atunci poate fi pus în legătură cu ridicarea în domnie a lui Vladislav voievod.

Rămâne speranța că noi interpretări sau izvoare inedite vor dezvălui aspecte rămase azi în umbră și vor face posibilă o precizare a momentelor la care au avut loc „hicleniile”. Încercarea lui Vlad vornic de a se ridica domn trebuie plasată mai degrabă către începutul domniei lui Vlad voievod Călugărul, pe când domnia nu era consolidată și el îi putuse aduna lângă sine pe unii foști susținători ai răposaiilor Basarabi și boierime nemulțumită de înscăunarea acestuia.

Concluzii

I) Vladislav voievod „tatăl” este fiul lui Vladislav al II-lea voievod și a domnit „el însuși”, fapt ce poate fi dovedit indirect. Deși documente de la el nu s-au păstrat, avem indicii că a dat unele danii către mănăstiri din țară și din afara ei, ceea ce numai un domn putea face. Daniile către mănăstiri puteau fi făcute și fără sfat domnesc, în condițiile unei situații politice instabile. Titulatura fiului său, Vladislav „al III-lea” voievod, este nepretențioasă și demnă de încredere, el fiind privit de contemporani ca domn legitim. Toate documentele vremii ni-l arată astfel și nicăieri nu este pusă sub semnul întrebării calitatea sa de fiu de domn.

⁹⁷ DRH, B, vol. II, doc. nr. 9, p. 24. Din două acte date la 14 și 16 septembrie 1578 (DRH, B, vol. VIII, nr. 158, p. 241–244, și nr. 160, p. 245–248) reiese că satul Bădești fusese cumpărat de j. Gherghina pârcălab de la Vlad voievod Călugărul. „Vladul dvornicul” este m. vornic al lui Basarab cel Tânăr voievod. Este atestat documentar în dregătorie începând cu 12 septembrie 6988/1479 (vezi C. Bălan, *Hrisoavele Mănăstirii Bolintin din 1453 și 1479*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, editor V. Barbu, București, 1998, p. 91–94).

⁹⁸ DRH, B, vol. VI, doc. nr. 106, p. 132–135; vezi și actele date la 31 octombrie 1529 (DRH, B, vol. III, nr. 89, p. 143–144), la 28 ianuarie și 28 august 1538 (DRH, B, vol. IV, nr. 51, p. 68–69, și nr. 66, p. 88–89) și la 21 iunie 1560 (DRH, B, vol. V, nr. 187, p. 202–204).

II) Vladislav voievod a domnit fără sprijinul cunoscuților boieri Craiovești, Barbul și Pârvul, deși aceștia erau îndatorați memoriei lui Vladislav al II-lea voievod. Danciul Gogoșe apare ca stolnic și comis în sfatul domnesc al lui Vlad voievod Călugărul din 1482 și până în 1495. Radul postelnic apare mai târziu în sfat, dar și el până la sfârșitul domniei.

III) Noua cronologie a documentelor interne păstrate de la Vlad voievod Călugărul oglindește ceva mai limpede implicarea Țării Rumânești în efortul turcilor de aducere a Țării Moldovei pe calea „închinării”. Ea conține suficient de întinse intervale de timp pentru a face loc unei domnii a lui Vladislav voievod. Perioada iunie 1487 – iulie 1490 o consider a fi cea mai puțin probabilă, pentru că: 1) Țara Rumânească a avut în acest răstimp pace cu toți vecinii; 2) frecvența documentelor de cancelarie este constantă; 3) nu avem schimbări în componența sfatului domnesc, inevitabile în cazul unui conflict cu motive preponderent interne. În aceste condiții, anul presupus al daniei lui Vladislav voievod la mănăstirea de la Meteora, 69<9>6, nu se susține. În stadiul actual de editare și cunoaștere a documentelor de acolo, domnia lui Vladislav voievod trebuie decuplată de datările acestora. Mai probabil Vladislav al II-lea voievod a fost cel care a avut liniștea și răgazul pentru a da în lucru odăjdile de argint și a face o danie cu moaște.

IV) Din actul dat în <iulie> 1648 reiese că mănăstirea Tismana a primit o danie de la un Vladislav voievod după 3 aprilie 1480 și înainte de primăvara anului 1493, ba chiar înainte de 3 septembrie 1491. Conținutul actului dat la 8 decembrie 1618 l-am interpretat în așa mod, încât o danie a lui Vladislav voievod către mănăstirea Cutlumuz poate fi plasată după 31 august 1489 și înainte de 11 ianuarie 1500. Prin suprapunerea celor două perioade de timp și ținând cont de cele arătate mai sus, intervalele plauzibile în care a putut avea loc o schimbare de domn și o revenire în domnie a lui Vlad voievod Călugărul sunt post 26 iulie 1490 – 23 februarie 1491 – 3 septembrie 1491 – ante 18 ianuarie 1492. Dacă schimbările din componența sfatului domnesc sunt interpretate drept indiciu al unei instabilități politice, atunci intervalul *post 23 februarie – ante 3 septembrie 1491* este cel care întrunește cele mai multe dintre condiții.

Vladislav voievod nu este „o enigmă istorică”. Lumina palidă a domniei lui răzbate veacurile până la noi și se mai vede încă. Una este însă a dovedi că a fost domn al Țării Rumânești și alta a-i găsi locul în istoria ei. Că a fost domn al țării, reiese din cele spuse mai sus. Cât despre vremea acelei domnii, cele arătate aici sunt împreună un pas la început de drum. Orice pas nou spre lămurire este binevenit, fie pe această cale, fie pe o alta, mai viabilă și mai aproape de izvoare.

Țara Rumânească a avut patru domni cu numele de Vladislav. Filiația lor este: Radul I voievod (fratele lui Vladislav I voievod) – Dan I voievod – Dan (IV) voievod (după A. Pippidi) – Vladislav al II-lea voievod – Vladislav al III-lea voievod (probabil 1491) – Vladislav al IV-lea voievod (1523 și 1524) – Moisi voievod.

VLADISLAV FÜRST DER WALACHEI
UND „DIE LÖSUNG EINES HISTORISCHEN RÄTSELS“
(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Chronologie, Genealogie, Vlad Călugărul, Vladislav, Walachei, 1488, 1491.

Anspruch auf den Fürstenthron der Walachei hatten bis zum 17. Jh. nur die Söhne des Landesfürsten. Dies betraf alle Kinder männlichen Geschlechts gleichermassen, unabhängig davon ob ihre Abstammung legitim war (aus rechtmässigen Ehen) oder nicht (Bastarde). Die wenigen Ausnahmen vom ungeschriebenen Gesetz der Thronfolge (rum. „legea țării“) wurden anfänglich von der rumänischen Historiographie, bei einer Vielzahl von Herrschern und Schicksalen, als normal angesehen.

Im Laufe der Zeit, nach anhaltender Arbeit auf genealogischem Gebiet, konnte die Zahl der „Ausnahmen“ reduziert werden. Eine ist bis heute geblieben: die Herrschaft Vladislavs III. (1523 und 1524). Er bezeichnet sich in Urkunden als „Sohn des Grosswojewoden und Fürsten Vladislav“, wobei Beweise einer Herrschaft seines gleichnamigen Vaters gänzlich fehlen. Keine Urkunde oder zeitgenössische Information aus der Herrschaft des Vaters hat die Zeit überdauert. Es wurde deshalb angenommen, dass der Vater gar nicht im Lande geherrscht hat. Vladislav III. würde sich vielmehr auf seinen Grossvater (Fürst Vladislav II., 1447–1556) beziehen und unterlässt den für die Legitimation seiner Herrschaft wichtigen Bezug auf den (enigmatischen) Vater.

Die vorliegende Studie zeigt, dass diese Annahme unhaltbar ist. Der Sultan Süleyman (der Prächtige) bestätigte Vladislav III. wiederholt im Fürstenamt. Um leichter die Kontrolle über die Walachei zu behalten, hat er stets gefügte und legitime Nachfolger, Söhne ehemaliger Fürsten, als Fürsten akzeptiert oder eingesetzt. Aus mehreren Briefen walachischer Bojaren geht hervor, dass Vladislav III. als legitimer Herrscher im Lande angesehen wurde. Vladislav III. bezieht sich in der Intitulatio wohl auf seinen Vater und nicht auf den Grossvater. Auf Grund von Indizien aus späteren Urkunden (aus den Jahren 1501, 1618 und 1648) kann eine sehr kurze Herrschaft seines Vaters im Zeitfenster August 1490 – Dezember 1491 ausgemacht werden. Er unterbricht die Herrschaft des Fürsten Vlads (der Mönch, rum. „Călugărul“, 1482–1495). Unter Berücksichtigung der aktuellen Urkundenlage erscheint eine Herrschaft wahrscheinlicher zwischen März–August 1491.

VLADISLAV AND “THE ELUCIDATION OF A HISTORICAL PUZZLE”
(Summary)

Keywords: chronology, genealogy, Vlad the Monk (Călugărul), Vladislav, Wallachia, 1488, 1491.

This study deals with the paternal ancestry of Vladislav, ruler of Wallachia in the years 1523 and 1524. His father, also named Vladislav, has not been known in the historiography as ruler of the country. The author shows, based on documents from 1523 and 1524 and on other ones, issued later on, in 1618 and 1648, that Vladislav the father was a ruler of Wallachia from August 1490 to December 1491. He interrupted the reign of Vlad the Monk (1482–1495). Taking into consideration the contemporary documents from the reign of Vlad the Monk as well, a reign of Vladislav – father is (far) more likely to have occurred in the period March to August 1491.

ANEXĂ

Componenta sfatului domnesc al Țării Rumânești în timpul domniei lui Vlad voievod Călugărul, intervalul 13 iulie 1482 – 19 iunie 1493 (cinci tabele). Lângă numele dregătorului stă pusă în paranteze pagina din N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, București, 1971, la care poate fi găsit boierul respectiv. La o dată oarecare coborând, se obține componența sfatului domnesc.

Tabelul 1. Anii 1482-1484 (după *DRH*, B, vol. I; nota 76 de mai sus)

Data doc.	13 iulie 6990 (nr. 181) 1482	27 ian. 6991 (nr. 184) 1483	12 mai 6991 (nr. 185)	1 iunie 6991 indiction 1 (nr. 186)	5 iunie 6991 (nr. 187)	3 iulie 6992 1484 (nr. 193) <1483>	3 dec. 6992 (nr. 189)	9 martie 6992 (nr. 190) 1484	24 aprilie 6992 indiction 2 (nr. 192) 1484
Titlul/ Dregătoria	Udriște (26)	← Dragomir al lui Manea/Udriște (20)							
1. jupan	←	←	←	←	←	←	←	←	←
2. jupan	←	Neagoe al lui Borcea (22)							
3. jupan	Vintilă (26) logofăt				← Vintilă Florescul (f. m. logofăt)				
4. jupan	Cazan f. vornic	←	Draghici al lui Stoica (f. vornic, Vintilescul, fratele lui j. Udriște, 20-21)						Draghici al lui Stoica
5. (m.) vornic	j. Draghici al lui Stoica	← j. Cârștian din Stăncești (17)							
6. (m.) logofăt	← j. Staico (24)								
7. vistier	← Manea Negrul								→
8. spătar	Dimitru (19-20) Cega (16)	← Vladislav		Vladul Arbanas	Deaditul	Vladislav			
9. paharnic	← Hărgota								
10. stolnic	← Danciul Gogoșe (fratele Craioveștilor, 18)								
11. comis	Alagoz	← Stanciul/Stănculea					→	← Alb(u)	
12.1. stratormic	← Colțea								
12.2. stratormic	← Rodea								

Mai sunt martori: Nan vornic mic la 12 mai și 1 iunie 1483; Kyr Macarie Mitropolitul la 1 iunie 1483.

Tabelul 2. Anii 1484-1487 (după DRH, B, vol. I; nota 77 de mai sus)

Data doc.		7 sept. 6910 <1485> (nr. 195) <1484>	5 aprilie 6993 (nr. 194) 1485	13 iunie 6994 (nr. 198) 1486	30 iunie 6994 (fără sf.d.; nr. 199)	10 sept. 6995 (nr. 201) 1487	13 iunie 6995 (nr. 204) 1487	31 iulie 6995 (nr. 205) 1487	27 nov. 6996 (nr. 209) 1487		
Titlul/ Dregătoria											
1.	jupan	Dragomir al lui Manea/al lui Udriște (20)									
2.	jupan	Neagoe al lui Borcea (22)									
3.	jupan	Draghici al lui Stoica (Vintilescul, 20-21)									
4.	jupan	Vintilă Florescul	→	← Vintilă Florescul (26)							
5.	jupan(i)										
6.	jupan			Dimitru Ghizdaviță (19-20)					Barbul Craiovescul (17-18) Cârștian din Stăncești Badea din Cojești (15)		
7.	(m.) vornic	j. Cârștian din Stăncești (17)		→	← j. Vintilă Florescul		→		← j. Părvul Craiovescul (18)		
8.	logofăt	j. Staico (24)									
9.	stolnic	(j.) Danciul Gogoșe (fratele Craioveștilor, 18)									
10.	visier	← Stanciul		→		← Staico					
11.	spătar	Vladislav						Milco	Vladislav		
12.	paharnic	Hărgota						→		← Colțea	
13.	comis	Alb(u)									
14.1.	stratormic	Colțea								→	← Neag
14.2.	stratormic	Rodea								2014	

Tabelul 3. Anii 1488-1489 (după *DRH*, B, vol. I; nota 73 de mai sus; (1.) B. I. Bojovič, *Chilandar et les pays roumains...*, doc. nr. 1, p. 125-126)

Data doc.		4 febr. 6996	10 aprilie 6996	17 aprilie 6996	11 iulie 6996 indiction 6	5 sept. 6996 indiction 6 1487 (nr. 206) <1488>	8 ian. 6997 (nr. 213) 1489 6997 <21 aprilie 1489> (nr. 215)	25 aprilie 6997 (nr. 216)	20 iunie 6997 indiction 7 (nr. 217) 1489
Titlul/ Dregătoria		(nr. 210) 1488	(nr. 211)	(nr. 212)	(1.)		(nr. 213) 1489		(nr. 216)	(nr. 217) 1489
1.	jupan	Dragomir al lui Manea/al lui Udriște (20)								
2.	jupan	Neagoe al lui Borcea (22)								
3.	jupan	Draghici al lui Stoica (Vintilescul, 20-21)								
4.	jupan	Vintilă Florescul (26)								
5.	jupan			Barbul (17-18) de la Craiova						Barbul Craiovescul
6.	jupan		Cărstian	Cărstian (17) din Stăncești						
7.	(m.) vornic	j. Părvul Craiovescul (18)								
8.	logofăt	j. Staico (24)								
9.	stolnic	(j.) Danciul Gogoșe		→		← Alb(u)			Alb(u)	
10.	vistier	Staico								
11.	spătar	Vladislav								
12.	paharnic	Colțea				→			← Dumitru	
13.	comis	Alb(u)		→		← Danciul Gogoșe			Danciul Gogoșe (fratele Craioveștilor, 18)	
14.1.	stratonic	Neag								
14.2.	stratonic	Rodea								
2014										

Tabelul 4. Anii 1489-1491 (după DRH, B, vol. I)

Data doc.	4 iulie 6997 (nr. 218) 1489	3 aug. 6997 (nr. 219)	11 sept. 6998 indiction 8 (nr. 220)	2 oct. 6998 (nr. 221)	7 ian. 6998 (nr. 222) 1490	12 aprilie 6998 (nr. 224)	26 iulie 6998 (nr. 226)	23 febr. 6999 (nr. 227) 1491	3 sept. 7000 indiction 10 (nr. 228) 1491
Titlul/ Dregătorie									
1. jupan			Dragomir al lui Manea/al lui Udriște (20)						Dragomir Udriște
2. jupan			Neagoe al lui Borcea (22)						Neagoe al lui Borcea →
3. jupan			Draghici al lui Stoica (Vintilescul, 20-21)						Draghici Vintilescul
4. (m.) vornic			j. Părvul Craiovescul (18)						j. Părvul Craiovescul
5. logofăt			j. Staico (24)						j. Staico
6. comis			Danciul Gogoșe (fratele Craioveștilor, 18)						Danciul Gogoșe
7. vistier			Staico					→	← Tudor (26)
8. spătar			Vladislav					→	← Stroe Bugheanul (25)
9. paharnic			Dumitru/Dimitru						Dimitru
10. stolnic			Alb(u)						Alb
11.1. stratomic/ postelnic			Neag						Neag
11.2. stratomic/ postelnic			Rodea →	← Radul (fratele Craioveștilor, 19)		Rodea	Dragomir	Radul	Radul ²⁰¹²

Nu am putut stabili o legătură între Vladislav spătar și omonimul domn.

Tabelul 5. Anii 1492-1493 (după DRH, B, vol. I)

Data doc.		6 mai 7000	9 iulie 7000	8 sept. 7001	9 oct. 7001	10 aprilie 7001	30 mai 7001	3 iunie 7001	15 iunie 7001	16 iunie 7001	19 iunie 7001
		(nr. 229) 1492	(nr. 230)	(nr. 233)	(nr. 234)	(nr. 236/237) 1493	(nr. 238)	(nr. 239)	(nr. 240)	(nr. 241)	(fără sf. d.; nr. 242) 1493
Titlul/ Dregătoria											
1.	jupan	Dragomir al lui Manea/al lui Udrighe (20)					→				
2.	jupan						← Barbul Craiovescul (17-18)				
3.	jupan	Draghici al lui Stoica (Vintilescul, 20-21)					→				
4.	jupan f. vornic	← Cârștian din Stăncești (17)									
5.	(m.) vornic	j. Părvul Craiovescul (18)									
6.	logofăt	j. Staico (24)									
7.	visier	Tudor (26)									
8.	spătar	Stroe Bugheanul (25)									
9.	comis	Danciul Gogoșe (fratele Craioveștilor, 18)									
10.	paharnic	Dumitru/Dimitru									
11.	stolnic	Alb(u)									
12.1.	stratormic/ postelnic	Neag					→ ← Radul (fratele Craioveștilor)				
12.2.	stratormic/ postelnic	Radul (fratele Craioveștilor, 19)					→				
Măi sunt martori: Milco spătar la 8 sept. 1492 (apare și Stroe spătar; doc. dat de Io Radul vv.); Radul Furcovici elucer la 9 oct. 1492.							Neag				2012

IULIANA STAVARACHI*

**MEȘTEȘUGARI ȘI NEGUSTORI
ÎN MAHALAUA MUNTENIMII DIN SECOLUL XVII
PÂNĂ LA INSTITUIREA REGULAMENTULUI ORGANIC.
DISTRIBUIRE SPAȚIALĂ ȘI CRONOLOGICĂ**

Paginile următoare au drept obiectiv enunțarea și evidențierea unor date cu privire la cele două ramuri principale ale activității profesionale desfășurate de locuitorii mahalalei Muntenimii¹, imediat după atestarea ei (1669)² și până în preajma anului 1831. Intervalul de timp supus atenției noastre coincide cu o creștere semnificativă a activităților profesionale, dar mai ales cu diversificarea lor, în special după mutarea scaunului domnesc la Iași și stabilirea definitivă, tot aici, a capitalei Moldovei (în accepțiunea modernă a cuvântului).

Ne propunem realizarea unei analize strict cantitative și descriptive a celor două grupuri sociale enunțate – negustorii și meșteșugarii –, urmărind principalele categorii întâlnite în mahala, dar și distribuția lor teritorială. Interesul nostru este acela de a-i identifica pe mahalagii negustori sau meșteșugari, locuitori ai Muntenimii, și de a-i repune în geografia lor cotidiană³, în corpul mahalalei, individualizându-i ca actori sociali. Nu ne propunem să realizăm studii de caz pentru unii membri reprezentativi ai categoriilor profesionale amintite și nici să reconstituim strategiile de inserție și promovare socială, comportamentele în cadrul grupului sau a mahalalei etc.⁴.

Pe parcursul cercetării, am întâmpinat multe dificultăți, din cauza, în mare parte, a specificității surselor folosite, cele documentare. De asemenea, dată fiind varietatea unor categorii profesionale, nici demarcarea dintre negustori și meșteșugari nu este prea facilă. La fel de dificilă este și stabilirea – pentru o parte dintre negustorii menționați în documente – ramurii de negoț, o parte dintre ei apărând cu simpla denumire de negustor/cupeț. Nu în cele din urmă, pentru un număr semnificativ de mahalagii deținem știri documentare izolate și lacunare. Ei sunt amintiți, de cele mai multe ori, ca

* Doctor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹ Descrierea cadrului geografic și a limitelor mahalalei Muntenimii în Iuliana Stavarachi, *Considerații cu privire la cercetarea structurilor socio-spațiale din orașul Iași: mahalaua Muntenimii până la 1800. Timp și spațiu* în *AȘUI*, s.n., istorie, LX (2014), p. 307–319.

² *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, *Acte interne (1661–1690)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 238–239, nr. 267 (în continuare, *Documente Iași*).

³ Jacques Le Goff, *Negustorii și bancherii în evul mediu*, traducere de Nicole Ghimpețeanu, București, Editura Meridiane, 1994, p. 6.

⁴ Pentru o investigație complexă a realităților sociale privind negustorii din Țara Românească, a se vedea Gheorghe Lazăr, *Les marchands en Valachie XVIIe–XVIIIe siècles*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2006.

martori la întocmirea unor acte sau datorită relațiilor de vecinătate cu cineva, puține documente ne oferă date referitoare la viața și activitatea lor. Nu este aici locul pentru a-i numi pe toți acei negustori sau meșteșugari care s-au perindat prin mahala de-a lungul timpului; cei mărunți, prin prisma atestărilor documentare, erau trecuți cu vederea, în speranța că, într-o anumită măsură, se vor fi încadrat, la rândul lor, fenomenului mai amplu conturat în paginile de mai jos.

Un teritoriu întins precum era cel al Muntenimilor⁵, aflat la marginea nordică a orașului, cu un areal segregat în loturi dispuse de-a lungul numeroaselor drumuri și ulițe principale sau secundare⁶, a cuprins în granițele sale o populație urbană mobilă și eterogenă, fapt care a determinat o permanentă evoluție a domeniului ocupațional. Documentele tot mai numeroase, care ne prezintă cotidianul lumii urbane ieșene începând cu secolul XVII⁷, ne arată că mahalaua i-a înglobat, deopotrivă, alături de slujbași și dregătorii mici și mari, pe meșteșugari (cei care răspundeau diferitelor necesități ale vieții urbane – lucrători în lemn, piatră, cei din producția alimentară sau textilă etc.), precum și pe diverșii negustori al căror număr a crescut de la un deceniu la altul, în același timp cu liberalizarea treptată a comerțului din Țările Române.

Stabilirea reședinței domnești, apoi a capitalei la Iași a fost elementul care a stat la baza transformării economice a acestui centru urban. Prezența permanentă a domnului a însemnat o creștere a populației, care-i cuprindea pe slujbașii curții domnești, boierii din anturajul său și slugile acestora, precum și populația rurală atrasă de mirajul orașului. Acestora li s-a adăugat populația străină, încurajată de autorități în procesul de așezare în capitala Moldovei, îndeletnicirile noilor sosiți (de negoț sau meșteșug) fiind necesare într-o capitală aflată în plină dezvoltare⁸. Expansiunea teritoriului urban și creșterea populației au încurajat și înmulțirea meșteșugurilor sau a produselor comercializate, produse care și-au găsit o piață de desfacere tot mai însemnată în preajma curții domnești și a celor boierești, din ce în ce mai numeroase în peisajul urban ieșean din secolele XVII–XVIII⁹. Toate aceste schimbări au dus la propulsarea Iașilor pe primul

⁵ Mahalaua Muntenimii este singura structură urbană ieșeană care, la jumătatea secolului XVIII, datorită extinderii teritoriale, a fost divizată în trei părți; Muntenimea de Jos, de Mijloc și cea de Sus au format trei fâșii paralele, având ca limite, în partea de jos, Ulița Hagioaiei și Drumul Păcurarilor și, în partea de sus, Drumul Hotinului și Sărăria.

⁶ O cercetare asupra drumurilor din Moldova și Țara Românească la Marius Chelcu, *Drumuri și orașe în Moldova secolelor XVI–XVIII. Câteva observații*, în Laurențiu Rădvan (ed.), *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI–XVIII. Studii și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006; Laurențiu Rădvan, *Drumuri de țară și drumuri de oraș în Țara Românească în secolele XVII–XVIII*, în idem (ed.), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident – tranziția de la medievalitate la modernitate*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 67–115.

⁷ *Documente Iași*, vol. I, *Acte interne (1408–1660)*, editate de Petronel Zahariuc și Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 1999; vol. II, *Acte interne (1661–1690)*; vol. III, *Acte interne (1691–1725)*; vol. IV, *Acte interne (1726–1740)*, 2001; vol. V, *Acte interne (1741–1755)*; vol. VI, *Acte interne (1756–1770)*, 2002; vol. VII, *Acte interne (1771–1780)*, 2005; vol. VIII, *Acte interne (1781–1790)*; vol. IX, *Acte interne (1791–1795)*, 2007; vol. X, *Acte interne (1796–1800)*.

⁸ Despre dezvoltarea economică a Iașilor începând cu secolul XVI a scris N. Iorga, *Istoria comerțului românesc – epoca mai nouă*, București, 1925; idem, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906; Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939; Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, Editura Academiei Române, 1969; Constantin Stoida, Ioan Caproșu, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova – de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Chișinău, Universitat, 1992; Vasile Neamțu, *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor ieșene legate de alimentația populației în secolul al XVII-lea*, în *AȘUI*, XVII (1971), p. 220–240.

⁹ Pentru perioada de până la sfârșitul secolului XVII a se vedea și Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV–XVII)*, București, Editura All, 1997.

loc în rândul centrelor meșteșugărești și comerciale din Moldova. Astfel, meșterii și negustorii ajungeau, spre finalul secolului XVII, suficient de numeroși pentru a se organiza juridic sub forma unor bresle¹⁰, stabilindu-și perimetre locative specifice și oferind nume unor ulițe sau, mai târziu, unor mahalale¹¹.

În cazul mahalalei Muntenimii, amestecul meșterilor, negustorilor, diferiților slujbași sau orașenilor simpli cu diverși dregători și boieri, mici sau mari, a împiedicat impunerea zonei ca habitat de locuire aferent unui grup etnic anume sau unei anumite îndeletniciri. Totuși, diversitatea profesională a zonei nu a stat în calea formării unor aglomerări de locuire de mici dimensiuni în cele trei zone, respectându-se criteriul ocupațional, întărit uneori și de legăturile de rudenie.

Meșteri și meșteșuguri

Meșteșugarii sunt printre cei mai vechi locuitori ai Muntenimilor, un lucru ușor de intuit chiar și în absența atestărilor documentare sau arheologice. Aceștia au jucat un rol primordial în extinderea habitatului urban prin construirea locuințelor, precum și prin producerea de bunuri necesare mahalagiilor așezați într-un număr tot mai crescut în partea nordică a orașului. Pe o parte din acești mahalagii, care s-au specializat în diferite meșteșuguri, îi vom enumera mai jos, selecția fiind dictată de materialul documentar avut la dispoziție. Puținătatea documentelor personale¹² reprezintă principalul impediment în realizarea unor profiluri mai consistente decât numele, profesia sau domiciliul. Astfel, pentru o însemnată parte a lor, nu avem datele prin care să-i plasăm mai bine în mediul social, stabilindu-se legăturile de rudenie, relațiile de vecinătate, dar și alte aspecte ale propriului cotidian. Pentru o altă parte, și mai însemnată a mahalagiilor, absența informațiilor îi împinge în categoria largă a necunoscuților, care au constituit țesutul lumii urbane ieșene.

Meșteșugarii au reprezentat categoria socio-profesională cea mai numeroasă a mahalalei, cuprinzând-i pe meșterii autohtoni, dar și pe alogenii care au sosit în capitala Moldovei atrași de numeroasele posibilități de câștig, precum și de privilegiile primite. Dacă meșterii locali erau întâlniți pe tot cuprinsul orașului, străinii (greci, ruși, sârbi, albanezi, poloni, cazaci, unguri, nemți armeni, evrei etc.) care s-au stabilit în Iași începând cu a doua jumătate a secolului XVII au preferat așezarea în zonele periferice ale Iașilor, de-a lungul căilor de tranzit, în concordanță cu activitățile în care erau implicați; în plus, mai erau încurajați de loturile libere existente și de prețurile mici de închiriere. Astfel, amestecul etnic de pe ulițele din centrul orașului s-a răspândit cu rapiditate și în zona periferică, a mahalalelor.

Un prim meșter menționat în Muntenime era Calodi, la 1689, activând în domeniul prelucrării metalelor prețioase, așa cum ne sugerează denumirea ocupației – „zlătar”. Prezența acestuia în mahalaua Muntenimii nu era, cu siguranță, una întâmplătoare, într-o perioadă în care numărul meșteșugarilor ocupați cu prelucrarea acestor metale era tot mai însemnat în Târgul Făinii¹³, la capătul orașului, acolo unde aveau posibilitatea să-și desfășoare activitatea în deplină libertate. Din păcate, nu s-au păstrat date privind

¹⁰ N. Grigoraș, *Unele aspecte privind breslele din orașele moldovenești în secolele XVI–XVIII*, în *SRdI*, tom 22 (1969), nr. 6, p. 1103–1125.

¹¹ Mahalaua Potcovarilor din preajma bisericii Bărboi (Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 157).

¹² Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 7.

¹³ În Târgul Făinii locuiau și alți meșteri ai metalelor, precum căldărarii sau potcovarii (Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 157).

amplasarea atelierului deținut de Calodi, meșter cu proprietăți atât în Muntenime, cât și pe Podul Vechi¹⁴, el apărând menționat ca martor și în zona centrală a orașului. Despre proprietatea din Muntenime știm că o moștenise de la Maria, a doua sa soție, care înainte de a muri îi lăsase întreaga avere pentru a se îngriji de pomenirea ei¹⁵. Dintr-un act de vânzare din 1692, aflăm că zlătarul nu mai era în viață, o parte din avere fiindu-i moștenită de cea de-a treia soție, „Mierla Calodiasa din Iași, a lui Calodi ce-au fostu zlătar”¹⁶. Un singur copil ne este menționat documentar, în urma celor trei căsătorii, ca fiu al lui Calodi și al Tudosiei, prima dintre cele trei soții: și anume Enachi, care-i moștenise, pe lângă avere, și meșteșugul. Enachi era menționat și el ca zlătar, atunci când vindea două dughene primite de la Tudosia, aflate pe Podul Vechi, alături de casa în care locuise tatăl său¹⁷. Zlătar era și Neculai Bârgău, care locuia în apropierea bisericii Curelari, fiind menționat ca martor în actele unui loc¹⁸, precum și Ștefan Țigan, locuitor al Muntenimii de Mijloc, din zona Târgului Boilor, acolo unde deținea o casă ridicată pe locul domnesc¹⁹. Lupașcu zlătar era unul dintre „ulicenii” care locuiau la deal de Târgul Făinii, spre Muntenimea de Jos, lângă Ulița Fânului²⁰, iar la 1780, era menționat în documente și Ștefan zlătar, „țagan al log(o)f(ă)t(ului) Ioan Cant(acuzino)”, care se judeca cu boierul Iordachi Aslan, alături de alți mahalagii, pentru locul casei sale²¹. Dacă pentru perioada de până la jumătatea secolului XVIII prezența zlătarilor nu poate fi legată de specificul de locuire al mahalalei, odată cu așezarea boierilor în Muntenime, numărul meșterilor care prelucrau metalele prețioase a crescut. Tot în categoria lucrătorilor de metale din mahala se numărau și lăcătușii, mult mai prezenți în Iași, începând cu secolul XVIII. Sunt atestați în zona nordică a orașului Barbu lăcătuș, care locuia pe Ulița Muntenimii la 1706, atunci când era martor la vânzarea casei lui Ivan Cazacul²², și Alexandru lăcătuș, la 1820, fiind înscris în catagrafie la categoria „sudiților rusești”²³. La fel ca în tot cuprinsul Iașilor și nu numai, cei care se ocupau cu prelucrarea metalelor erau în special Țiganii, domnești sau boierești.

Prelucrarea lemnului și a pietrei au fost preocupări centrale ale meșterilor din Iași, într-o perioadă în care numărul construcțiilor a crescut constant, meșterii cu astfel de îndeletniciri nelipsind din Muntenime. Din categoria lemnarilor, documentele l-au reținut pe „Ghiorghiță lemnar”, care-și avea locuința în Muntenimea de Sus²⁴. Înmulțirea construcțiilor din piatră în secolul XVIII, dar mai ales la începutul veacului XIX, și numărul ridicat de pivnițe au generat o sporire a numărului pietrarilor în tot cuprinsul orașului, implicit și în Muntenime. Toader pietrar locuia, la jumătatea veacului XVIII, în Muntenime, deasupra Uliței Hagioaiei, stăpânind o casă cu loc întins²⁵. Un alt Toader locuia în zona bisericii Prapadoamna Paraschiva, la 1778, fiind căsătorit cu Ilinca, sora

¹⁴ *Documente Iași*, vol. II, p. 228–229, nr. 259.

¹⁵ *Ibidem*, p. 575, nr. 655.

¹⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 33, nr. 38.

¹⁷ *Ibidem*, p. 55, nr. 66.

¹⁸ *Ibidem*, vol. IV, p. 94, nr. 129.

¹⁹ *Ibidem*, vol. VII, p. 624, nr. 473.

²⁰ *Ibidem*, vol. VI, p. 114, nr. 130.

²¹ *Ibidem*, vol. VII, p. 623–625, nr. 473.

²² *Ibidem*, vol. III, p. 277, nr. 302.

²³ *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, editate de Ioan Caproșu, Mihai-Răzvan Ungureanu, vol. I (1755–1820), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 373.

²⁴ *Documente Iași*, vol. VI, p. 543, nr. 623.

²⁵ *Ibidem*, vol. VI, p. 123, nr. 142; p. 48, nr. 55; p. 647, nr. 745.

lui Ștefan cârciumar²⁶. Cu prelucrarea pietrei în deceniile VIII–IX se ocupau și Gheorghe Scurtu (căsătorit cu Paraschiva, cei doi deținând o casă în Muntenimea de Mijloc), Simion pietrar²⁷, care locuia în vecinătatea casei lui Gheorghe, Dumitru²⁸, precum și Toader din Muntenimea de Sus²⁹. Tot în acest perimetru, spre marginea orașului, sunt menționați alți doi pietrari, Luca și Ioniță, așezați în vecinătate. La baza Copoului exista, în deceniile VII–VIII din secolul XVIII, un alt nucleu de locuire al pietrarilor, format din Gavril „chetrar”³⁰, precum și alți confrăți de breaslă³¹. La începutul secolului următor, prezența pietrarilor a devenit o constantă în statistici, numărul lor fiind tot mai ridicat. La 1808, erau 11 pietrari în Muntenime³², dintr-un total de 42, câți erau atestați în tot orașul. Numărul s-a păstrat și la 1820, când în tot cuprinsul Iașilor erau înregistrați 64 de meșteri ce se ocupau cu prelucrarea pietrei³³.

Alături de pietrari și alți meșteri au desfășurat activități în domeniul construcțiilor; așa au fost cărămidarii și teslarii, fie ei localnici sau străini, care au contribuit mai ales la înfrumusețarea fațadelor construcțiilor, pe lângă ridicarea lor, precum și la creșterea numărului lăcașurilor de cult. Un Miron, „fiul cărămidarului”, locuise înainte de 1750 în partea sudică a Muntenimii, spre Căcaina³⁴, iar la 1820 erau menționați în catagrafie alți trei meșteri: Crăstian cărămidar, sudit nemțesc³⁵, Mihai și Vasile, meșteri cărămidari ai Bisericii Catolice³⁶. În schimb, numărul teslarilor a fost cu mult mai mare în mahala, reprezentând una dintre categoriile profesionale cele mai răspândite; ei desfășurau aproximativ aceleași activități ca dulgherii, lucrând în lemn casele mahalagiilor³⁷. Despre lucrările realizate de teslari pentru mahalagii din zonă aflăm dintr-un document de învoială încheiat între Dumitru Prale, calfă a teslarilor din Iași³⁸, și Năstase cizmar. Cel din urmă îi oferea o casă lui Dumitru Prale și soției sale, Maria, în Muntenimea de Sus, în schimbul unor lucrări pe care trebuia să le facă la o altă casă a cizmarului aflată pe aceeași uliță: să așeze cosoroabe la acoperiș, căpriori și leături, să-i pună șindrilă bătută în cuie, să-i facă un cerdac în fața casei, să-i ridice o șandrama deasupra „gârliciului pivniții” și să-i construiască cinci obloane³⁹. Pentru teslarii din Muntenime observăm că spațiul de locuire a fost răspândit mai ales în zona de sus și de mijloc a mahalalei, pentru întreg secolul XVIII. În deceniul VI, erau menționați Vasile Benderliul teslar, locuitor în Muntenimea de Jos, în Sărărie⁴⁰, și Ilie teslarul⁴¹ din Muntenimea de Mijloc. Tot atunci, Ileana teslărița locuia în Muntenime, la deal de Ulița Hagioaiei, unde se

²⁶ *Ibidem*, vol. VII, p. 459, nr. 348.

²⁷ *Ibidem*, p. 543–544, nr. 413.

²⁸ *Ibidem*, p. 548, nr. 418.

²⁹ *Ibidem*, vol. VII, p. 620, nr. 471.

³⁰ *Ibidem*, vol. VIII, p. 413–414, nr. 326.

³¹ Un Sandu pietrar din Muntenimea de Mijloc (*ibidem*, vol. X, p. 25–29, nr. 21), Miron (*ibidem*, vol. VII, p. 624, nr. 473) și Ion (*ibidem*, vol. VIII, p. 192, nr. 144).

³² Andrei, Petrachi, Iordachi, Ion Bănciu, Simion, Sandu, Isac, Toader, Ioniță Mihalachi, Alixandru și Ion Munteanu (*Documente statistice*, vol. I, p. 197–208).

³³ Ion pietrar, Vasile Chiruți, Anton, Ianuș, Andrei, Matei, Grigori, Vasile, Iosif, Dominte, Ion (*ibidem*, p. 350–401).

³⁴ *Documente Iași*, vol. VII, p. 309, nr. 244.

³⁵ *Documente statistice*, vol. I, p. 377.

³⁶ *Ibidem*, p. 397.

³⁷ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 166.

³⁸ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 187–188.

³⁹ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 283, nr. 210.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. VI, p. 351, nr. 380.

⁴¹ *Ibidem*, p. 390–340, nr. 431.

judeca cu megieșii pentru o „șușalniță neîngrădită”⁴²; iar Maria, „femeie săracă”, văduva lui Ion teslar venit în Iași de la Miclăușeni, vindea casa cumpărată de soțul ei în mahala, după moartea acestuia⁴³. Un Constantin teslar din Iași, căsătorit cu Maria, locuia în Muntenimea de Sus, la mijloc de secol XVIII⁴⁴, tot în zonă fiind așezați Grigoraș (pe un loc domnesc, alături de casele lui Iordachi și Matei Cantacuzino)⁴⁵, Toader, om bătrân, și Marin, cu toții teslari⁴⁶. Despre Toader știm că provenea dintr-o familie de meșteri rotari (tatăl său era Mihai rotarul). El era căsătorit cu Iftimia, cei doi având și o fiică, Parascheva. Situația lor materială nu era una stabilă; după o viață în care-și practicasese meseria de teslar, Toader era nevoit să-și vândă casa părintească din zonă, serdarului Arghiri Cuza, la 1789, după ce o reparase, „fiind ei la nevoie și având trebuință de a-și înzestra fiica, ajunsă la vârsta măritatului”⁴⁷. Vasile teslar, „scutelnic al Sfeti Spiridon”, s-a numărat printre mahalagii Muntenimii de Mijloc⁴⁸, la fel ca și Vasile Chișioneanul, mahalagiu cu aceeași îndeletnicire⁴⁹.

La trecerea dintre secole era menționat ca martor pentru spațiul Muntenimii de Sus Hariton teslarul⁵⁰, iar în primele decenii sunt menționați, printre alții⁵¹, Simion și fiul său, Ion, alături de Neculai calfă de teslari⁵² sau de Iancu⁵³. Dacă în a doua jumătate a secolului XVIII majoritatea teslarilor locuiau în partea de nord a orașului (sunt menționați zece meșteri, la 1755, și opt, la 1774, în Iași), numărul lor a crescut semnificativ în doar trei decenii, fapt explicat prin accelerarea ritmului de construire. În capitala Moldovei erau atestați, la 1808, în jur de 61 de teslari și nu mai puțin de 100 la 1820⁵⁴. Tot de prelucrarea lemnului s-a ocupat și Sandu butnar, care confecționa diferite obiecte necesare unei gospodării (butoaie, putini etc.)⁵⁵. Cele mai căutate dintre ele trebuie să fi fost buțile de vin, având în vedere numeroasele vii de pe moșia Copoului, aflată în nordul Muntenimii, sau cele pentru transportul și depozitarea rachiului și a mierii. În mahala, Sandu este menționat, începând cu anul 1760, atunci când cumpăra o casă de la aprodul Ioniță, pe care a stăpânit-o până la 1777⁵⁶.

Din categoria meșteșugurilor practicate de o parte însemnată dintre locuitorii Muntenimii au făcut parte și cele care vizau prelucrarea pieilor și a țesăturilor. Aceste îndeletniciri rămăneau cele mai numeroase din întregul oraș, transformând Iașii în cel mai însemnat centru de prelucrare a pieilor din Moldova⁵⁷. Cu privire la prelucrarea

⁴² *Ibidem*, p. VI, p. 478–479, nr. 547.

⁴³ *Ibidem*, vol. VIII, p. 42, nr. 24.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. VI, p. 586, nr. 672.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. VIII, p. 353, nr. 271.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 368–369, nr. 287.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 621, nr. 489.

⁴⁸ *Ibidem*, vol. VII, p. 624, nr. 473.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. IX, p. 320, nr. 341.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 356, nr. 369.

⁵¹ Vasile Scurtu locuia la 1808 în Muntenime (*Documente statistice*, vol. I, p. 207), Ștefan teslar (*ibidem*, p. 367), Nichita și Ion, veniți din Rusia, Alexandru (*ibidem*, p. 373, 377), Gheorghe (*ibidem*, p. 385), cu toții fiind teslari, mahalagii din Muntenime, la 1820.

⁵² *Ibidem*, vol. I, p. 199–200, 203.

⁵³ ANI, Documente, CDXXIX/101, f. 1–2.

⁵⁴ Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în Ștefan Pascu (ed.), *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj-Napoca, 1972, anexa III.

⁵⁵ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 260.

⁵⁶ *Documente Iași*, vol. VI, p. 268, nr. 312; vol. VII, p. 323, nr. 258; Neculai rusul, butnar și el era menționat în Muntenimea de Jos, la 1774, la fel ca și Constantin cocioban (*Documente statistice*, vol. I, p. 121); iar la 1808 apare menționat Constantin butnar, căsătorit cu Irina, scutit de la plata birului (*ibidem*, p. 199).

⁵⁷ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri – până la 1821*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 254.

pieilor aduse în secolul XVIII din Transilvania și nu numai⁵⁸, sunt atestați în mahala blănării, cojocării, ciubotării (cizmării), curelării sau tălpălării. În Muntenime s-au mutat, la 1730, Ion Lăpușneanu blănar și soția lui, Vasâlca⁵⁹; iar Vasile blănar căsătorit cu Lupa, fata lui Iordachi Caracatiță, cumpăra, la 1756, de la epitropii bisericii Sf. Nicolae, o casă în Muntenime, pe Ulița Păcurarilor, și una de la Grigoraș, vecin al său, câțiva ani mai târziu⁶⁰. Blănari erau în deceniul șase al secolului XVIII și Zanfir, mahalagiu din Muntenimea de Jos⁶¹, Sandul și Iordachi, om bătrân⁶², și alții⁶³. Deși între blănărit și cojocărit nu există o delimitare clară⁶⁴, la fel cum nu știm câți dintre blănari erau meșteșugari și câți comercianți⁶⁵, acest lucru fiindu-ne dovedit chiar de menționarea în alternanță a celor două meșteșuguri, pentru același mahalagiu⁶⁶. Constantin mahalagiu, ginerele lui Vasile Bunduc, era menționat când blănar⁶⁷, când cojocar⁶⁸. Tot pentru mahalaua Muntenimii erau atestați, în zona de jos, Grigore cojocarul⁶⁹ și Vasile cojocar mort la 1750, anul în care văduva sa, Zamfira, vindea casa lor din mahala⁷⁰. În secolul următor, îl întâlnim ca mahalagiu pe starostele cojocarilor, Petre, care, la 1808, mai cumpăra o casă aflată lângă proprietatea sa, de la Ileana și Ioniță ciubotar, finii săi⁷¹; dar și pe Dima blănar, care primea de la mahalagii din jur o mărturie, în 1819, pentru un drum mai vechi, din vecinătatea locului său, din Muntenimea de Mijloc⁷². Tălpălării, la rândul lor, și-au întemeiat propria mahala în capitala Moldovei, mahalaua Tălpălărilor. Unii au optat însă să-și aleagă, spre așezare, și alte zone din Iași. Printre acestea s-a numărat și mahalaua Muntenimii, dată fiind apropierea dintre cele două structuri urbane. Un Vasile tălpălar locuia în preajma Drumului Păcurarilor și a bisericii Sf. Nicolae de Sus, la 1756⁷³, în apropierea mahalalei Tălpălărilor, iar Gheorghe tălpălarul era amintit ca fost proprietar al unei case, pe care o deținea Andrei cantaragiu, tot în același interval de timp⁷⁴.

⁵⁸ Constantin Stoide, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 22–24.

⁵⁹ *Documente Iași*, vol. IV, p. 72, nr. 94.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. VI, p. 23, nr. 26; p. 460, nr. 522; Sorin Ifțimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*, Iași, Editura Trinitas, 2008, p. 218–254.

⁶¹ *Ibidem*, p. 256, nr. 296.

⁶² *Ibidem*, p. 556–557, nr. 630; p. 569, nr. 647.

⁶³ Constantin blănar, din Muntenimea de Sus, era ginerele lui Vasile Bunduc ciubotar (*ibidem*, vol. VII, p. 631–632, nr. 483), iar Ioniță Țulea era blănar din Muntenimea de Mijloc (*ibidem*, vol. VIII, p. 403–404, nr. 315). Lângă biserica Buna Vestire locuia și Dima Casian blănar și soția sa, Paraschiva (*ibidem*, VIII, p. 453–454, nr. 361).

⁶⁴ Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, 1857, p. 134–135; vezi și privilegiile breslei blănărilor și cojocarilor din 1808 (*IN*, fasc. 3/1923, p. 129, nr. CVII).

⁶⁵ Blănării obținuseră, la sfârșitul secolului XVIII, atât dreptul de confecționare, cât și cel de comercializare (Sigmund Prager, *Blănăria în trecutul țărilor românești. Colecțiune de documente*, București, 1906), ceea ce îngreunează plasarea lor exactă în categoria meșteșugarilor sau a negustorilor.

⁶⁶ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 172.

⁶⁷ *Documente Iași*, vol. VII, p. 631–632, nr. 483.

⁶⁸ *Ibidem*, VIII, p. 283, nr. 210.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 556–557, nr. 630.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. VI, p. 489, nr. 562.

⁷¹ ANI, Documente, CDXXX/50, (1808), f. 1–2. Acesta își avea toate casele amanetate la Sava Răzmeriță pentru un împrumut de 1.500 de lei, pe care nu reușise să-l returneze până la moarte (*idem*, CDXXX/95 (1827), f. 1–2).

⁷² *Idem*, CDXXIX/101, (1819), f. 1–2; 130 (1828), f. 1. Pentru secolul XIX, documentele statistice rețin pe următorii blănari și cojocari: Ioniță Stăncescu blănar, Ion blănar căsătorit cu Ileana, care deținea în atelierul meșteșugăresc și o slugă, Mihai Racovățu blănar, Ioniță blănarul căsătorit cu Irina, care avea în atelier două calfe și un tovarăș, la 1808 (*Documente statistice*, vol. I, p. 199–203), precum și Ion Tule cojocar, Vasile cojocar și Tudora, soția lui, care luase de suflut doi copii ai lui Neculai Negre (*ibidem*, p. 199, nr. 203).

⁷³ *Documente Iași*, vol. VI, p. 50–51, nr. 60.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 142, p. 123.

Numărul meșterilor cizmari și ciubotari din mahala nu a fost unul ridicat. Majoritatea își stabileau locuințele ținând seama de profilul activităților derulate: cizmarii în mahalaua Bărboi, iar ciubotarii pe Ulița Ciubotărească, din preajma Mitropoliei⁷⁵, fie în propria mahala, formată mai târziu în preajma mănăstirii Golia, spre Podul Hagioaiei, în apropierea bisericii Curelarilor⁷⁶. Cea din urmă așezare, apropiată de zona Muntenimilor, a facilitat răspândirea ciubotarilor în spațiul mahalalei, pe parcursul veacului XVIII și la început de secol XIX. Aceștia își aveau casa și atelierul în special în Muntenimea de Sus, spre extremitatea dinspre Păcurari; acolo se afla majoritatea ciubotarilor care au locuit în Muntenime mai bine de un secol. Dintre aceștia reținem pe Constantin ciubotar, fiul „babei” Catrina, căsătorit cu Paraschiva, care locuia în Muntenimea de Sus⁷⁷, sau pe frații Toma și Gavril, amândoi ciubotari⁷⁸. Tot acolo îl găsim și pe Vasile Bunduc ciubotar, care locuia la Drumul Păcurarilor, la vale de biserica Sf. Paraschiva; meșterul era mort la 1778, atunci când cele două fete ale sale, Ilinca și Safta, se judecau cu mătușa lor, Safta Alicioaia pentru casa părintească⁷⁹. Ilinca ciubotărița era văduva lui Acsinti, care practicase acest meșteșug tot în Muntenimea de Sus, în partea nordică a mahalalei. De asemenea, era atestat ca martor, în mai multe mărturii, și Toma ciubotaru⁸⁰. Spre Muntenimea de Jos, în Târgul Vitelor, a locuit Oprea ciubotar, cu familia sa (soția Vasâlca și fiul Ion), iar spre Sărărie s-au așezat Maftei și Andrei ciubotari, cel dintâi mort în ultimii ani ai secolului XVIII⁸¹. În Muntenimea de Mijloc, pe Drumul Hotinului, locuia la începutul secolului XIX Vasile ciubotar, văduv, cu fiica sa Ileana și cu Andrei ciubotar, cumnatul său. Ileana s-a măritat tot cu un meșter ciubotar, Ioniță, cei doi locuind tot în aceeași zonă a mahalalei, la unchiul lor⁸². Pavel și Iordachi, fiii lui Vasile pitar, aleseseră amândoi meșteșugul ciubotăriei, ei locuind alături de mama lor, în Muntenimea de Sus, la 1811, când erau cu toții menționați ca martori⁸³.

Meșteșugurile legate de prelucrarea țesăturilor s-au aflat într-o continuă dezvoltare încă de la începutul secolului XVI⁸⁴; ele trebuiau să răspundă necesităților populației urbane, aflate într-o permanentă creștere⁸⁵. Astfel, meșterii croitori reprezintă unul dintre grupurile profesionale cele mai bine reprezentate în spațiul Muntenimii, lucru de înțeles, având în vedere prezența masivă în zonă (Muntenimea de Sus și de Mijloc) a boierilor sau a orașenilor mai înstăriți. Croitor era în Muntenime, la începutul secolului XVIII, Constantin (Costandachi), fiul lui Neculai Nebunele și soțul Mariei Costandachioaia, care-și construise o casă în mahala⁸⁶; pe care Maria, rămasă văduvă la 1730, a vândut-o

⁷⁵ *Istoria orașului Iași*, redactori responsabili Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, Iași, Editura Junimea, 1980, *Planul orașului Iași în secolul XVII*.

⁷⁶ Eugen Pavlescu, în *op. cit.*, harta.

⁷⁷ *Documente Iași*, vol. VI, p. 448, nr. 505.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 448, nr. 505.

⁷⁹ *Ibidem*, vol. VII, p. 459, nr. 348.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 60, nr. 41. În preajma locului lui Teodor Balș dintre Drumul Copoului și cel al Păcurarilor a locuit Lefter ciubotaru, proprietatea sa fiind menționată ca vecinătate în 1803 (*IN*, fasc. 7/1927, p. 130, nr. LIII). Tot în zona Muntenimii de Sus, Iordache ciubotar este menționat la începutul secolului XIX ca mahalagiu (*ANI*, Documente, CDXIX/178 (1832), f. 1), la fel ca și Vasile ciubotar, martor în Muntenimea de Sus (*idem*, CDXXIX/101, (1819), f. 2). Matei ciubotar, mahalagiu, își „pune degetul” ca martor, la 1801, în Muntenimea de Mijloc (*idem*, CLV/6 (1801), f. 1).

⁸¹ *Documente Iași*, vol. X, p. 174–175, nr. 191.

⁸² *ANI*, Documente, CDXXX/47 (1805), f. 1.

⁸³ *Idem*, DCCCXCII/20 (1811), f. 2.

⁸⁴ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 178.

⁸⁵ Corina Nicolescu, *Istoria costumului în Țările Române. Secolele XIV–XVIII*, București, Editura Științifică, 1970, p. 108–130.

⁸⁶ *Documente Iași*, vol. IV, p. 80, nr. 109.

unui alt mahalagiu. În preajma fostei proprietăți a lui Constantin locuia, două decenii mai târziu, Ioniță croitor, specializat în prelucrarea mătăsii⁸⁷.

Primele decenii ale secolului XVIII ne atestă prezența croitorilor în zona Muntenimii de Mijloc, așa cum era cazul mahalagiilor Nicolae, soțul Aniței⁸⁸, a lui Andrei croitor, căsătorit cu Paraschiva⁸⁹, mort la 1765; sau a lui Toader croitor, ginerele lui Gheorghe Teacădearamă, ce stăpânea averea socrului său din Muntenimea de Mijloc⁹⁰. În recensământul din 1774, în zona mahalalei nu era menționat nici un croitor, iar în tot cuprinsul orașului erau atestați doar trei meșteri cu această îndeletnicire⁹¹. Explicația stă în categoriile sociale înregistrate de respectivul document (birnici, slujbași), croitorii aflându-se, cel mai probabil, printre scutelnicii domnului sau ai boierilor.

Spre sfârșitul secolului XVIII, croitorii sunt menționați în sursele documentare și în zona Muntenimii de Jos, acolo unde Timoftei croitor și fost staroste de ciocli, pomenit ca martor în mai multe tranzacții ale proprietăților din zona bisericii Sf. Atanasie⁹², își avea locuința în vecinătatea lui Ion, croitor și el⁹³. Alți doi croitori cu același nume, Gheorghe, locuiau la 1780 în mahala, unul în Muntenimea de Jos, spre Târgul Boilor, birnic și cu o casă ridicată pe un loc domnesc⁹⁴, iar altul în Muntenimea de Sus, la vale de biserica celor Patruzeci de Mucenici⁹⁵. În această ultimă parte a mahalalei era atestat, pentru mijlocul celei de-a doua jumătăți a veacului XVIII, un Antohi croitor, tatăl Catrinei, căsătorită cu preotul Damian, care îi moștenește proprietatea din mahala⁹⁶, precum și Ștefan croitor⁹⁷ sau Ștefan Gagea⁹⁸, dar și alți meșteri ce prelucrau țesăturile vremii⁹⁹. Față de cei trei croitori incluși în recensământul din 1774, la începutul secolului XIX, pe tot teritoriul ieșean, numărul celor înregistrați era de 126, în 1808¹⁰⁰ și de 194, în 1820. Dintre aceștia, în mahalaua Muntenimii erau numărați 10 croitori la 1808 și 15 la 1820¹⁰¹; alături de ei, în sursele documentare, întâlnim și alți

⁸⁷ *Ibidem*, vol. V, p. 447–448, nr. 697. Ioniță era căsătorit cu Zoita, nepoata preotului Toader, care slujise la biserica Sfinților Teodori. Toți cei trei membri ai familiei stăpâneau proprietățile deja răposatului preot, în Muntenimea de Mijloc, la 1752 (*ibidem*, p. 448–449, nr. 698). În aceeași zonă a Muntenimii, spre Podul Hagioaiei locuia și Ursu croitor menționat ca martor, la 1755 (*ibidem*, p. 563, nr. 836).

⁸⁸ *Ibidem*, vol. VI, p. 129, nr. 148.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 487, nr. 560.

⁹⁰ *Ibidem*, vol. VII, p. 396–397, nr. 302.

⁹¹ *Documente statistice*, vol. I, p. 121–126; Gh. Platon, *op. cit.*, anexa III.

⁹² *Documente Iași*, vol. VII, p. 483, nr. 378; p. 568, nr. 439; p. 607, nr. 456.

⁹³ *Ibidem*, p. 568, nr. 439.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 624, nr. 473.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 620, nr. 471.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 645, nr. 498.

⁹⁷ Ștefan croitor era căsătorit cu Safta, alături de care vindea două proprietăți din Muntenime, la 1781, primite moștenire de soția lui, de la mama ei (*ibidem*, vol. VIII, p. 82, nr. 61).

⁹⁸ Ștefan Gagea croitor, fratele lui Ioan Gagea, locuia în Muntenimea de Mijloc, fiind printre vecinii diacului Vasile Codreanu (*ibidem*, vol. VIII, pp. 413–414, nr. 326).

⁹⁹ Mai sunt menționați în Muntenime, în perioada 1790–1800, Lazăr și Constantin croitori la 1790, care locuiau în vecinătate, în Muntenimea de Mijloc (*ibidem*, vol. VIII, p. 659, nr. 524); Ion croitorul în Muntenimea de Jos, la Drumul Hotinului (*ibidem*, vol. IX, p. 27, nr. 25); Petre Papazolo era și el croitor, fiind căsătorit cu Casandra, alături de care face danie o casă din Muntenime, episcopiei bisericii Sf. Nicolae (*ibidem*, p. 115, nr. 125); Gheorghe Rugină croitor din Muntenimea de Sus își avea proprietatea la Drumul Păcurariului (*ibidem*, p. 156–157, nr. 170), tot acolo locuind și Maței croitor cu soția, Luța, și fiul lor, Mihai (*ibidem*, p. 160, nr. 176); Ilie Vartic croitorul din Muntenimea de Mijloc (*ibidem*, vol. X, p. 191–192, nr. 201); Ștefan croitor era tot din această zonă (ANI, CLV/6 (1801), f. 1).

¹⁰⁰ Gh. Platon, *op. cit.*, anexa III.

¹⁰¹ *Documente statistice*, vol. I, p. 197–211, 350–401. În 1808, în Muntenime sunt menționați, printre alții, Gheorghe croitorul, Costandin croitor căsătorit cu Paraschiva, având doi copii; Grigore croitor era

croitori¹⁰². Odată cu specializarea lor, în mai multe ramuri, începând cu secolul XVIII, din rândul croitorilor s-au desprins abagerii, care confecționau un tip de postav numit aba¹⁰³. Abagerii s-au unit într-o breaslă ce era condusă, la 1785, de un Necola, mahalagiu al Muntenimii¹⁰⁴. Un alt profil îl reprezentau baibaracarii, meșteri în prelucrarea veșmintelor boierești realizate din baibarac¹⁰⁵.

Într-un oraș precum Iași, piața produselor alimentare era una dezvoltată și deservea numeroase categorii sociale, a căror hrană era diversificată, de la caz la caz, dictată de posibilitățile financiare ale locuitorilor¹⁰⁶. Sunt menționați în Muntenime morarii și pitarii, aceștia din urmă aflați într-un număr tot mai mare atât în zonă, cât și pe tot cuprinsul orașului: de la 17 meșteșugari, în 1755, se ajungea la 32 în 1774, 54 în 1808 și 46 la 1820¹⁰⁷. Dacă în secolului XVIII în mahala era pomenită o singură familie de morari, a cărei activitate ne este atestată pentru două generații, Gavril din Muntenimea de Sus moștenind afacerea de familie de la tatăl său, Pricopii morarul¹⁰⁸, în cazul pitarilor situația era una diferită, cu atât mai mult cu cât lângă biserica Golia exista o uliță a „Chităriei”¹⁰⁹. O pităriță, Vasâlca, locuia la 1761 în Muntenimea de Mijloc¹¹⁰, un Gheorghe pitar era mahalagiu din Copou, după ce primise un loc domnesc de la Ioan Teodor Calimah, în deceniul VI¹¹¹, iar Catrina pitărița era soția pitarului Chiriac Cârștian, din Muntenimea de Mijloc, tot în această perioadă¹¹². Mihalachi Rafail pitar era mahalagiu din Muntenimea de Jos, locuind lângă Sf. Atanasie, la sfârșit de secol. Tot atunci Șerban Periețenu pitar cumpăra mai multe locuri în Muntenimea de Sus¹¹³. La începutul secolului XIX Ion Mateiaș pitar achiziționa și el casele lui Angheluță olar din

căsătorit cu Neacșa, având un fiu, dar și o slugă în atelier. Dănilă croitorul era căsătorit cu Maria, fiind menționat în categoria scutelnicilor și locuia cu soacra sa, iar în atelier ținea doi ucenici și o calfă. Familia lui Ștefan croitorul era formată din 7 suflete, soția Nastasia, un fiu, un ucenic, o calfă și o văduvă, Maria, cu fiica ei (*ibidem*, p. 197–211).

¹⁰² Apostu croitor locuia în Muntenimea de Jos (ANI, Documente CCLVI/5 (1802), f. 1); Costin croitor (idem, CDXXIX/101, (1819), f. 2); un Costache din Muntenimea de Sus era și el croitor la 1828 (idem, 130 (1828), f. 1–2); Gheorghe croitorul sosise în Muntenimea de Sus la 1823, cu soția lui, Frăsina (idem, DCCCVIII/1 (1823), f. 1).

¹⁰³ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 65. În Muntenime, meșterii care se ocupau cu prelucrarea acestei stofe erau Țăutul abager căsătorit cu Ilinca, din Muntenimea de Jos, alături de el locuind Ivanciu sârbul, abager (*Documente Iași*, vol. VII, p. 273, nr. 224); Chirilă abager proprietar al unui loc de casă în târgul Bârladului își oferea locul în schimbul unuia din Muntenimea de Mijloc (*ibidem*, vol. VIII, p. 129, nr. 95); trebuie menționat că unii dintre ei puteau fi și negustori, care se ocupau de comercializarea abalei, însă în izvoare nu se face nici o distincție între cele două grupuri.

¹⁰⁴ Necola Ghețul starostele abagerilor, care locuia în Muntenimea de Jos la Drumul Hotinului (*ibidem*, vol. VIII, p. 129, nr. 95), lângă Onciu abager, proprietar al unei pivnițe și al unor dugheni așezate lângă Sf. Teodori (*ibidem*, p. 410–411, nr. 323; p. 618–619, nr. 486). Catinca abagerița locuia în Muntenimea de Mijloc la 1827 (ANI, Documente, CDXXX/104 (1827), f. 1–2).

¹⁰⁵ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 183. În Muntenimea de Jos locuia, la 1778, Ion baibaracar (*Documente Iași*, vol. VII, p. 455–456, nr. 344) și Chirica tot baibaracar (*ibidem*, p. 607–608, nr. 456).

¹⁰⁶ Despre hrana diverselor categorii sociale a se vedea la Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească 1750–1860*, București, Humanitas, 2015, p. 23–120.

¹⁰⁷ Gh. Platon, *op. cit.*, anexa III.

¹⁰⁸ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 129, nr. 95.

¹⁰⁹ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 278, harta.

¹¹⁰ *Documente Iași*, vol. VI, p. 372, nr. 406.

¹¹¹ *Ibidem*, vol. VII, p. 620, nr. 471. Fiul lui Gheorghe, Nicolae fost comis, era menționat la 1780 ca moștenitor al proprietății pitarului (*ibidem*, p. 649, nr. 501).

¹¹² *Ibidem*, vol. VIII, p. 434, nr. 341.

¹¹³ *Ibidem*, vol. X, p. 46–47, nr. 44.

Muntenimea de Mijloc¹¹⁴, iar Năstasă „pitar-bașa” era locuitor al mahalalei la 1808¹¹⁵. La 1820, un număr de opt pitari sunt menționați în Muntenime (dintr-un număr de 46 cuprinși în tot orașul), printre care s-a numărat și Iani, fiul lui Năstase „pitarbaș”; cei opt meșteri aveau împreună nouă slugi cu diferite atribuții: cărau apa sau vindeau produsele la „tejeghea” etc.¹¹⁶. Din aceeași categorie a meșterilor alimentari, dar într-un număr mai mic, întâlnim și mahalagii plăcintari atestați în primele trei decenii ale secolului XIX. Un Ivan plăcintar locuia în Muntenimea de Mijloc, la 1719¹¹⁷, iar la 1830 proprietatea plăcintarului Panaite, de lângă Drumul Aparilor, din Muntenimea de Sus, era menționată ca vecinătate¹¹⁸.

Meșteșugurile considerate marginale, care încărcau aerul cu mirosuri grele sau murdăreau ulițele înguste, pline de praf sau noroi, au făcut și ele parte din ocupațiile mahalagiilor din Muntenime. Explicația așezării aici a unor meșteșuguri dezagreabile ne este oferită de cadrul geografic ocupat de mahala, un spațiu la marginea orașului, care putea adăposti atelierele, cuptoarele sau scaunele necesare meșteșugarilor. Ne referim la meșteșuguri alimentare, cum ar fi măcelăria. Locul vechii măcelării a Iașilor, folosit în documentele de secol XVIII ca punct topografic, era înspre Căcaina. Acesta fusese stabilit acolo în veacul XVI, pentru a nu cauza neplăceri orășenilor. Locuri de sacrificare a animalelor și de aprovizionare a orășenilor s-au instalat apoi pe Ulița din Afară, din Muntenime, cât și în alte părți ale orașului. Pe Grigoraș meserciu îl întâlnim, la 1675, lucrând pe Ulița din Afară¹¹⁹, mențiune care ne atestă așezarea timpurie a măcelarilor în zona mahalalei, însă în Muntenimea de Jos. În secolul următor, documentele o atestă pe Zamfira din Muntenimea de Jos, fiica lui Andronachi meserciu¹²⁰. Un alt măcelar, Sandu, făcea danie o bucată de loc lui Apostol, pentru ca cel din urmă să-și facă ieșire din curte, spre uliță¹²¹. La 1774 sunt înregistrați, la recensământ, „Irimie, misărciu căpitan”, un „Dumitru muntean, misărciu”, care locuia în casa Ursăi, una dintre femeile sărace ale Muntenimii de Sus, și Ion meserciu¹²². Tot din categoria meșteșugurilor alimentare mai făceau parte și cele ce priveau băuturile, precum și meșterii bucătari. Aceștia din urmă nu sunt în număr prea mare în Muntenime, doar un bucătar fiind identificat la 1774 și patru la 1808¹²³. Înainte de întocmirea statisticii din 1774, îi aflăm printre locuitori pe Gheorghe bucătar din Muntenimea de Jos, vecin cu Vasile Costachi comis¹²⁴, și pe Gligoraș bucătar, tot din acea zonă¹²⁵ și Dumitru bucătar din Muntenimea de Mijloc, care avea o casă alături de alți mahalagii pe un loc boieresc, la deal de Sf. Spiridon¹²⁶. De prepararea și comercializarea berii în mahala s-a ocupat „Herleț gerahul”, în Muntenimea de Sus, în a doua jumătate a secolului XVIII, unde a înființat o berărie, pe un loc cumpărat de la mai mulți

¹¹⁴ ANI, Documente CDXVI/228 (1804), f. 1.

¹¹⁵ *Documente statistice*, vol. I, p. 198.

¹¹⁶ Pitarii erau: Iancu, Constantin, Axânte, Paladi, Costea grecul, Costea, Iani, Gavril, iar printre slugi: Gheorghe teijhetar, Isca cărător de apă etc. (*Documente statistice*, vol. I, p. 369).

¹¹⁷ ANI, Documente, CDXCIII/1 (1819), f. 1.

¹¹⁸ Idem, CMV/5 (1830), f. 1–2.

¹¹⁹ *IN*, fasc. 5 (1925), p. 175, nr. XCV.

¹²⁰ *Documente Iași*, vol. VI, p. 493–494, nr. 567.

¹²¹ *Ibidem*, p. 497, nr. 570.

¹²² *Documente statistice*, vol. I, p. 123–126.

¹²³ *Ibidem*, p. 121–125, 197–211.

¹²⁴ *Documente Iași*, vol. VI, p. 353 nr. 383.

¹²⁵ *Ibidem*, vol. VI, p. 556–557, nr. 630.

¹²⁶ *Ibidem*, vol. X, p. 25–29, nr. 21.

mahalagii, din vale de Cișmeaua Păcurarilor. Sosit în Iași pentru a se îngriji de sănătatea orașenilor pe lângă spitalul de la Sf. Spiridon, acesta a primit învoire de la domnul Alexandru Mavrocordat ca, „pi acel loc de lângă Bahlui, să facă o fabrică de berării, însă fără multă stricăciune de orzu, unde să lucreze îndestularea de bere pentru cei ce vor fi desprinși de acel feliu de băutură”¹²⁷. După moartea lui Herleț, berăria a fost vândută de fratele lui, Cristiian Cristofor, cu 6.000 de lei, Tudorei și copiilor săi, Panaite, Miler și Elisabeta¹²⁸. Tudora obținea, în 1799, monopolul fabricării berii, cu obligația de a folosi materie primă adusă din exterior și de a face danie mănăstirii Sf. Spiridon în bere, pentru bolnavi, plus câte 100 de lei¹²⁹.

Alături de aceste categorii de meșteșugari încadrate celor trei mari domenii de activitate, întâlnim în Muntenime și alți locuitori care, prin activitatea lor, se dovedeau utili comunității din care făceau parte. Un „Anghel doftor” putea fi întâlnit în Muntenimea de Mijloc, lângă biserica Buna Vestire¹³⁰, locul său fiind menționat în vecinătatea unei proprietăți la 1786. El avea bunuri imobile și pe Drumul Copoului, primite ca danie de la domnie¹³¹. În Muntenimea de Sus locuia Herleț „gerarhu”¹³², tot acolo așezându-se, la sfârșit de secol, doctorul Eustathie, lângă Drumul Păcurariului¹³³. Meșteșugul sticlăriei era practicat în Muntenime de Leiba șchiopu sticlar, evreu, care locuia într-o dugheană a bisericii Sf. Nicolae, unde își construise și o casă alături¹³⁴, în a doua jumătate a secolului XVIII, urmat de un anume Vasile, la 1808¹³⁵.

Olăritul a reprezentat un meșteșug la fel de important pentru zona Muntenimii, o zonă marginală a Iașilor; aici, au fost așezate cuptoarele olarilor, ferindu-se ulițele centrale de incendiile ce puteau izbucni. De altfel, săpăturile arheologice și cataografiile vremii le atestă prezența constantă, pe tot cuprinsul zonei, până la 1830. Descoperirea unui însemnat material ceramic, precum și a opt cuptoare de olari din secolele XV–XVII, în zona mănăstirii Golia¹³⁶ – considerat al doilea centru de olărie complex din Iași veacului XV – fixează zona de așezare a acestor meșteri la marginea nordică a orașului, inițial în zona Podului Hagioaiei¹³⁷, urcând apoi spre mahalaua Muntenimii,

¹²⁷ *IN*, fasc. 5 (1925), p. 203–204, nr. CXXXV; Herleț a construit o „casă cu moară de cai și berărie cum și osebit cerdac cu magazia de pus orzu”.

¹²⁸ *Documente Iași*, vol. IX, p. 197–198, nr. 220.

¹²⁹ *IN*, fasc. 5 (1925), p. 205, nr. CXXXVII. Panaite, fiul Tudorei, moștenește berăria mamei sale, pe care o puneă amanet la un împrumut de 500 de lei, luat de la frații Leopold și Matei, pe care trebuia să-l restituie într-un an de zile (*ibidem*, p. 206, nr. CXXXVIII). Berăria o aflăm la 1817 în posesia lui Leopold, ceea ce arată că Panaite nu-și înapoiasse datoria cedând în schimbul ei și, probabil, a unei sume oferite ca diferență, berăria familiei (ANI, Documente, DCCCXIX/3 (1817), f. 1–3). În 1819 berăria era vândută din nou cu 10.700 lei (*idem*, 4(1819), f. 1–4).

¹³⁰ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 453–454, nr. 361.

¹³¹ *Ibidem*, vol. X, p. 61–62, nr. 62.

¹³² *Ibidem*, vol. VIII, p. 375–376, nr. 294.

¹³³ *Ibidem*, vol. VII, p. 651, nr. 504. Doctorul Rolla își avea casa în Muntenimea de Sus, pe o proprietate formată prin cumpărarea mai multor locuri din zonă (ANI, Documente, XXXVI/42, f. 1–2; XXXVI/47 (1808), f. 1; 50, 52 (1808), f. 1). Soția doctorului Eustathie și fiul lui Costache Rolla vindeau casa din Muntenimea de Sus la 1832 (*idem*, CDXIX/178 (1832), f. 1). A se vedea și Sorin Grigoruță, *Doctorul Eustathius Athanasiu Rolla și activitatea sa în Moldova începutului de secol XIX*, în *AIIX*, tom XLIX/2012, p. 79–90. Și Stavarachi Mosc era „doftor” din zona Muntenimii, fiind menționat, la 1808, cu trei slugi în locuința sa (*Documente statistice*, vol. I, p. 208).

¹³⁴ *Documente Iași*, vol. VII, p. 109, nr. 126. Leiba este menționat în recensământul din 1774 în zona Muntenimii de Sus (*Documente statistice*, vol. I, p. 127).

¹³⁵ *Documente statistice*, vol. I, p. 198.

¹³⁶ Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. 1, Iași, 1984, p. 190.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 189.

în secolul XVIII. Dovezi în favoarea acestei afirmații sunt și descoperirile din Muntenimea de Mijloc, datând din secolul XVIII: a fost identificat un cuptor special pentru arderea olanelor, format din două camere suprapuse cu un pilon central tronconic¹³⁸, precum și material ceramic, probând faptul că în această zonă răspândirea olăritului era o realitate, îndeosebi în zona Muntenimii de Jos și de Mijloc¹³⁹. În această ultimă parte a mahalalei, în Muntenimea de Mijloc, identificăm documentar zona de locuire și de meșteșug pentru mai mulți meșteri olari. Unul dintre primii mahalagii menționați era Sava olar. El avea casă lângă Drumul Sării, pe traseul care străbătea zona de mijloc a mahalalei, fiind căsătorit cu Varvara, până la 1761, când, într-o mărturie hotarnică a locului său, Varvara apărea ca fiind văduvă. Lângă casă, locul în care-și practicas meșteșugul era în picioare, „un horn ce să ardă oale” fiind limita de apus a proprietății lui Sava¹⁴⁰. În apropiere, locuia și Nicolae care practica aceeași îndeletnicire¹⁴¹.

Rămânând în Muntenimea de Mijloc, trebuie să menționăm o altă vecinătate din 1779, formată de această dată de-a lungul Drumului Copoului, „unde se desparte drumul ce merge la Sfeti Spiridon din Drumul Botoșanilor”¹⁴², din mai mulți olari ce îndeplineau și slujbe la Curtea Domnească. Înscrisurile vremii îl pomenesc pe Cârstea „olar surlar agesc” (cumnatul lui Sandul „hamal, seimen agesc”)¹⁴³, căsătorit cu Nastasia, pe Iordache toboșar agesc și olar, pe Darie¹⁴⁴ și pe Ion olar, om bătrân, mahalagiu¹⁴⁵. „Un bordei făcut în pământ pentru olărit” deținea, la 1780, și Dima baș-bulucbaș, „cu o bucată de loc îngrădit, stâlpit și cu pietri”¹⁴⁶ în Muntenimea de Mijloc, iar în cea de Sus, tot atunci, locuia „Stan olariu, siman agiescu”¹⁴⁷. Așa cum era și practica vremii, o parte dintre copiii acelor olari din mahalaua Muntenimii au dus mai departe meșteșugul. Un exemplu în acest sens erau cei doi fii ai lui Cârstea, Angheluță și Ion olari, așa cum aflăm dintr-o hotărnicie a proprietății moștenite de la tatăl lor, mort la 1804¹⁴⁸.

Dacă la recensământul din 1774 erau atestați cinci olari așezați în Muntenime, dintr-un total de șase meșteri ieșeni¹⁴⁹, numărul acestora era în creștere la începutul secolului XIX. În partea de nord mai locuiau cei doi fii ai lui Cârstea, Angheluță și Ion olari¹⁵⁰, apoi Stan olariu, „seiman agiescu”, menționat ca martor în hotărnicia locului lui Angheluță doboșar agesc¹⁵¹. Acesta din urmă, căsătorit cu Catrina, a deținut toate proprietățile tatălui său. Olarul Marin era văduv cu doi fii, la 1808, și locuia tot în

¹³⁸ *Ibidem*, p. 201.

¹³⁹ În afară de zona Muntenimii, olarii erau așezați în alte două mahalale marginale, Broștenii și Tătărașii, însă spre începutul secolului XIX (*Documente statistice*, vol. I, p. 361–362, 363, 371, 393–394).

¹⁴⁰ *IN*, fasc. 9 (1931), p. 121, nr. LVII.

¹⁴¹ *Documente Iași*, vol. VI, p. 379, nr. 415.

¹⁴² *Ibidem*, vol. VII, p. 557, nr. 426.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 615, nr. 465.

¹⁴⁴ Darie olar era căsătorit cu Sanda și avea o fiică, Păscălina, menționată ca martoră atunci când părinții ei vând o casă din Muntenimea de Mijloc. Sora lui Darie, Vasâlca, era căsătorită cu Ivul Caragea și locuia tot în Muntenime (*ibidem*, vol. IX, p. 383–384, nr. 400).

¹⁴⁵ *Ibidem*, vol. VII, p. 530–531, nr. 399; vol. VIII, p. 484–485, nr. 388.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 624, nr. 473.

¹⁴⁷ *Ibidem*, vol. VIII, p. 276, nr. 208.

¹⁴⁸ ANI, Documente, CDLXII/6 (1801), f. 1, 2.

¹⁴⁹ *Documente statistice*, vol. I, p. 121–125.

¹⁵⁰ Dintr-o hotărnicie a proprietății lui Angheluță olar și a fratelui său, Ion, moștenită de la tatăl lor, Cârstea, mort la 1804, aflăm că Angheluță își avea loc de casă și gospodărie în Muntenimea de Sus, alături de Ileana, soția preotului Toma, și de Mihalachi orbul. Locul său era în apropierea locului de crâșmă al lui Petrachi Buzilă și a dughenelor lui Toderașcu Măcărescul (ANI, Documente, CDLXII/6 (1801), f. 1, 2). Casa a fost vândută, în același an, lui Ion Matieș, cu 850 lei (*IN*, fasc. 4/1924, nr. XXXVII/10 mai 1804, p. 130–131).

¹⁵¹ ANI, Documente, CDLXII/6 (1801), f. 1.

Muntenime¹⁵², iar Stan olariu, mahalagiu din Muntenimea de Mijloc, „având totdeauna pricină cu Acsănia”, pentru hotarul locurilor sale părăsea mahalaua, vânzându-și casa lui Ioniță Praștină¹⁵³. Un Ioan olar a locuit și el în Muntenime spre 1820, numărându-se printre scutelnicii „prefectorului luteranesc”¹⁵⁴. Aparii făceau și ei parte din categoriile profesionale ale mahalalei, locuind în special în Muntenimea de Sus. Drumul pe care-l foloseau pentru aducerea apei – dar și pentru locuire – a dus la numirea unei ulițe „drumul Aparilor”. Un Gheorghe vătav de apari era menționat printre locuitorii de la capătul Muntenimii de Mijloc, spre Păcurari¹⁵⁵. Alături de el, îi aflăm și pe Chiriac om bătrân, Dănilă, Manoli, precum și pe Ion vătav de apari, ce se muta în zonă la 1785, atunci când cumpăraseră un loc de casă lângă Ion, apar și el¹⁵⁶. În deceniile următoare, această îndeletnicire era practică în Muntenime de Constantin, Ion și Stămachii¹⁵⁷, care locuiau în partea de jos, având proprietățile învecinate¹⁵⁸. Categoriilor amintite mai sus li se adăugau și altele, însă prezența lor este una mai redusă în mahala, fapt reflectat în sursele vremii. Meșterii din mahalaua Muntenimii, asemenea celor din întreg cuprinsul spațiului urban din Țările Române, s-au organizat de-a lungul timpului în diferite bresle¹⁵⁹, preluând ca protectori sfinții unor biserici din jur. Prin această asociere, breasla își asuma sarcina de a proteja lăcașurile la care se închinău¹⁶⁰. Totodată, meșteșugarii Muntenimii s-au diferențiat, mai ales din punct de vedere social, prin rolul deținut în interiorul organizației, dar și prin cooptarea lor în aparatul administrativ al orașului¹⁶¹.

Negoț și negustori

Alături de preocupările meșteșugărești, activitatea comercială a completat sfera ocupațională a mahalalei. Pe lângă comerțul desfășurat de meșteșugarii din mahala și care au format astfel o piață de desfacere pentru produsele expuse în propriile ateliere sau dughene, diferitele ramuri de negoț au avut un rol semnificativ în dinamica vieții urbane. Procesul a fost însă valabil și în sens invers. Dezvoltarea centrului urban, prin sporirea populației, a stimulat negoțul din interiorul său, așa cum fusese cazul în restul

¹⁵² *Documente statistice*, vol. I, p. 140–279: *Condica scrierii sufletelor și a familiilor a stării de gios din Târgul Iași, 1808 iulie 5*. Pentru descoperirea unor cuptoare de olari în zona fostelor Muntenimi, a se vedea Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *op. cit.*, p. 200–201.

¹⁵³ ANI, CDLXII/18, (1804), f. 1, 2.

¹⁵⁴ *Documente statistice*, vol. I, p. 396.

¹⁵⁵ *Documente Iași*, vol. VII, p. 168–169, nr. 153.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 652, p. 506; vol. VIII, p. 368–369, nr. 287; vol. IX, p. 366, nr. 379.

¹⁵⁷ *Ibidem*, vol. VIII, p. 305–306, nr. 234.

¹⁵⁸ Simion Ciocârlan a locuit la început de secol XIX în Muntenimea de Sus, alături de soția sa Nastasia, acesta fiind în viață la 1808, când este menționat în catagrafia întocmită (*Documente statistice*, vol. I, p. 201). Nastasia rămânea văduvă și vindea casa lăsată de soțul ei, la 1811 (ANI, Documente, CDXXXIV/53 (1811), f. 1). Ion a locuit în Muntenimea de Mijloc până spre 1828, când fiica sa vindea casa lăsată de el moștenire (idem, CDXXIX/130 (1828), f. 1). În condica orășenilor, întocmită la 1808, sunt menționați în Muntenime și Simion, Ifrim, Ion, Gavril, Sava și Toader apari (*Documente statistice*, vol. I, p. 199–208). La 1820, în catagrafie sunt înscrși mai mulți apari domnești sau agești (*ibidem*, p. 367).

¹⁵⁹ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 95–115.

¹⁶⁰ N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului românesc*, Iași, 1925, p. 177 și urm. La Sf. Atanasie și Chiril din Muntenimea de Jos se închina breasla sahaidarilor, la biserica Sf. Haralambie breasla armurierilor, la biserica Sf. Nicolae cel Sărac breasla lăcătușilor și a caretașilor; breasla calicilor mergea la biserica Sf. Paraschiva, cea a cojocarilor și a căciularilor la hramul Sfinților Teodori, iar breasla olarilor mergea la biserica Toma Cozma. A se vedea și N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, I, *Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 1971.

¹⁶¹ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 226.

Europei¹⁶²: rolul tot mai important deținut de negustor în lumea medievală târzie și premodernă s-a definitivat în cadrul orașului, comerțul impunându-se decisiv, începând cu secolul XVIII, în economia urbană.

Comerțul practicat în Iași a cunoscut două etape de evoluție, în concordanță cu situația politico-juridică a Țării Moldovei. Într-o primă etapă, activitatea comercială a avut un parcurs mai lent, impus de accentuarea dominației otomane și a monopolului turcesc asupra economiei Moldovei¹⁶³, în special, în secolele XVI–XVII; acest fapt a făcut ca activitatea comercială să fie mai redusă, în detrimentul comercializării produselor de către meșteșugari pe piața internă. A doua etapă a presupus o liberalizare a vieții comerciale, o atragere a negustorilor străini (sosiți în special de la sud de Dunăre) prin privilegiile oferite de domnie și printr-o prezență tot mai pronunțată a comercianților în cadrul piețelor externe¹⁶⁴. Această ultimă etapă a presupus și creșterea numărului negustorilor străini, în detrimentul celor locali, încurajați de libertatea comercială oferită, de privilegiile dobândite, dar și de interesul redus al populației locale față de activitatea comercială¹⁶⁵. În același timp, comercianți sosiți în Țările Române proveneau din provinciile Imperiului Otoman sau din spațiul balcanic, fapt care i-a ajutat în procesul de adaptare la specificul local¹⁶⁶. Astfel, comercianți de etnii diferite au deținut un rol important, unii într-o măsură mai mare (precum armenii, grecii sau evreii), alții într-o măsură mai scăzută, punându-și amprenta asupra dezvoltării spațiului urban¹⁶⁷.

În mahalaua Muntenimii – la fel ca pe întreg teritoriul urban ieșean – organizarea unor târguri, mai întâi periodice, apoi permanentizate¹⁶⁸, așezate chiar în arealul mahalalei sau în proximitatea ei, a încurajat comerțul. Târgul Boilor, prima zonă comercială a mahalalei, apărută și dezvoltată odată cu evoluția Muntenimilor, a presupus prezența în partea de nord-est a Iașilor – acolo unde ieșeau din oraș Drumul Sării și al Hotinului – a negustorilor de vite, de origine străină sau locală¹⁶⁹. Cel mai probabil, aceștia nu s-au așezat în oraș, numărul lor fiind unul extrem de scăzut în documentele statistice. Un singur negustor de vite era menționat la 1755, pentru tot spațiul urban, la fel și în 1830¹⁷⁰. În imediata apropiere, se afla noua zonă comercială a Iașilor – Târgul Nou/ de Sus – formată cu doar câteva decenii înainte de apariția mahalalei. Zona aferentă de locuire a târgului a presupus prezența negustorilor locali sau a celor care soseau în oraș, nu doar pe Podul Hagioaiei, ci și în spațiul lătralnic, în Muntenimea de Mijloc¹⁷¹.

¹⁶² Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 12; vezi și Traian Stoianovich, *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*, în „The Journal of Economic History”, XX, nr. 2/1960, p. 234–313.

¹⁶³ Bogdan Murgescu, *op. cit.*; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*; N. A. Bogdan, *op. cit.*

¹⁶⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, p. 3.

¹⁶⁵ La începutul secolului XVIII, Dimitrie Cantemir arăta că „rar se face moldoveanul negustor, deoarece negustoria o ține lucru de rușine și nedemn pentru un moldovean”, ceea ce făcea ca „[...] negustorii străini, turci, evrei, armeni și greci, profitând de lenea compatrioților noștri, au tras la ei tot comerțul Moldovei, afară numai de a vinde bucatele produse de ei pe moșiile lor” (Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ediție îngrijită de Magdalena Popescu, București, Editura Minerva, 1986, p. 34).

¹⁶⁶ Gheorghe Lazăr, *op. cit.*, p. 27.

¹⁶⁷ Nicoară Beldiceanu, *L'influence ottomane sur la vie urbaine des Balkans et des Principautés Roumaines*, în *La culture urbaine des Balkans (XVe–XIXe siècles)*, vol. III, *La ville dans les Balkans depuis la fin du Moyen Age jusqu'au début du XXe siècle*, red. Nikola Tasić et al., Belgrade, Sanu, 1991.

¹⁶⁸ Laurențiu Rădvan, *Primul târgușor din Moldova: Târgușorul Nicolina*, în Laurențiu Rădvan (editor), *Orașe vechi, orașe noi în spațiul românesc. Societate, economie și civilizație urbană în prag de modernitate (secolul XVI – jumătatea secolului XIX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 119–174.

¹⁶⁹ Constantin Cihodaru, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 130.

¹⁷⁰ Gh. Platon, *op. cit.*, anexa II.

¹⁷¹ *Documente Iași*, vol. IV, p. 173, nr. 242; vol. VI, p. 448, nr. 505.

Pe latura sudică a mahalalei, ocupată de Muntenimea de Jos, influența comercială era întărită, atât de prezența Târgului Boilor, cât și de cea a Târgului Făinii, plasat la capătul de jos al Muntenimii¹⁷².

Piața de la Sfinții Teodori a reprezentat un alt vad comercial din mahala, unde precupeții vindeau orașenilor diferitele mărfuri¹⁷³. Câteva „fămei precupeți” de la jumătatea secolului XVIII cumpăraseră o casă în Muntenimea de Mijloc, construită de un țigan, pe un loc al lui Neculai șetrărel¹⁷⁴; achiziția fusese justificată de activitățile comerciale pe care le desfășurau. În aceeași Muntenime de Mijloc locuia și un Gavril cupeț, la 1761, menționat ca vecin al lui Constantin Ceapă¹⁷⁵. În Muntenimea de Jos fusese mahalagiu, înainte de 1784, anul vânzării proprietății sale, Panait Capsimon cupeț¹⁷⁶. În Muntenimea de Sus era înregistrat, la 1774, un singur cupeț, Hristea¹⁷⁷, fără a-i fi specificată ramura de negoț. Acestora li s-au adăugau, în spațiul Muntenimii, negustori diverși precum bacalii, brașovenii, cărciumarii, zarafii și mulți alți comercianți, în dreptul cărora nu era amintită ramura de negoț în care își desfășurau activitatea. Negustorii integrați în comunitatea Muntenimii, fie sub formă de locuitori permanenți, fie sub forma de chiriași ai unor case sau dughene, au avut un rol de seamă nu doar în viața economică a zonei, ci și în cea religioasă, în dispunerea vecinătăților sau în perpetuarea solidarităților (etnice, familiare etc.). Ca să dăm un singur exemplu în acest sens, îi putem aminti pe negustorii greci. Pe aceștia îi întâlnim în Muntenimea de Jos și de Mijloc; acolo au format, în secolul XVIII, o zonă compactă de așezare, întemeiată pe principiul solidarității etnice. Ei s-au implicat în procesul de ctitorire¹⁷⁸ și îngrijire a bisericilor din zonă (Sf. Teodori, Sf. Haralambie) și au promovat în ierarhia socială, ocupând poziții tot mai înalte în aparatul administrativ local sau central. Din păcate, majoritatea surselor documentare nu ne oferă prea multe elemente de identificare a negustorilor. Pentru obținerea unor date concrete se impun investigații amănunțite de ordin genealogic, comercianții fiind menționați de cele mai multe ori în actele de proprietate sau în mărturiile vremii. Mai mult, începând cu sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor, individualizarea negustorilor din punct de vedere etnic devine și mai dificilă din cauza numărului mai ridicat de supuși austrieci sau ruși, precum și a împământăririi unor familii de negustori aflați la a doua sau a treia generație.

Mărfuri orientale mărunte, începând cu cele alimentare și până la cele coloniale, erau vândute în Muntenime, la concurență cu cele comercializate în tot cuprinsul orașului, așa cum ne arată și cronicarul Neculce: „[...] iar băcăliile stau vărsate pe uliță de erau sătui și copii”¹⁷⁹. Negustorii bacali trebuiau să dea dovadă de un spirit întreprinzător și de multă energie pentru adunarea mărfurilor necesare mediului urban, știut fiind că nu aveau cunoștințe profesionale temeinice, dobândite în instituții specializate¹⁸⁰. Un anume

¹⁷² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 94.

¹⁷³ V. Neamțu, *Piețele și ulițele din orașele medievale ale Moldovei*, în „*Historia Urbana*”, nr. VII (1999), nr. 1–2, p. 113–120.

¹⁷⁴ *Documente Iași*, vol. VI, p. 145, nr. 165.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 352, nr. 382.

¹⁷⁶ *Ibidem*, vol. VIII, p. 270, nr. 198.

¹⁷⁷ *Documente statistice*, p. 126. La 1808, în documentul statistic erau înregistrate trei familii de precupeți (*ibidem*, p. 200–208), iar la 1820 patru familii (*ibidem*, p. 356–399).

¹⁷⁸ Voica Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Vremea, 2001.

¹⁷⁹ Ioan Neculce, *op. cit.*, p. 220.

¹⁸⁰ Gheorghe Lazăr, *Continuitate și discontinuitate socială: rețele comerciale și afaceri de familie (secolele XVII–XVIII)*, în Violeta Barbu (coordonator), *De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim*, București, Institutul Cultural Român, 2007, p. 148.

Dumitru bacal își avea locuința și dugheana într-una din zonele comerciale ale mahalalei, în preajma bisericii Sf. Teodori¹⁸¹, iar la Drumul Păcurarilor era așezată, în 1796, băcălia altui mahalagiu, Ivan¹⁸². În primele decenii ale veacului următor, mărfurile mărunte erau vândute cu amănuntul în Muntenime de bacalii Gheorghe, Ștefan și Constantin, menționați cu toții la 1808¹⁸³; cel din urmă era ajutat, cel mai probabil la teighea, și de o slugă care se afla în slujba sa. O altă băcălie la care mahalagii apelau pentru nevoile cotidiene curente¹⁸⁴ era aceea deținută de negustorul Șerban Periețeanu, mahalagiu și proprietar al unei cârciumi așezate în apropierea băcăliei¹⁸⁵. Bacal era și mahalagiul Stoica gălățanul¹⁸⁶, cumpărător al unui teren scos la vânzare de clucerul Ioniță Gane, aflat în Muntenimea de Mijloc, deasupra Râpei. Cu toții au făcut parte din breasla bacalilor, ghidându-se în activitatea lor după rânduirea impusă prin așezământul oferit și întărit de domnia Moldovei¹⁸⁷.

Prezența negustorilor brașoveni¹⁸⁸ în spațiul mahalalei nu reprezintă un element de noutate. Aceștia nu s-au așezat doar în zona de locuire aferentă uliței ce le purta numele, din apropierea Goliei¹⁸⁹, ci au migrat din zona Chervăsăriei prin mahalalele orașului¹⁹⁰, în special în Muntenimea de Jos, aflată în imediata apropiere. Un Grigore brașoveanul locuia pe Ulița din Afară, la jumătatea secolului XVII, fiind căsătorit cu Gaftona; cei doi își vindeau casa, în 1667, la realizarea tranzacției fiind de față și „mulți boiari și negustori” ai mahalalei¹⁹¹. Maria brașovenița, mahalagioaică a Muntenimii de Jos la 1760, s-a numărat printre binefăcătorii bisericii Sfinților Teodori, contribuind la bunăstarea bisericii prin dăruirea unui loc de casă din zonă¹⁹². Tot în Muntenimea de Jos, trei decenii mai târziu, a cumpărat proprietăți și Manole, fiul lui Grigore brașoveanul: două case, dintre care una negustorească¹⁹³. Zona de locuire a brașovenilor din Muntenimea de Jos l-a cuprins, spre final de secol, și pe Toma brașoveanul, cu o casă aflată la Drumul Hotinului¹⁹⁴. În privința prezenței în mahala a negustorilor care făceau comerț cu mărfurile de Lipsca, documentele i-au reținut numele unuia dintre comercianți, Ion lipscanul¹⁹⁵, mahalagiu al Muntenimii de Jos, așezat cu locuința la Drumul Sării, în secolul XVIII. La începutul veacului următor, îi întâlnim ca proprietari în Muntenime și pe Anastasie Papafil, negustor lipscan, căsătorit cu Elena Codreanu; era fiul negustorului Costel Papafil, unul dintre cei mai de seamă comercianți ai urbei și

¹⁸¹ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 381–382, nr. 297.

¹⁸² *Ibidem*, vol. X, p. 82–84, nr. 77.

¹⁸³ *Documente statistice*, vol. I, p. 200–212.

¹⁸⁴ A se vedea și Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români, mai ales băcănia. Publicațiune de documente inedite 1593–1855*, București, 1908.

¹⁸⁵ ANI, Documente, DLXXIII/2 (1800), f. 1).

¹⁸⁶ BAR, Documente istorice, CXLIII/25 (1803), f. 1.

¹⁸⁷ Dumitru Z. Furnică, *op. cit.*, p. 57–58, nr. XXII.

¹⁸⁸ Constantin Stoide, Ioan Caproșu, *op. cit.* A se vedea și Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV–XVI)*, București, Editura Științifică, 1965.

¹⁸⁹ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III (1653–1675), întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca et al., București, 1968, p. 1149.

¹⁹⁰ Constantin Stoide, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 69.

¹⁹¹ *Documente Iași*, vol. II, p. 152, nr. 170; Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XV, Iași, 1889, p. 333.

¹⁹² *IN*, fasc. 1 (1921), p. 115, nr. LI.

¹⁹³ Constantin Stoide, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 174. Ioan Brașovanu și soția lui, Măriuca, locuiau împreună cu fiica lor în mahala, la 1808 (*Documente statistice*, vol. I, p. 202).

¹⁹⁴ Lucian-Valeriu Lefter, *Trei documente inedite privitoare la istoria orașului Iași (1780–1785)*, în *IN*, serie nouă, XVI–XVIII (2010–2012), p. 135–145.

¹⁹⁵ *Documente Iași*, vol. IX, p. 81, nr. 83.

un important actor social din capitala Moldovei¹⁹⁶. Comercializarea băuturilor era asigurată de mahalagii cârciumari, fie în cârciumile de prin dughene și case, fie în cele de prin pivnițe. Atestările lor documentare abundă în informații despre fapte de viață cotidiană. Pe o uliță ce mergea spre Bahlui, din Muntenimea de Mijloc, era așezată cârciuma lui Nedelcu¹⁹⁷, iar puțin mai jos, pe locul bisericii Sf. Nicolae, avea o cârciumă Ilie mărgineanu¹⁹⁸. Cam în aceeași zonă a Muntenimii de Sus locuia un Constantin, cârciumar și el¹⁹⁹. În Muntenimea de Jos, un alt Constantin deținea o cârciumă mai veche, pe drumul ce urca spre Târgul Boilor, iar în apropierea sa se mai afla una, într-o stare mai bună²⁰⁰. În *Tabelul caselor pentru încartuire din orașul Iași* apar menționate în Muntenimea de Mijloc 12 cârciumi, iar în Muntenimea de Jos doar două²⁰¹, numărul lor crescând în statisticile din anii următori²⁰².

Lista negustorilor din mahala era completată și de alți orașeni, așa cum era cazul casapilor²⁰³ și abagiilor, acestea fiind doar două dintre profesiile pentru care nu exista o delimitare clară între meșteșug și comerț. Despre Oancea (Enciul) abagiul știm sigur că era și negustor, fapt dovedit de dughenile construite în spatele Târgului de Sus, în Muntenimea de Mijloc²⁰⁴. Că Oancea avea și atelier pentru a prelucra aba este posibil, însă documentele nu ne oferă date în acest sens. Negustorii privilegiați, care apar în statistica de la începutul veacului XIX sub numele de „neguțitori de la hrisev al doilea”²⁰⁵, sunt consemnați în perimetrul Muntenimii. Dintre aceștia, cel mai însemnat era Sava Răzmeriță, grec, menționat alături de soția lui, cu cei trei fii și două slugi²⁰⁶. El avea proprietăți în Muntenimea de Mijloc și de Jos²⁰⁷; aici îl întâlnim în mai multe documente, în calitate de epitrop pentru averea Anastasiei covrigăreasa²⁰⁸ sau la judecată cu mahalagii răzeși ai proprietății sale²⁰⁹. Înaintașii Anastasiei covrigăreasa fuseseră la rândul lor negustori, locuind în Muntenimea de Jos, unde stăpâniseră câteva

¹⁹⁶ Marius Chelcu, *Coste Papăfil: un negustor din veacul al XVIII-lea*, în Laurențiu Rădvan, Bogdan Căpraru (editori), *Orașele, orașenii și banii: atitudini, activități, instituții, implicații*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 224; *Uricariul*, vol. XIX, p. 206–228; *IN*, fasc. 9 (1931), p. 106–107, nr. XLIII.

¹⁹⁷ *Documente Iași*, vol. VI, p. 379–380, nr. 416.

¹⁹⁸ *Ibidem*, vol. VII, p. 480, nr. 371.

¹⁹⁹ *Ibidem*, vol. VIII, p. 397, nr. 308.

²⁰⁰ *IN*, fasc. 8 (1928), p. 86–87, nr. XLI.

²⁰¹ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 599, nr. 470.

²⁰² Pentru anul 1808 sunt menționați șapte cârciumari în zona mahalalei, iar la 1820 un număr de cinci (*Documente statistice*, vol. I, p. 355–399).

²⁰³ Nastasie casapul era mahalagiu în Muntenimea de Sus la 1780 (*Documente Iași*, vol. VII, p. 618, nr. 469); Adam casapul, din Muntenimea de Jos, era vecin cu Vasile Cumpănă și Vasile Lupeș, ambii cupeți, la 1784 (*ibidem*, vol. VIII, p. 281, nr. 209). La 1808, sunt menționați în Muntenime șase casapi, însă statistica nu ne ajută să aflăm dacă aceștia erau negustori sau meșteri (*Documente statistice*, vol. I, p. 371).

²⁰⁴ *Ibidem*, vol. VIII, p. 618–619, nr. 486.

²⁰⁵ La 1808, erau înregistrați un număr de nouă negustori. Erau menționați totodată și alți mahalagii, care pot fi considerați, mai degrabă, meșteșugari, un exemplu în acest sens fiind făclierii (*Documente statistice*, vol. I, p. 198). În 1820, „Hrisovoliți (ai) stării a doa” erau 18 mahalagii, dintre aceștia un număr restrâns păstrându-se din 1774, așa cum era cazul lui Sava Răzmeriță sau al lui Nică vutcaru (*ibidem*, p. 359).

²⁰⁶ Atât în cazul negustorilor, cât și al meșteșugarilor, numărul slugilor, ucenicilor sau al calfelor era unul diferit de la un caz la altul, în funcție de intensitatea activității economice. Aceștia ajutau la confecționarea produselor, având atribuții precise, în cazul atelierelor meșteșugărești, iar la dughenele negustorești ei se ocupau de îngrijirea și păstrarea curățeniei, ajutând la vânzarea mărfurilor sau la supravegherea acestora (Teodor Vârnav, *op. cit.*, p. 51; *Documente statistice*, vol. I, p. 369).

²⁰⁷ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 436–438, nr. 343.

²⁰⁸ *IN*, fasc. 8 (1930), p. 86–87, nr. XLI.

²⁰⁹ ANI, Documente, CDVI/117 (1809), f. 1–2; idem, CDXXX/96 (1827), f. 1 (moștenitorii lui Sava s-au judecat pentru o datorie cu urmașii lui Petre staroste de cojocari).

proprietăți cu relevanță economică – pivniță, cârciumă și dughene – pe care le lăsaseră urmașilor, începând cu deceniul IV din secolul XVIII și până în primele decenii ale celui următor. În cazul categoriei profesionale a negustorilor, comparativ cu aceea a meșteșugarilor, în Muntenime se observă lipsa lor până spre jumătatea secolului XVIII. Motivele sunt lesne de înțeles dacă ne gândim la concentrarea activităților comerciale în centrul orașului, cel de târg, și mai puțin în zona mahalalei. Până spre 1750, funcția predominantă a acestora a fost cea rezidențială. Tot astfel trebuie înțeleasă și activitatea comercială mai scăzută (impusă de contextul politic și economic al Țărilor Române), precum și numărul redus al documentelor referitoare la viața internă a Muntenimii.

Într-un oraș precum Iași, cu o însemnată piață de desfacere a mărfurilor, așezarea temporară sau definitivă a unora dintre negustori a făcut ca, din componenta socială a mahalalei Muntenimii, să nu lipsească comercianții înstăriți de origine locală, cei străini (greci, armeni, turci etc.), precum și fruntașii acestora²¹⁰. De exemplu, Vasile ceauș de negustori, căsătorit cu Catrina, avea trei copii, Maria, Ilinca și Constantin; prezența familiei sale în Muntenime este atestată până la 1730, anul în care Catrina vindea singură un loc de casă din patrimoniul familiei²¹¹. Lupașco Tudori era și el negustor, cel mai probabil băcan, asemenea tatălui său, la 1735, fiind atestat cu proprietăți și în Muntenime. Alături de fratele său Constantin Tudori, mahalagiu al Muntenimii de Mijloc, negustor băcan, au format în mahala una din cele mai puternice familii negustorești din secolul XVIII²¹²; de aceea s-au implicat, datorită resurselor financiare îndestulătoare, și în alte activități ale comunității, în special cele religioase. După cum era și practica, familia lui Constantin Tudori – soția sa (Tudoroaia, călugărită Sofia) și fiul ei – a făcut și danii la Sf. Teodori, ei datorându-se și acțiunea de rezidire în piatră a bisericii din Munte-nimea de Jos, afectată de un incendiu puternic la mijlocul secolului XVIII²¹³.

În egală măsură, îl aflăm menționat în mahala pe Osmache, tatăl lui Constantin și al Dimei, toți trei fiind negustori. Ce doi fii au luat de la Mănăstirea Aron Vodă, în 1735, un loc de casă aflat în Muntenime, pentru a-și ridica o locuință; ofereau în schimb „50 de stupi, 50 de oi și o oacă de undelemn”. Toate acestea le-au achitat anual atât negustorii, cât și urmașii lor²¹⁴. În Munte-nimea de Jos, Ioniță negustor a stăpânit un loc

²¹⁰ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 268–270. Trebuie menționată aici și o altă direcție majoră de cercetare, istoria socială, ce îi are în centru pe negustorii și pe meșteșugarii înstăriți, cu accent pe formarea burgheziei românești. Asimilarea unor negustori și meșteșugari de origine străină, prin atribuirea unor funcții administrative, integrarea lor în rândul boierimii locale sau prin achiziționarea, de către aceștia, a unor proprietăți însemnate, au fost elementele componente ale acestui fenomen. A se vedea: Constantin G. Giurescu, *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*, București, Editura Academiei Române, 1972; Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul său istoric*, București, 1925; Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. Preliminariile unei istorii)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997; Alexandru-Florin Platon, Gheorghe Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, Editura Academiei, 1995; Gheorghe Lazăr, *Les marchands en Valachie XVIIe–XVIIIe siècles*; Petronel Zahariuc, *Sugestii genealogice pentru o cercetare a începuturilor burgheziei române*, în „Revista de istorie socială”, IV–VII (1999–2002), p. 26–37; Cristian Ploscaru, *Originile „partidei naționale” din Principatele Române*, vol. I, *Sub semnul „politicii boierești” (1774–1828)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013 (în special capitolul *Originile sociale ale „partidei naționale”*).

²¹¹ *Documente Iași*, vol. IV, nr. 330, p. 237.

²¹² *Ibidem*, p. 173, nr. 242; Marius Chelcu, *Familia Tudori: negustori ieșeni și ctitoriile lor (secolul al XVIII-lea)*, în *ASUI, Istorie*, tom LXI, 2015, p. 107–127.

²¹³ *Documente Iași*, vol. VI, p. 279–280, nr. 325; G. Bezviconi, *Boierii Vârnăv*, în „Din trecutul nostru”, Chișinău, III (1935), nr. 21–24, p. 42–48.

²¹⁴ *IN*, fasc. 4 (1924), p. 281.

primit în dar de la tatăl său, Constantin Slănină²¹⁵, în apropiere locuind și Macovei Vâlcov negustor, cumnatul preotului Neculai Lenca de la biserica Sf. Nicolae Gospod²¹⁶. Safta fusese căsătorită cu Iane Mârza, un alt negustor ieșean cunoscut al vremii, cu acesta având o fiică Catrina, căsătorită cu un Gavril uricarul de la visterie. Pe Safta o arată documentele, la 1777, văduvită de prezența soțului și a fetei sale, ambii decedați, și în proces de judecată cu ginerele său, pentru averea oferită Catrinei la căsătorie și stăpânită încă de Gavril, după moartea Catrinei²¹⁷. Nu deținem mențiuni privitoare la o categorie însemnată a negustorilor și anume aceea a zarafilor. Cu toate că erau așezați compact în centrul orașului, ei s-au risipit și prin marginile Iașilor; iar în Muntenimea de Mijloc, prezența unui număr important de evrei, mai ales în primele decenii ale veacului XIX, poate reprezenta o dovadă a venirii acestui gen de negustori în mahala. Din rândul zarafilor este pomenit starostele lor de la 1806, Grigoraș „zaraf-bașă”, care-și avea dughenele și pivnița în Muntenimea de Jos, dinspre Căcaina²¹⁸.

De la începutul secolului XIX, documentele îi rețin și pe alți negustori din mahalaua Muntenimii²¹⁹, într-o perioadă în care schimbările politice din această parte a Europei au dus la o reînnoire a clasei negustorești din Țările Române. Influența crescândă a Imperiului Austro-Ungar în defavoarea Imperiului Otoman a dus la pătrunderea și dezvoltarea unor noi ramuri comerciale. La început de veac, în Muntenime îl aflăm pe Ioan Spiridon²²⁰, care avea o casă închiriată de la biserica Sf. Parascheva, în Muntenimea de Sus; tot acum sosea în mahala și negustorul Vasile Dimitrie, la 1817²²¹. Mihai Mârza „cupeț” avea în mahala o proprietate însemnată în Muntenimea de Mijloc, în spatele mănăstirii Sf. Spiridon²²², cel mai probabil în apropiere aflându-se și proprietatea negustorului Iane Mârza, dispunerea teritorială fiind dictată de solidaritatea familială²²³. Pe lângă negustorii stabiliți definitiv în Muntenime, prin cumpărarea unor proprietăți, nu trebuie uitați nici cei care foloseau capitala Moldovei doar ca piață de desfacere, închiriind case ale localnicilor sau hanurile din zonă, fie pentru adăpostirea mărfii, fie pentru locuire temporară²²⁴.

Un alt detaliu care ne probează prezența negustorilor și activitatea comercială din mahala este numărul dughenelor cuprins în statistici. Deținute în mare parte de negustori și adăpostind mărfuri diverse și slugi cu tocmeală, acestea erau așezate, în spațiul Muntenimii, de-a lungul drumurilor principale ale mahalalei. Fie că erau închiriate, fie că erau în proprietatea negustorilor și a meșteșugarilor, dughenele erau ridicate la marginea parcelelor, la uliță, având diferite dimensiuni, nu de puține ori având și rolul de locuință. Pentru spațiul mahalalei, majoritatea dughenelor stăpânite de biserici și mănăstiri erau în multe cazuri închiriate diferiților negustori. Bunăoară, mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur din Iași deținea patru prăvălii, la 1731, în zona „cum

²¹⁵ *Documente Iași*, vol. VI, p. 586, nr. 670.

²¹⁶ *Ibidem*, vol. IX, p. 27, nr. 25.

²¹⁷ *Ibidem*, vol. VII, p. 327–329, nr. 264.

²¹⁸ *Ibidem*, vol. VIII, p. 276–277, nr. 203.

²¹⁹ Negustorul Mihai Borovici deținea dughene în Muntenimea de Sus, fără a-i fi specificată ramura de negoț (ANI, Documente, DCCCLXXVII/8 (1820), f. 1–2).

²²⁰ *Idem*, CDXCI/16, f. 1.

²²¹ *Idem*, CDLXII/70 și 78 (1817), f. 1.

²²² *Idem*, CCCXLIV/87, (1814), f. 1.

²²³ Dumitru Z. Furnică, *op. cit.*, p. 16, nr. XIII. Vezi și Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în *ArhGen*, IV (IX), 1997, nr. 1–2, p. 59–117.

²²⁴ Teodor Vârnăv, *Istoria vieții mele*, București, 1908, p. 34; ANI, Documente, DCCLVI/5 (1827), f. 1; LXXXVII/16 (1812), f. 1.

urci spre Târgul de Vite, în partea stângă, în care prăvălii era mai înainte pivniță”²²⁵. Bisericele Sf. Nicolae cel Sărac, Sf. Teodori și Sf. Parascheva aveau în patrimoniul urban imobil o serie de dughene proprii sau construite pe terenuri ce le aparțineau, ele aflându-se adesea în vecinătatea lăcașului²²⁶. Tot aici, trebuie menționate și dughenele stăpânite de boierii mici și mari. Unii dintre ei s-au încumetat să-și desfășoare propriile activități comerciale, iar alții le-au închiriat îndeosebi negustorilor străini. O statistică a imobilelor din anul 1830 ne oferă imaginea mai clară a dimensiunii comerciale a Muntenimii. Așadar, la 1830, în mahala, era un număr de 457 de dughene, dintre care 392 dughene boierești și ale altor locuitori și 128 dughene mănăstirești. Putem deduce astfel că Muntenimile se numărau printre principalele zone comerciale ale Iașilor. Dispunerea lor în arealul mahalalei este la fel de relevantă, arătându-se că zona Muntenimii de Jos, unde se aflau 261, era cea mai importantă din acest punct de vedere, urmată fiind de Muntenimea de Mijloc cu un număr de 193 și de Muntenimea de Sus, unde erau ridicate 62 de dughene²²⁷.

O inventariere sumară a activităților practicate de locuitorii mahalalei ne indică o zonă eterogenă din punct de vedere profesional. Meșteșugarii au fost cei care au asigurat, încă din primele decenii de existență a Muntenimii, bunurile necesare locuirii de tip urban. Poziționarea teritorială a Muntenimii, la marginea orașului, le permitea mahalagiilor practicarea unor meserii interzise în zonele aglomerate, de târg. Fie că lucrau în ateliere și își vindeau marfa prin intermediul dughenelor (uneori stabilindu-și aici și domiciliul), fie că lucrau în mahala sau prin oraș, în casele orășenilor, meșteșugarii erau însoțiți, în funcție de puterea economică, de ajutoare, slugi sau calfe, tocmite pentru buna derulare a activității lor profesionale.

Sfera ocupațională a Muntenimilor a fost completată cu negustori mici și mari, care-și vindeau diversele mărfuri aduse din întreg cuprinsul Imperiului Otoman, din Polonia, din Apus sau de la vest de Carpați. Toți cei menționați și-au comercializat marfa pe ulițele orașului, la porțile boierilor sau la tezgheaua propriilor dugheni. Organizați în bresle, încă din perioada timpurie (secolul XVII), atât negustorii, cât și meșteșugarii, bășinași sau alogeni, veniți din provinciile otomane sau din zonele de la nord și est de Țara Moldovei, au fost atrași de privilegiile oferite sau de spațiile urbane aflate în plină dezvoltare. Fie stabilindu-se în apropierea bisericilor la care se închinau, fie construind grupuri compacte de locuire ce se manifestau solidar²²⁸, negustorii și meșteșugarii au constituit o categorie socială esențială a mahalalei. Ea s-a remarcat prin dinamism, dar mai ales prin rolul pe care l-a avut în peisajul social și economic al centrului urban ieșean²²⁹. Alături de slujbași, dregători, boieri, calici și țigani, cu toții au constituit lumea diversă a Muntenimilor.

²²⁵ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 314, A.

²²⁶ *Ibidem*, vol. VII, nr. 91, p. 16; vol. VIII, p. 192, nr. 144.

²²⁷ Gh. Platon, *op. cit.*, anexa XII.

²²⁸ Mihai-Cristian Amărieuței, *Vechi și nou din vremea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica*, în Laurențiu Rădvan (ed.), *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI–XVIII...*, p. 179, 202; Ștefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală. Câteva observații preliminare*, *AIIAI*, tom XXV (1988), 1, p. 256.

²²⁹ Gheorghe Lazăr, *Les marchands en Valachie XVIIe–XVIIIe siècles*, p. 10.

CRAFTSMEN AND MERCHANTS IN THE NEIGHBOURHOOD MUNTENIMEA
(17th CENTURY – FIRST HALF OF 19th CENTURY).
SPATIAL AND CHRONOLOGICAL DISTRIBUTION
(Summary)

Keywords: town, “mahalle”, crafts, trade, spatial distribution.

In the space of the neighbourhood Muntenimea from Iași one could find a large number of craftsmen, working wood, stone or erecting buildings. The Muntenime neighbourhood was an area preferred also by pottery craftsmen, by those processing fabrics (textiles) and by those who processed food (cooks, bakers, etc.). The merchants of Iași also lived in the Muntenime neighbourhood when they chose to settle in the Moldavian capital; they are mentioned in documents dating from the establishment of the area, the richer ones living closer to the centre of the neighbourhood, closer to the main roads and dealing with the sale of all sorts of merchandise imported from all over Europe. Along with the officers, officials, boyars, bring to poverty and gypsies, they constituted a diverse world in the neighbourhood area.

MIHAI MÎRZA*

ÎNCĂLCĂRI ALE DREPTULUI DE CTITORIE: PROCESELE DEZÎNCHINĂRII MĂNĂSTIRII PRECISTA MARE DIN ROMAN (SECOLELE XVIII–XIX)**

Argument

1. Formă importantă de manifestare a pietății, puterii și prestigiului social, actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țările Române suscită un interes aparte. Contribuțiile de până acum, aparent destul de numeroase, nu epuizează nicidecum subiectul, care se dovedește complex și adesea controversat. Până acum, aceste cercetări s-au fundamentat pe sursele editate în colecțiile de documente cunoscute sau aiurea, în diverse alte lucrări sau reviste¹. Unele abordări și-au propus inclusiv cercetarea practicilor ctitoricești din a doua jumătate a secolului XVIII, dar au renunțat la acest obiectiv îndrăzneț, pe motiv că materialul documentar aferent acestei perioade, deși destul de consistent, zace în mare

* Arhivist la Arhivele Naționale Iași.

** This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-1665.

¹ Voi menționa aici studiile reprezentative din bibliografia, totuși, vastă a problemei. Pentru o perspectivă istorică, vezi Nico Cotlarciuc, *Stifterrecht und Kirchenpatronat im Fürstentum Moldau und Bukowina: eine historisch-dogmatische Studie zum morgenländische Kircherrecht*, Stuttgart, 1907; Vasile V. Muntean, *Bizanțul și românii. Cercetare comparată privind organizarea mănăstirilor*, Iași, Editura Trinitas, 2005, p. 71–100; Maria Crăciun, *Semnificațiile ctitoririi în Moldova medievală. O istorie socială a religiei*, în Paul Cernovodeanu, Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr et al. (coord.), *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 137–174; Voica Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Vremea, 2001; Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Editura Nemira, 2001, p. 190–230. Specialiștii în istoria dreptului au abordat subiectul din punctul de vedere al istoriei juridice, căutând să identifice împrumuturile bizantine și modalitatea de adaptare a acestora la specificul locului: Gh. Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din Evul Mediu*, în *SMIM*, IV, 1966, p. 77–116; Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Academiei, 1980, p. 154–180. Problematika dreptului de ctitorie i-a pasionat și pe sociologi. Pentru perspectiva acestora, vezi Henri H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, Editura Științifică, 1972, p. 162–189. Dintre numeroasele studii de caz existente, ne limităm numai la câteva: T. G. Bulat, *Dreptul de patronat în Biserica Ortodoxă Română*, în extras din *AB*, nr. 1–4, 1937, Chișinău, Tipografia „Tiparul Moldovenesc”, 1938, 24 p.; Tit Simedrea, *Mănăstiri vândute și dăruite în secolul al XV-lea în Moldova*, în *BOR*, LXVII, 1949, 1–2, p. 65–83; Maria-Magdalena Székely, *Femei-ctitor în Moldova medievală*, în *AIIX*, XXXII, 1995, p. 441–457. De asemenea, recomandăm și studiul extrem de interesant publicat recent de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Ovidiu Olar, *Reforma monastică a domnului Matei Basarab*, în *SMIM*, XXX, 2012, p. 9–54.

parte în arhive nesistematizat și nepublicat². Valorificarea superficială a surselor din secolul XVIII, mult mai numeroase și mai bogate în informații decât cele din secolele anterioare, constituie o carență semnificativă a bibliografiei problemei. O excepție poate fi considerată sinteza lui Nico Cotlarciuc, unică în materie, ale cărei concluzii rămân în bună măsură valabile, chiar dacă autorul și-a limitat cercetarea la Bucovina în perioada stăpânirii habsburgice, când peste normele specifice dreptului de ctitorire de esență bizantină s-au altoit elemente caracteristice dreptului de patronat a Bisericii Catolice. Având în vedere aceste neîmpliniri, considerăm că reabordarea teoretică a subiectului nu este posibilă decât după publicarea unei părți importante a surselor din secolul XVIII și primele trei sau patru decenii ale secolului următor și pe baza a cât mai multe studii de caz, dedicate ctitorilor și ctitoriilor, normelor, practicilor și comportamentelor specifice actului de ctitorire din Țările Române, începând de la primele atestări documentare ale fenomenului până în modernitate. Apoi, considerăm că o reevaluare a problemei nu poate fi făcută decât pornind de la practici spre norme și nu invers.

2. Pornind de la aceste considerații, aducem în atenția publicului cercetător un caz interesant de încălcare a dreptului de ctitorie, mai exact închinarea mănăstirii Precista Mare din Roman la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași, prin hrisovul lui Ștefan Racoviță, domnul Țării Românești, din 7 septembrie 1764³. Punctul de plecare al cercetării noastre îl constituie un pachet de documente inedite din Colecția de Documente Spiridonie, păstrată la Arhivele Naționale din Iași, care formează în fapt dosarul acestei închinări controversate. Pornind de la informațiile oferite de aceste surse, pe care le punem în relație cu alte documente editate sau inedite, analizăm pas cu pas urmările pe care le-a avut închinarea menționată, mai exact reacțiile de opoziție ale ctitorilor, care au luat fie forma unor proteste vehemente și de durată, fie au dus la procese cu Epitropia spitalului mănăstirii Sf. Spiridon, beneficiara închinării.

Întreaga istorie a mănăstirii Precista Mare, dar mai cu seamă primele cinci-șase decenii din existența acesteia, prezintă unele particularități în comparație cu tipologia cunoscută a actului de ctitorie din Țările Române. Particularitățile acestui caz sunt date de disputele dintre ctitori sau moștenitorii ctitorilor, pe de o parte, și mănăstirea Sf. Spiridon, de cealaltă parte, pentru a-și adjudeca „protecția” asupra Precistei Mari. Surprinzător, disputele pentru tutelarea mănăstirii Precista Mare din Roman, cu largi implicații asupra modalității de interpretare a istoriei dreptului de ctitorie în Țările Române, nu a atras până acum atenția istoricilor, deși unele indicii existau și erau publicate chiar într-una dintre cele mai frecventate colecții de documente⁴. Nimeni nu a avut curiozitatea să verifice și să dezvolte informațiile pe care le conțin monografiile superficiale,

² Voica Pușcașu, *op. cit.*, p. 181–182.

³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, *Acte interne (1756–1770)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2004, p. 526–527, p. 604 (vezi aici și celelalte ediții).

⁴ Este vorba despre disertația lui T. C. Victor, șef la compartimentul contabilitate al Epitropiei, privitoare la statutul mănăstirii Precista Mare și metocurilor acesteia, în cadrul Epitropiei Casei Spitalelor Sf. Spiridon (*Actele relative la biserica Precista-Mare din Roman, biserica de piatră de la Bodești, biserica de la Români și biserica profetului Samuil din Focșani cu spitalurile din Roman și Focșani, metoace ale Casei St. Spiridon din Iassy*, Iassy, 1870, p. 15–23 (în continuare, *Actele relative la biserica Precista-Mare din Roman*). Disertația face pe scurt referire la obiecțiile pe care le-au avut episcopul Ioanichie față de închinarea mănăstirii Precista Mare și procesul intentat de Racovițeștii constantinopolitani pentru revocarea actului de închinare. Un fragment amplu din această disertație, păstrată și în manuscris (ANI, Manuscrise, nr. 68), este publicat de Th. Codrescu (*Uricariul*, vol. XII, Iași, 1889, p. 346–374). Acesta a tipărit, tot în *Uricariul* (vol. I, ed. a II-a, Iași, 1871, p. 117–122), *ecdosis*-ul patriarhal din 1785, prin care patriarhul Procopie al Constantinopolului, la solicitarea lui Alexandru I. Mavrocordat Firaris, lega cu blestem orice tentativă de scoatere a mănăstirii Precista Mare și metocurilor sale de sub oblăduirea Epitropiei Spitalului Sf. Spiridon.

scrise de pe poziții instituțional-angajate de Epifanie Cozărescu⁵ și Gh. Băileanu⁶. Amândoi, deopotrivă, au omis cu bună știință evenimentele pe care le-au considerat delicate și care puteau să maculeze fie cât de puțin venerabila istorie a Epitropiei Spitalelor Sf. Spiridon din Iași. Ba chiar, Gh. Băileanu s-a străduit să demonstreze, de pe pozițiile materialismului dialectic, că mănăstirile Sf. Spiridon din Iași și Precista Mare din Roman s-au unit pentru a forma o instituție superioară, ambele depersonalizându-se în favoarea unei instituții nou create, Epitropia spitalului mănăstirii Sf. Spiridon, căreia i s-a acordat „deplinătatea personalității juridice”⁷. De parcă această unire se realizase de bună voie, în mod natural, fără nici un fel de asperități. Sedițiunile episcopului Ioanichie și spătarului Ioniță Racoviță, care îi erau cunoscute lui Gh. Băileanu, sunt fie complet trecute cu vederea, fie abia menționate, ca evenimente neimportante din istoria multiseculară a Epitropiei. Ceva mai multe detalii găsim la Paul Pruteanu, autorul unei lucrări despre istoria spitalelor din Moldova, care amintește, în lucrarea sa monografică dedicată istoriei spitalelor din Moldova, că închinarea Precistei a trezit reacții de opoziție din partea ctitorilor⁸. Nici autorii celei mai recente monografii a orașului Roman, care au acordat atenția cuvenită mănăstirii Precista, ca unul dintre monumentele importante ale orașului, nu s-au oprit asupra închinării acesteia și disputelor pe care le-a cauzat aceasta⁹. Recent, problema complicațiilor juridice pe care le-a iscat închinarea mănăstirii Precista Mare a fost abordată pe scurt de Marius Chelcu într-un studiu privitor la inventarele de avere ale acestei mănăstiri, păstrate printre documentele fostei mănăstiri Sf. Spiridon din Iași (Colecția Documente Spiridonie de la Arhivele din Iași)¹⁰.

3. Până să trecem efectiv la subiect, considerăm că sunt necesare unele precizări cu privire la sursele care stau la fundația acestui studiu, dintre care cele mai reprezentative se regăsesc editate în cele opt anexe de la final. Documentele care privesc închinarea mănăstirii Precista, cu excepția hrisovului de închinare dat de Ștefan vodă Racoviță, au fost constituite de dirigitorii Epitropiei într-un singur pachet; astăzi, pachetul LXXVIII al Colecției Documente Spiridonie, păstrat la Arhivele Naționale din Iași. Câtă vreme a existat și a funcționat, Epitropia a permis istoricilor cercetarea documentelor vechi din arhiva sa cu unele restricții. Astfel, nu se permitea accesul la

⁵ Epifanie Cozărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare din orașul Roman*, I-II, în *MMS*, XL, nr. 11-12, 1964, p. 610-617; III, în *MMS*, XLI, nr. 11-12, 1965, p. 636-654; IV, în *MMS*, XLV, nr. 3-4, 1969, p. 224-231; V, în *MMS*, XLVIII, nr. 1-2, 1972, p. 78-83; idem, *Istoricul spitalului municipal „Precista Mare” din Roman până la bicentenar (1998); parțial și al vieții medico-farmaceutice românești*, Roman, Editura Științifică și Tehnică, 2001.

⁶ Cercetările lui Gh. Băileanu asupra istoriei Epitropiei s-au prelungit pe parcursul câtorva decenii, rezultând mai multe lucrări, dintre care cele mai importante sunt: *Fondarea Epitropiei Sf. Spiridon și crearea persoanelor juridice în vechiul drept privat* (I), extras din *CI*, V, 1, 1929, p. 27 și *Evoluția juridică a epitropiei Sf. Spiridon de la 1757-1800* (II-III), Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1929. Cea mai cunoscută contribuție a lui Gh. Băileanu rămâne monografia apărută în 1956 și semnată împreună cu V. Râșcanu, Gh. Gh. Năstase și St. Bârsan, *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași în cadrul evolutiv al fostelor așezăminte Sf. Spiridon*, București, Editura Medicală, 1956 (în continuare, Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc...*).

⁷ Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc...*, p. 28-29.

⁸ Cartea scrisă de Paul Pruteanu a apărut la un an după tipărirea monografiei colective a Epitropiei Spitalelor Sf. Spiridon amintită mai sus (Paul Pruteanu, *Contribuție la istoricul spitalelor din Moldova*, București, Editura Medicală, 1957). Vezi și *supra* notele 4 și 6.

⁹ Gheorghe David, Constantin Botez, Vasile Ursachi et alii, *Istoria orașului Roman (1392-1992)*, Roman, Societatea Culturală „Roman - 600”, 1992, p. 111-119 (deși figurează printre autorii monografiei, capitolul dedicat mănăstirii Precista nu a fost scris de Epifanie Cozărescu).

¹⁰ Marius Chelcu, *Mănăstirile Precista din Roman și Prorocul Samoil din Focșani și un catastif de avere din anul 1830*, în Dan Dumitru Iacob (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 635-647 (în continuare, Marius Chelcu, *Mănăstirile Precista din Roman și Prorocul Samoil din Focșani*).

acele documente care puteau „zătici” interesele legitime ale Epitropiei sau, mai exact, potrivit expresiei lui Gh. Băileanu, „ca să nu se stârneasă anularea vreunei donații sau vreo acțiune de revendicare”¹¹. Rând pe rând, T. Codrescu¹², I. Tanoviceanu¹³, N. Iorga¹⁴, Gh. Ghibănescu¹⁵ și alții au studiat și publicat documente din arhiva Epitropiei ieșene. Singur, Gh. Băileanu, în calitate de arhivar și apoi epitrop, a avut acces la întreaga arhivă, inclusiv la documentele sensibile, pe care le-a ținut departe de ochii publicului, chiar și atunci când ele nu mai puteau „zătici” interesele fostei Epitropii¹⁶. În deceniile șapte-opt ale secolului trecut, părintele Epifanie Cozărescu a cercetat la rândul său documentele privitoare la procesele închinării mănăstirii Precista, care atunci se găseau la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, dar a preferat să nu le amintească în studiile sale monografice dedicate acestei mănăstiri și spitalului din Roman. După desființarea Epitropiei, în 1948, documentele acesteia au devenit accesibile cercetătorilor, fără nici un fel de restricții. Interesul scăzut pentru studierea secolului XVIII, veac al fanariotismului decendent, a amânat punerea în circulație științifică a comorilor arhivistice din Colecția Documente Spiridonie, care între timp, ca urmare a punerii în aplicare a decretului 472 din 1971 privind fondul arhivistic național, au ajuns în depozitele Arhivelor Naționale din Iași. La începutul anilor 2000, profesorul I. Caproșu a publicat câteva sute de documente inedite din această colecție, în cele zece volume de *Documente privitoare la istoria orașului Iași*¹⁷. Printre acestea nu se regăsesc actele privitoare la implicațiile închinării mănăstirii Precista, pe care, probabil, editorul le-a considerat surse istorice referitoare mai degrabă la istoria orașului Roman.

Unele documente, mai puține ce-i drept, se găsesc risipite prin alte colecții, fie la Arhivele din Iași, fie la Academia Română. Sunt documentele care au aparținut episcopului Ioanichie al Romanului, care după decesul acestuia au rămas în mâinile egumenilor mănăstirii Precista, până la începutul secolului XIX, când pe căi parțial cunoscute au ajuns în colecțiile instituțiilor menționate.

Închinarea și odiseea confirmării acesteia

1. În toamna anului 1764, la Curtea Domnească din Iași era adus de la București un document care avea să tulbure bătrânețile episcopului Ioanichie al Romanului și,

¹¹ Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc...*, p. 370.

¹² Multe dintre documentele publicate de Th. Codrescu în cele 23 de volume realizate de el din *Uricariul* erau culese din arhiva Epitropiei, la care avea acces grație legăturilor personale pe care le avea cu epitropii.

¹³ Vezi mărturia lui Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, Iași, vol. I, partea I, p. II.

¹⁴ N. Iorga a publicat rezumatele a 296 hrisoave, zapise și alte documente din perioada 1427–1803, în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, V/1, București, 1903, p. V, 2–65.

¹⁵ În prefața primului volum al *Ispisoacelor și zapiselor* (p. II), Gh. Ghibănescu scrie că a primit de la Epitropie permisiunea de a publica numai documentele mai vechi de anul 1700, „pentru a nu se zătici vreun interes specific casei și a se satisface în cel mai înalt grad interesul istoric”. Între 1906 și 1915, Gh. Ghibănescu a publicat sub auspiciile Epitropiei patru volume, fiecare format din câte două părți, de documente medievale din arhiva acestei instituții, adică în total opt tomuri. Este vorba despre cunoscuta colecție *Ispisoace și zapise*, vol. I–IV, 1906–1915. Ulterior, la începutul deceniului al treilea al secolului trecut, Gh. Ghibănescu publică peste 170 de documente, printre care 11 așezăminte și privilegii domnești, precum și hrisoavele privitoare la aducțiunea apelor prin olane la cișmelele de la turnul porții mănăstirii Sf. Spiridon (Gh. Ghibănescu, *Primele 11 hrisoave de mile ale mănăstirii și spitalului Sf. Spiridon*, în *IN*, IX, 1, 1931, p. 156–190, mai ales nota de la p. 190).

¹⁶ Detalii despre personalitatea lui Gh. Băileanu, vezi la Carmen Voroneanu, *Fondul personal „Gh. Băileanu”*, în „Arhivele Moldovei”, III–IV, 1996–1997, p. 182–185.

¹⁷ Amintesc aici numai volumele care conțin documente din acest secol: *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, *Acte interne (1691–1725)*, vol. IV, 1726–1740, vol. V, 1741–1755, vol. VI, 1756–1770, vol. VII, 1771–1780, vol. VIII, 1781–1790, vol. IX, 1791–1795, vol. X, 1796–1800, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2000, 2001, 2004–2007 (în continuare, I. Caproșu, *Documente Iași*).

pentru câteva luni, liniștea de la Curtea Domnească. Era hrisovul prin care Ștefan vodă Racoviță, domnul Țării Românești, hotăra, la 7 septembrie 1764, fără a se consulta cu ctitorii, închinarea mănăstirii Precista din Roman și a metocurilor acesteia, mănăstirea Sf. Proroc Samuil din Focșani și biserica de piatră de la Bodești, la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași, pentru folosul spitalului construit în acei ani în curtea acesteia din urmă¹⁸. De ce se temuse, în final, episcopul Ioanichie nu a avut șansa să scape! Considerându-se ctitor cu drepturi depline, ca moștenitor al lui Constantin Racoviță, decedat cu câteva luni mai devreme, domnul muntean a închinat așezământul monastic romașcan cu toate metocurile și moșiile pe care le avea, fără să ceară acordul celui alt ctitor, episcopul Ioanichie, și fără să respecte așezămintele ctitoricești prin care răposatul său frate interzicea, cu grea legătură de blestem, ca aceste lăcașuri de rugăciune „nicăieri niciodată închinare să nu fie, fără decât mănăstire de țară să se numască și slobode să petreacă întru așezământul lor”¹⁹. Nemulțumit de decizia unilaterală a lui Ștefan vodă Racoviță, episcopul Ioanichie a protestat energic și a cerut insistent lui Grigore Ghica (III), domnul de atunci al Moldovei, să refuze confirmarea și implicit punerea în aplicare a actului de afierosire. Domnul moldovean, în schimb, nu a luat în calcul această cale de rezolvare a litigiului, dimpotrivă, a căutat argumente în favoarea confirmării închinării și s-a căznit să-l convingă pe înaltul prelat să o accepte, oferindu-i în schimb unele privilegii reparatorii.

După tipicul actelor domnești solemne din a doua jumătate a secolului XVIII, cele trei hrisoave, prin care Grigore Ghica (III) confirmă închinarea făcută de Ștefan Racoviță și stabilește modalitatea practică de punere în aplicare a acesteia, conțin detalii importante, dar parcă nu suficiente, cu privire la negocierile purtate între domn și episcop. Pentru început, pare clar că aceștia doi nu s-au înțeles. Episcopul nu concepea să-și vadă ctitoriile închinare, ceea ce l-a determinat pe domn să caute o cale de a-l forța să accepte închinarea. Având în vedere că era vorba de o chestiune bisericească sensibilă, domnul a apelat la Divan. Astfel, în fața Divanului și în prezența domnului, episcopul va fi solicitat, cu aceeași insistență, ca hrisovul de închinare să-i fie returnat emitentului cu precizarea că nu avea calitatea să închine lăcașuri de rugăciune din Moldova. În sprijinul pretențiilor sale, înaltul prelat a prezentat cele două așezăminte date pentru Precista de Constantin vodă Racoviță, la 20 și 30 ianuarie 1757, redactate după modelul tipicelor ctitoricești bizantine (τυπικά κτητορικά) și prin care acesta interzicea închinarea mănăstirii și metocurilor acesteia, ctitoriile sale²⁰.

2. Contrar voinței episcopului, închinarea hotărâtă de Ștefan Racoviță a fost confirmată de Grigore Ghica (III), pentru început la 20 noiembrie 1764, fără însă ca dispozițiile din hrisovul domnului muntean să fie reluate în totalitate. Realitățile locale l-au obligat pe Grigore Ghica (III) să negocieze alte condiții de punere în aplicare a afierosirii. Hrisovul de confirmare merită examinat mai cu atenție, întrucât stă la baza celorlalte trei²¹. Fragmentul care formează contextul documentului (*expositio*) este un elogiu adus milosteniei și binefacerilor față de străini, săraci și bolnavi, justificându-se

¹⁸ Spre deosebire de celelalte documente privitoare la închinare, hrisovul acesta a fost de mai multe ori publicat fragmentar sau *in extenso*. Gh. Băileanu l-a publicat în ambele lucrări monografice dedicate Epitropiei (*Evoluția juridică*, II–III, p. 20–22; Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc...*, p. 50). Pentru ediția Ioan Caproșu la care vom face trimitere în acest studiu, vezi *supra* nota 3.

¹⁹ Mihai Mirza, *O ctitorie și doi ctitori din secolul XVIII. Dosarul zidirii, înființării și înzestrării mănăstirii Precista Mare din Roman*, în *AIIX*, LI, 2014, p. 93–128 (în continuare, Mihai Mirza, *O ctitorie și doi ctitori*).

²⁰ Detalii despre acest gen de documente și replicile lor românești vezi la Vasile V. Muntean, *op. cit.*, p. 84–87.

²¹ Vezi anexele 1–4.

astfel cu argumente biblice²² actul închinării, de pe urma căruia beneficia, de fapt, spitalul și nu mănăstirea în curtea căreia se găsea acesta. După aceea, sunt prezentate dispozițiile actului de închinare și reacția de contestare a episcopului, exprimată astfel: „Care afierosire și lucru plăcut lui D(u)mnezeu [...] îndată au născut la mijlocu pricină de cătră sfinție sa chir Ioanichie episcopul de Roman”²³. Pentru a-și susține cauza, arhiereul pretinde „că domnia sa Costandin vodă Racoviță n-ar fi având treabă cu mănăstirea Précista, fiind făcută și zidită cu a sa osteneală și dintru a sa agonisită”, dar recunoștea, totuși, că acesta contribuise la construirea bisericii mănăstirii cu suma de 1.250 lei. De asemenea, recunoștea că, într-adevăr, mănăstirea Sf. Proroc Samuil din Focșani și biserica de la Bodești erau ctitorii exclusiv domnești, cu mențiunea că la construirea celei dintâi participase și el. Păstrând circumspecția și echidistanța necesară judecătorului, domnul solicită episcopului dovezi, iar acesta îi prezintă așezămintele ctitoricești date de Constantin Racoviță. Acestea sunt analizate cu scrupulozitate („le-am citit domnia mea și le-am cercetat foarte cu amăruntul”), tocmai pentru a nu se lua o decizie în pripă, care să statueze vreo nedorită nedreptate. După momentul de judecată, se ajunge la concluzia că aceste două documente erau radical diferite unul de celălalt și că prin conținuturile lor contradictorii „unul pe altul strică”, dar – spune domnul – „cu toate acestea domnia mea am socotit a da cea mai bună și adevărată credință hrisovului celui dintâiu ce iaste întărit cu blăstămul a patru arhierei, dintru carii unul iaste și sfinția sa episcopul de Roman”²⁴. Preferința pentru cel dintâi hrisov, după cum vom vedea, nu era întâmplătoare!

Pare evident că Grigore Ghica (III) nu a luat în calcul nici un moment anularea actului de închinare. Dimpotrivă, a căutat mai degrabă o breșă în înscrisurile prezentate de episcop, prin care să-și legitimeze decizia de validare a acestuia. Nu era însă simplu! Ambele așezămintele erau foarte clare în a interzice cu desăvârșire orice formă de închinare sau subordonare a mănăstirii Precista și metocurilor acesteia. Mai mult, așezământul din 30 ianuarie interzicea inclusiv numirea în fruntea mănăstirilor Precista și Sf. Proroc Samuil a unor egumeni străini, indiferent dacă erau greci sau călugări moldoveni care proveneau din obștile altor mănăstiri. Apoi, Grigore Ghica (III) avea de înfruntat opoziția fermă a bătrânului episcop de Roman, care, probabil, avea destui susținători în rândul localnicilor, boieri și clerici deopotrivă. Negocierile și dezbaterile pe marginea acestei închinări au durat destul de mult, dovadă că actul de întărire s-a dat abia după trei luni și 13 zile de la emiterea hrisovului de închinare (adică la 20 noiembrie 1764)²⁵.

Neîndoindu-l, Grigore Ghica (III) și-a dat seama că, fără încălcarea așezămintelor lui Constantin Racoviță, închinarea nu era posibilă. Pentru a ajunge la decizia dorită, a procedat la o interpretare mistificatoare a acestora. Astfel, hrisovul din 30 ianuarie 1757, mai important pentru cauza episcopului întrucât recunoștea acestuia statutul de ctitor de drept și lui Constantin Racoviță doar pe acela de ctitor asociat, a fost declarat nul de drept, pe motiv că fusese făcut cu „iconomie”, mai exact în scopul satisfacerii orgoliilor ctitoricești ale episcopului. Era luat în calcul numai cel din 20 ianuarie 1757, care atesta statutul de ctitorie exclusiv domnească și „slobodă” a Precistei Mari. Potrivit grilei de interpretare a domnului, hrisovul din 20 ianuarie 1757 avea întâietate, întrucât, spre deosebire de celălalt, conținea blestemul celor patru arhierei ai țării, printre care se

²² Este redat versetul 34, cap. 25 din Evanghelia după Matei.

²³ Vezi anexa 1.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

afla și episcopul Ioanichie. Aceasta era o dovadă că episcopul recunoscuse în primă instanță că mănăstirea Precista era ctitorie domnească, după care s-a răzgândit și i-a cerut lui vodă schimbarea lui, pe motiv că mănăstirea fusese construită de el. Pus în fața unei interpretări atât de restrictive și văzând că nu are sorți de izbândă, episcopul a cedat pentru moment, deși era evident că atitudinea sa era una de temporizare și că, de fapt, nu va accepta soluția propusă, ca pe o hotărâre dreaptă și definitivă. Pentru a-și atinge țelul, Grigore Ghica (III) a recurs cu bună știință la o mistificare. Blestemul arhieresc invocat ca argument ultim și de rezistență în sprijinul validității așezământului, din 20 ianuarie 1757, nu fusese dat, cum lasă să se înțeleagă în hrisovul de confirmare a închinării, pentru a se recunoaște Precistei statutul de ctitorie domnească, ci pentru cu totul altceva – pentru ca mănăstirea aceasta și metocurile ei să nu fie închinete niciodată, nicăieri și de nimeni, iar în fruntea lor niciodată să nu fie puși ca egumeni călugări străini, ci numai monahi aleși de obștea mănăstirii. Se dăduse astfel Precistei și Prorocului Samoil dreptul la un fel de *autodespoție*. Or, episcopul tocmai aceasta cerea, respectarea dispozițiilor domnului, asociatul său la ctitoria acestor mănăstiri, Constantin Racoviță, adică declararea acestora ca mănăstiri slobode de țară și evitarea închinării. În definitiv, ambele așezăminte, atât cel din 20 ianuarie cât și cel din 30 ianuarie, interziceau același lucru: închinarea celor două mănăstiri și numirea de egumeni străini în fruntea lor. Singurul lucru care le diferenția era într-adevăr ctitorul, în primul – domnul se declara ctitor unic, în cel de-al doilea – recunoscând că a făcut o greșală, dar în interesul mănăstirilor, acesta afirmă că episcopul era principalul ctitor al Precistei, dar că, la solicitarea acestuia, a contribuit și el la ridicarea bisericii și a înzestrat mănăstirea cu ce a crezut de cuviință²⁶.

Odată declarate ctitorii domnești, pentru cele două mănăstiri se deschidea calea pentru închinare sau pentru schimbarea statutului juridic, printr-un act de voință domnească. Teoretic, închinarea nu ar fi fost posibilă în cazul în care domnul i-ar fi recunoscut lui Ioanichie statutul de ctitor așa cum era el formulat în cuprinsul așezământului din 30 ianuarie 1757. Acceptarea validității acestui document ar fi complicat mult lucrurile. Astfel, potrivit acestui document, în situația în care mănăstirea Precista ar fi fost închinată fără acordul episcopului, „atunci volnicu să fie svinția sa părintele episcopul de Roman ca să-ș(i) ia m(ă)n(ă)stire [...], fiind dreaptă m(ă)n(ă)stire svinții sale, zidită cu cheltuiala și osteneala sa, luând împreună și cele ce-am dat și am afierosit noi la această mănăstire den venituri domnești și odăjdii ce-am dat pentru pomenire(a) noastră. Iară m(ă)n(ă)stire Sveti Samuil și cu besérica de la Bodești, fiind drepte ctitoricești a domnii mele, macar că le așăzasăm domnie me pre aceste doai dumnezeiești lăcașuri ca să fie suptu ascultare m(ă)n(ă)stirei Precisti. Dară cum arătăm mai sus de va vede svinție sa părintele episcopul de Roman că să atinge cineva a strica așăzare și hotărârea noastră, vrând să le închine cineva s-au să pu(i)e igumen strein, pe aceste doai, adecă pe Sveti Samuil și pe besérica den Budești, împreună și cu moșiile părințăști și cu altele ce-am mai afierosit domnie me la sveti Samuil: moșii și țigani, odăjdii cum arată hrisoavele și condica domnii mele, fiind drepte ctitoricești a domnii mele, să le de svinția sa să facă oricine ce va vre cu dânsule. Iară mănăstire Precista cum arătăm mai susu nicidecum să nu o de svinție sa, fiind dreaptă m(ă)n(ă)stire svinții sale”²⁷. În conformitate cu aceste dispoziții testamentare, episcopul ar fi avut dreptul, în calitatea sa de ctitor, să păstreze mănăstirea neînchinată împreună cu întregul

²⁶ Mihai Mîrza, *O ctitorie și doi ctitori*, p. 112–116, nr. 2–3.

²⁷ *Ibidem*, p. 114–116, nr. 3.

patrimoniu dăruit de Constantin Racoviță din averile domnești și să renunțe la mănăstirea Sf. Proroc Samuil din Focșani, biserica de la Bodești și la averile familiei Racoviță, dăruite Precistei de același domn, la 20 februarie 1757²⁸. Declarând nulitatea așezământului din 30 ianuarie 1757, Grigore Ghica (III) a urmărit să evite un asemenea scenariu, fiindcă în cazul unei rupturi, mănăstirea romașcană ar fi rămas în posesia majorității averilor și veniturilor domnești pe care le avea, ceea ce nu era de bun augur. Scopul închinării fusese obținerea unor venituri suplimentare pentru spital, și nicidecum administrarea unor așezăminte mai puțin bogate, poate chiar incapabile să achite embaticul, cum ar fi devenit mănăstirea Sf. Proroc Samoil și biserica de la Bodești în cazul desprinderii lor de Precista din Roman.

Aceasta a fost calea juridică prin care Grigore Ghica (III) a reușit să rezolve problema închinării. În schimb, modalitatea de administrare a noilor metocuri ale mănăstirii Sf. Spiridon, propusă prin același hrisov din 20 noiembrie 1764, s-a dovedit repede neviabilă. Ba mai mult, a creat animozități între mereu nemulțumitul episcop Ioanichie, pe de o parte, și episcopii spitalului și egumenul Sofronie Irinopoleos, de cealaltă parte. Dacă din punct de vedere juridic, domnul putea să-i impună episcopului închinarea, în mod practic, nu avea pârghii să controleze ce făcea acesta cu patrimoniul mănăstirilor. Singurul care știa cât de mare este acesta și care era suma veniturilor anuale rezultate din exploatarea lui era episcopul. Impresia contemporanilor era că veniturile erau foarte mari, speculații pe care episcopul căuta să le dovedească ca nereale și exagerate²⁹. Apoi, întreaga arhivă a celor două mănăstiri și administratorii moșiilor erau în mâna episcopului și nu a călugărilor, care nu făceau decât să execute dispozițiile acestuia. Egumenul Ioan al Precistei, mănăstirea care administra întreaga avere, era doar nepotul lui Ioanichie.

Conștient că-i făcea totuși o nedreptate, retrăgându-i statutul de ctitor de drept al Precistei, Grigore Ghica (III) a încercat să-l determine pe episcopul Ioanichie să accepte de principiu închinarea, acordându-i în schimb mai multe concesii, printre care cea mai mare era dreptul de a controla aceste mănăstiri pe tot parcursul vieții sale. Știa că, fără acordul său, durabilitatea închinării era pusă sub semnul incertitudinii. Cu ajutorul dispozițiilor testamentare stabilite de Constantin Racoviță, episcopul putea oricând, cu șanse de succes, să ceară anularea actului de închinare și a celui de confirmare a acesteia. Totul ținea de voința domnului în funcție, ceea ce putea însemna că închinarea era valabilă doar până la prima schimbare de domnie³⁰. Tocmai de aceea, domnul și-a dorit ca în hrisovul de confirmare să se menționeze explicit că episcopul acceptă de bună voie închinarea: „[...] sfinția sa încă dintru a sa bună vrere și pentru pomenirea sufletului său au priimit ca să fie bine închinată mănăstirea Précista”³¹.

Conștient că argumentele în favoarea închinării erau șubrede, Grigore Ghica (III) avea nevoie de consimțământul episcopului, iar pentru a-l obține, a fost dispus să-l

²⁸ *Ibidem*, p. 120–123, nr. 5.

²⁹ Vezi anexa 3. În schimb, sămile anuale întocmite de episcop pentru veniturile rezultate din averile dăruite de Constantin Racoviță, moșii domnești și Racovițești, precum și mortasipia târgului Roman variau în jurul a 500 de lei, adică exact cuantumul sumei stabilite ca embatic, uneori chiar sub această sumă (ANI, Documente, 389/36). Problema supraestimării acestor venituri este spusă răspicat în unele documente (vezi anexa 3).

³⁰ Despre caracterul nepermanent al hotărârilor și dispozițiilor domnești în trecutul premodern al Țărilor Române, vezi Daniel Barbu, „*Carele ia domniia plătește și dătorii*”: cel mai vechi principiu constituțional românesc, în *idem*, *O arheologie constituțională românească. Studii și documente*, Editura Universității București, 2000, p. 37–48.

³¹ Vezi anexa 1.

consoleze, acordându-i, după cum am arătat, unele drepturi pe care hrisovul lui Ștefan Racoviță nu i le dădea. Domnul muntean stabilea ca mănăstirea Precista din Roman, mănăstirea Sf. Proroc Samuil din Focșani și biserica de piatră de la Bodești, din ținutul Neamț, împreună cu toate averile lor să fie închinare la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași, pentru ajutorul spitalului. Acestea urmau să fie „ocârmuite” și „chivernisite” de „egumenul și epitropii ce vor fi după vreme la această mănăstire (Sf. Spiridon – n.ns.)”, care, după evaluarea anuală a veniturilor și cheltuielilor, vor stabili valoarea numerică a embaticului convenit mănăstirii Sf. Spiridon. Egumenii urmau să fie numiți, evident, de către Epitropie. Totodată, donatorul dispune ca mănăstirea Precista și metocurile sale să nu fie îngreunate „cu chirii fără de cale și peste puțină”, dar nici să nu se ia de la ele „mai puțin decât după analoghia venitului, ce cu dreptă cumpănire totdeauna să păzească buna stare, adăugirea și folosul” lor³². Fără a schimba intenția donatorului, Grigore Ghica (III) aduce unele completări în actele sale confirmare. Astfel, în cel dintâi hrisov de întărire a închinării, emis la 20 noiembrie 1764, episcopul Ioanichie era declarat epitrop al spitalului mănăstirii Sf. Spiridon și era numit pe viață administratorul unic al Precistei, metocurilor și averilor acesteia: „[...] adevă până la sfârșitul vieții sale mănăstirea Precista cu metoașale ei să fie în sama și în purtarea de grijă a sfinției sale ca să (le) chivernisească, să le sporească și să le adaogă”. Mai mult, probabil la solicitarea lui Ioanichie, Grigore Ghica (III) stabilește ca mănăstirea Precista să achite mănăstirii Sf. Spiridon ca embatic o sumă fixă de 500 de lei³³, renunțându-se la dispoziția lui Ștefan Racoviță ca embaticul să fie calculat proporțional cu venitul („după analoghia venitului”) anual al metocurilor³⁴.

3. Epitropii spitalului și egumenul Sofronie Irinopoleos au considerat, pesemne, inacceptabile concesiile acordate episcopului. Aceștia doreau să administreze ei metocurile și moșiile lor în acord cu dispozițiile actului de închinare și nu erau de acord ca mănăstirea Sf. Spiridon să intre în posesia lor abia după dispariția înaltului prelat, chiar dacă aceasta putea să nu fie una foarte îndepărtată, având în vedere vârsta acestuia. Neîncrederea dintre cele două părți a creat, în săptămânile care au urmat emiterii hrisovului din 20 noiembrie 1764, o stare conflictuală acută, care, într-o primă fază, a degenerat într-o serie de acuzații reciproce. Imediat, episcopul se prezintă cu „jalba în proțap” la domn, înfățișându-i clevetirile pe care le auzise la adresa sa: „[...] de la multe părți s-au audzit cum că sfinția sa episcopul de Roman ar fi răsipitu și ar fi înstreinatu multe din lucruril(e) mănăstirilor acestora și cu acea răsipire și înprăstiere mănăstirile ar fi rămas la goliciune și răsipă ca aceea câtu în multă vreme să nu să poată îndrepta”³⁵.

Din corespondența pe care o poartă cu nepotul său, Ioan, cel care se ocupa efectiv de administrarea mănăstirii Precista, pentru că Ioanichie stătea mai mult la Iași, rezultă că, la cumpăna anilor 1764–1765, episcopul a fost implicat și într-un proces cu Vasile Ganea, privitor la folosirea unor sume de bani primite de la Constantin Racoviță, în urmă cu mai mulți ani, pentru a cumpăra niște țigani și niște oi pentru mănăstirea Precista. Până la urmă, episcopul demontează acuzațiile – care vor fi fost!? – ca lipsite de temei, iar acuzatorul este închis în beciurile Curții domnești³⁶. Câtă vreme informațiile pe

³² I. Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 526–527, p. 604.

³³ Vezi anexa 1.

³⁴ I. Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 526–527, p. 604.

³⁵ Vezi anexa 2.

³⁶ Într-una din scrisorile trimise nepotului său, Ioanichie scrie: „Și au venit Ganea la săbor și au răspuns că nici o scrisoare, din câte dovezi are asupra mea, n-a scoate la săbor, numai au cerșut să s(ă) judece la părintele Irinopoleos și la hat(manul) Vasile Ruset, zicând că înaintea acestor obrazile va scoate toate dovezile ce are asupra mea. [...] Și eu încă m-am priimit să ne judece acești numiți mai sus. Și ne-am judecat mai alalta(i)eri și așa, cu

care le avem rămân atât de puține, este greu să ne dăm seama care a fost obiectul procesului. Totuși, nu este exclus ca acest Vasile Ganea să fi fost „angajat” de egumenul Sofronie Irinopoleos și de epitropii spitalului pentru a-l tracasa pe episcop, cu scopul de a-l face să renunțe la mănăstirea pe care el o considera un fel de proprietate personală³⁷. Acest lucru nu ar fi de mirare, știut fiind faptul că Vasile Ganea fusese folosit în urmă cu câțiva ani și de Calimăchești, pentru a-l determina pe Iacov Putneanul să renunțe la scaunul de mitropolit, în favoarea lui Gavril Callimachi³⁸.

Domnul era instanța la care apelau ambele tabere. Acesta se vede în situația de a interveni în momentul în care Ioanichie, dezgustat de aceste acuzații, sătul de conflicte și procese, dar și ajuns la vârsta slăbiciunilor³⁹, solicită să-i fie retrasă calitatea de epitrop al mănăstirii Sf. Spiridon, anunțând, totodată, că renunță inclusiv la administrarea mănăstirii Precista și metocurilor ei, în favoarea Epitropiei. Ierarhul făgăduiește că, odată cu transferul mănăstirii Precista din administrarea sa în aceea a Epitropiei, „va da samă curată și dr(e)aptă și în frica lui Dumn(e)dzeu, atâta di cele mișcătoare, câtu și nemișcătoare(e) lucruri a mănăstirilor până la un cap de ațe. Și când s-or afla oricâtu de puține lucruri di a mănăstirilor răsipite și împrăștiate, după cum s-au audzitu, după sama ce va da, dovedindu-să așa adevărul le va pune la loc fără de cuvântu de răspundere, hotărându-s(ă) pintr-acestu hrisov a domnii mele ca să fie sfinți(ia) sa iertatu de epitropiia arătată mai sus să-și caute numai treaba episcopiei și a eparhii sale”⁴⁰. Considerându-se „hulit”, bătrânul episcop de la Roman își dorea să renunțe la aceste dispute. Cât de sinceră era dorința lui se va vedea la puțin timp după aceea! Ca urmare a acestor solicitări, domnul dispune prin hrisovul din 15 ianuarie 1765 – identic în mare măsură cu acela din 20 noiembrie 1764 – ca Epitropia spitalului Sf. Spiridon să preia administrarea directă a mănăstirii Precista în acord cu dispozițiile hrisovului de închinare dat de Ștefan Racoviță⁴¹.

Transferul efectiv al Precistei și metocurilor acesteia din administrarea episcopului în aceea a Epitropiei s-a amânat până în primăvară. Imediat ce decizia domnească a fost luată, Ioanichie a și demarat pregătirile de transferare a bunurilor acesteia în mâinile Epitropiei. Astfel, la 16 ianuarie 1765, a doua zi după emiterea celui de-al doilea hrisov de întărire a închinării, întocmește primul inventar al bunurilor donate mănăstirii de Constantin Racoviță⁴², iar peste alte câteva zile, la 23 ianuarie,

agiutorul lui D(u)mnezeu, la toate l-am dovedit cu scrisorile ce ne-au venit de acasă” (Mihai Mîrza, *Din corespondența episcopului Ioanichie al Romanului (1747–1769)*, în AȘUI, serie nouă, LX, 2014, p. 275–306, doc. nr. 15 (în continuare, Mihai Mîrza, *Din corespondența episcopului Ioanichie al Romanului*).

³⁷ Atitudinea lui Ioanichie nu este una atipică. În Evul Mediu, ctitorii se raportau de regulă la propriile ctitorii ca la un fel de proprietăți personale sau ale familiei. Exemplele pentru acest gen de comportament sunt numeroase. Astfel, vezi *supra* nota 1, în special contribuțiile semnate de T. G. Bulat, Henri H. Stahl și Valentin Al. Georgescu. De asemenea, vezi în acest sens și hrisovul emis de Grigore Ghica (III) la 15 iulie 1764, tocmai pentru a reglementa practicile ctitoricești necanonice, între care și fondarea unor mănăstiri pentru a servi intereselor patrimoniale ale ctitorilor (Th. Codrescu, *Uricariul*, I, ed. II, Iași, 1871, p. 306–316).

³⁸ Ierom. Dosoftei Dijmărescu, Ioan-Augustin Guriță, *Hrisoavele domnești din 1760, 1762 și 1767 pentru Iacov Putneanul; text și metatext*, în „Analele Putnei” (AP), VII, 2011, 2, p. 67–102; Petronel Zahariuc, *Mitropolitul Iacov Putneanul și „necazul de obște” al Moldovei*, în AP, V, 2009, 1, p. 219–234.

³⁹ Peste numai câteva luni, Ioanichie scria domnului că nu se putea deplasa să cerceteze hotarele unor moșii pe motiv de slăbiciune și boală (Mihai Mîrza, *Din corespondența episcopului Ioanichie al Romanului*, p. 303, nr. 17).

⁴⁰ Vezi anexa 2.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Inventarul era intitulat *Izvod de moșii, de veșminte, de arginturi ce au dat mărie sa răpăosatul Costandin vodă Racoviță la m-reă Precista și la Proroc Samuil prin mâna noastră, (1765) 7273 ghen(arie) 16* (ANI, Documente, 389/45).

transmite nepotului său Ioan, egumenul și purtătorul de grijă al Precistei, câteva instrucțiuni: să pregătească făină, grâu și orz și cele necesare găzduirii mitropolitului Sofronie Irinopoleos, egumenul mănăstirii Sf. Spiridon, care urma să se prezinte la Roman pentru a prelua mănăstirea Precista și averile acesteia în gestiunea sa. În final, episcopul recomandă nepotului său să-și ia lucrurile din mănăstire și să le ducă la Episcopie: „Al tău ce ai în mănăstire: căruță, cai, le du la Episcopie, numai cu taină”⁴³.

Peste alte două zile, la 18 ianuarie 1765, Grigore Ghica (III) emite o carte de împuternicire, prin care se arată că mitropolitul Sofronie Irinopoleos, însoțit de cămărașul de izvoade vor veni la Roman, Focșani și Bodești, pentru a inventaria averea mobilă și imobilă a mănăstirilor și a bisericii de la Bodești. Domnul poruncește egumenilor și purtătorilor de grijă de la Precista, Sf. Proroc Samoil și Bodești, să-i primească pe cei doi reprezentanți ai Epitropiei și să-i ajute la întocmirea inventarelor. Plecarea se amână însă până pe data de 18 februarie, probabil din pricina vremii de iarnă neprielnice. În această zi, Ioanichie scrie nepotului său pentru a-i vesti plecarea mitropolitului grec și cămărașului de izvoade înspre Roman și pentru a-l instrui cum să procedeze la sosirea oaspeților, care, rezultă din scrisoare, nu erau bineveniți: „Când a veni mitropolitul, clopotele să nu le tragă, nici la dus nici la venit, iar de a porunci el, față ce știe”. Nepotul era sfătuit să-l trateze pe mitropolitul Sofronie cu răceală și să-i dea răspunsuri evazive, lăsând clarificarea anumitor aspecte de ordin gospodăresc și patrimonial în seama unchiului său: „Și ori de ce te-a întreba să zici că nu știi, părintele știe (adică Ioanichie – n.ns.)”. Unele bunuri, cum sunt oile de la Bodești, trebuiau musai ascunse de ochii mitropolitului Sofronie, pentru a evita susceptibilitățile acestuia: „Pentru oile schitului ne scrii că sînt la Budești, la fân, și-m(i) pare că n-ai făcut bine, de aceea să trimiți în grabă să le ridice de acolo să le ducă aiurea, că or dzice că sînt a mănăstirii Precestii și a fi mare gâlceavă”⁴⁴.

Nu știm motivele pentru care mitropolitul și cămărașul de izvoade ajung la Roman abia spre mijlocul lunii martie; inventarul întocmit de ei este datat la 15 martie 1765⁴⁵. Probabil, mai întâi, au mers la Focșani, iar la întoarcere, s-au oprit la Roman! Peste numai câteva zile, erau la Iași, astfel încât, la 24 martie, inventarele averilor mănăstirilor Precista și Sf. Proroc Samuil sunt reunite într-un singur catastih, semnat de mitropolitul Sofronie Irinopoleos. Acesta este rezoluționat de către Grigore Ghica (III), după ce, în prealabil, fusese verificat și aprobat de epitropi⁴⁶. Practic, din acest moment mănăstirea Precista, cu metocurile și averile ei, intră în administrarea efectivă a Epitropiei spitalului Sf. Spiridon. Timp de un an, adică până la 28 aprilie 1766, nu mai avem nici o știre despre acestea. Știm numai că Epitropia a pus ca egumeni pe ieromonahul Antonie la Precista și pe ieromonahul Nectarie la Sf. Proroc Samoil⁴⁷.

4. Surprinzător, la 28 aprilie 1766, Grigore Ghica (III) revine asupra dispoziției din 15 ianuarie 1765, numindu-l din nou pe episcopul Ioanichie, cu titlu viager, drept unic administrator și purtător de grijă al mănăstirii Precista, metocurilor și averilor acesteia. Se arată că Epitropia eșuase în tentativa de a-și administra metocurile, egumenii

⁴³ Mihai Mirza, *Din corespondența episcopului Ioanichie al Romanului*, p. 299, nr. 14.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 302–303, doc. nr. 16.

⁴⁵ Numit *catastih*, acest inventar este semnat de alcătuitori (ANI, Documente, 371/7). Un document identic s-a întocmit și pentru mănăstirea Sf. Proroc Samoil, pe care însă deocamdată nu l-am identificat.

⁴⁶ ANI, Documente, 371/8. Pentru detalii, vezi Marius Chelcu (*Mănăstirile Precista din Roman și Prorocul Samoil din Focșani*, p. 642).

⁴⁷ Vezi anexa 3; ANI, Documente, 371/10. Informații biografice despre acești doi călugări nu am găsit până la momentul de față.

numiți de aceasta dovedindu-se nevrednici de misiunea care li se încredințase în urmă cu un an, lucru pe care îl constataseră chiar epitropii mănăstirii. Astfel, la darea de seamă anuală, efectuată de aceștia în primăvara anului 1766, „s-au văzut din bucate scădere și răsipă și din cele trebuincioase mănăstirii lipsă și nepurtare de grijă. Și, în loc ca să-i folosească spitalului din prisosala vineturilor și cheltuielilor, au rămas să mai de mănăstirea Sfântul Spiridon 154 lei ca să plătească datorii Precistii. Sama mănăstirii Sf. Proroc Samuil s-au văzut cu totul din mișcătoare lipsă și în risipă, cum și vineturile moșiilor în pierzare, îndatorită și spre disăvârșită pustietate”⁴⁸. Se mai arată că, în urmă cu un an, contrar celor expuse în hrisovul din 15 ianuarie 1765, episcopul nu renunțase cu titlu definitiv la mănăstirile Precista și Sf. Proroc Samoil, ci se înțelese cu epitropii spitalului ca Epitropia să preia în administrare directă aceste metocuri pentru un an calendaristic, urmând ca, la finele perioadei, să se efectueze o dare de seamă. Dacă în urma bilanțului se constata că Epitropia putea administra cu succes metocurile, atunci acestea rămâneau pe mai departe în subordinea sa directă, dacă nu, acestea urmau a fi date înapoi în grija episcopului. Prin urmare, recunoscându-și neputința, Epitropia renunță – de bună voie sau la presiunea domnului – la administrarea directă a metocurilor în favoarea înaltului prelat romășcan, care se obliga să plătească embaticul convenit mănăstirii Sf. Spiridon. Potrivit noilor înțelegeri, mănăstirea Sf. Spiridon urma să primească, în contul embaticului, veniturile moșiilor Hârlău și Sârbi, sat din ținutul Hârlău, care împreună cu seliștile din jurul său forma o moșie foarte întinsă⁴⁹. Peste trei săptămâni, la 20 mai 1766, Grigore Ghica (III) întărește această înțelegere printr-un alt hrisov, parțial diferit de acela din 28 aprilie⁵⁰.

Documentul din 28 aprilie 1766, emis în favoarea episcopului, și înmănat acestuia, aduce mai multe elemente de noutate, unele chiar contradictorii în comparație cu hrisoavele precedente. Având siguranța că renunțase la a mai contesta închinarea, domnul recunoaște episcopului Ioanichie, de data aceasta și în scris, statutul de ctitor, atât la Precista, cât și la Sf. Proroc Samuil din Focșani: „[...] și după dreptate văzându-să aieve și cunoscându-să că ce mai multă cheltuială și toată osteneala spre zidire mănăstirii Precesta au fost și este a sfinții sale episcopului, cum asămine și la zădire mănăstirii Proorocului Samoil din Focșani s-au cunoscut că iarăși cei mai mulți bani și osteneală au fost de la sfinția sa. Deci cu toate aceste adevăruri, spre dreptate ctitorii sfinții sale episcopului s-au poftit sfinția sa de către domnia mea, ca să învoiască fără de mahniciune și să primească închinarea acestor două mănăstiri la mănăstirea Sf(ântul) Spiridon spre ajutorul spitalului după afierosirea domnii sale Ștefan vodă Racoviță. Și măcar că deodată nu s-au priimit sfinția sa nicidecum la aceasta cerșind dreptate la domnia mea, dar pi urmă au priimit”⁵¹. Așadar, iată într-o formă condensată, relatarea modului cum au decurs negocierile dintre episcop și domn din toamna anului 1764 și în primele luni ale anului care a urmat⁵².

În schimb, hrisovul din 20 mai 1766, privitor la aceeași chestiune, dar acordat Epitropiei, nu conține nici un cuvânt referitor la statutul de ctitor al episcopului asupra celor două lăcașuri de cult. Comparativ cu celelalte, acest hrisov este surprinzător de laconic și direct, expunerea rezumându-se la motivele pentru care se restaura administrația directă a episcopului asupra Precistei și metocurilor acesteia, obligațiile pe care

⁴⁸ Vezi anexa 3.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Vezi anexa 4.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

și le asuma acesta față de mănăstirea Sf. Spiridon și drepturile pe care le avea, printre care acela de a numi egumenii. Epitropia urma să preia din nou administrarea directă a metocurilor sale abia după înlocuirea egumenilor numiți de Ioanichie, egumeni care nu puteau fi destituiți de aceasta decât dacă se dovedeau a fi „netrebniți” și „risipitori”⁵³. În plus, peste conținutul hrisovului din 28 aprilie, în acesta se arată că episcopul se hotărâse să suplimenteze embaticul stabilit, cu 100 de lei, sumă pe care o va achita anual în ziua prăznirii hramului Sf. Spiridon, ca ajutor financiar pentru spital. Generozitatea episcopului era evident ostentativă față de epitropii mănăstirii Sf. Spiridon, care continuau să-l ignore, lucru care se poate constata chiar din textul diferit al celor două hrisoave⁵⁴. Credem că acești 100 de lei proveneau din veniturile averilor pe care episcopul însuși le dăruise Precistei, în timp ce venitul celor două moșii amintite reprezenta partea de donație racovițească. Astfel, episcopul dorea ca embaticul însuși să fie format din două părți, reprezentând venituri rezultate din contribuțiile fiecăruia dintre cei doi ctitori ai Precistei. În felul acesta, înaltul prelat lăsa un mesaj mai ferm posterității, suplimentarea embaticului fiind o dovadă în plus că metocurile mănăstirii Sf. Spiridon aveau doi ctitori, el însuși și domnul (Constantin vodă Racoviță). Probabil că în acest context a întocmit cunoscutul testament în care sunt inventariate bunurile pe care le-a dăruit Precistei și arată explicit în ce a constatat contribuția sa la ridicarea mănăstirii⁵⁵.

Formularul diferit al celor două documente, care în definitiv priveau aceeași problemă, denotă că episcopul nu se împăcase cu epitropii și cu mitropolitul Sofronie Irinopoleos, care continuau să nu-i recunoască statutul de ctitor al metocurilor Epitropiei. Aceste două documente stau mărturie că între cele două părți nu exista un dialog, domnul fiind acela care gestiona chestiunile delicate. O altă dovadă că epitropii spitalului și egumenul Sofronie Irinopoleos nu l-au privit niciodată cu ochi buni pe episcop este absența numelui acestuia din pomelnicele mănăstirii Sf. Spiridon⁵⁶. Decesul episcopului întâmplat după numai trei ani nu a rezolvat în totalitate aceste animozități, locul episcopului fiind luat de egumenii mănăstirii Precista, care au păstrat spiritul de frondă față de Epitropie, care a luat uneori aspectul unor dispute ireconciliabile⁵⁷. Aici, la Roman, în jurul Episcopiei și mănăstirii Precista, a activat, în ultimele decenii ale secolului XVIII, un grup de clerici „patrioți”, copişti și traducători de cărți franțuzești în românește, care au încurajat rezistența antifanariotă a clericilor și boierilor autohtoni. Grupul avea ca exponenți pe călugării putneni ajunși în obștea Precistei, în urma alipirii Bucovinei la Imperiul Habsburgic, dintre care s-au remarcat Gherasim Putneanul și Vartolomei Putneanul. Aceștia erau susținuți de episcopul Leon Gheuca, putnean și el, dar și fost discipol al episcopului Ioanichie al Romanului, iubitor de învățătură și susținător al curentului autohtonist⁵⁸.

⁵³ ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/19; vezi anexa 4.

⁵⁴ Vezi anexa 3.

⁵⁵ Mihai Mîrza, *O ctitorie și doi ctitori*, p. 124–126.

⁵⁶ ANI, Colecția Manuscrise, nr. 117, 1651.

⁵⁷ În 1830, egumenul Gherasim Buleandă a fost îndepărtat din egumenie pe motiv de gestiune nechibzuită (*Actele relative la biserica Precista-Mare din Roman*, p. 24–25). Motivele acestei îndepărtări erau însă mai profunde. Arhimandritul Gherasim apelase de două ori la domnie, în 1826 și 1828, jeluindu-se împotriva Epitropiei, care – spunea el – exploata moșiile mănăstirii Precista în propriul folos, fără a ține cont de existența spitalului din curtea acesteia, înființat la finalul secolului XVIII (ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/43–44). Asupra acestei dispute vom reveni într-un studiu viitor.

⁵⁸ Detalii vezi la N. A. Ursu, *Ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului, un scriitor căutat timp de un secol și jumătate*, în idem, *Contribuții la istoria literaturii române. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica, 1997, p. 311–318; idem, *Ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului (†1797), primul traducător român din limba franceză*, în idem, *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica, 2002, p. 211–220, 234–236.

Dispozițiile lui Grigore Ghica, din 28 aprilie și 20 mai 1766, au rămas valabile în linii mari până în secolul XIX, chiar dacă bătrânul episcop de Roman a pus mâinile pe piept la puțin timp după aceea – în primele zile ale anului 1769. Interstițiul cuprins între decesul acestuia și lunile ianuarie–februarie 1782, când în fruntea mănăstirilor Precista și Sf. Proroc Samoil sunt numiți egumeni doi călugări greci, arhimandritul Anthim și ieromonahul Leon, este un timp în care istoria acestor lăcașuri de închinare este greu de urmărit, principalul impediment fiind raritatea surselor. Câtă vreme administrația metocurilor a aparținut într-o formă s-au alta Epitropiei, istoria lor poate fi urmărită cu ajutorul documentelor păstrate în arhiva acesteia. Administrația străină, mai exact a egumenilor numiți de Ioanichie, este o explicație pentru raritatea documentelor privitoare la Precista și metocurile acesteia în arhiva mănăstirii Sf. Spiridon. Egumenii plăteau efectiv numai embaticul, iar documentele din acești ani au rămas la ei și s-au risipit prin alte locuri, dacă nu se vor fi pierdut. Greutățile venite peste țară odată cu armata de ocupație rusească, în anii 1768–1774, au îndepărtat pentru moment atenția epitropilor și egumenului Sofronie de la nevoile metocurilor de la Roman și Focșani, dar nu în totalitate. Pe Sofronie Irinopoleos îl vedem din când în când fie interesându-se de situația bisericii mănăstirii Sf. Proroc Samuil, devastată în timpul războiului, fie de moșiile acesteia, încălcate de stăpânii din vecinătăți sau de locuitorii târgurilor de la Tecuci și Bârlad⁵⁹. Embaticul pare să fi rămas la valoarea stabilită de Grigore Ghica (III), în aprilie–mai 1766, adică veniturile moșiilor Hârlău și Sârbi, la care se adăuga suma de 100 de lei pe an dăruită de Ioanichie⁶⁰.

Pare evident că, la începutul anului 1782, Epitropia s-a hotărât să reintre în posesia metocurilor de la Roman și Focșani, numind ca egumeni peste acestea pe cei doi călugări greci amintiți mai sus. Din lunile ianuarie și februarie ale acestui an datează contractele de numire ale noilor egumeni⁶¹ și inventarele averilor mobile și imobile date în grija acestora⁶². Răposatul episcop Ioanichie nu-și găsea liniștea în mormântul său din biserica voievodală de la Neamț. Toate presimțirile funeste pe care le avusese la începutul anului 1757 se împliniseră pe rând, unul câte unul: mai întâi, mănăstirea Precista a fost închinată, iar apoi, în fruntea ei, prin jocul intereselor grecilor de la Curtea Domnească și a mitropolitului Sofronie Irinopoleos, egumenul mănăstirii Sf. Spiridon, în fruntea ei a ajuns să fie pus egumen un călugăr grec.

⁵⁹ Pentru moșia Tecuci, vezi lucrarea recentă a lui Marius Chelcu, *Orașul Tecuci. Stăpânirea și organizarea teritoriului urban până la Regulamentul Organic*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 106–113.

⁶⁰ După sămile de venituri și cheltuieli ale mănăstirii Sf. Spiridon din deceniul al optulea al secolului XVIII, embaticul mănăstirilor Precista și Sf. Proroc Samuil se pare că se ridica numai la suma de 200 de lei. Acest venit era încasat de egumenul Sofronie Irinopoleos (I. Caproșu, *Documente Iași*, VII, p. 289, nr. 238; p. 423, nr. 322; p. 495, nr. 383; p. 581, nr. 447). Cuantumul embaticului crește începând din anul 1782, când raporturile dintre metocuri și mănăstirea Sf. Spiridon se schimbă, odată cu numirea noilor egumeni, dar, probabil, și pe fondul creșterii inflației. Astfel, fiecare dintre cele două metocuri achită începând din 1782 câte 500 de lei de lei pe an (I. Caproșu, *Documente Iași*, VIII, p. 164, nr. 128).

⁶¹ ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/22.

⁶² Este vorba despre un catastih și o samă, primul datat ianuarie 1782, cel de-al doilea 28 ianuarie 1781 (ANI, Documente, 371/12, 396/26). Vezi opinia lui Marius Chelcu, care consideră că aceste inventare au fost întocmite ca urmare a cutremurului din 26 septembrie 1781, care a afectat biserica mănăstirii Precista de așa manieră încât a fost necesară reconstruirea acesteia în 1787 (Marius Chelcu, *Mănăstirile Precista din Roman și Prorocul Samoil din Focșani*, p. 642–643, 647). Analizate în context, putem observa că este vorba despre inventarele averilor mănăstirii Precista realizate în contextul numirii arhimandritului Anthim ca egumen, care l-a înlocuit în această funcție pe un oarecare ieromonah Serafim (ANI, Documente, 391/26; Documente Spiridonie, LXXVIII/22).

Contextul închinării

1. Mănăstirea Sf. Spiridon din Iași a fost construită de jîtnicerul Ștefan Bosie, cu ajutorul hatmanului Vasile Ruset și a câtorva negustori din Iași, între anii 1752 și 1758⁶³. Îndemnat de anturajul său, la 1 ianuarie 1757, Constantin Racoviță ia hotărârea ca în curtea noii mănăstiri să fie amenajat un spital pentru străini, nevoiași și bolnavi, inițiativă pe care nu apucă să o pună în aplicare. Ideea aceasta este continuată de succesorii săi, mai ales de către Ioan Theodor Calimah și Grigore Ghica (III), care reușesc să ridice spitalul, să-l înzestreze cu averile necesare subzistenței și cu instrumentar medical, dar și să aducă personalul medical specializat necesar pentru funcționarea unei instituții spitalicești. Având în vedere noul statut al mănăstirii, dat de prezența spitalului în curtea sa, domnii țării încredințează administrarea așezământului spitalicesc și averilor unei epitropii, formată inițial din boieri și negustori, ulterior numai din boieri. Obligațiile egumenului se limitau la supravegherea întregii activități din mănăstire, ceea ce presupunea, din câte se vede, inclusiv sarcina de a se preocupa de buna funcționare a spitalului, primind în schimbul serviciilor sale o remunerație anuală consistentă⁶⁴.

Construirea spitalului a început de fapt în timpul lui Ioan Th. Calimah, care, încurajat de Nicolae Suțu și de frații acestuia, pune în aplicare inițiativa lui Constantin Racoviță, fără a recunoaște efectiv contribuția acestuia⁶⁵. Semnăturile fraților Dimitrie și Nicolae Suțu sunt prezente pe aproape toate actele de donație acordate de acest domn, soția sa, Ralița Hrisoscoleu, sau de fiul său, Grigore, mănăstirii Sf. Spiridon. Este o dovadă în plus că Suțeștii controlau totul la curtea domnilor din familia Callimachi, supraveghindu-le inclusiv activitatea ctitoricească. Ascendentul Suțeștilor asupra lui Ioan Th. Calimah și implicarea acestora la construirea și înzestrarea spitalului explică în bună măsură calea prin care Sofronie, cleric de origine greacă, ajunge egumen la mănăstirea Sf. Spiridon, care la rândul ei este declarată în 1763 stavropighie patriarhală; Sofronie primind în același timp și titlul de arhieru titular al Irinopolei⁶⁶. Dregătoria de mare hartofilax al Marii Biserici deținută de Alexandru Suțu, unul dintre cei cinci frați,

⁶³ Sever Zotta, *Documente*, în *IN*, I/2, 1922, p. 297–299; Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc*, p. 14–15.

⁶⁴ Construirea spitalului pare să se fi încheiat în cursul anilor 1764–1765, perioadă de când datează și primul așezământ în care sunt statuate veniturile și obligațiile diriguitorilor spitalului și mănăstirii Sf. Spiridon, în speță egumenul și epitropii, al căror număr a variat în timp (I. Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 545–551, nr. 626; Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc...*, p. 48–59).

⁶⁵ Domnul recunoaște că Nicolae Suțu, fost mare postelnic, l-a sfătuit și l-a îndemnat să „săvârșască” bolnița de la mănăstirea Sf. Spiridon (I. Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 217–220). Gramata din anul 1763, prin care patriarhul Samuil declară mănăstirea Sf. Spiridon stavropighie patriarhală conține referințe cu privire la implicarea Suțeștilor, în special a lui Nicolae, la extinderea mănăstirii și construirea așezământului spitalicesc din curtea acesteia (*Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, partea a II-a, *Documente grecești*, editate de N. Iorga, București, 1917, p. 1154–1159, nr. MCXLV. Un extras din traducerea acestui document, făcută de N. Iorga, a publicat și Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc...*, p. 174–175, anexa VIII).

⁶⁶ Acesta ajunge egumen, probabil, la data de 1 iunie 1761 sau cu câteva zile mai devreme, când primește de la epitropii mănăstirii inventarul averilor mănăstirii. Având în vedere că peste tot semnează și scrie numai în grecește, este evident că era de origine grecească, probabil vreun apropiat al mitropolitului Gavril Callimachi, fratele domnului Ioan Theodor Calimah sau vreun interpus al lui Nicolae Suțu. Egumenul care l-a precedat, Ioasaf, numit și Iacov, probabil după ce a luat schima cea mare, a murit înainte, cândva în aprilie–mai 1760. După decesul acestuia, s-a întocmit un inventar al lucrurilor care au rămas după decesul său (Gh. Ghibănescu, *Documente*, în *IN*, IX/1, 1931, p. 170–176, nr. CXXXV; I. Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 244–247, nr. 284). În scopul preluării mănăstirii Sf. Spiridon de către Sofronie, la 1 iunie 1761 s-a întocmit o samă a veniturilor și cheltuielilor și două inventare ale lucrurilor mănăstirii, unul semnat de Sofronie și unul iscălit de epitropii (Gh. Ghibănescu, *Documente*, în *IN*, IX/1, 1931, p. 170–176, nr. CXXXVI–CXXXVII; I. Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 315–327, nr. 368–370).

decapitat la porunca sultanului în 1759, și poziția socială pe care o avea familia lor în Fanar sunt amănunte care explică opțiunea declarării mănăstirii Sf. Spiridon ca stavropighie⁶⁷. Patriarhul însuși era interesat să dobândească o nouă stavropighie, aducătoare de câștiguri nebănuite. De aici și interesul extraordinar al tuturor ctitorilor spitalului, ca mănăstirea care îl adăpostea să fie înzestrată cu averi pe măsura cheltuielilor, pe care le presupuneau întreținerea unei instituții spitalicești și statutul juridic excepțional al acesteia, de stavropighie a Marii Biserici⁶⁸.

Fostul mare dragoman, Ioan Th. Calimah, ajuns la vârsta senectuții domn al Moldovei, a adus cu el în Moldova nu doar rude și apropiați ai susținătorilor săi fanarioți, în căutare de căpătuială, ci și oameni de cultură, precum Nicolaos Kritias, fost profesor la Academia Patriarhiei din Constantinopol, care își mai încercase și altădată norocul în Țările Române⁶⁹. Negreșit că un rol în oploșirea clericilor greci în siajul curții Callimăcheștilor trebuie să fi avut și mitropolitul Gavril, fratele domnului, care venise în Moldova din spațiul bisericii grecești și nu de la Putna, mănăstirea sa de metanie, bastionul de luptă al moldovenilor împotriva grecilor⁷⁰. Urcarea sa pe scaunul mitropolitan de la Iași și îndepărtarea lui Iacov Putneanul fuseseră percepute la Constantinopol drept victorii prețioase împotriva autonomiei Bisericii Moldovei, pentru care moldovenii luptau din răspuțeri de sute de ani să o păstreze neștirbită⁷¹. Prezența mitropolitului Gavril în fruntea Bisericii Moldovei era o garanție pentru clericii greci și „nomenclatura” fanariotă că adversitatea ierarhilor moldoveni față de ei se va înmuia. După Enache Kogălniceanu, Gavril era „mitropolitul lor”, al grecilor⁷². Chiar dacă uneori s-a opus inițiativelor exagerate ale Suțestilor, acesta s-a străduit să nu-i dezamăgească prea mult, conștient că în joc era supraviețuirea politică a fratelui și nepoților săi⁷³.

⁶⁷ Este vorba despre cei cinci copii de sex bărbătesc ai lui Constantin Draco-Suțu: Alexandru, Ioan, Nicolae, Mihail și Dimitrie. Toți au deținut dregătorii mai mari sau mai mărunte în Țările Române și au fost pe rând, cu excepția lui Alexandru, capuchehaiele domnilor fanarioți contemporani cu ei (Eugène Rizo-Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princière de Valachie et Moldavie*, Atena, 1904, p. 214–227; Mihail Dimitri Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople. Dictionnaire historique et généalogique*, Paris, 1999, p. 417–421).

⁶⁸ Pentru semnificațiile statutului de stavropighie în Biserica Orientală, vezi *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot ș.a., vol. III, New York/Oxford, Oxford University Press, 1991, p. 1946 (vocea: Stauropogion); Emilian Birdas, *Stavropighia în dreptul bisericesc*, în *GB*, XIV, nr. 3–4, 1955, p. 186–198.

⁶⁹ I. Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 194–196, nr. 223; C. Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români și profesorii din academiile de Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650–1821)*, extras din *AARMSI*, s. II, t. XXVII, 1905, p. 18.

⁷⁰ Apartenența lui Gavril Callimachi la obștea călugărilor putneni nu credem că poate fi totuși contestată, în schimb inserarea sa în șirul discipolilor mitropolitului Antonie, în rând cu Iacov Putneanu și Vartolomei Mazereanu, credem că este un artificiu de imagine, care să-i legitimeze poziția, știut fiind faptul că moldovenii nu vedeau cu ochi buni ocuparea scaunul mitropolitan de către un grec. Or, statutul lui Gavril Callimachi era unul straniu, de prelat cu origini autohtone, venit din spațiul elenofon și pus mitropolit cu o largă susținere străină fanariotă. Despre filiația spirituală în care este așezat Gavril Callimachi, vezi Ierom. Marcu Petcu, *Monahism, filiație și paternitate duhovnicească în timpul mitropolitului Iacov Putneanul*, în *AP*, V, 2009, 1, p. 253–254.

⁷¹ Despre lupta clerului pentru diminuarea influenței clerului elenofon în Biserica Moldovei, vezi Ștefan S. Gorovei, *Semnificația unor documente false din secolul al XVIII-lea*, I, „Cartea sobornicească” din 1 ianuarie 1752, în *AIIAI*, XXV/1, 1989, p. 431–480 sau (reeditat) în idem, *Între istoria reală și imaginar. Acțiuni politice și culturale în veacul XVIII*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 143–175.

⁷² <Pseudo>Enache Kogălniceanu, *Letopiseșul Țării Moldovii de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733–1774)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, studiu introductiv de Aurora Ilieș, București, Editura Minerva, 1987, p. 98.

⁷³ Vezi rolul pe care l-a avut mitropolitul în contextul impunerii dării ajutorinței, în locul văcăritului: <Pseudo>Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 98–100. Pentru alte detalii privind evenimentele din acei ani și

2. Acești ctitori de neam grec ai spitalului mănăstirii Sf. Spiridon vedeau cum în acei ani, la Roman, episcopul Ioanichie, sprijinit consistent de Constantin Racoviță, ridicase pe locul unei biserici ruinate o mănăstire, care – prin daniile acestuia din urmă și strădaniile celui dintâi – devenise la fel de bogată ca vechile mănăstiri voievodale ale țării. Averile acesteia crescuseră consistent, după ce acest domn i-a dăruit moșiile domnești din hotarele târgurilor Vaslui, Hârlău și Roman, precum și întregul patrimoniu funciar moștenit de la tatăl său, Mihai Racoviță⁷⁴. Pe această cale, Constantin Racoviță devenise ctitor la Precista, dar, în același timp, complicase mult statutul juridic al mănăstirii, care devenea, din ctitoria personală a episcopului Ioanichie, deopotrivă ctitorie domnească și ctitorie de familie a Racovițeștilor. Episcopul Ioanichie era conștient de complicațiile juridice pe care le presupuneau toate aceste danii și a cerut unele garanții: „Caré la aceasta în multe rânduri stând domnii mele pricină svinție sa părintele episcopul de Roman, ca să nu afierosim moșiile părințăști la Pecista, fiind mănăstire făcută de svinție sa, ca nu cumva ori dintre luminații domni ce vor fi după vremi ori dintre preaiubiții frații noștrii, luminându-i Svântul Dumnezeu cu domnie, văzind moșiile părințești că le-am afierosit la această mănăstire Precista poate o vor închina undeva și or veni egumeni greci și să va înstrăina svinția sa de mănăstire sa”. Răspunsul lui vodă vine cu promptitudine și ia chipul hrisovului din 30 ianuarie 1757, de care a mai fost vorba în rândurile anterioare, prin care încearcă să-l liniștească pe episcop, recunoscându-i calitatea de ctitor și reînnoind dispozițiile prin care interzicea închinarea Precistei și metocurilor sale: „Și la aceasta socotindu și domnie mea ca nu cumva să să întâmple un lucru ca acesta am așăzat și am hotărât domnie mea [...] ca nici odănoară sau den luminații domni sau alții nimene [...] să nu cuteză a le închina undeva pre aceste mănăstiri, ce mănăstiri de țară să să numască și slobode să petreacă întru acest așezământu”⁷⁵. Dar, după cum s-a putut vedea, nici acest așezământ și nici cel care l-a precedat pe acesta, dar nici blestemul arhierilor moldoveni și opoziția lui Ioanichie n-au fost suficiente pentru evitarea închinării.

3. Câtă vreme Constantin Racoviță a fost în viață, fie că era domn mazil, fie că domnea în Țara Românească, nimeni nu a cutezat să se atingă de ctitoriile sale din Moldova. Putem chiar observa că episcopul păstra legătura cu vodă, care, după cum se vede, ținea socoteală de ctitoriile sale din Moldova și le ajuta cu ce putea⁷⁶. După decesul acestuia, petrecut la 28 ianuarie 1764⁷⁷, au apărut și „pețitorii” închinării. Aceștia au început să-i șoptească lui Ștefan Racoviță, fratele domnului decedat, ajuns pentru scurtă vreme domn al Țării Românești⁷⁸, că în Moldova există o mănăstire cu metocuri și averi însemnate, „ctitorii Racovițești”, care ar putea fi de ajutor mai degrabă unor locuri aflate în nevoie, decât să fie lăsate în posesia bătrânului episcop de Roman. Cu timpul, șoaptele s-au transformat în cereri rostite răspicat și insistent. Aceste presiuni au

raporturile dintre frații Suțu și Callimăchești, vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, București, 1902, vol. I, *Prefața*, p. CVI–CXXXIV.

⁷⁴ Pentru detalii, vezi studiul nostru: Mihai Mîrza, *O ctitorie și doi ctitori...*, p. 93–128. Pentru o restituire istorică sumară a etapelor construirii și înzestrării mănăstirii Precista, vezi Epifanie Cozărescu, *Istoricul bisericii Precista Mare din orașul Roman*, în *MMS*, XLI, 11–12, 1965, p. 636–654.

⁷⁵ Mihai Mîrza, *O ctitorie și doi ctitori...*, p. 115, anexa 3.

⁷⁶ Vezi, în acest sens, mărturia episcopului Leon Gheuca (Melchisedec, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, partea a doua, București, 1975, p. 110).

⁷⁷ Pentru o scurtă biografie a acestui domn, vezi General M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Genealogie și istoric*, vol. I, București, 1942, p. 110–134; Mihai Țipău, *Domnii fanarioți în Țările Române (1711–1821)*. *Mică enciclopedie*, ediția a II-a, București, Editura Omonia, 2008, p. 151–154.

⁷⁸ Domn al Țării Românești în perioada februarie 1764 – august 1765 (General M. Racoviță-Cehan, *op. cit.*, p. 138–147; Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 161–163).

prins contur în actul de închinare din 7 septembrie 1764. Ulterior, Ștefan Racoviță s-a căit pentru acest gest și a declarat că nu mai recunoaște valabilitatea hrisovului de închinare, pe motiv că-i fusese impus: „[...] însuși domnia sa Ștefan vodă Racoviță prin carte ce ne-au scris au mărturisit și au anerisit hrisovul domnii sale, acel făcut fără voie și din silă”⁷⁹. Cine sunt cei care au exercitat presiuni asupra lui Ștefan Racoviță, este greu de știut. Poate că în scrisoarea din care am citat, pe care i-a trimis-o lui Alexandru C. Mavrocordat, în primăvara sau la începutul verii anului 1784, dădea detalii în acest sens. Totuși, cât credit putem da mărturiilor sale, atâta timp cât acestea sunt scrise în contextul în care fratele său, Ioniță, fiii și nepoții lor se judecau la Divanul lui Alexandru C. Mavrocordat pentru dezînchinarea Precistei!?

Firește că Racovițeștii nu au văzut cu ochi buni înstrăinarea averii familiei lor, în folosul mănăstirii Precista și au căutat soluții pentru a recupera măcar o parte din aceasta. Rămăși fără moștenirea părintească în urma daniilor nechibzuite ale fratelui lor, probabil că aceștia l-au învinovățit și pe episcop, bănuindu-l că i le-a cerut, iar el, într-un moment de slăbiciune, dată de euforia pe care o trăia, după o dușcă de apă de melisă sau după un ulcior de vin pelin, i-a făcut pe plac duhovnicului său. Închinarea putea deci să fie un gest de amară revanșă din partea lui Ștefan Racoviță împotriva bătrânului episcop de la Roman. Dacă rămânem în dimensiunea ipotezelor credem că „presiunile” despre care vorbește Ștefan Racoviță nu puteau veni din altă parte decât dinspre Patriarhia Ecumenică, interesată ca această închinare să se facă, mănăstirea Sf. Spiridon fiind doar stavropighia sa. Poate că patriarhul Samoil a intervenit în acest sens direct la Iordache Stavarache, capuchehaia și „epitropul” fanariot al lui Ștefan Racoviță, care avea pârghiile necesare să-i impună acestuia o astfel de hotărâre⁸⁰. Și apoi ne întoarcem la Suțești, care știau cel mai bine realitățile din Moldova! Și, în sfârșit, ajungem din nou la Vasile Ganea, diacul de divan, sluga credincioasă și perfidă a stăpânirii, care după ce le-a fost util „grecilor” la înlăturarea lui Iacov Putneanu⁸¹, poate că le-a fost folositor și atunci când a fost nevoie ca rezistența lui Ioanichie să fie învinsă! De fiecare dată aceeași strategie: hărțuirea adversarului, Iacov, cu vorbe meșteșugite spuse zi de zi, Ioanichie cu procese în fața Divanului!

Dezînchinarea

1. Când închinarea Precistei la mănăstirea Sf. Spiridon părea o chestiune încheiată, dintr-odată lucrurile iau o întorsătură neașteptată. La începutul verii anului 1782, sultanul încredințează domnia Moldovei lui Alexandru Mavrocordat Delibey, fiul lui Constantin Mavrocordat⁸². După obiceiul de atunci, noul domn vine de la Constantinopol însoțit de un alai numeros de curteni fanarioți în căutare de căpătuială, printre aceștia cumnatul său, spătarul Ioniță Racoviță⁸³ și unul dintre nepoții săi de frate,

⁷⁹ Vezi anexa 4.

⁸⁰ Pentru raporturile dintre Iordache Stavarache și Ștefan Racoviță, vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. CXXXVIII–CXLI.

⁸¹ Despre implicarea grecilor de la curtea lui Ioan Th. Callimachi în lupta de îndepărtare a mitropolitului Iacov Putneanu din Scaun, pentru a fi pus în loc Gavril, scrie și Enache Kogălniceanu (<Pseudo>Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 95).

⁸² Bailul Veneției scria dogelui că numirea oficială s-a făcut în data de 10 iunie 1782 (*Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, București, 1899, vol. IX/2, p. 125, nr. CLII).

⁸³ Ioniță era căsătorit cu Smaranda, fiica lui Constantin Mavrocordat (Eugène Rizo-Rangabé, *op. cit.*, p. 127). Nunta s-a celebrat la Iași, în vara anului 1749 și a fost marcată de o întâmplare anecdotică. În timpul desfășurării nunții, a venit de la Iași un călăraș care a adus vestea că fratele mirelui fusese numit domn în locul domnului în funcție, Constantin Mavrocordat, socrul mic (<Pseudo>Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 48).

Costache, fiul răposatului Mihaiță Racoviță dragomanul. După cum era de așteptat, cererea acestora ca mănăstirea Precista să fie dezîmchinată nu s-a lăsat mult așteptată. În plus, Racovițeștii cereau ca epitropisirea mănăstirii să le fie încredințată lor, cu argumentul că averile familiei se găseau în stăpânirea acesteia, datorite fără consultarea familiei de ctitorul ei, Constantin Racoviță. Obiectul solicitării lor era evident averea mănăstirii, care putea aduce câștiguri bune și nicidecum mănăstirea, a cărei biserică era în ruină. Solicitățile Racovițeștilor au dus la un simulacru de proces, început în primăvara lui 1784 și încheiat cândva în miezul verii aceluiași an, în urma căruia, în mod previzibil, Domnul dispune ca mănăstirea romașcană, metocurile și averile acesteia să fie „iarăși slobode și neîmchinate nicăieri, după cum au fost așezate cu hrisov de către însuși ctitorul lor cel din început, răposatul Costandin Racoviță v(oi)e(voda, iar mănăstire Svântului Spiridon și spitalul din Iași în veci să nu se mai amestece cu stăpânire sau ori cu ce chipu la mănăstirile aceste nici la averile lor că nu au treabă nici dreptăți”⁸⁴. Totodată, dispune ca acestea să fie „epitropisite” după cum vor crede de cuviință „ctitoricește” de către frații Ștefan și Ioniță Racoviță, de nepoții lor de frate, copiii lui Mihaiță dragomanul și de toți urmașii lor. Pentru a evita o reîmchinare, domnul dispune „ca niciodată să nu fie volnici numai unii din ctitorii și epitropii de sus numiți fără iscăliturile tuturor, a închina pe mănăstirile aceste la Svântul Mormânt ori la Svântul Munte sau măcar și aice în țară, nici să aibă tărie o afierosire ca aceea de se va face numai de către unii, pricinuind strâmbătate, fără numai când cu toții să vor uni la o socoteală și bunăvoință de le vor închina cu scrisoare și cu ale tuturoră iscălituri. Atunci acea afierosire să aibă tărie și statornicie cum au și alte mănăstiri ce sint închinare pe alocure cu nestrămutare în veci”⁸⁵. Voința domnească este redactată în două hrisoave diferite, date la trei zile unul de celălalt – 18 iulie și respectiv 21 iulie 1784 – și aproape identice din punctul de vedere al conținutului⁸⁶.

În sprijinul pretențiilor pe care le aveau, Racovițeștii s-au prezentat în fața domnului cu următoarele argumente:

1) Ștefan vodă Racoviță închinase Precista și metocurile acesteia obligat de împrejurări, „din silă” și fără consimțământul fraților săi, Ioniță și Mihai, egali cu el în drepturi la moștenirea fratelui lor, Constantin vodă Racoviță, decedat fără urmași. Insistând că actul de închinare nu era o decizie liber consimțită, ci urmarea unor presiuni la care s-a văzut obligat să răspundă, în acel context, pozitiv, Ștefan Racoviță, printr-o scrisoare, declara că nu mai recunoștea valabilitatea actului de închinare dat de el la 7 septembrie 1764;

2) închinarea s-a făcut împotriva obiceiului și a Pravilei, întrucât Ștefan vodă Racoviță, în calitate sa de domn al Țării Românești, nu avea voie să închine mănăstiri din Moldova, întrucât autoritatea sa se limita numai asupra teritoriului țării pe care o guverna, adică a Țării Românești. Cu alte cuvinte, după expresia lui Daniel Barbu, închinarea era „neconstituțională”⁸⁷;

3) Constantin Racoviță a interzis închinarea acestor mănăstiri prin statutele din 20 și 30 ianuarie 1757, afierosirea Precistei fiind astfel o încălcare a dispozițiilor testamentare ale ctitorului.

⁸⁴ Vezi anexa 5.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/23, 27. La anexa 5, edităm hrisovul din 18 iulie, mai complet decât cel din 21 iulie (*ibidem*, LXXVIII/27).

⁸⁷ Daniel Barbu, „Carele ia domniia plătește și dătoriia”: cel mai vechi principiu constituțional românesc, p. 37–48.

Nici unul din cele două documente prin care se hotărăște dezîmchinarea nu face referire la pledoaria reprezentanților Epitropiei, deși în amândouă se arată că Racoviștii au stat în multe rânduri cu „giudecată înaintea domnii mele cu epitropii mănăstirii Svântului Spiridon”, ceea ce înseamnă că procesul a durat cel puțin câteva luni. Numele episcopului Ioanichie nu este pomenit în niciunul dintre aceste două documente. Se vede că pentru Racoviști, la fel ca și pentru Epitropie, mănăstirea Precista trebuia să fie exclusiv ctitorie domnească, deci numai a lui Constantin Racoviță, pentru că o recunoaștere a dreptului de ctitor al episcopului, ar fi complicat lucrurile în defavoarea ambelor părți⁸⁸.

Dispoziția domnească de scoatere a Precistei și metocurilor acesteia din subordinea Epitropiei este pusă repede în aplicare. Spătarul Ioniță Racoviță preia imediat mănăstirea, metocurile și averile acesteia în propria administrație. Toate evidențele averilor mișcătoare și nemișcătoare, odoarelor și documentelor acesteia sunt date în luna iulie 1784⁸⁹. Graba cu care Ioniță face preluarea, este o dovadă că Epitropia se aștepta la un asemenea moment, astfel încât este evident că hrisoavele din 18 și 21 iulie 1784 nu făceau decât să consfințească ceea ce domnul stabilise încă din aprilie același an. Înainte de preluarea mănăstirii și metocurilor acesteia, Ioniță Racoviță cere inventare și dări de seamă minuțioase ale lucrurilor, veniturilor și cheltuielilor mănăstirii Precista și metocurilor sale. În urma efectuării acestui inventar strict, se constată că egumenul Anthim al Precistei trebuia să plătească noilor administratori o sumă considerabilă, pentru lipsurile constatate la inventar, pe care o și achită la 10 septembrie 1784⁹⁰.

2. Posesia Racoviștilor peste averile Precistei și metocurilor acesteia, pentru că de fapt pe acestea le urmăreau, avea să fie una temporară. Schimbarea din domnie a lui Alexandru C. Mavrocordat Delibey cu vărul său omonim, fiul lui Ioan Mavrocordat, poreclit Firaris sau Pârlea-vodă, după episodul refugierii sale în Rusia și după numeroase incendii din Iași, care l-au determinat să-și schimbe adesea curtea, a presupus, după cum era de așteptat, redeschiderea procesului închinării. Spre deosebire de predecesorul său, Pârlea vodă tratează cu mai multă atenție procesul, încercând să lase impresia eliminării arbitrariului domnesc din actul de judecată. Drept urmare, pentru a judeca pricina aceasta sunt convocați membrii Sfatului domnesc și nouă clerici de rang înalt, respectiv doi dintre cei trei arhieri ai Bisericii Moldovei, mitropolitul Gavril și episcopul Leon Gheuca al Romanului, arhieriei titulari, Paisie al Ioaninei și Lavrentie al Tripoliei, și egumenii mănăstirilor închinat din Iași: arhimandritul Hrisant de la Galata, arhimandritul Ignatie de la Trei Ierarhi, arhimandritul Ghedeon de la Cetățuia, Mitrofan de la Golia și arhimandritul Iacov, egumenul mănăstirii Barnovschi. În anaforaua întocmită de aceștia, datată 19 mai 1785, se arată că judecarea pricinii s-a făcut cu mare chibzuință și fără părtinire („cu luare aminte cercetare, în curat sinidisis”), în acord cu principiile obiceiului pământului și potrivit textelor Sfintelor Pravili („după hotărârea Sf(i)ntelor Pravili”). Este invocată și necesitatea conservării *establishmentului* bisericesc, mai exact apărarea intereselor Locurilor Sfinte, întrucât dezîmchinarea Precistei ar fi putut reprezenta un precedent periculos. Odată dezîmchinarea recunoscută ca posibilă, era previzibil ca procesele de dezîmchinare să se înmulțească, fiindcă – se spune în document – „a să răzleți afierosirile acestea de supt protecsia măn(ă)stirii Sfete Spiridon nu puțin catahrisis să va urma la toat(ă) sistima celorlalte mănăstiri a cărora

⁸⁸ Vezi dispozițiile așezământului din 30 ianuarie 1757 (Mihai Mîrza, *O ctitorie și doi ctitori...*, p. 115, anexa 3).

⁸⁹ ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/24; Documente, 390/20.

⁹⁰ ANI, Documente, 371/72.

celor mai multe să află încă neamuri din ctitori ce le-au zidit și să va da pricină de multă supărare și răzvrătire”⁹¹.

În fața Divanului convocat de Alexandru I. Mavrocordat Firaris, pentru a judeca jalba depusă de Epitropia mănăstirii Sf. Spiridon, Ioniță Racoviță și nepoții săi își apără drepturile dobândite în urmă cu un an, cu aceleași argumente. Numai că, de data aceasta, interpretarea juridică dată acestora este complet diferită de aceea imprimată de ruda lor domnească din familia Mavrocordat în anul precedent. Astfel, Divanul lui Alexandru I. Mavrocordat Firaris consideră că afierosirea Precistei la mănăstirea Sf. Spiridon „s-au făcut bine și cu cale”, domnii țării având după tradiție dreptul de a închina orice mănăstire, fiindcă aceștia „totdeauna au avut și au slobodă și deplină stăpânire asupra mănăstirilor a le povățui după cum găsesc cu cale spre mai bună întemeiere”⁹². În sprijinul acestei afirmații este adusă ca exemplu închinarea mănăstirilor Soveja, Cașin, Tazlău și Probota la Sf. Mormânt, certificată de o anafora, din 23 aprilie 1743, rezoluționată de Constantin Mavrocordat⁹³; document care se păstra la mănăstirea Barnovschi, egumenită de către arhimandritul Iacob, unul dintre membrii Divanului, personalitate controversată a timpului său, viitor episcop al Romanului⁹⁴. Apoi, în accepțiunea membrilor Divanului, închinarea rămânea valabilă, chiar dacă cel care o făcuse, Ștefan Racoviță, era la acea dată domn al Țării Românești, fiindcă actul de afierosire fusese întărit de Grigore Ghica (III), domnul Moldovei. Mai mult, închinarea nu trebuia atacată și contestată, fiindcă – iar asupra acestui argument se insistă, fiind un fel de laitmotiv – nu s-a făcut „la alte părți streine, ci iarăș(i) la pământ(ul) acesta și la un lucru de mai mare pomenire ctitorilor și de folosul și cinstea aceștii patrii”. La aceste argumente se mai adaugă și că dezînchinarea nu putea fi acceptată pentru că ar fi creat dezechilibre în sistemul politico-instituțional al țării, fiind percepută, după cum s-a arătat, ca un precedent periculos pentru „toat(ă) sistima celorlalte mănăstiri”. Dreptul Racovițeștilor la epitropisirea Precistei, pe motiv că aceasta avea în stăpânire moșiile familiei lor, datorite de Constantin Racoviță, fără acordul fraților săi, este la rândul său respins de membrii Divanului. Aceștia consideră că atâta timp cât Racovițeștii nu aduceau nici o dovadă care să anuleze pretențiile fratelui lor la stăpânirea întregii averi a familiei, nu aveau nici un drept să-și revendice moștenirea care teoretic le revenea. Apoi, se arată în anafora că Ioniță Racoviță și frații săi au moștenit toate bunurile fratelui lor, Constantin Racoviță, decedat fără urmași, bunuri a căror valoare era necunoscută. Mai mult, se insinuează că printre lucrurile rămase de la acesta poate că se aflau și sineturile care dovedeau cheltuielile făcute de acesta pentru achitarea datoriilor părintelui său și care au fost subtilizate de frații săi⁹⁵. În final, ca argument ultim și decisiv, Divanul apelează la canoanele Bisericii,

⁹¹ ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/25.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Se păstrează numai hriseul prin care Constantin Mavrocordat reînchină, de fapt la 20 aprilie 1743, cele patru mănăstiri la Sf. Mormânt, în urma solicitării patriarhului Parthenie, atunci în vizită la Iași (Th. Codrescu, *Uricariul*, I, p. 54–59; *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, 2, *Documente grecești*, editate de N. Iorga, București, 1917, p. 1109–1111, nr. MLXXII).

⁹⁴ Petronel Zahariuc, *Episcopul și creditorii. Câteva date noi despre datoriile bănești ale unui episcop de Roman din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în Laurențiu Rădvan, Bogdan Căpraru (ed.), *Orașele, orașenii și banii: atitudini, activități, instituții, implicații (sec. XVI–XX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 79–109.

⁹⁵ În epocă, era de notorietate că Mihai Racoviță adunase datorii extrem de mari, încât creditorii înșiși au încercat să-l propulseze în scaunul uneia dintre cele două Țări Române pentru a-și putea recupera creditele. Contemporanii știau că fiul său cel mare, Constantin, ajuns domn la finele verii anului 1749, a fost asaltat de creditorii tatălui său. Pentru o biografie a lui Mihai Racoviță, vezi Matei D. Vlad, *Un pământean printre fanarioți: Mihai Racoviță*, în *RdI*, XLII, 1989, 9, p. 889–909.

disponibile atunci în varianta tradusă a *Cârjei arhierilor*⁹⁶. Sunt invocate canonul 24 al sinodului al patrulea ecumenic de la Calcedon⁹⁷, canonul 40 al sinodului al șaselea trulan⁹⁸ și canonul întâi al Soborului Întâi și al Doilea de la Constantinopol⁹⁹, unde se menționează că bunurile dăruite Bisericii rămân cu titlu definitiv proprietăți ale acesteia și nu mai pot fi recuperate de donatori sau de moștenitorii acestora și se interzice ctitorilor să se pună pe ei înșiși egumeni peste ctitoriile lor sau să numească egumeni peste acestea fără acordul arhierului locului.

Aspectul elaborat al anaforei este o dovadă că membrii Divanului au dezbătut îndelung pricina și au căutat să motiveze cu argumente inatacabile statutul de subordonare a Precistei și metocurilor acesteia față de mănăstirea Sf. Spiridon. Dintre toate, având în vedere substratul procesului, conținutul canonului întâi al sinodului Întâi și al Doilea reprezenta cheia de boltă a întregii motivări, întrucât acesta interzicea uzufructul averilor mănăstirești, în alte scopuri decât cele destinate de către donator. Este încă o dovadă că, în realitate, invocând unele încălcări ale dreptului ctitoricesc, Racoviștii aveau interese cu totul străine de cele ale mănăstirii pe a cărei libertate o revendicau. Dorința lor de a-i restitui acestei mănăstiri și metocurilor sale autonomia acordată de ctitor nu era decât un pretext, ținta reală erau evident averile acestora, pe care doreau să le stăpânească în folos personal. Or, în virtutea prevederilor dreptului canonic, Racoviștii nu puteau beneficia decât de o simplă pensie sau de un ajutor periodic de la această mănăstire, în calitate de moștenitori scăpați ai ctitorilor și nicidecum de calitatea de administratori, care să beneficieze de uzufructul averilor dăruite de înaintașii lor unui lăcaș de închinare.

Potrivit motivațiilor enumerate mai sus, Divanul dispune ca mănăstirile Precista și Sf. Proroc Samoil să devină așezăminte protejate ale mănăstirii Sf. Spiridon din Iași. Totuși, Divanul consideră revendicările lui Ioniță Racoviță și ale nepoților săi la moștenirea moșiilor părintești ca întemeiate. Astfel, se arată că aceștia erau îndreptățiți să pretindă numai partea de moștenire care se cuvenea fraților Ioniță și Mihai, dar numai după ce Ioniță și nepoții săi de frate, copiii lui Mihai, „vor arăta vreo dovadă încredințată cum că răposatul Costandin vodă (Racoviță – n.ns.) n-ar fi avut dreptatea ce s-au zis a ichiopisi aceste moșii părintești a răposatului Mihai v(oi)e vodă”. Mai exact, pentru a-și recupera moștenirea, Ioniță și nepoții săi erau obligați să demonstreze cu dovezi scrise că nu moșteniseră nimic din averea lui Constantin vodă Racoviță, decedat fără copii, și că acesta nu a plătit singur datoriile tatălui, ci solidar cu frații săi¹⁰⁰. Or, această condiție s-a dovedit imposibil de îndeplinit.

⁹⁶ Scrisă de Iacov din Ioanina, la 1645, *Vactiria (Cârja arhierilor)* este un corpus de canoane bisericești mai complet decât Sintagma lui Matei Vlastares. A fost tradusă în românește de călugărul Cosma Valahul, în anul 1754, la solicitarea mitropolitului Iacov Putneanul și a fost utilizată frecvent de instanțele superioare din Moldova până spre sfârșitul secolului XVIII (Șt. Gr. Berechet, *Descoperirea a două manuscrise juridice românești*, în „Întregiri. Buletinul Institutului de Istoria Vechiului Drept Românesc”, I, 1938, p. 1–39). Traducerea făcută de ieromonahul Cosma, viitorul episcop de Buzău (1763–1787) este diortosită de Duca Sotiriovici (N. A. Ursu, *Un traducător pușin cunoscut: ieromonahul Cosma Valahul de la mitropolia din Iași*, în idem, *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, p. 44–73).

⁹⁷ Sunt citate slov(a) 40, list 740–741 din *Cârja arhierilor*. Aceste dispoziții canonice sunt ușor reperabile în edițiile contemporane ale canoanelor sinoadelor ecumenice. Vezi Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, vol. I, partea II, Arad, Tipografia Diecezană, 1930, p. 246–248.

⁹⁸ În fapt este vorba despre canonul 49, unde se arată că „mănăstirile odată sfințite cu învoirea episcopului să rămână pentru totdeauna mănăstiri și averile, care le aparțin, să se păstreze pentru mănăstire și nicidecum nu mai pot deveni lăcașuri lumești, nici nimeni să nu le dea oamenilor lumești” (*ibidem*, p. 418).

⁹⁹ Cunoscut și cu numele de sinodul al nouălea local de la Constantinopol (*ibidem*, vol. II, partea I, Arad, Tipografia Diecezană, 1934, p. 300).

¹⁰⁰ *Ibidem*.

3. Având în față anaforaua, nu este lipsit de interes să vedem cine erau membrii Divanului și ce interese catalizau aceștia. Arhierii titulari și egumenii mănăstirilor închinare, toți greci, nu puteau pleda pentru scoaterea unei mănăstiri de sub închinare, indiferent unde era aceasta afierosită, din motivele deja invocate. Să nu uităm că mănăstirea Sf. Spiridon, beneficiara închinării, avea în fruntea ei un egumen grec, cu rang de arhieru titular, care făcea parte dintr-o rețea de solidarități a clericilor fanarioți din Moldova. Sfatul domnesc este format într-o majoritate covârșitoare din mari dregători care erau fie epitropi ai spitalului, fie foști epitropi, fie rudele unor epitropi sau ctitori ai mănăstirii Sf. Spiridon. Fără a face o demonstrație în acest sens, câteva exemple merită date. Marele logofăt Dimitrie Sturza și fostul mare vistiernic Iordache Balș erau doi din cei trei epitropi ai mănăstirii Sf. Spiridon, iar cei doi Cantacuzini erau rude apropiate cu fostul mare spătar Iordache Cantacuzino, cel de-al treilea epitrop¹⁰¹. Marele vornic Lascarache Ruset era fiul hatmanului Vasile Ruset, unul dintre cei trei ctitori fondatori ai acestei mănăstiri¹⁰². Acesta devine epitrop la Sf. Spiridon, alături de vornicul Iordache Ghica, în cursul anului 1785, înlocuindu-i pe cei trei epitropi amintiți mai sus¹⁰³. Hatmanul Costache Ghica este fratele vornicului Iordache Ghica, despre care am arătat deja că a fost numit epitrop în 1785, probabil la scurt timp după încheierea procesului, în contextul reorganizării spitalului¹⁰⁴. Soțul unei descendente a familiei Ruset, deci rudă cu ceilalți trei Rusetști din Divan, vornicul Depaste este cunoscutul doctor ieșean Dracache Depasta, fost medic la Curtea Domnească, ajuns la bătrânețe pe culmile boieriei în Moldova¹⁰⁵. Probabil că și el se număra printre acei medici care beneficiaseră de venituri necuvenite din vistieria spitalului, după cum se arată într-un document dat de același Alexandru I. Mavrocordat Firaris¹⁰⁶. Ceilalți opt boieri divaniți erau legați printr-o rețea complicată de înrudiri și solidarități cu boierii deja amintiți. Simpla rostire a numelor este suficientă pentru a ne încredința de acest lucru. Cu un domn care privilegia în chip evident interesele Epitropiei și cu un astfel de Divan, Racoviștii nu puteau să aibă speranțe că vor primi o sentință favorabilă.

4. Peste câteva săptămâni, nu știm exact când, dar în cursul lunii iunie, cancelaria domnească emite hrisovul de întărire a anaforalei pe care am analizat-o aici, din care rezultă că beizadea Ioniță Racoviță și nepoții săi au contestat hotărârea Divanului. Pentru a se încredința că judecata acestuia era justă, domnul – se arată în hrisov – i-a convocat încă o dată pe membrii Divanului și împreună au cercetat, de față cu jeluitorii, anaforaua și întreaga pricină, constatându-se iarăși că Ioniță Racoviță și nepoții săi „cu greșală dezghinase” mănăstirile Precista și Sf. Proroc Samoil, dar și biserica de piatră de la Bodești, cu toate averile și acareturile lor de la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași. Drept pentru care se hotărăște ca primele să redevină metocurile celei din urmă, potrivit actului de închinare dat de Ștefan vodă Racoviță și confirmat de Grigore Ghica (III). Hotărârea domnească este întărită cu blestemul celor doi arhierii cu rang de mitropoliți din Divan, Gavril Callimachi și Paisie al Ioaninei¹⁰⁷. Anaforaua a fost ticluită și scrisă de logofătul

¹⁰¹ I. Caproșu, *Documente Iași*, VIII, p. 331, nr. 263, p. 338, nr. 264 și *passim*.

¹⁰² Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, *Coborătorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 67 (I/V), 83 (I/VI).

¹⁰³ I. Caproșu, *Documente Iași*, VIII, p. 328, nr. 261.

¹⁰⁴ Ștefan S. Gorovei, *Observații noi într-o controversă veche (familia Ghica din Moldova)*, în *AIIAI*, 1978, p. 315–324 (în continuare, Ștefan S. Gorovei, *Observații noi într-o controversă veche*).

¹⁰⁵ Sorin Grigoruță, *Un doctor ieșean din a doua jumătate a veacului XVIII: Dracache Depasta*, în *AIIIX*, XLVII, 2010, p. 33–48.

¹⁰⁶ I. Caproșu, *Documente Iași*, VIII, p. 387–393, nr. 302.

¹⁰⁷ Vezi anexa 6.

Grigoraș de la Mitropolie, cunoscut cărturar din epocă, bun cunoscător al pravilelor și al istoriei țării, iar hrisovul este redactat de un Vârnav cu rang de clucer. Pentru serviciile lor, Epitropia a plătit 20 de lei celui dintâi și 30 de lei celui de-al doilea¹⁰⁸.

Restabilirea închinării mănăstirilor Precista și Sf. Proroc Samuil la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași este o măsură care a făcut parte dintr-un program mai ambițios al lui Alexandru I. Mavrocordat Firaris de revigorare a spitalului ieșean, decăzut și aflat la „slabă și proastă stare”, din cauza pierderii principalelor venituri, printre care și acelea care proveneau din încasarea embaticului de la metocurile amintite, cu care „nu puțin să agitara”¹⁰⁹. În cursul primelor șase luni de domnie, Pâlea vodă a emis mai multe documente în acest sens. Începe prin a numi alți epitropi¹¹⁰, după care restaurează vechile privilegii ale mănăstirii Sf. Spiridon, printre care și dreptul de stăpânire asupra metocurilor pe care le pierduse în anul precedent, în favoarea Racoviștenilor, și alocă noi surse de venit acesteia, pentru buna funcționare a spitalului, printre care privilegiul de a percepe slujba cuniței¹¹¹. Toate aceste măsuri sunt întărite prin așezământul solemn din august 1785¹¹², document întărit, la rândul său, printr-o singhie a patriarhului Procopie al Constantinopolului¹¹³. Acest domn s-a implicat și în repararea imobilelor din curtea mănăstirii Sf. Spiridon. Turnul clopotniță ia o nouă înfățișare, adăugându-i-se încă un etaj, unde au fost înălțate clopotele¹¹⁴.

În cursul lunii iulie 1785, mănăstirea Precista Mare cu cele două metocuri ale sale, mănăstirea Sf. Proroc Samuil din Focșani și biserica de piatră de la Bodești, și cu toate averile lor reintrau în administrarea directă a Epitropiei mănăstirii Sf. Spiridon. Ceea ce făcuseră cu un an înainte egumenii de la Precista și Sf. Proroc Samuil, trebuia să facă acum Ioniță Racoviță, adică să întocmească o dare de seamă amănunțită a veniturilor și cheltuielilor și să predea toate bunurile mobile și imobile pe bază de inventar¹¹⁵. Potrivit sămii întocmite la 20 iulie 1785, s-ar părea că acesta nu s-au ales cu nimic în urma stăpânirii averilor mănăstirii timp de aproape un an, ba mai degrabă s-a ales cu datorii¹¹⁶. În realitate, Ioniță Racoviță trebuie să fi obținut unele venituri din uzufructul averilor mănăstirii Precista, venituri care trebuie să fi fost mai degrabă însemnate, altminteri nu ne explicăm dorința sa de a păstra mănăstirea în administrația sa. Epitropia

¹⁰⁸ I. Caproșu, *Documente Iași*, VIII, p. 430, nr. 337.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 387–393, nr. 302.

¹¹⁰ Noii epitropi erau marele vornic Lascarache Ruset, fiul hatmanului Vasile Ruset, unul dintre cei trei ctitori de început ai mănăstirii Sf. Spiridon, și vornicul Iordache Ghica, unul dintre celebrii nepoți ai lui Constantin Dimitrie Moruzi, domnul Moldovei (*ibidem*, p. 328, nr. 261; Ștefan S. Gorovei, *Observații noi într-o controversă veche*, p. 320–324).

¹¹¹ *Ibidem*, p. 355–356, nr. 274.

¹¹² Th. Codrescu, *Uricariul*, I, ed. II, p. 104–117; Gh. Băileanu, *Evoluția juridică*, II–III, p. 46–58; I. Caproșu, *Documente Iași*, VIII, p. 387–393, nr. 302.

¹¹³ Th. Codrescu, *Uricariul*, I, ed. II, p. 117–122; I. Caproșu, *Documente Iași*, VIII, p. 328–331, nr. 262.

¹¹⁴ Pentru istoria acestui turn, vezi contribuția lui Sorin Iftimi, *Turnul bisericii „Sfântul Spiridon”, un monument între două lumi*, în Laurențiu Rădvan (ed.), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranzitia de la medievalitate la modernitate*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 165–182 (reluat în volumul Sorin Iftimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*, Iași, Editura Trinitas, 2008, p. 108–123).

¹¹⁵ Astfel, s-a întocmit un inventar al documentelor (ANI, Documente, 390/28), un catastih al bunurilor de inventar din biserica mănăstirii, „poziția casei” (mobiliu, lucruri, alimente etc.), animalele și stupii (*ibidem*, 390/29). Beizadea Ioniță Racoviță a dat și o samă privind modalitatea de gestionare a averilor mănăstirii Precista, din care rezultă că, în mod surprinzător, cheltuielile au fost mai mari decât veniturile (*ibidem*, 390/25). Acesta din urmă, fiind un document interesant pentru felul în care înțelegeau oamenii de atunci să realizeze un „audit”, merită publicat.

¹¹⁶ *Ibidem*, 390/25, 391/32.

racovițească nu schimbaseră cu nimic starea de decădere a Precistei și a Sf. Proroc Samuil, ale căror biserici nu se găseau într-o stare prea bună, prima fiind „hrentuită” de cutremurul din septembrie 1781, iar cea de-a doua afectată de distrugerile suferite în timpul războiului din anii 1768–1774¹¹⁷.

După revenirea Precistei și metocurilor sale în posesia mănăstirii Sf. Spiridon, epitropii nu au reînstituit administrația egumenilor de dinainte de dezînchinare. Despre egumenul de la Sf. Proroc Samuil nu știm nimic, în schimb arhimandritul Anthim nu se dovedise prea vrednic de misiunea care i se încredințase, ba chiar se părea că era mai mult interesat de câștiguri decât de bunăstarea mănăstirii. Cercetarea făcută cu ocazia predării Precistei în mâna Racovițeștilor scosese la iveală tot felul de nereguli, moșii închiriate la prețuri mici, cheltuieli fără socoteală și lipsuri în avutul sfântului lăcaș¹¹⁸. Astfel, epitropii numesc ca egumen în iulie 1785 pe Gherasim Putneanul, ieromonah vrednic și administrator priceput¹¹⁹. Acesta a inițiat imediat reorganizarea mănăstirii și lucrări de rezidire a bisericii, care stătea să se prăbușească, având bolțile grav afectate de cutremurul din 26 septembrie 1781.

Rămași fără niciun petec de moșie din uriașa avere părintească, Racovițeștii ajung la mila domnească și trăiesc cu speranța că, într-o zi, vor reîntra în posesia moștenirii familiei. Pierzându-și speranța la redobândirea moștenirii părintești și rămas singur, beizadea Ioniță Racoviță se stabilește la Roman, bucurându-se, probabil, de ospitalitatea episcopului Leon Gheuca, unul dintre foștii apropiați ai episcopului Ioanichie și, deci, o cunoștință mai veche a casei Racovițeștilor. Aici, își dă obștescul sfârșit, la 18 iulie 1786, și este înmormântat în catedrala episcopală din Roman¹²⁰. Pentru înmormântare, ispravnicul ținutului, stolnicul Constantin Gheuca, a cheltuit aproape 300 de lei, sumă care i-a fost restituită ulterior din Vistieria domnească¹²¹.

Renunțări vs. pretenții

1. După decesul său, nepoții de frate ai lui Ioniță, postelnicul al doilea Costache și aga Iancu, nu mai revendică moștenirea părintească a tatălui lor, Mihăiță dragomanul, stăpânită de mănăstirea Precista și nici „epitropisirea” acestui așezământ, mulțumindu-se cu statutul de beizadele fanariote și cu veniturile obținute de pe urma slujbelor mărunte pe care le primeau de la domnie. Cu timpul, amândoi ajung la rangul de spătar. În martie 1815, împreună cu ceilalți Racovițești constantinopolitani, solicită și primesc de la Scarlat vodă Callimachi statutul de boieri de țară, pentru a se putea bucura de „toate pronomiile aceștii țări”¹²². Printre dovezile aduse în favoarea vechimii și originii moldovenești a familiei lor, regăsim și pe aceea că „toate moșiile ce au avut neamul Racovițescu în cuprinsul Moldovei le-au jărtvit după vreme spre înzestrarea mănăstirilor

¹¹⁷ Afirmația noastră se fundamentează pe sama veniturilor și cheltuielilor întocmită de Ioniță Racoviță, datată 20 iulie 1785, care nu conține nici un fel de alocări pentru reparații (ANI, Documente Spiridonie, 390/25).

¹¹⁸ ANI, Documente, 371/72, 390/25, 391/32.

¹¹⁹ Preia gestiunea mănăstirii de la Ioniță Racoviță în primele zile ale lunii august, de când datează inventarele bunurilor primite (*ibidem*, 371/12, 390/28–29).

¹²⁰ Dată înscrisă pe piatra de mormânt, așezată, probabil, de fiul său, Constantin, sau de numeroșii săi nepoți, în 1797 (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p. 17, nr. 2). Generalul Mihai Racoviță-Cehan consideră că data decesului este 9 aprilie 1786 (*op. cit.*, I, p. 30). După toate indiciile, decesul lui Ioniță a survenit mai târziu, adică în iulie 1786, o dovadă în sprijinul acestei opțiuni fiind chiar data înscrisă pe piatra de mormânt.

¹²¹ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010, vol. II, p. 159.

¹²² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, Iași, 1913, VIII, p. 213–216, nr. CLXII.

din pământul acesta, cum dovedesc întru aceasta hrisoavile¹²³. Mănăstirile în favoarea cărora racoviștii își jertfiseră întreaga avere nu erau altele decât Precista Mare, Sf. Proroc Samuil din Focșani și Fâstâci, aceasta din urmă închinată la muntele Sinai de însuși ctitorul ei, Mihai vodă Racoviță, la 12 iunie 1750¹²⁴. Cei doi spătari, Costache și Iancu, s-au instalat la Hârlău, unde, probabil, au arendat moșia mănăstirii Precista, ale cărei venituri, potrivit vechilor înțelegeri, pornind de la hrsovul lui Grigore Ghica (III) din 1766, reveneau în întregime mănăstirii Sf. Spiridon. Oricum, îi vedem pe amândoi colaborând cu Epitropia, în fondul căreia regăsim astăzi câteva documente – nu prea multe – privitoare la existența lor în Moldova, la cumpăna veacurilor XVIII–XIX.

Nici Ștefan vodă Racoviță nu a mai trăit mult după episodul revendicării mănăstirii Precista și metocurilor acesteia din 1784–1785, dar nu știm când a decedat și nici unde a fost înmormântat. Credem că a murit la Constantinopol, unde rezida ca domn mazil. Unul dintre cei doi copii ai acestuia, beizadea Mihai, vine în Moldova în suita unchiului său, Alexandru N. Suțu, și se stabilește aici¹²⁵. Copiii acestuia, între care pe unul îl chema Iancu și era spătar, se alătură, în 1815, celorlalți Racoviștii veniți de la Constantinopol, care solicită lui Scarlat Callimachi statutul de boieri evgheniți ai pământului Moldovei¹²⁶.

2. Un moment important în evoluția disputelor dintre Epitropie și Racoviștii s-a consumat la 15 aprilie 1799, când fiul beizadelei Ioniță Racoviță, postelnicul Constantin Racoviță, venit în Moldova la câțiva ani după decesul tatălui său, probabil la solicitarea epitropilor, acceptă să renunțe în scris la moștenirea părintească în favoarea mănăstirii Sf. Spiridon din Iași. Aparent acesta face o confuzie scriind, în *exoflisis*-ul său, că moșiile străbune fuseseră dăruite mănăstirii Sf. Spiridon, în realitate nu este așa. Pentru a elimina orice neînțelegeri viitoare, recunoaște că tatăl său revendicase moștenirea părintească din greșeală și la îndemnul unei alte persoane, care nu cunoștea la nuanță conținutul actelor de donație ale unchiului său, Constantin Racoviță. Mai recunoaște că unchiul său fusese îndreptățit să-și aproprieze întreaga moștenire părintească, de vreme ce de unul singur, fără contribuția fraților săi, a achitat toate datoriile tatălui său, Mihai vodă Racoviță, cu miere și mir. Apoi, în cele din urmă, recunoaște inclusiv că unchiul său nu a ținut pentru el aceste moșii și nici nu le-a valorificat în interes particular, ci le-a pus în slujba unei cauze superioare, spre pomenirea veșnică a întregii familii¹²⁷. *Exoflisis*-ul semnat de postelnicul Constantin Racoviță este construit de așa manieră încât toate argumentele expuse în anafora Divanului din 19 mai 1785 și hrsovul lui Alexandru I. Mavrocordat Firaris din iunie 1785 să fie recunoscute drept juste și legitime. Astfel, tocmai fiul celui care intentase proces Epitropiei recunoștea acțiunea tatălui său drept una nejustificată și renunța definitiv la orice pretenții față de mănăstirea Sf. Spiridon.

Alături de postelnicul Constantin Racoviță, care își pune și pecetea, semnează șapte martori, dintre care trei, logofeții Nicolae Ruset și Iordache Cantacuzino, precum

¹²³ *Ibidem*, p. 214.

¹²⁴ Împreună cu aceasta, Mihai Racoviță i-a dăruit mănăstirii Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai toate moșiile pe care le avea moștenire din partea tatălui său, vornicul Ion Racoviță; toate situate în ținuturile Vaslui și Bârlad (ANI, Ministerul Justiției. Anaforale, nr. 20, f. 185, doc. nr. 3; *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea*, vol. IX (1751–1774). *Cărți domnești și zapise. Colecția Moldova în epoca feudalismului*, editate de Demir Dragnev, Larisa Svetlicinai și Eugenia Bociarov, Chișinău, Editura Civitas, 2004, p. 79–80, nr. 44).

¹²⁵ Mai fusese în Moldova și în timpul lui Alexandru I. Mavrocordat Firaris, când ocupase funcțiile de ispravnic de Suceava și Neamț (Generalul Mihai Racoviță-Cehan, *op. cit.*, p. 33).

¹²⁶ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, VIII, p. 213–216, nr. CLXII.

¹²⁷ Vezi anexa 7.

și vistiernicul Iordache Balș, figurează printre semnatarii anaforalei din 19 mai 1785. Ceilalți trei, pentru că pe unul nu am reușit să-l identificăm după semnătură, sunt rude apropiate cu alți membri ai aceluși Divan, care i-a declarat pe Racovițești învinși în procesul cu Epitropia. Printre acești martori nu se numără nici un membru al familiei Racoviță. Începând de acum, Epitropia a invocat de fiecare dată acest *exoflisis* atunci când drepturile sale de folosire a averilor funciare ale Precistei, provenite din donațiile voievodului Constantin Racoviță, i-au fost contestate, într-o formă s-au alta, de reprezentanții familiei Racoviță. Totuși, acestui act de renunțare i s-a atribuit o importanță juridică mai mare decât valoarea lui reală; fiul lui Ioniță Racoviță nu renunțase de fapt decât la propria sa parte de moștenire. Chiar dacă nu mai aveau puterea să conteste cu șanse de succes donațiile lui Constantin vodă Racoviță, moștenitorii fraților săi nu au uitat că averile familiei lor erau stăpânite de Epitropie și au manifestat față de aceasta o atitudine revendicativă până târziu în secolul XIX. Cândva în deceniul al treilea al secolului XIX, Ecaterina Rolla, nepoata de fiu sau fiică a beizadelei Ioniță Racoviță și soția paharnicului grec Athanasie Rolla, supus rusec, solicită la domnie redeschiderea procesului cu Epitropia¹²⁸. Puși în fața unei noi revendicări, epitropii spitalului mănăstirii Sf. Spiridon tergiversează, pentru a câștiga timp. Vândând că jalba sa nu avea ecou, în 1829, profitând de instaurarea Ocârmuirii Rusești, Ecaterina Rolla solicită Divanului Cnejei Moldovei ca Epitropia să fie chemată să explice, în baza documentelor pe care le avea, calea prin care mănăstirea Sf. Spiridon intrase în posesia averii funciare a lui Mihai vodă Racoviță. Autoritățile competente refuză să răspundă solicitărilor jeluitoare, motiv pentru care aceasta insistă, în vara anului 1731, adresându-se președintelui Divanului, generalul rus Pavel Dimitrievici Mircovici, care dispune cercetarea imediată a pricinii¹²⁹. Procesul pare a se pune în mișcare, dar o soluție nu se dă. Confruntându-se cu indiferența autorităților moldovene, Ecaterina Rolla, pentru a se alege totuși cu ceva, schimbă strategia, diminuându-și pretențiile la o simplă rentă viageră. Noile sale pretenții sunt formulate în cererea adresată lui Mihail Gr. Sturdza, domnul Moldovei, la 12 decembrie 1837. În sprijinul cererii sale, adaugă ca dovadă a apartenenței sale la familia Racoviță o copie după un certificat de noblețe, emis de autoritățile rusești de la Chișinău¹³⁰. Totodată, susține că trăiește la București, în sărăcie, neavând nici un mijloc de trai, având pe deasupra și o fată de 12 ani în întreținere, în timp ce averile familiei sale sunt folosite pentru a asigura bunăstarea Epitropiei mănăstirii Sf. Spiridon¹³¹. Până la urmă, strădaniile sale și-au găsit ecoul dorit, autoritățile moldovenești oferindu-i, se pare, pensia cerută¹³². Nu știm însă dacă pensia s-a aprobat din bugetul Epitropiei sau din Vistieria statului.

3. În a doua jumătate a veacului XIX, stăpânirea mănăstirii Sf. Spiridon peste averile funciare ale Precistei a fost contestată și de Primăria orașului Roman. Această instituție nou înființată, în urma aplicării legilor organizării administrativ-instituționale a tânărului stat român, a criticat, în primăvara anului 1870, Epitropia pentru numărul prea mic de paturi pe care le susținea la spitalul din Roman în raport cu veniturile mănăstirii Precista. Edilii româșcani susțineau că venise timpul ca averile considerabile ale Precistei să fie valorificate în folosul locuitorilor orașului Roman și nu în acela a

¹²⁸ ANI, fond Epitropia Generală a Casei Spitalelor Sf. Spiridon Iași, dosar 37/1831–1838, f. 1–6.

¹²⁹ *Ibidem*, f. 5.

¹³⁰ *Ibidem*, f. 3–5.

¹³¹ Vezi anexa 8.

¹³² Acest lucru rezultă din rezoluția pusă pe cererea amintită, la 31 ianuarie 1838, de un funcționar al Comitetului Central (*ibidem*).

unei Epitropii străine de interesele localnicilor. Drept urmare, Primăria Romanului a revendicat preluarea mănăstirii Precista, a averilor acesteia și a spitalului în propria administrare. Până la urmă, cererile Primăriei au rămas fără consecințe juridice, dar declarațiile reprezentanților acesteia i-au motivat pe epitropii Casei Spitalelor Sf. Spiridon să grăbească proiectatele lucrări de construire a noului spital din Roman, demarate în primăvara anului 1871. Tot ca urmare a declarației edililor de la Roman, T. C. Victor, șeful serviciului de contabilitate a Epitropiei, a întocmit o dare de seamă, prin care arată că veniturile metocurilor mănăstirii Sf. Spiridon erau absorbite în totalitate de cheltuielile de întreținere ale spitalelor de la Roman și Focșani și de cele privind salarizarea slujitorilor bisericilor de la Români, Bodești, Sf. Proroc Samuil din Focșani și Precista de la Roman¹³³.

Concluzii, precizări

Aceasta este odiseea disputelor dintre Epitropia spitalului mănăstirii Sf. Spiridon cu ctitorii mănăstirilor Precista din Roman și Sf. Proroc Samoil. Ajunși la finalul ei, nu încheiem înainte de a formula câteva concluzii și de a explica motivele pentru care am ales să edităm numai o parte din documentele care formează dosarul destul de consistent al acestei închinări controversate.

Din cele arătate mai sus, rezultă că istoria disputelor dintre Epitropie și contestarii actului de închinare dat de Ștefan Racoviță, la 7 septembrie 1764, poate fi împărțită în trei etape: protestele episcopului Ioanichie al Romanului, care până la urmă acceptă închinarea în schimbul unor concesi; procesele Epitropiei cu frații Racoviță și nepoții acestora reînțorși de la Constantinopol, care au avut ca rezultat temporar dezînchinarea Precistei și apoi ca soluție de durată reînchinarea acesteia. Ultima etapă, cea de-a treia, începe în 1785 și se întinde până în a doua jumătate a secolului XIX. Scăpătați și conștienți că șansele lor de succes erau minime, moștenitorii beizadelelor Racovițești renunță la pretenția de a recupera prin proces moșiile părintești dăruite de unchiul lor mănăstirii Precista din Roman. În schimb, caută să obțină unele foloase de pe urma statutului lor de ctitori, solicitând sprijin de la domnie, motivând că decăderea stării economice a familiei se datora înstrăinării averii familiei lor în scopuri de utilitate publică. Unii dintre Racovițești chiar colaborează cu Epitropia sau se bucură de sprijinul acesteia.

Firește, episcopul Ioanichie și Racovițeștii s-au raportat diferit la mănăstirea Precista, având fiecare propriile obiective atunci când contestau închinarea. Fiind inițiatorul rezidirii bisericii Adormirii și întemeietorul mănăstirii, care ulterior se va numi Precista și după un timp Precista Mare, înaltul prelat româșcan a considerat închinarea un act de samavolnicie, un abuz și o încălcare a drepturilor sale de ctitor. Până la momentul închinării, episcopul administrase mănăstirea ca pe un bun cvasi-personal, numind în fruntea ei ca egumeni pe fratele său, Nicolae, pe care l-a transferat aici de la mănăstirea Neamț și, după decesul acestuia, pe nepotul său, Ioan. Astfel, episcopul afișează o atitudine de ctitor, care avea drept să dispună în mod unilateral de viitorul mănăstirii și metocurilor acesteia, cu atât mai mult cu cât promise de la asociatul său, Constantin vodă Racoviță, mână liberă asupra administrării lor și recuperării integrale a averilor racovițești în folosul acestora. Dimpotrivă, Racovițeștii revendicau eliberarea Precistei de sub tutela mănăstirii Sf. Spiridon, cu scopul declarat de a reinstitui ordinea stabilită de ctitor, dar, în realitate, cu gândul de a obține odată cu eliberarea acesteia și calitatea de epitropi, ceea ce le oferea posibilitatea de a exploata

¹³³ *Actele relative la biserica Precista-Mare din Roman*, p. 6–7.

averile mănăstirii în folosul lor. Miza luptei lor era una de supraviețuire ca mare familie boierească în Moldova. Știau și ei că aceasta era singura modalitate permisă de dreptul canonic de a beneficia de uzufructul moșiilor părintești, datorită acestei mănăstiri printr-un act unilateral de donație de către Constantin Racoviță.

Actul de închinare al lui Ștefan vodă Racoviță era, într-adevăr, o încălcare flagrantă a dreptului de ctitorie, mai întâi pentru că s-a făcut fără acordul unuia dintre ctitori, aflat în viață, întâmplător fondatorul mănăstirii afierosite. Apoi, printr-o astfel de dispoziție, se încălca voința testamentară a celui alt ctitor, exprimată în cele două așezăminte ctitoricești analizate pe larg în rândurile mai sus, prin care se stabilea ca mănăstirea Precista și metocurile sale să nu fie niciodată închinare.

Grație acestor contestări, mănăstirile Precista și Sf. Proroc Samoil au avut un statut special în cadrul Epitropiei, de oarecare autonomie. Egumenii le-au administrat liber, în schimbul embaticului anual, având totuși obligația de a prezenta anual Epitropiei sămi detaliate ale veniturilor și cheltuielilor mănăstirii. Totuși, încercările epitropilor și egumenului mănăstirii Sf. Spiridon de a-i supraveghea mai îndeaproape a stârnit opoziția unora dintre ei. Este cazul egumenului Gherasim Buleandă, care a cerut rediscutarea raporturilor cu Epitropia, motiv pentru care, după câțiva ani de neînțelegeri, acesta a și fost înlăturat, în 1830, pe motiv de gestiune defectuoasă a mănăstirii¹³⁴. Unii dintre egumeni, precum Gherasim Putneanu, au avut un rol important în cadrul Epitropiei și s-au remarcat fie ca oameni de cultură, fie ca duhovnici.

2. În anexa studiului edităm opt documente, adică șase hrisoave și două documente grecești, acestea din urmă transcrise și traduse de doamna Loredana Dascăl, arhivist-paleograf la biroul Arhive medievale, fonduri personale și colecții a Arhivelor Naționale ale României, căreia îi mulțumim pentru colaborare. Privitor la cele șase hrisoave, consider că se impun unele clarificări, referitoare la alegerea pe care am făcut-o. Am optat pentru editarea celor patru acte de confirmare ale închinării date de Grigore Ghica (III), la 20 noiembrie 1764, 15 ianuarie 1765, 28 aprilie 1766 și 20 mai 1766. Hrisovul de închinare dat de Ștefan Racoviță, la 7 septembrie 1764, a fost editat până acum de multe ori, motiv pentru care am considerat ca inutilă o nouă ediție. Dintre toate, numai hrisovul din 28 aprilie 1766 nu se găsește în pachetul LXXVIII al Colecției Documente Spiridonie de la Arhivele Naționale din Iași, tocmai pentru că a fost înmănat de emitent, Grigore Ghica (III), episcopului Ioanichie, iar de la acesta a ajuns în alte mâini și nu în arhiva Epitropiei. Inițial, am identificat copia acestui document, aflată într-un pachet de documente din Colecția Documente a arhivelor ieșene, care provine de la Spiridonie, după care am avut șansa să descopăr originalul în colecția Documente istorice a Bibliotecii Academiei Române, cu ajutorul lui Ioan-Augustin Guriță, căruia îi rămân recunoscător. Dezîmchinarea Precistei a fost dispusă prin două hrisoave aproximativ identice ca formă și conținut, emise la 18 și 21 iulie 1784. L-am editat pe cel dintâi, fiind ceva mai complet decât cel de-al doilea, dar și pentru că textul acestuia din urmă este editat în opusculul privitor la istoria mănăstirilor Precista din Roman și Sf. Proroc Samuil din Focșani, reluat de Th. Codrescu în volumul XII din *Uricariul*¹³⁵. În sfârșit, în privința actelor prin care Alexandru I. Mavrocordat Firaris (Pârlea vodă) anulează hrisoavele de dezîmchinare și stabilește ca mănăstirea Precista și metocurile sale să fie puse din nou sub „protecția” mănăstirii Sf. Spiridon, am optat să edităm hrisovul care reia, aproape cuvânt cu cuvânt, anafora Divanului din 19 mai 1785, dar conține și unele argumente și elemente în plus.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 5.

¹³⁵ Vezi *supra* nota 4.

ANEXE

1. 1764 noiembrie 20, Iași. Grigore Alexandru Ghica vv., domnul Moldovei, *întărește hrisovul lui Ștefan Racoviță vv., domnul Țării Românești, prin care mănăstirea Precista din Roman și metocurile acesteia, cu toate averile lor, erau închinat mănăstirii Sf. Spiridon din Iași, pentru folosul spitalului.*

Cu mila lui D(u)mnezeu, noi Grigorie Alexandru Ghica vo(ie)vod domn Țării Moldaviei

Bine vrând domnia mea, cu a noastră bună vrere din curată inemă și din tot cugetul și sufletul nostru, a socoti pentru sfintele mănăstiri și biserici, carele să afie(ro)sescu și să dau Sf(â)ntului D(u)mnezeu întru care de-apururea ca întru niște d(u)mnezești lăcașuri să săvârșăste jărtva cea fără de singe a D(o)mnului și Mântuitorului nostru Ii(su)s H(risto)s, carele cu preasf(â)ntul și preacinstitul său sânge au rădicat păcatele a toată lumea. Căci că ce poate să îmblânzască pre Milostivul D(u)mnezeu mai lesne decât afierosirile și blagocestiva milostenie. Și mai vârtos că nici un lăcaș și nimic omului mai bun întru toată osteneala sa ce ostenéște în lume altă nu iaste fără numai rodurile și pomenirile milosteniei ce ar face întru viața sa cătră cei săraci și streini și cei ce pătinescu ori de ce fel de pătimitoare boale [după ev(an)ghelicescul cuvânt, care zice]¹: „flămând am fost și mi-ați dat mâncare, am însătat și mi-ați dat băutură, strein am fost și m-ați priimit, gol și m-ați îmbrăcat, bolnav și m-ați căutat”. Zicând iarăși că: „acéstea de ați făcut mie ce ați făcut unuia din frații miei mie ați făcut”. Care milostenii și afierosiri ce să facu pentru folosul săracilor și a bolnavilor, atât de cătră blagocestivii domni, cât și de alții cătră Sf(â)ntul D(u)mn(e)zeu sînt priimate mai mult decât toate alte fapte bune ce să lucrează și să săvârșescu în lumea aceasta.

Pentru acéea dar și domnia mea, miluindu-ne Sf(â)ntul D(u)mnezeu cu domnia Țărâi Moldavie² la strămoșăscul³ scaun, voit-am de-a pururea a urma lucrurilor celor lui D(u)mn(e)zeu plăcute n-am dat pregetare, nici adormire ochilor noștrii a nu cerceta și a nu socoti starea și orânduiala sf(i)ntelor și dumnezeieștilor lăcașuri și biserici, care să află întru această de D(u)mnezeu păzită țară. Asupra căruia gând și cuget ce ne aflăm domnia mea, venitu-ne-au și un hrisov de la domnia sa Ștefan voievod Racoviță, domnul și oblăduitorul Țărâi Rumânești, întru care scrie și arată, cum că mănăstirea Précista din Roman și altă mănăstioară Prorocul Samoil din Focșani sînt din temelie zidite și săvârșite, cu toate céle ce s-au căzut lor afierosiri, de răpoosatul domnia sa Costandin vodă Racoviță, fratele domniei sale Ștefan voievod. După a căruia pristăvire această mănăstire Précista din Roman, cu mănăstirea Prorocului Samoil din Focșani și cu altă biserică de piatră strămoșască din Bodești, din ținutul Neamțului, rămâind toate acéstea întru moștenirea domniei sale Ștefan vodă Racoviță, ca unul ce iaste după dreptate și după orânduiala clironomiei adevărat ctitor, din d(u)mnezeiasca răvnă îndemnându-să prin domnescul său hrisov, această de mai sus pomenită ctitoricească mănăstire Précista din Roman, împreună și cu acéle doao metoace ale ei, le-au dat și le-au închinat la sf(â)nta mănăstire de aicea din orașul Iașului, unde să cinstéște prăznuirea Sf(â)ntului și Marelui Ierah Făcătorul de Minuni Spiridon, la care iaste și spital, atât pentru cei bolnavi neputincioși peminténi, cât și pentru cei streini și nemérnici, orânduind prin hrisovul domniei sale ca de acum să fie supusă și supt stăpânirea și chivernisala spitalului Sf(â)ntului Spiridon, împreună cu toate daniile și

altele ce are mișcătoare și nemișcătoare, numindu-o metoh fără mutare mănăstirii aceștiia în véci, ocârmuindu-să și chivernisindu-să de egumenul și epitropii cei după vremi ce vor fi la această mănăstire. Hotând și aceasta, ca nimenea din neamul domniei sale, care vor rămânea moștenitori în urma sa cu nume de stăpânire ctitoricească sau cu altă pricină, să nu aibă voie nici să îndrăznească a o lua sau a o înstreina de la această mănăstire de mai sus arătată.

Și pentru purtarea de grijă și folosul și îndestularea și bună starea a ctitoriceștii sale mănăstiri și a metohurilor orânduiaște domniia sa ca epitropii mănăstirii Sf(ă)ntului Spiridon, atât acești de acum, cât și cei după vremi, să ia cu amăruntul socoteala în toți anii de toate veniturile de preste an și de cheltuielile cele cu cale și trebuincioasă a numitei mănăstiri Précistii, și după analoghiia venitului să ia și embaticul pe toți anii, ca de la un metoh de la egumenul mănăstirii ce va fi, însă nici să o îngreueze, dar nici să ia mai puțin decâtu după analoghiia venitului ca să fie spre chivernisala celor bolnavi, neputincioși, streini și nemérnici ai spitalului.

Care afierosire și lucru plăcut lui D(u)mnezeu, după ce s-au făcut de domniia sa Ștefan voievod Racoviță și s-au arătat printr-al său domnescu hrisov, îndată au născut la mijlocu pricină de cătră sfinție sa chir Ioanichie episcopul de Roman, arătând acéstea, (adecă)⁴ cum că domniia sa Costandin vodă Racoviță n-ar fi având treabă cu mănăstirea Précista, fiind făcută și zidită cu a sa osteneală și dintru a sa agonisită, la care mănăstire domniia sa Costandin vodă ar fi dat ajutoriu numai 1275 lei și au afierosit și odăjdii și alte lucruri bisericești, iar metohul Sf(ă)ntului Prorocu Samoil și biserica din Bodești sînt drépte a domniei sale, arătând că are și ispisocul domniei sale întru care adeverează cum că mănăstirea Précista iaste făcută de sfinția sa. Și o pricină ca aceasta după ce s-au născut la mijlocu, vrând domniia mea cu tot deadinsul ca să să descopere dreptatea și adevărul, am cerut sfinției sale episcopului dovadă ca acéa încredințată, și sfinția sa ne-au arătat doao hrisoave a domniei sale Costandin vodă, unul din vleat 7265 ghenarie în 20 dni, întru care scrie, că după evlavia ce au avut domniia sa, din temelie au zidit și au săvârșit doao sf(i)nte mănăstiri, adecă pe Précista în Roman și pe Prorocul Samoil în Focșani, miluindu-le cu odăjdii, cu vase de argint, cu moșii, cu țigani și cu alte miluiri din veniturile domnești după cum le arată la deosebite hrisoavele a domniei sale, arătându-o ca să fie mănăstirea Précista slobodă ca și céle mănăstiri a țării. Care hrisov pentru cea mai de credință adevărire cum că mănăstirile sînt a domniei sale întărește mai gios hrisovul și cu blestemul preasfinției sale chir Iacov mitropolitul și a episcopilor țării. Și altu al doilea hrisov, tot dintr-acest vleat și cu zece zile mai pe urmă făcut, tot a domniei sale Costandin vodă, întru care scrie cum că mănăstirea Précista, ce iast(e) în târgul Romanului, din temelie iaste zidită și făcută cu cheltuiala și osteneala episcopului de mai sus arătat, la care zidire îndemnându-să și domniia sa au datu ajutoriu 1.275 lei, întărindu-o și cu afierosiri din veniturile domnești: mortasipiia târgului Romanului și doao târguri domnești Hârlăul și Vasluiul și cu țigani din țiganii domnești. Și apoi mai gios, la sfârșitul hrisovului, arată domniia sa și aceasta, că măcar că toate hrisoavele de afierosiri și alte mile ce au făcut domniia sa la mănăstirea Précista scriu că iaste a sa, dar iar și domniia sa dă înștiințare cum că aceasta au făcut-o pentru oiconomie și pentru mai bună starea mănăstirii ca să nu să calce de unii și de alții după vremi. Care hrisoave, după ce le-am citit domniia mea și le-am cercetat foarte cu amăruntul, așa am cunoscut că mare deosebire are unul de altul și după orânduială, neavând nici o statornicie sau putere, unul pe altul strică. Dar cu toate acéstea domniia mea iarăși am socotit a da cea mai bună și adevărată credință hrisovului celui dintâiu ce iaste întărit cu blăstămul a patru arhieriei, dintru carii unul iaste și sfinția sa episcopul de Roman, decât a créde cel

dupe urmă hrisov, ce s-au cunoscut că iaste făcut cu iconomie, fiindcă din hrisovul cel cu blăstăm aieve sau dovedit și s-au cunoscut cum că mănăstirea Précista iaste domnească și slobodă ca una din mănăstirile cele domnești ale țării.

Și la aceasta însuși singur sfinția sa episcopul la urmă, înaintea domniei mele, după citirea hrisoavelor, așa au arătat: cum că n-are mai mult cuvânt de răspundere și că n-are a face nimic cu mănăstirea Précista, fiind domnească și slobodă, ce fiindcă domnia (sa) Ștefan vodă Racoviță, ca un adevărat ctitor, au închinat mănăstirea Précista cu metoașale ei la spitalul de mai sus arătat, sfinția sa încă dintru a sa bună vrere și pentru pomenirea sufletului său au priimit ca să fie bine închinată mănăstirea Précista și să fie și sfinția sa ca unul (din) epitropii Sf(ă)ntului Spiridon. Și după analoghiia venitului mănăstirii Précistii cu metoașale ei, după sama ce au dat episcopul, atât de venit, cât și de cheltuială pe anu, scoțându-să toată cheltuiala mănăstirii Précestii și a metoașălor pe un an sau socotit ca să dea sfinția sa episcopul pentru mănăstirea Précista cu metoașale ei câte 500 lei pe tot anul embaticul spitalului Sf(ă)ntului Spiridon și ceilalți bani ce vor prisosi să fie pentru trebuințele și cheltuiilele mănăstirii Précestii și a metoașălor.

Însă fiind că sfinția sa episcopul s-au făcut ca unul din epitropii spitalului s-au socotit și aceasta, adecă până la sfârșitul vieții sale mănăstirea Précista cu metoașale ei să fie în sama și în purtarea de grijă a sfinției sale ca să (le) chivernisească, să le sporească și să le adaoge, dând pe tot anul acélé câte 500 lei la spital, după cum s-au arătat mai sus. Iară după săvârșirea vieții sale, mănăstirea Précista cu metoașale ei va rămâne în purtarea de grijă a epitropilor mănăstirii Sf(ă)ntului Spiridon. Și vrând Sf(ă)ntul D(u)mnezeu a să adaoge după vremi venitul acestor sf(i)nte mănăstiri atuncia și epitropii spitalului ce vor fi după vremi vor mai adaoge și venitul spitalului cât să va socoti cu dreptate după analoghiia veniturilor. Și de vreme că cei credincioși și iubitori de H(risto)s domni ce au fost mai <în>⁵nainte de noi, deosăbit de alte purtări de grijă ce avea asupra celor politicești nu să lenevia a nu cerceta nici ale bisericilor afierosiri, au lăsat d(u)mnezeiască și credincioasă pildă cătră toți pravoslavnicii ighemoni. Și măcar că pricinile cele ce au fost s-au pomenit mai sus, dar pentru ca nu cumva după vremi să nască pricină, după buna socoteală a unirii și a cugetului cel curat a domniei sale Ștefan vodă Racoviță, la care fiind plecată și cugetul sfinții sale episcopului de Roman asupra aceștii afierosiri, și domnia mea încă din mila lui D(u)mnezeu fiind stăpânitoriu și oblăduitoriu aceștii țări și ales povățuitoriu spre cea mai bună lucrare, atât a lucrurilor celor politicești, cât și celor bisericicești, printr-acestu al nostru domnescu hrisov, întărim și adeverim afierosirea și daniia această de mai sus arătată spitalului mănăstirii Sf(ă)ntului Spiridon, ca de acum înainte mănăstirea Précista din Roman cu metoașale ei să fie metoh mănăstirii mai sus arătate, care pe tot anul neclătit și nestrămutat va da embaticul după analoghiia venitului, ca să fie pentru cheltuiala celor bolnavi, streini și nemernici ce să vor afla la spital. Și pohtim și pe alți frați ai noștrii întru H(risto)s domni, pe care Domnul D(u)mnezeu îi va alége cu stăpânirea și oblăduirea scaonului Moldovii, ori din fii noștrii ori din neamul nostru sau dintr-alții, să întărească afierosirea aceasta prin hrisoavele domniilor sale, spre a lor cinste și vécinică pomenire și pentru mai bună adeverință și neclătită statorniciia aceștii mai sus izbrănite afierosiri.

Am întăritu domnia mea hrisovul acesta cu însuși credința domniei mele, noi Grigorie Alexandru Ghica voievod, și credința a preaiubiți fiilor domniei mele Dimitrie voievod și Alexandru voievod și credința a cinstiți și credincioși boierii cei mari ai Divanului domniei mele: dumnealui Ștefan Ros(ă)t vel log(o)făt, și dumnealui Ioan Sturzea vel vornicu de Țara de Gios, i dumnealui Lupul Balșu vel vornicu de Țara de Sus,

i dumnealui Vasilie Razu vel hatman i pârcălabu Sucevii, i dumnealui Iordache Balasache vel postelnicu, i dumnealui Ioan Cantacozino vel vistiernicu, i dumnealui Costache Guliiano vel spătariu, i Costache Conache vel banu, i dumnealui Manolache vel paharnicu, i dumnealui Costandin Pălade vel stolnicu, i dumnealui Pana Iordache vel cămănar, i dumnealui [...] ⁶ vel comis și credința tuturor boiarilor domniei mele mari și mici.

Вѣтъ ꙗкоже ное(м)вре ꙗ дни

Alcătuindu-s-au hrisov(ul) acesta de credincios boierul nostru dum(nealui) Iordache al doilea log(o)f(ăt), iar a scrie sau scris de Procopie dascal ot Mitrop(olie), cu toată orânduiala după cum să vede.

Иѡ Григоріе Александръ Гика Боевѡдъ Б(ѡ)жїею Мил(ѡ)тїю Госп(о)даръ Земли Молдавскѡи

Иѡ Григоріе Гика в(ѡ)д(ѣ) <m. p.> <l. p.>.

Щефан Рѡс(ѣ)т вѣл лѡг(ѡ)ф(ѣ)т прѡчтѡхъ <m. p.>.

Ласкар Рѡс(ѣ)т ꙗ лѡг(ѡ)ф(ѣ)т прѡчтѡхъ <m. p.>.

ANI, Documente, 340/39. Original, pergament lipit pe o pânză căptușită cu hârtie (63,5×95 cm), miniaturi policrome cu motive vegetale de jur-împrejurul textului, monograma domnească executată în două chenare pictate cu aceleași motive; pecetea domnească inelară în chinovar (ștearsă, ilizibilă), aplicată într-un cartuș octogonal la rândul lui înscris într-un cartuș rotund pictat cu cerneală aurie și verde, susținut de doi îngeri; semnătura domnului aplicată pe o panglică verde cu margini aurite; în antet stema țării – bourul – pictat cu cerneală aurită într-o compoziție roboidală cu motive vegetale de aur pe fond verde, susținută de doi îngeri; text redactat cu cerneală neagră, unele inițiale și monograma cu cerneală aurită; intitulăția, numele domnilor, datele și unele majuscule cu cerneală roșie.

¹ Paranteze pătrate în original, prima cu cerneală neagră, cea de-a doua cu cerneală roșie.

² Așa în original.

³ Corectat și îngroșat în original.

⁴ Cuvânt între paranteze roșii.

⁵ Șters în original.

⁶ Loc liber necompletat în original.

2. 1765 ianuarie 15, Iași. Grigore Alexandru Ghica vv., domnul Țării Moldovei, întârește închinarea mănăstirii Precista din Roman și metocurilor acesteia la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași, pentru folosul spitalului, și iartă pe episcopul Ioanichie al Romanului de obligațiile de epitrop al spitalului și purtător de grijă al mănăstirii Precista.

† Cu mila lui Dumnădzeu, Io Grigorie Alexandru Ghica voevoda, domn Țării Moldavii

Binevrând domniia mea dintru a noastră bună vrere, din curată inemă și din tot cugetul și sufletul nostru a socoti pentru sfintel(e) mănăstiri și biserică, carili să afierosăscu și să dau Sfântului Dumnedzeu, întru care de ap(ur(u))rea ca întru niște dum(n)edzeiești lăcașuri să săvârșești jărtva cea fără de singe a domnului și mântuito-riului nostru I(su)s H(risto)s, carile cu Preasfântul și Preacinstitul Său singe au rădicatu păcatele a toată lumea. Căci că ce poate să îmblânzască Preamilostivul Dumn(e)dzeu mai lesne decâtu afierosirile și blagocestiva milostenie. Și mai vârtos că nice un lăcașu și nimică omului mai bun întru toată osteneala sa ce ostenéște în lume altă nu iaste fără

numai rodurile și poménirile milostenii, ce ar face întru viața sa cătră cii săraci și strein(i) și cii ce pățimescu ori di ce feli de pătimitoare boale. După evanghilecescu cuvântu, carile dzice: „flămându am fostu și mi-aț(i) datu mâncare, am însătat și mi-aț(i) datu băutură, strein am fostu și m-ați priimitu, gol și m-ați înbrăcat, bolnav și m-ați căutat. Și cându iarăși că aceste de ați făcut mie ce ați făcut unuia din frații miei, mie ați făcut”. Care milostenie și afierosiri ce să facu pentru folosul săracilor și a bolnavilor atâta de cătră blagocestivii domni, câtu și de cătră alții cătră Sfântul Dumn(e)dzeu sintu priimite mai mult decâtu toate alte fapte bune ce să lucreadze și să săvârșește în lumea aceasta.

Pentru aceea dar și domniia mea, miluindu-ne Sfântul Dumn(e)dzeu cu domniia Țării Moldovii, la strămoșescul scaun, voit-am de-a p(u)r(u)rea a urma lucrurilor celor lui Dumn(e)dzeu plăcute. N-am datu pregetare, nici adormire ochilor noștri a nu cerceta și a nu socoti starea și orânduiala sfintelor și d(u)mn(e)dzăieștilor lăcașuri mănăstiri și biserică, care să află întru această de Dumn(e)dzeu păzită țară. Asupra căruia gându și cugetu ce ne aflăm domniia mea, vinitu-ne-au și un hrisovu de la domniia sa Ștefan v(oie)vod Racovițe, domnul și oblăduitorul Țării Românești, întru carie scrie și arată, cum că mănăstirea Précista din Roman și altă mănăstioară(ă) Prorocul Samuil din Focșeni sintu din temelie zidite și săvârșite, cu toate cele ce s-au cădzut lor afierosiri de răpăosatul domniia sa Constandin vod(ă) Racovițe, fratele domnii sale Ștefan v(oie)vod, după a căruia prestăvire această mănăstire Précista din Roman, cu mănăstirea Prorocului Samuil din Focșene și cu altă biserică de piatră strămoșască din Bodești, din ținutul Neamțului, rămăind toate aceste întru moștenirea domnii sale Ștefan v(oie)vod Racovițe, ca unul ce este după dreptate și după orânduială clironom, adevăratu ctitor, din dumn(e)dzăiască ravnă¹ îndemnându-să prin domnescul său hrisov această mai de sus pomenită ctitoricească mănăstire Précista din Roman, împreună și cu acele doo mitoașe a ei le-au datu și le-au închinatu la sfânta mănăstire de aicea din oraș Ieșului, unde să cinstește prăznuirea Sfântului și Marelui Ierarhu Făcătorul de Minuni Spiridon, la caré iaste și spitali, atâta pentru cii bolnavi neputincioși peminten(i), câtu și pentru cii streini și nemernici. Orânduindu prin hrisovul domnii sale ca de acum să fie supusă și suptu stăpânirea și chivernisala spitalului Sfântului Spiridon, împreună cu toate daniile și altele ce are mișcătoare și nemișcătoare(e), numindu-o mitoh fără mutare mănăstirii aceștia în veci, ocărmuindu-să și chivernisându-să de egumenul și epitropii cei după vrème ce vor fi la această mănăstire. Hotărându și aceasta ca nime din neamul domnii sale carii vor rămâne moștenitori în urma sa cu nume de stăpânire ctitor(i)cească s-au cu altă pricină să nu aibă voie, nici să îndrăznească a o lua s-au a o înstreina de la această mănăst(i)re de mai sus arătată.

Și pentru purtarea de grijă(ă), și folosul, și îndestularea și bună starea a ctitoriceștii sale mănăstiri și a mitoh(u)rilor orânduiește domniia sa ca epitropii mănăstirii Sfântului Spiridon, atâta acești de acum, câtu și cii după vrème să ia cu amăruntul socotiala în toți anii de toate vinituril(e) de preste an și de cheltuielile cu cale și trebuincioasă a numitii mănăstiri Précistii. Și după analoghiia vinitului să ia și embaticul pe toți anii, ca de la un mitoh de la egumenul mănăstirii ce va fi, însă nice să o îngreoiadze, iar nici să ia mai puțin decâtu după analoghiia vinitului, ca să fie spre chivernisala celor bolnavi neputincioși, străini și nemernici ai spitalului.

Care afierosire și lucru plăcut lui Dumn(e)dzeu, după ce s-au făcut de la domniia sa Ștefan v(oie)vod Racovițe și s-au arătat printr-al său domnescu hrisov, îndată au născut la mijloc pricină de cătră sfinția sa chir Io(a)nichie episcop de Roman, arătând aceste: adică cum că domniia sa Constandin vod(ă) Racovițe n-ar fi avut treabă cu mănăst(i)rea Précista, fiind făcută și zidită cu a sa osteneală, dintru a sa agonisită. La

care mănăst(i)re domnia sa Constandin vod(ă) ar fi datu agiutor numai 1.275 lei și au afierosit și odăjdii și alte lucruri bisericești, iar mitoh Sfântului Proroc Samuil și biserică din Bodești sintu drepte a domnii sale, arătând că are și ispisoc domnii² sale întru care adevereadze cum că mănăst(i)rea Précista iaste făcută de sfinția sa. Și o pricină ca aceasta după ce s-au născut la mijloc, vrând domnia mea cu totu dedinsul ca să s(ă) descopere dreptatea și adevărul, i-am cerșut sfinții sale episcopului dovadă ca acăea încredințată. Sfinția sa ne-au arătat doo hrisoave a domnii sale Constandin vod(ă), unul din v(e)l(e)t 7265 ghenar 20, întru care scrie că după evlavii ce au avut domnia sa din temelie au ziditu și au săvârșitu doo sfinte mănăst(i)ri, adică pe Précista în Roman și pe Prorocul Samuil în Focșeni, miluindu-le cu odăjdii, cu vasă de argitu, cu moșii, cu țigani și cu alte miluiri din viniturile domnești după cum [arată]³ le arată la deosăbite hrisoavile a domnii sale, arătându-o ca să fie mănăst(i)rea Précista slobodă ca și celelalte mănăst(i)ri a țării. Care hrisov pentru cea mai de credințe adevăreare cum că mănăstirile sintu a domnii sale întărește mai gios hrisovul și cu blăstămul preaosfinții sale chir Iacov mitropolitul și a episcopilor țării.

Și altul al doilea hrisov, tot dintr-acestu v(e)l(e)t, și cu dzéce dzile mai pre urmă făcut, tot a domnii sale Constandin vod(ă), întru care scrie cum că mănăst(i)rea Précista ce este în târgul Romanului din temelie este zidită și făcută cu cheltuiala și osteneala episcopului de mai sus arătat. La care zidire îndemnându-să și domnia sa au datu agiutor o mie doo sute șaptezăci și cinci lei, întărindu-o și cu afierosiri din viniturile domnești, mortasiipia târgului Romanului și doo târguri domnești, Hârlău și Vasluiul, și cu țigani din țiganii domnești. Și apoi mai gios, la sfârșitul hrisovului, arată domnia sa și aceasta: că măcar că toate hrisoavile de afierosiri și alte mile ce au făcut domnia sa la mănăst(i)rea Précista ce iaste în târgul Romanului scriu că este a sa, dar iarăși domnia sa dă înștiințare cum că aceasta au făcut-o pentru o iconomie și pentru mai buna stare mănăst(i)rii, ca să nu să calce de unii și de alții după vrémi.

Care hrisoave după ce le-am cetitu domnia mea și le-am cercetat foarte cu amăruntul, așa am cunoscut că mare deosăbire are unul de altul, și după orânduială, neavând nici o statornicie s-au putere unul pe altul strică. Dar cu toate aceste domnia mea, iarăși am socotitu a da cea mai bună și adevărată credințe hrisovului celui dintăiu ce este întăritu cu blăstămul a patru arhieriei, dintru care unul este și sfinția sa episcopul de Roman. Decătu a crede cel di pe urmă hrisov ce s-au cunoscut că este făcut cu iconomie, fiindcă din hrisov cel cu blăstăm aieve s-au doveditu și s-au cunoscut cum că mănăst(i)rea Précista este domnească și slobodă ca una din mănăstirile cele domnești ale țării. Și la aceasta însuși sfinția sa episcopul la urmă, înaintea domnii mele, după cetirea hrisoavelor, așa au arătat: cum că n-are mai multu cuvântu de răspundere și că n-are a face nimicu cu mănăst(i)rea Précista, fiindu domnească și slobodă. Ce fiind că domnia sa Ștefan vod(ă) Racovițe ca un adevăratu ctitor au închinat mănăst(i)rea Précista cu mitoașile ei la spital de mai sus arătat, sfinția sa încă dintru a sa bună vréne și pentru pomenirea sufletului său au primitu ca să fie bine închinată mănăst(i)rea Précista și să fie și sfinția sa ca un epitrop Sfântului Spiridon. Și după analoghiia vinitului mănăst(i)rii cu mitoașile ei, după sama ce-au datu episcopul, atâta de venit, câtu și de cheltuieli pe an, socotindu-să toată cheltuiala mănăst(i)rii Précistii și a metoașelor pe un anu s-au socotitu ca să dea sfinția sa episcopul pentru mănăst(i)rea Précista cu mitoașile ei câte cinci sute de lei pre tot anul, embaticul spitalului Sfântului Spiridon și ciialanți bani ce vor prisosi să fie pentru trebuințele și cheltuielile mănăst(i)rii Précistii și a mitoașelor.

Însă fiindcă sfinția sa episcopul s-au făcut ca unul din epitropii spitalului s-au socotit și aceasta, adică până la sfârșitul vieții sale mănăst(i)rea Précista cu mitoașile ei

să fie în sama și în purtare de grijă a sfinții sale ca să chivernisască și să le sporiască și să le adaogă, dând pre totu anul acéle câte cinci sute lei la spital după cum s-au arătat mai sus. Iar după săvârșirea vieții sale mănăst(i)rea Précista cu mitoașile ei să rămâie în purtare de grijă a epitropilor mănăst(i)rii Sfântului Spiridon. Și vrând Sfântul Dumn(e)dzeu a să adaoge după vrémi vinitul acestor sfinte mănăstiri atuncea și epitropii spitalului ce vor fi după vrémi să mai adaog și vinitul spitalului câtu să va socoti cu dreptate după analoghia viniturilor.

Însă după aședzarea și hotărârea domnii méle ce s-au arătat mai sus, nu multe săptămâni trecând la mijloc, de la multe părți s-au audzit cum că sfinția sa episcopul de Roman ar fi răsipitu și ar fi înstreinatu multe din lucruril(e) mănăstirilor acestora și cu acea răsipire și împrăștiere mănăstir(i)le ar fi rămas la gol(i)ci(u)ne și răsipă ca acéa câtu în multă vréme să nu să poată îndrepta. Care pentru o înștiințare de hulă ca aceasta ce s-au arătat asupra episcopului, care și însuși înștiințindu-să, pentru ca să nu mai fie sfinția <sa> supus la hule și pâr(i) ca aceste, arătând și slăbiciunea bătrâneților sale, cădzu-au cătră domniia mea cu mare rugămintă, cerșindu ca să fie (i)ertatu din epitropia Sfântului Spiridon și mănăst(i)rea Précista cu mitoașile ei să fie în epitropiia și purtare de grijă a epitropilor Sfântului Spiridon carii să află, câtu și a celor după vréme. Și de este și al său ceva pus la zidirea mănăst(i)rii Précistii dintru a sa agonesită rămâne ca să fie pentru pomenirea sufletului său, fiind priimită cu toată inema și a sa bunăvo(i)e ca să fie bine închinată mănăstirea la spitalul săracilor bolnavi și neputincioși. Și de acum să să chivernisască de epitropii mănăst(i)rii Sfântului Spiridon, iar sfinția sa mai multu treabă să nu aibă cu mănăst(i)rea Précista, făgăduind și aceasta că va da samă curată și dr(e)aptă și în frica lui Dumn(e)dzeu, atâta di céle mișcătoare, câtu și nemișcătoar(e) lucruri a mănăstirilor până la un cap de ațe. Și când s-or afla oricâtu de puține lucruri di a mănăstirilor răsipite și împrăștiate, după cum s-au audzitu, după sama ce va da, dovedindu-să așa adevărul le va pune la loc fără de cuvântu de răspundere, hotărându-s(ă) pintr-acestu hrisov a domnii méle ca să fie sfinți(ia) sa (i)ertatu de epitropiia arătată mai sus să-și caute numai treaba episcopii și a eparhii sale. Iar la mănăstirile aceste de acmu înainte niciodată să nu să amestece chivernisindu-să și adăogându-să mănăstir(i)le aceste întru toate de epitropii spitalului Sfântului Spiridon, carii socotind viniturile mănăst(i)rii Précistii și a mitoașilor ei pre an ce cuprinde și scoțindu-să din mijloc céle pentru trebuința și chivernisala mănăstir(i)lor pe anu, după analoghiia viniturilor ce va mai prisosi, acéa va fi pentru chivernisala celor săraci bolnav(i) și neputincioși și al spitalului.

Și de vréme că cii credincioși și iubitori de H(risto)s domni ce au fostu mai înainte de noi, deosăbitu dintr-alte purtăr(i) de grijă ce avea asupra celor politicești nu să lenevia a nu cerceta nici de ale bisericilor afierosiri ș(i) au lăsatu dumn(e)dzeiască și credincioasă pildă cătră toți pravoslavnicii eghemoni. Și domniia mea încă din mila lui Dumn(e)dzeu, fiindu stăpânitor și oblăduitor aceștii țer(i), și ales povățuitor spre cea mai bună lucrare atâta lucrurilor politicești, câtu și celor bisericicești, pintr-acestu al nostru domnescu hrisov întărim și adeverim afierosirea și daniia aceasta de mai sus arătată spitalului mănăst(i)rii Sfântului Spiridon, ca de acum înainte mănăst(i)rea Précista din Roman cu mitoașele ei să fie mitoh mănăstirii mai sus arătate. Și pohtim și pre alți frați ai noștri întru H(risto)s, domni pre carii Domnul Dumn(e)dzeu îi va alege cu stăpânirea și oblăduirea scaunului Moldovii, or din fiii și neamul nostru sau dintr-alții să întărească afierosirea aceasta, prin hrisoavile domniilor sale spre a lor cinstă și vecinica pomenire.

Și pentru mai buna adeverință și neclătită statornicie aceștii mai sus izbrănite afierosir(i) am întăritu domniia mea hrisovul acesta cu însuși credința domnii mele **Іу Григоріе Александръ Гика Бвеввда** și credința a preaiubiți fiilor domnii mele, Dimitrie voievoda și Alexandru voievoda și credința a cinstiți și credincioși boiarii cii mari ai Divanului domnii mele, dumnealor: Ștefan Rosătu vel log(o)f(ăt), Ioan Sturda vel vor(nic) de Țara de Gios, Lupul Balșu vel vor(nic) de Țara de Sus, Vasilie Razul hatman i pârcălab Sucevii, Iordache Balasache vel post(elnic), Ioan Cantacuzino vel visternic, Costache Guliiانو vel spatar, Costache Conache vel ban, Manolache vel pah(arnic), Constandin Păladie vel stol(nic), Panaiodor vel cămănar, ...⁴ vel comis și credința tuturor boiarilor Divanului domnii mele mar(i) și mici.

Și s-au scris hrisovul acesta în Eși, întru întâia domnie a noastră în anul dintâiu.

✱ **АЩЕ ГХЕН(АР) ЇА ДНИ**

Іу Григоріе Гика Б(вевв)д <m. p.> <l. p.>

Штефан Рос(е)т вел лог(о)ф(ъ)т прокитох

Ласкар(акхе) Рос(ъ)т Г лог(о)ф(ъ)т прокитох

S-au trecut la condic(ă) Nicolai cămaraș di izvoade.

<Pe verso, însemnările:> „No 21”, „1765 ghen(a)r(ie) 15” „Pentru măn(ă)st(i)rea Precista din Roman i prorocul Samuil din Focșani și biserica de la Budești ot țin(u)t(ul) Neamțului, ca să fie mitoace închinat Sfântului Spiridon din Iaș(i)”.

ANI, fond Documente Spiridonie, LXXVIII/17. Original, hârtie (49×137 cm), cerneală neagră, invocația simbolică, intitulăția, unele inițiale și ornamentele cu cerneală roșie; în antet, în mijlocul unui decor floral, este reprezentată stema țării, capul de bour cu o stea între coarne, înconjurată de inițialele: **Іу Гр(игоре) Ал(е)зандръ Г(и)к(а) Б(е)в(о)д(а)** și timbrată de o coroană princiară închisă, încadrată de spadă și buzdugan. Sub textul documentului pe o panglică ținută în cioc de doi vulturi, semnătura autografă a domnului. Dedesupt pecetea domnească inelară octogonală aplicată în chinovar și reprezentată într-un scut oval, timbrat de o coroană princiară închisă; pe lateral inițialele **Г(игоре) Ал(е)зандръ Г(и)к(а) Б(е)в(о)д(а)**; jos, sub scut, anul 1764. În câmpul sigilar stema țării, capul de bour cu stea în șase colțuri între coarnele arcuite spre exterior, flancat de soare, în dreapta și lună, în stânga.

¹ Sic.

² Cel de-al doilea „i” îngroșat, corectat.

³ Încercuit cu roșu în original.

⁴ Numele acestui dregător este omis în original.

3. 1766 aprilie 28, Iași. Hrisovul lui Grigore Alexandru Ghica vv., domnul Țării Moldovei, prin care dispune ca episcopului Ioanichie să redevină stăpân și purtător de grijă asupra mănăstirilor Precista din Roman și Sf. Proroc Samoil din Focșani, cu dreptul de a numi pe cine va crede egumeni și obligația de a ceda în fiecare an spitalului mănăstirii Sf. Spiridon veniturile moșiilor Hârlău și Sârbi.

Cu mila lui D(u)mn(e)dzeu, Io Grigorie Alecsandru Ghica voievod, domn Țării Moldovei

Facem știre cu acest hrisov a domniei mele tuturor cui să cade a ști, pentru doao sf(i)nte mănăstiri, anume mănăstirea Précista din Roman și mănăstirea Sfete Samuil din Focșani, care mănăstiri le-au dat și le-au închinat cu toate ale lor domniia sa Ștefan vodă Racoviță, ca să fie metoace la sf(â)nta măn(ă)stire Sfete Spiridon de aicea din Iaș(i),

facând și hrisovul domniei sale în care arată domnia sa Ștefan vodă, că aceste doao mănăstiri fiindu făcute cu cheltuiala răpăosatului Costandin vod(ă) Racoviță, fratele domniei sale, ca un clironom și ctitor ce este, le-au închinat la Sfeti Spiridon spre ajutorul spitalului din prisoseala viniturilor și cheltuielilor mănăstirilor acestora. Însă arătându-ne iubitoriul de D(u)mnezeu svinția sa episcopul de Roman chir Ioanichie, pre larg și cu amăruntul cu izvod încredințat toată cheltuiala zidirii dinceput acestor doao mănăstiri cum și câți bani au dat agiutor răpăosatul domnie sa Costandin vodă Racoviță la mănăstirea Precista din Roman și câți bani au cheltuit sfinția sa episcopul de la sine, ca unul ce au fostu dintru început ziditor mănăstirii Précista spre pomenire, la care ne-au încredințat sfinția sa și cu însuși hrisovul răpăousatului Costandin vodă Racoviță, întru care arată câți bani au dat domnia sa agiutor și ce alte afierosiri și asemenea încredințare ne-au dat sfinția sa și pentru mănăstirea Sf(ă)ntului Samuil din Focșani. Și după dreptate văzându-să aevea și cunoscându-să că cea mai multă cheltuială și toată osteneala spre zidirea mănăstirii Précistii au fost și este a sfinții sale părintelui episcopului, cum asemenea și la zidirea mănăstirii Prorocului Samuil din Focșani s-au cunoscut, că iarăși cei mai mulți bani și osteneală au fost de la sfinție sa.

Deci cu toate aceste adevăruri spre dreptatea ctitoriei sfinției sale episcopului s-au pofțit pe sfinție sa de cătră domnia mea, ca să învoiască fără de mahniciune și să priimească închinarea acestor doao mănăstiri la mănăstirea Sfete Spiridon spre ajutorul spital(u)lui, după afierosirea domniei sale Ștefan vodă Racoviță(ă). Și măcar că deodată nu s-au priimit sfinție sa nicidecum la aceasta cerșind dreptate de la domnia mea, dar pe urmă au priimit sfinția sa ca din veniturile acestor doao mănăstiri să dea pe tot anul câte 250 lei la spitalul mănăstirii Sf(ă)ntului Spiridon spre ajutorul bolnavilor. Și sfinție sa ca un ctitor să economisească cu purtarea de grijă acestor doao mănăstiri, prin egumenii care va alege sfinția sa mai de treabă. Însă fiind că pentru afierosirile răpăosatului Costandin vodă Racoviță(ă), cum și pentru alte afierosiri ale episcopului, s-au fost atât de multe vorbe că ar fi cuprinzând pe an sumă mare de bani, au pofțit sfinția sa episcopul ca să orânduiască egumeni carii vor socoti de epitropii spitalului și la împlinirea anului luându-să seama de veniturile amândoror mănăstirilor și de cheltuielile lor să se arate adevărul cu încredințare aievea. Și urmându-să într-acest chip s-au orânduit de epitropii spitalului pe iermonah Antonie, egumen și purtător de grijă mănăstirii Précistii din Roman și pe iermonah Nictarie, egumen la mănăstirea Sf(ă)ntului Proroc Samuil din Focșani, dându-să pe seama lor, cu izvod iscălit toate afierosirile, atât a răpăosatului Costandin vodă Racoviță, cât și ale sfinții sale episcopului, adecă mișcătoare și nemișcătoare. Și egumenind un an, s-au luat seama la împlinirea anului de cătră epitropii spitalului și întâi la seama mănăstirii Précistii din Roman sau văzut din bucate scădere și răsipă și din cele trebuincioase mănăstirii lipsă și nepurtare de grijă. Și în loc ca să s(ă) folosească spitalul din prisoseala viniturilor și a cheltuielilor au rămas să mai dea mănăstirea Sfete Spiridon 154 lei, ca să plătească datoriia mănăstirii Précistii din Roman. Iar seama măn(ă)stirii Prorocului Samuil din Focșani s-au văzut cu totul din mișcătoare lipsă și în răsipă, cum și veniturile moșiiilor mănăstirii în pierzare și mai în scurt cu totul îndatorită mănăstirea spre disăvârșit(ă) pustietate.

Deci văzându-să de cătră domnia mea și de cătră tot Sfatul domniei mele dreptatea ce au avut și are sfinția sa episcopul cum și răsipa și scădere acestor doao mănăstiri și ca să nu rămâie desăbârșit în pustiire am găsit cu cale și cu toată dreptatea ca să rămâie aceste doao mănăstiri iarăși supt stăpânirea și purtarea de grijă a sfinției sale părintelui episcopului de Roman chir Ioanichie. Și văzând și sfinția sa că prin cercetarea cu amăruntul ce s-au făcut s-au încredințat tot adevărul spre dreptatea sfinției sale, după durerea ctitorii sfinții sale, ca să nu să prăpădească aceste mănăstiri cu totul s-au

priimit și sfinția sa ca să le economisească prin ajutorul lui D(u)mnezeu cu purtarea de grijă a egumenilor ce va alége sfinția sa. Și încă din creștineasca râvnă a sfinții sale ca să rămâie și spitalul folosit cu oareșcare ajutor spre cheltuiala bolnavilor s-au priimit sfinția sa ca din afierosirile mănăstirii Précistii, adecă venitul moșiei Hârlăului din tot hotarul și tot venitul moșiei Sârbii de pe Bașău tij ce iaste la ținutul Hârlăului să fie a mănăstirii Sf(ă)ntului Spiridon ca să le ia cât ar ieși pe tot anul de-a pururea spre ajutorul bolnavilor, iar mănăstirea Précista și mănăstirea Proorocului Samuil s-au priimit sfinția sa să le economisească cu cele ce rămân și cu ajutorul sfinții sale.

Drept aceasta, văzându-să buna rânduială și creștinească râvnă a sfinții sale, am hotărât domnia mea cu tot Sfatul domniei mele, printr-acest hrisov a domniei mele, ca după priimirea sfinții sale, să rămâie aceste doao mănăstiri Précista din Roman și Prorocul Samuil din Focșani supt stăpânirea sfinții sale, prin purtarea de grijă a egumenilor ce ar rândui sfinția sa, pe care ar vrea și ar găsi cu cale, și sfinția sa să le economisească oricum ar vrea. Cum și după săvârșirea sfinției sale pe care ar alége și ar lăsa egumeni și purtători de grijă la aceste două mănăstiri să rămâie nestrămutați și neclătiți de către epitropii mănăstirii Sf(ă)ntului Spiridon, fără numai când s-ar afla vreun egumen netrébnic și răsipitoriu atuncea numai de epitropii să să rânduiască alt egumen, care s-ar socoti în frica lui D(u)mnezeu mai de folos și bun iconom mănăstirii, iar venitul moșiei Hârlăul din tot hotarul cum și venitul moșiei Sârbii ot ținut Hârlăului să să ia și să să strângă pe tot anul cât ar fi de-a pururea de către epitropii spitalului spre ajutorul bolnavilor, după priimirea și rânduiala sfinției sale părintelui episcopului, iar la mai mult să nu să întindă nici să (ă) amestece epitropii spitalului, cum nici alții nimene oricine.

Și spre această bună rânduială poftim domnia mea și pe alți luminați domni pe care va rândui D(u)mnezeu în urma noastră ca să întărească rânduiala aceasta spre pomenirea ctitorilor, adecă a sfinției sale părintelui episcopului de Roman chir Ioanichie și a răpăosatului domniei sale Costandin vodă Racoviță.

✠ А҃ЦІ Б҃Г АПРІЛ КИ ДНИ

Иѡ Григоріе Гѣика В(с)е(в)дѣ <m. p.> <l. p.>
Прочт(е)н(и)и(е)мъ) хат(ман)

BAR, Documente istorice, LXVI/45. Original, hârtie (38,5×52,5 cm), intitulația, numerele și unele inițiale cu cerneală roșie, sigiliu inelar octogonal aplicat în chinovar. O copie din 1827 la ANI, Documente, 371/10.

4. 1766 mai 20, Iași. Grigore Alexandru Ghica vv., domn al Țării Moldovei, stabilește ca episcopul Ioanichie să redevină putător de grijă al mănăstirii Précista din Roman și al metocurilor acestora, urmând ca acestea să dea mănăstirii Sf. Spiridon, pentru folosul spitalului, în fiecare an, veniturile moșiilor Hârlău și Sârbi, dar și câte 100 de lei.

Иѡ Григоріе Аѡлександръ Гика В(с)е(в)дѣ Бож(ію) Милостію Г(о)сподарь Земли Молдавскѣи. Facem știre pentru mănăstirea Pr(e)cista din Roman și pentru mănăstirea Prorocului Samuil din Focșani, care după afierosirea domniei sale Ștefan vod(ă) Racoviță au fostu rămas supt purtarea de grij(ă) a epitropilor de la spitalul mănăstirii lui Sf(e)t Spiridon. Și după împlinirea unui anu, luându-să sama de către epitropi și văzindu-să sama amânduror mănăstirilor de mai sus numite, numai cu vreun folos spitalului ce și din ale lor scăderé s-au dat iarăș(i) supt stăpânirea și purtarea de grijă a sfinții sale părintelui episcopului de Roman chir Ioanichie, după așăzarea ce s-au

priimit însuși sfinția sa precum arată pre larg p(r)in hrisovul domnii meli ce i s-au dat mai înainte. Care așzare, măcar c(ă)-au fostu plăcută și priimită, fiind cu mare folos mănăstirii Sfântului Spridon, rânduindu-să venitul moșii Hârlăului și venitul moșii Sirbii di pe Bașău să fie spre agiutoriu spitalului, dar svinția sa episcopul din buna dumnezăiască râvna sfinții sale încă au mai sporit, rânduind cu priimirea sfinții sale din celelalte venituri ale acestor doao mănăstiri să să mai dea deosăbit pe tot anul câte o sută lei spre agiutoriu bolnavilor spitalului deosăbit de venitul moșii Hârlăului și de venitul moșii Sârbii di pe Bașău. Care această câte o sută lei pe tot anul să să de la ziua hramului Sfântului Ierarh Spiridon în viața sfinții sale episcopului, cum și după săvârșirea sa să să urmeză după hrisovul ce s-au dat mai înainte la mâna sfinții sale.

Deci cunoscându-să aievea creștineasca râvnă și buna vrerea sfinții sale spre folosul spitalului și încă adevărindu-să svinția sa că din silința ce râvnește spre sporirea și întemeierea acestor doao mănăstiri a Pr(e)cestii și a Pr(o)rocului Samuil, din ce cu agiutoriu lui Dumnezău prisosala lor, să mai agiutorească deosăbit la venitul spitalului s-au încredințat pre deplin folosul ce poate să aibă. Drept aceasta să aibă sfinția sa episcopul de Roman chir Ioanichie a orândui egumen și purtătoriu de grijă la aceste doao mănăstiri pe carii ar alege sfinția sa mai de folos, carii egumeni vor fi nestrămutați de cătră episcopul spitalului și de cătră oricini altul, cum și după săvârșirea sfinții sale asămenea, fără numai când vr(e)un egumen s-ar afla, după săvârșirea episcopului, netrebnic și răsipitoriu atunce episcopul spitalului, luând sama să rânduiască alt egumen pe care ar alege mai de folos, purtând de grijă episcopului spitalului în frica lui Dumnezău atât buna starea și sporirea acestor doao mănăstiri, cât și folosul spitalului spre mai multu agiutoriu bolnavilor.

Pentru aceasta s-au dat acestu hrisov al domnii méle la mănăstirea Sfântului Spiridon, ca să fie de încredințare. Aceasta înștiințăm.

✠ А҃Ц҃Р҃С МАН К АНН

Иѡ Григоріе Гика В(еѡв)А <m. p.> <l. p.>
Прѡчт(ѡх) хат(ман)

<Pe verso, însemnările:> „Hrisov de 100 lei de la episcop de Roman pentru Precist(a) și Sfet(i) Samuil”, „1766 mai 20”, „No 23”.

ANI, fond Documente Spiridonie, LXXVIII/19. Original, hârtie difolio (33,6×48,6 cm), rupt puțin la îndoituri, cu semnătura domnului și cu pecetea domnească inelară octogonală aplicată în chinovar, având în câmpul sigilar stema țării, capul de bour cu o stea în șase colțuri între coarcele arcuite spre exterior, flancat de soare, în dreapta, și lună, în stânga, reprezentată într-un scut oval timbrat de o coroană princiară închisă; pe lateral, inițialele Г(ригоре) А(л(е)ксандр) Г(ика) В(се)в(а)А; jos, sub scut, anul 1764.

5. 1784 iulie 18, Iași. *Alexandru Constantin Mavrocordat vv., domnul Țării Moldovei, scoate mănăstirea Precista din Roman și metocurile acesteia, cu toate averile lor, din subordinea mănăstirii Sf. Spiridon și le pune sub epitropia lui Ștefan și Ioniță Racoviță, precum și a fiilor lui Mihăiță Racoviță, frații și nepoții ctitorului, Constantin Racoviță vv.*

Cu mila lui D(u)mnezău, Io Alexandru Constantin v(oie)voda domn Țerii Moldaviei

Facem știre cu acest hrisov al domniei méle tuturor cui se cade a știi că luminatul Ionițe Racoviță v(oie)vod, fiul răpăosatului domnu Mihai Racovițe v(oie)voda, și

nepotul de frate al luminării sale, Costache, fiul răpăosatului Mihăiță Racovițe v(oie)vod, făcându căutare pentru doao m(ă)n(ă)stiri, anume Precista din târgul Romanului și Prorocul Samuil din Focșeni, care din temei s-au zidit de fratele luminării sale, răpăosatul domnu Costandin Racovițe v(oie)voda cu al domniei sale cheltuială. Și iarăși domniia sa le-au înpodobit și le-au înbogățit cu toate cele trebuincioase, dându-i încă la m(ă)n(ă)stirea Precista și toate moșiile câte au fost aice în țară al răpăosatului domnu Mihai Racovițe v(oie)voda, care era rămas de moștenire la toți fiii domniei sale, cum și alte osebite dani domnești, făcând la numitele m(ă)n(ă)stiri și moșii și țigani. Și le-au aflat pe amândoa aceste mănăstiri supt stăpânirea mănăstirii Svântului Spiridon din Iași. Pentru care cerând giudecată și dreptate de la domniia mea ca niște clironomi ce sint al răpăosatului domnu Costandin Racovițe v(oie)vod de pe care au și ctitorii acestor m(ă)n(ă)stiri ca se le scoată din supunerea mănăstirii Svântului Spiridon se fie iarăși slobode și neînchinat nicăiuri, după cum însuși răpăosatul domnu ctitorul acestora au așezat cu hrisovul domniei sale ce s-au văzut de față. Și ca se se poată și tocmi, aflându-se mănăstirea Precista stricată la bolte și aproape de cea de istov cădere, din neputarea de grije ce au fost al egumenilor carii se rânduia de la mănăstirea Svântului Spiridon. Atuncea au ieșit de față epitropii mănăstirii Svântului Spiridon și au răspuns la <Di>van¹ înainte(a) domniei mele, cum că aceste doao numite mănăstiri sint metoace închinat la mănăstirea Svântului Spiridon spre agiutoriu spitalului cu hrisov g(o)spod de la domniia sa Stefan Racovițe v(oie)vod, care hrisov arătându-l s-au și văzut de domniia mea făcut fiindu din anii 1764 sept(embrie) 6² din vremea când domniia sa era domnu Țerii Românești. Așa scriindu domniia sa Stefan vodă Racovițe prin hrisov, că aflându-se în Țara Moldovei aceste doao mănăstiri din temelie zidite de răpăosatul fratele domniei sale, Costandin Racovițe v(oie)vod, și cu toate cele de trebuință și de podoabă, mișcătoare și nemișcătoare înbogățite și înzestrate de numitul răpăosatul domnu. După a căruia pristăvire, rămăind întru moștenirea domniei sale ca unul ci iaste după dreptate și după orânduiala clironomie adevărat ctitor au legat și au închinat ctitoriceasca mănăstire de la Roman, împreună și cu doao metoace ale ei, adecă ctitoriceasca biserică din Focșani Prorocul Samuil i biserica de la Budești la spitalul din Iași al Svântului Spiridon, împreună și cu toate daniile și altele ce are mișcătoare și nemișcătoare, numindu-se și fiindu metohi fără strămutare al aceștii mănăstiri în veci. Care hrisov auzindu-se de cătră luminatul Ionițe Racovițe v(oie)vod și de nepotul luminării sale cu atâta mai mult n-au conținut a cere dreptate de la domniia mea. Și răspunzindu că la ctitorii acestor mănăstiri au rămas toți frații domniei sale Costandin vod(ă) Racovițe ctitori, iar nu numai domniia sa Stefan vodă Racoviță. Și la aceasta după dreptate n-au fost volnic domniia sa însuși a face legătură și închinare acestor mănăstiri fără voia tuturor celorlalți frați, mai ales fiind luminatul Ioniță v(oie)vod frate mai mare decât domniia sa. Și fiind și alt frate mai mic Mihăițe v(oie)voda, carii toți împreună au avut această ctitorie. Și domniia mea, văzindu că fără dreptate au dat domniia sa Stefan vodă acel hrisov de au închinat mănăstirile singur fără voia celorlalți frați și ctitori. Asemene și epitropii mănăstirii Svântului Spiridon cunoscându strâmbătate ce s-au făcut și neavându ce se răspundă mai mult au venit însuși epitropii înainte domniei mele și ne-au arătat că bine ar fi se se întrebe și pe domniia sa Stefan Racovițe v(oie)voda ca se răspundă cu ce chip și dreptate au închinat pe aceste mănăstiri la spitalul din Iași. După a căror socotințe domniia mea am scris la Țarigrad cătră domniia sa Stefan Racovițe v(oie)voda și domniia sa însuși ne-au scris răspuns, că adevărat domniia sa au făcut acel hrisov de au închinat pe m(ă)n(ă)stirile aceste la spitalul din Iași, înse nu din voia domniei sale, nici a fraților domniei sale ce din sila

care au avut atunci de nevoie au dat acel hrisov fiind strămtorit n-au putut urma într-alt chip. Și însuși domnia sa prin scrisoare mărturisește că au făcut strămbătate și aneșește hrisovul domniei sale. Precum încă osebit au scris și către luminatul Ioniță Racoviță v(oi)e vod, fratele cel mai mare al domniei sale, făcându-l vechil din partea domniei sale și poftindu-l ca se ste se iase dreptate și se lipsască din mijloc strămbătate ce s-au făcut de către domnie sa cu acel hrisov dat fără voie și din silă.

Deci dar după ce toată curgerea aceștii giudecăți s-au adunat de față și pe înțeles, stând domnia mea de am făcut cu amăruntul cercetare în multe rânduri la pricina aceasta, vederat s-au cunoscut și s-au dovedit că luminatul Ioniță v(oi)e vod cu frații luminării sale are toată dreptate, pentru această pricină de care au cerut giudecată și nici cu un chip de la dreptate nu se poate depărta. Precum și epitropilor mănăstirii Svântului Spiridon nu le-au mai rămas cuvânt de răspuns, fiindu că nici de la pravelile bisericești i politicești cum nici de la obiceiul pământului nu se poate agiuta spitalul din Iași ca se aibă metoahă pe m(ă)n(ă)stirile aceste după acel hrisov al domniei sale Ștefan vod(ă) Racoviță. Întăi că acel hrisov s-au aneșit de către însuși domnia sa și au rămas răsuflat cum se arată mai sus; al doilea, că chiar de nu s-ar fi aneșit iarăși dreptate și puterea giudecății tot l-ar fi stricat, căci domnia sa Ștefan vodă Racoviță, aflându-se atunci domnu Țerii Românești, n-au avut putere înprotiva pravilii ca se închine m(ă)n(ă)stiri din țara aceasta sau și alt asemenea lucru ce nu era al domniei sale întreg. Și după cum aceste m(ă)n(ă)stiri se află de ctitorie al tuturor fraților răpăosatului Costandin Racoviță v(oi)e vod, domnia sa Ștefan vod(ă) Racoviță n-au avut volnicie ca se le închine singur, fără numai cându ar fi fost cu voința tuturor fraților. Și pentru că acea voie n-au avut-o de la frați, învoială nu mai iaste, ce s-au cunoscut că acel hrisov făcut înprotiva dreptății și a pravilii l-au dat domnia sa de nevoie și de silă.

Pentru acēea domnia mea după dreptate ce am cunoscut am giudecat ca m(ă)n(ă)stirea Svântului Spiridon și Spitalul din Iași de acum înainte și în veci nici odată și câtu de puțin se nu se mai amestece cu stăpânirea s-au ori cu ce chip către m(ă)n(ă)stirile aceste, nici către averile lor că nu are dreptate. Și pentru ca se se taie desevârșit strămbătate ce au fost la mijlocu s-au luat de la epitropi acel hrisov al domniei sale Ștefan vodă și s-au dat la luminatul Ioniță Racoviță v(oi)e vod și la Costache Racoviță, nepot luminării sale, fiul răpăosatului Mihăiță Racoviță v(oi)e voda. Și alte hrisoave de dăni ce era pe numile acestor mănăstiri și se afla la m(ă)n(ă)stirea Svântului Spiridon, care s-au luat iarăși de la epitropi.

Și hotărâm domnia mea întărindu mănăstirii Precista ot Roman și mănăstirii Prorocului Samuil ot Focșani i biserica ot Budești, cu toate averile lor nemișcătoare și mișcătoare, ca de acum înainte și în veci se fie iarăși slobode și neînchinate nicăiuri, după cum au fost așezate cu hrisov de către însuși ctitorul lor cel din început răpăosatul domnu Costandin Racoviță v(oi)e vod. Care m(ă)n(ă)stiri se se ție purure cu epitropiia și toată purtarea de grije al ctitorilor, adecă al luminatului Ioniță Racoviță v(oi)e vod, i al domniei sale Ștefan v(oi)e vod Racoviță, și a lui Costache și cielați fii ai răpăosatului Mihăiță Racoviță v(oi)e vod, ca se le chivernisască după cum or socoti ctitoricește și tocmindu-le se le ție totdeauna grijite și înpodobite cu îndestulare de preoți și clirici și cu toate cele trebuincioasă pe orânduială. Și la aceste mănăstiri nici egumeni se nu se puie fără voie și socotințe a numiților ctitori și epitropi, nici nime alții se nu se amestece în veci, cum și această pricină mai mult se nu se caute nici odinioară, nici hotărârea giudecății noastre ce se arată prin hrisovul acesta. Întru care am pus al domniei mele iscălitură și pecete.

Anii 1784 iulie 18

Иѡ Алѣксандръ вел вѡ(евѡ)да <m. p.> <l. p.>

Иѡан Кант(акъзино) вел ворникъ прочтох

<Pe verso, însemnarea:> „1784 iulie 18, Hrisov pentru mănăstirea Precesta i Prorocul Samoil din Focșani și biserica Budești ca să fie slobode și neînchinat nicăiere și Sfântul Spiridon să nu să amestece”.

ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/27. Original, hârtie (53×77,5 cm), filigran, intitu-lația cu cerneală roșie, inițiala „F” cu cerneală roșie înserată într-o compoziție florală pictată cu verde și roșu, unele inițiale cu cerneală roșie, pecete domnească mică ovală în chinovar, având în câmpul sigilar mobilele heraldice ale Moldovei și Țării Românești, reprezentate în două cartușe ovale așezate pe un mantou, timbrat de o coroană princiară închisă cu cruce și având de jur împrejur inițialele Иѡ Алѣксандръ К(онстанти)н М(авро)кордат și anul 1782.

¹ Rupt, primele două litere lipsă.

² Sic!

6. 1785 iunie, Iași. *Alexandru Ioan Mavrocordat vv., domnul Țării Moldovei, reînchină mănăstirile Precista din Roman și Sf. Proroc Samoil din Focșani la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași.*

Cu mila lui Dumn(e)dz(e)u, Io Alexandru Ioan Mvrocordat voievoda domnu(l) Țerăi Moldaviii

Facem știre cu acest hrisov al domnii mele tuturor cui se cade a ști, că după ce din mila Svântului Dumnăzeu ne-am așezat la părintescu și strămoșescul nostru scaonul domnii aceștii țări, datu-ne-au mare jalobă epitropii mănăstirii Svântului Spiridon și al spitalului din orașul Iașii asupra clironomilor răpousatului domnu Mihai Racovițe v(oie)voda, luminatul beizade Ioniță Racovițe i nepoții luminării sale, fiii răpousatului beizade Mihăițe Racovițe, pentru mănăstirile Precista din Roman i Prorocul Samuil din Focșani, cari au fost afierosite la mănăstire Svântului Spiridon de mulți ani și numiții clironomi în anul trecut la vreme domnii sale Alexandru Costandin voievoda dezghinându-le de la mănăstire(a) Svântul Spiridon le-au luat cu hrisoavele domnii sale ca să le epitropisască din neam în neam și au cerut să aibă giudecată ca să-și afle dreptatea.

Deci domniia mea după al noastră neapărată datorie vrând ca să se cerceteze pricina aceasta cu cea mai mare luare aminte și să să hotărască după cum ar fi mai drept, fără a nu se face nici măcar cât de puțin(ă) strâmbătate la vreo parte, am orânduit printra-noastră domnească țidulă giudecătorii aceștii pricini, nu numai pe preosvințitul mitropolit și iubitorii de Dumnăzeu episcopi ai aceștii țări, ce și pre alți svinți arhierei streini, carii s-au tâmplat într-această dată aice. Așijdere și precuvioși(i) arhimandriți egumeni(i) ai mănăstirilor celor mai de frunte al orașului Iașii cum și pe toți dumnealor veliții boiari de s-au adunat la un loc unde fiind de fațe atât luminatul beizade Ionițe Racovițe cu nepoții luminării sale, cât și epitropii mănăstirii Svântului Spiridon, făcut-au cercetare cu amărunt pricinii aceștie. Și în ce chip au găsit în frica lui Dumnăzeu a fi cu dreptate după obiceiul pământului și după Svânta Pravilă au giudecat făcând și anafora iscălită, cu hotărâre ca mănăstirile Precista din Roman i Prorocul Samuil din Focșani și biserica de piatră de la Bodești, cu toate averile, moșiile și acareturile lor să rămâie precum s-au afierosit supt protecție și purtare de grije, iar a mănăstirii Svântului Spiridon, fără a nu ave voie numiții clironomi a se mai amesteca nici cu un chip la

arătatile mănăstiri s-au la averile lor. După care giudecată și hotărâre neodihnindu-se luminatul beizade Ionițe Racovițe cu nepoții luminării sale și domnia mea socotind ca nu cumva-și se fie având vreo dreptate la ceririle care făce, prentu aceea nu ne-am grăbit atunci a întări aceeași giudecată, ce mai vârtos alegând ca să facem, și însumi domnia mea, cercetare la Divanul G(os)pod. Poruncit-am de s-au adunat de iznoavă și în Divanul domnii mele iarăși toți svinții arhieriei, arhimandriți, cum și toți dumnealor veliți boiari. Și de fațe înaintea noastră i a tot Sfatul nostru la Divan s-au cetit anafora de giudecata aceștii pricini scrise fiind dintr-acest an 1785 mai 19 și iscălită de preosvinția sa chir Gavril mitropolitul Moldavii, i svinția sa mitropolitul proin Ioanino chir Paisie, i svinția sa mitropolitul Tripoleos chir Lavrentie, i svinția sa episcopul Romanului chir Leon și precuvioșii chir Hrisanthu arhimandritul egumenul mănăstirii Galata, i chir Ignatie arhimandritul egumenul mănăstirii Trii Sfetitelor, i chir Ghedeon arhimandritul și egumenul mănăstirii Cetățuie, i chir Iacov arhimandritul egumenul mănăstirii Barnovschie, i chir Mitrofan egumenul mănăstirii Golăe, cum și a noștri cinstiți și credincioși boiari dumnealor Dimitrie Sturze vel logofăt de Țara de Gios, i chir Costandin Roset biv vel logofăt, i Stefan Sturzea biv vel logofăt, i Nicolae Roset vel logofăt de Țara de Sus, i Lupul Costache vel vornic, i Ioan Cantacuzino vel vornic, i Iordache Cantacuzino vel vornic, Lascarache Roset vel vornic, i Depaste biv vel vornic, i Costache Ghica hatman, i Iordache Balș biv vel vist(iernic), i Costăn Catargiu vel spatar, Nicolae Balș vel vornic, i Costandin Bașotă vel ban, i Manolache Balș biv vel ban.

Așa scriind numiții svinți arhieriei, i arhimandriți și dumnealor veliți boieri prin anafora de giudecată cu care înștiințaze pe domnia mea că mănăstirile Precista din Roman, i Prorocul Samuil din Focșani sint zidite și înzestrate cu averi mișcătoare și nemișcătoare, și cu domnești dani și miluiri de răpousatul domnu Costandin voievoda Racovițe, carile au și rânduit p(r)in hrisoave punerile la cale ce au socotit pentru paza bunei orânduiale acestor mănăstiri supuind pe mănăstire Sveti Samuil ca să fie metoh mănăstirii Precistii și au hotărât ca acești svinte lăcașuri să se numască și se fie volnice mănăstiri de țară, fără a nu se închina și a nu se supune de nimine nicăieri și așa au și petrecut slobode câtăva vreme. Iar după răpousare domnii sale Costandin voievoda Racovițe, luând domnia Țării Românești fratele seu, domnia sa Stefan v(oie)voda Racovițe, s-au îndemnat din însuși al domnii sale bun proesis și prin domnescul seu hrisov au hotărât că pe acești ctitoricești mănăstiri a răpousatului Costandin voievoda, împreună cu biserica de piatră de la Bodești ot ținutul Neamțului și cu toate averile, moșiile și acareturile lor, domnia sa, ca unul ce după dreptate și după rânduiala clironomii iaste adevărat ctitor, le afierosește supt protecsie și purtare de grije a mănăstirii Svântului Spiridon din orașul Iașii. (Întâi)¹ pentru că cu acest chip mănăstirile aceste să poată a fi păzite întru întemeiere și întru bună statornicie. (Al doile)¹ ca embaticul ce să va lua de la acești mănăstiri să fie pentru întemeiere spitalului de la Svetii Spiridon și pentru agiutoriu celor streini și bolnavi ce vor năzui acolo. La aceea vreme fiindu aice domnu răpousatul Grigorie Alexandru Ghica voievoda au întărit și cu al domnii sale domnesc hrisov afierosire aceasta a numitelor mănăstiri ce s-au dat de domnia sa Stefan voievoda. Mai pe urmă și răpousatul domnu Grigorie Ioan Calimah voievod după urmare asemenea prin domnesc hrisov au făcut întăritură mănăstirii Svântului Spiridon pe arătatile afierosiri.

Și așa mănăstirile aceste cu toate ale lor au rămas nelipsite supt ocârmuire și purtare de grije a epitropilor mănăstirii Svântului Spiridon pân în anul trecut 1784, când de cătră domnia sa Alexandru Costandin v(oie)voda s-au dat epitropie acestor mănăstiri asupra luminatului beizade Ionițe Racovițe, i a fratelui luminării sale, domnia sa Stefan

v(oie)vod Racovițe și al fiilor răpousatului beizade Mihăițe Racovițe, hotărând pomenitul domnu prin doao hrsoave al domnii sale ca numitele mănăstiri de acum înainte să rămâie de istov slobode de supt protecsie mănăstirii Svântului Spiridon și să le epitropisască numiții după clironomie ctitori, și fii și nepoții ce li să vor naște din neam în neam, arătând în hrsoave și dreptățile sale ce au pus înaintea atunci acești ctitori după care s-au găsit cu cale hotărâre ce s-au zis. (Adică)¹ întâi pentru că ctitorul mănăstirilor, răpousatul Costandin voievoda Racovițe, le-au orânduit să fie slobode și neînchinat nicăieri, al doile pentru că, domniia sa Stefan v(oie)voda Racovițe, după dreptate n-au fost volnic a face singur această legătură și afierosire mănăstirilor având și pe numiții frați, carii după clironomie sint împreună ctitori la acești mănăstiri, mai ales pentru moșiile părințești ce au avut răpousatul Mihai voievod aice în țară, (osebit de câte au afierosit însuși la Sina cu mănăstire Fâstâcii)¹, cari moșii s-au afierosit acestor mănăstiri de răpousatul Costandin v(oie)voda Racovițe, iarăși fără știre fraților sei. Și al triile, pentru că însuși domniia sa Stefan voievoda acum pe urmă ar fi anerisit această afierosire, scriind prin cărțile sale ce au trimis pentru această pricină cum că de silă au închinat pe mănăstirile aceste la Spitalul din Iași și fără de voie sa și al fraților domnii sale au dat acel hrsoav de afierosire. Deci după urmare aceștii hotărâri și prin arătările acestoraș pricini luminatul beizade Ionițe Racovițe, împreună cu dumnealor numiții boieri racovițești, cer și acum ca mănăstirile aceste să rămâie slobode, fără a nu fi supuse nici la Sveti Spiridon, nici aiure undeva.

La a căroră pricini arătare și la cerire ce fac numiții clironomi toți svinții arhierii și precuvioșii arhimandriți i egumeni, cum și toți dumnealor veliții boieri, făcând cea mai cu luare aminte cercetare în curat sinidisis, după obiceiul pământului și după hotărâre Svintelor Pravili, precum au găsit și-au socotit a fi cu cale, prin anafora ne înștiințaze. Și întâi la aceea ce zic clironomii că n-au avut dreptate domniia sa Stefan v(oie)voda a închina acești mănăstiri pentru că întâiul ctitor le-au rânduit să fie slobode și pentru că nu era numai singur domniia sa clironom la această ctitorie. La aceasta toți pomeniții mai sus giudecători au aflat că afierosire aceasta s-au făcut bine și cu cale, fiindcă luminații domni ce au stătut după vremi în pământul acesta totdeauna au avut și au slobodă și deplin(ă) stăpânire asupra mănăstirilor a le povățui după cum găsescu cu cale spre mai bună întemeiere, pentru cari cu dovezi încredințate iaste știut că s-au închinat de cătră domni la Ierusalim, la Sina, la Sfetagora și pe la alte locuri streine atâte mănăstiri domnești și de alți ctitori zidite, precum între altile să dovedește aceasta și dintr-o anafora ce să află la mănăstire Barnovschie, din anii 7251 april(ie) 20, pentru pricina a patru mănăstiri: Pobrata, Tazlăul, Cașinul, Soveja, care au fost ieșit la o vreme de supt protecsie Svântului Mormânt și atunci iarăși s-au dat după cum au fost mai din[n]ainte închinat. Care anafora fiind iscălită de răpousatul Nechifor mitropolitul, i de episcopii țării și de 12 veliți boieri ai vremii aceia și adeverită cu iscălitura i pecete domnii sale Costandin Nicolae v(oie)voda arată anume că aceli patru mănăstiri au fost închinat mai din[n]ainte la Svântul Mormânt unile de răpousații domni cu voie țării și unile de ctitorii lor. Deci după această din vechi obicinuită urmare și stăpânitoare volnicie al domnilor și răpousatul domnu Grigorie Alexandru Ghica v(oie)voda cu toată dreptate au priimit și au întărit afierosire mănăstirilor acestora ce au închinat domniia sa Stefan v(oie)voda la mănăstire Svetii Spiridon, pentru agiutoriu spitalului. Care afierosire după obiceiul pământului și după domniasca stăpânire rămâne întărită și statornică mai ales că nu s-au afierosit la alte părți streine, ce iarăși la pământul acesta și la un lucru de mai mare pomenire ctitorilor, și de folosul și cinste aceștii patrii. Căci a să răzleți afierosirile aceste de supt protecsia mănăstirii Svetii Spiridon nu puțin catahrisis

se va urma la toată sistima celorlalte mănăstiri a căroră celor mai multe se află încă neamuri din ctitori ce le-au zidit și să va da pricină de multă supărare și răzvrătire. Iar pentru moșiile părințești al răpousatului domnu Mihai v(oie)vod Racovițe, la cari zic numiții clironomi că fiindcă după rânduiala clironomii sint întocma cu toții părtași n-ar fi avut volnicie după dreptate răpousatul Costandin v(oie)voda a le afierosi fără știre și voie fraților sei. La acesta fiind că însuși răpousatul Costandin v(oie)voda, prin hrisovul acel de afierosire, arată anume că moșiile aceste le-au ichiopiisit domniia sa pentru sumile de bani datorie părintească ce au plătit însuși, fără a nu se amesteca frații domnii sale. Și iarăși pentru pomenire părintească le-au afierosit și pentru folos sufletesc, iar nu pentru vreun lumesc în parte ininteres. Cari la această arătari al domnii sale pentru plata datoriiilor părințești, măcar că nu iaste altă dovadă mai vederată, (căci de va fi și avut răpousatul niscăi seneturi iaste știut că toate ale sale după răpousare sa au rămas iarăși la frații sei, neavând fii clironomi)¹. Îndestul iaste însuși arătare și mărturiia domnii[i] sale prin hrisovul ce s-au zis. La care arătare și mărturie ajută cinste obrazului de cătră cari s-au făcut întocma ca și dovada cea vederată după Pravilă. Cât pentru al triile preten-derima a clironomilor ce s-au zis că, (adică)¹ domniia sa Stefan v(oie)voda însuși ar fi anerisit acum pe urmă afierosire ce au făcut numitelor mănăstiri, iaste hotărâre Pravilii (Vactiria slova 40 list 741 canonul 24 al seborului al 4 și canonul 40 a seborului al 6)² cari strică acea anerisire, hotărând: „câte s-au dat danie Bisericii de o dată sau svințit cu voie și molitfă arhiereului”. Drept aceea ca o temelie nestricată poruncește să fie și mănăstirile și celi ce s-au dat danie mănăstirilor, lucruri mutătoare sau nemutătoare și nimine să n-aibă volnicie nici acele ce le-au dat danie, nici altul să ia de la Biserică s-au să facă ceva că iaste al seu din celi ce sint ale Bisericii. Și câți nu păzesc aceasta de vor fi preoți arhiereul locului să-i catherisască, iar de vor fi mireni să-i afurisască.

După acesti hotărâri a Pravilii și după vechiul obicei al volnicii[i] stăpânilor domni, ce au fost asupra mănăstirilor, mai sus numiții judecători n-au putut socoti că ar ave dreptate pomeniții clironomi la arătările și cerire ce fac. Ce cu obșt(e)ască socoteală în curat sinidisis au judecat că iaste cu cale ca mănăstirile ce s-au zis a Precistii din Roman și al Prorocului Samuil din Focșani cu biserica de piatră de la Bodești și cu toate averile, moșiile și acareturile lor se rămâie precum s-au afierosit supt protecsie și purtare de grije a mănăstirii Svetii Spiridon, fără a nu ave voie arătații clironomi supt numile de clironomie s-au de ctitorie a se amesteca la epitropie s-au ocărnuirea acestor mănăstiri, fiindcă la aceasta sint oprinți și de către hotărâre Pravelii Vactiria slova 40, list 740, canon înâi al Seborului Întâi și al Doile, unde zice: (ctitorul nu are voie a se face egumen la biserica unde iaste ctitor, nici pe altul se nu facă egumen ctitorul fără voia arhiereului)². Deci după ce s-au cetit anaforaua aceasta la Divan în[n]ainte noastră, stătut-am și însumi domniia mea împreună cu tot Sfatul nostru de am cercetat pre amărunt, atât ceririle amânduror părților, cum și cea din vechi urmare și obicei al pământului acestue. Așijdere, și hotărâre Svintei Pravile și a giudecătii aceștie, și socotind toate cu cea mai mare luare aminte, luminat s-au cunoscut că pomeniții clironomi ai răpousatului domnu Mihai Racovițe v(oie)voda cu greșală dezghinase afierosire de la mănăstirea Svântului Spiridon, iar această de obștie giudecată găsindu-se hotărâtă cu toată dreptate. Pentru aceea domniia mea încă împreună cu tot Sfatul nostru asemenea am giudecat și hotărâm, ca după acea din vechi urmare i obicei al pământului, cum și după tăria Svintei Pravile de acum innainte și în veci să rămâie mănăstirile Precista din Roman și Prorocul Samuil din Focșani cu biserica de piatră de la Bodești și cu toate averile, moșiile și acareturile lor iarăși supt protecsie și purtare de grije a mănăstirii Svântului Spiridon nestrămutat precum s-au afierosit și le-au avut mai

în[n]ainte. Și niciodată numiții clironomi să nu aibă voie nici putere piste giudecata aceasta și a hotărârii Pravelii a se mai amesteca nici cu un chip la pomenitile aceste mănăstiri sau la averile, i moșiile i acareturile lor supt nume ori de clironomie i de ctitorie ori de epitropie sau ocârmuire că nu au dreptate ce numai mănăstire Svântului Spiridon să le aibă în veci întru a sa protecsie și purtare de grije cu toate ale lor pre deplin ca pe a sale drepte afierosiri cum le-au avut și mai în[n]ainte. Și hrisovul acesta al domnii[i] mele să fie mănăstirii Svântului Spiridon de giudecată și de întăritură pe arătatile afierosiri statornic, neclătit și nerușiit nici odănoară în veci. Care hrisov s-au întărit cu al noastră domnească iscălitură și pecete.

Și s-au scris hrisovul acesta la scaonul domnii mele în orașul Iașii întru cea dintâi domnie a noastră la Moldavia, la anul dintâi, la anul de la H(risto)s, 1785 iunie.

Иѡ АЛЕΞΑΝΔΡЪ ИѦАН БУДЕСТА <m. p.> <l. p.>

Н(И)К(И)ЛАЕ) Р(О)С(К)Т ВЕЛ Л(О)Г(О)Ф(Ъ)Т П(Р)ОЧ(Т)ОУХ <m. p.>

† De vreme că măriia sa Preaînălțat domnul nostru prin acest a mării sale domnese hrisov cu toată dreptatea după vechiul obicei al pământului și cea din început volnică stăpânire a luminați domnilor aceștii țări cum și după hotărârea Sfințelor Pravili au întărit ca mănăstirile Précista din Roman și Prorocul Samuil din Focșani cu bisERICA de piatră de la Bodești și cu toate averile moșiile și acareturile lor să rămâie iarăși supt protecsia și purtarea de grijă a măn(ă)stirii Sf(ă)ntului Spiridon, întâi pentru ca cu acest chip să poată fi păzite mănăstirile acestea mai în bună statornicie și al doilea ca din veniturile ce vor ieși de la aceste mănăstiri să dea agiutor la trebuincioasele cheltuieli pentru bolnavii spitalului, ținându-să și mănăstirile în cuviincioasa stare, iar la alt să nu fie slobod a să metahirisi acest(e) venituri. Caré hotărâre fiind dreaptă și cu cale și spre mai mult folos sufletesc ctitorilor pentru ca să rămâie în véci statornică s-au întărit și cu al nostru arhieresc și bisericesc blăstăm.

Și iată dar cu o unire hotărâm și zicem ca de acum înainte de vor îndrăzni vreunii a să înpotrivi hotărârii aceștii ori cu ce chip și măestrie s-au de să vor ispiți ori supt ce pricină și numire ca să înstreineze pe mănăstirile acestea sau averile lor de supt protecsia mănăstirii Sfântului Spiridon unii ca aceia ori din ce stare obraze vor fi ori bisericești ori politicești, socotindu-să ca niște furi de céle sfinte să aibă asupra lor blăstăm Marelui D(u)mnezeu să petreacă oftând și tremurându pre pământ ca Cain. Înger nemilostiv cu d(u)mnezăiasca urgie să stea împotriva lor în toate zilele vieții lor, averile lor să strângă ca un fulger, temeliile lor focul să le dizrădăcineze, pomenirea lor să piară cu sunet și partea lor să fie cu Iuda și cu cei ce au răstignit pre D(o)mnul Măririi, rămâind în véci neertați și după moarte nedezelegați. Amin.

Gavriil mitropolit Moldavii <m. p.>

‘Ο πρόην ‘Ιωαννίνων Παῖσιος <m. p.>

<Pe verso, însemnarea:> „Pentru Precista ot Roman i Prorocul Samoil ot Focșani și bisERICA de la Budești să fie închinată și metoace mănăstirii Sfântului Spiridon, 1785 iuni(e)”.

ANI, Documente Spiridonie, LXXVIII/26. Original, hârtie lipită pe o pânză de mătase verde deschis (52,5×77,4 cm), cerneală neagră, intitulăția, invocația, unele inițiale și unele cuvinte cu cerneală roșie, pecetea mare domnească aplicată în chiovar (câmpul sigilar ilizibil, în

exerga: † Alexandru Mavrocordat Ioan voievoda cu mila lui D(umne)zău domnu și ighemon a toată Moldavia, 1785), blestemul arhieresc cu cerneală rădăcinie.

¹ Parateze în original.

² Paranteze cu cerneală roșie în original.

7. 1799 aprilie 15. *Exoflisis prin care postelnicul Constantin Racoviță, fiul lui beizadea Ioniță Racoviță, renunță pentru el și urmașii săi la moștenirea averilor părintești, datorite de unchiul său, Constantin vodă Racoviță, mănăstirii Sf. Spiridon din Iași.*

Iacov mitropolit Moldavii

δῆλον Γίνεται διὰ τοῦ Παρόντος μου, ὅτι Πάς ἱκανῶν ἢ δηχρόνων Ζῶν ἔτι ὁ ἀοιδήμος Πατήρ μ(οῦ) πεῖζαδὲ Ἰωάννης Ῥακοβίτζας, διὰ Προτροπῆς τινῶς ἀγνωσκῶτον ἀκριβῶς τὰ οὐσιώδη αἴτια, καὶ τὰς ἀποχρῶστας λογίας εἶχε κινήσει ἀγωγὴν κατὰ τοῦ Ἱεροῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου σπιρίδωνος. Ζητῶν νὰ ἀποσπάσῃ μέρος ἐκ τῶν μωσῖων ἀφιερωθέντων διὰ χρυσοβούλλου παρὰ τοῦ ἀοιδήμου αὐθέντου κονσταντῆνου ῥακοβίτζα βοεβόδα. ὡς δῆθεν ἔχων κάποια συμμετοχὴν εἰς τὰς ἀφιερῶθεις μωσῖας οὐσας πατρογονικάς. μετὰ τὴν ἀποβίωσιν δὲ τοῦ ἀοιδήμου πατρός μου, καιροῦ μεσολαβήσαντος, ἦλθον καὶ ἐνταῦτα εἰς μολδαβίαν, καὶ ἐμβῆς μετὰκριβείας εἰς ἐξέτασιν, καὶ ἐρευνήσας μετὰ Πολυπραγμοσύνην εὖρον, ὅτι ὁ ἀοιδήμος αὐθέντης κονσταντῆνος ῥακοβίτζας βοεβόδας, δεσποτικῇ δυνάμει καὶ κυριότητι, καὶ λόγῳ δικαιοτάτῳ, ἀφίερωσε τὰς εἰρημένας μωσῖας εἰς τὸ ἱερόν μοναστήριον τοῦ ἁγίου σπιρίδωνος, ὡς μόνον ἔχων μετοχὴν καὶ δικαίωμα νὰ κάμῃ ὅ,τι ἤθελε προαιρεθῇ μετὰς ῥηθένσας μωσῖας, καθότι ὡς ἀκριβῶς ἐΠληροφορήθην καὶ μετὰ λαμπρῶν ἀποδείξεων, ὁ ἀοιδήμος αὐθέντης κονσταντῆνος ῥακοβίτζας βοεβόδας, μόνος καὶ ἐξ ἰδίων τοῦ κατάβαλε μίαν ἱκανὴν ποσότητα, καὶ ἐΠλήρωσε εἰς τὸ μέλι μὴρὶ χρέος τοῦ ἀοιδήμου αὐθέντου Πατρός του καὶ Πάππου μου Ἰωάννου μυχαιλ ῥακοβίτζα βοεβόδα, χωρὶς νὰ συνεισφέρουν οἱ ἄλλοι ἀδελφοὶ εἰς τὴν καταβολὴν αὐτὴν τὴν ἀΠαραίτητον. δι' αὐτὴν οὖν κύρ(ιος) τῇ δικαιοτάτῃ λόγικῃ μόνος ὁ ἀοιδήμος κύριος Γινόμενος τῶν μερικῶν αὐτῶν μωσῖων αὐτῆς λοιπῆς πατρικῆς Περιουσίας, Πάλιν δὲν τὰς ἐκράτησε διὰ ἴδιον προσπορισμὸν καὶ ὠφέλειαν, ἀλλὰ τὰς ἀφίερωσε πρὸς αἰδίου καὶ διηνεκεῖς μνημόσυνον τῶν ἀοιδήμων ἐκλάμπρων προγόνων του, καὶ ὅλην τῆς φανιλίας, ὡς ἀποσοῦν συμμετοχὸς οὖν κύρ(ιος) ὧν καὶ ἐγὼ καὶ μνημονευόμενος ἐν ταῖς θεαῖς τελεταῖς καὶ ἱερουργίαις. δῆλον ποιῶ τοῖς Πάσις, ὅτι λίπον ἐκ μέρους μου ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῶν κατιόντων μου παραιτοῦμαι εἰς τὸ διενεκεῖς ἀπὸ καθ' ἑκάστην Πρόβλημα ἀπαιτήσεως, ὡς μὴ ἔχων οὐδὲ ὅλως λόγον, ἢ δικαίωμα εἰς τὰς εἰρημένας μωσῖας, διό καὶ πρὸς διηνεκὴ ἐνδειξὴν δέδωκα τὸ Παρόν μου ἐνυπόΓραφον καὶ ἐσφράγιστον εἰς χεῖρας τῶν εὐγενεστάτων ἀρχόντων, καὶ ἐπιτρόπων τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου.

†αψφθ ἀπριλλ(ίου) ιε

Κωνσ(αντη)νος ποστ'(ελνικος) βεβαιω̃ <m. p.> <l. p.>

N(icolae) Ros(e)t log(o)f(ă)t martor <m. p.>

Iordache Cantacuzino log(o)f(ă)t martor <m. p.>

Iordache Balș vist(iernic) martur <m. p.>

Th(eordor) Balș vor(ni)c mart(or) <m. p.>

...

S(ăndulache) Sturze² <m. p.>

Iordache Roset vist(iernic) martur <m. p.>

Traducere

Iacov mitropolit Moldavii

Prin prezentul meu înscris se face cunoscut oricui este vrednic că deja de doi ani binecuvântatul meu tată, beizade Ioniță Racoviță, la îndemnul cuiva care nu cunoștea cu precizie cauzele esențiale și rațiunile nuanțate, a intentat proces sfintei mănăstiri a Sfântului Spiridon, cerând să fie desprinsă partea acelor moșii închinat cu hrisov de la binecuvântatul domn Constantin Racoviță Voevod, aparent având el o anumită participare la moșiile închinat, fiind părintești.

Dar după încetarea din viață a binecuvântatului meu tată, scurgându-se timpul, am ajuns și eu aici în Moldova și am intervenit cu atenție în cercetare, și analizând cu interes am găsit că binecuvântatul domn Constantin Racoviță Voevod, cu autoritate și proprietate domnească și cu temei foarte îndreptățit a închinat pomenitele moșii sfintei mănăstiri a Sfântului Spiridon, ca singur având participare și îndreptățire să procedeze după voință cu pomenitele moșii. După cum am fost cu exactitate informat și din luminatele dovezi, binecuvântatul domn Constantin Racoviță Voevod singur și din propriile resurse a vărsat o sumă suficientă și a plătit în miere și mir datorită binecuvântatului domn tată al său și bunic al meu Ioan Mihail Racoviță Voevod, fără ca la această depunere neapărată să fie puși la plată ceilalți frați, astfel încât domnul în preaîndreptățita sa rațiune, singur binecuvântatul domn a făcut lipsă din averea părintească în părțile acestor moșii.

Din nou, nu le-a ținut pentru propriul lui folos și ajutorare, ci le-a închinat pentru veșnica și neconținută pomenire a binecuvântaților și luminaților strămoși ai lui, și a întregii sale familii, după cum, slăvind pe domnul martor, sunt și eu pomenit în aceste slujbe de sfârșit.

Fac cunoscut tuturor că, atât din partea mea, cât și din partea descendenților mei, renunț pentru totdeauna la orice subiect de solicitare, ca neavând deloc motiv sau îndreptățire la pomenitele moșii.

De aceea și spre permanentă dovadă am dat prezentul meu semnat și sigilat, la mâna preacinstiților boieri și epitropi ai sfintei mănăstiri.

1799 aprilie 15

Κωνσ(αντη)νος ποστ'(ελνικος) βεβαιω̃ <m. p.> <l. p.>

N(icolae) Ros(e)t log(o)f(ă)t martor <m. p.>

Iordache Cantacuzino log(o)f(ă)t martor <m. p.>

Iordache Balș vist(iernic) martur <m. p.>

Th(eordor) Balș vor(ni)c mart(or) <m. p.>

...¹

S(ăndulache) Sturze hat(man)² <m. p.>

Iordache Roset vist(iernic) martur <m. p.>

ANI, fond Documente Spiridonie, LXXVIII/33a. Orig. grec, difolio (24×34,2 cm), filigran, semnături, pecetea inelară a postelnicului Constantin Racoviță, câmpul sigilar neclar (pare să fie un scut oval flancat de doi lei rampanți tenanți și timbrat de o coroană princiară deschisă). Pe verso filei a doua: „Exofliticon a post(elnicului) Costachi Racoviță”. Împreună cu acest document se păstrează și un rezumat româno-chirilic, scris o bucătică de hârtie: „1799 apr(ilie) 15, carte de exoflisăs di la răp(o)s(atul) post(elnic) Costandin Racoviță prin care atât din parte(a) lui, cât și pentru coborâșăi săi să leapădă de tot dritul de asupra moșiil(o)r închinat drept dom(nul) Costandin Mihaiu Gehan Racoviță v(oie)vod la m(ă)n(ăstirea) Precista den Roman și Prorocul Samoil den Focșani ca unile ce era drepte ale sale pentru multe datorii ce plătisă. Care m(ă)n(ă)stiri împreună cu moșăile lor sau afierosăt la m(ă)n(ă)stire Sfântului Spiridon” (*ibidem*, LXXVIII/33b).

¹ Semnătură indescifrabilă.

² Nesigur.

8. 1839 decembrie 16, București. Cererea Ecaterinei Rolla, din neamul Racoviță, prin care solicită domnului Moldovei o pensie viageră, arătând că este decedenta familiei Racoviță, din a cărei avere ființează mănăstirea Sf. Spiridon.

Priimit, 31 ghenar 1838, No. 547

Comitetul Chentral având în vedere ticăloasă stare a jeluitorii, a căria suitori au făcut însemnătoare afierosiri în folosul publicului din care mulți săraci să folosăsc, va face cuviincioasă punere la cale spre a i să da un ajutor până la moarte, în 31 ghenar(ie) 1838.

Primită la Comisăie, 1838 febr(uarie) 4 zile.

ὕψηλοτατέμοι αὐθέντα

<l. p.>

Apr(ilie) 11, Epitropie Sf. Spiridon va cerceta acturile dănuitoare și documenturile înființării spitalului și va da comitetului pliroforie spre cuviincioasă regularisire.

<...>¹

δουλικῶς ἀναφέρω τῷ ὕψει της ὅτι πολλάκις εἶχον τήν τιμήν νά τῇ ἐνοχλήσω, περιγραφουσάντην τήν ἀχαρή θέσιν, ἐν ἣ, εὐρίσκομαι εἰς ξένην γῆν. βεβαίως δὲν ἤθελεν εἶναι δίκαιον τὸ νά ἀποδόσω, τήν μέχρι τοῦδε ἀποτυχίαν μου, ὡς προερχομένην ἀπὸ ἀδιαφορίαν τῆς ὑμετέρας ὑψηλότητης, ἀλλὰ εἰς τὸ περιᾶσכולον καὶ ἐκ περιστάσεων προερχόμενον.

μὲ ἄκραν ψυχικὴν μου θλίψιν ἔμαθον, ὅτι οἱ εὐγενέστατοι ἄρχοντες, καὶ ἅγιος μιτροπολίτης, ἔχουν αὐτὴν τήν διαθέσιν, τό νά μὴ, συνδράμουν, μίαν ἀτυχὴ συμπατριωτησὰ των, τῆς ὁποῖας χρεωστοῦν τὰ προπατορικὰ δικαιώματα νά ἀνταμῖψουν, ἐπὶ λόγῳ ὅτι ἴσως δὲν κατὰγεται, ἀπὸ ἐκείνην τήν ῥακοβιτζηκὴν φιλίαν, ἐκ τῆς ὁποῖας τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου σπιρίδονος, καὶ τήν σήμερον

πλουσιοπαρόχος νεμόμενο ὑπάρχει· εὐμενεστατὲ μοι αὐθέντα τὸ νὰ παραστήσω εἰς τὸ ὕψος της, τὰ πατρικὰ μου δικαιώματα, τὰ ὅποια τὸ ὕψος της γνωρίζει ὡς οὐδεὶς ἄλος, περιττὸν πάντι τό νομίζω, πρῶτον ὅτι ἡ ὑπογραφή τοῦ πάπου μου μπεῖζαδὲ ἰωαννίτζα ῥακοβίτζα, τῆς χάριτος, πρὸς τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου σπιρίδονος οὐδόλως δὲν ὑπάρχει, εἰς τὸν κώδικα τοῦ μοναστηρίου, μὲ ὅλον ὅπου καὶ ἂν ὑπεῖρχεν ρητός ὁ νόμος διατιτᾶται, ὅτι ἂν ποτὲ ἔκ τῆς φαμιλίας τῶν κτητόρων, ἤθελε τις δυστυχήση, χρεωστῇ τὸ μοναστήριον νὰ τὸν περιθάλψῃ κατὰ τὸν χαρακτήρα τῆς φαμιλίας του, οὐδὲ ἀλλαιῶς ἡ χάρις εἰς τὸν ἀχάριστον ἀνατρέπεται, τό, τοῦ νόμου τοῦτο, κεφάλαιον βεβαίως κάλυστα τὸ γνωρίζουν ἡ εὐγενέστατοι ἄρχονται· ἀφίνω τώρα αὐτὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου ιδιετερος, ἀρκεῖ μόνον ὅτι εἶμαι ἀληθεὶς ἔγγονη, τοῦ ἐν μακαρία τῇ λήξει, ἀοιδήμου μιχαῖ βοεβόδα ῥακοβίτζα· ὅστις βεβαίως ἔκαμε ἐκδουλεύσεις πολλὰς εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ ἐπομένος ἡ μεταγενέστερος, χρεωστοῦν νὰ ἀνταμοῖβουν τοὺς ἐγγόνους του·

διὸ καὶ λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἐμπερικλείσω Κόπιαν τοῦ μαρτυρικοῦ τῆς φαμιλίας ἐπικυρωμένην, καὶ ἀπὸ τὸ ἐνδοξὸν γενικὸν ῥωσσικὸν γενεράλ-κονσολάτο, πρὸς πληροφορίαν τῶν εὐγενεστάτων ἀρχόντων, νὰ ἰδοῦν ὅτι ποτὲ δὲν ἤθελον τολμήσῃ νὰ περιβαρύνω τὸ ὕψος της μὲ ψευδῇ δικαιώματα, εὐγενεστατὲ μοι ἡγεμόν εἰς τὴν πατρίδα μας ξέναις ἔχουν πένσiais, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἡ δούλη της, οὕσα ἔκ ριζῆς ῥακοβιτζίτῃς καὶ μὴν ἔχουσα κᾶνέναν ἄλον πόρον ζωῆς, καὶ μὲ κόρην δωδεκὰ ἐτῇ, διὰ ταῖς ὁποῖας τὴν ἀναθροφῇ μόνον πόσα χριάζωμαι· διὸ καὶ καταφεύγω εἰς τὸ εἰς τὸ φιλοδίκαιον, καὶ φιλεὺσπλαχνον τῆς ὑμετέρας ὑψηλότητος, νὰ γίνῃ ὅσον οὐπος ἡ ἐκτέλεσις τῶν ταπεινῶν καὶ ἐνθέρμων παρακλησεῶν μου·

τῆς ὑμετέρας ὑψηλότητος
μὲ σέβας βαθύτατον

ταπεινὴ δούλη
αἰκατερίνη ῥόλλα
ἐκ γεννητρίου ῥακοβίτζα

τῇ 16ῃ δεκεμβρίου 1839. βουκουρέστι

Traducere

Priimit, 31 ghenar 1838, No. 547

Comitetul Chentral având în vedere ticăloasă stare a jeluitoarii, a căria suitori au făcut însemnătoare afierosiri în folosul publicului din care mulți săraci să folosească va face cuviincioasă punere la cale spre a i să da un ajutor până la moarte, în 31 ghenar(ie) 1838.

Primită la Comisia, 1838 febr(uarie) 4 zile.

Preaînălțate domnul meu,

<I. p.>

Apr(ilie) 11, Epitropie Sf. Spiridon va cerceta acturile dănuitoare și documenturile înființării spitalului și va da comitetului pliroforie spre cuviincioasă regularisire.

<...>

Relatez umil înălțimii tale că de mai multe ori am avut cinstea să vă deranjez, descriindu-vă nefericita situație în care mă aflu în țară străină. Desigur, nu ar fi corect să atribui ghinionul meu de până astăzi ca rezultat a indifferenței înălțimii voastre, ci rezultat din preocupare și din circumstanțe.

Cu profunda mea durere sufletească am aflat că preacinstiții boieri și sfințitul mitropolit au o astfel de atitudine încât să nu sprijine o nefericită compatriotă de-a lor, căreia îi datorează să-i recunoască drepturile strămoșești, din motiv că poate nu descinde din acea familie racovițească din care ființează mănăstirea Sfântului Spiridon înzestrată cu îmbelșugarea de azi.

Preabinevoitorule mie domn, să prezint înălțimii voastre drepturile mele părintești, pe care înălțimea voastră le cunoaște ca nimeni altul, consider cu totul inutil, mai întâi întrucât semnătura bunicului meu, beizade Ioaniță Racoviță, pentru favoarea față de mănăstirea Sfântului Spiridon nu există deloc în condica mănăstirii, cu toate că și dacă ar fi existat legea dispune explicit că dacă vreodată cineva din familia ctitorilor s-ar ruina, mănăstirea este datoare să îl subvenționeze potrivit caracterului familiei sale, altfel față de ingrat favoarea se irosește, capitolul acesta al legii sigur îl cunosc prea bine preacinstiții boieri; las acum special deoparte aceste drepturi ale sfintei mănăstiri, este de ajuns doar că sunt nepoata adevărată a binecuvântatului de fericită pomenire Mihai voevod Racoviță, care desigur a făcut multe servicii patriei sale și în consecință posteritatea este datoare să-i recompenseze pe nepoții săi.

De aceea îmi și face cinste să vă includ Copia certificatului familiei mele, legalizată și de onoratul general Consulat General Rus, spre informarea preacinstiților boieri, să vadă că niciodată nu aş fi îndrăznit să împovărez pe înălțimea voastră cu drepturi false; preacinstite domn al meu, în patria mea străinele au pensii, și cu atât mai mult servitoarea voastră, fiind din rădăcină racovițească și neavând niciun alt mijloc de trai, și cu fiică de doisprezece ani, numai pentru a cărei creștere de câte am trebuință; de aceea mă și îndrept către echitabila și milostiva înălțimea voastră, să se facă pe cât posibil îndeplinirea umilelor și fierbinților mele rugăciuni.

A înălțimii voastre, cu cel mai adânc respect, umilă servitoare,

Ecaterini Rolla, din neamul Racoviță

16 decembrie 1839, București

ANI, fond Epitropia Generală a Spitalelor Sf. Spiridon, dosar 37/1831, f. 8-9. Original, difolio (21,5×35,7 cm), pecetea domnească, pecetea inelară octogonală a lui Mihail Gr. Sturdza aplicată în cerneală roșie.

¹ Patru semnături indescifrabile.

VIOLATIONS OF THE FOUNDATIONAL RIGHT:
THE TRIALS OF UN-DEDICATING THE PRECISTA MARE MONASTERY IN ROMAN
(18th–19th CENTURIES)
(Summary)

Keywords: Precista Mare Monastery, St. Spiridon Monastery, bishop Ioanichie from Roman, foudation right, hospital, Ștefan Racoviță.

An important way of displaying piety, power and social prestige, the foundational act as a historical phenomenon in the Romanian Principalities raises particular interest. Contributions so far, quite numerous at first sight, are far from exhausting a topic which proves complex and, often, controversial. The article seeks to support this claim, as well the fact that the foundational act is a topic still open to new research in Romanian historiography.

Starting from a set of unpublished documents – eight of which are printed in the Annexes – the author retraces the consequences of the dedication of the Precista Mare Monastery from Roman to the St. Spiridon Monastery in Iași. The dedication was made by Ștefan Racoviță, the ruler of Wallachia, on September 7th 1764. His decree was based on the foundational right inherited from his brother with the purpose of using funds from Precista Mare's huge fortune to support works at the hospital built at Constantin Racoviță's initiative in the yard of the aforementioned Iași monastery.

It was concluded that the dedication was made abusively, without asking for the other founder's (bishop Ioanichie of Roman) consent, despite him still being alive, and without considering the directives in the other founder's will, Constantin Racoviță, who forbade any type of dedication of his church to another monastery or religious foundation in Moldavia or elsewhere. The analysis of the sources shows that Grigore Ghica (III), ruler of Moldavia, the one who checked and approved Ștefan Racoviță's document, rather looked for arguments to support dedication, attempting to placate the bishop's indignation. The latter's protestations delayed the confirmation of the dedication act significantly and determined the ruler of Moldavia to reach a compromise so that the dedication would be accepted by the bishop. To reach his goal, the ruler conceded some points that violated a few of Ștefan Racoviță's foundational act specifications to the representative of the high clergy. Thus, after a few months' negotiation, the bishop agreed to the dedication without giving up managing his church, which was expressly mentioned in the first confirmation act from November 20th, 1764. Another three confirmation acts followed, issued by the same ruler, in the following eighteen months, since the solution proposed by Grigore Ghica (III) as to the relations of subordination between the Precista Mare and the Sf. Spiridon monasteries proved unviable, poisoning the relations between the bishop and the Sf. Spiridon churchwardens.

The dedication act was contested and attacked at the Court Council two decades later by Ioniță Racoviță, brother of Ștefan Racoviță, with the support of his nephews, the children of dragoman Mihăiță Racoviță. The trial they started with the trusteeship of the Sf. Spiridon Monastery was judged by their relative, Alexandru C. Mavrocordat Delibey and ended with the removal of the Precista Mare Monastery from the tutelage of the Sf. Spiridon Monastery. In less than a year, in the spring of 1785, the successor of the very same ruler, Alexandru I. Mavrocordat Firaris, also called Pârlea vodă, annuls the decision, re-dedicating Precista Mare to Sf. Spiridon. Although they lacked the stamina to successfully contest the dedication, the Racoviță family kept a vengeful attitude towards the trusteeship until late in the nineteenth century, some of them enjoying life-long compensatory annuities. Their claims were justified since the Precista Mare Monastery held up all their family's land, which had been given away by Constantin Racoviță in 1757 without having consulted with his brothers, who had an equal right to inherit the family fortune.

The people involved, the genealogic connections between them, the nexus of motives, the political and familial solidarities, as well as the political context in which decisions were made are all explained to the effect of explaining the context in which the dedication was made and the contradictory rulings made by the monarchs. It can thus be seen that the dedication also had hidden purposes running alongside the obvious ones which might have come first at the time of the dedication.

SORIN GRIGORUȚĂ*

**O CARTE DE JUDECATĂ PRIVITOARE
LA PRETENȚIILE MĂNĂSTIRII TREI IERARHI
ASUPRA MOȘIILOR MIRCEȘTI ȘI COZMEȘTI (1837)****

La 17 mai 1837, Divanul domnesc încheia cercetările privitoare la pricina de judecată dintre Nicodim, egumenul mănăstirii Trei Ierarhi din Iași, și spătarul Neculai Milo, pentru „răpirea” unei părți din moșia Iugani a mănăstirii. În acord cu opinia boierilor, la 20 august 1837, domnul Mihail Sturdza întărea, prin iscălitură și pecete, cartea de judecată ce avea menirea de a aduce „vecinica curmare a proșasului”. Această carte de judecată, păstrată în copie în fondul Divanul de Apel al Țării de Sus de la Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale¹, a constituit punctul de pornire al acestui studiu. Documentul ne-a oferit prilejul să urmărim, secvențial, dar suficient pentru a contura o imagine de ansamblu, trecutul unor oameni și locuri ce par adeseori atât de familiare – mănăstirea Trei Ierarhi și satul Mircești –, dar care, în profunzimea lor, mai păstrează și aspecte nedeazăluite, ce pot releva înțelesuri noi ori pot contribui la reinterpretarea unor aspecte mai puțin cunoscute din istoria acestei părți de lume.

Dar mai întâi, faptele. În jalba adresată domnului, încă de la 15 octombrie 1835, egumenul Nicodim reclama că în vremea domniei lui Ioniță Sandu Sturdza, în contextul lipsei din țară a „chiriarhului mănăstirii și a documenturilor”, spătarul Neculai Milo ar fi obținut o parte din moșia pe care mănăstirea o stăpânise „de vacuri”. Starețul mai susținea că această nedreptate ar fi fost anulată de anaforaua obștească din 7 februarie 1828², potrivit căreia călugării greci se întorceau în fruntea mănăstirilor închinete sau, cum spunea însuși egumenul Trei Ierarhilor, lucrurile reveneau „în stare ce au fost la 1821”³.

La 20 ianuarie 1836, și Neculai Milo înaintase o jalbă către domn, invocând dreptățile și actele în virtutea cărora „i s-a însușit dreptate stăpânirii asupra moșiilor dum(i)s(ale) Mirceștii și Cozmeștii”, cerând în același timp și întărirea domnească pentru hotărârile luate anterior. Pe baza celor două plângeri, domnul solicită Divanului să analizeze situația.

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare UEFISCDI, IDEI, nr. PN-II-ID- PCE-2012-4-0552.

¹ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 2 r.–18 r.

² Anaforaua avea la bază firmanul împărătesc din iulie 1827 (Ioan Moldoveanu, *Contribuții la istoria relațiilor Țărilor Române cu Muntele Athos (1650–1863)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2007, p. 51).

³ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 2 r.

Pricina era, așa cum vom vedea, mai veche, între cele două părți urmând „multă pâră și giudecată” încă din a doua jumătate a veacului XVIII și numai lipsa autorității lucrului judecat⁴ a făcut ca incertitudinea să planeze mai bine de jumătate de secol asupra stăpânirii părții de moșie menționată mai sus. Acest din urmă aspect are însă și latura sa pozitivă. În lipsa acestor judecări și rejudicări a proceselor, am fi fost astăzi privați de o sumedenie de mărturii documentare păstrate în paginile dosarelor ce reunesc cercetările diverselor instanțe judecătorești, cărora li s-au adresat de-a lungul timpului cei care s-au considerat nedreptățiți de deciziile anterioare. Exemplul de la care am pornit este grăitor. În cuprinsul celor 18 file ale cărții de judecată dată de domnul Mihail Sturza sunt 21 de trimiteri documentare privitoare la moșia Iugani, 22 de mențiuni ale documentelor Cozmeștilor și Mirceștilor, patru ale Tețcanilor și sunt pomenite, fără a fi prezentate în rezumat, 15 documente ale moșiei Adjudei din intervalul 7110 <1601 septembrie 1 – 1602 august 31> – 1783. Dintre toate acestea, unele sunt succinte, alte mai detaliate, dar în ansamblul lor păstrează un bogat material documentar privitor la moșiile menționate, la stăpânii lor ori la moșiile învecinate și la posesorii acestora.

Actele pe care „își răzima dreptatea” cele două părți au fost prezentate în Divan în luna martie a anului 1836, sub forma unor opise semnate de împăricinați: arhimandritul Nicodim, egumenul de la Trei Ierarhi și spătarul Neculai Milu, urmașul stăpânilor Mirceștilor și ai Cozmeștilor. Nu considerăm oportună analiza în amănunt a acestor mențiuni documentare, unele dintre ele fiind deja editate, de cele mai multe ori pe baza documentelor originale, ci vom încerca să oferim o formă concretă înlănțuirii de date, conturând un scurt istoric al așezărilor, mai puțin în cazul Iuganilor⁵, dar mai ales al moșiilor Cozmești și Mircești, pentru a vedea când și în ce context s-a petrecut „răpirea” părții de moșie invocată de egumenul mănăstirii Trei Ierarhi, în special pentru a stabili cine, cât și dintr-a cui moșie a „răsluit”.

Satul Iugani, ocină veche a familiei lui Cozma Șandru și a Hrincoviceștilor, a ajuns în stăpânirea mănăstirii Trei Ierarhi, alături de celelalte două sate ale moșiei numită în documente Răchiteni, Iugani, Tămășeni⁶, la 9 mai 1640, ca urmare a daniei ctitorului său, Vasile Lupu. Din veniturile acestor sate trebuia să se asigure întreținerea colegiului ce avea să funcționeze în incinta mănăstirii⁷. Opisul prezentat Divanului de egumenul Nicodim nu conține documentul de la Vasile Lupu, precum nici pe cel de întărire de la Gheorghe Ștefan, din 2 aprilie 1656⁸. Sunt prezentate pe scurt câteva din

⁴ Ovid Sachelarie și Valeriu Șotropa, vocea autoritatea lucrului judecat, în *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei Române, 1988, p. 30–31; Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelarie, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611–1831)*, partea a II-a, *Procedura de judecată*, București, Editura Academiei Române, 1982, p. 52–53; *Istoria dreptului românesc*, vol. I, responsabil de volum Vladimir Hanga, București, 1980, p. 417.

⁵ Mai multe despre trecutul acestei așezări la Liviu Pilat, *Comunități tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII–XVIII)*, Bacău, Editura „Dumitru Mărtinaș”, 2002, p. 30–50. De asemenea, informații utile despre întreaga zonă se pot desprinde din studii monografice întocmite pentru satele învecinate. Vezi Dănuț Doboș (coord.), Silviu Văcaru, *Hălăucești. Sat de veche tradiție cultural-religioasă*, Iași, Editura Sapientia, 2004; Gherăești, un sat din ținutul Romanului, Iași, Editura Presa Bună, 2003; Fabian Doboș (coord.), *Săbăoani. File de istorie*, Iași, Editura Presa Bună, 2002; Dănuț Doboș, *Răchiteni – file de monografie*, Iași, Editura Presa Bună, 1999.

⁶ Liviu Pilat, *op. cit.*, p. 30.

⁷ Petronel Zahariuc, *Actul de întemeiere al colegiului lui Vasile Lupu de la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași*, în *SMIM*, vol. XXVII, 2009, p. 249–278. Bibliografia privitoare la școala de la Trei Ierarhi este mai bogată, însă a fost pe larg prezentată și judicios utilizată în studiul menționat, astfel că reluarea ei ar fi cel puțin inoportună.

⁸ Controversele istorice și istoriografice create în jurul acestui document par să se fi încheiat ca urmare a argumentelor prezentate în studiul amintit în nota precedentă.

documentele anterioare cumpărării de către Vasile Lupu (nr. 1–4), iar mai apoi, documentul din 20 iulie 1656 (nr. 5), privitor la încercarea unor membri ai familiei Jora de a obține cele trei sate, pretenții respinse de Gheorghe Ștefan⁹. De la Ștefăniță Lupu s-a păstrat mențiunea unei cărți de scutire pentru un preot de la „satile Tămășanii, Răchitenii și Iuganii” (nr. 6), iar din vremea lui Constantin Moruzi un act prin care mănăstirii Trei Ierarhi îi era confirmat dreptul de a lua zeciuiala, „după obicei”, de la locuitorii celor trei sate (nr. 7). Toate celelalte mențiuni documentare (nr. 8–21), acoperind intervalul temporal cuprins între anii 1783 și 1828, se referă la judecățile mănăstirii cu membrii familiei Milo pentru stăpânirea părții de moșie aflată în litigiu. Numărul redus al mențiunilor privitoare la documente mai vechi poate fi lesne înțeles dacă ținem cont de contextul mai larg al evenimentelor și schimbărilor ce au urmat anului 1821, fapt invocat de egumenul Nicodim, dar mai ales dacă nu pierdem din vedere statutul Trei Ierarhilor, de mănăstire închinată întregii comunități athonite. Alegerea egumenilor dintre călugării de la diverse mănăstiri din Sfântul Munte a dus, implicit, la răsfirarea documentelor mănăstirii.

Începuturile Mirceștilor, ca și a altor așezări de pe cuprinsul Țării Moldovei, sunt greu de deslușit în lipsa documentelor din acea perioadă. O primă mărturie documentară ce amintește de o așezare cu acest nume, putând fi astfel considerată ca cea dintâi atestare documentară a satului Mircești¹⁰, datează de la jumătatea veacului XV. La 7 iunie 1455, Gavril spătarul primea întărire de la domnul Moldovei, Petru Aron, pentru satul „Stețcanii, a fimeii lui ocină” și pentru satele „Sârbii, pe Siret, și Mirceștii, și giumătate de Bliceștii, pe Topoliță, cumpărate de la Baica pentru 50 de galbini”¹¹. Documentul ar atesta așadar nu doar pe stăpânul așezării de la mijlocul secolului XV, dar și pe unul dintre stăpânii săi anteriori. Numai că o analiză mai atentă asupra curgerii stăpânirii Mirceștilor de-a lungul secolelor, așa cum vom vedea în rândurile ce urmează, ne-a făcut să privim cu circumspecție informațiile din acest document, păstrat doar într-o traducere de la începutul secolului XIX și în câteva rezumate din aceeași perioadă¹². Chiar dacă toți editorii actului au considerat Mirceștii menționați în document ca fiind Mirceștii de pe Siret¹³, păstrăm o urmă de îndoială cu privire la această identificare. Dacă satul ar fi fost într-adevăr situat pe cursul Siretului, scriitorul actului va fi marcat acest lucru și ar fi așezat numele său imediat după numele satului Sârbii și abia apoi ar fi precizat localizarea celor două așezări „pe Siret”¹⁴. Nu putem exclude ca, în cazul

⁹ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 4 v.

¹⁰ Laura E. Bejenaru, Eugen Ghe. Bejenaru, *Mircești. Pagini de monografie*, Iași, Editura „Spiru Haret”, 2003, p. 10.

¹¹ ANI, Mănăstirea Neamț, XXVIII/1; *DRH*, A. Moldova, vol. II, 1449–1486, volum întocmit de Leon Șimanschi, în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei Române, 1976, p. 66–67.

¹² ANI, Ministerul de Justiție. Anaforale, dosar 14, f. 158 v.; *ibidem*, dosar 24, f. 147 v.; idem, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 9 v.; idem, Eforia Școalelor, 12/1, f. 1 v.

¹³ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 538; *DIR*, A. Moldova, *Veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de locuri*, întocmit de Alexandru I. Gonța, ediție îngrijită și prefată de I. Caproșu, București, Editura Academiei Române, 1990, p. 163; *DRH*, A, II, p. 500.

¹⁴ Se poate formula, pe bună dreptate, obiecția că nu s-a păstrat documentul original, în cadrul acestuia topica fiind diferită. Însă cel dintâi istoric ce folosește de acest act, Vasile Pârvan, utilizând o fișă a lui V. A. Urechia, care ar fi văzut originalul, rezuma documentul astfel: „[...] la 5 iunie tot din Suceava întărește lui Gavril spătar Tețcanii și Sârbii, pe Siret, și alte moșii”. Ar rezulta că doar cele două sate erau situate pe Siret (V. Pârvan, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă. Șapte ani din istoria Moldovei. 1449–1455*, București, 1904, p. 81).

Mirceștilor, să nu fi fost adăugat nici un indiciu pentru localizarea așezării, astfel că identificarea devine și mai dificilă, mai ales în condițiile în care ambele personaje menționate, spătarul Gavril și acel Baica/Baico, sunt prezente efemere în documentele vremii. Din puținele informații păstrate despre acesta din urmă ar reieși că el a deținut câteva sate în ținutul Neamț¹⁵. De aceea, considerăm, pornind de la premisa că „și Mirceștii, și giumătate de Blicești” se aflau „pe Topoliță”, că satul întărit spătarului Graviil la 1455 trebuie să fi fost mai curând Mărceștii, fost sat lângă Grumăzești (jud. Neamț), component al actualei comune Topolița de pe râul cu același nume¹⁶. O simplă eroare de traducere ori transcriere/copiere, dar mai ales menționarea în document atât a Tețcanilor, cât și a râului Siret i-a făcut pe editori să nu țină cont de topica actului din 7 iunie 1455, din care am putea înțelege că Tețcanii și Sărbii erau sate pe Siret, în vreme ce Mărceștii (tradus/transcris greșit Mirceștii) și jumătate din Blicești/Blăgești erau așezări pe râul Topolița.

Pentru a marca sărbătorirea *Centenarului lui Vasile Alexandri*¹⁷, Sever Zotta a strâns un însemnat material documentar referitor la familia poetului, rezervând câteva pagini ale studiului său și Mirceștilor. El considera că prima mențiune a satului s-ar fi păstrat într-un document din 13 iulie 1509 (7017), document așezat, cu aceeași dată, și în fruntea mărturiilor invocate de familia Milo pentru stăpânirea satului, în cartea de judecată de la care a pornit acest studiu¹⁸. Numai că data corectă a acestui act, păstrat în original, este de fapt 13 iulie 1569 (7077)¹⁹, eroarea strecurându-se fără îndoială în lungul șir al opiselor întocmite și copiate de-a lungul timpului²⁰.

Odată lămurite aceste două inadvertențe, lucrurile se așază în matca lor, iar negura ce se așternuse peste vremurile de început ale Mirceștilor se risipește precum ceața din lunca Siretului sub bătaia soarelui, lăsând loc stăpânilor satului din veacul XVI: familia Dereptate. Cunoscut mai ales ca toponim, desemnând locul unde „Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod”, a fost uns „întru domnie” de mitropolitul Theoctist²¹, substantivul propriu Dereptate are și valoare de patronim, „fiind un vechi nume de familie în Moldova”²², precedând probabil toponimul. Vechimea acestui patronim a fost confirmată de un document din 18 martie 1528, prin care Petru Rareș întărea stăpânirile lui Luca Dereptate și ale surorii sale, Anușca, două sate pe Siret: Cozmeștii, „unde au fost Bratul”, și Mirceștii, „unde au fost Oana”²³. Dintre documentele intrate până acum în circuitul istoriografic, acesta poate fi considerat cel dintâi izvor documentar privitor la

¹⁵ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 539.

¹⁶ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul I, *Repertoriul istoric al unităților administrative teritoriale, 1772–1988*, partea 1, A. *Unități simple (localități și moșii) A–O*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 703.

¹⁷ Sever Zotta, *La centenarul lui Vasile Alexandri 1821–1921. Material inedit privitor la familia poetului*, Iași, 1921.

¹⁸ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 6 r.

¹⁹ DRH, A, VI, 1546–1570, vol. întocmit de Ioan Caproșu, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 672–674.

²⁰ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 6 r. Sunt și opise de documente în care rezumatul este așezat cu data corectă (idem, Divanul de Întărituri, tr. 1765, op. 2014, dosar 25, f. 52 r.).

²¹ Maria Magdalena Székely, „Pe Siret, pe tină, la Doljești”, în *AIIX*, XXXI, 1994, p. 503.

²² Alexandru Papadopol-Calimah, *Despre Aeperrare (Dereptate) unde s-a aclamat domn Moldovei Ștefan cel Mare la 12 aprilie 1457*, în „Analele Academiei Române. Dezbateri”, XVII, 1894–1895, p. 619–625; Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 514–516; Paul-Daniel Nedeloiu, *Neamul Dereptate în secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Câteva precizări genealogice*, în *RA*, LXXXIX (2012), nr. 1, p. 70–82.

²³ DIR, XVI, I, p. 273–274; Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 514; Paul-Daniel Nedeloiu, *op. cit.*, p. 71.

satul Mircești de pe Siret. Stăpânirea Cozmeștilor și a Mirceștilor a fost confirmată și fetelor lui Luca Dereptate²⁴, cele două sate rămânând în patrimoniul familiei până la finalul veacului XVI. Dar când au intrat ele în stăpânirea familiei Dereptate? Dacă Mirceștii din actul de la 1455 ar fi Mirceștii de pe Siret, aceasta ar însemna că satul va fi intrat în posesia familiei Dereptate nu mai devreme de acest an. Să fie oare așa? Analizând informațiile desprinse din documentele privitoare la stăpânii Mirceștilor și Cozmeștilor în secolul XVI, Maria Magdalena Székely și, mai recent, Daniel-Paul Nedeloiu au demonstrat, cel puțin pentru Cozmești, că satul a fost stăpânit, în vremea lui Ștefan cel Mare, de Giurgea Cozmescu, care-l va fi moștenit de la tatăl său, Cozma, cel ce a dat și numele așezării. Prin căsătoria Stanei, fiica lui Giurgea Cozmescu, cu un membru al familiei Dereptate, Cozmeștii au trecut în patrimoniul acestei familii²⁵. Deoarece în actele din secolul XVI, prin care stăpânirea Mirceștilor și a Cozmeștilor era întărită Lucăi Dereptate și surorii sale Anușca, iar mai apoi fiicelor lui Luca Dereptate, cele două moșii sunt prezentate ca „ocinile și dedinile lor”²⁶, iar în toate documentele, de la cel din 1528 până la cel din 1828, așadar vreme de 300 de ani – ele sunt, de fiecare dată, menționate împreună și fără nicio trimitere la actul din 1455, întotdeauna citat în cazul Tețcanilor –, credem că atât Mirceștii, „unde au fost Oană”, cât și Cozmeștii „unde au fost Bratul”, ambele pe Siret, au făcut parte din stăpânirile lui Giurgea Cozmescu și a înaintașilor săi, trecând apoi în zestrea funciară a familiei Dereptate. Avem astfel un alt argument în susținerea ipotezei că, în iunie 1455, spătarul Gavril cumpăra satul Mărcești de pe Topolița și nu Mirceștii de pe Siret.

La sfârșitul veacului XVI și începutul celui următor, datorită unor vânzări succesive, Mirceștii și Cozmeștii au trecut în posesia lui Nicoară Prăjescu. La 22 martie 1605, Ieremia Movilă îi întărea marelui logofăt stăpânirea „pre toati cumpărăturile după zapisile de mai sus din Mircești și din Cozmești, cu loc de moară și cu pod în Siret”²⁷.

La scurtă vreme după moartea lui Nicoară Prăjescu, fiii săi, Ionașco și Lupul, și-au împărțit cele peste 30 de sate, părți de sate, vii și prisăci adunate de părintele lor²⁸. Mirceștii au revenit lui Ionașco, în vreme ce „săliștea Cozmeștii și podul din Siret ne sintu depreună”, după cum mărturiseau cei doi frați la 13 ianuarie 1622²⁹. De la Ionașco Prăjescu satul a trecut în stăpânirea fiului său Toderășco, mare clucer³⁰, iar apoi a fiicei acestuia, Măricuța, măritată cu Neculai Stârcea. În septembrie 1689, cei doi soți au vândut moșiile Mircești și Cozmești de pe Siret, cu vad de moară în Siret, cu bălți și cu tot venitul, marelui vornic Iordache Ruset³¹. Acesta plătișe pentru cele două sate 500 lei bani de argint, după cum mărturisea într-o jalbă a sa, prin care solicita întărirea stăpânirii pe satul Mircești, fiindcă pierduse documentele acestuia: „[...] și câte dresse și zapise au fost acelu sat și noue și vechi, toate s-au răsărit, fiind legate la un loc și au lipsit din mâna dumisale, având și dumnealui multe tulburări și strămutându-se dressele din loc în loc i-au perit dressele acestui sat care scriem mai sus, anume Mirceștii de la ținutul Sucevei”³².

²⁴ DIR, XVI, II, p. 202; Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 514; Paul-Daniel Nedeloiu, *op. cit.*, p. 75–76.

²⁵ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 514; Paul-Daniel Nedeloiu, *op. cit.*, p. 71–72.

²⁶ DIR, XVI, I, p. 273 și XVI, II, p. 202.

²⁷ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 6 v.

²⁸ Liviu Pilat, *Nicoară Prăjescu și anturajul său*, în „Revista de istorie socială”, VIII–IX, 2003–2004, Iași, 2006, p. 113; I. C. Miculescu-Prăjescu, *Obârșia unei familii din Moldova*, extras din RIR, X/1940, 1941, p. 19.

²⁹ DIR, A. Moldova, XVII, vol. V, 1621–1625, p. 96–98.

³⁰ I. C. Miculescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 26.

³¹ Ioana R. Rosetti, *Iordache Roset*, în RIR, VII, fasc. I–II, 1937, p. 306.

³² Th. Codrescu, *Uricariul*, XX, Iași, 1892, p. 84.

Despre multele „tulburări” ori „primejdii de viață și de pagubă”³³ ce au marcat existența marelui vornic Iordache Ruset, determinate, în bună măsură, de țelurile și ambițiile sale, au rămas numeroase mărturii ce pot fi astăzi lesne desprinse din paginile cronicilor³⁴. Însă în documentul la care facem referire trebuie să fi fost vorba de niște tulburări anume, intuite corect de Sever Zotta³⁵ și confirmate de cartea de judecată de la care a pornit acest studiu. La aproape un secol de când Iordache Ruset cumpărase Mirceștii și Cozmeștii, cele două sate au ajuns, după cum vom vedea în cele ce urmează, în posesia spătarului Enacache Milo, cel care pornise o pricină de judecată cu vornicul Constandin Sturza după ce „documenturile Milului, fiind pierdute, s-au găsit la un jâd(o)v în Țara Leșască”³⁶. Credem că nu greșim dacă punem împreună cele două informații și considerăm că Iordache Ruset a pierdut documentele Mirceștilor pe vremea când se afla pribeag în Țara Leșească. „Întâmplarea vremilor” a făcut ca Iordache Ruset să părăsească de două ori Moldova pentru a găsi refugiu în Polonia, numai că a doua pribegie, cea petrecută după mazilirea lui Mihai Racoviță³⁷, este posterioară documentului din 20 februarie 1708, prin care i se confirma stăpânirea Mirceștilor în lipsa actelor pierdute³⁸. Rămâne astfel în discuție doar momentul de la întoarcerea lui Constantin Duca pe tronul Moldovei. Dornic să rezolve mai vechile socoteli cu Iordache Ruset și hatmanul Lupu Bogdan, Constantin Duca îl însărcinează pe Constantin Căpitanul cu prinderea celor doi boieri. Aceștia reușesc să scape, căci, „eșindu sara la gazde, au îmbrăcat pe Bogdan și Iordachi în haine proaste și s-au făcut în loc de slugii de-au mărșu dup-acei boierii pen mijlocul slujitorilor, pân au eșit pe poartă afară [...]. Dece hatmanul Bogdan, după ce au ajuns la gazda Lupului vistiernicul, îndat-au încălecat cu câteva slugi ș-au fugit în Țara Leșască. Iară Iordachi Rusăt vistiernicul au mărșu după Ilie comisul Cantacuzino pân la gazdă pe gios și n-au putut încăleca și el, ca Bogdan, să fugă, fiind om bătrân și slab. Ș-au purces Cantacuzino la țară și așea într-o cuhne l-au ascunsu și apoi au fugit și Ilie pentru voia lui Iordachi denpreună. Și l-au dus pen Hangu ș-au trecut în Țara Leșască amândoi. Și așea li s-au întâmplat de au scăpat”³⁹. Șederea boierilor în Polonia s-a prelungit până la începutul anului următor, 1701, când Constantin Duca a decis să trimită la ei pe episcopul de Roman, Lavrentie, „bărbat

³³ Ioan Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 431.

³⁴ *Ibidem, passim*; *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între 1695–1754*, ed. Nestor Camariano și Adriana Camariano-Cioran, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 49 și 69.

³⁵ „Tulburările lui Roset se referă poate la pribegirea lui în Țara Leșească cu prilejul mazilirei lui Antioh Cantemir în sept. 1700, când «n-au putut încăleca și el ca Bogdan, să fugă, fiind om bătrân și slab» și l-a luat Ilie Cantacuzino «într-o cuhne» și «pentru voia lui Iordachi» au fugit și el prin Hangu în Polonia. Mai rău i-a mers însă supt N. Mavrocordat, 1710, când a fost la închisoare «supt scara despre Doamna»” (Sever Zotta, *op. cit.*, p. 56).

³⁶ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, f. 7 r.

³⁷ După mazilirea lui Mihai Racoviță, câțiva boieri au fugit în Polonia, la Sneatin: Lupu Costache vornic, Manolache Ruset vornic al Țării de Sus, Dedu, mare spătar. „La 15 ale aceleiași luni a fugit în Țara Leșască, unde erau și ceilalți pribegi, și Iordachi Rusăt, biv vel vornic, matca tuturor răutăților” (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 494; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 49).

³⁸ Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 83–85. O mențiune a actului dat de domn pe baza mărturiei boierilor s-a păstrat într-un „catastih de toate moșiile ce-au avut dumnealui răpoosatul Iordache Ruset vornicul” – „I ispisoc de la Mihai vodă pentru acest sat, Mircești, neaflându-se atunce scrisorile vânzătorilor, din leat 7216 <1707 septembrie 1 – 1708 august 31>” (Elena Bedreag, *Descendența și averea marelui vornic Iordache Ruset, în Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, volum editat de Dan Dumitru Iacob, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 182).

³⁹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 413–414.

capabil și de încredere particulară”⁴⁰, spre a-i îndupleca să se întoarcă în țară⁴¹. Convins de vlădica de Roman ori mânat de propriile rațiuni, Iordache Ruset a revenit în Moldova, dar, din cine știe ce pricini, fără documentele Mirceștilor.

De la Iordache Ruset, Mirceștii și Cozmeștii au trecut, ca urmare a dorinței testamentare a marelui vornic, în stăpânirea fiului său Andrei⁴², apoi la fiica acestuia din urmă, Safta Rosetti, căsătorită cu Enacache Milo staroste de Cernăuți⁴³.

Astfel, povestea judecății dintre mănăstirea Trei Ierarhi și familia Milo capătă coerență. Ajuns în stăpânirea Mirceștilor și a Cozmeștilor și găsind, la acel „jăd(o)v din Țara Leșască” documentele pierdute de strămoșul soției sale în pribegia din Polonia, Enacache Milo constată că moșiile sale sunt împresurate de megieși. Găsirea actelor o putem plasa nu cu mult înaintea anului 1783, fiindcă atunci începe lungul șir al proceselor dintre Enacache Milo și stăpânii moșiilor vecine – vornicul Constandin Sturza, posesorul Hălăuceștilor, și mănăstirea Trei Ierarhi, deținătoarea Iuganilor – pentru a-și reîntregi stăpânirea de pe malul Siretului.

Îl bănuiește mai întâi pe fostul mare vornic Constandin Sturza, „stăpânul Hălăuceștilor de la care Milul [...] cerca a-și cere împresurare de îndată după găsire documenturilor pierdute”⁴⁴. Prima judecată s-a desfășurat chiar în casa vornicului Sturza, „fiind dum(nea)lui om neputincios și vrând ca să răspundă însuși dum(nea)lui singor pintru moșiia ci ceri spat(arul) Milu”⁴⁵. Poate vreun sfat dat în taină de bătrânul vornic ori poate doar dreptatea documentelor Sturzeștilor l-au făcut pe spătarul Milo să-și îndrepte atenția și spre cealaltă moșie vecină ce i-ar fi putut încălca stăpânirea asupra Cozmeștilor: Iuganii mănăstirii Trei Ierarhi. Însă pricina cu familia Sturza nu încetează. Procesul este unul îndelung, încheiat cu dreptatea de partea Sturzeștilor⁴⁶. Abia la începutul secolului XIX, hotărârile domnilor Constantin Ipsilanti (2 aprilie 1801)⁴⁷ și Alexandru Moruzi (12 noiembrie 1803)⁴⁸ pun capăt judecății. Ambele documente sunt invocate de egumenii de la Trei Ierarhi în procesul cu familia Milo, probabil din dorința de a-și discredita oponentii înaintea Divanului și a domnului⁴⁹.

Prima mărturie despre procesul deschis de spătarul Enacache Milo împotriva mănăstirii Trei Ierarhi este din 22 iunie 1787, atunci când domnul Alexandru Ipsilanti îi

⁴⁰ Melchisedec Ștefănescu, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea I (1392–1714), București, 1874, p. 315.

⁴¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 418.

⁴² Elena Bedreag, „La vrerea me este să-i dau au ba dintr-ale mele lucruri”. *Diata marelui vornic Iordache Ruset*, în *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter (ed.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 581; idem, *Descendența și averea marelui vornic Iordache Ruset*, p. 182.

⁴³ I. Tanoviceanu, *Un poet moldoven din vechiul XVIII – Mateiu Milo*, în *AARMSLit*, seria II, tom XX, 1897–1898, 1899, p. 6–9; Artur Gorovei, *Artistul Matei Millo*, în *AARMSLit*, seria III, tom VI, 1932–1934, p. 1–7; Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovii de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voevod (1733–1744)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, studiu introductiv de Aurora Ilieș, București, Editura Minerva, 1987, p. XLVIII, 106, 125; *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 1997, p. 21.

⁴⁴ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 12 r.

⁴⁵ Idem, Divanul de întărituri, tr. 1765, op. 2014, dosar 25, f. 38.

⁴⁶ Procesul a fost început de Enacache Milo, continuat apoi de soția sa, Safta și de fiul lor, stolnicul Andrei Milo. După moartea vornicului Constandin Sturza, interesele familiei au fost reprezentate de fiul său Mihail (ANI, Divanul de întărituri, tr. 1765, op. 2014, dosar 25, f. 20 r.–55 r.).

⁴⁷ *Ibidem*, f. 24 r.–26 r.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 28 r.–30 r.

⁴⁹ Idem, Divanul de apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 5 v.–7 r.

porunca paharnicului Matei Hurmuzachi să cerceteze pricina de împresurare a moșiei Mircești, ca urmare a unei plângeri a spătarului Milo⁵⁰. Cu toate acestea, o mărturie de la locuitorii satului Iugani, din 20 noiembrie 1783, „adiveritoare egumenului mon(a)st(irii) Trisfetitile că spat(a)r(ul) Ianăcachi Milul cu împresurare stăpânești de vreo trei ani o bucată din moșăe mon(a)st(irii)”⁵¹, ne-ar putea sugera o pornire simultană a proceselor împotriva ambilor vecini – Constandin Sturza și mănăstirea Trei Ierarhi. Trebuie să fi fost vorba mai curând de o încercare a egumenului, văzând eforturile spătarului Milu, de a-și reîntregi moșia, de a aduna noi dovezi în sprijinul propriei cauze, fiindcă la momentul întocmirii anaforelei din 1837 se știa că „suioriul dum(i)s(a)li spat(a)r(ului) Milu încă de la 1787, pornind reclamații asupra mon(a)st(irii) Trisfetitelor, au cerut hotarnic”⁵². Cercetarea avea să fie efectuată de Ioan Iani vornic de poartă⁵³, Neculai Momitcu și Oprișan Burche polcovnic, hotarnica întocmită de aceștia la 2 iulie 1787 fiind încredințată și de ispravnicul de Roman al vremii, vornicul Neculai Ruset, „ce-i zic și Baston”⁵⁴. Mănăstirea primea dreptul de a stăpâni porțiunea de pământ dintre Mircești și Tețcani, numai că la întocmirea hotarnicii boierii s-au bazat doar pe depoziția celor prezenți, „iar nu pe vreo dovadă”, ei considerând suficiente mărturiile oamenilor „din Tețcani, Iugani și Răchiteni că au avut mon(a)st(i)re din vechiu stăpânire la deal având și crăcimă”, la care se adăuga o bucată de loc din Tețcani primită de mănăstire din vechime pentru „o moarte de om”⁵⁵. Hotarnica nu a fost acceptată de spătarul Enacache⁵⁶.

Procesul a continuat, însă mărturiile lipsesc. Între timp, inițiatorul său, spătarul Enacache Milo, moare, astfel că soția sa, Safta, și fiul Andrei reprezintă mai departe interesele familiei în acțiunea pornită împotriva mănăstirii Trei Ierarhi. Abia în aprilie 1810, Divanul porunca spătarului, la acea vreme, Constandin Catargiu să meargă la „starea locului”, însoțit de un inginer și să aducă de față cele două părți pentru a judeca pricina. În septembrie, spătarul Catargiu înfățișa Divanului rezultatele cercetărilor sale. Vom insista asupra lor fiindcă sunt primele încheieri ferme privitoare la statutul fâșiei de pământ de la care a început procesul, ele fiind invocate și la următoarele judecăți.

Ajuns la fața locului, spătarul Catargiu a cercetat „cu amăruntul” actele ambelor părți, „făcând și hartă inginerească cu mari luari aminti”. El constata că mănăstirea Trei Ierarhi stăpânea în zonă patru moșii: Iugani, Răchiteni, Tămășeni și Adjudeni, toate pe Siret, în vreme ce familia Milo, reprezentată la acea vreme de stolnicul Andrei Milo, avea două moșii: Cozmești și Mircești, situate pe cursul aceluiași râu. A cercetat și starea moșiilor învecinate și a observat că, spre răsărit, hotarul este reprezentat de râul Siret „și nu este vreo pricină”. Situația se complica în ceea ce privește lungimea moșiilor, căci „moșăile Mirceștii și Cozmeștii mărg pân în deal în păduri, după cum merg și moșăile boierilor Sturzăști ci-s din sus, Hălăuceștii cu alti săliști”, în vreme ce moșiile mănăstirii „stau în linie dreaptă supt deal, după cum stau și alte

⁵⁰ *Ibidem*, f. 7 r. (nr. 13).

⁵¹ *Ibidem*, f. 4 v.

⁵² *Ibidem*, f. 10 v.

⁵³ În aceeași perioadă, a participat și la alte mărturii hotarnice (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VIII, *Acte interne (1781–1790)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2006, p. 452, 480).

⁵⁴ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 8 r.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 8 r.-v.; pentru mai multe amănunte despre răscumpărarea pedepsei în Moldova, a se vedea Cătălina Chelcu, „Și m-am plătit dentr-această nevoie”. *Consecințe economice ale răscumpărării pedepsei în Moldova (secolele XVI–XVII)*, în idem, *Pedeapsa în Moldova între normă și practică. Studii și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 41–70.

⁵⁶ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 8 v.

moșii în gios”⁵⁷. Vechilul mănăstirii a fost întrebat în virtutea căror acte stăpânirea mănăstirii „să sui cu ace bucată de loc în deal, când trupul Iuganilor cel mult stă în capul Tețcanilor în vale și cum poati numai cu o parte a trupului să să sui în deal”. A fost invocată hotarnica din iulie 1787, care confirma mănăstirii stăpânirea asupra acelei părți din Tețcani primită „pentru o moarte de om”. Aflând bucată de loc „periorisită”⁵⁸, spătarul Catargiu a măsurat-o în curmeziș și „s-au găsit 121 pol stânj(e)ni”. Ne fiind întru totul convins, a solicitat și alte dovezi, necesare pentru a înțelege prin ce împrejurări poate acea moșie „cu trii părți să stei în Tețcani și cu o parte să sui în deal”. Însă vechilul mănăstirii nu a putut prezenta alte acte: „și în altă n-au răzimat, decât în stăpânire”⁵⁹. A urmat apoi măsurarea lățimii tuturor moșiilor „și din gios, și din sus” și s-a observat că lățimea Cozmeștilor și a Mirceștilor corespunde cu lățimea Hălăuceștilor și a celorlalte seliști ce au același curs din Siret „pân în deal”. Iar măsurând lățimea Mirceștilor, în jos, spre Iugani, a constatat că, eliminând din calcul cei 121 de stânjeni și jumătate pe care mănăstirea îi deținea din vechime în Tețcani pentru acea moarte de om, „să cuprindă ace bucată de loc ce-i cu împresurare luată”. A ieșit astfel la iveală faptul că mănăstirea Trei Ierarhi, profitând de stăpânirea acelei părți din Tețcani, „au împresurat pe Mircești și Cozmești”, iar pentru a-și acoperi încălcarea cu rea credință a hotarului „au făcut și pi oameni a măturisi stăpânire mon(a)st(i)rii la deal pîntre Tețcani și Mircești”⁶⁰. Reprezentantii mănăstirii protestează, considerând că, prin cedarea acelei părți către familia Milo, stăpânirea Trei Ierarhilor s-ar îngusta, mai ales că mănăstirea solicita ca moșiile sale să aibă aceeași lățime ca moșia Tămășeni a mănăstirii Galata. Spătarul Catargiu a răspuns solicitării și a măsurat din nou, numai că aplicând lățimea Tămășenilor Galatei pentru cele patru moșii ale Trei Ierarhilor: Iugani, Răchiteni, Tămășeni și Adjudeni „mergi măsura de cuprinde și Mirceștii și Cozmeștii”, ceea ce nu era cu putință. Drept urmare, mănăstirea Trei Ierarhi rămânea să stăpânească „la deal numai moarte ce de om” desprinsă din trupul Tețcanilor, adică 121 de stânjeni și jumătate în lățime, iar în lung cât lungimea Tețcanilor, în vreme ce „ceialantă parte să să de Mirceștilor și Cozmeștilor stol(ni)c(u)lui Milul”⁶¹.

Hotarnica întocmită de spătarul Catargiu a stat la baza anaforalei Divanului din 2 decembrie 1822, prin care se confirma dreptul postelnicului Andrei Milo de a-și stăpâni locul împresurat în trecut de mănăstire. Anaforaua a fost întărită la 20 decembrie de către domnul Ioan Sandu Sturdza, „în unire” cu soluția propusă de membrii Divanului, iar a doua zi domnul însărcina pe postelnicul Gheorghe Vârnav, în calitate de hotarnic, să ducă la îndeplinire decizia. Lucrările nu tergiversează și, la 27 ianuarie, postelnicul Gheorghe Vârnav dă mărturie despre „lucrarea făcută la fața locului cu stâlpire de pietre hotară a locului dat supt stăpânire dum(i)s(ale) spatarului” Milo, precizând că mănăstirea Trei Ierarhi a rămas doar cu posesia acelor 121 stânjeni și jumătate din Tețcani. La 15 martie domnul confirma noua stare de fapt⁶².

Postelnicul Andrei Milo nu avea să se bucure multă vreme de reîntregirea moșiilor sale. „Trebuințele ce au urmat în vremile trecute” l-au constrâns să apeleze la o serie de împrumuturi și, fiindcă nu reușește să-și achite datoriile, se vede nevoit, în primăvara anului 1827, să scoată la vânzare prin mezat Mirceștii și Cozmeștii. Pentru ca

⁵⁷ *Ibidem*, f. 8 r.

⁵⁸ Aici cu sensul de mărginit.

⁵⁹ ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 8 v.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, f. 9 r.

⁶² *Ibidem*, f. 9 v.

vânzarea să nu fie în niciun fel afectată de vreun alt proces cu mănăstirea Trei Ierarhi⁶³, consideră oportun să nu vândă și partea de moșie ce fusese scoasă de sub împresurarea mănăstirii. Moșia a fost cumpărată, la 10 septembrie 1828, pentru 115.000 lei, de hatmanul Alecu Ghica⁶⁴, în calitate de vechil al spătarului Vasile Alecsandri, „cu drepti banii dumisali”⁶⁵.

Postelnicul Milo prevăzuse oarecum ce avea să se întâmple, fiindcă mănăstirea Trei Ierarhi nu s-a mulțumit cu decizia din vremea domnului Ioan Sandu Sturdza, astfel că, la 1831, se adresa lui Pavel Kiseleff, „deplin împuternicit prezădent de atunci” pentru a-și găsi dreptatea. Kiseleff își declină competența, considerând că, fiind sfârșită după hotărâre domnească, pricina nu poate fi reanalizată decât de domn. Și cum țara nu avea domn, reprezentanții mănăstirii au trebuit să aștepte ca lucrurile să se așeze. Și au așteptat. Abia la 15 octombrie 1835, egumenul Nicodim Trierarhitul trimitea domnului Mihail Sturdza jalba menționată la începutul acestui studiu.

În loc de concluzii

Ar fi riscant să prezentăm considerații ferme cu privire la această pricină de judecată în care, după cum am văzut, dreptatea a fost schimbătoare. Am fi totuși tentați, după parcurgerea tuturor documentelor prezentate de cele două părți, precum și a celor privitoare la judecata dintre familiile Milo și Sturdza, să dăm crezare încheierii propuse de Divanul domnesc prin anafora cu numărul 1063. Având în stăpânire trupul de moșie Iugani de pe Siret, alături de Răchiteni și Tămășeni, precum și cei 121 de stâneni și jumătate din Tețcani pentru acea moarte de om, mănăstirea Trei Ierarhi nu a pregetat să-și extindă stăpânirea asupra moșiei învecinate, atunci când împrejurările i-au îngăduit. Pierderea „documentelor rosăteștilor” a constituit prilejul de care mănăstirea s-a folosit pentru a se întinde în trupul Cozmeștilor și al Mirceștilor, „atât cu Iuganii în vale despre Siret, precum și cu parte din Tețcani în deal”⁶⁶. Iar pentru ca încălcarea de hotărâre să nu fie descoperită, locul împresurat „l-au și prefăcut în numele Iuganilor, ca prin acest chip, pe di o parti să s(e) poată folosi de acel loc și pe de alta să aducă în nedumerire pe Milu de cătră care parte să-și poată căuta locul împresurat”⁶⁷. Prefacerea numelui Cozmeștilor în Iugani avea să dăinuie, astfel că Iuganii de astăzi sunt Cozmeștii din veacurile trecute⁶⁸, în vreme ce pe vechea vatră a trupului de moșie Iugani ar fi astăzi satul Ursărești⁶⁹.

Numai că întâmplarea, ori poate perseverența spătarului Enacachi Milo, a făcut ca documentele pierdute de Iordache Ruset să fie găsite, iar până la constatarea „rășluirii” suferite de moșiile sale a mai fost doar un pas. Mai rămânea de stabilit care dintre moșiile învecinate se întinsese peste hotarul Mirceștilor și al Cozmeștilor. Acest al

⁶³ „[...] pentru ca nici eu, nici cumpărătorul ce va fi, de va naște ace pricină să nu să găsească supt încălcire aceștii vânzări” (ANI, Colecția Litere, K/334, f. 170 r.).

⁶⁴ Deși a văzut documentul prin care postelnicul Andrei Milo vindea moșiile Mircești și Cozmești, lui Sever Zotta i-a scăpat mărturia hatmanului Alecu Ghica, prin care certifica faptul că a cumpărat moșia în numele spătarului Vasile Alecsandri. Aceasta nu l-a împiedicat însă să intuiască corect anul cumpărării Mirceștilor: „Nu am putut să aflăm în care an a avut loc vânzarea către Alexandri, ea va fi fost însă mai apropiată de 1828, întrucât știm că până la 1827 a avut el sâmeșia moșiilor grecești, care i-a permis să facă «mare stare» precum pretinde Sion” (Sever Zotta, *op. cit.*, p. 57).

⁶⁵ ANI, Colecția Litere, f. 171 v.

⁶⁶ Idem, Divanul de Apel al Țării de Sus, f. 12 r.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 12 r.

⁶⁸ Sever Zotta, *op. cit.*, p. 52; *Tezaurul Toponimic...*, p. 602.

⁶⁹ Liviu Pilat, *op. cit.*, p. 40.

doilea pas a durat mai mult: o jumătate de veac, o viață de om. De fapt a fost chiar viața a trei oameni, reprezentanți ai celor trei generații succesive ale familiei Milo: spătarul Enacache, postelnicul Andrei și spătarul Neculai. Cel din urmă avea să moștenească doar fâșia de pământ aflată în litigiu, deoarece moșiile, „bez parte în prigonire”, fuseseră deja vândute de tatăl său încă de la 1828.

Am acordat atenție acestui document fiindcă din filele sale se pot desprinde informații utile despre oameni, țeluri, fapte ori practici din Moldova premodernă. Am mai putut urmări pe baza acestei cărți de judecată, cu limitele inerente unui astfel de document, curgerea stăpânirii moșiilor Mircești și Cozmești din vremea celor dintâi stăpâni ai locului până spre mijlocul veacului XIX. Atunci, Mirceștii ajungeau în posesia familiei Alecsandri, de al cărei nume satul a fost și va fi legat pentru totdeauna, ca urmare a crâmpeiilor de viață puse pe hârtie de Vasile Alecsandri fascinat de *Serile de la Mircești* și diminețile de pe *Malul Siretului*.

ANEXĂ

f. 2 r.

Cu mila lui Dumnezeu, noi Mihail Grigoriu Sturz(a) v(oie)v(o)d, domn Țării Moldaviei,

Domnescul nostru Divan, prin anafora din 17 a trecutei luni maiu a anului curgător (1)837 supt No. 1063, au adus la știința domniei no(a)stre că precuviosul arhimandrit Necodim, egumenul Sv(i)nt(ei) M(ă)nestiri Tr(e)i Erarhi, de aice din Eși, prin jaloaba ce au dat domniei no(a)stre la 15 oc(tom)vr(ie) a trecutului an (1)835, au făcut arătare că această monastire, pe lângă celelalte moșii de la țin(u)t(ul) Roman afiorisite de ctitorul ei, domnul Vasăle v(oie)v(o)d, având și moșăia Iuganii, stăpânită de vacuri pân în domnie domnului Ioan Sturza, când atunce, în lipsa chiriarhului mon(a)st(irii) și a documenturil(o)r, numai după cerire dum(i)s(ale) spăt(a)r(ului) Neculaiu Milu s-au răpit ca doă părți din dreaptă moșăie mon(a)st(irii) și s-au dat dum(i)s(ale). Care hotărâre pomenitului domn, făcută în neștiința chiriarhului, s-ar fi desfășurat cu opștească anafora din anul (1)828 fevr(uarie) 7 făcută pe temeiul înaltului împărătesc firman ca să să întorcă mon(a)st(irea) în stare ce au fost la anul (1)821 și cu însuși a domniei sale țadulă slobozită la trecire de aici a domnului Repopier¹ și a ministrului din Constandinopoli ce este păzită în arhiva cinst(itulu)i rosăenesc consulat de aici. Și pentru că mon(a)st(ire) încă până acum nu s-au luat în adivărata sa proprietă pământul din vechiu stăpânit pâr la ace epohă dată în neștiință, pe temeiul acturil(o)r de mai sus cerând a i să întoarcă monăstirii zăstre răpită înapoi, așa precum au stăpânit-o pân la anul 1821, cu venitul ei. Și apoi, dacă dum(ne)a l(ui) spat(a)r(ul) Milu să va socoti a ave oareșcare cuvinte asupra acelu loc, pornind proșesul, mon(a)st(irea) încă va întâmpina, iar mai înainte de a i să da pământul înapoi ia s-ar cunoaște înstrâmbătăță de a fi jăluitoare sau pârâtă. Asupra cărie jalbe domnie noastră, pren rezoluție însămnată la 15 a aceeași luni oc(tom)vr(ie), poroncind acestui Divan ca cercetând și aflând împre-giurările precum aice să rostesc, di nu să cuvine a fi, pe temeiul acturilor pomenite, împuternicită stăpânire mon(a)st(irii) precum au fost la anul (1)821. / f. 2 v. /

După care, la 20 ghen(a)r(ie) a trecutului an, întrând cu jaloabă către domnia noastră și dum(ne)a l(ui) spăt(a)r(ul) Neculai Milu cu arătare dreptăților și a acturilor pe a căroră temeiu i s-au însușit dreptate stăpânirii asupra moșăilor dum(i)s(ale) Mirceștii și Cozmeștii și, totodat(ă), cerând a i să da și hrisov întăritor hotărârilor dati mai înainte,

domniia noastră am binevoit a însămna și pe această jalubă rezoluție ca Divanul acesta, având în privire împregiurările pren ia cuprinsă și cercetând în ființa ambilor părți temeiurile după care s-au dat dreptati jăl(uito)r(ului), să ni să facă prin anafora cunoscut spre hotărâre.

Divanul dar, spre împlinire acestor a no(a)stre porunci, la trecuta lună mart(ie) 20, (1)836, în ființa amânduror părților, întrând în cercetare documenturilor pe care să razimă și o parte și alta, prin anafora cu No. 777, prescriind domniei no(a)stre împregiurările descoperiti din documenturile înfătoșati de mon(a)st(ire) în predmetul giudecăților urmate mai înainte între părintile spat(a)r(ului) Neculai Milu și între răp(o)s(a)tul log(o)f(ă)t Mihaiu Sturz(a) pentru împresurare moșii Cozmeștii a dum(i)s(ale) spat(a)r(ului), precum și giudecățile urmati la anul 1809 și 1810 între boier Milu cu mon(a)st(irea) Trisfetitele și că Divanul au găsit că acest proșes dintre dum(nea)l(ui) spat(a)r(ul) Milu și mon(a)st(ire) este neatârnat nicicum de acturile din 1801 și 1803 a domnilor Ipsilant și Moruz, privitoare fiind aceste pentru hotarul pe din sus între moșia sau moșăile Hălăuceștii, cu săliștile ei, a răp(o)s(a)tul(ui) log(o)f(ă)t Mihaiu Sturz(a) și nicicum pentru pricinile de hotar între moșia sau moșăile dum(i)s(ale) Milu, pe din gios, cu acele a mon(a)st(irii) Trisfetitele, pricină cari să vedi pornită de la 1809 și cu urmare de cercetări la fața locului pân la 1822 deche(m)v(rie), când au urmat anafora(a) Divanului și hotărâre fost(u)lui domn Ioan Sturz(a), prin care să hotărâști pricina în folosul d(umnealui) Milu. Care hotărâre, pentru că este fără înfătoșare fețelor împricinati și a documenturilor în orighinal și însuși supuni pricina unei divanicești cercetări în oricare vreme mon(a)st(ire) ar înfătoșa documenturi și ar cere de iznoavă cercetare și hotărâre, care nu să poate socoti / **f. 3 r.** / că ar fi alta decât acea(s)tă de acum, urmând acestui act și vremelniceasca ocârmuire la (1)831, supuind aceas(s)tă hotărâre la domniia no(a)stră. Apoi aceste așa fiind, Divanul ș-au dat socotință că acest proșes nu numai nu este închis de vreun act sau formă, ce mai vârtos deschis și supus cercetării și după însuși rostire hotărârii din 1822 dechemv(rie), act care nu poati fi supus soartei altor acturi ce pomenitul domn au slobozit de la sâne, fără unire Divanului și pe care și vremelniceasca ocârmuire îl lasă la hotărâre domniei noastre și, cu toati că au urmat rezoluție domniei no(a)stre cu No. 145 pe jaloba dum(i)s(ale) spat(a)r(ului) Milu ca dezlegare, însă Divanul, având atunce înainte artic(olul) 12 din așăzământ(u)l din 1^{iu} oc(tom)v(rie) (1)835 prin care să păstra domniei noastre dreptate a da dezlegare la o asămine întâmplari și numai după aceea Divanul să între în cercetare, au cerut dezlegare. Totodată însă, au adaos a zăci că ceriri egumenului a să aduci mai întâiu stăpânire în statocvo a anului (1)821 și apoi a intra în cercetare fondosului ar fi fără nici un folos și încă împrotiva acturilor de mai sus. Căci lucrare cercetării fondosului ar aduce la același țāl pe pricină și poati că până a nu să pune în statocvo lucrare ar mijloci ca-ntr-o poroncă cu cât mai pravilcească pe atâta și mai puternică și pentru totdeauna după cercetare fondosului.

Asupra căriia anaforale a Divanului, urmând dezlegare domniei noastre ca pi temeiul închierii majoritalii să să cercetezi fondosul pricinii, orânduindu-s(e) mai întâi a să rădica plan întocmai potrivit cu stare locului, după care să să facă de cătră acest Divan legiuita lucrare Log(o)f(e)ții Dreptății. Prin otnoșanie din 7 maiu, cu No. 3548, împărtășind Divanului această dezlegare a domniei no(a)stre în urmare căriia precuvios(ul) arhimandrit Necodim, prin osăbită jalobă ce-au mai dat domniei noastre la 9 iuni(e) (1)836 cu arătare că, deși domniia noastră a încuviințat comisie la fața locului spre a rădica planul moșăilor de pricină, însă fiindcă mon(a)st(ire) au găsit acum dovezi apărătoare dreptului ei, au cerut a să poronci Divanului spre a intra în cercetare

fondosului pricinii. Și dacă Divanul va găsi de cuviință ca cercetare la fața locului tot să urmezi, la asămîne întâmplare mon(a)st(ire) nu să va depărta. Asupra / f. 3 v. / căriia jalbe urmînd a no(a)stră rezoluție ca Divanul să aibă în vedere cerire aceasta spre a face legiuita lucrare, la 27 iuni(e), tot (1)836, s-au încheet hotărâre în complex de cinci mădulari ca pe temeiul domneștii dezlegări din 1^{iu} a lunii maiu pusă pe anafora Divanului cu No. 777 să să supui căutării pricina în fondos pentru care să s(e) facă chemare fețelor prigonitoare. Iar apoi, întru ceia ce să atingi de rădicare planului, aceasta în privire propunerilor egumenului prin jaloba dată la 8 iuni(e), va rămîne după ce giudecata va lămuri fondosul după documenturile prigonitorilor și va găsi di neapărat rădicare planului. Așadar, în urmă, această pricină trecîndu-s(e) și în clasificății asupra tratații, jăl(uito)r(ul) egumen, la trecuta lună oc(tom)v(rie) 12 anului (1)836, s-au arătat cu jalobă osăbită cătră domniia no(a)stră cu cerire de a rechiuzarisi pe d(umnealui) post(elnicul) Petrachi Rosit, supt cuvînt că ar fi cercetat această pricină în vreme când să afla cilen la fosta comisăi a consultații, în vreme rosăeneștii ocăruiuri. Asupra căriia jalbă, urmînd iarăși a no(a)stră rezoluție ca să să urmezi după legiuire în asămîne, Divanul, tratarisînd această cerire a jăl(uito)r(ului), nu i-au încuviințat-o pentru că nu s-au găsit întemeiată pe legiuire. Căci, deși să găsă dum(neal)ui post(elnicul) Rosit iscălit în socotința comisăei consultații, însă ace socotiinți nu este decret giudecătoresc a vreunui tribunal.

Așadar, după aceste împregiurări de mai sus prescrisă, la 23 oc(tom)v(rie) 1836, în complex de șapte mădulari, s-au luat pricina în tratații în ființa părților prigonitoare și luîndu-s(e) în băgare de samă documenturile înfățoșati, după cîtă cercetare s-au făcut spre mai desăvârșită luminare a încungiurărilor aceștii pricini, Divanul au găsit de cuviință că la cercetare și hotărâre aceștii pricini să fii față și scrisorile Tețcanilor. Care scrisori, prin adres(a) Divanului cerîndu-se de la dum(neal)ui aga Răducan Prăjăscu, proprietar(ul) moșii Tețcanii, au și urmat a le aduce, dar totodată prin jalobă au însămnat și dum(neal)ui pretenții asupra dum(i)s(ale) spat(a)r(ului) Milu pentru locul de gâlcevere dintre mon(a)st(ire) și dum(neal)ui spat(a)r(ul), că adică s-ar cuveni dum(i)s(ale) / f. 4 r. / după vechile documenturi, asupra căriia jalobe s-au însămnat rezoluție că această propunire la tratație luîndu-s(e) în băgare de samă se va hotărî încât este ia înrodită cu fire pricinii. Când apoi, la 19 noemvr(ie), tot 1836, iarăși în întreg complex de șapte mădulari, s-au luat în de iznoavă tratație pricina în ființa precuviosului arhimandrit Necodim, egumenul Sv(i)nt(ei) Mon(a)st(iri) i a dum(i)s(ale) spat(a)r(ului) Neculaiu Milu, față fiind și dum(neal)ui aga Prăjăscu cu scrisorile Tețcanilor. Și mai întîi s-au cerut documenturile mon(a)st(irii) Trisfetitele, care și mai înainti s-au cetit la tratație urmată și precuvioșia sa, cu opis iscălit pe formă, au înfățoșat următo(a)rili documenturi: 1^{iu}. 7139 <1631> iuni(e) 21, ispisoc sârbesc de la domnul Moisăi Movila v(oie)v(o)d, cuprinzător pe moșăile Răchitenii, Tămășăanii și Iuganii pe care le-au fost dat do(a)mnii Măricăi să să hrănească pe viață; al 2^{le}. 7141 <1632> dec(em)v(rie) 1^{iu}, măturie sârbască cu tălmăcire ei de la boierii vremii de atunce, adiveritoare că neamul Hriscovicesc au vîndut lui Todereșcu Fulgir și soției lui Marița a lor dreaptă ocină și moșii din giumătate de sat Tămășăanii, a patra parte și din giumătate sat Iuganii, tij a patra parte, ce sînt la țin(ut)ul Sucevii, iară acum a Romanului, drept 120 ughi zălotiv, pe care să aibă a-și face și întărituri domnești; al 3^{le}. 7141 <1633> mart(ie) 2, ispisoc sârbesc cu tălmăcire lui de la domnul Alexandru Iliaș v(oie)v(o)d, cuprinzător de giudecata ce au urmat între Ștefan Hrițcovici i fratile său Ionașcu Hriscovici și celelante sămînții Hriscovicesți și între Drăgan Tăutul log(o)f(ă)t și Boroleanul uricariul, ginerile lui Grigori Udre, pentru moșăile Răchitenii, Iuganii și

Tămășanii, pe care le pretindirisă Tăutul și Boroleanul supt cuvintele că s-ar cuveni neamului Udreștilor. De la care giudecată, dându-să rămași, s-au întărit ca să li stăpânească neamurile Hriscoviceștilor, după dovada ispisoacilor de la domnul Ștefan v(oie)v(o)d, Bogdan v(oie)v(o)d și Petru v(oie)v(o)d; al 4^{le}. 7144 <1636> apr(ilie)1^{iu}, mărturii de la boierii vremii de atunce, iarăși adiveritoare lui Dumitrașcu Fulger precum au cumpărat de la Filciu di Nohoreni cu ficiorii săi câte o a treia parte din giumătate satilor Răchitenii, Tămășanii și Iuganii, drept 150 ughi; al 5^{le}. 7164 <1656> iuli(e) 20, ispisoc sârbesc cu tâlmăcire lui de la domnul Grigori Ștefan v(oie)v(o)d, cuprinzător de giudecata ce-au urmat între popa Mattheiu² i Dumitrașcu Jora sluger și cu alte neamuri a lor Jorăști și între giupâneasa / f. 4 v. / lui Dumitrașcu Fulger ce-au fost vor(ni)c glotnăei, pentru satile Iuganii, Tămășanii și Răchitenii, pretindirisind Jorăștii aceste moșăi. Pe care moșăi, cumpărându-le de la Fulger și toți strănepoții lui Hriscovici, Vasăle v(oie)v(o)d le-au afiorisit mon(a)st(irii) sale Trisfetitile. Și după vechile ispi-soace s-au dat rămași pe Jorăști din toată lege țării; al 6^{le}. 7168 <1660> ghen(ar)ie) 30, carte domnului Ștefan v(oie)v(o)d de scuteală pentru un preot de la satile Tămășanii, Răchitenii și Iuganii; al 7^{le}. 1781 sep(tem)v(rie) 7, carte domnului Costandin Dimitrie Moruz v(oie)v(o)d dată egumenului mon(a)st(irii) Trisfetitile de volnicii asupra moșăilor mon(a)st(irii): Rechitenii, Agiudenii și Iuganii, ca de la toți acei ce să află lăcuind pe aceste moșăi să ei de a zăci după obicei și să-i supui a urma întru toati după hotărâre ponturilor; al 8^{le}. 1783 noemv(rie) 20, mărturii de la lăcuiorii din satul Iuganii, adiveritoare egumenului mon(a)st(irii) Trisfetitile că spat(ar)ul Ianăcachi Milul cu împresurare stăpânești de vro trei ani o bucată din moșăe mon(a)st(irii); al 9^{le}. 1785 iuni(e) 24, copie încredințată de pi carte domnului Alexandru Mavrocordat v(oie)v(o)d către episcop(ul) de Roman, Leon, și vist(iernicul) Iordachi Balș, în pricina împresurării ce urma între spat(ar)ul Ianăcachi Milu și între moșăia Pogoneștii a vor(ni)c(ului) Costandin Sturz(a), scriindu-le ca supt carte de blăstăm să urmezi cercetare pintre megiași și, după scrisori, pe undi vor afla cele adivărate semne să pui și pietre hotară despărțitoare; al 10^{le}. 1785, tij copie încredințată de pi mărturie hotarnică de la episcopul Leon și vist(iernicul) Balș, cuprinzătoare de cercetare și aflare ce au făcut semnilor ce le-au arătat oamenii bătrâni despărțitoare între moșăia Mirceștii a spat(ar)ul(ului) Ianăcachi Milul și între moșăia Pogoneștii a vor(ni)c(ului) Sturz(a), prin care mărturii să arată și toati acele semni din margine Siretului pân la Fântâna Împutită, pe unde au pus și pietre după veche stăpânire. Iar de acolo pe unde să întâlnesc cu Gherăeștii, neputând dovidi hotarul fiindcă au fost codru în acest loc, fiind și mărturiile oamenilor una împrotiva² alteia și neputând a învoi pe boierii prigonitori, făcând hartă de stare locului, a rămas ca Divanul / f. 5 r. / să le hotărască pe la care loc să le pui pietre; 11^{le}. 1787 apr(ilie) 29, carte g(os)pod a domnului Alexandru Ipsilant v(oie)v(od) către vor(ni)c(ul) Neculaiu Rosit, isprav(ni)c de Roman și vor(ni)c(ul) de poartă Ioniță Iane, în urmare jalobelor egumenului mon(a)st(irii) Trisfetitilor, pren care să tânguia despre împresurare moșăilor mon(a)st(irii) Iuganii, Rechitenii, Tămășanii și Agiudenii, scriindu-le numiților ca după scrisori să le scoată de supt împresurare și să le hotărască pe obicei; 12^{le}. 1787 iuni(e) 12, mărturii de la un Anastasii monah dată arhimandrit(u)lui Ignatii, egumen(ul) mon(a)st(irii) Trisfetitile, în cuprindire că ar fi auzit de la boierii hotarnici, precum și de <la>³ Ionie episcopul, că moșăile și pe Siret mărg deopotrivă toati pân în Gherăești; 13^{le}. fără velet, mărturie iarăși de la lăcuiorii de Iugani, cuprinzătoare că moșiile mon(a)st(irii) ar fi pătîmind împresurare despre stol(ni)c(ul) Andreiu Milu; 14^{le}. altă mărturie fără velet de la lăcuiorii de Tețcani și Iugani, dată iarăși egumenului de Tresfetitile, prin care arată hotarale moșăilor monastirii, neîncredințară aceasta însă de

nimine; 15^{le}. 1800 avgust 13, copie încredințată de Divanul Țării de Sus de pe mărturie hotarnică a preosfințatului mitropolit Veniamin, fiind atunci episcop la Roman, a fericitului întru pomenire răp(o)s(a)t(u)l log(o)f(ă)t Grigoraș Sturz(a), fiind vist(iernic), și a dum(i)s(ale) Dimitrie Sturz(a), fiind post(elnic), cuprinzătoare că după luminată poronca domnului Costandin Alexandru Ipsilant, în pricina a multa giudecată ce s-au urmat între log(o)f(ă)t(u)l Mihaiu Sturz(a) și între stol(ni)c(u)l Andreiu Milul pentru două moșai, Mirceștii și Cozmeștii, ce cere stol(ni)c(u)l să fie alături, la care log(o)f(ă)t(u)l Sturz(a) să împotrive zăcând că ar fi având numai una, adică Mirceștii, iar Cozmeștii ar fi la alt loc. Priimindu-să amândoa părțile ca să să mai facă încă o cercetare la stare locului, adică dacă din săliște Pogăneștilor în gios pân în margine Iuganilor să vor găsi două săliști, atunci nice dum(nea)l(ui) log(o)f(ă)t(u)l nu va pricinui, priimindu-să să aibă stol(ni)c(u)l două moșii, Mirceștii și Cozmeștii. Și că măsurându-s(e) din margine ce din gios a Mogoșăștilor și pân în margine ce din sus a Iuganilor să să dei ace somă de stă(n)jeni în șasă părți, adică patru părți log(o)f(ă)t(u)l Sturz(a) și Milului două părți, pentru două moșii. Mergând la numitele moșii, unde log(o)f(ă)t(u)l Sturz(a) înfășoșând documenturi, adică pe Ionășăști, Hălăucești, Iurcești și Pogănești, precum asămine și stol(ni)c(u)l Milul / **f. 5 v.** / înfășoșând documenturi pe două moșii pe Siret, anumi Cozmeștii, unde au fost Bratul și giumătate de vad în Săret și Mirceștii, unde au fost Oana, înfășoșând și o anafora din 1796 mart(ie) 27 a Divanului, întărită de domnul Ioan Calimah prin care să dă dreptate spat(a)r(ului) Ianăcachi Milu a stăpâni două săliști, Mirceștii și Cozmeștii, adunând și mulți megiași, după cercetare ce-au făcut vechilor săliști, văzând că să adiveresc cele adivărați săliști și a Cozmeștilor și a Mirceștilor, și dacă să va tragi linie dreaptă săliști Pogoneștilor să tai. Și săliștile ce s-au dovedit a fi a Mirceștilor și a Cozmeștilor vin tot într-o linie în lungul moșăilor, una drept alta. Și ca pentru o învechită pricină, stând ca să-i învoiască chip n-au stăut. Ce au măsurat toate aceste moșii prin mijloc, de-a curmezișu, din hotarul Iuganilor și pân în linie ce disparte Mirceștii de Pogănești și s-au aflat una mii, una sută șapte stânj(e)ni g(os)pod. Și de acolo mărghând tot înainte pân în margine ce din gios a moșii Pogoneștii, într-un pârau ce disparte Pogoneștii de Ionășăști s-au aflat 2.579 stă(n)j(e)ni, arătând apoi și măsurile ce au făcut în lungul moșii. Pentru care au făcut și hartă, cum mai pre larg arată această mărturie; 16^{le}. 1784 oc(tom)v(rie) 5, copie încredințată de Divan(ul) Țării de Sus de pi o mărturie dată de un log(o)f(ă)t Costandin asupra anaforalii făcută de cătră boieri în dreptățile proprietariului Mirceștilor, anerisindu-și iscălitura în ace anafora; 17. 1801, copie încredințată de Divan(ul) Țării de Sus de pi hrisov(ul) domnului Costandin Ipsilant, cuprinzătoare de giudecata urmată între log(o)f(ă)t(u)l Mihaiu Sturz(a) și între spătareasa Safta, prin vechil fiul ei, stol(ni)c(u)l Andreiu Milu, prin care hrisov, luând de temeiul hotărâtura urmată de mitropolit(u)l Leon și vist(iernicul) Iordachi Balș, care au dovedit vechi stăpânire între moșie Mirceștii și între moșăile log(o)f(ă)t(u)l Sturz(a) pân la piatra ce au pus deasupra Fântânii Împuțate, pe care s-au mulțămît amândoa părțile în despărțire acestor moșii, hotărâști ca despărțare acestor moșii să să urmezi întocmai. Iar locul de pricină, de la piatra de deasupra Fântânii Împuțate și pân la capitile Mirceștilor și a Pogoneștilor, unde să hotărâsc cu moșăia Gherăeștii, să stăpânească amândoa părțile în două, stălpindu-l pin mijloc și cu pietre hotară. / **f. 6 r.** / Și pentru ca să nu să mai înnoiască această pricină, toati scrisorile căti spat(a)r(ul) le-au fost luat, împreună și cu anaforoa de la domnul Calimah, s-au luat de la spat(a)r și s-au rupt, poroncind de s-au șters și din condicile Divanului; 18^{le}. 1803 noemvr(ie) 12, copie încredințată de Divanul Țării de Sus de pi hrisov(ul) domnului Alexandru Moruz v(oie)v(o)d, cuprinzător iarăși de giudecata urmată întru această pricină, prin care să

hotărăști că moșăia Mirceștii a spăt(a)r(ului) Milu să fii la amândoa capitile câte de 1.050 stâ(n)j(e)ni în curmeziș, atât la malul Siretului, precum și despre Gherăești, începându-s(e) măsura din margine Iuganilor înspre moșăia Pogoneștilor pân unde să va împlini această somă de stâ(n)jeni. Iar când spăt(a)r(ul) Milu nu să va mulțami nici cu această hotărâri, atunce să să urmeze după hotărâre dată la 1801 și prin semnele arătate la hotarnica mitropolitului Leon și vist(iernicului) Iordachi Balș; 19^{le}. 1804 avgust 10, mărturii hotarnică a dum(i)s(ale) log(o)f(ă)t(ului) Dimitrie Sturz(a) în copie încredințată de Divan, cuprinzătoare de lucrare ce au făcut la stare locului în urmare hotărârii domnului Moruz, arătând și măsořiști Mirceștilor de 1.050 stâ(n)j(e)ni în curmeziș; 20^{le}. 1816 mart(ie) 15, în original contractul iscălit de un Dumitru Sava pentru vânzare în posesie a moșii Iuganii; 21^{le}. 1828 sep(tem)v(rie) 10, răspunsul post(elnicu)lui Andrii Milu către Divanul giudecătoresc, cuprinzător că dum(nea)l(ui) la ținut(ul) Romanului au avut două săliști, anumi Cozmeștii și Mirceștii, din cari Mirceștii i-au vândut, iar ceialantă, anume Cozmeștii, pe care au scos-o de supt împresurare mon(a)st(irii) Trisfetitele cu atâti dovezi și giudecăți formalnici.

Au mai înfătoșat mon(a)st(irea) și aceste scrisori pe Agiudeni, în număr de cinsprăzăci, cu veleturile de 7110 <1601 septembrie 1 – 1602 avgust 31> și pân la 1783, adică ispisoaice de la domnii Erimia v(oie)v(o)d, Ștefan v(oie)v(o)d i Vasăli v(oie)v(o)d și altile, precum și hotarnici, toate aceste adiveritoari că această moșii Agiudeni este dani mon(a)st(irii) Trisfetitele, pi care și astăzi o stăpânești fără pricină.

Iar dum(nea)l(ui) spat(a)r(ul) Neculaiu Milu, cu otpis iscălit, au înfătoșat aceste documenturi și anume: 1^{iu}. 7017⁴ <1509> iuli(e) 13, ispisoc sârbăsc cu tălmăcire lui de la domnul Bogdan v(oie)v(o)d, prin care întărești miluire ce au făcut Stancăi și surorii sale, Magdalini, i Anghelușa și Mărica, fetile Lucăi Dreptati, strănepoati Stancăi, fetii lui Giurge Cozmulescul, pe a lor dre(a)ptă ocină și moșii și dresă de întăritură ce au avut de la strămoșul domnii sale Ștefan v(oie)v(o)d bătrânul, două sati pi Siret, anumi Cozmeștii, undi au fost Bratul și giumătati de vad în Siret și Mirceștii, unde au fost Oana. Iar hotarul acestor sati, Cozmeștii și Mirceștii, să fie după hotarul cel vechiu; al 2^{le}. 7066⁵ <1557 septembrie 1 – 1558 avgust 31>, ispisoc de la Petru v(oie)v(o)d, tij întăritor pe două săliști, Cozmeștii și Mirceștii, / f. 6 v. / cu moară în Siret; al 3^{le}. 7106 <1598> iuni(e) 22, ispisoc sârbăsc cu tălmăcire lui de la Irimia Movila v(oie)v(o)d, întăritor Anghelinii Țânțaroaei și ficiorului ei, Ionașcu, pi satul Cozmeștii, fiindcă drisăle ce au fost avut de la Petru v(oie)v(o)d le-au furat din casa sa, precum întru aceasta au înfătoșat și o mărturii atunce; al 4^{le}. 7107 <1599> mart(ie) 2, ispisoc sârbăsc cu tălmăcire lui de la domnul Irimia Movila v(oie)v(o)d, întăritor lui Necoară log(o)f(ă)t pe a patra parte din satul Mirceștii și a patra parte din satul Cozmeștii, cu loc de iaz și de moară și cu a patra parte de pod, pe care aceste le-au cumpărat de la strănepoții Lucăi Dreptate; 5^{le}. 7111 <1603> iuni(e) 2, zapis sârbăsc cu tălmăcire lui, pren care o Todosie, fata Anghelinii, nepoată Boldescului, strănepoată Cozmii Dreptati, vinde lui Necoară log(o)f(ă)t din sat din Mircești și din Cozmești, pe Siret, în ținut(ul) Sucevii, din a patra parti, giumătate dintr-amândouă satile, cu loc de moară și cu pod în Siret și cu bălți; al 6^{le}. 7111 <1603> iuni(e) 3, ispisoc sârbăsc cu tălmăcire lui prin care întărești lui Necoară log(o)f(ă)t pe cumpărătura de mai sus, de la Todosia, fata Anghelinii; 7^{le}. 7112 <1604> maiu 12, mărturii sârbăscă cu tălmăcire ei, de la boierii vremii de atunce, prin care adiveresc precum nepoții Anghelinii Țânțaroaei au vândut lui Necoară log(o)f(ă)t a lor dreaptă ocină și moșii din sat din Mircești și din Cozmești, din a patra parte a amânduror satilor câte giumătati, drept optzăci taliri bătuți; 8^{le}. 7113 <1605> apr(ilie) 15, zapis sârbăsc cu tălmăcire lui de la Conde ficiorul Magdalini, nepot

Anghelinii Tănțoroei, din Mircești și din Cozmești, prin care vindi lui Necoară log(o)f(ă)t a patra parte din sat din Mircești și a patra parte din sat din Cozmești; al 9^{le}. 7113 <1605> mart(ie) 22, ispisoc di la Irimia Movila v(oie)v(o)d, întăritor lui Necoară Prăjăscu pre toată cumpărăturile după zapisile de mai sus, din Mircești și din Cozmești, cu loc de moară și cu pod în Siret; al 10^{le}. 7130 <1622> ghen(a)r(ie) 13, împărțala urmată între Lupul Prăjăscu cu fratele său, Ionașcu, prin care să arată că Mirceștii s-au venit în parte lui Ionașcu, iar Cozmeștii au rămas să-i stăpânească fratele său; 11^{le}. 7198 <1689> sep(tem)v(rie) 24, zapis din parte lui Neculai sîn Stârcea și fimeia lui, Măricuța, fata lui Toderăscu Prăjăscu de Stolniceni, iscălit și de alți boieri ai țării, prin care vând moșăile Mirceștii și Cozmeștii de pi Siret, cu vad de moară în Siret, cu bălți și cu tot venitul, marilui vist(iernic) Iordachi Rosit; 12^{le}. 1786 fevr(uarie) 2, anafora(a) Divanului, iscălită și de Iacov mitropolit țării, / f. 7 r. / cuprinzătoare de giudecata urmată între spat(a)r(ul) Ianăcachi Milu și vor(ni)c(ul) Costandin Sturz(a), prin care, după ce să arată documenturile amânduror părților și că Milului să cuvine a stăpâni două moșii, Mirceștii și Cozmeștii, dovidindu-s(e) atunci că alții sânt Cozmeștii care sânt den sus de Pogonești și alții Cozmeștii ce sânt alături cu Mirceștii și că documenturile Milului, fiind pierdute, s-au găsit la un jâd(o)v în Țara Leșască, apoi Divanul își dă socotința ca să s(e) rânduiască hotarnici la stare locului să măso(a)ri două moșii a spăt(a)r(ului) Milul și patru moșii a vor(ni)c(ului) Sturz(a), adică șasă moșii și să măsoare și moșăile megiești pi din sus și din gios, însă care vor ave tot un curs, precum asămine să să măsoare și locul de pricină și făcând și hartă de stare locului, cu arătare semnilor și a stânjnilor, prin zî de soroc să-i triimată la Divan; 13^{le}. 1787 iuni(e) 22, carte domnului Alexandru Ipsilant către pah(arni)c(ul) Mateiu Hurmuzachi, de hotărât, după jaloba dată de către spat(a)r(ul) Ianăcachi Milu cu tânguire asupra mon(a)st(irii) Trisfetitilor că cu moșăia sa Iuganii îi împresoară moșia Mirceștii, scriindu-i-să ca să urmezi cercetare și hotărătura numitii moșii, scofându-o de supt împresurare ce să va dovidi; al 14^{le}. 1803 mart(ie) 15, jaloba spăt(ă)r(esei) Safta Milu dată către domnul Moruz, cu cerire că la cercetare pricinii ce are cu dum(nea)lui log(o)f(ă)t(ul) Mihaiu Sturz(a) să fii față și boierii însămnați prin această jalobă, în dosul căriia urme(a)zi țadula g(os)pod de rânduie cearșuților boieri; 15^{le}. 1810 apr(ilie) 6, carte Divanului către log(o)f(ă)t(ul) Costandin Catargiu, atunce spat(a)r, cuprinzătoare că fiindcă la înfășoare în giudecată ce au avut stol(ni)c(ul) Andrii Milu cu vechilul Sv(i)nt(ei) Mon(a)st(iri) Trisfetitile pentru împresurare ce pătimăsc moșiile sale Mirceștii și Cozmeștii ce sânt alături pe Siret, la ținut(ul) Romanului, despre moșie Iuganii a mon(a)st(irii), ce este într-un hotar cu alti trei moșii a mon(a)st(irii) pe Siret, tot la acel țin(u)t, anumi Agiudenii, Răchitenii și Tămășanii, arătând stol(ni)c(ul) Milu hartă de stare locului făcută de inginer în măsuri, au arătat și vechilul mon(a)st(irii) hartă închipuită de vor(ni)c(ul) Lupu Balș. Însă harta nefiind făcută de inginer în vreme când s-au hotărât moșăile mon(a)st(irii) și văzându-să nepotrivire hărților și moșia Iuganii cu închipuire deosăbită din alte moșii, adică giumătați mai lungă și giumătate mai scurtă, și în harta dum(i)s(ale) stol(ni)c(ului) săliștile vechi a Iuganilor să arată pe trupul Iuganilor, iar în harta mon(a)st(irii) săliște Iuganilor să arată despre Mirceștii și vârâtă în trupul Mirceștilor, apoi dintr-o hotarnică a monăstirii fără velet adiverită de răp(osa)t(ul) vor(ni)c Neculaiu Rosit, fiind ban, să vedi / f. 7 v. / că mon(a)st(i)re la acel hotărât au arătat două ispisoc(a)ce vechi prin care să cuprinde că are numai trei sate, anumi Răchitenii, Tămășanii și Iuganii, și la închipuire hărților să văd patru moșăi, cu Agiudenii, că ar ave tot o curgire, adică începându-s(e) din Siret și stând în dru(mu)l cel mare, unde stau și moșiile ce vin de la deal despre Moldova, Divanul n-au putut da nici o hotărâre atunce. Și, cerând trebuința ca de

iznoavă să să facă o pătrunzătoare cercetare la stare locului prin carte de blăstăm, atât a moșailor ce sânt în pricină, cât și a altor megiișăți moșii cu acele, ca să să poată descoperi tot adivărul. Drept aceea, cu priimire despre amândoa părțile, Divanul au orânduit de dum(nea)l(ui) log(o)f(ă)t(ul) Catargiu, ca luând împreună inginer, să margă la stare numitilor moșăi, unde față fiind stol(ni)c(ul) Milu cu toati scrisorile și dovezi ce va fi având asupra moși dum(i)s(ale) Mirceștii și Cozmeștii, cum și a egumenului mon(a)st(i)rii sau vechil deplin răspunzător, iarăși cu toate scrisorile vechi și dovezi ce va fi având mon(a)st(i)re asupra acelor patru trupuri de moșii Agiudenii, Răchitenii, Tămășanii și Iuganii, apoi, după osăbită poroncă a Divanului, să adune pe toți megiișăi împregiurași, iarăși cu toate scrisorile și dovezi ce vor fi având asupra moșailor lor, ca să hotărască împregiur cu acele numite moșăi ce sânt în giudecată. Și întrând cu amăruntul în cercetare tuturor scrisorilor de îmbe părțile, ca să dovedească cele adivărati margini și despărțire moșailor ce sânt în pricină, atât de cătră moșăile megiișăte, cât și despărțite între dânsăle un trup de altile și cu ce putere de scrisori și de sânt Agiudenii trup osăbit de moșii sau rupt din celelalti trei moșii cuprinsă la aceli ispisoaci vechi ci ari mon(a)st(i)re, cum și pentru locul ce să va fi împresurat din trupul moșii Mirceștii de cătră Iugani, de să închipuești trupul moșii Iuganii în forma arătată la harta inginerească, supt ce cuvânt și cu ce putere de scrisori să stăpânești de cătră mon(a)st(i)re acel loc din trupul moșii Mirceștii, trecând piste drumul cel mare ce este hotar despărțitor moșailor ce să lovesc în capite cu moșiile mon(a)st(i)rii, cercetând și săliștile tuturor moșiilor, atât acele vechi, cât și acele mai noă, ca să le dovedească fără îndoială pe fiușticare moșii la ce loc să află în ființa lor. Și în ce chip să va dovidi din cu amăruntul cercetare a scrisorilor vechi și a dovezilor ce vor arăta prin carte de blăstăm de îmbe părțile și a stăpânirei locului, să dei mărturii în scris pre larg arătătoare, apoi să cercetezi / **f. 8 r.** / și hărțile stării locului ce s-au arătat despre amândou părțile în cercetare giudecății Divanului. Și care dintru amândou va fi închipuită întocmai după stare locului, să o încredințazi cu iscălitura sa, arătând și toati semnele moșii și a săliștilor pe la ce locuri să află și cu câtă depărtare una de alta, însămnând și despărțire fiușticărie moșii în măsuri. Iar când nici o hartă de acele nu va fi potrivită cu stare locului, precum cere giudecată, atunce să închipuiască altă hartă, cu bună înțelegire, cu care să-i triimată la Divan; 16^{le}. 1810 sep(tem)v(rie) 10, mărturiia răp(o)s(a)t(u)lui log(o)f(ă)t Costandin Catargiu, fiind atunce spat(a)r, cuprinzătoare că, în urmare poroncii de mai sus, mărghând la stare locului și față fiind și o parte și alta cu toati scrisorile, au făcut cercetare cu amăruntul, făcând și hartă inginerească cu mari luare aminti. Și după cercetare ce au făcut scrisorilor mon(a)st(i)rii s-au dovedit că ari patru moșii, trei după ispisoacile din 7141 și 7164 prin care să arată că aceste trei moșii Iuganii, Răchitenii și Tămășanii sânt pe Siret în ținut(ul) Roman, iar pentru moșiia Agiudenii s-au dovedit din danie lui Ioan Hăbășăscu din 7253, cum și pentru moșăile stol(ni)c(ul) Andrei Milu că are două moșii, anumi Cozmeștii și Mirceștii, după ispiloc din 7017, i din 7036, i 7106, cum și din 7107, cum și alte scrisori adiveritoari că sânt împreună aceste două moșii pe Siret. Au făcut cercetare și a megieșătilor moșii și pentru despărțire moșailor acestor despre răsărit este apa Siretiului și nu este vreo pricină, iar cursul moșailor nu este deopotrivă, căci moșăile Mirceștii și Cozmeștii mărgh pân în deal în păduri, după cum merg și moșăile boierilor Sturzăști ci-s din sus, Hălăucești cu alti săliști, după cum să arată în hartă, iar moșăile mon(a)st(i)rii stau în altă linie supt deal, după cum stau și alte moșii în gios. S-au întrebat pe vechil(ul) mon(a)st(i)rii să arati cu ce dovezi și cu ce puteri de scrisori să sui cu ace bucată de loc în deal, când trupul Iuganilor cel mai mult stă în capul Tețcanilor în vale și cum poati numai cu o parte a trupului să să sui în deal. Și spre dovadă au scos o

hotarnică din 1787 iuli(e) 2 de la un Ioniți Iani vor(ni)c de poartă i Neculaiu Momitcu și Oprișan Burche polc(o)v(nic) și încredințată de răp(o)s(a)tul vor(ni)c Neculaiu Rosit, ce-i zic și Baston, fiind atunce isprav(ni)c la Roman, care arată că au cercetat pricina de hotar între Mircești și Iugani și după mărturia oamenilor, iar nu pe vreo dovadă, / f. 8 v. / lasă pe mon(a)st(i)re în stăpânire ei ca să margă la deal, alături cu Mirceștii și cu Tețcanii, mărturisind oamenii din Tețcani, Iugani și Răchiteni că au avut mon(a)st(i)re din vechiu stăpânire la deal, având și crâcimă. Și tot în această mărturie arată că au făcut mon(a)st(i)re pretenții și pentru o moarte de om la care s-au aflat și oameni bătrâni care au mărturisit, din Tețcani, că au avut mon(a)st(i)re o bucată de loc din Tețcani în stăpânire cu o moarte de om, care loc l-au aflat periorisit. Și măsurându-l în curmeziș s-au găsit de 121 pol stâ(n)j(e)ni. Au mai arătat și un răvaș a răp(o)s(a)tului spat(a)r Ianăcachi Milu ci arată niște semne zăcând că s-ar fi mulțămît răp(o)s(a)tul spat(a)r pe acele semni, care cu totul sânt nepotriviti despărțirii moșiilor. Au cerut ca să-i arăte alte ceva dovezi vrednici cu care să poată cuprinde² ace bucată de loc și să să sui în deal, făcând pren cuvânt să înțaleagă că nu poati o moșai cu trii părți să stei în Tețcani și cu o parte să să sui în deal, mai ales când și săliște Iuganilor vini în dreptul trupului Tețcanilor. Și în altă n-au răzâmat, decât în stăpânire. Au cercetat și lățime trupurilor moșailor și din gios și din sus. Și fiind trupul Mirceștilor și a Cozmeștilor lățame lor deopotrivă cu acele patru trupuri din sus, Hălăuceștii cu alte trei hotară, ci sânt tot într-un curs din Siret și pân în deal și dând cu măsura în gios din margine Mirceștilor ce-i din sus și în gios spre Iugani, să cuprindă ace bucată de loc ce-i cu împresurare luată și rămâne și 121 pol stâ(n)j(e)ni, moarte ce de om ce pretindirisăști mon(a)st(i)re din Tețcani, care să cunoaști că l-au avut din vechiu. Și cu acel loc de moarti de om ce-l stăpâne pintre Tețcani și Mircești au împresurat pe Mircești și Cozmești și au făcut și pi oamini a mărturisi stăpânire mon(a)st(i)rii la deal pintre Tețcani și Mircești. Au arătat părinții că dacă să va lua această bucată de loc rămân înguste moșăile mon(a)st(i)rii, vrând a le face lățame lor după cum sânt Tămășanii cei din gios a mon(a)st(i)rii Gălății. Care, dându-să ace măsură pe patru moșii ce pretendirisăști mon(a)st(i)re: Iugani, Răchiteni și Agiudeni i Tămășani, mergi măsura de cuprinde și Mirceștii și Cozmeștii. Această cercetare făcând după a sa înțelegire socotești că sv(ă)nt(a) mon(a)st(i)re nu poati treci cu o parte de Iugani pintre Mircești și Tețcani / f. 9 r. / supt nici un cuvânt și cu ră credinți este stăpânire ei pe ace bucată de loc, ci să stăpânească la deal numai moarte ce de om, 121 pol stâ(n)j(e)ni în lat și cât Tețcanii în lung, pe care au avut și crâcimă în deal. Iar ceialantă parte să să dei Mirceștilor și Cozmeștilor stol(ni)c(ulu)i Milul, căci sângură hotarnica zăci că nu s-au mulțămît răp(o)s(a)t(ul) spat(a)r Milul cu hotărătura lui Momitcu și Oprișan. Și răvașul ce arată vechilul mon(a)s(t)rii, a spat(a)r(ului) Milu, care mai sus s-au scris, nu prindi nici un loc: 1^u că sângură hotarnica îl anerisăști pentru că arată că s-au arătat răp(o)s(a)tul nemulțămît cu ace hotărătură; al doile, că moșie este zăstre a maicii dum(i)s(ale) stol(ni)c(ulu)i și iarăși sânguri hotarnicii atunci zic că de vreme ce sânt trusele moșăile într-un hotar pe Siret cum au putut treci Iuganii la deal. Care de atunce au înțales împresurare ce face Iuganilor⁶ Mirceștilor, dar s-au lunecat pe mărturie oamenilor pentru stăpânire mon(a)st(i)rii, care cu adivărat au stăpânit moarte ce de om, iar nu mai mult. Mai este dovadă lățame moșailor din sus, adică a Hălăuceștilor cu alte hotară, care duce pe Mircești i Cozmești mai gios, iar pentru lățame moșailor mon(a)st(i)rii ce ceri să le facă cât Tămășanii Gălății nu au cuvânt, căci cuprinde toți Mirceștii și Cozmeștii. De unde putem ști că Tămășanii Gălății nu ar fi tot aceștie a Trisfetitilor luați cu vreun schimb din vechiu de la Trisfetitile, căci scrisorile Gălății, cerându-le după carte log(o)f(e)ții, n-au vroit să le scoată și deosăbit dă îndestul

să înțelegi că din vechime este vreo pricină căci nu pot fi două moșii cu numele de Tămășani una lângă alta și tot pe o apă și tot un curs au moșăile aceste; 17^{le}. 1822 dec(em)v(rie) 2, anafora Divanului întemeiată pe hotarnica de mai sus a răposat(u)lui log(o)f(ă)t Catargiu și pe documenturile înfățișate, prin care să lămurești dreptate post(elnicu)lui Andrii Milu de a-și stăpâni locul împresurat de câtră mon(a)st(i)re de vreme ce mon(a)st(i)re, după însuși documenturile sale, nu poati cu cel mai mare trup a Iuganilor să stei în linie celorlalte moșii și numai cu o parte să s(e) sui la deal pintri Mircești și Tețcani, când nu are mai mult în trupul Tețcanilor decât moarte ace de om periorisită în 121 pol stâ(n)j(e)ni, pe care hotărăști giudecata să și-o stăpânească. Și numai atunci când mon(a)st(i)re va scoati dovezi că are părți în Mircești își va căuta prin drumul giudecății. Care această anafora, la același an, dece(m)v(rie) 20, este / f. 9 v. / întărită în unire și de câtră fost(u)l domn Ioan Sturz(a); 18^{le}. 1822 dechemv(rie) 21, carte domnească prin care să rânduiești pe post(elnicu) Gheorghii Vârnav hotarnic spre a aduce întru împlinire hotărâre mai sus cuprinsă; 19^{le}. 1823 ghen(a)r(ie) 27, mărturii hotarnică a post(elnicu)lui Gheorghii Vârnav, prin care să lămurești lucrare făcută la stare locului cu stâlpire de pietre hotară a locului dat supt stăpânire dum(i)s(ale) spat(a)r(ului) și că și mon(a)st(i)rii i-au lăsat în stăpânire acei 121 pol stâ(n)j(e)ni din Tețcani; 20^{le}. 1823 mart(ie) 15, hrisovul domnului Ioan Sturz(a), întăritor atât pietrilor statorniciți de post(elnicu) Vârnav, cât și hotărârii de mai sus a Divanului; 21^{le}. 1831 maiu 24, raport fostei comisii a consultații câtră domnul deplin împuternicit prezădent de atunce, pren care să îi supuni împregiurările aceștii pricini și că, așa precum urme(a)ză hotărâre Divanului în unire cu a domnului, nu poati a fi supusă nici giudecății, nici apelații; 22^{le}. 1831 iuni(e) 4, predlojănie fost(u)lui domn deplin împuternicit, prin care faci cunoscut Divanului giudecătoresc de atunce că pricina aceasta nu poate a să schimba fiind sfârșită după hotărâre domnească și parte ce va rămâne nemulțămătită poati să s(e) arate cu jalbă la domn.

Câtră aceste s-au mai luat în privire și următoarele documenturi a megieșătei moșii Tețcanii, pe lângă altile ce le-au înfățișat dum(nea)l(ui) aga Prăjăscu cu otpis: 1^{iu}. 6963 <1455> iuni(e) 7, suret de pi ispisocul domnului Petru v(oie)v(o)d întăritor lui Gavril spat(a)r pe satul Tețcanii, moșăe fimeii sale, și Sârbii, pe Siret, și Mirceștii, și giumătati din Blicești pe Topoliță; al 2^{le}. 1787 iuli(e) 5, o copie încredințată de giud(ecăto)r(ia) Roman de pi hotarnica moșii Tețcani, iscălită de vor(ni)c(ul) de poartă Ioniți Iani, Neculai Momitcu și Oprișanul Burchi polc(o)v(nic), cuprinzătoare de încungiurare Tețcanilor prin care, pe lângă alte semne, arată și acesta că Tețcanii mărg pân în Iugani în curmeziș și că Iuganii să sui la deal alături cu Tețcanii pân în Gherăești; 3^{le}. 1807 mart(ie) 27, zapisul ban(u)lui Grigoraș Râșcan prin care, după mezat, vinde moșie Tețcanii sârd(a)r(ului) Ioan Prăjăscu drept 21.500 lei, cu arătari anumi de mărime Tețcanilor în măsură de stâ(n)j(e)ni după hotarnica / f. 10 r. / din 1787 și că margine din sus a Tețcanilor este alături cu moșiia Iuganii; 4^{le}. 1807 mart(ie) 29, carte Divanului, întăritoare vânzării prin mezat a aceștii moșii Tețcanii, prin care la suma stânjănilor lungimei Tețcanilor îi arată că margine din sus este alături cu Iuganii. Pe aceste scrisori precuviosul arhimandrit vroești a să sprăjăni la împresurătoare sa întindere, că adică, de vreme ce pren trăsăle să rostești că moșie Tețcanii mergi alături cu Iuganii, apoi nu ar pute fi acole Cozmeștii.

Deci, în privire unor asămene documenturi, Divanul, după cu amăruntul și pătrunzătoare cercetare ce au făcut împregiurărilor aceștii pricini, din însuși aceste de mai sus documenturi au venit în următoarele lămuriri: 1^{iu} că din documenturile mon(a)st(i)rii să dovedești cu încredințare că aceste trii moșii într-un hotar numiti Tămășanii, Iuganii și

Răchitenii și că pe lângă aceste mai are mon(a)st(i)re și moșăia Agiudenii, după osăbăiti scrisori ce mai sus s-au arătat, care toată aceste moșii, după însuși glăsuire documenturilor, să dovedesc a fi într-un hotar, precum și sânt alături una cu alta și cu un deopotrivă curs, oprindu-să cu mergire lor din Siret și pân în drumul mare unde stau și celelalte moșii ce vin de la deal în capitile lor, adică Sabaoanii, Tețcanii și celelalte. Și pi lângă aceste moșii mon(a)st(i)re ar fi mai având din în vechime din trupul Tețcanilor o bucată de loc pentru o moarte de om, a cării mărime să și arată prin hotarnica din 1787 că ar fi în sumă de 121 stă(n)j(e)ni în lat, iar în lung precum mărg Tețcanii pân în Gherăești; 2^{le} că spre mai bună încredințare a giudecății pentru curs(ul) Iuganilor, deși i s-au cerut mon(a)st(i)rii ca să scoată hotarnica din 1787 pe care și răp(o)s(a)t(ul) log(o)f(ă)t Catargiu la 1810 prin cercetare sa o pominești, însă mon(a)st(i)re o tăgăduiești. Care hotarnică, deși fără a fi întemiiată pe acturi, ce numai pe o stăpânire și deși nu au fost priimită de bătrânul Milu, dar tot iara arătătoare poziției Iuganilor, adică că ari un curs cu celelalte trii moșii și să găsești oprită cu trupul ei unde este și săliște în capul Tețcanilor și că apoi numai cu o parte treci pînre Mircești și Cozmești / f. 10 v. / pentru bucată de loc din Tețcani stăpânită de mon(a)st(i)re cu moarte ace de om și pomenită tot cu numile de Iugani. Și cu tăgăduire pomenitii hotarnice dovedești dreptate ce sângură cunoaști că ar ave spre a să folosi di locul împresurat din Cozmești și Mircești; al 3^{le} că din documenturile înfătoșate de dum(nea)l(ui) spat(a)r(ul) Milu nu mai puțin să descoperă cu încredințări că log(o)f(ă)t(ul) Necoară Prăjăscu au cumpărat două moșii din vechime și anume Cozmeștii și Mirceștii și că tot două moșii cu acest numi și urmașii Prăjăscului, Lupu și Ionașcu, încă de la 7130 <1621 septembrie 1 – 1622 august 31> au împărțit, precum anumi să rostești prin scrisoare de împărțală că Mirceștii au rămas numai a lui Ionașcu Prăjăscu, iar Cozmeștii să stăpânească frații din mijloc. După cari apoi și urmașii lui Ionașcu și Lupu Prăjăscu, prin vânzare cătră răp(o)s(a)t(ul) vornic Iordachi Rosit trecu tot două moșii, Cozmeștii și Mirceștii, și că, după vreme, documenturile rosăteștilor pe Mircești și Cozmești, din întâmplare vremilor, s-au fost pierdut și în urmă le-au găsit la un jăd(o)v din Țara Leșască și că în aceeași întâmplare a pierderii documenturilor s-au și împresurat moșile Mirceștii și Cozmeștii, precum aceasta din șărul documenturilor în prigonirili iscati să dovedești; 4^{le} că la giudecățile urmați mai înainte, urmând propunire din parte împresurătorilor că adică Cozmeștii spat(a)r(ului) Milu ar fi la alt loc, iar nu alături cu Mirceștii, precum vechile ispisoaice îi mărturisăsc, prin giudecata de la 1795, după cercetările de atunci, s-au lămurit cu încredințare că alții sânt Cozmeștii a familii Sturzăști, stăpâniți astăzi de cătră domnie noastră, care, deși sânt pe Siret, însă vin din sus de Mogoșăști și că alții sânt Cozmeștii spat(a)r(ului) Milu, alături cu Mirceștii, din gios de moșăe Hălăuceștilor cu celilanti săliști a lor; al 5^{le} că suitorul dum(i)s(a)li spat(a)r(ului) Milu, încă de la 1787 pornind reclamații asupra mon(a)st(i)rii Trisfetitilor, au cerut hotarnic spre a scoati de supt împresurari moșiile săli despre Iuganii mon(a)st(i)rii și în sfârșit că la 1810 Divanul de atunci, giudecând pricina și cunoscând dreptățile dum(i)s(ale) Milu asupra moșii Cozmeștii și Mirceștii, au și rânduit hotarnic pe răp(o)s(a)t(ul) log(o)f(ă)t Costandin Catargiu / f. 11 r. / /atunci în viață/ la stare locului ca să lămurească toate nedumeririle ce atunci giudecata au întâmpinat din pricina planului și din cari s-au oprit a da hotărâre ce desăvârșit(ă). După cari numitul boier hotarnic au și lămurit toate acele poroncite de Divan, întocmai după stare locului și dovezile ce i s-au înfătoșat de cătră părțile prigonitoare, cum pre larg să cuprinde prin mărturie sa din același an 1810. După care apoi, la 1822, s-au și închiet hotărâre Divanului în dreptate dum(i)s(ale) Milu, după doslușările urmate la stare locului; al 6^{le} că din documenturile în copie înfătoșati tot de

cătră mon(a)st(i)re, luate de pi acele a moșii Hălăuceștii, să lămurești că în trupul Hălăuceștilor sânt patru săliști și că Milul, văzând împutănare locului stăpânit de el pentru două moșii, atunci au întors giudecată și asupra stăpânului Hălăuceștilor, pe care îl vede stăpânind o mare întindere de pământ. Împotriva căriia, Sturza întâmpinând cu dreptățile ce ave asupra a patru săliști de moșii, nu s-au putut înființa dreptate Milului cu îngustare moșiilor Sturzăști. Și pentru aceia, prin hotărârile domnilor Ipsilant și Moruz, când să încuviințasă lățame moșiei Milului în somă de 1.200 stâ(n)j(e)ni, când numai în 1.050 stâ(n)j(e)ni și când că să încuviințază Milului două moșii și apoi numai una și că, deși în măsurile ce să dau moșailor Mirceștii și Cozmeștii prin pomenitele hotărâri să arată că să s(e) înceapă măsura din hotarul Iuganilor, însă cu acele(a)și giudecăți nu să statornicești nestrămutare Iuganilor, pentru care atunci nici urma giudecată, ci să vorovești ca pentru un lucru ce atunci, în neștiința Milului, să țane de cătră mon(a)st(i)re supt împresurătoare sa întindere supt nume de Iugani, pricum s-au arătat. Și pentru aceasta, prin acel(e)și giudecăți, nici s-au putut dărâma dreptățile Milului ce prive pe mon(a)st(i)re, ci supt tănuț chip cu numile Iuganilor stăpâne parte din Cozmești pe care Milu o căuta despre amândoa părțile și laturile megieșătilor moșii a o scoati de supt împresurare și a o înființa după documenturile sale; 7^{le} că din documenturile înfătoșate de dum(nea)l(ui) aga Răducan Prăjăscu să descoperi că fameliia / **f. 11 v.** / Prăjăscului din vechiu având și moșia Tețcanii și Oborocenii, precum au avut și Mirceștii i Cozmeștii, dar în urmă precum au vândut Mirceștii și Cozmeștii vor(ni)c(ului) Iordachi Rosit, asămine și Tețcanii și Oborocenii i-au vândut la alte feți. După care apoi, în urmă, la 1807, iarăși neamul Prăjăscului, părintele dum(i)s(ale) agăi, au cumpărat Tețcanii, în măsuri de stâ(n)j(e)ni și hotărâți prin stălpire de pietre de banul Grigoraș Râșcanul, precum au cumpărat și Oborocenii. Și asupra propunerii prin jalobă ce dum(nea)l(ui) aga au făcut supt cuvânt că adică din vechiu ar fi fost și Mirceștii, precum și Sârbi, împreună cu Tețcanii a fameliia sale s-ar crede pe sine a-și închipui dreptate de a cere toati acele moșii după ispisocul ce ar ave cuprinzător pe trustele acele moșii în alăturare ca cuvenite dum(i)s(ale) supt socotinți că în locul Sârbilor s-ar fi poreclit Cozmeștii, însă așa precum la dum(nea)l(ui) aga acel(e)și documenturi cuprinzătoare pe multe alte moșii au intrat la 1807 când au cumpărat moșia Tețcanii de la banul Râșcanul deși acele(a)și moșii din în vechimi să vedi că au fost a neamului Prăjăscu, dar aceasta nicicum nu prăvești pe dum(nea)l(ui) aga pentru că dum(nea)l(ui) nicicum altă nu înfătoșază astăzi decât un singur cumpărător a Tețcanilor după acturile ce păstrează. Și, după o asămine urmare, dum(nea)l(ui) nicicum nu poati fi în dreptate a cere mai mult decât stâ(n)j(e)n(i)i din Tețcani cuprinși prin zapisul cu care i-au cumpărat, pe care i-au și stăpânit pân acum în prăvire documenturilor, pe a căroră temeiu vroești acum a-și sprijăni pretenție sa fără a urma vreo reclamație. Ce astăzi își închipești, după trecere de 26 ani, făcând mai ales și o propunere ce nici părintile dum(i)s(ale), acela ci au putut ave mai bună știință de împregiurările urmați, n-au făcut-o, nici asupra acestor moșii Mirceștii și Cozmeștii, precum nici asupra Sârbilor ce sânt astăzi pi Siret mai în sus supt stăpânire altor proprietari și cu atâta mai mult când ave în priviri și prigonirile urmați între stăpânul Mirceștilor și a Cozmeștilor / **f. 12 r.** / cu megieșii pentru împresurare moșailor celui întâi. Care aceste vechi scrisori înfătoșate de dum(nea)l(ui) aga pe trii moșii nici pe mon(a)st(i)re nu o poate agiuta la pretenție sa de a-și înființa Iuganii alături cu Tețcanii și cu întindere pân în Gherăești, spre care s-au cerut înfătoșare acestor documenturi, pentru că după luate aminti ce s-au făcut acestor documenturi din însuși a lor glăsuire să lămurești că nu numai pe Iugani nu-i arată că ar fi în deopotrivă întindere cu Tețcanii și Mirceștii, dar nici măcar că să pomenești de Iugani prin aceste

scrisori. O îndestulă dovadă aceasta, că nici din în vechime, nici mai în urmă Iuganii nu s-au întins nici odinioară din adivărata lor întindere ce este mărginită în capul Tețcanilor, decât numai cu împresurare, în lipsa documenturilor de la Rosit, stăpânul de mai înainte a Mirceștilor și a Cozmeștilor.

Așadar Divanul, după toate aceste împregiurări dezvăliti din documenturi, au venit în ce mai adivărată dosloșire și lămurire că mon(a)st(i)re Trisfetitile, având Iuganii pe Siret în capul Tețcanilor și o parte din Tețcani de 121 stă(n)j(e)ni pentru o moarte de om, cu care această parte să sui pân în deal unde să hotărăști cu Gherăeștii, prin prilejul ce au găsit în vreme pierderii documenturilor rosăteștilor pe Mircești și Cozmești, precum s-au arătat, s-au întins în trupul Cozmeștilor și a Mirceștilor, atât cu Iuganii în vale despre Siret, precum și cu parte din Tețcani în deal. Și tot acel loc cât l-au împresurat din zisăle moșii l-au și prefăcut în nume Iuganilor, ca prin acest chip, pe di o parte să s(e) poată folosi de acel loc și pe de alta să aducă în nedumerire pe Milu de cătră care parte să-și poată căuta locul împresurat, precum aceasta să lămurești și din giudecățile urmați cu stăpânul Hălăuceștilor de la care Milul, întru neștiința împregiurărilor de mai sus, cerca a-și cere împresurare de îndată după găsire documenturilor pierdute. Din care încredințându-să că nu ar stăpâni loc de două moșii și crezând că ace împresurare ar fi mai / **f. 12 v.** / mult din parte Hălăuceștilor decât din parte Iuganilor, deși atunce au întins pretenție și asupra mon(a)st(i)rii, dar mai cu dinaninsul asupra Hălăuceștilor, când atunce la acele(a)și giudecăți ce au avut cu stăpânul Hălăuceștilor cu cerire de întrupare a două moșii nu pute totodată să urmezi cu giudecata tot pentru aceeași pretenție și cu mon(a)st(i)re. Și pentru aceea prin acturile hotărâtoare pricinii cu Hălăuceștii să vor ave de Iugani după întindere împresurării ce face cu numile acele care să păză atunce. Și puniri înainti ci acum mon(a)st(i)re face, ca adică ar fi stăpânit cu bună credință Iuganii în toată întindere lor și că nu s-ar socoti împresurare, nu are locul ei. Întâi că însuși reclamație mon(a)st(i)rii asupra spat(a)r(ului) Milu urmează pentru parte din Iugani și al 2^{le} că megieșia mon(a)st(i)rii în alăturare cu Mirceștii din Siret și pân în hotarul Gherăeștilor au adus prelejul împresurării. Și pe cât loc strein au cuprins l-au poreclit îndată cu numele moșii ce adivărat i să cuvini proprieta, dar nu l-au stăpânit cu adivărat numele Mirceștilor pentru ca să aibă dreptate paragrafii. Iar apoi, această a mon(a)st(i)rii propunire să întâmpină de privala împresurărilor după care și Divanul la anul 1810 au dat curs pricinii. Precum asămine nu are loc nici osăbita propunire ce mai face mon(a)st(i)re că adică dum(nea)l(ui) spat(a)r(ul) Milu să înfătoșăzi document prin cari să dovedească că moșiile sale s-ar întinde pân în ponturile ce propune, pentru că la cele mai multe moșii a Moldaviei asămine dovezi lipsăsc și niciodată din vechime, nici acum la giudecățile urmați, asămini puniri înainti nu au fost priimită, ce giudecata la asămine întâmplări de lipsă a hotarnicilor s-au povățuit de curs(ul) moșăilor împrișinai, de analoghie măsurăștilor lățâmii sau a lungimii și de documenturi arătătoare câtimii măsurii din lăuntru a moșăilor și alte multe ca aceste la care fire pricinii / **f. 13 r.** / o povățue, precum în proșesul acesta au urmat, pentru că dum(nealui) spat(a)r(ul) Milu de-a purure au cerut analoghisita întindere în lățame⁷ pe două trupuri, după lățame megiașătelor moșii și care după lege țării de-a purure s-au încuviințat a ave dreptate asămine cerire. Precum nu mai puțân să oboară și ace punire înainti a mon(a)st(i)rii că adică moșiile dum(i)s(ale) spat(a)r(ului) Milul nu pot ave mai mare întindere în lățame decât ace prescrisă și hotărâtă prin acturile din anii 1801 și 1803, pentru că aceli acturi, fiind pentru streină pricină, nicicum nu priivăsc proșesul de acum între spat(a)r(ul) Milul și mon(a)st(i)re, precum aceasta s-au hotărât prin anaforao(a) acestui Divan din trecutul

an 1835⁸ mart(ie) 20, care anafora s-au îmbunătățit și cu întăritura domniei noastre, precum mai sus s-au arătat.

I după ce dar Divanul, din temeiurile de mai sus, s-au lămurit că proțasul între spat(a)r(ul) Milu cu mon(a)st(i)re este numai pentru împresuraare și că mon(a)st(i)re nu poati închide dreptate Milului sau cu cuvânt de paragrafie, sau cu cuvânt de pricină sfârșită, apoi Divanul au întors luare sa aminti și asupra dreptăților ce-și închipuești mon(a)st(i)re de a cere de la dum(nea)lui spat(a)r(ul) Milul locul convenit Mirceștilor și Cozmeștilor și scos de supt împresurare mon(a)st(i)rii încă de la la anii 1810 și 1822 și au venit în următoarele lămuriri: că moșiile Tămășanii, Agiudenii, Răchitenii și Iuganii au cursul lor din apa Siretului și pân în drumul mare unde să lovesc în capiti cu moșăile Sabao(a)nii, Leucușăștii și Tețcanii și că săliște Iuganilor este în capul moșii Tețcanii, stăpânită de cătră mon(a)st(i)re împreună cu celelanti trupuri și într-o întindere și într-un curs, după cum însuși jalobele mon(a)st(i)rii mărturisăsc că moșiile Hălăuceștii cu alte trei săliști a lor a fameliei Sturzăști, iar acum a dum(i)s(ale) agăi Alecu Balș, împreună cu Mirceștii și Cozmeștii a fameliei spat(a)r(ului) Milu, iară acum a dum(i)s(ale) spat(a)r(ului) Vasili Alecsandri, bez parte în prigonire, toate aceste șasă moșii au cursul lor din apa Siretiului pân în zare dealului, / **f. 13 v.** / cu mult mai lungi dicât moșiile mon(a)st(i)rii mai sus arătați și că între moșăile Mirceștii și Cozmeștii a spat(a)r(ului) Milu și între Iuganii mon(a)st(i)rii altă moșii nici este, dar nici să pretindirisăști de cătră vreo parte. Apoi, precum cursul acelor moșii, adică a spat(a)r(ului) Milu și a mon(a)st(i)rii, este cu totul deosăbit și despărțire între dânsăle nici poate fi aiure, decât acolo unde moșăile Sabao(a)nii, Leucușăștii și Tețcanii, ce mărg pin capul moșiilor mon(a)st(i)rii, să vor dovidi că stau. Și fiindcă moșia Tețcanii, ce este pi din sus despre Mircești și Cozmești, este îngrădită prin măsuri de stă(n)j(e)ni după zapisul vânzărilor, din a căriia trup și mon(a)st(i)re are acei 120⁹ stă(n)j(e)ni pentru moarte de om ce și mai sus s-au arătat, apoi acolo unde este margine din sus a stânjănilor mon(a)st(i)rii, de acolo trebui să înceapă Mirceștii și Cozmeștii și în linie dreaptă să coboare la Siret, pentru că mon(a)st(i)re nu poati înființa un trup așa deșănțat împotriva vechilor obiceiuri, adică doă părți a Iuganilor să le stăpânească după adivăratul lor curs, atât a Iuganilor, cât și a celorlanti a ei însurorite și cu o parte numai să sui în deal după curs(ul) Mirceștilor și a Cozmeștilor și a Hălăuceștilor, fără a fi cât de puțan într-o această sprăjinită de vreo documentată dovadă. Și pe lângă toate aceste Divanul, spre mai multă dosloșire, au vroit a să încredința dacă nu cumva lățame moșăilor Mirceștii și Cozmeștii împreună și cu locul împresurat de Iugani nu ar treci piste analoghie lățamii și a altor deopotrivă cu dânsăli în curs moșii. Având de față planul gheometricesc făcut de Chinel ingineriul și iscălit de răp(o)s(a)tul log(o)f(ă)t Costandin Catargiu, au măsurat lățame a patru moșii aflate în trupul Hălăuceștilor după hotărârile date / **f. 14 r.** / pe temeiul vechilor documenturi și au găsit deopotrivă lățame cu acele patru săliști a Hălăuceștilor și ace a doă moșii, Mirceștii și Cozmeștii, pân în Tețcani la margine din sus unde să stăpânesc acei 121 stă(n)j(e)ni din Tețcani de cătră mon(a)st(i)re. De cari această descoperire nu au mai rămas cea mai mică îndoială că mon(a)st(i)re din vechiu împresură acele(a)și moșii cu deșănțata închipuire ce făce trupului Iuganilor. Și fiindcă mon(a)st(i)re și la aceasta au propus că cu o asămine măsořiști s-ar îngusta cu totul lățame trupurilor moșiilor mon(a)st(i)rii, după cercare ce prin măsořiști s-au făcut și moșăilor mon(a)st(i)rii, precum egumenul cere, s-au cunoscut că dacă să va da măsura numai pe trei trupuri, adică Iuganii, Răchitenii și Agiudenii, împreună cu moșie Tămășenii ce este a mon(a)st(i)rii Galata, apoi lățame acelor patru moșii este mult mai cu întindere decât lățame celorlante moșii ce în lungime mărg mai mult. Iar dacă și pe

lângă Tămășanii Gălății să va mai da încă alții Tămășani și mon(a)st(i)rii Trisfetitilor, precum îi cere alături cu Tămășanii Gălății, lucrul cu totul întru neputinți, pentru că două moșii cu același numi alături una cu alta nu pot fi, nu să îngustează moșiile mon(a)st(i)rii, viind și atunce întocmai în lățame lor potrivită cu acei mai lungi, adică Cozmeștii, Mirceștii și Hălăuceștii, cu săliștile ei.

Așadar, după niști asămene descoperiri ce Divanul au făcut, din care preluminat să cunosc dreptățile dum(i)s(ale) spat(a)r(ulu)i Neculai Milu, au găsit că hotărâre Divanului din 1822, în unire și cu domnul Ioan Sturza, este dreaptă și legiuită, cu a cării cuprindere s-au unit și acest Divan și au hotărât că dum(nea)l(ui) spat(a)r(ul) Milu să-și stăpânească în veci moșiile dum(i)s(ale) Cozmeștii și Mirceștii, în alăturare una cu alta și în lungime din apa Siretului și la deal în moșie Gherăești, iar în lat la capătul de la deal di acei 121 stă(n)j(e)ni ce are mon(a)st(i)re din Tețcani și pân în linie despărțitoare Hălăuceștilor de către Mircești, iar la capătul de la vale, despre Siret, din margine Iuganilor ce stă în capul Tețcanilor și iarăși pân în Hălăucești, fără a să pute întinde mon(a)st(i)re întru cât de puțin în trupul Cozmeștilor și a Mirceștilor și a eși afară din linie unde stau astăzi și Tețcanii și să lovesc cu capătul în Iugani, ca prin acest chip să să curme toată prigonire. Care această hotărâre prescrișă mai sus, prin anaforao(a) din trecutul an 1836 dechemv(rie) 30 cu No. 3051, prin logofeție dreptății supuindu-să domnii noastre / **f. 14 v.** / și la 6 fevr(uarie) anul următor 1837, cu No. 25, s-au priimit ofisul domnii no(a)stre cu observații asupra anaforalii de mai sus, în următoare cuprindere: că cetindu-să domnii noastre anaforao majoritalii acestui Divan din 30 dechemv(rie) (1)836 cu No. 3051, precum și osăbita socotinți a trii din mădularii lui în pricina dintre dum(nea)lui spat(a)r(ul) Neculaiu Milu cu mon(a)st(i)re Trisfetitile pentru moșie Iuganii a aceștii de pe urmă, pe care dum(nea)l(ui) Milul o cere de a o face ca parte din moșiile ce au fost a dum(i)s(ale), Mirceștii și Cozmeștii și cu pătrundire întinzând a domniei noastre luare aminti asupra temeiurilor pe care să razămă majoritaoa, întru închiere a unii asămene anaforale, ne găsim în dreptate, pe temeiul artic(olu)lui 363 din reglement, a puni înainti acestui Divan următoarele observații: 1^{iu} că din documenturile cuprinsă în anafora să dovedești că domnul Vasili v(oie)v(o)d au dănuit mon(a)st(i)rii Trisfetitilor trei moșii, anumi Răchitenii, Tămășanii și Iuganii, iar o a patrăle moșii, anumi Agiudenii o are mon(a)st(i)re prin deosăbite urice de la 7110. Asupra căroră moșii mon(a)st(i)re au avut lucrătoare stăpânire de la domnul Vasile v(oie)v(o)d ce au domnit la anii de la 1634, iar de s-ar socoti ace dani pân la anul 1787, când spat(a)r(ul) Ianăcachi Milul au pornit o jalobă asupra mon(a)st(i)rii, iarăși sânt trecuți 153 ani, în curgire căroră să dovedești că au urmat pacinică stăpânire între Iuganii mon(a)st(i)rii și între proprietarii cei după vreme a Mirceștilor și a Cozmeștilor, care aceia au știut mult mai bine dreptățile îmbelor părți și prin necurmatele tăceri au sfințit legiuita stăpânire a mon(a)st(i)rii; 2^{le} că deși spat(a)r(ul) Ianăcachi Milul, la 1787 iuni(e) 22, pornisă jalobă asupra mon(a)st(i)rii, dar apoi însuși tot el cunoscând ace fără putere reclamație sa asupra mon(a)st(i)rii au întors-o iarăși către aceia ce o ave de mai înainte pornită, adică asupra stăpânitorului de Hălăucești cu săliștile ei, cu carile au urmat cercetări la fața locului și giudecăți în Divan, s-au hotărât atât la 1786 de către Divan, cât și la 1801 de domnul Ipsilant și la 1803 de domnul Moruz, pe temeiul cercetărilor la fața locului a mitropoliților Leon și Veniamin și a trii din acei mai întâi boieri, statornicindu-s(e) în sfârșit pentru totdeauna lățame Mirceștilor și Cozmeștilor în 1.050 stă(n)j(e)ni din hotarul Iuganilor pân în hotarul Hălăuceștilor, / **f. 15 r.** / care fără îndoială iara cunoscut și atunce că iara acel pe care urma pacinica stăpânire de la domnul Vasile v(oie)v(o)d și pân atunce când Milul, în privire cării s-au dat pomenitile hotărâri, dacă s-ar fi

cunoscut că ari dreptate asupra Iuganilor, fără îndoială nu ar fi tăcut de a nu reclamarisi în giudecată asupra hotarului Iuganilor în care i-au mărginit lățame moșiilor Mirceștii și Cozmeștii, hotărâri potrivit cărora s-au și pus pietre hotară prin înadins boier, mărginind hotarul acelor moșii între Hălăucești și Iugani în acei 1.050 stâ(n)j(e)ni, lucrul care și atunci el priivindu-l mai vârtos s-au întărit legiuita stăpânire a mon(a)st(i)rii; al 3^{le} că și din hotarnica moșii Tețcanilor din 1787 iuli(e) 5, adică ace cu 13 zile în urma pornirii jalobii de cătră Milul asupra mon(a)st(i)rii, să dovedești iarăși destul de megieșai Tețcanilor cu Iuganii și mergire aceștii de pe urmă alături pân în moșie Gherăeștilor, hotărâtură care, făcându-s(e) în privire proprietarilor împregiurași între care unul și Milul, el ca unul ce pornisă jaloba sa ace din 22 iuni(e) a aceluiași an, 1787, dacă s-ar fi socotit a ave dreptate ace ce ș-au închipuit-o de la 1810 și încoace, oare este de crezut că nu ar fi protestăluit-o și că ar fi tăcut cu poronca domnească în sân văzându că s-au statornicit Iuganii între Tețcani și între Cozmești și Mircești cu întindere Iuganilor pân în Gherăești; al 4^{le} că Milul, tămându-să ca să iasă la ivală hotărârile din 1801 și 1803 și să nu să descoperi și lucrare hotarnicului potrivnică însuși cărții Divanului din 1810, căci n-au chemat nici pe unul din megieși precum i să porunci, au tăcut cu mărturie hotarnicului în sân, chibzuind și așteptând vreme cu prilej, care au găsit-o la anul 1822, adică după trecere de 12 ani, când atunce, în lipsa egumenilor și a documenturilor mon(a)st(i)rii, lesni au putut câștiga hotărâre iscălite și de însuși hotarnicul din 1810, fără ca nici atunce măcar ar fi în privire hotărârile din 1801 și 1803.

Din toate aceste să lămurești că pretindatorul Milu, care după pravile să îndatorești a dovedi dritul pretenției sale, nu numai că n-au dovedit aceasta, dar încă stăpânire Mirceștilor și a Cozmeștilor mărginite fiind în acei 1.050 stâ(n)j(e)ni a lățimii lor după pominiteli hotărâri / **f. 15 v.** / rădică tocmai și cuvântul de împresurare cu care acum să nevoești de a prihăni ace pacinică îndelungată stăpânire a mon(a)st(i)rii.

În prăvire dar acestor împregiurări, domniia noastră, poruncind Divanului domnesc ca să ei pricina în de iznoavă cercetare și având îndeaproape videri a domnii noastre opservații, precum și socotița acelor trei mădulari, să facă legiuita închieri fără a să întinde și în venitul moșii luate de cătră dum(nea)l(ui) Milu pe temeiul actului din 1822, care rădică din mijloc cuvântul de samavolnicie. Deci, în urmare poroncii domnii noastre, cuprins(ă) prin al nostru mai sus prescriș ofiș, Divanul, prin rezoluție din 16 mart(ie), au însămnat vade amânduror părților la 19 a trecutii luni mart(ie) ca să vii spre de iznoavă înfătoșare. Și, totodată, priimindu-s(e) și jaloba dată domnii noastre de cătră arhimandritul Necodim, egumenul Svint(ei) mon(a)st(i)ri, cu cerire ca la tratație pricinii să fie chemați și boierii epitropi a aceștii mon(a)st(i)ri, prin adres(a) din 18 a acei luni cu no. 566 s-au împărtășit științi și epitropiei ca la însămnata vade să să înfătoșăzi spre a să da legiuit curs pricinii. De la care boieri epitropi și anumi dum(nea)l(ui) log(o)f(ă)t(ul) Grigori Ghica și log(o)g(o)f(ă)t Alexandru Ghica s-au și priimit răspuns că nefiind în putere de a să înfătoșa la însămnata vade, pentru boala egumenului, au cerut căutare pricinii într-altă zi. După a căror cerire s-au însămnat osăbită vade la 23 mart(ie), când atunce s-au închiet și jurnal ca să vii spre înfătoșare, de care împărtășându-s(e) iarăși științi dum(i)lorsale epitropilor că dacă nu vor urma a veni sau vechil a triimeti, pe temeiul jurnalului închiet în complet de șapte mădulari, să va da sfârșit pricinii. Când apoi și după aceasta s-au priimit răspunsul dum(i)lorsale epitropilor din 23 mart(ie) cu alăturare și a jalobei dată domniei noastre cu punire înainte că sânt cu totul întru neputință de a să înfătoșa mai înainte de a să alcătui un plan gheometricesc arătător de toate semnale, carile este di neapărat în asămine întâmplare, făcând cerire ca până atunce să îngădui căutare pricinii, căci la din împrativă, după epitropicească îndatorire ce au, să

găsăsc sâliți a protestului / **f. 16 r.** / orice lucrare. Asupra căruie răspuns a dum(i)lorsale, în aceeași zi, la 23 mart(ie), s-au făcut închiere în complex de cinci mădulari. Căci așa precum însuși egumen(ul) mon(a)st(i)rii din început nu s-au îngrijât a cere înfățișare boierilor epitropi pe care îi cunoaște de legiuiri și pe care de-ndată la ce întâi pornire de jalobă trebuie a-i chema spre aceasta, ce din împotrivă, la trecutul an 1836, sângur pornind pretenție, sângur s-au înfățișat și în cercetare Divanului. Când atunce, la 20 mart(ie), încheindu-s(e) și practica după anafora Divanului supusă domnii noastre, deși au urmat a noastră dezlegare hotărâtoare ca să s(e) rădici din nou plan moșiilor împincinate, însă așa precum în urmă însuși egumenul, prin jaloba din noă iunii dată către domnia noastră, arătând mulțămire cu cercetare pricinii pe planul înfățișat de dum(nea)l(ui) spat(a)r(ul) Milul, au cerut a să înainta pricina în fondosul ei de vreme ce mon(a)st(i)re ar fi găsit dovezi apărătoare dreptăților ei, când și atunce n-au făcut cerire a chema față pe epitropi. După care a sa cerire, Divanul, intrând în cercetare pricinii, au și supus a sa hotărâre prin anafora de mai sus domnii noastre. Și fiindcă dum(i)lorsale boierilor li s-au însămnat atâte vadele spre înfățișare și dum(nea)lor n-au fost următori, apoi protestație nu are lucrare pe temeiul reglementului și pricina să va hotărî pe temeiul jurnalului închiet și în neființa dum(i)lorsale, precum și a egumenului, dacă nu va voi a să înfățișă, neputând fi mai mult oprită înaintare pricinii după atâta formalitate săvârșiti și nici să poati înapoie lucrare după o sângură înnoire unii pricinuire a rădicării di alt plan, când odată asămine propunire s-au fost atcazarisită de către însuși egumenul, a cării lucrari formalnici fără îndoială era(u) cunoscute epitropilor și când planul pe care s-au întemeiat hotărârile de mai înainte să găsești făcut de Chinel inginer, cunoscut de bun inginer și încredințat de hotarnic cunoscut. De care această închiere, prin adresul Divanului cu No. 608, s-au și făcut cunoscut dum(i)lorsale epitropilor. După care apoi, însămnându-să și osăbită vade ca la 6 maiu trecut să să dei sfârșit pricinii, s-au făcut cunoscut de iznoavă atât boierilor epitropi i egumenului, precum și dum(nea)lui spat(a)r(ului) Milul, spre a să înfățișă la această vade cu hotărâre că să va da sfârșit și în neființa părții ce nu ar urma a să înfățișă. Când apoi, / **f. 16 v.** / tocmai la zăoa înfățișării, ivindu-să iarăși un de iznoavă protest din parte dum(i)lorsale boierilor epitropi cu propunire de rădicare de plan, precum și prin cel de mai înainte au adaos, s-au însămnat și pe acela rezoluție potrivit lucrărilor de mai înainte și că Divanului nu-i esti ertat a pași în vreo mai multă deosăbită lucrare, ce numai intrucât privăsc opservațiile domnii noastre.

Divanul, după toate aceste mai sus prescrișă împregiurări, potrivit cu jurnalul închiet pe temeiul artic(olulu)i 371 din reglement la 7 maiu trecut, în complex de șapte mădulare, au luat pricina în de iznoavă tratație, în neființa părților pricinuitoare. Și după ce mai cu amăruntul pătrunzătoare cercetare și luare aminte ce au făcut, atât opservațiilor domnii noastre cuprinsă prin domnescul ofis, precum și împregiurărilor aceștii pricinii, au venit în lămurire din însuși cuprindire documenturilor înfățișate: 1^{iu} că soiul aceștii pricină de prigonire dintre d(umnealui) spat(a)r(ul) Milu și dintre sv(â)nt(a) mon(a)st(i)re Trisfetile este în fire lui de împresurare și nicum supus vreunii paragrafii când mai ales nici este vreo vie dovadă de s-au dănuit mon(a)st(i)rii de către domnul Vasăle v(oie)v(o)d bucata de loc în pricină. Pentru că din ispisoacile înfățișate de mon(a)st(i)re să dovedești că Vasăli v(oie)v(o)d au dănuit mon(a)st(i)rii Iuganii cu celelante moșii într-un hotar și într-un curs, din care număr de moșii nu să ceri nici o parte de dum(nea)l(ui) Milul ca prin aceia să poată fi oprit de paragrafie; al 2^{le} că asămine nicum nu este vreo dovadă că s-au stăpănit cu necurmari de către mon(a)st(i)re, precum nici când s-au împresurat ace parte din Cozmești și Mircești și ore în ce epohă s-ar fi împresurat iarăși după paragraf 1938 din condica țavilă nu să poate supuni paragrafii;

al 3^{le} că Milul, având pornită pretenții la 1787 asupra Iuganilor, nu să poati încuviința că glăsuire documenturilor din 1801 și 1803, ce pomenesc de Iugani, ar fi legiuite în statornicire numilui de Iugani asupra bucății de loc prihănită încă de la 1787 și nici copie hotarnicea a Tețcanilor nu poate a sluji de vreun temei nestrămutat / **f. 17 r.** / întru oprire dum(i)s(ale) Milu la pretenție sa: 1^{iu} pentru că tot la anii 1787 și mon(a)st(i)re au avut de la aceiași hotarnici hotarnică pe moșie Iuganii care s-au văzut de cătră hotarnicul de la 1810 și cu care hotarnică nu s-au mulțămît proprietariul de atunce, Milu. Dar cum ace hotarnică de cătră mon(a)st(i)re nu să înfășoșază pentru că din însuși a ei cuprindire s-ar descoperi nedreapta pretenție a mon(a)st(i)rii, precum aceasta să lămurești din cuprindire hotarniciei din 1810; al 2^{le} că această copie de hotarnică fiind pe trupul Tețcanilor numai pe parte ce-au avut-o Paladi și care au trecut prin vânzare cătră neamul Prăjăscu n-au cuprins tot trupul Tețcanilor pentru că din acel trup o parte iara dată din în vechime mon(a)st(i)rii pentru o moarte de om și aceia din învechime poreclindu-o cu numi de Iugani, numai pe același temeiu acel hotarnic au zis prin hotarnica sa că parte lui Paladi să hotărăști cu Iuganii, când nicum nu iara Iuganii acolo ce Tețcanii și cu aceiași porecliri de Iugani mon(a)st(i)re ș-au găsit prilej a rășlui din moșăile dum(i)s(ale) Milu Mirceștii și Cozmeștii și al 4^{le} că mărginire de 1.050 stă(n)j(e)ni după hotărâre dată la 1803 nu stângi dreptate dum(i)s(ale) Milului de a-și cere împresurare, precum asămine au cerut-o și la anii 1787 și în urmă la anii 1810, când atunce la 1810 nici mon(a)st(i)re n-au propus asămine îngrădire pe temeiul acturilor hotărătoare între Mircești și Hălăucești, nici giudecata de atunce n-au intrat în cel mai mic prepus de închidere dreptăților Milului prin paragrafie. Și pricina nisăvârșirii atunce a giudicării au urmat iarăși numai după punire înainti a mon(a)st(i)rii că nu s-ar mulțămi cu planul ingineresc ce atunce au înfășoșat dum(nea)l(ui) Milul, după a căruia cerire s-au și făcut lucrare prin rădicare de plan de cătră inginer cunoscut, încredințat de boier hotarnic, ales și ispitit în asămine, răp(o)s(a)tul log(o)ff(ă)t Catargiu, priimit de amândou părțile. Și după o așa urmare, dacă cerire egumenului di rădicare de plan s-au îndeplinit, propunire ce astăzi adaogi pentru un lucru ce de atunce s-au îndeplinit nu mai poate ave loc, căci prin aceasta s-ar da un povod împricinaților tot / **f. 17 v.** / di nemulțămire, încât după un așa prilej nu s-ar mai curma proțesurile. Și după niști asămine încungiurări Divanul, lămurindu-s(e) că această pricină fiind de împresurare, apoi nu poate întru alt chip înțălegi dreptate decât așa precum prin anaforaoa majoritalii de mai înainti s-au hotărât. Și fiindcă la vadeaoa ce s-au însămnat prin ce de pe urmă chemare după rezoluție din 5 apr(ilie) 1837 nu s-au înfășoșat nici dum(nea)lor epitropii, nici egumenul mon(a)st(i)rii, precum mai sus s-au arătat, măcar că după domneasca dezlegare cuprinsă prin anaforaoa logofeții cu No. 6596 această pricină fiind întoarsă cu opservație nu mai era trebuinți de asămine chemare, după tratație urmată în pricină și după mai sus prescrisăle temeiuri cunoscându cu desăvârșire dreptăților dum(i)s(ale) spat(a)r(ul) Milul și propunerile dum(i)lorsale epitropilor prin protesturile însămnate fără nici un temei nu le-au încuviințat, după cum pren rezoluțiile mai sus să arată, ci întru o unire cu anaforaoa încheiată mai înainte, la 30 dechemv(rie) 1836, hotărăști și acum ca dum(nea)l(ui) spat(a)r(ul) Milu să-și stăpânească moșiile Cozmeștii și Mirceștii întocmai după hotărâre Divanului din 1822, întărită în unire și de cătră fost(ul) domnu Ioan Sturz(a), care și prin anaforaoa din 30 dechemv(rie) s-au îmbunătățit, fără mai multă supărare despre mon(a)st(i)re.

Drept aceia domnia noastră, în temeiul legilor statornicite după noul așăzământ, prin acest hrisov, cu a no(a)stră iscălitură și peceti, întărim hotărâre mai sus prescrisă a domnescului Divan, spre vecinică curmare a proțesului, în temeiul artic(olu)lui 364 din

reglement, urmând întru aceasta credința boierilor domnii noastre iscăliți în anafora, mădulari a Divanului domnesc dum(nea)lor vor(ni)c(ul) Iancu Cantacuzin, post(elnicul) Petrachi Mavrogheni, post(elnicul) Gheorghe Sturza, post(elnicul) Petrachi Rosit și a condițiilor îndeplinitori a complectului după legi, vor(ni)c(ul) Ștefan Catargiu, bătrânul și aga Iliei Cogălniceanu. Pentru care poruncim dum(nealui) hatm(anului) Theod(o)r Sturza, împlinitor îndatoririlor / **f. 18 r.** / de vel log(o)f(ă)t a dreptății, ca pren locul cuviincios să aducă întru întocmai împlinire arătata hotărâre.

Scrisu-s-au hrisovul acesta în scaunul domnii, în orașul Eșii, în anul al patrâle a domnii no(a)stre.

1837 avgust 20 zile
No. 127

ANI, Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar 81/1837, f. 2 r.–18 r., copie.

¹ Probabil Alexandr Ivanovici Ribeaupierre. Câteva date biografice, precum și o scurtă relatare a sa despre trecerea prin Moldova în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II, 1822–1830, Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă (coord.), București, Editura Academiei Române, 2005, p. 143–145.

² Așa în text.

³ Omis.

⁴ Anul corect este 7077.

⁵ Anul corect este 7036.

⁶ Așa în text, corect Iuganii.

⁷ În *lățame*, scris deasupra rândului.

⁸ Anul corect este 1836.

⁹ Greșit, în loc de 121.

THE JUDGEMENT CAUSED BY THE CLAIM OF THE THREE HIERARCHS MONASTERY OVER THE ESTATES FROM MIRCEȘTI AND COZMEȘTI (1837) (Summary)

Keywords: judgment, boundary, The Three Holy Hierarchs monastery, Iugani, Mircești, Cozmești.

This study is based on a book of judgement from the time of Mihail Sturdza, retained in copy in the records of the Court of Appeal of Northern Moldavia of the National Archives Service of Iași County. This document provided the opportunity to pursue certain issues related to the history of the Three Hierarchs monastery and to the village of Mircești. It also offered useful information about the people, the goals, the activities and the practices of pre-modern Moldova. Despite the fact that the document focuses mainly on the breach of boundary committed by the Three Hierarchs monastery to the detriment of the estates from Mircești and Cozmești, the documentary testimonies presented before the Court reveal the dominion of the estates from Mircești and Cozmești from the times of their former owners until the mid-19th century, when Mircești went under the command of the Alecsandri family.

LORÁND L. MÁDLY^{*}
FRITZ MITTHOF^{**}

**SITUAȚIA JURIDICĂ A COMORILOR GĂSITE
LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX.
DREPTUL ASUPRA BUNULUI GĂSIT ȘI PRACTICA ACESTUIA^{***}**

Găsirea comorilor, căutarea și valorificarea acestora au avut dintotdeauna o situație specială și un tratament deosebit în diferitele societăți și sisteme legislative. Considerate în mod fundamental ca fiind bunuri fără stăpân, aceste comori și tezaure au fost, deopotrivă, obiectul unor superstiții și obiceiuri, tratamentul lor și al găsitărilor fiind interpretat în mod diferit: constituiau atât un punct de interes pentru autorități, dar și o temă a miturilor și folclorului. Precum vom vedea în cele ce urmează, raritatea și caracterul inedit al descoperirii comorilor pun în evidență lacune atât din punctul de vedere al legislației, cât și al unei practici uzuale, o astfel de direcție conturându-se doar la începutul secolului XIX, când identificarea unor comori în diferite zone ale Transilvaniei și apoi în Munții Orăștiei a determinat autoritățile locale și pe cele centrale să acționeze în sensul unui tratament unitar și consecvent. Înainte de acest moment de cotitură, demersurile autorităților au fost aleatorii, uneori arbitrare, acest lucru întâmplându-se și din cauza lipsei unor legi clare, normele de drept material bazându-se pe paragrafe datând din secolul XVI.

Interesul deosebit al autorităților habsburgice din Transilvania se poate explica prin viziunea cameralistă a acestora față de valoarea intrinsecă a comorilor: în majoritatea cazurilor, de obiecte sau monede din aur sau din argint, din care, în funcție de prevederile legale și de uzanțe, găsitorii trebuiau să dea o cotă-parte statului. În cursul reglementării situației comorilor găsite, deci mai ales în perioada în care acestea au început să devină un fenomen aproape cotidian în unele comitate ale Transilvaniei, a apărut și interesul de natură științifică al autorităților, dar și al aristocrației, față de valoarea, am spune astăzi, de colecție, dar și arheologică, a acestor obiecte găsite; de aceea, mai ales în cursul săpăturilor întreprinse de autoritățile camerale, vor fi efectuate schițe și descrieri detaliate ale acestor obiecte și ale locurilor unde acestea fuseseră descoperite. Așadar, erau activități care treceau dincolo de un interes economic sau material.

^{*} Cercetător științific, Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

^{**} Prof. univ. dr., Universitatea Viena, Departamentul de Istorie Veche, Arheologie și Epigrafie.

^{***} Acest studiu a fost realizat pe baza cercetărilor proiectului: FWF P23975: *Von der Schatzsuche zur Archäologie: Die Wiederentdeckung der Hauptstadt des Dakerreiches Sarmizegetusa Regia in Siebenbürgen unter Kaiser Franz II./I.* (proiect finanțat de FWF/Austrian Science Fund, beneficiar Universitatea Viena, coordonator prof. dr. Fritz Mitthof).

Perioada de la cumpăna secolelor XVIII și XIX a fost marcată de numeroase reforme, fiind o epocă de reșezare a structurilor Imperiului Habsburgic; se trecea de la un sistem care amintea de feudalism, la cel al unui absolutism luminat, în care funcționării îi revenea un rol central. Acest lucru era cu atât mai important în Transilvania, un teritoriu pe care Imperiul îl înglobase la finele secolului XVII, statuând continuitatea vechiului sistem legal și politic prin intermediul Diplomei Leopoldine, care menținea vechile drepturi și privilegii, ce vor fi însă erodate în timp de numeroase reforme care au atins toate compartimentele societății.

Schimbările inițiate încă de la începutul stăpânirii habsburgice în Transilvania au stârnit însă rezistența vechii categorii privilegiate – nobilimea – care s-a opus în numeroase rânduri demersurilor reformiste ale statului, neacceptând imixtiunile și modificările aduse vechilor structuri; aceasta se întâmpla în ciuda faptului că, în Europa Centrală și Sudică, Imperiul Habsburgic fusese cel care eliberase respectivele teritorii de sub stăpânirea otomană, fapt care a fost receptat puțin diferit în Ungaria (fost pașalâc turcesc) și Transilvania (principat autonom sub suzeranitate otomană). În Ardeal, se ajunsese, cu vremea, la un echilibru între libertățile stărilor și pretențiile otomanilor, astfel încât primele au avut un teren de desfășurare destul de larg pe care l-au văzut puternic restrâns odată cu instaurarea dominației habsburgice, interesată de ordine și disciplină, dar și de o posibilă egalitate între supuși. Toți acești factori au determinat izbucnirea în Ungaria – cu ramificații și în Principatul Transilvaniei – răscoalei antihabsburgice conduse de către Francisc (Ferenc) Rákóczy, care a avut loc într-o atmosferă dominată, pe de o parte, de procesul de consolidare a Imperiului Habsburgic, iar pe de alta, de procesul deja amintit de opoziție a stărilor față de noua situație, în cadrul căruia răscoala nu a fost prima izbucnire, ci aceea mai însemnată și întinsă. Nu întâmplător, lua sfârșit, la opt ani de la izbucnirea sa, prin pacea de la Satu Mare, în anul 1711. Pentru cercetarea de față, foarte important este că opoziția stărilor, care a început odată cu primele semne ale instaurării noului regim al habsburgilor, a creat o atmosferă de neîncredere și chiar de ostilitate față de autorități, care s-a transmis și către populație, și care, în ciuda progreselor reformiste înregistrate de-a lungul secolului XVIII, va parcurge un veritabil crescendo, după cum vom vedea în cele ce urmează.

Reformele cuprinzătoare, care au introdus științele camerale în modul în care autoritățile administrau un teritoriu, au debutat mai ales în perioada împărătesei Maria Terezia și au fost urmate de către fiul acesteia, împăratul Iosif al II-lea; politica *absolutismului luminat* practică de către cei doi a fost ulterior numită și reformism terezian sau iosefinism. Și aceste demersuri, care disipau realități sociale și economice încă tributare sistemului feudal au trezit sau, mai precis, au accentuat atitudinea de frondă a nobilimii, ale cărei poziții erau tot mai mult erodate în favoarea supușilor neprilegiați sau a statului. Opoziția s-a accentuat către finele domniei lui Iosif al II-lea, care, în ultimele momente ale vieții sale, a fost nevoit să revoce o serie de reforme, altele fiind sistate pe cale dietală la puțină vreme după moartea lui. Astfel, după anul 1791, stările se bucurau, din nou, de un grad de libertate pe care nu îl mai avuseseră de aproximativ un secol și lucrau intens la consolidarea pozițiilor pe care le dețineau, creând condițiile pentru un reformism nobiliar, cu trăsături proprii și autonomiste față de tendințele de reformă centralizată ale statului. Acum, se intensificau trăsăturile naționale și culturale ale mișcării nobiliare, care culminau cu ideologia și cu evenimentele revoluției de la 1848–1849 (*Vormärz* sau *reformkor*). În acest context, pot fi mult mai lesne de înțeles atitudinile de necooperare sau chiar de împotrivire ale unor nobili față de puterea centrală, reprezentată, în cazurile menționate, de către autoritățile camerale.

Și totuși, chiar în acești ani, ecourile răscoalei conduse de Horea, din anii 1784–1785, mai erau încă vii, și acționau ca un semnal împotriva abuzurilor nobiliare. Atitudinea amintită a stărilor se baza pe poziția lor privilegiată, care era ancorată încă în legislația vremii, dar nu era o manifestare deloc izolată a unei provincii periferice a Imperiului Habsburgic; aspecte precum comportamentul discreționar al nobililor ori aplicarea și necunoașterea suficientă a legilor au dus pretutindeni la rezolvarea trenantă a cazurilor și la o incidență crescută a tănuirii comorilor descoperite¹.

Legislația din perioada tereziană și iosefină a avut un caracter modern, fiind impusă prin intermediul autorităților centrale și al reprezentanților acestora; legile de bază ale Marelui Principat al Transilvaniei se bazau însă pe niște prevederi și fundamente de sorginte feudală, a căror continuitate a fost recunoscută prin Diploma Leopoldină, un act fundamental care marca debutul stăpânirii habsburgice în Transilvania. Cărțile sau culegerile de legi provinciale erau *Approbatae Constitutiones regni Transsilvaniae et partium Hungariae eidem adnexarum* (*Approbatae Constitutiones*), o culegere a edictelor dietale, provenind mai ales din secolele XVI–XVII, a căror emitere a început odată cu obținerea statutului de principat autonom, fiind permanent extinse cu noile texte adoptate de către Dietă; și *Compilatae Constitutiones* (secolul XVII), ele extinse în permanență prin „articolele novelare”. În continuare mai era în uz, conform Diplomei Leopoldine, și *Tripartitul lui Werbőczy*, vechea culegere a legilor ungare². Aprobatele, care erau principala culegere de legi provinciale, reglementau dreptul asupra comorilor găsite printr-un articol dietal mai vechi și prevedeau plata unei treimi din valoare către fisc, în baza mai vechiului „drept regalian asupra comorilor” (*Schatzregal*) exercitat de principe, deci implicit de către împărat (care era și Marele Principe al Transilvaniei) și autoritățile fiscale³; articolul de lege din Aprobate avea o formulare lapidară:

Despre găsirea unei comori. Dacă cineva găsește o comoară în hotarul său, este dator să predea o treime erariului fiscului; găsind aceasta în hotarul altuia, este dator a se înțelege cu stăpânul pământului; dacă și-o va însuși, să i se confişte comoara în întregime⁴.

Încă de la început, deci deja în epoca redactării Aprobatei, autoritățile țineau mult la un anume control asupra bunurilor de valoare găsite și la respectarea obligației plății părților cuvenite; mai mult, scoaterea aurului și a metalelor prețioase în afara granițelor era destul de strict reglementată, mai ales pentru preîntâmpinarea „lipsei

¹ Aceste lucruri reies cu prilejul identificării coifurilor antice de la Negau (Austria), în anul 1812; în acest caz, relativa lipsă de interes era fundamentată și de valoarea „camerală” redusă a acestora. Vezi Stephan Karl, *Der Fund der Negauer Helme aus der Perspektive „Central-Provincial”. Die Vorgeschichte zum k.k. Hofkanzleidekret vom 5. März 1812 zur Einlieferung aller Altertümer anhand der zeitgenössischen Schriftquellen*, în Ingo Wiwjorra, Dietrich Hakelberg (Hrsg.), *Archäologie und Nation: Kontexte der Erforschung „vaterländischen Alterthums”*. Eine Tagung zur Geschichte der Archäologie in Deutschland, Österreich und der Schweiz, 1800/1860, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, sub tipar.

² Dósa Elek, *Erdélyhoni jogtudomány*, Klausenburg, I. Könyv, 1861, p. 8.

³ Vezi Gheorghe Anghel, *Descoperiri de tezaur antice din aur în zona Munților Orăștiei menționate în cronicile medievale și documentele moderne*, în Aug. Lazăr, B. Deppert-Lippitz et al. (ed.), *Combaterea criminalității contra patrimoniului arheologic european*, București, Editura Lumina Lex, 2008, p. 337. Textul, concis și simplificat, al articolului din Aprobate diferă ca sens de reglementarea inițială oferită prin articolul dietal din anul 1571, această diferență constituind una dintre marile impedimente în înțelegerea fundamentului legal al chestiunii; acest aspect va fi evidențiat și studiat într-o viitoare analiză.

⁴ *Approbatae Constitutiones Regni Transsilvaniae & Partium Hungariae eidem Annexarum*, Claudiopoli, 1694, pars III, titulus LIV, art. I, p. 156.

aurului, a argintului și a banului bun în țară”, cum menționa articolul din Aprobate, legiferat în perioada 1694–1696; el prevedea confiscarea și o amendă de 200 de florini pentru scoaterea în afara țării a oricărui fel de aur, chiar dacă fapta era descoperită și dovedită ulterior⁵. Singura posibilitate efectivă era folosirea aurului în comerț, dar cu condiția ca, în schimbul aurului scos din țară, să se aducă vite sau alte mijloace de plată având o valoare echivalentă; desigur, cu condiția achitării tricesimei (a 30-a parte), care funcționa ca o taxă vamală și de la a cărei plată erau excluși nobilii⁶. O reglementare mai târzie menținea cele prevăzute în trecut, inclusiv cuantumul amenzii, interzicând însă și nobililor scoaterea oricărui obiect de aur sau argint, precum și a „banului bun” în afara țării cu orice scop; singura excepție admisibilă era cea de pe timp de război, când acest lucru era permis pentru evitarea nimicirii sau prădării unor bunuri⁷.

Normele privitoare la statutul unor categorii speciale de comercianți sunt și mai interesante și oferă detalii inedite asupra funcționării societății din acele vremuri. De pildă, pe baza unor reglementări mai vechi (aproximativ din anul 1770) care aveau menirea de a reduce comerțul cu aur, argint și mercur, comercianților greci și evrei nu le era permis să domicilieze în așezările miniere, putând locui doar la o distanță mai mare de 7 mile de acestea; erau atent supravegheați, ceea ce reiese și din actele de cercetare, care îi plasează în primele rânduri ale suspjecțiilor de tănuire⁸. În anul 1800, aceste reglementări mai erau în vigoare, iar Tezaurariatul insista asupra aplicării acestora⁹.

Situația spălătorilor de aur (*aurilotores*) era și mai interesantă¹⁰; chiar dacă în fapt cei mai mulți erau neorustici, oricine se putea îndeletnici cu spălarea nisipului aurifer din râuri, inclusiv pe terenurile terților, însă fără a produce pagube. În acest sens, trebuia obținută o licență de la o autoritate minieră, ce conferea toate drepturile care i se cuveneau unui miner; pe plan strict juridic, spălătorii de aur erau considerați „jobagi în numele principelui acestora”¹¹. Dacă exercitarea acestui drept era în fond individuală, în cazul neorusticilor el se acorda colectiv, scop pentru care trebuiau să se organizeze în asocieri, numite în documente și „companii”, conduse de către un „voievod” (vajda, Wojwode); și aveau voie să stea pe terenul unui terț doar atâta vreme cât se ocupau cu spălarea aurului. Numele spălătorilor de aur erau înscrise în registre speciale, iar aceștia trebuiau să depună un jurământ prin care se obligau să predea partea cuvenită fiscoi¹². Cota plătită de toți minerii, deci și de spălătorii de aur era de zece procente, însă pentru aceasta tot aurul obținut trebuia predat oficiului de preschimbare; nobilii puteau totuși să păstreze pentru ei o mică cotă-parte, dar nu aveau voie să o scoată din țară. Amenzile începeau de la 200 de florini (pentru scoaterea din țară), ajungând până la 500 (pentru neplata cotei de 10% către fisc)¹³.

În acea vreme, practic până la marile tezaure găsite în Munții Orăștiei, când se contura și un interes științific pentru valoarea imaterială a obiectelor găsite (în mod preponderent monede de aur), comorile erau văzute exclusiv din prisma valorii lor

⁵ *Approbatæ Constitutiones...*, Cluj, Editura Misztótfalusi, 1696, titulus XVI, art. I, p. 72.

⁶ *Ibidem*, art. II și III, p. 72–73.

⁷ *Ibidem*, art. V, p. 75.

⁸ Vezi înregistrările privind această problemă în indexul documentelor pentru anul 1800: ANR Cluj, fond Tezaurariatul Minier al Transilvaniei.

⁹ *Ibidem*, microfilm nr. 1073, cadrele 541–542, doc. nr. 422 din 23 decembrie 1800.

¹⁰ Pentru cele mai timpurii mențiuni, vezi Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 333–334.

¹¹ *Approbatæ Constitutiones...*, tit. XVI, art. IV, p. 74.

¹² Reglementarea inițială provine din anul 1747 (art. de lege nr. 8). Vezi Dósa Elek, *op. cit.*, vol. I, §. 174, p. 208–209.

¹³ *Ibidem*, p. 209–211. Vezi și *Approbatæ Constitutiones...*, tit. XVI, art. IV, p. 73–75.

bănești; cel mai important manual de drept al perioadei de până în anul 1848 descria comorile ca fiind „lucruri fără stăpân”, caracterizându-le în felul următor:

Sunt lucruri care nu se găsesc în proprietatea nimănui, dar sunt de așa natură încât permit concluzii legate de modul în care se aflau în posesie anterior, și care sunt amintite în mod expres ca și comori în legile noastre, fără ca să fie explicată natura materială a acestora. În mod normal sunt numite comori toate obiectele prețioase, confecționate de regulă din minereuri mai valoroase și pietre prețioase, care au fost ascunse de către proprietarul lor anterior, necunoscut, într-un perete sau îngropate în pământ. Comoara, chiar dacă peretele și pământul amintit sunt proprietăți, nu poate fi considerată o proprietate, fiindcă aceasta există fără știința proprietarului, dat fiind că dreptul de proprietate presupune exercitarea cu bună știință, și, așa cum este explicat în locul corespunzător, legea permite atât proprietarului, cât și găsitului și fiscului să aibă parte de aceasta, tratând-o ca pe un obiect, care nu se află în posesia proprietarului peretelui și al pământului, care, dacă ar fi așa, ar putea-o apăra în fața terților ca pe un beneficiu al proprietății sale¹⁴.

În practica autorităților, din perioada tereziană și iosefină, un rol important l-au avut culegerile de legi, ordine sau decrete emise de puterea centrală, pe ele bazându-se luarea deciziilor. Prevederile lor nu erau întotdeauna aplicabile și pentru Transilvania, fiind în general vorba despre ordonanțe emise pentru un teritoriu și o temă anume, cu toate că autoritățile încercau să le adapteze. Așa-numitul „cod terezian”, cu titlul mai extins „culegerea tuturor ordonanțelor cezaro-crăiești din 1740 până 1780” – era completat de prevederile similare din perioada împăratului Iosif al II-lea –, avea în general un caracter neunitar, mai ales din cauza fundamentelor legale diferite pe baza cărora funcționau diferitele țări ale Coroanei. Intenția era aceea de a uniformiza acel corp de legi, dar și de a extinde unele prevederi din țările ereditare ale Coroanei asupra celorlalte teritorii. Practica uzuală a autorităților în chestiunea găsirii comorilor, bazată pe prevederile legale și pe experiența câștigată din cazurile anterioare, era sintetizată într-un decret aulic din 25 octombrie 1771, în formula următoare:

O comoară descoperită întâmplător va fi împărțită în trei părți, dintre care una va reveni erariului, a doua proprietarului terenului, iar a treia parte găsitului, anume când acesta din urmă declară imediat și fidel comoara găsită în cuantumul ei integral, și nu și-o însușește cu rea-credință, o tănuiește sau ascunde. În aceste cazuri însă, în care o astfel de comoară nu este declarată, este reținută sau tănuită cu rea-credință de către găsit, partea cuvenită acestuia va reveni ori în totalitate, ori în parte, în funcție de aprecierea circumstanțelor, celui care anunță sau denunță, iar în cazul în care nu există vreun denunțator, iar găsirea comorii a devenit cunoscută pe altă cale, treimea rămasă astfel va reveni în părți egale stăpânului de pământ și erariului¹⁵.

Pentru a ilustra și mai bine reglementările și jurisprudența existente la acea vreme, mai pot fi amintite și alte decrete aulice; de pildă, un decret din februarie 1776 stipula că monedele vechi ce se vor găsi vor trebui trimise întotdeauna la Curte, referindu-se însă inițial la cele găsite pe teritoriul provinciilor ereditare ale Coroanei¹⁶. Acest gen de

¹⁴ Dósa Elek, *op. cit.*, partea a II-a, secțiunea 142, p. 174.

¹⁵ *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung*, Sechster Band, Wien, 1786, S. 421 §. 1351. Vezi și Stephan Karl, *op. cit.*, [p. 10].

¹⁶ *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze...*, Siebenter Band, Wien, 1786, §. 1764 din 24 februarie 1776.

obligație a fost ulterior extinsă și inclusă în Codul Civil (ABGB) din anul 1811, însă care va fi introdus în Transilvania abia în 1853. Procedurile valabile în aceste cazuri sunt expuse într-un decret aulic, bazat pe legile transilvănene, emis la 2 decembrie 1800:

Conform prevederilor Legilor Aprobate partea 3 titlul 54 articolul 1, în fiecare caz în care se găsește o comoară îngropată, se va plăti o treime către erariul fiscoi, iar în cazul în care o astfel de comoară nu este declarată și este însușită, aceasta va fi luată în întregime de la găsit. Dat fiind că această lege face prevederi generale și nu face deosebire între valoarea mai mare sau mai mică a comorii găsite, astfel, găsitul este obligat să declare și să dezvăluie în mod fidel o astfel de comoară găsită fiscoi regal sau celui mai apropiat funcționar fiscal sau cameral; dacă nu îndeplinește această obligație, întreaga comoară, indiferent dacă este de valoare mare sau mai mică, va fi confiscată de la găsit, din aceasta fiind plătită și treimea cuvenită denunțatorului; dacă însă găsitul însuși anunță descoperirea comorii, aceasta, dacă nu atinge valoarea de 150 de florini, îi va fi lăsată în posesie în întregime, conform prealabelor ordonanțe, fără a se scădea cota-parte a fiscoi, și doar dacă una sau alta dintre obiecte ar fi de folos Cabinetului imperial și regal de monede și medalii, valoarea acestora, stabilită de către oficiul monetar imperial și regal, va fi plătită găsitului, iar obiectele se vor livra amintitului Cabinet; dacă valoarea comorii găsite și declarate de către găsit atinge sau depășește 150 de florini, atunci, în virtutea legilor amintite, o treime se va acorda erariului fiscoi, celelalte două treimi vor fi lăsate găsitului și proprietarului de pământ, după plata eventualelor obiecte considerate de folos pentru Cabinetul imperial și regal de monede și medalii. Aceste prevederi vor fi de urmat în viitor în mod precis de către fiscoi regal și vor fi comunicate ca linie directoare părților respective din întreaga țară¹⁷.

Pentru ilustrarea modului în care au decurs demersurile autorităților transilvănene în contextul identificării unor comori, la cumpăna secolelor XVIII și XIX, vom oferi câteva cazuri descoperite în arhive¹⁸.

Unul dintre tezaurele mai însemnate din acea vreme a fost cel găsit la Gilău, constând într-un număr mare de monede romane de argint; descoperirea s-a făcut în două rânduri, în vara anului 1799; autoritățile au intervenit pe baza unui ordin imperial din 4 iunie 1799, întreprinzând, la finele aceleiași luni, un interogatoriu al tuturor celor implicați. Întrebările puse se refereau la locul și modul găsirii monedelor, la protagoniști și cantitățile identificate, la soarta monedelor găsite și la eventualitatea ca o parte a monedelor să fi rămas asupra găsiturilor. Din textele acestor interogatorii aflăm că tezaurul a fost găsit cu cinci săptămâni înainte, în timp ce se plivea grădina cu fasole a administratorului domenal Johann Deák, dezgropându-se cam șaptezeci de monede, pe care primul găsit le-a arătat unui comerciant grec, care i-a schimbat în monedă curentă. În momentul în care ceilalți au continuat să caute, au fost văzuți de administrator, care le-a luat monedele găsite; dar ei au mai căutat și găsit și altele în zilele următoare, pe acestea împărțindu-le între ei. În cele din urmă, primul găsit, Mitru Szutsman, a ajuns la Cluj cu o cantitate mare de monede, pe care a vrut să le schimbe la un bijutier; cel din urmă, ajutat de un funcționar, i-a întins o capcană pentru a ajunge la toți banii găsiți atunci¹⁹. Ca de obicei în astfel de cazuri, interogatoriile au

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár-Országos Levéltár (MNL-OL) [Arhivele Naționale ale Ungariei], F 200, doc. nr. 6629/1800, f. 1.

¹⁸ În cadrul proiectului nostru, au fost efectuate cercetări asupra mai multor cazuri de găsire a unor comori, dând atenție investigațiilor efectuate în epocă; despre aspectele teoretice ale chestiunii cât și despre cazurile analizate, echipa proiectului a pregătit mai multe studii care vor apărea în viitorul apropiat.

¹⁹ Vezi protocoalele interogatoriilor în MNL-OL, F 200, doc. nr. 4887/1799, f. 5 și urm.

revelat cum diferite cantități din piesele acestui tezaur fuseseră valorificate, date mai departe, schimbate în monedă curentă sau în produse. Investigația a fost promptă, încă înainte de efectuarea interogatoriilor apărând doi administratori de la Cluj (ai domeniilor Eszterházy de care aparținea și grădina respectivă) care i-au arestat pe primii găsitori, pentru a încerca să recupereze toate monedele.

Administratorul domenal Johann Deák a fost, la rândul său, interogat, admitând că luase câteva monede, care însă nu ajungeau la valoarea de a fi considerate o comoară, afirmând că nu le va preda fiindcă i se cuvenea oricum o treime din tezaurul găsit; în cele din urmă, administratorii domeniali ai familiei Eszterházy au reușit să recupereze o cantitate mare din acesta. După încheierea cercetării, Tezaurariatul a solicitat funcționarilor domeniali, dar și în mod personal contelui Johann Eszterházy, să indice și să predea toată cantitatea de monede găsite pentru a se putea urma procedura legală. Contele, care avea un drept de inscripțiune (*jus inscriptitium*) asupra opidului Gilău și era, precum numeroși aristocrați din acea vreme, un pasionat colecționar de antichități, a luat atitudine la 23 decembrie 1799, afirmând că dorește să păstreze tezaurul, care i se cuvine; promitea însă că va achita fiscoi treimea cuvenită în monedă curentă²⁰. Interesul, atât al contelui, cât și al autorităților, nu era legat numai de valoarea materială a monedelor ci și de valoarea lor de colecție, dat fiind dreptul de preemțiune asupra acestora exercitat de către Cabinetul imperial de antichități din Viena. Dintre cele 615 monede recuperate de către autorități și trimise de către Tezaurariat la Viena, Cabinetul a reținut 205 – practic treimea cuvenită fiscoi – ca fiind deosebit de interesante; și era, desigur, dornic să obțină și restul acestui tezaur, aflat în posesia contelui și administratorilor săi. Autoritățile considerau, din start, că tezaurul ori atingea, ori depășea valoarea de 150 florini, deci era o comoară; și că găsitorii, neprocedând conform legilor, nu erau îndreptățiți să se bucure de cuantumul cuvenit. Și considerându-se că Johann Eszterházy acționează contrar legilor, a fost ulterior somat, prin intermediul unui decret al Camerei aulice, să predea partea sa fiscoi²¹. Inițial, acesta s-a apărat cu argumentul că valoarea comorii nu depășește 150 fl., la care autoritățile au răspuns prin reiterarea obligațiilor legale: tezaurul trebuie predat oricum, valoarea fiind stabilită de către oficiul monetar, nu de către găsit²². Mai mult, contele a încercat să-și obțină treimea și din restul monedelor aflate la fisc, prin plata contravalorii în monedă curentă, folosindu-se și de lacuna legislativă ivită prin lipsa unei precizări: cotele trebuiau plătite în monedă curentă sau în natură, deci în părți dintr-un tezaur găsit? Autoritățile au criticat dur demersurile contelui, afirmând că toți supușii împăratului sunt obligați să respecte legea și să contribuie inclusiv la creșterea faimei și a colecțiilor Cabinetului de antichități, în mod contrar considerându-se că împiedică punerea în aplicare a ordinelor monarhului; totodată însă, contele era asigurat că, dintre monedele ce le va preda, cele care nu aveau să fie necesare Vienei îi vor fi returnate.

O altă discuție din cadrul acestui caz a fost cea legată de natura posesiunii contelui Eszterházy, care era un „bun înscris” (*jus inscriptitium*); și care, precum multe alte chestiuni de fond ale legilor transilvănene, nu era îndeajuns detaliată, integrabilă în noul sistem al stăpânirii austriece; și pentru a cărei încadrare nu existau analogii. Proprietatea aparținea, în fond, fiscoi, fiind „înscrisă” pentru o anume sumă și

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. 4887/1799, f. 18.

²¹ Vezi decretul nr. 318 din 8 aprilie 1800: MNL-OL, F 200, nr. 2702/1800.

²² Österreichisches Staatsarchiv [Arhivele de Stat ale Austriei], Finanz- und Hofkammerarchiv [Arhiva financiară și a Camerei Aulice], Siebenbürger Camerale, r. nr. 331, fol. 203r.–204v.

perioadă de timp posesorului, fapt care putea modifica situația treimii cuvenite proprietarului, dat fiind că acesta nu ar fi fost posesorul inscripțiunii; în cadrul discuțiilor pe această temă din cadrul Tezaurariatului, s-a luat în considerare și faptul că, în virtutea legilor privind comorile, conta mai mult dacă posesorul inscripțiunii acționa ca un veritabil proprietar (*proprietarius fundi* sau *dominus terrestralis*, conform reglementărilor din Aprobate); în orice caz, dilema a fost trimisă către forurile superioare pentru luarea unei decizii²³. Ulterior, din lipsa unui răspuns sau a unei acțiuni din partea contelui, soluționarea întregii chestiuni s-a întins pe mai mulți ani, datorită poziției privilegiate a lui Eszterházy.

Alte cazuri, survenite tot în acești ani, relevă și ele aceleași aspecte, legate de caracterul neclar al legislației sau al naturii juridice a unor litigii și, în cele din urmă, dificultățile găsirii unei soluții corecte. În 1799, un locuitor din Abrud, Ignaz Follinus, a găsit într-o pădure trei monede poloneze de argint, pe care le-a anunțat și predat legal autorităților; valoarea acestora a fost stabilită la 112 fl. și 14 creițari, neconstituind o comoară în sens legal și nici interes pentru Cabinetul imperial; erau topite în cele din urmă, iar găsitorul despăgubit²⁴. Faptul că în documente ulterioare apare că a fost vorba de monede de mai multe feluri a determinat tezaurariatul să ceară oficiului monetar să respecte cu strictețe legea în viitor, în special în privința trimeriei imediate a obiectelor găsite către Tezaurariat, care le remitea apoi către Viena²⁵.

Un tezaur mult mai cuprinzător a fost găsit, în același an 1799, în pivnița unui locuitor din Câlnic, cuprinzând și monede de aur mai recente, cu o valoare totală de 804 florini și 28 creițari. Și în această situație, autoritățile camerale s-au confruntat cu mai multe dificultăți, atunci când a reieșit că ar fi fost mai mulți găsitori și că, din cauza naturii juridice speciale a pământului crăiesc, aceștia puteau primi doar o treime din valoare, cea cuvenită găsitului, nu și partea cuvenită proprietarului, care îi revenea astfel tot fiscului²⁶. Acest lucru a fost clarificat din punct de vedere juridic destul de târziu și se adaugă dificultăților constante în determinarea naturii proprietăților imobiliare și a drepturilor asupra acestora din acele vremuri de reșezare a acestor raporturi. Și în acest caz, cercetările, efectuate conform legilor în vigoare de către canceliștii fiscali, au adus la lumină comportamentul neadecvat al găsitului Paul Gross, care dăduse obiecte din tezaurul descoperit altor persoane, nepredându-le Camerei în totalitatea lor. Modul în care oficiul monetar a acționat, topind monedele înainte de a le trimite Tezaurariatului și depășindu-și astfel atribuțiile, a determinat reacția acestuia, care a ordonat oficiului monetar să afle cele necesare în cel mult trei zile și să nu se mai „amestece în viitor în chestiunea comorilor găsite”²⁷. Oficiul monetar a admis că indicase primele detalii pe baza informațiilor obținute „din auzite”; și că doar ulterior au devenit cunoscute detaliile, inclusiv faptul că tezaurul conținea 119 ducați ungurești, probabil lipsiți de interes pentru Cabinetul de la Viena; în cele din urmă, oficiul monetar a promis că va acționa în viitor conform legilor²⁸.

²³ Vezi protocolul Tezaurariatului din 14 decembrie 1800: MNL-OL, F 200, nr. 6425/1800.

²⁴ ANR Cluj, fond Tezaurariatul Montan al Transilvaniei, Index Protocol nr. 183, 28, Protocolul ședinței din 10 iulie 1799, înregistrarea nr. 1524.

²⁵ *Ibidem*, microfilm nr. 1037, cadrele 520–530, doc. nr. 5102/99 și 263/1800; *ibidem*, Index protocol nr. 189, ședința a 8-a din 20 februarie 1800, înregistrarea nr. 380.

²⁶ *Ibidem*, Index protocol nr. 189, ședința a 13-a din 27 martie 1800, înregistrarea nr. 663.

²⁷ *Ibidem*, vezi referința indexului alfabetic al anului 1800 la documentul nr. 1992/1800 (documentul lipsește).

²⁸ MNL-OL, F 200, nr. 542/1800, f. 10–15.

În vara anului 1800, cu ocazia renovării bisericii din Călnic, au fost găsite „bucăți de arme antice, săgeți, inele, un zăvor din alamă aurită, o învelitoare de lance din fier, ruptă”; fiind rarități, au fost trimise la Viena, fără a fi evaluate (practic, valoarea consta în caracterul lor de raritate). O bucată de aur „în formă de sârmă” însă, evaluată la peste 69 de florini, nefiind tezaur ci „o descoperire norocoasă”, a fost topită și contravaloarea achitată în întregime găsitului, Nicolae Muntean, care descoperise obiectul în timp ce pescuia.

Un alt caz interesant care aduce în discuție chestiunea delațiunii, atât de frecventă în cazul găsirii comorilor, s-a derulat în satul Elciu din comitatul Dăbâca. Un tânăr, minor, Mitru a lui Maței, a găsit o comoară în valoare de 35 fl. și 52 cr., însă a ascuns-o, împreună cu ceilalți membri ai familiei, fiind ulterior denunțat de un negustor, care și-a solicitat treimea cuvenită de la autorități. Oficialii au stabilit că, pe baza valorii, obiectele nu alcătuiau o comoară; au fost confiscate de la găsitori, plătinându-se treimea valorii către negustorul delator²⁹.

Alte cazuri, ale unor comori destul de însemnate, aflate la Certeju și Sebeșel, în decembrie 1800, relevă din nou rolul jucat de către nobilii implicați. În primul caz, un negustor de cărbune a găsit 461 de monede considerate a fi „romane” de către oficiile camerale; dintre ele, 159 au fost reținute de către Cabinetul de antichități. Din a doua descoperire, constând în 10 monede, au fost reținute șapte bucăți, găsitorii fiind despăgubiți conform prevederilor legale. Cercetările ulterioare, făcute atât la nivelul oficiilor camerale, cât și la cel al autorităților comitatense au evidențiat că proprietarul funciar a intervenit în acest caz, luând asupra sa unele monede, făcând el însuși selecția celor remise Camerei; așadar, o acțiune asemănătoare celeia de la Gilău. Și de această dată, Camera aulică (Hofkammer) a reacționat prompt, considerând că nu proprietarul pământului trebuie să facă selecția obiectelor găsite, acestea trebuind trimise în integralitatea lor la Viena; criticat era și Tezaurariatul, pentru ezitarea de a interveni contra nobilului în cauză, care însă nu este numit în documente³⁰.

Datorită numeroaselor cazuri de comori găsite, de regulă, de către localnici, în contextul unei legislații încă neclare, s-a conturat totuși o procedură relativ unitară în acest sens; dar care nu ajunsese la perfecțiune, așa cum o va dovedi, peste puțină vreme, investigarea comorilor descoperite în Munții Orăștiei³¹. Caracteristică perioadei de consolidare a stăpânirii habsburgice în Transilvania era coexistența a două sisteme conform cărora acționau autoritățile: pe de o parte, legile vechi ale țării, cuprinse în marea lor majoritate în Aprobate și Compilate, care erau însă lacunare și neadaptate deseori realităților curente, iar pe de alta, ordinele sosite de la Viena care trebuiau puse în practică întocmai de către diferitele oficii. A fost vorba de subsidiaritatea unor prevederi, evidențiată prin modul în care un articol foarte concis din Aprobate, privitor la procedura în cazul găsirii unei comori – care se baza pe o decizie dietală mult mai veche dar preluată trunchiat –, a fost completat, pe calea unui decret aulic, cu prevederea limitării valorii la 150 fl. Se crea și un lanț al oficiilor cu precizarea atribuțiilor fiecăruia, care, inițial, nu a fost clar (oficiile monetare, oficiile de preschimbare a aurului, Tezaurariatul cameral și montanistic, autoritățile comitatense, oficiile fiscale etc.). Interacțiunea dintre acestea ne relevă și felul în care lua naștere un stat modern, cu toate autoritățile, procedurile și, nu în ultimul rând, cu birocrăția aferentă, care genera numeroase documente în legătură cu fiecare caz abordat.

²⁹ *Ibidem*, microfilm nr. 1071, cadrele 367–377, doc. nr. 205/1801; MNL-OL, F 200, nr. 6629/1800, f. 3–5.

³⁰ ANR Cluj, fond cit., microfilm nr. 1093, cadrele 0074–0078, doc. nr. 2230/1801.

³¹ Zsigmond Jakó, *Cercetări arheologice la cetatea Grădiștea Muncelului 1803–1804*, în AMN, III, 1966, p. 103–120.

THE JURIDICAL STATUS OF FOUND OBJECTS
AT THE BEGINNING OF THE 19th CENTURY.
THE LAWS REGARDING THE FOUND OBJECTS AND THEIR PRACTICE
(Summary)

Keywords: Transylvania, treasures, found objects, legislation, legends.

In Transylvania, one of the most interesting events at the beginning of the 19th century was a series of antique gold coin findings, which meant for the imperial and royal administration a new bureaucratic and legal burden. At that time, despite of other historical founds and disperse laws, existed a lack of practice and clear regulations, in a complex situation dominated by several institutions with unclear attributions and the higher institutions in Vienna. During this time, the multitude of archive documents and historical, less used laws shows us how a juridical practice regarding the treatment, mostly the ownership of treasures developed, through unclear or even conflicting situations between institutions and people representing them. This study tries to analyze some aspects of these developments also by highlighting quotes from older or newer law texts, adding the very interesting aspects of the mentalities of those times, represented by narratives and legends about treasures, which survived until today.

LAURA STANCIU*

RELAȚIA DINTRE MITROPOLIA DE EZSTERGOM ȘI BISERICA ROMÂNĂ UNITĂ DIN TRANSILVANIA: EPISODUL DIN 1850**

Subordonarea Eparhiei de Făgăraș Mitropoliei de Esztergom

În secolul XVIII structura instituțională a Bisericii Unite a rămas neschimbată¹, grație unor episcopi ca Petru Pavel Aron și Grigore Maior, care au reușit conservarea nealterată a individualității Bisericii Unite în relația cu Scaunul pontifical de la Roma și cu cel primațial de la Esztergom. De pildă, martorii în procesul canonic al episcopului Aron (10–11 octombrie 1752) credeau eronat că dieceza de Blaj depindea direct de Sfântul Scaun și că nu era sufragana altei Biserici². De asemenea, diploma de numire a episcopului Maior (27 octombrie 1772) nu făcea nici o referire la subordonarea episcopului greco-catolic față de arhiepiscopul primat de Esztergom și nici privitoare la existența teologului iezuit lângă episcopul unit. Mai mult, episcopul greco-catolic de Blaj, Grigorie Maior, a fost acuzat că soluționează ilegal cauze matrimoniale care sunt de competența Mitropoliei de Strigoniu, iar printr-o scrisoare din 31 octombrie 1781 i se reamintea acestuia faptul că Episcopia greco-catolică din Blaj era subordonată Mitropoliei din Strigoniu³. Abia în 1783, odată cu procesul canonic al noului episcop Ioan Bob, declarațiile martorilor precizau că Eparhia de Făgăraș este subordonată canonic față de Arhiepiscopia de Esztergom⁴.

Pe parcursul secolelor XVIII și XIX, scopul urmărit deopotrivă de Roma și de Esztergom a fost întărirea identității confesionale catolice pe linia postridentină.

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie și Filologie, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

** Varianta engleză a studiului cu titlul *The Antidote of Conflicts. Institutional Dialogues in the Age of Unilateral Claims. The 1850 Episode*, a apărut în revista „Brukenthalia. Romanian Cultural History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei”, 5/2015, p. 701–712.

¹ Despre specificul, istoria și structura Bisericilor Unite Greco-Catolice, vezi Péter Szabó, *A keleti egyházak szentségi joga – összehasonlító bemutatás*, Nyíregyháza, 2012, *passim*; iar despre rolul Bisericilor Unite Greco-Catolice și raportul lor cu Biserica Romano-Catolică din Ungaria, vezi István Pirigyí, *A magyarországi görögkatolikusok története I–II*, Nyíregyháza, 1990, *passim*.

² Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (editori), *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744–1754)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009, documentul nr. 447 (10.10.1752 – 23.11.1754), p. 288–293.

³ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Alba, fond Mitropolia Română Unită Blaj. Arhiva Generală, documente neînregistrate (în continuare, ANDJA, fond MRUB, Arhiva Generală – doc. neîn.), nr. fond 48, nr. inv. 325, 82/1781, octombrie 31.

⁴ Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, p. 183, 185–186.

Urmărind consolidarea Unirii religioase și dezvoltarea catolicismului în rândul românilor, atenția era acordată educației preoților; sprijinul pentru întărirea școlilor și susținerea îmbunătățirii situației financiare a clerului. Direcțiile de acțiune enumerate au fost desigur dublate de rapoartele regulate, obișnuite, de subordonare ierarhică specifică lumii catolice, pentru rezolvarea punctuală a problemelor curente ivite în guvernarea Bisericii. În cadrul acestora, un loc aparte l-a ocupat discuția legată de forurile de apel în cazul instanțelor de judecată ecleziastică. În disciplina răsăriteană, tribunalul de primă instanță era atributul forurilor de judecată protopopiale, instanța a doua, apelul, căzând sub incidență episcopală, iar instanța supremă era de competența Scaunului pontifical. Orice modificare adusă acestei reguli leza tradiția și disciplina ecleziastică răsăriteană a Bisericii Greco-Catolice, de aceea greco-catolicii din Transilvania s-au opus oricăror schimbări⁵. Odată cu introducerea instituției consistoriului episcopal (1807), în timpul episcopatului lui Ioan Bob, acesta a devenit forul de primă instanță, iar forul de apel revenea competenței consistoriului Arhiepiscopiei de Esztergom⁶. Chiar dacă situația era valabilă și anterior, în timpul episcopilor uniți Pataki și Klein⁷, ea s-a manifestat mai ales în timpul desfășurării procesului lemenian (1843–1846)⁸. La decizia Romei, instanța de apel a revenit consistoriului Arhiepiscopului de Esztergom, situație ce s-a menținut și în urma Conciliului Vatican I (1869–1870), când dreptul de a III-a instanță a devenit apanajul arhiepiscopului de Esztergom, iar apelul de a II-a instanță era atributul episcopului de Oradea⁹. De fapt, competențele Consistoriului episcopal în conducerea administrativă a Diecezei de Făgăraș au fost stabilite de către Iosif al II-lea, în 12 decembrie 1781. Printre altele, decretul iosefin mai introducea dreptul de jurisdicție și obligația instituirii vicarului de către aceeași Arhiepiscopie de Esztergom, în situația sedisvacanței Episcopiei de Făgăraș¹⁰, așa cum s-a întâmplat în anul 1830 sau în anul 1848.

În vederea stabilității și întăririi Unirii, Mitropolia de Esztergom avea în sarcină intermedierea rezolvării punctuale a situațiilor ivite prin apelul la puterea spirituală (Roma) și la cea seculară (Viena), de pildă, în cazul organizării sinoadelor electorale (1830, 1850). Un alt exemplu poate fi cel înregistrat în 9 aprilie 1831, când episcopul Ioan Lemeni îi scria primatului Alexandru Rudnay, cerându-i sprijinul în fața Comitatului Hunedoara în soluționarea tensiunilor confesionale dintre uniți și neuniți în Hațeg¹¹. De obicei, medierea făcută de Arhiepiscopia de Esztergom se referea la cazurile obișnuite privitoare la organizarea proceselor canonice sau la intermedierea obținerii confirmării papale. Au existat și situațiile speciale legate de obținerea dispenselor matrimoniale¹² sau chiar extraordinare, cum a fost aceea referitoare la

⁵ Greta Monica Miron, „... poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...” *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 172; Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 116–119; Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I*, traducerea textelor din limba latină: Alexander Baumgarten, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 118, 143, 163.

⁶ Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 269; Ciprian Ghișa, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni: 1832–1850*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, p. 328–329.

⁷ Ciprian Ghișa, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș*, p. 329–330.

⁸ Daniela Deteșan, *Dosarul procesului lemenian*, vol. I, traducerea Vasile Rus, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2007, *passim*.

⁹ Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *Biserica Română Unită*, p. 112–118, 163, 215.

¹⁰ Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 182.

¹¹ Ciprian Ghișa, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș*, p. 328–329.

¹² *Ibidem*, p. 322.

procesul lemenian, când arhiepiscopul Kopácsy a jucat un rol activ pentru calmarea situației ivite (decembrie 1843)¹³. Desigur, primatul de Esztergom mijloca relațiile interecleziale cu celelalte episcopii sufragane din jurisdicția sa și se îngrijea de luarea în dezbateră conferințelor episcopale (1850) și a sinoadelor naționale din Ungaria (cum a fost cel din 1822 sau cel care trebuia să se desfășoare în anul 1848, dar care nu a mai avut loc) și a problemelor greco-catolicilor ardeleni.

Felul în care funcționa subordonarea ierarhică dintre Mitropolia de Esztergom și Episcopia de Făgăraș se poate vedea cu ocazia conciliului general de la Bratislava (8 septembrie – 16 octombrie 1822), la care au participat reprezentanți ai Bisericilor din Ungaria, Croația, Serbia și Transilvania, precum și reprezentanții diferitelor ordine călugărești, delegați ai școlilor, un număr total de 80 de persoane¹⁴. Reprezentanții Bisericii Unite din Transilvania care au participat la dezbaterile sinodului au fost Dimitrie Caian junior (ca delegat al episcopului Ioan Bob), Samuil Vulcan, episcopul de Oradea, și Mihail Muntean, delegatul capitolului orădean¹⁵.

Dacă vom compara dezbaterile și deciziile sinodului român diecezan din 1821, organizat în vederea convocării acestui conciliu, vom constata că deciziile luate la Blaj au fost compatibile discuțiilor sinodale și hotărârilor formulate în cele cinci comisii de lucru ale conciliului de la Bratislava, din 1822. Ne referim la aspectele legate de îndatoririle episcopilor, la problema moralității clerului, a reînnoirii moralei sociale, a organizării școlilor și a seminariilor teologice, a reformei ordinelor călugărești și a tribunalelor ecleziastice. Îmbunătățirea stării materiale a clerului, precum și necesitatea traducerii imediate a Scrierilor Sfinte și a Bibliei în limbile naționale au fost alte preocupări urmărite atent în epocă și prezente desigur în dezbaterile conciliului¹⁶. Interesul pentru situația financiară a clerului era o constantă a vremii, așa cum putem vedea din memoriile trimise primatului de Esztergom de către vicarul foraneu al Silvaniei, Alexandru Șterca Șuluțiu, revendicări susținute atunci și de episcopul Ioan Lemeni (25 septembrie 1839, 3/15 iunie 1840, 5/17 octombrie 1840, 18 februarie/2 martie 1842 sau 31 martie/12 aprilie 1843). Greco-catolicii solicitau intervenția primatului pe lângă împărat pentru îmbunătățirea salariului vicarului și un sprijin financiar pentru ridicarea bisericii și a casei vicariale¹⁷. De asemenea, este interesantă solicitarea episcopului Lemeni privitoare la traducerea textelor liturgice, în limba maghiară, în Odorheiul Secuiesc, în condițiile în care, prin Unire, românii au păstrat pe lângă tradițiile și ritul oriental și limba proprie în biserică. Răspunsul primatului (16 mai 1841) preciza că traducerea cărților liturgice în limba maghiară se va face doar în folosul celor care nu cunosc limba română și doar pentru cei care locuiesc printre acatolici, pentru a nu deveni apostoli¹⁸.

¹³ Daniela Deteșan, *Dosarul procesului lemenian, passim*; Ciprian Ghișa, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș*, p. 324–325.

¹⁴ Pentru prezentarea detaliată a sinodului, vezi Hermann Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914/ig.*, în „Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae”, 1, München, Aurora, 1973, p. 400–406; Oana Bodea, *Un timp al schimbărilor. Renașterea națională a popoarelor din Europa centrală în Aufklärung și Vormärz. O istorie comparată*, București, Editura Rao, 2011, p. 305–306.

¹⁵ Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 290.

¹⁶ Oana Bodea, *Un timp al schimbărilor*, p. 306–308.

¹⁷ Ciprian Ghișa, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș*, p. 195, 218, 331.

¹⁸ *Ibidem*, p. 331–333.

A avut relația de subordonare instituțională dintre Esztergom și Blaj vreun efect asupra identității greco-catolice din Transilvania?

Dacă pentru secolul XVIII, din cauza surselor precare, nu putem să formulăm un răspuns foarte precis, înmulțirea documentelor de la mijlocul secolului XIX ne permite formularea unui. Cu toate acestea, putem menționa o implicare a Strigoniului în Transilvania, la mijlocul veacului XVIII. Efect al politicii de toleranță religioasă promovată de Viena, prin edictul emis de Maria Tereza în 13 iulie 1759, dar și ca urmare a intensificării mișcării anticatolice conduse de călugărul Sofronie, în anul 1764 arhiepiscopul latin de Strigoniu recomanda episcopului unit ardelean clemență pentru românii de religie ortodoxă care au fost persecutați¹⁹. Debutul secolului XIX aduce cu sine o tot mai accentuată tendință a Statului de a se amesteca în treburile Bisericii. După o lungă perioadă de instabilitate din cauza războaielor napoleoniene, odată cu pacea semnată, la Viena, în 1815, Arhiepiscopul de Esztergom și Primatul Ungariei, Alexandru Rudnay (1819–1831)²⁰, și-a propus reorganizarea Bisericii. În acest scop, s-au demarat pregătirile pentru organizarea conciliului general al Regatului maghiar. Chestiunile supuse dezbaterii de către Primat, ce urmau a fi discutate în sinoadele diecezane sau arhidiecezane, erau sintetizate în opt puncte²¹. Astfel, și în Transilvania, din ordinul ierarhului său de la Esztergom, episcopul român unit Ioan Bob a convocat, prin circulara din 21 august, sinodul diecezan, la Blaj, în 15/27 septembrie 1821²². Conform protocolului sinodului, la adunarea ce urma să răspundă chestiunilor solicitate de către „prealuminatul principe și primat”²³ au participat, în ordine, canonicii capitulari și vicarii foranei, secondați de protopopi, inspectori și de reprezentanții clerului eparhial, așezați în ordinea vârstei.

Problemele dezbătute în sinod, începând cu ședința din ziua a doua (16 septembrie), în cadrul comisiilor de lucru (formate din vicarii foranei și ceilalți arhidiaconi din eparhie) au avut drept obiectiv central *întărirea Unirii*. Se făcea o analiză de context și se constata: „coruperea moravurilor și a disciplinei bisericești”, ambele datorate ignoranței și a superstițiilor ce domneau între români în privința credinței creștine²⁴; situația era agravată de lipsa școlilor și de numărul redus al preoților învățați, fapt ce continua să periclitizeze „sfânta Unire”. Ședința a treia, prin dezbaterile prevederilor rescriptului imperial nr. 5807, din 27 decembrie 1816, privitoare la *congruă*, porția canonică și numărul de familii necesar pentru constituirea unei parohii unite, discuta situația stării materiale a clerului unit, în raport cu starea materială a clerului catolic. Această realitate periclita starea Unirii din provincie, vulnerabilizată de atacurile neuniților, motiv pentru care sinodul solicita Maiestății Sale modificarea punctelor din rescript²⁵.

Sinodul a dezbătut și a răspuns solicitărilor formulate de Primatul maghiar doar în privința punctelor referitoare la îndreptarea moravurilor clerului, la reinstaurarea

¹⁹ ANDJA, fond MRUB, Arhiva Generală – doc. neîn., nr. fond 48, nr. inv. 325, 4/1764, 17 martie.

²⁰ Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. I–II, Innsbruck, 1885, p. 671–672.

²¹ *Ibidem*, p. 671; Octavian Bârlea, *Ex Historia Romena: Ioannes Bob Episcopus Fagarasiensis (1783–1830)*, Frankfurt/Main, 1948, p. 233.

²² Ioan Bălan, *Fontes Iuris Canonici Ecclesiae Ruminae*, Roma, Tipografia Poliglota Vaticana, 1932, în *Codificazione canonica orientale. Fonti. Fascicolo X. Disciplina bizantina. Rumeni. Testi di diritto particolare dei Rumeni*, Roma, Tipografia Poliglota Vaticana, 1933, p. 79–80; Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 284–285.

²³ ANDJA, fond MRUB, Arhiva Generală – doc. neîn., nr. 10/1821, f. 1r.

²⁴ *Ibidem*, f. 3r.–4r.

²⁵ *Ibidem*, f. 5r.–8v; Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 285–286.

disciplinei ecleziastice și la uniformizarea învățământului teologic. Sinodali români găseau originea degradării moravurilor în sărăcia și ignoranța clerului secular și regular tânăr. De aceea, pentru o mai bună monitorizare a moravurilor și pentru îmbunătățirea formației clericilor, care trebuiau mai bine selectați²⁶, adunarea propunea: 1) transferarea la Cluj a seminarului catolic din Alba Iulia și a celui greco-catolic din Blaj, dar cu păstrarea organizării instituționale distincte și a ritului specific fiecăruia; 2) reinstituirea stipendiilor (burselor de studii) acordate tinerilor prin Fundația *Janiana* la Viena²⁷; 3) restaurarea ordinului bazilitan, care „să se ocupe de tinerimea școlară și să ajute episcopul în administrarea diecezei”²⁸; 4) respectarea disciplinei în gimnaziul de la Blaj, unde profesorii trebuiau să se îngrijească de respectarea ritului grec și să explice tinerilor diferența dintre ritul grec și cel latin²⁹. Rămân definitorii aceste decizii pentru stăruința sinodalilor uniți de a păstra individualitatea Bisericii lor în raport cu catolicismul și hotărârea sinodalilor de a consolida Unirea³⁰.

În noul context politic configurat de politica de restaurație de după Revoluția franceză din 1830 și de recrudescența naționalismului maghiar din Ungaria, urmașul episcopului Bob, episcopul unit Ioan Lemeni (1832–1850), a convocat un sinod ordinar în anul 1833 și unul extraordinar în 1838. La vârful ierarhiei clericale unite, epoca *Vormärz*-ului a înregistrat un aprig conflict între episcop și adversarii săi, reprezentați de profesorul Simion Bărnuțiu. Tinerii intelectuali îi solicitau episcopului depășirea atribuțiilor sale ecleziastice și metamorfozarea sa într-un lider politico-național³¹. Miza confruntării era legată de convertirea sinodului diecezan, considerat singurul for reprezentativ și deliberativ al românilor ardeleni, într-un congres național³². Era invocat precedentul creat de episcopul Inochentie Micu Klein (în 25 iulie 1744) și se solicita convocarea unei adunări la care să participe împreună clerici și laici, care să dezbată, alături de chestiunile ecleziastice, și problemele politico-naționale ale momentului³³. Reacția autorităților nu s-a lăsat așteptată. Cererea presantă din teritoriu de a se organiza sinoade naționale a fost refuzată. Mai mult, regimul absolutist al ministrului Metternich a preferat tergiversarea acordării permisiunii românilor de a organiza un sinod diecezan. Atunci când convocarea unui sinod devenea iminentă (ca în cazul sinoadelor extraordinare electorale din 1838 sau 1850), tendința autorităților statului era aceea de a limita dezbaterile sinodale la problema specifică pentru care a fost convocat sinodul extraordinar sau cel mult la concentrarea discuțiilor în jurul chestiunilor strict legate de organizarea internă ecleziastică (1838). Protestele clerului român față de această politică a regimului și față de amestecul Statului în problemele Bisericii nu au întârziat nici ele. Ele au fost prompt, ferm și repetat formulate fiind o caracteristică atât a sinodului din 1838, cât și a celui din 1850.

²⁶ ANDJA, fond MRUB, Arhiva Generală – doc. neîn., nr. 10/1821, f. 9v.–10r.

²⁷ *Ibidem*, f. 9r.; Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 287–288.

²⁸ ANDJA, fond MRUB, Arhiva Generală – doc. neîn., nr. 10/1821, f. 9v.

²⁹ *Ibidem*, 10v.–11r.; Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 289.

³⁰ Vezi deciziile (numite „canoane”) adoptate în cadrul sinodului și consemnate de notarul Isidor Alpini, în Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale ale baserecei române de Alba Iulia și Făgăraș*, tom I, Blaj, 1869, p. 68–74; comentarii la Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 290 și Ciprian Ghișa, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș*, p. 95.

³¹ Daniela Deteșan, *Dosarul procesului lemenian*, p. 251–256.

³² Cristian Barta, *Sinodalitatea Bisericii Române Unite cu Roma între anii 1697–1742: aspecte ecleziologice identitare*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, II/2007, p. 9–25; Ciprian Ghișa, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș*, p. 53.

³³ Ciprian Ghișa, *Episcopul Ioan Lemeni și Biserica sa în vâltoarea vremurilor*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, p. 50–60.

Prin urmare, sinodul diecezan convocat cu prilejul instalării noului episcop Lemeni și desfășurat la Blaj, în 3/15 iulie 1833, continua linia precedentului sinod diecezan organizat de episcopul Ioan Bob (1821). El se rezuma strict la reglementarea aspectelor ecclesiastice și urmărirea îmbunătățirea stării materiale, culturale și morale a clerului. Deciziile sinodului continuau tendința centralizării puterii în Biserică prin întărirea autorității episcopale, în detrimentul conducerii colective. Erau reglementate, până la detaliu, funcționarea instituțiilor ecclesiastice și conduita clericală. Prevederile celor „16 canoane” se refereau punctual la statutul economic și la atribuțiile preoților, ale personalului auxiliar (feți și clopotari), la sarcinile protopopilor, episcopului, soborului protopopial și al instanțelor de judecată, destinate cauzelor matrimoniale. În spiritul conciliului tridentin, suntem în fața unui adevărat program ale cărui obiective erau ridicarea nivelului de cultură al tinerilor, prin întărirea școlii (canoanele 8–10), atenția acordată catehizării și îmbunătățirea omileticii; era vizată disciplinarea clerului (prin reglarea conduitei preoților și monitorizarea lor de către protopopi) și creșterea moralității enoriașilor, prin reglementarea chestiunilor matrimoniale³⁴.

Politica și identitatea catolică în Ungaria (1848–1850)

Un alt moment important în relația dintre Mitropolia de Esztergom și Episcopia Unită Greco-Catolică cu sediul la Blaj s-a desfășurat în perioada următoare, în timpul episcopatului lui Ioan Lemeni, cu predilecție între anii 1848 și 1850. Pe fundalul marilor mutații politice trasate de revoluția de la 1848, demn de analizat este memoriul episcopului unit Ioan Lemeni, pregătit să fie prezentat în cadrul sinodului național (general) catolic din Ungaria, de la 1848. Cum acest sinod nu s-a mai organizat din cauza evenimentelor revoluționare, știm că memoriul episcopului a fost prezentat ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice Eötvös József la data de 5 august 1848, de către Ioan Lemeni, aflat la Pesta, cu ocazia desfășurării lucrărilor Comisiei regnicolare³⁵. Actul a trezit un interes real în rândurile guvernului maghiar și a atras, desigur, atenția Arhiepiscopului de la Strigoni, primatul Ungariei, János Hám³⁶. Memoriul episcopului unit trecea în revistă principalele aspecte din istoria instituțională a Bisericii românești din Transilvania (secolele XVI–XVII) și pune accent pe schimbările teritorial-administrative, în urma intrării în vigoare a legislației administrative aprobate în Dieta de la Bratislava (15 martie 1848). Prin restructurarea administrativă ce s-a făcut atunci, erau afectate diezele romano-catolice și greco-catolice din Transilvania, fiindcă granițele diecezane nu erau identice cu granițele districtuale. În acest context, rămâne semnificativ faptul că episcopul Lemeni sublinia importanța înființării unor noi episcopii greco-catolice, la Lugoj³⁷ și respectiv la Baia Mare³⁸:

³⁴ ANDJA, fond MRUB, Arhiva Generală – doc. neîn., nr. 1/1833; Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale ale baserecei române de Alba Julia și Făgărașiu*, tom II, Blaj, 1872, p. 63–68; Ioan Bălan, *Fontes Iuris Canonici*, p. 80; Ciprian Ghișă, *Episcopia greco-catolică*, p. 96–99.

³⁵ Liviu Maior, *1848–1849. Românii și ungurii în revoluție*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 160–162.

³⁶ Magyar Ország Levéltár, 795, microfilm 4665, Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice: Memoriul lui Ioan Lemeni (5 august 1848), apud Tamás Zsolt, *Mediator între Stat și Biserică: sinodul național din Ungaria de la 1848 și reorganizarea Bisericii greco-catolice din Transilvania*, comunicare susținută la conferința națională *Petru Maior și prietenii*, Reghin, 28 februarie – 1 martie 2014.

³⁷ Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, *La începuturile episcopiei Lugojului. Studii și documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, *passim*.

³⁸ Pentru demersurile și proiectele anterioare pentru înființarea unei episcopii unite cu sediul la Baia Mare, vezi Nicolae Bocșan, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, în

Cugetând locația și depărtarea de la Oradea, acum după unirea cu Ungaria consider necesară înființarea unui noi Episcopat la Șimleu sau la Baia Mare, la care ar aparține Solnocul de Mijloc, comitatul Crasnei și Țara Chioarului, și dacă s-ar prețui dezideratele națiunii române din Maramureș, prezentate la dietă în anul 1802, în care se cerea un episcop separat față de națiunea rusă, și dacă s-ar adăuga și locuitorii de etnie română din județul Satu Mare, la acest Episcopat ar ajunge numeroase mari parohii, dar tot ar rămâne mai multe mii de parohii la Eparhia mea, ceea ce ar necesita și așa oboseală și sânguină forțată de guvernare, astfel dacă s-ar alipi comitatul Zărandului de cel al Oradiei, tot ar fi necesară ridicarea unui nou Scaun episcopal la Făgăraș, iar Episcopul Blajului, care poartă și titlatura Făgărașului, ar putea fi reintrodus în funcția de Mitropolit al Transilvaniei de rit Grec, ceea ce s-a pierdut cu ocazia uniunii de credință³⁹.

Teza cea mai importantă susținută de episcopul Lemeni în memoriul său, cerere care s-a aflat printre revendicările pașoptiștilor români ardeleni în timpul adunării de la Blaj, era legată de materializarea unui vechi deziderat al uniților ardeleni, de ridicare la rang de Mitropolie a Episcopiei Greco-Catolice de Făgăraș:

Nu din vanitate, nu din căutare de demnități, mai mult și din cea în care mă aflu aș cere eliberarea dacă circumstanțele actuale și conștiința nu m-ar obliga; ci din cauza fericirii eterne și a dezvoltării spirituale a multitudinii de enoriași, din cauza speranței de a converti pe cei rătăciți, fiind somat de ședința a miilor din Națiune⁴⁰, doresc și eu reinvestirea Episcopiei Greco Unite a Transilvaniei în poziția veche de Mitropolie; ceea ce s-a cerut în înaintarea către Maiestate prin unul din punctele Dietei Transilvaniei⁴¹, cerând cu tot respectul aprobarea și recomandarea eficientă a acesteia și înființarea a încă unor episcopate⁴².

Cererea fundamentată a episcopului Lemeni a fost continuată de colaboratorul său, episcopul unit de Oradea. În ianuarie 1850, Vasile Erdelyi a susținut pe lângă Nunțiatura din Viena necesitatea numirii unui arhiepiscop pentru uniții ardeleni și care să cuprindă în jurisdicția sa pe toți episcopii greco-catolici din Transilvania. Reacția autorităților din Viena nu s-a lăsat așteptată. Astfel, la 9 martie 1850, într-un rescript al ministrului de Interne, Alexander Bach, adresat primatului de Esztergom, se comunica acordul Vienei cu privire la constituirea noilor dieceze greco-catolice, iar la 8 aprilie, episcopul Erdelyi făcea cunoscut Consistoriului din Blaj acordul împăratului Francisc Iosif I, privind aprobarea constituirii Mitropoliei Unite și înființarea a două episcopii sufragane noi⁴³. Aceste demersuri au fost cunoscute și de Roma. Ca urmare a presiunilor ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice Leo Thun, în mai 1850, nunțiul

Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII–XIX)*, Oradea, Fundația „Cele Trei Crișuri”, 1994, p. 123–124.

³⁹ Tamasi Zsolt, *Mediator între Stat și Biserică*.

⁴⁰ Se referă la Marea Adunare Națională de la Blaj, de pe Câmpia Libertății, pe care Lemeni a prezidat-o împreună cu episcopul ortodox de la Sibiu, Andrei Șaguna.

⁴¹ În 29–30 mai 1848, Lemeni a participat la dieta de la Cluj, unde a votat pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria, gest care l-a compromis pe episcop în fața contemporanilor antiunioniști și care l-a costat suspendarea din scaunul episcopal (9 noiembrie 1848). Vezi Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846–1873)*, prefață Pompiliu Teodor, traducere Aurel Jivi, București, Editura Univers Enciclopedic, 1995, p. 89: „[...] Aproape singur între conducătorii români el a continuat să simpatizeze unirea din cauza beneficiilor pe care credea că le va aduce poporului său prin includerea într-o Ungarie liberală. Prin urmare, el a dat dispoziție poporului să ignore capturarea «ilegală» a puterii de către Puchner și să se supună doar acelor decrete care veneau din partea comisarului Vay. Comitetul Național Român l-a denunțat imediat și la 9 noiembrie Puchner l-a suspendat din postul de episcop” (Ciprian Ghișa, *Episcopul Ioan Lemeni*, p. 268–269, 290–291).

⁴² Tamasi Zsolt, *Mediator între Stat și Biserică*.

⁴³ Ioan Mircea, *Demersurile prelaților români greco-catolici pentru statutul mitropolitan*, în *AIIC*, XXXV, 1996, p. 187.

apostolic Michele Viale Pella a cerut părerea primatului de Esztergom. Scitowsky a înființat o comisie, condusă de episcopul Vasile Erdelyi și compusă din: Constantin Alutan, Alexandru Șterca Șuluțiu, Constantin Papfaldi, Petru Anderco, Ioan Fazsy, Alexandru Dobra și Iosif Popp Szilagyi. Lucrările ei au început în iunie 1850, la Oradea⁴⁴. Dezbaterile purtate cu acest prilej au oferit soluții pentru organizarea Mitropoliei Române Unite și pentru înființarea a două noi Eparhii unite⁴⁵. Propunerile comisiei au fost discutate în cadrul conferinței particulare, care a avut loc în perioada 25–31 august 1850, la Esztergom⁴⁶.

Desfășurarea și importanța acestei conferințe particulare s-a aflat în strânsă legătură cu evenimentele politice din Imperiul Habsburgic din primăvara anului 1849. După înăbușirea revoluției, liderii politici de la Viena și-au propus unificarea Imperiului. Pentru realizarea acestui deziderat instrumentul politic s-a dovedit constituția de la Olmütz, din 4 martie 1849, iar instrumentul ecleziastic a fost Concordatul încheiat de austrieci cu Scaunul papal în 1855. S-a impus punctul de vedere al conducătorilor politici, convinși că unificarea statală nu este posibilă fără implicarea Bisericii Catolice. Astfel, s-a realizat conferința episcopală de la Viena, între 5 mai și 17 iunie 1849⁴⁷, care a sintetizat în 14 puncte poziția Bisericii. Noul primat de Esztergom, Ioan Scitovszky, a convocat, pentru vara anului 1850, o conferință a episcopilor de pe teritoriul Ungariei după modelul conferinței vieneze din 1849. Își propunea să discute situația specifică a Bisericii maghiare, problemele cauzate de evenimentele din anii 1848–1849 și să analizeze nevoia de a sincroniza dezideratele maghiare cu cele austriece, formulate la Viena.

În acest context, ni se pare relevant pentru evoluția Bisericii Române Unite din Transilvania să valorificăm un important izvor, puțin analizat până acum în istoriografia română⁴⁸ și – din cauza păstrării trunchiate a documentului în Arhiva primațială de la Esztergom – publicat incomplet de istoriografia maghiară⁴⁹. Mă refer la protocolul sau procesul verbal al conferinței particulare la care au participat arhiepiscopii și episcopii din Ungaria, Slovenia, Croația, Dalmația, Transilvania și Voivodina, document prezervat, în schimb, intact la Direcția Județeană a Arhivelor din Alba Iulia. Menționăm că la lucrările conferinței a luat parte și Joseph Strossmayer, viitorul episcop de Bosnia și Smirna, provincie care a rămas sub stăpânire otomană, până în anul 1878. Din partea episcopatului romano-catolic de Transilvania, a participat la conferință Mihail Fogarassy, iar Episcopia Greco-Catolică de Oradea [Mare] a fost reprezentată de episcopul

⁴⁴ *Ibidem*, p. 187–188; Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, *Înființarea și organizarea Mitropoliei greco-catolice românești*, în *Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică. Istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică la Blaj*, Blaj, Editura „Buna Vestire”, 2003, p. 362.

⁴⁵ Ioan Mircea, *Demersurile prelaților români greco-catolici*, p. 187–191; *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853–1918). Dicționar*, Mirela Popa-Andrei (coord.) et alii, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, p. 78.

⁴⁶ ANDJA, fond MRUB, Cabinetul Mitropolitului, nr. inv. 96, dosar 37/1851, 25 aprilie, Esztergom, scrisoarea episcopului primat romano-catolic din Esztergom trimisă vicarului din Blaj [Constantin Alutan] căruia îi anexează procesul verbal al Conferinței particulare, care a avut loc în localitatea Esztergom, f. 34r–37r. Despre viitorul vicar capitular al Episcopiei de Făgăraș, Constantin Alutan (1796–1868), un apropiat, probabil chiar rudă cu fostul episcop, Ioan Lemeni, vezi Ciprian Ghișa, *Episcopul Ioan Lemeni*, p. 128–129. De asemenea, vezi și *Canonici, profesori și vicari foranei*, p. 76–79. Pentru varianta în limba română a textului Conferinței particulare de la Esztergom (25–31 august 1850), mulțumim colegei noastre, lector univ. dr. Andreea Mârza.

⁴⁷ Hermann-Josef Scheidgen, *Az 1849-es osztrák püspökkari konferencia Bécsben*, în Margit Balogh (ed.), *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16.–20. században*, Budapest, Pécs, 2014, p. 267–293.

⁴⁸ Ioan Mircea, *Demersurile prelaților români greco-catolici*, p. 191.

⁴⁹ Gábor Adriányi, *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, în „Acta Scitovszkyana”, cat. D, fasc. X, nr. 723–1121, Roma, 1963, p. 57–64.

Vasile Erdelyi, un apropiat al fostului episcop unit de Făgăraș, Ioan Lemeni (1832–1850). Vasile Erdelyi a fost cel care, o lună mai târziu, numit de arhiepiscopul de Esztergom⁵⁰, a participat la sinodul electoral al diecezei de Făgăraș (16–18/28–30 septembrie 1850) în calitate de comisar regal. El a avut un rol important în desfășurarea sinodului greco-catolic, remarcându-se prin cele două cuvântări, la deschiderea și la închiderea sinodului de la Blaj⁵¹, care a desemnat în persoana vicarului Silvaniei Alexandru Șterca Șuluțiu, noul episcop greco-catolic de Făgăraș, devenit mitropolit, în 1853.

Trebuie să spunem că pe fondul nemulțumirii rezultate din nereușita organizării unui sinod național (general) al Bisericii Catolice din Ungaria, în anul 1848, și ca reacție la adoptarea constituției imperiale, din 4 martie 1849, deciziile episcopilor din arhidieceza de Esztergom, luate ca urmare a acestei conferințe, rămân relevante, prin concretețea propunerilor formulate și înaintate împăratului Francisc Iosif I. Importanța deciziilor și semnificațiile discuțiilor din cadrul conferinței s-au remarcat prin faptul că ele au trasat strategia de modernizare a bisericilor subordonate Arhiepiscopiei de Esztergom, într-o perioadă defavorabilă dezvoltării Bisericii în raportul cu Statul.

Cele mai importante hotărâri care aveau evident repercusiuni și asupra Bisericii Române Unite din Transilvania erau cele legate de consolidarea identității confesionale catolice și culturale, pe linie postridentină. Se relatau unele aspecte discutate în sinoadele diecezane, cum a fost problema ridicată în sinodul diecezan de Făgăraș din 1821, privind relația cu tradiția și corectarea acesteia prin Biserică, discutându-se aplicat despre post, integritatea moravurilor⁵², eradicarea sărăciei, disciplina clerului⁵³. Un deosebit interes s-a manifestat, cu ocazia conferinței episcopale din 1850, pentru formularea unor propuneri concrete privitoare la îmbunătățirea formării intelectuale a clerului mic, prin atenția acordată școlilor și programei școlare. Standardizarea studiilor teologice a fost un aspect dezbătut în sinodul diecezan de la Blaj, din 1821, dar și în sinodul național de la Bratislava, din 1822, reiterat cu ocazia conferinței episcopale din 1850. Atunci, la Esztergom, se propunea, de exemplu ca „disciplinele teologice să fie împărțite pe patru ani, la Pesta, cu 12 profesori, orice curs să aibe doi profesori ordinari și un doctor. Studiile obișnuite erau: ebraica cu studiul biblic al Vechiului Testament, istoria bisericească, limba greacă cu studiul biblic al Noului Testament și Teologie fundamentală, dogmatică și morală, drept canonic și Teologie pastorală. Cele extraordinare: dialecte orientale, patristică, pedagogie, liturgică și arheologie creștină. Alumnii sunt obligați să frecventeze toate aceste studii în cadrul seminarului central, cu excepția limbilor orientale de al căror studiu episcopii, dacă consideră necesar, pot să-i elibereze; la universitate unul și același profesor poate să propună aceleași discipline în două sau trei limbi”⁵⁴. Chiar dacă nu s-au luat în discuție propunerile comisiei orădene privitoare la înființarea unui seminar teologic, secondat de un institut pedagogic în vechea clădire a iezuiților de la Baia Mare, precum și consolidarea Seminarului și a Institutului

⁵⁰ Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor*, p. 280. Despre episcopul de Oradea, Vasile Erdelyi, se știe că, în vara anului 1850, a elaborat un memoriu, în limba latină, care cerea federalizarea etnică a Imperiului și organizarea tuturor românilor din Imperiu într-o țară românească, înzestrată cu guvern, parlament, administrație și justiție proprie. Vezi Dumitru Suci, *Alexandru Șterca Șuluțiu și mișcarea națională românească*, în vol. *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2004, p. 21–22.

⁵¹ Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale*, I, p. 63–103.

⁵² ANDJA, fond MRUB, Cabinetul Mitropolitului, nr. inv. 96, dosar 37/1851, 25 aprilie, decizia de la punctul b înaintată împăratului, f. 44 (2).

⁵³ *Ibidem*, problemă dezbătută în ședința a zecea, f. 39–42 (35–38).

⁵⁴ *Ibidem*, deciziile f și n înaintate împăratului, f. 25–26.

pedagogic al diecezei de Oradea⁵⁵, semnificația acestei propuneri rezida în faptul că ea viza întreg perimetrul Bisericii Catolice maghiare (Ungaria, Slovenia, Croația, Dalmația, Transilvania și Voivodina, academia de la Bratislava, universitățile din Viena, Pesta, Trnava, institutele *Pazmaneum* și *Sf. Augustin* din Viena, așezământul de la Košice, seminarul central din Pesta) și s-a materializat în propunerea înaintată împăratului, pentru compatibilizarea programei școlare în toate centrele menționate. Mai mult, conferința episcopală acorda un interes deosebit aspectelor referitoare la fondurile destinate ridicării calității procesului de învățământ, prin asigurarea nevoilor necesare bunei desfășurări a activității didactice în cadrul seminariilor diecezane, dezbaterile concentrându-se asupra găsirii unor soluții pentru acordarea burselor și a stipendiilor alocate clerului mic care studia Teologia⁵⁶. S-a discutat situația averilor și a fundațiilor Bisericii Catolice din Ungaria (Fondul religios, Fondul de educație, *Cassa parochorum*), dar și problema autonomiei Bisericii în raport cu Statul, cu accent pe reglementarea organizării instituționale și a susținerii învățământului teologic catolic, în perimetrul Arhiepiscopiei de Esztergom⁵⁷.

Un alt aspect important ce merită a fi subliniat este dialogul intereclezial și legătura ierarhică dintre Ungaria (era inclusă și Transilvania aici), Slavonia, Croația, Dalmația și promovarea în comun a intereselor convergente ale bisericilor din aceste spații culturale diverse, în condițiile imixtiunii Statului în problemele comunităților. Ne gândim la deciziile înaintate împăratului, referitoare la aspectele instituționale: procedura numirii episcopilor, discutată, atât în sinodul din 1822 de la Bratislava, cât și la conferința din 1850. La Esztergom a fost subliniată necesitatea ca să „[...] se renunțe ca episcopii să fie propuși de Ministerul Afacerilor Interne; dreptul de a numi episcopi în Regatul Ungar să revină delegației pontificale”⁵⁸. Propunerea privitoare la ridicarea la rang de Mitropolie a episcopiei Făgăraș, propunere secundată de cea referitoare la înființarea episcopatului de Baia Mare și Lugoj, a fost formulată de episcopul Lemeni, în memoriul său din 1848, apoi reluată prin propunerile comisiei conduse de Vasile Erdelyi (din iunie 1850) și reiterată cu ocazia conferinței de la Esztergom, din august 1850. Se reluau, de asemenea, cererile legate de ocuparea scaunelor episcopale vacante de Vác și Făgăraș: „Episcopul de Oradea de rit grec, din respect față de dieceza de Făgăraș, a zis că Unirea nu este numai confirmată, ci și trebuie să se mărească zi de zi. S-a stabilit că episcopii adunați hotărâsc să găsească un remediu pentru această situație, dacă Maiestatea Sa va numi păstori demni, cât mai repede în bisericile lipsite de episcopi. O imploră să garanteze în toate diecezele vacante, dar în special în Vác și Făgăraș, care sunt lipsite de mult timp de un păstor”⁵⁹.

O semnificație aparte pentru uniții ardeleni au avut-o dezbaterile iscate de măsurile ce trebuiau luate din punct de vedere spiritual pentru sprijinirea catolicilor din Valahia, Serbia, Moravia, Ungaria Superioară. În ședința a noua a conferinței episcopale

⁵⁵ Ioan Mircea, *Demersurile prelaților români greco-catolici*, p. 190.

⁵⁶ ANDJA, fond MRUB, Cabinetul Mitropolitului, nr. inv. 96, dosar 37/1851, 25 aprilie, decizia de la punctul f, nr. 5, f. 50 (8) înaintată împăratului.

⁵⁷ *Ibidem*, problemă dezbătută în ședința a opta, f. 34–38 (30–34) și materializată în decizia de la punctul n, litera b, cererile cu numerele 1, 2, 3 înaintate împăratului, f. 67–68 (25–26). În context, pentru mișcarea de autonomie catolică maghiară din epocă, vezi Gábor Adriany, *Documenta Vaticana historiam autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia*, în „Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae”, 18, Argumentum Budapest, 2011, p. 9–21.

⁵⁸ ANDJA, fond MRUB, Cabinetul Mitropolitului, nr. inv. 96, dosar 37/1851, 25 aprilie, problemă dezbătută în ședința a patra, punctul 24, f. 23 (19).

⁵⁹ *Ibidem*, problemă dezbătută în ședința a cincea, f. 25 (21).

(din 30 august 1850), mitropolitul primat de la Esztergom a vorbit despre „măcelul făcut de furia oarbă a valahilor neuniți în mai multe locuri din Voievodina și din Transilvania la adresa Bisericii Greco-Catolice: biserici devastate, prădate, școli făcute una cu pământul. Există o comisie care a numărat în dieceza de Făgăraș 1.035 parohii, în cea de Oradea 227, în cea de Baia Mare 302, în cea de Lugoj 90”⁶⁰. Ca atare, Episcopul de Prešov, Jozef Gaganecz (1793–1875), propunea, în cadrul ședinței, divizarea diecezei de Făgăraș pentru a crește episcopatul de Lugoj și formula întrebarea dacă „[...]” nu se poate ridica pentru români un scaun mitropolitan”? Episcopul unit de Oradea a intervenit în discuție clarificând faptul că, „[...]” după ce a trecut perioada tulbure, a apărut ideea de a crea noi dieceze. 40.000 de români în frunte cu Șaguna, episcop neunit, au stabilit că toți uniții să fie îndepărtați de la Unire și să se unească sub un Mitropolit schismatic. De aceea, Maiestatea Sa trebuie implorată să ridice cel puțin două noi episcopate și să poruncească să fie restituite cât mai repede bisericile greco-catolicilor din Transilvania”⁶¹. Era, de asemenea, o continuare a solicitării argumentate de episcopul Lemeni în memoriul său din 1848 și o reluare a concluziilor comisiei conduse de episcopul Erdelyi și formulate de Constantin Alutan și Alexandru Șterca Șuluțiu, la Oradea, în iunie 1850⁶².

Pe acest fond al discuțiilor, punctul h) al „deciziilor prezentate Maiestății Sale în urma sinodului [conferinței] episcopilor” formula propuneri concrete referitoare la „protejarea și promovarea sfintei Uniri”⁶³. Se subliniau aspectele legate de necesitatea ca „[...]” bisericile și casele parohiale pe care grecii neuniți le-au obținut în perioada sfintei Uniri în diecezele Făgăraș și Oradea Mare să fie restituite; astfel de ocupări să nu mai poată avea loc în ciuda articolului 20 din 1848; dieceza de Făgăraș are peste 1.300 de parohii de care un singur episcop se poate ocupa cu greu; se dorește crearea cât mai repede a diecezelor de Lugoj și Baia Mare și coordonarea celorlalte dieceze de către principele primat; se cere ridicarea unuia dintre scaunele episcopale la rang de Mitropolie”⁶⁴. Constatăm că aceste decizii nu făceau altceva decât să reia cererile formulate de către episcopul unit Ioan Lemeni în memoriul înaintat ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Eötvös József (din 5 august 1848). Era un proiect de altfel susținut de întregul cler unit în perioada 1848–1850⁶⁵, sintetizat în concluziile comisiei orădene (iunie 1850) și concretizat prin decizia imperială din aprilie 1850. Vedem astfel cum, cu ocazia conferinței particulare, din august 1850, de la Esztergom, se materializa dorința clerului român, formulată în protocolul lucrărilor comisiei conduse de episcopul Erdelyi și înaintate primatului de Esztergom; se valida, cum era firesc, de către forul ecleziastic corespunzător decizia imperială din aprilie 1850. Cu scopul de a echilibra numărul eparhiilor unite din Transilvania cu cele din afara provinciei, după consultarea

⁶⁰ *Ibidem*, problemă dezbătută în ședința a noua, f. 38 (34).

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Ioan Mircea, *Demersurile prelaților români greco-catolici*, p. 190.

⁶³ Această parte a documentului s-a păstrat parțial, cu ștersături și adnotări marginale, în fondul Arhivei de la Esztergom, vezi Gábor Adriany, în studiul *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, p. 57–64.

⁶⁴ ANDJA, fond MRUB, Cabinetul Mitropolitului, nr. inv. 96, dosar 37/1851, 25 aprilie, decizia de la punctul h, cererile cu numerele 2, 3, 4, f. 52 (10) înaintate împăratului. Aceeași pretenție de subordonare a Mitropoliei Române Unite, precum și a scaunelor ei sufragane de Oradea, Gherla și Lugoj va fi formulată repetat de către primatul de Esztergom cu diferite ocazii (vezi Nicolae Bocșan, *Națiune și confesiune în Transilvania*, p. 161–162). Pentru reacția Romei la această situație, vezi Ana Victoria Sima, *Vizitele nunțiilor apostolice venezi în Transilvania (1855–1868)*, vol. I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 16–23.

⁶⁵ Ciprian Ghișa, *Episcopul Ioan Lemeni*, p. 336.

clerului român, întrunit în sinodul electoral la Blaj, la 30 septembrie 1850, conferința ministerială desfășurată la Viena, la 18 noiembrie 1850 – la care au participat Ioan Scitowsky, Vasile Erdelyi, Alexander Bach, Leo Thun, Eduard Bach (comisarul civil imperial plenipotențiat pentru Transilvania) și consilierul de secțiune Pivizer – a formulat propunerea de reorganizare a Bisericii Greco-Catolice din Transilvania. Astfel, la 12 decembrie 1850, s-a emis decretul imperial de ridicare a Scaunului de la Blaj la rang de Mitropolie și de înființare a celor două noi episcopate, unul cu sediul la Gherla, celălalt la Lugoj⁶⁶. Vedem astfel cum, prin consensul și prin insistența prelaților români uniți, Viena – obținând, ca de fiecare dată, sprijinul Sfântului Scaun – a răsplătit loialitatea românilor și a rezolvat revendicarea lor din timpul revoluției din 1848, impunând înființarea Mitropoliei Române Unite la Blaj.

Din perspectiva contextului politic conflictual al epocii, interesantă este schimbarea accentului discuției referitoare la relația dintre confesiune și etnie. În memoriul lui Lemeni din 1848, ridicarea la rang de Mitropolie a Episcopiei de Făgăraș era argumentată prin întărirea catolicismului în detrimentul ortodoxiei, tocmai prin fidelizarea românilor față de maghiari și Ungaria: „Prin realizarea acesteia, nu doar cei uniți s-ar întări în credință, dar și alți conaționali români ar primi un impuls eficient de a intra în unire de credință; ceea ce ar avea efecte fructuoase asupra patriei, toți pot să admită; numai astfel se poate spera colaborarea sigură cu maghiarii”⁶⁷. La 1850, după trecerea tăvălugului revoluționar, accentele se schimbă, astfel încât apropiatul episcopului Lemeni, episcopul unit de Oradea, Vasile Erdelyi, a avut curajul să facă o mărturisire, declarând că „[...] nu a vrut să accepte ajutorul de 3.000 de florini oferiți de conducerea maghiară, în anul 1848”⁶⁸.

Considerații finale

Chiar dacă logica pașoptistă reclamă o viziune națională în analiza evenimentelor acelor ani, se impune însă și o perspectivă cu mai puține accente etnice în abordarea și înțelegerea evoluției Bisericii Române Unite. La insistențele și prin susținerea Vienei, vedem astfel cum pentru pacificarea Imperiului, câștig de cauză a avut viziunea pragmatică, instituțională a Romei, aceea de bună funcționare a Bisericii Catolice, de securizare și consolidare a catolicismului în această parte a Europei, unde comandamentele conciliului tridentin rămăneau valabile. Momentul 1848–1849 a probat, aici, încă o dată, eficiența colaborării dintre Viena și Roma. Așa putem înțelege cum, în pofida îngrijorării Romei față de catolicismul românilor, Scaunul pontifical – cu toate reticențele exprimate de primatul de Esztergom, cu ocazia tratatelor pentru încheierea Concordatului dintre Austria și Vatican (din anii 1851–1852 și 1855) – hotărâ, în decembrie 1853, înființarea Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș. Aceasta primea în subordine episcopatele sufragane de Oradea, Lugoj și Gherla. Biserica Română Unită era scoasă astfel de sub jurisdicția Esztergomului și era subordonată direct Romei.

Într-o perioadă caracterizată de perpetuarea conflictului interconfesional dintre greco-catolici și ortodocși, chiar dacă, la nivel politic, anul 1848 adusese o bună colaborare interconfesională românească în Transilvania, este evidentă semnificația identitară a acestor dezbateri interecleziale. Ele pun în evidență mentalitatea elitei

⁶⁶ Ioan Mircea, *Demersurile prelaților români greco-catolici*, p. 192–193; Nicolae Bocșan, *Națiune și confesiune în Transilvania*, p. 160–161.

⁶⁷ Tamási Zsolt, *Mediator între Stat și Biserică*.

⁶⁸ ANDJA, fond MRUB, Cabinetul Mitropolitului, nr. inv. 96, dosar 37/1851, 25 aprilie, f. 12.

clericale a vremii, dominată de spiritul Reformei catolice post-tridentine. În pofida acesteia însă, este evident că devenea tot mai importantă conștiința etnică, națională. În al doilea rând, trebuie să remarcăm că, în contextul relațiilor interetnice contondente dintre români și maghiari la 1848, rămâne de subliniat dialogul intercultural româno-maghiaro-croato-slovac și interconfesional între romano-catolicii și greco-catolicii din perimetrul Arhiepiscopiei de Esztergom. Desigur, aceste contacte trebuie analizate ținând cont de constrângerile politice și confesionale ale epocii. Ele s-au desfășurat sub patronajul Bisericii Catolice din Ungaria și au fost asigurate de liderii acesteia, arhiepiscopii slovaci de Esztergom, Alexandru Rudnay (1819–1831) și Ioan Scitowsky (1849–1866). Titularii scaunului Esztergom au fost două personalități echilibrate, care au urmărit protejarea și consolidarea Bisericii Catolice, deopotrivă romano și greco-catolice, în niște vremuri excepționale. Pentru ei, dorința consolidării instituționale a fost dublată de obiectivul punerii la adăpost a Bisericii Catolice în fața pericolului maghiarizării.

Într-o epocă în care provocările erau multiple și pericolele diverse, s-a ridicat problema relației dintre naționalism și preservarea identității confesionale răsăritene în cadrul Bisericii Catolice. Ce decizie se impunea titularului scaunului din Blaj? Să se implice, hazardat, în lupta politico-națională, care putea vulnerabiliza Biserica ce o avea în grijă sau să se concentreze asupra consolidării ei instituționale? Contestat și compromis în fața pașoptiștilor antiunioniști, atitudinea legalistului episcop unit ardelean Ioan Lemeni poate fi înțeleasă mai nuanțat din perspectiva celor două documente discutate. Atât memoriul episcopului din 5 august 1848, cât și deciziile conferinței episcopale înaintate împăratului doi ani mai târziu (august 1850) respectă întocmai linia episcopului unit ardelean. Chiar dacă unii dintre contemporanii săi l-au acuzat de lipsă de patriotism, ambele mărturii evidențiază, în fapt, realismul episcopului Lemeni, în activitatea sa de consolidare instituțională a Bisericii Unite ardeleni, prin întărirea Unirii. În esență, aceasta era, de altfel, misiunea oricărui prelat responsabil, în contextul unor evenimente majore, așa cum fusese revoluția pașoptistă.

THE INSTITUTIONAL RELATION BETWEEN THE *MITROPOLIA* OF ESZTERGOM AND
THE ROMANIAN UNIATE CHURCH FROM TRANSYLVANIA. THE 1850 EPISODE
(Summary)

Keywords: Transylvania, Blaj, Esztergom, national, Synod, confession, identity.

The author investigates a part of the institutional history of the Catholic Church of Hungary and Transylvania between 1821 and 1850. The analysis permits a perspective upon the way in which the Church mediated an institutional dialogue between the leaders of the two churches in the age of unilateral claims that culminated with the revolution of 1848, and degenerated into civil war between Romanians and Hungarians in Transylvania.

The study presents the double institutional intermediation of the Catholic Church in the national Synod of Hungary: the analysis of the intermediation between State and Church, and the inter-ecclesiastical dialogue between the Catholic Church of Hungary with the seat in Esztergom and the United Church of Transylvania with the seat in Blaj under the circumstances provided by the fact that the State interfered in the Church issues. The author discusses the role played by the Church official speech in the Synod with the view to strengthening the confessional and cultural identity of the Transylvanian Romanians between 1821 and 1850.

MARIUS CHELCU*

PROCOPIE FLORESCU: PORTRETUL UNUI FUNCȚIONAR DIN SECOLUL XIX**

Până acum, despre Procopie Florescu se cunosc puține lucruri. Între mărturiile din epocă, aflăm paragraful scris despre neamul Florescu de paharnicul Constantin Sion, în a sa *Arhondologie*¹, apoi un pasaj dintr-o scrisoare adresată de Ion Ghica lui Vasile Alecsandri², în care era rememorat contextul apariției revistei „Propășirea”, în anul 1844³.

În sursele documentare editate, numele lui Procopie Florescu îl găsim în *Arhondologia* publicată de Mihai-Răzvan Ungureanu⁴, apoi în câteva știri oficiale risipite prin gazetele din prima jumătate a secolului XIX⁵. Sporadic, numele său însoțește hotărâri ale Sfatului Administrativ al Moldovei, semnând în calitate de secretar al celui for executiv⁶.

În istoriografie, relatările despre Procopie Florescu sunt, de asemenea, zgârcite. Este amintit în studii privitoare la activitatea cenzurii din perioada regulamentară. Mai întâi, în amplul studiu al lui Radu Rosetti⁷ și în cel alcătuit de Nicolae Cartojan, referitor

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** O primă formă a acestui studiu a fost prezentată în cadrul ședinței lunare de comunicări a Institutului de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, la 12 mai 2015.

¹ Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefată de Mircea Anghelescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, Editura Minerva, 1973, p. 292–293.

² Ion Ghica, *Opere*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar, bibliografie de Ion Roman, București, 1967, p. 252.

³ Ion Ghica își amintește starea de încordare care domnea în capitala Moldovei atunci când erau puse în discuție idei înnoitoare. Drept dovadă, memorialistul spune că: „Vestitul cenzor Florescu s-a scandalizat când i-am dus no. 1 al revistei ce începusem cu tine, cu Kogălniceanu și cu C. Negruzzi, intitulată *Propășirea, foaie științifică și literară*; a șters cu condeiul său cel aspru cuvântul din frunte, îndurându-se a lăsa numai *Foaie științifică și literară*. Mult răsunet a avut acea publicațiune, deși fără titlu, până când foarfecele cenzorului au venit și i-au tăiat firul vieții” (*ibidem*).

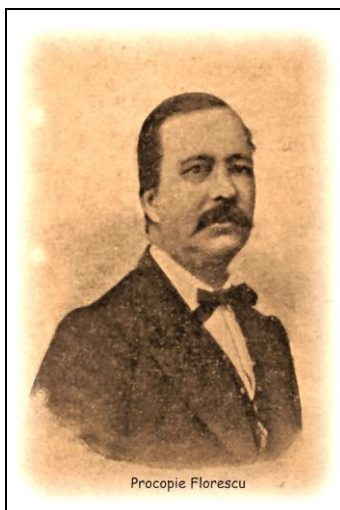
⁴ *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835–1856)*, întocmită de Mihai-Răzvan Ungureanu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1998, p. 118–119.

⁵ *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, I, 1790–1850, partea a II-a, întocmită de Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, București, Editura Academiei, 1966.

⁶ *APR*, tom VI, partea II, Obșnuita Obștească Adunare a Moldovei, legislatura I, sesiunea IV, 1835–1836, p. 743, p. 849; tom XI, partea II, Obșnuita Obștească Adunare a Moldovei, legislatura II, sesiunea V (X), p. 821–822; tom X, partea II, Obșnuita Obștească Adunare a Moldovei, legislatura II, sesiunea IV (IX), p. 506 și 508; tom XI, partea II, Obșnuita Obștească Adunare a Moldovei, legislatura II, sesiunea V (X), p. 878.

⁷ Radu Rosetti, *Despre cenzura în Moldova*, în *AARMSI*, s. II, tom 29, 1907, p. 309. Este amintită numirea sa ca funcționar specialist, cu titulatura de revizor, însărcinat cu cercetarea coletelor, cu inspecțiile librăriilor și cu tot materialul serviciului.

la soarta periodicului „Propășirea”⁸. Tot Cartoian a revenit câțiva ani mai târziu asupra subiectului, aducând completări documentare și reușind să identifice adevărata cauză a suprimării periodicului⁹. Referiri la activitatea lui Procopie Florescu în cadrul sistemului administrativ și legislativ, care a pregătit și pus în aplicare prevederile Regulamentului Organic, au fost oferite de Virgil Apostolescu¹⁰ și de Ecaterina Negruți¹¹. Un medalion al Ecaterinei Chinezu, cumnata lui Procopie Florescu, a fost alcătuit de Gheorghe Sibechi și Dimitrie Beldiman¹². În studii recente, Procopie Florescu a fost menționat de Mihai-Răzvan Ungureanu, atunci când a vorbit despre Mihai Vitlimescu, primul cenzor al cărții evreiești din Moldova, și, de asemenea, de Constanța Ghițulescu, în volumul consacrat *Obrazelor primei modernități românești*, unde notele lui Constantin Sion despre Procopie Florescu au fost redactate pentru a ilustra imaginea unei părți a ciocoimii ce s-a căpătuit pe drumul prefacerii instituționale de la ocârmuire la birocratie¹³.

Din reunirea acestor puține mărturii istorice și contribuții istoriografice, am putea spune că Procopie Florescu a avut o origine modestă, ridicându-se în timpul ocupației rusești (aprilie 1828 – aprilie 1834) dintre răzeșii din ținutul Fălciului. Tot atunci, a făcut parte din echipa administrativă care a definitivat redactarea Regulamentului Organic. Apoi, în perioada regulamentară, a dovedit abilități și a avut o anumită contribuție în organizarea și funcționarea Secretariatului de Stat, acolo unde și-a desfășurat neîntrerupt

⁸ N. Cartoian, *Soarta unei reviste literare în 1844: Propășirea*, în *CvL*, XLI, 1907, p. 421–422.

⁹ Idem, *Documente noi privitoare la suprimarea „Propășirii”*, în *RI*, 12, nr. 10–12, octombrie–decembrie 1926, p. 341–345. Articolul critic al lui Ion Ionescu de la Brad la adresa funcționării sistemului public de învățământ a atras reacția negativă a lui Gh. Asachi, care și-a folosit influența pentru a determina oprirea apariției periodicului (*ibidem*, p. 342).

¹⁰ Virgil Apostolescu, *Aspecte din activitatea depusă pentru alcătuirea, redactarea și publicarea Manualului administrativ al Principatului Moldovei*, în vol. *Ștefan Meteu la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 117–121.

¹¹ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Sfatul Administrativ al Moldovei între anii 1832 și 1862*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 171 și 174.

¹² Gheorghe Sibechi și Dimitrie Beldiman, *Coordonate biografice: Dimitrie Beldiman, Alexandru Hrisoverghi, Ecaterina Chinezu*, în *ALIL*, B. Istorie literară, 29, 1983–1984, p. 197–201.

¹³ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheeniți, ciocoi, mojiți. Despre obrazyele primei modernități românești 1750–1860*, București, Humanitas, p. 233.

activitatea până în 1854. A fost un slujitor credincios al protectorului său, Mihail Sturdza (domn al Moldovei; iulie 1834 – iunie 1849), îndeplinind cu zel inclusiv rolul de cenzor al presei, într-o perioadă în care opoziția față de domn începuse să crească. Pentru eforturi în slujbă și credință față de cârmuire a urcat treptele ierarhiei funcționărești de la șef de birou până la aceea de director al Secretariatului de Stat, funcțiile fiindu-i dublate de ranguri, începând cu cel de căminar, până la acela de postelnic.

Avem, așadar, toate ingredientele unui personaj obișnuit pentru unii dintre cercetătorii primei jumătăți a secolului XIX; un profil socotit bine cunoscut și inutil de aprofundat, unul din șirul lung al slujbașilor, mai mari sau mai mărunți, a căror personalitate, dacă nu s-a format, atunci s-a tocit în apropierea lui Mihail Sturdza; una dintre acele creaturi care meritau să iasă din scenă și să fie date uitării împreună cu domnul acuzat că a zămislit și dirijat un sistem administrativ numai pentru propriul interes.

Pe noi această imagine nu ne-a descurajat și nu ne-a slăbit dorința de a afla nuanțe ale acestui portret sumar, scrutându-i mai atent lui Procopie Florescu originea, educația, cariera, relațiile sociale și de familie, precum și posteritatea.

Iată ce am putut adăuga imaginii lui Procopie Florescu, bazându-ne cercetarea pe documente aflate în fondurile de la Arhivele din Iași¹⁴.

Originea și educația

Procopie Florescu s-a născut în anul 1806 și a murit, potrivit datelor cuprinse în registrul de decese al stării civile din Iași, la vârsta 71 de ani, pe 11 iulie 1877¹⁵.

După informațiile paharnicului Constantin Sion, în copilărie și în tinerețe, Procopie Florescu a fost dat de unchiul său, Savin Florescu, pentru a fi slugă în casa lui Mihail Sturdza¹⁶. Despre Savin Florescu, unchiul lui Procopie, Sion spunea că era cel mai deștept din neamul răzășesc al Floreștilor din ținutul Fălciu¹⁷. Grija pe care o arată Savin Florescu nepotului său de frate, lipsa informațiilor despre tatăl lui Procopie, apoi câteva fapte din viața acestui personaj – toate acestea ne permit să presupunem că a rămas orfan. Însușirile înnăscute l-au recomandat să fie dat de mic în îngrijirea unei rude mai bine poziționate social, practică obișnuită în acea vreme¹⁸.

¹⁴ Mulțumim doamnelor Ina Chirilă și Georgiana Martinescu, arhiviști la Arhivele Naționale Iași, precum și colegului Silviu Văcaru de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, datorită cărora am reușit să aflăm „scurtături” către descoperirea unor informații punctuale, dar extrem de dispersate în mulțimea de documente din secolul XIX.

¹⁵ ANI, Stare civilă Iași, Morți, 10/1877. Potrivit inscripției de pe monumentul funerar din curtea bisericii din Tăutești, județul Iași, Procopie Florescu a murit la 11 iulie 1877, la vârsta de 70 de ani. Soția acestuia, Eufrosina Florescu, a fixat monumentul funerar, o statueta de factură catolică reprezentându-l pe Iisus Hristos binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând globul pământesc în stânga, la data 20 februarie 1880. Monumentul se păstrează și astăzi în curtea bisericii, fiind reșezat, de curând, la căpătaul mormântului lui Florescu, după ce, timp de mai multe decenii, fusese strămutat la intrarea în biserică.

¹⁶ Din testamentul lui Procopie Florescu reiese că binefăcătorul său, boierul în casa căruia a crescut și a fost educat, nu a fost Mihail Sturdza, așa cum menționează în notiță paharnicul Sion, ci boierul Iordache Balș, căruia și la bătrânețe, în cuprinsul testamentului, Procopie Florescu îl amintește purtându-i recunoștință (am publicat integral testamentul ca anexă la un studiu dedicat înființării Orfelinatlui „Procopie Florescu” de la Tăutești, vezi Marius Chelcu, *O instituție de ocrotire a copilului de la sfârșitul secolului XIX: Orfelinatul „Procopie Florescu”*, în *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX–XX)*, volum editat de Cătălina Mihalache și Leonidas Rados, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2015, p. 263–269.

¹⁷ Constantin Sion, *op. cit.*, p. 292–293.

¹⁸ Poate cea mai plastică prezentare a aceluia mecanism de educare a odraslelor unor boiernași este aceea făcută de Teodor Vârnav, *Istoria vieții mele, autobiografie din 1845*, București, 1909.

Unchiul Savin nu l-a lăsat pe băiat în grija lui Mihail Sturdza, așa cum știa paharnicul Sion, ci l-a trimis în casa lui Iordache Balș. La bătrânețe, Procopie Florescu se va îngriji de pomenirea sufletului vornicului Iordache despre care, spunea el, „l-a crescut”¹⁹. Acest boier Balș este acela cunoscut și sub numele de Iordache Bălșucă²⁰. De altfel, în acea familie boierească exista o tradiție în ocrotirea, educarea și ridicarea la ranguri a odraslelor unor boiernași. Mai cu seamă tatăl lui Iordache Bălșucă, logofătul Constantin Balș, poreclit Ciuntu, a crescut pe lângă el mulți copii de acest fel. Dincolo de considerentele morale ale acestei practici, din perspectivă sociologică ea poate fi privită ca o investiție în crearea unor cercuri de susținere și influență²¹. Sion mai afirmă că „băietul Procopi a fost bun și cuminte”, adică a avut suficiente virtuți pentru a fi susținut de un boier influent și generos. A primit o educație temeinică, moștenind ascuțimea minții unchiului Savin. A dovedit abilități în însușirea limbilor străine, ajungând să cunoască limbile greacă, rusă, franceză și germană²², și a arătat o aplecare către studiile juridice. Deocamdată, nu știm la ce școli, publice sau private, a dobândit învățătură. Poate că, arătându-se destoinic, cu sprijinul protectorului său, o fi urmat vreo școală particulară din Iași și tot ca o bănuială, deocamdată, în lipsa unei probe sigure, și-a continuat studiile în străinătate cel mai probabil, urmărindu-i cariera și afinitățile, în Rusia. Iordache Bălșucă, primul protector al lui Procopie Florescu, a fost caracterizat de Constantin Sion ca „nebuș și falit”²³. Indiferent ce a ajuns spre sfârșitul vieții, lui Iordache Balș îi sunt cunoscute înclinațiile către cultură, în special spre literatură²⁴. Procopie Florescu a crescut așadar într-un mediu prielnic formării sale intelectuale, rămânând, până la sfârșitul vieții, apropiat de lectură și bibliofilie²⁵. Trebuie să mai amintim că Iordache Bălșucă s-a aflat în permanență în partida boierilor filo-ruși, fapt demn de reținut, fiindcă și acest amănunt trebuie să fi jucat un rol în cariera lui Procopie Florescu²⁶.

Cariera

La vârsta de 18 ani, în anul 1824, după încheierea studiilor, Florescu a intrat în slujba lui Mihail Sturdza²⁷, impresionându-l pe acesta prin erudiția rar întâlnită în rândul tinerilor din generația sa. Va debuta în administrație, în perioada ocupației rusești din 1828, când va ocupa poziția de șef de birou²⁸.

¹⁹ ANI, Documente, 165/23.

²⁰ Născut în anul 1776, mort la 25.05.1849 și înmormântat la Biserica Sf. Dumitru Balș din Iași. Mare vistiernic în 1801, spătar în 1812, agă în 1813, [a fost și vornic, așa cum reiese din alte surse]. Căsătorit prima dată cu Ruxandra Grigore Sturdza (divorțată în 1811 – remăritată Mavrogheni) și a doua oară cu Anica Costachi Filipescu (divorțată și recăsătorită), n. 1791 și moartă la Gérardmer (Vosges) la 11.06.1867 (Mihail Dim. Sturdza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Abaza-Bogdan, coordonator și coautor Mihail Dim. Sturdza, București, Simetria, 2004).

²¹ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *op. cit.*, p. 236.

²² Ecaterina Negruți-Munteanu, *op. cit.*, p. 171.

²³ Constantin Sion, *op. cit.*, p. 144.

²⁴ Cristian Ploscaru, *Originile „Partidei Naționale” din Principatele Române, I, Sub semnul „politicii boierești” (1774–1828)*, Iași, Editura „Al. I. Cuza”, 2013, p. 258.

²⁵ În cuprinsul testamentului, amintește de bibliotecile sale din Iași, care conțineau cărți în diferite limbi. Recomandă ca, după moartea sa, executorii testamentari, apelând la persoane competente, să facă o selecție și o parte din cărți să fie reținute pentru instrucția a două nepoate, iar restul să fie donate unor instituții de învățământ (Marius Chelcu, *op. cit.*, p. 263–269).

²⁶ Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 258.

²⁷ Sora domnitorului, Ruxandra Grigore Sturdza, fusese căsătorită cu Iordache Bălșucă, primul susținător al lui Procopie Florescu (Mihail Dim. Sturdza, *op. cit.*, vol. I).

²⁸ ANI, Documente, 433/294.

Tot în 1828, Procopie Florescu locuia în casa vornicului Iordache Bucșănescu, în schimbul găzduirii slujindu-i acestuia ca secretar de limbi străine²⁹. În momentul accentuării concurenței pentru obținerea tronului Moldovei, Bucșănescu s-a situat în partida din jurul bătrânului Roznovanu. În acel context, anul 1829 a reprezentat o cumpănă în viața lui Procopie Florescu; este vorba de o primejdie la care erau predispuși mulți dintre mărunții slujitori împărțiți între casele puternicilor timpului și expuși capriciilor acestora. Bucșănescu l-a supus pe Florescu la numeroase ademeniri, ce au degenerat în amenințări, cu scopul de a scoate de la el niște secrete care l-ar fi putut discredita pe Mihail Sturdza. În acele condiții, tânărul a preferat să părăsească acea casă, asumându-și riscuri majore. Într-o scrisoare redactată de el mai târziu, în anul 1842, rememora acele clipe, amintindu-și că, în vremea în care ciurma făcea prăpăd pe ulițele Iașilor, a preferat să bântuie pe străzi ca un vagabond decât să-și trădeze protectorul, viitorul domn³⁰. Discreția și fidelitatea i-au fost curând răsplătite, fiindcă Mihail Sturdza îl va lua, din acel moment, deplin pe lângă sine. Recomandat de aptitudinile în cunoașterea mai multor limbi străine și de temeinicia cunoștințelor juridice, apoi de spiritul de bun organizator pe care și-l va amplifica de-a lungul carierei, Procopie Florescu îl va însoți pe Mihail Sturdza la București pe toată perioada în care acolo a funcționat comisia însărcinată cu redactarea Regulamentului Organic³¹. Activitatea depusă în cadrul comisiei l-a recomandat să facă parte, în 1830, din delegația moldo-valahă care a prezentat proiectul la Petersburg. În semn de apreciere, a fost decorat de cancelaria imperială cu ordinul Sfânta Ana, clasa a III-a, printr-un decret eliberat la data de 4 noiembrie 1830³².

În anul următor, a fost numit secretar al comisiei care s-a ocupat cu revizuirea Regulamentului Organic, fiind desemnat, apoi, șef al biroului însărcinat cu punerea acestuia în aplicare.

În mod schematic, iată care au fost treptele parcurse în carieră de Procopie Florescu în perioada 1832-1854.

Funcții și ranguri:

1832 – șef al Secției a II-a, Administrative, din cadrul Secretariatului de Stat și revizor al cenzurii; cavaler al ordinului Sf. Ana din anul precedent;

1834 – secretar al Sfatului Administrativ; cu rangul de căminar, apoi, din 1837, comis;

1845 – director al Secretariatului de Stat; cu rangul de spătar, agă și, în cele din urmă, din 1848, postelnic;

1853 – reprezentant al intereselor supușilor austrieci și greci din Moldova în relațiile cu consulatul Rusiei;

1854 – pensionare;

1857 – intendent al coloniilor bulgare din sudul Basarabiei.

Ordine, diplome și distincții:

1832 – diplomă de înnobilitare acordată de generalul rus Mircovici;

1847 – ordinul otoman Nișan İftihar;

²⁹ *Ibidem*, 433/232.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, 433/294.

³² *Ibidem*.

1849 – diplomă de recunoaștere a meritelor din partea Curții imperiale de la Petersburg;

1851 – ordinul rusesc Sfântul Stanislav, clasa a II-a.

Din activitatea sa legislativă, trebuie să menționăm că lui i se datorează, în parte, felul în care a fost organizată secția a II-a Administrativă a Secretariatului de Stat. Pentru aceasta, a redactat un proiect prin care era descris modul cum funcționa acea cancelarie. Cu siguranță că au existat și alte proiecte la care a contribuit, culminând cu alcătuirea, alături de Iorgu Suțu și de Dimitrie Hasnaș³³, a *Manualului Administrativ al Moldovei cuprinzător legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*³⁴.

Înainte de a trece la o altă latură a vieții sale, remarcăm că activitatea în cadrul Secretariatului de Stat și-a început-o sub șefia prințului Nicolae Suțu, de a cărui apreciere s-a bucurat permanent, dovadă fiind și faptul că, în perioadele în care cel din urmă a ocupat funcția de secretar de stat sau, în timpul domniei lui Grigore Ghica, pe aceea de secretar personal al celui de-al doilea domn regulamentar, Procopie Florescu a obținut cele mai multe avansări³⁵. În ciuda muncii și a discreției sale, remarcate și apreciate de șefii săi, starea lui materială a cunoscut și momente delicate. La 19 decembrie 1842, îi scria lui Mihail Sturdza, cerându-i o promovare însoțită de o majorare a lefii, în virtutea aprecierii de care spera că se bucura din partea domnului. Cererea venea într-un moment complicat, pentru că veniturile sale și cele cu care fusese înzestrată soția lui nu erau suficiente pentru un trai decent, ajungând chiar să-și vândă unele haine. În aceeași scrisoare, mai amintea și faptul că, în anul 1837, când în fruntea Secretariatului de Stat s-a aflat, vremelnic, Costin Catargi, înlocuindu-l pe Nicolae Suțu, el a fost scos din post, iar după ce a fost reîncadrat, i-a fost redus salariul. Costin Catargi i-a sugerat că veniturile mici pot fi rotunjite și altfel, metode pe care însă Florescu le-a considerat nelegale. Din acest motiv, dorea să fie plătit astfel încât să-și permită o existență mulțumitoare³⁶. De asemenea, îi scria lui Mihail Sturdza că, precum se știa, nu îi stătea în caracter să-i lingusească pe cei mari pentru a câpăta atenția acestora; cu toate că era conștient că, respectându-și principiile, cariera sa, începută sub cele mai bune auspicii, a avut de suferit.

Averea

Nu știm cu certitudine dacă Procopie Florescu nu a recurs la metodele extrabugetare ce-i fuseseră indicate de Costin Catargi pentru a-și rotunji averea. Din informațiile pe care le-am adunat, se întrevade un caracter înclinat spre respectarea legilor, cu toate că, într-o vreme când însuși Mihail Sturdza era primul care recurgea la metode oneroase de căpătuială, este greu de spus dacă Procopie Florescu a fost total străin de mijloacele la care apelau mulți dintre contemporanii săi.

După ce s-a căsătorit, în anul 1836, îl vedem achiziționând imobile sau terenuri cultivate cu vie în Iași și în împrejurimi. Va cumpăra, în 1836, de la unul dintre cumnații săi, Neculai Dabija, un han situat în mahalaua Ciurchi, pe Ulița Movilei, pe locul mănăstirii Sfântul Ioan Zlataust³⁷. Procopie Florescu a fost proprietar al aceluiași han

³³ Idem, Secretariatul de Stat al Moldovei, nr. 1711.

³⁴ Virgil Apostolescu, *op. cit.*, p. 177, nota 2.

³⁵ ANI, Documente, 433/232.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, 425/276 și idem, *Isprăvnicia ținutului Iași*, 2072.

până sfârșitul vieții, dependențele suferind avarii în anul 1853, din cauză că acolo au fost cantonate trupe austriece. În clădirea hanului a funcționat și debit de tutun, până în anul 1867³⁸. A mai cumpărat o vie la Socola³⁹ și una la Copou, iar în 1838, de la Teodorachi Ghica, un loc din mahalaua Muntenimea de Sus, mai la vale de biserica Sfinții Atanasie și Chiril, cu suprafața de 522 de stânjeni pătrați, adică aproximativ 1.500 mp⁴⁰.

În anul 1842, presupunem că a început să construiască acolo o casă nouă, unde va locui până la sfârșitul vieții, atât el, cât și soția sa. Din acel an datează un contract pentru furnizarea unui număr mare de cărămizi⁴¹. Probabil efortul bănesc pe care l-a presupus construcția și amenajarea casei l-a făcut, așa cum aminteam, să ajungă la sfârșitul anului 1842 într-o stare financiară precară, fapt ce l-a îndemnat, precum menționam, să-i scrie lui Mihail Sturdza pentru a i se oferi un spor de leafă⁴². După moartea socrului său, va intra în posesia unor dughene de pe un loc situat între Ulița Podul Vechi și Sfânta Vineri⁴³.

În privința administrării averii, constatăm că, de fiecare dată când face o achiziție imobiliară, încearcă să-i sporească câștigul, fie printr-o închiriere mai avantajoasă⁴⁴, fie prin exploatarea mai eficientă a terenurilor cultivate cu vie și livadă⁴⁵; fie, ca în cazul acestui loc, situat într-o zonă comercială importantă, prin solicitarea de a i se încuviința perceperea unei taxe de la carele care staționează și fac negoț pe acel loc, așa cum se percepea în aceeași vreme pe maidanul de lângă mănăstirea Sfântul Spiridon⁴⁶. Va cumpăra moșii abia spre sfârșitul vieții, după întoarcerea din Basarabia. Așadar, după anul 1865, a cumpărat moșiile Tăutești, Lungani, Brătuleni și o parte din Mihăilești, toate aflate la mică distanță una de cealaltă, în preajma Iașilor.

Este foarte riguros în ținerea evidenței cheltuielilor. Fiecare contract de închiriere, de angajare a unor slujbași sau de cumpărare a unor materiale de construcție este însoțit de notarea meticuloasă a tuturor plăților⁴⁷. În 1836, notează chiar și cheltuielile făcute cu prilejul unei nașteri a surorii sale, Elena Dabija. Sunt însemnate nu doar sumele mai mari plătite doctorului pentru cele trei vizite sau pentru medicamente, dar chiar și cele mărunte, pentru lămâi, stafide, migdale, rachiu, untdelemn sau pește⁴⁸; iar cu ocazia cumpărării unei case pentru lărgirea terenului din Ciurchi, precizează că imobilul trebuie să conțină, la predare, trei ferestre, trei uși, o poartă și o porțiță de scândură, un coșar stricat și o sobă⁴⁹. Pe contractul de închiriere a hanului din Ciurchi, unde negustorul grec Costache Camizuzolo avea un debit de tutun, notează la cheltuielile ce se scădeau din suma chiriei ce o plătea anual negustorul, inclusiv suma dată pentru tutun de către cucoană⁵⁰. Contractele de angajare a unor slugi, de închiriere a imobilelor sau de furnizare a unor materiale de construcție⁵¹ le însoțește cu prevederi clare pentru chiriași, slujbași sau, după caz, furnizori, insistând pe necesitatea respectării termenelor de plată, de execuție sau de furnizare a materialelor, el angajându-se să fie, de asemenea, corect.

³⁸ Idem, Documente, 407/186.

³⁹ Idem, Isprăvnicia ținutului Iași, nr. 2711.

⁴⁰ Idem, Documente, 403/277.

⁴¹ Idem, Isprăvnicia ținutului Iași, nr. 4126.

⁴² Idem, Documente, 433/232.

⁴³ Idem, Secretariatul de Stat, 1172.

⁴⁴ Idem, Documente, 404/157.

⁴⁵ *Ibidem*, 407/153.

⁴⁶ Idem, Secretariatul de Stat, 1172.

⁴⁷ Idem, Documente, 403/29, 404/161, 407/153.

⁴⁸ *Ibidem*, 403/29.

⁴⁹ *Ibidem*, 403/4.

⁵⁰ *Ibidem*, 407/186.

⁵¹ *Ibidem*, 404/161, 404/156.

Relațiile de familie

Deocamdată, nu am găsit nici o informație despre părinții lui Procopie Florescu. Îi cunoaștem doar frații: două surori, Elena, căsătorită cu Neculai Dabija, și Maria, căsătorită cu Grigore Gălușcă, precum și un frate, Onufrie Florescu, care a fost registrator la Postelnicie, iar în momentul înființării Arhivelor Statului a lucrat sub conducerea lui Gheorghe Asachi ca scriitor la instituția nou înființată⁵². Onufrie a murit de tânăr, în 1840. În aceeași perioadă, mai apar în documente și Mihalache, Ioniță, Vasile, Grigore și Ștefanache Florescu, dar aceștia pot fi mai curând veri ai lui Procopie. În relațiile cu membrii familiei, Procopie se bucură de recunoștință și autoritate din partea surorilor și cumnatilor, pe care îi împrumută cu bani și, mai ales, îi ajută să obțină posturi în administrație. Să reținem că atât Neculai Dabija, cât și Grigore Gălușcă provin, ca și Procopie Florescu, dintre răzeșii de la Fălciu. Grigore Gălușcă aparține de fapt neamului Bantăș de la Murgeni⁵³. Atât Dabijeștii, cât și Gălușceștii erau stabiliți de la începutul secolului XIX în mahalaua Tătărașilor, în preajma Movilei și a bisericilor Sfântul Vasile și Sfântul Nicolae din Ciurchi⁵⁴; acolo va cumpăra Procopie Florescu de la cumnatul său, Neculai Dabija, hanul de pe locul mănăstirii Sf. Ioan Zlataust⁵⁵.

Procopie Florescu s-a căsătorit la data de 24 mai 1836, la vârsta de 30 de ani, cu Eufrosina Cavacu⁵⁶, fiica negustorului Andonie Cavacu⁵⁷ și a Zoiței⁵⁸. Socrul său a fost implicat în mișcarea eteristă și a avut, ca mulți negustori greci, legături evidente sau mai obscure cu Rusia. După anul 1821, Hagi Andonie s-a retras în Basarabia, unde a cumpărat moșii, între care și Coșernița din ținutul Soroca. El a revenit în Iași abia după 1830⁵⁹. La întoarcerea în Moldova, ca mulți alți negustori înstăriți, a obținut și el un pîtac, fiind numit căminar⁶⁰.

Eufrosina, fiica negustorului Andonie, s-a născut în 1814; avea, așadar, în anul căsătoriei cu Procopie, 22 de ani, fiind cu opt ani mai tânără decât acesta. Ca zestre a primit o sumă de bani și o parte din moșia Coșernița din Basarabia.

Procopie Florescu a fost recunoscut ca lider al familiei și de către rudele din partea soției, cumnatele sale, alte două fiice ale lui Andonie Cavacu, Ecaterina, căsătorită Chinezu și Elena Măcărescu, stabilită în Basarabia⁶¹. Despre Ecaterina Chinezu se cunosc mai multe detalii, ele fiind oferite într-un studiu al lui Gheorghe Sibechi și Dimitrie Beldiman, unde cei doi au dedicat un medalion acestei femei cu preocupări

⁵² *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835–1856)*, p. 118.

⁵³ Anafora Divanului dată în pricina de judecată dintre Safta Bou și Grigore Gălușcă pentru stăpânirea unor părți din moșia Bereasa sau Murgești. Onomastică. Acte anterioare. Dovezile prezentate de părți (ANI, Documente, 425/316).

⁵⁴ Constantin Bobulescu, *Tătărașii sau traiul negustorului Ioan Movileanu din veacul al XIX-lea*, Iași, Editura Demiurg, 2014.

⁵⁵ ANI, Documente, 403/29, 406/166.

⁵⁶ *Ibidem*, 165/23.

⁵⁷ Idem, Secretariatul de Stat al Moldovei, nr. 1172.

⁵⁸ Idem, Documente, 402/193.

⁵⁹ *Ibidem*, 403/57.

⁶⁰ Este amintit cu acest rang într-o descriere a consecințelor incendiului care a izbucnit de la o casă de pe Podul de Piatră din Mahalaua Tătărași și a cuprins partea cea mai populată și mai prosperă a orașului. Au fost atunci mistuite de flăcări 262 de case, două biserici, Biserica Albă și Sfântul Lazăr, și Spitalul evreiesc. Între case sunt amintite cele ale comisului Adamachi, protomedicului Zota, agăi Manolachi, banului Afenduli, spătarului Ilie Burchi, căminarului Cavacu, bancherului Mihel Daniel, ale lui Carniol („Albina Românească”, V, nr. 48, 29 iunie 1833, p. 189–192).

⁶¹ ANI, Divanul Domnesc, 115/1841.

literare⁶². Autoritatea pe care o deține în relațiile cu membrii familiei îl aduc în poziția de a le reprezenta acestora interesele. Așa se întâmplă în cazul succesiunii unui unchi al soției, negustorul Iordache Cavacu, sau atunci când va fi desemnat executor testamentar al surorii sale, Elena Dabija. În manuscrisul aparținând cumnatei sale Ecaterina Chinezu, am descoperit o dedicație în versuri scrisă în cinstea lui Procopie Florescu, în contextul zilei sale onomastice la 8 iulie 1850; ea era intitulată *Felicitare unui patriot în ziua patronului său*; versuri în care erau enumerate inclusiv calitățile de ocrotitor al rudelor sale:

*A lui nume e Procope, adivăr e procopsât,
Îi un om cu iscusânță, are duh neadormit,
Are dreaptă judecată și un suflet generos,
Sfatul lui îi ca o lege și în toate virtuos,
La a fraților săi patimi el sâmtăște precumplit,
De-ntristare să cuprindă sufletul său cel sâmtât,
Pe oricare din prietin el dorești a-l sluji [...]*

Și continuă în felul acesta, amintindu-i și calitățile de înalt slujbaş al statului și mare patriot.

Procopie Florescu și Eufrosina au avut în timpul căsătoriei un singur copil, o fiică, numită Ecaterina, născută la 10 aprilie 1837⁶³, dar care a murit la vârsta de opt ani, fiind înmormântată la 3 ianuarie 1845, în cimitirul bisericii Atanasie și Chiril⁶⁴. Soții Florescu au resimțit pierderea, durerea părintească fiind redată de mătușa copilei, Ecaterina Chinezu, care a scris, în versuri, *Necrologul unei tinere copilițe*⁶⁵, publicat într-un număr al „Albinei Românești” de la începutul anului 1845⁶⁶.

Cei doi soți se manifestă diferit în fața durerii. El se dedică și mai mult muncii la Cămin, iar ea, pentru a uita de necaz, începe să frecventeze, însoțită uneori și de sora sa, balurile și reprezentațiile de teatru, unde, de altfel, va cumpăra o lojă împreună cu Ecaterina Chinezu. Dar înclinațiile ludice nu se opresc aici. Eufrosina Florescu se îndrăgostește de un tânăr actor din trupa moldovenească a teatrului, anume Panaite Neculau, cunoscut și cu numele de Panaitachi. În cronicile vremii este unul dintre cei mai apreciați artiști, în intervalul de la plecarea la București a lui Costache Caraghiale și până vor începe reprezentațiile lui Matei Mollo. Lui Panaitachi criticii îi remarcă atât calitățile vocale, cât și reprezentațiile în rolurile de comedie. Ne aflăm în stagiunea 1845–1846, atunci când teatrul în limba națională ia avânt datorită punerii în scenă a unor creații originale.

Idila este descoperită de Procopie Florescu, care decide să divorțeze, reclamându-și soția la Dicasteria Mitropoliei. În reclamație acuză nu numai că ea necinstește căsătoria, dar, mai presus, prin acest comportament, dovedește că-i lipsește durerea de mamă pe care trebuia să o arate după pierderea copilei. Mai mult, spune că nu este prima dată când soția sa are astfel de rătăcir⁶⁷, dar a sperat că, odată cu înaintarea ei în vârstă, acele

⁶² Gheorghe Sibechi și Dimitrie Beldiman, *op. cit.*, p. 197–201.

⁶³ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, București, 1908, p. 128. Potrivit unei însemnări de pe o carte bisericească scrisă în limba greacă, *Epistolele Sfântului Pavel*, care se afla în patrimoniul Bisericii Vulpe.

⁶⁴ ANI, Documente, CLXV/23.

⁶⁵ Idem, Manuscrise, 1504.

⁶⁶ „Albina Românească”, XVII, 1845, p. 12.

⁶⁷ Rătăcirile Eufrosinei erau cunoscute în epocă, amintirea lor păstrându-se până târziu în folclorul urban al Iașilor. A. C. Cuza consemna în memoriile sale, într-o notă hazlie, o întâmplare care s-ar fi petrecut

apucături să dispară. După ultimul episod, spunea că își pierduse orice nădejde și răbdare și că sănătatea, zdruncinată de pierderea copilei era acum dărâmată de infidelitatea soției. Apoi, mai adăuga el, „casa, la care am întrebuințat toate putințele mele pentru a fi lăudată, o văd astăzi mai mult prihănită înaintea ochilor mei și a celor care o cunosc”.

Preoții care fac cercetarea la fața locului iau informații de la vecinii indicați de reclamant, dar și de la slugile din casă. Cei trei megieși, Iacov Evdoch, Teodor Burada și Teodor Cerchez, sunt rezervați în declarații, spunând că nu știu nimic compromițător despre soția reclamată și că îi cunosc pe cei doi soți ca pe o familie onorabilă. În schimb, declarațiile slugilor și ale unei femei care locuia într-o anexă a gospodăriei sunt pline de detalii. Este reconstituit firul întregii idile, de la privirile galeșe și glumele tânărului actor cu ocazia plimbărilor cuconiței cu trăsura la Copou, până la întâlnirile celor doi la teatru sau în două case – între care și în cea a surorii Ecaterina Chinezu –, culminând cu faptele petrecute chiar în domiciliul conjugal, cu prilejul plecării boierului pentru a inspecta un transport de cărți sosit în vamă la Sculeni⁶⁸.

În scrisorile trimise de Mihail Kogălniceanu surorilor sale în timpul cât s-a aflat la Berlin, în anul 1836, găsim un paragraf referitor la căsătoria Eufrosinei Cavacu, care pare a fi un regret. Acum, cunoscând mai bine faptele, în expresia lui Kogălniceanu: „Sărmanul Procopie Florescu, cine l-o fi pus să se însoare cu *mademoiselle* Cavacu”, este o undă de compătimire amestecată cu multă ironie⁶⁹.

După prima înfățișare a soților la Dicasterie și prezentarea declarațiilor părții învinuite, Eufrosina Florescu, care nu a uzat de dreptul de a numi la rândul ei martori, a declarat că acțiunea soțului nu ar trebui să fie luată în considerare, fiindcă se bazează doar pe declarațiile defăimătoare ale unor slugi; și, prin urmare, fuseseră făcute sub amenințarea autorității sale. Dosarul rămâne deschis, cei doi soți ajungând probabil la o înțelegere în privința continuării legăturilor matrimoniale; poate că acea cumpătare, la care spera Procopie Florescu să o dobândească soția sa odată cu înaintarea în vârstă, să se fi statornicit în mintea ei, cu toate că gurile rele spuneau că nu a fost așa⁷⁰.

La bătrânețe și apoi după moartea postelnicului Procopie Florescu, întâmplată în vara anului 1877, cucoana Eufrosina a trăit să vadă, măcar în parte, împlinirea voinței testamentare a soțului ei. Este martoră, în 1892, la inaugurarea orfelinatului pentru fete de la Tăutești⁷¹. Instituția cu menire socială și de educație s-a înființat în urma cererii pe

în anul 1830, la începutul căsătoriei soților Florescu. Aventura amoroasă a cucoanei Frăsinița cu amantul Meriacri și modul în care Procopie Florescu a curmat-o au fost greu de șters din memoria publică. În copilărie, Cuza fusese impresionat de titlul înscris pe cartea de vizită a lui Procopie Florescu, *Le chevalier et Postelnic Procope Florescu* și mai ales de faptul că deasupra numelui era desenat un turn. A. C. Cuza văzuse acea carte de vizită în casa bunicii sale, Anița Coroi (A. C. Cuza, *Însemnări din viață și documente omenești*, text stabilit, prezentare și note de Marian Ștefan, București, Editura Oscar Print, 2011, p. 28). Legăturile apropiate între Procopie Florescu și familia Coroi sunt dovedite de faptul că de la frații Coroiești, fii ai lui Ioniță Coroi, Procopie Florescu a cumpărat, în anul 1871, satul Brătuleni de lângă Iași (ANI, Spiridonie, LXV/2). Apoi, în anul 1877, Scarlat Șișcanu reclama de la Procopie Florescu o brățară de aur cu 57 de diamante și un smarald, depusă gaj pentru 45 de galbeni, pe care postelnicul urma să o restituie Aniței Coroi, bunica lui A. C. Cuza (idem, *Documente*, 422/324).

⁶⁸ ANI, Mitropolia Moldovei, B. Dicasteria, 1/1847, f. 5.

⁶⁹ Mihail Kogălniceanu, *Scrisori. 1834–1849*, publicate de Petre V. Haneș, București, Editura Minerva, 1913, p. 159.

⁷⁰ A. C. Cuza, *op. cit.*, p. 28.

⁷¹ Am publicat un studiu în care am prezentat drumul îndelungat de la ideea fondatorului până la fapta inaugurării instituției de ocrotire a copilului de la Tăutești. Cu acel prilej, am publicat și o fotografie realizată de Nestor Heck, care se păstrează în fondul Bibliotecii Universitare „Mihai Eminescu” din Iași, în care, în mijlocul invitațiilor la festivitate, o putem recunoaște pe Eufrosina Florescu (Marius Chelcu, *op. cit.*, p. 263–269).

care Procopie Florescu a adresat-o ministrului de Interne, Lascăr Catargiu, în anul 1875, el propunea ca la moșia Tăutești, din apropierea orașului Iași, să se înființeze un Institut de fete orfane sau fără carte, unde să învețe gospodăria de țară, să facă pânzeturi pentru zestrea lor, cusături, dantele ș.a., care să se vândă pentru hrana lor⁷². Institutul a funcționat și a purtat numele fondatorului, până în anul 1948, când a fost desființat.

De asemenea, au fost donate moșiile Lungani și Brătuleni Epitropiei Spitalului Sfântul Spiridon. Iar locul unde s-a aflat hanul din Ciurchi a fost lăsat de Procopie Florescu în patrimoniul Primăriei, pentru ridicarea unei școli primare de fete, unde, mai târziu, a fost înființat un alt orfelinat. Generozitatea lui față de Epitropia Sfântul Spiridon și față de Primăria din Iași – concretizată în înființarea unor instituții de învățământ și ocrotire – a fost răsplătită prin denumirea de *Strada Procopie* dată uliței unde se afla casa soților Florescu, mai jos de biserica Atanasie și Chiril⁷³.

Nu vom încheia fără a dezvălui mobilul căutărilor noastre prin arhive și dorința de a descoperi un personaj uitat din secolul XIX. Cercetarea nu a pornit de la numele străzii sau de la consemnarea lui Procopie Florescu în cartea de aur a donatorilor Epitropiei Sfântul Spiridon, și nici de la școala de la Tăutești care i-a purtat numele, ci de la o statueta și de la o întrebare ce mi-a fost adresată de preotul Andrei Chiriac, slujitor al bisericii din Tăutești, în cimitirul căreia se află un monument funerar. Este vorba despre o statueta din metal reprezentând pe Iisus Hristos binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând globul în mână stângă. Statueta este de evidentă sorginte catolică. Placa montată pe soclul conține următorul text:

*Aici repauzează Procopie Florescu,
cavaler a mai multor ordini, ministru de externe
și proprietarul moșiei Tăutești.
Decedat 11 iulie 1877, în etate de 70 de ani.*

*Soția sa pătrunsă de o vie durere,
a ridicat în memoria acestu monument.
Februari în 20, 1880.*

Așadar, pe monument există o mică nepotrivire în privința vârstei la care a murit Procopie Florescu, ceea ce ar modifica anul nașterii sale: nu în 1806, ci cu un an mai târziu. De altfel, acesta este un detaliu minor și greu de controlat din cauza lipsurilor și neconcordanțelor din actele de stare civilă. De asemenea, rangul de postelnic cu care și-a încheiat Procopie Florescu cariera a fost echivalat de soția sa cu funcția de ministru de Externe.

După o documentare anevoioasă din pricina dispersării materialului în diverse fonduri de arhivă, am reușit, sperăm, să recuperăm puțin din figura unui ieșean uitat, ca de altfel mulți alții, pe care, dacă am avea voința să-i regăsim, ne-ar trebui mai multe vieți. Dar dincolo de această regăsire, am încercat să-l încadrăm pe Florescu într-o tipologie a caracterelor secolului XIX. Ne-a fost greu să-l potrivim imaginilor mai bine cunoscute, precum cea a revoluționarului, a reacționarului, a unionistului sau antionionistului, a evghenistului sau a ciociului. Pe el l-am putea încadra mai degrabă în timpul funcționarului. O tipologie poate prea puțin studiată între caracterele unui secol aflat, așa cum s-a observat, într-o permanentă și tulburătoare tranziție, în care noul devine

⁷² ANI, Documente, CDVI/215.

⁷³ Idem, Planuri și hărți, 880.

foarte repede vechi, în care orientările trecute se schimbă în mod radical și în care oameni socotiți astăzi tineri devin, foarte curând, bătrâni.

Procopie Florescu a făcut parte dintre tinerii care au lucrat într-o administrație ce a creat și a pus în practică Regulamentul Organic și care, nu după multă vreme, în preajma anului 1848 și, mai ales, după Războiul Crimeii, au fost socotiți învechiți și retrograzi, piedici în calea progresului. El aparținea generației care a părăsit scena pe care, de altfel, nici nu o ocupase în mod zgomotos, pentru a lăsa locul tinerilor care au făcut Unirea din 1859 și au întemeiat, însă nu din nimic, alte instituții, mai moderne, lipsite de îngrădirile unor puteri ca Rusia și Turcia.

Iată un personaj care, chiar dacă trăiește în vremea și în preajma lui Mihalache Sturdza, demonstrează și bune însușiri, nu doar rele, așa cum nici generația revoluționarilor, care a urmat, nu a avut, cu siguranță, numai virtuți.

PROCOPIE FLORESCU:
THE PORTRAIT OF AN OFFICIAL FROM THE 19th CENTURY
(Summary)

Keywords: institutional history, administrative history, social rising, elites, the 19th century.

After a difficult documentation, because of the scattering of historical information in various archives, we were able to recover the past of a character, Procopie Florescu, who worked in the administration of Moldova in the first half of the 19th century. The rediscovery of the character was done on several levels: the origin and education, career, wealth and family relationships. Seeking to situate Procopie Florescu in a typology of the 19th century's characters, it was found that the official figure fits him best. It is a necessary research, because the official's physiognomy has been poorly studied among the characters of the 19th century.

DIONISIE LIBONI*

ÎN TRE DEZIDERATE ȘI REALIZĂRI: MODERNIZAREA BIROCRATICĂ DIN TIMPUL MINISTERIATULUI LUI LEV PEROVSKI (1841–1852)

Repere metodologice

Procesul de modernizare a administrației locale și regionale în provinciile de vest ale Rusiei țariste, a luat un alt traiect în deceniul al patrulea. În urma reformei din 1837, au fost suprimate posturile de guvernatori generali din guberniile interne. Lichidarea administrațiilor militare, derulată simultan cu crearea Ministerului Proprietăților de Stat, deschidea calea pentru inaugurarea fundamentelor Polizeistaat – în înțelesul dat de formula consacrată de Marc Raeff –, adică a statului bazat pe rigurozitatea selecției metodelor de guvernare, rigoarea statisticii și a metodelor cantitative de evaluare a eficienței¹. Din acest motiv, faptul că Ministerul Afacerilor Interne a cooptat în rândurile sale o pleiadă strălucită de intelectuali din varii domenii: scriitori și poeți, cu precădere, dar și importanți filosofi și orientaliști, poate fi considerat drept sugestiv². Dezvoltarea culturii politice a fost determinată de tendința birocrăției centrale de a-și crea conexiuni cu profesioniști: prin asimilarea socială a acestui grup puțin numeros³. Atragerea unei clase restrânse de funcționari, școlită în universitățile din Europa occidentală, reprezenta un semnal pentru demararea unor măsuri de ameliorare a situației. Însă, „birocrății luminați” nu reprezentau un grup cu viziuni ideologice comune. Realitatea plăsmuită de ei nu era exagerat de abstractizată, aceștia pornind de la deziderate pragmatice, în concordanță cu ordinea de stat existentă. Spiritul pragmatic i-a determinat să conceapă reformele doar în baza unor cunoștințe temeinice despre domeniile și teritoriile destinate schimbărilor⁴. Noile apariții istoriografice, axate pe

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹ Marc Raeff, *The Well-Ordered Police State and Development of Modernity in Seventeenth- and Eighteenth-Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach*, în *AHR*, vol. 80, nr. 5, 1975, p. 1221–1243. Un exemplu relevant de abordare a conceptului istoriografic în contextul analizei politicii rusești în Principatele Danubiene și, parțial, în Basarabia, îl reprezintă articolul lui Victor Taki, *Between Polizeistaat and Cordon Sanitaire: Epidemics and Police Reform during the Russian Occupation of Moldavia and Wallachia, 1828–1834*, în „AbImperio”, nr. 4, 2008, p. 75–80.

² Alexander Etkind, *Vnutrennyaya kolonizatsiya. Imperskiy opyt Rossii* [Colonizarea internă. Experiența imperială a Rusiei], traducere din engleză de V. Makarova, Moskva, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2013, p. 241.

³ Aoshima Yoko, *Professionals or Bureaucrats? Pedagogues and the State during Russia's Great Reforms*, în „Acta Slavica Iaponica”, nr. 25, 2008, p. 90.

⁴ William Bruce Lincoln, *Russia's "Enlightened" Bureaucrats and the Problem of State Reform. 1848–1856*, în *CMRS*, vol. 12, nr. 4, 1971, p. 412.

tendința de modernizare a vieții publice din Rusia, insistă pe influențele cameralismului. Cu certitudine, viziunea de ansamblu a practicilor sociale necesită o nuanțare, pentru că decriptarea contextului general nu este suficientă pentru înțelegerea situației. Teoria politico-economică de inspirație germană, aplicabilă pentru realitățile modernității timpurii, poate subsuma tendințele factorilor de decizie dintr-un șir de state europene de a consacra organizarea rațională a bazelor economiei naționale, de a atrage experți din mediile universitare în actul de verificare a calității guvernării și de a utiliza statistica drept metodă fundamentală de cuantificare a rezultatelor activității instituționale. Promovarea birocratizării a produs declanșarea așa-numitei „revoluții disciplinare”⁵. Totuși, în unele cazuri, modelul teoretic adoptat de artizanii politicilor interne imperiale nu era suficient de elaborat pentru scopurile practice.

Eficiențizarea controlului birocratic

Ministerul Afacerilor Interne a căutat să identifice surse alternative pentru controlul instituțiilor locale. Anterior, în perioada ministeriatului lui Stroganov, un număr insignifiant de rapoarte ale guvernatorilor ajungea pe masa biroului înaltului funcționar, iar documentele respective erau verificate superficial. Perovski⁶ a preluat ministerul în condițiile existenței unor așteptări mari. În timpul exercitării funcției de ministru al Proprietăților de Stat, fiul nelegitim al contelui Alexei Razumovski și-a câștigat supranumele de „Tigru Alexeevich”⁷. Ministrul se arăta neînduplecat în aprecierile față de activitatea directorilor de secțiuni funcționale ale centralei ministerului și a guvernatorilor. Într-o primă etapă, s-a recurs la destituiri, măsură impusă de ilegalitățile comise de unii diriguitori regionali. Perovski a cerut instituirea unor filtre adiționale de control ale rapoartelor, obligând departamentele de resort să prezinte extrase și să le supună atenției consiliului ministerului⁸. În acest fel, la examinarea și soluționarea dosarelor erau cooptați nu doar guvernatorii, ci și departamentele, la dispoziția cărora se aflau instrumentele indispensabile unui control birocratic serios. Se conștientizează faptul că rapoartele guvernatorilor, care conțineau și secțiunile referitoare la activitatea poliției, nu puteau fi singurele surse veridice de informare⁹. Dezvoltarea instituției de agent special al Ministerului de Interne era una din expresiile politicii lui Perovski de a stabili o bază solidă pentru un nou tip de guvernare, bazată pe identificarea precisă a lacunelor funcționale și soluționarea rapidă a curențelor. Istoricul Thomas Marsden aprecia că acțiunea era orientată spre edificarea unui aparat birocratic specializat, capabil să emită expertize în varii domenii, predispus spre reforme¹⁰.

⁵ Andre Wakefield, *The Disordered Police State: German Cameralism as Science and Practice*, Chicago & London, The University of Chicago Press, 2009, p. 138–141.

⁶ Pentru încadrarea după criterii tipologice a lui Lev Perovski în ambientul înaltei birocratii a țării lui Nicolae I, a se vedea: William Bruce Lincoln, *The Ministers of Nicholas I: A Brief Inquiry into Their Backgrounds and Service Careers*, în „Russian Review”, vol. 34, nr. 3, 1975, p. 308–323.

⁷ Un fost funcționar al ministerului, referindu-se, în memoriile sale, la supranumele lui Perovski, considera că acesta i-a fost atribuit de subalternii de la Ministerul Proprietăților de Stat, datorită caracterului său atroce (A. D. Schumacher, *Pozdnye vospominaniya o davno minuvshikh vremenakh* [Memorii târzii despre timpurile demult apuse], în „Vestnik Evropy”, nr. 3, 1899, p. 117).

⁸ *Ibidem*.

⁹ S. V. Motin, I. S. Aksakov – chinovnik po osobym porucheniam pri ministre vnutrennikh del L. A. Perovskom (21.09.1848 – 5.04.1851 gg.) [I. S. Aksakov – funcționar cu atribuții speciale în perioada ministeriatului lui L. A. Perovski (21.09.1848 – 5.04.1851)], în „Probely v rossiiskom zakonodatel'stve. Iuridicheskii jurnal” [Lacune în legislația rusească. Revista juridică], nr. 6, 2011, p. 295.

¹⁰ Thomas Marsden, *The Crisis of Religious Toleration in Imperial Russia. Bibikov's System for the Old Believers*, Oxford & New York, Oxford University Press, 2015, p. 89.

Raportorii Secției a Treia a Cancelariei Imperiale îl informau pe împărat despre resentimentele guvernatorilor față de recurgerea frecventă la această metodă de control:

Se spune că ministrul Afacerilor Interne a delegat în toate guberniile pe funcționarii săi pentru a supraveghea atât pe slujbașii locali, cât și acțiunile guvernatorilor. Doar simplul zvon a creat nemulțumire generală și au fost auzite plângerile mai multor guvernatori, care au calificat acțiunea drept umilire a propriei demnități¹¹.

Reacția guvernatorilor se baza pe predispoziția spre exces a oricărei instanțe investite cu atribuții sporite:

Se consideră că nu este posibilă selectarea a unui număr atât de mare de funcționari onești, cărora li s-ar putea conferi atribuțiile de control al acțiunilor guvernatorilor și, implicit, rapoartele unora, din motive personale, ale altora, din necunoaștință de cauză, vor fi, în mare parte, subiective și incorecte și, în acest mod, vor provoca întotdeauna aversiuni bine conturate¹².

Deși criticile nu au fost puține, contemporanii au sesizat efectele evidente ale schimbărilor din politica Ministerului de Interne. În 1879, istoricul Alexei Nakko sublinia că deceniul al cincilea a însemnat amplificarea sancțiunilor pentru infracțiunile care prejudiciuau finanțele publice, adică a acelora săvârșite de funcționarii cu statut înalt. Ministerul a afișat o atitudine mai rigidă vizavi de abaterile semnalate, iar soluția funcționarilor delegați de minister a devenit tot mai frecvent aplicată.

Prima inspecție a instituțiilor basarabene din perioada ministeriatului lui Perovski s-a produs în vara anului 1842. Directorul Departamentului de Medicină, Richter, a inspectat Serviciul Sanitar al provinciei. În raportul adresat guvernatorului Fedorov, funcționarul cataloga situația existentă drept „nesatisfăcătoare”, cele mai multe critici având în vedere activitatea cancelariei și a secțiunii de medicină legală¹³. Inspectorul reclama abateri de substanță în conținutul formelor legale emise de cancelaria Secției de Medicină Publică. Frecvent, din documente lipseau mențiuni despre executarea deciziilor și, mai grav, unele nu erau datate¹⁴. Responsabili pentru comiterea derapajelor și depășirea atribuțiilor au fost declarați inspectorul superior Wojciechowski și subalternii săi, Wolffinger și Donskoi.

Autoritatea locală, în persoana lui Fedorov, era obligată să fie atentă la semnalele venite de la minister. Pe parcursul a doar cinci luni (decembrie 1842 – aprilie 1843), ministrul Perovski a emis trei circulare, cu conținut amplu, referitoare la carentele grave din sistemul de guvernare provincială. Circularele nu aveau doar rol informativ, judecând conform practicilor anterioare, ele urmărind, mai ales, avertizarea reprezentanților puterii centrale. Se căuta inocularea responsabilității comune, prin asumarea dreptului de a-i sancționa drastic pe autorii unor abateri de serviciu. Se aducea în discuție exemplul guvernatorului de Astrahan, Platon V. Stepanov, demis în urma raportului revizorului delegat de minister. În celelalte situații, guvernatorilor din guberniile Pskov

¹¹ M. Sidorova, E. Șcerbakova (sost.), *Rossia pod nadzorom. Otchet III otdeleniya (1827–1869)* [Rusia sub supraveghere. Rapoartele Secției a Treia (1827–1869)], Moskva, 2006, p. 326.

¹² *Ibidem*.

¹³ Alexei Nakko, *Bessarabskaia oblast': so vremen prisoedineniya eya k Rossii po Bucharestskomu miru 1812-go goda: v istoricheskom, ekonomicheskom i statisticheskom otnosheniyah* [Regiunea Basarabia, de la Unirea cu Rusia, prin Tratatul de la București din 1812, din perspectivă istorică, economică și statistică], manuscris în colecțiile Bibliotecii Universității Naționale „I. I. Mechnikov”, Kishinev, 1879, f. 190 r.–v.

¹⁴ *Ibidem*.

și Reazan le-au fost aplicate sancțiuni disciplinare pentru o perioadă de șase luni, interval în care erau obligați să rezolve fundamental deficiențele. Pentru a-și sensibiliza subalternii, guvernatorul general a dispus expedierea circularelor și a rezultatelor inspecțiilor din cele trei gubernii în instituțiile publice ale Basarabiei. Simultan, guvernatorul a declanșat o anchetă internă despre rezultatele reformelor, delegându-l pe consilierul Toranciuk. Concluziile investigației au fost prezentate în circulara din 4 mai 1843, situația de pe teren părăndu-i-se șocantă consilierului. Oficialul invoca nu doar o aparentă ruptură dintre procesul decizional și cel executoriu, dar mai observa și debandada din ținuturile de nord, proporțiile acesteia depășindu-le pe cele semnalate în Astrahan, Pskov sau Reazan¹⁵.

Proiecte politice

Considerăm oportună decriptarea semnificațiilor documentului, în lumina polemicii sale discrete cu proiectul ministrului afacerilor interne, Lev Perovski. Conform ipotezei reputatului cercetător Edward Thaden, rezidentul plenipotențiar, adresându-i țarului Nicolae I propunerile sale, nu neglija amplitudinea proiectului lui Perovski. În mod cert, intenția de a include provinciile vestice într-un proces mai puțin sedimentat de centralizare administrativă nu îi era străină spiritului lui Paskievici, însă propunerea plasa toată chestiunea sub auspiciile Ministerului de Interne. Integrarea *in corpore* însemna nu doar dirijarea direcțiilor generale de către minister, dar permitea agenților poliției să influențeze și mai puternic activitatea instituțiilor locale și provinciale¹⁶. Agenții Secției a Treia a Cancelariei Imperiale, instituție precursoră a poliției secrete, raportau nemulțumirile guvernatorilor, legate de inițiativa ministrului de a delega funcționari speciali, cu misiunea de a supraveghea acțiunile reprezentanților imperiali din provincii.

Atât propunerile lui Paskievici, adresate către țar, cât și memoriul lui Perovski, intitulat „Despre necesitatea introducerii legilor organice rusești în toate guberniile și regiunile imperiului”, aveau o aspirație comună: unificarea legislativă și administrativă a tuturor teritoriilor din cuprinsul imperiului și anihilarea particularităților sau a derogărilor de la principiile centraliste. Doar că trecerea de la formularea obiectivului propus la aplicarea acestuia era diferită, în esență, de la o regiune la alta. Ministrul a subliniat nocivitatea păstrării elementului local în administrarea guberniilor baltice sau în zonele ce făcuseră parte din Rzeczpospolita. Conform observațiilor raportate, apariția tensiunilor sociale din Riga, de exemplu, era determinată de distribuția inegală a celor două componente etnice majore în structura administrației. Astfel, din populația totală de 50.000 de locuitori, doar 13.000 erau germani, însă aceștia dețineau toate pozițiile-cheie în consiliul municipal¹⁷. Acuzațiile potrivit cărora privilegierea nobilimii germane

¹⁵ „Spre surprinderea imensă, din informațiile consilierului Toranciuk am stabilit faptul că, în detrimentul vechimii dispoziției în vigoare, precum și a avertizărilor dure la adresa vinovaților, nu doar că lipsesc exemple de execuție fidelă a obligațiilor funcționale prescrise, dar și multe dintre instituțiile verificate din nordul regiunii demonstrează haos și lacune în activitatea de cancelarie, într-o măsură mult mai mare decât cele semnalate în guberniile Astrahan, Reazan și Pskov. Situația în care administrația regională nu a fost sancționată meritat, exact ca în guberniile menționate, este explicabilă numai prin faptul că, până acum, în Basarabia, n-a ajuns un revizor al Ministerului Afacerilor Interne” (*ibidem*, f. 191 r.–v.).

¹⁶ Edward Thaden, *Russia's Western Borderlands, 1710–1870*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1984, p. 147.

¹⁷ Lev Perovski, *O neobkhodimosti vvesti vo vseh guberniakh i oblastiakh imperii russkie organicheskie zakony*, în *CHOIDR* [Comunicări la Societatea de Istorie și Antichități ale Rusiei, afiliată Universității de la Moscova], vol. 3, 5, 1865, p. 177.

ar fi periclitat evoluția vieții sociale din provinciile menționate reprezentau o ilustrare a tendinței specifice unei pături a nobilimii de origine etnică rusă, deținătoare de funcții înalte în stat, de a-și exprima tot mai sonor nemulțumirea față de obligația de a renunța la controlul politic, pe anumite segmente, în periferiile occidentale. Birocrația imperială nu mai era de acord cu păstrarea reminiscentelor guvernării indirecte din zonele de vest, sistem ce presupunea coabitarea cu elitele regionale¹⁸. Și pentru a-și justifica pretențiile, această categorie devine purtătoare a unui discurs naționalist, în acord cu necesitățile statului monarhic, organism ce aspiră să obțină noi forme de exprimare pentru a-și amplifica legitimitatea¹⁹. În accepțiunea birocratiei, loialitatea față de Monarhie și Autocrație nu era suficientă în sine. În plus, elitelor purtătoare de alte tradiții administrative le era impusă obligația de a recunoaște că soluțiile de la centru erau cele mai bune, deși în opinia polonezilor sau a germanilor lucrul nu părea atât de sigur²⁰. Din raportul lui Paskievici notăm linia de argumentare construită în așa mod încât să sugereze fidelitatea față de cursul enunțat prin suprimarea insurecției din Noiembrie 1830 – selecția păturii superioare a societății poloneze în funcție de loialitate, pentru cooptarea unui element dinamic în administrarea teritoriului. Măsura n-a avut în toate cazurile efectul scontat, iar anumite cercuri de interese nu au ezitat să exploateze unele eșecuri²¹. În acest sens, discursul lui Perovski denotă deziluzia față de posibilitatea reeducării politice a reprezentanților elitelor locale. Spre deosebire de Paskievici, unele voci din cadrul aparatului central își exprimau deschis fobiile față de atitudinea elementului funcționăresc local, atât pe timp de război, cât și în decursul derulării activității administrative ordinare²². Soluția invocată de rezidentul plenipotențiar – de a dispune concentrarea masivă a nobilimii în Varșovia pentru monitorizarea conduitei acestora nu era considerată nici pe departe ca fiind una sigură. Pe de altă parte, autoritățile au încercat să orchestreze producerea unui „impact etnografic” (F. M. Umanetz) asupra teritoriului polonez relativ omogen din punct de vedere etnic. Doar că lipsa unui acord între decidenți, dificultatea realizării exercițiului din considerații financiare, plus suspiciunile față de loialitatea coloniștilor au compromis proiectul²³. Instrumentele aculturante aflate la dispoziția artizanilor politicii Petersburgului erau limitate în comparație cu cele ale Habsburgilor, care au avut succes în alt teritoriu cândva polonez, Galiția²⁴.

Intenția lui Perovski a fost, în general, acceptată de guvernatori, dar cu o excepție notabilă. Voronțov a intrat în polemică cu Perovski referitor la proiectul de modificare a organigramelor Administrațiilor Guberniale și a competențelor Guvernatorului. Măsura viza diversificarea aparatului executiv, prin cooptarea contabililor, trezorierilor și a

¹⁸ Alexei Miller, *The Romanov Empire and the Russian Nation*, în Stefan Berger, Alexei Miller (edited by), *Nationalizing Empires*, Budapest/New York, CEU Press, 2015, p. 323.

¹⁹ Ute Frevert, *La politique de sentiments au XIXe siècle*, în „Revue d’histoire du XIXe siècle”, nr. 46, 2013/1, p. 54.

²⁰ Alexei Miller, *op. cit.*, p. 324.

²¹ L. Gorizontov, *Slujit’ ili neslujit’ imperii? Poliyaki v Rossii XIX v.* [Servind sau nu imperiul? Polonezii în Rusia din secolul XIX], în Stefan Grzybowski, Viktor Khoriev, M. Volos (coord.), *Russko-pol’skie iazykovye, literaturnye i kul’turnye kontakty* [Contacte lingvistice, literare și culturale între ruși și polonezi], Moskva, Kvardriga, 2011, p. 299.

²² Mikhail Dolbilov, *Poliyak v imperskom politicheskom leksikone* [Polonezul în lexicul politic imperial], în «*Poniatiiya o Rossii*». *K istoricheskoi semantike imperskogo perioda* [Noțiuni despre Rusia. Pentru o semantică istorică a perioadei imperiale], vol. II, Moskva, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2012, p. 306.

²³ L. Gorizontov, *Vybor nositeliya «russkogo nachala» v pol’skoi politike Rossiiskoi imperii. 1831–1917* [Alegerea purtătorului nucleului rusesc în politica poloneză a Imperiului Rus. 1831–1917], în Rossiiskaia Akademia Nauk, *Poliyaki i russkie v glazakh drug druga* [Polonezii și rușii. Imagini reciproce], Moskva, Indrik, 2000, p. 108.

²⁴ *Ibidem*, p. 303.

arhiviștilor. În plus, se dorea simplificarea procedurii de examinare a actelor. Guvernatorul nu mai era obligat să asiste la ședințele Administrației, ci doar să sancționeze deciziile acesteia²⁵. În accepțiunea lui Voronțov, reforma intra în contradicție cu spiritul „Așezământului” Ecaterinei a II-a. El credea că astfel se promova adoptarea formelor asiatice, iar puterea guvernatorilor devenea echivalentă cu cea a pașalelor din Imperiul Otoman²⁶. Totuși, în informațiile primite de împărat era expusă o viziune favorabilă față de inițiativa lui Perovski. Mecanismul de lucru al ministrului presupunea parcurgerea câtorva pași importanți: semnalarea deficiențelor Statutului precedent privitor la Administrațiile Regionale, examinarea opțiunilor oamenilor de stat experimentați, contabilizarea concluziilor și a recomandărilor din rapoartele inspectorilor. Valoarea inițiativei era confirmată, în accepțiunea autorilor raportului, de experiența îndelungată a ministrului în postura de șef al Departamentului Proprietăților de Stat²⁷.

Revenind la considerațiile lui Paskievici, punctăm rolul decisiv pe care l-a jucat în teoretizarea puterii excepționale. Mai mult decât atât, rezidentul propunea o interpretare mai concisă și comprehensivă, dar sugera o durată lungă pentru punerea unor măsuri în aplicare. Rezidentul plenipotențiar a ținut să precizeze, în baza altor exemple, că aspirațiile autorului trebuiau temperate în condițiile în care rusificarea legislativă și administrativă nu era întotdeauna un proces fluid. Conform observațiilor sale, consolidarea puterii directe a Ministerului de Interne nu era impetuos necesară în condițiile în care, în celelalte provincii privilegiate, Finlanda și Caucaz, acest lucru nu se produsese. De asemenea, aplicarea actelor statutare în guberniile ce aparținuseră Regatului Poloniei până la 1830 nu a produs instant modificarea decisivă, lovindu-se de predominanța șlehtei în viața politică și economică regională.

Memoriul guvernatorului din Varșovia ilustra dorința de a proteja o ordine de tip militar, în care reglementările legislative să dea întâietate operațiunilor punitive contra noilor insurecții. În postura de comandant al Armatei Permanente, rezidentul avea un drept de ingerință incomparabil mai mare decât în alte teritorii, girând indirect și activitatea Comitetului pentru Afacerile Regatului Poloniei din capitala imperiului.

Aparent paradoxal, Willard Sunderland remarcă faptul că problema cea mai mare pentru eforturile de centralizare administrativă de la mijlocul secolului XIX o constituia clarificarea competențelor guvernatorilor generali de la periferiile teritoriale. Cu toate că erau considerați niște agenți indispensabili ai autorității imperiale și ministeriale, în practică însă, aceștia nu întotdeauna își sincronizau acțiunile cu deciziile miniștrilor. Din cauză că mențineau stabilitatea în zonele problematice, aflate la distanțe considerabile de centru, ei beneficiau de clemența și favoarea monarhului²⁸. Din anumite considerații, modelul de administrare a periferiilor din prima jumătate a secolului XIX nu se putea înscrie în registrul reformelor ce au produs efecte asupra tuturor sferelor vieții publice din Rusia. Cercetătorii Victor Taki și Andrei Cușco au conchis că cele două modele de guvernare locală – antagoniste din prisma obiectivelor finale – a Basarabiei, cele ale lui Capodistrias și Voronțov, au avut ca punct comun reconturarea

²⁵ E. Anucin, *Istoricheski obzor razvitya administrativno-politseiskikh uchrejdenii v Rossii, s Uchrejdeniya o guberniyakh 1775 g. do poslednego vremeni* [Retrospectivă istorică a dezvoltării instituțiilor administrative și polițienești în Rusia de la Regulamentul despre gubernii din 1775 și până în prezent], Sankt-Petersburg, 1879, p. 58.

²⁶ A se vedea, în acest sens, Arkhiv Knyazya Vorontsova, Moskva, vol. XXXVIII, 1892, p. 83 (M. S. Voronțov către L. A. Perovskii, Odesa, 4/16 ianuarie 1843).

²⁷ M. Sidorova, E. Șcerbakova (sost.), *op. cit.*, p. 327.

²⁸ Willard Sunderland, *The Ministry of Asiatic Russia: The Colonial Office That Never Was but Might Have Been*, în „Slavic Review”, vol. 69, nr. 1 (primăvara 2010), p. 120–150, aici p. 135–136.

regiunii într-o entitate ușor identificabilă, astfel încât realitățile sociale și politice să fie asimilabile cu cele din restul imperiului²⁹. În speță, la puțin timp după demisia lui Voronțov, la 22 martie 1854, a fost publicat decretul privitor la aplicarea Statutului General al Administrațiilor Guberniale și pe teritoriul Basarabiei. Sintetizând prevederile documentului, remarcăm câteva efecte, care au facilitat aplicarea programului reformator al țarului Alexandru al II-lea: uniformizarea organigramei Administrației Guberniale din Basarabia cu cea pan-imperială; redenumirea funcției de vice-gubernator în președinte al Administrației financiare, implicând diminuarea considerabilă a atribuțiilor; modificarea raporturilor dintre Consiliul și Administrația Provincială; organizarea Cancelariei Guvernatorului Basarabiei în conformitate cu reglementările existente în Guberniile de Vest: Wilno, Volyn și Podolia³⁰.

Statistica – un barometru al calității guvernării

Edificarea culturii birocratice era un proces complex, premisele lui neapărând spontan. Oportunitatea pentru lansarea unor noi inițiative s-a ivit în condițiile preluării unor teorii politice și a certificării valabilității lor. Grație influenței germane, statistica și-a câștigat locul în ansamblul organizării sferei publice din guberniile interne și din provinciile de periferie ale Rusiei. Către anul 1840, reprezentanții cercurilor intelectuale, cooptați direct sau tangențial la actul de guvernare, au devenit ferm convinși de imposibilitatea promovării unor reforme, fără cunoașterea realităților sociale, demografice și economice în cifre și calcule matematice³¹. Perovski era familiarizat cu preceptele de bază ale statisticianului și istoricului german, August Ludwig von Schlözer, un publicist extrem de apreciat³². La nivel teoretic, sistemul lui Schlözer promova formula *vires unitae agunt*³³. În înțelegerea lui, un raționament de altfel preluat în Rusia, statistica putea servi, în mod prioritar, la compararea diverselor faze ale existenței statului³⁴.

În deceniul de referință, s-a produs un nou salt calitativ în organizarea instituțiilor responsabile cu sistematizarea statistică și trierea metodelor științifice. Oficiul de Statistică al Ministerului de Interne a căutat să găsească o soluție analitică pentru înțelegerea datelor obținute din rapoartele guvernatorilor și pentru stocarea lor într-un cadru unic, valabil pentru tot cuprinsul imperiului. În plină dezbatere asupra metodelor de decriptare a informației statistice, ministrul a emis o circulară, la 14 octombrie 1842, prin care guvernatorii erau obligați să prezintă informații mult mai ample, nu doar despre instituțiile aflate sub control direct, ci și despre administrația locală, în ansamblul său³⁵. Un prim obiectiv viza deplasarea rapoartelor din câmpul eseisticii (acestea fiind, de regulă,

²⁹ Andrei Cușco et al., *Bessarabiya v sostave Rossiiskoi imperii (1812–1917)* [Basarabia în componența Imperiului Rus (1812–1917)], Moskva, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2012, p. 208.

³⁰ *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi imperii* [Colecția completă de legi ale Imperiului Rus], seria 2, t. 29, p. 2, nr. 28066, p. 111–112.

³¹ De exemplu, este relevant faptul că, în anul 1839, după o pauză de trei decenii, a apărut un prim tratat sistematic de teorie a statisticii. Alexandr Obodovski, *Teoriya statistiki v nastoiashchem sostoyanii, s prisoikovleniem kratkoi istorii statistiki* [Teoria statisticii în starea actuală, cu o istorie succintă a statisticii anexată], Sankt-Petersburg, Tip. Konrad Wingeber, 1839, p. 3.

³² Alexander Etkind, *op. cit.*, p. 242.

³³ Primul termen desemna aportul forțelor profunde, adică natura, solul, creațiile materiale și circuitul financiar. Al doilea termen al postulatului exprima modul de organizare a sistemului statal, iar cel de-al treilea – acțiunea propriu-zisă de convertire a forțelor profunde în cadrul guvernării (Alexandr Obodovski, *op. cit.*, p. 57–58).

³⁴ A. S. Sobrievski (pod red.), *Sbornik svedenii o Severnom Kavkaze* [Culegere de informații despre Caucazul de Nord], tom I, Stavropol, Tip. naslednikov Berk, 1906, p. 10.

³⁵ Rosstat, *Istoriya rossiiskoi gosudarstvennoi statistiki: 1811–2011* [Istoria statisticii de stat rusești], Moskva, IITS „Statistika Rossii”, 2013, p. 20.

texte abundente în termeni abstracți și caracterizate prin imprecizie a datelor), în cel al rigorii matematice, axată pe cuantificarea rezultatelor obținute în toate palierele de activitate. Pentru realizarea acestui deziderat, circulara prevedea introducerea șabloanelor destinate sistematizării statistice în zece domenii de activitate. Anterior, legislația prevedea obligativitatea completării a unui singur formular de cuantificare statistică, în fond atenția fiind centrată pe proviziile alimentare³⁶.

De exemplu, directiva de a inaugura Comitete de Statistică în toate guberniile se lovea de absența profesioniștilor necesari. Încă din 1835, a fost emisă decizia de creare a comitetelor locale de statistică în regiunea Novorosia. Dar, la nivel practic, autoritățile regionale din Basarabia au avut dificultăți legate de selectarea personalului. Situația părea a fi destul de confuză, pentru că nu existau conșopîști bine instruiți și, cu atât mai puțin, savanți. Guvernatorul Fedorov a dispus arondarea Basarabiei la Comitetul de Statistică de la Odesa, iar secretarul instituției, Apolon A. Skal'kovski³⁷, a fost însărcinat să facă periodic călătorii în zonă pentru a culege și sintetiza informațiile din zonă. Apoi, în urma reformelor de la Ministerul de Interne, Perovski a dispus reluarea chestiunii. Guvernatorul a propus ministrului ca situația să fie menținută, luând în calcul circumstanțele. În pofida avertizării, la scurt timp, la Chișinău și Ismail au fost deschise primele comitete. Însă, potrivit observațiilor lui Nakko, activitatea efectivă a singurei instituții cu profil științific a început abia peste două decenii, în momentul pregătirii primului Anuar Statistic al Regiunii Basarabia, publicat în 1862³⁸.

Concluzionând, putem constata că experimentele din perioada „marilor reforme” ale țarului Alexandru al II-lea au fost posibile datorită creării unui grup de funcționari, cunoscut în istoriografie sub denumirea de „birocrati luminați”. Având o ilustră educație occidentală, aceștia au încercat să implementeze teorii politice, de regulă, de inspirație germană, nu întotdeauna aplicabile spațiului rusesc. Totuși, dezvoltarea instituțională a fost o reușită evidentă a epocii, beneficiind de sprijinul autorității centrale.

BETWEEN LIMITS AND REALIZATIONS: BUREAUCRATICAL MODERNIZATION IN THE PERIOD OF SERVICE OF LEV PEROVSKII (1841–1852) (Summary)

Keywords: enlightened bureaucrats, modernization, statistical data, legislation, projects.

Many of the Great Reforms were being born during the 1840s and beginning of the 1850s. The ministry Lev Perovskii endeavoured to organize, develop and integrate some institutional components, based on the German political theory – the Cameralism (Kameral-wissenschaft). “Enlightened bureaucrats” were formed by Russian state, which was determined to promote an obedient intellectual milieu. Within this stage, the state was faced with some difficulties to implement some measures of ministerial centralization in the western borderlands, especially Poland. Also, the statistical standardization was difficult to introduce in every region due to an unprepared local functionaries.

³⁶ *Ibidem*, p. 21.

³⁷ Skal'kovski, supranumit mai târziu „Nestor al Noii Rusii” și „arhiva vie a Odesei”, s-a născut într-o familie de nobili ucraineni din gubernia Kiev, în anul 1808. A studiat medicina la Universitatea din Wilno, apoi a urmat cursuri de științe juridice la Universitatea din Moscova. Licența obținută în drept i-a facilitat intrarea în cancelaria guvernatorului general de la Odesa³⁷. Monografiile și studiile sale au inaugurat o istorie regională întemeiată pe teza rupturii spectaculoase dintre trecutul „barbarilor” și prezent. De fapt, prezentul relua tradițiile antecesorilor din antichitate și fundamenta drumul „glorios” spre viitor.

³⁸ Alexei Nakko, *op. cit.*, f. 226 r.–v.

COSMIN MIHUȚ*

**PARTIDA NAȚIONALĂ DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ (1837–1840).
IDENTITATE IDEOLOGICĂ ȘI MANIFESTĂRI
ÎN SPAȚIUL PUBLIC****

În istoriografia originilor Partidei Naționale din Principatele Române, opiniile formulate de-a lungul timpului au cunoscut o interesantă diversitate, pe baza unor izvoare și interpretări diferite. Spre a da câteva exemple, Victor Papacostea plasa începuturile Partidei Naționale la sfârșitul secolului XVII, în cadrul facțiunilor boierești adevrate ale „domniei de țară”¹; A. D. Xenopol își începea a sa *Istorie a partidelor politice din România* analizând acțiunile unor grupuri boierești contra elementului grecesc din Principate, sub înrăurirea ideilor Revoluției franceze²; Nicolae Iorga, identificând în Ionică Tăutu un prim „iacobin moldovean”, vedea în mișcarea de la 1821 un factor declanșator al unei noi politici, naționale, de către boierii mai tineri și mai luminați³; iar Vlad Georgescu, inventariind dinamica ideilor politice românești de pe la 1750, plasa începuturile Partidei Naționale, echivalată cu mișcarea națională, pe la sfârșitul veacului XVIII⁴. Dacă dezbaterile în această privință continuă și astăzi, sub tonalități mai puțin înalte, totuși, putem spune că niciunul dintre istoricii români care s-au aplecat asupra acestei teme nu au refuzat grupării muntene conduse de Ion Câmpineanu calitatea de Partidă Națională. Fie că au privit-o ca un nucleu „parlamentar” de opoziție, ca o solidaritate partinică în formă incipient modernă ori ca o organizație cvasi-secretă de tip masonic. Adăugând încă o filă la acest dosar, vom încerca să formulăm o caracterizare a emulilor lui Ion Câmpineanu, din punct de vedere ideologic, politic și organizatoric, acordând deopotrivă atenție ideilor, intențiilor, intereselor și, evident, acțiunilor orchestrate de acești oameni, de la care pașoptiștii munteni s-au revendicat spre a-și legitima acțiunile.

În primii ani de la instituirea Regulamentului Organic, contextul politic intern i-a permis Rusiei un control ideologic în Principate, însă, pe măsură ce reforma regulamentară a fost pusă în aplicare, iar imperfecțiunile sistemului au ieșit la iveală, s-a produs o anumită deschidere către influențele occidentale. Încercările oficialilor ruși de

* Doctor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetare susținută din fondurile proiectului CNCS – UEFISCDI, PN-II-RU-TE-2014-4-1665.

¹ Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice*, ediție îngrijită de Cornelia Papacostea-Danielopolu, București, Editura Eminescu, 1983, p. 47 și urm.

² A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, partea I, *Dela origini până la 1848*, București, Librăria Stanculescu, 1920.

³ Nicolae Iorga, *Un „iacobin moldave” au XIXe siècle*, Paris, École Roumaine en France, 1936.

⁴ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750–1831*, București, Editura Academiei Române, 1972.

a câștiga simpatia „opiniei culte” și de a demonstra că, sub protecția Curții de la Petersburg, Principatele se îndreptau „pe calea civilizației și a integrării în lumea modernă”⁵, nu aveau efect decât în parte.

Nemulțumirile unei părți a elitei politice față de sistemul regulamentar – ce purta semnele unei modernități de factură clasicistă și era puternic influențat de cultura politică din Rusia⁶ – au devenit din ce în ce mai mari odată cu difuzarea ideilor și deschiderea spre mediile culturale europene, mai pronunțată după 1834⁷. Ideile liberalismului moderat începeau să pătrundă în rândul „tinerelor spirite”, în ciuda eforturilor autorităților de a le bloca infiltrarea în spațiul românesc, realizată prin intermediul gazetelor, teatrului, societăților și a altor forme de culturalizare pe care statul, sub atenta supraveghere a oficialilor ruși, inițial le încurajase. Deși se înființase cenzura presei din țară și a celei aduse din străinătate, publicațiile străine ajungeau, de multe ori, sub ochii unor cititori români prin intermediul consulilor străini. Bineînțeles, această deschidere în fața influențelor ideologice europene s-a datorat și tinerilor trimiși la studii în străinătate, unde intrau în contact cu dezbaterile culturale și politice ale vremii⁸.

Identitatea ideologică a unui grup politic „de tranziție”

Procedurile electorale de desemnare a membrilor Obșteștii Adunări, instituite de Regulamentul Organic, au permis apariția unui grup având caracteristici specifice culturii politice moderne. Fără a fi un partid în sensul său modern⁹, la formarea căruia identitatea doctrinară și puterea sunt factori indispensabili¹⁰, Partida Națională condusă de Ion Câmpineanu a avut, între anii 1838 și 1840, o activitate coerentă din punct de vedere ideologic. Ideile enunțate prin cele două documente din noiembrie 1838¹¹ marchează afirmarea unui nou tip de legitimare politică, a unei partide ce își revendica dreptul la exprimare publică, prin luări de poziție în timpul ședințelor Obșteștii Adunări. Opoziția pe care deputații, reușiți în jurul lui Ion Câmpineanu, au făcut-o „articulului adițional”, nu reprezintă acțiunea unei clientele, a unei „partide de

⁵ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*, București, Cartea Românească, 2008, p. 372.

⁶ Deși avea la dispoziție instituții și oameni, culturii politice rusești îi lipseau „dinamica, amplitudinea și rafinamentul civilizației franceze de referință, legată de moștenirea culturală a Vechiului Regim și de preferințele culturale ale oamenilor Restaurației” (Cristian Ploscaru, *Politici culturale și influență franceză în primii ani ai regimului regulamentar din Moldova*, în *AȘUI*, Istorie, LI, 2005, p. 124–126).

⁷ Unii intelectuali ai deceniului al patrulea, în tentativele lor de a reduce diferențele dintre societatea românească și cele aflate „în fruntea civilizației” și-au căutat repere și puncte de contact în mișcarea contemporană a ideilor, aspect prin care se plasau în interiorul unor realități europene. Vezi exemplul „falansterului” de la Scăieni al lui Theodor Diamant (Ilie Cojocaru, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăieni*, București, Editura Politică, 1966; Sorin Antohi, *Civitas imaginis. Istorie și utopie în cultura română*, ediția a II-a revăzută, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 51–64).

⁸ Iată cum descria această situație „cugetătorul politic moldovean” Ștefan Scarlat Dăscălescu: „[...] acum începuse a se aduna din străinătate tinerimea mearșă la învățătură și, venind în țară cu ideile ce căpătaseră de pe unde își făcuseră educația, și acei de la Paris mai exaltați, au prins a propaga ideile lor tinerimii din țară, hulind administrația Domnilor, apăsarea jugului rusesc și scăderea și umilirea țărilor [Principatelor]. Și până la 1848 n-a fost decât o fierbere, o frământare în huiet surd, pe care Domnii se anevoiau a-l înăbuși” (Nicolae Iorga, *Un cugetător politic moldovean dela jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu*, extras din *AARMSI*, seria III, tom III, 1932, p. 35).

⁹ Pentru o definire a conceptului de partidă națională, vezi Mihai Cojocariu, *Partida Națională și constituirea statului român (1856–1859)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1995, p. 13–22.

¹⁰ Giovanni Sartori, *Parties and Party System. A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, 1976, p. 77–78.

¹¹ *Act de unire și independență și Osăbitul act de numire a suveranului rumânilor.*

patronaj”, ci a unei veritabile „partide ideologice”, mobilizată politic „în numele unei reprezentări similare ale societății”¹². În propria lor exprimare, semnarii *Actului de unire și independență* erau „chemați dă către *constituția* locului a cerceta dacă legile să urmează, dacă tractaturile sunt respectate, dacă prințul este ales dă nație, dacă scopul *constituției* este agiuns, dacă orânduiala, dreptatea și economia domnesc în toate ramurile administrației [...], dacă sumile statului sunt întrebuițate pentru binele statului, într-un cuvânt dacă *rumânii sunt fericiți* (s.n.)”¹³.

Așadar, aveau o viziune comună asupra rolului lor, împărțind responsabilitatea aplicării „constituției locului” și a legilor menite să asigure „orânduiala” în administrație și să prezeve fericirea „rumânilor”. Prin adoptarea acestui model de discurs și asumarea unui proiect pentru „o patrie slobodă și independentă”, ce implica adoptarea unui „nou trup dă legi politice, publice și civile”¹⁴, ca alternativă la regimul regulamentar instituit de Rusia, semnarii, „rumâni ai Prințatului Valahiei, mădulari ai Adunării Naționale”, au constituit un grup politic specific etapei de tranziție la modernitatea politică.

Avându-și originile în opoziția din Obșteasca Adunare împotriva „articulului adițional” – ce s-a legitimat ca fiind „națională” –, grupului condus de Ion Câmpineanu i-a lipsit capacitatea organizatorică de a obține puterea¹⁵. Realitate explicabilă și prin faptul că partida națională condusă de Ion Câmpineanu nu a activat într-un regim reprezentativ, de care apariția partidelor politice moderne este indisolubil legată. De aceea, pentru acest grup politic de tranziție, definiții sunt *obiectivele naționale* asumate și declarate (patrimoniul de idei pe care membrii săi pretind că îl împărtășesc), în numele cărora a urmărit să acceadă la putere. În acest sens, *Actul de unire și independență* constituie expresia unui *program național*, numit de unii istorici *declarație de principii*¹⁶. Preferința pentru această sintagmă poate fi explicată prin caracterul de tranziție al textului, care îmbină elemente specifice culturilor politice premodernă și modernă. Comparându-l cu programul revoluționar de la 1848, în care obiectivele naționale apar bine cristalizate, documentul elaborat de Partida Națională, la 1/13 noiembrie 1838, este ușor confuz. Semnarii săi invocă noțiuni precum „prinț național”, „suveranitatea nației”, „patrie slobodă și independentă”, „respectarea tratatelor și a dreptului internațional în vigoare”, arătându-și astfel capacitatea de a face o politică cu trăsături de tip modern; dar, pe de altă parte, includ și particularități ale vocabularului politic folosit în memoriile boierești (lipsite de elemente discursive și ideologice moderne¹⁷), în enunțarea unuia din obiectivele demersului lor, „izbăvirea norodului”¹⁸. Cu toate că la articolul 7 litera b (*Constituția rumânilor*) al *Osăbitului act de numire a suveranului rumânilor* era prevăzut că „toți rumânii sunt deopotrivă înaintea pravilii, toți priimiți în posturile civile

¹² Cristian Ploscaru, *Originile „partidei naționale” din Principatele Române*, I, Sub semnul „politicii boierești”, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 68.

¹³ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834–1849*, București, Editura Academiei Române, 1967, p. 216.

¹⁴ *Ibidem*, p. 218.

¹⁵ Pentru o analiză a elementelor ce participă la geneza unui partid, vezi Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 69–70.

¹⁶ Pentru a da doar câteva exemple în acest sens, amintim lucrările: P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea națională a românilor: legăturile lui cu emigrația polonă*, în *AIINC*, III, 1924–25, publicat de Alexandru Lapedatu și Ioan Lupaș, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1926; Cornelia Bodea, *op. cit.*; Constantin Vlăduț, *Ion Câmpineanu*, București, Editura Științifică, 1973.

¹⁷ Cristian Ploscaru arată că „solidaritatea politică a marii boierimii pământene, responsabile de «reprezentarea» țării în relațiile externe (cu Imperiul Otoman, Rusia, Austria sau Franța), nu a reușit să depășească animozitățile și orgoliile boierimii, dar mai ales fidelitățile de «taraf» și familie, pentru a se reuni politic în ceea ce istoricii au numit «programul autonomiei» (s.a.)” (Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 275–312).

¹⁸ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217.

și militare și toți contribuiesc la trebuințele statului”, iar „slobozenia individuală” era cheazășuită¹⁹, conceptul de cetățean apare încă destul de confuz în discursul politic al Partidei Naționale. Definit din perspectiva filosofiei politice moderne, adică a necesității de a limita tirania²⁰, cetățeanul trebuia să țină cont că „izbăvirea norodului este cea dintâi lege”²¹, fapt ce sugerează o realitate politică a perioadei regulamentare, aceea că „norodul” (poporul) nu era încă format din cetățeni egali în drepturi.

De asemenea, apelul la „tractatul din 1460”, a cărui încălcare (a articolelor sale trei și patru) reprezenta motiv suficient pentru ca semnatarii documentului să poată declara „legătura care era între rumâni și Poartă” ca fiind ruptă, înfățișează o gândire politică specifică perioadei de tranziție. Ea păstrează argumentul „capitulațiilor”, folosit în memoriile și proiectele de reformă boierești încă din ultimul sfert al veacului XVIII, plasându-l în planul dreptului internațional în vigoare la 1838. Din această rațiune, nerespectarea autonomiei Principatelor de către Înalta Poartă, drept păstrat prin „tractaturi”, aduce, precum în cazul unei înțelegeri bilaterale de tip modern, anularea „legăturii” dintre cele două părți. Dincolo de acest aspect, o importanță mult mai mare o are modul în care semnatarii documentului se raportează la ideea supunerii față de suzeran, care, în viziunea lor, intra în contradicție cu proiectul pentru o patrie „slobodă și independentă”²². Declarând ruptă legătura cu Poarta²³, membrii Partidei Naționale propuneau trecerea de la autonomie sub suzeranitate otomană la independență, arătând astfel că înțelegeau valențele conceptului modern al suveranității.

Un alt aspect ce trebuie luat în considerare pentru a putea înțelege maniera în care s-au construit solidaritățile față de ideile politice etalate de Ion Câmpineanu în Adunare, în vara anului 1837, îl constituie *loialitățile personale*. Element definitoriu pentru grupurile de putere („țarafuri”, „ecpaiele”, „partide” boierești) și de presiune („frății” boierești) din perioada premodernă, loialitatea clientelei față de lider era liantul care unea interesele diverse ale membrilor unei „tovărășii politice” într-o întreprindere pentru obținerea puterii²⁴. În cazul Partidei Naționale, *loialitățile personale* față de Ion Câmpineanu nu au reprezentat principalul factor de coeziune; au servit, mai curând, „ca substrat material comunității de idei”²⁵, pentru un grup politic care, sub „impulsul unui interes comun, exprimat prin revendicări”²⁶, a emis pretenții pentru a prelua poziții în cadrul puterii politice, propunând înlocuirea unui regim ale cărui „legi fundamentale și constituție [...] s-au alcătuit în vremea unei ocupații militare rusești”²⁷.

Treptat, membrii Obșteștii Adunări care au încercat, în cadrul legal stabilit, să se opună presiunilor venite din partea consulului general rus de la București, baronul Rückman, pentru adoptarea noii forme a Regulamentului Organic, ce cuprindea și „articolului adițional”, au format un grup politic structurat în jurul unui spectru comun de idei și convingeri, devenind Partidă Națională. În special, eșecul înregistrat în chestiunea „articolului adițional”, a cărui adoptare a fost impusă de Poartă prin firman,

¹⁹ *Ibidem*, p. 220.

²⁰ Cristian Preda, *Rumânii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 10.

²¹ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217.

²² *Ibidem*, p. 218.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 68.

²⁵ Petru Th. Missir, *Partizile sub regimul reprezentativ*, Iași, Tipografia Națională, 1888, p. 6.

²⁶ Sylvie Arend, *Le processus politique. Environnements, prise de décision et pouvoir*, Les Presses de l'Université d'Ottawa, 2000, p. 222.

²⁷ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217.

la presiunile Rusiei, a determinat elaborarea, pe baza argumentelor folosite în rapoartele Adunării din 18 și 21 iulie 1837²⁸, a unui proiect coerent pentru a „mântui suveranitatea română”²⁹. Împotrivirea Adunării de a adopta o „adăugire”, ce nu se găsea în textul publicat al Regulamentului Organic, „pus în lucrare chiar din vremea vremelniceii Rosești Oblăduiri”, era justificată pe temeiul neconcordanței sale cu „înaltele zise tractaturi și hătișerifuri ce au întemeiat și au întărit politiceasca ființă a aceste țări”³⁰. Împotriva îngrădirii autonomiei Țării Românești, semnatarii raportului din 21 iulie 1837 au invocat: articolul V din Tratatul de la Adrianopol („Prințpatele se vor bucura de o slobodă lucrare a credinței lor, de o desăvârșită siguranță, de o administrație națională neatârnată și de o întreagă slobozenie de comerțiu”); articolele IV („Domnii vor întocmi slobod toate pricinile din lăuntru ale Prințpatului lor sfătuindu-se cu ale lor Divanuri fără a se putea însă aduce nici o vătămare drepturilor ce s-au chezășuit acestor țări prin deosebite tractaturi sau hătișerifuri și nu vor fi supărați întru cea din lăuntru a lor ocărnuire prin nici o poruncă împotrivoare acestor drepturi”) și VIII („aceste două Prințpaturi având dreptul cei de sineși legiuii”) din hătișeriful emis la înscăunarea lui Alexandru Ghica, articolele 52 și 379 („După pontu al tractatului de pace din Adrianopoli ce întărește singurii stăpânirei Românești ocărnuirea cea din lăuntru a Prințpatului”) din Regulamentul Organic, întărit în timpul „vremelniceștii oblăduiri”; precum și manifestul „Feldmareșalului Graf Vitenstain care încredințează că se va păstra Românilor o existență politicească”³¹.

Apelul la acest tip de argumente, atrăgând atenția asupra necesității de a se respecta dreptul internațional, dar și demersul în sine al celor 21 de deputați semnatori ai raportului din 21 iulie, ilustrează modul în care aceștia priveau instituția din care făceau parte. În ciuda atribuțiilor restrânse asigurate Obșteștii Adunări prin Regulament, ce acorda inițiativa legislativă domnitorului, mărginind „sfădirea” deputaților la „primirea sau neprimirea” propunerii domnești și la observarea schimbărilor „ce se vor socoti că trebuie a se face” asupra ei³², deputații reuniți în jurul lui Ion Cămpineanu acționează ca parlamentari, în sensul modern al termenului. Aveau o viziune asupra Adunării de la București încadrată în reperele culturii politice a timpului: dezvoltată în Franța Monarhiei din iulie, în care Parlamentul se bucura de legitimitate și autoritate politică³³.

În perioada 1837–1840, membrii Partidei Naționale au folosit argumente prin care depășeau etapa invocării originii „limbii și a poporului”, „existența granițelor strămoșești” și comoara de fapte glorioase ale înaintașilor³⁴.

Această „comunitate de idei” a grupului de deputați care a încercat, în cadrul legal al Adunării, să-și împlinească „ale sale sfinte datorii”³⁵, a stat la baza dezvoltării *identității ideologice* a Partidei Naționale, transpusă apoi într-un program politic, în

²⁸ „Analele parlamentare ale României”, tom VII, partea I, *Obicinuita Obștească Adunare a Țerei Românești*, legislatura II, sesiunea I (IV), 1837, București, Imprimeria Statului, 1896, Anexa 54C, p. 532.

²⁹ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 216.

³⁰ „Analele parlamentare...”, tom VII, partea I, Anexa 54A (Raportul din 18 iulie 1837), p. 529.

³¹ *Ibidem*, Anexa 54C, p. 531.

³² *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. I, *Textele puse în aplicare la 1 iulie 1831 în Valahia și la 1 ianuarie 1832 în Moldova*, autori Paul Negulescu, George Alexianu, București, 1944, p. 10 (capitolul II, *Pentru Obicinuita Obștească Adunare*).

³³ Vezi Philippe Raynaud, *Le libéralisme français à l'épreuve du pouvoir*, în *Nouvelle histoire des idées politiques*, ouvrage collectif sous la direction de Pascal Ory, postface de René Rémond, Paris, Hachette, 1987, p. 203–214.

³⁴ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. VI.

³⁵ „Analele parlamentare...”, tom VII, partea I, p. 531.

virtutea căruia Ion Câmpineanu a fost „mandat”, în 1839, să prezinte „situația țării” la Paris și Londra. În ciuda coexistenței elementelor politice vechi cu cele noi, programul politic al Partidei Naționale conduse de Ion Câmpineanu, *supus unei analize ce nu cade în capcana de „a-l judeca” în raport cu proiectul național pașoptist*, reprezintă un moment de ruptură; este un episod important în edificarea culturii politice moderne românești, prin încercarea sa de a rearticula sistemul politic în funcție de un set de principii, ținând cont și de raporturile de putere din societate³⁶.

„Bărbații politici” din Partida Națională și spațiul public

Spre deosebire de perioada anterioară intrării în vigoare a Regulamentului Organic, în care principalele practici politice de contestare a domnului erau memoriul adresat Marilor Puteri, jalbele anonime aruncate în curtea Mitropoliei sau consulatelor străine³⁷ sau comunicarea obiecțiilor în Divan de către o persoană cu autoritate morală și prestigiu (mitropolitul sau marele ban), care-și justifica poziția întocmind anaforale³⁸, critica pe care grupul politic reunit în jurul lui Ion Câmpineanu a făcut-o domnitorului Alexandru Ghica a ieșit din cadrul restrâns al acestor demersuri petiționare, pătrunzând într-un *spațiu public* aflat în dezvoltare.

Fără a fi o realitate socială deplin funcțională, *opinia publică*, devenită un nou referent al actului politic³⁹, a fost „mediul” în care Partida Națională și-a construit legitimitatea. Bineînțeles, sensul acestor două concepte – spațiu public modern și opinie publică – trebuie corelat cu specificul societății românești, în care comunicarea politică „prin intermediul cuvântului cu adresabilitate publică” era o deprindere foarte recentă. În această perioadă, discuțiile și dezbaterile din Adunare⁴⁰ nu erau prezentate public prin intermediul presei, ce rămâne oglinda discursului oficial al puterii. Într-un regim parlamentar modern, aceasta are un rol de a prezenta comunității de cetățeni dezbaterile aleșilor, aspect decisiv în formarea unei opinii publice informate și avizate, singura capabilă să raționalizeze formarea și expresia voinței generale⁴¹. Așa cum observa un contemporan francez, apropiat al Partidei Naționale, Felix Colson, deputații munteni aveau „un limbaj parlamentar special”, în care elocvența era de o importanță secundară, deoarece deciziile se pregăteau din timp în întâlniri de taină, în ședințele Adunării limitându-se la a vota, pentru sau împotriva⁴². Marile chestiuni, continua francezul, erau abordate cu mare greutate în public, „un moldo-valah” neexpunându-și o opinie decât după „nopti întregi de meditație și multe tergiversări”⁴³.

³⁶ Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 90.

³⁷ Radu G. Păun, *Épilogue. Imprimée et pouvoir: la diversité des pratiques*, în idem (coord.), *Imprimé et pouvoir. France, Russie, Principautés Roumaines (XVIe–XIXe siècles)*, București, Institutul Cultural Român, 2008, p. 157.

³⁸ Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 279.

³⁹ *Ibidem*, p. 75.

⁴⁰ Maniera în care decurgeau discuțiile în Adunare era, mai degrabă, apropiată de o conversație de salon, așa cum reiese și din descrierea lui Edouard Thouvenel, călător în Valahia anul 1839: „[...] sala unde s-a reunit Adunarea este mică; în fund se ridică scaunul președintelui; marii boieri își iau locurile pe bănci în dreapta sa, iar deputații districtelor în stânga sa. Oratorii nu urcă la o tribună pentru a-și expune opiniile, între ei se stabilește mai mult o conversație familiară decât o discuție solemnă” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, III, serie nouă, 1831–1840, coordonatorul volumului Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 820).

⁴¹ Corinne Saminadayer-Perrin, *Les discours du journal. Rhétorique et médias au XXe siècle (1836–1885)*, Publications de l’Université de Saint-Étienne, 2007, p. 15.

⁴² Felix Colson, *De l’état présent et de l’avenir des Principautés Moldo-Valachie*, Paris, Librairie A. Pougin, 1839, p. 86.

⁴³ *Ibidem*, p. 87.

Totuși, informații despre unele luări de poziție în diverse chestiuni discutate în Adunare ajung în spațiul public, în special prin intermediul deputaților care luptaseră, în 1837, împotriva adoptării „articulului adițional”. Renunțând la vechile practici, membrii Partidei Naționale erau acuzați că fac „propagandă asupra populației” și uz de „marile cuvinte naționalitate și independență”, adresându-se „urechilor sensibile”, din ce în ce mai numeroase⁴⁴.

Înțelegerea transformărilor survenite în comunicarea politică după intrarea în vigoare a Regulamentului Organic este mult ușurată de sugestii metodologice provenite din sfera noii istorii culturale a politicului, care sugerează studiul „orizonturilor politice de persuasiune” în corelație cu raportul dintre *cuvântul viu* (retorica politică, cuvântările și dezbaterile din Obșteasca Adunare), *scrieri* (proclamația, programul politic, presa) și *imagini* (tablouri, însemne heraldice etc.)⁴⁵.

Definită ca unitate fundamentală a acțiunii politice, „constând în a spune ceva despre ceva, adresându-te cuiva, unui individ sau unui grup, pentru a-l impulsiona într-o acțiune printr-o finalitate specifică”⁴⁶, capacitatea persuasivă politică capătă, în perioadă pe care o avem în vedere, un rol important, deoarece devine determinantă în crearea solidarităților în jurul proiectului Partida Națională. În strânsă legătură cu *ideologizarea limbajului politic*, proces specific al perioadei de tranziție la modernitatea politică⁴⁷, persuasiunea politică s-a manifestat, în cazul Partidei Naționale, prin apelul la o serie de argumente transpuse într-un „discurs național”; dar și prin cultivarea unei imagini a „bărbatului politic”, luptător dezinteresat pentru „deșteptarea” politică a patriei și pentru afirmarea politică a naționalității, cu care Ion Câmpineanu se identifica. Deputatul muntean „luase în mână” apărarea drepturilor țării, iar cuvintele sale „au fost tocsinul care a deșteptat pe Români din letargia în care se afla”⁴⁸ (sic!).

Condamnând „nesfiala cu care În[alta] Poartă și Rusia au siluit dă sînt veacuri și încă siluesc pã toate zilele cele mai sfinte libertăți”, pe care „o dăclară dă față a toată lumea”, grupul politic condus de Câmpineanu urmărea să mobilizeze „bărbații politici” pentru susținerea unui proiect ce viza „o patrie slobodă și independentă”⁴⁹. Invocarea patriei, un concept care dinamiza spiritele⁵⁰ și permitea transgresarea frontierelor sociale, legitima alăturarea în plan politic a unor persoane din categorii sociale diferite, pe care tradiția îi plasa într-o anumită relație socială și de „putere” ierarhică⁵¹. Ne confirmă astfel ideea că grupul politic condus de Câmpineanu era unul atașat unui patrimoniu de idei, reprezentativ pentru noul tip de solidaritate, eminamente politic (spre deosebire de modelul de solidaritate socială specific comunității tradiționale)⁵².

⁴⁴ ANIC, Colecția Xerografii Viena, rola 11, pachet XXXV, c. 86 (Nesselrode către Tatișcev; 21 martie 1839, St. Petersburg).

⁴⁵ Alexandre Escudier, *Semantica istorică, modernitatea politică și istoria României (1780–1939). Câteva considerații*, în Victor Neuman, Armin Heinen (editori), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, Editura Polirom, p. 64.

⁴⁶ Definiția îi aparține lui É. Beneviste și este citată de Alexandre Escudier în *ibidem*.

⁴⁷ Cf. Sylvie Arend, *op. cit.*, p. 175; Alexandre Escudier, *op. cit.*, p. 57.

⁴⁸ Pentru a explica mai bine efectul „cuvintelor” lui Câmpineanu, Ion Ghica adăuga: „Mulți tineri care petreceau o viață de trândăvie și de disoluțiune, și aș putea cita nume ilustre astăzi, au părăsit petrecerile și cărțile, au alergat sub baniera Câmpineanului, s-au pus serios pe studii și au adus mai în urmă țării servicii însemnate” (*Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, IX, București 1881, în *CvL*, anul XV, 1 aprilie 1881 – 1 martie 1882, nr. 5, 1 august 1881, p. 167).

⁴⁹ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 216.

⁵⁰ Nicolae Mihai, *Revoluție și mentalitate în Țara Românească (1821–1848). O istorie culturală a evenimentului politic*, Craiova, Editura Aius, 2010, p. 83.

⁵¹ Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 248.

⁵² *Ibidem*, p. 260.

Patriotul modern era orientat spre activism politic și își asuma ideea sacrificiului personal. Tradiționalul „părinte”, „stâlp al țării” și „patriot exemplar”, care asigura protecția comunității de pământeni, era înlocuit, în percepția și conștiința oamenilor, cu „bărbatul politic”, caracterizat de curajul, hotărârea, dârzenia, vitejia și capacitatea de sacrificiu de care dădea dovadă în lupta sa pentru „deșteptarea” politică a patriei⁵³.

După eșecul demersului „diplomatic” al lui Ion Câmpineanu și slăbirea poziției Partidei Naționale în Obșteasca Adunare, domnitorul aprecia, la sfârșitul sesiunii III (VIII) 1839–1840, „osebita epohă în folosul obștei” trăgând „asupra acestei sesii o laudă și o cinste scumpe oricărui *bun Român*; căci atâtea isprăvi nu pot izvorî decât din inime pătrunse de sfințirea adevărului cu o lucrătoare râvnă a binelui obștesc și din cugete neîntinate de înrăutățirile porniri ale *meșteșugului patriotism* (s.n.)”⁵⁴. Alexandru Ghica atrăgea atenția Adunării asupra „adevăratelor calități” ale unui bun român, care dorește „fericirea și lauda neamului”⁵⁵, adică își desfășoară activitatea cu „toată liniștea cerută și neapărată nepărtinire”⁵⁶ și prețuiește interesul arătat întotdeauna de cele două Curți „pentru păzirea instituțiilor noastre, a căror prețioasă păstrare ni s-a încredințat nouă”⁵⁷. Din acest punct de vedere, se valoriza colaborarea „patrioticească” a deputaților care-și îndepliniseră „cu bărbăție” însărcinările, răspunzând încrederii „ce guvernul a pus în caracterul” lor⁵⁸. Domnitorul opunea această imagine – în ofisurile sale citite de Secretarul Statului, Constantin Cantacuzino, în Adunare – modelului de „bărbat politic” ilustrat de unii deputați, dar în special de Ion Câmpineanu, care, disprețuind „foloasele și bunătățile netăgăduite” statornicite prin „învoirile mijlocite între amândouă curțile”, s-au datat la „îndrăznețe făliri” în Adunare și „fără rușine în străinătate s-au numit pe sineși organe al Valahiei”⁵⁹.

Spre deosebire de patriotul model definit de domnitor, pentru membrii Partidei Naționale a fi bun român însemna asumarea unei lupte politice pentru emanciparea națională, fără a ține seama de neplăcerile pe care acest fapt le-ar putea aduce, mergând chiar până la sacrificiul personal, așa cum apare enunțat în *Actul de unire și independență*: „[...] dă azi vor jârfti viața și starea lor la independența nații lor”⁶⁰. Totuși, această trăsătură a „bărbatului politic” modern este „întărită” de membrii Partidei Naționale printr-o formulă ritualică ce amintește de „frățiile” boierești din perioada domniilor pământene, jurând „pă sânta evanghelie și față cu un episcop dă religia lor”⁶¹.

Pe de altă parte, schimbarea denumirii Obșteștii Adunări, ce devine, în *Actul pentru unire și independență*, „Adunare Națională”, reprezintă un element care, pus în legătură cu folosirea sintagmei „suveranitatea română”⁶², poate sugera că membrii

⁵³ O analiză a procesului de reconstrucție semantică a noțiunilor patriot/patriotism la începutul secolului XIX vezi în *ibidem*, p. 248–262.

⁵⁴ „Analele parlamentare...”, tom IX, partea I, *Obicinuita Obștească Adunare a Țării Românești*, Legislatura II, Sesiunea III (VIII), 1839–1840, București, Imprimeria Statului, 1898, Anexa 70E, p. 94.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, Anexa 70A, p. 89.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 94.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 218.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Punerea în circulație, în prima jumătate a secolului XIX, a unor cuvinte și concepte provenite din mediul occidental, ce nu aveau încă echivalent semantic în limba română, este un fenomen specific proceselor de transformare lingvistică din această perioadă, numit de Sorin Antohi *glosare semantică* (Sorin Antohi, *Les mots et le monde. La constitution du discours sociopolitique moderne en Roumanie*, în *idem*, *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne. Le stigmat et l'utopie: essais*, traduit du roumain par Claude Karnoouh, collab. Mona Antohi, Paris/Montreal, L'Harmattan, 1999, p. 152).

Partidei Naționale își revendicau un caracter reprezentativ, articulându-și agenda drepturilor politice reclamate în strânsă relație cu principiul *suveranității colective*⁶³.

Reprezentând un împrumut, fără echivalent în cultura politică română a vremii, conceptul de „suveranitate națională” a fost aclimatizat și folosit în proiectul politic al Partidei Naționale pentru a legitima și a oferi un aspect de legalitate demersurilor lui Câmpineanu în fața guvernelor de la Paris și Londra, în 1839. Acest aspect, esențial pentru legitimitatea Partidei Naționale atât în Principat, cât și în cele două capitale europene, este discutat, în martie 1839, de domnitor cu Robert Colquhoun, prin intermediul lui Apostol Arsachi⁶⁴. Acesta fusese însărcinat de Alexandru D. Ghica să-i prezinte consulului câteva „rapoarte” primite din țară cu privire la comportamentul oficialului britanic în raport cu membrii Partidei Naționale și, în special, față de Ion Câmpineanu, în timpul absenței sale din București⁶⁵. Reîntors în capitală pe 6 martie 1839, la puțin timp după plecarea lui Ion Câmpineanu către Constantinopol⁶⁶, domnitorul îi reproșa politico, prin vocea lui Arsachi, „legăturile zilnice” și „intimitatea” cu membrii „partidei opuse guvernului”, trezind sentimente care au dus la concluzia că „domnul Câmpineanu a plecat la Constantinopol doar pe baza reprezentării mele [a consulului] și ca o dovadă a acesteia”⁶⁷. Britanicul a negat vehement această ipoteză, mărturisind că nu a ascuns niciodată legătura sa cu membrii acestei partide și prietenia cu Ion Câmpineanu, personalitate notabilă („of much note”), căreia îi cunoștea „caracterul și opiniile”⁶⁸. Preciza, totuși, că nu a „întreținut niciodată speranțele partidei de opoziție”, limitându-se mereu să le mărturisească, așa cum o făcuse și domnitorului, „că guvernul Majestății Sale privește Principatele cu adânc interes dar că reprezintă o parte, o mică parte a unei chestiuni mai mari [situația Imperiului Otoman], de rezolvarea căreia aceste țări depind”⁶⁹. Relatând acest episod superiorului său de la Foreign Office, Colquhoun sublinia caracterul reprezentativ al Partidei Naționale, apreciind că „poporul valah a avut dreptatea de partea sa când a cerut ca Rusia să respecte aceste tratate” (invocate în *Actul de unire și independență*), fapt pe care i-l mărturisește și lui Arsachi⁷⁰.

⁶³ Alexandre Escudier, *op. cit.*, p. 65.

⁶⁴ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 10, vol. 363/1839, f. 22 v. (29 martie 1839 st. n., București; Colquhoun către Palmerston). Apostol Arsachi era un apropiat al familiei domnitorului, căreia îi datora ascensiunea politică, începând din timpul domnului pământean Grigore Ghica. Până la îndepărtarea sa din politică în 1839, la presiunile consulului general rus Rückman, Arsachi a ocupat mai multe funcții publice importante. Fusese chiar implicat, în 1837, într-un scandal legat de plata unei datorii pe care domnitorul o contractase la bancherul Ștefan Hagi Moscu în contextul vizitei sale oficiale la Constantinopol, din același an; iar Arsachi fusese cel care îl convinsese pe vistiernicul Alecu Villara să achite creanța din bani publici (Dimitris Michalopoulos, *Arsaki: la vie d'un homme d'État*, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 37). Pus însă să aleagă între loialitatea față de Alexandru Ghica și posibilitatea de a se face plăcut și util Rusiei, acceptă, în 1842, propunerea consulului rus Dașcov, de a „întoarce armele” împotriva lui Ghica, redactând, pentru oficialul rus, o scrisoare în termeni foarte duri adresată domnitorului (*Documente privitoare la istoria românilor*, Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVII, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825–1846)*, publicate de Nerva Hodoș, București, 1913, p. 848: 10 martie 1842, București, Billecoq către Guizot).

⁶⁵ Alexandru Ghica părăsise Bucureștii în ultimele zile ale anului 1838, evitând să facă unele schimbări din funcții în administrație, așteptate a avea loc între Crăciun și Bobotează: fapt ce a generat „un sentiment general de indignare” în tot orașul, față de o călătorie „întreprinsă într-un moment prost și negândită”. Se lansase chiar și zvonul că „ceva decisiv urma să se petreacă cu soarta țării” (ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 10, vol. 363/1839, f. 10: Colquhoun către Palmerston, 19 ianuarie 1839 st. n., București).

⁶⁶ *Ibidem*, f. 18.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 23.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 24 v.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 24.

Relatarea consulului britanic susține ipoteza conform căreia membrii Partidei Naționale, care l-au „mandatat” pe Ion Câmpineanu să prezinte „perpetua imixtiune a Rusiei, ori de câte ori are ocazia, până la distrugerea oricărei umbre de independență în Principat”⁷¹, își arogau calitatea de reprezentanți ai „nației”, fapt ce decurgea din statutul lor de „mădulari ai Adunării Naționale”⁷². De altfel, proiectul de constituție întocmit pe 5/17 noiembrie 1838 statua principiul reprezentativității naționale, menționând că „toți rumânii fără osibire sunt reprezentați”, iar „mădularele reprezentației naționale” se bucurau de imunitate, neputând fi „dați în judecată decât după ce adunarea volnicește a lor arestare”⁷³.

Urmărind tacticile de persuasiune politică ale Partidei Naționale, se pot observa caracteristici contradictorii. Astfel, liderii unui grup politic ce se va legitima după principii politice moderne au apelat, în timpul campaniei electorale, pentru alegerea deputaților, din 1837, la câteva argumente care-i plasează pe o poziție mai apropiată de vechile practici politice decât de cele enunțate în *Actul de unire și independență* și *Osăbitul act de numire a suveranului rumânilor*. Pentru a obține voturile unor mari proprietari din mai multe județe pentru candidații lor, Ion Câmpineanu și Emanoil Băleanu au încercat să-i convingă, „în conversații private” și nu în reuniuni electorale⁷⁴, că domnitorul și guvernul său intenționau, la sugestia Rusiei, să elimine indemnizațiile acordate pentru pierderea dreptului de a avea scutelnici, urmărind și să elibereze robii țigani fără a oferi compensații proprietarilor⁷⁵. S-a încercat câștigarea voturilor prin promisiunea că oamenii susținuți de ei nu vor accepta nici cea mai mică lezare a drepturilor boierești⁷⁶. Această inadvertență între discursul național, transpus, în 1838, într-un proiect de emancipare bazat pe drepturile naturale și imprescriptibile ale națiunii, și apelul, „în privat”, într-o competiție electorală, la argumentul protejării „drepturilor boierești”, ce ar fi asigurat votul unor „mari proprietari”, relevă un grup politic specific tranziției la modernitate, cu particularitățile și incoerențele sale, la care metodele tradiționale de a face politică coexistă cu principiile politice moderne.

Critica pe care Partida Națională a făcut-o domnitorului Alexandru Ghica și administrației sale urmarea coordonate mai vechi, ale viciilor sociale ale boierimii, trufia și corupția, de care erau acuzați mai înainte unii „părinți ai patriei”⁷⁷; dar era articulată pe o nouă percepție, aceea a datoriei cetățeanului de a servi patriei dezinteresat, dedicându-i toată energia și jertfindu-și avutul, liniștea și chiar viața în numele ei. Acuzațiile pe care membrii Partidei Naționale i le aduceau domnitorului (și pe care Câmpineanu urma să i le prezinte și lordului Palmerston personal, în 1839⁷⁸) erau, în primul rând, legate de neglijarea administrației, în care își introdusese membrii familiei și „creaturile” sale, încredințarea conducerii județelor unor „tineri fără experiență” sau instaurarea „arbitrariului” în justiție⁷⁹. Vechiul și condamnatul păcat al „feștelirii mânilor în argint”⁸⁰ era ilustrat la Alexandru Dimitrie Ghica de acapararea unor moșii

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 216.

⁷³ *Ibidem*, p. 222.

⁷⁴ BAR, Arhiva Alexandru Ghica VV., Acte III, f. 288 (Rückman către Alexandru Ghica, 10 ianuarie 1837, București).

⁷⁵ *Ibidem*, f. 406 (Alexandru Ghica către Rückman, 1 iulie 1838, București).

⁷⁶ *Ibidem*, f. 409 (Alexandru Ghica către Kisselev, 7 iulie 1838, București).

⁷⁷ Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 253.

⁷⁸ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 10, vol. 363/1839, f. 45 v. (Colquhoun către Palmerston, 22 aprilie 1839 st. n., București).

⁷⁹ *Ibidem*, f. 44 v.

⁸⁰ Pentru mai multe detalii cu privire la modul în care acest păcat era perceput la începutul secolului XIX, vezi Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 255.

mănăstirești, care, intrate pe „măinile sale”, erau arendate ilegal. Informat de unii membri ai Partidei Naționale, Robert Colquhoun relatează superiorilor săi cazul arendării moșiei unei mănăstiri închinată la Muntele Sinai pentru suma de 25.000 piaștri pe an, care era apoi „subînchiriată”, pe cincisprezece ani, cu 384.000 piaștri anual⁸¹.

Așa cum apare enunțată în *Actul de unire și independență*, una din responsabilitățile pe care membrii Partidei Naționale și-o asumaseră era să se asigure „dacă sumele statului sunt întrebuințate pentru binele statului”⁸². Astfel, observaseră cum folosirea defectuoasă și „interesată” a fondurilor statului, ca urmare a corupției din administrație „încurajată” de domnitor, avea consecințe directe și asupra lucrărilor de interes public. În întregul Principat, „drumurile și podurile” erau „neglijate total”, iar „podirea cu lemn” realizată în unele zone mai circulată din capitală, în timpul cât Kiselev a administrat țara, ajunsese într-o stare deplorabilă⁸³. De asemenea, i se reproșa că de șapte ani s-au tot alocat importante fonduri pentru construirea de școli în ținuturi, însă educația se afla într-o stare la fel de proastă precum era înainte de alocarea lor⁸⁴.

Trimis în Țara Românească de Adam Czartoryski pentru a observa realitățile politice, Janusz Woronicz aflase despre o tipăritură, cu titlul *Brochures et lettres Valaques*, ce urma a fi distribuită în Principat⁸⁵. După cum reiese dintr-un pasaj, pe care probabil îl primise de la un apropiat al Partidei Naționale, lucrarea era direcționată împotriva lui Alexandru D. Ghica, urmărind să-i conteste legitimitatea. Luând forma unei scrisori din București, datată 20 august 1839 (fără să conțină vreo informație cu privire la autorul său sau la destinatar), cu titlul *Du prince de Valachie, de sa famille, de son election et des appuis qu'il a en Russie*, pasajul în cauză îl atacă pe domnitor, contestând legalitatea numirii lui, capacitățile sale și ale membrilor familiei sale, pe care îi pusese în slujbe⁸⁶. Deși conține termeni mult mai categorici, acest text urmează coordonatele discursului de delegitimare a lui Alexandru Ghica, utilizat de Partida Națională, înregistrând, pe un ton de pamflet, principalele „păcate” ale domnitorului: trufia, incompetența, cupiditatea, lipsa de integritate și practicarea nepotismului⁸⁷. Supus unei analize aprofundate, textul relevă unele argumente folosite de membrii Partidei Naționale traduse, de această dată, într-o tonalitate satirică, îmbrăcate într-o relatare plină de picanterii, adevărate sau nu, cu scopul de a-l decredibiliza pe domnitor în spațiul public.

În primul rând, sunt ridiculizați frații săi, Mihail, mare vornic, „o nulitate parvenită, nimic mai comic decât să-i observi incompetența, deși are aere de om universal”⁸⁸, și Costache, mare spătar, „lipsit de talent și fără caracter, mereu mulțumit de el, plin de îngâmfare și de prejudecăți [...] se ostenește uneori până ajunge să se considere un războinic desăvârșit”⁸⁹. La rândul lui, domnitorului îi era sancționată atitudinea trufașă, arătând cum „de multe ori stă tăcut pe tron, în mijlocul curții sale, fără să rostească un cuvânt [...], incapabil să-și recunoască greșelile”⁹⁰, corelată cu lipsa

⁸¹ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 10, vol. 363/1839, f. 45.

⁸² Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 216.

⁸³ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 10, vol. 363/1839, f. 45.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ ANIC, Colecția Microfilme Polonia, rola 30, c. 310.

⁸⁶ *Ibidem*, c. 301.

⁸⁷ *Ibidem*, c. 304–305.

⁸⁸ *Ibidem*, c. 302.

⁸⁹ *Ibidem*, c. 303. Descrierea lui Costache Ghica este aproape identică cu cea publicată în Felix Colson, *op. cit.*, p. 19. Acest fapt poate sugera că Felix Colson este autorul pasajului transmis de Woronicz lui Czartoryski.

⁹⁰ ANIC, Colecția Microfilme Polonia, rola 30, c. 304.

de educație, „deși el se crede instruit”⁹¹, și cu slăbiciunea pentru linguișire, „iubește să fie flatat [...], integritatea și spiritul dreptății lipsindu-i cu desăvârșire”⁹².

Dacă celor doi frați ai domnitorului le era pusă la îndoială capacitatea de a-și exercita funcțiile deținute, lui Alexandru Ghica îi era contestat dreptul de a ocupa tronul țării. În acest sens, sunt redată circumstanțele în care obținuse sprijinul lui Pavel Kiselev în favoarea candidaturii sale la domnie: „[...] preferința sa pentru A. Ghica, pe atunci spătar, explicată prin faptul că îi cunoștea caracterul, a fost, pe nevăzute, fixată de frumoasa și spirituala sa cumnată, doamna K. G., cu care [Kiselev] era *en liaison*, și care l-a convins să dea sceptrul unui membru al familiei ei”⁹³. Doamna „K. G.”, la care se face referire, era nimeni alta decât Catinca Ghica (născută Facca), soția lui Mihail, fratele mai mare al domnitorului, care fusese „înamorată cu generalul Chiselev” (sic!) pe vremea când acesta administra Principatele⁹⁴.

Astfel, ideea lipsei de legitimitate a lui Alexandru Ghica, domnitor „orânduit prin firman”, care „nu să poate cunoaște drept voivod legiuit și național”, așa cum apare ea redată în *Actul de unire și independență*⁹⁵, este pusă într-o cheie ironică, printr-o exprimare simplă, accesibilă, sugerându-se că Alexandru Ghica își datora tronul unui amantlâc.

Domnitorul mai era acuzat că îl „câștigase” pe „incoruptibilul consul al Rusiei, Rückman”, amestecându-se în „intrigile murdare ale mariajului său, care l-a costat mai multe mii de ducăți”⁹⁶. Din nou, autorul textului se folosește de informații reale, cunoscute. „Tomnaticul” consul general al Rusiei căzuse victimă farmecelor tinerei și frumoasei Mimica (Maria, fiica marelui vornic Constantin Bălăceanu, „rusofil notoriu”, și a Mariei Văcărescu⁹⁷). Tânăra îi era soție lui Constantin Glogoveanu⁹⁸, însă domnitorul, „după rugăciunea și stăruințele baronului, fiind în interesul țării și al lui, au mijlocit desfacerea căsătoriei în trei zile și au cununat-o cu baronul Rückman”⁹⁹. Dacă este să dăm crezare spuselor lui Constantin Argetoianu, care aflase detalii din povestirile altora, căsătoria Mariei Bălăceanu cu Piotr Rückman nu se realizase într-un timp chiar atât de scurt. Se pare că, fiind „frumoasă de pică, cu nuri dar săracă”, Mimica se măritase cu Constantin Glogoveanu de nevoie, căci era „urât și anost”, dar bogat¹⁰⁰. După Argetoianu, divorțul s-ar fi produs pentru că Bălăceanu nu s-a putut obișnui „nici cu urâtenia lui Glogoveanu, nici cu calicia lui, nici cu monotonia vieții de provincie”¹⁰¹. Astfel, la puțin timp după nașterea fiului ei Alexandru (fratele mai mic al Elenei, primul

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, c. 305.

⁹³ *Ibidem*, c. 307.

⁹⁴ *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, ediție, text stabilit, note și comentarii, bibliografie, glosar și selecție critică de Sande Virjoghe, prefată de Petru Creția, comentariu istoric de Ioan C. Filitti, Editura Porto-Franco, Galați, 1991, p. 38. Pentru acesta și alte „amoruri” din epocă, vezi și Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Focul Amorului, despre dragoste și sexualitate în societatea românească (1750–1830)*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 238–244.

⁹⁵ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217.

⁹⁶ ANIC, Colecția Microfilme Polonia, rola 30, c. 309.

⁹⁷ Paul Cernovodeanu, *Strategii matrimoniale ruse în societatea românească din perioada regulamentară*, în *ArhGen*, IV (IX), nr. 3–4/1997, p. 248.

⁹⁸ *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, p. 40. În scurta lor căsnicie au avut o fată și un băiat (*Din scrierile inedite ale lui Ștefan D. Grecianu. Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, volumul I, publicat de Paul Șt. Grecianu, București, Tipografia Cooperativă, 1913, p. 228).

⁹⁹ *Ibidem*, p. 41.

¹⁰⁰ Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine amintiri din vremea celor de ieri*, volum I, partea I, *Până la 1888*, ediție și prefată de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 15.

¹⁰¹ *Ibidem*.

copil al cuplului), și-a lăsat bărbatul și s-a întors la București, unde „s-a pus pe petreceri făcând fericirea multora înainte de a se recăsători cu consulul rus Rückman”¹⁰².

Reală sau doar bănuită, implicarea domnitorului într-o căsătorie ce uimise și neliniștise societatea bucureșteană¹⁰³ nu putea decât să-i afecteze imaginea publică. Alianța dintre Rückman și Bălăcești, realizată și cu ajutorul lui Alexandru Ghica, era văzută de contemporani drept principalul motiv pentru care consulul rus își schimbase atitudinea față de domnitor: „leul neîmpăcat” de până atunci deveni „miel, asociindu-se cu Domnul la interesele țării, iar pe Rusia o trăgea pe sfoară”¹⁰⁴. Căsătoria, oficiată pe 12 mai 1838, și apoi implicarea lui Rückman în interesele de familie ale Bălăceștilor, i-au adus, în cele din urmă, neplăceri, fiind rechemat din post în 1839¹⁰⁵.

De asemenea, textul abordează și situația deputaților care s-au opus adoptării „articolului adițional” în agitatele ședințe din iulie 1837, pe care Alexandru D. Ghica îi prezentase drept „revoluționari”, atribuindu-le meritul, „în ochii Împăratului, pentru păstrarea ordinii în Valahia”¹⁰⁶.

Toate aceste argumente conduc spre concluzia că textul fusese pregătit de un apropiat al Partidei Naționale, poate chiar de Felix Colson, cu scopul de a difuza niște idei – expuse într-un limbaj accesibil, dar vehement – ce-l înfierau pe domnitor.

Trebuie să ținem cont că documentul este datat 20 august 1838, moment în care lupta împotriva adoptării „articolului adițional” fusese pierdută, redactarea lui la această dată nefiind nicidecum întâmplătoare. Pe 6 mai 1838, proaspăt sosit de la Constantinopol, consulul rus anunța că Poarta condamnase prin firman atitudinea deputaților care întocmiseră raportul din 21 iulie 1837, împotriva „articolului adițional”¹⁰⁷. Chemându-i la el pe „membrii opoziției” pentru a le atrage atenția asupra purtării lor în Adunare¹⁰⁸, baronul Rückman, înflăcărat, încheiase întâlnirea repetând amenințător expresia: „Ah, voulez-vous le retour du terms des Firmans? Vous en auez, soyez sûres!”¹⁰⁹. De aceea, considerăm că textul este o replică a celor admonestați de consulul rus; ei urmăreau să arate legăturile dintre Alexandru Ghica și Rückman, ambii discreditați de capacitățile și de comportamentul lor, și să prezinte ipoteza tendințelor „revoluționare” din Adunare, ca o acuză nedreaptă adusă de cei doi unor deputați ce nu urmăreau decât protejarea drepturilor țării.

Mai mult, la mijlocul lui august 1838, Felix Colson – pe care-l bănuim a fi autorul textului – tocmai fusese concediat din serviciul consulatului francez din București, la rugămintea domnitorului¹¹⁰, fapt ce a provocat ruptura între membrii Partidei Naționale și consulul francez, determinând, totodată, intensificarea atacurilor asupra imaginii publice a domnitorului.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 317, f. 332.

¹⁰⁴ Iată cum prezintă „rusofilul” Grigore Lăcusteanu schimbarea de atitudine a consulului rus: „[...] baronul Rückman, deși era omul cel mai energic și mai sever, încă se muia, căci se înamorasese cu o româncă, fiica lui Costache Bălăceanu” (*Amintirile colonelului Lăcusteanu*, p. 41).

¹⁰⁵ Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 249.

¹⁰⁶ ANIC, Colecția Microfilme Polonia, rola 30, c. 310.

¹⁰⁷ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834–1848*, București, Edițiunea Academiei Române, Librăriile Socec, 1915, p. 57.

¹⁰⁸ Vezi un rezumat al discursului lui Rückman în *Documente privitoare la istoria românilor*, XVII, p. 705.

¹⁰⁹ Expresia, transmisă de membrii Partidei Naționale lui Robert Colquhoun, s-ar traduce astfel: „Ah, vreți să vă întoarceți la termenii firmanelor [ai capitulațiilor]? Asta veți primi, vă asigur! (ANIC, Colecția Microfilme Anglia, rola 317, f. 331 v.: Colquhoun către Palmerston, 22 mai 1838 st. n., București).

¹¹⁰ *Ibidem*, rola 9, vol. 336 (1838), f. 128 v. (Colquhoun către Palmerston, 21 august 1838 st. n., București, confidențial).

În cele din urmă, atitudinea contestatară a aderenților unui discurs alternativ, manifestată în confruntarea politică cu domnitorul Alexandru Ghica, a avut drept scop accesul la instituțiile statului. Acest fapt este întărit chiar de mărturia lui Ion Câmpineanu, care îi făcuse cunoscută, în numeroase rânduri, consulului britanic de la București (Robert Colquhoun), intenția sa de a lăsa în urmă „tot ce a fost” (conflictul cu domnitorul) dacă Alexandru Ghica ar asculta sfatul celor din Partida Națională și „i-ar permite să conducă administrația țării”¹¹¹. Dacă s-ar fi ajuns la această înțelegere, domnitorul ar fi putut conta pe „greutatea și influența” Partidei Naționale, lucrând împreună pentru „a pregăti mijloacele” necesare eliberării sale din starea „de sclavie” (față de Rusia) în care se afla¹¹². Propunerea unui „bărbat politic”, care văzuse „căderea sistemului instituit de Rusia”, simțise „lanțul cu care aceasta s-a legat de Principate” și „era pregătit să încerce de tot ce îi stătea în puteri să distrugă acele lanțuri”, s-a lovit însă de „slăbiciunea caracterului” lui Alexandru Ghica¹¹³.

Imaginea domnitorului era plasată la antipodul celei a lui Câmpineanu, definit de curajul, hotărârea, dârzenia, vitejia și capacitatea de sacrificiu cu care urmărea să îndeplinească obiectivele naționale asumate. Cu alte cuvinte, membrii Partidei Naționale se revendicau a fi „oameni care au renunțat la onoruri pentru a milita numai pentru independență și libertate, pentru a forma, prin energia lor, opinia publică”¹¹⁴. Pentru Câmpineanu și ceilalți membri ai Partidei Naționale, „a forma” opinia publică a însemnat și cultivarea unor noi modalități de comunicare cu societatea – presa, literatura, salonul, teatrul și asociația culturală prin care și-au asigurat prestigiu și, în cele din urmă, legitimitate.

Astfel, la revista „Curiosul. Gazetă de literatură, industrie, agricultură și noutăți”, apărută sub redacția lui Cezar Bolliac între 1836 și 1837 și suprimată după numai trei numere¹¹⁵, printre colaboratori se numărau, pe lângă mai tinerii Ion Voinescu II, Eric Wintelhalder, și oameni implicați politic, precum Ion Câmpineanu și colonelul Constantin Filipescu¹¹⁶. De altfel, Ion Câmpineanu nu era singurul „bărbat politic” din Partida Națională interesat de literatură¹¹⁷; și Ioan C. Roset se manifestase în această direcție, traducând mai multe opere din franceză (printre care și *Avarul* de Moliere)¹¹⁸. În 1836, călătorind prin Țara Românească, Timotei Cipariu a lăsat un interesant jurnal¹¹⁹, din care reiese dimensiunea culturală a activității lui Ion Câmpineanu și a mai multor apropiați ai săi, care mai târziu, spre 1838, vor constitui Partida Națională. Observațiile lui Cipariu relevă tocmai noile mijloace de comunicare cu societatea, cultivate de Câmpineanu.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 174 (Colquhoun către Palmerston, 19 decembrie 1838 st.n., București).

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturisiri*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 136 (*Despre oameni și partide politice în Țara Românească*, text atribuit de autoare lui Felix Colson, anexat de către consulul francez de la Iași, Bertrand Huber, la o depeșă politică din 28 ianuarie 1839).

¹¹⁵ *Publicațiunile periodice românești*, descriere bibliografică de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, tom I, 1820–1906, București, Librăriile Socec & Comp., 1913, p. 179.

¹¹⁶ Nicolae Iorga, *Istoria presei românești. Dela primele începuturi până la 1916*, București, Atelierele Societății Anonime „Adevărul”, 1922, p. 54.

¹¹⁷ După Enric Winterhalder, Câmpineanu ar fi tradus piesa *Intrigă și iubire* a lui Schiller („Românul”, nr. 7, 14/26 iunie 1863, p. 2).

¹¹⁸ Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, II, *Celelalte ramuri*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1940, p. 69, n. 12.

¹¹⁹ Timotei Cipariu, *Jurnal... din Țara Românească, 1836*, în Cornelia Bodea, *Fața secretă a mișcării prepașoptiste române. Unitatea națională*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 43–53.

Asistând la două drame jucate la Teatrul Național, sprijinit de Câmpineanu „cu averea și pieptul” și de „Eliad cu condeiul și cu jărtfirea a 15–20 mii lei, ce-i trage de la stăpânire pentru *Buletin* (s.a.)”¹²⁰, Cipariu fusese profund impresionat: „[...] să fi auzit glasul actrițelor române cântând cu orchestra așa de frumos și cu măiestrie, cât m-am jurat că, până voi petrece în București, la operă franțuzească sau nemțească – fleacuri – nu mă mai duc; mi-i scârbă într-adevăr de ticălosul și neghiobul glas al acestora, dar al româncelor noastre – tinere, frumoase, cu gust îmbrăcate – cât este de amăgitor, împreunat cu măiestrie! Ah, nu poci să-ți descriu! Și apoi numai de un an este de când au început!!!”¹²¹ Astfel de reprezentații erau posibile datorită înființării – de către Ion Câmpineanu, Ion Eliade-Rădulescu și Costache Aristia – a Societății filarmonice, asociație culturală „destinată a lucra de față” pentru crearea unui conservator dramatic, a unei școli de „declamație și muzică vocală”, în vederea realizării unui teatru național¹²².

Meritele celor implicați în susținerea activității acestei asociații erau comunicate publicului în numărul 39, din 1834, al „Curierului Rumânesc” (editat de Eliade):

D. Câmpineanul, străduindu-se într-această întreprindere, cu cea mai călduroasă râvnă a sprijinit societatea nu numai cu un ajutor simțitor, ce dumnealui dă regulat pe fiecare lună, ci și cu alte deosebite jertfe de bani în trebuințele școalei filarmonice și cu îndemănare înduplecătoare pentru întinderea societății prin adăugarea soților ajutători. În sfârșit, râvna și strădania d-lor Aristia, Eliade și Câmpineanu pentru întinderea acestei societăți merită toată lauda¹²³.

Pe când Cipariu îl vizita, la 11 august 1836, Ion Câmpineanu era deja perceput ca un „patron adevărat” al artelor, ale cărui „râvnă și jertfă pentru înaintarea științelor și măiestriilor celor frumoase” erau cunoscute și apreciate¹²⁴.

*

* *

La capătul acestei expunerii, bazată pe analiza ideilor și a mijloacelor de acțiune adoptate de Partida Națională, prima concluzie ce se desprinde relevă caracterul de tranziție al grupului. Se poate observa că, în comportamentul Partidei Naționale, anumite practici politice mai vechi (invocarea capitulațiilor, apărarea drepturilor „nobilității”, folosirea zvonurilor, întâlnirile de taină, jurămintele pe Biblie de față cu un înalt prelat) au supraviețuit, îmbinându-se cu elemente de modernitate (exprimarea nemulțumirilor privind încălcarea „drepturilor țării” în spațiul public, valorizarea „națiunii” în sens politic și utilizarea unor argumente ideologice pentru legitimarea dreptului acesteia la viață politică și socială liberă, atragerea atenției asupra necesității respectării dreptului internațional în vigoare). Prin maniera în care și-au desfășurat activitatea și prin principiile invocate, aceștia și-au arătat capacitatea de a face o politică

¹²⁰ *Ibidem*, p. 52. Cipariu făcea referire la publicația săptămânală „Buletin, gazetă oficială” (*Publicațiunile periodice românești*, tom I, 1820–1906, p. 87), pentru editarea și tipărirea căreia Eliade-Rădulescu era plătit „de stăpânire”.

¹²¹ *Ibidem*, p. 49.

¹²² Vezi, în acest sens, I. Eliade-Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, volumul I, prefată, indice de persoane, cuvinte și forme de Petre V. Haneș, București, Editura Minerva, 1912, p. 134–148; George Baiculescu, Ioan Massoff, *Teatrul românesc acum o sută de ani*, prefată de Paul I. Prodan, [București], Editura Vremea, 1935, p. 25–29; Constantin Vlăduț, *Ion Câmpineanu*, București, Editura Științifică, 1973, p. 83–90.

¹²³ I. Eliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 145.

¹²⁴ În discuția purtată „prietenește” dar „cu foc”, Câmpineanu îi făcuse cunoscute opiniile sale privitoare la „cugetul” Rusiei asupra Țării Românești dar și la domnitor, nimic altceva decât „un general și administrator rusienesc” (Timotei Cipariu, *Jurnal... din Țara Românească*, 1836, în loc. cit., p. 50).

cu trăsături de tip modern, dar, pe de altă parte, au apelat la elemente ale vocabularului politic folosit în memoriile boierești (lipsite de elemente discursive și ideologice moderne).

Totuși, spre deosebire de grupurile politice specifice premodernității, Partida Națională s-a coagulat în jurul unui patrimoniu de idei, care a stat la baza unui program politic cu obiective naționale, în numele căruia membrii săi au încercat să obțină puterea; ceea ce implica adoptarea unui „nou trup dă legi politice, publice și civile”, ca alternativă la Regulamentul Organic instituit de Rusia, prin care se urmărea rearticularea sistemului politic în vigoare.

În virtutea unei viziuni comune asupra rolului lor, deputații reușiți în jurul lui Câmpineanu s-au mobilizat politic, formulând o serie de revendicări vizând „o patrie slobodă și independentă”. Le-au manifestat însă într-un spațiu public aflat încă în dezvoltare. În acest orizont, au căutat să își construiască legitimitatea și prin promovarea imaginii *patriotului modern*, luptător dezinteresat pentru „deșteptarea” politică a patriei și pentru afirmarea politică a naționalității, mergând până la sacrificiul personal. Plasarea în antiteză a lui Alexandru Dimitrie Ghica, un domnitor arătat ca fiind slab, incompetent, corupt, lipsit de integritate și „administrator rusienesc”, cu Ion Câmpineanu, deputatul integru, care lupta, fără să-și menajeze liniștea și avutul, pentru apărarea „drepturilor țării”, a avut un rol decisiv la legitimarea celui din urmă ca lider al opoziției din Adunare și, finalmente, ca posibil candidat la tron. Delegitimarea celor care controlau puterea – în cazul de față domnitorul și consulul general rus din București –, prin mijloace „moștenite” sau de factură modernă, a reprezentat un element esențial în „discursul public” al Partidei Naționale. Deși metodele mai vechi coexistă cu principiile politice noi, relevând un grup politic specific tranziției la modernitate, Partida Națională a reprezentat, prin ideile promovate dar mai ales prin practicile folosite, un moment de ruptură față de „politica boierească”, un episod important în edificarea culturii politice moderne românești.

THE NATIONAL PARTY FROM WALLACHIA (1837–1840).
 IDEOLOGICAL IDENTITY AND MANIFESTATIONS IN THE PUBLIC SPACE
 (Summary)

Keywords: ideological identity, public space, National Party, modern patriot, legitimacy, political solidarities.

For a better understanding of the political group led by Ion Câmpineanu, we bring into discussion two defining elements for a modern political party: the ideological identity and the means through which its members disseminate their discourse in the public sphere. By analyzing the manner in which the National Party was formed and taking into consideration the main factors of cohesion that created political solidarities around a small group of men from the Assembly, we can form a more complex image of this political group. Also, a thorough analysis of the way in which it built its legitimacy, by publically confronting and exposing the weaknesses and the abuses of the administration of the Prince Alexandru Ghica and by trying to offer an alternative through its own political program, shows a group of opposition whose actions – in a public space that was still undeveloped – included both traditional and modern features. Ion Câmpineanu and the other members assumed important responsibilities (such as defending “the rights of the country”) and through their actions embodied a new type of *patriot* – entirely different from the traditional one –, orientated towards political activism, courageous, unselfish, determined and willing to sacrifice in his fight for the political awakening of the society.

MIHAI CHIPER*

**„IAȘII SUB CUȚITUL HAHAMULUI”.
ANTISEMITISM ECONOMIC ÎN PROHIBIȚIA CĂRNII TRIF
(1867–1868)**

Cuțitul hahamului este arma cu care s-a ucis în trecut și se ucide pururea în urbea noastră sfântă și scumpa libertate a comerțului cărnii, întrucât el se va considera de autoritățile competente ca făcând parte din credințele religioase ale evreilor și ca trebuind a se respecta după articolul din Constituție care garantează libertatea cultelor. Acest cuțit face că evreii, în majoritate în urbea noastră, vin prin superstiție a contribui toți la (d)oborârea oricărui concurent se arată, la facerea cu neputință a libertății acestui comerț. Este deci timpul a reveni asupra acestei grave erori. Au trecut peste marginile răbdărei omenești suferințele ce această greșită idee au adus poporului român din Iași¹.

În istoria orașelor românești din perioada modernă, au existat măsuri antisemite aplicate în diferite domenii, pe perioade provizorii, fără a fi avizate de autoritățile centrale ori asumate de stat, dar care *de facto* au produs efecte formidabile și au marcat adevărate experimente economice și sociale. Prohibiția cărnii trif și cușer – în epocă generic numită „trecută prin cuțitul hahamului” –, aplicată la Iași pe o perioadă de zece luni, între anii 1867 și 1868, a fost rezultatul acțiunii autorităților locale la presiunea burgheziei românești, funcționând într-un fel de vid legislativ, fără consimțământul autorităților centrale. Rezultatele prohibiției, o segregare a consumului de carne pe criterii etnice și religioase, au avut un impact major asupra stării materiale atât a comunității românești, cât și a celei israelite, determinând o criză alimentară artificială și o stare de revoltă socială. În plan economic, acțiunea marca primele manifestări ale naționalismului economic, care viza smulgerea comerțului evreiesc, în principal a celui cu carne de vită, din mâinile întreprinzătorilor evrei, și sprijinirea comerțului „național”².

Pentru a înțelege micul război economic purtat la Iași în jurul cărnii trebuie să contextualizăm importanța tradițiilor religioase evreiești și implicațiile lor economice. Alături de circumcizie, bucătăria cușer a rămas în cursul secolelor crucială pentru autodefinirea comunității israelite. Legile bucătăriei cușer (*shehitah*), o parte a regulilor dietetice iudaice (*kashrut*), impun regulile prin care mamiferele și păsările domestice pot fi sacrificate pentru obținerea cărnii permise pentru consum. Bucătăria cușer

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 136/1868, f. 479, *Raportul comisiei Primăriei Iași din 23 decembrie 1868*.

² Despre contextul politic al apariției naționalismului economic și primele manifestări din Iași, vezi Mihai Chiper, *Olteni contra evrei la Iași. Lecția unei colonizări economice eșuate (1882–1884)*, în *AIIX*, LI, 2014, p. 158–160.

necesită prezența unui măcelar evlavios (*shohet*, haham în epocă, de la ebraicul *hacham*, „învățat” – n.n.), deținător al unui fel de licență de la autoritatea rabinică, inițiat în regulile bucătăriei. Casapul trebuie să utilizeze un cuțit ascuțit și lustruit, capabil să despice rapid traheea și esofagul animalului, precum și artera carotidă ori vena jugulară. În plus, pentru a fi validate regulile bucătăriei cușer, un animal trebuia să fie conștient când era sacrificat pentru mâncare. După sacrificare, era examinată carcasa animalului și verificată prezența unor sângerări sau pete. Dacă nu prezenta imperfecțiuni, era întors cu capul în jos pentru a facilita scurgerea rapidă a sângelui. Resturile, capul, picioarele și măruntaiele erau considerate impure, spurcate (*treif*, trif în termenii de la mijlocul secolului XIX) și valorificate pe o piață secundară, în afara comunității israelite³.

Un asemenea ritual, întemeiat pe credințe religioase, prescria diferențe în actul de consum și ridica inevitabil bariere sociale, culturale și politice între evrei și non-evrei. Pe fundamentul ritualului bucătăriei cușer s-a articulat și s-a construit o întreagă viață economică intracomunitară israelită, autarhică, capabilă să se autosustină și să-și întrețină independența față de alte posibile forme de concurență economică locale. Cum nici un creștin nu era admis ca furnizor al cărnii cușer, întreaga comunitate evreiască funcționa ca o piață stabilă și închisă, aflată la dispoziția exclusivă a întreprinzătorilor coreligionari. Peste tot unde au putut fi observate în Europa, activitățile aferente bucătăriei cușer constituiau un pilon al validității și coeziunii economice a comunităților evreiești.

Pentru mijlocul secolului XIX, ritualul înregistra anxietățile ieșenilor față de economie. Cetățenii care experimentau fluctuații de prețuri, retribuții și profituri din agricultură au sesizat că obiceiul reprezenta un risc pecuniar și o speță economică alarmantă pentru români. Influențată de tradiționala imagine a evreului cămătar, ritualul a fost considerat un efect al avariției evreiești. Mai general vorbind, antisemitismul economic modern considera că evreii erau reprezentați disproporționat în anumite ramuri economice, că ei erau motivați de avariție și lăcomie, fiind incapabili de o integrare socială completă. Pe de altă parte, în cazul particular al produselor cușer, evreii erau acuzați că vindeau intenționat o carne infectată sau deteriorată, în timp ce legile comunității o interziceau pentru propria lor hrană. În perioadele de fluctuații puternice ale prețurilor și veniturilor, criticii îi acuzau pe evrei de creșterea prețurilor la carne și deplângeau calitatea ei. Ceea ce nu era o informație eronată. La sfârșitul secolului XIX, cazurile documentate în unele orașe din Germania arătau destul de limpede că doar câteva comunități evreiești furnizau, prin măcelării, carne de vită, într-o măsură disproporționată vecinilor non-evrei⁴, controlând comerțul cu acest produs.

În studiul de față, o pagină de microistorie economică a Iașului, ne vom focaliza pe una dintre cele mai acute probleme aflate pe agenda publică ieșeană în anii 1867–1868: controlul pieței cărnii de către comercianții evrei, consumul cărnii trif de către creștini, reacția comercianților români conjugată cu a autorităților locale pentru recăștigarea terenului economic prin măsuri administrative cu caracter antisemit. În Consiliul Comunal al Iașului, în întrunirile și dezbaterile organizate cu cetățenii, dar și în desfășurarea cotidiană a vieții economice, diverse grupuri de interese și politicieni locali au abordat problema naturii și limitelor toleranței sociale în autodefinirea identitară a comunității evreiești. Folosindu-se de diferențele de ordin religios, s-au dat cu regularitate

³ Judd Robin, *Contested Rituals – Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany, 1843–1933*, Ithaca, Cornell University Press, 2007, p. 5.

⁴ *Ibidem*, p. 102; Dorothee Brantz, *Stunning Bodies: Animal Slaughter, Judaism, and the Meaning of Humanity in Imperial Germany*, în „Central European History”, 2002, vol. 35, nr. 2, p. 167–194.

lovituri afacerilor evreiești cu carne. În principal, ele au vizat reorganizarea pieței locale pe baze anticoncurențiale, tributare unor mentalități monopoliste.

Presiunile pentru impunerea unei legislații economice antisemite, dar și discursul virulent împotriva prezenței evreiești au fost generate în principal de burghezia românească, deranjată de concurență în toate domeniile. Semnele au venit cumulativ, dinspre activități economice diverse, unde se resimțea concurența și, uneori, *dumpingul* forței de muncă evreiești⁵. La sfârșitul anului 1866, în Consiliul Comunal din Iași, era prezentată suplica unui număr de comercianți creștini din Despărțirea a 3-a împotriva unui evreu ambulant cu domiciliul la Târgul Neamț, fără patentă de negustor sau meseriaș la Iași, care vindea marfă mai ieftină, la prețuri falimentare pentru negustorii români. Autoritatea comunală își declina competența unei asemenea plângeri, afirmând că „nu poate lua o măsură opritoare întru aceasta fiind comerțul liber, și în folosul publicului, când vânzarea articolelor se face cu prețuri cât se poate mai scăzute”⁶. Ideea de concurență, în special evreiască, deranja evident volumele de vânzări și marjele de profit ale negustorilor pământeni. Atacarea comercianților, prezentată sub o formă ingenuă, încă fără o ideologie de susținere, a fost lesne identificată de oficialii locali drept o încălcare a principiului liberei concurențe și a libertății comerțului.

Pe măsura acumulării problemelor determinate de emigrația evreiască, începând cu primăvara anului 1867, se observa că primarul Teodor Tăutu adopta o agendă anti-imigraționistă antisemită, sugerată de autoritățile centrale. La începutul lunii mai, Ministerul de Interne a prescris printr-o circulară (telegrama nr. 8829, adresată prefectului de Iași) autorităților comunale de peste Milcov să aplice dispozițiile referitoare la vagabonzi din vechea legislație a Moldovei, deși acestea erau abrogate de Codul Penal. În esență, ele cereau să se treacă cu vederea faptul că doar printr-o sentință judecătorească se puteau dispune măsuri împotriva persoanelor acuzate de vagabondaj⁷. Într-o serie de informări făcute consilierilor, edilul șef al Iașului solicita măsuri urgente pentru asigurarea liniștii și siguranței cetățenilor, amenințați de „năvălirea unui număr de indivizi străini, necunoscuți fără nici un căpătâi”. Se menționa că străinii comiteau „cele mai mari rele, înșelăciuni, furtișaguri, spargerii de case; cangrenează moralitatea publică și sfarmă interesele comerțului”. A doua chestiune era legată de problema sanitară și preocuparea privind posibilitatea izbucnirii unei epidemii de tifos, determinate de condițiile insalubre de trai al nou-veniților, israeliții. Drept măsuri, consiliul înființa comisii în fiecare despărțire, compuse din trei–cinci persoane, în vederea descoperirii și cercetării indivizilor fără acte, pentru a fi semnalati agenților de poliție. În ceea ce privește condițiile de igienă, consiliul stabilea limitări pentru a nu îngădui locuirea a mai mult de patru indivizi într-o cameră, cel mult șase sau opt persoane într-una mai spațioasă⁸.

Comisiile înființate la ordinul Primăriei au început o activitate susținută în mahalalele orașului, provocând reacțiile comunității israelite. Întâmplător, primarul Teodor Tăutu întâlnea la ministrul de Interne, Ion C. Brătianu, o delegație formată din

⁵ Desigur, o asemenea realitate nu era o noutate. Se manifestase constant și puternic înaintea Unirii Principatelor. Vezi *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, comitet de redacție: V. Popovici (redactor responsabil), C. C. Anghelescu, L. Boicu, N. Corivan, E. Negruți-Munteanu, C. Turcu, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963, p. 261–262, 307, 373.

⁶ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 9 decembrie 1866*, în „Progresul”, 27 ianuarie 1867, p. 3.

⁷ Vezi *Petițiune adresată Senatului și Adunării Deputaților a României de un număr de israeliți români din Iași*, Iași, Imprimeria H. Goldnerm, 1868, p. 28.

⁸ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 2 mai 1867*, în „Progresul”, 21 iunie 1867, p. 4.

negustori evrei ieșeni ce reclamau abuzurile și greșelile comisiilor însărcinate cu identificarea persoanelor fără acte. Ca modalitate de stingere a tensiunilor, ministrul propunea includerea a câte doi delegați evrei în fiecare comisie⁹. Chestiunea intra în dezbaterile Consiliului Comunal, generând discuții aprinse; unii dintre consilieri (Alexandru Șendrea) apreciau că includerea evreilor ar „lovi în simțul național de care trebuie să se țină seama”, pe când alții (Gheorghe Hristofor) ar fi acceptat, dar nu cu drept de vot deliberativ, ci doar pentru a depune reclamații. Din discuții reieșea interesul consilierilor de a lua măsurile „pe tăcute”, fără a atrage atenția publică¹⁰.

O asemenea atitudine discretă avea și o altă explicație. Măsurile Consiliului nu aveau acoperire în prevederile constituționale. Din punct de vedere juridic, comisiile se substituiau tribunalelor atunci când declarau o persoană vagabond, „fără căpătâi”, adică nu trecuse granița cu un pașaport în regulă, nu era meseriaș sau comerciant, nu plătea dări către stat și nu avea o locuință stabilă. Petiția comercianților evrei în privința vagabonzilor, prezentată ministrului de Interne, a fost citită și în Consiliu, deranjând prin „tonuri și expresiuni”. Viceprimarul Dimitrie Gusti pleda împotriva dreptului evreilor de a fi parte în comisiile de vagabondaj: „[...] cu toții cunoaștem foarte bine cum astă clasă de oameni se ajută și susține unul pe altul până în cele mai mici afaceri, probă avem în toate zilele când la mici incidente ale lor sar pentru unul cu sutele”. Gusti respingea și o propunere a consilierului George Păun, pe motiv că includerea evreilor în comisii ar amesteca în interesele comunei comunitatea israelită, ceea ce contravenea legilor țării: „Acest drept nu-l au și nu-l pot avea până când legislatura țării îl va vota”¹¹.

Comisiile instituite de Primărie aveau, printre altele, rolul de a ține sub control „proletariatul străin”, forța de muncă ce încerca să se stabilească la Iași și să se vândă la preț de *dumping*¹², concurându-i pe meseriașii români. Puterea administrativă locală se substituia astfel Ministerului Public, realitate care aducea o nouă dimensiune cazului, anume conflictul dintre autoritatea administrativă și puterea judecătorească. Destul de prompt, procurorii de la Parchet transmiteau că se simțeau „ofensați” de inițiativa autorității comunale de a îndepărta indivizii fără căpătâi. Procurorul I. Sturdza se deplasa la Prefectura Poliției, căutând pe Inspectorul arestului în ideea de a-i elibera pe indivizii reținuți de comisiile Primăriei. Însuși primarul Tăutu se vedea nevoit să părăsească ședința Consiliului Comunal pentru a zădărnici acțiunea fără precedent a procurorului. Doar intervenția prim-procurorului I. Manu, chemat de Tăutu, determina blocarea eliberării celor reținuți de Primărie¹³. Evident, comisiile privind vagabondajul lucrau fără o bază legală și puteau comite erori. Ele nu mai funcționau la începutul anului 1868, dar nici nu erau desființate și nici circulara Ministerului revocată. Din acest motiv, persistau și temerile fundamentate ale comunității israelite, întrucât primarul amenința uneori cu posibilitatea reactivării comisiilor¹⁴.

La nivel public, comisiile instituite de Primărie pentru identificarea vagabonzilor au radicalizat vigilența populației împotriva unor activități evreiești. Se observa o intensificare a denunțurilor care cuprindeau o gamă largă de nemulțumiri, legate de

⁹ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 8 mai 1867*, în „Progresul”, 5 iulie 1867, p. 4.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Încheierea ședinței de la 9 mai 1867*, în „Progresul”, 8 iulie 1867, p. 3.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Petițiune adresată Senatului și Adunării Deputaților a României de un număr de israeliți români din Iași*, p. 30.

prezența ocupațiilor economice. De pildă, locuitorii români din zonele Lipovenimii sau Broștenilor se plâneau Consiliului Comunal de apariția a patru mori de cai construite de evrei și de faptul că un anume Moise Solomon strângea materiale pentru încă una, ceea ce creștea „vuetul” și afecta „liniștea și siguranța zonei”, dar și riscul de incendiu, amenințând proprietățile din zonă. Consiliul oprea prin vot ridicarea unei mori de către Solomon, deși se observă că plângerea fusese semnată de persoane fără domiciliu pe acele străzi. Mai relevant asupra opririi afacerii este că nu s-a ținut cont nici de beneficiul economic adus populației: „moara de vapor” din Iași, stricată în acea perioadă, fusese suplinită cu succes de morile cu cai evreiești, evitându-se o criză a făinii în oraș¹⁵.

În perioada la care ne referim, formele de discriminare sau descurajare a antreprenorilor evrei se rezumau la o condiție nelipsită din caietele de sarcini ale licitațiilor pentru diferite lucrări sau servicii publice date în antrepriză de Primăria Iași. Străinii erau acceptați numai dacă acceptau legile pământene și renunțau la protecția străină. Această măsură a fost o condiție de admitere în numeroase licitații: pentru taxa comunală a cotitului vaselor¹⁶, taxa cantariatice¹⁷, executarea mobilierului cancelariei primăriei și a școlii de fete din Nicolina¹⁸, antrepriza pavării trotuarelor¹⁹, taxa asupra cărților de joc²⁰. Evreii, spre deosebire de antreprenorii români, nu se dădeau în lături de la vreo afacere din care puteau scoate profit, lăsând la o parte pretențiile legate de statutul social. La începutul anului 1867, a rămas de pomină o licitație pentru antrepriza curățării latrinelor din Iași, la care s-au înscris doar doi antreprenori evrei²¹. Limitarea evreilor la afacerile cu bani publici nu era o particularitate a Iașului. În aceeași perioadă, legislația aplicată de primăria din Botoșani era tranșant antisemită: „la licitație vor putea concura orice persoane afară de evrei”, condiție pusă, de pildă, la antrepriza cantariatice²², harabagialăcului²³, taxei vitelor tăiate²⁴, curățării căminurilor²⁵, cărților de joc²⁶, făinii exportate din oraș²⁷ ori a tutunului²⁸ etc.

În Iași, darea în antrepriză a diferitelor taxe locale către antreprenori evrei a suscitat, pe parcursul anilor 1867–1868, dezbateri nuanțate de economie politică, despre aplicarea principiilor naționalismului economic ori despre suspendarea liberei concurențe. Nu insistăm asupra acestora, dar se distingueau două poziții majore în Consiliul

¹⁵ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 4 iulie 1867*, în „Progresul”, 2 august 1867, p. 3.

¹⁶ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 20 decembrie 1866*, în „Progresul”, 8 februarie 1867, p. 3–4.

¹⁷ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 13 decembrie 1866*, în „Progresul”, 4 februarie 1867, p. 3–4.

¹⁸ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 7 mai 1867*, în „Progresul”, 28 martie 1867, p. 4.

¹⁹ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 7 iulie 1867*, în „Progresul”, 5 august 1867, p. 3.

²⁰ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 9 octombrie 1867*, în „Progresul”, 21 octombrie 1867, p. 3.

²¹ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 6 octombrie 1867*, în „Progresul”, 11 octombrie 1867, p. 3.

²² *Primăria din Botoșani*, în „Progresul”, 25 noiembrie 1867, p. 1.

²³ *Primăria de Botoșani*, în „Progresul”, 24 februarie 1868, p. 1.

²⁴ *Primăria de Botoșani*, în „Progresul”, 7 august 1868, p. 2.

²⁵ *Primăria de Botoșani*, în „Progresul”, 14 august 1868, p. 2.

²⁶ *Primăria de Botoșani*, în „Progresul”, 17 august 1868, p. 3.

²⁷ *Primăria de Botoșani*, în „Progresul”, 25 septembrie 1868, p. 3.

²⁸ *Primăria de Botoșani*, în „Progresul”, 28 septembrie 1868, p. 2.

Comunal. În primul rând, radicalii, care ar fi luat măsuri administrativ-economice pentru excluderea evreilor, fără să raționeze în termeni de cost-beneficiu pentru comună și, în al doilea rând, realiștii, care, în scopul creșterii concurenței și scăderii cheltuielilor, ar fi acceptat neîngrădit participarea evreilor la afacerile cu bani publici. Din dezbateri reiese că și antreprizele erau împărțite în mod tradițional între români și evrei. Cele mai rentabile erau păstrate de români, iar la altele, „de n-ar primi pe jidovi, n-ar avea cine le lua”²⁹.

La începutul lunii august 1867, în Consiliul Comunal se constata o radicalizare a pozițiilor antisemite. Cum am precizat, până atunci, la licitațiile primăriei pentru lucrările publice date în antrepriză, străinii erau acceptați dacă renunțau la protecția legilor străine. În ședința de la 3 august, consilierii ieșeni decideau să-i excludă complet pe evrei din orice afaceri cu bani publici. Propunerea a venit de la Teodor Tăutu, cu ocazia licitației unor lucrări de reparații: „[...] străinii de ritul israelit nu se vor primi între concurenți, măcar îndeplinind condițiunea art. precedent (renunțarea la protecția străină – n.red.), și aceasta pe baza legilor țării, care le interzice acest drept”. Propunerea era acceptată cu entuziasm de consilieri. Sandu Dudescu ținea discursul principal, urmat de un vot acordat în unanimitate:

Dacă e chestiunea de antreprize și încă de evrei, apoi admit de o mie de ori, căci avem exemplul ce am pățit cu reparația tăietorii de vite cu antreprenorul evreu, că după ce am refuzat de două, trei ori materialul, în urmă îl găseam tot acela. [...] Puteți vedea dar cum evreii ne fac serviciiuri când le dăm mijloace de a se folosi pe lângă noi; ei ne lovesc în atâta ca să nu se ne mai putea îndrepta, de aceea dar propun să luăm un vot ca de acum înainte la evrei să nu se mai deie nici o antrepriză de a comunei, căci ei nu vor binele comunei, ci ruina ei³⁰.

Justificarea deciziei era una departe de realitate. Majoritatea lucrărilor date în antrepriză de Primărie unor antreprenori români aveau probleme grave de execuție, consilierii căutând frecvent soluții de a-i trage la răspundere pentru nerespectarea devizelor. Chiar în ziua deciziei excluderii evreilor de la licitații, o problemă discutată a fost situația dezastruoasă a reparației trotuarelor prin antrepriza câștigată de Iordachi Caramfil, vechi abonat la lucrările publice³¹.

Măsura excluderii antreprenorilor evrei, de la 3 august, a fost însoțită de o segregare pe criterii etnice a pieței muncii din Iași, votată, de asemenea, în Consiliul Comunal. La propunerea lui Iorgu Iorga, se vota, în unanimitate, interdicția ca orice „creștin să fie angajat în serviciu la jidani, precum și jidani la creștini”. Cei care ar fi contravenit acestei dispoziții urmau să fie supuși unor grele amenzi³². În următoarele întruniri, din luna august 1867, ale Consiliului Comunal, agenda concurenței economice evreiești ocupa un loc important în dezbateri și propuneri. Cea mai importantă chestiune dintre toate s-a evidențiat a fi preponderența comercianților evrei în comerțul cu carne de vită cușer, preparată după regulile talmudice, și cea trif, valorificată prin vânzarea către creștini.

²⁹ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 12 noiembrie 1868*, în „Progresul”, 20 noiembrie 1868, p. 4.

³⁰ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 3 august 1867*, în „Progresul”, 16 august 1867, p. 3-4.

³¹ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 12 iulie 1867*, în „Progresul”, 9 august 1867, p. 3; *Ședința de la 3 august 1867*, în „Progresul”, 16 august 1867, p. 3.

³² *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Încheierea ședinței de la 3 august 1867*, în „Progresul”, 16 august 1867, p. 3.

Asupra cârnii cușer se impusese o taxă de 10 parale/oca, pe care israeliții, prin plângeri către Ministerul de Interne, o doreau anulată³³. Instituită de Guvern încă de la 1859, taxa nu fusese revocată, iar oficialitățile locale pretindeau că mijloacele bănești obținute erau direcționate spre redeschiderea școlilor israelite și sprijinirea spitalului israelit³⁴. Prețul cârnii cușer – furnizată, după ritualurile mozaice, numai de către hahami – era suficient de ridicat încât să le asigure o marjă de profit confortabilă. Măcelarii și comercianții români, indiferent de calitatea oferită, nu obțineau același câștig de pe urma cumpărătorilor români și nici nu aveau cumpărători israeliți. În plus, evreii mai aveau un avantaj, întrucât părțile considerate spurcate, trif, erau oferite spre vânzare creștinilor la un preț sub cel cerut de comercianții români, rămași astfel în afara pieței. Treptat, prin surplusurile determinate de vânzările cârnii cușer (produs cu valoare ridicată pe care aveau monopol), dar și al vânzării cârnii trif, evreii reușiseră să acumuleze capitalurile necesare controlării achizițiilor și tranșării celor mai sănătoase vite de pe piața ieșeană. Ei dictau prețurile și stabileau ritmurile în care piața era aprovizionată.

Acțiunea comercianților români, încurajați de autorități, a vizat redobândirea clientelei românești pierdute, atrase de prețurile „lepădăturilor” evreiești și reafirmarea comerțului românesc, „național”. A existat, încă din primăvara lui 1867, intenția Primăriei de a-i ajuta pecuniar pe măcelarii români. În ședința din 22 mai 1867, consiliul decidea

[...] ca pentru a se avea concurență la reducerea prețului acestui articol (carnea de vită – n.n.) să se vină în ajutorul comercianților mici, creștini, cu 1.500 de galbeni, împrumutând de persoană câte 50 de galbeni, pe termen până la finele anului, fără nici un procent, dând numai garanție în regulă. Cu acești bani, să speculeze în piețele orașului numai cu carne, fiind totodată obligați a cumpăra și tăia însuși vite, iar nu de a face precupeție cumpărând ca până acum de la evrei și de a o vinde altora³⁵.

Banii rămăneau necheltuiți, după informațiile din 1868, deși împrumutul fusese aprobat de Guvern și sancționat de domnitor³⁶. Pentru a avea o imagine asupra prețurilor mari din Iași, Primăria începea să se intereseze, în luna mai 1867, de costurile din orașele moldave. Primea rapoarte din Roman (56 parale oca de vită, 48 de miel)³⁷ din Fălticeni (56 parale oca de vită)³⁸, Huși (56 parale oca de vită, 48 de miel)³⁹, Târgu Frumos (48 parale oca)⁴⁰, Vaslui (56 parale oca de vită, 48 de miel)⁴¹, Mihăileni (32 de parale la vacă și 34 la miel)⁴² etc. Costul cârnii de vită în Iași era cel puțin dublu și urca până la 1 leu și 28 parale oca de carne⁴³.

La data de 10 august 1867, primarul Teodor Tăutu supunea atenției Consiliului Comunal:

³³ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 165/1867, f. 4, 22.

³⁴ *Ibidem*, f. 23.

³⁵ Vezi SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 79.

³⁶ *Ibidem*, f. 91.

³⁷ *Ibidem*, f. 95.

³⁸ *Ibidem*, f. 96.

³⁹ *Ibidem*, f. 97.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 98.

⁴¹ *Ibidem*, f. 99.

⁴² *Ibidem*, f. 100.

⁴³ Vezi SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 34/1867, f. 328, *Prețurile curente din orașul Iași, luna mai 1867*.

[...] neconținutele plângeri ale cetățenilor că evreii au ajuns a avea astăzi în faptă un monopol în privința tăierii vitelor și vânzării cărnii, monopol care nu numai pune în imposibilitate pe români a concura cu ei, dar care este totodată și o ofensă pentru poporul român, că este redus în țara lui a consuma lepădăturile evreilor.

Cetățenii responsabili cu plângerile erau o serie de comercianți creștini: Anania Popovici, Vasile Mihăilescu, Dimitrie Popescu, T. Nicolau, Nicolai Albotă, Tănase Constantin, Ștefan Atanasiu, Nicolae Stoenescu, Sava Stoean, Petrechi Nicolau și D. Constantin. Plângerea comercianților creștini, citită în ședința consiliului, în prezența unei părți a semnatarilor, era o mostră de gândire anticoncurențială. Ea releva motivațiile aversiunii împotriva evreilor pe teren economic, generate de o burghezie autohtonă depășită în organizarea afacerilor. Interesată să înlăture concurența cu ajutorul autorităților politice, burghezia comercială era cea care șlefua și colporta discursul negativ referitor la mediul de afaceri evreiesc.

Domnule Primar,

Libertatea comerțului, atât de salutară pentru orice societate, la noi a constituit pentru o vreme un monopol în alimentarea orașului cu carne. De mult timp, ovreii substituind pe casapii români au devenit orașele (sic!) a fi alimentate cu carne numai de la ei, și încă rămășițele cărnei ce o numesc trifu (adică necurată) și aceasta și disprețul creștinilor.

Românul sau orice alt creștin este de mult expuls (exclus) din comerțul căsăpiilor, pentru că evreul, vânzând carne cușer pe un preț superior, concurează pe creștin puind în imposibilitate d-a putea face acest comerț prin tăierea de vite, din care cauză astăzi nu există în această specie nici un comerciant Român.

Iată dar cum jidovii paralizând pe Români își constituie monopolul în dauna și exploatarea creștinilor, care sunt siliți a consuma vitele cele mai rele și încă cu prețuri enorme, fiindcă creștinii nu le pot face concurență în acest comerț.

Subscriși dar comercianți români, în dorința de a româniza comerțul căsăpiilor și a sustrage alimentarea creștinilor de sub cuțitul hahamului, bazați și pe circulara Ministrului de Interne no. 22239 din 1866 după care urmează a se opri ovreilor vânzarea cărnei trif la creștini, venim a face următoarea declarație:

a) Ne obligăm a alimenta orașul Iași pe timp de un an, începători de la 15 a curenteii luni cu carne bună, tăind la salhanelile Municipale de la 20 până la 30 vite pe zi, sau oricât va trebui în consumația orașului, îndatorindu-ne a modera prețurile în vânzare, oricât va fi cu putință, pentru ca orașul să nu sufere plătind acele prețuri enorme cu care a fost exploatat de ovrei;

b) Pentru îndeplinirea acestei obligațiuni, noi dând garanție solidară unul pentru altul în averile noastre mobile și imobile, vă vom menține strict angajamentul, conformându-ne tuturor regulilor stabilitate pentru căsăpii;

c) Fiecare creștin este liber a deschide în oraș tăietoare și a ne concura, dator fiind însă a se spune aceleași reguli și îndatoriri ca noi.

Pentru a putea urma aceste angajamente, cerem pentru jidovi următoarele restricțiuni:

1) Să fie oprit evreilor în tot raionul orașului Iași de a vinde la creștini carne de orice soi de vite ieșite de sub cuțitul hahamului, fie proaspătă sau în păstrămuri;

2) Orice soi de vită să fie oprit ovreilor a le tăia în alte localuri decât numai la salhanelile Municipality, unde autoritățile comunale vor exersa o priveghere eficace, spre a nu se fraudă carnea de ovrei;

3) Pentru a se evita orice fraudă a ovreilor, să le fie oprit a tăia, a introduce de afară în oraș carne de orice soi de vită, fie cușer sau trif⁴⁴.

⁴⁴ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 137–138.

Propunerile comercianților români privind regulamentul prohibitiv pentru comercializarea cărnii erau preluate cu entuziasm de membrii Consiliului Comunal. Primarul Tăutu remarcă, în primul rând, dimensiunile afacerilor cu carne de vită, una dintre industriile locale de bază, dacă ne raportăm la cifrele din conturile perceperii taxei pe vite: în primele șase luni ale anului 1867, se consumaseră în oraș 7.200 de vite, 1.200 pe lună, 40 pe zi, în afară de miei, care se ridică la rândul lor la 74.870! După spusele consilierului Sandu Dudescu, principiul introdus de administrația ieșeană trebuia să fie unul al reciprocității: „[...] precât ovreii nu mănâncă carne tăiată de creștini, pe atâta nici creștinul nu poate mânca carne din vita tăiată de ovreu, așa dar pe cât e de obligatoriu pentru o parte, pe atâta și pentru alta”⁴⁵. Consilierul Dimitrie Gusti adăuga și mizele naționale care ar fi trebuit să se afle la baza oricărei reglementări economice: „Ca reprezentanți ai cetățenilor români, legea comunală ne obligă a susține și a apăra interesele comunei, prin urmare interesele comunei sunt ale cetățenilor, noi trebuie dar să susținem și să ajutăm pe comercianții români, ca mandatarii lor”. Așadar, întâlnim o poziție riscantă și radicală, care transforma *de facto* administrația locală în adversara declarată a afacerilor evreiești. O altă observație a lui Gusti era că nu toți comercianții români s-au angrenat în primă instanță în acțiunea de concurență a celor evrei. Propunerile îndestulării orașului cu carne „netrecută prin cuțitul hahamului” aparțineau doar comercianților români din piața Sf. Vineri, cei din piața Sf. Spiridon neregăsindu-se printre semnatori. „Lipsa acestora – afirma Gusti – mă face a crede că d-lor sunt creaturi ale ovreilor, și vă asigur că mâne vor veni și ne vor bănuși că s-au oprit pe ovrei de a mai vinde lepădătura lor creștinilor.”⁴⁶ În același ton, pe parcursul ședinței, diferiți consilieri lansau apeluri la „desrobirea comerțului românilor”, „nădușit” de evrei⁴⁷, în timp ce zilele următoare afișele primarului Tăutu înștiințau cetățenii că „lepădăturile ovreilor” oferite spre consumație reprezentau „o ofensă” pentru poporul român în „țara lui”⁴⁸. Prin urmare, *noua legislație votată era o formă combinată de boicot, prohibiție și segregare a consumului pe criterii etnice și religioase. Un produs alimentar preparat după precepte religioase evreiești era declarat incompatibil cu demnitatea și statutul consumatorilor creștini*. În viziunea oficialilor locali, românii nu puteau fi înjosiți prin consumul unui produs considerat inferior de către evrei.

Care era considerată baza juridică a unei dispoziții administrative și cum se justifica o intervenție brutală în funcționarea pieței? Prima măsură menționată era o veche dispoziție din *Manualul Administrativ*, volumul II (1852)⁴⁹, reiterată prin adresa

⁴⁵ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 10 august 1867*, în „Progresul”, 19 august 1867, p. 3.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 140.

⁴⁹ „După propunerile Visteriei, că termenul contractelor încheiate pentru ținerea tacsei de prin osebitele târguri ale Principatului se împlinește odată cu conținerea anului următoriu 1852, și că trebuința cere a se face mai timpuriu lucrările convenite pentru asigurarea dărilor convenite haznalei, pe 6 ani viitori, de la No. Jidovilor cunoscuți după noua catagrafisiere, și după înalta verbală poroncă dată Visteriei, că siguripsirea dărilor convenite haznalei, să se urmeze tot prin înființarea de tacse, după pilda de mai înainte, pentru care să se și pue în lucrare de până acum, prin formă licitativă, cu mărghinire însă ca antreprenorii taciilor să fie îndatoriți ca numai vitele trebuitoare pentru îndestularea jidovilor cu carne cușer, să se tae prin cuțitul hahamului, ear nu și acele ce urmează pentru îndestularea obștiei creștinești, despărțindu-se cu totul cășăpiile, spre nu avea înclinare una cu alta; au urmat încheiere Sfatului din 1852 lunie 6, se încuviințează de către Sfat, propunerea cuprinsă în acest referat pentru siguripsirea dărilor evreiești, prin tacse și pentru ne amestecarea trunchiurilor creștinești cu acele evreiești, tăindu-se de către haham numai vitele trebuitoare pentru îndestularea jidovilor cu carne cușer, era nu și acele pentru obștia creștinească, făcându-se strigare tacsei din Capitalie, în seanța

Ministerului de Interne nr. 22.239 din 12 octombrie 1866. În principal, Primăria lua măsura ca tăierea vitelor să aibă loc numai în spațiul pus special la dispoziție la tăietoarea municipală, conformându-se taxelor și regulilor municipale, iar „ovreii nu puteau tăia și vinde carne, decât numai la coreligionarii lor, și nicidecum la creștini”⁵⁰. Câteva zile mai târziu, la 13 august 1867, pentru a evita neînțelegerile ce s-ar putea produce cu executarea legii din 1852, relativă la căsăpiile creștinești și evreiești, se propunea instituirea unui regulament și înființarea unei comisii pentru redactarea lui, formată din Costachi Corjescu, Alexandru Șendrea și Gheorghe Hristofor⁵¹. Cum vom vedea, redactarea regulamentului întârzia aproape un an, fiind unul dintre principalele motive ale aplicării haotice și ineficiente a hotărârilor Primăriei.

Însășirea juridică pe care se construia aparența de legalitate a măsurilor luate de autoritățile locale a devenit instantaneu o țintă pentru cercurile evreiești. Ele sesizau că dispoziția administrativă pe care se baza Consiliul Comunal din Iași nu se putea emite în condițiile consacării principiului libertății de comerț și de industrie. În plus, măsura din 1852 fusese abrogată printr-o dispoziție administrativă apărută în Monitorul Oficial al Moldovei nr. 87 din 22 august 1859, unde, regulându-se căsăpiile și munerile din orașul Iași, la articolul 10 se afirma:

Carnea ce ar eși necușer de la tăietoarele evreiești să se vând numai la aceleași trunchiuri evreiești unde vor fi teșgetari tot evrei, iar prețul acelei cărnii să nu se vând mai sus decât aiarul cărnei pentru creștini, iar mai jos cât vor voi acei ce vor voi a cumpăra⁵².

Sub impulsul măsurilor Primăriei, comercianții români începeau să se organizeze. Alături de inițiativa comercianților din piața Sf. Vineri, 11 la număr, denumiți generic Compania I, în perioada ulterioară, un alt grup, format din opt comercianți creștini⁵³, își înființa propria asociație, denumită generic Compania a II-a⁵⁴. Obligațiile asumate de ei erau similare primei companii: aprovizionarea orașului, îndatorându-se „a modera prețurile la vânzare, cât va fi cu putință”, cu un număr limitat de vite permise spre a fi tăiate, minim două și maxim opt. Ei se declarau deschiși principiului liberei concurențe, admitând că „fiecare creștin era liber a deschide în oraș tăetoare și a ne concura, datori fiind a se supune la aceleași reguli și îndatoriri ca și noi”. Similar propunerilor Companiei I, solicitați administrației locale îndeplinirea unor condiții: interdicția aplicată evreilor de a vinde carne creștinilor, „de orice soi de vite, eșite de sub cuțitul hahamului”; sacrificarea animalelor să fie realizată doar la salhanelile municipalității, sub o supraveghere strictă pentru „a nu se fraudă carnea de (la) evrei”; pentru evitarea oricăror fraude, să li se interzică evreilor de a tăia și de a introduce din afara orașului carne de orice soi, fie cușer, fie trif. Promisiunile și cererile comercianților români, luate

Sfatului Administrativ” (vezi *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*, vol. II, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1856, p. 45).

⁵⁰ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 10 august 1867*, în „Progresul”, 19 august 1867, p. 4.

⁵¹ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 13 august 1867*, în „Progresul”, 23 august 1867, p. 3.

⁵² *Petițiune adresată Senatului și Adunării Deputaților a României de un număr de israeliți români din Iași*, p. 16.

⁵³ M. I. Buzenchi, Nicolai Enci, Gh. Enci, Vasile Ionescu, Gh. Dinu, Theodor Stefanovici, Gh. Alexa și Ioan Iordachi (vezi *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 18 august 1867*, în „Progresul”, 26 august 1867, p. 3).

⁵⁴ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 168–170.

în dezbaterile Consiliului Comunal, porneau de la convingerea „înăbușirii și paralizării comerțului românesc de către evrei”; deplâneau constituirea unui monopol ce trebuia spart pentru a nu se pierde avutul românilor. Consiliul admitea condiția comercianților români de a tăia carne pentru un an⁵⁵. Pentru înlesnirea comercianților români, Primăria pune la dispoziție tăietoarea municipală (devenită obligatorie și pentru evrei), pe care aleșii locali voiau să o extindă de la „3 la 5 despărțituri” pentru mărirea chiriei obținute, după cum urmează: trei destinate companiilor creștine, una pentru cele evreiești și a cincea pentru obsari (cei care sacrifică vitele după normele evreiești, la cererea acestora, contra unei taxe)⁵⁶.

Alți antreprenori dornici să deschidă o afacere în domeniul comercializării cărnii, dar străini de Iași, erau întâmpinați cu suspiciune și bănuiri că ar fi interfețe ale măcelarilor evrei. Primarul Teodor Tăutu aducea în discuția ședințelor consiliului cazul grecului Dionisie Macri din Galați, dornic să deschidă o căsăpie „după model european”⁵⁷, precum cea existentă în portul Moldovei de la Dunăre. Unii consilieri, socotindu-l „străin”, asimilabil evreilor, refuzau să-i ia în considerare cererea. Alții, însă, erau de părere că prohibiția asupra comerțului îi viza doar pe evrei, nu și pe ceilalți străini. În primă instanță, cererea lui Macri era respinsă, cerându-i-se să dovedească faptul că „nu voeste a face cu bani jidovești” afacerea⁵⁸. Într-o nouă declarație, unde susținea, „pe onoare și conștiință, că nu întreprinde această speculă cu bani jidovești” și că nu are alt scop decât de a ajuta la „măsura salutară de a opri pe jidani de a hrăni pe creștini cu carne spurcată, cu lepădăturile lor”, comerciantului grec îi era admis să-și țină afacerea laolaltă cu românii⁵⁹, în ceea ce, în actele Primăriei, urma să fie denumită generic Compania a III-a.

Și alte categorii profesionale căutau să obțină avantaje ori regim prohibitiv împotriva evreilor după exemplul comercianților de carne. În august 1867, în Consiliu era supusă dezbaterii suplica unor maiștri caretași (fabricanți de carete), lemnari și sădicari (fabricanți de harnașamente) înfuriați că evreii, fără să fie „speciali, fără să aibă autorizație de maiștri în aste ramuri de meserii, au început a lucra alături de dâșii, a-i concura și a-i lovi în meseria lor prin angajare de cârpaci, încât de acesta sunt nevoiți a părăsi cu desăvârșire a lor meserii, căci ei nu sunt deprinși a face lucru fals ca evreii”. Consiliul anunța că se lucra la un regulament în acest sens, care privea toate ramurile de meserii⁶⁰. Se observa, așadar, un *dumping* al forței de muncă ieftine furnizate de categoriile meșteșugărești evreiești.

Înflorirea comerțului ilicit

Noile reglementări locale răsturnau raporturile economice de schimb existente pe piața Iașului, rezultate prin liberă concurență, aducând pagube imediate comercianților evrei și, cum vom vedea, probleme în cascadă pentru cumpărători. Prin urmare, reacția israeliților a vizat ameliorarea pierderilor și adaptarea la condițiile vitrege de piață. În scurt

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 270.

⁵⁸ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 13 septembrie 1867*, în „Progresul”, 20 septembrie 1867, p. 3.

⁵⁹ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 18 septembrie 1867*, în „Progresul”, 27 septembrie 1867, p. 3.

⁶⁰ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 13 august 1867*, în „Progresul”, 23 august 1867, p. 3.

timp, comercianții români se plâneau Consiliului Comunal că evreii, „lipsiți de dreptul de a vinde la creștini carnea ce o leapădă, care văd cu individie că comerțul căsăpiilor începe a fi dirijat de români, au început a se servi prin intermediul altora din români”. Românii mai acuzau că evreii „s-au asociat între ei ca să taie vite să vândă carnea cu un preț mai ieftin decât îi ține, spre a face concurență injustă și ruinătoare”. Împotriva celor învinuiți, comercianții Avner și Altâr Pocar, se cereau măsuri de oprire a ceea ce era considerat „fraudarea legii și a dispozițiilor luate de comună”. Comercianții români cereau, nici mai mult nici mai puțin, ca mijloc de precauție, impunerea „doritorilor de a tăia carne să jure mai înainte formal să sunt de bună credință și că nu reprezintă interesele jidovești”. Dar ceea ce putea fi mai defavorabil pentru afacerile evreilor era solicitarea de a li se permite sacrificarea unui număr determinat de vite, strict controlat, pentru a nu lăsa marfă din belșug pe piață și de a nu deveni concurențială pentru comercianții români⁶¹.

Ca o contrareacție, s-au înregistrat și demersuri către autoritățile centrale pentru amendarea sau temperarea zelului antisemit al oficialităților locale. Printr-o telegramă, evreii se plâneau ministrului de Interne de hotărârea Consiliului Comunal⁶². Suplica viza necesitatea reînstituirii liberei concurențe pentru oprirea creșterii prețurilor determinate de măsurile Primăriei. Drept răspuns la întrebările autorităților centrale, primarul Tăutu informa Ministerul, la 23 august 1867, asupra situației și explica rațiunile deciziilor, precum și „manevrele” comerciale prin care evreii reușiseră să-i scoată pe creștini din comerțul cu carne.

Arătarea evreilor – explica Tăutu – că mai înainte de a se lua astă măsură se putea cumpăra oca de carne cu un leu nu este adevărată, pentru că înainte a se lua astă măsură ei vindeau numai lepădătura cărnei lor cu cât 64–68 și 72 parale oca, vrând a o rădica și mai sus, sub cuvânt că ar pierde⁶³.

În mod previzibil, noile reglementări au dat peste cap întregul comerț din Iași. O mulțime de întreprinzători evrei solicitau permisiunea scoaterii trif din oraș pentru a fi vândută ca pastramă⁶⁴. Comerciantul Riful sin Herșcu cerea într-o suplică să i se permită scoaterea din oraș a cărnii trif, pusă la pastramă în localul tăietoarei Municipale dinaintea deciziilor Primăriei⁶⁵. Penibilul situației era ilustrat cel mai bine de consilierul Alexandru Corjescu, de părere că Herșcu trebuia să ambaleze marfa în butoaie și să o exporte peste hotare, pentru a nu reajunge pe mesele românilor prin alte manevre comerciale.

Se înmulțeau și denunțurile casapilor români organizați în companii împotriva celor israeliți. Aceștia susțineau că evreii au pornit un război al prețurilor și, în dauna afacerilor românilor, s-au asociat pentru a tăia vite și a le vinde cu un preț mai scăzut decât o puteau face românii, în scopul „ruinării” și a le face „o concurență injustă”⁶⁶. Dar mai important era că, în jurul tăietorilor, cu complicitatea supraveghetorilor, înflorea o piață paralelă a cărnii trif⁶⁷, pe care Primăria nu reușea defel să o controleze⁶⁸. Zile în șir,

⁶¹ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 28 august 1867*, în „Progresul”, 9 septembrie 1867, p. 3.

⁶² SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 392, 393.

⁶³ *Ibidem*, f. 205 v.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 215.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 287.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 224 f.–v., 225.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. I, f. 373.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. I, f. 454.

consilierii ieșeni s-au căznit să găsească noi reguli de reglementare încât să împiedice, chiar în preajma măcelăriei comunale, comerțul ilicit pe care-l credeau falimentar pentru români și prosper pentru evrei⁶⁹. La bariera Sărării, continua să se introducă în oraș carnea trif, făcând indirect pagubă comercianților români; iar inventivii speculanți evrei lansau ultimul sortiment de cârnați din același tip de carne, spre exasperarea consilierilor comunali⁷⁰. Procesele-verbale de contravenție referitoare la carnea adusă fără taxe de peste bariere cunoșteau o explozie numerică⁷¹. Una dintre metodele preferate era ascunderea ei în coșciuge⁷², constituindu-se adevărate rețele româno-evreiești de comercializare ilegală a cărnii trif⁷³. Nici măcar denunțurile împotriva complicității unor comercianți români⁷⁴ nu au schimbat situația.

Sfârșitul anului 1867 îi găsea pe comercianții români complet depășiți de dimensiunea comerțului ilicit cu carne trif. Trimiterea în judecată a celor prinși era contraproductivă, fiindcă amenzile se ridicau la sume simbolice, 10–15 lei, pe care învinuiții le plăteau bucuroși din câștigurile obținute prin comercializarea ilegală, dar foarte profitabilă a cărnii trif⁷⁵. Sesizările companiilor românești către Primărie, privind iminenta retragere din cauza magnitudinii afacerilor cu carne trif și a incapacității de a o controla, curgeau una după alta⁷⁶. Dat fiind embargoul impus de Primărie privind tăierea doar în spațiile puse la dispoziție de autorități sporise controlul asupra sacrificărilor. Inițiativa evreiască se vedea nevoită să mute operațiunile de sacrificare a vitelor dincolo de jurisdicția communală. Într-o informare din februarie 1868, primarul anunța prefectul că în „jurul Iașului s-au înființat o mulțime de măcelării și trunchiuri de către evrei, la care se taie vite slabe și nevăzute de veterinar”, alimentând ilegal orașul cu carne⁷⁷. Prefectul dădea ordin de închidere a acelor măcelării și recomandă pedeapsa cu închisoarea în loc de amenzi⁷⁸. Firește, prin aceste măsuri, prefectura nu făcea decât să subțieze oferta și să ducă indirect la creșterea prețurilor.

Surprinzător, embargoul impus de Primărie în comerțul cărnii trif era încălcat sistematic de Armată, o instituție a statului cu un rol simbolic deosebit. Încă din primele zile de prohibiție, soldații de artilerie cumpărau carne trif, uneori în cantități importante⁷⁹, iar alteori, prin mijlocirea evreilor, dădeau iama în salhanale ca să o procure⁸⁰. La un moment dat, soldații Regimentului 7 au mers la o măcelărie evreiască și au obținut acel sortiment într-un demers pe care primarul Tăutu l-a categorizat drept „incident”; de fapt un act de forță înscenat, prin care se acoperea o tranzacție cu carne trif între armată și un evreu⁸¹. Comandamentul regimentului răspundea iritat adresei nr. 10538 înaintate de Primărie, legată de ordinul cumpărării cărnii trif:

⁶⁹ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 5 septembrie 1867*, în „Progresul”, 13 septembrie 1867, p. 3.

⁷⁰ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 271.

⁷¹ *Ibidem*, f. 244.

⁷² *Ibidem*, f. 418, 698.

⁷³ *Ibidem*, f. 454, 789; *ibidem*, vol. II, f. 18.

⁷⁴ *Ibidem*, vol. II, f. 33.

⁷⁵ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 15 decembrie 1867*, în „Progresul”, 13 ianuarie 1868, p. 4.

⁷⁶ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 573.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 791.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 832 f.–v.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 163.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 175.

⁸¹ *Ibidem*, f. 590.

[...] armata putându-se aproviziona ori de unde și de la oricine cu carne bună și ieftină, încheierea Primăriei nu poate privi corpurile garnizoanei, ele fiind scutite prin legea comunală de dările ce privesc comuna. Prin urmare, vă rog D-le Primar a da ordine întru această privință spre a fi libere corpurile să cumpere carne orideunde i-ar conveni, cu un preț mai mic și de o calitate mai bună, că chiar alocațiunea unui soldat pe zi nu-i este suficient spre a-i putea procura hrana regulamentară, după prețurile urcate ale cărnei, ce sunt în acest oraș⁸².

Primăria, ultragiată de nerespectarea unui regulament, se adresa ministrului de Război, colonelul Gheorghe Adrian.

Plângerile măcelarilor împotriva militarilor se repetau în ședințele următoare. Răspunsul comandantului garnizoanei Iași lămuria contextul nerespectării prohibiției cărnii trif impuse de Primărie. Pentru „înflorirea comerțului românilor”, în primă instanță, autoritățile militare se raliaseră la politica Primăriei de a cumpăra carne doar de la neguțătorii români, alături de pâine, rachiu și alte produse. Mai mult, „văzând scumpetea produselor” de pe piața ieșeană, ministrul de Război avusese toată bunăvoința și, pentru a ajunge la rezultatele scontate, sporise alocațiile de hrană pentru militarii din Iași. Totuși, militarii observaseră că sacrificiile financiare făcute de statul român erau batjocorite de casapii români.

Toate trupele – arăta comandantul garnizoanei – se tânguiesc că carnea ce le dă pentru trupe este de cea mai proastă calitate și amestecată astfel încât nu mai rămâne curat nici jumătate din rația normată pe zi unui soldat. Deși ținem mult a încuraja comerțul român, dar nu putem să uităm că întâia datoria a noastră autoritățile militare este a de priveghea și a face tot ce e prin putință pentru ca soldatul să fie bine hrănit⁸³ [inclusiv de a cumpăra carne tăiată de cuțitul hahamului – n.ns].

Profitând de haina militară, soldații încălcau prohibiția și în interes privat, nu doar la ordinele comandanților. La jumătatea anului 1868, soldații și jandarmii care trebuiau să asigure respectarea dispozițiilor primăriei treceau carne peste barieră pentru aprovizionarea rudelor, fără să plătească taxe, într-un act de frondă împotriva autorităților⁸⁴.

În urma deselor încălcări ale prohibiției, a comerțului ilicit înfloritor cu carne trif și a slabei capacități de reacție a autorităților, măcelarii români acuzau paguba resimțită în afaceri, scăderea vânzărilor și perspectiva falimentului; dacă municipalitatea nu lua măsuri de limitare a comerțului ilicit, soarta lor părea pecetluită. Singura soluție vehiculată în discuțiile Consiliului Comunal era ca evreului Avner să i se ridice dreptul de a sacrifica vite⁸⁵. Era o luptă cu morile de vânt: rapoartele poliției vorbesc de sute de kilograme de carne trif confiscată și de nici un efect asupra reducerii acestei piețe paralele, condamnată de autorități⁸⁶.

⁸² *Ibidem*, f. 598.

⁸³ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 23/1868, f. 5.

⁸⁴ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 136/1868, f. 77–79.

⁸⁵ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 8 ianuarie 1868*, în „Progresul”, 10 februarie 1868, p. 4.

⁸⁶ *Comunicat*, în „Progresul”, 11 mai 1868, p. 1.

Explozia și controlul prețurilor

Aproape imediat după aplicarea prohibiției cărnii provenite de la hahami, prețurile „furnizorilor patrioți” români au început să crească. Indicele prețurilor din Iași arată că în luna august 1867, când au fost aplicate măsurile, carnea de vită costa 1,28 lei/oca⁸⁷, iar în ianuarie 1868, statisticile oficiale admiteau aproape o dublare, la 2 lei⁸⁸ și chiar mai mult. Din discuțiile apărute în ședințele administrației locale reiese că măcelarii români au purces la o aliniere în sus a costurilor. Deși era o perioadă de toamnă, când vitele erau ieftine, percepția era că prețul cărnii se situa peste cel înregistrat în anii anteriori. Un consilier, Costachi Panaitescu, observa că „monopolul evreilor” era mai ieftin decât concurența românilor⁸⁹. Promisiunea „prețului moderat” făcută de companiile românești nu funcționa în condițiile înlăturării concurenței evreiești. În plus, reglementările aduseseră diferențe de tratament între cele două companii de comercianți români care obținuseră dreptul de a tăia vite. Companiei a II-a i se limitase de către Consiliu numărul de animale sacrificate, în favoarea celei dintâi, încălcându-se principiile „concurenței între români”⁹⁰. De aici și plângerea Companiei a II-a despre tratamentul discriminatoriu aplicat întreprinzătorilor români⁹¹.

Urmare a creșterii prețurilor, liniștea urbei se deteriora vizibil. La începutul anului 1868, o serie de cetățeni se prezentau la Primărie, tânguindu-se că „prețul cărnii în piețe s-a urcat foarte mult”. Ei imputau edililor că nu se luau măsuri pentru reducerea lor sau chiar acuzau existența unor înțelegeri ascunse a autorităților cu măcelarii⁹². Institutul Gregorian semnală Primăriei că prețul enorm îi epuiza fondurile și îi cerea acordul de a aduce hrana din localități unde costurile erau mai mici⁹³. Responsabilii Spitalului israelit se plâneau, la rândul lor, că prețurile enorme lăsau bolnavii fără carne⁹⁴. Așadar, noile reglementări duseseră inclusiv la o explozie a scumpirilor la carnea cușer, lovind în bunăstarea comunității israelite. Petiții semnate de sute de evrei semnalau starea disperată a multora dintre ei, nevoiți să cumpere cu 4 lei oca de carne de vită, pe când, înainte de prohibiție, carnea cușer nu depășea un leu și opt parale⁹⁵.

Măcelarii români, chemați să dea lămuriri în ședințele Consiliului Comunal, explicau situația în fața consumatorilor români prin scumpirea nutrețului odată cu venirea toamnei, care aducea automat o creștere a prețului vitelor. În unanimitate, membrii companiilor românești declarau că nu puteau face reduceri, fără să iasă în pierdere. Ședințele aveau loc într-o atmosferă socială tensionată. Consilierul Anton Camban mărturisea că fusese fugărit de cetățeni, cerându-i-se explicații despre ineficiența Primăriei în a controla prețurile⁹⁶. Vinovați pentru furia românilor, edilii urbei îi găseau tot pe evrei, considerați organizatorii „din spate” ai unor asemenea proteste.

⁸⁷ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 34/1867, f. 20 v.

⁸⁸ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 18/1868, f. 31 v.

⁸⁹ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 13 septembrie 1867*, în „Progresul”, 20 septembrie 1867, p. 4.

⁹⁰ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 18 septembrie 1867*, în „Progresul”, 27 septembrie 1867, p. 2.

⁹¹ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 317 f.–v.

⁹² *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 19 ianuarie 1868*, în „Progresul”, 24 februarie 1868, p. 3; *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 21 ianuarie 1868*, în „Progresul”, 24 februarie 1868, p. 4.

⁹³ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. II, f. 15–16.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 440–441.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 439 f.–v.

⁹⁶ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Încheierea ședinței de la 21 ianuarie 1868*, în „Progresul”, 2 martie 1868, p. 3.

Onorab. noștri cetățeni – afirma consilierul I. Iorga – strigă numai că carnea e scumpă. Ei bine, d-lor, vedem că astăzi vreo câțiva comercianți români s-au încercat și ei a face acest comerț de căsăpie, care mai înainte era un monopol evreiesc, ș-au pus cea de pe urmă para a lor ca să poată merge înainte, ei bine, D-nii cetățeni strigă, voesc să le dăm în cap să-i ucidem. Acești cetățeni D-lor sunt o mașinațiune a evreilor, puși indirect ca să strige și să ne blameze, așteptând din când în când ca să se mai poată introduce cuțitul hahamului⁹⁷.

Singura soluție găsită de edili la nemulțumirile sociale a fost impunerea controlului asupra prețurilor. În pofida opoziției îndârjite a comercianților români, în luna ianuarie 1868, Consiliul adopta o hotărâre radicală, votând un preț maximal de 68 parale oca de carne, aplicabil atât companiilor I și II, cât și grecului Dionisie Macri, care figura ca a III-a companie. Comisarii piețelor primeau ordinul de executare a aplicării noului mercurial, complet ignorat în primă instanță de comercianți. Rapoartele comisariilor arată că măcelarii și, mai ales, Dionisie Macri ar fi vândut carne și cu 2 lei și 10 parale, de trei ori prețul stabilit în consiliu⁹⁸. Pentru conformarea silită a comercianților, primăria cerea intervenția Jandarmeriei, oamenii de ordine fiind solicitați să oprească vânzarea mărfii la tarabă peste prețul de 68 parale/oca. În rândul Jandarmeriei apărea însă o defecțiune de comandă, în momentul în care prefectul Poliției dădea ordinul să nu se execute măsura luată de autoritatea municipală. Bălbâiala autorităților a stârnit batjocura grecilor de la măcelăria lui Dionisie Macri. Aceștia au pus în Piața Sf. Spiridon „lăutari să cânte, bătându-și joc de dispozițiunile noastre, și pe lângă aceasta dând suplică la Prefectura de județ contra noastră, în niște termeni foarte atacatoare”, susținea consilierul Anton Camban. Apărea, așadar, o atitudine de frondă a măcelarilor față de măsurile autorității comunale. Consilierul Nicolae Gh. Măcărescu susținea că Prefectul de Poliție a suspendat ordinul verbal, dat inițial jandarmilor, de oprire de la vânzare a mărfii scumpe, speriat că măcelarii umblau „cu cuțitele cam repejor, și a nu se întâmpla vreun scandal”. Abia în urma unor noi discuții cu Primarul, șeful forțelor de ordine revenea cu un ordin scris de intervenție în piețe și ținare a prețurilor sub control⁹⁹. Ordinul era respectat de Companiile I și II, dar nu și de grecul Macri. Acesta deschisese în Piața Sf. Vineri două magazine, unul pentru săraci, unde vindea cu 64 lei oca de carne și altul, pentru bogați, cu 2 lei oca. Fronda măcelarilor epuizase răbdarea autorităților și, pentru prima oară, apărea ideea suspendării dreptului de comerț în Iași, dacă nu se supunea deciziilor Consiliului comunal¹⁰⁰.

Situația nu convenea nici Primăriei, presată de ieșeni să scadă prețurile, nici comercianților de carne. Cele două companii românești de măcelari se coalizau și, într-un memoriu comun adresat edililor urbei, le imputau autorităților că nu respectau prevederile înțelegerii, adică să controleze „uneltirile” casapilor evrei, care vindeau marfa la un preț păgubitor pentru români. De pildă, arătau că, în ciuda stăruințelor lor, nu fusese oprită afacerea evreului Avner cu carne trif și nici închise „trunchiurile de căsăpie” (magazine) ale lui C. Sacară și N. Turculețu, prinși că vânduseră „carne evreiască la creștini”; de asemenea, erau iritați că o despărțitură a tăietoarei municipale a fost dată lui Dionisie Macri și, în plus, nu se respecta angajamentul că „nimeni nu va tăia vite

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 24 ianuarie 1868*, în „Progresul”, 6 martie 1868, p. 3.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 26 ianuarie 1868*, în „Progresul”, 9 martie 1868, p. 3–4.

decât numai în încăperile Primăriei”. Măcelarii acordau un termen de 15 zile Primăriei să-și respecte obligațiile, altfel ei se considerau scutiți de orice răspundere¹⁰¹.

O altă problemă neanticipată apăruse prin încredințarea comercializării cărnii de vită pentru creștini către cele două companii românești. Acestea preferau desfacerea directă a mărfii, fără să o redistribuie prin intermediul trunchierilor români. Opiți de Primărie să mai cumpere de la evrei, trunchierii fuseseră excluși din circuitul comercial. Trunchierii, în număr de 40, se adresau Primăriei, arătând cât se bucuraseră de obiectivul „emancipării breslei de sub jugul jidovesc” prin apariția comercianților români, dar, după aproape un an, ajunseseră la sapă de lemn. Ei solicitau, nici mai mult, nici mai puțin, să se spargă monopolul companiilor românești, și să se „autorizeze a tăia fiecare vită, fără vreo restricțiune în condițiunea obsarilor jidovi”. Trunchierii arătau că, astfel, se putea realiza „înmulțirea comersanților și meseriașilor români, știind că numai cu asemenea chip pot crește și a se înmulți capitalurile românești”¹⁰². Așadar, trunchierii doreau să-și sacrifice vitele cu ajutorul măcelarilor evrei, fiindcă românii le vindeau marfă cu un preț mai ridicat decât cel existent în propriile prăvălii. O soluție pentru situația celor 40 de trunchieri era, în opinia consilierului Nicolae Gh. Măcărescu, înființarea unei noi companii românești, activă un an de zile, pentru „sporirea concurenței”¹⁰³. Soluția era votată în consiliu, dar vom observa că, în scurt timp, avea să devină desuetă în urma evoluției evenimentelor.

În luna aprilie 1868, anvergura comerțului cu carne trif era complet scăpată de sub control. O parte a românilor, alungați de prețurile mari ale măcelarilor români, preferau carnea ieftină furnizată de evrei. Unii dintre evrei înființau în continuare măcelării improvizate la mică distanță de bariere, locul unde se plăteau taxele¹⁰⁴, pentru a o introduce ilegal în oraș. În ședințele consiliului local continuau să fie prezentate, zilnic, nenumărate procese-verbale de contravenție¹⁰⁵.

Acțiunea Primăriei era sabotată chiar de forțele de ordine, ce puneau la îndoială eficiența, dar mai ales raționalitatea economică și efectele măsurilor edililor. În aprilie 1868, Prefectul de Poliție înainta o adresă primarului Teodor Tăutu pe tema cărnii, într-un limbaj considerat „atacator pentru Consiliul Comunal”, cu expresii „lovitoare dignității Consiliului”, care nu merita să fie păstrat în arhiva instituției, dar din fericire menționat în stenograma ședinței publicată în paginile „Progresului”¹⁰⁶. În fapt, adresa era un avertisment legat de posibilitatea declanșării unor tulburări sociale, urmare directă a măsurilor economice antisemite și a intervențiilor în comerțul liber, care conduseseră la creșterea prețurilor¹⁰⁷.

¹⁰¹ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 1816 f.–v.

¹⁰² *Ibidem*, vol. II, f. 79–80.

¹⁰³ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Urmarea ședinței de la 20 martie 1868*, în „Progresul”, 26 iunie 1868, p. 3–4.

¹⁰⁴ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. II, f. 131.

¹⁰⁵ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Ședința de la 29 aprilie 1868*, în „Progresul”, 12 septembrie 1868, p. 4.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ „Domnule Primar, în nenumărate rânduri, v-am adresat invitațiuni verbale, ca să binevoiți a pune un capăt stării anormale a vânzării carnei de vacă și de miel. Văzând că murmurile cresc și nemulțumirile sunt evidente, în contra apatiei ce domnește în privirea prețului cărnei, care este de 2 lei și 6 par. oca de carne de vacă, și 1 leu 24 par. oca de miel. Vin acum și oficial a vă invita ca cât mai grabnic să binevoiți a lua măsurile ce veți socoti împreună cu consiliul comunal, spre a reduce prețul cărnei. Dacă această poftire ar rămâne fără nici un efect, și această stare de lucrări s-ar mai prelungi, atunci ca Prefect al Poliției vă declar că nu aş putea răspunde de ordinea publică, în toată plinitatea ce se cere de regulamentul polițienesc” (*ibidem*).

În această divergență cu forțele de ordine, Primăria avea un cu totul alt punct de vedere. Consilierii apreciau că prețurile crescuseră tocmai pentru că Prefectul nu-și făcuse datoria și tolerase comercializarea cărnii trif, ceea ce îi silea pe comercianții români să crească prețurile pentru a rămâne în câștig¹⁰⁸. Consilierii aduceau dovezi despre așa-numitul „sabotaj” al Poliției: la bariera Sărăriei, jandarmii puși să aducă carne au nesocotit autoritatea perceptorilor, încălcând autoritatea comună¹⁰⁹. Curând, autoritatea polițienească trecea la altă măsură, care sfida hotărârile Primăriei, aprobând trecerea, peste bariera unde se plăteau taxele, „a câte 2–3 oca de carne pentru trebuință casnică”, indiferent de proveniență. Se credea că, astfel, se prevenea izbucnirea unor posibile revolte. Având legea de partea ei, Prefectura de Poliție intra în conflict cu Primăria¹¹⁰. Practic, „prin cele 2–3 oca de carne pentru trebuință casnică”, încuviințate de poliție, toate măsurile luate împotriva celor care făceau contrabandă cu carne trif fuseseră suspendate¹¹¹.

Presați de opinia publică, de repetatele solicitări ale judecătorilor de ocol¹¹², dar și de atitudinea Prefectului de Poliție, după zece luni de la aplicarea prohibiției „cărni trecute prin cuțitul hahamului”, consilierii comunali avansau o propunere de regulament. Schița proclama libertatea „comerțului căsăpiilor”, principiu urmat, contradictoriu, de unele restricții. Pe spezele comunei urma să se construiască „o tăietoare”, compartimentată în două: o parte destinată vitelor „pentru alimentația cetățenilor creștini”, cealaltă „pentru alimentația locuitorilor de rit necreștin” (art. 9). Deși era statuată libertatea comerțului căsăpiilor, articolul 11 afirma în clar:

Tăietorii necreștini nu vor putea pune în vânzare, spre a fi consumată de cetățeni creștini ai comunei, carnea care după ritul lor religios nu poate fi consumată de coreligionarii lor. Spre acest sfârșit, carne de categoria acesta, precum spre exemplu este carnea numită trif, nu va putea fi scoasă din localul tăetoarei decât după ce a fost sărată¹¹³.

De asemenea, la articolul 12, schița de regulament prevedea sancțiuni:

Oricine va pune în vânzare, spre a fi consumată de creștini carnea tăiată după prescripțiunile particulare ale unui rit, va fi supus pentru întâia oară la o amendă de 25 de lei vechi, pentru a doua oară va pierde autorizarea de a tăia vite, în curse de 3 până la 6 luni, iar pentru a treia oară i se va retrage pentru totdeauna autorizarea de a tăia vite¹¹⁴.

Combinarea articolelor 18 și 19 ar fi dus la forme comerciale greu de pus în practică după experiența ultimului an: „Nici un casap vânzător autorizat de a vinde carne, pentru consumațiunea cetățenilor creștini, nu-i este permis de a lua carne de la tăietori autorizați pentru a tăia vite, pentru îndestularea locuitorilor de ritul necreștin” și „Nici

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Urmarea ședinței de la 3 mai 1868*, în „Progresul”, 26 septembrie 1868, p. 2.

¹¹⁰ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Urmarea ședinței de la 4 iunie 1868*, în „Progresul”, 27 septembrie 1868, p. 2.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 3.

¹¹² SJAN Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 889.

¹¹³ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 29 aprilie 1868*, în „Progresul”, 12 septembrie 1868, p. 4.

¹¹⁴ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Urmarea ședinței de la 29 aprilie 1868*, în „Progresul”, 21 septembrie 1868, p. 3.

un casap vânzător, autorizat de a vinde carne, pentru consumațiunea cetățenilor necreștini, nu-i este permis a vinde carne la creștini, provenită acea carne de la tăitorii creștini sau necreștini”¹¹⁵.

La supunerea succesivă la vot a prevederilor regulamentului, art. 6 era primul care genera controverse. Primăria urma să acorde dreptul de a vinde

[...] carnea pentru îndestularea cetățenilor de ritul creștin la români și la străini creștini, cu condițiune ca aceștia să-și stabilească magazinele lor conform regulilor de igienă și de curățenie, totodată străinii creștini să declare că în această afacere vor fi considerați ca pământeni supuși legilor țării, casapii ce vor dobândi această autorizație, vor fi înscrși într-un registru special.

Art. 9 („Pe spesele comunei urma să se construiască o tăietoare”, compartimentată în două: o parte destinată vitelor „pentru alimentația cetățenilor creștini”, cealaltă „pentru alimentația locuitorilor de rit necreștin) era suprimat. Similar, articolele 11 și 12 erau suprimate, iar în locul lor, primarul Tăutu propunea următorul articol votat în unanimitate:

Tăietorii necreștini nu vor putea pune în vânzare spre a fi consumată de creștini carnea tăiată de dâșii, nici chiar ca pastramă. Acel ce va contraveni acestui art. sub protest va fi oprit pentru totdeauna de a mai tăia, garanția depusă la casa comunală va rămânea în profitul ei. Tot la această pedeapsă sunt supuși și acei dintre tăietorii creștini care se vor dovedi că au luat sau au cumpărat carne de la tăietorii necreștini.

De asemenea, articolele 18. și 19 erau suprimate, fiind înlocuite cu următorul:

Nimeni nu va putea introduce în oraș carne de peste barieră, nici chiar pentru trebuința casnică, și cei ce vor contraveni acestui art. vor fi supuși unei amende de la 14 la 25 lei, și la caz de recidivă unei închisori de la 1 la 3 zile [singurii care s-au opus au fost consilierii G. Hristofor și Nicolae Gh. Măcărescu – n.ns]¹¹⁶.

În așteptarea răspunsului Ministerului la propunerea de regulament, creștea presiunea asupra Primăriei. Se înregistrau numeroase plângeri, semnalându-se preferința ieșenilor, unii chiar a unor angajați comunali, de „a cumpăra carne de la casapi evrei de peste barieră” pentru folosința personală¹¹⁷. Prefectul Poliției, adversarul politicilor Primăriei, redirectiona două suplici, semnate de 500 meseriași, în care era denunțat vehement regulamentul Primăriei și se solicita dreptul creștinilor de a cumpăra carne de la evrei, trecută „prin cuțitul hahamului”, după voință. Petițiile ieșenilor arătau că politicile Primăriei duseseră la o explozie a prețurilor, din cauza căroră cei mai mulți dintre cetățeni erau în situația de a nu „căpăta o bucată de carne pe zi”. Meseriașii mai arătau că, departe de a lovi în interesele evreilor, de fapt, afacerea le adusese la un „avantaj nemărginit”, întrucât vindeau carnea tăiată de hahami antreprenorilor creștini, care o revindeau la un preț mai mare. „Iată dar în ce stă soarta ieșenilor creștini, iată ce rezultă regulile onorab. Primării, adică ca noi să fim jefuiți, și casapii evrei și creștini prin manevrarea zisă să se îmbogățească din averile săracilor.” Prejudiciul și sărăcia cetățenilor avea, în viziunea petiționarilor, o singură soluție: fiecare magazin să anunțe

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 4.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 1825.

tipul de carne vândut, tăiată de creștini sau de hahami, iar cumpărătorii să aleagă ce vor. În fapt, o asemenea măsură presupunea sfârșitul prohibiției impuse de Primărie¹¹⁸. Unul dintre consilieri, doctorul Popescu, încerca, totuși, să lovească în afacerile evreiești într-un mod subtil: „[...] dacă admiteți și pe jidovi, atuncea să se desființeze impozitul (adaosul comercial crescut) ce ei pun asupra cușerului, obligându-i a vinde atât cușerul, cât și triflul cu același preț, în acest caz nu mai ar fi o concurență onestă”¹¹⁹.

Renunțarea la politicile antisemite și revenirea la libera concurență

Lovitura de grație ajungea la cunoștința Consiliului Comunal la 4 iunie 1868, când Ministerul transmitea refuzul aprobării regulamentului căsăpiilor din Iași¹²⁰. În schimb, Ministerul Finanțelor aproba un credit de 1.500 de galbeni pentru asocierea Primăriei cu un grup de cetățeni pentru deschiderea unui magazin cu prețuri stabilite de edili¹²¹. Respingerea regulamentului propus de primărie a fost un eșec și pentru antreprenorii sprijiniți inițial de politicile primăriei, care-și vedeau afacerile amenințate de libera concurență. Întreprinzătorul grec Dionisie Macri afirma tranșant, la 15 iunie, că, „dacă se găsește de cuviință a adopta acest principiu de libertate”, adică aducerea cărnii fără taxe peste barieră și vinderea la creștini de către evrei, va fi nevoit să se retragă din contractele semnate cu Primăria. Prin urmare, cerea să i se permită să taie și să vândă liber oricui, nu numai creștinilor, și să-și deschidă și el două dughene în Târgu Cucului¹²².

În noua situație, în Consiliul Comunal, se avansau două scenarii complet opuse pentru stingerea crizei: fie libertatea absolută, fie încercarea de păstrare a monopolului cărnii prin diferite măsuri administrative. În cele din urmă, era supusă la vot o propunere a consilierului Sandu Dudescu, aprobată cu cinci voturi din șapte, devenită hotărârea 4552 de la 15 iunie 1868, de revenire la „libertatea absolută de a tăia și vinde oricine vite pentru alimentarea orașenilor ieșeni cu carne”. Din considerente de igienă și aplicare a taxelor, se menținea restricția ca sacrificările să se facă numai la căsăpia Primăriei¹²³. Cum se justifica abjurarea de la prohibiția cărnii trecute prin cuțitul hahamilor? În opinia Consiliului Comunal, măcelarii își încălcase angajamentul de a alimenta orașul cu carne, urcând prețurile până au provocat „obșteasca nemulțumire”. Cei mai mulți dintre aceștia, contra dispozițiilor autorității comunale, „au luat pe ascuns de pe la măcelarii evreii carne trifl și au vândut-o la creștini ca carne de vite tăiate de ei”. Luând în considerare și cererile de a da absolută libertate comerțului cu carne, Consiliul se conforma doleanțelor cetățenilor. De asemenea, era declarată liberă și orice speculă de peste bariere, cu condiția ca vitele să fi fost sănătoase și cercetate de doctorul competent pentru a se plăti taxa comunală la intrarea în oraș¹²⁴.

Ziua capitulării Primăriei în fața nemulțumirii ieșenilor consemna un fiasco al politicilor administrației în privința prohibirii cărnii cușer și trifl. Eșecul atrăgea după sine și dizolvarea Consiliului Comunal în data de 15 iunie, aplicată prin dispoziția Primarului nr. 4552 din 17 iunie 1868. Dosarul „anchetării” Consiliului a fost pierdut, așa încât nu cunoaștem, ci doar putem specula asupra motivelor dizolvării lui. În perioada

¹¹⁸ *Ibidem*, vol. II, f. 233–236.

¹¹⁹ *Lucrările comunei Iași. Consiliul comunal. Urmarea ședinței de la 4 iunie 1868*, în „Progresul”, 27 septembrie 1868, p. 3.

¹²⁰ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 33/1867, vol. I, f. 1817.

¹²¹ *Ibidem*, f. 1818.

¹²² *Ibidem*, vol. II, f. 425 f.–v.

¹²³ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 136/1868, f. 1.

¹²⁴ *Primăria Comunei Iași*, în „Progresul”, 19 iunie 1868, p. 2–3.

prohibiției au existat zvonuri și chiar consemnări repetate că unii consilieri fuseseră implicați în comerțul ilicit cu carne¹²⁵. Pe de altă parte, potrivit legii, dizolvarea consiliilor locale se putea face printr-un ordin al prefectului aprobat de Ministerul de Interne în cazul deliberării asupra unor aspecte străine atribuțiilor lor¹²⁶. Formele de prohibiție și de sugrumare a libertății comerțului erau aspecte evidente, care nu ar fi trebuit să ajungă în dezbaterile foștilor consilieri.

Noua administrație interimară, condusă de Ioan Antoniadi, se confrunta cu situația socială tensionată determinată de costurile alimentelor. Într-o dispoziție a Comisiei interimare, nr. 5255 din 8 iulie 1868, se afirma că, din primul moment, noua administrație avusese în vedere îndestularea orașului cu carne și aflarea motivelor scumpirii ei în cursul ultimului an¹²⁷. Studiind cauzele și cercetând măsurile fostului Consiliu, în urma convorbirilor cu casapi români, greci și evrei, și după „îndemnări și rugăminți” făcute tuturor, comisia constata: 1) că libertatea comerțului în această privință în oraș „era numai o închipuire”; 2) casapii de toate naționalitățile erau uniți spre „înădușirea liberei concurențe, spre a impune prețul lor nemăsurat tuturor locuitorilor comunei”; 3) creștinii consumatori erau „nevoiți ca toată hrana lor să o ia numai din carnea ce nu convine evreilor, și numai atunci când acestora superstițiunea le permite de a mânca carne”; 4) din cauzele menționate „libertatea ce se dă casapilor israeliți era înădușirea a orice libertate în această privință a tuturor locuitorilor creștini din oraș”; 5) „toți cetățenii suferă de toate relele monopolului, fără a avea avantajul ieftinătății, în vederea căruia primitivamente monopolul a fost instituit”¹²⁸.

Așadar, administrația interimară își menținea ostilitatea față de comerțul evreiesc și constata nefuncționarea *de facto* a principiului liberei concurențe din cauza unei economii organizate în jurul bucătăriei cușer. Se recunoștea, în același timp, că fiecare parte, inclusiv comercianții români, era interesată în sufocarea concurenței și câștigarea unui monopol. Întrebarea era cum se putea rezolva un conflict economic fără scrupule, dus fără a ține seama de interesele consumatorilor și urmărind doar câștigarea controlului pieței. Pasul propus de administrația lui Antoniadi a rezidat în noi consultări publice cu părțile implicate. Antoniadi constata că „măsura salutară” a fostului primar Teodor Tăutu nr. 6537 din 11 august 1867, ce interzisese evreilor dreptul de a tăia și a vinde carne la creștini,

[...] nefiind bazată pe temeiuri de drept, nici reglementată în modul în care se cerea de interesul public, nici aplicată cu controlul cuvenit care sigur putea să producă bunurile așteptate de la dânsa, au dat loc la felurile plângeri, la felurile acuzări și abuzuri¹²⁹.

Noua Comisie revenea asupra votului din 11 august 1867, luând în calcul o mulțime de considerente. Fostului consiliu îi era reproșat că nu adoptase nici

[...] una din dispozițiunile ce s-ar fi putut lua pentru ca ea să nu lipsească pe cetățenii Români de drepturile lor firești, pentru că ea, prin libertatea ce dă minorității, să nu facă sclavă pe majoritate, așa încât principiile de drept ce se părea a aplica în favoarea evreilor, să nu lovească în drepturile legiuite Românilor prin aceleași principii.

¹²⁵ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 79/168, f. 15–20.

¹²⁶ Legea comunală, art. 64 (vezi Ioan M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiurile României vechii și nului câte s-au promulgat până la finele anului 1870. [D–F]*, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1873, p. 881).

¹²⁷ SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 136/1868, f. 75.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Ibidem*.

Era menționată, de asemenea, și petiția a 15 evrei din Iași, către Ministerul de Interne, din 29 decembrie 1867 (prin adresa nr. 454 din 9 ianuarie 1868, Ministerul recomanda fostului Primar să fie discutată, dar fără efecte). Totodată, erau amintite și plângerile consulilor Austriei și Prusiei de la Iași din 20 august 1867, axate pe principiile libertății comerțului și ale dreptului proprietății, comunicate Primarului prin adresele ministrului de Interne nr. 20. 494 și 21. 574 din 1867. „Având în vedere că aceste sacre principii trebuie a se aplica astfel încât toți cetățenii să se bucure deopotrivă de dănsese, iar nu numai evreii în favoarea cărora ele exclusiv se văd aplicate prin încheierea din 15 iunie”, Comisia, prin puterea articolelor 66 și 68 din legea comunală, invita inițiatorii suplicilor menționate la noi discuții în data de 11 iulie 1868, spre a fi consultați pentru rezolvarea crizei comerțului cârnii, fără a lovi în libertățile lor și în drepturile cetățenilor români. Dispoziția era publicată în „Progresul” și, în mod excepțional, tipărită în 300 de afișe împrăștiate prin oraș¹³⁰.

Conținutul discuțiilor girate de Primărie cu reprezentanții comercianților români și evrei au fost pierdute. În foaia locală „Progresul” ori în Arhivele Primăriei, nu s-au păstrat procesele-verbale ale ședințelor din lunile iulie–august 1868. Rezultatele au fost, oricum, ratate. Previzibil, ele nu au consfințit victoria sau înfrângerea uneia dintre părți, lăsând o stare de *statu-quo*, un tip de *laissez-fair* nestatuit printr-un act oficial.

Dezechilibrele majore create în piață nu s-au remediat de la sine, odată cu revenirea la tranzacționarea liberă a cârnii trif. De pildă, la termenul fixat pentru licitația dării în antrepriză a aprovizionării cu carne de vacă și miel a institutelor spitalicești din Iași, în subordinea Eptropiei Sf. Spiridon, nu se prezentau suficienți concurenți¹³¹. În paralel, se înregistrau memorii pentru revenirea la un regim monopolist al vinderii cârnii¹³². Penuria și prețurile mari își spuneau cuvântul. Ca dovadă, la mijlocul lunii septembrie 1868, una dintre preocupările principale ale Consiliului Comunal era acela de a găsi modalități de „îndestulare publică cu pâine și carne”, la prețuri scăzute. Pentru rezolvarea chestiunii în interesul cetățenilor, se alcătua o comisie formată din Cristodulo Cerchez, Emanoil Zalariul și Ion Marinovschi¹³³. Concluzia consilierilor, prezentată abia după trei luni, în decembrie 1868, era marcată de o concepție economică monopolistă:

[...] a trebuit mult timp să stăm înainte de a îndrăzni să ne rostim că ieftinirea cârnii în urbea Iașii pentru timpul prezent nu se poate aduce decât prin introducerea monopolului. [...] Monopolul este condamnat de economia politică, condamnat de spiritul secolului în care trăim; el este asimilat cu cuvântul: spoliațiune! și noi însărcinați de D-voastră a vă propune mijloacele de îmbunătățire pentru urbea care ne-a încredințat afacerile cele mai scumpe, cu mâna pe cuget vă declarăm că monopolul, această spoliațiune este singurul mijloc de îmbunătățire la care putem cu succes aspira¹³⁴.

În opinia comisiei, libertatea comerțului, recunoscută de Comisia interimară prin dispoziția 5255 din 8 iulie 1868, nu era decât o „mască frumoasă sub care câțiva casapi evrei uniți între dânsii se dedau la un monopol hidos și spoliator pentru întreaga comună”. Acest monopol, susțineau cei trei consilieri, nu se putea desființa prin

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Eptropia Sf. Spiridon*, în „Progresul”, 30 octombrie 1868, p. 3.

¹³² SJAN Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 136/1868, f. 485.

¹³³ *Ibidem*, f. 474.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 479.

concurența casapilor creștini, căci oricând evreii, scumpind carnea cușer vândută coreligionarilor lor, vindeau creștinilor carnea trif mai jos decât valoarea ei adevărată, sufocând orice concurență. Ulterior, ei reveneau

[...] la prețurile lor exorbitante și aceasta a făcut că astăzi nime(ni) nu se mai gândește serios la un asemenea comerț, și aceasta au făcut că evreii au neîngrădit monopolul iar românii trunchieri de meserie, după ce plătesc exorbitant evreilor proprietari, adaugă și ei a exploata pe popor, luând câte 8, 10 și adeseori mai multe parale la fiecare ocă de carne, despoiată de mușchi, despoiată de grăsimea firească, pe care le vând îndeosebi la prețurile cu care voiesc, sub cuvântul că liber este comerțul¹³⁵!

În concepția comisiei, experiența trecutului proba că regimul concurențial reintrodus de Consiliul Comunal nu adusese decât pierdere, atât timp cât ea provenea de la „slabul control al poliției”, de la lipsa de garanție, inexistentă după introducerea noii legii comunale. Apoi, ceea ce cântărea foarte mult, în viziunea comisiei, era vocea opiniei publice, care se „exprima în majoritatea pentru monopol”, aplicabil pe un interval de doi-trei ani, cu preț fixat înainte și cu clauze asiguratorii privind aprovizionarea populației¹³⁶.

Consiliul Comunal admitea concluziile referențelor și vota pentru darea în antrepriză a aprovizionării orașului cu carne pe timp de doi ani, după condiții ce trebuiau elaborate de o comisie specială și aprobate de Ministrul de Interne¹³⁷. Nu am identificat ordinul ministerial de aprobare sau respingere a unui nou regim de monopol în Iași. Cu certitudine, nu a fost aplicat. În ședințele Consiliului local din anii 1870–1871, se vorbește despre un regim de totală libertate. În ședința din 24 aprilie 1870, N. Ceaur Aslan se opunea inițiativei lui Constantin Botez de a introduce obligația casapilor de a declara numărul de vite sacrificate, care să fie fixat de comună, pe motiv că funcționa „un sistem de libertate absolută pentru tăierea cărnii”¹³⁸. Autoritățile fuseseră înfrânte de legile pieței printr-o lecție usturătoare, iar succesivele măsuri antisemite luate pentru sprijinirea comerțului autohton se întorseseră împotriva inițiatorilor.

Concluzii

Experimentul de smulgere a comerțului din mâinile evreilor, semnalând cele dintâi manifestări ale naționalismului economic, s-a soldat, în Iași, cu un eșec de proporții. Pe parcursul celor zece luni de prohibiție, paradoxul descoperit de autorități, dar și de firava burghezie autohtonă, a fost că principiul liberei concurențe nu lucrează neapărat în „spirit național”, iar monopolul, boicotul și prohibiția, ca de altfel orice fel intervenționism economic nu pot reprezenta o soluție pentru îndestularea populației.

În viziunea antisemiților, Iașul de după 1866 era prins într-o ecuație fără ieșire: menținerea liberei concurențe însemna pe termen lung o întărire a ponderii economice evreiești în domeniul comerțului cu carne, sector ce stârnea adânci sensibilități sociale. În același timp, orice încercare de îngrădire a funcționării pieței provoca automat o criză a aprovizionării și o creștere a prețurilor, genera nemulțumiri sociale de care, în final, reușeau să profite tot comercianții evrei. Realitatea de care se izbeau autoritățile Iașului,

¹³⁵ *Ibidem.*

¹³⁶ *Ibidem.*

¹³⁷ *Ibidem.*

¹³⁸ SJAN Iași, Fond Primăria Iași, dosar nr. 65/1870, f. 9.

alături de burghezia română, în dorința de a recâștiga terenul economic pierdut în fața israeliților, era determinată de organizarea economică proprie comunității evreiești. Complet imună la concurența românească, ea era centrată pe propriul ritual de autosusținere, bazat pe bucătăria cușer, una dintre cele mai importante tradiții în autodefinirea etniei. Exemplul ne atrage atenția că modelarea comportamentului consumerist în comunități cu tradiții puternice era influențată, într-o mare măsură, de factori culturali și religioși. Acești factori s-au dovedit foarte importanți și au contribuit la susținerea proverbialului spirit întreprinzător evreiesc.

“IAȘI UNDER THE HAKHAM’S KNIFE”.

ECONOMIC ANTI-SEMITISM IN THE PROHIBITION OF TREIF MEAT (1867–1868)
(Summary)

Keywords: economic anti-Semitism, kosher kitchen, hakham, free competition, prohibition.

The present study is a page of economic micro-history of the city of Iași, focused on one of the most acute problems in the public agenda: the control of the beef market by the Jewish traders. The prohibition of the treif and kosher meat – the latter generically called in those days “passed through the hakham’s knife” –, an economic and social experiment implemented in Iași over a period of 10 months between 1867 and 1868, was the result of the decisions made by the local authorities under the pressure of the Romanian bourgeoisie. From a larger perspective, this action marked the enforcement of the idea of economic nationalism, which aimed, among other things, at taking the control from the hands of the Jewish entrepreneurs. By using the anti-Semitism entailed by the ritual of the kosher kitchen, prescribing differences in the food area and inevitably raising social, cultural and political barriers between the Jews and the non-Jews, the local authorities inflicted heavy losses to the Jewish businesses. Mainly, these dealt with the reorganization of the market on anti-competitive bases, laying on a legislation that represented a combined form of boycott, prohibition and segregation of consumption, on ethnic and religious criteria. From the perspective of the local officials, Romanians could not be humbled by being given a product that the Jews deemed inferior and impure (the treif meat), a fact established under the decisions of the city council of Iași. The results of the prohibition had a major impact upon the financial status of both the Romanian and the Israeli communities, leading to an artificial food crisis and to a social revolt situation. Forced by a powerful economic failure, the authorities gave up the anti-Semite economic policies, going back to the principles of free competition.

ANDREI CUȘCO*

„CHESTIUNEA BISERICESCĂ” ÎN PRINCIPATELE UNITE ȘI REGATUL ROMÂNIEI ÎN OGLINDA DISCURSULUI IMPERIAL RUS (1860–1914): ÎNTRE CONTINUITATE ȘI TRANSFORMARE**

Introducere

În istoriografia modernă, în care secularizarea¹ reprezintă o direcție importantă de cercetare, studiarea politicilor confesionale din estul Europei este deseori subordonată fenomenului național². Astfel, narațiunile dominante ale modernității și-au lăsat amprenta și asupra modelelor analitice care încearcă să explice logica funcționării imperiilor multietnice din această parte a lumii, mai ales în contextul relațiilor cel puțin ambigue dintre aceste state și diversele naționalisme emergente. Cu toate acestea, structurarea diversității umane conform criteriilor confesionale era un fapt necontestat și evident, frecvent invocat de teoreticienii naționalismului, care vedeau în subminarea acestor practici începutul tranziției spre naționalismele moderne³. Mai mult, cercetătorii imperiilor euro-asiatice (mai ales cei care studiau experiența Imperiului Otoman) erau interesați de multă vreme de „întâlnirea” dintre religie și modernitate, acordând o atenție deosebită aspectului instituțional al categorizării religioase a supușilor sultanului, cristalizată în sistemul *millet*-elor, instituit însă oficial abia în perioada Tanzimatului⁴. Legătura dintre geopolitică și religie este remarcată și în anumite studii comparative recente, care subliniază că instrumentalizarea religiei era una dintre trăsăturile comune ale concurenței dintre imperiile continentale euro-asiatice în lupta lor constantă pentru controlul zonelor contestate de frontieră. Astfel, Imperiul Otoman se erija în reprezentant și protector al musulmanilor, Imperiul Rus își rezerva același rol în cazul populației ortodoxe din limita și din afara frontierelor sale, Imperiul Habsburgic încerca

* Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** This work was supported by a grant of the Romanian CNCS-UEFISCDI, project number PNII-RU-TE-2012-3-0078.

¹ Pentru *secularizare*, a se vedea selectiv David Martin, *On Secularization: Towards A Revised General Theory*, Aldershot, Ashgate, 2005 (prima ediție: New York, Harper & Row, 1979); Charles Taylor, *A Secular Age*, Cambridge, Mass., The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.

² De pildă, Peter Thaler, *Fluid Identities in Central European Borderlands*, în „European History Quarterly”, 2001, 31 (4), p. 519–548.

³ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1991, în special capitolul 2, p. 12–18.

⁴ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300–1600*, New York, Praeger Publishers, 1973, în special capitolul IV. De asemenea, Leften S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, London, Hurst Publishers, 2000.

să își asume aceeași misiune în cazul catolicilor, iar Imperiul German (cumva mai voalat și incert) – în cel al protestanților⁵. Chiar dacă asemenea scheme comparative riscă să simplifice și să schematizeze realitatea complexă a legăturii dintre religie și politică, ele atrag atenția asupra importanței criteriilor confesionale pentru guvernarea tuturor acestor state și pentru adaptarea lor la provocările modernității. Cu alte cuvinte, elitele imperiale erau deseori înclinate să perceapă populația din cadrul statelor controlate de ele nu în termeni etnici sau culturali, ci prin prisma apartenenței la o anumită confesiune „recunoscută” sau „tolerată”, chiar și în plină perioadă modernă. Distincția dintre imperiile „tradiționale” (bazate pe criterii confesionale) și cele „moderne” (care se confruntau cu etnicitatea și naționalismul) ar trebui, cel puțin, nuanțată și problematizată, dacă nu revizuită în întregime. De fapt, politica confesională continua să rămână foarte relevantă pentru actorii imperiali și în a doua jumătate a secolului XIX, chiar dacă etnia și națiunea erau tot mai prezente pe harta cognitivă a administratorilor imperiali. Fără a nega importanța proceselor de „naționalizare” caracteristice pentru această perioadă, nu se poate nega faptul că apartenența religioasă rămânea deseori un instrument de guvernare mai „comod” pentru elitele imperiale decât noile discursuri și practici naționale.

În câteva lucrări majore publicate recent, istoricii specializați în studierea politicii confesionale a Imperiului Rus au propus o reevaluare radicală și ambițioasă a rolului religiei în administrarea diversității etno-confesionale din statul Romanovilor. Dacă istoriografia tradițională se axa mai ales pe cercetarea rolului religiei ortodoxe pentru articularea naționalismului rus sau pe relevarea semnificației legăturilor religioase transfrontaliere pentru legitimarea expansiunii imperiale, acești autori sunt interesați, mai ales, de practicile religioase locale și de instituționalizarea religiozității, accentuând dimensiunea imperială a studiilor religioase în istoria Rusiei. Importanța religiei pentru procesele sociale și culturale din epoca modernizării⁶ și a naționalismului este regândită și reevaluată, de exemplu, în lucrarea lui Robert Crews, apărută în anul 2006⁷. Autorul propune conceptul „statului confesional” pentru explorarea diversității Imperiului Rus, afirmând că stabilitatea și relativa viabilitate a Rusiei țărilor s-ar datora, în mare parte, „politicii confesionale integratoare care reprezenta un *modus operandi* al regimului țarist”⁸. Prin „transformarea autorității religioase din interiorul fiecărei comunități într-un instrument de dominație imperială”⁹, dinastia ar fi reușit să „domesticească” grupurile

⁵ Alfred J. Rieber, *The Struggle For the Eurasian Borderlands: From the Rise of Early Modern Empires to the End of the First World War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, capitolul 2 („Imperial ideologies: cultural practices”), p. 79–165.

⁶ În ultimele decenii, conceptul de „modernizare” și teoria asociată acestuia, care postulează caracterul stadial al dezvoltării societății umane, folosind ca model experiența occidentală și aplicând anumiți parametri descriptivi cu valoare pretins universală (industrializarea, urbanizarea, secularizarea, alfabetizarea, democratizarea etc.), au fost supuse unei critici vehemente din partea sociologilor și istoricilor. Pentru o respingere totală a noțiunii respective, a se vedea Immanuel Wallerstein, *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, Philadelphia, Temple University Press, 2001. Pentru o interpretare mai nuanțată, bazată pe conceptul „modernităților multiple” și al căilor alternative de dezvoltare în lumea modernă, a se vedea Shmuel N. Eisenstadt, *Comparative Civilizations and Multiple Modernities*, Leiden, Brill, 2003. Pentru o analiză incitantă și erudită a dezbaterilor privind modernitatea în cadrul istoriei ruse și sovietice, a se vedea Michael David-Fox, *Crossing Borders: Modernity, Ideology, and Culture in Russia and the Soviet Union*, Pittsburgh, PA, Pittsburgh University Press, 2015.

⁷ Robert Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2006.

⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁹ *Ibidem*, p. 2.

religioase foarte diverse din imperiu, folosindu-le în scopul disciplinării sociale și manipulându-le astfel încât să devină piese de bază ale construcției imperiale. Într-un fel, interpretarea lui Crews își dorește să „răstoarne” dominația anterioară a factorilor etno-naționali sau sociali în explicarea strategiilor de administrare a periferiilor neruse, redescoperind dimensiunea religioasă, neglijată până atunci. Sigur că această încercare a putut duce și la anumite excese, după cum remarcă o altă autoritate în materie de politică confesională, Paul W. Werth, care, laudând contribuția lui Crews, observă, totuși, că acesta exagerează gradul de „cooptare” a religiilor minoritare (în speță, a islamului) de către stat și rolul pozitiv al acestuia în păstrarea și impunerea „ortodoxiei religioase” la nivelul fiecărei comunități în parte¹⁰. De asemenea, o altă latură discutabilă a interpretării lui Crews este legată de selectarea materialului empiric și de extrapolarea cazului regiunii Volga – Ural din prima jumătate a secolului XIX asupra întregii experiențe imperiale. Totuși, definiția Rusiei drept un „stat confesional”, care își conceptualiza relațiile cu supușii prin intermediul afilierii religioase, rămâne valabilă. La fel de valabilă, inclusiv și în cazul rus, este constatarea lui Werth că „diversitatea culturală a imperiilor eurasiatice era ordonată și instituționalizată pe baza criteriilor confesionale”¹¹. Cu alte cuvinte, retorica religioasă, atât de prezentă în sursele din acea perioadă, nu ar trebui nicidecum ignorată, ci luată în serios de cercetătorii construcției imperiale ruse.

Acest articol își propune să examineze legătura dintre politica internă și externă a Imperiului Rus prin prisma dimensiunii religioase, pornind de la cazul „chestiunii bisericești” în Principatele Unite și în Regatul României, așa cum era percepută aceasta în cercurile oficiale și diplomatice ruse. Premisa de la care se pornește este că religia era unul dintre fundamentele proiectului imperial rus, dar nu în sensul simplei legitimări a expansiunii externe, ci în sensul fundamental al construirii și reproducerii diversității. Rusia era guvernată ca un stat multiconfesional, de către elite multiconfesionale (*multi-confessional establishment*, cum numește acest mecanism administrativ Werth)¹², într-un mod strict ierarhizat și instituționalizat. Echilibrul dintre ortodoxie („religia națională”) și confesiunile „străine” era una dintre axele de bază ale persistenței modelului imperial de guvernare. Aceste confesiuni „străine” erau reglementate, tolerate sau persecutate în funcție de prioritățile momentului. Unele dintre ele (în special, catolicismul)¹³ erau supravegheate deosebit de atent, iar pericolul „contaminării”, apostaziei și a loialității incerte plana asupra adeptilor religiilor „suspecte”. Într-un fel, observatorii ruși își transferau obsesiile, fobiile și temerile din interiorul imperiului asupra altor contexte. Tocmai în această cheie vom încerca să interpretăm percepțiile ruse asupra cazului românesc, care ne spun la fel de multe despre realitățile din interiorul imperiului ca și despre situația din România acelei vremi.

¹⁰ Paul W. Werth, *The Tsar's Foreign Faiths: Toleration and the Fate of Religious Freedom in Imperial Russia*, Oxford, Oxford University Press, 2014, p. 9.

¹¹ Paul Werth, *Imperiology and Religion: Some Thoughts on a Research Agenda*, în *Imperiology: From Empirical Knowledge to Discussing the Russian Empire*, edited by Kimitaka Matsuzato, Sapporo, Slavic Research Center, Hokkaido University, 2007, p. 51–67.

¹² Paul W. Werth, *The Tsar's Foreign Faiths*, capitolul 2, p. 46–73.

¹³ În afară de cazul polonez, devenit paradigmatic pentru politicile imperiale față de catolicism, este foarte interesant și cazul lituanian. Pentru mai multe detalii în privința acestui subiect, a se vedea Darius Staliūnas, *Making Russians: The Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*, Amsterdam/New York, Rodopi, 2007, precum și idem, *Assimilation or Acculturation? Russian Imperial Policy toward Lithuanians in the 1860s*, în „Central and Eastern European Review”, vol. 2, 2008, p. 1–20.

Stat și biserică în Rusia imperială: modele, transferuri și dilemele administrării diversității confesionale la periferii

Deși legătura dintre imperiu și religia dominantă (ortodoxie) pare evidentă și neproblematică, modelul relațiilor dintre stat și religie în Rusia țaristă este mult mai complex decât s-ar părea la prima vedere. În general, în istoriografie este răspândită opinia că bazele politicii de „tolerare” a confesiunilor neortodoxe au fost puse în timpul domniei Ecaterinei II, care s-ar fi inspirat din ideile iluministe și cameraliste, recunoscând utilitatea socială a religiei și beneficiile pe care le-ar aduce subordonarea și reglementarea comunităților religioase intereselor statului. După cum afirmă Robert Crews, „toleranța era o structură pentru integrarea supușilor creștini neortodocși, al căror număr creștea continuu pe măsura expansiunii imperiului”. Fiind, în esență, „sisteme sofisticate de disciplinare”, aceste confesiuni tolerate se dovedeau „utile” pentru monarhii „luminați”, reprezentând instrumente eficiente pentru încurajarea loialității supușilor fără a recurge la violență¹⁴. În lucrarea istoricului rus Mihail Dolbilov, această schemă este nuanțată și modificată în mod substanțial. Deși rolul Ecaterinei II în elaborarea modelului politicii de stat față de confesiunile neortodoxe nu este negat, Dolbilov adaugă două elemente fundamentale care schimbă datele problemei. În primul rând, el afirmă că modelul specific al relațiilor dintre Stat și Biserică este inaugurat în Rusia încă de politica lui Petru I și se aplică la fel de bine atât confesiunilor „străine”, cât și religiei ortodoxe. De altfel, sistemul sinodal și reformele ritului ortodox inițiate sub domnia lui Petru I sunt comparate nu doar cu modelele protestante (care au servit drept surse de inspirație pentru politica țarului reformator), ci și cu evoluțiile din faza post-tridentină a Contrareformei catolice¹⁵. Această analogie se referă la încercarea de „raționalizare” și reglementare a practicilor religioase ale populației, precum și la tendința de unificare a identității confesionale ortodoxe prin impunerea anumitor principii și reguli universal acceptate. Într-un fel, statul petrin a avut, în cazul ortodoxiei, un rol aproape identic cu tendințele reformatoare din interiorul bisericii catolice, creând o schemă specifică de simbioză între cler și stat, care nu se reduce doar la subordonarea bisericii față de guvern.

O altă etapă extrem de importantă de transferuri și imitare a modelelor occidentale este legată de a doua jumătate a secolului XVIII, când sunt preluate anumite elemente ale paradigmei iosefiniste. În această perioadă, Rusia se înscrie în tendința generală definită prin fenomenul de *well-ordered police state*, care se baza pe conceptele cameraliste de *utilitate publică* și *bine comun*¹⁶. În acest context, caracterul secularizant și raționalist al iosefinismului, care presupunea interzicerea formelor „exaltate” de religiozitate populară, birocratizarea administrării eclesiastice și reducerea rolului clerului monahal în favoarea celui laic, a lăsat o amprentă durabilă asupra politicii confesionale țariste pe parcursul secolului XIX. Mai mult, acest model era întruchipat de rolul contradictoriu al clerului (în special, ortodox) în cadrul sistemului sinodal și a simbiozei biserică – stat din perioada secolelor XVIII și XIX. Pe de o parte, clerul era perceput ca un agent al *disciplinării* și *controlului social*, iar pe de altă parte se utiliza intens discursul de *discreditare* a clerului, perceput ca un element retrograd, întruchipare a fanatismului, obscurantismului și fariseismului: „Tinzând spre unificarea practicilor

¹⁴ Robert Crews, *For Prophet and Tsar*, p. 10.

¹⁵ Mikhail Dolbilov, *Russkii kraj, chuzhaia vera: Etnokonfessional'naia politika imperii v Litve i Belorussii pri Aleksandre II*, Moskva, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2010, p. 45.

¹⁶ Marc Raeff, *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600–1800*, New Haven, Yale University Press, 1983.

religioase și cultivând sentimentul apartenenței față de o anumită confesiune, autoritățile laice demonstrau, în același timp, o profundă neîncredere sau chiar dispreț față de anumite grupuri sau categorii ale clerului”¹⁷. Pe parcursul secolului XIX, politica autorităților imperiale oscila între disciplinare și discreditare, care apar ca două fațete (respectiv, pozitivă și negativă) ale aceleiași dinamici ce funcționa după principiul pendulului.

Tendința spre toleranță religioasă strict reglementată și subordonată controlului centralizat s-a făcut simțită și prin instituționalizarea și birocratizarea administrării confesiunilor „străine”. Acest proces s-a aprofundat odată cu înființarea Direcției Principale (mai târziu – Departamentului) Afacerilor Spirituale ale Confesiunilor Străine, în anul 1810¹⁸. Acest proces incipient de raționalizare administrativă a fost parțial întârziat de experimentul „Ministerului Dual” al Afacerilor Spirituale și Instrucțiunii Publice (1817–1824), în cadrul căruia Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse este subordonat acestei instituții de rând cu alte confesiuni creștine și necreștine din interiorul Imperiului. Instituția în cauză a fost plasată sub conducerea lui Aleksandr Golițin, unul dintre apropiații țarului Alexandru I, în contextul misticismului și ecumenismului dominant la curtea imperială în primii ani de după formarea Sfintei Alianțe. „Ministerul Dual” trebuia să simbolizeze universalismul creștin al noii ordini europene și să propage *Sfânta Scriptură* în rândul maselor, prin activitățile misionare ale „Societății Biblice”¹⁹. Destul de curând însă, acest ecumenism (atacat și de anumite figuri cu autoritate din interiorul Bisericii Ortodoxe, ca, de exemplu, noul Mitropolit al Moscovei, Filaret) a fost înlocuit de o nouă viziune conservatoare, cu accente „naționalizante” tot mai pronunțate.

De obicei, rolul „ortodoxiei” în cadrul faimoasei „triade” a ministrului Educației Serghei Uvarov este discutat în contextul evoluției naționalismului rus și subordonat celorlalte două componente: autocrație și „esență națională” (*narodnost*)²⁰. Ortodoxia apare ca un element aproape ocazional și, cu siguranță, instrumental pentru concepția ministrului, care era departe de a-i acorda religiei ortodoxe un statut egal cu ceilalți doi piloni ai doctrinei naționalismului oficial. Mai mult, se pare că în originalul (francez) al memoriului trimis de Uvarov țarului, în care erau expuse principiile doctrinare ale „triadei”, nici măcar nu figura noțiunea de „ortodoxie”, fiind înlocuită prin cea de „religion nationale” și/sau „église dominante”²¹. Ideologia oficială articulată în timpul lui Nicolae I era destul de flexibilă și pragmatică, presupunând importanța tuturor religiilor pentru statul imperial, cu ortodoxia plasată în vârful ierarhiei. Aceasta nu însemna lipsa unor practici represive sau autoritare, ceea ce este dovedit de convertirea „automată” a greco-catolicilor de la periferiile occidentale la ortodoxie, în anul 1839. Totuși, situația de atunci este radical diferită față de anii 1860, când confruntarea dintre ortodoxie și catolicism va deveni un laitmotiv dominant al tendințelor naționalizante la

¹⁷ Mikhail Dolbilov, *Russkii kraj, chuzhaia vera*, p. 49.

¹⁸ Pentru detalii, a se vedea Paul W. Werth, *The Tsar's Foreign Faiths*, p. 52–57.

¹⁹ Despre fundamentele ideologice ale Sfintei Alianțe și influențele unor gânditori catolici conservatori asupra acestora, a se vedea Stella Gheras, *Reinventarea tradiției: Alexandru Sturdza și Europa Sfintei Alianțe*, Chișinău, Cartier, 2014.

²⁰ Andrei Zorin, „Kormia dvuglavogo orla”...: Literatura i gosudarstvennaia ideologija v Rossii v poslednei treti XVIII – pervoi treti XIX veka, Moskva, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2004, în special capitolul X: „Zavetnaia triada: Memorandum S. S. Uvarova 1832 goda i vzniknovenie doktriny «Pravoslavie – Samoderzhavie – Narodnost»”, p. 338–364; Alexei Miller, *Triada grafa Uvarova* (conferință publică, www.polit.ru), <http://polit.ru/article/2007/04/11/uvarov/>, accesat la 19.10.2015.

²¹ Mikhail Dolbilov, *Russkii kraj, chuzhaia vera*, p. 64.

periferiile occidentale ale imperiului. Lichidarea bisericii „unite” din 1839 a fost rezultatul unor inițiative locale ale clerului din regiune, care, anticipând desigur dorințele centrului, a încercat să-și consolideze poziția prin îndepărtarea de Roma și „contopirea” cu biserica dominantă. După cum afirmă Mihail Dolbilov, în această perioadă, persista influența modelului iosefinist care, fuzionând cu impulsurile naționaliste venite de la centru, a și creat contextul propice pentru lichidarea bisericii „unite” din imperiu (cu excepția regiunii Kholm din Regatul Poloniei)²².

Totuși, ar fi greșit să subliniem prea mult pragmatismul politicii autorităților imperiale în prima jumătate a secolului XIX. Exista o discrepanță vizibilă între retorica persistentă a toleranței religioase și politica represivă față de biserica unită. Aceste contradicții au devenit evidente încă sub domnia Ecaterinei II, mai ales în anii 1790. În cazul lichidării ierarhiei greco-catolice din ținuturile ucrainene și bielorusă din 1839, apare pentru prima dată, destul de apăsător, retorica „religiei strămoșești” (ortodoxe) și legătura dintre esența națională (*narodnost*), limbă și identitatea religioasă²³. Nu este întâmplător că aceste procese au loc anume la periferiile occidentale ale imperiului, care devin un câmp de bătălie între proiectul național rus și cel polonez. Populația slavă de pe aceste teritorii era considerată parte a „marii națiuni ruse”, din care, în concepția majorității elitelor imperiale, ar fi făcut parte rușii mari (velicorușii), ucrainenii (malorușii) și bielorușii. Problema „autenticității naționale” era deosebit de acută în cazul periferiilor occidentale pentru că populația locală era considerată o victimă a „polonismului”, care trebuia recuperată, regenerată și reintegrată în corpurile națiunii ruse²⁴.

Într-un mod aparent paradoxal, lichidarea bisericii unite în anul 1839, care ar fi trebuit să consacre definitiv revenirea acestei populații „rusești” la religia lor „strămoșească”, a creat premisele pentru apariția și propagarea fobiei față de catolicism. Religia catolică, fiind cea mai importantă confesiune „străină” din Imperiul Rus, era periculoasă pentru autoritățile imperiale cel puțin din două puncte de vedere. În primul rând, după revolta poloneză din 1830–1831, catolicismul este tot mai frecvent asociat cu naționalismul polonez („polonismul”), iar acest procedeu retoric va structura politica centrului în regiune în a doua jumătate a secolului XIX. În al doilea rând, politica țaristă față de catolicism era fundamentată pe respingerea oricărei jurisdicții exterioare asupra adepților confesiunilor non-ortodoxe din Imperiul Rus. Evident, dilema respectivă era mai complicată în cazul autorității Papei de la Roma, care apărea cu atât mai amenințătoare în legătură cu ascensiunea tendințelor „ultramontane” în interiorul catolicismului european. Cu toate acestea, autoritățile de la Petersburg au încercat să ajungă la un compromis cu Roma prin încheierea Concordatului din 1847, care admitea practicarea liberă a catolicismului și reglementarea acestuia de către statul imperial în condițiile recunoașterii prerogativelor papale de numire a episcopilor și control doctrinar²⁵. Acest moment a marcat, probabil, și sfârșitul unei întregi etape relativ pragmatice din politica religioasă și confesională a imperiului. Odată cu începutul domniei lui Alexandru II (1855–1881) și, mai ales, după a doua revoltă poloneză din 1863–1864, se atestă intensificarea discursului „catolicofob” și polonofob. Din acest punct de vedere, revolta din 1863–1864 este un punct de cotitură atât pentru evoluția naționalismului rus la

²² *Ibidem*, p. 68–77.

²³ Mikhail Dolbilov, Alexei Miller (red.). *Zapadnye okrainy Rossiiskoi Imperii*, Moskva, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2006, capitolul 4, p. 81–122.

²⁴ *Ibidem*, capitolul 7, p. 207–258.

²⁵ Mai multe detalii a se vedea în Mikhail Dolbilov, *Russkii krai, chuzhaia vera*, p. 81–108.

periferiile occidentale, cât și pentru proiectarea externă a fobiilor anticatolice ale autorităților și naționaliștilor din Imperiul Rus. Birocrații și elitele ruse devin tot mai obsedate de problema purității religioase în rândul ortodocșilor (mai ales a foștilor greco-catolici convertiți), iar spectrul „separatismului” alimentat de clerul catolic devine o imagine-clîșeu în competiția simbolică pentru loialitatea populației slave din vestul imperiului²⁶. Sigur, „catolicofobia” crescândă a autorităților ruse nu poate fi explicată doar prin factorul polonez. Chiar înainte de izbucnirea răscoalei, în contextul „marilor reforme” și al emancipării șerbilor, naționaliștii ruși își impuneau treptat viziunea asupra „rusității” și a esenței naționale, în cadrul căreia ortodoxia avea un rol central (deși nu mai puțin instrumental decât în cazul lui Serghei Uvarov)²⁷. Totuși, anume momentul răscoalei poloneze a cristalizat legătura dintre panslavism și naționalism (ca fundamente ideologice) și practicile de administrare represive din periferiile occidentale, mai ales în timpul administrației guvernatorilor-generalii M. N. Muraviov și K. P. von Kaufman (1863–1866). De acum încolo, politica rusă la periferiile occidentale se baza pe strategia „politizării religiozității” (cum o numește Mihail Dolbilov), care presupunea o definiție a religiei drept cea mai profundă expresie a principiului național²⁸.

Totodată, politicile represive și restrictive la adresa catolicismului, care și-au atins apogeul în anii 1860 și 1870, izvorau, în mare parte, din fobiile și nesiguranța administratorilor țariști, care percepeau clerul catolic drept un „agent” perfid al influențelor din exterior și comparau, implicit sau nu, pretinsa eficiență și organizare ireproșabilă a bisericii catolice cu punctele vulnerabile ale ortodoxiei. Acest lucru era valabil, îndeosebi, pentru funcționarii cu viziuni slavofile, care aveau anumite rezerve față de modelul sinodal de administrare a Bisericii Ortodoxe ruse și își exprimau nemulțumirile asupra catolicismului, pe care îl percepeau în termenii unei „conspirații universale”. Deosebit de revelator în acest sens este cazul lui A. V. Racinski (1826–1877), un funcționar rus care și-a dedicat întreaga viață combaterii „latinismului” și al cărui zel aproape fanatizant li se părea exagerat până și celor mai devotați rusificatori din cuprinsul periferiilor occidentale ale imperiului în anii 1860²⁹. Corelația dintre obsesia anti-latinistă, tendințele slavofile sau panslaviste, etnicizarea religiei și o profundă nesiguranță privind potențialul misionar și național al ortodoxiei este caracteristică și pentru proiectarea acestor imagini de sine în exterior. Pe lângă manipularea legăturilor religioase transfrontaliere pentru propagarea influenței externe, Imperiul Rus își exacerba propriile fobii, articulate mai cu seamă la periferiile occidentale, înspre regiunea balcanică, inclusiv spre Regatul României.

Regatul României în „oglină” discursului imperial rus: occidentalizare imitativă, „înclinația spre latinism” și pericolul propagandei catolice

Războiul Crimeii a marcat o transformare radicală a discursului public românesc față de Rusia țaristă. Chiar dacă anumite tendințe anti-ruse erau vizibile încă din primele decenii ale secolului XIX și s-au intensificat substanțial imediat după revoluția din

²⁶ Paul W. Werth, *The Tsar's Foreign Faiths*, capitolul 6, mai ales p. 149–157.

²⁷ Mikhail Dolbilov, *Russkii krai, chuzhaia vera*, capitolul 4.

²⁸ Legătura directă între campania de depolonizare și catolicofobie este discutată pe larg de Mihail Dolbilov în capitolul 5 al lucrării sale („Logika katolikofobii: Ot M. N. Muravieva k K. P. Kaufmanu”, p. 227–296). Autorul propune o analiză comparativă a cazului rusesc prin invocarea analogiilor cu Prusia bismarckiană și alte exemple de politizare a religiei la nivel european în a doua jumătate a secolului XIX.

²⁹ O analiză detaliată a acestui caz se găsește la Mikhail Dolbilov, *Russkii krai, chuzhaia vera*, p. 297–308.

1848, ruptura definitivă s-a produs în etapa imediat anterioară Unirii Principatelor în 1859. Anumiți observatori ruși cu convingeri slavofile și cu o experiență îndelungată în „chestiunea” românească remarcă evoluția îngrijorătoare a lucrurilor din Principate la mijlocul anilor 1850. Este, printre alții, și cazul lui I. F. Liprandi, un prolific publicist rus și agent al serviciilor secrete imperiale, care fusese îndelung preocupat de starea principatelor române și de raporturile lor cu Rusia. Într-o lucrare publicată în anul 1854, în plin război, în care deplânge occidentalizarea societății românești, Liprandi observă că „răspândirea doctrinelor occidentale” în Principate le-ar fi transformat într-un „club al demagogilor din toate țările europene”, iar funcționarii români cu studii în străinătate ar fi „îmbibați de spiritul occidental”³⁰. După o acerbă critică socială și morală a elitelor românești, Liprandi se oprește asupra „tinerei generații de boieri din ambele Principate”, care „urâște ordinea existentă a lucrurilor și își concentrează această ură mai ales asupra Rusiei, care este creatura și protectoarea acestei ordini”³¹. Calificând politica elitelor occidentalizante românești drept „copilărească”, Liprandi își exprimă nemulțumirea față de încercările de a „îndepărta, prin orice mijloace, de Rusia un popor care este încă legat de Rusia, în mod instinctiv, prin multiple relații de asemănare și rudenie”³². Fie că este vorba de limbă, alfabet sau identitatea religioasă a locuitorilor din Principate, influențele occidentale i se par autorului rus la fel de nocive. Pentru Liprandi sunt deosebit de condamnabile tendințele „literaților” din Principate, care ar fi „obsedați” de ideea „ridicolă și grotescă” că ei ar fi descendenți ai romanilor. Această idee le-ar fi fost „insuflată” de francezi și nemți și îi face „să se apropie în toate, începând de la limbă, modul de gândire, moravuri, regimul guvernamental și chiar însăși religia națională”, de europenii occidentali³³. În acest context, apare și subiectul „latinismului”, care ar fi promovat mai ales de intelectualii greco-catolici transilvăneni și care ar fi prins rădăcini chiar și în Valahia, dacă nu în mod deschis, atunci prin „latinizarea” limbii și a culturii³⁴. Chiar dacă poporul simplu este contrapus, retoric, acestor tendințe din rândul elitelor, Liprandi recunoaște că vechiul devotament față de Rusia a fost „zdruncinat” chiar și printre mase, nu în ultimul rând din cauza unor greșeli politice comise de consulii ruși³⁵.

În acest caz, ne confruntăm cu un șir întreg de clișee și stereotipuri care vor structura discursul imperial rus față de statul român în următoarea jumătate de veac. Aspectul religios este fundamental pentru construcția imaginii României în discursul rus, din mai multe puncte de vedere. În primul rând, filiera religioasă a rămas una din puținele căi permanente de comunicare între anumite elemente ale elitelor ruse și române. O parte a clerului ortodox român, mai ales anumiți ierarhi cu studii în Rusia sau cu simpatii rusești (de exemplu, frații Filaret și Neofit Scriban sau episcopul Melchisedec) au fost acuzați, în epocă și mai târziu, de crearea unor obscure „rețele de influență” pro-ruse sau chiar de legături suspecte cu grupările politice (marginale) filoruse formate, în diferite etape, în cercurile apropiate de Nicolae Rosetti Roznovanu sau, după aceea, în jurul principelui Grigore Sturdza³⁶. Ceea ce se poate verifica mai

³⁰ Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arkhiv (RGIA) [Arhiva istorică de Stat a Rusiei], fond 673 (I. F. Liprandi), inv. 1, d. 249, f. 2.

³¹ *Ibidem*, f. 4.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, f. 4–5.

³⁴ *Ibidem*, f. 5.

³⁵ *Ibidem*, f. 6–7.

³⁶ Nu voi încerca să răspund la întrebarea privind acuratețea sau verosimilitatea unor asemenea acuzații, care depășește subiectul acestui articol. Nu se pot însă pune la îndoială legăturile permanente, pe linie

ușor este preluarea clișeelelor discursului anti-catolic din Imperiul Rus de către aceste grupări. Aceste cazuri sunt deosebit de frecvente anume în anii 1860, în contextul revoltei poloneze din anii 1863–64, și pot fi abordate în termenii unui transfer conștient al discursului și chiar al limbajului folosit în interiorul Imperiului Rus, în legătură cu „problema poloneză”.

Atitudinea negativă față de evenimentele din Principate apare încă înainte de răscoala propriu-zisă, în legătură cu secularizarea averilor mănăstirești și alte măsuri radicale de modernizare promovate de guvernul lui Al. I. Cuza³⁷. Obsesia „latinismului” și tema propagandei catolice apar însă destul de frecvent după încheierea răscoalei poloneze, în contextul campaniei anti-catolice de la periferiile occidentale ale imperiului. Astfel, într-un raport al baronului Offenbergh, din data de 24 octombrie/5 noiembrie 1864, consulul rus la București, referindu-se la un articol din presa românească privitor la statutul cultului catolic din România, condamnă, în special, „tendința de a-i atribui latinismului caracterul unei credințe populare”. Mai mult, Offenbergh este îngrijorat de posibilele succese ale „propagandei catolice”:

Însă, din nefericire, ar trebui să avem temeri de încălcare a acestei unități religioase [ortodoxe] ca urmare a eforturilor propagandei Romane, care intenționează să profite în mod deschis de rătăcirile politice ale țării și de acele avantaje, care îi sunt oferite în prezent de protecția franceză³⁸.

Oferind exemplul concret al posibilei deschideri a unui seminar teologic catolic la Iași, care ar putea servi drept un instrument eficient al propagării catolicismului în mase, Offenbergh identifică, printre factorii periculoși pentru ortodoxia română, „puterea nelimitată a guvernului în chestiunile ecleziastice”, „înjosirea” și starea precară a clerului, dar, mai ales, „nesăbuita înclinație a tinerei Românie spre latinism”³⁹. Consulul era aproape îngrozit de faptul că „unirea [cu Roma] se va introduce aici într-un mod neobservat și fără nici o rezistență serioasă”⁴⁰.

Un document deosebit de interesant, care atestă un transfer direct al clișeelelor anti-catolice din Imperiul Rus în contextul românesc, este scrisoarea lui Nicolae Rosetti-Roznovanu adresată Mitropolitului Filaret al Moscovei pe 2 decembrie 1864. Redactată în limba franceză, această scrisoare-petiție este unul dintre cele mai articulate și impresionante manifeste ale curentului filo-rus din Principate. Argumentarea din cuprinsul documentului reprezintă o copie aproape fidelă a vocabularului anti-catolic, polonofob și ortodoxist abuzat de funcționarii rusificatori de la periferiile occidentale ale imperiului. Rosetti-Roznovanu elaborează un întreg rechizitoriu la adresa politicii ecleziastice a lui Al. I. Cuza, acuzând guvernul de intenția de a „împinge [România], prin toate mijloacele, înspre schismă și erezie; de a ne arunca, în fine, sub jugul papal”⁴¹. Autorul încearcă să-și convingă destinatarul că abuzurile guvernului nu sunt

ecleziastică și politică, a unor figuri publice românești (același episcop Melchisedec sau Nicolae Kretzulescu) cu anumiți reprezentanți ai administrației bisericești și laice ruse, de exemplu, mitropolitul Filaret al Moscovei sau K. P. Pobedonoshev. A se vedea un exemplu, în acest sens, în RGIA, fond 796, inv. 205, dosare 626 și 629.

³⁷ De exemplu, într-un raport critic al consulului rus de atunci, din București, N. K. Giers (viitor ministru de Externe al Imperiului Rus), din decembrie 1862, în care este condamnată metoda de secularizare a averilor mănăstirilor închinată: RGIA, fond 832, inv. 1, dosar 107, f. 10–11 v.

³⁸ RGIA, fond 832, inv. 1, dosar 108 (Situația Bisericii în Principatele Dunărene, 1860–1867), f. 9.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 9–10.

⁴¹ *Ibidem*, f. 12.

întâmplătoare, ci se încadrează sistematic „pe o cale bine trasată, cu o logică și un spirit de consecvență care îi sunt cu totul neobișnuite și care ne fac să recunoaștem, în mod evident, acțiunea interesată a unei politici mai înalte și mai sofisticate”⁴² (aluzie clară la mașinațiunile și intrigile Bisericii catolice). În continuare, guvernul este acuzat că a „abandonat turma credincioșilor [...] insultelor și atacurilor dușmanilor credinței ortodoxe”, lăsând bisericile în paragină și distrugând mănăstirile prin secularizarea averilor acestora. „Ostilitatea și indiferența guvernului” față de religia ortodoxă s-ar fi manifestat prin folosirea oricăror mijloace pentru a „duce această religie, puțin câte puțin, în starea de a fi disprețuită de popor, prin meschinăria formelor sale materiale, care aveau încă un impact atât de puternic asupra spiritului maselor”⁴³.

Pentru Rosetti-Roznovanu, guvernul s-ar fi făcut vinovat nu doar de neglijență, ci, mult mai grav, de incitarea urii față de „coreligionarii noștri din Rusia și față de Biserica Greacă din Constantinopol, mama noastră comună”. Totuși, toate aceste măsuri, în interpretarea autorului, nu erau decât preludiul pentru adevăratul scop al guvernului: de a face „generația viitoare accesibilă grației papale”. Printre măsurile citate de Rosetti-Roznovanu se numără interzicerea limbii grecești în seminarele ortodoxe și înlocuirea acesteia cu franceza și latina; introducerea profesorilor greco-catolici (de origine ardeleană) în învățământ; infiltrarea călugărițelor catolice în școlile pentru fete; crearea unor episcopii catolice noi și a unui seminar catolic la Iași și, în fine, chiar discutarea introducerii calendarului gregorian⁴⁴. Pe scurt,

[...] guvernul nu a ratat nici o ocazie pentru a-și manifesta atitudinea favorabilă evidentă față de episcopul catolic și propaganda acestuia, în timp ce în locurile *cele mai înalte* credința ortodoxă era tratată în *public* drept *prejudecată* [subl. în original – A.C.]⁴⁵.

Partea cea mai incitantă și surprinzătoare din pledoaria lui Rosetti-Roznovanu vine însă la sfârșitul scrisorii. Încercând probabil să îl impresioneze pe Filaret și venind în întâmpinarea celor mai înrădăcinate fobii religioase și geopolitice ale elitelor ruse, autorul se lansează în meditații care amintesc perfect de limbajul alarmist și conspiraționist dominant în sânul birocrăției rusificatoare din vestul Imperiului Rus:

În fața ostilității declarate a națiunii, [guvernul] a *trebuit* să își asigure sprijinul interesat al unei *politici străine*, a *trebuit* să îi dea un *gaj*. Acest *gaj* a fost *răsturnarea religiei noastre naționale și înlocuirea ei de către religia catolică*. Nu este nevoie să mai semnalez aici *relația intimă*, care lega propaganda catolică din țara noastră de propaganda pe care o făcea în același timp, *fiind inspirat de aceeași politică*, clerul polonez, în provinciile occidentale ale Imperiului. Astfel trebuia să se consume acest vast plan, care *nu avea alt scop* decât să atace imperiul ortodox al Rusiei, în același timp, din două părți opuse, creându-i astfel, de la Vistula până la Dunăre, dușmani ai credinței, ca și ai politicii sale. Augustul suveran care guvernează astăzi destinele acestui mare Imperiu nu a *trebuit* decât să vrea să zdrobească, dintr-o singură lovitură, revoluția și erezia [subl. în original – A.C.]⁴⁶.

Această remarcabilă sinteză („în oglindă”) a discursului imperial rus cu privire la religia catolică și „intriga poloneză” (sinonime aproape perfecte în această perioadă) demonstrează familiaritatea lui Rosetti-Roznovanu cu elementele sale fundamentale.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, f. 13.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 13–14.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 14.

În plus, autorul afișează și un oarecare talent în anticiparea și „ghicirea” predispozițiilor recipientului scrisorii, manevrând și combinând cu abilitate elementele tradiționale ale solidarității ortodoxe și noile clișee naționaliste pentru a construi un argument cât mai convingător (din perspectiva destinatarului, desigur). Apelul la rolul tradițional al Rusiei de protector al ortodocșilor din Balcani este transpus într-un limbaj modern, cu evidente conotații geopolitice. Autorul scrisorii se erijează într-un mesager al „strigătului disperat al unui popor nenorocit, care își pune în El [monarhul rus], după Dumnezeu, ultima sa speranță, în calitatea sa de protector firesc, de gardian și răzbunător al credinței Ortodoxe din Europa”⁴⁷. Acest document, un exemplu revelator al contra-curentului conservator, pro-rus și tot mai marginal din cercurile marii boierimi moldovenești, este un curios amalgam de anacronism și modernitate de limbaj. Mai mult, textul în cauză este și o mostră elocventă a transferului conceptual și ideatic (destul de improbabil, dar totuși prezent) al discursului imperial rus în mediul românesc.

„Obsesia latinismului” și preocuparea pentru soarta ortodoxiei românești care ar fi fost amenințată de pericolul catolic nu dispar (și chiar se amplifică) după venirea la putere a lui Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen, în 1866. Occidentalizarea și europeanizarea societății românești, privite în continuare cu suspiciune și neîncredere de majoritatea observatorilor ruși, sunt deseori egalate cu „catolicizarea”. Totuși, în ultima treime a secolului XIX este vizibilă și o oarecare ambiguitate a discursului oficial rus cu privire la Principatele Române și, apoi, la Regatul României. Pe de o parte, este condamnată tendința accentuată de secularizare și imitare a modelelor preluate din Occidentul liberal (în special, Franța). Pe de altă parte, mai ales odată cu instaurarea dinastiei străine, se accentuează „catolicismul” lui Carol I ca un element central al consolidării influenței occidentale și îndepărtării de Rusia. În același timp, tendințele anti-ruse ale „intelighenției” românești sunt frecvent legate direct de „înclinația spre latinism” (*склонность к латинизму/латинству*) a elitelor românești, un clișeu menționat deja și reprodus aproape obsesiv în sursele rusești, fiind preluat *ad litteram* din polemicile anti-poloneze din „Ținuturile de Vest”⁴⁸. Astfel, are loc o „întrepătrundere” sau „împietire” a câtorva niveluri ale discursului, dar și un transfer al conceptelor clișeizate în politica internă a Imperiului în contextul românesc.

Totodată, în aceleași surse devine un „loc comun” contrastul dintre elitele înstrăinate și occidentalizate și poporul simplu, care este asociat cu o „comunitate primordială”, ale cărei religie și valori sunt foarte apropiate (dacă nu identice) cu cele ale poporului rus. Retorica „autenticității” și „caracterului original” (*исконный*) al maselor pretins rusofile (mai ales în Moldova) contrastează puternic cu atitudinea negativă față de elitele politice și dinastie, care sunt considerate „elemente străine” în corpul națiunii române, care apare, prin definiție, apropiată de Imperiul Rus. Acest lucru este evident, de exemplu, în rapoartele diplomatice ruse de la sfârșitul secolului XIX, în care regele Carol I este frecvent acuzat că reprezintă un „agent al catolicizării” tacite a elitelor românești⁴⁹. Totuși, anumiți diplomați ruși au o poziție mai nuanțată față de

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Un caz elocvent în acest sens este cel al episcopului Arsenii Stadnițkii (de origine basarabeană), care acuză elitele românești de imitația servilă a Occidentului și de îndepărtarea de rădăcinile autentice ale vieții naționale. Pentru detalii, a se vedea Andrei Cușco, 1878, *Înainte și după: construcție națională românească, politici imperiale ruse și viziuni ale alterității în Basarabia de Sud*, în „Plural: History, Culture, Society”, vol. 3, nr. 1, 2015, p. 41–43.

⁴⁹ Astfel de acuzații apar periodic pe tot parcursul domniei lui Carol I (de exemplu, în câteva rapoarte diplomatice din 1886 și 1909–1910).

rolul regelui în raport cu Biserica Ortodoxă. De exemplu, într-o relatare din februarie 1892, trimisul rus Fonton afirmă, reproducând, astfel, clișeul regelui izolat și nepopular, că „Regele Carol rămâne [...] un «străin» în această țară; până în prezent, el nu a reușit să se acomodeze cu poporul care l-a chemat la tron, în ochii căruia el rămâne încă, la fel ca în trecut, un «neamț». El vorbește româna, ca, de altfel, și franceza, cu un puternic accent german”⁵⁰. Pe de altă parte însă, în același raport, Fonton remarcă atitudinea binevoitoare și „corectă” a regelui față de ortodoxie:

Regele Carol, în pofida confesiunii sale, și-a conștientizat, fără îndoială, datoria și a avut, în mod constant, o atitudine absolut ireproșabilă față de Biserica Ortodoxă. Având în totalitate posibilitatea de a inaugura o capelă catolică în palatul său, regele nu s-a folosit niciodată de acest drept [...]. Cele expuse mai sus demonstrează în mod suficient cât de exagerat este tot ceea ce se spune în legătură cu tendințele clericale ale regelui⁵¹.

Astfel, în documentele rusești nu există o unanimitate absolută în privința rolului regelui în sfera religioasă, chiar dacă tema catolicismului regal este un motiv recurent și foarte puternic în retorica diplomației și publicisticii ruse pe tot parcursul domniei primului Hohenzollern în România, accentuând caracterul „ne-autohton” al dinastiei.

O problemă mai generală este evaluarea caracterului extrem de ambiguu al acestui discurs anti-catolic atunci când se discută intervenția secularizantă și omogenizantă a statului-națiune în treburile bisericii. De cele mai multe ori, observatorii ruși ignoră (voit sau nu) comparația cu practicile similare de standardizare și birocratizare a Bisericii Ortodoxe din imperiu, tributare, în esență, aceluiași discurs „iluminist”, deși aplicate în cu totul alt mod pentru administrarea diversității umane. În acest caz se manifestă discrepanța dintre rolul asumat de Imperiul Rus ca „protector al ortodocșilor” și practicile statului român de subordonare sau „nativizare” a bisericii ortodoxe din Regat. Un exemplu elocvent în acest sens sunt dezbaterile privind reforma Sinodului Român și discuțiile despre autocefalie sau chiar despre posibila proclamare a patriarhatului din 1882–1883. Într-un raport al trimisului rus la București, Urusov, din 20 martie/ 1 aprilie 1882, se relatează pe larg discuțiile din Camera Deputaților pe marginea unui proiect de reformare a Sinodului Bisericii Ortodoxe Române, care ar fi trebuit să întărească elementul laic din Sinod și să consfințească autocefalia bisericii, introducând anumite modificări și în administrarea acesteia. Atitudinea lui Urusov față de aceste proiecte de reformă este negativă tocmai din cauza subordonării crescânde a bisericii față de stat, deși el nu se raliază opiniei unor interlocutori anonimi ai săi, membri ai Partidului Conservator, care încercau să vadă în acest plan un prim pas spre „introducerea unirii cu Papa de la Roma” în biserica română⁵². Totuși, Urusov nu ezită să-i acuze pe liberali de „înclinația spre latinism (наклонность к латинизму)”, la care românii țin atât de mult⁵³. Suspiciunea generală față de tendința de „naționalizare” a bisericii este cuplată, în acest caz, cu folosirea „latinismului” drept cea mai comodă etichetă pentru a discredita proiectul național românesc în totalitatea sa.

În pofida nuanțelor care pot fi deseori identificate în sursele rusești, fobiile legate de propaganda „latină” și subminarea ortodoxiei în România reapar, cu o regularitate de

⁵⁰ Pentru detalii, a se vedea Flavius Solomon, Bogdan Ceobanu, Andrei Cușco, Grigorii Șkundin (ed.), *Rapoarte diplomatice ruse din România, 1888–1898*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014, în special documentul 30 (raportul lui Fonton din 5 februarie 1892).

⁵¹ *Ibidem*, a se vedea documentul 30 (raportul lui Fonton din 5 februarie 1892).

⁵² RGIA, fond 797, inv. 52, dosar 97, f. 3.

⁵³ *Ibidem*, f. 4.

invidiat, la sfârșitul secolului XIX și la începutul celui următor. Împletirea dintre latura geopolitică și contextul intern din Imperiul Rus, care face din catolicism principala țintă a criticilor oficiale, explică menținerea acestui clișeu până aproape de Primul Război Mondial. Ca și în cazul periferiilor occidentale, România este văzută ca o victimă a perfidei propagande catolice, care ar fi, mai grav, susținută (fie și indirect) de monarh și de elitele occidentalizante. Aceleași teme își fac simțită prezența și în interiorul cercurilor „rusofile” din Regat, care imită destul de fidel discursul anti-catolic rusesc. Aceste tendințe se regăsesc și în rândurile clerului ortodox din România, mai ales în cazul episcopului Melchisedec. De exemplu, într-o scrisoare a lui Melchisedec către mitropolitul Serghe de Sankt-Petersburg, redactată în 1883, prelatul român, referindu-se la „pericolul propagandei latine”, nu ezită să constate:

Într-adevăr, această propagandă, sperând să își asigure protecția lui Bismarck și a Austriei, a dorit să acționeze deschis la noi. Însă românii de toate stările sociale și tendințele politice sunt atât de neîncredători și ostili față de această propagandă, că aceasta, cu cât mai insistent ar fi încercat să se manifeste, cu atât mai rău va fi pentru ea⁵⁴.

Propaganda catolică (și greco-catolică/unită) din România continua să-i preocupe pe diplomații ruși pe parcursul anilor 1880. Astfel, într-un raport din 29 mai 1886 dedicat „intensificării propagandei catolice din România”, Urusov, aflat aproape de sfârșitul misiunii sale la București, relatează despre vizita preotului greco-catolic Radu, de origine ardeleană, care studiasse la Colegiul „Propaganda Fide” din Roma și, în viziunea trimisului rus, fusese ales de Curia papală pentru „răspândirea doctrinei religioase latine în mediul compatrioților săi”⁵⁵. Urusov repetă clișeele despre pretenziile „succese” ale propagandei romane în Regat și despre protecția oferită acestor tendințe de guvernul liberal al lui I. C. Brătianu, citând și anumite articole din ziarurile românești. Talentul de predicator al preotului Radu nu este, pentru Urusov, decât o dovadă în plus a pericolului și eficienței prozelitismului catolic, la fel cum apărea rolul clerului catolic polonez în rapoartele alarmiste ale administrației ruse de la periferiile occidentale ale imperiului⁵⁶. Slăbiciunea bisericii ortodoxe în fața ofensivei catolice și unite este, din nou, presupusă implicit, chiar dacă nu este articulată direct.

Nici la începutul secolului XX datele problemei nu se schimbă esențial, deși apar anumite interpretări mai complexe. În acest sens, este interesant raportul trimisului rus Mihail Giers din aprilie 1910, care se referă la un incident legat de zvonurile care ar fi fost lansate de vicarul arhiepiscopului catolic de București, trimisul apostolic Beau, în legătură cu pretinsa convertire la catolicism, înainte de moartea sa, în 1886, a mitropolitului Ungro-Vlahiei, Calinic Miclescu⁵⁷. Acest incident este pus în contextul „tendințelor arhiepiscopului catolic de București de a susține propaganda catolică”. Totuși, două aspecte nuanțează semnificativ imaginea pericolului catolic. În primul rând, este vorba despre poziția ostilă a guvernului Brătianu față de demersul prelatului catolic, notată cu satisfacție de Giers, care citează pe larg discursurile din Parlament, accentuând, în special, observația prim-ministrului despre inadmisibilitatea amestecului

⁵⁴ RGIA, fond 796, inv. 205, dosar 626, f. 1. Melchisedec își încheia scrisoarea printr-un apel la rolul Rusiei de protectoare a ortodoxiei, trimițându-i corespondentului său o copie a raportului despre „Istoria papismului în România”, pe care îl prezentase Sfântului Sinod al Bisericii Române mai devreme, în același an.

⁵⁵ RGIA, fond 797, inv. 56, anul 1886, dosar 188, f. 2.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 3.

⁵⁷ RGIA, fond 796, inv. 191 (secția 6), dosar 145, f. 2.

intern în treburile bisericii române și a „înjosirii prestigiului bisericii naționale”⁵⁸. În al doilea rând, trimisul rus remarcă caracterul „penibil” al incidentului pentru regele Carol I, care „a evitat cu mare atenție să acorde fie și cea mai mică protecție propagandei catolice din România, astfel încât să nu își complice situația în această țară ortodoxă”⁵⁹. În cazul incidentului respectiv, regele a adoptat o poziție intransigentă, acceptând expulzarea clericului catolic și dând astfel satisfacție opiniei publice și clerului autohton, care organizaseră manifestații de protest. Chiar dacă clișeuul pericolului catolic nu dispăre cu totul, relativa „normalizare” a imaginii României a avut un anumit impact în revizuirea acestui tablou, perceput anterior doar în „alb și negru”.

Începutul secolului XX coincide cu activizarea politicii ruse în domeniul ecleziastic pe „direcția românească”. Acest lucru este evidențiat, printre altele, de importanța „geopolitică” a creării unei biserici ruse pe lângă misiunea diplomatică din București și a intensificării comunicării dintre clerul rus și român și pe această cale. Proiectul inițial de construcție a unui lăcaș sfânt pe lângă misiunea rusă este elaborat în anul 1903, fiind legat direct de strategiile de contracarare a pretenției „propagande catolice” din România și de păstrarea influenței ruse în regiune. Biserica este percepută drept „un instrument deosebit de prețios pentru sprijinirea simpatizilor populare față de Rusia, care există, fără îndoială, în România, și în special în județele sale moldovenești, limitrofe cu Rusia”⁶⁰. Existența unei biserici ruse în România ar fi contribuit, în opinia trimisului M. Giers, la contracararea influenței germane și, mai ales, la combaterea politicii ostile a guvernelor liberale conduse de D. A. Sturdza, iar alegerea unui preot paroh devotat ar fi putut chiar duce la creșterea „influenței [ruse] asupra clerului local și ar putea facilita și pregăti admiterea tineretului român în instituțiile noastre superioare de învățământ teologic”⁶¹. În vara aceluiași an, Direcția Economică a Sfântului Sinod rus a trimis un arhitect la București pentru elaborarea proiectului și calculul devizului de cheltuieli⁶². Proiectul în cauză a fost realizat la sfârșitul anului 1909, biserica fiind inaugurată și sfințită (de către episcopul rus Vladimir de Kronstadt) pe 26 noiembrie același an. În raportul său dedicat acestui eveniment, trimisul rus Giers subliniază solemnitatea deosebită a ceremoniei și impresia profundă produsă asupra publicului românesc, dar și controversele canonice legate de prezența unui arhieru rus pe teritoriul canonic al Bisericii Române⁶³. Este semnificativ faptul că în acest document considerațiile „geopolitice” sunt trecute sub tăcere, iar diplomatul rus atenționează asupra atitudinii binevoitoare a regelui Carol I față de proiectul edificării bisericii ruse de pe lângă misiunea diplomatică. Este greu de presupus dacă vechile clișee au fost înlocuite de o atitudine mai pragmatică sau dacă este vorba de contextul specific al redactării documentului respectiv. Totuși, caracterul instrumental al influenței ecleziastice ruse în România pare la fel de prezent și în această perioadă.

Printre strategiile de consolidare a acestei influențe, un loc deosebit îi revenea atragerii tinerilor români în instituțiile de învățământ din Imperiul Rus, precum și sprijinirii unor inițiative locale de luptă împotriva „succeselor amenințătoare ale propagandei catolice”. În acest sens, în anul 1885, are loc un schimb de opinii între

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 3.

⁶⁰ RGIA, fond 799, inv. 21, dosar 197, f. 2.

⁶¹ *Ibidem*, f. 3. De asemenea, construcția acestei biserici i se părea trimisului rus „dezirabilă din punct de vedere politic”, în sensul creșterii prestigiului misiunii diplomatice ruse.

⁶² *Ibidem*, f. 4, 8–9.

⁶³ RGIA, fond 796, inv. 205, dosar 796, f. 7, 9–10.

Ministerul de Externe, cel al Instrucțiunii Publice, Ministerul de Finanțe și Sfântul Sinod cu privire la inițiativa trimisului rus din România, Urusov, de a acorda un ajutor material proiectatei „Societăți de susținere a bisericii naționale”, conduse de episcopul Melchisedec. Societatea își propunea să „contracareze propaganda catolică prin intermediul educării tineretului românesc în instituțiile de învățământ din Rusia și România și prin editarea unui organ de presă special, dedicat dezmințirii și combaterii acestei doctrine pernicioase și a propagandei”⁶⁴. Suma necesară pentru funcționarea acestei societăți s-ar fi ridicat la o subvenție anuală de 24.700 de ruble, precum și la o donație unică de 17.000 de ruble pentru inițierea activității organizației, în prima etapă. Se preconiza folosirea, în acest scop, a veniturilor mănăstirilor închinete din Basarabia, care aparțineau mănăstirilor moldovenești și care, după secularizarea averilor mănăstirești din România, trecuseră în administrarea trezoreriei ruse⁶⁵. Ca urmare a unei analize extinse a situației veniturilor mănăstirești, precum și a obligațiilor financiare reciproce ale Rusiei și României, acordarea acestor sume este aprobată de instanțele ministeriale de la Sankt-Petersburg, precum și de eforul districtului educațional din Odesa, în grija căruia se aflau aceste fonduri⁶⁶.

Totuși, se pare că Societatea lui Melchisedec nu a depășit stadiul de proiect (cel puțin, ea nu mai apare în surse după această dată). În schimb, sumele din veniturile mănăstirilor închinete destinate inițial sprijinirii acestei inițiative au fost îndreptate spre alte scopuri, mai ales spre finanțarea studiilor preoților români la seminarele teologice din Imperiul Rus și, în special, la Academia Teologică din Kiev. Astfel, în raportul lui Giers din 1903, menționat mai sus, se amintește despre decizia lui Alexandru III din anul 1885 de a „acorda, din contul veniturilor moșiilor mănăstirești din Basarabia, o subvenție anuală pentru crearea a șase burse la Academia Teologică din Kiev și a zece burse la Seminarul Teologic din Chișinău”, destinate potențialilor candidați din România⁶⁷. Se pare că experimentul de la Seminarul din Chișinău a eșuat, fiindcă Giers recomandă concentrarea eforturilor de recrutare a candidaților doar pentru Academia din Kiev, care este mai atractivă pentru candidații români⁶⁸. Este evident că se încerca crearea unei elite clericale loiale bisericii ruse (sau cel puțin mai familiarizate cu ea), care ar fi putut servi drept un element de „echilibrare” a procesului accelerat de occidentalizare din interiorul bisericii și societății românești. Rezultatele acestor eforturi au fost, în general, modeste, dar nu și neglijabile. În acest sens, merită subliniat, din nou, rolul unor personalități ca episcopul Melchisedec sau Nicolae Kretzulescu⁶⁹ în calitate de intermediari culturali și, adesea, politici, care reprezentau un contra-curent (e adevărat, marginal) în interiorul elitelor ecleziastice și politice românești din acea perioadă.

Chiar dacă factorul religios în sine nu și-a diminuat importanța ca o strategie de politică externă a Imperiului Rus în regiunea balcanică nici înainte de Primul Război Mondial, are loc o „normalizare” treptată a imaginii reciproce ruso-române care se manifestă, printre altele, prin atenuarea discursului „pericolului catolic” ca un laitmotiv al relației dintre elite și mase în România (și, respectiv, prin „normalizarea” imaginii lui Carol I și a dinastiei străine, cel puțin în sursele diplomatice). Acest lucru nu înseamnă o

⁶⁴ RGIA, fond 733, inv. 194, dosar 563, f. 1.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 1–2.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 5–20.

⁶⁷ RGIA, fond 799, inv. 21, dosar 197, f. 2.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 3.

⁶⁹ Pentru rolul lor în recrutarea potențialilor candidați pentru instituțiile teologice din Rusia imperială, a se vedea RGIA, fond 796, inv. 205, dosare 626 și 629.

schimbare radicală a atitudinii elitelor ruse față de proiectul național român, care este văzut în continuare ca unul „occidentalizant”, superficial și imitativ. Cu toate acestea, fobiile persistente multă vreme în discursul imperial rus și derivate din dilemele administrării periferiilor occidentale și de ecuația „catolicism = polonism” nu mai sunt la fel de dominante în imaginea României articulată în ajunul Primului Război Mondial.

Concluzii

Dimensiunea religioasă era fundamentală pentru practicile de guvernare ale Imperiului Rus și pentru construcția diversității umane și a alterității în cadrul acestuia. Ca și în cazul altor state similare, viziunile tradiționale despre legătura dintre politica internă și externă a Imperiului Rus, care accentuează latura expansionistă și geopolitică, sunt unilaterale. Asemenea interpretări ignoră frecvent impactul categoriilor religioase asupra elitelor guvernante. Aceste categorii rămăneau importante și relevante chiar și în epoca naționalismului, când au început să interacționeze cu vocabularul național și să îl potențeze sau să îl submineze, în funcție de context. Oricum, loialitatea și gradul de integrare a anumitor grupuri umane în statul imperial rus continuau să fie evaluate, în mare măsură, în baza factorilor religioși, chiar și la sfârșitul secolului XIX. Aceeași grilă era aplicată și unor comunități din afara imperiului, mai ales în legătură cu răspândirea crescândă a „pan-ideologiilor”.

Acest articol reprezintă, de fapt, o istorie a transferului de idei și percepții, cel puțin la trei niveluri conexe. Primul nivel este unul funcțional: fobiile și temerile apărute în administrația internă a imperiului sunt proiectate în exterior, afectând percepțiile de politică externă. Al doilea nivel este unul spațial: conceptele și viziunile naționalismului rus cristalizate în procesul competiției cu proiectul național polonez, începând din anii 1860, la periferiile occidentale ale imperiului, sunt transferate în contextul românesc, „colorând” realitatea tânărului Regat în nuanțe obișnuite pentru diplomații și observatorii ruși. Al treilea nivel este construit conform modelului clasic al transferului, „emițător – receptor”: cercurile rusofile din România interiorizează, preiau și amplifică stereotipurile ruse, aplicându-le propriei societăți, dar și consolidându-le pe cele inițiale. Astfel, în cazul dimensiunii religioase, se poate vorbi despre o „istorie încrucișată” (*entangled history*) a percepțiilor reciproce rusești și românești, despre o „dublă” privire „în oglindă”. Ca de obicei în astfel de situații, imaginea „celuilalt” este o proiecție a „sinelui”, o privire aproape imposibilă, distorsionată (dar totuși foarte necesară pentru înțelegerea propriei identități). „Obsesia latinismului” și a pericolului propagandei catolice, devenită loc comun în percepțiile ruse asupra României, este tocmai o astfel de inversare a propriei imagini ideale în oglinda „celuilalt”. În primul deceniu al secolului XX, odată cu normalizarea treptată a relațiilor ruso-române, aceste elemente retorice și discursive scad în intensitate, dar nu dispar definitiv. Abia transformările fundamentale din perioada Primului Război Mondial vor schimba radical situația în această privință.

THE “CHURCH QUESTION” IN THE UNITED PRINCIPALITIES
AND THE ROMANIAN KINGDOM THROUGH THE LENS OF RUSSIAN IMPERIAL
DISCOURSE (1860–1914): BETWEEN CONTINUITY AND CHANGE
(Summary)

Keywords: Russian Empire, Romania, imperial discourse, “church question”, “Catholic propaganda”, “Latinism”.

This article discusses the link between the domestic and foreign policy of the Russian Empire through the lens of the religious aspect. It is based on the case study of the “church question” in the United Principalities/Romania, highlighting the perceptions of this issue within Russian official and diplomatic circles. The argument is built upon the premise that religion was one of the main elements of the Russian imperial project, not only for legitimizing imperial expansion, but also for constructing and reproducing difference. Russia was governed by a multi-confessional establishment that devised special institutions and hierarchies for dealing with the religious diversity of its subjects. The dangers of “contamination,” apostasy and uncertain loyalty lurked in the background of imperial policies and often framed the authorities attitude towards “suspect” religious communities. Just as frequently, the Russian observers transferred their own fears and phobias generated within the empire to external contexts. I argue that the Russian perceptions of the Romanian case are a revealing example of this logic. The language and conceptual categories that emerged during the 1860s in the Russian Empire’s Western borderlands in connection with the “Polish Question” and the role of the Catholic clergy were reproduced in the Romanian case. The religious dimension provides a unique basis for an *entangled history* of the mutual Russian and Romanian perceptions. The quasi-obsessive threat of “Latinism” and the cliché of the pervasive danger of Catholic propaganda that dominated the Russian images of the Romanian church and society allowed the Russian observers to project the ideal vision of the Self through the inverted mirror of the Other. In the first decade of the 20th century, as the Russian-Romanian relations gradually improved, these discursive elements somewhat faded away, but they never disappeared entirely. Only the fundamental changes brought to the region by World War I radically altered the earlier discursive patterns in this regard.

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR*

OCUPAȚIA GERMANĂ A LETONIEI, 1941–1944. CÂTEVA ASPECTE CONTROVERSATE

Aproape orice analiză, oricât de sumară, a istoriei și a situației Letoniei în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale ne arată că majoritatea temelor, problemelor au generat controverse profunde și complexe. Iar „perioada germană” – cum este ea numită în istoriografia letonă – a născut și ea polemici. Rămâne un fapt istoric că Letonia a fost, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, victima unei ocupații sovietice, urmată de una germană, apoi din nou a uneia sovietice.

Cum bine se știe, în dimineața zilei de duminică, 22 iunie 1941, germanii au declanșat operațiunea *Barbarossa*, atacând Uniunea Sovietică pe trei mari direcții, fiecare dintre ele fiind repartizată unui grup de armate. Grupul de Armate Nord, aflat sub comanda mareșalului Wilhelm Ritter von Leeb, a primit sarcina de a pătrunde din Prusia Orientală spre est, prin țările baltice, având ca obiectiv ocuparea Leningradului¹. În componerea sa se aflau, ca unități principale, armata a 18-a, în direcția Ventspils și Jelgava, armata a 16-a, pe direcția Kaunas, Daugavpils, și armata a 4-a *panzer*, pe direcția Pskov². Cu toate că în fața ei se aflau efective militare sovietice impresionante, însumând 24 de divizii, sprijinite de aproximativ 1.500 de tancuri și 1.800 de avioane de luptă³, armată germană a înaintat extrem de rapid prin Lituania și Letonia. Practic, în doar trei zile, unitățile germane au obligat inamicul să părăsească întregul teritoriu al Lituaniei, pentru ca, la 26 iunie, avangarda *Wehrmacht*-ului să ajungă la Daugavpils, în Letonia. Rîga a căzut în mâinile germanilor la 1 iulie, iar pe 9 iulie aceștia au ajuns la Pskov. Această înaintare, de aproximativ 480 de kilometri în doar 17 zile, a fost una dintre cele mai rapide pe care le-a reușit armata germană în al Doilea Război Mondial și ea nu s-a produs întâmplător⁴.

Întâi de toate, trebuie să spunem că, pentru letoni, ziua de 1 iulie 1941, în care trupele germane au intrat în Rîga, a fost percepută ca o zi a eliberării⁵. Trebuie subliniat, din acest punct de vedere, că cea de a doua și a treia ocupație a Letoniei în al Doilea Război Mondial au fost numite de invadatori „eliberări”. Trupele germane au eliberat țara de tirania bolșevică, ulterior, în 1944, Armata Roșie eliberând statul baltic de sub

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ B. H. Liddell-Hart, *Istoria celui de-al doilea război mondial*, vol. I, traducere Irina Negrea, București, Editura Orizonturi, Editura Lider, s.a., p. 214.

² Maris Goldmanis, *Latvian History: An Outline*, Author's Publication, 2013, p. 276–277.

³ *Ibidem*, p. 226.

⁴ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States. Years of Dependence, 1940–1980*, London, C. Hurst & Company, 1983, p. 44.

⁵ Arnolds Spekke, *History of Latvia. An Outline*, Stockholm, M. Goppers, 1951, p. 397.

opresiunea nazistă. Ambele aserțiuni conțin un anumit grad de adevăr, însă nici una nu a oferit libertate Letoniei și letonilor⁶.

În iunie-iulie 1941 însă, intrarea trupelor germane pe teritoriul statelor baltice a declanșat imediat activitatea intensă a unor grupuri de partizani⁷. Acțiunile lor nu erau însă îndreptate contra forțelor *Wehrmacht*-ului, ci împotriva trupelor Armatei Roșii, fiind motivate de dorința de a răzbuna teroarea impusă de sovietici. Iar un factor semnificativ, a cărui importanță nu poate fi neglijată, l-a reprezentat deportarea în masă din 14 iunie⁸. Practic, chiar înainte de sosirea germanilor, partizanii letoni au reușit să elibereze câteva orașe și să blocheze în bună parte retragerea unor mari unități sovietice, prin aruncarea în aer a unor linii de cale ferată și tăierea liniilor de telefon și telegraf. Pentru aceștia, chiar dacă germanii nu erau socotiți neapărat „prieteni”, orice inamic al sovieticilor era un aliat binevenit⁹. În cele din urmă, mii de letoni au constituit, voluntar, așa-numite „unități de autoapărare”, organizate de către foști ofițeri letoni – cei mai cunoscuți fiind locotenent-colonelul Voldemārs Veiss sau locotenent-colonelul Roberts Osis – în spatele liniei de front germane¹⁰.

De partea cealaltă, trebuie spus că germanii au folosit în avantajul lor sentimentele populației letone și cu certitudine a fost plăcut și util să fie percepuți ca eliberatori, așa cum s-a și întâmplat în realitate, nu doar în cele trei țări baltice, dar și în Ucraina sau chiar în Caucaz. Modul în care s-au manifestat locuitorii capitalei letone la 1 iulie 1941, atunci când germanii au intrat în Rīga, demonstrează fără echivoc acest lucru, chiar dacă în acel moment orașul se afla deja sub controlul partizanilor letoni¹¹. Postul național de radio a difuzat imnul țării și cântece patriotice, steagurile letone fluturau prin tot orașul, drapelele și însemnele sovietice erau arse, iar militarii germani au fost primiți cu flori. Această euforie avea să se stingă în doar câteva săptămâni, atunci când a devenit clar că germanii nu intenționau să restaureze independența statului, ci dimpotrivă¹².

În general, ocupația nazistă a Letoniei este considerată în istoriografie a fi una extrem de complicată și foarte disputată. Ocupația germană a înlocuit prima ocupație sovietică, ea însăși una dureroasă și traumatizantă la nivelul întregii societăți din statele baltice. Cei care care au sperat însă că Germania va reinvia Letonia independentă au fost dezamăgiți. Suveranitatea celor trei state baltice nu figura în planurile lui Hitler de organizare a teritoriilor din Est. Au existat, cu toate acestea, două încercări, separate, de a forma organisme cvasi-guvernamentale în Letonia. Unul dintre acestea se numea Comitetul Central de Organizare pentru Letonia Eliberată, iar celălalt, Consiliul Provizoriu de Stat, cel din urmă fiind condus de către fostul ministru al Transporturilor, Bernhards Einbergs. Germanii însă au evitat contactele directe cu acestea, dar au încercat să se folosească de ele pentru a asigura funcționarea economică și administrativă a țării¹³.

⁶ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991. Soviet and Nazi Take-Overs and Their's Consequences*, Occupation Museum Foundation, Rīga, 2005, p. 26.

⁷ O bună parte dintre soldații letoni care formau Corpul 24 teritorial din Armata Roșie au dezertat și s-au alăturat partizanilor. Vezi Visvaldis Mangulis, *Latvia in the Wars of the 20th Century*, Princeton Junction, Cognition Books, 1983, p. 94.

⁸ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 276–277.

⁹ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 94.

¹⁰ *Ibidem*, p. 96.

¹¹ *Ibidem*, p. 95.

¹² Arnolds Spekke, *op. cit.*, p. 397.

¹³ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 47. Au existat și reușite ale unor lideri din aceste două organisme în relația cu germanii, printre ele numărându-se obținerea permisiunii de redeschidere a Universității din Rīga și a Operei Naționale (*ibidem*).

În realitate, germanii au tratat Lituania, Letonia și Estonia ca fiind teritoriu sovietic ocupat, iar în aceste condiții, obiectivul urmărit a fost acela de a subjuga și de a germaniza cele trei țări. Practic, Letonia a devenit un așa-numit *Generalbezirk* (District general) din *Reichkommissariat Ostland*. Chiar dacă Berlinul a permis ulterior, în martie 1942, înființarea unei Auto-administrații a Regiunii, având o autoritate executivă limitată, în realitate puterea de decizie a aparținut germanilor¹⁴. Doar teama revenirii sovieticilor a alimentat, în aceste condiții, voința inițială a letonilor de a coopera și colabora cu germanii sau chiar de a se înrola ca voluntari pentru a lupta în uniformă germană contra bolșevicilor¹⁵. Pe termen lung, au existat mai multe planuri germane care vizau administrarea teritoriului celor trei țări baltice în cadrul *Reich*-ului, dar premisele lor comune făceau referire, invariabil, la anexarea Lituaniei, Letoniei și Estoniei, la expulzarea a aproximativ două treimi din populație și la colonizarea regiunii cu imigranți germani. Pe termen scurt însă, toate aceste proiecte trebuiau să rămână secrete, deoarece, în cadrul efortului de război, sprijinul populației din zona baltică putea constitui un avantaj deloc neglijabil¹⁶.

De la bun început însă, cu doar câteva excepții puțin semnificative, germanii au trecut la eliminarea elementelor care ar fi putut oferi iluzia recăștigării unui grad de independență de către Letonia. Generalul SS Franz Walter Stahlecker, comandantul *Sicherheitspolizei* (Poliției de Securitate) și al *Sicherheitsdienst* (Serviciului de Securitate, cunoscut și ca SD) din cadrul *Reichkommissariat Ostland*, a respins, la 3 iulie 1941, o încercare de formare a unui guvern leton, iar ulterior, la 8 iulie, a interzis ca voluntarii din formațiunile letone de autoapărare să poarte uniforme ori să aibă dreptul de a deține și purta arme. În continuare, autoritățile germane au decis ca cetățenii letoni care serviseră în corpul 24 teritorial al Armatei Roșii și apoi dezertaseră să fie considerați prizonieri de război, aceștia fiind imediat reținuți și trimiși în lagăre din Prusia Orientală¹⁷.

Cu toate acestea, germanii au permis formarea unor unități de poliție letone, organizate atât într-o manieră clasică, răspândite pe întregul teritoriu al țării, cât și sub forma unor unități de mărimea unui batalion, ultimele având sarcina de a păzi anumite obiective, de a lupta împotriva partizanilor sovietici ori de a sprijini eliminarea grupurilor de rezistență ale Armatei Roșii, rămase în urmă și izolate de ofensiva rapidă a *Wehrmacht*-ului¹⁸. Iar dacă, inițial, numeroși foști ofițeri ori soldați letoni au văzut în posibilitatea înrolării în astfel de unități o șansă de a răzbuna teroarea și opresiunea

¹⁴ Inesis Feldmanis, *Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941–1945*, în Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991*, Rīga, Institute of the History of Latvia, 2005, p. 77.

¹⁵ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 27.

¹⁶ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 47–48.

¹⁷ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 97.

¹⁸ Kārlis Kangeris, „Closed” Units of Latvian Police – *Lettische Schutzmannschafts Bataillone: Research Issues and Pre-History*, în Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 104. După unele surse, până în 1944, în Letonia au fost formate 33 de batalioane auxiliare de poliție (The Museum of the Occupation of Latvia: Valters Nollendorfs and Uldis Neiburgs, *Occupation of Latvia*, 2006, la adresa de internet <http://okupacijasmuzejs.lv/en>, consultată la data de 5 ianuarie 2015). Cercetările altor istorici indică însă faptul că au fost înființate 48 de batalioane de poliție formate din letoni și alte șapte formate din așa-numiți latgalieni – letoni de origine rusă, locuitori ai regiunii Latgale din Letonia. Nu există însă o cifră exactă a numărului total de letoni care au format aceste unități, ci doar estimări posibile la o dată anume: 7.390 în aprilie 1942, 9.700 în august 1943, 10.300 în ianuarie 1944 și 14.800 în iulie 1944 (Kārlis Kangeris, *op. cit.*, p. 113).

sovietică, ulterior, confrunțați cu realitățile ocupației germane, entuziasmul lor a scăzut considerabil, iar fluxul de voluntari s-a diminuat semnificativ¹⁹.

Presiunea noii administrații germane din fostele state baltice a căpătat noi valențe odată cu numirea lui Alfred Rosenberg, el însuși un german cu origini baltice²⁰, în calitate de ministru al *Reich*-ului pentru Teritoriile Ocupate din Est, la 17 iulie 1941. Unul dintre adjuncții săi, Hinrich Lohse, a fost numit comisar al *Reich*-ului pentru regiunea *Ostland*, cu reședința la Rîga, începând cu data de 28 iulie 1941, acesta fiind responsabil pentru toate cele trei state baltice și Bielorusia. La fel ca și în cazul sovieticilor, două alte elemente ale ocupației germane și-au făcut treptat simțită prezența, și anume partidul – în cazul de față cel Național-Socialist – și poliția secretă, ambele în subordinea lui Himmler. Treptat, chiar și autoritatea lui Rosenberg în zona sa de responsabilitate s-a diminuat în favoarea lui Himmler²¹.

Pe de altă parte, după cum am menționat deja, germanii au permis înființarea și funcționarea unor așa-numite „Directorate” sau „Auto-administrații” (*Selbstverwaltungen*) în cele trei state baltice. În cazul Letoniei, care, aparent, s-a bucurat de cea mai largă autonomie dintre toate teritoriile germane ocupate în Est²², această entitate cu atribuții administrative marginale era compusă din șase Directori Generali, conduși de un Prim Director, sistemul imitând practic funcțiile și componența unui guvern. Germanii au încercat, ca și sovieticii înaintea lor, să atragă diverse personalități locale în cadrul acestui organism, dar în cazul Letoniei, și nu numai, au întâmpinat probleme în această direcție. În cele din urmă, generalul în rezervă Oskars Dankers a fost ales ca Prim Director: era un fost ofițer care optase pentru strămutarea în *Reich* în ianuarie 1941 și care astfel devenise cetățean german; iar în noiembrie 1941, Alfreds Valdmanis a fost numit Director General pentru Justiție²³ – un personaj controversat, privit într-o perspectivă negativă de către unii istorici datorită colaborării sale germanii²⁴. Întreaga echipă de Directori a fost aprobată de către Berlin la 18 martie 1942, speranțele lui Oskars Dankers fiind legate de faptul că existența unei administrații letone, chiar și lipsită aproape de orice putere de decizie, va putea amortiza, într-un grad oarecare, impactul ocupației, alternativa fiind administrarea țării direct de germani²⁵.

Existența Directoratelor a permis germanilor să impună măsurile de ordin politic sau administrativ prin intermediul acestor organisme, compuse din personaje locale, mascând ori atenuând realitatea ocupației. De partea cealaltă, Directorii au fost identificați de populație ca fiind tocmai exponenții acestei ocupații străine, împărtășind cu aceasta răspunderea și vinovăția: din acest punct de vedere, postura lor alterna între rolul de unelte ale germanilor și acela de patrioți care încercau să salveze ceea ce se putea salva²⁶.

¹⁹ Există în istoriografia letonă recentă analize care susțin că prin înființarea unor astfel de unități de poliție, Himmler a fost unul dintre cei care au avut de câștigat, ele ajungând să funcționeze în subordinea sa directă. Pe de altă parte, au fost descoperite rapoarte conform cărora membrii batalioanelor de poliție letone nu ar fi fost altceva decât un soi de mercenari, care luptau în schimbul unei plăți sigure (Inesis Feldmanis, *op. cit.*, p. 83–84).

²⁰ Se născuse la 12 ianuarie 1893, la Reval, în Estonia, pe atunci parte a Imperiului Rus, din tată leton și mamă estoniană. Vezi Joachim Joesten, *German Rule in Ostland*, în „Foreign Affairs”, Council on Foreign Relations, October 1943 Issue, la adresa de internet <http://www.foreignaffairs.com/articles/70304/joachim-joesten/german-rule-in-ostland>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

²¹ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 49.

²² Joachim Joesten, *op. cit.*

²³ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 49.

²⁴ Inesis Feldmanis, *op. cit.*, p. 86.

²⁵ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 100.

²⁶ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 50.

Este totuși foarte important să subliniem că situația Letoniei aflată sub ocupația nazistă a fost una extrem de complicată; iar metodele de rezistență și de colaborare au îmbrăcat atât de multe forme, adesea strâns legate între ele, încât în istoriografie au fost introduși câțiva termeni noi, care să descrie mai exact diversele tipuri de activități. Astfel, pe lângă noțiunea de „colaborare”, în sensul cooperării obișnuite cu forțele și autoritățile germane sau de „colaboraționism”, văzut ca o atitudine sau politică de trădare a intereselor proprii țării, istoricii au propus și termenul de „colaborare tactică”, ceea ce, în cazul de atunci al Letoniei, însemna colaborarea cu ocupanții pentru a servi interesele poporului leton. Există încă dezbateri dacă această „colaborare tactică” poate sau nu fi definită ca fiind o formă a rezistenței. Totuși, istoricii subliniază necesitatea identificării cu precizie a persoanelor care pot fi catalogate drept „colaboratori tactici”, unul dintre cei mai potriviți „candidați” în acest sens fiind considerat Directorul General pentru Justiție din Auto-administrația Letoniei, Alfreds Valdmanis. Prin efortul său de a forma unități militare letone și de a obține un grad cât mai ridicat de autonomie pentru Letonia, el demonstra formal germanilor dorința sa de a coopera, reușind astfel să evite solicitări mai problematice, câștigând timp și amânând îndeplinirea obiectivelor pe termen lung ale *Reich*-ului în țara sa²⁷.

Letoni în serviciul militar german

Una dintre problemele care au suscitat cele mai multe polemici, referitoare la ocupația germană a Letoniei sau la „perioada germană”, este legată de formarea și de acțiunile așa-zisei Legiuni Letone, numită oficial Legiunea SS de Voluntari Letoni. Istoria acestei mari unități, înființate în ianuarie 1943, într-un context în care colapsul armatei a 6-a germane la Stalingrad era iminent, iar soarta războiului din Răsărit începea, încet, să se întoarcă împotriva Germaniei și aliaților săi, este una plină de mistificări și false interpretări.

Practic însă, în pofida aserțiunilor cultivate cu obstinație, decenii la rând, de către istoriografia sovietică și apoi de către cea rusă, nici un militar din această Legiune Letonă nu a fost vreodată inculpat pentru crime de război, unitățile acesteia luptând pe front exclusiv împotriva Armatei Roșii. În ultimii ani, istorici letoni precum Inesis Feldmanis sau Uldis Neiburgs au studiat evoluția Legiunii Letone și caracteristicile sale, din perspectiva mai largă a existenței și funcționării formațiunilor militare provenite din toate teritoriile ocupate de către germani în anii celei de-a doua conflagrații mondiale. Câteva comparații pot fi astfel făcute cu ușurință, în contextul în care formațiunile de luptă *Waffen SS* cuprindeau voluntari din toate națiunile cu origini germane, precum Danemarca, Norvegia, Suedia, Belgia și chiar Franța. Din acest punct de vedere, trebuie precizat că agravarea situației de pe toate fronturile, în ultimii ani ai războiului, i-a determinat pe liderii Germaniei naziste să renunțe, treptat, la criteriile de rasă impuse voluntarilor din *Waffen SS*. Prin urmare, au acceptat la recrutări aproape orice naționalitate ne-germană, în paralel înregistrându-se și deficiențe tot mai serioase la nivelul instruirii acestor unități, care inițial erau considerate de elită. În consecință, la nivelul anului 1944 cel puțin, dintre cele 38 de divizii ce constituiau *Waffen SS*, cuprinzând aproximativ 910.000 de militari, nici una nu era compusă strict doar din etnici germani, iar 19 dintre ele erau alcătuite, într-o majoritate covârșitoare, din străini²⁸.

²⁷ Inesis Feldmanis, *op. cit.*, p. 85–86.

²⁸ *Ibidem*.

Pe de altă parte, diviziile SS letone și estoniene nu pot fi plasate în aceeași categorie cu diviziile din *Waffen SS* formate din germani. Chiar și emblema SS era, în cazul lor, doar una formală, deoarece în *Wehrmacht* nu erau acceptați decât etnici germani, iar *Waffen SS* devenise un fel de armată multinațională în a doua parte a războiului. În acest context, militarii letoni nu erau nici membri ai partidului național-socialist german, nici ai SS-ului ca organizație, fapt admis și confirmat după război, inclusiv de oficialități americane²⁹; iar în cadrul operațiunilor militare, unitățile Legiunii Letone s-au aflat mai mereu în subordinea *Wehrmacht*-ului³⁰. În plus, dacă diviziile SS formate din germani purtau, de pildă, numele de „9.SS *Panzerdivision*”, diviziile letone aveau o denumire diferită: „15/19 *Waffen-Grenadier Division der SS*” – ele mai fiind numite *Lettische Nr. 1* și *2* –, iar unitățile din compunerea lor nu au primit niciodată titlatura SS. De asemenea, doar corpul superior de comandă al diviziilor letone a fost format exclusiv din ofițeri germani din SS, la nivelurile de regiment și cele inferioare fiind numiți doar ofițeri letoni³¹.

În realitate, pentru cei mai mulți dintre letonii care au servit în Legiune, loialitatea se îndrepta spre Letonia și nu neapărat spre Germania³². Între Uniunea Sovietică și Germania, aceștia au ales, conștient, ceea ce părea a fi răul cel mai mic, prima ocupație sovietică a țării, cu teroarea, execuțiile și deportările care au însoțit-o eliminând aproape complet animozitățile apărute în opt secole de coexistență cu germanii din statele baltice³³. Luptând pentru Germania, împotriva sovieticilor, soldații letoni sperau că vor obține, pentru țara lor, autonomie sau chiar independență, aceasta fiind și cerința inițială a oficialităților letone atunci când germanii au solicitat înființarea Legiunii. Trebuie spus că, treptat, chiar și oficiali germani de rang foarte înalt, printre care și Himmler, au vorbit despre posibilitatea ca Letonia și Estonia să-și recapete independența ori măcar să fie conduse de guverne mixte, adversarii acestor idei fiind Hinrich Lohse și Joachim von Ribbentrop; dar, de la bun început, autoritățile *Reich*-ului au refuzat oficialilor letoni orice fel de promisiune sau negociere în schimbul acceptului de formare a acestor unități militare³⁴.

Există și din această perspectivă, în istoriografie, numeroase dileme și probleme încă insuficient cercetate sau limpezite. Una dintre cele mai importante astfel de chestiuni rezidă în faptul că nu a existat și o Legiune sau o divizie lituaniană în cadrul *Waffen SS*, datorită opoziției deschise manifestate de către Auto-administrația de la Kaunas în această privință. În Letonia, se știe însă destul de puțin despre rolul pe care Auto-administrația l-a jucat în procesul de mobilizare a populației pentru înrolarea în Legiune³⁵; sau despre șansele acestui organism, național până la urmă, de a se fi opus germanilor, așa cum s-a întâmplat în Lituania, cel puțin până nu ar fi obținut, în schimb, măcar autonomia țării³⁶.

²⁹ *Ibidem*, p. 88. Vezi și *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 30.

³⁰ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 289.

³¹ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 114.

³² Inesis Feldmanis, *Waffen-SS Units of Latvians and Other Non-Germanic Peoples in World War II: Methods of Formations, Ideology and Goals*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 123.

³³ *Latvian Legion and its History*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Latvian-Legion-and-its-History.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

³⁴ Inesis Feldmanis, *Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941–1945*, p. 89.

³⁵ Această problemă este cu atât mai importantă cu cât, la 13 noiembrie 1943, Auto-administrația letonă a preluat de la germani sarcina mobilizării și înrolării cetățenilor. Vezi *Latvian Legion and its History*, loc. cit.

³⁶ Inesis Feldmanis, *Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941–1945*, p. 88.

De o deosebită importanță este însă că, atât în Estonia, cât și în Letonia, numărul real al voluntarilor pentru înrolare a fost destul de scăzut, aceștia reprezentând aproximativ 15–20% dintre militarii care au servit în diviziile *Waffen SS* baltice, chiar dacă titulatura lor oficială era „Legiuni de Voluntari”. Lucrul acesta trebuie pus în relație directă cu faptul că formarea Legiunilor baltice a avut loc într-o perioadă în care germanii nu mai erau considerați ca fiind eliberatori, iar sentimentele anti-germane începeau să se amplifice. Cu toate acestea, perspectiva unei a doua ocupații sovietice i-a determinat pe mulți letoni și estonieni să accepte înrolările și recrutările. Caracterul recrutărilor a devenit însă treptat unul forțat, cei chemați având trei opțiuni: înrolarea în Legiune, înrolarea în unități auxiliare din *Wehrmacht* sau îndeplinirea serviciului în industria de război, ceea ce însemna, practic, muncă forțată în Germania. Refuzul serviciului era sancționat cu deportarea în lagăre de muncă, însă astfel de cazuri au fost izolate³⁷. Pentru serviciul militar în aceste formațiuni, au avut loc cinci campanii de recrutare în Letonia. Prima dintre ele s-a desfășurat în perioada martie-august 1943, când au fost înrolați 17.971 de bărbați, născuți între anii 1919 și 1924, a doua între octombrie și noiembrie 1943, iar a treia între decembrie 1943 și ianuarie 1944, acestea ducând la înrolarea altor 12.000 de soldați, născuți între 1906 și 1928. Lipsesc datele referitoare la ultimele două campanii de recrutări³⁸.

Au existat două divizii letone în cadrul *Waffen SS*. Prima dintre acestea a fost divizia a 15-a, al cărei ordin de formare a fost emis la 15 februarie 1943, iar a doua a fost divizia a 19-a, înființată în ianuarie 1944. Peste 52.000 de militari letoni au făcut parte din aceste două unități, ambele de grenadieri – după unele informații totalul ajungând la peste 87.000³⁹ –, Legiunea Letonă fiind, din acest punct de vedere, cea mai numeroasă dintre toate marile unități formate din străini în cadrul *Waffen SS*. Ca o comparație, Legiunea Estoniană a avut aproximativ 5.000 de militari⁴⁰.

Pe lângă aceste două mari unități, a mai existat și un corp al forțelor aeriene letone, care a cuprins aproximativ 1.200 de militari, alți 900 de soldați letoni fiind înrolați în forțele navale⁴¹. Există, de asemenea, informații conform cărora divizia 12 SS Panzer „Hitlerjugend”, care a luptat în Normandia împotriva aliaților după debarcarea din 6 iunie 1944, a fost compusă, în mare parte, din tineri letoni⁴². În fine, aproximativ 23.000 de letoni au optat pentru înrolare în unitățile auxiliare din *Wehrmacht*⁴³.

Divizia a 15-a letonă din *Waffen SS* a ajuns pe front în noiembrie 1943, în regiunea Pskov, dar ofensiva sovietică a obligat forțele germane să se replieze, astfel încât, în ianuarie 1944, ea lupta deja în regiunea Novgorod, de unde avea să se retragă o lună mai târziu. Până în aprilie 1944, ambele divizii letone, a 15-a și a 19-a, aveau să fie implicate în lupte intense contra Armatei Roșii, apărând poziții de-a lungul râurilor Velikaia și Sorota. Ulterior, în retragere, cele două unități letone au depășit vechea frontieră sovieto-letonă la 17 iulie 1944. În august și septembrie însă, divizia a 15-a a fost transferată în Prusia Orientală pentru completare și refacere, fiind reintrodusă în

³⁷ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 114.

³⁸ Inesis Feldmanis, *Waffen-SS Units of Latvians and Other Non-Germanic Peoples in World War II...*, p. 126.

³⁹ *Ibidem*, p. 127.

⁴⁰ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 116.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Vezi Waffen SS*, în *World War II: A Student Encyclopedia*, Spencer C. Tucker Editor, Priscilla Mary Roberts Editor Documents Volume, Santa Barbara, California, 2005, p. 1374.

⁴³ *Latvian Legion and its History*, loc. cit.

luptă la 22 ianuarie 1945, pentru a apăra Pomerania și zona Danzig. O parte a militarilor săi, în jur de 1.000, au fost transferați însă în peninsula Curlanda, luând parte la luptele care au durat acolo până la capitularea Germaniei. Ceilalți soldați ai diviziei a 15-a s-au predat, în cele din urmă, aliaților occidentali. Divizia a 19-a a continuat să lupte împotriva Armatei Roșii pe teritoriul Letoniei, fiind izolată în peninsula Curlanda alături de forțele germane care au luptat acolo până la sfârșitul războiului, depunând armele la 8 mai 1945. Merită menționat faptul că în decembrie 1944, în timpul celei de a treia din cele șase ofensive sovietice menite să elimine forțele Axei din Curlanda, sovieticii au introdus în luptă, în sectoarele apărute de către unitățile letone, diviziile 43 și 308, alcătuite, la rândul lor, din letoni recrutați de către sovietici din zonele de est ale Letoniei, abia reocupate. Totuși, datorită faptului că militarii de pe cele două părți ale liniei frontului au renunțat să lupte în astfel de condiții, sovieticii au decis să transfere cele două divizii în alte sectoare ale frontului⁴⁴.

Trebuie menționat că cele două divizii letone din *Waffen SS* au fost printre cele mai distinse dintre toate unitățile formate din ne-germani. Divizia a 19-a, de pildă, a fost menționată de 14 ori în comunicatele și ordinele de zi ale *Wehrmacht*-ului, prima dată la 29 februarie 1944, iar ultima oară la 1 ianuarie 1945. Zece dintre militarii acesteia – mai mulți decât în cazul oricărei alte unități străine din *Waffen SS* – au primit Crucea de Cavaler a Crucii de Fier, una dintre cele mai înalte distincții militare germane din al Doilea Război Mondial, practic un fel de echivalent al Crucii Victoria pentru Marea Britanie sau al Medaliei de Onoare a Congresului în cazul Statelor Unite ale Americii⁴⁵.

Holocaustul în Letonia

Anihilarea aproape totală a evreilor letoni din timpul celui de-al Doilea Război Mondial rămâne până astăzi cea mai mare tragedie din istoria recentă a Letoniei. Până în prezent, nici cruzimea cu care au fost lichidați evreii în Letonia, și nici numărul exact al victimelor nu au fost încă suficient cercetate, nici complet elucidate. Istoricii care au analizat această temă indică însă o cifră de aproximativ 90.000 de evrei uciși în Letonia în timpul ocupației germane, dintre care aproximativ 70.000 de evrei letoni, 20.000 de evrei transferați din *Reich* pe teritoriul statului baltic – cea mai mare parte dintre ei provenind din Germania, Austria și regiunea Boemiei – și peste 1.000 de evrei din Lituania⁴⁶.

Conform recensământului care a avut loc în Letonia în 1935, existau la acel moment 93.479 de evrei în micul stat baltic, majoritatea fiind concentrați în zonele urbane ale țării, mai ales în Rīga – peste 46.000 în 1940⁴⁷ –, Daugavpils și Liepāja⁴⁸. Trebuie însă subliniat faptul că, în pofida existenței unui anumit grad de antisemitism latent, marginal, în societatea letonă, până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial nu există și o tradiție a violenței împotriva evreilor din Letonia și nu s-a vorbit niciodată despre pogromuri sau ghetouri⁴⁹. De altfel, ceea ce s-ar putea numi astăzi

⁴⁴ *Ibidem*. Vezi și Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 290–291.

⁴⁵ Inesis Feldmanis, *Waffen-SS Units of Latvians and Other Non-Germanic Peoples in World War II...*, p. 127.

⁴⁶ Aivars Stranga, *The Holocaust in Occupied Latvia: 1941–1945*, în Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), loc. cit., p. 161.

⁴⁷ Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda, *History of Latvia. The 20th Century*, Jumava, English Edition, 2006, p. 219.

⁴⁸ *Einsatzgruppen A. Mass murder of Jews in Latvia*, la adresa de internet <http://www.holocaustresearchproject.org/einsatz/latvia.html>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁴⁹ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 28.

antisemitism radical nu era prezent în Letonia decât la un nivel foarte scăzut, cu precădere în conținutul câtorva publicații extremiste. Existau însă și organizații naționaliste radicale, precum *Pērkonkrusts* („Crucea cu fulgere”) sau Clubul Național Leton, dar acestea fuseseră interzise în perioada interbelică și niciodată nu se bucuraseră de o popularitate prea largă⁵⁰.

Odată cu declanșarea operațiunii *Barbarossa*, Himmler a pus în aplicare planul său de a conserva și întări elementul etnic german în teritoriile ocupate din est, în paralel cu eforturile de creare a spațiului vital, *lebensraum*, considerat indispensabil pentru dezvoltarea națiunii germane. Tocmai în scopul îndeplinirii acestor obiective, Himmler a inițiat crearea unor detașamente speciale în cadrul SS, așa-zisele *Einsatzgruppen*, aflate inițial sub comanda lui Reinhard Heydrich. Au existat cinci asemenea detașamente, pentru zona baltică și în general pentru teritoriile ocupate de Grupul de armate Nord fiind desemnată *Einsatzgruppe A*, cu un efectiv de 990 de soldați, aflați sub comanda *Brigadeführer*-ului SS Franz Walter Stahlecker⁵¹.

În Letonia, uciderea evreilor a început încă din primele zile ale invaziei germane, dar în acest caz particular avem de-a face cu unele controverse deoarece, în istoriografie, s-a pus problema evenimentelor petrecute pe teritoriul leton în timpul unui așa-numit *interregnum*. Este vorba despre vidul de putere și autoritate creat între retragerea extrem de rapidă a sovieticilor și avansul trupelor germane, iar istoricii încă încearcă să răspundă unor întrebări legate de existența acestuia, de perioada lui exactă sau de ce anume s-a petrecut în timpul lui. Răspunsul cât mai precis la aceste întrebări poate fi în măsură a lămuri unele acuzații făcute de către diverși istorici și cercetători în legătură cu implicarea populației locale din Letonia în organizarea unor pogromuri *ad-hoc*, până la sosirea trupelor germane. Studiile Comisiei Istoricilor din Letonia arată însă faptul că așa-numitul *interregnum* a fost unul extrem de scurt, el variind, după caz și regiune, de la câteva ore la trei sau patru zile și nici un pogrom nu a fost organizat în acest interval. Au existat episoade în care evreii au fost victimele unui comportament brutal sau umilitor din partea localnicilor, fără ca aceste cazuri să permită însă concluzia că, pe teritoriul Letoniei, ar fi existat o campanie antisemită în absența forțelor de ocupație germane⁵².

În realitate, nici măcar primele unități militare sau paramilitare letone care au luat ființă în momentul atacului german împotriva Uniunii Sovietice nu s-au implicat în persecutarea sau exterminarea evreilor, ci au luptat împotriva Armatei Roșii aflate în plină retragere. La începutul lunii iulie 1941, germanii au trecut la dezarmarea și desființarea acestor unități. În paralel însă, autoritățile de ocupație au înființat unități de autoapărare pe întregul teritoriu al Letoniei. A fost primul pas important, planificat la Berlin, de a implica letoni în procesul de exterminare a evreilor. Aproximativ 700 de astfel de unități au fost înființate în Letonia, încă din primele ore ce au urmat pătrunderii trupelor germane pe teritoriul statului baltic, din inițiativa și ordinele Berlinului. Aceste unități erau direct subordonate unor Comandaturi de autoapărare, cu sedii în fiecare unitate administrativă de pe teritoriul leton; la rândul lor, Comandaturile de autoapărare răspundeau în fața unor Comandaturi districtuale letone, supervizate de către germani ori subordonate Comandamentelor germane locale. Aceste unități letone de autoapărare au luat parte, în numeroase locuri, la execuții ale evreilor, dar este exagerat să se afirme că toate aceste unități au participat activ la Holocaust. Rolul cel mai important pe care

⁵⁰ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 283.

⁵¹ *Einsatzgruppen A. Mass murder of Jews in Latvia*, loc. cit.

⁵² Aivars Stranga, *op. cit.*, p. 168.

l-au îndeplinit a fost acela ca, sub supraveghere germană, să adune la un loc evreii răspândiți pe teritoriul leton pentru a fi executați. După îndeplinirea acestei sarcini, majoritatea unităților de autoapărare au fost desființate, la jumătatea lunii august 1941⁵³.

Nu există o cifră foarte exactă a letonilor care s-au implicat în exterminarea evreilor pe teritoriul Letoniei, dar majoritatea cercetărilor indică un număr de câteva mii de persoane⁵⁴. Printre aceștia s-au aflat și membrii unităților de autoapărare, dar și din alte structuri create de germani sau diverse alte grupuri. Astfel, Poliția Auxiliară Letonă (*Hilfspolizei*), structură înființată de germani la 1 iulie 1941 și aflată sub comanda locotenent-colonelului Voldemārs Veiss, deși inițial a avut rolul poliției obișnuite, a căpătat repede și alte atribuții. Unități din această structură, la fel ca și membri din Poliția Portuară a capitalei, de exemplu, au participat la execuții ale evreilor, au asigurat paza ghetoului din Rīga și au escortat convoaiele cu evrei care se îndreptau din ghetou către locurile de execuție. Au existat însă unități letone implicate activ în exterminarea evreilor și care au primit numele comandanților lor, între acestea numărându-se Unitatea Martiņš Vagulāns – care a acționat în regiunea Zemgale, dar mai ales la Jelgava –, Grupul SD (*Sicherheitdienst*) Herberts Tidēmanis – care a acționat la Valmiera – și, cel mai cunoscut dintre toate, Comandoul Arājs⁵⁵.

Această ultimă formațiune, numită după comandantul ei, Viktors Arājs, este răspunzătoare de exterminarea directă a cel puțin 26.000 de civili (majoritatea evrei) pe întregul teritoriu al Letoniei, însă cercetările indică faptul că numărul total al victimelor datorate implicării directe și indirecte a acestei unități în procesul de aplicare al „soluției finale” se apropie de 60.000⁵⁶. Lipsa documentelor a împiedicat până acum identificarea numărului precis al membrilor Comandoului Arājs de-a lungul existenței sale, dar cel mai adesea sunt menționate cifre care variază între 1.200 și 2.000 de persoane. De asemenea, până în prezent, doar 356 dintre acestea au fost identificate, cele mai multe fiind judecate de către instanțe sovietice. Primul astfel de proces a avut loc în 1944, iar ultimul în 1967⁵⁷.

Dacă însă membrii *Einsatzgruppe A* și ai diverselor formațiuni letone au jucat rolul cel mai important în exterminarea evreilor din Letonia, trebuie spus că, de fapt, aproape toate autoritățile germane de ocupație s-au implicat în acest proces, de la comandamente ale *Wehrmacht*-ului până la unități ale marinei germane, diverse categorii de poliție, inclusiv batalioane de poliție și poliție civilă. Putem spune că, în Letonia, Holocaustul a început însă la 23 iunie 1941, la Grobiņa, în apropiere de Liepāja, acolo unde membri ai *Einsatzgruppe A* au executat șase evrei, și a continuat peste tot unde au ajuns trupele germane, într-un ritm care a permis ca, până la jumătatea lunii august 1941, cea mai mare parte dintre comunitățile evreiești rurale de pe teritoriul Letoniei să fie aproape complet exterminate⁵⁸. Practic, dintre cei aproximativ 70.000 de evrei care au rămas în Letonia după retragerea sovieticilor, în iunie–iulie 1941, au supraviețuit doar în jur de 4.000⁵⁹.

⁵³ *Ibidem*, p. 165–166.

⁵⁴ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 286; vezi și Aivars Stranga, *op. cit.*, p. 168.

⁵⁵ Aivars Stranga, *op. cit.*, p. 166–167.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 167.

⁵⁷ Rudīte Vīksne, *Members of the Arājs Commando in Soviet Court Files: Social Position, Education, Reasons for Volunteering, Penalty*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 189.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 163–164.

⁵⁹ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 62.

Au existat, din acest punct de vedere, două faze ale aplicării „soluției finale” în Letonia. Prima dintre ele, numită uneori și faza *Einsatzgruppe*, a vizat exterminarea evreilor din zonele rurale ale țării și s-a desfășurat în iulie–august 1941. Astfel, responsabilii *Einsatzgruppe A* raportau, la 15 octombrie, că 30.025 de evrei au fost lichidați în Letonia. Cu toate că unități letone de autoapărare au luat parte la acest proces, un raport al poliției germane de securitate menționa la acea vreme dificultatea de a implica autorități și forțe locale pentru exterminarea evreilor, atât în Lituania, cât mai ales în Letonia⁶⁰.

Cea de a doua fază a Holocaustului în Letonia a însemnat exterminarea evreilor din zonele urbane ale țării. În orașe, măsurile antievreiești au fost introduse oarecum treptat după sosirea germanilor, la început fiind aparent minore. Totul a început cu interzicerea accesului evreilor în parcurile publice, pe trotuare, apoi devenind obligatorie purtarea la vedere a stelei lui David. La doar o lună de la venirea germanilor, în Lituania au apărut deja ghetourile, la fel cum avea să se întâmple apoi și în Letonia⁶¹. În noiembrie 1941, odată cu sosirea la Rīga a SS-*Obergruppenführer*-ului Friedrich Jeckeln, a avut loc exterminarea evreilor din orașe. Tot acesta a fost responsabil pentru organizarea masacrului de la Rumbula, la 30 noiembrie și 8 decembrie 1941, când aproximativ 25.000 de evrei au fost uciși. A fost astfel lichidat ghetoul din Rīga, Rumbula fiind o mică stație de cale ferată, aflată la circa 12 kilometri sud-est de capitala letonă. Evreii au fost împușcați într-o zonă împădurită, aflată în apropierea stației, și îngropați în șase mari gropi comune. Nu doar evreii din Rīga au fost uciși la Rumbula, ci și aproximativ 1.000 de evrei deportați din Germania și vestul Europei, care au sosit în capitala letonă pe neașteptate, la 30 noiembrie 1941, cu o garnitură de vagoane de marfă închise⁶².

Ulterior, tot mai mulți evrei deportați de pe teritoriul *Reich*-ului au fost trimiși în Letonia pentru a fi uciși. Astfel, la începutul lunii decembrie 1941, alte patru garnituri de tren au sosit în Letonia, aducând evrei deportați de la Nürnberg, Stuttgart, Viena și Hamburg, însă au urmat și altele, proces care a continuat până în decembrie 1942. O mică parte dintre aceștia au fost internați în ghetoul din Rīga, dar marea majoritate au fost uciși la Biķernieki: o zonă împădurită, aflată la câțiva kilometri est de centrul capitalei letone, unde au fost executate și îngropate cele mai multe dintre victimele Holocaustului din Letonia. Aproximativ 35.000 de oameni au fost uciși aici, fiind îngropați în 55 de gropi comune. Între 1941 și 1944, în acest loc și-au găsit sfârșitul evrei din vestul Europei, prizonieri de război sovietici, dar și diverși adversari politici ai puterii ocupante⁶³.

Germanii au înființat și lagăre de concentrare pe teritoriul statelor baltice, însă comparativ cu cele bine cunoscute din Polonia, acestea erau modeste. Cele mai importante au fost la Salaspils, aflat în apropiere de Rīga, și cel de la Klooga, situat

⁶⁰ *Ibidem*, p. 59.

⁶¹ *Ibidem*. Decizia înființării ghetoului din Rīga a fost luată de autoritățile germane la 21 iulie 1941, însă abia la 23 octombrie a fost emis ordinul ca, până la 25 octombrie, toți evreii să fie relocați în ghetoul situat într-o suburbie a capitalei. Vezi *Riga SS SD Former Jewish Ghetto – Summer and Autumn of 1941 and Riga Jewish Ghetto*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Riga-SS-SD-former-Jewish-Ghetto.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁶² *Rumbula Forest – Site of November December 1941 Jewish Mass Murders*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Rumbula-Forest%2C-Site-of-1941-Jewish-Mass-Murders.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁶³ *Biķernieki Forest – Site of the 1941–1944 Jewish non-Jewish Mass Murders*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Bikernieki-Forest%2C-Site-of-the-1941-1944-Jewish-non-Jewish-Mass-Murders.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

lângă Tallin⁶⁴. Cel de la Salaspils a început să funcționeze în octombrie 1941, iar de-a lungul existenței sale a fost tranzitat de circa 12.000 de persoane, atât evrei cât și deținuți politici. Dintre acestea, aproximativ 3.000 și-au găsit aici sfârșitul, deși sovieticii au pretins că numărul real al celor uciși în acest lagăr s-ar fi apropiat de 100.000⁶⁵. Au existat și alte lagăre, mai mici, cum a fost cel de la Jungfernhof, locație aflată la doar trei sau patru kilometri de Rīga. Acest lagăr de concentrare a fost unul improvizat și a funcționat timp de numai patru luni, din decembrie 1941 până în martie 1942; scopul său a fost acela de a prelua surplusul de deportați evrei din Germania și Austria și care nu mai puteau fi trimiși la Minsk – destinația lor inițială – din cauza supraaglomerării lagărelor de acolo. Semnificativ este faptul că, dintre cei aproximativ 4.000 de evrei internați la Jungfernhof, doar 148 de persoane au supraviețuit⁶⁶.

Acțiuni de rezistență împotriva ocupației germane

În urma ocupațiilor străine succesive pe care le-a cunoscut Letonia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, reacția populației a fost fie una de rezistență, fie de colaborare. Însă propaganda forțelor ocupante și încercările de a impune ideologii contrare, aparent ireconciliabile, au făcut ca orice demarcație între colaborare și rezistență să capete un caracter extrem de labil.

În consecință, cercetările istoricilor în ceea ce privește rezistența împotriva ocupanților germani se axează pe trei mari direcții. Istoriografia sovietică, de pildă, se concentrează, firesc, asupra mișcării comuniste de rezistență, punând un accent deosebit pe latura ideologică. Istoricii letoni aflați în exil subliniază contribuțiile mișcării naționale de rezistență, în formele în care ea s-a manifestat, dar trebuie să avem în vedere că cercetările au fost realizate cu un acces limitat la izvoare, arhive ori surse documentare primare. În fine, istoricii letoni de astăzi încearcă să depășească astfel de probleme, inițiind analize obiective, documentate, care să estompeze neclaritățile și mistificările⁶⁷. Din acest punct de vedere, eforturile și lucrările unor istorici precum Uldis Neiburgs, Dzintars Ērglis ori Ēriks Jēkabsons merită aprecieri deosebite.

Rămân, cu toate acestea, câteva întrebări ce nu au primit încă un răspuns clar. Nu este încă destul de limpede ce anume se poate considera, în cazul particular al Letoniei, că a constituit ceea ce numim „rezistență”, care a fost esența unor astfel de acțiuni sau mișcări, cine poate fi și cine nu poate fi inclus în cadrul „rezistenței” pentru ca noțiunea însăși să nu-și piardă esența. Iar lămurirea unor astfel de chestiuni, pentru cazul leton, nu poate fi decât începutul drumului spre înțelegerea multor aspecte, cum ar fi formele și obiectivele rezistenței⁶⁸.

Încercând, totuși, o sinteză, deoarece Letonia a fost victima a două puteri ocupante în cel de-al Doilea Război Mondial, ar trebui considerate elemente ale mișcării de rezistență doar grupurile care au luptat împotriva ambilor ocupanți. Celelalte mișcări, precum cea comunistă, de pildă, care lupta împotriva ocupantului german pentru a

⁶⁴ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 59.

⁶⁵ *Salaspils Concentration Camp „Transit Camp Kurtenhof”*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Salaspils-Concentration-Camp.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁶⁶ *Jungfernhof Concentration Camp*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Jungfernhof-Concentration-Camp.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁶⁷ Antonijs Zunda, *Resistance against Nazi German Occupation in Latvia: Positions in Historical Literature*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 148.

⁶⁸ Inesis Feldmanis, *Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941–1945*, p. 84.

reinstaura puterea sovietică și nu independența Letoniei, indică mai degrabă o colaborare cu o putere ocupantă a țării – cea sovietică. La fel de controversate rămân și legăturile dintre mișcările naționaliste letone, de pildă *Pērkonkrusts*, și forțele de ocupație germane. Noua generație de istorici, precum cei amintiți deja, Uldis Neiburgs sau Dzintars Ērglis, respinge însă o asemenea abordare, în bună măsură antagonică. Concluziile cercetărilor lor converg spre ideea că „rezistența” contra forțelor ocupante în Letonia rămâne o chestiune încă insuficient cercetată, fiind deocamdată de evitat concluziile categorice⁶⁹.

Există câteva elemente certe care indică existența unei opoziții și rezistențe împotriva ocupației germane în Letonia. Chiar dacă numărul celor implicați în acțiuni antigermane este încă în dispută, un reper serios în acest sens este ponderea deținuților letoni din lagărele de concentrare naziste. Astfel, în ianuarie 1945, existau peste 6.000 de letoni în lagărul de la Stutthof, în Prusia Orientală, iar 1.123 de letoni figurează ca fiind uciși în lagărul de la Flossenbürg, din nordul Bavariei. De asemenea, și în Letonia, aproximativ 7.000 de deținuți politici se aflau în lagărul de la Salaspils, în 1944⁷⁰.

Inițial, trebuie subliniat faptul că cei mai mulți dintre letoni au considerat ocupația germană ca fiind mult mai puțin malignă decât cea sovietică, existând o certă grațitudine față de Germania, în postura sa de mare putere eliberatoare a Letoniei de sub teroarea bolșevică. Politicile și măsurile noilor autorități de ocupație au diminuat însă rapid aceste sentimente, populația devenind repede indiferentă sau chiar ostilă față de ocupanții naștiți; iar speranțele nutrite în direcția posibilității de restaurare a independenței s-au risipit. Refuzul categoric al Germaniei de a restabili statalitatea Letoniei, fie doar și formal, a determinat transformarea relației dintre ocupanți și ocupați într-una dominată de elemente negative. A apărut, astfel, treptat, o presă clandestină, cu accent asupra rolului Germaniei în concretizarea ocupației sovietice a Letoniei. Mai mult decât atât, măsurile luate de germani pentru mobilizarea forței de muncă letone în susținerea efortului de război au generat apariția unei opoziții active a numeroase grupuri de populație. Pe de altă parte, conturarea acestei opoziții antigermane nu s-a tradus și printr-o încurajare a rezistenței armate⁷¹, considerată a fi utilă doar pentru interesele sovietice. Se prefera sabotarea măsurilor impuse de germani și rezervarea unui nucleu politic național, capabil să reprezinte interesele țării după război⁷².

Cel mai important organism de acest fel a fost Consiliul Central Leton, format din șapte persoane, sub conducerea liberalului Konstantins Čakste și înființat la 13 august 1943. Această entitate politică clandestină cuprindea membri din cele mai importante patru partide parlamentare ale Letoniei interbelice și persoane din conducerea Parlamentului de atunci al țării. Activitatea sa s-a concentrat în direcția transmiterii de informații către serviciile de spionaj occidentale în legătură cu situația din Letonia, prin intermediul unor contacte din Suedia⁷³. Eforturile Consiliului plecau însă de la premisa – ce avea să se dovedească eronată, evident – că sfârșitul războiului va găsi atât Germania, cât și

⁶⁹ *Ibidem*, p. 85.

⁷⁰ Antonijs Zunda, *op. cit.*, p. 153.

⁷¹ Au existat și grupuri de rezistență armată, cel mai cunoscut dintre acestea fiind grupul Kurelis. Formațiunea, compusă din foști partizani naționaliști, își avea sorginea în tentativa germană de formare a unui batalion auxiliar, care să cuprindă foști militari din gărzile civile din zona capitalei letone, sub comanda generalului Jānis Kurelis. S-a dovedit că membrii acestei formațiuni erau dornici să lupte atât împotriva sovieticilor, cât și a germanilor, iar activitatea grupului s-a întezit după ce o parte importantă a forțelor germane, în retragere a fost blocată în peninsula Curlanda, în 1944–1945 (Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 309).

⁷² Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 62–63.

⁷³ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 31.

Uniunea Sovietică în postura unor puteri slăbite și epuizate, fapt care ar fi permis Letoniei să își recâștige independența cu ajutorul marilor puteri occidentale⁷⁴. De partea cealaltă, și germanii au recunoscut, la diferite niveluri, că simpatiile pro-occidentale ale populației din țările baltice au constituit permanent o problemă pentru autoritățile de ocupație⁷⁵.

Activitatea Consiliului Central Leton a căpătat o anvergură semnificativă odată cu organizarea, în clandestinitate, a unei conferințe ce reunea organizații ale rezistenței din Letonia și Lituania, în ianuarie 1944. Ulterior, în aprilie, erau organizate alte două, de această dată cu participarea unor astfel de entități din toate cele trei state baltice. Serviciile de informații naziste au descoperit existența Consiliului Central Leton abia în toamna anului 1944, cei mai mulți dintre liderii săi fiind arestați și deportați. Konstantins Čakste a murit în timpul deportării sale. Opt ofițeri au fost împușcați de un pluton de execuție format din militari letoni din armata germană, iar alți 545 dintre activiștii mișcării au fost deportați în lagărul de concentrare de la Stutthof⁷⁶.

Au existat însă și multe alte mișcări în Letonia, care au încercat să se opună ocupației naziste. Documentele germane din epocă indică, printre acestea, Uniunea Naționalistilor Letoni, Consiliul Național Leton, Uniunea Ofițerilor, Garda Letoniei sau Letonia Liberă, ele strângând în jurul lor persoane provenind din aproape toate straturile societății letone: foști parlamentari, miniștri, muncitori, intelectuali, profesori, studenți și chiar elevi. Din păcate, una dintre caracteristicile mișcărilor letone de rezistență a fost lipsa unui numitor comun, a unui plan unitar de instaurare a statalității⁷⁷.

*

* *

În încheiere, putem spune că revenirea sovieticilor în zona baltică, în 1944, a reprezentat un adevărat coșmar pentru populația Lituaniei, Letoniei și Estoniei. Spre deosebire de perioada 1939–1941, atunci când ocupația sovietică s-a făcut în etape care au dat, inițial, impresia unor schimbări cu impact relativ redus, fiind astfel acceptate de către cetățeni, de data aceasta populația statelor baltice știa prea bine care vor fi consecințele. În 1944 însă, era rândul sovieticilor să preia rolul de „eliberatori” ai Letoniei, grupuri de simpatizanți comuniști întâmpinând cu entuziasm unitățile sovietice⁷⁸. Controlul sovietic asupra teritoriului leton a devenit, treptat, tot mai strict, iar pe măsura avansului Armatei Roșii, administrația militară a început să fie înlocuită cu aceea civilă, începând astfel un amplu proces de sovietizare a țării⁷⁹; însă cel puțin pentru perioada 1944–1945, până la încheierea operațiunilor militare, atitudinea și atmosfera generală din Letonia a fost una dominată de expectativă, de așteptare a ceea ce urma să se întâmple⁸⁰.

⁷⁴ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 65.

⁷⁵ Arnolds Spekke, *op. cit.*, p. 403.

⁷⁶ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 65.

⁷⁷ Antonijs Zunda, *op. cit.*, p. 155.

⁷⁸ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 32.

⁷⁹ Heinrihs Strods, *Sovietization of Latvia*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 209.

⁸⁰ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 69.

THE GERMAN OCCUPATION OF LATVIA, 1941–1944.
SOME CONTROVERSIAL ISSUES
(Summary)

Keywords: Baltic States, occupation, the independence of Latvia, Holocaust, *Waffen SS*, opposition and resistance.

In general, the Nazi occupation of Latvia is considered by historiography as one extremely complicated and very controversial. German occupation replaced the first Soviet occupation, itself being painful and traumatic to the whole society in the Baltic States. However, those who hoped that Germany would revive the independent Latvia were disappointed. The sovereignty of the three Baltic States did not take part in Hitler's plans for the organization of territories in the East and from the outset, with only a few less significant exceptions, the Germans moved to eliminate almost systematically the elements that could have provided the illusion of regaining a degree of independence by Latvia.

One of the issues that have aroused the most controversy and debate in historiography, propaganda and not only on the German occupation of Latvia, or on the "German period" as it is called in the Baltic state, is linked to the formation and actions of so-called Latvian Legion, officially called the SS Legion of Latvian Volunteers. The history of this major unit, set up in January 1943, in a context where the collapse of the 6th German Army at Stalingrad was imminent, and the fate of war in the East was slowly beginning to turn against Germany and its allies, it is one full of controversy and mystification, of propaganda and false interpretations. It is certain that, despite assertions obstinately cultivated for decades by Soviet historiography and then by the Russian one, no soldier who was part of the Latvian Legion has ever been indicted for war crimes units, its units only fighting on the frontline against the Red Army.

Another painful and controversial aspect of the German occupation of Latvia is the almost total annihilation of the Jews in the small Baltic state during the Second World War. The Holocaust remains to this day the greatest tragedy in the recent history of Latvia. The cruelty with which the Jews were killed in Latvia, as well as the exact number of victims have not yet been sufficiently investigated, nor completely clarified.

Alongside these issues, the Latvian resistance against the occupation also remains, until today, a land of controversy. The use of propaganda by the occupying forces and the attempts to impose contrary ideologies, seemingly irreconcilable, along with falsification, demagoguery, intimidation and coercion, have made that any distinction between collaboration and resistance become extremely labile. But there are several elements that indicate the existence of a certain opposition and resistance against the German occupation in Latvia. Even if the number of those involved in the anti-German resistance is still, in turn, the subject of controversy, a serious milestone in this regard is the share of Latvian prisoners of Nazi concentration camps. The other movements, such as communism, for instance, that fought against the German occupier to restore Soviet power and not the independence of Latvia, rather indicate collaboration with an occupying power – the Soviet one. It must be emphasized, however, that the forms of resistance and collaboration have put so many forms, often closely interlinked, that a few new terms were introduced in historiography to more exactly describe the different types of activities.

Instead of conclusion, we can say that the return of the Soviets in the Baltic in 1944 was a real nightmare for the people of Lithuania, Latvia and Estonia. Unlike the 1939–1941 period, when the Soviet occupation was done in stages that have given, initially, the impression of changes with relatively low impact and thus accepted by the citizens, this time the population of the Baltic States well knew to be consequences. In 1944 it was the Soviets' turn to act as "liberators" of Latvia, but at least for the period between 1944–1945, until the conclusion of military operations, the attitude and the general atmosphere in Latvia was dominated by expectation, by the wait for what was to happen.

VERONICA TURCUȘ*

UN DOCUMENT DIPLOMATIC SECRET DESPRE PLANIFICĂRI ALE ABDICĂRII REGELUI MIHAI

Unul dintre cele mai controversate momente cu care se confruntă istoria contemporană a României la nivelul percepției publice este cel al abdicării regelui Mihai I la data de 30 decembrie 1947. Folosită în viața publică românească, în funcție de interese conjuncturale și partizane, această bornă politică a monarhiei și statalității românești se pretează unor interpretări trunchiate și obtuze din pricina unei documentări insuficiente. Rolul nostru nu este de a ne insera în siajul acestor discuții specioase, ci pur și simplu de a prezenta un document *super partes* elaborat în epocă, pentru a informa autoritățile unei țări – cu care România avea o legătură specială – asupra situației regelui Mihai în toamna anului 1947.

Documentul în cauză este o comunicare cu caracter secret pe care ministrul italian la București, Michele Scammacca del Murgo e dell'Agnone¹, o adresează ministrului italian al Afacerilor Externe, contele Carlo Sforza². Informarea secretă intitulată *Situația coroanei în România* poartă data de 12 noiembrie 1947 și este o panoramă asupra vieții publice din România cu circa o lună și jumătate înainte de abdicarea regelui Mihai³. Ministrul italian îi va prezenta regelui Mihai scrisorile sale de acreditare de-abia la 23 decembrie 1947, cu o săptămână înaintea abdicării forțate.

Misiva este interesantă nu numai din perspectiva evoluției regelui Mihai în circumstanțele date, dar și a situației Legației italiene de la Roma. Michele Scammacca se afla la București ca reprezentant al noii Republici italiene, proclamate la 2 iunie 1946, după ce Pietro Gerbore, titularul misiunii, renunțase la oficiul diplomatic din fidelitate față de monarhia italiană. Dar Scammacca, un diplomat pur-sânge, nu se lasă copleșit de sentimente de devoțiune republicană și relatează cu aplomb și fără stângăcii interesate situația din România. În fapt, diplomația italiană a fost și este în continuare una dintre cele mai redutabile din lume, ceea ce face ca informările ei să fie un exemplu

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca.

¹ Michele Scammacca (Catania, 30 octombrie 1898 – Roma, 2 aprilie 1979) era descendent dintr-o familie nobiliară siciliană cu rădăcini în Alsacia. Diplomat de carieră, a fost în misiune la București între 17 octombrie 1947 și 14 martie 1951. De numele lui, în calitate de director al Direcției de Protocol al MAE italian, se leagă medierea în conflictul (1948–1954) ce a opus guvernul italian guvernului român în relație cu sediul Accademiei di Romania.

² Carlo Sforza (Lucca, 23 septembrie 1872 – Roma, 4 septembrie 1952) a fost ministru de Externe al regatului Italiei între 1920 și 1921 și al Republicii italiene între 1947 și 1951.

³ Volumul lui Mark László-Herbert, *Abdicarea regelui Mihai. Documente diplomatice inedite*, București, Editura Humanitas, 2010, nu conține referințe ale diplomației italiene cu privire la abdicarea regelui Mihai, ci doar informații tangențiale.

de acuratețe și previzionare. Desigur, partea italiană avea și un interes particular în toată această afacere politică, deoarece mama suveranului, regina Elena, era rezidentă, din anul 1933, pe teritoriul Italiei, la Villa Sparta de la Fiesole, lângă Florența.

Trebuie să precizăm că documentul prezentat este un raport-sinteză despre datele strânse până în acel moment de diplomații italieni aflați la post. Mai precis, de doi dintre ei: cel dintâi este chiar Scammacca; el avea însă, la momentul redactării acestui izvor, doar patru săptămâni de misiune la București; cel de-al doilea este prim-secretarul legației, Manlio Castronuovo, cel care a asigurat tranziția postului de șef de misiune de la Gerbore la Scammacca. Așadar, este o informare realizată la patru mâini.

În preambulul comunicării sunt reliefate elemente de natură generală, cu o oarecare notorietate la nivel public și extrem de cunoscute la nivel diplomatic. Regele Mihai avea o situație foarte dificilă nu atât la nivel personal, cât mai ales instituțional, iar aceasta evolua galopant pe măsură ce se întărea puterea comunistă. Regele devenise martor la tot mai puternicele agresiuni pe care comuniștii români, cu sprijin sovietic, le întreprindeau în vederea adâncirii „reformelor democratice” prin acapararea pârghiilor instituționale ale statului și pauperizarea până la aneantizare a tuturor categoriilor de moderați care acceptaseră, iluzionându-se, colaborarea cu autoritățile comuniste.

Scammacca relatează că prim-secretarul său, în cadrul unor conversații „extrem de confidențiale”, a fost informat că regele Mihai „a devenit un instrument pasiv”, căruia nu i se mai permitea să aibă un rol instituțional, deși mecanismele constituționale nu fuseseră modificate încă. Desigur că propaganda guvernării „democratice”, purtată cu cerbicie de oamenii lui Groza, își demonstra eficacitatea. „Sursa” lui Castronuovo, care pare să aparțină intimității instituționale a regelui Mihai, asertează că regele realizează situația în care ajunsese și, că dacă aceste circumstanțe ar fi privite din exterior, s-ar vedea ca absolut legitimă eventuala retragere „pentru a merge să trăiască, mult mai puțin amar, în altă parte”. Același Manlio Castronuovo afirmă că regele are însă conștiința datoriei pe care trebuie să o îndeplinească și că hotărâse, în pofida vexațiunilor, să rămână în mijlocul „poporului său” spre a-i împărtăși soarta.

Ministrul italian la București asertează mai apoi că soarta monarhiei din România este la discreția URSS. Subliniază că au existat disensiuni între conducerea URSS și guvernul român cu privire la oportunitatea decăderii monarhiei și că, „în mod sigur”, guvernul Groza a dorit să pună capăt formei monarhice de organizare a României la 23 august 1947, cu ocazia aniversării a trei ani de la „armistițiul românesc”; dar că Moscova nu a consimțit la această operațiune deoarece liderii sovietici au opinat că „nu este încă momentul”. Scammacca face o distincție interesantă în comunicarea trimisă: rușii nu aveau nimic împotriva regelui Mihai ca „persoană”, dar forma de organizare instituțională a monarhiei era indezirabilă pentru ei. De altfel, sugestia diplomatului este că regele Mihai a avut cunoștința de un atare proiect și ar fi solicitat în chestiune un punct de vedere al URSS, pe care i l-a oferit generalul Ivan Susaikov⁴, în sensul că URSS ar fi avut o opinie favorabilă despre monarh.

Nu era, potrivit relatărilor din document, decât o atitudine tactică și de temporizare, pentru că finalul deja se întrevedea. În dinamica raportului dintre regele Mihai și URSS, tânărul monarh a cedat mereu în fața amenințărilor rușilor, deoarece aceștia jucau de pe o poziție de forță; se adăuga și dorința firească a suveranului de a nu acutiza un raport care, de la început, era dificil. Sovieticii au obținut de la Casa Regală

⁴ General-colonel Ivan Zaharovici Susaikov (1903–1962) – a fost vicepreședinte al Comisiei Aliate de Control din România, instalat la 28 februarie 1945.

[...] tot ceea ce dorea de la ea, de multe ori forțând dur jocul (în dramatica conversație dintre Rege și Vișinski din martie 1945, ultimul, pentru a impune retragerea generalului Rădescu și formarea guvernului Groza, nu a ezitat să-l amenințe pe Suveran ridicând vocea și lovind cu pumnul de mai multe ori în masă) și i-a tolerat existența formală pentru a evita să sfideze și să ofenseze prea puternic opinia publică românească, atât timp cât noul sistem nu era bine consolidat.

Scammacca pune punctul pe *i* și dă de înțeles că, de la intrarea trupelor bolșevice pe teritoriul României, instituția monarhică adaptase o atitudine tolerantă, de natură strategică, dar care nu avea să conteze mult timp. Rușii au ținut cont de faptul că opinia publică românească „în preaiubitul Mihai I se iluzionează să vadă încă un ultim simbol și o extremă speranță a tradițiilor naționale” și de aceea acționau după alte scheme decât ale guvernului Groza.

Una dintre scheme, pe care o sesizează diplomatul italian acreditat la București, a fost cea de demolare a „pilaștrilor care susțineau structura țării: Coroana și partidul lui Maniu”. Scammacca opinează că adversarul cel mai redutabil al URSS în România a fost Partidul Național Țărănesc, care sprijinea fățiș Coroana. Probabil era sub efectul judecării rapide a lui Iuliu Maniu și a altor 19 fruntași țărăniști și ale căror sentințe fuseseră pronunțate cu o zi înainte de redactarea raportului său. Rușii, de conivență cu guvernul Groza, au dorit ca primul sacrificat să fie partidul, ulterior trecând la lichidarea Monarhiei, „atunci când se va considera ca e necesar”. Regele a conștientizat existența acestei scheme și a reacționat prin gesturi de dezaprobare, printre care Scammacca enumeră absența din București pe parcursul desfășurării procesului lui Iuliu Maniu sau insistența cu care a ținut să facă deplasarea la Londra⁵. Erau gesturi de demnitate care atrăgeau respectul adversarilor direcți, dar care nu aveau un ecou prea mare la nivel public, ci eventual la nivel diplomatic și în rândul comentatorilor politici neangajați partinic. Cu siguranță că, dacă regele Mihai ar fi făcut gesturi mai spectaculoase, frizând independența deciziilor, soarta sa ar fi automat pecetluită. În noiembrie 1947, consideră Michele Scammacca, grupările politice reziduale care abordaseră poziții moderate în România și mai speraseră în supraviețuirea democrației parlamentare în fața asaltului extremei stângi realizau că lichidarea Monarhiei era o chestiune care se tranșa într-un viitor apropiat.

Încercând să dea guvernului său știri cât mai precise despre desfășurarea evenimentelor din România, Michele Scammacca oferă o informație pe care o obținuse personal „de la o persoană bine informată și demnă de încredere”: Comitetul Central al Partidului Comunist luase decizia de a stabili programul pentru lichidarea definitivă a Monarhiei, obligându-l pe Rege să abandoneze puterea. Potrivit lui Scammacca (să nu uităm că informarea este din 12 noiembrie, iar informațiile aveau câteva zile de viață înainte de a fi sintetizate și așternute pe hârtie), comuniștii români stabiliseră ca dată ultimă pentru detronarea regelui Mihai și abrogarea formei monarhice de organizare statală ziua de 15 decembrie, „dată stabilită în Tratatul de pace cu România pentru retragerea trupelor ruse care se găsesc în țară în virtutea armistițiului”. Nu știm dacă regele Mihai a avut cunoștință de un asemenea plan, dar există coincidențe prea mari între intenția lui de a se întoarce în România – așa cum informa, la 29 noiembrie 1947, ministrul britanic acreditat la București, potrivit știrii furnizate de Petru Groza că „va

⁵ Deplasarea a început la 12 noiembrie 1947, când regele Mihai și regina Elena au plecat spre Lausanne, monarhul ajungând la Londra pe 15 noiembrie.

sosi la mijlocul săptămânii” – și sosirea monarhului la București pe 21 decembrie 1947. Evenimentul, aprecia ministrul italian de la București, deschidea o serie de necunoscute în evoluția României pe termen mediu și lung. Drept consecință, în opinia publică interesată și informată s-au conturat tot felul de ipoteze. Una dintre ipoteze, pe care Scammacca nu o creditează însă, cu toate că ea circula în mediile publice și culte, susținea că, după îndepărtarea Regelui, România intra în sistemul Uniunii Sovietice sub forma unei republici afiliate sistemului federativ condus de Stalin. Situația juridică a viitoarei formule politice se putea rezolva printr-un abil referendum „înfrumusețat prin reintegrarea Basarabiei cu România”. Mai degrabă crede diplomatul italian:

[...] ipoteza nu pare plauzibilă și nu este comodă politic nici pentru Moscova, care nu are nevoie să recurgă la astfel de mijloace pentru a domina fără niciun impediment țara și a o menține strâns conectată la interesele sale păstrând necesara elasticitate aparentă mai ales în raporturile cu exteriorul. Rusia continuă cunoscutul său program de constituire a unei federații de țări balcanice și acesta este cadrul în care o Republică Populară Română își va găsi, în mod verosimil, noua sistematizare politică.

Cu aproximativ o lună și jumătate înainte de abdicarea forțată a regelui Mihai, ministrul italian la București era la curent cu denumirea noii realități statale de după abrogarea monarhiei. Singurul clișeu pe care îl remarcăm la Scammacca este cel venit pe linia mussoliniană, dar și de mai înainte, de asociere a țării noastre la complexul balcanic: o chestiune care, de altfel, și astăzi este frecventată în literatura relațiilor internaționale.

Știută fiind acribia diplomației italiene, ne intrigă faptul că această comunicare a lui Scammacca nu conținea absolut nici o referire la agitația ce anima celelalte diplomații europene și transatlantice din pricina implicării lui Carol al II-lea în viitorul politic al României. Diplomația peninsulară înțelesese de ceva vreme că destinul Monarhiei în România, fie ea și sub formă de surogat, nu era deloc compatibil cu valorile sovietice.

Prin acest document secret încercăm să conturăm mai bine atmosfera politică din preajma abdicării regelui Mihai, prezentând percepția cancelariilor occidentale asupra circumstanțelor ce au provocat-o. Cu toate că informarea italiană nu aparținea, la momentul acela, uneia dintre marile puteri, în planul relațiilor internaționale, ea surprinde prin evidențierea planificării precise a momentelor ce au fost evaluate de autoritățile comuniste ca fiind oportune pentru îndepărtarea de pe tron a regelui legitim al României. Lectura documentului învederează, prin autenticitatea relatărilor, izolarea politică a regelui Mihai și demnitatea cu care el a vrut să-și facă până la capăt datoria de rege al românilor.

Anexă documentară⁶

Legazione d'Italia
Bucarest

Bucarest, 12 novembre 1947

Nr. 1702/866
Segreto

Oggetto: Situazione della Corona in Romania

Signor Ministro⁷,

La situazione del Re di Romania diventa sempre più difficile, e ciò si avverte ad ogni momento nel rapido succedersi degli eventi politici che in queste ultime settimane hanno segnato un vero “crescendo”.

Era già palese la singolarità, e forse meglio la contraddizione, della posizione della Corona dopo l'avvento del Ministero Groza imposto dai Russi nelle note circostanze e contro il volere di Essa. Tale disagio si è accentuato, man mano che il Governo allargava e forzava la sua azione di “riforme democratiche” e di conquista del potere in ogni ordine dell'amministrazione e della macchina dello Stato, senza riguardo ai limiti costituzionali e legali; è divenuto poi ancora più evidente dopo la soppressione o la esclusione non solo dei partiti di opposizione ma anche di quelle correnti moderate di sinistra e di borghesia liberale che pure avevano accettato di collaborare.

In una conversazione molto confidenziale, persona assai autorevole e bene informata ha detto in questi giorni al Primo Segretario Castronuovo che il Re è divenuto ormai uno strumento passivo, e non è più in grado di esercitare le sue prerogative sebbene queste siano rimaste formalmente immutate. E aggiungeva che il Sovrano se ne rende pienamente conto e, se dovesse ubbidire a preferenze personali e a motivi puramente egoistici, lascerebbe volentieri il paese per andare a vivere, molto meno amaramente, altrove. Non lo fa esclusivamente per altissimo senso di dovere ed è ben deciso a rimanere in mezzo al suo popolo e a dividerne la sorte fino all'estremo limite che gli sia consentito.

A Sua Eccellenza il Conte Carlo Sforza
Ministro degli Affari Esteri
Roma

Resta da vedere, però, se e fino a quando il Governo e l'URSS vorranno saperne del Re. Mi consta in modo sicuro che il 23 agosto scorso, 3° anniversario dell'armistizio romeno, il Governo del Signor Groza avrebbe voluto dichiarare la decadenza della Monarchia. Mosca non diede il suo assenso e rispose che non era ancora giunto il momento. I Russi infatti non si mostrano ancora contrari alla “persona” del Re e il Generale Susaikov, già delegato dal Maresciallo Tolbukin a presiedere la Commissione Alleata di Controllo per la Romania, avrebbe riferito in senso favorevole al Sovrano.

⁶ Comunicarea se păstrează la Arhivul Storico-Diplomatico, Ministero degli Affari Esteri, Roma (Farnesina), fondul Affari Politici 1946–1947, Romania (1947), busta 4, nepaginat.

⁷ Documentul a fost lecturat personal de ministrul Carlo Sforza, așa cum atestă ștampila aplicată cu apostila „Văzut de ministru”.

Ma si tratta di un atteggiamento *tattico e di comodo* che ha giuocato e giuoca evidentemente a solo vantaggio della Russia e a tutto danno della Corona. La prima ha finora ottenuto dalla seconda quanto da essa si voleva, talora forzando anche duramente la mano (nel drammatico colloquio fra il Re e Vishinski del marzo 1945 quest'ultimo, per imporre il ritiro del Generale Radescu e la formazione del Ministero Groza, non esitò a minacciare il Sovrano alzando financo la voce e picchiando il pugno più volte sul tavolo) e inoltre tollerandone la esistenza formale, ha evitato di sfidare e di offendere troppo apertamente mentre il nuovo sistema non era ancora del tutto consolidato, l'opinione pubblica che nel benamato Michele I si illude di vedere ancora un ultimo simbolo e un'estrema speranza delle tradizioni nazionali.

I pilastri che sostenevano la struttura del paese erano due: il partito di Maniu e la Corona. Si è preferito di incominciare ad abbattere il primo, che era il più forte e il più temibile e la cui caduta avrebbe necessariamente indebolito anche l'altro; si demolirà il secondo non appena lo si reputerà necessario. Non mancano certo talvolta da parte del Re atteggiamenti e gesti significativi di disapprovazione e di dissenso verso il Governo, come ad esempio la lunga recente assenza dalla Capitale in occasione del processo di Maniu e l'insistenza nella intenzione di recarsi a Londra; ma si tratta solo di manifestazioni formali o di scarsa portata che sovente sfuggono alla comprensione del grosso pubblico e che contribuiscono solo a consentirgli di mantenere, in così difficile postura, quel contegno di grande dignità che tutti, anche gli avversari, gli riconoscono. Ma non c'è da dubitare su quello che avverrebbe qualora Egli assumesse un atteggiamento di indipendenza. Come pure non è dubbio, specie in presenza dello sfaldamento già compiuto anche di quelle poche residue correnti politiche moderate che ancora tentavano di sopravvivere all'ormai completo controllo delle estreme sinistre nella cosa pubblica, che la liquidazione della Monarchia è solo questione di tempo.

Da persona bene informata e degna di fede ho appreso a tale proposito che in seno al Comitato Centrale Comunista sarebbe stato anzi già predisposto il programma per giungere ad una rapida liquidazione della Monarchia, obbligando il Re ad abbandonare il potere. I comunisti romeni vorrebbero, secondo la detta fonte, affrettare i tempi di tale azione per concluderla prima della data del 15 dicembre che è quella stabilita nel Trattato di pace con la Romania per il "ritiro" (?) delle truppe russe che si trovano nel paese a forza dell'armistizio.

La eventualità della caduta della Monarchia, vivamente paventata e deprecata dai più, è in tutti presente (se ne è avuta una riprova in questi giorni a proposito della contrastata partenza di Re Michele per Londra che molti hanno temuto e temono senza ritorno – mio telegramma nr. 117 dell'8 corrente) ed è oggetto di grandi apprensioni e delle più diverse ipotesi in quanto al futuro della Romania.

È opinione diffusa fra la gente, ma anche condivisa da persone di qualità, che, partito il Re, il paese diventerebbe una Repubblica Sovietica nel quadro federativo dell'URSS, a seguito di un "abile" plebiscito che la Russia si affretterebbe di riconoscere, magari abbellendo l'evento con una "reintegrazione" della Bessarabia. L'ipotesi non sembra plausibile e non appare neppure politicamente comoda per gli interessi di Mosca, la quale non ha davvero bisogno di ricorrere a tali mezzi per dominare senza contrasto nel paese e mantenerlo ligio ai suoi interessi pur con le necessarie elasticità apparenti specie nei riguardi dell'estero. La Russia persegue il suo noto programma di Federazione dei Paesi balcanici, ed è in questo quadro che una Repubblica popolare di Romania troverebbe più verosimilmente il suo nuovo assetto politico.

Gradisca, Signor Ministro, gli atti del mio profondo ossequio.

Scammacca

A SECRET DIPLOMATIC DOCUMENT ABOUT SOME PLANS RELATED TO THE
ABDICATION OF KING MICHAEL OF ROMANIA
(Summary)

Keywords: Romania, King Michael, abdication, USSR, Italian diplomacy.

The study focuses on an Italian secret diplomatic document preserved in the Archive of Farnesina, written by the Italian Minister in Bucharest. According to the document, the abdication of King Michael I of Romania was a project pursued by the Communist authorities in Bucharest in agreement with the Soviet authorities. If December 30, 1947 is the date on which the Romanian history has recorded the abdication of King Michael of Romania, the document points out that there were two previous data that were considered appropriate to impose the abdication document: August 23, 1947, the anniversary of three years from the "Romanian truce" or December 15, 1947, date set by the Peace Treaty that Russian troops had to withdraw from Romania.

PAUL NISTOR*

RELAȚIILE DINTRE STATELE UNITE ALE AMERICII ȘI ROMÂNIA COMUNISTĂ ÎN 1957

Situația internațională

Primii ani de după moartea lui Stalin au arătat cu precizie realizările, dar și limitele micii perioade a destinderii, după aproape un deceniu de Război Rece. Întâlnirile la nivel înalt între liderii sovietici și americani, oprirea războiului din Coreea și decizii importante luate în comun (precum admiterea de noi state în ONU) au fost semne ale unei reale cooperări între superputeri. Deși „spiritul de la Geneva” a conținut elemente iluzorii, așa cum s-a dovedit încă din 1956, ambele părți l-au susținut. Negocierile la nivel înalt și dorința de cooperare au confirmat măcar intenția părților de a evita scenariile catastrofice¹.

Prima destindere nu a condus la schimbări radicale în relațiile internaționale, deoarece crizele au continuat. Suezul și Ungaria (1956), precum și discursurile belicoase ale noilor politicieni sovietici de prim plan au dat măsura precarității înțelegerilor anterioare. Totuși, disputele nu au continuat la grade fierbinți. Începând cu 1957, putem vorbi de o perioadă cu dublă fațetă, de competiție și coexistență între cele două blocuri².

Hrușciov a luat lumea occidentală prin surprindere, anunțând doctrina coexistenței pașnice la Congresul XX al PCUS (1956). Apoi, ea a fost încorporată în chiar programul PCUS (1961) și reiterată în documente și directive oficiale ale Uniunii Sovietice și ale țărilor Pactului de la Varșovia. Totuși, coexistența pașnică se aplica doar relațiilor dintre state suverane. Nu exista și o pace între sistemele sociale competitive, între socialism și capitalism. Coexistența pașnică nu schimba cu mult caracterul militant al ideologiei și practicile imperiale ale URSS, iar Kremlinul respingea, în plus, orice tolerare a diferențelor și a reformelor reale în tabăra socialistă³. Deși erau evitate escaladările politice și militare, confruntarea Est–Vest era dusă în special în plan ideologic. Chiar sovieticii, în acea perioadă, vorbeau cu îngrijorare de ideologizarea relațiilor internaționale și de întrepătrunderea ideologiei cu politica externă a superputerilor. Sovieticii se temeau de

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Richard Crockatt, *The Fifty Years War. The United States and the Soviet Union in World Politics, 1941–1991*, London, New York, Routledge, 1995, p. 129.

² David S. Painter, *The Cold War. An International History*, London, New York, Routledge, 1999, p. 45–48.

³ Peter Duignan, L. H. Gann, *The USA and the New Europe 1945–1993*, Oxford & Cambridge, Blackwell, 1994.

forța propagandei „imperialiste” și considerau că știința și tehnicile propagandei se dezvoltaseră impresionant în Occident⁴.

Pe acest fundal de competiție-coexistență, anul 1957 a fost unul decisiv pentru Nikita Sergheevici Hrușciiov. În februarie, Andrei Gromiko îl înlocuia pe Dmitri Șepilov în fruntea Ministerului de Externe. În mai, Hrușciiov anunța o reorganizare a producției industriale sovietice prin stabilirea a 92 de regiuni economice, pentru ca în iulie să-i elimine din CC al PCUS pe rivalii Molotov, Malenkov, Șepilov și Kaganovici. În octombrie, mareșalul Jukov era înlocuit din fruntea Ministerului Apărării, învinuit că dezvoltă un cult al personalității⁵.

În sfârșit, lansarea Sputnikului, primul satelit orbital al pământului, îi permitea liderului sovietic să anunțe preeminența URSS în domeniul științei. Aflat în culmea puterii, Hrușciiov a început apoi demersurile pentru un summit la nivel înalt, cu președintele Dwight D. Eisenhower. Totuși, pentru administrația de la Washington, mereu sceptică la propunerile Moscovei, acordarea unei legitimități crescute lui Hrușciiov în relațiile internaționale și eventuale negocieri cu sovieticii nu erau ușoare. În logica Războiului Rece, în ochii dreptei republicane americane și a opiniei publice, orice aranjament cu sovieticii putea arăta ca o capitulare, un nou Munchen, o nouă Yalta⁶.

Tot în 1957, în ciuda crizelor din anul precedent, liderii est-europeni s-au întâlnit la Moscova pentru a marca 40 de ani de la Revoluția Bolșevică. Cu acea ocazie, au întărit solidaritatea taberei comuniste, „conduse de URSS”, emițând și o declarație de unitate⁷. Dar, cu toată această „demonstrație de forță” și cu tot șocul produs Vestului de lansarea Sputnikului, se pare că elita conducătoare sovietică era gata să accepte faptul că venise momentul unei destinderi mai puternice⁸. Deși discursurile belicoase lansate de la Kremlin mai continuau, de multe ori doar de fațadă, în martie 1958 Hrușciiov și Mikoian au renunțat explicit la doctrina încercuirii capitaliste. În plus, liderul suprem sovietic a dezvoltat o viziune dualistă despre elitele americane, renunțând la vechile stereotipuri, total negative. Astfel, el considera că o parte din aceste elite rămăneau inflexibile și antisovietice, dar o altă parte devenise mai realistă, respectând puterea sovietică și încercând să ajungă la un compromis cu URSS⁹.

Consolidându-și puterea și adoptând treptat o nouă viziune asupra Vestului, Hrușciiov va da semnalul, pentru Uniunea Sovietică și țările Europei de Est, unei deschideri în relațiile comerciale și culturale. Interesul Moscovei în noi legături cu lumea capitalistă era stimulat și de dorința de a obține credite și echipament industrial avansat. Creșterea comerțului URSS cu Occidentul a evoluat spectaculos după moartea lui Stalin. În 1955, 25% din totalul comerțului sovietic se făcea cu lumea non-comunistă,

⁴ Georgi Arbatov, *The War of Ideas in Contemporary International Relations. The Imperial Doctrine, Methods and Organisation of Foreign Political Propaganda*, Moscow, Progress Publishers, 1973, p. 12–13, p. 159–163.

⁵ Sven F. Kraemer, *Inside the Cold War. From Marx to Reagan*, Lanham, London, Univeristy Press of America, 2015, p. 87.

⁶ Warren I. Cohen, *The Cambridge History of American Foreign Relations*, volume IV, *America in the Age of Soviet Power*, Cambridge, United Kingdom, Cambridge University Press, 1993, p. 124–125.

⁷ Alvin Z. Rubinstein, *Soviet Foreign Policy Since World War II: Imperial and Global*, Cambridge, Massachusetts, Winthrop Publishers, 1981, p. 78.

⁸ *The Cambridge History of the Cold War*, edited by Melvyn Leffler, Odd Arne Westad, UK, Cambridge University Press, 2010, p. 321–322.

⁹ S. J. Ball, *The Cold War. An International History, 1947–1991*, London, New York, Arnold Publishers, 1998, p. 67.

iar în 1957, cifra creștea la 30%¹⁰. Acesta era un semnal pentru România și pentru alte state din regiune.

O mică revoluție se petrecea și în domeniul cultural, acolo fiind reluate, controlat, o serie de legături între Est și Vest. Privind dinspre Europa comunistă, țintele erau mai multe: în primul rând, se dorea ca lumea occidentală să afle că zona comunistă nu era una barbară, ci posesoarea unei culturi înalte. După cum au stabilit, mai târziu, analiștii, între Est și Vest nu doar că a existat un Război Rece cultural, dar s-a coagulat și o cultură a Războiului Rece care, poate, e și ea responsabilă de atmosfera glacială dintre cele două mari blocuri. Ultima avea un sens antropologic mai larg, care ne duce cu gândul la felul în care existența de zi cu zi era modelată în țările capitaliste și comuniste de un sistem de comportament bazat pe înțelegerea dură a rivalilor și a lumii, în general¹¹. Treptat, deschiderea relațiilor culturale a mai îndulcit cultura Războiului Rece, în Est sau în Vest.

Paradoxal este faptul că vesticii au acceptat politica deschiderii culturale deși erau conștienți că nu puteau exista câștiguri reale din aceste schimburi. Cât timp est-europenii foloseau tacticile culturale pentru dobândirea unui prestigiu crescut în Occident, pentru îmbunătățirea imaginii, dar și pentru infiltrarea mai facilă a unor ofițeri ai serviciilor speciale, beneficiile erau minime pentru lumea liberă¹².

Și gândirea de politică externă americană a evoluat treptat, după 1945. Inițial, Statele Unite, renunțând la izolaționism, au optat pentru întărirea hegemoniei mondiale, pentru implicare activă și pentru o strategie care să îngrădească și să micșoreze puterea sovietică. Casa Albă nu se temea direct de URSS, dar era îngrijorată că, în condiții de haos și prăbușire economică post-război, Moscova putea să-și impună controlul asupra Eurasiei¹³. În plus, liberalismul american se manifesta destul de intolerant cu ideologiile politice rivale, căuta să le discrediteze și să le suprimă, pentru a-și menține ascendența ideologică și intelectuală în lume¹⁴.

Plecând de la aceste date, politica externă a Statelor Unite poate fi privită atât ca parte a relațiilor internaționale, cât și ca parte a istoriei naționale. Ea era subordonată politicii de securitate națională și cumula decizii și acțiuni menite să protejeze valorile interne centrale de amenințările externe¹⁵. Valorile centrale însemnau ceva mai mult decât interese materiale și chestiuni tangibile, încât putem lua drept reper vorbele președintelui Eisenhower: „[...] obiectivul Americii este să apere mai degrabă un mod de viață, decât proprietățile, casele și viețile”¹⁶. Felul în care erau apărute aceste valori putea fi unul activ sau pasiv. Disputele între „cruciați” și „exemplariști” implicau dezbateri aprinse, luându-se în discuție dacă apărarea securității acasă trebuia să se facă prin export de liberalism și valori americane sau prin tactici pasive, în care America să apară doar ca un exemplu demn de urmat¹⁷.

¹⁰ Dan Caldwell, *American-Soviet Relations: from 1947 to the Nixon-Kissinger Grand Design*, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press, 1981, p. 33–34.

¹¹ *Palgrave Advances in Cold War History*, edited by Saki R. Dockrill and Geraint Hughes, New York, Palgrave Macmillan, 2006, p. 240–241.

¹² John C. Campbell, *American Policy Toward Communist Eastern Europe: The Choices Ahead*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1965, p. 99.

¹³ Christopher Layne, *Pacea iluziilor. Marea strategie americană din 1940 până în prezent*, Iași, București, Polirom, 2011, p. 114–119.

¹⁴ *Ibidem*, p. 177.

¹⁵ *Explaining the History of American Foreign Relations*, Second edition, edited by Michael J. Hogan, Thomas G. Paterson, Cambridge University Press, 2004, p. 123–126.

¹⁶ *Ibidem*, p. 126.

¹⁷ Colin Dueck, *Reluctant Crusader: Power, Culture and Change in American Grand Strategy*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2006, p. 23.

Va triumfa până la urmă linia activă, ofensivă, de implicare și responsabilitate mondială. Deși, imediat după 1945, America avea o putere imensă, ce nu putea fi contrabalansată de un alt stat, sunt analiști care apreciază că punctul culminant al hegemoniei americane poate fi plasat către finalul anilor '50 și în anii '60, deoarece atunci se înregistrează succesul integrării economice a lumii libere (SUA, Piața Comună Europeană, Japonia), cu formarea unui sistem mondial capitalist integrat și cu convertibilitatea valutelor în lumea liberă¹⁸. Evident, ultima parte a hegemoniei americane se suprapune peste începutul declinului.

Deși venea după marea strategie a comunismului, lansată de Truman, deși câștigase alegerile din 1952 folosindu-se și de retorica eliberării popoarelor est-europene, președintele Eisenhower, pe parcursul celor două mandate, a micșorat bugetele militare (ca procent din PIB) și s-a concentrat pe o competiție nonmilitară cu sovieticii¹⁹. El a insistat mai mult pe diplomația publică și pe o propagandă bine ținută, pentru a influența opinia publică mondială. În al doilea mandat, după intervenția sovietică în Ungaria, s-a vorbit puțin despre eliberarea Europei de Est și mai mult s-a încercat aducerea sateliților sovietici în poziții mai independente față de Moscova. În practică, nu au fost mari succese americane. Chiar propaganda Vocii Americii a avut nuanțe mai moderate, pentru a se evita încurajarea unor revolte în lagărul comunist, fără speranța de a fi sprijinite de Vest²⁰.

În fața noii tactici a lui Hrușciov – coexistența pașnică –, Eisenhower și echipa lui s-au manifestat prudent, temându-se ca noua abordare să nu slăbească națiunea americană și să nu ofere motive de neîncredere Occidentului european, referitoare la hotărârea Americii de a duce mai departe confruntarea cu comunismul. Eisenhower scria în 1957:

[...] amenințările comuniste au scăzut. De fapt, de când a fost abandonată linia de forță și amenințarea cu forța, pentru a câștiga războiul, s-a lărgit frontul prin includerea atacurilor economice, politice și culturale și cauza lumii occidentale a avut de suferit! [...] sovieticii conving mulți oameni că ei sunt exponenții reali ai progresului, păcii și libertății! Ce tragedie²¹!

Conform președintelui american, noile tactici reprezentau „un tip nou de Război Rece”, un război al persuasiunii, unde economia și propaganda deveneau noi câmpuri de luptă. Tocmai de aceea, Eisenhower solicita un efort suplimentar al propagandei americane și a fost de acord cu creșterea schimburilor culturale, pentru a obține aprecieri internaționale pentru „modul american de viață”²².

Secretarul de Stat al lui Eisenhower, celebrul John Foster Dulles, un dur al Războiului Rece, era și el un etern sceptic în fața propunerilor frumoase venite de la Moscova. Biografiile săi spun că el vedea evenimentele istorice prin lentile religioase, era intransigent, avea o relație solidă cu președintele și modul său de a înțelege politica internațională, era puternic influențat de pregătirea juridică și viziunea religioasă (era

¹⁸ Thomas J. McCornick, *American's Half-Century. United States Foreign Policy in The Cold War and After*, Second edition, Baltimore, London, The Johns Hopkins University Press, 1995, p. 125–127.

¹⁹ *The Cambridge History of the Cold War...*, p. 302.

²⁰ John C. Campbell, *op. cit.*, p. 87–88.

²¹ *The Cold War after Stalins' Death. A Missed Opportunity for Peace?*, edited by Klaus Larres and Kenneth Osgood, Plymouth, UK, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, p. 39.

²² *Ibidem*, p. 41–42.

fiul unui pastor presbiterian)²³. După Congresul XX al PCUS, Dulles credea că problemele interne vor duce la slăbirea imperiului comunist și că nu trebuia să riște declanșarea unor presiuni exagerate asupra Estului²⁴. Către finalul mandatelor sale (1957–1959), secretarul de stat considera că o oarecare liberalizare a politicilor sovietice ar putea diminua rivalitatea între SUA și URSS. Treptat, el a renunțat la viziunea sa foarte dură asupra comuniștilor și chiar dorea o dezangajare a Americii din problemele prea delicate, care apăreau frecvent la nivel mondial²⁵.

Perioada de final a anilor '50 rămâne una în care disputa pe plan ideologic primează. Războiul ideologic schimbă pe termen lung comportamentul cetățenilor, marcându-i pe toți protagoniștii și întărind acea „cold war culture”, atât de specifică perioadei. Indivizii din ambele tabere, în mod voluntar, erau dispuși să suporte orice povară, pentru a-și asigura victoria. Dar efectele existau. Eisenhower însuși enumera doar câteva disfuncții care au apărut în America din teama de comunism: construirea unui complex militaro-industrial, vânătoria de vrăjitoare, distorsionarea politicii și culturii americane²⁶.

Și situația României se schimbă, în deceniul șase al secolului XX, sub influența evenimentelor internaționale. Vesticii constată că Gheorghiu-Dej, unul din cei mai stalinisti lideri din Est, în mod paradoxal, după revoluția din Ungaria, începe să dea semne de independență²⁷. Insistențele lui Dej de a susține un program economic românesc, de a cultiva relații comerciale cu Vestul și de a reduce influența politică și culturală sovietică în România sunt puse pe seama revigorării naționalismului, dincolo de afilierea la internaționalismul proletar²⁸. Occidentalii vedeau cum disputele între România și Uniunea Sovietică începeau de la politica economică pe care dorea să o desfășoare PCR. Apoi, intenția industrializării țării conducea și la reorientarea comerțului în afara CAER și la o politică externă aparte. Independența economică era legată puternic de independența națională, iar dorința de a obține rapid, din Vest, echipament pentru industrializare intensivă, indica intenția românilor de a-și consolida suveranitatea prin economie²⁹.

Dacă țările din Europa de Est aveau, înainte de război (1938), 64% din comerț orientat către Vest și doar 2% către URSS, loviturile de stat orchestrate de Stalin au schimbat această realitate. Dar după 1953, contactele cu Occidentul încep să se înmulțească. În 1955, România avea 55% din comerț doar cu Uniunea Sovietică și 82% cu blocul comunist³⁰. Dar în 1960, 23,5% din importurile României veneau din țările capitaliste și 21,2% din exporturi mergeau în aceeași direcție³¹. Comerțul devenea, la finalul anilor '50, instrumentul care îi permitea României să înceapă detașarea de lagărul estic.

²³ Richard H. Immerman (ed.), *John Foster Dulles and the Diplomacy of the Cold War*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1990, p. 18.

²⁴ *Ibidem*, p. 62–65.

²⁵ Christopher Coker, *Reflections on American Foreign Policy Since 1945*, London, Pinter Publishers, 1989, p. 68.

²⁶ *The Cambridge History of the Cold War...*, p. 43.

²⁷ Sarah Meiklejohn Terry (ed.), *Soviet Policy in Eastern Europe*, New Haven, United States, Yale University Press, 1984, p. 133.

²⁸ John C. Campbell, *op. cit.*, p. 32.

²⁹ Ronald Haly Linden, *Bear and Foxes. The International Relations of the East European States, 1965–1969*, Boulder, East European Quarterly, 1979, p. 177–180.

³⁰ John C. Campbell, *op. cit.*, p. 41–42.

³¹ Ronald Haly Linden, *op. cit.*, p. 181.

Începutul nu a fost ușor, deoarece americanii nu erau dispuși să renunțe la politica economică specială față de Est. E adevărat, Polonia a reușit să încheie în anii '50 acorduri comerciale importante cu SUA – 60 milioane \$, cu o extensie de 30 milioane \$ –, dar ajutorul american oferit Varșoviei a fost o excepție³². În același timp, a fost și un experiment. Întărind poziția lui Gomulka, pe care Casa Albă îl vedea semi-independent față de sovietici, SUA au dorit să ofere un exemplu: statele Europei de Est puteau primi ajutor dacă își dovedeau independența. Între 1954 și 1958, se observă creșterea comerțului american cu Europa de Est: exporturi americane de 5,9 milioane \$, în 1954 și de 109 milioane \$, în 1958; importuri de 30,4 milioane \$, în 1954 și de 62,7 milioane \$, în 1958³³. Calea comercială va fi, în scurt timp, completată cu schimburi culturale și cu o anume cooperare științifică între Est și Vest.

Un dezgheț politic important în relațiile româno-americane

După admiterea României în ONU, anul 1956 a fost anul unui dezgheț spectaculos în relațiile româno-americane. Trimiterea noului ministru plenipotențiar al României la Washington – Silviu Brucan – a avut menirea de a forța o îmbunătățire spectaculoasă a legăturilor cu superputerea de peste ocean. Totuși, americanii au răspuns destul de precaut la această provocare pozitivă a românilor. Ei au dorit să profite de zona în care erau cel mai mult interesați – schimburi culturale care facilitau propaganda – și nu s-au deschis total în domeniul vizat de către români: economie și comerț. În toamna anului 1956, România trimitea trei observatori la alegerile prezidențiale din Statele Unite și se angaja să primească observatori la alegerile din februarie 1957. De asemenea, negocieri româno-americane au avut loc în octombrie–noiembrie³⁴. Amabilitățile schimbate din prima parte a anului până în toamnă s-au diminuat însă repede, începând mai ales cu noiembrie 1956, când trupele sovietice au intrat în Ungaria. Un nou Război Rece părea să se profileze în relațiile internaționale.

În buna tradiție a „deschiderii” inițiate, Silviu Brucan a oferit cadouri simbolice, cu ocazia sărbătorilor de iarnă 1956–1957. Ele erau, în general, lucrări de artă românească, literatură în limba engleză, sticle cu vin și țuică, țigări românești³⁵. „Norocoșii” au fost, în primul rând, ambasadorii statelor comuniste, apoi ambasadorul Greciei și ambasadorul Mexicului la Organizația Statelor Americane. Au mai primit cadouri diferite personalități americane: scriitorul Carl Sandburg, agronomul Roswell Garst, Drew Pearson – jurnalist „Washington Post”, Michael Jones și Dana Smith – jurnaliști „New York Times”, șefii unor corporații precum „Northrup King”, „Dresser Ind.”, „Hydrocarbon”, „Albumina Corporation”, „Foxbild Company”.

Silviu Brucan a dovedit generozitate și față de vecinii din cartierul său din Washington, dar și față de românii-americani, amici ai Legației RPR sau cei care aveau legături cu România: S. Lonchein – „United Jews Rumania”, episcopul Moldovan, Maria Mila și George Vocilă – de la „Românul-American”, George Dobre – președintele „Uniunii și Ligii”. De obicei, fiecare dintre aceștia primea cam două-trei obiecte.

³² John C. Campbell, *op. cit.*, p. 45.

³³ *Ibidem*, p. 54.

³⁴ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane 1940–1990*, Iași, Institutul European, 2002, p. 186–187.

³⁵ AMAE, fond SUA, dosar SUA 20/1957, *Raport. De felicitările și cadourile trimise cu ocazia Sărbătorilor de iarnă (Anul nou)*, p. 1.

Obiectele de artă populară erau diferite de la caz la caz: marame, ii, covorașe, milieuri, fețe de masă³⁶.

Începutul de an i-a găsit pe diplomații români antrenați în câteva acțiuni oficiale ale autorităților americane. La 5 ianuarie 1957, însărcinatul cu afaceri ad-interim Iosif Dolezal participa la ceremonia punerii pietrei de temelie, de către președintele Eisenhower, a noii clădiri a Departamentului de Stat³⁷. Apoi, încă de la finalul anului 1956, Legația RPR a fost înștiințată de către Departamentul de Stat asupra ceremoniilor de inaugurare a noului mandat de președinte al lui Eisenhower. Mai multe evenimente plasate în preajma zilei de 21 ianuarie marcau noul mandat prezidențial. Brucan a fost de acord să participe la toate aceste manifestări festive, cu excepția unui concert dat de orchestra simfonică la Casa Teatrului. Refuzul a intervenit deoarece președintele SUA a anunțat unde mergeau încasările de la acel spectacol: urmau să fi donate refugiaților maghiari³⁸.

Pe aceeași temă, și soția³⁹ lui Brucan s-a aflat într-o situație delicată. La 12 ianuarie a mers la o întrunire a „Federației Naționale a Femeilor din SUA”, pentru a sărbători „femeile din guvern”. Acolo nu erau însă decât femei din Congres și câteva judecătore, dar o asistență de 600 persoane. În afară de doamna Brucan, mai erau prezente soția ambasadorului sovietic Zarubin și alte trei soții de diplomați. Seara se derula firesc, cu cântece și program artistic, până când pe scenă au fost invitați refugiați unguri (deși neanunțați în program). Reprezentantele statelor comuniste s-au simțit ofensate, deoarece s-au cântat cântece maghiare, s-a recitat „Sculați maghiari” a lui Petöfi, iar vicepreședintele Nixon a vorbit despre suferințele celor care au fugit de tirania sovietică. Raportul întocmit de Iosif Zelezneac către București încerca să scoată din orice culpă pe soția ministrului RPR, susținând că nimeni nu anunțase manifestările pro-maghiare⁴⁰.

Problema a căpătat proporții când ziarul „Washington Post” a reflectat în mod „părtinitor” evenimentul, cu doamna Zarubin în prim plan, privind la refugiații unguri. În plus, la Balul Inaugural, reprezentanții URSS și Ungariei nu au participat, în schimb „Washington Post” a ținut să puncteze că celelalte state comuniste și-au trimis diplomații. Iosif Zelezneac dădea o mare amploare detaliilor apărute în presă, considerând că „acesta a fost semnalul oficial al campaniei provocatoare împotriva țărilor socialiste”⁴¹.

Dolezal și Zelezneac au decis să protesteze față de acest atac al „capitalismului” și au mers la John Simmons, șeful Protocolului de la Departamentul de Stat. Au adus la cunoștința oficialului american că anumite detalii încălcau uzanțele de protocol și curtoazie diplomatică. De aceea, era anunțat faptul că ministrul Brucan urma să participe în cadrul ceremoniilor inaugurale ale lui Eisenhower doar la acele evenimente care nu-i umileau pe diplomații Estului. Întâlnirea a avut însă și un moment mai cald, deoarece Dolezal și Zelezneac, aflând că Simmons urma să părăsească în scurt timp

³⁶ *Ibidem*, Tabel nominal.

³⁷ *Ibidem*, Raport. De unele probleme de relații ce au intervenit în perioada 18 decembrie 1956 – 23 ianuarie 1957, 26 ianuarie 1957, p. 3.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Soția lui Silviu Brucan era Alexandra Sidorovici (1906–2000), acuzator public la „Tribunalul poporului”, în procesul intentat „jurnaliștilor fasciști”. A fost deputată de București în Marea Adunare Generală (1946–1952), secretar general al Ministerului Minelor și Petrolului (1948–1958) etc. Vezi Alexandra Sidorovici, Silviu Brucan, *America văzută de aproape*, București, Editura Tineretului, 1962.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 3–4.

⁴¹ *Ibidem*, p. 4.

Departamentul de Stat, i-au mulțumit pentru colaborarea avută și pentru amabilitatea cu care americanul a știut să-i trateze chiar și pe reprezentanții unor state „inamice”⁴².

În cadrul evenimentelor preconizate la final de ianuarie, soția ministrului Brucan a participat la o recepție oferită de „Comitetul inaugural” pentru soțiile guvernatorilor SUA și ale membrilor Administrației prezidențiale. Apoi, la 20 ianuarie, Brucan și consoarta sa au fost invitați la recepția oferită Guvernatorilor fiecărui stat american. Dar în loc de 5.000 de persoane, veniseră 7.000, astfel încât ultimii veniți s-au văzut obligați să stea mai mult de o ora la coadă, pentru a mai prinde loc înăuntru. Înfuriați, Brucan, ambasadorul Zarubin și alți diplomați nu au mai participat la acea recepție⁴³.

La 21 și 24 ianuarie, Silviu Brucan a fost prezent la Ceremoniile de Inaugurare a Președintelui (la „Capitol Hill”), precum și la diferite recepții (la „Blair House”, la „Casa Albă”) și la o paradă fastuoasă. A existat și o recepție specială pentru corpul diplomatic acreditat la Washington. Cu toată strălucirea serbărilor de inaugurare, reprezentanții țărilor comuniste au simțit din plin noul Război Rece care se revigorase după intervenția militară sovietică în Ungaria. Americanii, și mai ales Eisenhower, și-au adus aminte de vechea doctrină a *roll-up*-ului și au promovat din plin cauza refugiaților maghiari și a anticomunismului. Din acest motiv, diplomații estici au început din nou să se simtă ca în urmă cu patru-cinci ani: izolați și priviți cu circumspecție în societatea americană.

Tot la început de an, s-a derulat o mică dispută româno-americană pe o temă delicată. La 16 ianuarie, Iosif Dolezal a purtat o discuție importantă la Departamentul de Stat cu Robert McKisson – șeful Secției Balcanice, R. Hill de la Biroul Român și F. Merrill – șeful direcției legături Est-Vest (East-West Contacts Staff). McKisson a dorit concretizarea unor discuții avute de Legația SUA de la București cu MAE român, despre un schimb de delegații care să asiste la alegerile din SUA și RPR. Americanii doreau să fie prezenți neapărat la scrutinul care urma să aibă loc în România. Dolezal a pretins că nu cunoaște detaliile problemei și a lăsat răspunderea unei decizii doar Bucureștiului⁴⁴. Centrala MAE, însă, ținea la curent în mod regulat legația cu privire la acest subiect. Legația SUA oferea românilor un *aide-memoire* la 17 ianuarie, iar MAE răspundea cu unul la 19 ianuarie. De asemenea, ministrul Thayer avusese discuții cu un ministru locțiitor din MAE – A. Mălnășan. Totuși, în urma răcirii relațiilor dintre SUA și Est, în 1956, românii nu mai erau dispuși să primească multe delegații americane în RPR. Răspunsul românesc a fost comentat în fața presei americane de Lincoln White – purtătorul de cuvânt al Departamentului de Stat⁴⁵.

Legația RPR din Washington informa centrala asupra unei diversități de subiecte în anul 1957. Astfel, la începutul lunii ianuarie, constatăm că diplomații români din SUA corespondau cu ministrul Gospodăriilor Agricole de Stat, Bucur Șchiopu, pe probleme agricole. Trimiseseră către București un plan de documentare agricolă și, la rândul lui, Bucur Șchiopu solicitase o lucrare despre agricultura SUA, scrisă de un anume Wallace⁴⁶. Apoi, la două zile după adoptarea în Congres a „doctrinei Eisenhower”, de implicare sporită în Orientul Mijlociu, legația transmitea explicații suplimentare în țară asupra acestei strategii de politică externă. Conform opiniei românilor, în spatele deciziei americane de a lua locul Angliei în Orientul Mijlociu a stat mai mult secretarul

⁴² *Ibidem*, p. 5.

⁴³ *Ibidem*, p. 6.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 5–6.

⁴⁵ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 16 februarie 1957.

⁴⁶ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 12 ianuarie 1957.

de stat Dulles și marile cercuri „monopoliste” americane, plus companiile petroliere precum Standard Oil sau Aramco. Evident, pentru reprezentanții Estului, doctrina Eisenhower tensiona atmosfera și reprezenta o primejdie atât pentru regiune, cât și pentru pacea mondială⁴⁷.

La București, Legația SUA încerca să aibă activități cât mai diverse, în limita restricțiilor impuse de o societate totalitară. Practic, diplomații americani aveau, în cea mai mare parte, relații doar cu reprezentanții statului român și numai firave contacte cu societatea românească. În luna februarie a anului 1957, americanii au solicitat mai multe audiențe la oficialii din MAE. Astfel, la 9 februarie, consilierul de legație H. B. Wells a predat un *aide-mémoire* prin care cerea eliminarea perturbărilor unui post de radio american de către un post românesc, aflat pe o lungime de undă apropiată. De asemenea, americanii mai doreau extrase de carte funciară privind mai multe proprietăți urbane și rurale care ar fi aparținut unor cetățeni americani⁴⁸.

Consilierul H. B. Wells și secretarul II Gene F. Caprio solicitau, în martie 1957, intervenția MAE pe lângă ODCD pentru obținerea a două apartamente necesare personalului mărit al Legației SUA sau își ofereau serviciile Institutului Român pentru Relații Culturale cu Străinătatea în problema achiziționării unor tablouri cu imagini din viața poetului Longfellow⁴⁹.

Legația SUA organiza și cocktailuri, recepții, dineuri sau cine festive atunci când avea oaspeți sosiți din America sau când doreau să strângă relațiile cu personalitățile politice și culturale românești. La 27 ianuarie, ministrul american la București, Robert Thayer, oferea un cocktail cu ocazia concertului susținut în România de violoncelistul G. Neikrug și la 26 martie același Thayer invita mai mulți oameni de cultură români (Paul Constantinescu, George Georgescu, Constantin Silvestri, Alfred Alessandrescu etc.) la un dineu care era urmat de prezentarea unui film american⁵⁰.

O intervenție mai puțin obișnuită s-a produs atunci când atașatul militar al SUA, colonelul Kenneth G. Taylor, a solicitat planurile poligonului de tir de la Tunari⁵¹.

De multe ori, ministerul ținea la curent Legația RPR de la Washington și o coordona în activități mai delicate. Astfel, directorul Ion Georgescu din MAE trimitea legației lista pieselor de teatru românești „recomandate spre a fi jucate în țările capitaliste”, dar și o listă cu congresele și conferințele internaționale ce urmau să se desfășoare în 1957, în SUA și Canada. Românii erau interesați de participarea la cât mai multe asemenea activități științifice internaționale, pentru sporirea „contactelor”.

Legația mai ținea legătura cu jurnalistul Drew Pearson, de la „Washington Post”, care era interesat de activitatea trimisului agricol român în SUA – Petre Dumitru și lua legătura cu episcopul „colaboraționist” Moldovan, căruia îi oferea un film din partea Patriarhiei, cu vizita sa în RPR⁵².

Tot la început de an, ministrul Gospodăriilor Agricole de Stat aproba planul agricol propus de legație și preciza că era interesat, în mod deosebit, de probleme privind semințele de grâu de calitate, porumb hibrid și chiar chestiuni agrotehnice. Ministrul Bucur Șchiopu mai dorea din SUA o lucrare privind agrotehnica grâului,

⁴⁷ *Ibidem*, Sinteza din SUA despre „doctrina Eisenhower”, 10 martie 1957.

⁴⁸ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 16 februarie 1957.

⁴⁹ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 26 martie 1957.

⁵⁰ *Ibidem*, telegrame ale directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 16 februarie și 26 martie 1957.

⁵¹ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 26 martie 1957.

⁵² *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 12 ianuarie 1957.

precum și cartea lui Wallace și Bressman despre cultura porumbului hibrid. Pe acest fond, a posibilei intensificări a colaborării economice între RPR și SUA, românii erau mulțumiți că un industriaș american – Cyrus Eaton – se pronunța public în ziarele din SUA, pentru stoparea cursei înarmărilor și declanșarea unei cooperări între Est și Vest⁵³.

Activitatea principală prin care diplomații Bucureștiului încercau să se racordeze la diplomația internațională și la societatea americană era constituită din organizarea sau participarea la recepții, dineuri, cocktailuri festive. În vara anului 1957, Silviu Brucan, Iosif Dolezal, Virgil Huțanu și C. Munteanu au mers (în funcție de cine reprezenta pe moment România) la recepții oferite de ambasadele și legațiile Thailandei, Liberiei, Indoneziei, Argentinei, Marocului, Iugoslaviei, Elveției, Austriei și Egiptului⁵⁴. Existau și alte tipuri de evenimente la care participau diplomații RPR. Dolezal mergea la deschiderea „Centrului Islamic” din Washington (18 iunie), la o recepție oferită de secretarul Forțelor Aeriene ale SUA⁵⁵, la o paradă la Norfolk sau la o recepție oferită de șeful protocolului de la Departamentul de Stat⁵⁶. Ministrul Brucan se întâlnea cu oamenii de afaceri (Roswell Garst, Berger de la „Albumina”, Reiner de la „Cosmos Travel Bureau”) sau făcea frecvente vizite la oficialii din Departamentul de Stat⁵⁷.

În numeroase cazuri, diplomații români se aflau în postură de gazde. Brucan și Dolezal ofereau o masă la legăție în aprilie pentru mai mulți medici de la Academia de Științe⁵⁸. În august, Dolezal invita la cină reprezentanți ai ambasadelor Indiei, URSS, Elveției și Austriei la Washington⁵⁹, iar în septembrie, oaspeții legației erau Thomas Hoxtor de la Biroul Român din Departamentul de Stat și R. Hill, fost funcționar la același birou⁶⁰. Cu alte ocazii, îi întâlnim pe trimișii Bucureștiului discutând probleme importante cu directorul F. Merrill de la *East-West Contacts Staff*⁶¹, cu adjunctul E. Freers⁶² sau cu McKisson – șeful Secției Balcanice din Departamentul de Stat⁶³. După o cină cu oficiali de la *East-West Contacts Staff* (Toon, O’Neil), în noiembrie, românii și-au oprit invitații și la vizionarea filmelor „Theodor Aman” și „Lacul Roșu”⁶⁴.

Cu altă ocazie, românii erau convocați la Departamentul de Stat pentru discuții detaliate privind problemele bilaterale. De exemplu, în întâlnirea din 4 octombrie, Iosif Dolezal a discutat cu Robert McKisson, Julius Katz, Thomas Hoxtor și Paul O’Neil asupra celor două mari interese de moment: rezolvarea pretențiilor financiare între RPR și SUA și reglarea schimburilor culturale⁶⁵. După discuțiile financiare din a doua parte a lui 1956, părțile au căzut de acord în legătură cu o nouă întrunire la nivel de experți.

⁵³ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 18 februarie 1957.

⁵⁴ *Ibidem*, Raport de relații a membrilor Legației RPR, 20 iunie – 6 august 1957 și Raport de relații a membrilor Legației RPR, 5–20 iulie 1957.

⁵⁵ *Ibidem*, Raport de relații a membrilor Legației RPR, 20 iunie – 6 august 1957.

⁵⁶ *Ibidem*, Raport de relații a membrilor Legației RPR, 5–20 iunie 1957.

⁵⁷ *Ibidem*, Raport de relații a membrilor Legației RPR, 6 august – 25 septembrie 1957.

⁵⁸ *Ibidem*, Raport de relații a membrilor Legației RPR, 4–24 aprilie 1957.

⁵⁹ *Ibidem*, Raport de relații a membrilor Legației RPR, 20 iunie – 6 august 1957.

⁶⁰ *Ibidem*, Raport de relații a membrilor Legației RPR, 6 august – 25 septembrie 1957.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, telegramă din 5 august 1957, ministrul Silviu Brucan către MAE, Notă de relații a lui Iosif Zelezneac.

⁶³ *Ibidem*, Notă de audiență asupra vizitei la Departamentul de Stat în ziua de 4 octombrie 1957, Iosif Dolezal.

⁶⁴ *Ibidem*, Raport cu privire la relațiile Oficiului nostru cu Departamentul de Stat în perioada noiembrie – 15 decembrie, 12 decembrie 1957, Iosif Dolezal.

⁶⁵ *Ibidem*, Notă de audiență asupra vizitei la Departamentul de Stat în ziua de 4 octombrie 1957, Iosif Dolezal.

Dolezal propunea ca aceasta să aibă loc la București. Katz și McKisson au adus în discuție o soluție pe care au folosit-o și în cazul Iugoslaviei: reglarea pretențiilor reciproce prin calcularea unor sume globale care să acopere ceea ce dorea fiecare parte. În ceea ce privește schimburile culturale, ideea organizării de expoziții, americanii erau într-un stadiu mai înaintat cu cea de arhitectură, ce trebuia adusă în București. Românii întâmpinau probleme la descoperirea unei săli adecvate, la New York, pentru expoziția de artă populară și O'Neil s-a angajat să vorbească în acest sens cu Muzeul de artă modernă din New York. Americanii chiar i-au surprins pe români, propunând ca cele două expoziții să ajungă și în alte orașe⁶⁶.

Fricțiuni și colaborări.

Noul cadru al relațiilor dintre București și Washington

Dar nu toate lucrurile mergeau bine în relațiile româno-americane. Se pare că expoziția românească de artă nu primea un sprijin consistent pe pământ american deoarece, pe 26 noiembrie, ministrul Robert Thayer a fost invitat la MAE. Din nou, s-a solicitat un ajutor concret, conform principiului amabilității reciproce în organizarea de evenimente culturale⁶⁷.

Curios este că americanii doreau să rezolve anumite probleme ale românilor dar lăseau altele în suspensie, în mod deliberat. Astfel, pe parcursul anului 1957, îi acordaseră viza de intrare în SUA delegației medicale, dar arătaseră reticență față de cea agricolă. Tot americanii facilitaseră deplasările pe teritoriul SUA când se îmbolnăviseră copii ai diplomaților români, dar mimau sprijinul în cazul expoziției românești de artă populară⁶⁸. În urma observării acestui comportament, chiar Iosif Dolezal prezenta concluziile sale către MAE, la finalul lui 1957:

[...] se observă o creștere a unei atitudini amabile din partea funcționarilor Departamentului de Stat atât în relațiile cu Oficiul nostru cât și la rezolvarea unor probleme de mică importanță. Nu se observă însă o acțiune egală atunci când se pune problema rezolvării unor probleme mai importante⁶⁹.

Pe lângă exemplele de mai sus, existau în continuare suspiciuni că, deși americanii se arătaseră mai flexibili decât în anii precedenți, se păstrau restricții de deplasare pentru diplomații români pe teritoriul a câtorva state din interiorul SUA. Tocmai de aceea, MAE sfătuia Legația RPR să solicite deplasări fictive, pentru a verifica situația⁷⁰. O altă chestiune care îngreuna misiunile diplomaților Bucureștiului era decizia Departamentului de Stat de a permite intrarea/ieșirea din țară doar prin punctul vamal New York. Mai întâi, s-au plâns de acest lucru chiar funcționarii legației, dar la final de noiembrie și ministrul de Externe Ion Gheorghe Maurer a solicitat ministrului american la București o îmbunătățire a regimului⁷¹.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 3 decembrie 1957.

⁶⁸ *Ibidem*, *Raport cu privire la relațiile Oficiului nostru cu Departamentul de Stat în perioada noiembrie – 15 decembrie*, 12 decembrie 1957, Iosif Dolezal.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 5.

⁷⁰ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 27 martie 1957.

⁷¹ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 3 decembrie 1957.

De asemenea, să amintim că Legația RPR avea un program de deplasări mult mai viu decât înainte de primirea României în ONU. Astfel, pentru luna aprilie 1957, lista deplasărilor arăta în acest fel: Virgil Huțanu – tren, New York, Silviu Brucan – mașină, New York, colonelul Gheorghe Dinculescu și maior Ion Dubișteanu – Virginia Beach, Virgil Huțanu și Iosif Dolezal – mașină, New York, L. Micșunescu – New York (pe probleme economice), Teodor Huc – New York (probleme agricole), C. Munteanu – tren, New York, Virgil Huțanu și Teodor Huc – Detroit, Chicago, Youngstown (comunitatea românească)⁷².

Dar rapoartele întocmite de diplomații români, în urma întâlnirilor și deplasărilor avute, nu aveau întotdeauna un aspect profesionist. Multe nu conțineau date importante, necesare Bucureștiului. Tocmai de aceea, Nicolae Gonda, din centrala MAE, atenționa sever legația, în noiembrie:

[...] aceste rapoarte nu cuprind, cum ar fi de dorit, informații și sesizări despre problemele discutate, unele aspecte semnificative constatate cu ocazia participării dumneavoastră la diverse manifestații cu caracter diplomatic sau de altă natură. Vă rugăm ca în rapoartele viitoare să acordați atenție tuturor aspectelor care considerați că prezintă interes pentru noi⁷³.

Exista și o parte frumoasă a deschiderii relațiilor româno-americane după intrarea României în ONU, odată cu primul „dezgheț” politic: creșterea numărului de specialiști (uneori și turiști) care puteau trece frontierele. Din partea românilor, Ernst Renée și Răcuțeanu Gheorghe urmau să participe la Congresul de irigații și drenaj din San Francisco⁷⁴, o delegație comercială română (11 persoane) se pregătea să plece în toamna anului 1957 în SUA, Popescu Tudor era invitat la întâlnirile organizate de Asociația de Științe Juridice din Chicago (9–16 septembrie), iar medicii H. Făgărășanu, Hortolomei și I. Turai trebuiau să participe la Congresul Colegiului American de Chirurgie (Atlantic City – 14–18 octombrie)⁷⁵. Pentru alte cazuri, chiar Legația SUA intervenea la MAE: era situația prof. Alexandru Forda și a doctorului Corneliu Giurgea, invitați în SUA de Universitățile din Berkeley, respectiv Michigan⁷⁶.

Existau și cazuri mai speciale, unde americanii puneau diferite piedici. Astfel, când autoritățile române i-au aprobat profesorului Ionescu-Tulcea să plece în SUA, să țină cursuri de matematică la Universitatea Yale, chiar MAE a cerut urgentarea procedurilor pentru viză. Dar după câteva zile de suspans, Legația SUA a comunicat că poate acorda viză doar în cazul în care erau luate și amprentele personale. Răspunsul i-a iritat pe români, care au solicitat viză fără aplicarea amprentelor⁷⁷.

În ceea ce privește situația generală a diplomaților români, aceștia nu au mai fost șicanați atât de evident de autoritățile americane, precum în anii precedenți. Totuși, au apărut unele probleme. În luna iunie, aflăm că Departamentul de Stat a transmis o „notă verbală” către Legația RPR din SUA privind încălcarea „unor reguli diplomatice de către tovarășii Cucu și Dubeșteanu”⁷⁸, atașați militari. În luna iulie, SUA au acordat în

⁷² *Ibidem*, Notă privind deplasările efectuate în cursul lunii aprilie 1957, Silviu Brucan.

⁷³ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 27 noiembrie 1957.

⁷⁴ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 16 aprilie 1957.

⁷⁵ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 10 septembrie 1957.

⁷⁶ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 3 decembrie 1957.

⁷⁷ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către ministrul Silviu Brucan, 18 septembrie 1957.

⁷⁸ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 18 iunie 1957.

sfârșit viza de intrare lui Iosif Hîncu – numit consilier economic la Legația RPR (pe care guvernul român l-ar fi dorit mai devreme la post). Tot atunci, s-a deplasat spre Washington și Costache Zavu – funcționar la legație⁷⁹. În vară, au mai plecat la posturi Manoliu Tinu – atașat militar al RPR la Washington și Năstase Tinu – atașat la misiunea României la ONU⁸⁰. Primea viza de America și Gheorghe Crăciunoiu – atașat la Legația RPR din Washington⁸¹.

Mult mai mare era numărul americanilor sosiți în România. Dacă nu luăm în calcul turismul ideologic practicat de parohiile românești din SUA, subordonate episcopului Andrei Moldovan, descoperim mai multe categorii de cetățeni americani care își făceau curaj să vină într-un stat comunist: românii-americani care primeau aprobarea de a-și vizita rudele, jurnaliști agreați de regimul de la București, politicieni americani, turiști, specialiști în diferite domenii sosiți la invitația românilor sau diplomați americani din Europa de Est care își vizitau colegii.

În octombrie, ministrul SUA la București negocia cu oficialii din MAE vizita senatorului A. Ellander și, ca în orice regim totalitar, românii doreau să-i facă oaspetelui programul în România⁸². La București au venit, în 1957, importanți funcționari din Departamentul de Stat: F. Merrill, directorul *East-West Contacts Staff*, și Edward E. Freers, directorul Secției Europa de Est în Departamentul de Stat⁸³. Întâlnim câțiva jurnaliști – Dan Vainer (fotoreporter) și Elie Abel (corespondentul ziarului „New York Times” la Belgrad)⁸⁴, apoi H. Salisbury și D. Pearson⁸⁵. Sunt mai multe cazuri de româno-americani (Titus Podea, Leonard Lazăr, Anaos Theo etc.) care vin pentru a-și vizita familiile sau părinții bolnavi. De obicei, nu sunt prea mulți într-un trimestru. Alte ori, într-un singur document, întâlnim mai multe persoane care primesc dreptul de a ieși din România: Munteanu Persida, Savici Elena, Bagi Maria, Bromberger Eva, Lenhardt Petru și Tronsz Olga⁸⁶. Apar în documente și turiști americani, cel mai adesea sosiți în grupuri și preluați de Oficiul Național de Turism, dar uneori și turiști veniți în grupuri mici. Sau cazuri speciale cum era rabinul Freilich, care intenționa să viziteze rabinatul din București⁸⁷.

În ceea ce privește mișcarea personalului diplomatic american, era de proporții mai consistente decât cea a diplomaților români din SUA. Astfel, veneau în România rudele diplomaților americani (părinți, frați, surori), o serie de inspectori pe linie militară sau diplomați, cu misiunea de a face o evaluare a funcționarilor americani de la București. Uneori intrau în România chiar colegi ai diplomaților, aflați la posturi mai apropiate, în Europa Centrală și de Est (H. S. Ford și K. C. Brown – de la Viena⁸⁸, David Everett Mark și Rollie H. White – Moscova, Brice Keith Meeker – Budapesta⁸⁹,

⁷⁹ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 29 iulie 1957.

⁸⁰ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 20 august 1957.

⁸¹ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 10 septembrie 1957.

⁸² *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 4 noiembrie 1957.

⁸³ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 8 mai 1957.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 10 septembrie 1957.

⁸⁶ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 29 iulie 1957.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 18 iunie 1957.

⁸⁹ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către ministrul Silviu Brucan, 18 septembrie 1957.

R. T. Lucas – Viena, William Hannacher și colonelul Dan E. Craiy – atașat militar la Belgrad)⁹⁰.

Tot în 1957, s-au produs o serie de modificări importante la Legația SUA. Atașatul militar al Statelor Unite – locotenent-colonelul Taylor a fost înlocuit cu colonelul William F. Northan⁹¹, iar în octombrie, sosea la București un alt atașat al Forțelor Aeriene – locotenent-colonelul O'Wighton D. Simson⁹². La finalul anului a venit rândul chiar ministrului Robert T. Thayer să fie înlocuit. Într-o audiență la ministrul de Externe Ion Gheorghe Maurer, la 25 noiembrie, Robert Thayer a cerut, printr-o notă, un *agreement* pentru un nou ministru al SUA la București, în persoana lui Clifton R. Wharton⁹³.

La 3 decembrie, cei doi oficiali s-au întâlnit din nou și Thayer a primit acceptul pentru Clifton R. Wharton, în calitate de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al SUA la București. Noul ministru urma să sosească în ianuarie 1958⁹⁴. Această vizită a lui Thayer la Maurer a fost și una de protocol, înainte de plecarea din țară. Din nou însă, fiecare interlocutor a vorbit, într-un fel de dialog al surzilor, doar despre problemele care îl interesau. Maurer considera că principalele mize ale dialogului dintre SUA și RPR ar fi trebuit să fie dezvoltarea relațiilor comerciale și creșterea exportului românesc în America. Pentru aceasta, România era gata chiar să numească un cetățean american în calitate de reprezentant economic al RPR în SUA⁹⁵. Thayer însă era preocupat de altceva și puneau degetul pe rana practicilor totalitare românești. El cerea vize de ieșire din România pentru rudele cetățenilor americani, dar și o sală de lectură și o revistă americană la București. Oricum, Thayer a apreciat curtoazia diplomatică care i s-a arătat întotdeauna în țară, deși avea totuși un regret: nu a putut să aibă contacte mai strânse cu diverse personalități din România⁹⁶.

Ministrul de Externe român a replicat cu argumentele lui. În privința revistei, a zis din start: „[...] aceasta nu constituie un mijloc bun pentru dezvoltarea pozitivă a relațiilor, ea ar constitui mai mult o sursă de probleme și discuții”⁹⁷. În privința sălii de lectură americane, Maurer a mai lăsat loc de discuții, considerând binevenit fondul de cărți ce putea fi donat de Fundația Ford. A considerat însă că ministrul american nu aprecia suficient eforturile făcute de MAE pentru deblocarea unor vize de ieșire din țară a cetățenilor români. Maurer avea la el o listă cu 18 persoane, dintre care unele cu copii, care urmau să plece în SUA, ca semn al bunăvoinței guvernului român⁹⁸. La final, în linia noilor intenții ale regimului comunist din România, ministrul de Externe al Bucureștiului a repetat clișeul cu dorința de îmbunătățire a relațiilor dintre RPR și SUA, evident în termenii stabiliți de nomenclatura PCR.

Diplomații americani de la București nu aveau o activitate atât de liberă pe cât și-ar fi dorit. Unele deplasări, întâlniri sau contactarea unor instituții românești trebuiau

⁹⁰ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 3 decembrie 1957.

⁹¹ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 18 iunie 1957.

⁹² *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 10 septembrie 1957.

⁹³ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, nr. 5017, 3 decembrie 1957.

⁹⁴ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, nr. 5017 continuare, 3 decembrie 1957.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Tabelul vizelor de plecare în SUA, aprobate de autoritățile RPR.

anunțate la MAE cu ceva timp înainte și nu se pune problema stabilirii unei legături libere cu personalități ale societății românești. Dialogurile Legației SUA cu oficialitățile din MAE cuprindeau diferite subiecte: obțineri de viză, probleme economice, schimburi culturale sau științifice între RPR și SUA, intervenții pentru cetățenii americani sau rudele acestora din România. În aprilie, legația SUA solicita alte trei cereri de apartamente, după ce ODCD le furnizase două în 1957⁹⁹. În mai, R. P. Bailor se interesa la ODCD despre furnizarea și transportul curentului electric în RPR, cu argumentul că datele i-ar folosi în relațiile comerciale româno-americane (ODCD și-a declinat competențele)¹⁰⁰. În iunie, secretarul II S. Segall era interesat de sistemul de pensii și asigurări sociale care exista într-un stat comunist¹⁰¹.

Uneori, mai apăreau situații delicate deși, măcar aparent, era provocărilor reciproce, așa cum fusese ea la începutul anilor '50, apăsese. Legația SUA a protestat printr-o scrisoare adresată ODCD, dar fără vreo intervenție la MAE, pentru o „intrare neautorizată” care s-ar fi produs în ziua de 14 aprilie, în apartamentul lui David Andrews, secretar arhivist¹⁰². De rezolvarea cazului se ocupa Miliția capitalei și, măcar aparent, nu exista acolo o implicare a politicului.

Funcționarii reprezentanței Americii făceau eforturi pentru a dezvolta mici gesturi culturale care să-i apropie de români. Astfel, consilierul de legație H. B. Wells și secretarul II G. F. Caprio au oferit publicului românesc, spre viitoare prezentare, patru filme documentare americane și patru benzi de magnetofon cu muzică de jazz, aceasta din urmă pentru a fi transmisă de Radiodifuziunea Română¹⁰³. Americanii au adus la București și 40 de fotografii și două discuri în ideea organizării unei expoziții dedicate poetului american Robert Frost¹⁰⁴.

Pe tot parcursul verii, mai mulți diplomați americani au căutat să clarifice detaliile legate de expoziția privind arhitectura americană. Fiind itinerantă, se deplasa și prin alte țări europene, iar românii, deși fuseseră de acord cu ea, evitau să stabilească o perioadă concretă pentru vernisajul din București. Americanii au insistat pentru 1 decembrie, dar apoi păreau să fie mulțumiți și cu ianuarie 1958. Chiar și ministrul Robert Thayer, în mai multe discuții cu ministrul adjunct de Externe, Al. Lăzăreanu, a căutat să regleze această chestiune. Alte subiecte discutate de cei doi oficiali atingeau chestiuni economice și culturale, stingerea pretențiilor financiare reciproce și chiar cumpărarea, de către Direcția Difuzării Filmelor, a unor proiecții a studiourilor Walt Disney¹⁰⁵.

Și în alte probleme culturale interveneau unele disfuncții. Astfel, MAE anunța în octombrie Legația SUA că nici o instituție românească nu solicitase o expoziție sau materiale despre poetul Robert Frost. Apoi, era rândul Washingtonului să dea aviz negativ pentru rularea la televiziunea română a filmului american „Păsări de apă” (Walt Disney) – din cauza problemelor cu drepturile de autor. Un alt film însă,

⁹⁹ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 16 aprilie 1957.

¹⁰⁰ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 29 mai 1957.

¹⁰¹ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 18 iunie 1957.

¹⁰² *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 8 mai 1957.

¹⁰³ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 8 iulie 1957.

¹⁰⁴ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 20 august 1957.

¹⁰⁵ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 29 iulie 1957, și telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 8 octombrie 1957.

„Raising sheep in North Carolina”, probabil un documentar, a fost predat Ministerului Culturii¹⁰⁶.

Îmbucurător lucru, în România anului 1957, începuseră să acționeze și agenți culturali privați americani, în afara diplomației culturale oficiale. F. Reiner, de la „Cosmos Travel Bureau”, venise în RPR și discutasese cu instituțiile de specialitate despre organizarea unor vizite turistice dincolo de Cortina de Fier. Apoi, G. F. Caprio propunea un turneu al quartetului de jazz Dave Brubeck, în România. În plus, SUA veneau și cu oferta deplasării în România a unor „formații artistice americane”¹⁰⁷.

Aceste bune relații au avut corespondent și la nivel oficial, cu ocazia zilelor naționale ale celor două state. Dr. Petru Groza trimitea președintelui Eisenhower o telegramă de felicitare cu prilejul serbărilor de 4 iulie¹⁰⁸, iar însărcinatul cu afaceri ad-interim al SUA la București, H. B. Wells, expedia, de asemenea, o scrisoare de felicitare lui Petru Groza la 23 august¹⁰⁹.

Și evenimentele organizate de Legația SUA erau interesante și indicau dorința de a destinde relațiile cu românii. În februarie, americanii prezentau la Clubul Diplomatic filmul „Povestea lui Benny Goodman”¹¹⁰, iar în mai, ministrul Thayer dădea o masă cu ocazia sosirii în România a lui F. Merill – director la *East-West Contacts Staff*. Evenimentul era unul de o simbolistică aparte, deoarece au fost invitați oameni „cu greutate”: din MAE – Al. Lăzăreanu, Caius Frățescu și Gavril Gabor, din IRRCS – Al. Buican, O. Livezeanu și A. Baranga, iar din OSTA – Chirica și Grosu. Cu acea ocazie, românii au putut deschide un dialog pe o temă dragă lor – schimburile culturale. La final de aprilie, Legația SUA a oferit un cocktail pentru medicii americani participanți la Congresul Medical din România¹¹¹.

Tot cu ocazia sosirii unui alt personaj important din Departamentul de Stat, Edward Freers – șeful direcției Europa de Est, la masa oferită de ministrul Thayer au fost chemate personaje importante din MAE. În final, au onorat invitația doar Alexandru Lăzăreanu, Eduard Mezincescu și Gavril Gabor¹¹². De obicei, la astfel de evenimente mondene se discutau și chestiuni serioase, dar ele țineau mai mult de un protocol diplomatic în care se schimbau amabilități. Adevăratele negocieri și analize de proiecte comune se făceau în alte zile, la sediul MAE, între aceleași persoane. La evenimentul anunțat mai sus, americanii au deschis subiectul lichidării pretențiilor financiare și au făcut o recapitulare a negocierilor din 1956. S-a menționat și problema bibliotecii americane de la București, dar și a vizelor de ieșire din RPR pentru cetățenii români. Atinși într-un punct sensibil, oficialii MAE au replicat prin Al. Lăzăreanu care, chiar și la o masă festivă importantă, a vorbit de „necesitatea ca SUA să înceteze orice politică de amestec în treburile interne ale RPR”¹¹³.

La marea recepție de 4 iulie – ziua națională a SUA – s-a iscat o controversă între americani și români în ceea ce privea oferirea invitațiilor pentru participare. Abia la

¹⁰⁶ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 4 noiembrie 1957.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către Iosif Dolezal – însărcinatul cu afaceri ad-interim al RPR la Washington, 8 iulie 1957.

¹⁰⁹ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 29 iulie 1957.

¹¹⁰ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 16 februarie 1957.

¹¹¹ *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 8 mai 1957.

¹¹² *Ibidem*, telegrama directorului Ion Georgescu către ministrul Silviu Brucan, 29 mai 1957, p. 2.

¹¹³ *Ibidem*.

27 iulie, Direcția Protocolului din MAE cerea Legației SUA ca, pe viitor, MAE să difuzeze doar invitațiile pentru oficialități, lăsând misiunilor diplomatice libertatea de a contacta direct persoanele particulare¹¹⁴. La 4 iulie, atleții americani participanți la concursurile internaționale de atletism ale RPR, împreună cu atleți români și membri ai Comitetului Olimpic Român au fost invitați la un cocktail oferit de Legația americană¹¹⁵.

Existau și invitații neconcretizate, chiar la nivel înalt. La 7 septembrie, Robert Thayer îl invita pe ministrul de Externe I. G. Maurer, împreună cu soția, la vizionarea filmului „Viața lui van Gogh”. După proiecție, ar fi urmat o masă festivă. Maurer s-a scuzat însă, spunând că era foarte ocupat în acel moment, mai ales că în scurt timp trebuia să plece la ONU¹¹⁶.

Recepțiile, mesele și cocktailurile oferite de americani la București, deși se desfășurau în atmosfera Războiului Rece, se încadrau în protocolul diplomatic care avea menirea de a menține contacte firești între diplomați, în momente în care politicienii aruncau poate discursuri mai dure peste Cortina de Fier. De asemenea, cunoașterea reciprocă și dialogul erau acceptate de ambele părți, fiecare fiind interesată de cum mai gândește „celălalt” și de planurile subtile care se întrevădeau în spatele propunerilor de colaborare pașnică.

Tot în anul 1957, americanii au propus permanent, chiar sâcâitor, aprobarea, pe bază de reciprocitate, a difuzării unei reviste de către Legația SUA la București, precum și deschiderea unei biblioteci americane „cuprinzând materiale culturale, tehnice-științifice, cu caracter necontrovertat”¹¹⁷. După o analiză atentă, specialiștii din MAE au apreciat că măsura ar aduce beneficii ambelor părți și că, dispunând de un mijloc de propagandă în SUA, guvernul român ar crea „un efect pozitiv atât în unele cercuri americane cât, mai cu seamă, în rândurilor celor originari din România, contribuind la demascarea calomniilor și la corectarea concepțiilor false răspândite în SUA despre RPR”.

La o privire mai atentă însă, românii considerau că avantajele americanilor erau mai consistente, aceștia putând chiar destabiliza o parte a societății românești prin ideile lor. La finalul anului 1957, sfatul celor din MAE către factorii decidenți era adoptarea unei tactici a tergiversării, de dragul realizării obiectivelor economice și culturale românești în relațiile cu SUA. Deși românii erau mai înclinați să spună nu, primul impuls era sacrificat de dragul potențialelor câștiguri. Dar, de fapt, opinia lor era clară: „difuzarea unei reviste americane ilustrate, în limba română, ar constitui, fără îndoială, un mijloc important de propagandă pentru modul de viață american, cu influență negativă asupra unor pături ale populației din RPR”¹¹⁸.

În ceea ce privește contactele economice, românii au fost mulțumiți de faptul că, după 1955, și-au crescut simțitor legăturile cu firme și cu oameni de afaceri americani. Atât Legația RPR din SUA, cât și MAE sau ministerele economice i-au cultivat asiduu. În 1957 nu s-au derulat mari afaceri, dar se spera că noile relații vor da roade certe în anii viitori. Important a fost că în America a ajuns o delegație economică condusă de Mihail Florescu și Gaston Marin. Românii au cunoscut specialiști americani, au văzut noi tehnologii, au reușit să se documenteze și informeze. În acel an au fost achiziționate doar mașini și instalații de mici dimensiuni și nu s-a reușit cumpărarea unei fabrici de

¹¹⁴ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 29 iulie 1957.

¹¹⁵ *Ibidem*, telegrama directorului Nicolae Gonda către ministrul Silviu Brucan, 18 septembrie 1957.

¹¹⁶ *Ibidem*, telegrama directorului Traian Micu către ministrul Silviu Brucan, 10 septembrie 1957.

¹¹⁷ AMAE, fond SUA, dosar SUA 200/1956-1957 – Sala de lectură și difuzarea buletinului american la București, Notă din 23 noiembrie 1957, p. 1.

¹¹⁸ *Ibidem*.

anvelope, așa cum s-a dorit. S-a considerat că Târgul Comercial de la New York (mai 1958) urma să fie un prilej mai bun pentru ca mărfurile românești să pătrundă în SUA¹¹⁹.

De asemenea, după 1955 au vizitat SUA două delegații agricole, au fost stabilite legături cu fermieri, întreprinderi de mașini agricole, colegii agricole și s-a reușit „achiziționarea unor semințe de hibrizi, mașini agricole, instalații de uscare și decalibrare a semințelor, aducerea unor specialiști americani în RPR cu rezultate profitabile pentru agricultura românească”¹²⁰.

Stabilirea unor relații ferme cu mari oameni de afaceri americani precum Garst, O'Connor, Findley, dar și acordarea vizei de intrare în SUA a unui consilier economic al RPR (viză refuzată timp de peste un an) au fost considerate succese notabile de către micul stat comunist din Europa de Est¹²¹.

În septembrie 1957, Consiliul Național de Securitate al SUA a adoptat o nouă politică de apărare economică (NSC 5704/3); deși ea păstra încă multe din restricțiile pentru export prevăzute în NSC152/3, venea totuși cu unele flexibilități. Astfel, noua strategie impunea autorităților americane să privească statele din Est în mod individual, și nu în bloc, pentru a observa evoluția și progresele fiecăruia¹²².

Bucureștiul, la rândul lui, a avut impresia că a făcut mai multe gesturi de bunăvoință. În primul rând, a acordat vize de ieșire din țară pentru toți cetățenii americani care se găseau în RPR, dar și pentru cei cu dublă cetățenie. Unii dintre cei care doreau să-și întreprindă familiile și să plece în Vest au primit libertatea de a părăsi țara. În acest fel, considerau oficialii români, „problema vizelor de ieșire nu mai constituie în ultimul timp subiect de controversă în relațiile cu SUA”¹²³. Evident, Washingtonul nu avea aceeași opinie în problema vizelor.

Apoi, acceptarea câtorva sute de turiști americani în România, primirea de jurnaliști din SUA, dar și conferințele de presă ale ministrului Silviu Brucan, evenimente care nu se petreceau anterior, au creat o imagine ceva mai bună unui satelit al Moscovei. Gesturile Bucureștiului au fost remarcate, desigur, dar nu suntem siguri că atitudinea față de RPR în SUA s-a îmbunătățit realmente și nici că aceste noi evenimente, coordonate politic, „au contribuit la combaterea calomniilor împotriva RPR, răspândite de reacțiunea din SUA”. Nu în ultimul rând, MAE se iluziona că demersurile diplomatice făcute către oficialitățile americane și intervențiile avute pe lângă politicienii americani (gen senatorul Ellander) au mai atenuat virulența emisiunilor în limba română a posturilor „Vocea Americii” și „Europa Liberă”¹²⁴. Oricum ar fi fost însă, noua strategie politică românească – a deschiderii controlate față de SUA – părea că aduce beneficii reale Bucureștiului.

La final de an, după întâlnirea liderilor partidelor comuniste la cea de-a 40-a aniversare a Revoluției din Octombrie, Gheorghiu-Dej decide să dea noi semnale pozitive către SUA. În decembrie 1957, Bucureștiul anunța Departamentul de Stat că permitea sosirea unor observatori americani la următoarele alegeri românești. În plus,

¹¹⁹ AMAE, fond SUA, dosar SUA 220/1958 – Stadiul relațiilor între RPR și SUA pe anul 1958, Notă cu privire la relațiile RPR – SUA, 15 februarie 1958, p. 2.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ AMAE, fond SUA, dosar SUA 220/1958 – Stadiul relațiilor între RPR și SUA pe anul 1958, Relațiile RPR cu SUA, februarie 1958, p. 1.

¹²² Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *op. cit.*, p. 191.

¹²³ AMAE, fond SUA, dosar SUA 220/1958 – Stadiul relațiilor între RPR și SUA pe anul 1958, Relațiile RPR cu SUA, februarie 1958, p. 2.

¹²⁴ *Ibidem*.

erau invitați în România membri ai Societății Redactorilor și Comentatorilor din SUA, care făceau o vizită și în URSS¹²⁵.

*

* *

Relațiile româno-americe în anii 50 ai secolului XX au urmat cu fidelitate cursul general al relațiilor Est–Vest. Această realitate demonstrează faptul că, și după moartea lui Stalin, Bucureștiul nu își recâștigase independența în politica externă și se lăsa ghidat de strategiile internaționale ale Kremlinului. Destinderea a venit mai lent în direcția României, anii 1953–1954 fiind aproape identici cu cei din timpul lui Stalin. Abia „spiritul Genevei” din 1955, primirea României în ONU și trimiterea unui nou ministru plenipotențiar la Washington – Silviu Brucan (1956), cu scop declarat de a forța detensionarea relațiilor, au adus modificări majore în raporturile dintre superputerea lumii libere și un vasal fidel Moscovei.

„Normalizarea” relațiilor româno-americe nu a fost însă decât un episod pasager în anii ’50, Statele Unite înghețând parțial legăturile cu Estul după invazia sovietică în Ungaria (1956). În anii care au urmat acestui eveniment de mare impact, România a făcut eforturi consistente pentru a arăta Washingtonului deschidere și bunăvoință. Dar nu i s-a răspuns în același registru. SUA au fost mult mai prudente în relațiile cu Estul decât în etapa 1955–1956, realizând că ideologia comunistă și strategia de mare putere a Moscovei induceau manifestări de forță în relațiile internaționale, indiferent de liderii vremelnici de la Kremlin. Conduita politică în raporturile româno-americe, în 1957, nu a însemnat o reîntoarcere la „epoca neagră” (1950–1953), dar nici o deschidere reală. Adversarii mimau dorința de normalitate, dar cu precauții foarte mari.

În acest context, schimbările de tactică din politica externă românească s-au dovedit a fi copiate după cele ale Moscovei. Practic, URSS a dat semnalul în tot „lagărul comunist” pentru o relaxare a atitudinilor internaționale, altă dată intransigente, iar România a executat ordinul primit. Abia spre finalul deceniului șase, când Bucureștiul prinsese deja gustul unor manifestări internaționale semi-autonome, România făcea pași mărunți spre America, în contul unei politici proprii.

După deschiderea inițiată prin intermediul lui Silviu Brucan în 1956, românii și americanii au convenit asupra unor raporturi mai amicale. Domeniile în care s-a văzut cu precădere această transformare au fost schimburile culturale și economice. Delegații științifice și economice (chimiști, ingineri agricoli, economiști, medici) au trecut oceanul într-o parte și în alta, punând bazele unei minime cunoașteri între cele două lumi care, până atunci, se simțeau complet străine. De asemenea, artiști români și americani (cântăreți, muzicieni, actori, regizori etc.) și ansambluri artistice/simfonice au devenit ambasadori culturali ai Estului și Vestului în teritorii „inamice”. Aceste schimburi culturale și economice au „umanizat” mult relațiile româno-americe și au îmbunătățit, într-o oarecare măsură, climatul Războiului Rece.

Spre finalul deceniului șase al secolului XX s-au conturat mai clar strategiile celor două state în politica bilaterală. Ele acceptau deschiderea, dar cu anumite limite. Astfel, negocierile pentru stingerea pretențiilor financiare reciproce, rezultate în urma războiului și a schimbării de regim din România, au înaintat cu pași lenți, dar s-au finalizat în 1960. Apoi, România era mai interesată de intensificarea schimburilor economice care ar fi permis Bucureștiului accesul la tehnologie și intrarea pe piața americană cu produse proprii. Din contra, SUA doreau mai mult fructificarea planului

¹²⁵ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *op. cit.*, p. 196.

cultural. Americanii simțeau că puteau uza mai eficient de propagandă pe căi culturale și intenționau să exercite o anumită influență asupra românilor prin prezentarea modului de viață american.

Relațiile româno-americane în anii '50 ai secolului XX au evoluat de la ostilitate și respingere la acceptare și colaborare. Diversificarea legăturilor între RPR și SUA, în domenii nonpolitice, a permis cunoașterea reciprocă și scăderea nivelului de inamiciție. Relaxarea din relațiile bilaterale, de după 1955, a fost o premisă importantă a apropierii româno-americane din anii '60.

DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN UNITED STATES OF AMERICA AND
COMMUNIST ROMANIA DURING 1957
(Summary)

Keywords: Cold War, Communism, Romanian-American Relations, Diplomacy, Romania.

The Romanian-American relations in the '50s of the 20th century have evolved from hostility and rejection to acceptance and collaboration. The diversification of the ties between RPR and the US, in non-political fields, has allowed mutual understanding and a decrease of the level of animosity. The loosening of the bilateral relations after 1955 was an important premise for the Romanian-American rapprochement in the '60s.

After the opening initiated by Silviu Brucan in 1956, the Romanians and the Americans agreed on more friendly relations. The fields in which this transformation was predominantly seen were mainly the cultural and economic exchanges. Scientific and economic delegations (chemists, agricultural engineers, economists, doctors) have crossed the ocean from one side to another, laying the foundation for a minimum of knowledge between the two worlds which, until then, felt completely foreign. Furthermore, the Romanian and American artists (singers, musicians, actors, directors, etc.) and artistic/symphonic ensembles were cultural ambassadors of East and West in "enemy" territories. These cultural and economic exchanges have considerably humanized the Romanian-American relations and have improved, to some extent, the climate of the Cold War.

By the end of the sixth decade of the twentieth century the strategies of the two countries in bilateral policy have become clearer. They accepted the opening, but with limitations. Thus, the negotiations in order to extinguish the mutual financial claims resulting from the war and the regime change in Romania, moved forward with slow steps but ended in 1960. Then, Romania was more interested in intensifying the economic exchanges since Bucharest could have had access to technology and could have entered the US market with its own products. On the contrary, the US wanted more fructification on the cultural level. Americans felt that they could use propaganda more efficiently through culture and intended to exert a certain attraction over the Romanians by presenting the American way of life.

GABRIELA GRUBER*

GHEORGHE BRĂTIANU, ACȚIUNE ȘI DESTIN POLITIC DUPĂ REVENIREA ÎN PARTIDUL NAȚIONAL LIBERAL (1938–1953)

I. Gheorghe Brătianu, liberal în regimul monarhiei autoritare a lui Carol al II-lea

I.1. Gheorghe Brătianu și încercarea de a determina colaborarea partidelor politice în opoziție

Tensiunile acumulate în societatea românească pe parcursul deceniului al patrulea al secolului XX, în plan social și politic, și-au găsit o manifestare explicită în timpul alegerilor din 1937 care, potrivit unor istorici ai perioadei, au reprezentat „un test critic pentru a compara forța democrației și a autoritarismului”¹. Rivalitatea dintre marile partide politice și dorința țărăniștilor de a răsturna guvernul liberal au determinat o regroupare a formațiunilor politice, peste principiile specifice doctrinelor proprii, conducând la semnarea pactului electoral între Iuliu Maniu, șeful PNT, Corneliu Zelea Codreanu, liderul Gărzii de Fier, și Gheorghe Brătianu, șeful Partidului Național Liberal dizident. Rezultatul alegerilor a fost neașteptat. Deși a câștigat majoritatea voturilor (35,9%), Partidul Liberal nu a obținut procentul care i-ar fi asigurat prima electorală (40% din voturi) necesară pentru a-și asigura majoritatea în Cameră. Garda de Fier a devenit al treilea partid ca mărime din Parlament, după Partidul Național Țărănesc. Întărirea organizațiilor politice de extremă dreapta amenința fățiș democrația, pretextul utilizat de rege pentru legitimarea loviturii de stat – prin care plănuia să-și impună propria dictatură – fiind intensificarea pericolului reprezentat de legionari. După demisia guvernului condus de Gheorghe Tătărescu, Carol a oferit șefia unui nou guvern lui Octavian Goga, președintele Partidului Național Creștin, o formațiune politică de dreapta, care obținuse un rezultat modest în alegeri. Dorea să dovedească astfel că partidele politice nu puteau să guverneze eficient și că era necesar un regim bazat pe voința sa. Prin lovitura de stat din februarie 1938, regele Carol a instaurat un regim politic caracterizat de unii istorici drept dictatură, iar de alții – regim al „monarhiei autoritare”². La 10 februarie, guvernul Goga a fost înlocuit cu unul condus de Patriarhul Bisericii Ortodoxe, Miron Cristea, iar la 20 februarie, a fost abolită Constituția din 1923, fiind înlocuită cu o alta

* Lector univ. dr., Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Drept Privat și Științele Educației.

¹ Mihai Bărbulescu, Denis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 435.

² Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, București, Editura Politică, 1970, p. 153–157; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 1999, p. 343.

nouă, care concentra puterile în mâna monarhului. Guvernele prezidate de patriarhul Miron Cristea au condus destinele României până în martie 1939. La 30 martie 1938, odată cu decretul privind dizolvarea partidelor politice, a fost adoptat și acela pentru înființarea Consiliului de Coroană, compus din politicieni desemnați de suveran, între care se număra și Nicolae Iorga. S-au ivit, astfel, și condițiile favorabile politicii antilegionare promovate de artizanul politicii interne a guvernului, Armand Călinescu. Acesta i-a sugerat regelui „urmărirea lui Codreanu pe tema ultragierii lui Iorga”³. Era un pretext, pus la dispoziția ministrului de Interne de șeful legionarilor, care, la 26 martie 1938, i-a adresat o scrisoare consilierului regal, Nicolae Iorga, acuzându-l de „necinste sufletească”. Considerându-se ofensat în calitatea sa de demnitar în exercițiul funcțiunii, Iorga s-a adresat justiției, iar Codreanu a fost condamnat la șase luni de închisoare. În timpul unei percheziții efectuate la locuința lui Codreanu, au fost descoperite documente privind siguranța statului, ceea ce a dus la condamnarea Căpitanului, la zece ani de închisoare, în mai 1938. Îndârjirea cu care autoritățile acționau împotriva șefului gardiștilor poate fi înțeleasă dacă luăm în considerare faptul că, în acele momente, regele îl socotea pe Corneliu Zelea-Codreanu agent al Germaniei în România, posibil concurent, în relațiile sale Führerul⁴. Planul de lichidare a mișcării legionare a continuat, prin introducerea pedepsei cu moartea și executarea comandantului legionar în noiembrie 1938. Prin desființarea partidelor politice, s-a încercat lichidarea instituțiilor democratice, pentru a se crea instituții noi, corespunzătoare obiectivelor monarhiei autoritare. Pentru a pune în practică acea prevedere a Constituției din februarie 1938, care se referea la împărțirea națiunii „pe profesii”⁵, în octombrie același an, au fost create breslele. Apoi, în decembrie, s-a trecut la organizarea Frontului Renașterii Naționale (FRN), partid unic, menit să creeze impresia că prelua o parte din funcțiile partidelor desființate. Necesitatea unei formațiuni politice devenise din ce în ce mai evidentă. Pe de o parte, se ajunsese la concluzia că lipsa partidelor politice lăsa loc propagandei legionare. Pe de altă parte, în concepția regelui și a ministrului său de Interne, partidul unic trebuia să reprezinte „o supapă de siguranță”⁶, care să asigure exprimarea opiniei publice și manifestarea opoziției față de guvern. Se urmărea, în acest fel, evitarea răspunderii formale a regelui față de actele de guvernare. Printre membrii fondatori ai noii formațiuni politice s-a numărat, potrivit propriei sale mărturii, și fostul georgist C. C. Giurescu⁷. Fără a susține un program sau o doctrină proprie, FRN vehicula sloganuri referitoare la armonia socială sau la solidaritatea națională, promovând un naționalism tradițional⁸. Unii dintre membrii elitei politice românești și-au exprimat dezaprobarea față de constituirea Frontului Renașterii Naționale. Astfel, apreciind că se înființa „un partid unic neconstituțional”, ceea ce echivala cu desființarea libertății națiunii, cu transformarea activității politice în monopol de stat, Iuliu Maniu protesta împotriva decretului de înființare a acestei formațiuni politice și exprima hotărârea membrilor PNȚ de a opune o rezistență categorică față de respectiva măsură⁹.

³ Armand Călinescu, *Însemnări politice*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 388.

⁴ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 335, 336; Keith Hitchins, *România 1866–1947*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 416; Gh. Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia dreptei românești*, București, Editura FF Press, 1996, p. 253.

⁵ Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 192.

⁶ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 388; ANIC, fond familial Brătianu, dosar 490/1938, f. 1–3.

⁷ Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, București, Editura All, 2000, p. 269.

⁸ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 417, 418.

⁹ ANIC, fond familial Brătianu, dosar 490/1938, f. 1–3; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 352.

Încă din luna ianuarie 1938, Gheorghe Brătianu a purtat discuții cu Alexandru Averescu, Grigore Iunian și Iuliu Maniu, pentru constituirea unui acord, care să asigure menținerea regimului democratic. Deși cei mai mulți dintre fruntașii liberali și-au afirmat dezaprobarea față de această inițiativă, Gheorghe Brătianu a continuat negocierile cu Iuliu Maniu, insistând asupra necesității de a reacționa „cu forțe unite” față de măsurile guvernului. Iuliu Maniu a condiționat însă participarea sa la realizarea unui „bloc al opoziției”, cerând ca lupta împotriva camarilei să fie considerată obiectiv prioritar al acestui acord¹⁰. Informațiile privind manifestările politice ale lui Gheorghe Brătianu pe parcursul anilor 1938 și 1939 dovedesc continuarea contactelor sale cu fruntașii național-țărăniști, în scopul unei acțiuni coordonate a opoziției împotriva regimului politic carlist și a partidului unic. Iuliu Maniu manifesta însă o atitudine critică, în special față de inițiativele din domeniul politicii externe ale fruntașului liberal, ezitând în a se angaja, alături de acesta, în acțiuni îndreptate împotriva regimului carlist¹¹.

Ultima parte a anului 1939 avea să aducă schimbări importante în privința regimului politic. În ziua de 21 septembrie, a avut loc asasinatul prim-ministrului Armand Călinescu de către gardiști¹². Au urmat represii dure împotriva legionarilor. S-a format apoi guvernul condus de Constantin Argetoianu, iar la 24 noiembrie 1939, s-a format un nou guvern, condus de Gheorghe Tătărescu. În aceste împrejurări, regele Carol a inițiat politica de reconciliere națională, constând în încercarea de a realiza o destindere a relațiilor cu partidele și oamenii politici. Zvonurile despre o reorientare a regimului politic circulau încă din ianuarie 1939. Schimbarea devenise necesară, ca urmare a modificărilor intervenite în situația internațională, determinate, în special, de evoluția politică a Germaniei, dar și de intențiile URSS de a ocupa a Basarabia, după încheierea pactului germano-sovietic, în august 1939¹³. Reconcilierea a fost însoțită de numeroase măsuri, care creau cadrul favorabil unei destinderi politice, urmărind să atragă forțele politice din opoziție (eliberarea legionarilor din lagăre și închisori, norme noi de organizare a FRN sau o nouă conducere a acestui organism politic, din care făceau parte Alexandru Vaida-Voevod, președinte, Gheorghe Tătărescu, vicepreședinte, și C. C. Giurescu, secretar general)¹⁴.

În aceste împrejurări, sporește frecvența și importanța manifestărilor politice ale lui Gheorghe Brătianu. În septembrie 1939, imediat după asasinarea prim-ministrului Armand Călinescu, fruntașul liberal a avut o nouă întrevedere cu Iuliu Maniu. Liderul național-țărănist, care întocmise un manifest către țară, i-a cerut lui Gheorghe Brătianu să definitiveze conținutul documentului. În manifest se afirma că cele două partide „care încă mai dăinuiesc în simpatia opiniei publice” (PNL și PNȚ) nu aprobă starea de tensiune și nici represii dure ordonate de guvern¹⁵. Gheorghe Brătianu a refuzat să semneze manifestul, motivând că avea nevoie de asentimentul șefului PNL. Într-un

¹⁰ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 6, f. 132, 149, 150; Ioan Scurtu, *Gheorghe I. Brătianu. Activitatea politică*, în *DI*, 2003, nr. 6, p. 11; Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 177; Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), Gheorghe Cliveti, Gheorghe Onișoru, Dumitru Șandru, Apostol Stan, *Istoria Partidului Național Liberal*, București, Editura All, 2000, p. 283.

¹¹ Ioan Hudiță, *Jurnal Politic. 1938–1939*, București, Editura Fundației Pro, 2003, p. 150, 232, 251, 277.

¹² Existau opinii potrivit cărora, în acele momente, soluția cea mai potrivită pentru România era formarea unui guvern Gh. Brătianu – Nae Ionescu. Potrivit lui Mircea Eliade, un astfel de guvern ar fi putut salva România, datorită orientării sale progermane (M. Sebastian, *Jurnal, 1935–1944*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 232).

¹³ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 403; Keith Hithins, *op. cit.*, p. 418.

¹⁴ Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 345; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 357.

¹⁵ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 2, f. 203, 204.

răspuns scris adresat șefului PNT, referindu-se la modul în care se constituiseră FRN și noul Parlament, Gheorghe Brătianu și-a exprimat dezaprobarea față de aceste „formule de viață politică”, apreciind că ele reprezentau sfidări la adresa opiniei publice. El a propus o audiență comună la rege a lui Maniu, Mihalache, Dinu și Gheorghe Brătianu, pentru a se ajunge la o normalizare a vieții politice interne. Iuliu Maniu, care considera că prezentarea fruntașilor opoziției în audiență la rege ar fi putut fi interpretată ca un act de slăbiciune, s-a pronunțat pentru întocmirea unui memoriu comun, prin care șefii PNL și PNT să ceară renunțarea la regimul politic în curs¹⁶. Pentru că, în acel moment, șefii celor două partide politice nu s-au pus de acord, acțiunea nu a fost finalizată. Totuși, în decembrie 1939, Gheorghe Brătianu și Iuliu Maniu au luat hotărârea de a renunța la atitudinea rezervată față de regimul carlist. Urmău să desfășoare acțiuni împotriva guvernului și a regimului politic promovat de acesta, dar nu împotriva Coroanei¹⁷. Ca urmare, în întrevederile avute cu Mihai Popovici, fruntaș al PNT, în martie 1940, Gheorghe Brătianu afirma că „acțiunea hotărâtă a opoziției împotriva guvernului este singurul mijloc prin care se va putea reveni la regimul democratic și parlamentar”¹⁸.

În martie 1940, în cadrul măsurilor de reconciliere, încercând să slăbească opoziția partidelor politice, regele a înaintat lui Dinu Brătianu propunerea ca Partidul Liberal să accepte formarea unui guvern în cadrul FRN, sub președinția lui Gheorghe Brătianu, cu condiția ruperii definitive a oricăror legături cu Iuliu Maniu. Dând dovadă de realism politic și de o bună cunoaștere a metodelor utilizate de rege, Gheorghe Brătianu și-a exprimat neîncrederea în „factorul constituțional” a cărui propunere putea să deschidă „o cursă pentru compromiterea lui și a partidului”. Totuși, imediat după acest moment, el a luat contact cu fostul secretar general al grupării politice pe care o condusesese, Constantin Toma, pentru a lua o hotărâre în legătură cu propunerile care îi fuseseră înaintate¹⁹.

Răspunzând unui chestionar provenit din cercurile Palatului, referitor la poziția liberalilor față de partidul unic și față de regimul politic din România, Gheorghe Brătianu preciza că liberalii rămăneau adversari ai Frontului Renașterii Naționale, pe care îl considerau „o consecință a unei conjuncturi nenorocite, fără nici o rațiune de stat, fără nici o bază socială și economică, fără nici o continuitate cu trecutul”²⁰. Întrebat dacă, în cazul în care ar primi însărcinarea să formeze guvernul, ar admite cuprinderea PNL în FRN și, implicit, definitivă desființare a tuturor partidelor politice, Gheorghe Brătianu a negat categoric, răspunzând că niciunul din posturile care li s-ar fi putut oferi nu ar putea să justifice intrarea liberalilor în FRN și renegarea trecutului lor politic²¹.

În interiorul PNL exista însă o grupare, aflată sub conducerea dr. Ion Costinescu, care dorea să spargă unitatea partidului și să intre în FRN. Spre deosebire de acesta, Gheorghe Brătianu milita, în continuare, în interiorul Partidului Liberal, pentru o strângere a rândurilor opoziției, împreună cu PNT, împotriva guvernului, pe care chiar și regele îl găsea slab, dorind schimbarea lui²².

¹⁶ *Ibidem*, f. 205, 206, 207.

¹⁷ *Ibidem*, f. 225, 232, 297.

¹⁸ *Ibidem*, vol. 4, f. 150.

¹⁹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 23/1940, f. 1, 18; Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 2, f. 282.

²⁰ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 4, f. 60.

²¹ *Ibidem*, f. 60, 61.

²² *Ibidem*, f. 266, 267; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 21/1940, f. 88; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *Gheorghe I. Brătianu. Istorie și politică*, București, Editura Corint, 2003, p. 26; Petre Otu, *Gheorghe Brătianu – supraviețuit*, în *MI*, nr. 12/1999, p. 44.

Spre deosebire de Dinu Brătianu, care oscila între cele două tabere din partidul pe care îl conducea, Iuliu Maniu și-a menținut poziția de opoziție împotriva regimului, apreciind că acesta nu corespundea cu interesele neamului. Ba mai mult, el a relevat lui Gheorghe Brătianu că, prin acțiunea de destindere, guvernul a urmărit să determine opoziția să renunțe la lupta politică. În timpul unor întrevederi repetate cu Mihai Popovici, Gheorghe Brătianu a afirmat că nici reconcilierea cu legionarii nu se desfășura cu prea multă ușurință, succesul ei fiind condiționat de extinderea acțiunii la foștii legionari, aflați în afara țării, în Germania. Ulterior, continuând întrevederile cu Mihai Popovici, fruntașul liberal a aflat că îndoielile în privința propunerii de a forma guvernul sub conducerea sa fuseseră întemeiate, deoarece se vehicula și ideea formării unui guvern de uniune națională, prezidat de o personalitate din afara fostelor partide politice, în persoana lui Andrei Rădulescu, președintele Înaltei Curți de Casație²³.

Refuzul lui Gheorghe Brătianu de a forma guvernul în cadrul FRN și, mai ales, opiniile sale privind politica externă au indispus conducerea PNL. Dezacordul cu Dinu Brătianu s-a făcut simțit la 27 martie 1940, când istoricul a fost apostrofat, în numele șefului Partidului Liberal, de mătușile sale din familia Brătianu²⁴. Pe de altă parte, hotărârea luată de Iuliu Maniu și Gheorghe Brătianu, în decembrie 1939, de a începe o acțiune împotriva regimului politic impus de Carol al II-lea, a impulsionat apropierea între cei doi politicieni. În același timp, Gheorghe Brătianu încerca să-l convingă și pe Dinu Brătianu de necesitatea unei acțiuni comune a celor două partide istorice, pentru a determina „renunțarea la FRN și o nouă așezare politică internă bazată pe asentimentul opiniei publice”, care să fie acceptată și de rege²⁵. Unii dintre membrii familiei sale făceau presiuni asupra lui Gheorghe Brătianu să accepte participarea într-un guvern de uniune națională, alcătuit din liberali și național-țărâniști. Formula nu a trezit interesul lui Iuliu Maniu, care nu renunța la ideea desființării FRN în scopul obținerii libertății de manifestare pentru partidele politice²⁶. Constanța cu care Gheorghe Brătianu milita pentru o acțiune politică a liberalilor alături de național-țărâniștii maniști era determinată de dorința de a obține desființarea partidului unic și revenirea la pluripartidism.

La rândul său, regele acționa pentru zădărnicierea colaborării între partidele politice, pentru înregimentarea lor și pentru înăbușirea oricărei posibilități de manifestare a opoziției. Așa pot fi explicate asemănările între propunerile înaintate de Carol liberalilor și național-țărâniștilor²⁷, pentru a-i determina să accepte un guvern în cadrul FRN. În fiecare dintre cele două partide mari ale țării se găseau fruntași dispuși să accepte jocul regelui, dar existau și adversari ai formulei. Între cei dispuși la compromisuri, documentele îi indică pe dr. Ion Costinescu de la liberali, pe Ion Mihalache și

²³ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 21/1940, f. 127, 176; dosar 23/1940, f. 126; Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 6, f. 105.

²⁴ Sabina Cantacuzino i-a atras atenția să nu mai repete „greșelile din 1930”, separându-se din nou de familia tatălui său și trădând partidul (ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 23/1940, f. 165).

²⁵ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 2, f. 225; dosar 4, f. 116.

²⁶ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 23/1940, f. 165, 167; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 27.

²⁷ Dinu Brătianu fusese informat de Gh. Brătianu că național-țărâniștilor li se propusese să primească demnități într-un guvern nou, în cadrul FRN, cu colaborarea unei părți a opoziției. I. Mihalache și dr. N. Lupu încercaseră să obțină din partea conducerii PNT libertatea de a participa la acest guvern. O notă informativă a poliției relevă faptul că, după ce Mihalache a acceptat funcția de consilier regal, s-a vehiculat zvonul că, în curând, avea să fie însărcinat cu formarea unui nou guvern (ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 25/1940, f. 18, 74–77, 82).

dr. Nicolae Lupu de la național-tărăniști²⁸, în timp ce Iuliu Maniu și Gheorghe Brătianu se numărau printre adversarii ideii. Ca urmare, în momentul în care Ion Mihalache a acceptat funcția de consilier regal, în aprilie 1940, Gheorghe Brătianu a apreciat colaborarea dintre cele două partide ca fiind „inaccesibilă”²⁹. Și-a menținut această poziție, chiar și în condițiile în care Ion Mihalache și-a exprimat intenția de a-i acorda fruntașului liberal funcția de ministru de Externe, într-un eventual guvern condus de el. Au existat chiar încercări de a-l convinge pe Gheorghe Brătianu să accepte, la rândul său, funcția de consilier regal. El își motiva refuzul explicând că, acceptând, și-ar fi pierdut credibilitatea în Partidul Liberal³⁰. Gheorghe Brătianu s-a angajat în fața președintelui liberalilor să îl convingă pe Ion Mihalache să nu se încadreze în FRN³¹. În schimb, istoricul a înaintat o nouă propunere, potrivit căreia era necesară o acțiune a opoziției pe lângă Coroană, pentru a-l determina pe rege să formeze un „guvern de solidaritate națională, care să cuprindă pe toți oamenii vieții politice românești”³².

Continuând întrevederile cu fruntașii național-tărăniști Mihai Popovici și dr. Lupu, Gheorghe Brătianu aprecia, exagerând, că a reușit să-l convingă pe Dinu Brătianu să transforme simpla colaborare dintre PNT și PNL în „bloc unitar, care să aibă aceeași linie de conduită în politica internă și externă”³³. Alianța partidelor din opoziție urma să aibă o conducere unitară, formată dintr-un comitet restrâns de fruntași național-tărăniști și liberali. Acest comitet, din care urmau să facă parte Gh. Brătianu, M. Popovici, V. Sassu și Ghiță Pop, trebuia să se întrunească numai când șefii celor două partide, Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, ar fi dat dispoziții în acest sens³⁴.

Documentele sugerează că proiectele lui Gheorghe Brătianu referitoare la blocul opoziției erau mai vaste. Fruntașul liberal preconiza să extindă frontul partidelor din opoziție, prin obținerea colaborării altor factori, în așa fel încât să formeze organismul politic numit „Uniunea Sacră”³⁵. Gheorghe Brătianu încerca să ralieze la această formulă consilieri regali precum Al. Vaida-Voevod, G. G. Mironescu, Arthur Văitoianu sau Constantin Angelescu. Liderii opoziției urmăreau să determine „o modificare a structurii regimului [...], care să facă posibilă realizarea unui guvern de solidarizare națională”³⁶.

I.2. Încercări de cooptare a lui Gheorghe Brătianu la guvernare (iunie–august 1940)

Tatonările pentru cooptarea lui Gheorghe Brătianu în guvern au continuat și în vara anului 1940. Ținând seama de existența opoziției, regele a tolerat și, uneori, a

²⁸ O notă informativă a poliției consemnează că „dr. Costinescu a cerut lui Dinu Brătianu să pregătească cadrele grupării în vederea colaborării dorite de Palat cu regimul, înainte ca PNT să reușească aceasta” (ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 25/1940, f. 17, 18; Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 346–347).

²⁹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 25/1940, f. 64; Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 6, f. 109–111.

³⁰ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 25/1940, f. 83, 87, 91; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 27.

³¹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 137/1940, f. 16, 18.

³² *Ibidem*, dosar 25/1940, f. 263.

³³ *Ibidem*, f. 324, 382.

³⁴ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 1, f. 178.

³⁵ Este vorba despre o notă informativă a poliției, datând din mai 1940 (Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 2, f. 316); Petre Țurlea arată că formula unei „Uniuni Sacre” a opoziției fusese propusă liberalilor, de Nicolae Iorga, la 10 iulie 1940, „pentru a rezista în fața unor noi cereri teritoriale, cât și pentru a bloca drumul mișcării legionare către Guvern”. Autorul consemnează totuși că hotărârea de a constitui „Uniunea Sacră” fusese luată de liberali și național-tărăniști cu câțiva timp în urmă (Petre Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, București, Editura Libra, 2001, p. 20).

³⁶ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 137/1940, f. 8.

încurajat proiectele politice țesute de către Gheorghe Brătianu sau organizate în jurul lui. Astfel, la 1 iunie, când Gheorghe Brătianu a fost primit în audiență de către suveran, au fost abordate și condițiile unei posibile cooperări politice din partea istoricului³⁷. În luna următoare, în timpul unei întrevederi cu un grup de legionari conduși de ministrul Radu Budișteanu, Gheorghe Brătianu a discutat posibilitatea unei colaborări mai strânse cu această grupare, pentru viitor. Tot acum, politicianul liberal a întocmit o listă de persoane considerate nepătate și cu sentimente accentuate față de Germania, care ar putea să facă parte dintr-un eventual guvern. Se vorbea despre un guvern care, în proporție de 80%, ar fi fost reprezentat de legionari, restul, respectiv Ministerele de Interne, de Externe și Armata, urmând a fi conduse de georgiști³⁸. Sursele informative ale poliției indică faptul că Gheorghe Brătianu a fost vizitat și de Mihail Manoilescu, ministrul de Externe, cu care a discutat situația politică externă. Aceste împrejurări justifică afirmația făcută de Gheorghe Brătianu în fața unui alt fruntaș liberal, Bebe Brătianu: dacă reușea să grupeze în jurul său, în timp de o lună, „pe toți acei care au simpatii în Germania”, putea fi ales prim-ministru³⁹. În acest context, Gheorghe Brătianu a reluat legătura sa mai veche cu Ion Sân-Giorgiu, acum simpatizant al Germaniei, și a discutat cu acesta formula unui viitor guvern. Prin intermediul fostului georgist, fruntașul liberal a inițiat tratative și cu A. C. Cuza. Pentru că se lua în calcul și colaborarea național-țărăniștilor la viitorul guvern, liderul național-creștin a respins colaborarea. În cele din urmă, s-a ajuns la o „înțelegere principială” între Gheorghe Brătianu și A. C. Cuza, potrivit căreia ultimul se angaja să propună suveranului un guvern prezidat de politicianul liberal⁴⁰.

Discuțiile privind găsirea unei formule de guvern, alternativă la formula existentă, au continuat și în luna următoare. În cercurile liberale, se comenta faptul că, până la 20 august, Gheorghe Brătianu fusese primit în audiență de rege de două ori, propunându-i-se insistent să participe la guvernare. Cu ocazia întrevederii din 16 august, Horia Sima îi cerea lui Gheorghe Brătianu să intensifice acțiunile pentru realizarea blocului naționalist, deoarece circulau zvonuri referitoare la o nouă schimbare de guvern⁴¹. Gheorghe Brătianu a precizat că dorea ca orice hotărâre definitivă în această problemă să fie precedată de consultații între liberali și național-țărăniști. Contactele stabilite de liderul liberal în această perioadă cu personalitățile politice indică intenția de a crea un guvern bazat pe o largă susținere publică, capabil să evite noi cedări teritoriale⁴². În audiența desfășurată la rege, la 20 august, fruntașul liberal și-a arătat disponibilitatea de a urma sugestiile suveranului, cu condiția să se constituie un guvern de uniune națională în care să fie reprezentate „toate organizațiile politice de centru și de dreapta și anume liberalii, național-țărăniștii, național-creștinii, Blocul generației de la 1922, legionarii și vaidiștii, iar președinția guvernului să fie încredințată unei personalități din afara vieții politice, pentru a evita eventualele nemulțumiri”. Gheorghe Brătianu pune, de asemenea, condiția ca noul guvern să adopte o politică de rezistență față de pretențiile maghiare. La două zile după această audiență, în discuția purtată cu Iuliu Maniu, Gheorghe Brătianu i-a comunicat că, deși se intenționa o remaniere guvernamentală,

³⁷ Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 34, 35.

³⁸ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 29/1940, f. 8; dosar 137/1940, f. 54; Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 2, f. 347, 358.

³⁹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II dosar 29/1940, f. 10.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 35/1940, f. 76, 117; dosar 137/1940, f. 66, 67.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 34/1940, f. 44, 81.

⁴² *Ibidem*, dosar 29/1940, f. 149; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 35.

cercurile Palatului erau conștiente că o schimbare de guvern în acele împrejurări ar fi fost rău privită de Marile Puteri⁴³.

I.3. Gheorghe Brătianu față de cedările teritoriale din vara anului 1940

Primăvara și vara anului 1940 aduseseră schimbări majore pe frontul din Europa, astfel încât regele României a fost nevoit să-și adapteze politica la noile realități, încercând o apropiere de Germania. În mai 1940, regele a acceptat pătrunderea în țară a unor lideri legionari, în frunte cu Horia Sima, iar la 22 iunie, Frontul Renașterii Naționale a devenit partid unic și totalitar, sub denumirea de „Partidul Națiunii”. Deși inițiasse apropierea de Germania, regele nu a putut evita pericolul care amenința granița de est a României. A urmat ultimatumul sovietic, din 26 iunie, cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herței. Încercând să obțină garanții germane pentru celelalte granițe, România a renunțat atunci la garanțiile franco-engleze. Pentru ca apropierea de Germania să fie credibilă, regele a numit un nou guvern la 4 iulie, având în frunte pe filo-germanul Ion Gigurtu, iar în componență câțiva miniștri legionari, între care Horia Sima la Ministerul Cultelor și Artelor, Vasile Noveanu la Ministerul Inventarului Avuției Naționale și Augustin Bideanu, subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe⁴⁴. Soluția guvernului Gigurtu nu s-a dovedit însă stabilă. Horia Sima a demisionat după numai câteva zile, când i s-a refuzat cererea ca guvernul să fie alcătuit exclusiv din legionari⁴⁵. Pe de altă parte, pentru Carol, guvernul Gigurtu reprezenta doar un decor, la adăpostul căruia regele căuta să câștige timp în sensul noii sale tendințe pro-germane⁴⁶. Răspunzând solicitărilor lui Carol, referitoare la acordarea unei garanții pentru frontierele rămase ale României și la trimiterea unei misiuni militare la București, care să asigure cooperarea militară între România și Germania, Hitler a transmis că aceste cereri vor fi luate în considerare numai după ce România își va fi rezolvat problemele de frontieră cu Ungaria și cu Bulgaria. Presiunile Berlinului l-au determinat pe Carol să accepte discuții directe cu partea ungară. În timpul negocierilor de la Turnu-Severin, demarate la 16 august, partea ungară a cerut o mare parte din teritoriul Transilvaniei, de la nord de Mureș, cu 3,9 milioane locuitori, din care 2,2 milioane de români. Delegația română propunea realizarea unui schimb de populație și a unor mici modificări de frontieră. După numai câteva zile, la 19 august, au început, la Craiova, negocierile cu Bulgaria, care cerea României partea de sud a Dobrogei, cunoscută sub denumirea de Cadrilater. Cum negocierile de la Turnu-Severin nu dădeau rezultate, iar situația la granițele de est și de vest devenea din ce în ce mai încordată din cauza comasării de trupe sovietice și maghiare, Hitler a intervenit, invitându-i pe miniștrii de Externe ai Ungariei, României și Italiei, la Viena, pentru „consultări”, în privința Transilvaniei. Deciziile, impuse de Hitler, prin intermediul ministrului de Externe al Germaniei, Ribbentrop, și al Italiei, Ciano, la 30 august 1940, au echivalat cu un dictat. România trebuia să cedeze Ungariei un teritoriu de 43.492 km², cu 2.667.007 locuitori, fără ca ministrul său de Externe, Mihail Manoilescu, să poată prezenta argumentele pregătite de specialiștii săi pentru apărarea intereselor României⁴⁷.

⁴³ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 34/1940, f. 81, 114.

⁴⁴ Gh. Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 256; „Curentul”, nr. 4440, 23 iunie 1940, p. 1; nr. 4442, 25 iunie 1940, p. 1; nr. 4446, 29 iunie 1940, p. 1; nr. 4450, 3 iulie 1940, p. 1; nr. 4454, 7 iulie 1940, p. 3.

⁴⁵ Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Alba Iulia, Paris, Fronde, 1994, p. 169; Armin Heinen, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 408.

⁴⁶ Gh. Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 256.

⁴⁷ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 352, 353; Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 442, 443; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii, iulie–august 1940*, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 183–237.

Concentrat la 23 mai și apoi la 29 august 1940 pentru câte o lună, Gheorghe Brătianu nu a participat la Consiliul de Coroană care a decis cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei⁴⁸. Nu s-au păstrat nici luări de poziție imediate, care să fi fost publicate în presă, cu excepția republicării unei declarații din 1933, referitoare la drepturile românilor asupra provinciilor unite în 1918, apărută în „Curentul”, la 10 iulie 1940⁴⁹. Conținutul declarației, deosebit de potrivit momentului, se dorește a fi o îmbărbătare pentru opinia publică, dar, în același timp, este o expresie a convingerilor profunde ale istoricului: „[...] peste greutățile prezente și amenințările viitoare [...] lecția trecutului ne întărește în credința că nimic nu este pierdut cât timp păstrăm [...] neștirbită credința legăturii veșnice dintre acest neam și pământul său; cât timp se va găsi un glas [...] care să revendice cu tărie în fața națiunii și a istoriei drepturile care nu se pot perima, pe care împrejurări potrivnice le pot acoperi vremelnice, fără a împiedica însă triumful unei justiții [...] care nu lipsește niciodată”⁵⁰.

Potrivit unor surse din poliție, cercurile maniste au răspândit zvonul că Gheorghe Brătianu i-ar fi trimis regelui, la 29 iunie, o scrisoare prin care protesta împotriva cedării Basarabiei și nordului Bucovinei⁵¹. În același timp, istoricul lucra intens la elaborarea unui memoriu în care analiza cu date statistice problema românească în 1940. Rezultatele acestui efort sunt cuprinse în două documente, păstrate în manuscris la Arhivele Naționale, intitulate *La Question Roumaine en 1940*⁵² și *Entre deux solutions. Le démembrement de la Roumanie ou un clearing territorial et démographique du Sud-Est de l'Europe*⁵³.

Primul document este un memoriu, destinat unei importante personalități germane. Gheorghe Brătianu evidențiază faptul că neutralitatea păstrată până atunci de România a avantajat Germania din punct de vedere economic, facilitând aprovizionarea și operațiunile sale militare, în Polonia și pe frontul occidental. Autorul susține, de asemenea, că, prin sacrificiul teritorial la care consimțise cu ocazia ultimatumului sovietic, România a venit în întâmpinarea intereselor Germaniei, deoarece un eventual război cu Rusia ar fi dezorganizat tot spațiul economic al sud-estului european și ar fi oprit trimiterea anumitor produse indispensabile armatelor germane. Analizând, din punct de vedere istoric, situația celor mai mult de două milioane de maghiari preținși de Ungaria de pe teritoriul Transilvaniei, istoricul se întreabă, retoric, în numele cărei justiții este invocat întotdeauna principiul naționalităților în dezavantajul României și niciodată în favoarea ei? Continuându-și argumentația, savantul relevă că ignorarea voită a problemei ruse la Conferința de pace din 1919 a reprezentat una din cauzele pentru care prevederile acesteia nu au fost durabile. Ca o concluzie, Gheorghe Brătianu subliniază că aceia care reconstruiesc Europa anului 1940 nu trebuie să repete aceeași greșeală⁵⁴.

Cel de-al doilea document reprezintă textul unei conferințe, datat de Gheorghe Brătianu la 26 iulie 1940. Autorul arată că soluția dezmembrării totale sau parțiale a României nu va fi fundamentul unei ordini durabile a justiției și a păcii. Soluția pe care

⁴⁸ Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 48, 49; Aurel Pentelescu, *În fața istoriei. Gheorghe I. Brătianu 1898–1953*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003, p. 115.

⁴⁹ „Curentul”, nr. 4457, 10 iulie 1940, p. 3.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 1.

⁵¹ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 2, f. 339.

⁵² ANIC, fond familial Brătianu, dosar 502/1940, 9 file.

⁵³ *Ibidem*, dosar 509/1940, 10 file.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 6, 9.

el o considera a fi cea mai eficientă era ca problema românească să fie abordată în ansamblu, pentru toate populațiile și toate teritoriile pe care le viza⁵⁵.

În august 1940, pretențiile teritoriale ale Ungariei față de România au ajuns subiect de discuție pentru opinia publică din România și din Ungaria. Abordând în presă posibilitatea ca România să cedeze Ungariei o parte din Ardeal, Gheorghe Brătianu și-a exprimat convingerile tranșant: „ceea ce dorim se va împlini, dar cu tăcere și cu praf de pușcă”⁵⁶. În același timp, circulau informații, potrivit cărora istoricul ar fi terminat un memoriu în legătură cu starea de spirit care domnea în Transilvania, în urma știrilor că statul român ar fi dispus să cedeze o parte din teritoriu. Autorul memoriului sublinia că, dacă știrile se vor adevăra, românii din Ardeal și din Banat vor cere regelui să-i considere mobilizați⁵⁷.

Descriind acțiunile organizate de guvern în această etapă, Mihail Manoilescu arată în memoriile sale că, laolaltă cu regele, a decis ca Gheorghe Brătianu să fie trimis la Berlin, împreună cu Atta Constantinescu „pentru a căuta prin relațiile sale personale să creeze atmosfera cea mai favorabilă României în tratativele cu Ungaria”. Mihail Manoilescu apreciază că Gheorghe Brătianu a tergiversat plecarea „dintr-un spirit meticulos și ezitant”, până când acțiunea a devenit inutilă⁵⁸. Fruntașul liberal a adoptat această atitudine în urma sfatului primit de la Iuliu Maniu, să nu accepte să facă parte dintr-o delegație oficială, ci să abordeze problema cel mult ca pe o acțiune individuală. În cele din urmă, Gheorghe Brătianu a ajuns la concluzia că această acțiune l-ar putea discredita în fața partizanilor politici și chiar în fața conducătorilor Reich-ului⁵⁹.

În cursul lunii august, politicianul liberal a primit o delegație a germanilor, șvabi și sași, din Ardeal și Bucovina, care veniseră la București pentru a înainta prim-ministrului un memoriu de protest contra intențiilor guvernului român de a ceda teritorii către Ungaria. Delegații germani arătau că, în cazul în care nu vor fi sprijiniți de statul român, ei erau hotărâți să plece la Berlin pentru a primi acolo sprijin⁶⁰. În cursul unei noi întrevederi cu un „trimis al sașilor din Ardeal”, Gheorghe Brătianu a primit o moțiune în care se preciza că sașii se considerau „bine tratați și protejați de statul român și, în consecință, oricare ar fi situația nu vor trece la unguri”⁶¹. Cercetări recente asupra acestei probleme relevă faptul că etnicii germani interesați de menținerea unității Transilvaniei reprezentau numai o parte a comunității germane din România, în fruntea căreia se afla Hans Otto Roth. Lider al „grupării conservatoare”, Hans Otto Roth se pronunțase pentru apărarea tradiției săsești, încercând să diminueze zelul acelor etnici germani care promovau ideologia nazistă și să le mențină orientarea democratică. Solicitat să facă parte din guvernul Ion Gigurtu, ca ministru al minorităților, Hans Otto Roth a precizat anumite condiții care ar fi făcut posibilă o astfel de

⁵⁵ *Ibidem*, f. 10.

⁵⁶ Gh. Brătianu îl cita pe tatăl său, Ionel Brătianu, care rostise aceste cuvinte, în 1919, referindu-se la partea din Ardeal, care se afla atunci sub controlul Ungariei („Curentul”, nr. 4483, 5 august 1940, p. 9).

⁵⁷ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 34/1940, f. 7.

⁵⁸ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 150; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 34/1940, f. 163.

⁵⁹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 242/1940, f. 5; dosar 34/1940, f. 163.

⁶⁰ Conform unei note „verificate” a poliției, delegația era alcătuită din Wundereth Iacob din Oradea, Kraus Willy din Sighet, Gottlieb Franz din Arad și Ernest König din Bucovina (ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 34/1940, f. 10; Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 6, f. 97).

⁶¹ Informația provine dintr-o altă notă a poliției, datând din 22 august, în care se precizează că trimisul sașilor din Ardeal era de data aceasta Herțon Hugo (ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 34/1940, f. 161).

colaborare. La începutul lunii august 1940, liderul sas a primit propunerea lui Horthy ca sașii să sprijine la Berlin trecerea întregii Transilvanii la Ungaria, promițându-li-se în schimb dreptul la autoadministrație. Reprezentantul sașilor a răspuns că nu avea mandatul conducerii comunității germane pentru a da un răspuns, adăugând aprecierea potrivit căreia Transilvania trebuia să rămână întreagă, problema ei urmând a se pune abia la sfârșitul războiului⁶².

Ca exponent al opiniei potrivit căreia problema românească trebuia să fie rezolvată prin luarea în considerare, în ansamblu, a tuturor populațiilor care trăiau pe teritoriul aparținând statului român, Gheorghe Brătianu a primit, la 21 august, o delegație a macedo-românilor colonizați în Cadrilater. Membrii delegației macedo-române a înmănat lui Gheorghe Brătianu un memoriu, prin care arătau că erau hotărâți să se opună evacuării ordonate de autoritățile române. Ei propuneau în schimb ca, dacă se ajungea la evacuarea tuturor bulgarilor din cele două județe, așa cum susținuse Gheorghe Brătianu⁶³, macedonenii și regăștenii colonizați aici să fie sprijiniți de stat să poată cumpăra terenurile și bunurile rămase de la bulgari. În același document, macedo-românii avertizau că, împreună cu românii din Valea Timocului, erau gata să provoace o răscoală împotriva bulgarilor. Gheorghe Brătianu le-a promis că va înainta memoriul lor regelui. În același timp, s-a interesat, prin intermediul lui Constantin Toma, dacă o parte a românilor macedoneni puteau să fie colonizați în Bucovina și a discutat cu o delegație a intelectualilor macedoneni, în legătură cu locurile în care aceștia urmau să se așeze. După consfătuiri, Dinu și Gheorghe Brătianu au luat, de asemenea, hotărârea ca liberalii să nu protesteze în mod public împotriva cedării Cadrilaterului, urmând ca, după încheierea tratatului, să dea alături de național-țărăniști declarații, în care să arate că „oamenii politici cu răspundere nu au fost consultați”⁶⁴. Potrivit tratatului de la Craiova, încheiat la 7 septembrie, în urma tratativelor româno-bulgare, România ceda Bulgariei Cadrilaterul, cu județele Durostor și Caliacra; se accepta, totuși, realizarea unui schimb de populație și plata de către Bulgaria a unei despăgubiri pentru bunurile abandonate de familiile plecate⁶⁵.

Dacă la începutul discuțiilor despre posibilitatea cedării de teritorii către Ungaria, Gheorghe Brătianu a optat hotărât pentru rezistență la granița de vest⁶⁶, ulterior, și-a modificat atitudinea, în funcție de evoluția factorilor politici cu care a venit în contact. Astfel, în timpul unei noi întrevederi cu Iuliu Maniu, la 20 august, politicianul liberal a formulat o soluție mai prudentă, de compromis, față de problema cedării de teritorii. Când liderul național-țărănist s-a pronunțat pentru intransigență totală, Gheorghe Brătianu a afirmat că „o mică rectificare, ar putea fi admisă”⁶⁷. Rectificarea era acceptabilă, potrivit celui care o susținea, „atât la granița de sud, cât și la cea de vest”⁶⁸. El argumenta că

⁶² După 1935, Hans Otto Roth este nevoit să accepte principiile noului program al Uniunii Germanilor din România, prin care pozițiile susținătorilor nazismului s-au întărit. În august 1940, liderul sas susținea cererile reprezentanților minorității germane, privind desconcentrarea germanilor etnici, scutirea de rechiziții, admiterea formațiunilor paramilitare de apărare, administrație proprie (Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918–1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 190, 197, 200, 202, 225, 226, 229, 230).

⁶³ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 137/1940, f. 73.

⁶⁴ *Ibidem*, dosar 34/1940, f. 45, 160; dosar 35/1940, f. 118, 119; dosar 137/1940, f. 74.

⁶⁵ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 353; Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 442.

⁶⁶ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 34/1940, f. 81; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 35, 36.

⁶⁷ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 137/1940, f. 113; Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 154, 155.

⁶⁸ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 1, f. 337; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 137/1940, f. 60; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 34, 35.

această soluție era necesară deoarece concentrarea spre frontiera de est, pentru a opri tendințele de expansiune rusească, trebuia să fie prioritatea absolută pentru România⁶⁹. Modificarea atitudinii lui Gheorghe Brătianu față de problema cedării de teritorii poate fi explicată prin dorința istoricului de a se apropia de regele care se pronunțase, cu puțin timp în urmă, în favoarea rezistenței la granița cu Ungaria. Pe de altă parte, ideea îi fusese sugerată fruntașului liberal de conducerea Legației germane din București⁷⁰. Este posibil ca aceleași motive să-l fi determinat pe Gheorghe Brătianu să insiste pe lângă Iuliu Maniu să renunțe la proiectata adunare care urma să se desfășoare la Alba Iulia, la 22 august. El era de părere că acțiunea de rezistență din Ardeal putea să continue, fără a antrena și instiga masele. Scopul acestei acțiuni fusese de a ușura rolul delegației române în timpul tratatelor cu delegația maghiară. Gheorghe Brătianu se pronunța pentru continuarea colaborării între cele două partide politice, în sensul unei rezistențe conciliante și reverențioase față de eforturile coroanei de a rezolva, în liniște, criza. Acțiunile organizate de opoziție pentru a susține rezistența față de cedările teritoriale urmau să se organizeze și la București. În Ardeal, acțiunea lui Iuliu Maniu urma să se adreseze numai păturilor conducătoare, pentru a evita instigarea maselor. În același timp, la rugămintea regelui, Gheorghe Brătianu a intervenit pe lângă Alexandru Vaida-Voevod ca să tempereze acțiunea lui Iuliu Maniu. Vaida a replicat că va încerca acest lucru prin intermediul prietenilor comuni, pentru că relațiile sale directe cu Iuliu Maniu erau în acel moment tensionate⁷¹.

La 22 august, Gheorghe Brătianu și-a expus, în fața lui Dinu Brătianu, opinia în legătură cu arbitrajul de la Viena, susținând că cererea Germaniei nu trebuia acceptată decât ca soluție extremă și numai dacă exista siguranța că arbitrajul era binevoitor României⁷². A urmat, la 23 august, un Consiliu de Coroană la care Gheorghe Brătianu nu a participat. Consiliul a stabilit instrucțiunile pentru delegația română de la Turnu-Severin⁷³. După eșecul tratatelor de la Turnu-Severin, Mihail Manoilescu, ministrul de Externe al României, era chemat la Viena, pentru discuții cu Ribbentrop și Ciano. În paralel, regele Carol a convocat Consiliul de Coroană, pentru data de 30 august. Fusese invitat și Gheorghe Brătianu, ca unul dintre „principalii lideri de opinie”, dar aflându-se în provincie, nu a putut să participe. A luat parte însă șeful PNL, C. I. C. Brătianu, care s-a pronunțat „violent contra” acceptării arbitrajului⁷⁴. Cei care au votat pentru acceptarea arbitrajului argumentau că era mai important să se asigure continuitatea de stat, amenințată în acele împrejurări. Numărul acestora a fost mai mare, astfel încât arbitrajul a fost acceptat. În aceeași zi, a avut loc o consfătuire între Dinu Brătianu, Iuliu Maniu și

⁶⁹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 34/1940, f. 113.

⁷⁰ *Ibidem*, dosar 137/1940, f. 54; Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. I, f. 337; Petre Otu, Aurel Pentelescu *op. cit.*, p. 34.

⁷¹ Iuliu Maniu a acceptat această hotărâre cu condiția ca guvernul să continue acțiunea de rezistență (ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 242/1940, f. 4, 5; dosar 34/1940, f. 114–116; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 37, 38).

⁷² ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 34/1940, f. 162, 163.

⁷³ Instrucțiunile cereau: 1) să se obțină prealabil de la unguri acceptarea principiului etnic; să se facă un schimb de populație între cele două țări, „așa ca să nu mai rămână nici un român în Ungaria și nici un ungur în România”; 2) nicio schimbare de frontieră să nu poată avea loc decât după strămutarea efectivă a minorităților unguri la granița de vest și apoi să se calculeze suprafața strict necesară existenței ungarilor muncitori de pământ, cu indicarea regiunii de graniță în care s-ar face strămutarea (Ion Mamina, *Consiliul de Coroană*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 222).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 226–244. Sabina Cantacuzino afirmă că, în acel moment, Gh. Brătianu se afla în Moldova, unde era concentrat (Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion I. C. Brătianu*, vol. II, București, Editura Albatros, 1996, p. 244, 246, 289).

Gheorghe Brătianu, la care cei trei au luat hotărârea să adopte o poziție comună: să refuze arbitrajul și să acționeze pentru răsturnarea regimului⁷⁵.

Regele a primit, apoi, în audiență, pe cei care nu reușiseră să ajungă la ședința Consiliului de Coroană din noaptea precedentă. Între aceștia s-a numărat și Gheorghe Brătianu, care a afirmat că, potrivit informațiilor sale, „arbitrajul ar fi dezastruos și că, în aceste condiții, trebuia să fie respins”⁷⁶. La ora 24, a fost convocat un nou Consiliu de Coroană pentru a-i informa pe membrii lui asupra consecințelor arbitrajului de la Viena și pentru a da „fiecăruia posibilitatea de a-și expune părerea”. Gheorghe Brătianu a participat la acest consiliu, după o absență de patru ani. În intervenția sa, fruntașul liberal a arătat că, între cele două alternative posibile (de a alege rezistența sau de a accepta arbitrajul), ar fi ales rezistența, pentru că era convins că, după acceptarea arbitrajului, urma „prăbușirea prin demoralizare, neputință și anarhie”. Analizând cele două atitudini (dușmănie sau dispreț), pe care la putea manifesta Germania față de hotărârea României de a ceda sau nu teritorii, Gheorghe Brătianu a arătat că prefera dușmănia Reich-ului, în locul disprețului. În încheiere, vorbitorul și-a afirmat credința că „singurul fel de a păstra dreptul nostru în fața viitorului este să avem curajul să spunem Reich-ului că, așa cum a luptat el cu succes împotriva dictatului de la Versailles și Coridorului, considerăm de demnitatea și datorita noastră să desființăm acest coridor nenorocit, care taie inima țării în două și care ni se impune astăzi”⁷⁷.

Din aceeași perioadă datează și *Memoriul de protest împotriva dezmembrării României*, care este semnat de un număr mare de personalități ale vieții politice și culturale, între care se numără și Gheorghe Brătianu⁷⁸. Într-o lucrare mai târzie, din 1945, politicianul liberal afirmă că fusese însărcinat cu întocmirea acestui memoriu de C. I. C. Brătianu și de Iuliu Maniu și că o copie a acestuia fusese depusă și la Legația germană⁷⁹. Autorul memoriului arată că, pentru România, partea de sud a Dobrogei avea o importanță economică și strategică, deoarece asigura linia de comunicații București – Constanța. Totodată, acest teritoriu reprezenta un adevărat „spațiu vital” al poporului român, fiind folosit și ca un loc de adăpost pentru românii macedoneni, care nu-și mai puteau păstra ființa națională sub stăpânirea străină. Abordând problema pretențiilor Ungariei asupra teritoriului din vestul Ardealului, Gheorghe Brătianu subliniază că „granițele noastre dinspre Ungaria nu sunt [...] numai o consecință a tratatului de la Trianon, [care] n-a făcut decât să confirme realitățile etnice ale poporului român”. Modul în care a fost înfăptuită problema agrară, împrăștiind „pe toți țărani fără deosebire de origine etnică și voința sașilor și a șvabilor de a rămâne în cuprinsul României” erau, în opinia istoricului, piedici serioase în calea acceptării soluției unui schimb de populații⁸⁰. În concluzie, el protesta, cu demnitate, „împotriva tendințelor de ciuntire a granițelor”, apreciind ca „o greșeală de neiertat și cea mai strigătoare nedreptate”, examinarea unilaterală a revendicărilor statelor vecine împotriva României,

⁷⁵ Petre Otu, *Gheorghe Brătianu – supravegheat*, p. 50.

⁷⁶ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 251.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 268–269.

⁷⁸ Memoriul a fost semnat de: C. I. C. Brătianu, Iuliu Maniu, G. G. Mironescu, A. C. Cuza, C. Angelescu, V. Antonescu, Ion Mihalache, Gh. Brătianu, Stelian Popescu, Al. Lapedatu, Ion Lupaș, Șt. Ciobanu, I. Costinescu, D. Ciugureanu, M. Sadoveanu, I. Petrovici, dr. N. Lupu, I. Pelivan, M. Popovici, general Rosetti, general Petala, Popovici (senatori de drept), Sichitiu (fost șef al Statului Major General), I. Popescu (fost ministru). Vezi ANIC, fond familial Brătianu, dosar 503/1940, f. 8.

⁷⁹ Gh. I. Brătianu, *Memoriu prezintat comisiunii de revizuire a Universității din București*, București, 1945, p. 6; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 40.

⁸⁰ ANIC, fond familial Brătianu, dosar 503/1940, f. 3–5.

fără a se ține seama de „datele problemei românești”. Consecința probabilă semnalată de Gheorghe Brătianu era „adâncirea învrăjbirii între state și națiuni”⁸¹.

Acceptarea dictatului și „eroarea” cedării „pripite”⁸², fără luptă, a teritoriilor românești către statele vecine au determinat răzvrătirea opiniei publice. Au avut loc manifestații în București, cerându-se un guvern nou, care să lupte pentru Transilvania. La 3 septembrie, legionarii au declanșat acțiuni de protest în capitală și în unele orașe, dar forțele de ordine au intervenit, determinând eșecul încercării. Speriat de amploarea manifestațiilor, regele a convocat la palat, pentru consultări, mai mulți lideri politici, între care și pe Gheorghe Brătianu. Acesta l-a sfătuit pe rege să abdice, arătându-i că purta răspunderea pierderilor teritoriale. Tot acum, în consens cu Iuliu Maniu, Gheorghe Brătianu a stăruit pentru proclamarea lui Mihai, fiul lui Carol, ca rege al României și pentru rechemarea în țară a reginei mame, Elena⁸³.

Interesul lui Gheorghe Brătianu pentru problema cedărilor teritoriale din vara anului 1940 nu s-a stins odată cu consumarea acestor evenimente. Acest interes a determinat, în etapa următoare, apariția unor studii, susținerea unor conferințe sau prelegeri, în care istoricul a reluat și a dezvoltat diferite aspecte ale problemei naționale. Inițiat în noiembrie 1940⁸⁴, ciclul de prelegeri publicate în volumul *Cuvinte către români*, exprimă, pe larg, concepția lui Gheorghe Brătianu asupra problemei naționale, combătând, în același timp, teoriile prin care istoriografia maghiară justifica atitudinea revizionistă a Ungariei. Este o abordare realizată de pe pozițiile omului de știință, care analizează critic, argumentele aduse de istoricii maghiari, Al. Domanovszky și Tibor Józ, în sprijinul tezelor despre națiunea maghiară⁸⁵. Constatând că „ideea ungurească de națiune se sprijină numai pe lealismul față de coroana Sfântului Ștefan”, Gheorghe Brătianu apreciază că, la români, națiunea s-a dezvoltat „ca o ființă organică”, prin apariția treptată a conștiinței comunității de limbă, a originii comune, a unității politice. Manifestată „instinctiv”⁸⁶, încă de la Mihai Viteazul, conștiința unității politice a fost, dureros, simțită de poporul român, în anul 1940, odată cu sfârșirea pământului ardelean. Concluzionând, istoricul formulează definiția națiunii: „O națiune este o conștiință națională; cât valorează una, atât însemnează cealaltă. Conștiința a ceea ce ești și hotărârea fermă de a fi este puterea cea dintâi a unui popor”⁸⁷. Cu altă ocazie, Gheorghe Brătianu releva că abordarea problemei naționale cu instrumentele geopoliti-

⁸¹ *Ibidem*, f. 6–7.

⁸² Ion Mamina, *op. cit.*, p. 226; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 380.

⁸³ Într-un articol apărut în „Curentul”, Gh. Brătianu declară: „În zorii zilei de 6 septembrie am sfătuit pe fostul rege să abdice pentru că îi lipsea, după pierderea granițelor, orice reazem moral” („Curentul”, nr. 4528, 19 septembrie 1940, p. 3; Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 291; C. Neagu, D. Marinescu, *Fapte din umbră*, vol. III, București, Editura Politică, 1980, p. 179; Petre Otu, *op. cit.*, în *MI*, 1999, p. 50; idem, *Gh. I. Brătianu și exigențele situației geopolitice a României*, în *DI*, 2000, nr. 6, p. 43; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 129; Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 3, București, Editura Rao, 2004, p. 301).

⁸⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români*, București, 1942, p. 15.

⁸⁵ Prelegerea intitulată *Ideea națională la unguri și la români*, în Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români*, p. 21–25.

⁸⁶ Gh. Brătianu abordase în manieră critică problema unei posibile conștiințe naționale la Mihai Viteazul, susținând că, deși aceasta nu putea fi pe deplin demonstrată, nu putea totuși să fie negată existența unui „instinct al unității” la domnitorul român (Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 156; Ion Agrigoroaiei, *Gheorghe I. Brătianu în apărarea drepturilor naționale ale poporului român*, în Ion Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian (coord.), *Românii în istoria universală*, vol. III/1, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988, p. 10).

⁸⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români*, p. 37.

ticii putea să conducă spre evidențierea nedreptății suferite de România care fusese nevoită să cedeze teritorii. În acest sens, el recomanda ca din nici o instituție să nu lipsească imaginile suprapuse ale ținuturilor locuite de români și ale granițelor țării de la momentul respectiv⁸⁸.

Încercând, din nou, să demonstreze lipsa de temei a pretențiilor revizioniste ale Ungariei față de teritoriile românești, în 1942, Gheorghe Brătianu susținea că prin fondarea Europei viitoare pe realitățile naționale, construcția ar fi fost orientată spre viitor. Dacă se acceptau însă argumente bazate pe drepturile istorice ale Coroanei Sfântului Ștefan, susținea istoricul, „suntem tentați să reconstituim Evul Mediu în secolul XX”, orientând astfel Europa spre trecut⁸⁹.

II. Gheorghe Brătianu în timpul dictaturii antonesciene

II.1. Negocieri pentru cooptarea lui Gheorghe Brătianu la guvernarea antonesciană

După Dictatul de la Viena, Germania și Italia au acordat României garanții pentru teritoriul care îi rămăsese. Ion Antonescu a fost însărcinat de rege cu formarea Consiliului de Miniștri. În condițiile în care negocierile dintre rege și Gheorghe Brătianu, pe tema formării guvernului, fuseseră atât de intense în perioada anterioară, se ridică o întrebare firească: de ce a fost preferat, în cele din urmă, Ion Antonescu? Explicația probabilă este că, pe de o parte, generalul se angajase printr-o scrisoare, trimisă regelui la 1 iulie 1940, că va încerca să salveze „ce mai este cu putință de salvat din Coroană, din ordine și din granițe”⁹⁰; iar pe de altă parte, spre deosebire de Gheorghe Brătianu, generalul avea autoritatea de a îndeplini prevederile Dictatului de la Viena, determinând armata și administrația să îi execute ordinele. Gheorghe Brătianu rămânea astfel în opoziție, cu scopul de a constitui rezerva politică necesară pentru viitor. Prin intermediul lui Ion Antonescu, regele spera să realizeze reconcilierea cu șefii mișcării legionare, cu liderii partidelor democratice și, în același timp, să utilizeze legăturile generalului cu reprezentanții Germaniei la București, pentru a le câștiga încrederea. Deși fusese arestat după scrisoarea trimisă regelui și închis la mănăstirea Bistrița⁹¹, Ion Antonescu, eliberat, a încercat, într-o primă etapă, să formeze un guvern de uniune națională, cerând colaborarea lui Dinu Brătianu, Iuliu Maniu, A. C. Cuza, Alexandru Vaida-Voevod și Gheorghe Brătianu. A fost însă refuzat, toți cei solicitați cerând abdicarea regelui. Generalul a continuat negocierile, în vederea formării unui guvern în care să intre reprezentanți ai mai multor forțe politice. A fost solicitat și Gheorghe Brătianu, oferindu-i-se vicepreședinția guvernului și conducerea Ministerului de Externe. În timpul acestor negocieri, Gheorghe Brătianu a solicitat cooptarea lui Atta Constantinescu în funcția de subsecretar de Stat⁹².

⁸⁸ Prelegerea intitulată *Geopolitica, factor educativ și național*, în Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români*, p. 102–104.

⁸⁹ Gh. I. Brătianu, *Romanie et Hongrie. Considérations démographiques et économiques*, Bucurest, 1942, p. 8–13.

⁹⁰ Alex Mihai Stoenescu, *op. cit.*, vol. 3, p. 284, 285; Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Iași, Editura Moldova, 1991, p. 333.

⁹¹ Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Iași, Editura Moldova, 1991, p. 333.

⁹² Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, p. 180; Alex Mihai Stoenescu, *op. cit.*, vol. 3, p. 251, 322, 331, 355. Gerhard Stelzer, consilier al Legației germane din București, nota în memoriile sale că Mihai Antonescu solicitase sprijin german pentru a atrage în cabinet personalități cu rezonanță politică, precum Gh. Brătianu (Rolf Pusch, Gerhard Stelzer, *Diplomați germani la București, 1937–1944*, București, Editura All Educațional, 2001, p. 129).

Atâta timp cât fusese vorba despre un guvern de uniune națională, Dinu Brătianu își manifestase disponibilitatea de a accepta colaborarea lui Gheorghe Brătianu și Alexandru Ottulescu la viitoarea echipă guvernamentală, în calitate de ministru al Afacerilor Străine, respectiv ministru al Economiei Naționale. A respins însă oferta, când a realizat „preponderența pe care o căpăta în guvern elementul legionar”⁹³.

Într-adevăr, situația internă era din ce în ce mai tensionată. În zilele de 3 și 5 septembrie, „Garda de Fier” a manifestat violent în diferite orașe din țară, iar liderii partidelor istorice au cerut insistent abdicarea regelui Carol. În aceste condiții, având și sprijinul reprezentantului Germaniei în România, Wilhelm Fabricius, Ion Antonescu i-a cerut regelui să abdice și să părăsească țara. La 6 septembrie, Carol a renunțat la tron în favoarea fiului său, Mihai. Dar Ion Antonescu avea o concepție proprie, naționalistă și autoritară, despre viitorul statului român, astfel încât a reușit să obțină puteri depline, în calitate de Conducător al Statului. Puterea regelui a fost redusă la atribuții cu caracter simbolic⁹⁴. Numai legionarii au acceptat să participe la guvernare, alături de general. Ei au cerut formarea unui „guvern legionar”. În urma unor negocieri dure cu Horia Sima, conducătorul legionarilor, Antonescu a reușit, la 15 septembrie, să formeze noul guvern. Ion Antonescu a devenit președintele Consiliului de Miniștri și ministru al Apărării Naționale, iar „Garda de Fier” își asuma rolul de forță politică dominantă în cadrul executivului. Într-o ședință de guvern, Ion Antonescu definea, în acest sens, distribuția puterii, prin următoarele cuvinte: „[...] toată partea politică o face Mișcarea. În guvernare însă partidul nu se amestecă; nu se amestecă decât domnul Horia Sima prin raporturile directe pe care le am cu D-sa și împreună căutăm să dirijăm statul”⁹⁵. Horia Sima era vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, iar gardiștii controlau cinci ministere, între care cele mai importante erau Ministerul de Interne, cel al Afacerilor Externe și Ministerul Învățământului și Cultelor. Ministerul Justiției era condus de Mihai Antonescu, fost georgist, acum prieten apropiat al generalului. Odată cu formarea noului cabinet, România a fost proclamată „stat național-legionar”, în care singura mișcare politică recunoscută era „Garda de Fier”. S-a trecut la „românizarea” economiei, evreii și străinii fiind îndepărtați din structurile economice ale țării. În politica externă, România s-a aliniat total statelor cuprinse în Axa fascistă. La 23 noiembrie 1940, Ion Antonescu a semnat Pactul Tripartit, iar la 4 decembrie, a semnat un acord economic pe 10 ani cu Germania⁹⁶.

Gheorghe Brătianu a păstrat contactele cu guvernul nou format, prin intermediul lui Mihai Antonescu. Peste ani, Gheorghe Brătianu va mărturisi că a menținut aceste contacte pentru a frâna, pe cât posibil, excesele regimului legionar, cerându-i în același timp lui Mihai Antonescu să rămână în guvern, pentru a rezista aceluiași presiuni⁹⁷. Pentru moment, fruntașul liberal s-a mulțumit să demonstreze că răspunderile pentru pierderile teritoriale nu reveneau întregii națiuni, că abuzurile fostului regim trebuiau pedepsite, dar

⁹³ Fragment din stenograma unui discurs susținut de Dinu Brătianu la 14 februarie 1941 (Gheorghe Buzatu, *Istorie interzisă*, Craiova, Editura Curierul Doljean, 1990, p. 128; *** *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I, București, Editura Saeculum, Editura Europa Nova, 1997, p. 344, 346). Andreas Hillgruber precizează că refuzul lui Gh. Brătianu de a intra în guvern, în acest moment, a fost determinat și de divergențele sale personale cu Mihai Antonescu (Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 129).

⁹⁴ S-a menținut însă dreptul regelui de a numi președintele Consiliului de Miniștri (Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins *et al.*, *op. cit.*, p. 454; Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 449).

⁹⁵ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 359.

⁹⁶ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 1999, p. 404.

⁹⁷ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 7; *** *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I, București, Editura Saeculum, Editura Europa Nova, 1997, p. 348, 349.

că nu era momentul favorabil unor asemenea răfuieli. Era un apel destinat opiniei publice, îndemnată să-și păstreze calmul și încrederea în destinul neamului românesc⁹⁸.

Realitatea istorică atestă că Gheorghe Brătianu a fost un intermediar între guvernul condus de generalul Antonescu și principalele partide de opoziție, în special pentru Partidul Național Liberal, dar uneori și pentru Partidul Național Țărănesc, păstrând, în același timp, o atitudine rezervată față de noul guvern⁹⁹. Rolul asumat de el avea o importanță deosebită, pentru că șeful PNL, Dinu Brătianu, a întrerupt total contactele personale cu Ion și cu Mihai Antonescu, în timpul guvernării național-legionare¹⁰⁰. Potrivit declarațiilor lui Gheorghe Brătianu, adoptarea unei atitudini rezervate față de guvernul național-legionar fusese hotărâtă într-o consfătuire liberală desfășurată la 16 octombrie 1940. Această orientare era și în asentimentul conducerii național-țărăniste, în special a lui Iuliu Maniu. Ca și liderul național-țărănist, Gheorghe Brătianu considera că regimul național-legionar fusese impus de o anumită conjunctură internațională, iar schimbarea lui era normal să se producă în momentul în care această conjunctură lua altă înfățișare. Acest punct de vedere nu era împărtășit de toți liberalii, unii crezând în oportunitatea unei opoziții mai accentuate a partidelor față de regimul național-legionar¹⁰¹.

Guvernul nou creat era, în fapt, un hibrid din care făceau parte militari, politicieni de dreapta și legionari. În interiorul lui, conflictele erau latente. După o scurtă perioadă, în care mișcarea legionară și-a consolidat poziția, alunecând în același timp spre radicalism, s-a ajuns, în noiembrie 1940, la violențele legionare de la închisoarea Jilava, în timpul cărora au fost executați 64 de prizonieri (foști demnitari). Potrivit ministrului legionar al Afacerilor Externe, Mihail Sturdza, „aceștia erau singurii din cei câteva sute de vinovați, pe care guvernul național-legionar hotărâse să-i judece”¹⁰². Tot acum, au fost uciși Nicolae Iorga și Virgil Madgearu. Gheorghe Brătianu a participat la funeraliile marelui istoric Nicolae Iorga și, în ziua următoare, a condamnat asasinatul comis, vorbind în fața studenților¹⁰³.

În aceste împrejurări, îngrijorat de presiunea exercitată de legionari în guvern, Mihai Antonescu i-a arătat lui Gheorghe Brătianu că era necesar „să dea și alții concursul pentru ca să poată să reziste și regimul d-lui general Antonescu”. Fruntașul liberal a respins însă propunerea, admitând o posibilă intrare în guvern mai târziu, dacă împrejurările aveau să o ceară¹⁰⁴.

Violențele legionare au creat o atmosferă tensionată, astfel încât Gheorghe Brătianu notează: „A fost o perioadă în acest timp în care a fost sfătuit să nu stau acasă”. Ca atare, autoritățile au însărcinat patru soldați cu protecția lui¹⁰⁵. Se știe că legionarii au încercat să dobândească controlul asupra poliției și armatei și au creat poliția legionară. Horia Sima a cerut ca puterea să fie exercitată exclusiv de legionari și să înceteze

⁹⁸ „Curentul”, nr. 4516, 7 septembrie 1940, p. 2; nr. 4528; 19 septembrie 1940, p. 3.

⁹⁹ Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 62, 63; *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I, p. 323, 353.

¹⁰⁰ Șerban Rădulescu Zoner (coord.), Gh. Cliveti *et al.*, *op. cit.*, p. 239.

¹⁰¹ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. I, f. 54, 77.

¹⁰² Mihail Sturdza, *op. cit.*, p. 203.

¹⁰³ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion I. C. Brătianu*, vol. II, București, Editura Albatros, 1996, p. 302; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 7; Cornelia Bodea, *Profesorul Gheorghe I. Brătianu – așa cum l-am cunoscut*, în *MSȘIA*, tom XXIII/1998, p. 11; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 64; Victor Spinei (coord.), *Confluențe istoriografice românești și europene. Gheorghe I. Brătianu*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988, p. 326.

¹⁰⁴ *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I, p. 348, 349.

¹⁰⁵ *Ibidem*; Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 304; Victor Spinei (coord.), *op. cit.*, p. 326.

activitatea politică a oricăror alte grupări. A criticat sistemul economiei liberale a României, cerând aplicarea în economie a principiilor național-socialismului german, esența acestora fiind, în fond, centralizarea. Hotărât să pună capăt exceselor legionare, Antonescu l-a consultat pe Hitler, acuzându-i pe legionari că aduseseră țara în pragul anarhiei. Asigurându-și sprijinul lui Hitler, Antonescu a simulat cedarea în fața pretențiilor gardiștilor, dar la 22 ianuarie 1941, când legionarii au declanșat „rebeliunea”, încercând să preia singuri puterea, a trimis armata împotriva lor. Cum legionarii nu au primit sprijinul așteptat al forțelor germane din România, s-au predat în fața armatei, iar conducătorii lor au părăsit țara.

Revenind la activitatea politică desfășurată de Gheorghe Brătianu, informațiile există doar pentru luna ianuarie 1941, în timpul și imediat după rebeliunea legionară. Sabina Cantacuzino relatează, în memoriile sale, că, în ziua de 22 ianuarie, în timpul unei întrevederi între Dinu și Gheorghe Brătianu cu Iuliu Maniu, a sosit un trimis al regelui Mihai ca să le ceară sfatul în legătură cu poziția pe care trebuia să o adopte acesta: să fie sau nu arbitru între generalul Antonescu și șeful legionarilor. Sfatul dat de liderii opoziției a fost ca regele să nu se amestece, lăsându-l pe general să rezolve diferendul cum socotea mai potrivit, cu sau fără sprijinul Germaniei¹⁰⁶.

La 24 ianuarie 1941, a avut loc o întrunire la care au participat fruntași liberali, precum Gheorghe Brătianu, Constantin Angelescu, M. Djuvara, Vasile Sassu, Gh. Slama și N. Constantinescu-Bordeni. S-a discutat situația politică internă. Participanții au aprobat măsurile luate de Ion Antonescu față de rebeli, hotărând că, dacă erau consultați, urmau să se implice în reorganizarea statului. O nouă consfătuire a fruntașilor liberali, desfășurată la 26 ianuarie, s-a încheiat cu hotărârea de a se trimite o scrisoare generalului Antonescu, prin care să-l anunțe că, fără a colabora la guvern, Partidul Liberal aproba activitatea Conducătorului Statului pentru pacificarea țării¹⁰⁷. Gheorghe Brătianu a semnat, de asemenea, alături de alte personalități cultural-politice, o scrisoare adresată lui Ion Antonescu, prin care profesorii Facultății de Filozofie și Litere din București își exprimau mulțumirea pentru modul în care fusese restabilită ordinea în țară¹⁰⁸.

După înfrângerea rebeliunii legionare, Ion Antonescu a încercat să formeze un guvern de uniune națională. I-a cerut și lui Gheorghe Brătianu să colaboreze la noul guvern, dar acesta a refuzat, așa cum au făcut toți ceilalți lideri politici solicitați. Ei au fost unanim de acord că numai un guvern de generali și înalți funcționari putea face față situației. Un astfel de guvern s-a format la 27 ianuarie 1941¹⁰⁹. După câțva timp, în martie 1941, Gheorghe Brătianu declara că se abținuse – deși colaborarea sa la guvernare era dorită atât de generalul Antonescu, cât și de unele cercuri germane – din dorința de a nu indispuce pe Dinu Brătianu, printr-o acțiune care ar fi putut să apară ca una personală. Nu avea nici siguranța că procedând altfel ar fi rezolvat problema reîntregirii hotarelor, argument hotărâtor pentru colaborarea sa la guvernare¹¹⁰.

Învingător în confruntarea cu legionarii și având puteri depline, Antonescu a vrut să instaureze în țară o ordine similară celei militare. A impus un regim dictatorial, sprijinit pe armată, o ordine rigidă, bazată pe reglementări foarte detaliate și pe o severitate excesivă. Lipsa unei ideologii proprii și a unui partid politic pe care să se sprijine regimul diferențiază dictatura militară antonesciană de dictatura lui Hitler sau

¹⁰⁶ Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 309; Victor Spinei (coord.), *op. cit.*, p. 327.

¹⁰⁷ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 126/1941, f. 2, 4.

¹⁰⁸ Victor Spinei (coord.), *op. cit.*, p. 327.

¹⁰⁹ *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, p. 196, 345; Keith Hitchis, *op. cit.*, p. 463.

¹¹⁰ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 126/1941, f. 24.

de cea a lui Mussolini. Acest regim nu se baza pe mase sau pe politicieni, ci pe armată și pe aparatul de siguranță. Controlul exercitat de stat s-a regăsit în militarizarea întreprinderilor sau impunerea unor servicii obligatorii de muncă populației rurale au fost numai câteva din măsurile introduse de autoritățile antonesciene, prin decrete referitoare la situația economică. Naționalismul și antisemitismul s-au manifestat, în special, în prima parte a regimului antonescian, în perioada 1940–1942. După recuperarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, autoritățile au trecut la deportarea evreilor, intensificată după ocuparea Transnistriei de către armata română. Pe plan extern, Antonescu a strâns legăturile cu Germania, declarând că România se afla în Axă din motive de conștiință. Generalul se simțea obligat față de germanii care îl susținuseră în momentele preluării puterii, în iulie 1940. Totuși, din punct de vedere afectiv, Ion Antonescu nu era progerman. Sentimental, el era legat de Franța și Anglia, dar modificarea drastică a situației internaționale l-a convins că interesele României cereau imperios reorientarea politicii sale spre țările Axei. Din acest punct de vedere, el își definea poziția astfel: „Sunt alături de germani în conflictul cu rușii, sunt neutru în conflictul dintre germani și englezi, sunt de partea americanilor în războiul lor cu japonezii”¹¹¹.

Dictatura impusă de Antonescu a avut anumite limite: au fost tolerate contactele și discuțiile în cadrul opoziției, iar Conducătorul Statului primea memoriile care îi erau adresate de șefii acesteia, răspunzându-le amănunțit¹¹². În aceste împrejurări, a fost posibilă o reuniune a foștilor fruntași georgiști, la locuința lui Constantin Toma, în mai 1941. Foștii georgiști l-au criticat în mod deosebit pe Mihai Antonescu pentru poziția adoptată în cadrul guvernului antonescian, acuzându-l că „își ia pe încetul rolul lui Urdăreanu”¹¹³.

În iunie 1941, înainte de declanșarea războiului împotriva URSS, Mihai Antonescu i-a oferit din nou lui Gheorghe Brătianu și Ion Mihalache posibilitatea de a participa la guvernare. Cunoscând opoziția lui Dinu Brătianu față de orice acțiune ostilă URSS, inclusiv față de ideea recuperării prin război a teritoriilor pierdute, Gheorghe Brătianu i-a cerut lui Mihai Antonescu să intervină pe lângă șeful Partidului Liberal, pentru a obține acceptul acestuia privind participarea sa la un eventual nou guvern. Cum Dinu Brătianu nu și-a modificat poziția, Gh. Brătianu s-a conformat atitudinii președintelui partidului¹¹⁴. În august 1941, a avut loc în PNL o acțiune de reorganizare¹¹⁵, determinată de renunțarea dr. Costinescu la conducerea Biroului de informații al PNL, din cauza unor divergențe de opinii pe care acesta le avea cu Dinu Brătianu. În acest context, la 24 august, a avut loc o consfătuire a fruntașilor liberali la moșia lui Gheorghe Brătianu de la Rătești-Argeș. Arătând că era nemulțumit de felul în care se desfășura politica românească în acel moment, istoricul a declarat că nu dorea să reintre în viața politică, păstrând „o atitudine de strictă expectativă”¹¹⁶. În consecință, Atta Constantinescu a preluat conducerea Biroului de informații al PNL, iar Gh. Teodorescu-Cealăcu a fost

¹¹¹ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 370.

¹¹² Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins *et al.*, *op. cit.*, p. 458; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 368–370.

¹¹³ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. I, f. 201.

¹¹⁴ *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I, p. 345, 363, 364; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 9; Petre Otu, *Gheorghe Brătianu – supravegheat*, p. 84.

¹¹⁵ Acțiunea de reorganizare a PNL fusese prevăzută de Gh. Brătianu încă din noiembrie 1940, când îi declarase lui Al. Lapedatu că „în momentul când reorganizarea mișcării legionare va fi socotită terminată, se va autoriza și o reorganizare a celor două partide care vor constitui o rezervă pentru țară, în cazul când evenimente interne vor lua altă înfățișare” (Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. I, f. 81, 194).

¹¹⁶ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 126/1941, f. 47.

numit președinte al tineretului universitar. Totuși, Gheorghe Brătianu și-a manifestat, în fața partizanilor săi de la Facultățile de Litere și Drept, intenția de a explica tineretului universitar atitudinea sa politică. Într-adevăr, în octombrie 1941, întrebat de studenți și de partizanii săi politici dacă ar accepta să formeze un nou guvern, a răspuns că va refuza categoric orice propunere în acest sens. Explicându-și refuzul, liderul liberal preciza că nu dispunea de elemente capabile, cu care să formeze guvernul, deoarece conducerea liberală nu își dădea aprobarea. Divergențele între el și conducerea PNL se datorau, mai ales, atitudinii diferite față de politica externă a României. Astfel, o parte din cercurile liberale își exprimase temerea că dorința lui Gheorghe Brătianu de a vorbi în fața tineretului PNL despre colaborarea militară dintre România și țările Axei va crea neîncredere în acțiunile sale politice de viitor¹¹⁷.

Gheorghe Brătianu și-a menținut refuzul și atunci când a discutat cu Victor Papacostea eventuala participare la formarea unui guvern de uniune națională, în noiembrie 1941. Prezența istoricului într-un astfel de guvern era dorită atât de Ion Antonescu, devenit între timp mareșal¹¹⁸, cât și de membrii familiei Brătianu, care acționau pentru a-l convinge, prin intermediul văduvei tatălui său, Eliza Brătianu. Ion Antonescu spera ca prin prestigiul numelui de Brătianu să poată realiza mobilizarea generală și să trimită, în primăvară, trupe noi, în sprijinul Germaniei¹¹⁹.

Potrivit unei declarații mai târzii, Gheorghe Brătianu s-a hotărât să acționeze pe două planuri: pe de o parte prin publicații, care s-au constituit în importante studii cu caracter istoric, prin care a încercat să apere „în toate direcțiile și la toate granițele drepturile istorice ale țării, ca o documentare pentru viitoarea conferință de pace”, iar pe de altă parte, prin întrevederi repetate cu Mihai Antonescu și chiar cu mareșalul Antonescu, pentru a le aduce la cunoștință punctele de vedere ale opoziției¹²⁰. Totuși, și după această dată, au mai existat încercări de a-l convinge pe Gheorghe Brătianu să colaboreze la guvernare, în mai 1942, când mareșalul Antonescu i-a oferit frunțașului liberal vicepreședinția Consiliului de Miniștri și conducerea Ministerului de Externe. Gheorghe Brătianu a adus la cunoștința mareșalului condițiile în care ar fi acceptat colaborarea la guvern: în primul rând, să aibă rolul unui prim-ministru adevărat, să își aleagă singur colaboratorii, chiar dacă ar accepta să primească de la Conducătorul Statului obiectivele de politică internă și externă și, nu în ultimul rând, în politica externă, să consolideze colaborarea cu Germania și Italia, fără a accepta servitutea sau protectoratul din partea acestora. Cum condițiile nu i-au fost acceptate, Gheorghe Brătianu a refuzat, din nou, propunerea de a colabora la guvernare¹²¹.

II.2. Participarea lui Gheorghe Brătianu la acțiunile de sprijinire a românilor din Transilvania (1940–1942)

În vara anului 1940, menținerea României Mari, așa cum fusese creată prin tratatele de la sfârșitul Primului Război Mondial, părea serios periclitată. Cum la 15 iulie, Hitler l-a informat pe Carol că ar putea să ofere garanții României numai după ce vor fi rezolvate problemele de frontieră cu Ungaria și Bulgaria, Iuliu Maniu a constituit

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 50, 51, 53, 54, 57.

¹¹⁸ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 405.

¹¹⁹ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 1, f. 262.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*, f. 262.

¹²¹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 25/1942, f. 13; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 86.

Comitetul pentru salvarea Ardealului, declanșând acțiunea pentru apărarea acestei provincii. Din Comitet făceau parte fruntași național-țărăniști, dar și reprezentanți ai sașilor, în frunte cu Hans Otto Roth¹²². Iuliu Maniu le cerea lui Dinu și Gheorghe Brătianu să adere la acest Comitet, alături de Ion Mihalache și dr. Lupu, pentru că, în opinia liderului național-țărănist, ei reprezentau „unanimitatea conștiințelor românilor din regat”¹²³. Fruntașii național-țărăniști preconizau organizarea unei adunări de protest la Cluj și redactarea unui memoriu împotriva arestării lui Antonescu. Iuliu Maniu a sugerat că cel care ar fi putut asigura cooperarea liberalilor la aceste acțiuni era Gheorghe Brătianu. Fruntașii național-țărăniști doreau ca prin aceste acțiuni să demonstreze că acțiunea lor în Ardeal nu avea caracter autonom, fiind susținută de fruntașii vieții politice de la București¹²⁴.

În octombrie 1940, Gheorghe Brătianu a participat la organizarea Asociației „Pro Transilvania”. Cu adepți în Capitală, în Ardeal și în Banat, asociația îl avea ca președinte pe Iuliu Maniu, ca vicepreședinti pe Gheorghe Brătianu și Ion Mihalache, iar ca secretar general pe Ghiță Pop. Între membrii săi se numărau personalități ale vieții politice și culturale ca V. P. Sassu, Valer Roman sau Em. Antonescu¹²⁵. Conform statutelor asociației, scopul ei era „promovarea intereselor naționale, culturale, sociale și economice ale românilor de peste munți”. Ea își propunea „să întemeieze instituții economice, sociale și culturale, să organizeze conferințe, să publice periodice și să înființeze secțiuni speciale, care să desfășoare orice altă activitate necesară pentru realizarea scopului”. Constatând că asociația nu-și propunea scopuri politice, autoritățile îndreptățite îi acordă personalitatea juridică, în noiembrie 1940. Imediat după constituire, asociația a fost asaltată însă de memoriile ale românilor aflați în zona anexată de Ungaria, iar membrii asociației și-au exprimat dorința de a organiza acțiuni împotriva maghiarilor¹²⁶. A intervenit cererea guvernului pe lângă președintele asociației, Iuliu Maniu, de a aștepta rezultatul acțiunilor diplomatice desfășurate în sprijinul românilor din Transilvania, astfel încât, în noiembrie 1940, o notă informativă a poliției consemna faptul că activitatea asociației stagnează. Totuși, la începutul lunii, Gheorghe Brătianu și Ghiță Pop lucrau la redactarea unui comunicat-apel, din partea asociației către țară¹²⁷. Apreciind că aceasta avea „scopul de a răsturna o stare de lucruri admise de țara noastră, în urma arbitrajului de la Viena”, autoritățile îi retrag personalitatea juridică. Ca răspuns, Iuliu Maniu înaintează acțiune la Curtea de Apel împotriva dizolvării personalității juridice a asociației. Cererile înaintate Curții de Apel au fost semnate și de vicepreședinții Asociației „Pro Transilvania”, deci și de Gheorghe Brătianu. Nemulțumiți de dizolvarea asociației, cei trei au înaintat o scrisoare de protest generalului Ion Antonescu¹²⁸. Activitatea Asociației „Pro Transilvania” s-a intensificat în cursul anului 1942, când s-au înregistrat înscrieri noi. Corneliu Coposu a adus în capitală știrea că cercurile național-țărăniști intenționau să reunească toate asociațiile culturale, sociale și muncitorești în Asociația „Pro Transilvania”, pentru „a forma un singur bloc de luptă împotriva acțiunii maghiarilor”¹²⁹. În iulie 1942, Asociația „Pro Transilvania”, care colabora cu Comitetul refugiaților ardeleni, înființase pe teritoriul cedat al Ardealului

¹²² ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 29/1940, f. 145.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*, dosar 29/1940, f. 176, 177; dosar 35/1940, f. 78.

¹²⁵ Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 67; Victor Spinei (coord.), *op. cit.*, p. 320.

¹²⁶ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 227/1941, f. 9, 19, 20.

¹²⁷ *Ibidem*, dosar 116/1940, f. 27, 28; dosar 137/1940, f. 233.

¹²⁸ *Ibidem*, dosar 231/1940, f. 31; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 69.

¹²⁹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 116/1940, f. 31, 32.

12 filiale. Pe teritoriul țării, asociația avea centre la Brașov, Călărași, Caransebeș, Hunedoara, Timișoara, Deva, Lugoj și Arad. Liga Culturală își punea sediile la dispoziția organizațiilor „Pro Transilvania”, pentru a se organiza șezători culturale, de două ori pe lună. Se urmărea înscrierea tuturor membrilor din conducerea refugiaților ardeleni în cadrul acțiunii conduse de Iuliu Maniu, „care singură va putea recăpăta Ardealul de Nord”¹³⁰. Interesul lui Gh. Brătianu pentru activitatea asociației este atestat și prin recomandarea, făcută, în august 1942, fostului său amic politic, Constantin Toma, de a păstra o rezervă în privința colaborării cu național-țărăniștii, pe orice altă temă, decât aceea a Transilvaniei¹³¹. Acțiunea înaintată Curții de Apel de conducerea asociației, împotriva dizolvării personalității sale juridice, a fost respinsă, în contencios administrativ, în februarie 1943¹³².

II.3. Revigorarea activității politice a lui Gheorghe Brătianu (1942–1943)

Sfârșitul verii anului 1942 avea să marcheze modificarea atitudinii fruntașului liberal față de viața politică. Sfătuit de Goebbels, dar având și acordul conducerii liberale, Gheorghe Brătianu părea hotărât să reintre în viața politică și să-și dea concursul guvernului; deși își exprima neîncrederea față de Conducătorul Statului și față de secundul acestuia, fostul fruntaș georgist Mihai Antonescu, explicând că politica celui din urmă nu era în asentimentul său¹³³. O primă direcție de reactivare politică, în vara anului 1942, a fost aceea care viza reorganizarea Partidului Liberal. Gheorghe Brătianu era implicat în acest demers, desfășurat temporar, în iulie 1942, în cadrul Societății de Cultură Național-Liberală¹³⁴. Reorganizarea partidului presupunea și „împăcarea cu hașiștii și grupul «Părerii Libere»”. În același timp, fruntașul liberal se ocupa cu alcătuirea unui nou program al grupării liberale, încercând să elimine din doctrina acesteia „tot ce a fost perimat de vreme” și să găsească soluții pentru problemele cele mai grave din acele momente. Se vorbea și despre însărcinarea primită de Gheorghe Brătianu, Constantin Angelescu și Bebe Brătianu, de la biroul PNL, de a se ocupa de reorganizarea tineretului liberal¹³⁵. Tineretul liberal întocmise un memoriu în care erau analizate motivele care făceau necesară o anumită primenire în PNL: neglijarea propagandei, scăderea calitativă a activității depuse de cadrele liberale în teritoriu și lipsa unei organizări sistematice a tineretului liberal. Tinerii liberali sugerau numele câtorva dintre cei care urmau să preia funcții de conducere în organizația de tineret: M. Fărcășanu, P. Zotta, S. Cristofovici, M. Livezeanu sau Ion I. Dumitrescu¹³⁶.

Sfârșitul anului 1942 pune în evidență frământările din rândurile liberalilor. Reprezentanți ai grupurilor „H” și „Părerii Libere” au luat legătura cu Gheorghe Brătianu, căruia i-au propus „colaborarea pe baze noi”¹³⁷. Se dorea o apropiere a foștilor georgiști de cele două grupări, în scopul creării unei formațiuni politice noi. Dezvoltând ideea,

¹³⁰ *Ibidem*, dosar 138/1942, f. 52, 56, 62, 64.

¹³¹ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 1, f. 285.

¹³² ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 227/1941, f. 138, 151, 157; Asociația „Pro Transilvania” se afla și în atenția conducerii Reich-ului. Unul din oficialii Legației germane din București, von Ritgen, a cerut lămuriri lui Gh. Brătianu în legătură cu situația asociației (Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 1, f. 50).

¹³³ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 1, f. 288, 290, 292.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 333.

¹³⁵ *Ibidem*, vol. 6, f. 50, 61.

¹³⁶ ANIC, fond familial Brătianu, dosar 496/1942, f. 1–3.

¹³⁷ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 6, f. 61; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 86, 87.

Gheorghe Tătărescu propunea ca formațiunea să reprezinte o nouă încercare de constituire a unei „Uniuni Sacre” a tuturor partidelor politice, pentru a pregăti desprinderea țării din războiul împotriva URSS. Organismul propus urma să reprezinte, în același timp, o alianță politică, capabilă să preia conducerea țării după înlăturarea lui Ion Antonescu. Șefii PNL și a PNȚ nu mai doreau însă ca Gheorghe Tătărescu să aspire la un rol de lider și, prin urmare, au respins propunerea, în martie 1943. Se vehicula ideea ca Gheorghe Brătianu să fie numit în fruntea PNL dinist¹³⁸. Într-adevăr, în comitetul restrâns al fruntașilor liberali se discuta problema succesiunii la șefia partidului. În timp ce Eliza Brătianu susținea, în februarie 1943, ideea ca șefia partidului să-i revină lui Gheorghe Brătianu, dr. Angelescu și V. Sassu s-au opus cu vehemență, afirmând că nu aveau încredere în capacitățile de om politic ale istoricului¹³⁹. La rândul său, Valeriu Bulgaru, fost fruntaș georgist, activa în cercurile tineretului liberal, susținându-l pe Gheorghe Brătianu. Abordând și problema conducerii tineretului liberal, Eliza Brătianu a venit cu propunerea de „a se infuza sânge nou partidului, [...] deoarece [acesta] ar duce lipsă de cadre tinere”¹⁴⁰. A fost luată în discuție și posibilitatea reprimirii „elementelor rătăcite”, cum erau considerați adepții lui Gheorghe Tătărescu, dar și cooptarea unor elemente din lumea universitară. Fostii georgiști, Valeriu Bulgaru, Nicolae Constantinescu-Bordeni și cei grupați în jurul lui Constantin Toma au condiționat acceptarea acestei soluții de „renunțarea anticipată și formală la președinție din partea lui Gheorghe Tătărescu”. Potrivit foștilor georgiști, președinția PNL trebuia să fie rezervată lui Gheorghe Brătianu¹⁴¹. La rândul său, istoricul a respins apropierea de fostul prim ministru, despre care afirma că „[Gh. Tătărescu] nu reprezintă pe nimeni azi, iar ieri a fost primul ministru al regelui Carol al II-lea și nu al țării, nereprezentând [...] vechiul Partid Liberal”¹⁴². Mai mult, el aprecia că Gheorghe Tătărescu nu ar fi început acțiunea de scindare a Partidului Liberal, dacă nu ar fi avut sprijinul deplin al lui Mihai Antonescu. Se reliefa astfel o nouă atitudine a celui care urma să devină președinte al PNL, față de fostul său tovarăș politic, Mihai Antonescu, și, în același timp, o delimitare clară de mareșalul Antonescu și de regimul politic impus de acesta. Scopul acestei manevre părea a fi plasarea partidului într-o poziție care să îi permită preluarea puterii în momentul cel mai oportun, pentru a forma un guvern „de tranziție și încheiere a păcii”¹⁴³. Aceasta este concluzia spre care conduce, de altfel, și prezența mareșalului Antonescu, la ședința de primire în Academie a lui Gheorghe Brătianu, în mai 1943. Oamenii politici au interpretat faptul ca având „un sens politic adânc” și au apreciat că „Gheorghe Brătianu va juca un rol politic într-o «eventualitate N»”¹⁴⁴.

Aceeași impresie a rezultat și din faptul că, în iunie 1943, Dinu Brătianu l-a numit pe nepotul său în fruntea PNL, precizând că, în momentul când situația o va permite, această desemnare se va face și în mod oficial. Până atunci, îi ruga pe liderii liberali să răspândească această informație „de la om la om”. Totuși, numirea lui Gheorghe Brătianu la conducerea PNL, în iunie 1943, a fost condiționată de alegerea lui Dinu Brătianu ca

¹³⁸ Victor Spinei (coord.), *op. cit.*, p. 336; Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 20–22.

¹³⁹ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 1, f. 311. În martie 1943, notele informative ale poliției consemnează faptul că bătrânii liberali afirmau că Gh. Brătianu „vrea să opereze o nouă scindare a partidului, ca în 1930”. Ei amenințau că, în acest caz, vor propune excluderea lui definitivă din partid (Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 6, f. 67).

¹⁴⁰ *Ibidem*, vol. 1, f. 312.

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 312, 315, 316.

¹⁴² *Ibidem*, vol. 3, f. 10, 32, 54; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 89.

¹⁴³ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 55.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 44.

președinte onorific al partidului. V. Sassu aprecia că această condiție fusese „o abilitate” a lui Dinu Brătianu, care și-a pus, astfel, la adăpost întreprinderile, trecând răspunderea politică lui Gheorghe Brătianu. Fruntașul liberal aprecia, de asemenea, că prin manevra sa Dinu Brătianu i-a dat o replică puternică lui Gheorghe Tătărescu, satisfăcând și ambiția lui Gheorghe Brătianu¹⁴⁵.

Aceasta era situația în interiorul PNL, în iunie 1943, când mareșalul Antonescu dădea aprobarea ca vechile partide politice, PNL și PNȚ, să își reactiveze discret organizațiile județene. În acest context, o notă informativă a poliției afirma că: „PNL de sub șefia noului ei șef, dl Gheorghe Brătianu, s-a pus în legătură cu organizațiile de la orașe și sate”. Aceeași știre era difuzată și în legătură cu „acei oameni care i-au mai rămas devotați” lui Gheorghe Tătărescu¹⁴⁶. În vara anului 1943, prezența lui Gheorghe Brătianu la conducerea PNL se manifestă prin stabilirea unui plan vast de reorganizare a cadrelor liberale din toată țara. O parte a tineretului Partidului Național Liberal, aflată sub influența grupului Fotino – Fărcășanu – Bumbesti, refuză totuși să accepte indicațiile privind organizarea, date de Gheorghe Brătianu, reproșându-i „reacționarismul”, atitudinea față de URSS și față de aliați¹⁴⁷. Gheorghe Brătianu explica acuzația de „reacționarism” care i se aducea pe seama dorinței sale de a pune partidul „pe linia tradițională, [...] de centru-stânga”, în materie socială. Apreciind că aceasta fusese orientarea „de la începuturile partidului și până la moartea lui Ionel Brătianu”, istoricul liberal se declara de acord cu cei care considerau necesară „o revizuire a vechiului liberalism și o punere a lui în conformitate cu noile cerințe social-politice”. Grupul tineretului liberal, care se opunea preluării conducerii de către Gheorghe Brătianu, intenționa să creeze în partid „nucleul unei mișcări de stânga”, cu scopul de a adopta directive „de stânga socială în politica internă și de apropiere de Rusia în politica externă”¹⁴⁸.

Direcția pe care se desfășura reorganizarea cadrelor liberale sub conducerea lui Gheorghe Brătianu pare a fi precizată în cursul unor consfătuiri desfășurate la Alba Iulia și la Turda, în casa fostului fruntaș georgist Vasile Vlăsa, la sfârșitul lunii august 1943. Cu această ocazie, Gheorghe Brătianu arată că, în cursul lunilor iulie și august, a fost „perfectată fuziunea între vechii liberali (Dinu Brătianu) și partidul georgist”, cei doi șefi ajungând la unitate de vederi atât în problema politicii interne, cât și asupra modului în care va fi rezolvată viitoarea criză de guvern.

Potrivit lui Gheorghe Brătianu, Partidul Liberal va fi chemat să conducă destinele țării, ajutat de Anglia și de America. Începea să se facă simțit, în atitudinea lui Gh. Brătianu, efortul de a câștiga simpatia cercurilor anglo-franceze. Pentru că acestea au negat orice posibilitate de colaborare cu istoricul, despre care W. Churchill spunea că avusese o atitudine germanofilă¹⁴⁹, fruntașii liberali au început să se îndoiască de posibilitatea ca, în viitor, Gheorghe Brătianu să joace un rol politic important. Trecerea în revistă a acestor circumstanțe ne determină să afirmăm că anul 1943, an „de culme în viața istoricului Gheorghe I. Brătianu”¹⁵⁰, a fost și anul în care s-au manifestat primele semnale clare că, din punct de vedere politic, acțiunea fruntașului liberal era contestată, atât în rândul liberalilor, cât și la nivelul conducerii statelor occidentale.

¹⁴⁵ *Ibidem*, vol. 1, f. 307; vol. 3, f. 52; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 210/1942, f. 103; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 87.

¹⁴⁶ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 210/1942, f. 85.

¹⁴⁷ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 54, 85, 86, 88.

¹⁴⁸ *Ibidem*, vol. 6, f. 74.

¹⁴⁹ *Ibidem*, vol. 3, f. 95, 211–213.

¹⁵⁰ Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 34.

Totuși, sfârșitul lui 1943 îl găsea pe Gheorghe Brătianu deosebit de ocupat cu organizarea Partidului Liberal și cu fixarea liniilor generale ale programului care trebuia să reprezinte baza ideologică a partidului¹⁵¹. Ba mai mult, exista încă o coeziune a membrilor fostului partid georgist, a cărei organizație ieșeană se întrunea într-o consfătuire, în decembrie 1943¹⁵². Menținerea legăturilor între unii dintre foștii georgiști a determinat, probabil, autoritățile să inițieze, în toamna anului 1943, acțiunea de supraveghere a lui Gheorghe Brătianu, la locuința sa din București, din str. Popa Chitu, nr. 26. Scopul acestei acțiuni, de a stabili dacă fruntașul liberal întreține legături cu un anume colonel Zadik, nu a putut fi confirmat¹⁵³, în ciuda unei supravegheri îndelungate a politicianului liberal.

II.4. Rolul lui Gheorghe Brătianu în pregătirea și desfășurarea evenimentelor de la 23 august 1944

Începutul anului 1944 găsea opoziția fragmentată. În fața partidelor istorice se puneau probleme grave, între care cea mai stringentă părea a fi necesitatea unei colaborări cu forțele de stânga, în vederea salvării statului român. La 12 și 13 ianuarie, au avut loc întruniri ale fruntașilor liberali, la Dinu și apoi la Gheorghe Brătianu, pentru a stabili raporturile PNL cu gruparea tătăresciană și pentru studierea posibilității de a forma un „Front Unic al Democrației”. La întâlnirea din casa lui Gheorghe Brătianu au participat, alături de istoric, Dinu Brătianu, Ion Costinescu, Tancred Constantinescu, Constantin Angelescu și Mircea Djuvara. Gheorghe Brătianu a formulat rezerve față de colaborarea cu Gheorghe Tătărescu¹⁵⁴.

O nouă întâlnire, de data aceasta între Iuliu Maniu și Barbu Știrbei, desfășurată la 26 ianuarie 1944, a avut același scop, de a discuta „înfăptuirea unui front al elementelor democratice din țară”. Cu această ocazie, s-a afirmat că liberalii nu prezentau unitate de vederi, deoarece „în partidul dinist dl George Brătianu și cu toți prietenii săi constituie un element distonant”, în timp ce în gruparea lui Gheorghe Tătărescu, grupările „H” și „Părerii Libere” aveau opinii diferite de cele ale fostului prim ministru¹⁵⁵. Pentru moment, concluzia interlocutorilor a fost că frontul democrat ar avea numai un rol decorativ, neputând să fie transformat într-un instrument de guvernare. În perioada următoare, Gheorghe Tătărescu a avut inițiativa formării Coaliției Național Democratice, angajând negocieri cu partidele și organizațiile de extremă stângă. Gheorghe Tătărescu plănuia ca, după formarea acestui organism, să le propună sovieticilor negocieri cu URSS pentru ieșirea României din război, dar a intervenit refuzul liderilor PNL și PNT de a participa la o astfel de acțiune alături de fostul prim ministru, astfel încât proiectul a eșuat¹⁵⁶.

Întrevederile între liderii principalelor partide politice au continuat, luându-se în discuție problema recunoașterii rolului de lider al lui Iuliu Maniu. A avut loc întâlnirea

¹⁵¹ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 222.

¹⁵² *Ibidem*, f. 218.

¹⁵³ *Ibidem*, f. 97, 109, 116, 121, 124, 126, 129, 132, 136, 149, 151, 153, 163, 165, 167, 172, 174, 176, 179, 181, 188, 192, 196, 198. Cercetarea listelor de candidați ai partidului condus de Gh. Brătianu și a altor surse confirmă existența unui avocat Ion Zadik, vicepreședinte al organizației județene Muscel, până în anul 1936 („Mișcarea”, nr. 153, 31 mai 1931, p. 2; nr. 488, 16 iulie 1932, p. 3; nr. 879, 15 decembrie 1933, p. 3; nr. 1572, 30 iulie 1936, p. 1). În noiembrie 1937, Ion Zadik era președintele activ al organizației județene Sibiu („Mișcarea”, nr. 1904, 14 noiembrie, p. 2; nr. 1933; 20 decembrie 1937, p. 2).

¹⁵⁴ Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 24.

¹⁵⁵ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, vol. II, dosar 45/1944, f. 4.

¹⁵⁶ Șerban Rădulescu Zoner (coord.), Gh. Cliveti *et al.*, *op. cit.*, p. 240, 241.

din 15 februarie 1944, între Dinu și Gheorghe Brătianu și Iuliu Maniu, ocazie cu care a fost din nou abordată problema constituirii frontului democratic, de data aceasta acceptându-se ideea că acesta ar putea, la un moment dat, să devină un instrument de guvernare¹⁵⁷. Potrivit notelor informative ale poliției, în cursul lunii mai, Gheorghe Brătianu a rămas singurul fruntaș liberal care persista în a considera „imposibilă orice colaborare cu comuniștii”, apreciind că singura apropiere posibilă era „numai cu social-democrații”¹⁵⁸. El susținea că începerea discuțiilor pentru realizarea cartelului politic cu Partidul Social-Democrat și cu Partidul Comunist reprezenta o mare greșeală, deoarece dădea ocazia guvernului și germanilor să intervină împotriva democraților. Aprecia de asemenea că, astfel, partidele democrate vor ajunge la remorca partidelor de stânga, care le vor face să subscrie la acte ireparabile pentru țară. Recunoștea însă că, prin acordul cu partidele de stânga, se evita o „comunizare totală a maselor populare și [...] o formă radicală a exproprierii imobiliare și mobiliare”, câștigându-se mai ușor încrederea Rusiei. Luând în considerare aceste aspecte, Gheorghe Brătianu declara că nu va face nimic împotriva încheierii acordului, deși își menținea rezervele de principiu¹⁵⁹.

În aceste circumstanțe, politicianul liberal a fost vizitat de Lucrețiu Pătrășcanu, din partea Partidului Comunist, și de Constantin Titel Petrescu, din partea PSD, care i-au comunicat dorința de a încheia cu conducerea PNL și a PNȚ un acord pentru constituirea Blocului Național Democrat¹⁶⁰. Gheorghe Brătianu a fost rugat să faciliteze o întâlnire cu liderii celor două partide istorice și, în același timp, să țină legătura cu comandamentul armatei, de care depindea realizarea practică a armistițiului. Răspunzând acestei solicitări, el a informat constant, în vara anului 1944, Comandamentul armatei a IV-a, în legătură cu punctul de vedere al opoziției și cel al regelui¹⁶¹.

Totuși, și-a menținut convingerile în privința pericolului reprezentat de comunism pentru România. Astfel, cu ocazia unei întrevederi desfășurate la 13 iulie, între Dinu Brătianu și Iuliu Maniu, s-a exprimat din nou părerea că încheierea imediată a armistițiului era absolut necesară. Iuliu Maniu a apreciat că o colaborare între partidele istorice și comuniști devenise necesară, în timp ce Dinu Brătianu considera că existau considerente de ordin extern, care prevalau. Comentând rezultatul acestei întrevederi, Gheorghe Brătianu arăta că nu credea în posibilitățile preconizate de Iuliu Maniu¹⁶². În zilele care au urmat, au apărut unele diferențe de opinie între Gheorghe și Dinu Brătianu. Primul era de părere că trebuia adoptată o atitudine de așteptare, până la clarificarea situației militare și diplomatice internaționale, în timp ce Dinu Brătianu era pe deplin de acord cu poziția adoptată de Iuliu Maniu față de ideea unei conlucrări cu forțele de stânga. Cu toate acestea, Gheorghe Brătianu și-a exprimat hotărârea de a acționa în continuare în cadrul partidului¹⁶³. Datorită poziției aparte adaptate de Gheorghe Brătianu față de problema colaborării cu forțele politice de stânga, era perceput de cercurile anglo-americane drept „germanofil”, iar de ruși, drept „omul politic cel mai urât la Moscova”¹⁶⁴; era o imagine care i-au redus simțitor șansele de a succeda la

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 255; Gheorghe Onișoru, *Gheorghe I. Brătianu și viața politică (1944–1947)*, în „Xenopoliana”, VII, 1999, nr. 1–2, p. 38.

¹⁵⁸ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 359.

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 380.

¹⁶⁰ Gh. I. Brătianu, *op.cit.*, p. 12.

¹⁶¹ *Ibidem*; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 92.

¹⁶² Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 38.

¹⁶³ *Ibidem*; (coord.), Gh. Cliveti *et al.*, *op. cit.*, p. 257, 258.

¹⁶⁴ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 211, 331.

conducerea PNL. În iunie 1944, problema președinției partidului era din nou dezbătută cu interes. S-a pus chestiunea îndepărtării lui Gheorghe Brătianu de la conducerea partidului sau a încadrării sale într-un triumvirat. În cele din urmă, s-a hotărât că nu putea să fie vorba despre o succesiune directă a fruntașului liberal la conducerea PNL. Urma ca o comisie, alcătuită din Constantin Angelescu, dr. Ion Costinescu și V. Sassu să preia conducerea, dacă va fi cazul¹⁶⁵.

La sfârșitul lunii septembrie, poziția lui Gheorghe Brătianu în cadrul partidului era și mai mult afectată. Se discuta despre numirea lui ca șef al tineretului liberal, dar o parte a fruntașilor liberali nu acceptau soluția, care ar fi putut să indispuină autoritățile sovietice. În fruntea liberalilor nemulțumiți se situau C. Dimitriu și dr. Costinescu. În schimb, sursele informative ale poliției precizau nume ale celor care erau încă socotiți partizani politici ai fruntașului liberal, în județele Prahova și Dâmbovița. Între aceștia, se numărau: N. Constantinescu-Bordeni, Petre Rădulescu, Gheorghe Vlăiculescu, C-tin Papazopol, D-tru Rădulescu, N. Ion Sorescu, Gr. Tolea, D-tru Ionescu-Pătroaia, Gheorghe Poenaru sau Victor Brânduș. Unii dintre aceștia se număraseră între fruntașii georgiști încă din 1930¹⁶⁶, iar acum făceau parte din Delegația permanentă a PNL¹⁶⁷.

Participarea lui Gheorghe Brătianu la evenimentele care au dus la îndepărtarea lui Ion Antonescu de la conducerea României și la întoarcerea armelor împotriva Germaniei este atestată prin afirmații făcute după perioade destul de îndelungate de la producerea evenimentelor. Este vorba de *Memoriu prezentat Comisiunii de Revizuire a Universității din București*, datând din 1945 și de declarațiile făcute de Gheorghe Brătianu, Ion și Mihai Antonescu și Iuliu Maniu în timpul procesului din 1946. La acestea se adaugă informații obținute din surse mai nou intrate în circuitul cercetării istorice. Sunt însemnări atribuite lui Gheorghe Brătianu, datate 8 ianuarie – 29 noiembrie 1946, descoperite și publicate de Gheorghe Buzatu și Claudiu Secașiu¹⁶⁸, precum și de fragmente din jurnalul ținut de Corneliu Coposu, intitulat *Decada fierbinte*, publicat de același Gheorghe Onișoru¹⁶⁹. Numai că informațiile cuprinse în aceste surse, referitoare la activitatea politică desfășurată de Gheorghe Brătianu în zilele de 22 și 23 august 1944, nu concordă în toate cazurile, uneori venind chiar în contradicție.

Însemnările aparținând lui Gheorghe Brătianu ne dau indicii despre implicarea istoricului în evenimentele respective, încă din ziua de 22 august, când l-ar fi vizitat pe atașatul militar al Turciei, rugându-l să întrebe, din partea opoziției, dacă Aliații admiteau ca România să înceteze lupta în termen de trei zile¹⁷⁰. Mesajul a fost trimis la Cairo și Ankara, iar răspunsul, pozitiv, a fost primit în aceeași zi, la ora 17. Imediat,

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 416, 419.

¹⁶⁶ *Ibidem*, f. 452, 459, 465.

¹⁶⁷ Este vorba despre Gh. Slama și N. Constantinescu-Bordeni, cooptați în Delegația permanentă a PNL, alături de alți liberali, precum Al. Alimănișteanu, M. Fărcășanu, D. Nistor și Radu V. Vălsănescu (Șerban Rădulescu Zoner (coord.), Gh. Cliveti et al., *op. cit.*, p. 261).

¹⁶⁸ Gh. Buzatu, Claudiu Secașiu, *Din arhiva istorică a României contemporane (II)*, în *AIIAI*, XXIII, 1986, vol. II, p. 679–684.

¹⁶⁹ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 37–44.

¹⁷⁰ Alte surse afirmă că Mihai Antonescu ar fi trimis, prin Ankara, o telegramă anglo-americanilor, la 22 august, și un curier special (Neagu Djuvara), la Stockholm, pentru a anunța intenția semnării imediate a armistițiului. Răspunsul a venit prompt, din partea sovieticilor, care cereau ultimativ guvernului român să se decidă dacă acceptă încheierea imediată a ostilităților în limitele propunerilor convenite anterior (Traian Udrea, *23 August 1944. Controverse istorico-politice*, București, Editura Alex-Alex & Leti Pres, 2004, p. 87, 107; Neagu Djuvara, *Războiul de șaptezeci și șapte de ani și premisele hegemoniei americane (1914–1991)*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 78, 79).

Gheorghe Brătianu i-ar fi informat pe reprezentanții Blocului Național Democrat, care au hotărât să facă demersuri pe lângă Mihai Antonescu, pentru a obține o întrevvedere cu Ion Antonescu. În același timp, regele a fost pus la curent cu evoluția evenimentelor. Mihai Antonescu a comunicat că mareșalul cerea întrunirea Consiliului de Miniștri pentru 23 august, ora 10. Autorul însemnărilor era rugat să ia parte la lucrările Consiliului, în calitate de „delegat al blocului democratic”. Se precizează, de asemenea, că la ora 2 noaptea Gheorghe Brătianu a primit vizita lui C. I. Brătianu, care l-a informat că fusese constituit noul guvern. În însemnări se precizează că a fost informat și regele în legătură cu demersurile făcute. Urmează apoi o informație potrivit căreia, după ora 23, Gheorghe Brătianu ar fi primit vizita regelui, care i-a declarat că nu avea încredere în Antonești și că pregătise lovitura de stat ce trebuia să se producă în ziua următoare. Regele cerea constituirea unui nou guvern, în cursul nopții care urma. Autorul însemnărilor declară că, în aceeași seară, i-a informat pe Dinu Brătianu și pe Lucrețiu Pătrășcanu asupra cerinței regelui¹⁷¹. În însemnările lui Corneliu Coposu se afirmă că, la 22 august, Gheorghe Brătianu a fost autorizat să discute cu Ion Antonescu necesitatea încheierii armistițiului. Fiind considerat „mandatarul Blocului Național Țărănesc”, Gheorghe Brătianu a transmis cererea ultimativă a opoziției.

Majoritatea surselor afirmă astfel că, în dimineața zilei de 23 august, Gheorghe Brătianu s-a prezentat la Snagov, pentru a discuta cu Ion Antonescu. Potrivit declarațiilor făcute de Mihai Antonescu și Gheorghe Brătianu în timpul procesului din 1946, la rugămintea lui Mihai Antonescu, Ion Antonescu a ieșit din sala în care se desfășurau lucrările Consiliului de Miniștri și i-a explicat lui Gheorghe Brătianu rațiunile pentru care el dorea încă amânarea armistițiului¹⁷².

Din mai sus-amintitele însemnări ale lui Gheorghe Brătianu rezultă că, în dimineața zilei de 23 august, Gheorghe Brătianu s-a prezentat la președinția Consiliului de Miniștri, participând la ședința guvernului. Discuția care a urmat a fost purtată în termeni duri, din partea ambilor interlocutori. Afirmările tranșante ale lui Ion Antonescu au fost rostite pe un ton amenințător: „[...] voi oferi Rusiei un armistițiu. Voi preveni și Germania. Și cum, sunt sigur, vor refuza să discute cu mine, voi avea descărcarea de a duce războiul până la ultimul om; (strigând:) până la capăt; (răcnind:) până la victoria finală a Axei”. Gheorghe Brătianu a răspuns cu demnitate și cu promptitudine: „Sunt împuternicit de cele patru partide să-ți comunic că d-ta nu ai altceva de făcut decât să execuți ce ți se cere. Totul a fost pus la punct și, dacă anunți Germania, țin să-ți fac serviciul să te anunț că armata din Moldova va ridica armele împotriva Germaniei”¹⁷³. Rezultă deci că Gheorghe Brătianu a fost cel care a adus la cunoștința mareșalului hotărârea partidelor aliate și a conducerii armatei ca România să încheie armistițiu cu Națiunile Unite și să întoarcă armele împotriva Germaniei.

Revenit la președintele PNL, Gheorghe Brătianu le-a transmis șefilor opoziției contrapropunerile lui Antonescu, care, conform însemnărilor lui Corneliu Coposu, cuprindeau, în afara cererii referitoare la obținerea unui asentiment scris al acestora, și condiții suplimentare; precum cele referitoare la libertatea acordată mareșalului de a alege momentul cel mai favorabil pentru tratarea armistițiului, după restabilirea frontului și oprirea ofensivei sovietice, sau la posibilitatea de a obține asentimentul prealabil al

¹⁷¹ Gh. Buzatu, Claudiu Secașiu, *op. cit.*, p. 679, 680; Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 92, 93.

¹⁷² *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I, p. 369; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 13, 14; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 408; Gheorghe Buzatu, Corneliu Bichineț (coord.), *România sub imperiul haosului*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2011, p. 361.

¹⁷³ Gh. Buzatu, Claudiu Secașiu, *op. cit.*, p. 681.

Germaniei pentru ieșirea României din război¹⁷⁴. Deși condițiile suplimentare au fost respinse de reprezentanții opoziției, Gheorghe Brătianu a obținut promisiunea șefilor partidelor politice că vor semna o scrisoare cu asentimentul lor pentru încheierea imediată a armistițiului. Prin urmare, în jurul orei 15, s-a întâlnit din nou cu Mihai Antonescu, asigurându-l că „angajamentul» liderilor opoziției va urma, drept care Antoneștii puteau să-l evoce în cursul discuțiilor cu Mihai I”¹⁷⁵. În declarația dată la procesul din mai 1946, Gheorghe Brătianu preciza că, în timpul discuției din dimineața zilei de 23 august, cu Ion și Mihai Antonescu, aceștia avuseseră inițiativa de a cere o audiență la Palat, audiență care a avut loc în după amiaza zilei de 23 august. În timpul ei, fără a fi primit „scrisoarea de garanție” cu semnăturile liderilor partidelor politice, promisă de Gh. I. Brătianu, mareșalul a cerut un răgaz pentru încheierea unor acțiuni diplomatice aflate în acel moment în desfășurare. A urmat arestarea celor doi Antonești și întoarcerea armelor împotriva Germaniei.

Implicarea lui Gh. Brătianu în evenimentele de la 23 august 1944 este interpretată negativ de unii analiști ai evenimentelor aflate în discuție. Potrivit lui Gh. Buzatu și Corneliu Bichineț, prin acțiunea sa, Gheorghe Brătianu se încadrează între actorii care „s-au situat sau au fost propulsați în epicentrul evenimentelor”, iar efectele acestei acțiuni au constat în „atragera Antoneștilor în cursă, deci la Palat, cu rezultatul cunoscut”¹⁷⁶. Totuși, nu poate fi ignorat faptul că Gheorghe Brătianu a îndeplinit, pentru scurt timp, rolul de emisar al opoziției în fața Aliaților, în pregătirea condițiilor necesare României pentru încetarea luptelor, dar și rolul de element de legătură între Aliați și reprezentanții Blocului Național Democrat, a cărui existență era recunoscută, în acel moment, de marele istoric. O altă ipostază sub care apare Gheorghe Brătianu, pe parcursul evenimentelor din 22 și 23 august, este aceea de personalitate care a asigurat comunicarea între liderii partidelor politice și mareșalul Ion Antonescu, în momente de maximă importanță. Încrederea de care s-a bucurat, atât din partea mareșalului, cât și din partea liderilor opoziției, pune într-o lumină deosebită valoarea omului politic Gheorghe Brătianu. Chiar dacă posteritatea – judecând pragmatic, din perspectiva consecințelor unor evenimente atât de controversate asupra destinului țării – identifică și unele aspecte critice ale participării lui Gheorghe Brătianu la evenimentele analizate, nu îi pot fi contestate implicarea, curajul și nici capacitatea de adaptare la situația extrem de dificilă în care se afla România.

III. Sfârșitul activității politice a lui Gheorghe Brătianu. Represiunea

După 23 august 1944, activitatea desfășurată de Gheorghe Brătianu pe plan politic s-a restrâns considerabil. La 9 septembrie, ziarul „Viitorul”, reapărut cu puțin timp în urmă, reproducea articolul intitulat *Franța și România*, publicat de Gheorghe Brătianu în ziarul de limbă franceză „L'Indépendance Roumaine”. Relevând cât de strâns au fost împletite destinele celor două țări în anii celui de-al Doilea Război Mondial, autorul articolului exprima speranța că reînvierea Franței în 1944 va reprezenta „primul pas către restabilirea unității [românești], absolut necesară echilibrului unei păci juste și durabile”. El își expunea, în același timp, convingerea că existența unei României independente și puternice în Balcani era o condiție indispensabilă a păcii europene¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 39–40.

¹⁷⁵ Gheorghe Buzatu, Corneliu Bichineț (coord.), *op. cit.*, p. 362, 382.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 365, 377.

¹⁷⁷ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 445.

Problema unității naționale românești îl preocupa în mod deosebit pe istoricul și omul politic Gheorghe Brătianu. În contextul bătăliei pentru Transilvania, care se desfășura în toamna anului 1944, el publica, în același ziar de limbă franceză, un articol în care își afirma convingerea că unitatea politică a românilor se va putea reface dacă se menține unitatea spirituală și conștiința morală a națiunii. Eventualele succese ale inamicului în luptele duse pe frontiera de vest reprezentau, potrivit autorului, „fluctuații trecătoare [...] care nu pot să dureze, în drept și în fapt, din momentul în care rațiunea și justiția își impun voința”¹⁷⁸.

Cam în același timp, în presa comunistă, apărea articolul intitulat *Schimbarea la față a d-lui Gh. I. Brătianu*, în care omul politic era acuzat că ar fi jucat în Parlament „rolul de instigator antisovietic”¹⁷⁹. În plus, lui Gheorghe Brătianu i se atribuia și vina de a fi participat „la războiul nebunesc și trădător al intereselor neamului împotriva URSS”¹⁸⁰. Era, de asemenea, acuzat de a se fi pronunțat stăruitor pentru o politică externă alături de Germania și de a fi întreținut relații amicale cu Legația germană din București, precum și cu liderii Reich-ului¹⁸¹. Ca urmare, îi era contestat dreptul de a fi considerat un democrat, autorul anonim al articolului incriminând considerând că locul lui Gheorghe Brătianu nu era în Blocul Național Democrat, ci „alături de agenții hitleriști și legionari”¹⁸².

Campania declanșată de „Scânteia” împotriva fruntașului liberal a continuat cu articolul publicat în 28 septembrie, intitulat *Tot despre d. Gh. Brătianu*. Articolul reamintea aprecierile lui Gheorghe Brătianu din martie 1943, referitoare la ultimatumul sovietic adresat României în vara anului 1940, pe care-l considera „document unic în analele diplomației moderne, prin amestecul său de brutalitate, insolență și perfidie”¹⁸³. Oficiul comunist încerca să demonstreze că, prin scrierile și prin manifestările sale publice, Gheorghe Brătianu ar fi împins poporul român „într-un război criminal de jaf și cotropire”¹⁸⁴. După aceste atacuri, Gheorghe Brătianu a mai publicat câteva articole în ziarul „Viitorul” și s-a implicat în activitatea organizației liberale a județului Ilfov, în octombrie 1944¹⁸⁵.

Sfârșitul anului 1944 și începutul anului următor dovedeau că situația politică din România se schimba dramatic, făcând imposibilă continuarea „armistițiului politic” stabilit anterior între partidele din Frontul Național Democrat. Apelul către țară al FND, publicat la 1 ianuarie 1945, relua învinuirile aduse partidelor democratice, acuzându-le de antidemocratism și reacționarism. Istoricul Dinu C. Giurescu avea dreptate să observe că, în această perioadă din istoria României, „«democratic» [...] însemna orice persoană sau faptă-eveniment care ajută la uzurparea puterii de către Partidul Comunist; «fascist» devenea orice persoană care se opunea comuniștilor, indiferent de atitudinea sau acțiunea sa împotriva Reich-ului nazist”¹⁸⁶.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 446.

¹⁷⁹ *Ibidem*, f. 447; Aurel Pentelescu, *Destinul tragic al unui mare savant*, în *DI*, 2003, nr. 4, p. 8–10; Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 36, 37.

¹⁸⁰ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 447.

¹⁸¹ Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 177, 178; Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 40; Ovidiu Pecican, *Gheorghe I. Brătianu între opțiunea democratică și acomodarea la dictatură*, în „Caietele Brătianu”, nr. 2, 2011, p. 7–11.

¹⁸² Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 44; Ovidiu Pecican, *op. cit.*, p. 7–11.

¹⁸³ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 451.

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ Petre Otu, Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 181, 182; Aurel Pentelescu, *op. cit.*, p. 38.

¹⁸⁶ Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, Editura All, 1996, p. 134, 156.

Cum Gheorghe Tătărescu își făcuse deja cunoscută opțiunea pentru o colaborare cu partidele de stânga, reprezentanții Partidului Comunist luau serios în calcul această posibilitate¹⁸⁷. Se vorbea chiar despre posibilitatea ca Gheorghe Tătărescu să reorganizeze Partidul Național Liberal sub conducerea sa. Gheorghe Brătianu aprecia, în legătură cu această perspectivă, că fostul prim-ministru ar fi putut încă să joace un rol politic, dar „numai la remorca altor grupări”¹⁸⁸. Cum reunirea cu gruparea lui Gheorghe Tătărescu era, totuși, dorită de o parte a liberalilor diniști, în frunte cu dr. Costinescu, Gheorghe Brătianu a recurs, în mai 1945, la o soluție de compromis. El sugera să se fixeze un termen limită până la care cei mai proeminenți membri ai grupării tătăresciene să poată reveni în partid, iar după această dată limită, cei care nu vor fi răspuns solicitării să fie considerați demisi. În același timp, fruntașul liberal acționa alături de liberalii care organizau o manifestație de simpatie pentru Dinu Brătianu, cu ocazia zilei Sf. Constantin, în mai 1945¹⁸⁹.

Tratatările între cele două grupări liberale au continuat până în iunie 1945, când Dinu Brătianu s-a pronunțat și el împotriva acestei „reîntregiri”; iar conducerea partidului a dat un comunicat, prin care unii dintre fruntașii grupării tătăresciene ce făceau parte din guvern, în acel moment, erau excluși din PNL¹⁹⁰. Totuși, și după această dată, tratativele pentru refacerea mișcării liberale au continuat. Se vehicula chiar ideea ca Gheorghe Tătărescu să fie acceptat ca șef al Partidului Liberal unificat, dacă se va despărți de unii dintre colaboratorii săi apropiați și ar demisiona din guvern, pentru a provoca o criză ministerială¹⁹¹. Conducerea PNL dinist a elaborat chiar un manifest-program, în vederea unui viitor congres al partidului. Aceste manifestări ale liberalilor vizau, probabil, scopul de a pregăti revenirea în sânul partidului a grupării tătăresciene și de a permite „contopirea organizațiilor județene a grupărilor georgiste cu Partidul Liberal dinist”¹⁹². Contradicțiile dintre cele două grupări liberale n-au putut fi rezolvate, iar în 1 iulie 1945, a avut loc Congresul Partidului Național Liberal condus de Gheorghe Tătărescu¹⁹³. Acesta marca ruptura definitivă între liberalii diniști și adepții lui Gheorghe Tătărescu.

Istoriografia, dar și alte domenii ale cercetării au căutat explicații pentru retragerea din viața politică a celui care fusese desemnat să devină președintele PNL. Între motivele identificate se numără teama unora dintre membrii conducerii PNL că partidul ar putea să aibă de suferit datorită acuzațiilor de filogermanism și antisovietism, aduse lui Gheorghe Brătianu de noile autorități comuniste¹⁹⁴; se adăuga convingerea acelorași personaje că Gheorghe Brătianu nu era susținut de cercurile anglo-americane, dar nu trebuie neglijată nici antipatia unora dintre fruntașii liberali față de încercările foștilor georgiști de a se menține la suprafața vieții politice¹⁹⁵. Într-adevăr, la începutul

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 163. La 17 decembrie, avusese loc la Giurgiu o întrunire politică, în timpul căreia Gh. Tătărescu a susținut un discurs, în care afirma: „Locul Partidului Liberal este de stânga, spre lumea claselor producătoare, spre lumea țăranimii și muncitorimei orașelor” (Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 65).

¹⁸⁸ *Ibidem*; Șerban Rădulescu Zoner (coord.), Gh. Cliveti *et al.*, *op. cit.*, p. 268; Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 41.

¹⁸⁹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 2714, vol. 5, f. 14, 108, 118, 119.

¹⁹⁰ *Ibidem*, vol. 4, f. 136; vol. 2, f. 198.

¹⁹¹ *Ibidem*, vol. 5, f. 202.

¹⁹² *Ibidem*, vol. 4, f. 172.

¹⁹³ Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal 1944–1948*, București, Editura Tritonic, 2003, p. 128.

¹⁹⁴ Gheorghe Onișoru, *op. cit.*, p. 41; Șerban Rădulescu Zoner (coord.), Gh. Cliveti *et al.*, *op. cit.*, p. 277.

¹⁹⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar 2714, vol. 5, f. 13, 14, 108, 118.

lunii iunie 1945, Gh. Slama, fost fruntaș georgist, desfășura o vie activitate în rândul muncitorilor din uzinele capitalei, membri ai PNL¹⁹⁶; iar Gheorghe Brătianu, alături de alți foști georgiști, s-a implicat într-o acțiune a tineretului liberal dinist, apreciată de cercurile poliției, ca având „un pronunțat caracter subversiv”¹⁹⁷. Acțiunea, condusă de fruntași liberali precum Bebe și Gheorghe Brătianu, Valeriu Roman, Gh. Slama, D. Vălsănescu, M. Romniceanu, C. Zamfirescu, M. Fărcășanu avea ca obiective răspândirea de broșuri și manifeste clandestine, care să combată comunismul și să promoveze liberalismul, precum și „pregătirea unor elemente de șoc și oameni de sacrificiu”. Conducerea partidului a intervenit, interzicând acțiunea preconizată de tineretul liberal¹⁹⁸.

Chiar dacă, după preluarea puterii de către comuniști, sursele poliției prezintă informații a căror obiectivitate este uneori discutabilă, din ele rezultă că manifestările politice ale lui Gheorghe Brătianu și ale foștilor săi amici politici au continuat până la jumătatea anului 1946. Astfel, în octombrie 1945, când figura încă drept președinte al organizației PNL din Capitală¹⁹⁹, Gheorghe Brătianu a susținut conferința intitulată *Temeiuri pentru o renaștere a liberalismului*²⁰⁰. În februarie 1946, la notariatul Tribunalului Ilfov era înscrisă asociația „Amicii Libertății”, al cărei scop era „dezlănțuirea unei vii propagande anti-sovietice și anti-comuniste [...], strângerea relațiilor cu democrațiile occidentale și în special cu Marea Britanie”. Programul organizației reamintea discret de unele principii ale liberalismului, precum realizarea unui stil de viață întemeiată pe libertate și generozitate socială sau cercetarea și discutarea în mod critic, fără preocupări de partid sau școală, a ideilor și doctrinelor politice, economice și sociale. Din comitetul de conducere al asociației făceau parte, printre alții, Octav Doicescu (președinte), fostul fruntaș georgist G. M. Cantacuzino (vicepreședinte) și M. Fărcășanu. Asociația, care avea „concursul lui Gheorghe Brătianu”, acorda o importanță deosebită organizării tineretului național-liberal, condus, în acele momente, de M. Fărcășanu. Ca grupare distinctă, tineretul universitar național-liberal se afla sub conducerea lui Radu Câmpăneanu²⁰¹. Un referat întocmit de Corpul Detectivilor, în iulie 1946, semnalează activitatea politică a lui N. Constantinescu-Bordeni, precizând că „este încadrat în PNL dinist, însă este socotit ca unul care sprijină principiile liberale georgiste”²⁰².

Măsurile represive ale noilor autorități față de Gheorghe Brătianu nu s-au lăsat așteptate. În timpul campaniei electorale din toamna anului 1946, numele lui a apărut pe lista de candidați ai PNL, pentru județul Ilfov. La fel ca și în cazul altor fruntași liberali, și locuința lui Gheorghe Brătianu a fost supusă unor percheziții din partea organelor de represiune²⁰³. Cu toate acestea, unele întruniri ale fruntașilor liberali se desfășurau încă, în lunile noiembrie–decembrie, la locuința lui Gh. Brătianu²⁰⁴. Problema organizării

¹⁹⁶ *Ibidem*, f. 149, 150.

¹⁹⁷ *Ibidem*, f. 164.

¹⁹⁸ *Ibidem*, f. 219.

¹⁹⁹ *Ibidem*, vol. 2, f. 65; vol. 10, f. 73.

²⁰⁰ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 3, f. 500.

²⁰¹ *Ibidem*, vol. 2, f. 138, 140–142.

²⁰² *Ibidem*, vol. 16, f. 40.

²⁰³ *Gheorghe I. Brătianu în dosarele Securității. Documente, perioada domiciliului obligatoriu. Arestarea. Detenția. Moartea (1947–1953)*, editori Aurel Pentelescu, Liviu Țăranu, Consiliul Național Pentru Studierea Arhivelor Securității, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 64, 65; Aurel Pentelescu, Liviu Țăranu, *Gheorghe I. Brătianu în timpul domiciliului obligatoriu (1947–1950)*, în „Caietele Brătianu”, nr. 2, 2011, p. 12–19; Șerban Rădulescu Zoner (coord.), Gh. Cliveti et al., *op. cit.*, p. 277.

²⁰⁴ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 6, f. 322, 327.

PNL îl mai preocupa încă pe cel care, în 1943, fusese desemnat succesor la președinția acestei formațiuni politice. În decembrie 1946, Dinu Brătianu a anunțat că, în ianuarie, va avea loc ședința Comitetului Executiv Central al partidului, ocazie cu care el își va prezenta demisia din funcția de președinte, la fel ca și toți ceilalți componenți ai conducerii PNL. Anunțul a fost interpretat drept o „soluție în extremis a lui Dinu Brătianu, menită să prelungească până la 15 ianuarie calitatea de secretar general a lui Bebe Brătianu”²⁰⁵. Între fruntașii liberali nemulțumiți de această amânare, alături de dr. C. Angelescu și V. Sassu se număra și Gheorghe Brătianu²⁰⁶.

În anul 1947, Gheorghe Brătianu a fost îndepărtat, rând pe rând, din toate funcțiile pe care le deținuse până atunci. În acel an, i s-a oferit șansa de a pleca din țară, dar a refuzat-o. Cornelia Bodea își amintește că cel care aducea propunerea și, odată cu ea, și pașaportul, gata semnat de Ana Pauker, pentru ca Gheorghe Brătianu să poată pleca din țară, a fost profesorul Alexandru Rosetti. După plecarea mesagerului, Cornelia Bodea l-a întrebat pe mentorul său: „Și plecați, domnule profesor?”. Răspunsul a sintetizat conștiința datoriei care l-a animat pe Gheorghe Brătianu toată viața: „Mă numesc Brătianu, domnișoară Bodea!”²⁰⁷. În august 1947, istoricului care refuzase să părăsească țara i s-a impus domiciliu forțat²⁰⁸, măsură necesară, potrivit noilor autorități, „pentru asigurarea securității sale”²⁰⁹. După impunerea domiciliului forțat, fostul lider liberal a fost supus unor noi restricții și umilințe, supravegherea permanentă, restricționarea asistenței medicale sau lipsurile materiale devenind din ce în ce mai supărătoare. În octombrie 1948, i-au fost sigilate obiecte personale în contul sumei de 80.000 de lei, reprezentând impozitul anual; în luna următoare, i se pretindea plata impozitului profesional și apăreau temeri legate de confiscarea locuinței și a mobilierului. Persista încă suspiciunea agenților Securității referitoare la dorința liberalilor și în special a Brătienilor de a se regrupa politic în jurul lui Gheorghe Brătianu. Bunăoară, Asra Bercovici și Gh. Slama, vechi colaboratori politici ai lui Gheorghe Brătianu, care se aflau în vizorul Inspectoratului de Siguranță al Capitalei, erau suspectați că ar desfășura activități pentru a înlesni o astfel de regrupare²¹⁰.

Arestarea lui Gheorghe Brătianu, la 6 mai 1950, nu a fost un fapt izolat. S-a încadrat în primul val de arestări ale fruntașilor liberali, alături de președintele partidului, Dinu Brătianu, de Gheorghe Tătărescu, Bebe Brătianu, Ion Manolescu-Strunga, gen. Mihail Racoviță, D. Alimănișteanu sau Constantin C. Giurescu²¹¹. Era prima măsură, dintr-un șir lung de atrocități care puneau în practică prevederile Ordinului 100 al Direcției Cabinet a Securității Poporului, din 3 aprilie 1950, semnat de directorul general, Pintilie Gheorghe. Prevederile acestui document erau îndreptate împotriva „dușmanului de clasă”, respectiv a celor care „lansează sau răspândesc zvonuri

²⁰⁵ *Ibidem*, vol. 4, f. 325.

²⁰⁶ *Ibidem*.

²⁰⁷ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 12, 13.

²⁰⁸ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 5, f. 16, 17, 52, 79, 84, 110; vol. 6, f. 343, 356.

²⁰⁹ *Gheorghe I. Brătianu în dosarele Securității*, p. 68.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 90–94, 104, 154; Alexandru Rațiu, Gheorghe Pătrașcu, Gheorghe Andreica, Nuțu Roșca, Andrea Dobeș, Ioan Ciupea, Claudiu Secașiu, *Memoria închisorii Sighet*, București, Fundația Academia Civică, 1999, p. 247.

²¹¹ Șerban Rădulescu Zoner (coord.), Gh. Cliveti *et al.*, *op. cit.*, p. 291; *Gheorghe I. Brătianu în dosarele Securității*, p. 289–292; Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Gheorghe I. Brătianu un martir al cauzei naționale românești, în România din afara granițelor țării. Iași – Chișinău: legături istorice*, Iași/Chișinău, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 202.

alarmiste tendențioase, dușmănoase, ascultă și difuzează propaganda deșănțată a posturilor de radio imperialiste, [...] aduc injurii PMR, conducătorilor săi [...], frecvențează bibliotecile, concertele și [...] manifestările propagandiste ale legațiilor imperialiste [...]"²¹². Și cum toate aceste „delicte” fuseseră deja semnalate de agenții care asigurau supravegherea lui Gheorghe Brătianu, arestarea sa, la 6 mai 1950, încheia seria acțiunilor de reprimare inițiate în urmă cu trei ani de autoritățile comuniste²¹³.

Documentele referitoare la detenția lui Gheorghe Brătianu sunt destul de puține în Arhivele Securității. Atrag atenția cele care datează din anul 1953, 1 august și 8 decembrie, referitoare la prelungirea, cu 60 de luni, a termenului de detenție a lui Gheorghe Brătianu. Dar, potrivit unei mărturii târzii a unui coleg de detenție, preotul Alexandru Rațiu, istoricul se stinsese după o grea suferință, lipsit de îngrijire sau de tratament, undeva între 25 și 27 aprilie 1953²¹⁴.

Înaintat în vârstă, Dinu Brătianu își întocmise testamentul politic cu un an înaintea arestării. În acest document, șeful PNL spunea că „acela care întrunește mai bine multiplele calități ce se cer unui conducător este Gheorghe I. Brătianu, care este și o victimă a urgiei vrăjmașilor Neamului. El a fost cel mai apropiat colaborator al meu în lupta ce am dus împotriva dictaturilor și eforturile sale mi-au fost de mare folos. Patriotismul său luminat și hotărârea cu care a luptat pentru marile interese ale Neamului au făcut [...] să fie considerat ca o nădejde pentru viitor”²¹⁵. Aceste aprecieri, venite de la un lider liberal de primă mărime și de o ținută morală desăvârșită, situează, corect și reparatoriu, locul și rolul lui Gheorghe Brătianu în lupta inegală care s-a dat atunci între democrație și totalitarism. Elogiile cuprinse în testamentul politic al lui Dinu Brătianu au rămas ca un epilog al destinului lui Gheorghe Brătianu: acela de martir, alături de mulți alți reprezentanți ai elitei politice românești, vinovați de faptul că „aparțineau unei anumite «categorii» care trebuia eliminată din noua societate”²¹⁶.

²¹² Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948–1964)*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 146.

²¹³ Arhivele Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 10176, vol. 5, f. 16, 17, 32, 79, 84, 110; *Gheorghe Brătianu în dosarele Securității*, p. 122, 124, 141, 151, 268, 275–280.

²¹⁴ Maria G. Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu – enigma morții sale*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 23; Gabriel Ciotoran, *Gheorghe I. Brătianu*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie. Muzeul municipiului București”, 2008, 22, p. 214.

²¹⁵ Șerban Rădulescu Zoner (coord.), Gh. Cliveti et al., *op. cit.*, p. 292.

²¹⁶ Alexandru Rațiu, Gheorghe Pătrașcu et al., *op. cit.*, p. 184; vezi și Iulian Pruteanu-Isăcescu, *op. cit.*, p. 203–206.

GHEORGHE BRĂȚIANU'S POLITICAL ACTION AND DESTINY AFTER HIS
RETURNING INTO THE ROMANIAN NATIONAL LIBERAL PARTY (1938–1953)
(Summary)

Keywords: political negotiations, collaboration in opposition, the National Renaissance Front, involvement in governance, territorial cession, Pro-Transylvania Association, the National Liberal Party leadership, the events of August 23, 1944, withdrawal from political life, imprisonment, repression.

Early 1938, after their returning to the National Liberal Party, the Georgist wing acted in order to be integrated and accepted. Gheorghe Brătianu, the former leader of the dissident Liberal Party, tried to rebuild his prestige inside the new political party he had adhered at, by respecting the Liberals' principles and decisions. Thus, the historian's political activity carried out in several stages with different intensities. This study covers the entire period between 1938 and 1953, when the historian died in a communist prison, at Sighet. The study reflects important periods of Romanian contemporary history, such as the Authoritarian Monarchy of the king Carol the second, between 1938 and 1940 and the National Legionary State and Antonescu's Dictatorship, between 1940 and 1944. Therefore, we structured the paper in two chapters corresponding to the two historical periods mentioned above. Within each chapter, we defined several centers of interest. We present Gheorghe Brătianu's involvement in negotiations with other political leaders, particularly with Iuliu Maniu, the leader of the National Peasant Party. Their main political objective was to preserve democracy and to oppose the new totalitarian political group, The National Renaissance Front, imposed by the king Carol the Second. The new political group was designed to absorb the old political parties and to discredit the country's governance through them. We also analyze the repeated negotiations to include the historian into Romanian Governments between 1940 and 1943. Such proposals came from the king, from political personalities belonging to different political groups, or from some members of Brătianu family, who wanted to preserve the family position in the National Liberal Party and the country's leadership. Gheorghe Brătianu's attitude towards the territorial cessions accepted by the Romanian Government during the year 1940, his political and historical opinions represent other important issues of the study. Gheorghe Brătianu's increasingly implication in reorganizing the National Liberal Party during the years 1942 and 1943, or his controversial role in preparing and conducting the events of August 23, 1944 seemed that they would provide a major political destiny for the historian at the end of the Second World War. But there was another side of Gheorghe Brătianu's political involvement which prevented this destiny. It was related with his opinions about Romanian foreign policy during the Second World War. Thus, Gheorghe Brătianu sustained the orientation of the Romanian foreign policy towards Germany and he opposed to any collaboration with the Soviet Russia during the war and at its end. As a result, George Brătianu met to a tragic ending marked by marginalization and by political repression. The last aspects which we present in our study aim are concerned with Gheorghe Brătianu's gradual marginalization after 1945 and at his exclusion from the political life and from scientific activity. Finally, the historian was arrested and imprisoned and he died in the communist prison at Sighet, in April 1953. We used original sources, such as primary documents from the National Archives and from the Archives of the National Council for the Study of the Security Archives (CNSAS). We combined the information obtained from these sources with those existing in our historiography in order to reinterpret some considerations made by the earlier historians and to contribute directly to a more nuanced knowledge of the period and of the Romanian political and scientific elites of those years.

MIHAELA BOTNARI*

COLABORAREA ROMÂNNO-SOVIETICĂ ÎN DOMENIUL EDUCAȚIEI. STUDENȚII ROMÂNI ÎN URSS (1946–1956)

În scopul sovietizării Europei de Est, Uniunea Sovietică a invitat la studii tinerii din această zonă, conform modelului anterior al puterilor imperiale „civilizatoare”. Prin educația est-europeanilor în URSS, în anii postbelici, se urmărea crearea unor rețele prosovietice, dedicate noilor norme politice și care să mențină obediența sateliților față de Moscova. Scrierile epocii dedicate studenților români din URSS excelau în descrieri marcate de un entuziasm exagerat. Iar utilizarea limbajului intens ideologizat a diminuat relevanța unor mărturii sincere sau obiectiv exprimate. Putem lua ca exemplu, în acest sens, lucrarea semnată de corespondentul „Scânteii” la Moscova, Victor Bârlădeanu¹, *Aerul tare al înălțimilor*, ediție apărută la „Cartea Rusă”, în 1954. Autorul a avut o serie de convorbiri cu mai mulți studenți și doctoranzi români din Uniunea Sovietică și a adunat într-o carte observațiile și constatările sale. Potrivit acestora,

[...] studenții aveau privirile încărcate de asemenea bogăție de sentiment, respirau cu atâta însetare aerul Moscovei, se uitau cu asemenea dragoste și bucurie la frumusețile și oamenii gigantului oraș, încât simțeau din plin că adolescenții aceștia nu-și vor cruța deloc puterile pentru a fi demni de cinstea pe care le-a făcut-o partidul, trimițându-i la studii, aici, în inima lumii².

Relatările studenților nu făceau excepție de la stilistica epocii. Studentul Cornel Almășan din Abrud relatase că „aflând vestea că va studia la Universitatea din Kazan, pe băncile căreia a studiat cândva genialul Lenin, se înroșise și nu-și găsea cuvintele. Repeta întruna această întrebare: «Auziți, la universitatea unde a învățat Lenin! Voi fi oare la înălțimea cinstei acesteia?»»³. Astfel de declarații ale studenților le regăsim și în ziarele din epocă. Studentul român de origine maghiară Domokos Géza⁴, absolvent al Institutului de Literatură de pe lângă Uniunea Scriitorilor Sovietici, devenit apoi un scriitor cunoscut și chiar om politic, scria, în 1950, pentru „Veac Nou”:

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹ Victor Bârlădeanu (1928–2007) a fost scriitor, dramaturg și publicist. A activat în calitate de corespondent al ziarului „Scânteia” la Moscova și apoi de corespondent de front în războiul din Coreea. A pus bazele Asociației Culturale de Prietenie România – Israel, al cărui secretar general a fost până la sfârșitul vieții (Veronica Bârlădeanu, *Remember Victor Bârlădeanu*, București, Editura AmandaEdit, 2012, p. 19–20).

² Victor Bârlădeanu, *Aerul tare al înălțimilor*, București, Cartea Rusă, 1954, p. 254.

³ *Ibidem*, p. 255.

⁴ Domokos Géza (1928–2007) a fost membru CC al PMR și director fondator al Editurii Criterion din București. După revoluția din decembrie 1989, a devenit membru în Consiliul Frontului Salvării Naționale și primul președinte al UDMR. A pledat pentru autonomia maghiară regională în acord cu cerințele UE.

Noi, tinerele și tinerii români, trimiși la studii de scumpa noastră țară în cele mai bune instituții de învățământ din Moscova, am văzut astfel pentru prima oară capitala sovietică [...]. Am admirat crenelurile dantelate ale înaltelor ziduri ale Kremlinului, luminile pe ale căror vârfuri strălucesc stele de rubin, măreția și frumusețea nemaiîntâlnită a Pieței Roșii. Am mers pe minunata stradă Gorki, am vizitat palatele ca din basme ale metropolanului și cu timpul ni s-a părut că tot ceea ce vedem nu este realitate⁵.

Astfel arătau relatările din epocă și fața realităților fetișizate de un amalgam de adjective și descrieri repetate îndelung în producția de materiale propagandistice. Dar care era realitatea de la fața locului? Cât din declarațiile și rapoartele studenților pentru articole de presă se regăseau în căminele și universitățile sovietice? Care era regulamentul de selecție a studenților și cum au evoluat relațiile româno-sovietice la acest nivel? Cum era viața de zi cu zi a studenților din URSS și care a fost traseul urmat de aceștia după finalizarea studiilor? Acestea sunt unele întrebări la care ne propunem să răspundem în studiul de față, utilizând documente de arhivă și mărturii personale.

În contextul Războiului Rece, URSS a inițiat politici de solidarizare a Blocului Estic prin proiecte educaționale, culturale, economice și militare, odată cu apariția alianței militare confirmate de Pactul de la Varșovia. Studenții din Europa de Est, invitați la studii în URSS, au creat însă, de multe ori, situații complicate în mediul politic sovietic și, nu de puține ori, au declanșat conflicte neprevăzute⁶, cauzate de inadaptarea acestora la modul de viață sovietic.

Primii studenți străini în URSS au ajuns în 1942, când Consiliul Comisarilor Poporului din URSS a încheiat un acord cu guvernul Republicii Mongole, invitând studenții mongoli la studii. După război, în august 1945, executivul sovietic a decis, printr-un decret, primirea la studii a 20 de studenți albanezi. Printr-o hotărâre similară, numărul studenților din Coreea de Nord ce urmau să vină în URSS, în 1946, a fost fixat la 300⁷. Numărul acestora a variat în anii următori. În 1952, studenții români în URSS au fost cei mai numeroși studenți străini, aceștia reprezentând circa 25% (adică 2.662 dintr-un total de 9.760 de studenți străini)⁸.

La 17 august 1946, Consiliul de Miniștri al URSS a emis un decret prin care au fost fixate cifrele de școlarizare pentru studenții și doctoranzii din țările Europei de Est, țări aflate practic sub ocupație sovietică. Numărul total al studenților și doctoranzilor era de 500, dintre care 250 iugoslavi, 125 bulgari, 50 albanezi, 20 români, 20 cehoslovaci, 20 de polonezi și 15 unguri. De studenții străini în URSS se preocupa secția de Relații Externe (*Inostranîi otдел*) care era sub o dublă subordonare – atât față de ministrul Învățământului Superior, cât și față de Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic)⁹.

⁵ *Scrisoarea unui student român al Institutului pentru Literatură de pe lângă Uniunea Scriitorilor Sovietici*, în „Veac Nou”, nr. 37, anul IV, duminică 3 septembrie, 1950, p. 1.

⁶ Benjamin Tromly, *Brother or Other? East European Students in Soviet Higher Education Establishments, 1948–1956*, în „European History Quarterly”, SUA, University of Puget Sound, vol. 44(1), 2014, p. 81.

⁷ Armand Goșu, *Studenți străini în URSS (1946–1948) în arhivele secției de relații internaționale a CC al PC (bolșevic)*, în Romulus Rusan, *Anul 1948. Instituționalizarea comunismului. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetul Marmației (19–21 iunie 1998)*, „Analele Sighet”, nr. 6, Fundația Academia Civică, 1998, p. 129–130.

⁸ Conform Arhivelor de Stat de Istorie Socio-Politică (Federația Rusă) cercetate de Benjamin Tromly, în anul 1952, în URSS se aflau 9.760 de studenți străini, dintre care: 2.662 români, 1.540 polonezi, 1.464 unguri, 971 bulgari, 790 coreeni, 761 cehoslovaci, 600 chinezi, 377 albanezi, 266 mongoli (Benjamin Tromly, *op. cit.*, p. 84).

⁹ Armand Goșu, *op. cit.*, p. 130.

Grupurile de studenți străini din URSS au fost caracterizate pe scurt în rapoartele emise către Ministerul Învățământului sovietic. De pildă, cehoslovacii erau cei care aveau cea mai bună pregătire de cultură generală, erau harnici și învățau bine, însă erau individualiști. Ungurii erau caracterizați în puține cuvinte drept „puțin comunicativi”. La fel și polonezii – erau foarte reținuți, nu-și exprimau opiniile. Iugoslavii se remarcău printr-o solidă pregătire marxistă, majoritatea fiind foști partizani și aproape toți membri de partid și de UTC. Iugoslavii „îi iubesc pe sovietici și tot ceea ce e sovietic”, idealizau acea realitate și înțelegeau corect greutățile vremii. Mongolii și nord-coreenii au fost remarcați pentru slaba pregătire generală și greutatea cu care învățau limba rusă. Românii erau caracterizați drept comunicativi, prietenoși, însă insuficient dezvoltăți politic¹⁰. Grupul de studenți din România a atras atenția autorităților sovietice, pentru că din el făcea parte, din 1946, Octavian Groza, fiul prim-ministrului de atunci Petru Groza¹¹, care se transferase din București la Institutul de Construcții din Moscova¹². Iar mai târziu, din 1948, s-a înscris la studii de medicină la Moscova și Tania Pauker, fiica Anei Pauker, ministrul de Externe din acea perioadă¹³.

Primii studenți români în URSS

În ceea ce privește perioada de început a colaborării pe plan educațional dintre România și Uniunea Sovietică, am observat că au intervenit o serie de situații dificile odată cu implementarea primelor proiecte în educație. Despre primii tineri români care au fost trimiși la studii în Uniunea Sovietică, printr-un program de schimb cultural, Mircea T. Popescu, prim-secretarul legației de la Moscova, trimitea un raport către Ministerul Educației, condus atunci de ministrul Ștefan Voitec. În raport, a prezentat situația studenților români în URSS și o serie de nereguli și dificultăți cauzate de incapacitatea studenților de a se adapta. Era ușor observabil faptul că anii 1946–1948 erau ani de pionierat în domeniul schimburilor de studenți pentru Uniunea Sovietică.

În 1946, au plecat în URSS, la intervenția Asociației Române de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică (ARLUS), primii 20 de studenți (6 la Moscova, iar ceilalți 14 plasați la Harkov și Leningrad)¹⁴. Aceștia au fost recrutați de reprezentanții ARLUS, fiind aleși tineri foarte bine pregătiți, cu bune capacități de dezvoltare și asimilare, proveniți din familii cu o situație materială peste medie. Conform normelor sovietice, acești tineri nu corespundeau „conceptului sovietic de student”. Cei din țară, care au organizat selecția de studenți, se pare că au ignorat (cu sau fără voie) sau nu cunoșteau condițiile de viață materială ale studențimii sovietice și au trimis studenți deprinși cu un confort pe care, în situația și cu mijloacele lor bănești, nu-l puteau avea la Moscova, nici în celelalte orașe ale Uniunii. La aceasta se adăuga necunoașterea limbii ruse, dar și deosebirea de mentalitate sesizată a fi drept foarte mare de către reprezentanții Ambasadei României în Uniunea Sovietică. Studenții români nu se simțeau bine în acea lume cu adevărat nouă pentru ei și întâmpinau dificultăți în a se adapta

¹⁰ *Ibidem*, p. 132.

¹¹ Octavian Groza „era cel mai «cuminte» și mai modest dintre toți, ceea ce i-a câștigat foarte repede prețuirea și simpatia tuturor membrilor ambasadei, în cap cu mine. Sunt sigur că aceeași excelentă impresie a făcut și asupra colegilor și profesorilor sovietici” (Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. III, București, Editura Eminescu, 1973, p. 43).

¹² *Ibidem*, 133–134.

¹³ Gheorghe Brătescu, *Ce-a fost să fie. Notății autobiografice*, București, Humanitas, 2003, p. 213.

¹⁴ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme privind studenți, aspiranți și pe cei trimiși la specializare în URSS 1946–1949*, f. 10.

stilului de viață și principiilor didactice sovietice. Un alt aspect, legat de această chestiune, a fost impresia defavorabilă pe care o lăsau studenții români asupra sovieticilor, în comparație cu colegii lor bulgari, iugoslavi și albanezi, care probabil fuseseră selectați după alte metode, ce corespundeau, de această dată, normelor practice și ideologice comuniste¹⁵.

Pentru evitarea acestor probleme, în anul universitar 1947–1948, ambasadorul României la Moscova, Iorgu Iordan, i-a recomandat ministrului de Externe, Gheorghe Tătărescu, un alt regulament de selecție. Diplomatul a propus ca viitorii bursieri să aparțină exclusiv disciplinelor cu aplicație practică, ca Agronomia și diversele ramuri ale științelor tehnice. Puteau fi trimiși chiar și simpli lucrători, fără studii deosebite și fără „veleități exagerate”¹⁶. În ceea ce privea alegerea tinerilor destinați perfecționării studiilor în URSS, se impunea o deosebită atenție, iar recomandările trebuiau făcute de școlile superioare și de instituții, pe baza unor aptitudini dovedite. Criteriul strict politic – după părerea lui Iorgu Iordan – putea rămâne pe un plan secundar sau chiar înlăturat cu totul. Tinerii urmau a fi recrutați din categoriile sociale cele mai modeste, căutându-se fii de țăran, de muncitori, de intelectuali săraci etc. Sarcina era pusă în față Ministerului Educației Naționale, care își putea lua ca asociat Ministerul Informațiilor. Ambasadorul mai adăuga că „în URSS nimeni nu huzurește și cu atât mai puțin studenți sau absolvenți recenți ai școlilor superioare. Să nu li se mai spună în țară că în Uniunea Sovietică îi va aștepta o viață de plăceri și distracții (cu spectacole comandate și recepții) și belșug în toate (mâncare și îmbrăcăminte obținute, dacă nu gratuit, cel puțin pe prețuri de nimic)”¹⁷.

După experiența cu primii 20 de studenți, care nu s-au putut adapta unor condiții modeste de trai, în comparație cu cele din familiile lor, statul român a organizat o altă etapă de recrutări, în care nu s-a mai mizat doar pe tineri erudiți din familii înstărite. În perioada de vară, de dinaintea deplasării în Uniunea Sovietică, au funcționat cantonamente de pregătire pentru plecarea la studii¹⁸. Cantonamentele erau situate în căminele studențești ale Politehnicii din București și se bazau pe cursuri rapide de învățare a limbii ruse la un nivel elementar, dar și pe deprinderea teoriilor politico-filozofice ale societății socialiste.

În 1948, a fost încheiat primul *Acord dintre guvernul URSS și guvernul RPR cu privire la studiile cetățenilor români în școlile superioare civile din URSS și la întreținerea lor*. Conform acestuia, Uniunea Sovietică pune la dispoziție 100 de locuri în școlile superioare civile din URSS, pentru studiile cetățenilor români¹⁹. Guvernul român se angaja să asigure cetățenilor români, pe tot parcursul studiilor, o bursă de 900 de ruble pe lună pentru fiecare, iar guvernul URSS urma să asigure aprovizionarea

¹⁵ *Ibidem*, „Extras din raportul Ambasadei României din Moscova”, f.1.

¹⁶ În acest sens, s-a propus organizarea stagiilor de specializare în URSS destinate muncitorilor, tehnicienilor și profesioniștilor din diverse domenii. Astfel, în anii '50 toate ministerele trimiteau în URSS grupuri de practicanți în diverse domenii. Grupurile de stagieri au fost plătite lunar, iar pe lângă experiența practică și disciplinele tehnice, au studiat istoria partidului în URSS, marxism-leninismul, (cunoștințele ideologice au fost evaluate apoi la examinarea finală a acestora). AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme consulare/1951*, „Raport de activitate a grupului de studenți și tehnicieni pe luna ianuarie 1951”, dosar nepaginat.

¹⁷ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme privind studenți, aspiranți și pe cei trimiși la specializare în URSS 1946–1949*, „Extras din raportul Ambasadei din Moscova”, f. 4–5.

¹⁸ Ion Iliescu, *Destinul unui om de stânga. Amintiri*, Editura Litera, București, 2014, p. 106.

¹⁹ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme privind studenți, aspiranți și pe cei trimiși la specializare în URSS 1946–1949*, „Acordul dintre guvernul URSS și guvernul RPR cu privire la studiile cetățenilor români în școlile superioare civile din URSS și la întreținerea lor”, f. 13.

cetățenilor români cu alimente, produse industriale și găzduirea lor în condiții egale cu cele ale studenților cetățeni ai URSS. După absolvire, cetățenii români primeau diploma după modelul existent în Uniunea Sovietică²⁰.

Astfel, la începutul anului 1949, în Uniunea Sovietică se aflau 134 de studenți români, dintre care 93 au venit în ultimul lot, iar 41, încă din anii 1946 și 1947. Grupul de studenți a fost răspândit în nouă orașe ale Uniunii Sovietice. Cei mai mulți se aflau la Leningrad, 57 de studenți înscriși la Politehnică, apoi urmau Moscova, cu 32 de studenți, și Kiev, cu 11 studenți români. Celelalte orașe universitare ce găzduiau studenți români au fost: Harkov, Odessa, Sverdlovsk, Saratov, Krasnodar, Novocerkask. Cei mai mulți studenți erau trimiși la facultățile cu profil tehnic – 74%, specializări financiaro-economice – 13% și la științe umaniste – 13%²¹. Grupul de studenți a fost coordonat de un comitet, condus de cei mai buni studenți din diverse orașe – denumit *zemleacestvo*²² –, responsabil de mai multe sarcini: controla activitatea studenților români în ceea ce privea învățătura, disciplina, educația politică, manifestațiile culturale. Comitetul intermedia legătura cu Ministerul Învățământului Superior al URSS și cu Ministerul Afacerilor Externe din România²³.

Studenții propuși pentru studii în domeniul diplomației au fost selectați pe liste speciale, cu mențiunea „strict secret”. În 1949, guvernul român cerea autorităților sovietice să trimită și un grup de 15 studenți români care să urmeze cursurile Înaltei Școli Diplomate de pe lângă Institutul de Relații Internaționale din Moscova²⁴. De asemenea, un alt grup care să urmeze Institutul Relațiilor Internaționale din Kiev sau Institutul Comerțului Exterior din Moscova²⁵. Cererea ministrului de Externe, Ana Pauker, a fost aprobată imediat de către reprezentanții de la Kremlin, iar România a trimis în URSS un grup de studenți pentru a se specializa în diplomație și a pregăti viitoare cadre în relații externe și comerț exterior.

Mulți dintre studenți de diferite specialități, odată ajunși în URSS, se transferau din diverse „provincii” către universitățile din orașele mai mari, precum Moscova sau Leningrad. Motivul invocat adesea era alegerea greșită a specialității sau imposibilitatea de a termina studiile la facultatea aleasă. Cu toate că se transferau frecvent, studenții români se puteau lăuda cu rezultate relativ bune la învățătură și performanțe academice. Într-o scrisoare din 1950, către Gheorghiu-Dej, Comitetul Studentesc a prezentat date statistice și a menționat că studenții din anul I au terminat semestrul II în proporție de 66% fără restanțe; cei din anul II terminaseră anul în proporție de 76%, fără nici o restanță. Din totalul de 933 de studenți, 72% erau integraliști. În ceea ce privește notele, 90,5% din totalul examenelor date de studenții români au fost luate cu note de 4 și 5 – cele mai mari note conform sistemului de învățământ din URSS. Alții, 25% (335 studenți), au terminat sesiunea fiind calificați drept *otlînici*²⁶: astfel erau denumiți cei cu rezultate excelente la învățătură.

²⁰ *Ibidem*, f. 14–15.

²¹ *Ibidem*, „Raport despre activitatea studenților români din URSS pe anul 1948–1949”, f. 177.

²² *Zemleacestvo* (землячество) a fost o formă de organizare a studenților străini în URSS, în care erau grupați pe naționalități sau pe țările din care proveneau.

²³ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme privind studenți, aspiranți și pe cei trimiși la specializare în URSS 1946–1949*, „Raport despre activitatea studenților români din URSS pe anul 1948–1949”, f. 70–74.

²⁴ *Ibidem*, f. 227.

²⁵ *Ibidem*, f. 249–250.

²⁶ *Ibidem*, dosar *Probleme consulare/1950–1951*, „Scrisoare a comitetului studentesc din 1950 către Gheorghiu-Dej”, dosar nepaginat.

În ceea ce privește viața lor universitară, studenții români erau în permanență supravegheați de comitetele studențești, de cadrele de partid și de agenții de securitate. Le erau urmărite în permanență aspecte referitoare la realizările pe plan academic sau la relațiile lor din mediul universitar. Conform regulamentelor, temele de specializare și de doctorat de la secțiile de științe sociale trebuiau aprobate de o serie de „specialiști” din țară. De exemplu, în 1952, studentul Vasile Hurmuz (devenit apoi decan al Facultății de Istorie din București), doctorand pe atunci în anul I la Facultatea de Istorie, Universitatea din Leningrad, la secția de istorie generală contemporană, trimitea spre aprobare în țară una dintre aceste teme: „Lupta Partidului Comunist din România pentru unitatea sindicatelor între anii 1921–1929”; „Lupta clasei muncitoare din România în perioada crizei economice generale între anii 1928–1933” sau „Încercările de subjugare a României de către imperiaștii anglo-americani în perioada 1944–1947”²⁷.

Pregătirea militară, atât de importantă pentru un stat totalitar, nu putea lipsi de pe agenda studenților din URSS. Referitor la echivalarea și completarea pregătirii militare a studenților români care au urmat cursurile de învățământ superior din URSS, au fost luate anumite măsuri. Cei care urmau pregătirea militară în Uniunea Sovietică, în cadrul acelor instituțiilor de învățământ superior și executau cel puțin 260 de ore de pregătire militară, la întoarcerea în țară, mai participau la o convocare de instrucție de două luni, la terminarea căreia – pe baza unui examen – puteau fi avansați la gradul de sublocotenent în rezervă. Absolvenții care nu executaseră minimum 260 de ore de pregătire militară sau nu făcuseră deloc pregătire militară la institutele de învățământ superior din URSS, la revenirea în România, erau convocați pentru o instrucție militară de minimum patru luni, la terminarea căreia – tot pe baza unui examen – puteau fi avansați la gradul de sublocotenent în rezervă²⁸. Însă majoritatea studenților români au studiat disciplina militară la fel ca și studenții sovietici, dând examene la sfârșitul fiecărui an și examene de stat la terminarea studiilor²⁹.

Din punct de vedere financiar, studenții români aveau o situație relativ bună în anii ce au urmat Războiului Mondial, până la începutul anilor '50, când rubla s-a devalorizat și bursele lor s-au micșorat. În 1948, studenții români primeau 1.000 de ruble (500 de ruble din partea URSS și 500 de ruble din partea Guvernului RPR). Mulți dintre studenți trimiteau acasă o parte din bani către părinții și frații care se confruntau cu probleme financiare sau probleme de sănătate³⁰. În 1952, primeau bursa lunară din partea guvernului României, de 800 ruble, iar sovieticii puneau la dispoziție cazarea lor în cămine și masa la cantină³¹. Îmbrăcămintea și încălțăminte le erau trimise unora dintre studenți din România, fiind achiziționate din bugetul Ministerului Instrucțiunii Publice³². Dacă, imediat după război, studenții erau mulțumiți de bursa lunară de 1.000 de ruble, la mijlocul anilor '50, situația era complicată din acest punct de vedere. Bursa le-a fost micșorată la 700 de ruble, iar dacă aveau note mai mici de 4, primeau doar 500 de ruble (doar contribuția statului sovietic de această dată). În consecință, studenții din

²⁷ *Ibidem*, dosar 1952 – *Studenți*, „Scrisoare către ambasadorul RPR la Moscova”, dosar nepaginat.

²⁸ *Ibidem*, dosar *Manifestări culturale 1954*, „Scrisoarea de informare către Ministerul Forțelor Armate”, nr. 8661 din 9 iunie 1954, dosar nepaginat.

²⁹ *Ibidem*, „Scrisoarea ambasadei către MAE”, nr. 6518, din 15 octombrie 1954, dosar nepaginat.

³⁰ *Ibidem*, dosar 1952 – *Studenți*, „Scrisoare către ministrul de Externe Ana Pauker”, din 3.04.1952, nr. 1380, dosar nepaginat.

³¹ *Ibidem*, dosar *Probleme privind studenți, aspiranți și pe cei trimiși la specializare în URSS, 1946–1949*, f. 5.

³² *Ibidem*, f. 77.

diverse orașe au reacționat. Cei din Sverdlovsk au întocmit un memoriu pe care l-au trimis Marii Adunări Naționale. Iar studenții de la Moscova au venit zilnic la ambasadă, demonstrând „pentru că sunt lăsați să moară de foame”. Mai mult, o parte dintre ei au refuzat să participe la cursuri sau la locurile de practică³³. Studenții de la Statistică cereau de la ambasadă rezolvarea problemei financiare. Aceștia au scris o petiție în care declarau că

[...] sunt în perioada examenelor, iar acest lucru în fiecare an a cerut o alimentație suplimentară. În momentul de față, mijloacele financiare nu numai că nu ne permit îmbunătățirea regimului alimentar, dar chiar înrăutățirea lui. Noi nu putem garanta nici obținerea unor rezultate bune în sesiune și nici menținerea sănătății fiecărui om din colectiv până la sfârșitul examenelor³⁴.

În realitate, bursa studenților străini în URSS, inclusiv a românilor, avea o valoare dublă față de cea a colegilor sovietici, care întâmpinau mari dificultăți din acest punct de vedere, cei mai mulți neavând cum să primească vreun sprijin de acasă³⁵.

O schimbare importantă la nivelul colaborării pe plan educațional s-a produs în cursul anului universitar 1953–1954, când un număr însemnat de studenți și doctoranzi români – cca 500 din cei peste 3.000 – aflați la studii în URSS au fost rechemati în țară din motivul că aveau rezultate slabe la învățătură, pentru indisciplină sau din motive de sănătate. Aceștia urmau să finalizeze studiile în România³⁶. Această decizie venea însă pe seama începutului destalinizării, când reprezentanții ministerelor din RPR au hotărât anumite aspecte în relația cu Uniunea Sovietică, luând decizia să readucă în țară studenții care nu făcuseră față examenelor din Uniunea Sovietică. Până atunci, nu existaseră asemenea inițiative, foarte puțini studenți fiind rechemati în țară pe motive de sănătate sau disciplinare, nicidecum din cauza rezultatelor slabe ori din pricina ineficienței în domeniul de studiu. Cu toate că, în țară, recrutările de studenți se făceau atent și minuțios, de multe ori, dat fiind numărul tot mai mare de locuri, iar doritori, probabil, tot mai puțini, au fost trimiși studenți cu un trecut neclar sau cu un comportament antisovietic. De asemenea, s-au trimis și tineri cu capacități reduse la învățătură, care nu au făcut față programului de studiu într-o limbă străină și nu au reușit să se integreze în mediile sovietice. Acestea sunt unele dintre motivele pentru care o parte din studenții români au fost trimiși înapoi în țară. Pe de altă parte, în URSS, după 1953, erau resimțite mult mai mult primele semne ale destalinizării, iar libertatea luării unor decizii, nu neapărat pe placul conducerii sovietice, începea să prindă contur.

În anul universitar 1954–1955, au rămas în URSS 1.798 de studenți români și 184 de doctoranzi, repartizați în 16 orașe³⁷. În timpul guvernării hrușcioviste, numărul studenților aflați la studii în Uniunea Sovietică a scăzut constant³⁸, accentul fiind pus pe schimburile culturale de altă natură. Se miza în special pe reciprocitățile dintre insti-

³³ *Ibidem*, dosar *Manifestări culturale 1954*, „Informare către MAE”, nr. 1142 din 15 mai 1954, dosar nepaginat.

³⁴ *Ibidem*, „Informare către Ambasada RPR la Moscova semnată de studenții Comitetului de Statistică”, dosar nepaginat.

³⁵ Ion Iliescu, *op. cit.*, p. 123.

³⁶ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme de cultură/1955*, „Comunicatul Ministerului Învățământului către Ambasada RPR la Moscova”, nr. 2846, din 28 iunie 1954, dosar nepaginat.

³⁷ *Ibidem*, „Raport al colectivului de studenți și aspiranți români în URSS pe anul universitar 1954/1955”, dosar nepaginat.

³⁸ În anul universitar 1957–1958 erau invitați doar 16 studenți și 25 de doctoranzi (*ibidem*).

tuțiile culturale, adică pe schimbul de profesori, cercetători, scriitori, academicieni, trupe de teatru, artiști și ziariști.

Hrușciov a schimbat politicile față de studenții străini. În timpul dezghețului și al deschiderii politicii externe față de Occident, a invitat la studii tineri din mai multe țări europene și chiar din SUA. După 1954, cu toate că a fost micșorat numărul studenților străini, li s-au oferit acestora condiții preferențiale de studiu și alte privilegii. În scopul construcției unei imagini pozitive a sistemului sovietic, studenții străini beneficiau de camere în cămin cu cele mai bune condiții, de o bursă mai mare decât cea a colegilor sovietici, de prioritate la serviciile medicale, de cantine speciale pentru studenții străini, de excursii și acces la sanatorii în timpul *weekendurilor*. Iar studenții au început să fie trimiși doar în centre universitare mari, cu cele mai bune dotări, precum: Moscova, Leningrad, Kiev, Harkov, Sverdlovsk, Dnepropetrovsk și Odessa³⁹. Aceste politici nu au făcut decât să sublinieze – în fața celor din estul și vestul Europei – contrastele între un regim preferențial și realitatea de la fața locului: sărăcie și un sistem de guvernare lacunar. Iar dezamăgirea din ce în ce mai mare a studenților est-europeni față de „lagărul socialist” devenea tot mai evidentă; iar criticile nu au încetat să apară.

Schimbările de studenți au presupus și ca tinerii sovietici să studieze în RPR. Un număr redus de studenți sovietici (10–15) veneau anual în București. Aceștia erau, de obicei, fii și fiice ale consilierilor sovietici aflați la București într-un număr foarte mare. Studenții sovietici urmau la București instituțiile cu specializare politehnică, medico-farmaceutică, arhitectură⁴⁰. Mai mulți studenți din URSS ajungeau în RPR pe perioada verii, în cadrul stagiilor de practică organizată sau în excursii.

Politică și cultură pentru studenții din Uniunea Sovietică

Educația politică a studenților, un punct important în agenda cadrelor de partid, se realiza, în primul rând, prin cursurile obligatorii de la universitate: marxism-leninismul, istoria URSS, istoria PCUS etc. Educația sovietică se baza pe teoriile lui A. S. Macarenko, iar conceptele fundamentale ale pedagogiei sale se refereau la *educația în și prin colectiv*, în care instituția forma reguli de conduită corespunzătoare normelor eticii comuniste și formării *omului nou*⁴¹. În al doilea rând, procesul de înregimentare ideologică lua amploare în cadrul ședințelor comitetelor studențești, iar mai târziu, în cadrul ședințelor de partid sau în cele ale Uniunii Comsomoliștilor din URSS. Tot aici se încadrează faptul că studenții erau obligați să-și facă abonament la diverse ziare⁴² din România și din URSS. Costul abonamentelor le era reținut din bursa de studiu, iar ziarele din RPR le erau expediate regulat de administrația ziarului „Scânteia”, cu avionul⁴³. Toți studenții au fost chemați să participe la mai multe tipuri de activități culturale, evenimente politice, recepții, manifestații artistice, comemorări, aniversări jubilee, străngeri de fonduri etc. În vacanța de vară, cei care reveneau în țară pregăteau o serie de conferințe. Tematica era fixată în raport cu specialitatea fiecărui student. Alături

³⁹ Benjamin Tromly, *op. cit.*, p. 90.

⁴⁰ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Relații culturale/1964*, „Notă de serviciu”, f. 128.

⁴¹ Mariana Momanu, *Educație și ideologie, o analiză pedagogică a sistemului totalitar comunist*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 108–115.

⁴² Aceste ziare erau: „Scânteia”, „Scânteia tineretului”, „Pentru pace trainică. Pentru democrație populară”, „Contemporanul”, „Flacăra”, „Revista tehnică”, „Gazeta învățământului”, „Igazsag” (AMAE, fond URSS/Problema 217, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme privind studenți, aspiranți și pe cei trimiși la specializare în URSS. 1946–1949*, tabele cu studenții abonați la diverse publicații, f. 372–380).

⁴³ *Ibidem*, f. 364.

de organizațiile de profil din România – ARLUS, UTC, UTM – aceștia relatau atât despre experiența din URSS, cât și despre diversele aspecte din domeniul lor de activitate.

Studentii români reprezentau RPR la diverse evenimente ce se desfășurau la est de Prut. Din țară se trimiteau permanent materiale necesare promovării României în URSS. Acestea erau de obicei costume populare românești, fotografii, panouri, afișe, drapele românești și steme, fotografii ale conducătorilor de partid și de stat, portrete cu scriitorii agreați de Partid, discuri cu muzică națională și muncitorească, note muzicale și cărți de cântece, diverse cărți și broșuri, dar și instrucțiuni pentru întocmirea materialelor⁴⁴. ARLUS cerea cu insistență de la studenții aflați în URSS să trimită în scris impresiile lor, pentru publicarea acestora într-o ulterioară culegere de articole, întocmite de studenți și aspiranți români în URSS⁴⁵. Erau așteptate articole pe următoarele teme: „Intelctualitatea nouă, sovietică, contribuie la construirea comunismului”; „Grija Statului Socialist față de condițiile de învățământ și de trai ale studenților”; „Cum sunt ajutați studenții români care învață în URSS de către profesorii și colegii lor”; „O zi de studii a unui student român în URSS”; „Cum ajută oamenii de știință și studenții din facultatea mea pe oamenii muncii din producție, agricultură etc.”⁴⁶. Deși culegerea de articole semnate de studenții români nu a mai apărut, probabil din lipsă de materiale suficiente, unele articole au fost totuși publicate în paginile ziarelor și revistelor din RPR.

Pe fondul războiului din Coreea, când în URSS aveau loc ample campanii publice pentru susținerea nord-coreenilor, studenții români s-au implicat în campania de strângeri de fonduri. Astfel, studenții din orașul Saratov au donat 1.530 de ruble pentru ajutorul poporului coreean⁴⁷. Am observat că același lucru îl făceau și românii din țară în anul 1951, când ARLUS organiza diverse evenimente pentru colectarea fondurilor în sprijinul Coreei⁴⁸. Astfel, conform discursului propagandistic al epocii, se aduceau imense contribuții la „lupta pentru pace”.

Tot în anul 1951, a fost inclusă o nouă problemă pe agenda studenților români din URSS: faptul că doar 30% dintre aceștia erau membri ai Partidului Muncitoresc Român. Cu atât mai „grav” era că, timp de patru–șase ani, cât s-au aflat la studii în URSS, studenții, potrivit viziunii oficiale și conform rapoartelor din epocă, „uiau că sunt membri de partid, în această perioadă nu aveau o viață de partid, ceea ce ducea în unele cazuri la pierderea fizionomiei de comuniști”⁴⁹. Privitor la situația expusă, s-a acționat în felul următor: s-a creat un comitet de partid, în fiecare localitate, cu studenți români și au fost delegate câte patru–cinci persoane să le coordoneze activitatea. Comitetele de partid urmau să convoace periodic ședințe ale membrilor și să facă dări de seamă asupra activității lor⁵⁰.

Studenții români mai aveau misiunea de a promova cultura și literatura română în URSS⁵¹. În această direcție, cu prilejul călătoriei de studiu și practică în Uzbekistan și

⁴⁴ *Ibidem*, f. 393.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 1952 – *Studenți*, „Scrisoare către Comitetul pentru învățământul superior”, nr. 26030, din 18.04.1952, dosar nepaginat.

⁴⁶ *Ibidem*, „Scrisoare către MAE”, nr. 601, din 30.01.1951, dosar nepaginat.

⁴⁷ *Ibidem*, dosar *Probleme consulare/1951*, „Autocritică semnată de Voinea Marinescu”, dosar nepaginat.

⁴⁸ Arhivele Naționale ale României, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar 255/1951, f. 22.

⁴⁹ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme consulare/1950–1951*, „Propuneri privitoare la viața de partid a studenților și aspiranților ce studiază în URSS”, nr. 7682, din 26 iulie 1952, dosar nepaginat.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ „În anul 1955 s-au organizat 761 de evenimente, întâlniri cu oamenii sovietici în cadrul cărora s-au ținut 506 conferințe despre RPR. Un aspect eficient al popularizării a fost publicarea unui număr de 395 articole în

Kârgâzstan, Toma George Maiorescu⁵² (student la Institutul de Literatură „Maxim Gorki” din Moscova), la indicația ambasadei, a contactat uniunile de scriitori din cele două republici pentru a intermedia traducerea unor lucrări din literatura română în limbile uzbekă și kârgâză⁵³.

Ștefan Ducu, Simion Leru și Victor Bârlădeanu, alături de alți studenți, jurnaliști și reprezentanți ai ambasadei s-au întâlnit cu reprezentanții Editurii pentru Literatură Străină din Moscova. Ei au propus Editurii să traducă mai multe texte din limba română în rusă, întrucât, până în acel moment, se tradusesse destul de puțin. Cu această ocazie, în anii 1953–1954, s-au tipărit în limba rusă următoarele lucrări: *Drum fără pulbere*, de Petru Dumitriu, *Nicoară Potcoavă*, de Mihail Sadoveanu, o culegere de *Poezii*, de Alexandru Toma, *La borna 203*, de Alexandru Jar, *Istoria RPR*, de Mihail Roller, *Constituția RPR* și *Date despre împlinirea planului cincinal al RPR*. Un obstacol în calea traducerilor apărute la editura rusească era lipsa unui număr mai mare de traducători calificați.

Legislația sovietică din timpul stalinismului interzicea categoric căsătoriile între cetățenii Uniunii Sovietice și cetățenii străini. Astfel, tinerii studenți din România au fost adesea criticați pentru „relațiile amoroale, mai mult decât simple prietenii, cu cetățenii sovietici de sex opus”⁵⁴. Studenții străini, în special cehoslovacii și polonezii, au fost primii care au cerut oficierea căsătoriilor cu cetățenii sovietici. Această clauză a fost amplu dezbătută în PCUS, iar căsătoriile sovieticilor cu cetățenii străini au fost acceptate, în cele din urmă, în 1952, de Stalin și de ministerele de profil⁵⁵.

O altă măsură luată în detrimentul ideii de integrare și solidarizare a URSS cu blocului estic a fost menținerea controlului asupra studenților străini prin intermediul aparatului de securitate, dar și prin colectivul din Komsomol, forțat și el să se conformeze presiunii de grup și supravegherii reciproce⁵⁶. Mulți dintre studenții străini ce erau trimiși în URSS aveau o educație comunistă bine sedimentată, ei fiind membri ai UTC sau membri de partid, cu părinți comuniști de elită, în special, cei din Cehoslovacia, Ungaria, RDG, Iugoslavia și chiar din Bulgaria. Interesant este că, după experiența sovietică, aceștia renunțau la activism și deveneau critici acerbi ai sistemului din interior. Cel mai cunoscut caz este cel al lui Alexander Dubček, după absolvirea Colegiului Politic din Moscova, el remarcându-se prin încercarea sa de a reforma regimul comunist din Cehoslovacia (Primăvara de la Praga)⁵⁷.

gazete de perete din institute și în presa locală din diferite orașe. Controlul calității acestor articole s-a realizat de către grupările de partid” (AMAE, fond URSS/Problema 214, dosar *Probleme de cultură 1955*, „Raport al colectivului de studenți și aspiranți români în URSS pe anul universitar 1954/1955”, dosar nepaginat).

⁵² Toma George Maiorescu este un scriitor, eseist, profesor și om politic român născut în 1928, la Reșița. Provine dintr-o veche familie de intelectuali. A fost licențiat în litere și filozofie la Universitatea din Cluj, apoi la Universitatea din București; iar în perioada 1949–1954, îl găsim ca bursier al statului român la Institutul de literatură „Maxim Gorki” din Moscova. Între anii 1971 și 1982, a fost redactor-șef adjunct la revista „România pitorească”, iar între 1982 și 1989, devine apicultor și horticultor (fiind eliminat din presă). În 1989, în zilele Revoluției, înființează Mișcarea Ecologistă din România, al cărui președinte devine. Vezi Toma George Maiorescu, *Convorbiri în amurg*, București, Cartea Românească, 2002, p. 8–9).

⁵³ AMAE, fond URSS/Problema 214, dosar *Probleme consulare/1953*, vol. II, „Raport al Ambasadei RPR la Moscova către MAE”, dosar nepaginat.

⁵⁴ *Ibidem*, „Raport despre activitatea studenților români din URSS pe anul 1948–1949”, f. 183.

⁵⁵ Benjamin Tromly, *op. cit.*, p. 91–92.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 86.

⁵⁷ Richard Severo, *Alexander Dubček, '70, Dies in Prague*, în „The New York Times”, 8 noiembrie 1992.

„N-am avut comportare de bolșevic”

Au fost situații când studenții români au avut, la rândul lor, atitudini antisovietice, concluzia venind din analizele ambasadei române și ale Securității. Un caz aparte este cel al studentei Elena Greculesei⁵⁸, de la Academia „Ilya Repin” din Leningrad. În toamna lui 1949, aceasta a fost admisă în anul I la Facultatea de Pictură. Înainte de a merge peste hotare, Elena Greculesei făcuse în țară doi ani la Facultatea de Arte Plastice din Iași (fiind eleva lui Corneliu Baba și Călin Alupi) și s-a numărat printre cei mai buni studenți ai Facultății⁵⁹. Elena Greculesei a cerut să fie rechemată în țară pe motiv că nu se putea adapta sistemului de studiu din URSS. Studenta se plasa în total dezacord „cu realismul socialist”, așa cum apărea acest curent în pictura sovietică. Lucrările Elenei Greculesei au fost receptate defavorabil de profesorii de arte din Leningrad, în loc să fie lăudate, cum se petrecea anterior în țară. Elena Greculesei era pasionată de tehnica impresionismului în artă, tehnică deprinsă de pictorii postimpresioniști din România. Potrivit documentelor, studenta se regăsea într-o stare de demoralizare accentuată⁶⁰ și a renunțat să mai frecventeze cursurile⁶¹. Atât cei de la ambasadă, cât și Comitetul Studențesc din Leningrad au încercat să o convertească, făcând-o să accepte principiile plastice realiste sovietice. Elena Greculesei însă a rămas la opiniile sale, fără a încerca să și le schimbe în vreun fel. În urma celor întâmplate, studenta a fost chemată în țară și i s-a recomandat un control medical și unul psihologic, prevăzându-se și o cercetare „atentă și multilaterală” a cazului⁶².

Reîntorsă în țară, și-a continuat studiile la București, la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”. În ceea ce privește parcursul ei, putem spune că Elena Greculesei a devenit membru al Uniunii Artiștilor Plastici. Chiar dacă, în anii '50, i-a fost mai dificil să acceadă în carieră, observăm că, în 1968, a fost decorată cu „Ordinul Meritul Cultural”. În 1970, a beneficiat de un stagiu în Italia, la „Academia di Romania”, a obținut apoi Medalia de Aur la bienala de la Florența și alte premii importante în țară și în străinătate⁶³. În 2003, a devenit cetățean de onoare al orașului Suceava și a adunat în palmares numeroase expoziții personale. Sala de Artă de la Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbirea” îi poartă astăzi numele, iar multe dintre lucrările sale au fost donate bibliotecii, fiind expuse permanent publicului⁶⁴.

Un alt caz este cel al lui Alexandru Sava (Saler). Studentul era urmărit de autorități pentru atitudinile sale „dușmănoase”. Venit în URSS, în toamna anului 1949,

⁵⁸ Elena Greculesei s-a născut în Suceava, la 21 iunie 1928; pictor, membru al Uniunii Artiștilor Plastici; a adunat numeroase expoziții personale și colective în țară și în străinătate.

⁵⁹ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme privind studenți, aspiranți și pe cei trimiși la specializare în URSS. 1946–1949*, „Cererea Elenei Greculesei de chemare în țară către ministrul Simion Bughici”, f. 406–407.

⁶⁰ „Nu pot să mă acomodez cu învățământul. Simt că nu-mi va folosi la nimic ceea ce se spune că e învățătură. Dorm tot timpul, letargic, poate e nevoie de a te despărți de realitate. În Neva nu m-am aruncat încă [...]. Mă năpădește un zbucium mare. Simt nevoia de a nu mai fi. Pe marginea Nevei mă clatin. Trebuie să lupt: Vreau acasă! Scriu ambasadei române de la Moscova că «arta sovietică nu e artă», că doresc să mi se permită să mă întorc acasă” (Elena Greculesei, *Puținătăți*, Suceava, Editura Mușatinii, 2011, p. 56).

⁶¹ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme privind studenți, aspiranți și pe cei trimiși la specializare în URSS 1946–1949*, „Cererea Elenei Greculesei de chemare în țară către ministrul Simion Bughici”, f. 407.

⁶² *Ibidem*, f. 405.

⁶³ Elena Greculesei, *op. cit.*, p. 80.

⁶⁴ <http://www.ziarulevenimentul.ro/stiri-2/cultura/elena-greculesei-cetatean-de-onoare-al-sucevei--46255.html>, accesat la 5.05.2015.

a avut de la început un comportament care atrăgea atenția tuturor studenților și cadrelor didactice de acolo. În organizația de partid, se situa permanent pe poziții critice, refuzând, se spunea, munca de partid. Totuși, ca student, învăța foarte bine și mergea regulat la cursuri. Alexandru Sava a intrat însă în atenția celor de la Institutul de Pedagogie din Moscova „pentru atitudinea foarte nepoliticoasă din timpul orelor de studiu”. În diverse discuții, el arăta dispreț față de „noua” literatură românească, declarând că „Mihail Sadoveanu scrie maculatură”⁶⁵. Moscoviții au observat „aerul lui critic de superioritate cu care privea realitatea sovietică” și au transmis reprezentanților comitetului studențesc să se ia măsuri în privința lui⁶⁶. Cei de la ambasadă, împreună cu reprezentanții studenților au luat hotărârea de a-l trimite în țară, pe motiv că studentul Sava Alexandru ar suferi de „alienație mintală”⁶⁷.

În ceea ce privește abaterile grave de la regulament, aducem exemplul celor trei studenți care au plecat în România fără aprobarea ambasadei, fiind propuse mustrări din partea Comisiei de Control a Partidului și din partea Ministerului Instrucțiunii Publice. Era vorba de doctoranzi din Leningrad, inginerul Mihail Adrian și medicii Cornel E. Giurgea⁶⁸ și Voinea Marinescu⁶⁹. Autoritățile au ripostat, convocându-i pentru a se reîntoarce în URSS, punând totodată cazul lor în discuția comitetelor studențești din Moscova și Leningrad⁷⁰. Fiind puși să-și facă autocritica, aceștia au declarat printre altele că: „Egoismul personal m-a făcut să pun interesele personale în fața intereselor colectivului, creând o situație grea colegilor care au rămas [...]”; „N-am avut comportare de bolșevic. În momentul acela am fost numai tată și soț, sentimentalismul învingând rațiunea, lipsă pe care o consider atât de gravă”; „N-am căutat să lichidez rămășițele mic burgheze, mediu în care am învățat și lucrat, pierzându-mi spiritul revoluționar, combativ și hotărârea de a înfrunta orice greutate așa cum ne învață Partidul”⁷¹. Observăm însă că aceste abateri nu au afectat cariera și viața lor profesională de mai târziu. Cu toții au devenit doctori în științe la Leningrad. Voinea Marinescu ajungea apoi medic și director al Spitalului Brâncovenesc din București, conferențiar și profesor la Clinica Chirurgicală a Spitalului Fundeni, ministru al Sănătății între 1954 și 1957, apoi ministru al Sănătății și Prevederilor Sociale până în 1966⁷². În 1963, a fost

⁶⁵ AMAE, fond URSS/Problema 217, dosar *Probleme consulare/1951*, „Raport despre studentul Alexandru Sava”, dosar nepaginat.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, dosar *Probleme consulare/1950–1951*, „Înștiințare trimisă de Simion Bughici către Ana Pauker”, nr. 8, din 4 ianuarie 1950, dosar nepaginat.

⁶⁸ Cornel E. Giurgea (1923–1995) a fost un medic neurofiziolog român cunoscut pe plan internațional. A publicat mai multe lucrări, printre care: *Elaborarea reflexului condiționat prin excitarea directă a scoarței cerebrale*, București, 1953; *Fiziologie normală și patologică: culegere de lecții*, București, 1956; *Fundamentals to a Pharmacology of the Mind*, Chicago, Illinois, 1981; *L'héritage de Pavlov: un demi-siècle après sa mort*, Bruxelles, 1986; *Le vieillissement cérébral: normal et réussi. Le défi du XXIe siècle* (în colaborare), Liège, 1993.

⁶⁹ Voinea Marinescu (Marinoff) (1915–1973) s-a născut în Somovit (Bulgaria); a fost un reputat medic chirurg din România, ministru al Sănătății și Prevederilor Sociale. În anul 1963, a fost ales membru corespondent al Academiei Române. A publicat următoarele lucrări de specialitate: *Anestezia: probleme teoretice și practice* (în colaborare), București, Editura Academiei RPR, 1957; *Biologia transplantării țesuturilor și organelor* (în colaborare), București, Editura Medicală, 1967; *Organe artificiale și grefe de organe* (în colaborare), București, Editura Științifică, 1970 etc. (vezi Petre Popescu-Gogan, *Personalități românești ale științelor naturii și tehnicii – Dicționar*, București, Editura Științifică și Tehnică, 1982, p. 215).

⁷⁰ AMAE, fond URSS/Problema 214, dosar *Probleme consulare/1951*, nr. 1321 din 15 martie 1951, dosar nepaginat.

⁷¹ *Ibidem*, „Autocritică semnată de Voinea Marinescu”, dosar nepaginat.

⁷² Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mare, Monica Grigore et al., Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR: 1945–1989. Dicționar*, București, CNSAS, Editura Enciclopedică, 2004, p. 379–380.

ales membru corespondent al Academiei Române. Cornel E. Giurgea a devenit o cercetător cunoscut în domeniul neuroștiințelor. Activitatea sa s-a desfășurat atât în România (1949–1962), cât și în Belgia (1962–1995). A fost profesor la Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila” din București. În 1963, a emigrat în Belgia, unde a fost numit șef al Departamentului de Neurofarmacologie, din cadrul unei importante companii de resort. În 1965, a fost numit profesor asociat de psihofarmacologie la Universitatea Catolică din Louvain⁷³.

Un alt caz de disidență l-am regăsit la Mihail Boțocan, de la Institutul Energetic din Moscova. Acesta a fost luat în vizor de autoritățile sovietice întrucât manifesta atitudini antisovietice și antiguvernamentale. Studentul asculta permanent emisiunile posturilor de radio vestice și expunea deschis ideile sale anticomuniste. În 1954, declara că țara noastră era exploatată din plin de Uniunea Sovietică, „că sistemul socialist este inferior sistemului capitalist, că Beria a fost nevinovat etc.”. Având în vedere cele expuse, ambasada română a hotărât trimiterea lui de urgență în țară⁷⁴.

Însă majoritatea studenților români s-au supus normelor regimului, iar în următoarele decenii, au urcat în poziții-cheie în structurile de conducere ale statului. O să relatez aici despre cazul studentului Ion Iliescu, unul cu totul aparte, dacă îl privim prin prisma traiectoriei profesionale și politice ulterioare. Iliescu și-a început studiile la Politehnica din București, însă, după un an, i s-a oferit posibilitatea de a le continua în URSS. Aici, a intrat direct în anul II la Institutul Energetic din Moscova, Facultatea de Hidroenergetică, acomodarea fiindu-i facilitată Nelu Weissman, student cetățean român din promoțiile mai mari, dar și de liderul comitetului studentesc al românilor din Moscova⁷⁵. În ceea ce privește limba rusă, „pentru toți ea a constituit un impediment. Compensam slabele cunoștințe de limba rusă prin faptul că erau manuale scrise bine la toate disciplinele și spații bune de studiu, atât în biblioteca institutului, cât și în cămin”, relatează politicianul în memoriile sale⁷⁶. Își mai amintește despre colegii ruși că erau foarte deschiși, prietenoși și de un real ajutor. Iar cazarea în comun cu ei, în aceleași camere de cămin, era un factor favorizant în învățarea mai rapidă a limbii ruse⁷⁷.

Ion Iliescu și soția sa Nina, și ea studentă la Moscova, s-au bucurat din plin de ofertele culturale moscovite, mergând cu regularitate la spectacole de teatru, balet, operă, concerte. Acesta putea procura bilete, la un preț accesibil, direct din campusul universitar al Institutului Energetic. În fiecare vară, avea loc practica de specialitate, despre care Iliescu relatează în lucrarea sa, cu mult entuziasm. „Practicile în producție aveau un loc aparte în studenție, fiind un loc extrem de eficient de a lua contact cu viitoarea meserie și cu oamenii care o practicau. Practicile de specialitate presupuneau călătorii lungi cu trenul sau cu vaporul și nelipsite peripeții din studenție”⁷⁸. Despre perioada petrecută la Moscova (1950–1954), fostul președinte povestește că „erau ani grei, marcați încă de urmele războiului, iar condițiile modeste și greutatea materiale cu care se confruntau mulți oameni apăreau de la sine înțelese”. Pentru studenții români, era o atmosferă apăsătoare și multe lucruri care păreau greu de suportat, de vreme ce, în

⁷³ Dan Riga, Sorin Riga, Aurel Ardelean, Vasile Man, *Cultura tradiției și patrimoniului. Toponime și eponime*, în „Studii de Știință și Cultură”, Arad, anul VI, nr. 1(20), martie 2010, p. 109.

⁷⁴ AMAE, fond URSS/Problema 214, dosar *Manifestări culturale 1954*, „Informare către MAE, Direcția I-a Relații”, nr. 4291, din 29 mai 1954, dosar nepaginat.

⁷⁵ Ion Iliescu, *op. cit.*, p. 107.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 106–107.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 108.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 112–123.

viața cotidiană se evitau orice discuții de ordin politic sau subiecte delicate. Iar frica era resortul prim al acestei atitudini⁷⁹. Ion Iliescu și-a exersat calitățile de lider începând cu anii 1953–1954, când era ales secretar al Comitetului de Coordonare, la nivel unional, a studenților români din URSS. În această funcție, avea misiunea de comunicare cu țara și cu ambasada română în chestiuni legate de viața studenților, de sprijinirea și consilierea lor. După terminarea studiilor, Iliescu a revenit în țară, unde a fost angajat în calitate de inginer proiectant la Institutul de Studii și Proiectări Energetice. Nu a reușit să-și pună în valoare studiile în energetică întrucât, la scurt timp, a fost trimis la Praga, ca reprezentant permanent al României la Uniunea Internațională a Studenților. În consecință, a acces ușor în mai multe funcții de conducere din cadrul UTC și CC al PMR.

*

* *

Referindu-ne la bursierii români în URSS, am observat că au existat o serie de fluctuații pe acest segment, anumite politici și atitudini inconsecvente. Dacă în anii 1946–1953 schimburile de studenți cu URSS au fost cel mai important factor în colaborarea culturală dintre România și URSS, în anii următori, accentul a fost pus pe conlucrarea între centrele de cercetare, între uniunile de scriitori și ziariști, între artiști și trupe de teatru. Perioada care s-a remarcat prin cel mai activ schimb la nivel de universități între Republica Populară Română și URSS a coincis cu ministeriatul Anei Pauker la Externe (1947–1952). În acei ani, au fost trimiși spre Răsărit peste 3.000 de studenți români, numărul acestora devenind chiar cel mai mare printre studenții străini din URSS. Abia după 1954, numărul burselor a fost redus substanțial, oferindu-se maximum 20 anual.

Analizând specializările studenților, am observat că peste 75% dintre aceștia se perfecționau în domenii tehnice, științe exacte sau medicină. Din domeniile socio-umane, cei mai mulți au fost direcționați către pedagogie și foarte puțini au mers către filologie, istorie sau drept: situație definitorie pentru politicile educaționale de tip sovietic, care au susținut intensiv științele tehnice, acelea umaniste fiind ideologizate excesiv.

În mare parte, studenții români s-au declarat mulțumiți de rezultatele studiilor și s-au întors în România cu impresii diverse. De multe ori, au fost impresionați de călătoriile de care avuseseră parte în diverse locații, dar au existat și dezamăgiri în ceea ce privește organizarea schimburilor educaționale și a învățământului. Alte nemulțumiri au fost cauzate de mentalitatea de tip sovietic, la care s-au adaptat cu greu din pricina discrepanțelor enorme între discurs și practică. Au existat destule cazuri în care unii studenți români nu s-au conformat regulamentelor din URSS, intrând în dezacord cu autoritățile și manifestând deschis atitudini disidente. Pentru cei care nu se supuneau condițiilor impuse de sistem, se practica retrimiteră lor în țară din motive de sănătate. Iar odată ajunși în România, accesul către funcții de partid le era restricționat, nu însă și accesul la o carieră în domeniile în care se specializaseră.

Interzicerea căsătoriilor cu cetățenii din blocul sovietic a contribuit la eșecul încercărilor de integrare a studenților din alte țări, în totală contradicție cu internaționalismul socialist promovat de *leadershipul* de la Kremlin. Condițiile net superioare de studiu oferite studenților străini din Uniunea Sovietică (inclusiv românilor), în comparație cu tratamentul aplicat propriilor studenți sovietici, dar și realitățile de la fața locului au creat confuzie în raport cu politicile Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, prin programele de schimb în domeniul educației, s-au încurajat performanțele academice,

⁷⁹ *Ibidem*, p. 123.

experiențele practice și chiar unele cercetări tematice; iar studenții români au avut acces într-un grad preferențial, bineînțeles, la cel mai înalt nivel de instrucție existent în Estul comunizat.

Destinele foștilor studenți români din Uniunea Sovietică au fost diferite, unii ajungând miniștri ori președinți, alții lucrând ca ingineri, medici, profesori, academicieni sau emigrând din România. Cei mai mulți au urcat cu succes în ierarhiile administrative sau partinice.

ROMANIAN-SOVIET COLLABORATION IN EDUCATION.
ROMANIAN STUDENTS IN SOVIET UNION (1946–1956)
(Summary)

Keywords: soviet education, sovietization, students, cultural exchanges, Romanian-Soviet relations.

In this study we aimed to analyze how Romania and the USSR worked in the education field after the Second World War. We have tried to highlight a new approach that refers Romanian-Soviet institutional collaboration, the topic still unexplored in history. We have also integrated in this process within the history of Soviet-Romanian cultural relations, a subject at an early stage of research, yet there is no general works or thematic studies on this topic. With this subject we have initiated analyzing possibilities of a little discussed phenomenon, involving the attempts to formation of new elite in communist Romania referring to the case of Romanian students in the USSR between 1946 and 1956. Using archive documents belonging to the Ministry of Foreign Affairs of Romania, we reported on the procedures for selecting and sending the Rumanian youth in the U.S.S.R., about the academic, cultural and political life of Romanian students from Soviet Union and about the destiny of some students from college days and in period in which manifested professionally or politically.

SORIN D. IVĂNESCU*

IMPLICAREA SECURITĂȚII ÎN PROCESUL DE COLECTIVIZARE A AGRICULTURII DIN ROMÂNIA

Datorită faptului că în România țărănimea reprezenta majoritatea covârșitoare a populației țării, respectiv patru cincimi din aceasta, problema agrară a constituit de-a lungul timpului, atât în perioada interbelică, dar și după acapararea puterii de către comuniști, o preocupare de referință a cercurilor guvernante. Politica de colectivizare a agriculturii avea ca scop declarat modernizarea acesteia și introducerea structurilor socialiste la sate. Existența unei țărâniimi neincluse în sistemul socialist era de neconceput pentru autorități, atât datorită gândirii leniniste, potrivit căreia proprietatea privată produce „capitalism și burghezie permanent, spontan și în proporție de masă”¹, cât și prin faptul că, prin deținerea pământului, populația rurală controla resursele necesare plății datoriilor de război, a aprovizionării urbane, precum și a dezvoltării economice a țării.

În primii ani după evenimentele de la 23 august 1944, comuniștii au păstrat tăcerea în privința colectivizării agriculturii, respingând chiar proiecte privitoare la organizarea obștilor, propuse de partidele cu care colaborau. Nu au negat rolul asociațiilor, însă propaganda a fost focalizată asupra cooperativelor de consum, de prelucrare, de desfacere a produselor agricole și de folosire în comun a tractoarelor. După legiferarea reformei din 1945, timp de câțiva ani, comuniștii au repetat aceste afirmații, dorind să demonstreze că sunt fermi apărători ai proprietății private².

Nu s-a menționat nimic despre colectivizarea după modelul sovietic, deși în mediul rural exista o adevărată psihoză în acest sens, strategia comunistă trebuind să țină cont de puternicul sentiment de proprietate care îi caracteriza pe țărani români. Politica față de aceștia, în perioada 1944–1948, a reprezentat de fapt incapacitatea factorilor de decizie de a deschide un nou front pe lângă acela contra burgheziei, chestiunea agrară fiind soluționată după modelul lui Lenin din 1921. Limitarea inițiativei comuniste era urmare și a dificultăților impuse de refacerea economiei distruse de război, precum și celor doi ani succesivi de secetă, 1945 și 1946.

După venirea la putere a guvernului condus de Petru Groza, comuniștii au continuat să susțină că doresc împrăștierea țăranilor, în special a celor fără pământ sau cu pământ puțin, precum și a soldaților care luptaseră în campania din Vest. Prin

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, Editura Litera, 1994, p. 221.

² Dumitru Șandru, *Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice*, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (ed.), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 50.

Decretul nr. 187, din 23 martie 1945³, a fost legiferată reforma agrară, în urma căreia peste un milion de hectare au trecut în posesia a aproape opt sute de mii de țărani⁴. Până în 1949, obiectivul urmărit de PCR a fost neutralizarea potențialului politic al țărănimii, anihilarea influenței vechilor elite, a PNȚ în special, asupra satelor, reforma constituind o parte a politicii de alianțe cu forțe din afara proletariatului; ceea ce corespundea strategiei fronturilor populare dirijate de Moscova în estul și centrul Europei⁵.

La 2 martie 1949, a fost aprobat Decretul nr. 83, prin care erau expropriate toate proprietățile ce depășeau 50 de hectare, fiind de fapt confiscat restul pământului ce fusese lăsat moșierilor prin legea din 23 martie 1945. Se prevedea ca rezistența la confiscare sau tănuirea bunurilor să se pedepsească cu 5–15 ani de muncă silnică și confiscarea averii⁶. În urma aplicării Decretului nr. 83/1949, moșierii împreună cu familiile lor au fost dislocați și li s-a fixat domiciliul obligatoriu în diferite localități din țară. Potrivit unor statistici ale Securității, au fost afectate 2.000 de familii, reunind 3.000 de persoane⁷. Deportarea s-a făcut în afara legii, deoarece Decretul nr. 83/1949 nu prevedea dislocarea și fixarea domiciliului obligatoriu. Măsurile administrative și restricțiile domiciliare din martie 1949 aveau să fie considerate ilegale chiar de autoritățile comuniste în anii '60, este drept în contextul noilor lupte pentru putere din conducerea partidului⁸.

După ce comuniștii au susținut că nu vor apela în România la soluția colhozurilor și nici la metodele represive folosite în URSS pentru a o pune în aplicare, ei și-au schimbat radical poziția. Plenara CC al PMR din 3–5 martie 1949 a reprezentat schimbarea „liniei” politice de până atunci față de țărani, iar rezoluția acesteia a însemnat textul de bază în problema colectivizării, cea mai clară declarație asupra politicii agricole a comunismului român⁹. Asaltul împotriva țărănimii a avut două direcții: distrugerea chiaburilor și organizarea de gospodării agricole.

Rezoluția plenarei arăta că exploatările agricole mai mici de cinci hectare erau nerentabile și nu puteau asigura bunăstarea familiei țărănești. Mai mult, acestea erau divizate în numeroase parcele situate la distanțe relativ mari de locuința proprietarului. Acești țărani săraci ar fi preferat, după opinia liderilor comuniști, o formă diferită de producție. Țăranii mijlocași erau considerați proprietarii care dețineau între 5 și 10 hectare și, conform ideologilor partidului, trebuiau să fie principalii aliați la sate ai clasei muncitoare. Ei urmau a fi atrași în acțiunea de construire a socialismului, deoarece exploatările lor puteau reprezenta puncte de sprijin pentru noile gospodării agricole colective¹⁰. Chiaburii constituiau o altă categorie de proprietari, stabilirea statutului lor realizându-se nu după întinderea de pământ deținută¹¹, ci se avea în vedere faptul că aceștia foloseau forța de muncă salariată.

Sistemul colectărilor a pregătit instalarea structurilor socialiste în agricultură, prin ruina deliberată a gospodăriilor țărănești înstărite ce se opuneau colectivizării, și a

³ *MOF*, nr. 68/23 martie 1945.

⁴ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România*, București, INST, 2000, *passim*.

⁵ Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948–1965*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 71–72.

⁶ Gheorghe Iancu, Virgiliu Țărău, Ottmar Trașcă (ed.), *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative (1945–1962)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 86–88. Vezi și „Buletinul Oficial”, nr. 1/2 martie 1949.

⁷ ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 51, f. 7.

⁸ *Ibidem*, f. 8.

⁹ Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 299.

¹⁰ Dumitru Șandru, *Colectivizarea agriculturii...*, în loc. cit., p. 53.

¹¹ Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 220.

însemnat și o întărire a controlului politic asupra populației rurale. Această dereglare a sistemului s-a combinat cu efectele rezultate din eliminarea moșierimii, ce lăsase țăranii săraci fără mijloace de existență și îi obligase să colaboreze cu statul, substituit marilor proprietari de pământ.

Plenara din 3–5 martie 1949 a preconizat înfăptuirea gradată a colectivizării, sugerând să se înființeze la început un mic număr de asociații cu rol de gospodării-model, ce aveau menirea de a convinge și alți țăranii de avantajele acestei forme de exploatare a pământului. Gospodăriile se înființau cu aprobarea guvernului și a conducerii partidului, extinderea lor numerică urmând a fi făcută pe măsura dezvoltării industriei, când aceasta ar fi fost capabilă să livreze agriculturii mașinile agricole necesare, precum și odată cu formarea cadrelor specializate¹². Înscrierea avea să se facă pe baza liberului consimțământ, dar primirea chiaburilor era interzisă. Gospodăriile agricole colective au primit suprafețe de pământ și sedii proprii din locuințele confiscate de la persoanele ce fuseseră arestate sau mutate cu domiciliul obligatoriu¹³ în alte părți. Aceste gospodării erau scutite timp de doi ani de impozite, recolta obținută fiind distribuită în totalitate sătenilor asociați, în funcție de munca prestată.

După primul an de muncă în colectiv, comitetele județene de partid au organizat echipe de agitatori care au fost trimise în localitățile învecinate cu scopul de a-i convinge pe săteni de avantajele muncii în colectiv, metodele pe care aceștia le-au utilizat nemaiaivând nimic în comun cu principiile liberului consimțământ. În primii ani după plenară, creșterea numărului de gospodării agricole colective a fost lentă, iar datorită faptului că industria nu a reușit să furnizeze numărul necesar de mașini agricole acestui sector, partidul nu a impulsionat propaganda pe această temă, încurajând mai degrabă procesul de asociere a țăranilor în întovărășiri agricole, ce întâmpina mai puțină rezistență din partea sătenilor, deoarece se fondau pe principiul proprietății private asupra pământului. Întovărășirile agricole au sporit numeric mult mai repede decât gospodăriile agricole colective, iar propaganda comunistă a prezentat această mișcare ca pe un progres al sectorului socialist al agriculturii.

Procesul de colectivizare a cunoscut după moartea lui Stalin o perioadă de relaxare, ce a durat din vara anului 1953 până în decembrie 1955, când la Congresul al II-lea al PMR s-a decis reluarea „transformării socialiste a agriculturii”.

În această perioadă, ofensiva pentru supunerea țăranimii a fost limitată atât datorită rezistenței acesteia, cât și din rațiuni practice. Nevoile aprovizionării populației urbane, în plină expansiune, solicitau cantități sporite de alimente. Exportul și o parte a datoriei către URSS cereau o creștere a producției agricole. Plata datoriei de război, susținerea efortului de înarmare, canalul Dunăre – Marea Neagră, toate la un loc constituiau presiuni puternice asupra comuniștilor români și le limitau spațiul de manevră. Din aceste motive, asaltul direct a fost înlocuit cu o politică de transformare graduală, de trecere prin faza întovărășirilor, o formă intermediară între gospodăria individuală și cea colectivă, în care țăranul rămânea proprietarul pământului, al utilajelor și vitelor, dar lucra câmpul împreună cu alți țăranii.

Vara anului 1955 marchează o reluare a temei „transformării socialiste a agriculturii” în discursul oficial, cu repercusiuni asupra acțiunilor administrative. Decizia s-a luat la Congresul al II-lea al PMR, desfășurat la București între 23 și 28 decembrie 1955, dezbaterile acestuia marcând renunțarea la politica de relaxare, atunci hotărându-se ca

¹² *Ibidem*, p. 66–67.

¹³ Gheorghe Iancu, Virgiliu Țărău, Ottmar Trașcă (ed.), *op. cit.*, p. 286–289.

sectorul socialist al agriculturii să devină predominant până în 1960, iar producția agricolă realizată de el să ajungă la 60–70% din totalul producției marfă¹⁴. Plecând de la aceste directive, activiștii partidului au intensificat acțiunea de colectivizare, numai că revoluția maghiară din noiembrie 1956 a generat neliniște în rândul conducerii de la București, ce a fost nevoită să adopte măsuri pentru a tempera nemulțumirile țăranilor neasociați¹⁵.

În 1957, conducerea comunistă a considerat că fuseseră create condiții pentru extinderea colectivizării, astfel că a impulsionat propaganda pe această temă. La 7 iunie 1957, Comitetul regional Dobrogea al PMR anunță că pământul din această zonă trecuse în proporție de 100% în proprietatea socialistă¹⁶.

Succesul obținut în Dobrogea a determinat conducerea partidului să revigoreze propaganda pe tema colectivizării în întreaga țară, anul 1957 reprezentând o etapă de ofensivă generală în această direcție, însoțită pretutindeni de ilegalități și violențe ale celor trimiși să-i convingă pe săteni de avantajele lucrării pământului în comun. În multe sate, au fost regizate adunări sătești la care au participat un număr nesemnificativ de țărani, selectați de delegații regionali ai partidului, care și-au dat acordul pentru transformarea întovărășirilor existente în gospodării colective. Această metodă a generat împotriviri care, în unele sate, s-au transformat în răzmerițe¹⁷. Pe lângă mijloacele violente folosite de autorități, pentru a-i atrage pe țărani în colectiv, guvernul a luat o serie de măsuri de natură financiară, care favorizau gospodăriile colective și îi prejudiciuau pe țăranii neînscrisi în ele, inclusiv pe membrii întovărășirilor. Campania din 1957 s-a prelungit și în 1958, având drept rezultat o sporire importantă a numărului de țărani colectivizați.

În 1959, suprafața arabilă cooperativizată a crescut în principal prin aplicarea Decretului nr. 115, din 30 martie, ce confisca pământul ce nu era direct cultivat de familia proprietarului și interzicea darea lui în parte, închirierea și folosirea muncii salariate de către posesor¹⁸.

La Congresul al III-lea al partidului, din 20–25 iunie 1960, Gheorghiu-Dej afirma că sarcina trasată de congresul precedent, de a asigura preponderența sectorului socialist în agricultură, fusese realizată, în afara acestuia rămânând 680.000 de familii de țărani, cu 1,8 milioane hectare de teren arabil, cu pământuri situate în zonele montane, partidul nepropunându-și să înființeze gospodării în aceste regiuni¹⁹.

La începutul anului 1962, autoritățile au declanșat ofensiva finală a colectivizării. Pretutindeni unde locuitorii reușiseră să se împotrivească acestui proces au fost trimise echipe de activiști, ce au fost înștiințate că nu se puteau întoarce acasă până nu reușeau

¹⁴ Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 273–274.

¹⁵ Hotărâri și decrete ale Consiliului de Miniștri, emise în decembrie 1956 și în primele luni al anului 1957, au eliminat sistemul livrărilor în cadrul cotelor obligatorii, care se aplicau producătorilor particulari la grâu, floarea-soarelui, semințe de leguminoase, cartofi și lapte. Țăranii care dețineau mai puțin de un hectar, precum și cei cu loturi particulare, dar membri ai GAC-urilor, erau scutiți de livrările obligatorii de carne. În privința colectivizării nu s-au făcut concesii, liderii comuniști neadmițând desființarea gospodăriilor colective în cazul în care membrii lor solicitau, în majoritate, să se retragă (Gheorghe Iancu, Virgiliu Țărău, Ottmar Trașcă (ed.), *op. cit.*, p. 365–367).

¹⁶ Aderarea țăranilor dobrogeni la gospodăriile colective se explică prin faptul că ei dețineau, în medie, cele mai întinse suprafețe de pământ din țară, dar terenurile lor erau slab productive; totuși, erau obligați să predea statului cote în funcție de suprafața avută în proprietate. Cum cei mai mulți nu le puteau acoperi din recolta obținută, au considerat că e mai convenabil să se înscrie în GAC.

¹⁷ Dumitru Șandru, *Colectivizarea agriculturii...*, în loc. cit., p. 57.

¹⁸ Gheorghe Iancu, Virgiliu Țărău, Ottmar Trașcă, *op. cit.*, p. 416–421.

¹⁹ Dumitru Șandru, *Colectivizarea agriculturii...*, în loc. cit., p. 58.

să organizeze asociația în localitatea respectivă. La 23–25 aprilie 1962, plenara Comitetului Central a făcut un bilanț elogios al activității desfășurate de membrii partidului pentru realizarea programului stabilit la 3–5 martie 1949. În sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale, desfășurată la 27–28 aprilie 1962, Gheorghiu-Dej anunța încheierea colectivizării agriculturii, formele socialiste de proprietate deținând 96% din suprafața arabilă și 93,4% din suprafața agricolă²⁰.

Problema colectivizării a constituit un obiectiv de maximă importanță în activitatea Securității, ce fundamentase ca un prim nivel al represiunii monitorizarea problemei țărănești. Ofițerii aparatului represiv întocmeau rapoarte privind această chestiune, structurate astfel: problema economiei rurale, sectorul privat, gospodării agricole colective, gospodării agricole de stat, SMT-uri. Erau urmărite acțiunile numite de instigare, actele de diversiune, acțiunile suspecte de a fi acte de sabotaj, precum și actele de sabotaj. Se acționa cu ajutorul informatorilor, notele furnizate de aceștia trebuind a fi verificate și exploatate, forurilor superioare comunicându-li-se atât măsurile luate, cât și aprecierile autocritice asupra activității desfășurate²¹. În caz că aveau loc evenimente importante, trebuiau trimise rapoarte speciale telegrafice.

În 1951, apare prima instrucțiune specială privind „munca cu agentura” în mediul rural, respectiv Directiva pentru organizarea și conducerea muncii informative la sate, ce reglementa până la cel mai mic detaliu modalitățile de configurare, activitatea și verificarea rețelei informative. Culegerea de informații nu se realiza pe probleme, ci respectând principiul teritorial, fiind supervizată de un lucrător operativ, responsabil de sector (care cuprindea șase–șapte comune, cu satele aferente). Una din atribuțiile sale era să creeze în zona de care răspundea o rețea, ținând cont atât de numărul populației, cât și de persoanele catalogate de regim drept „dușmănoase”²². Pentru fiecare comună, ofițerul de securitate urma să întocmească un dosar de obiectiv, ce trebuia să cuprindă descrierea comunei cu caracteristicile ei politice, numărul populației, specificul economic, precum și o evidență a tuturor persoanelor privite cu suspiciune de comuniști, cum ar fi cei judecați pentru crime politice, comercianții, chiaburii, cetățenii străini, epurații, ofițerii deblocați, membrii de rând și simpatizanții mișcării legionare, precum și ai partidelor istorice, foștii moșieri, polițiști, jandarmi, primari, membrii organizațiilor cu „caracter naționalist”, cei ce aveau rude în străinătate (în țările capitaliste și Iugoslavia), persoanele repatriate din zonele apusene ale Austriei și Germaniei, din Iugoslavia, precum și exclușii din PMR²³. Crearea acestor dosare trebuia să le acorde posibilitatea ofițerului operativ și șefului raionului de securitate să ia măsuri de urmărire și supraveghere a tuturor celor ce se puteau împotrivi regimului. Persoanelor ce se opuneau procesului de colectivizare sau sistemului de cote li se întocmeau fișe operative, ce cuprindeau elementele de identificare (nume, prenume, data și locul nașterii, numele părinților), antecedentele politico-juridice și activitatea ce o desfășurau în acel moment²⁴.

Atribuția principală a ofițerului operativ, responsabil de sector, era să creeze în comunele și satele de care răspundea o rețea informativă, a cărei densitate să fie în

²⁰ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raport cu privire la încheierea colectivizării și reorganizarea conducerii agriculturii*, prezentat la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale, pe 27 aprilie 1962, București, Editura Politică, 1962, p. 5.

²¹ Vezi ASRI, fond Documentar, dosar 4639, f. 62–71.

²² *Directiva pentru organizarea și conducerea muncii informative la sate*, M.A.I., D.G.S.S., 1952, Broșură de uz intern, f. 4.

²³ *Ibidem*, f. 5.

²⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar 4, vol. I, f. 12.

raport cu numărul populației și a „elementelor suspecte urmărite”²⁵. Într-o primă fază, erau recrutați informatori necalificați din rândul „elementelor cinstite” din comună, în fapt persoane considerate sigure de către regim. Pe baza informațiilor furnizate de aceștia, precum și a investigațiilor efectuate, se continua cu racolarea altor indivizi din diverse categorii de săteni, ținându-se cont atât de pătura socială din care proveneau, cât și de fosta apartenență politică. Erau vizate acele persoane capabile să furnizeze informații de interes pentru Securitate, cu legături în rândul grupurilor suspectate de comuniști și care aveau un nivel de cultură mai ridicat²⁶. Pe baza datelor furnizate de informatorii necalificați, se realizau liste cu persoanele ostile regimului și se trecea la recrutarea unor agenți calificați, care să le supravegheze activitatea. Agenții urmau să primească sarcini concrete din partea ofițerului de securitate, iar notele informative pe care primii le furnizau trebuiau discutate, cerându-se de către ofițer anumite lămuriri, acolo unde era cazul²⁷. Materialul astfel obținut urma să fie verificat cu ajutorul altor informatori sau al mijloacelor auxiliare (investigație, cenzura corespondenței etc.).

Disponem de puține date referitoare la numărul de informatori recrutați în mediul rural, pentru perioada ce o studiem (anii 1952–1960 constituind practic o enigmă cu privire la numărul de colaboratori ai Securității în toate domeniile „monitorizate” de către poliția politică). Potrivit unei dări de seamă întocmite de Serviciul Județean de Securitate Ialomița, trimisă către Direcția Regională de Securitate Constanța la 2 ianuarie 1951, aflăm că în raza de acțiune a acestei unități activau în 1950, în cadrul problemei economia rurală, sectorul privat, 165 de informatori, ce înaintaseră 125 de note informative, în cadrul gospodăriilor colective 23 de informatori ce redactaseră 30 de note, în problema gospodăriilor agricole de stat își desfășuraseră activitatea 14 „surse” ce furnizaseră 25 de note informative, iar în cadrul SMT-urilor se aflau în legătura ofițerilor poliției politice 12 persoane ce dăduseră Securității 65 de note²⁸.

Categoria de țărani cea mai intens supravegheată de Securitate a fost cea a celor considerați chiaburi. Ofițerii întocmeau liste cu aceștia, menționând apartenența politică, averea, inventarul viu sau mort, situația militară, relațiile cu partidul comunist. Defecțiunile în materializarea obiectivelor cooperativizării erau, prin prisma rapoartelor organelor represive, datorate atitudinii chiaburilor, care mai aveau și calitatea de foști membri ai PNȚ-Maniu sau PNL-Brătianu. Ei erau învinuiți, potrivit documentelor, că refuză să predea ori să repare inventarul agricol, în special tractoarele (rapoartele uitând să menționeze că țăranii nu dispuneau de mijloacele tehnice pentru a efectua reparațiile utilajelor), se dedau la acte de sabotaj, nu doresc să efectueze lucrările agricole sau să dea la timp cotele impuse de organele de partid, distrug recoltele prin incendiere voluntară și ascund anumite cantități de cereale, trec la acte de intimidare contra activiștilor de partid, răspândesc zvonuri cum ar fi venirea americanilor și începerea unui nou război, distrug materialele de propagandă comunistă și se infiltrează ca activiști în comitetele provizorii sau în conducerea GAC-urilor. Multe referate ale Securității cuprindeau informații despre folosirea de către chiaburi a muncii salariate și despre măsurile de identificare a țăranilor care lucrau pământul lor, pentru a fi deferiți justiției.

Organele de represiune din teritoriu culegeau date privind starea de spirit a țăranimii și nemulțumirile acesteia, de multe ori, cu prilejul unor evenimente precum

²⁵ *Directiva pentru organizarea și conducerea...*, f. 4.

²⁶ *Ibidem*, f. 7.

²⁷ *Ibidem*, f. 12.

²⁸ ASRI, fond Documentar, dosar 4639, f. 71–72.

colectările, recoltările sau după dislocarea și deportarea unor săteni din comune. Se întocmeau rapoarte detaliate și după revoltele țărănești, menționându-se și măsurile ce trebuiau a fi luate pentru ca astfel de acțiuni să nu mai aibă loc.

Cu ajutorul palierului informativ, Securitatea trebuia să realizeze o analiză a mediului țărănesc și să ofere datele necesare structurilor partidului, dar acest gen de activitate a fost mult diluat de latura sa represivă, pe care o exercita asupra „dușmanilor regimului”. Numărul cel mai mare de arestări, în perioada 1948–1953, l-a furnizat țărănimea, lucru recunoscut de însuși Gheorghiu-Dej, în cuvântarea ținută la Moscova, în octombrie 1961, la al XXII-lea Congres al PCUS, când a afirmat că 80.000 de țărani au fost arestați între 1949 și 1952, dintre care 30.000 au fost judecați și condamnați. El repetă această cifră la Plenara CC al PMR din noiembrie–decembrie 1961: „[...] în numele luptei împotriva chiaburilor, peste 80.000 de țărani au fost trimiși în judecată, cei mai mulți dintre ei fiind țărani care muncesc din greu, iar dintre ei peste 30.000 au fost judecați în procese publice”²⁹. Aceste cifre șocante au fost puse pe seama măsurilor luate de Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, care nu mai erau în conducerea PCR în acel moment. Cifrele sunt confirmate parțial de acele dosare ale Securității devenite accesibile după 1990. În perioada 1 septembrie 1948 – 7 noiembrie 1949, au fost reținute de organele represive 23.597 de persoane, dintre care 10.152 erau țărani. Aceștia erau împărțiți astfel: 4.518 mijlocași, 2.979 săraci și 2.655 chiaburi³⁰. Un raport al MAI, din 1 decembrie 1961, „cu privire la situația arestărilor făcute de către organele MAI și (ale) Procuraturii în rândurile țăranilor”, în perioada de apogeu a represiunii, furnizează următoarele cifre: numărul total de arestați în intervalul 1951–1952 a fost de 34.738, dintre care 22.008 chiaburi, 7.226 țărani cu gospodărie mijlocie, 5.504 țărani cu gospodărie mică. În întreaga țară au avut loc pentru această perioadă 438 de procese publice cu acuzați din rândul țăranilor³¹.

Regionalele de Securitate cu numărul cel mai mare de arestați au fost Hunedoara, cu 16.146 (14.394 chiaburi, 1.254 mijlocași, 498 cu gospodărie mică), Oradea, cu 9.760 (2.919 chiaburi, 2.854 mijlocași, 3.987 cu gospodărie mică), Cluj, cu 4.025 (1.751 chiaburi, 1.811 mijlocași, 463 cu gospodărie mică), și Constanța, cu 1.484 (1.210 chiaburi, 257 mijlocași și 17 cu gospodărie mică). Urmău Oltenia, cu 940 țărani arestați (842 chiaburi, 94 mijlocași, 4 cu gospodărie mică), București, cu 465 (110 chiaburi, 306 mijlocași, 49 cu gospodărie mică), Iași, cu 350 (201 chiaburi, 97 mijlocași, 52 cu gospodărie mică), Timișoara, cu 328 (87 chiaburi, 99 mijlocași, 142 cu gospodărie mică), Argeș cu 236 (129 chiaburi, 80 de mijlocași, 27 cu gospodărie mică), Mureș Autonomă Maghiară cu 234 (57 chiaburi, 80 de mijlocași și 97 cu gospodărie mică), Brașov, cu 201 (42 chiaburi, 90 mijlocași, 69 cu gospodărie mică), Galați, cu 198 (114 chiaburi, 52 mijlocași, 32 cu gospodărie mică), și Maramureș, cu 170 (28 chiaburi, 92 mijlocași, 50 cu gospodărie mică). Ultimele locuri erau ocupate de Bacău cu 99 de țărani arestați (55 chiaburi, 32 mijlocași și 12 cu gospodărie mică), Ploiești, cu 98 (65 chiaburi, 28 de mijlocași, 5 cu gospodărie mică), și Suceava, cu 4 chiaburi³².

La 18 martie 1959, se găseau în anchetă, închisori ori încadrați în „locuri de muncă” 4.625 de țărani³³. Câteva luni mai târziu, datele aveau să se modifice ușor.

²⁹ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, iunie 1961 – decembrie 1962*, București, Editura Politică, 1962, p. 206, vezi și „Scântea”, nr. 5372 din 7 decembrie 1961, p. 1–2.

³⁰ ASRI, fond Documentar, dosar 9047, vol. 3, f. 43.

³¹ Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității (1948–1958)*, vol. II, București, 1994, p. 423–426.

³² *Ibidem*.

³³ ASRI, fond Documentar, dosar 7778, vol. 3, f. 162.

Potrivit Notei-raport C/4405 din 25 iunie 1959, privind „Situația elementelor contrarevoluționare din România, aflate în închisori pentru ispășirea pedepselor sau în curs de anchetă la organele de Securitate”, semnată de ministrul Alexandru Drăghici și destinată conducerii de partid, până la 30 mai 1959, 13.957 de persoane erau condamnate și se aflau în penitenciare. Pentru 908 s-a fixat loc de muncă obligatoriu pe diferite termene, 403 aveau domiciliul obligatoriu, iar 2.400 erau în curs de anchetă. Din numărul total, cei mai mulți, 4.928, erau țărani, iar sub aspectul vinovăției se menționa că peste jumătate dintre arestați, 8.195, „au făcut agitație și au dus activitate de uneltire contra ordinii sociale și a transformării socialiste a agriculturii”³⁴. În acel moment, țărani constituiau alături de intelectuali grupul cel mai important de deținuți politici.

La aceeași dată, se aflau încarcerați 5.341 de țărani, dintre care 3.686 condamnați, iar 1.655 în prevenție. Pe ani, reținerile se prezentau astfel: în 1956, 705 țărani; în 1957, 1.308 țărani; în 1958, 1.829 țărani; iar în 1959, 1.499. Dintre arestați, 655 fuseseră propuși pentru amnistie și grațiere, ceilalți 4.676 urmând să rămână în penitenciare³⁵.

Trebuie precizat faptul că cifrele prezentate mai sus, cu toate lipsurile din cauza accesului parțial la arhive, în special cele ale Securității și Comitetului Central al PCR, sunt uneori contradictorii. Aici nu au fost incluse persoanele arestate de Miliție sau cele deținute temporar (de la câteva zile la mai multe luni) fără acte, care să ateste acest lucru, deci neînregistrate în statisticile poliției politice.

În numeroase cazuri, ofițerii Securității nu reușeau să adune dovezi pentru condamnarea celor care aparțineau unor categorii sociale considerate „dușmănoase”. Deoarece nu puteau fi luate măsuri represive contra lor, în baza Codului Penal sau a unor legi publice, iar deportarea și fixarea domiciliului obligatoriu erau considerate insuficiente în fața pericolului potențial ce-l reprezentau pentru regim, s-a trecut la elaborarea unui complex de legi cu caracter secret, care să reglementeze un nou tip de detenție, pentru care nu era necesară pronunțarea unei sentințe penale. Astfel, au apărut în România lagăre numite, în funcție de perioadă și de tipul lor de organizare, unități, colonii și batalioane de muncă. Decretul nr. 6 din 14 ianuarie 1950 al Prezidiului Marii Adunări Naționale a dus la înființarea unităților de muncă, instrumente „pentru reeducarea elementelor dușmănoase din RPR în vederea pregătirii și încadrării lor pentru viața socială în condițiile democrației populare și construirii socialismului”³⁶. În aceste unități au fost trimiși, pe lângă foști deținuți politici în legătură cu care Securitatea considera că „la expirarea pedepsei nu se dovedesc a fi reeducați”, „acea care prin faptele sau manifestările lor, direct sau indirect, primejduiesc sau încearcă să primejduiască regimul de democrație populară, îngreunează sau încearcă să îngreuneze construirea socialismului în RPR, precum și acei care, în același mod, defăimează puterea de stat sau organele sale, dacă aceste fapte nu constituie sau nu pot constitui prin analogie infracțiuni”³⁷. De fapt, se lăsa la îndemâna Securității aplicarea unor măsuri represive în privința unei categorii de „inamici” foarte vag definită.

Trimiterea în unitățile de muncă era dispusă prin decizii ale MAI, pe o durată de minimum șase luni până la doi ani. Ea putea fi redusă „în raport cu rezultatele reeducării” sau prelungită, fără a putea depăși cinci ani.

³⁴ Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității (1958–1968)*, vol. III, București, 1995, p. 194–196. Vezi și ASRI, dosar 7778, vol. 3, p. 163–166.

³⁵ ASRI, fond Documentar, dosar 7778, vol. 3, f. 154–157.

³⁶ *Ibidem*, dosar 10957, f. 1–2.

³⁷ *Ibidem*.

În anii 1967–1968, Consiliul Securității Statului a probat, pe bază de documente, trimiterea în unități, colonii și locuri de muncă obligatorie a unui număr de circa 29.000 de persoane³⁸. Cifrele sunt incomplete, deoarece un document redactat de Securitate menționează că „posibilitățile de a stabili în mod cât mai concret șirul abuzurilor și ilegalităților sunt limitate de faptul că în Arhivele Securității Statului nu se pot identifica multe documente. Din relatările unor ofițeri ce muncesc în prezent în acest sector rezultă că, în anul 1954, fostul șef al Serviciului de evidență, colonelul Popescu Gheorghe, în prezent ambasador în Birmania, a ordonat distrugerea fișelor de evidență pentru aproximativ 17.000 persoane ce au fost internate administrativ. Ca urmare, dosarele din arhiva Securității nu se pot găsi decât cu mari greutăți”³⁹. Mai mult, numeroase persoane au fost internate în lagăre de muncă fără să li se întocmească măcar acte de evidență.

Un alt document redactat în 1968, intitulat *Dinamica arestărilor efectuate de către organele Securității Statului în perioada 1950 – 31.03.1968*, menționează că, în intervalele 1950–1954 și 1958–1963 (între 1955 și 1957 nu au existat astfel de pedepse), au fost internate administrativ 25.740 de persoane⁴⁰. Între 1950 și 1954, au fost încorporate în unități de muncă 22.077 de persoane, pentru marea majoritate a acestora pedeapsa fiind ilegală chiar după aprecierile ofițerilor ce au redactat documentul. Până în 1954, 20.477 de persoane au fost puse în libertate, iar pentru 1.600 s-au emis mandate de arestare în vederea efectuării anchetei penale, dintre acestea numai 509 fiind trimise în judecată⁴¹. Dintre cele 22.077 de persoane încadrate în colonii și unități de muncă, 4.865 erau țărani⁴². Altor 1.899 de săteni li se fixaseră „loc” de muncă⁴³, iar 1.643 avuseseră domiciliul obligatoriu, aici nemaifiind incluse comunele „speciale” din Bărăgan⁴⁴.

Moșierii au fost o primă categorie supusă de autorități unor măsuri „administrative” speciale, aceștia, împreună cu familiile lor, fiind scoși din locuințe, deportați și supuși unui regim de domiciliu obligatoriu în diferite localități din țară. Documente ale Securității redactate în perioada 1967–1968 acreditează ideea potrivit căreia această măsură ar fi afectat 2.000 de familii cu 3.000 de persoane⁴⁵. Un raport⁴⁶ înaintat Direcțiunii organizatorice a Comitetului Central, de către Direcția Generală a Securității Poporului, arată că în urma operațiunii de expropriere, pregătită în mare secret și pe tot cuprinsul țării, în noaptea de 2 martie 1949, la ora 3, au fost supuși evacuării „2.972 de moșieri, 3.744 membri de familie, 363 administratori, 725 alte persoane”, deci un total de 7.804 persoane. Oricum, cifrele privind numărul deportărilor diferă în mod considerabil. Henry Roberts aprecia numărul familiilor deportate în noaptea de 2/3 martie 1949 la 17.000⁴⁷, iar Dumitru Șandru, folosind statistici de la Ministerul Agriculturii, deducea că peste 9.000 de țărani au împărțășit, de asemenea, soarta moșierilor⁴⁸.

³⁸ Arhiva Comitetului Executiv al CC nr. 264/18.02.1972, vol. IV, f. 17.

³⁹ *Ibidem*, f. 17. Vezi și ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 51, f. 48.

⁴⁰ ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 51, f. 6.

⁴¹ *Ibidem*, f. 8.

⁴² ASRI, fond Documentar, dosar 7.778, vol. 27, f. 83–84.

⁴³ *Ibidem*, f. 125–126.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 127.

⁴⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar 55, vol. 51, f. 7.

⁴⁶ ASRI, fond Documentar, dosar 9916, f. 1–18.

⁴⁷ *Apud* Dumitru Șandru, *Colectivizarea agriculturii...*, în loc. cit., p. 52.

⁴⁸ *Ibidem*.

Prin Decizia nr. 200/1951, au fost deportate, din zona frontierei cu Iugoslavia, precum și din regiunea Constanța, 10.099 de familii, cuprinzând 43.899 de persoane, în mare parte țărani, operațiunea fiind coordonată de o comisie MAI, ce avea în frunte pe generalul Gheorghe Pintilie, șeful Securității⁴⁹. Aceștia au fost trimiși în Bărăgan, unde s-au format 18 comune noi, în regiunile București, Constanța și Galați⁵⁰.

Măsurile luate de autorități în mediul rural au provocat proteste ale țăranimii, inclusiv în forma lor cea mai radicală a răscoalei. În perioada 1949–1951, s-au înregistrat numeroase revolte în multe regiuni ale României, ajungându-se la confruntări cu Trupele de Securitate și Miliție, în urma cărora mulți țărani au fost executați sumar, iar alții au fost arestați, judecați și condamnați sau deportați în Dobrogea și Bărăgan.

Primele incidente datorate rezistenței țăranilor la colectivizare s-au produs în mai 1949, în satul Roma din județul Botoșani, când Trupele de Securitate au tras în protestatari. Revolte pe scară largă au mai avut loc în luna iulie în județul Bihor, soldate cu împușcarea de către Securitate a 16 țărani și deportarea altor 200, precum și în luna august în județul Arad, unde au fost împușcați 12 țărani și arestați mai mult de 100⁵¹.

În unele regiuni, precum Arad, Argeș, Bihor, Munții Apuseni, Vlașca, Hunedoara, Timiș, țăranii ajutați de partizani s-au angajat în ciocniri cu Miliția și Trupele de Securitate. De asemenea, în anumite zone, clădirile cooperativelor agricole au fost incendiate, precum în județul Arad, unde documentele Securității arată că, după ce a fost distrusă o fermă de stat, la 31 iulie 1949, au fost chemate trupele de grăniceri de la Radna, la 3 august, pentru a restabili ordinea. Ele au arestat 98 de persoane și au împușcat 12 țărani. Rapoartele semnate de șeful Securității din Timișoara, colonelul Coloman Ambruș, și de adjunctul său, maiorul Aurel Moiş, dau numeroase detalii despre această „rebeliune”, cum o numeau ei, și menționează faptul că alți doi țărani fuseseră împușcați „în timp ce încercau să evadeze din arest”⁵².

La 5 și 6 mai 1949, au loc incidente în comuna Lunca din județul Năsăud, unde secretarul organizației de bază PMR este bătut de țărani⁵³. La 5 iulie 1949, în comuna Arpășel (județul Bihor) țăranii protestează împotriva colectivizării, strigând lozinci precum „Nu ne trebuie comunism!”, „Nu vrem să mâncăm mămăligă de la gospodăria de stat!”, luând apoi ostatici activiștii de partid din localitate. La sosirea trupelor de Securitate ce au arestat țăranii considerați chiaburi, oamenii săraci din comună au protestat strigând: „Să nu ridice chiaburii care ne-au dat pâine albă și am trăit bine cât am lucrat la ei!”⁵⁴.

Între 23 și 28 iulie 1949 s-au produs mai multe incidente în județul Bihor, în comunele Spinuș, Păclușa de Barcău, Sarsing, Mișca, Tria și Dermișoare, țăranii refuzând să iasă la seceriș și treierat, în timpul campaniei de strângere a cotelor, Securitatea și Miliția intervenind pentru a restabili ordinea⁵⁵. De asemenea, la 29 iulie 1949, în comuna Girișul Negru (județul Bihor) țăranii au declanșat o răscoală, iar din comunele Batâr și Talpoș, coloane de țărani s-au îndreptat spre comuna Tăut, scandând

⁴⁹ ASRI, fond Documentar, dosar 7778, vol. 36, f. 37–38; vol. 27, f. 81 și 89.

⁵⁰ Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România, 1945–1964*, București, Editura Fundația Academia Civică, 2000, p. 146–168.

⁵¹ ASRI, fond Documentar, dosar 1908, *passim*.

⁵² Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România, Gheorghiu-Dej și statul polițienesc (1948–1965)*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 107.

⁵³ ASRI, fond Documentar, dosar 4638, f. 105–108.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 75–76.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 4639, f. 17.

lozinci precum „Afară cu comuniștii!”. În această comună, au incendiat arhiva Comitetului Provizoriu și au tăiat legăturile telefonice. Trupele de intervenție ale Securității au fost primite cu focuri de armă. Răscoala se întinde în comunele Cociuba Mare, Ucuriș, Susag, Coroiu, Ianoșda, Tăut, Belfir, Bicaciu, Craiova, Marginea, Barta, Saldabaghiu de Barcău, Ghida, Cohani și Abram. Țăranii înarmați devastează primăriile, dau foc proceselor verbale de impunere a cotelor și steagurilor roșii ale partidului. După 1 august 1949, satele răscolate sunt ocupate de trupele Securității și Miliției cu un efectiv de aproape 400 de oameni. Sunt executați 16 țărani și se dispune încercuirea localităților, interzicerea accesului în comune și organizarea de patrulare pentru supravegherea cetățenilor⁵⁶.

La 1 august 1949, răscoala se întinde în județul Arad, fiind cuprinse comunele Gurba, Chereluș, Matiori, Somoșcheș, Apateu, Berechiu, Sepreus, Sântea Mare, Atea și Siclău. La Sepreus este incendiat sediul Comitetului Provizoriu ce conținea și arhiva acestuia. În Somoșcheș este bătut președintele Sfatului Popular județean, iar firele telefonice au fost tăiate. Trupele Securității și Miliția ocupă satele răscolate, executând 12 țărani. De asemenea, arestează 22 de persoane în comuna Apateu, 57 în Sepreus, 18 în Berechiu și 4 persoane în comuna Somoșcheș.

Datorită amplelor mișcări țărănești din lunile iulie și august 1949 au urmat deportările din județele Arad și Bihor. Dintr-un „studiu informativ asupra acțiunilor contrarevoluționare chiaburești” din zonă, întocmit la 12 august 1949, aflăm că s-a hotărât organizarea unor comandamente unice la Oradea și Arad, cu misiunea de a „restabili total ordinea și liniștea”. Se dispunea ca: „Cei care se dedau la crime, la acte de teroare, tăieri de fire telefonice sau la jaf să fie executați. În caz că agresorii întrebuințează forța sau focuri împotriva trupelor și a autorităților și nu se supun somațiilor legale, să se întrebuințeze focul, urmărindu-se lichidarea capilor acestor bande. Din fiecare centru în care au avut loc acțiuni chiaburești se vor ridica capii acestor acțiuni (în lipsă familiile acestora) și câte 10–15 familii de chiaburi, afirmați ca dușmani ai poporului”. Din 31 iulie și până în 3 august, „în timpul operațiilor, au fost executați în regiunea Oradea 16 chiaburi, iar în regiunea Arad 12 chiaburi”. În noaptea de 2 spre 3 august, un efectiv de 315 milițieni și 65 de securiști au luat cu asalt satele și au trecut la imbarcarea într-un tren special a celor care aveau să fie deportați la Medgidia, în Dobrogea. La doi ani de la revolte, între 16 iulie și 6 august 1951, din ordinul MAI s-au deplasat în zonă maiorul de miliție Titu Stănescu și căpitanul de securitate Ilie Cărciumărescu, care constatau într-un raport că „dislocările efectuate în anul 1949, cu ocazia agitațiilor care au avut loc, au avut ca efect îmbunătățirea stării de spirit în comune, producând în același timp panică în rândul elementelor dușmănoase și teamă printre cetățenii mai înstăriți”⁵⁷.

Miliția și Securitatea au primit ordine de a „asista la organizarea gospodăriilor agricole” și a participa la „înregistrarea” de noi membri în Alba, Arad, Argeș, Cluj, Putna, Tecuci, Dolj, Făgăraș, Gorj, Ilfov, Mehedinți, Mureș, Sibiu, Târnava Mică, Trei Scaune, Vâlcea și Vlașca. Acest fapt, care a avut drept efect o intensificare a represiunii în procesul de colectivizare, a provocat izbucnirea de violente revolte țărănești în vara anului 1950, în toate județele amintite mai sus.

În anul 1950, punctul culminant al frământărilor țărănești a fost atins în luna iulie, în comunele din nordul județului Vlașca, în special în plasa Siliștea. Scănteia revoltei a

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 4638, f. 35–39.

⁵⁷ Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949–1989*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 151.

constituit-o arestarea de către Securitate, în noaptea de 5 spre 6 iulie, a învățătorului Marin Ionescu, din comuna Ciuperceni, care ceruse revizuirea cotelor prea mari, impuse „de la centru”, în timp ce seceta distrusese o parte importantă din recoltă. Răscoala pornită din Ciuperceni s-a extins în comunele Siliștea, Baci, Udeni, Cosmești, Blejești, Scurtu, Negreni, Sârbeni, Corbii Mari și Corbii Ciungi. Țăranii înarmați cu furci și topoare au devastat sediile Comitetelor Provizorii și pe cele ale PMR, au atacat posturile de Miliție și au întrerupt legăturile telefonice. La Ciuperceni țăranii au luat ca ostatici doi ofițeri de Securitate și unul de Miliție, precum și pe împuternicitul Comisiei de Stat pentru colectări. Activiștii PMR au fost bătuți și alungați din localități. Au avut loc ciocniri cu trupele de Securitate și Miliție, care au deschis focul asupra răsculaților. Au fost înregistrați morți: 2 la Ciuperceni, 3 la Siliștea, 2 la Sârbeni și câte 1 la Corbii Mari și Udeni. De asemenea, au existat și numeroși răniți⁵⁸. Numărul celor care au avut de suferit a fost însă mult mai mare, 64 de țărani fiind trimiși la Canal, iar 211 deportați în Bărăgan⁵⁹.

În iulie 1950 au mai avut loc și alte răzvrătiri ale țăranilor. La 9 iulie, în comuna Ghimpați, 800 de țărani au cerut scăderea cotelor, lucru pe care nu l-au obținut, în schimb, în urma represaliilor, o parte a populației a fost deportată în Dobrogea. Nemulțumirile țăranilor au cuprins și satul Cămineasca, din comuna Schitu, unde în urma cererilor conducerii de partid au sosit patru camioane cu militari ai trupelor de Securitate. După câteva somații s-a tras asupra răsculaților, în urma incidentelor înregistrându-se un mort și numeroși răniți de partea țăranilor⁶⁰.

Trupele Miliției și Securității au făcut incursiuni, adeseori în toiul nopții, pentru a-i obliga pe țărani să se înscrie în colective, amenințându-i cu munca forțată sau cu excluderea copiilor din școli și facultăți. Cei care refuzau erau arestați și duși la sediul Consiliului Popular, unde erau bătuți și torturați. Multe familii au fost alungate din casele lor atunci când pământul le-a fost luat de cooperative. De altfel, din 1950 avea să se răspândească practica împușcării unor chiaburi în comunele în care opoziția față de colectivizare sau față de predarea cotelor era fățișă, împușcare urmată de expunerea publică a cadavrelor.

La 2 februarie 1950, în cuvântul de încheiere al lui Teohari Georgescu la Conferința cu comandanții Miliției, Securității și Trupelor de Securitate din Direcția Generală și Direcțiile Regionale se spunea: „Și atunci o să întreb pe tovarăși ce dictatură a proletariatului este aceasta, ca să se lase lovită de toată chiaburimea, de toate elementele dușmane? Da, sunt de acord cu dvs. că vom lua măsuri, vom lovi, vom pune la respect, dar aceasta nu înseamnă ca să terminați lupta de clasă. Vor căuta alte forme, vor căuta să lovească din umbră. Dar acum nu sunt în umbră, luptă pe față, lovesc fără rușine, intră în adunări, spun în adunări ce au de spus, merg până acolo că dizolvă adunările făcute pentru pace, pentru alte scopuri. Astea sunt faptele care se întâmplă în țară și nu întâmplător”. Acest îndemn la represiune lansat de Teohari Georgescu avea să dea „rezultate” pe parcursul derulării revoltelor țărănești din vara anului 1950, când au fost împușcați, fără vreun fel de judecată, sute de țărani, după scenariul sintetizat într-o propoziție din raportul unei unități trimise la 31 iulie 1950 pentru a „pacifica” o comună din Bihor: „Când au apărut organele noastre, au tras focuri de armă asupra lor”⁶¹.

Pentru perioada 1951–1957 nu se mai înregistrează în lumea satelor mișcări de amploarea celor din anii 1949–1950.

⁵⁸ ASRI, fond Documentar, dosar 4638, f. 93–94.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România, 1949–1962*, în *AT*, vol. 1, 1993, p. 158.

⁶¹ *Ibidem*, p. 120.

Reluându-se colectivizarea forțată, anii 1957–1958 au fost marcați de violențe deosebite în mediul rural, înregistrându-se numeroase răzmerițe, în diferite zone ale României, amploarea lor fiind determinată în mod frecvent de agresivitatea cu care autoritățile detașate în comune încercau să-i oblige pe săteni să se înscrie în gospodăria colectivă. Printre cele mai violente revolte au fost cele înregistrate în câteva localități din jurul Focșaniului, respectiv la Suraia, Răstoaca și Vadu Roșca. La 1 decembrie 1957, localnicii din Vadu Roșca s-au opus intrării pe teritoriul lor a unor echipe de propagandiști. Două zile mai târziu, autoritățile au vrut din nou să intre în localitate, dar țăranii se opun, încercând să sechestreze primarul și reprezentanții de la raion. Până la urmă, se ajunge la o înțelegere potrivit căreia echipa era lăsată să plece, țăranii primind asigurări că în Vadu Roșca nu se va folosi forța, a doua zi urmând a se întâlni cu reprezentanții autorităților. Între timp, satul este înconjurat de trupele Securității și declarată starea de asediu. La 4 decembrie 1957, în jurul orei 9 dimineața, după o altercație verbală între localnici și oficiali, asupra sătenilor adunați se deschide focul, bilanțul victimelor ridicându-se la nouă morți și circa 60 de răniți. Nicolae Ceaușescu este trimis să coordoneze operațiunile de „pacificare” a satului⁶². Sute de oameni au fost arestați și anchetați, o parte fiind condamnați la mai mulți ani de închisoare, în urma unor procese desfășurate la Galați. Colectivizarea satului este stopată din 1958 până în 1960. Faptul că Ceaușescu obișnuia să folosească metode represive pentru a-și atinge scopurile este dovedit de afirmațiile lui Emil Bodnăraș. Într-o consfătuire la Constanța cu activul local de partid, unde se anunțase încheierea colectivizării în regiune, la întrebările lui Dej adresate celor de la Timișoara, cu privire la data când aceștia îi vor invita la o consfătuire de inaugurare a cooperativizării complete a zonei, Bodnăraș a afirmat: „Dar să nu așteptați întâi să mai vină pe acolo tov. Ceaușescu”⁶³.

Îndemnul de a folosi cele mai dure metode pentru realizarea colectivizării venea de la primul om din stat. La Plenara CC al PMR din 26–28 noiembrie 1958, în discuțiile legate de tensiunile ce se acumulaseră în lumea rurală, Gheorghiu-Dej se arăta necruțător față de țăranii răsculați: „Oare nu merită ca pentru asemenea acțiuni contrarevoluționare să frângem gâtul și șira spinării unui asemenea om? Trebuie foarte tare bătuți acești oameni, să nu vă fie milă că acestora nu le e milă de regimul nostru”⁶⁴.

Țărănimea a fost privită de liderii comuniști ca o sursă continuă de producere a relațiilor capitaliste, deci un dușman care trebuia distrus cu orice preț. După 1953, metodele au fost schimbate pentru o perioadă, dar nu și scopul, locul arestărilor în masă, al confiscărilor de inventar agricol și recoltă fiind luate de mijloacele administrative, de restricțiile comerciale și tot felul de interdicții. Statul a preluat direct, prin forță, sau indirect, prin impozite, ceea ce depășea necesarul de supraviețuire a țăranului, folosind acest surplus pentru procesul de industrializare și urbanizare. Între 1953 și 1957, comuniștii și-au consolidat pozițiile politice, iar industrializarea a produs resurse alternative, schimbul de produse manufacturate contra produse agricole fiind însă discriminatoriu, prețurile avantajându-le pe cele dintâi. Satele au pierdut și o parte din populație, în urma procesului de industrializare forțată și de urbanizare, iar numărul familiilor care supraviețuiau atât din resursele tradiționale, cât și din veniturile obținute

⁶² Cătălin Augustin Stoica, *Instituționalizarea partidului-stat și a proprietății colective în Vadu Roșca și Nănești, județul Vrancea*, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (ed.), *op. cit.*, p. 445.

⁶³ Marius Oprea, *Transformarea socialistă a agriculturii: asalul final, 1953–1962*, în Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (ed.), *op. cit.*, p. 103–104.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 103.

în mediul urban a crescut. Toate aceste lucruri au dus la slăbirea țărănimii, la o schimbare a raportului de forțe, ultima campanie de aducere sub control finalizându-se în 1962 cu înfrângerea ei.

THE INVOLVE OF SECURITATE
IN THE AGRICULTURE COLLECTIVIZATION PROCESS IN ROMANIA
(Summary)

Keywords: Securitate, agriculture, collectivization, kolkhoz, repression.

After gaining power in Romania, the communists claimed they will not use the kolkhoz method or other repression methods used in the USSR in order to enforce it, a position that was about to be change radically at the CC of the PMR meeting in 3–5 march 1949. The agriculture collectivization was a very important activity of the Securitate. They were monitoring the peasants problem using intelligence structures, feeding these data to the party organs. This kind of activity was well diluted by repressive actions of the political militia. The number of political arrests among peasants, which is present in this paper, comes as proof. The peasants were considered by communist leaders as a constant source in producing capitalist relations, therefore they had to be eliminated, with the Securitate assuming that mission.

ALEXANDRA TOADER*

O „ANATOMIE” A MANIFESTELOR ANTICOMUNISTE DIN ANII '40–'50

Ne propunem să analizăm subiectul manifestelor anticomuniste care au circulat pe teritoriul României după cel de-al Doilea Război Mondial, până la începutul anilor '50. Tema este una dificil de abordat, mai ales pentru că existența unor texte îndreptate împotriva liderilor comuniști ai epocii demontează paradigma totalitară și demonstrează inexistența unui regim monolitic; așadar, opusul a ceea ce propovăduia propaganda vremii. Pe de altă parte, numărul mare, tipologia lor și varietatea mesajelor transmise îngreunează demersul de față. Cu atât mai mult cu cât majoritatea studiilor care abordează formele de rezistență anticomunistă au în centrul atenției doar grupuri contestatate coagulate, acțiunile singulare fiind tratate tangențial¹.

Dată fiind multitudinea formelor îmbrăcate de astfel de texte, am ales să tratăm doar problematica anumitor tipuri de manifeste: cele îndreptate împotriva personalităților comuniste marcante și cele care satirizează politica promovată de reprezentanții puterii. Ne-au atras atenția, în primul rând, prin caracterul lor pamfletar. Mai mult, o parte dintre ele, redactate într-o formă versificată, amintesc de remarcă sarcastică a lui Gheorghiu-Dej, dintr-o ședință a Biroului Politic al CC al PMR, și anume că „românul s-a născut poet”². Finalmente, astfel de acțiuni, îndreptate împotriva regimului și reprezentanților săi, sunt specifice pentru întreaga perioadă comunistă. A variat numai numărul acestora, în anumite intervale de timp.

Pornind de la obiectivele cercetării de față, se impun câteva precizări. Înainte de toate, am luat în calcul doar manifestele difuzate de grupuri neorganizate, punând accent, în speță, pe cazurile individuale. Din acest motiv, ele nu erau răspândite într-un număr foarte mare, ci atrag atenția mai degrabă prin natura criticilor, prin modul în care erau caracterizați liderii comuniști ai vremii sau prin maniera în care erau calificate politicile totalitare. Ca exemplu al incidenței unor astfel de acțiuni, într-un document referitor la atmosfera din țară, din februarie 1949, se preciza că în acea lună fuseseră identificate manifeste și inscripții în 17 județe, îndeosebi în cele din Muntenia și

* Cercetător științific, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹ *L'autre communisme en Roumanie. Résistance populaire et maquis, 1945–1965*, préface de Catherine Durandin, Paris, L'Harmattan, 2001; Cristina Petrescu, *From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissident in Communist Romania*, București, Editura Enciclopedică, 2013; Camelia Ivan Duică, *Rezistența anticomunistă din Maramureș. Gruparea Popșa*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005; Viorel Rus, *Rezistența anticomunistă din județul Bistrița-Năsăud, 1945–1989*, Bistrița, Editura Ion Cutova, 2005; Iuliu Crăcană, *Mișcarea de rezistență anticomunistă din România, 1944–1962*, București, Kullsys, 2003.

² ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 52/1961, f. 31.

Moldova, mai puțin în cele din Ardeal și Banat. În total, se depistaseră 29 de astfel de acțiuni, în comparație cu 34, în luna precedentă³. Mai mult, în privința tipului de manifeste la care ne referim, am constatat că o parte dintre ele erau opera unor persoane cu studii; iar prin criticile usturătoare, prin aspectul lor pamfletar, ele relevă, într-o formă neobișnuită – asemănătoare bancurilor care circulau în epocă –, realitățile și specificul regimului comunist din România.

Problematica manifestelor anticomuniste a primit o atenție deosebită în epocă. De altfel, se transmiteau constant indicații privitoare la pașii ce trebuiau parcurși în vederea identificării autorilor. Perfecționându-se pe acest palier, organele abilitate au fixat o tipologie clară a acestor texte. Relevant este un document întocmit de Securitate în anul 1952, transmis tuturor direcțiilor regionale, el venind să completeze un ordin circular, emis la 15 noiembrie 1949. Conținea instrucțiuni detaliate în legătură cu modul în care trebuia acționat în vederea depistării producătorilor de manifeste; atrage atenția, mai cu seamă, prin acribia cu care este realizată clasificarea manifestelor și etapele ce trebuiau urmate pentru reperarea autorilor. De fapt, necesitatea unor astfel de instrucțiuni era justificată prin faptul că se constata că Direcțiile Regionale de Securitate înregistraseră lipsuri semnificative în privința urmăririi și a descoperirii autorilor de manifeste⁴.

Manifestele erau împărțite în două categorii: cele cu un caracter general (cu o răspândire pe o suprafață întinsă, în cantitate mare sau confecționate cu mijloace tehnice superioare) și cele cu un caracter local (de obicei scrise de mână și care apăreau într-o singură localitate). Celor din prima categorie li se acorda o atenție mult mai mare, întrucât sursa era, de regulă, o organizație care se ocupa exclusiv cu difuzarea lor, pentru „crearea de diversiuni în rândurile populației”⁵. În această categorie erau incluse următoarele tipuri de manifeste: scrise de mână și multiplicare cu indigo; scrise de mână și multiplicare la şapirograf; șablonate; dactilografiate și multiplicare cu indigo obișnuit; dactilografiate și multiplicare cu indigo copiativ, iar apoi trase la şapirograf; gen fluturaș sau buline, confecționate din etichete școlare scrise de mână, dactilografiate sau scrise cu ajutorul tipografiilor de tip școlar; cele realizate prin ștampilarea unui text cu ajutorul unei plăci de lemn, cauciuc sau linoleum, în care fuseseră săpate literele ce formau textul manifestului; cele cu aspect de caricaturi; manifestele confecționate din decupaje din ziare, având scrise informații tendențioase la adresa unor personalități politice; cele cu format de ziar sau de broșuri, adunate mai multe foi capsate; manifestele confecționate cu ajutorul unor litere de metal care se aranjau în căsuțe de tipărit; cele făcute la tipografia care dispuneau de mijloace tehnice⁶. În cea de-a doua categorie se înscriau următoarele tipuri de manifeste: scrise de mână (cu cerneală, creion, vopsea, cărbune, cretă etc.); compuse din litere tăiate din ziare; inscripțiile pe garduri, case, localuri publice, pomi; cărțile poștale insultătoare și scrisorile tendențioase cuprinzând calomnii la adresa personalităților comuniste⁷.

Erau semnalate, de asemenea, diverse forme de difuzare: prin împrăștiere, pe calea poștei și prin mijloace deosebite ca, spre exemplu, pe calea aerului⁸. Foarte multe dintre manifeste, mai ales cele răspândite într-un număr mai mic, erau plasate în cutiile

³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 15/1949, f. 12.

⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 11918, f. 78.

⁵ *Ibidem*, f. 79.

⁶ *Ibidem*, f. 79–80.

⁷ *Ibidem*, f. 80.

⁸ *Ibidem*, f. 81.

de scrisori sau sub ușa de la intrare a locuințelor⁹. Totodată, multe erau aruncate în curțile oamenilor¹⁰ ori erau lipite pe vitrinele diverselor magazine/librării¹¹. Se considera că fiecare tip de manifest conținea o multitudine de indicii care, analizate, puteau conduce la limitarea cercului în care se aflau autorii, ajungându-se, finalmente, la depistarea lor. În momentul limitării cercului celor bănuți, se recurgea la preluarea probelor de scris, care se transmiteau pentru expertiză grafică cu scopul de a se stabili identitatea între manifeste sau inscripții și probele de scris. Ulterior, se recurgea la izolarea locului unde fuseseră găsite, până la venirea organelor de Securitate, care le fotografiau¹². Ca mijloace ajutătoare în activitatea de depistare a autorilor se apela la filaj, la expertiză grafică, la albumul de manifeste și la arhivă¹³. Conform datelor din document, astfel de texte erau difuzate de diverse categorii de persoane: de la „chiaburi”, până la așa-numitele „elemente dușmănoase” din aparatul de stat local sau chiar de către țărani săraci sau mijlocași¹⁴. Dosarele din cadrul CNSAS abundă în informații despre manifestele anticomuniste răspândite imediat după cel de-al Doilea Război Mondial. Cu timpul, s-a reușit încadrarea lor clară, semn al perfecționării Securității în depistarea autorilor și în preîntâmpinarea sau limitarea unor astfel de acțiuni.

Subliniem că cei mai vizați lideri au fost Stalin, Petru Groza, Ana Pauker, Gheorghiu-Dej și Vasile Luca. Reprezentanții comuniști nu erau deloc populari pentru o populație acomodată, de aproape un secol, cu tradițiile Casei Regale și cu reprezentanții partidelor politice democratice, în ciuda propagandei sistematice în vederea popularizării noilor conducători. În acest sens, este sugestivă remarca lui Emil Bodnăraș, dintr-o ședință a Biroului Politic, din 18 ianuarie 1960: „[...] pentru noi era regele bun, pentru că el reprezenta vârful de la care emana autoritatea formală, care *psihologic* [subl. ns.] conta foarte mult”¹⁵. Afirmatia atrage atenția asupra rolului important al tradiției istorice: astfel, schimbarea de regim politic nu a reușit să eludeze atașamentul simbolic al populației față de politicile girate, înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, de Casa Regală; iar acest aspect este confirmat de existența unui mare număr de manifeste cu un caracter promonarhic.

În privința facțiunii moscovite era vizată, cel mai des, naționalitatea reprezentanților ei, iar în privința celorlalți lideri se imputa, de regulă, lipsa educației și subordonarea față de Moscova. De asemenea, legitimitatea și autoritatea conducătorilor comuniști erau contestate prin asocierea lor frecventă cu „dușmanul rus”. În plus, textele foloseau adesea un limbaj licențios, ceea ce demonstrează neîncrederea în noii deținători ai puterii și revolta deschisă a oamenilor simpli față de regim. Manifestele nu erau totdeauna difuzate cu un prilej anume, însă numărul unor astfel de așa-zise „acțiuni subversive” se amplifică cu ocazia unor momente de referință. În preajma alegerilor din martie 1948, de pildă, s-au făcut asocieri numeroase între participanții la alegeri și vecinul de la Răsărit, privit ca dușmanul etern. Populația era îndemnată să nu o voteze pe „Juda de Ana Pauker, vânzătoare de țară”¹⁶. De altfel, poliția politică semnalase că în preajma campaniei electorale circulaseră, în cercuri restrânse, manifeste-șablon cu un

⁹ *Ibidem*, dosar nr. 11572, f. 6 și 9.

¹⁰ *Ibidem*, f. 17.

¹¹ *Ibidem*, f. 24.

¹² *Ibidem*, dosar nr. 11918, f. 80.

¹³ *Ibidem*, f. 92.

¹⁴ *Ibidem*, f. 81.

¹⁵ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 1/1960, f. 6.

¹⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 8159, f. 95.

caracter antisemit, multe dintre ele fiind îndreptate împotriva ministrului de Externe român: „Români, nu credeți minciunile comuniste, moarte Anei Pauker și jidanilor! Români, fiți tari, vin americanii!”¹⁷, se exclama într-un text. Atitudinea nu era una nouă. Într-un manifest lipit pe vitrina unui magazin, pe 20 mai 1947, erau înscrise următoarele: „Ceasul vostru sună, jidani împuși, / Moartea vi se apropie, tâlhari și bandiți, / Care în țara noastră jale ați adus, / Va veni iar timpul să stați în cui puși / Dela față la barbă albă / Cu noi este Dumnezeu chiar și Fiul Său / Doamne ajută[-]ne mai iute să scăpăm de iude. UN ROMÂN”¹⁸.

Lui Vasile Luca, pe de altă parte, i se imputa faptul că, ungar fiind, „nu pronunța bine unele cuvinte”, apreciindu-se că, din întregul guvern, „singurul român este Gheorghiu-Dej”¹⁹. Un alt manifest, care a circulat în primăvara anului 1947, în raza orașului Arad, suna în felul următor: „[...] Comuniștii din țara noastră au în fruntea lor pe o jidancă, pe Ana Pauker, și pe un ungar, care nu are loc în țara lui, pe Vasile Luca. Aceștia ne-au flămânzit și sărăcit”²⁰. De altfel, foarte multe texte subliniau că regimul comunist din România era girat de lideri evrei. Urmându-se aceeași logică, se evidenția și caracterul antireligios al regimului. Oferim exemplul unui text identificat în octombrie 1949, în incinta Patriarhiei: „Frați creștini! Deșteptați-vă din somnul greu în care ați căzut, suntem români și nu trebuie să avem frică și teamă de bolșevismul-comunism purtat de jidanismul cotropitor care a cotropit întreaga Rusie și care a vândut pe Cristos și care astăzi vrea să stăpânească întreg Pământul [...]”²¹.

O altă tactică utilizată în timpul alegerilor era introducerea, în buletinele de vot, a biletelor ce conțineau lozinci împotriva însemnului electoral „Soarele”: „În zadar vopsim pe pământ Soarele, dacă Soarele dat de Dumnezeu nu strălucește, vom umbla în întuneric și noroi, în zadar punem Dumnezei falși, dacă ocolim drumul lui Dumnezeu, rătăcim în întuneric”²². Un alt text, intitulat *Nu votați soarele*, suna astfel:

Jos lada de gunoi cu golani dintre noi / Că sunt coade de topor infiltrate printre noi / Care sbeară-n gura mare să votați încă un soare / Însă eu vă spun, măi frați, ce sunteți români curați, / Să nu votați soarele că perdeți ogoarele. / Nu-i mai ție Domnul sfânt, ei vor să ne ia pământul / Căci în noua lege care este pusă spre votare / Scrie clar așa frumos comuniștii vor colhoz. / Eu declar acum, măi frați, căci noi suntem vinovați / C-am dat votul blocului, ardă-i para focului. / Cine o vota soarele să-i cadă picioarele / Și mâinile de la cot să se sature de vot”²³.

Alegerile erau un bun prilej pentru populație de a-și arăta revolta față de regim și reprezentanții săi. Deseori s-au semnalat inscripții tendențioase pe buletinele de vot²⁴. Așa s-a întâmplat la alegerile care avuseseră loc pe 3 decembrie 1950, când unele buletine de vot purtau pe ele diferite injurii la adresa regimului și a deputaților Sfatului Popular²⁵. Acest fenomen s-a produs în județul Ialomița, unde Direcția Regională de Siguranță a dat ordin, pe 19 februarie 1951, de a se lua „măsuri urgente” pentru

¹⁷ *Ibidem*, f. 97.

¹⁸ *Ibidem*, f. 24.

¹⁹ *Ibidem*, dosar nr. 8744, f. 147.

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 11572, f. 34.

²¹ *Ibidem*, dosar nr. 6884, f. 9.

²² *Ibidem*, dosar nr. 8159, f. 89.

²³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 121/1948, f. 5.

²⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 12147, f. 4.

²⁵ *Ibidem*, f. 1.

intensificarea muncii informative în sensul descoperirii autorilor scrierilor respective. Primele rezultate au venit pe 24 martie, din raza raionului Slobozia. Vina îi aparținea unui anume Iancu Anghel, din comuna Amara, care s-ar fi pronunțat, atât înainte de alegeri, cât și în timpul lor, că nu dorea să voteze pentru un anumit candidat. Prin urmare, bănuiala plană în jurul său²⁶.

Sentimentul antirusesc era unul evident, aspect mult mai vizibil în textele realizate de grupuri/organizații. Oferim exemplul unui manifest al Tineretului Iubitor al Regelui, din 1946:

Tatăl nostru care le ești la Moscova / Prăbușească-se împărăția ta / Precum se va prăbuși și comunismul pe pământ. / Pâinea noastră cea de un sfert pe zi / Dă-ne nouă măcar o dată pe Săptămână / Și ne iartă nouă datoria de armistițiu / Precum și noi iertăm tot ce-ai furat dela noi / Și nu ne duce pe noi în ispită de a mai trece o dată Nistru / Și ne izbăvește de prietenia veșnică cu Uniunea Sovietică / Amin²⁷.

Această temă, însă, era reluată și în manifestele răspândite individual. La începutul anului 1947, pe gardurile și pereții unor clădiri din Craiova s-a scris cu un creion albastru următoarele: „Cerem pâine! Rușii să plece! Jos Rușii! Rușii ne ia pâinea!”²⁸ Ulterior, în contextul campaniei electorale din martie 1948, în comuna Neagra Sarului, din județul Câmpulung, s-a așezat în timpul nopții, într-un copac de pe șoseaua comunală, o pancartă de lemn pe care era inscripționat următorul mesaj: „Români, votând soarele vom trăi ca în Rusia, adică ca în rai, căci acolo oamenii umblă goi ca Adam și se hrănesc ca îngerii, cu duh”²⁹. În același stil erau redactate alte două manifeste, identificate într-o comună din județul Târnava Mare: „[...] cine va vota Soarele, să i se usuce picioarele și mâinile până la cot, să nu ajungă ziua de vot”³⁰. Astfel de mesaje circulau și în mediile academice. Un student din anul I, de la Facultatea de Planificare și Administrare Economică din București, găsise pe un geam al Facultății un text care suna în felul următor: „Deșteaptă-te române. Rușii ne stăpânesc. Ne jefuiesc, ne mint, devoră. Dați-vă seama. Nu trebuie să mai răbdăm”³¹.

Numărul acțiunilor de această factură se amplifică nu doar cu ocazia alegerilor, ci și în preajma unor sărbători oficiale. Într-un raport din 1948, privind „manifestările reacțiunii” pe lunile octombrie și noiembrie, se semnală că manifestele și inscripțiile destul de numeroase din respectiva perioadă s-au intensificat în mod special în preajma zilelor de 7 și 8 noiembrie. Din raport reieșea că cele mai multe aveau un caracter legionar, antisovietic, anticomunist, antisemit sau promonarhic³². Și inscripțiile au fost numeroase, în majoritatea lor pe garduri, ziduri, fabrici, magazine de stat etc.³³.

²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 11572, f. 24.

²⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 121/1948, f. 3. Un alt manuscris, redactat într-o formă asemănătoare, a fost găsit doi ani mai târziu la Ștefan Pop, directorul publicațiilor Academiei RPR. Textul era scris de mână, chiar de acesta. Se intitula *Tatăl Nostru*: „Tatăl nostru Stalin, carele ești în Moscova, blestemat fie numele tău, fie împărăția ta ca Germania precum e-n gândul nostru așa și pre pământ. Sfertul nostru de pâine dă-ni-l nouă și luna asta și ne iartă nouă condițiunile armistițiului precum și noi iertăm tâlhăriile ostașilor tăi. Și nu ne duce pre noi în ispită de a trece iar Nistrul și ne izbăvește de iubirea ta. Amin” (*ibidem*, f. 14).

²⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 11572, f. 86.

²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 8159, f. 106.

³⁰ *Ibidem*, f. 174.

³¹ *Ibidem*, dosar nr. 6884, f. 18.

³² ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 143/1948, f. 83–84.

³³ *Ibidem*, f. 84.

Mult mai interesante, deși mai rare, sunt manifestele versificate. Pe 27 octombrie 1946, în multe cutii poștale din Iași au fost identificate texte scrise de mână; de fapt, o preluare a epigramei lui Păstorel Teodoreanu: „Române, nu fi trist, garda merge înainte prin partidul comunist. Trăiască legiunea și Căpitanul”³⁴. Texte asemănătoare au fost răspândite și în anii ce au urmat. În 1952, un muncitor de la Serviciul CFR Iași ar fi spus următoarele: „Pătlăgelele verzi se înroșesc, se coc și apoi semănându-le din nou, iarăși se înverzesc”³⁵. Un număr foarte mare de manifeste versificate aveau un caracter legionar. În 1949, în comuna Gârla Mare, s-a găsit un astfel de text, intitulat *Amintire eternă mareșalului Antonescu, Domnie îndelungată regelui Mihai*:

Venit-au ei și au promis / Țăranilor comori. / Dar fie vorba între noi / Mai bine îi omori [...] / Mareșale, scoal' odată / Și privește împrejur, roată, / Cum jidanii cu a lor sfântă / Zisa Ana și spăimântă / Și-ai lor bolșevici / Fac tot, când totul plânge [...]”³⁶.

Unele texte erau mult mai incisive. Un manifest identificat pe data de 10 iunie 1950 și semnat „Crucile cu săgeți” transmitea următorul mesaj: „Citiți ce scrie mai jos și dați-vă seama (guvernul): Șase boi conduși deo vacă / Nea lăsat țara săracă / Boi fuge vaca împunge / Și Stalin laptelei sugă (ROMÂNIA)”³⁷. Manifestul nu este scris corect din punct de vedere gramatical, dar asta nu înseamnă că a fost redactat de o persoană neșcolită. Poate fi vorba de cineva care, în mod intenționat, a recurs la astfel de greșeli, pentru a nu i se afla identitatea. De altfel, foarte multe texte de acest gen erau scrise de elevi sau de studenți, așa cum periodic raporta Securitatea³⁸.

S-au identificat și manifeste, adaptări ale unor poezii de Mihai Eminescu. Tot în anul 1947, de această dată la Piatra Neamț, a intrat în posesia organelor abilitate un manifest considerat „subversiv”. În fapt, o adaptare a poeziei *Ce te legeni, codrule*, pe care o regăsim în următoarea formă:

Ce te legeni, codrule, / Fără ploaie, fără cuvânt, / De ce nu m-aș legăna / Dacă gem sub FND-ea / Leul scade, lipsa crește / Și mizeria sporește / Suflă Groza dintr-o parte / Libertatea-i pe moarte / Căci e liberă gândirea / Dacă admiri stăpânirea / Dacă scrii fără rușine / Ce face Groza e bine [...]”³⁹.

Din seria manifestelor versificate atrage atenția un text, al cărui autor a fost de această dată identificat. Este vorba de o adaptare după *Scrisoarea a III-a* a lui Mihai Eminescu, realizată de un student de la Facultatea de Medicină din Timișoara, pe numele său Nicolae Barbu. Materialul, intitulat *Fragment din Scrisoarea a III-a*, este unul generos și ni se pare important să îl reproducem în anexă, întrucât dezvăluie maniera în care erau înțelese, la nivelul populației, politicile comuniste. Textul conține critici usturătoare la adresa guvernului patronat de Petru Groza. Poezia debutează prin prezentarea unui personaj, „cu cămașa ruptă-n spate”, care vine la prim-ministru, fiind flancat de trei agenți cu pistoale automate⁴⁰. Scopul prezentării acestuia în fața

³⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 11572, f. 156.

³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 8744, f. 310.

³⁶ *Circa de Miliție Cujmir, Nr. 742, către Miliția județului Mehedinți*, în Florica Dobre (coord.), „Bande, bandiți și eroi”. *Grupurile de rezistență și Securitatea (1948–1968). Documente*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 201–202.

³⁷ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 6884, f. 61. Autoarea a păstrat grafia originală, lipsită de cratimă.

³⁸ *Ibidem*, f. 119.

³⁹ *Ibidem*, dosar nr. 11572, f. 56.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 116.

„exceleței sale”, cum este numit Petru Groza, era acela de a dezvălui condițiile mizere în care trăiau oamenii de rând: „Chestiunea e prea gravă și-ntâmplările nu-s vechi: / E prudent deci să vă scoateți și bumbacul din urechi”⁴¹, exclama cetățeanul, reproșându-i interlocutorului că „am dorit democrație și ne-ați dat o dictatură”. Urmează un dialog al surzilor între cei doi, Petru Groza accentuând perenitatea guvernului comunist: „Deci guvernul nu se teme și e tare pe poziții / Inutil să ai rezerve, inutile supoziții / Știu ce e democrația, nu admit să-mi ții prelegeri. / De o bestie manistă nu mă-mpiedic în alegeri”. Urmează injurii la adresa reprezentanților comuniști: „Nu vreau să sfidez guvernul prin insulte și ocară / Ai venit adus de-o clică și-ai să pleci gonit din țară”⁴². Mesagerul a încheiat conversația, alegându-și cuvinte care exprimau situația generală din România: „Eu? Îmi apăr țara, neamul și ca mine milioane! / De aceea nu ne-nșală vocile de megafoane / Fiindcă-n țară e tortură, nedreptate, sărăcie. / [...] N-avem inima și mintea de a-ți crede zilnic proza: / Țara știe să te-nfrunte în alegeri, Domne Groza!”⁴³. Textul era semnat Sarmis⁴⁴. Spre deosebire de alte scrieri care satirizau activitatea liderilor comuniști, cel al studentului medicinist timișorean era considerat „opera unei persoane competente în materie”⁴⁴. De fapt, materialul făcea parte dintr-o culegere de texte, o foaie șapirografiată intitulată *Cuvânt înainte*, considerată „o publicație cu caracter subversiv”⁴⁵. Respectiva publicație mai cuprindea trei epigrame: *Gazetarului Zăroni*, o persoană care „face minuni să te uimească / scrie articole la ziar / fără să știe să-l citească”⁴⁶. Un alt catren se intitula *După moartea Dr. Bagdasar*: „PNP e foarte trist / Lovit de-un destin satrap: / A pierdut un PNP-ist / Și-un savant în boli de cap”, iar ultima epigramă se intitula *Statuei lui Mihai Viteazu*, statuie care constată că, din cauza reformelor aplicate în ultimii ani, nu se mai află „în țara românească”⁴⁷.

De importanță sunt și textele realizate de deținuții politici. Oferim, ca exemplu, versurile intitulate *De când îi Stalin în țară (Jurnal oral)*:

De când îi Stalin în țară, / Nu mai vezi găini pe-afară / [...] Stalin și cu Anapauca / Ni-o muls oile și vaca. / Stalin de coarne o ține, / Anapauca mulge bine. / Las-o, Staline, de coarne / Căci mor copiii de foame. / Stalin zice: „Las să moară” / Dacă nu-i trimiți la școală / Să scrie și să citească / Să-nvețe limba rusească”⁴⁸.

Se remarcă și o poezie-manifest, operă a lui Cohiță T. Păiș, condamnat la 22 de ani de închisoare pentru „acțiuni ostile regimului comunist”, întrucât a răspândit lozinci și manifeste: „Trăiască regele Mihai I / Să ne scape de mișai / Jos cu curvele și hoții / Că ne conduc prin forță”⁴⁹!

Exemplele pot continua, un specific al tuturor acestor versificații fiind caracterul lor popular, transmiterea prin viu grai într-o manieră asemănătoare bancurilor, la difuzarea cărora organele Securității erau foarte atente. Aceasta pentru că, prin satiră și ridiculizare, se exprima revolta față de regim și reprezentanții comuniști. DGS

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, f. 117.

⁴³ *Ibidem*, f. 117 v.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 114.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 56.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 117 v.

⁴⁷ *Ibidem*. Primele două aveau la bază epigrame ale lui Păstorel Teodoreanu.

⁴⁸ *Apud* Cornelia Călin-Bodea, *Folclorul rezistenței anticomuniste*, vol. I, Editura Galaxia Gutenberg, 2010, p. 92.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 204.

Sibiu semnala la 17 iunie 1952 că, la îndepărtarea din CC al PMR a grupului moscovit, existaseră diferite comentarii în rândurile avocaților. Samson David ar fi spus următorul banc:

Se întâlnesc trei deținuți într-o celulă din închisoare. Unul întreabă pe altul: tu de ce ești închis? Celălalt răspunde: fiindcă înainte cu doi ani am înjurat pe Vasile Luca. Îl întreabă primul pe al doilea: tu de ce ești închis? Acesta răspunde: fiindcă am lăudat pe Vasile Luca după ce a fost îndepărtat. Întrebat al treilea de ce e închis, acesta răspunde: eu sunt Vasile Luca!⁵⁰

Bancul este inspirat de varianta lui sovietică, care circula în URSS în anii '30 și care îl avea ca erou pe Karl Radek, condamnat în 1937, pentru „activitate contrarevoluționară”⁵¹.

Acest gen de manifeste – ironii la adresa guvernului comunist – i-au impulsionat pe reprezentanții comuniști să intensifice propaganda în vederea prezentării cosmetizate a actorilor puterii. Răspândirea unor astfel de texte, alături de alte acțiuni anticomuniste (ruperea de afișe, distrugerea portretelor conducătorilor etc.) – acțiuni reperabile pe toată durata regimului – dezvăluie o societate nicidecum unitară, nicidecum conformistă. Acțiunile au continuat în anii ce au urmat, ceea ce făcea necesar ca Securitatea să emită diverse instrucțiuni cu privire la depistarea autorilor. Mai ales că, în unele momente, situația scăpa de sub control. Este cazul Ordinului ministrului Afacerilor Interne, nr. 38 din 14 iulie 1956, cu privire la *Îmbunătățirea muncii de descoperire a autorilor și a răspânditorilor de manifeste dușmănoase și scrisori anonime*. Conducerea MAI constata că, în unele direcții regionale, servicii raionale MAI, precum și în cadrul organelor securității transportului și al organelor de contrainformații militare, munca de descoperire a autorilor și răspânditorilor de manifeste, scrisori anonime și tot felul de inscripții se desfășura la un nivel nesatisfăcător. Era semnalat faptul că, de cele mai multe ori, autorii documentelor rămăneau nedescoperiți „ani de zile în șir”⁵². Se imputa că unii dintre șefii și lucrătorii operativi ai MAI „s-au obișnuit cu aceste cazuri de răspândire a fițuicilor și documentelor dușmănoase”, pe care le considerau un fenomen obișnuit, neluând măsurile necesare pentru identificarea autorilor. Mai mult, în unele cazuri, astfel de acțiuni nu erau deloc raportate MAI. Ca urmare, în unele direcții regionale nu se putea stabili nici măcar numărul cazurilor de difuzare a manifestelor⁵³.

În ciuda numărului mare și a criticilor usturătoare cuprinse în conținutul lor, manifestele nu au avut un impact major asupra cursului regimului, întrucât nu au impulsionat acțiuni coagulate ale unor grupuri ci au fost, mai degrabă, inițiative individuale. Nu s-a întâmplat aceasta întrucât reperarea „complotiștilor” ar fi fost mai simplă, iar despre consecințele acțiunilor de acest fel, îndreptate împotriva regimului, s-a scris deja în literatura de specialitate. Vom oferi un scurt exemplu al modului în care erau înțelese astfel de fenomene. Este vorba de o intervenție dură a lui Vasile Luca, din ședința Biroului Politic din 26 iunie 1946, care îi viza pe cei ce nu se subordonau preceptelor comuniste: „[...] orice manifestare antisovietică să atragă după sine arestarea. Toate aceste cazuri să fie tratate ca crime împotriva statului și judecate pe

⁵⁰ ACNSAS, fond DGSS, dosar nr. 4287, f. 449.

⁵¹ Vezi Ben Lewis, *Istoria comunismului prin bancurile epocii*, traducere de Mihai-Dan Pavelescu, București, Meteor Publishing, 2015. Pentru subiectul circulației bancurilor în perioada comunistă, vezi și Dana Maria Niculescu Grasso, *Bancurile politice*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999.

⁵² ACNSAS, fond Operativ, dosar nr. 3614/1956, f. 243.

⁵³ *Ibidem*, f. 244.

baza legilor respective”⁵⁴. Pe de altă parte, răspândirea de manifeste nu a avut un efect cuantificabil pentru că, sub regimul comunist, controlul era unul total și nu ținea doar de poliția politică. În afară de rapoartele sau notele informative întocmite de Securitate, și la nivelul Partidului existau persoane abilitate cu cercetarea sau prezentarea datelor din teritoriu. Direcția Organizatorică a CC al PMR/PCR, de pildă, întocmea periodic sinteze referitoare la starea de spirit din țară⁵⁵. Dar, deși nu au produs efecte asupra conducerii comuniste, existența unor astfel de texte demonstrează incapacitatea reprezentanților puterii de a concura cu o societate în niciun caz monolitică și care a fost masificată doar prin intermediul represiunii.

ANEXĂ

Fragment din *Scrisoarea a III-a*

Iată vine cetățeanul cu cămașa ruptă-n spate
Trei agenți îi pun în spate trei pistoale-automate:
– Ce vrei tu?
– Eu? Ascultare! Și-mi iertați impertinența,
Aș dori să văd pe Doctor Petru Groza, Excelența.

La un semn agenții-l lasă iar el intră-n cabinet
Deșteptat din somn domnu doctor sare după taburet:
– Tu aici?
– Da, Excelență!
– Ai venit să-mi mulțumești
Că din câți ați fost în viață ai scăpat și mai trăiești?

– Orice gând ai Excelență și orice regulament
Înainte de-a începe, te previn: să fii atent!
Chestiunea e prea gravă și-ntâmplările nu-s vechi:
E prudent deci să vă scoateți și bumbacul din urechi
S-auziți că țara-ntreagă e împinsă pe-o rea cale
De prea largă concentrare-a forțelor Măriei-Tale.
Nu-i ce spune megafonul: sărăcie și tortură
Am dorit democrație și ne dați o dictatură.

– Cum? Când lumea ascultă zilnic repetatele platforme
Îndrăznești să critici tare democratice platforme?
Nu cunoști nici programul, ce-am făcut și ce vom face!
O, tu nici visezi nebune, ce-i supus comendei mele!
Toată fauna vestită a vestitei fenedele
Tot ce-i compromis dar lacom și ~~flexibil de spinare~~ (se spală la culoare)
Tot ce-i „concentrat” la minte și se ~~spală la culoare~~ (flexibil de spinare)
Avem oameni ce se joacă cu tortura și minciuna

⁵⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 42/1946, f. 3.

⁵⁵ ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 15/1949, f. 12.

[...] în uraganul mai mare ca Semi-Luna
Doar un gest schițat cu mâna, ori un semn discret și fac
Și echipa fenedistă ia poziții de atac
Transformând întraga țară în curenți pro-fasciste
Declasate de progresul progresiunii progresiste
Opt Noiembrie văzut-ai câte victime-a făcut
Și-avem totuși un tovarăș incomplet satisfăcut.
Iar la Cluj, prin delegații, împărțind la toți sudalme
Cu o ură ne-mpăcată mi-am scuipat atunci în palme
Pe voința națiunii să trec falnic, fără păș,
Să dau celor ce-s cu mine câte-o porție de ovăș.
Deci guvernul nu se teme și e tare pe poziții;
Inutil să ai rezerve, inutile supoziții.
Știu ce e democrație, nu admit să-mi ții prelegeri,
De o bestie manistă nu mă-mpiedec în alegeri

– De-un manist, da Excelență! Farsa trebui să sfârșească
Căci ca mine astăzi simte toată Țara Românească.
N-aș dori să vezi dezastrul sau s-ajungi să știi vreodată
Ce-ai făcut cu mult prea largă concentrare democratică
Peste vremuri mulți veniră terminând ca Antonescu
Întrecut[ei] procedee azi de tov-ul T. Georgescu
Mulți au fost satrapi pe vremuri dar nici [...]
N-au putut să compromită ca acum democrația
Nu vreau să sfidez guvernul prin insulte și ocară:
Ai venit adus de-o clică și-ai să pleci gonit din țară.
Te făleşti că înainte-ți joacă rumba patrioții,
Că se-ndoaie de spinare scamatorii și [p]reoții?
Tu te lauzi că poporul și-a ales oamenii săi?
Din popor ieșiți sunt domnii, dar adună pentru ei
Beneficii și putere, minister sau ambasadă
Iată tot ce vor distinșii protejați de propagandă
Eu? Îmi apăr țara, neamul și ca mine milioane!
De aceea nu ne-nșală vocile de megafoane,
Fiindcă-n țară e tortură, nedreptate, sărăcie,
[...] progresist [...] înseamnă democrație.
N-avem inima și mintea de a-ți crede zilnic proza:
Țara știe să te-nfrunte în alegeri, Domne Groza!

ACNSAS, Fond Documentar, dosar nr. 11572, f. 116–117 v.

THE “ANATOMY” OF THE ANTI-COMMUNIST MANIFESTOS IN THE '40s AND '50s
(Summary)

Keywords: anti-communist manifestos, anti-communist attitudes, the Securitate, propaganda, communist leaders.

Our aim is to analyze the topic of the anti-communist manifestos that circulated in Romania after the Second World War until the beginning of the '50s. The existence of such attitudes against the communist regime is in contradiction with the totalitarian paradigm and highlights the inexistence of a monolithic society. In other words, the phenomenon is in contradiction with the official propagandistic discourse. Due to the great number of such texts, our research approaches only two types of manifestos: those directed against the most important communist personalities of the time, and those that satirize the policy promoted by the power-holders. Moreover, some of them are versified, which makes them more incisive.

Our study focuses on those manifestos created by individuals, and not by organized groups. They were not spread in great number, but they draw attention especially due to the nature of the criticism addressed both to the leaders of the time and to the manner in which the politics of the communist regime have developed.

AURELIA VASILE*

RÉSEAUX ET STRATÉGIES POUR LA DIFFUSION DU CINÉMA ROUMAIN EN FRANCE DE 1950 À 1954**

Jusqu'à la Seconde Guerre Mondiale, les relations cinématographiques franco-roumaines se déroulent presque exclusivement dans un sens unique de la France vers la Roumanie. D'une part, les maisons de distribution françaises regardent la Roumanie comme un marché prometteur pour exporter les films¹ et d'autre part, la diplomatie française encourage et promeut la diffusion des actualités françaises, outil important pour la promotion de l'image de la France². En revanche, la présence cinématographique roumaine en France est minimale et les raisons résident principalement dans l'absence d'une industrie cinématographique et dans le désengagement de l'État roumain vis-à-vis du cinéma. Ce qui définit la production cinématographique roumaine d'avant-guerre est son caractère artisanal et instable. Les maisons de production qui investissent dans le film n'ont pas une vie longue, s'engagent et se désistent rapidement, ce qui empêche l'installation d'un climat propice à la création. Bien que l'État roumain ne soit pas totalement indifférent à la question, il donne la priorité surtout aux films documentaires et aux actualités de propagande³.

* Chercheuse associée au CGC, Université de Bourgogne Franche-Comté ; CHCSC, Université de Versailles, Saint-Quentin en Yvelines ; Institut « A. D. Xenopol ».

** Etude réalisée avec le soutien du Ministère de l'Éducation Nationale de Roumanie, UEFISCDI et porté par l'Académie Roumaine, Filiale de Iași, projet PNI-II-RU-PD-2012-3-0184.

¹ L'histoire des exportations cinématographiques vers la Roumanie n'a pas été écrite, mais quelques aspects ont été analysés dans Georgiana Mirela Medrea, *Les relations culturelles franco-roumaines dans l'entre-deux-guerres*, thèse de doctorat, Université Paris 4, 2010. La place des actions commerciales françaises est signalée par rapport à la compétition avec le cinéma hollywoodien dans Jens Ulf-Møller, *Hollywood's Film Wars with France. Film-Trade Diplomacy and the Emergence of the French Film Quota Policy*, Rochester, University of Rochester Press, 2001.

² Quelques éléments de la diplomatie culturelle française en Roumanie sont traités dans Annie Guénard, *La présence culturelle française en Europe centrale et orientale avant et après la Seconde Guerre mondiale (1936–1940, 1944–1949)*, thèse de doctorat, Université Paris 1, 1992.

³ En 1934 est adoptée une loi prévoyant la constitution d'un Fonds National pour la Cinématographie (FNC) issus des taxes sur l'exploitation des films, fonds destiné à créer une base pour une production locale. En revanche, par l'attribution en 1936 du FNC au service cinématographique de l'Office du tourisme (ONT), l'État porte un intérêt exclusif à la production du film documentaire, alors que les films de fiction continuent à être dépendants des investissements privés. C'est peut-être la création en 1938 de l'Office National de la Cinématographie (ONC) rattaché au Ministère de la Propagande qui contribue d'une certaine manière à une prise en charge plus importante de la production cinématographique par les pouvoirs publics. Mais là encore ce sont les films documentaires et les actualités de guerre qui sont favorisés. La production du premier film de fiction « d'État », *O noapte furtunoasă* (1946, Jean Georgescu), ne change pas vraiment le fondement du système de production de film en Roumanie.

Quant à la diffusion à l'étranger et notamment en France du film roumain, les informations sont très maigres, ce qui laisse deviner sa quasi-absence des écrans internationaux. En revanche, l'attraction que la France exerce pour les jeunes cinéastes ou acteurs roumains conduit à un flux d'exilés professionnels vers les studios français⁴. C'est pratiquement la seule dynamique de la Roumanie vers la France.

Si l'on se rapporte au genre de fiction, le film roumain survie à peine, donc la question de sa diffusion dans le monde ne se pose pas. Si l'on se rapporte au genre documentaire, la situation semble s'équilibrer, car le soutien étatique dont il bénéficie contribue à l'encouragement d'une production documentaire qui trouve un certain succès à l'international, grâce à son exposition dans les festivals de films. Ainsi, en 1938, Paul Călinescu obtient pour *Țara Moților (Le Pays des Motzi)* le grand prix à Venise. En revanche, le documentaire n'a pas bénéficié d'une distribution commerciale, n'ayant pas une vocation dans ce sens-là. Il est probablement regardé dans les cercles plus restreints lors des galas et des représentations officielles des ambassades et des instituts culturels⁵.

Arrivés au pouvoir, les communistes roumains entendent changer la donne par la mise en place d'une politique cinématographique censée être, comme l'a bien remarqué Sandrine Kott pour la culture en RDA, « l'expression de la victoire des valeurs de la classe ouvrière triomphante et l'instrument d'une éducation qui doit faire advenir homme nouveau »⁶. Cette politique comporte trois directions qui placent la conception du cinéma en rupture radicale avec les logiques d'avant-guerre. Le premier pas est représenté par le Décret n° 303 du 2 novembre 1948 concernant la nationalisation de l'industrie cinématographique et la réglementation du commerce des produits cinématographiques. Bien que ce décret ait été interprété *a posteriori* par les historiens tout d'abord comme la nationalisation de la production⁷, en réalité, il concerne le réseau de distribution qui avait été géré auparavant par des sociétés privées et des petits entrepreneurs dont l'intérêt portait surtout sur l'acquisition et la diffusion des films occidentaux en particulier américains et français⁸. La deuxième action importante dans la politique cinématographique du pouvoir communiste a été la *cinéfication*⁹ des villages, un processus intense qui commença en 1948 par la mise en place d'espaces équipés pour la projection de films dans les campagnes, ou par la construction de salles cinéma et qui se prolongea jusqu'au milieu des années 1960¹⁰. Et enfin, la troisième

⁴ Manuela Cernat, *Présences françaises dans le cinéma roumain, présences roumaines dans le cinéma français*, « Revue roumaine d'histoire de l'art. Série Théâtre, Musique, Cinéma », tome XXII, 1985, p. 55–66.

⁵ Pratique courante dans le cas des films documentaires (Annie Guénard, *op. cit.*, p. 211).

⁶ Sandrine Kott, *À la recherche d'une culture socialiste. Le cas des entreprises en RDA (1949–1989)*, « Vingtième Siècle, revue d'histoire », n° 63, juillet–septembre 1999, p. 87.

⁷ Valerian Sava, *Istoria critică a filmului românesc contemporan*, București, Meridiane, 1999, p. 374.

⁸ Les films américains étaient importés et distribués par la société *Artafilm*. Voir Bogdan Barbu, *Hollywood Movies, American Music and Cultural Policies Behind the Iron Curtain. Case Study: Cold War Romania, 1945–1971*, in S. Jakelic, J. Varsoke (dir.) *Crossing Boundaries: From Syria to Slovakia*, Vienna, IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, Vol. 14, 2003. Les films français étaient distribués par plusieurs sociétés privées (*Memento*) mais aussi très proche du parti communiste (la société *Filmul popular*). Voir Aurelia Vasile, *L'action cinématographique française en Roumanie de 1945 au début de la guerre froide*, « Relations internationales », en cours de parution.

⁹ Terme repris du vocabulaire soviétique (*kinofikatsia*) désignant les mesures destinées à répandre le cinéma jusqu'aux coins les plus éloignés du pays (Natacha Laurent, *L'Œil du Kremlin. Cinéma et censure en URSS sous Staline (1928–1953)*, Toulouse, Privat, 2000, p. 45).

¹⁰ AMC (Archives du Ministère de la Culture), carton CSCA Dispoziții, vol. VI, 1964, *Plan de măsură*, p. 2047–2048.

mesure concerne la production de films pour laquelle le gouvernement roumain, sur les conseils et avec l'apport logistique des Soviétiques, initie à la fin de l'année 1948 le projet de construction d'un centre de production moderne et intégralement équipé situé à 20 km de Bucarest, à Buftea¹¹. Ces trois actions dans le milieu cinématographique ont pour but d'une part, mettre sur pied une industrie nationale de films et d'autre part, de démocratiser l'accès au cinéma à une population qui auparavant n'en avait pas accès. Le revers de cette initiative portée sur le développement du cinéma est l'uniformisation du fond de films en majorité soviétiques inspirés par l'esthétique jdanovienne du réalisme-socialiste¹².

L'objectif de cette étude est d'observer le développement du cinéma roumain durant les premières années de la guerre froide (1950–1954) et sa résonance internationale. Comment la diplomatie roumaine cherche à faire participer le cinéma au combat de guerre froide ? Sur quel outil les communistes roumains peuvent-ils alors s'appuyer pour communiquer au monde, malgré les barrières érigées par les tensions internationales, les bienfaits et les réussites de la nouvelle gouvernance ? Quels sont les canaux de transmissions qui favorisent la circulation des films et leur visionnement par des spectateurs occidentaux ? La place de la France est un cas exemplaire pour mettre en évidence d'une part, les efforts et les stratégies de la diplomatie roumaine et d'autre part, les canaux et les réseaux de diffusion des films ou des informations sur les films roumains en France. Les tensions diplomatiques franco-roumaines de l'automne 1947, suivant l'éviction des ministres communistes du gouvernement Ramadier et la rupture brutale des relations bilatérales de novembre 1948 par la dénonciation par la Roumanie de l'accord culturel franco-roumain plongent les deux pays dans une ambiance glaciale¹³. À ce stade, les relations cinématographiques entre les deux pays reposent sur les relations entre les deux partis communistes, roumain et français, l'un au pouvoir, l'autre en opposition. Le mouvement communiste français est très puissant à la fin des années 1940 et au début des années 1950 dans le champ cinématographique¹⁴. On s'interroge alors, sur le rôle des acteurs et des vecteurs du PCF qui contribuent à la diffusion du film roumain et sur l'efficacité de leurs actions. On tentera ensuite de comprendre l'évolution des relations franco-roumaines en matière de cinéma dans le contexte d'évolution des relations internationales après 1953, lorsqu'un « nouveau cours » se profile dans les relations des communistes roumains et soviétiques¹⁵ anticipant une potentielle détente plus générale, susceptible de modifier même la configuration des relations franco-roumaines.

¹¹ Quelques éléments sur la construction du centre de Buftea dans Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Représentations de l'histoire nationale*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 73–74. L'histoire contextualisée de ce projet pionnier attend toutefois d'être écrite.

¹² La société *Sovromfilm* avait pour principal but la diffusion et la popularisation des films soviétiques (*ibidem*, p. 62–72 ; Cristian Vasile, *Literatura și artele în România comunistă 1948–1953*, București, Humanitas, 2010, p. 216–222).

¹³ Gavin Bowd, *La France et la Roumanie communiste*, Paris, l'Harmattan, 2008.

¹⁴ Pour une analyse approfondie du rôle du PCF dans le milieu cinématographique français voir Pauline Gallinari, *Les communistes et le cinéma : France, de la Libération aux années 60*, Rennes, Presse universitaire de Rennes, 2015. Le livre est tiré de la thèse de doctorat de l'auteure qui sera, elle, citée par la suite.

¹⁵ Irina Gridan, *Le « nouveau cours » des relations roumano-soviétiques (années 1950) : un assouplissement consenti ou octroyé depuis Moscou ?*, « Relations internationales », 3/2015, p. 111–124.

Ressources pour une action cinématographique en France

De la fin de la guerre et jusqu'au milieu des années 1950, la cinématographie roumaine est en chantier tant du point de vue institutionnel que du point de vue politique et même technique et matériel. La production cinématographique est assurée jusqu'à la nationalisation par l'ONC (l'Office National de la Cinématographie) notamment pour les documentaires et les journaux d'actualités et par différentes maisons ou producteurs privés (Doina Film, Bronky Lucovici, Balkan Film București, Hunnia Film, Constantin Bondoc¹⁶) pour les films de fiction. Après la nationalisation, la production des films de fiction revient pour une courte période à la société *Romfilm* et ensuite elle est effectivement reprise par la Studio « București ». Jusqu'en 1954, en attendant l'ouverture des nouveaux studios de Buftea, les tournages des fictions se produisent sur un plateau construit rapidement, dans le complexe de Floreasca à Bucarest même. Les films documentaires et les journaux d'actualité sont produits par le nouveau studio créé en 1950 et intitulé d'après le nom du journaliste communiste, Alexandru Sahia¹⁷.

Le rythme de production est à la mesure de la dimension de l'infrastructure dédiée au cinéma. Le film de fiction, sur lequel est bâti le prestige d'une cinématographie, compte, de 1950 à 1955, entre un et trois productions par an. Pour toute la période qui nous préoccupe ici, les répertoires filmiques enregistrent 11 sorties de longs-métrages et tout autant de courts métrages de fiction¹⁸. Si la production est, bien entendu, très faible, par comparaison avec des pays comme la France, ou même comme la Hongrie et la Yougoslavie, le décalage en matière de tradition dans la production cinématographique est tout aussi important.

Quant aux documentaires et journaux d'actualités, la situation est plus équilibrée. À la différence du film de fiction qui fait l'objet de quelques projets privés avant 1948, la production d'actualités est contrôlée dès 1944 par le parti communiste. Il s'empare rapidement des studios de l'ONC, contribuant ainsi à la production des films de propagande communiste. Sans avoir des statistiques précises, la production des films documentaires et d'actualités varie pour la période 1945–1955 de 14 à 20 films par an¹⁹. La situation s'explique aisément. D'une part, la réalisation de ces œuvres est plus facile et plus économique en termes de coûts, de matériaux et de moyens de production, d'autre part, le parti communiste accorde une attention particulière à ce type de films qui constitue l'outil visuel principal pour transmettre ses messages de propagande. Son format court et léger facilite sa diffusion dans les régions rurales et isolées et sa circulation est démultipliée. De plus, les réalisateurs et les techniciens des films documentaires représentent avec certitude les véritables professionnels de ce métier. Formés à l'école documentaire de l'ONC pendant et avant la guerre²⁰, bien qu'au

¹⁶ Ion I. Cantacuzino (dir.), *Producția cinematografică din România. Filmografie adnotată 1930–1948, II/2, Filmul de ficțiune*, București, Editura Alo, 1998, p. 126–145.

¹⁷ Manuela Gheorghiu, Constantin Pătrășcoiu, *Temeliile cinematografeiei naționale. Structuri și perspective*, in Ion Cantacuzino, Manuela Gheorghiu (dir.), *Cinematograful românesc contemporan 1949–1975*, București, Meridiane, 1976, p. 29–36.

¹⁸ Bujor T. Rîpeanu, *Filmul în România. Un repertoriu filmografic*, vol. 1, București, Fundația Pro, 2004, p. 65–78.

¹⁹ Călin Căliman, *Filmul documentar și istoria construcției socialiste*, in Ion Cantacuzino, Manuela Gheorghiu (dir.), *op. cit.*, p. 83–100.

²⁰ Il s'agit surtout de Paul Călinescu, Jean Mihail, Ovidiu Gologan, Ion Cosma (Dan Mateescu, *Marginalii la o istorie a jurnalului românesc*, in Ion I. Cantacuzino (dir.), *Contribuții la istoria cinematografiei în România 1896–1948*, București, Editura Academiei RPR, 1971, p. 155–168).

service d'un régime condamné par les communistes, ces réalisateurs, opérateurs et techniciens sont sollicités aussi par les autorités communistes et contribuent à élever la qualité du documentaire roumain²¹.

À ce stade, il nous semble important de prendre la mesure de la place que les autorités roumaines attribuent au cinéma dans la confrontation idéologique de guerre froide et particulièrement les moyens mobilisés dans leur campagne vers la France. La restructuration du champ cinématographique de 1948, le caractère néophyte des premières productions, et le nombre très faible de films ne permettent pas à la Roumanie de construire une stratégie d'exportation. Les difficultés sont de nature diverse : politique (le gouvernement français met en place des lois limitant la diffusion des films en provenance de l'URSS et des démocraties populaires²² ; le gouvernement roumain, suivant les recommandations de l'URSS, s'adresse dans sa politique extérieure en priorité aux pays des démocraties populaires²³), logistique (la Roumanie ne possède pas, au début des années 1950 les structures nécessaires pour permettre l'exportation dans les pays capitalistes) et artistique (encore novices sur la scène du cinéma mondial, les films roumains sont peu prestigieux et n'ont pas l'aura que peuvent émaner par exemple les films soviétiques²⁴).

Dans cette situation, le principal relais de la diffusion du film roumain en France est la légation roumaine de Paris, la seule habilitée à demander les visas d'exploitation et à coordonner la diffusion des films. Toutefois, ce statut ne lui permet pas d'intervenir dans le circuit commercial d'exploitation et son action est strictement limitée à l'organisation des manifestations occasionnelles. À partir de 1950, la légation fait venir soit de Roumanie, soit par transfert d'une autre légation, par valise diplomatique, des copies des films documentaires issus de la nouvelle production d'inspiration communiste d'après-guerre. Le premier lot est composé des films suivants : *1 mai 1950*, *Canalul Dunăre – Marea Neagră* (*Le canal Danube – Mer-Noire*), *23 August* (*23 Août*), *Scrisoarea lui Ion Marin către ziarul Scânteia* (*La lettre de Ion Marin à Scânteia*) (1949, Victor Iliu), *Un minut* (*Une minute*) (1949, Ion Bostan), *Actualități* (*Actualités*)²⁵. S'ajoutent au fur et à mesure de leur sortie de nouveaux films, ce qui amène la légation à détenir un stock réduit, mais confortable pour préparer les différents événements culturels. Ainsi, de 1953 à 1955, la légation possède les longs-métrages de fiction : *Răsună valea* (*La vallée retentit*) (1950, Paul Călinescu), *Mitrea Cocor* (1952, Victor Iliu), *Nepoții gornistului* (*Les Petits-fils du clairon*) (1953, Dinu Negreanu), *Răsare soarele* (*Le Soleil de lève*) (1954, Dinu Negreanu), l'animation *Albina și porumbelul* (*L'abeille et la colombe*) (1951, r. Ion Popescu Gopo) et les documentaires *Zile însorite* (*Jours ensoleillés*), *Zile de neuitat* (*Jours inoubliables*), *Festivalul* (*Le festival*), *Baia Mare, RPR* (*République Populaire de Roumanie, RPR*), *Ceferiștii* (*Les cheminots*), *În plin progres* (*En plein progrès*), *Excursie în munți* (*Excursion dans les*

²¹ Cette qualité est rapidement reconnue à l'international par des prix dans des festivals. Une liste des prix obtenus par le film documentaire à cette époque dans Călin Căliman, *Filmul documentar românesc*, București, Meridiane, 1967, p. 80–81.

²² A ce sujet voir Pauline Gallinari, *Cinéma et communisme en France de la Libération au milieu des années 1960*, thèse de doctorat Université Paris I, 2009, p. 352–362.

²³ Cezar Stanciu, *Devotați Kremlinului. Alinierea politicii externe a României la cea sovietică în anii '50*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2008.

²⁴ *Ibidem*, p. 188–195.

²⁵ Archives du Ministère Roumain des Affaires Extérieures (AMAE), fonds Paris, vol. 39, « Culture » 1948–1952. 18 documents datant du 13 septembre 1950 concernant le visa d'exploitation accordé aux films roumains par le Registre public de la cinématographie.

montagnes), *În cântec și dans (Des chants et des danses)*²⁶. Globalement, le stock de films est composé en majorité de documentaires auxquels s'ajoutent les films de fictions au fur et mesure de leur production. Pourtant, une première observation s'impose : une grande partie d'entre eux témoigne d'un décalage d'un ou deux ans entre la sortie publique à Bucarest et l'entrée en France. Ainsi, le premier film de fiction réalisé sous le régime communiste *Răsună valea* est envoyé en France en 1953, de même le film de Gopo, *Albina și porumbelul*, sorti en 1951. Le film *Mitrea Cocor* se trouve dans le stock de la légation en 1954 et une nouvelle version en 16 mm est envoyée en 1955.

Ce décalage représente un problème assez important pour les objectifs de diffusion en France, ce que la Roumanie ne prend pas suffisamment au sérieux. Au cœur de l'actualité sociale et culturelle au moment de leur création, surtout dans ce contexte d'affrontement entre les deux blocs, les œuvres artistiques de la guerre froide se caractérisent en premier lieu par leur immédiateté vis-à-vis des sujets brûlants du moment. Ainsi, le roman de Mihail Sadoveanu, *Mitrea Cocor*, un produit de la dialectique de guerre froide par excellence, obtient la médaille d'or à Varsovie à l'occasion des prix internationaux pour la paix de 1950 et fait l'objet d'une attention particulière du journal communiste français « Les lettres françaises » en 1950 et 1951²⁷. L'entrée en production du scénario en 1951 est signalée dans *L'écran français*²⁸. Pourtant, l'arrivée en France du film se fait en 1954 et sa diffusion en 1955 pendant les journées d'amitié franco-roumaines de novembre 1955²⁹, lorsque le sujet du film ne suscitait plus l'engouement de 1951. Ce décalage est une caractéristique constante du travail des missions culturelles diplomatiques et le film est une victime courante de ce traitement en raison des multiples paramètres techniques qui le conditionnent (sous-titrage, limite des copies³⁰, espace de projection etc.) ou politique (visa d'exploitation).

Un aspect essentiel qui touche la capacité de la légation à diffuser le film est le format de la pellicule. En 1954, les films de la légation sont uniquement en format 35 mm, un format lourd, difficilement maniable. L'IRRCS prend conscience de la lenteur de sa propagande par le film en raison du format des pellicules et impose alors comme solution de faire circuler davantage des films en 16 mm, faciles à transporter et à projeter³¹. En réponse à cette situation, le MRAE fait des efforts pour faire parvenir à la légation des films en 16 mm³². À cela s'ajoutent des multiples problèmes de coordination entre les différentes institutions qui interviennent dans l'acheminement du film depuis l'entrée en production et jusqu'à la projection en salle, empêchant de répondre immédiatement aux impératifs de l'actualité : Studio « București », Direction de diffusion du film, Institut pour les relations culturelles avec l'étranger, ministère des Affaires étrangères, légation, association ou société de diffusion dans le pays d'accueil.

²⁶ AMAE, fonds Paris, vol. 40, « Culture » 1953–1955.

²⁷ « Les lettres françaises », nr. 339, 30 novembre 1950, p. 3 ; nr. 346, 18 janvier 1951, p. 3 ; nr. 347, 25 janvier 1951, p. 6 ; nr. 350, 15 février 1951, p. 3 ;

²⁸ Riou Rouvet, *Voici les nouveaux films roumains, produits par un peuple qui travaille dans la joie et l'espoir*, « L'écran français », nr. 320, 29 août–4 septembre 1951, p. 22.

²⁹ AMAE, 1955.

³⁰ Les films circulent avec d'un nombre restreint de copies ce qui fait qu'un film ne peut être diffusé en plusieurs lieux, en même temps. Ainsi, 1953, pendant qu'en France, la légation diffusait *Răsună valea* et *Albina și porumbelul*, la légation de Bruxelles diffusait *Mitrea Cocor*. ANIC (Archives Nationales Historiques Centrales), fonds de l'Institut roumain pour les relations culturelles avec l'Étranger (IRRC), 15/1952–1953, Notes concernant l'activité des associations, 23 mai 1953, f. 86–87.

³¹ ANIC, fonds IRRC, 33/1955, « Dare de seamă », f. 140.

³² AMAE, fonds Paris, vol. 40, « Culture » 1953–1955, lettre du MRAE à la légation, 1er février 1955.

Passeurs, acteurs et filières de promotion et de défense des films roumains en France

L'Association France-Roumanie

La principale antenne de diffusion des films est l'Association France-Roumanie créée en 1945³³ comme une plateforme de soutien des activités culturelles du gouvernement roumain. Avec l'entrée dans la guerre froide, l'association, dont les membres gravitaient autour du PCF, se lance, par ses activités, dans le combat idéologique « bloc contre bloc » se faisant l'écho du discours anti-impérialiste et philo soviétique de la Roumanie. Financée par le gouvernement roumain, elle suit des modèles similaires d'associations d'amitié franco-soviétique, franco-polonaise et contribue, par l'organisation d'événements culturels, au soutien du régime communiste et à la diffusion de la culture roumaine officielle. Elle mobilise surtout les milieux syndicaux français et cible un public attaché aux valeurs communistes. La promotion du film ne fait pas partie de ses priorités, d'une part parce que les activités littéraires les expositions constituent des activités qu'elle a l'habitude d'organiser régulièrement, et d'autre part parce que le cinéma est un domaine naissant, difficilement appréhendé du point de vue technique et un instrument nouveau dans l'arsenal de propagande roumaine. Le film est toutefois utilisé à différentes occasions.

Ainsi, en février 1953, l'Association appuie une manifestation syndicale organisée à Melun par le Bureau de l'Union départementale des syndicats de Seine et Marne, à l'initiative de deux syndicalistes français (René Crenier, le secrétaire de la Fédération Postale et Micheline Albouy, membre du bureau syndical des Chèques Postaux) fraîchement rentrés d'un voyage en Roumanie³⁴. À cette occasion, sont diffusés les films *Albina și porumbelul* et *Răsună valea* introduits et présentés par l'un des membres de l'association, Camille Marceau. Pourtant, le film n'a pas une fonction culturelle ou artistique, mais un plutôt un rôle décoratif, aucun des deux orateurs n'en faisant pas le centre de leur propos. Il constitue plutôt le prétexte pour introduire les discours sur l'expérience en Roumanie des deux organisateurs. Le même type de manifestation est prévu un mois plus tard à Montreuil et ensuite dans le 14e Arrondissement de Paris et puis à Chaville dans Seine-et-Oise³⁵. En mai 1953 dans 13e Arrondissement de Paris, à l'occasion de la création d'une filiale de l'association France-Roumanie, a lieu une manifestation similaire³⁶.

Pour tous ces événements, l'Association propose les mêmes films *Albina și porumbelul* et *Răsună valea*, ce qui démontre l'étroitesse du stock de films de la légation qui n'est pas en mesure d'offrir une palette plus variée d'œuvres. Pour toute la période que nous analysons, l'Association utilise un nombre réduit de films destinés à accompagner ses activités. À partir de 1955, le changement de la politique cinématographique roumaine allant dans le sens d'une dynamisation de sa propagande par le film à l'étranger impulse la légation à organiser davantage de projection de films, mais le rôle de l'Association est largement diminué lui étant préféré les réseaux étatiques officiels comme le festival de Cannes.

³³ Ovidiu Bozgan, *Diplomația culturală românească : promovare, recuperare, compromitere. Cazul franco-român 1955–1960*, AUB, Istorie, XLVIII, 1999.

³⁴ AMAE, fonds Paris, vol 40, « Culture » 1953–1955, Rapport de la légation roumaine de Paris au sujet de l'activité de l'association France-Roumanie, 5 mars 1953.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ ANIC, fonds IRRCS, 15/1952–1953, Notes concernant l'activité des associations, 21 juillet 1953, f. 53.

La presse communiste cinématographique en France

La deuxième voie qui permet à la cinématographique roumaine de se faire remarquer en France est la presse culturelle et cinématographique du PCF, à savoir, « L'écran français » et « Les lettres françaises » qui deviennent de porte-paroles pour toutes les formes de culture issues des pays communistes. Loin de l'accueil qu'elle réserve au cinéma soviétique, ou même polonais ou hongrois, le regard porté sur le cinéma roumain n'est pas négligeable. Cela est compréhensible dans le contexte de la fraîche apparition du cinéma roumain dans l'arsenal des productions d'inspiration communiste des démocraties populaires. Sans lien direct avec les structures diplomatiques roumaines et dans l'absence de diffusion de ces films en France, la presse communiste française prend connaissance de leur contenu à l'occasion du festival de film de Karlovy-Vary. Le festival participe à partir de 1948 au combat de guerre-froide se transformant dans une tribune des films du bloc socialiste et des productions qualifiées comme progressistes réalisées dans le sillage des partis communistes occidentaux³⁷. De 1950 à 1954, les analystes communistes du phénomène cinématographique, s'intéressent aux productions issues de l'Union Soviétique et des autres pays de démocraties populaires. Parmi eux, Georges Sadoul, historien et critique de cinéma, fait figure de premier combattant au service des valeurs communistes dans le domaine du cinéma.

La Roumanie s'inscrit au festival de Karlovy-Vary pour la première fois en 1950 avec son premier film de long métrage de fiction, *Răsună valea* et avec les documentaires, *Un minut*, *Scrisoarea lui Ion Marin către ziarul Scânteia*, *1 mai 1950*, *O zi la revista Scânteia*³⁸. Georges Sadoul souligne l'un des mérites du festival qui consistait justement dans sa contribution à la révélation des cinémas encore inconnus, comme ceux roumains, bulgares, coréens et chinois³⁹. Le vocabulaire qui qualifie le cinéma roumain se place dans le registre du soutien, de l'encouragement et du salut, laissant de côté les exigences spécifiques à la critique de film. Ainsi sont compris les propos de Sadoul au sujet du premier long-métrage, *Răsună valea* : « [...] le scénario a [...] des défauts, mais l'authenticité de ses détails fait aimer et comprendre un peuple qui commence la construction du socialisme. Un beau sentiment de la nature apporte à plusieurs épisodes un lyrisme certain »⁴⁰. Une année plus tard, c'est autour de deux nouveaux films roumains de s'attirer les éloges encourageants des chroniqueurs français : *Viața învinge* (*La vie triomphe*) (1951, Dinu Negreanu) et *În sat la noi* (*Dans notre village*) (1951, Victor Iliu, Jean Georgescu). « L'écran français » dédie une chronique spéciale au film *Viața învinge* un mois avant le commencement du festival en soulignant les spécificités et les qualités des œuvres pionnières : « production du tout jeune cinéma roumain en plein développement », « reflète l'enthousiasme créateur de la

³⁷ Caroline Moine, *Les festivals internationaux de cinéma, lieu de rencontre et de confrontation dans l'Europe de la guerre-froide*, in Anne Dulphy, Robert Frank, Marie-Anne Matard-Bonucci, Pascal Ory (dir.), *Les relations culturelles internationales au XXe siècle : de la diplomatie culturelle à l'acculturation*, Bruxelles, Bern, Berlin, PIE P. Lang, 2010, p. 302.

³⁸ « L'écran français », nr. 263, 17 juillet 1950, p. 14.

³⁹ Georges Sadoul, *Derniers jours à Karlovy-Vary. Les jeunes cinémas hongrois, bulgares, roumain, allemand s'affirment et le cinéma soviétique confirme qu'il est en plein âge d'or*, « Les lettres françaises », nr. 323, 3 août 1950, p. 6 ; Georges Sadoul, *Palmarès du festival de la paix. L'URSS, la Chine, l'Allemagne démocratique, les démocraties populaires et la France ont triomphé à Karlovy-Vary*, « Les lettres françaises », nr. 324, 10 août 1950, p. 6.

⁴⁰ Georges Sadoul, *Derniers jours à Karlovy-Vary. Les jeunes cinémas hongrois, bulgares, roumain, allemand s'affirment et le cinéma soviétique confirme qu'il est en plein âge d'or*, « Les lettres françaises », nr. 323, 3 août 1950, p. 6.

jeune équipe qui a réalisé le film », « une nouvelle production de grande classe »⁴¹. Pendant le festival, sont remarquées également les maladresses du film, mais comme à l'habitude, elles sont diminuées face à l'importance du sujet et à la signification du moment : « Le film [...] est très attachant, malgré quelques imperfections techniques – surtout dans le montage – et suscite surtout l'espoir d'un cinéma roumain qui sera bientôt une très belle révélation »⁴². À l'annonce des films sélectionnés pour la compétition, les documentaires roumains reçoivent aussi des amples éloges, liés non pas aux contenus des œuvres mais à leur statut politique : « plusieurs courts-métrages roumains qui témoignent de l'activité d'un peuple qui a pris sa destinée en mains et d'un cinéma qui pour la première fois dans l'histoire du pays permet à des artistes roumains de s'exprimer par le film »⁴³. Le premier film d'animation (*Albina și porumbelul*) s'attire lui aussi des louanges, ce qui lui autorise à se voir comparer aux écoles d'animation de Prague, Budapest et surtout de Moscou⁴⁴. Le même accueil est réservé au deuxième film de fiction, *În sat la noi*, qui semble confirmer pour les chroniqueurs que le cinéma roumain, « en plein essor, un jour, sera grand »⁴⁵. Sadoul manifeste encore plus d'enthousiasme considérant que le film de Victor Iliu a révélé le cinéma roumain « dont les premiers essais n'avaient eu ni cette vigueur, ni cet art, ni cette originalité »⁴⁶.

Le succès quantitatif de la production roumaine de 1951 (deux longs-métrages de fiction, plusieurs documentaires, dont cinq remarqués au festival de Karlovy-Vary) est salué dans « L'écran français » qui lui consacre un article complet rappelant précisément les raisons qui faisaient du cinéma roumain un phénomène intéressant à ce moment-là :

Avant la dernière guerre, personne ne parlait du cinéma roumain parce qu'il n'y avait pas à proprement parler de cinéma national en Roumanie. Le marché roumain était envahi par des productions étrangères. On ne produisait en Roumanie que des bandes d'actualité ou quelques films de long-métrage sans grande valeur artistique. À la libération la jeune république populaire avait donc à impulser une cinématographie nationale et plus encore à la créer de toutes pièces⁴⁷.

Cette presse se fait l'également l'écho, hormis les œuvres, des multiples avancées en termes d'infrastructures et de politique cinématographique qui sont mis au service de la démocratisation de l'accès au cinéma. Ainsi, on signale, en 1951, plusieurs éléments : la réussite des autorités roumaines à promouvoir la projection de films à la campagne, « devant environ un million de paysans »⁴⁸ ; l'événement marquant le lancement du chantier du centre de production de Buftea par Petru Groza⁴⁹ ; l'augmentation du nombre de cinémas ruraux en Roumanie de 75 en 1948 à 642 en 1949 et 820 en 1950,

⁴¹ Yvon Samuel, *Les réalisateurs du premier grand film roumain*, La vie victorieuse, reprennent à leur compte la parole de Gorki, « L'homme, cela sonne fier ! », « L'écran français », nr. 311, 20–26 juin 1951.

⁴² *Le carnet de notes du Minotaure*, « L'écran français », nr. 318, 8–14 août 1951, p. 23.

⁴³ *Le carnet de notes du Minotaure*, « L'écran français », nr. 317, 1–7 août 1951, p. 16.

⁴⁴ Georges Sadoul, *Un festival de type nouveau*, « L'écran français », nr. 317, 1–7 août 1951, p. 22.

⁴⁵ *Le carnet de notes du Minotaure*, « L'écran français », nr. 319, 22–28 août 1951.

⁴⁶ Georges Sadoul, *Le cinéma du bien et du beau. Le VI Festival International du Film à Karlovy-Vary*, « Les lettres françaises », 2 août 1951, p. 6.

⁴⁷ Riou Rouvet, *Voici les nouveaux films roumains, produits par un peuple qui travaille dans la joie et l'espoir*, « L'écran français », nr. 320, 29 août – 4 septembre 1951, p. 22.

⁴⁸ « L'écran français », nr. 310, 13–19 juin, 1951.

⁴⁹ « L'écran français », nr. 312, 27 juin – 3 juillet 1951.

pour en arriver à 916 en 1951⁵⁰. À ces chiffres statistiques, Riou Rouvet apporte des détails supplémentaires concernant l'organisation institutionnelle, la création des studios, la mise en œuvre d'une école de formation pour des techniciens dont le but est la mise sur pied « d'une production nationale pleine de promesses »⁵¹. Le thème de l'essor culturel, qui vient conclure le tableau peint par Rouvet (« comme on peut le constater, le jeune cinéma roumain est en plein essor »⁵²) est évidemment, le principal élément qui construit le discours de la presse culturelle sur la Roumanie et la simple existence de ce cinéma est une valeur en soi, capable de prouver la supériorité du système communiste sur le capitalisme et l'impérialisme incarnés dans le monde du cinéma par Hollywood. L'exemple de la Roumanie est encore plus édificateur pour les besoins de cette argumentation, car l'absence d'une tradition solide dans ce domaine offrait au régime communiste l'aura de fondateur du cinéma roumain.

Au festival de 1952, le film *Mitrea Cocor* (1952, Victor Iliu) est en quelque sorte pressenti et attendu grâce au succès du roman qui l'avait inspiré. Pour la première fois, un film roumain fait la une de la correspondance du festival, et pour la première fois, l'appréciation de l'œuvre se focalise sur les aspects artistiques et non plus uniquement sur le symptôme du cinéma pionnier. Pour Georges Sadoul, *Mitrea Cocor* est « une grande réussite » :

Victor Iliu et son opérateur Wilfried Ott possèdent une qualité bien rare au cinéma mais qui est l'essence même de l'art du film : ils savent dans leurs images saisir l'essentiel ; il n'y a pas dans les photographies, nettes et prenantes un seul détail inutile ; une chaude humanité enveloppe jusqu'aux personnages de l'arrière-plan. Le dépouillement du style photographique se retrouve dans le récit d'une grande pureté. Les scènes sont authentiques et puissantes [...].

Avec *Mitrea Cocor*, la Roumanie s'est placée en 1952 à Karlovy-Vary au premier rang des démocraties populaires en Europe. Saluons cette grande réussite, en souhaitant que ce très beau film puisse bientôt triompher sur les écrans français⁵³.

Les films produits en Roumanie entre 1952 et 1953 sont présentés au festival de Karlovy-Vary en 1954, alors que l'édition de 1953, constitue une priorité de moindre importance, toutes les forces en termes d'organisation et de production se focalisant sur le Festival mondial de la jeunesse organisé cette année-là à Bucarest. Ainsi, pour l'édition de Karlovy-Vary de 1954, la Roumanie présente les deux parties du film *Nepoții gornistului / Răsare soarele* et l'adaptation d'après la pièce de Caragiale, *O scrisoare pierdută* (1953, Sică Alexandrescu, Victor Iliu). Annoncé comme « le meilleur festival depuis 1950 »⁵⁴, l'édition de 1954 de Karlovy-Vary s'inscrit sur la lignée politique des années précédentes. Le cinéma roumain est encore placé par Georges Sadoul dans le registre du cinéma pionnier en cours de formation cumulant des réussites et dévoilant des gaucheries. C'est le film de Negreanu qui en fait les frais :

Le plus jeune des cinémas européens, le cinéma roumain a accompli un louable et ambitieux effort avec *Les petit-fils du clairon* [...]. Il faut féliciter le réalisateur et les

⁵⁰ « L'écran français », nr. 335, 12–18 décembre 1951.

⁵¹ Riou Rouvet, *art. cit.*

⁵² « L'écran français », nr. 320, 29 août – 4 septembre, p. 22.

⁵³ Georges Sadoul, *Au festival de Karlovy-Vary. Deux révélations : Mitrea Cocor (Roumanie) et Unissez-vous pour demain (Chine)*, « Les lettres françaises », 31 juillet 1952.

⁵⁴ *Notre envoyé spécial à Karlovy-Vary. Georges Sadoul : Le meilleurs festival depuis 1950*, « Les lettres françaises », nr. 527, 29 juillet – 5 août 1952, p. 7.

scénaristes pour l'intrépidité avec laquelle ils se sont attaqués à un sujet d'une telle ampleur [...]. La photographie de W. Ott est pleine de qualités. [...] Mais les parties satiriques sont d'une réelle faiblesse, le récit manque de cohérence, le dialogue est assez conventionnel et les acteurs, comme le réalisateur se sont mal dégagés du théâtre qui les a trop évidemment formés⁵⁵.

Les conclusions de Sadoul au sujet de ce film se ferment sur une note optimiste, contribuant ainsi à apporter une nouvelle pierre au prestige du cinéma roumain en pleine construction : « Si imparfait que soit en définitive cet effort, il ouvre pourtant des nouveaux chemins au cinéma roumain qui nous avait déjà donné avec *Mitrea Cocor* une œuvre importante et mémorable »⁵⁶.

En somme, ce qui se dégage des chroniques au sujet de la Roumanie est l'enthousiasme vis-à-vis d'une cinématographie naissante se portant au service des idéaux communistes et la clémence par rapport aux maladroites techniques ou artistiques de ce cinéma pionnier. Le plus souvent il est privilégié le critère politique et idéologique sur celui artistique, lorsque l'artistique n'est jugé par le prisme du politique. C'est une approche qui apporte des services d'image incontestables au cinéma roumain. Pourtant les éloges n'ont pas été relayés par la diplomatie roumaine ou par les services roumains de presse, aucun des articles n'apparaissant dans les journaux roumains. Les responsables politiques et culturels roumains ne semblent pas prendre conscience de la tribune qu'offre la presse française communiste du cinéma roumain. Cette méconnaissance peut s'expliquer d'une part par le statut de la diplomatie roumaine de Paris qui était à ce moment-là en cours de construction. Les lacunes du nouveau personnel diplomatique d'après 1950, au niveau des connaissances de la langue et la culture françaises s'avèrent importantes⁵⁷. D'autre part, la politique étrangère roumaine et le regard qu'elle porte à l'extérieur sont des domaines contrôlés par l'Union Soviétique, ce qui ne permet pas aux pays satellites une politique extérieure propre⁵⁸. Ainsi, le principal axe de développement des relations extérieures est représenté par le bloc des pays communistes suivant l'orthodoxie stalinienne. Il est donc impropre de voir pour la période allant de 1950 à 1954 une relation bilatérale stricte franco-roumaine dans le domaine du cinéma, car cette relation fonctionne surtout dans un cadre plus grand qu'est la relation entre la presse et les structures cinématographiques communistes françaises d'une part et les pays de démocratie populaire prises dans leur ensemble d'autre part. À ce niveau ce n'est que l'Union Soviétique qui bénéficie d'un traitement privilégié et individualisé.

La conclusion de Sadoul au sujet du film *Mitrea Cocor* nous permet de faire le lien avec la question de la diffusion en France des films roumains et la place des filières classiques de commercialisation en France, ainsi que le rôle des institutions roumaines dans ce domaine.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ L'amateurisme du corps diplomatique au début des années 1950, sélectionné sur des critères politiques en fonction de l'origine sociale et de la fidélité vis-à-vis du PCR, est notoire. Paul Nistor, *Relațiile internaționale ale României în anii 50 ai secolului al XX-lea. Cadrul general, principalele evenimente, relații bilaterale și accesul în organizațiile internaționale*, CI, serie nouă, XXX–XXXI, 2012, p. 247–262. À titre d'exemple, le problème de l'apprentissage de la langue française par le corps diplomatique roumain est toujours d'actualité en 1962 (AMAE, Problema 217/1963, Direcția culturală : Franța. General, *Stenograma ședinței din 4 iunie 1962 privind analiza activității tov. Sanisau A. ca atașat la Lăgația RPR din Paris*, 7 juillet 1962, f. 20, 24).

⁵⁸ Cezar Stanciu, *op. cit.* ; Emanuel Copilaș, *Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii*, « Sfera Politicii », nr. 152, 2012, p. 75–80.

Volonté et possibilités des institutions roumaines à diffuser le film en France

Jusqu'en 1959, le film roumain est absent du circuit commercial en France. Cela est le résultat à la fois de l'intérêt et des possibilités que les autorités roumaines accordent à cette dimension du cinéma dans la première moitié des années 1950, à la fois à la disponibilité des distributeurs français y compris communistes de diffuser des films roumaines.

Dans le domaine du cinéma dans sa globalité, la totalité des ressources est destinée aux projets de production et de mise en place d'infrastructures, la diffusion internationale étant le dernier domaine qui préoccupe les autorités roumaines. Avec l'aide de l'URSS, la Roumanie mobilise des ressources pour développer le réseau de diffusion et d'exploitation des films, pour équiper les salles, pour construire des cinémas pour diffuser les films dans les coins les plus isolés du pays. Un rôle important revient à la société mixte roumano-soviétique, *Sovromfilm* qui assure en grande partie la distribution des films⁵⁹. En revanche, la diffusion des films à l'étranger comprend une série de tâches et d'activités beaucoup plus complexes que la diffusion nationale : doublage, sous-titrage, création des affiches et matériaux publicitaires dans une langue étrangère, etc. Ces activités ne font pas encore partie des missions régulières des sociétés roumaines de diffusion (dans un premier temps *Sovromfilm* et à partir de 1952, la Direction de la diffusion du film (DDF) pour la diffusion nationale⁶⁰ et *Sovexportfilm* pour celle internationale.) De plus, la priorité de *Sovromfilm* et par la suite de *Sovexportfilm* est d'assurer la diffusion des films roumaines surtout dans les autres démocraties populaires⁶¹.

La deuxième entrave à la circulation internationale réside dans le fait que la cinématographie n'a pas d'autonomie dans ses propres démarches pour l'exportation et la diffusion des films à l'étranger. La politique extérieure est complètement contrôlée par le ministère des Affaires étrangères, tandis que les activités culturelles sont coordonnées par l'Institut Roumain pour les Relations Culturelles avec l'Etranger (IRRCs). La diffusion des films à l'étranger fait partie des missions de l'IRRCs, mais puisque son objectif est de « renforcer la propagande [roumaine] à l'étranger, par la popularisation des réalisations politiques, sociales, économiques, culturelles, scientifiques et artistiques »⁶², la vente des films n'est pas dans ses prérogatives. La propagande par le film n'est pas non plus une activité courante chez l'IRRCs, l'institut se focalisant davantage sur des activités plus classiques de promotions culturelles : organisation d'expositions, éditions et traductions de livres, de brochures, publications d'articles, soirées de lecture, de musique, organisations de conférences et de concerts, ou spectacles de théâtre etc.

Un changement du côté roumain, envisageant une amélioration des stratégies pour la diffusion des films à l'étranger, se fait ressentir à partir de 1954. Dans un rapport réalisé par le parti, il est annoncé l'intention de prendre des mesures pour « une meilleure représentation de notre pays à l'étranger par le biais du film roumain » et

⁵⁹ Quelques éléments concernant l'activité de la société dans Aurelia Vasile, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Représentations de l'histoire nationale*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 62–72.

⁶⁰ L'organisation de la société *Sovromfilm* de 1952 accorde une place très réduite aux relations internationales (AMC, dossier 22264/1952, *Notă explicativă a noii scheme de organizare a societății Sovromfilm pe anul 1952*, f. 1–22).

⁶¹ Lors de la planification du travail pour le premier trimestre de l'année 1951, *Sovromfilm* prévoit dans le domaine de l'export de « perfectionner les conventions pour la diffusion du film *Răsună valea* dans les pays de démocratie populaire » et porter des négociations pour les autres films (AMC, dossier 22208/1951, *Planul de muncă pe trimestru I, 1er janvier – 31 mars 1951*, f. 9).

⁶² ANIC, fonds IRRCs, 6/1950, Compte-rendu, 23 novembre 1950, f. 1.

d'organiser d'actions pour « introduire le film roumain par voie commerciale et non commerciale dans tous les pays où cela est possible » et de « [contracter] avec des maisons de films de l'étranger le doublage des films roumains »⁶³. Tenant compte de la complexité du processus d'exportation et des difficultés qui s'érigent devant le film roumain surtout dans les pays occidentaux, l'objectif affiché du parti semble peu soutenable. Néanmoins, ce premier pas, même si déclaratif, est un signal qui suggère que la cinématographie roumaine arrivait à une forme de stabilité et de développement qui lui permettait de poursuivre d'autres objectifs que la stricte production et diffusion interne. Du point de vue administratif, il est envisagé une restructuration du service d'importation-exportation qui comprend en premier lieu le renforcement du service des relations internationales à l'intérieur de la principale institution de gestion du cinéma, la Direction générale de la cinématographie (DGC). Dans ce but, l'ancienne structure, la filière locale du *Sovexportfilm* est supprimée, ses missions étant reprises par la Direction de diffusion des films (DDF)⁶⁴. Cette stratégie a un double rôle, d'une part de donner le pouvoir de négociation dans les problèmes d'exportation et d'importation aux représentants de la profession et d'autre part, de se détacher de la volonté soviétique qui avait jusqu'alors imposé sa politique.

La question des liens possibles entre les réseaux français et les sociétés de distribution soviétiques chargées de faire circuler les films des démocraties populaires et par la suite les sociétés roumaines, mérite être soulevée. Pour la période 1950–1954, la coordination de l'exportation des films soviétiques en France par *Sovexportfilm* aurait pu constituer un atout important pour les films roumains car la société soviétique et son antenne parisienne⁶⁵ était intégrée dans un réseau important de distribution grâce aux liens avec des sociétés françaises contrôlées par le PCF, notamment Procinex et Coopérative de production et de distribution de films (CPDF)⁶⁶. La première, société de production du PCF depuis 1948 s'occupe aussi de la distribution, assurant notamment la diffusion des films soviétiques et des démocraties populaires. En octobre 1950, Procinex distribue onze films soviétiques, deux films hongrois, cinq films polonais, deux films tchèques et un film. Elle arrive en 1953, à assurer la distribution de quatorze nouveaux films soviétiques, trois nouveaux films tchèques, deux nouveaux films polonais, un nouveau film hongrois, un nouveau film français ainsi que deux films est-allemands, un film italien et un film mexicain⁶⁷. Aucun film roumain ne figure sur la liste. La deuxième société, la CPDF est chargée de la diffusion des films dans les circuits non-commerciaux, ciné-clubs et associations proches du PCF, dont l'activité s'intensifie dans la deuxième moitié des années 1950⁶⁸. Mais à nouveau, pour la période qui nous intéresse, les films roumains sont absents.

Les premiers documents indiquant l'intention de la Roumanie à se connecter à ce réseau datent de décembre 1954 lorsque la DDF envoie directement à la société Procinex le documentaire *RPR (Republica Populară Română)*, le premier film roumain en couleurs, doublé en français⁶⁹. Toujours en 1954, il semble qu'un projet de collaboration

⁶³ ANIC, fonds CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dossier 30/1954, *Hotărârea CC al PCR și a guvernului RPR cu privire la dezvoltarea cinematograției*, 30 août 1954, f. 18.

⁶⁴ ANIC, fonds CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dossier 31/1955, *Informare asupra importului și exportului de filme*, f. 5.

⁶⁵ Pauline Gallinari, *Cinéma et communisme...*, p. 361.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 268–274.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 272.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 363.

⁶⁹ AMAE, fonds Paris, vol. 40, « Culture » 1953–1955, lettre du MRAE à la légation, 23 décembre 1954.

cinématographique a eu lieu entre Procinex et la cinématographie roumaine pour la réalisation du film documentaire *Nicolae Grigorescu*⁷⁰. Le projet bénéficie de la médiation de la légation roumaine de Paris. Sans avoir accès à un plus d'informations concernant ce projet, il semble que les responsables du Studio « Sahia » sollicitent la société Procinex pour la réalisation de quelques prises de vues à Fontainebleau et Barbizon dans le but de les intégrer par la suite dans un documentaire sur le peintre Nicolae Grigorescu. Procinex répond favorablement à cette demande et renvoie en janvier 1955 les images filmées qui intégreront le film, le plus probablement celui réalisé par Ion Bostan et sorti en 1955. Ce premier contact professionnel entre deux sociétés de production, roumaine et française, se réalise par le biais d'une filiation politique et constitue le premier pas vers une collaboration plus étroite à partir de 1956 et 1957 lorsque les deux réalisateurs français, Marc Maurette et Louis Daquin entreprennent deux projets cinématographiques en Roumanie : *La citadelle anéantie* et *Les chardons de Bărăgan*.

La situation de l'exportation en 1954 démontre que la Roumanie réussit ses plans d'exportation uniquement dans les pays des démocraties populaires, tandis que les démarches dans les pays capitalistes n'ont pas de résultats. Les services chargés de l'exportation envoient toutefois des offres accompagnées du matériel publicitaire à des maisons de distribution dans les pays occidentaux et notamment en France, mais les films sont refusés car « ils ne sont pas appropriés pour la diffusion dans les filières commerciales »⁷¹. La préférence exprimée par les maisons étrangères pour des films d'aventures et musicaux⁷² démontre la logique commerciale qui prédomine leur politique d'importation et laisse deviner l'embarras dans lequel se trouvent les responsables roumains du cinéma car les films roumains sont conçus jusqu'en 1955 dans l'esprit dogmatique du réalisme socialiste. Les sociétés étrangères laissent toutefois une porte ouverte annonçant leur intérêt pour une typologie de films comme par exemple « les films documentaires de court-métrage avec des danses nationales ou avec les beautés des paysages roumains »⁷³. Ainsi, à partir de 1955 et au moins jusqu'à la fin des années 1950, la Roumanie encourage donc le genre documentaire, les courts métrages d'animation, stratégie qui lui apporte quelques succès internationaux dans la deuxième moitié des années 1950 et lui permet de répondre à certaines sollicitations françaises⁷⁴.

Conclusions

Globalement, la diffusion du cinéma en France entre 1950 et 1955 ne constitue pas une priorité des autorités culturelles et politiques roumaines. Bien que le cinéma soit un domaine stratégique dans le processus de diffusion de la culture vers les masses et le film un vecteur essentiel de la diffusion de messages, d'images et de discours de soutien au régime de démocratie populaire, la diffusion internationale n'est pas privilégiée. C'est pourquoi, dans les structures administratives de l'organisation du cinéma, les

⁷⁰ AMAE, fonds Paris, vol. 40, « Culture » 1953–1955, lettre de Procinex à la légation roumaine de Paris, 24 janvier 1955.

⁷¹ *Ibidem*, f. 3–4.

⁷² *Ibidem* f. 5.

⁷³ ANIC, fonds CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dossier 31/1955, *Informare asupra importului și exportului de filme*, f. 4.

⁷⁴ Aurelia Vasile, *Ouverture internationale et affirmation du cinéma roumain au tournant des années 1950–1960*, « Etudes balkaniques – Cahiers Pierre Belon. Recherches interdisciplinaires sur les mondes hellénique et balkanique » (en cours de parution).

relations internationales occupent une place infime. Ce vide institutionnel et de politique d'exportation est compensé par la presse communiste française qui représente une véritable aubaine pour le nouveau cinéma roumain et pour la politique de diffusion des films en Roumanie. Grâce à elle, le cinéma roumain bénéficie d'une importante visibilité internationale. Toutefois, malgré les éloges et le soutien de ces éditoriaux, les autorités roumaines n'en profitent pas et le film roumain ne gagne du terrain ni au niveau du réseau commercial, ni au niveau des plateformes de diffusion de la culture (légalisation et associations). Les résultats obtenus par le réseau communiste sont donc faibles.

Le cas du cinéma roumain en France est symptomatique de la relation entre les deux partis politiques dans la première moitié des années 1950 et de la participation de la culture en général au combat de guerre froide. La perspective de guerre-froide enferme les stratégies roumaines, mais également françaises dans une logique idéologique particulièrement rigide n'accordant de crédit qu'à des valeurs de l'orthodoxie stalinienne et laissant peu de place à une vision alternative. Si cela est également valable pour les deux partis communistes, leur position dans la sphère du pouvoir n'est pas équivalente et la situation « isolée » du PCF⁷⁵, comme parti d'opposition vient en contradiction avec les ambitions d'affirmation et de rayonnement d'un parti de gouvernement comme le PCR. La presse communiste française, bien que puissante, participe de cette logique et en revendiquant le particularisme culturel communiste de type stalinien, elle entraîne dans l'isolationnisme des objets culturels réalisés dans les démocraties populaires. Avec la déstalinisation, qui se fait sentir à partir de 1955–1956, la Roumanie va tenter, sinon de se détacher de cette voie, du moins d'en trouver une deuxième alternative pour rejoindre les réseaux étatiques français afin de pouvoir bénéficier des facilités offertes par une relation bilatérale.

NETWORKS AND STRATEGIES FOR THE DISTRIBUTION OF THE ROMANIAN CINEMA IN FRANCE FROM 1950 TO 1954 (Summary)

Keywords: Romanian cinema, communism, cold-war, France, PCF, film export, Karlov-Vary, cinematographic policies.

Since communists came to power in Romania, cinema became an important propaganda tool. The government invested largely, in addition to the production field, in the development of distribution and exploitation of movies. Whereas the rural area represented the major target, the foreign exportation was the last domain that concern the government. Nevertheless, in the bipolar context of cold war, the new Romanian cinema policy promoted by the communists created the conditions for a larger participation, through cinema, at the ideological fight between East and West.

This article analyses the resources, the strategies, the networks and the policies of Romanian political and cultural authorities to distribute, to promote and to make known the Romanian cinema in France at the beginning of the 50s. The main actors of this process are the Romanian legation in Paris and the local relay, the *France-Roumanie Association*, who show Romanian movies pictures and documentaries during the cultural events they organize. In spite of the weak logistical and technical support from Romania and the obstruction of French censorship towards the eastern bloc movies, the Romanian films benefit from the tribune that has been offered to them by the cultural French press, like “*Les lettres françaises*” and “*L'écran français*”. Thus, the circulation of Romanian films takes place in the reduced place of communist circles, participating therefore to the cultural confrontation of the cold war.

⁷⁵ Serge Wolikow, Antony Todorov, *L'expansion européenne d'après-guerre*, in Dreyfus Michel, Groppo Bruno, Ingerflom Claudio *et al.* (dir.), *Le siècle des communismes*, Paris, Editions de l'Atelier, 2000, p. 230.

CRISTINA PREUTU*

STRATEGII POLITICE CU PRIVIRE LA INTRODUCEREA TELEVIZIUNII COLOR ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ

Procesul de comunicare din interiorul statelor comuniste reprezintă o temă de reflecție indispensabilă înțelegerii regimurilor totalitare. Dincolo de aspectele sociologice și simbolice inerente acestui subiect, există și o latură tehnologică intens exploatată de propagandă. În studiul de față, ne referim la procesul de modernizare a bazei tehnice a Televiziunii Române, prin introducerea versiunii „color”, de vreme ce racordarea la standardele media ale vremii a presupus și implicarea puterii politice în acest demers.

În 1970, Dumitru Popescu afirma, într-o ședință a Comisiei pentru problemele de învățământ, știință, cultură și presă, că „televizorul este principalul mijloc de ocupare a timpului liber a cetățenilor din țara noastră. Sunt sute și sute de mii de oameni care, după ce termină lucrul, se așază și își petrec în fața televizorului cele opt ore de relaxare. Televizorul este o prezență nemijlocită în căminul cetățeanului, în viața fiecăruia, cu toată problematica ei”¹. Având în vedere rolul important pe care televiziunea îl avea în viața socială, ne întrebăm care a fost implicarea Puterii în dezvoltarea acestei instituții? Pentru a găsi un răspuns, am consultat unele documente din cadrul Arhivei Televiziunii Române, care nu este încă inventariată. Dosarele consultate cuprind teme precum problema televiziunii „în culori”, sondaje de opinie sau scheme de programe. Coroborând aceste documente cu altele, aflate în fondul CC al PCR de la Arhivele Naționale, vom schița o problematică a introducerii televiziunii în România, privind-o atât din perspectiva modernizării tehnice, cât și a imixtiunilor factorului politic.

Rețeaua de televiziune alb-negru din România a început să se dezvolte din 1957. Dotarea tehnică inițială nu fusese una excepțională. Exista un studio cu opt canale de cameră, un car de reportaj și emițătorul de la Casa Scânteii. În 1957, s-a achiziționat un al doilea car de reportaj, iar în 1961, cel de-al treilea, precum și aparatura pentru realizarea filmelor pe peliculă de 15 mm, cu sincronizarea sunetului și înregistrare magnetică. Receptoarele de televiziune erau importate, abia în 1961, inițiindu-se crearea unei linii tehnologice de fabricație a televizoarelor alb-negru, pe baza pieselor aduse din Franța². Tehnica utilizată în anii '60 nu era suficient de dezvoltată pentru difuzarea de emisiuni color. În ceea ce privește situația tehnică, se recunoștea că în România, comparativ cu celelalte state socialiste, dezvoltarea televiziunii s-a făcut într-un ritm lent. Era invocată

* Asistent univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 18/1970, f. 72, *Notă cu tovarășii care au luat cuvântul în ședința Comisiei pentru problemele de învățământ, știință, cultură și presă. 30 martie 1970.*

² Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumerotat, *Notă la avizul CTS privind introducerea televiziunii în culori.*

slaba extindere a razei de acțiune a emițătorilor TV existenți³. De aceea, s-a propus ca până în 1965 să se dea în folosință încă 12 emițători și o rețea de transport modulație pe linie de radiorelee (legată la Interviziune⁴), capabilă să asigure transmiterea unui program TV alb-negru pe întreg teritoriul țării. Un element ce ar fi accelerat acest proces de modernizare a tehnicii era utilizarea Casei Televiziunii, aflată la acel moment în construcție. Aceasta era echipată deja cu trei studiouri, care, împreună cu studioul existent în Floreasca, aveau capacitatea de a difuza programe timp de 58 ore/săptămână⁵.

La sfârșitul anilor '60, în Europa erau în uz trei sisteme de televiziune color: sistemul SECAM (Séquentiel Couleur avec Mémoire)⁶, creat de francezi, PAL (Phase Alternate Line)⁷, ce aparținea germanilor, și NTSC (National Television System Committee)⁸, inventat de americani. Apariția acestor trei tipuri de sisteme și modul lor de distribuție în Europa și în lume a implicat și factorul politic, subliniind vizii geopolitice diferite existente la acea vreme. Toate cele trei țări încercau să-și impună în Europa propria variantă de televiziune color. Utilizarea aceluiași sistem de televiziune color era direct legată de obținerea unei unități tehnice pe un spațiu cât mai larg, pentru ca fiecare stat să poată recepta și să emită, la rândul-i, emisiuni din și în afara graniței sale. În privința sistemului NTSC, lucrurile erau oarecum mai clare, fiind deja considerat unul depășit. Propaganda românească nu a ratat momentul de a ironiza acest sistem, până la afirmația cuprinsă într-una din lucrările de specialitate: „[...] chiar și americanii își ironizează sistemul, numindu-l Never Time Same Colour”⁹. Însă această apreciere circula și în Europa, acronimul fiind tradus „Never Twice Same Colour”¹⁰.

În acest context, soluțiile propuse pentru televiziunea română erau de a nu se mai investi în tehnica TV alb-negru, ci direct în cea color, ca să se elimine din costuri și pentru ca baza tehnică de elaborare a programelor, dar și rețeaua de transport și emisie să se simplifice, nemaifiind necesare investiții speciale pentru viitor¹¹. Sarcinile ce reveneau Comitetului de Radio și Televiziune erau: dotarea celor „trei studiouri ce urmau a fi construite în 1965, cu anexe și instalații corespunzătoare televiziunii color; echiparea unuia dintre cele trei studiouri cu echipament color și începerea unor emisiuni experimentale în 1964; profilarea, pentru tehnologia color, a Corpului Foto-Film, prevăzut în teme de proiectare a Casei Televiziunii”¹². Sarcina principală ce îi revenea Ministerului Transporturilor și Telecomunicațiilor era de a asigura indicii de calitate tehnică necesară pentru televiziunea color la întreg echipamentul de transport și emisie al programelor TV, trebuind a se instala, în viitor, inclusiv emițătorul existent la Casa Scânteii. Departamentul de Energie din cadrul acestui Minister avea să se ocupe

³ *Ibidem*.

⁴ Interviziunea era programul de schimburi de emisiuni TV între statele membre OIRT, ce a funcționat între 1960 și 1993 (Yulia Yurtaeva, *Intervision. Searching for Traces*, în „Journal for European Television History and Culture”, vol. 3, nr. 5/2014, p. 23).

⁵ *Ibidem*.

⁶ Sistem inventat de Henri de France și adoptat de televiziunea franceză din 1956 (Puiu Corneliiu Dumitru, *Televiziunea. Ieri – azi – mâine*, București, Editura Albatros, 1987, p. 43).

⁷ Sistem conceput de Dr. Walter Bruch, în 1962.

⁸ Sistem adoptat de americani în 1953.

⁹ Puiu Corneliiu Constantiniu, *op. cit.*, p. 43.

¹⁰ Catherine Bertho-Lavenir, *La main sur le signal: changement technique et identité collective dans la télévision française (1935–1995)*, în „Les Temps des Médias”, nr. 13, 2/2009, p. 132.

¹¹ Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumerotat, *Notă la avizul CTS privind introducerea televiziunii în culori*.

¹² *Ibidem*.

de achiziționarea unei linii tehnologice de fabricație a televizoarelor color, compatibile cu cerințele tehnice¹³.

În mai 1966, o echipă tehnică a televiziunii a participat, la Roma, la o demonstrație privind sistemele TV color. Demonstrațiile s-au executat asupra sistemelor PAL și SECAM. Scopul a fost de a se arăta performanțele acestor sisteme în următoarele aspecte: caracteristicile fundamentale și compatibilitatea; probleme legate de generarea semnalului video; susceptibilitatea semnalelor la diferite distorsiuni și perturbații; transmisia semnalului de-a lungul unor linii la distanțe mari; recepția cu receptoarele de uz casnic. Într-o demonstrație specială, inginerii francezi au arătat imagini cu sistemul SECAM III înregistrate pe un magnetofon (Sony Ampex). Prețul înregistrărilor a fost aproximativ de 70.000 coroane suedeze. Dar delegația română făcea observația că „părerea tuturor delegațiilor, chiar și a celor din Est, a fost că sistemul PAL este superior sistemului SECAM III. Cei din Est se bazează mai mult pe NIR și SECAM IV, decât pe SECAM III b, deși acest lucru conduce în mod obligatoriu la o întârziere a introducerii televiziunii în culori”¹⁴.

Implicarea factorului de putere în problemele legate de mass-media nu era una neobișnuită. Dezvoltarea tehnicilor și tehnologiilor de comunicare a dus la cooperarea statelor europene și nu numai. Instituționalizarea acestor forme de elaborare cu coagulat și diferiți centri de putere, care și-au făcut simțită prezența în anumite momente. Imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, sistemul de radiodifuziune a fost organizat după logica Războiului Rece: pe de o parte, Organizația Internațională de Radio (OIR), creată în 1946 și aflată sub influența Moscovei, și, pe de alta, Uniunea Europeană de Radio (UER), creată de statele occidentale, în 1950¹⁵. În 1961, odată cu dezvoltarea tehnologiei TV, OIR s-a transformat în OIRT (Organizația Internațională de Radio și Televiziune). Intervalul 1960–1962 constituie o perioadă de reevaluare a scopurilor și planurilor propuse de către UER. În contextul dezvoltării rapide a tehnologiei informației, UER își propune extinderea sferei de influență, de la nivelul european la acela mondial. În acest context, la 20 august 1964, la inițiativa americană, a luat naștere un nou sistem de telecomunicații prin satelit, INTELSAT (International Telecommunications Satellite Organization/Organizația Internațională de Telecomunicații prin Satelit)¹⁶. Din acest nou organism făceau parte atât SUA, cât și Marea Britanie și Franța. Ca replică la această inițiativă, URSS și-a creat propriul satelit, *Intersputnik*. Pentru a face ca aceste noi organisme să funcționeze, era nevoie de o reîmpărțire a spațiului de emisie. Sub aceste auspicii, în 1966, la Oslo, a avut loc o ședință a Comitetului Consultativ Internațional de Radiotelecomunicații (CCIR), organism din cadrul Uniunii Internaționale de Telecomunicații (UIT), ce-și desfășura activitatea în cadrul ONU. Problema adusă în discuție a fost cea a introducerii televiziunii color¹⁷. Cu acest prilej, fiecare dintre cele trei state, Franța, Germania și SUA, au încercat să-și impună propriul sistem de televiziune color. Deși părea a fi o simplă luptă dusă pe teritoriul tehnicilor comunicării, lucrurile au avut un substrat politic și conflictual foarte clar conturat.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Raport asupra demonstrațiilor de televiziune în culori la Roma 25 mai 1966 inițiate de grupul GBU ADHOC despre televiziunea în culori*.

¹⁵ Patrick Alves, *L'Union Européenne de Radiodiffusion, 1950–1969. Une approche internationale et communautaire de la télévision*, în „Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin”, nr. 26, 2/2007, p. 21.

¹⁶ *Ibidem*, p. 31.

¹⁷ Arhiva CNSAS, fond Documentar, dosar nr. 135 (Radioteleviziunea Română), vol. 1, f. 237, *Notă cu privire la introducerea sistemului de televiziune în culori în RSR*.

Astfel, pentru a asigura mai multe șanse sistemului său, Franța a acordat drept de coautor URSS-ului. În schimb, sovieticii s-au angajat să-și folosească influența pentru a sprijini sistemul SECAM. Astfel, țările din blocul comunist erau îndemnate să se ralieze la sistemul SECAM, ce urma a fi folosit de URSS din octombrie 1967. Acest lucru nu a trecut neobservat de specialiștii români. În 1976, într-o referire la acest eveniment, se nota într-un proiect privind introducerea televiziunii color: „[...] fiecare dintre cele trei țări au încercat să-și impună sistemul său folosind argumente tehnice, conjunctura economică și chiar influența politică”¹⁸. La acea întrunire de la Oslo, Iugoslavia, Belgia și Spania au optat pentru SECAM, dar, ulterior, văzând superioritatea sistemului PAL, l-au ales pe cel din urmă. Alte state, precum Germania, Marea Britanie, Olanda, au început să difuzeze în PAL, iar Franța și URSS în SECAM¹⁹. În acel moment, România și-a exprimat opțiunea pentru SECAM, cu precizarea: „[...] deoarece televiziunea în culori nu va fi introdusă în țara noastră în viitorul cel mai apropiat, ne rezervăm dreptul de a adopta, la momentul oportun, sistemul care se va dovedi cel mai convenabil”²⁰.

După întrunirea de la Oslo, PAL a avut un mare succes în Europa, dar și în țări extra-europene, precum Brazilia, Australia, Indonezia, Algeria, Coreea de Sud, Kuwait, Emiratele Arabe Unite²¹. SECAM a fost adoptat de majoritatea statelor socialiste și unele state africane din Orientul Mijlociu, cum ar fi Iran, Liban²². În privința sistemului NTSC, el a fost adoptat în 1960 de Japonia și în 1966 de Canada, iar mai târziu în state precum Mexic, Panama, Venezuela și Coreea de Sud²³. Într-un raport de informare asupra televiziunii color, se preciza că „în Italia lupta pentru cele două sisteme a fost foarte ascutită, fiind implicate principalele partide politice, precum și concerne industriale, al căror export era afectat de politica franceză sau cea din RFG. De aceea, Italia a lansat la un moment dat intenția de a crea un sistem propriu”²⁴. Însă, în 1975, Consiliul Superior Italian al Telecomunicațiilor a anunțat adoptarea sistemului PAL.

Televiziunea Română a făcut diverse experimente pentru adoptarea sistemului TV color, fără a se decide totuși asupra unuia anume. Aceste tergiversări erau, în primul rând, de ordin financiar, întrucât presupuneau o investiție destul de costisitoare, dar poate fi vorba și de motivații de ordin politic. Încercând să se îndepărteze de Uniunea Sovietică, România refuza adoptarea sistemului SECAM. În plus, acesta era inferior, din punct de vedere tehnic, față de modelul german.

Întrucât românii nu au optat pentru un singur sistem în anii '70, situația a devenit mai târziu și mai complicată din punct de vedere financiar. Adoptarea unui sistem diferit față de celelalte state comuniste cu care, de altfel, ne învecinam, a dus la o izolare a României, întrucât difuzarea și recepția de emisiuni color aveau de suferit din cauza incompatibilității celor două sisteme. Astfel, dezvoltarea și generalizarea emisiunilor color, în străinătate, a dus la respingerea emisiunilor alb-negru recepționate din România. Conform unui raport întocmit de Secția de Documentare, această situație „ne lasă fără un instrument important de propagandă peste hotare”²⁵. Adoptarea televiziunii

¹⁸ Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Studiu privind introducerea experimentală a televiziunii în culori*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 135, vol. 1, f. 239 v., *Notă cu privire la introducerea sistemului de televiziune în culori în RSR*.

color ar fi avut și avantajul creșterii atractivității emisiunilor. În acest context, propunerea Secției de Documentare era ca România să ducă tratative prin intermediul Ministerului Comerțului Exterior și al Cooperării Economice Internaționale cu firme din Franța și din Germania, pentru obținerea unor condiții definitive de utilizare a sistemelor PAL și SECAM. Se recomanda și căutarea unei oportunități de a fabrica echipamente în România și de a le exporta. Identificarea celui mai bun sistem pentru România trebuia să vină din partea unei comisii formată din: Comitetul de Stat al Planificării, Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini, Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor și Radioteleviziunea Română²⁶.

Deși nu se decisese în privința sistemului TV color, România trimitea periodic echipe de specialiști în străinătate, pentru a asista la ședințe demonstrative. Așa a fost în 1968, când o delegație a României s-a deplasat în Franța și în Marea Britanie, ce să se documenteze asupra rezultatelor obținute în utilizarea celor două sisteme. Delegația a primit, din partea unei firme franceze, o ofertă privind condițiile de utilizare a sistemului în România, din care rezulta că pentru fiecare televizor fabricat sau importat în sistemul SECAM ar fi trebuit să plătească francezilor o taxă de licență de minimum 5 franci. Delegația română nu s-a decis la timp, iar oferta a expirat în 1969. În octombrie 1968, a avut loc la București o demonstrație a sistemului PAL, făcută de firma Telefunken din RFG. Cu această ocazie, România a primit oferta de a nu plăti taxa de licență dacă adoptă acest sistem. Pentru a verifica eficiența celor două sisteme, s-au făcut studii comparative, cu aparatură tehnică pusă la dispoziție de Franța și de RFG, dar și cu materiale TV color din dotarea Centrului de Televiziune și a uzinelor „Electronica”. Evaluările erau făcute de o comisie de specialiști formată din doi reprezentanți ai CRT, doi ai MPT, unul de la MICM, unul de la CNCS și unul de la Ministerul Învățământului. Comisia mixtă era formată din ingineri, tehnicieni, regizori, scenografi, operatori, telespectatori de diferite profesii. Testul urmărea să determine: „compatibilitatea; calitatea imaginii color; sensibilitatea sistemului de perturbații; sensibilitatea sistemului la anomalii de propagare; verificarea posibilității difuzării programelor de televiziune în culori prin emițători existenți în țară; verificarea posibilității transportului semnalelor de televiziune în culori pe liniile de radio-relee existente în țară: București – Cluj – București; București – Constanța – București; București – Timișoara – București; București – Iași – București; București – Suceava – București; București – Oradea – București; București – Harghita – București”²⁷. Rezultatele erau notate în scara de apreciere folosită în încercările similare efectuate pe plan internațional. Sistemul de notare conținea trepte de la 1 la 6 și permitea acordarea unor calificative în ceea ce privește degradarea suferită de imagine sau de calitatea ei. Concluziile au fost asemănătoare cu cele formulate și în alte țări. Astfel, a fost luată decizia de a achiziționa echipamentul necesar realizării de emisiuni color și care pot funcționa independent de sistemul adoptat²⁸. Decizia a fost argumentată în cheia propagandistică. Astfel, în nota de raport se preciza: „[...] pentru a nu fi lipsiți de un instrument atât de important de propagandă peste hotare, s-au achiziționat în ultimii ani o serie de echipamente, strict necesare realizării unor emisiuni

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Proiect: plan de studiu experimental TV-color*.

²⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 135, vol. 1, f. 240, *Notă cu privire la introducerea sistemului de televiziune în culori în RSR*.

color ce pot funcționa independent de sistemul ce va fi adoptat și sunt utilizate și la producția și difuzarea de programe alb-negru”²⁹.

Începutul anilor '70 a constituit o perioadă favorabilă dezvoltării Televiziunii Române. Pe de o parte, exista contextul politic și economic favorabil, dar pe de altă parte, instituția în sine depășise perioada dificilă a primilor ani. Numărul abonamentelor TV a crescut tot mai mult, precum și numărul de ore de emisie. Totodată, implicarea televiziunii în activitatea OIRT i-a favorizat dezvoltarea instituțională și vizibilitatea internațională. Pentru intervalul 1971–1973, președinte al Comisiei tehnice al acestei organizații era Ioniță Bujor, vicepreședinte al Consiliului Radioteleviziunii Române, iar șef al Biroului Grupei a II-a a Comisiei Tehnice era Mircea Petcu³⁰.

În 1973, folosindu-se tot de un factor extern, Televiziunea Română a încercat încă o dată să obțină aprobările necesare pentru introducerea televiziunii color. În urma unor discuții ce au avut loc la ONU, Televiziunii Române i s-a propus achiziționarea de echipament specific de difuzare color a Congresului Mondial al Populației, organizat de ONU, ce urma să aibă loc la București, între 19 și 30 august 1974. În acest sens, Radioteleviziunea Română a cerut oferte de la principalele firme europene, Thomson-CSF, din Franța, Marconi din Anglia și Fernseh GmbH din R. F. Germania. Delegația franceză a avut o întrevedere cu Ioniță Bujor³¹. El a informat delegația că dorește achiziționarea de echipament pentru TV color, pentru a transmite lucrările celui de-al treilea Congres. Pentru a evita eventualele neînțelegeri, s-a cerut ca echipamentele, care ar urma să fie achiziționate, să poată utiliza atât sistemul PAL cât și SECAM, pentru a se face transmisiuni de la Congres în funcție de solicitări. „Delegația franceză a fost mulțumită”³², se consemna în nota de raport semnată chiar de Ioniță Bujor. Însă, pentru obținerea autorizației de a face această investiție, instituția televiziunii, împreună cu Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor, asistat de Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini, Unelte și Electrotehnică au redactat un memoriu justificativ. Textul a fost avizat de Cornel Burtică, iar Virgil Trofin l-a înaintat pentru aprobare lui Nicolae Ceaușescu. Memoriul enunța etapele deja cunoscute din alte proiecte ce vizaseră introducerea TV color: asigurarea bazei tehnice minimale a emisiunilor color, pentru a participa la schimbul internațional de programe ce se făcea aproape exclusiv în culori la acea vreme; difuzarea de emisiuni experimentale, pregătirea personalului, asigurarea rețelei de emisie și alegerea sistemului TV color. În proiect se preciza și faptul că în Europa se achiziționau doar instalații color. De aceea, nu era deloc profitabil ca România să achiziționeze care de reportaj în alb-negru, care trebuiau să funcționeze 10–12 ani până la amortizare, pe motiv că prețul echipamentelor de transmisii și înregistrări color era mai mare decât al celor alb-negru cu aproape 75% la carele de reportaj și 25% la magnetoscoape. De altfel, la momentul respectiv, din cele opt care ale televiziunii, trei erau achiziționate în perioada 1959–1961 și necesitau deja schimbarea³³.

²⁹ Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Studiu privind introducerea experimentală a televiziunii în culori*.

³⁰ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 1/1973, f. 63.

³¹ Ioniță Bujor era și președinte al Comisiei tehnice a OIRT (ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 1/1973, f. 61, *Notă*).

³² Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Informare privind nota ambasadei române din Paris referitoare la achiziționarea unor echipamente de televiziune în culori*.

³³ ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 1/1973, f. 36–37, *Completare la nota privind posibilitatea de realizare a acțiunilor de radio și televiziune solicitate de ONU pentru Congresul Mondial al Populației*.

Se asigura faptul că, momentan, era nevoie de importarea unui număr mic de televizoare, câteva sute sau mii, urmând, ca mai apoi, să se treacă la producție proprie³⁴. Însă, la 15 decembrie 1973, Cancelaria CC transmitea răspunsul negativ la această propunere, cu precizarea că emisiunile de televiziune urmau să se realizeze cu mijloacele tehnice de care dispunea atunci România³⁵. Motivația refuzului nu este precizată în nota de răspuns, însă putem deduce două variante. Una dintre ele ar fi de ordin financiar, pricină pentru care, de altfel, se și întârziase atât de mult luarea unei decizii referitoare la adoptarea unui sistem sau altul. Un al doilea motiv ar putea fi o problemă de autoritate și de gestionare a proiectului: el a fost văzut ca o solicitare pe care ONU o făcea României, nu ca pe o cerință a specialiștilor români.

În ceea ce privește rețeaua de difuzare a programelor color, se propunea utilizarea, pentru început, a stațiilor din rețeaua programului I: București, Bucegi, Oltenia, Baia Mare, Bârlad și Arad. Transmiterea în restul țării trebuia să se facă prin stațiile programului II. Pentru asigurarea de televizoare, Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini Unelte și Electrotehnică propunea ca, după alegerea sistemului, în perioada 1973–1975, să se monteze cu seturi din import 2.000 de televizoare. Iar pentru specializarea inginerilor și tehnicienilor, se propunea în acest sens școlarizarea la furnizorul străin a 16 specialiști și achiziționarea aparaturilor de reglaj și control necesare fabricației. Volumul total al cheltuielilor era estimat la 6,1 milioane dolari, ce acoperea inclusiv școlarizarea personalului și aparatura de reglaj și control. Această investiție ar fi fost cu 100.000 dolari mai puțin decât ar fi fost importarea a 2.000 de TV sub formă de aparate complete. În afară de aceasta, cheltuielile interne pentru executarea prin autoutilarea unor cabine de reglaj și dispozitive de montaj se ridicau la aproximativ 2 milioane lei³⁶.

În 1976, s-a decis colaborarea cu alte state membre ale CAER în privința acestei probleme. În cadrul lucrărilor pentru elaborarea programului special de colaborare pe termen lung, statele membre CAER au prezentat propuneri privind modul de asigurare a necesarului tehnic pentru proiecția emisiunilor color. Astfel, Polonia a achiziționat licența de fabricație a tuburilor cinescop de tip Precision in-line (PIL). URSS împreună cu RDG și Cehoslovacia au făcut propunerea de achiziționare în comun pe deize libere a licenței pentru utilaje tehnologice necesare pentru un tip modern de cinemascop. Asigurarea necesarului celorlalte țări interesate se putea face numai cu condiția participării la realizarea importurilor și la crearea capacităților de producție în URSS. Comisia de specialitate din România anunța faptul că, întrucât în România nu se luase decizia privind televiziunea color³⁷, nu s-au transmis date la ședința CAER pentru acest program special. Motivația era de ordin economic, întrucât cinemascopul și unele piese componente nu depindeau de tipul de sistem adoptat; de asemenea, producția de televizoare color devenea rentabilă numai în condițiile fabricării în serie³⁸. Cu toate acestea, comisia recomanda și participarea României la acest program special³⁹.

³⁴ *Ibidem*, f. 38.

³⁵ *Ibidem*, f. 39.

³⁶ Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 2, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Propuneri pentru introducerea tv în RSR*.

³⁷ România a fost ultima fără dintre statele membre CAER care a adoptat sistemul de televiziune color.

³⁸ Încă din 1974, Nicolae Ceaușescu declarase ferm că nu dorește dezvoltarea televiziunii numai din import (ANIC, fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 47/1976, f. 5).

³⁹ Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Raportul privind specializarea și cooperarea cu țările membre CAER în producția de cinemascope color și alte subansamble pentru tv în culori*.

În 1977, s-a elaborat un alt plan pentru introducerea acestui tip de televiziune în România. Studiul a fost pregătit de specialiști din Radioteleviziune, Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor, Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini, Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie și Comitetul de Stat al Planificării. Propunerile făcute de această dată erau: în primul rând, pentru formarea de cadre și verificarea eficienței celor două sisteme se sugera începerea de transmisii experimentale în trimestrul patru al anului 1979, de două-trei ori pe săptămână (câte 1–2 ore alternativ în PAL și SECAM). Se dorea, pentru început, ca acest experiment să se facă doar pe o stație din București. Pentru recepție se viza procurarea din import a aproximativ 200 de televizoare color bistandard, a căror valoare era de 400 mii lei valută devize libere; în al doilea rând, se cerea elaborarea de programe de lucru în 1978; Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor urma să se ocupe de asigurarea rețelei de radiorelee și stații de emisie; Ministerul Comerțului Interior și Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini avea să stabilească necesarul și să asigure un număr suficient de televizoare; UCECOM primea sarcina de a pregăti unele unități pentru întreținerea și repararea acelor televizoare⁴⁰.

Întrucât problema financiară constituia principala piedică în aplicarea acestor măsuri, s-au făcut și unele planuri de buget și investiții. Un astfel de plan este cel din iunie 1978⁴¹. La discuții au participat Secția de Presă și Radioteleviziune a CC al PCR, Comitetul de Stat al Planificării, adjuncții de miniștri din Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor, Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini și Ministerul Comerțului Interior, la care a fost invitat și directorul general adjunct al Radioteleviziunii⁴². În urma discuțiilor, s-a convenit adoptarea sistemului de televiziune color PAL și începerea unor emisiuni la sfârșitul verii anului 1979⁴³. În proiectul final se preciza că instituția televiziunii avea capacitatea de a difuza emisiuni color încă din al IV-lea trimestru din 1979, cu un volum de 4–6 ore pe săptămână, constând în emisiuni achiziționate pe film și bandă magnetică și în studio cu carele de reportaj. Investițiile pentru 1979 trebuiau să fie de 8.676.750 lei, din care 2,5 milioane devize libere. Acestea trebuiau să asigure adaptarea regiei de program și a telecinematografului pentru difuzarea emisiunilor în culori. Pentru anul 1980, erau propuse investiții suplimentare în echipament de 12.596.970 lei, din care 3,5 mil. devize libere. Investițiile propuse pentru 1979–1980 ar fi permis realizarea unui volum de 12–14 ore pe săptămână, adică 14% din volumul total al orelor de program planificate⁴⁴.

Însă implementarea acestui plan nu presupunea doar investiții în aparatură, ci și în spațiul de lucru și în modernizarea acestuia. Astfel că, în 1979, s-a propus extinderea Centrului de televiziune din București. Prima documentație în acest sens a fost făcută pentru perioada 1975–1976, obiectiv prevăzut, apoi, și în cincinalul 1976–1980 și amânat odată cu decalarea termenului de introducere a televiziunii color. Principalele argumente menționate în documente, care justificau extinderea Centrului erau: realizarea unei baze de producție pentru emisiunile TV color⁴⁵, întrucât acelea produse în ultimii

⁴⁰ Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Studiu privind introducerea experimentală a televiziunii în culori*.

⁴¹ Vezi anexa.

⁴² Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Notă*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, *Notă privind eșalonarea investițiilor pentru producerea și difuzarea emisiunilor de tv în culori la Radioteleviziunea română*.

⁴⁵ La acel moment, existau trei studiouri mari și unul mic, ceea ce nu era suficient (Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 4, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Nota de fundamentare dezvoltată „Extinderea Centrului de televiziune din București pentru televiziunea în culori”*).

ani fuseseră refuzate de televiziunile care lucrau cu programe color; dezvoltarea bazei de producție corespunzător cu creșterea sarcinii de program⁴⁶; sporirea securității emisiei și îmbunătățirea condițiilor de difuzare a emisiunilor de actualități⁴⁷; încurajarea schimburilor internaționale de programe⁴⁸; dezvoltarea sectorului de înregistrare magnetică; realizarea și dezvoltarea altor dotări; spații pentru decor, peliculă, benzi crude, diverse materiale, în sensul conservării sau reciclării lor în procesul de producție⁴⁹. Pentru toate aceste lucruri se aveau în vedere construirea și dotarea a două studiouri cu suprafața utilă de 450 mp, un studio de înregistrare și mixaj pentru coloana sonoră a filmelor pe 16 mm, cu suprafața de 100 mp, plus spații tehnice și de producție aferente⁵⁰. Acest proiect de extindere a fost însă amânat pentru intervalul 1981–1983. Era nevoie de o suplimentare financiară de la 17 milioane lei devize libere la 150.800.000 lei devize libere, asigurându-se un fond de 257.746.900 lei investiții. Astfel, se puteau înlocui cele mai multe echipamente⁵¹. De asemenea, pentru echilibrarea bugetului de venituri și cheltuieli, trebuia ridicat prețul la abonament de la 45 lei la 60 lei pe trimestru.

Acest plan nu a fost respectat, în 1982 fiind inițiat un altul. El a fost elaborat de Televiziunea Română, împreună cu Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini, Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor. De această dată, Televiziunea Română își preconiza emiterea de emisiuni TV în culori de 10 ore pe săptămână de la 23 august 1982. Aceste emisiuni cuprindeau telejurnale, emisiuni de actualitate politică, emisiuni înregistrate pe film sau bandă magnetică realizate cu carele de reportaj în culori existente sau primite din străinătate. Până în 1985, era prevăzut un program de 20 ore pe săptămână, prin completarea dotărilor cu instalații de magnetoscop și telecinematograf în culori. Fondul de investiții propus pentru TVR în intervalul 1981–1985 era de 45,5 milioane lei investiții, 2.250.000 dolari și 475.000 ruble convertibile. Astfel, soluțiile tehnice gândite atunci permiteau realizarea schimburilor internaționale de programe, cu toate țările, indiferent de sistemul de televiziune existent în acele state. Ținându-se cont de tehnica superioară a echipamentului PAL, precum și de costurile lor reduse, se lua în calcul și soluția utilizării acestora cu transcoder PAL-SECAM⁵². Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor avea sarcina de a asigura transmisia color prin stațiile București și Brașov⁵³. Întrucât difuzarea programelor color în SECAM

⁴⁶ Pentru perioada 1981–1985, era prevăzută o creștere cu 50% a programelor tv, însumând 140 ore pe săptămână. În 1985, erau prevăzute 74 ore pentru programul I, cu profil complex de informare: cultural, social-educativ și de divertisment. Programul II cumula 66 ore pe săptămână, iar emisiunile erau caracterizate ca având caracter instructiv educativ și cultural; 10 ore trebuiau să fie alocate programelor în limbile „naționalităților conlocuitoare” (*ibidem*).

⁴⁷ În acest sens, se propunea separarea sectorului de emisie și de actualități de sectorul de producție, concentrarea și modernizarea mijloacelor folosite în acest scop (Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 4, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Nota de fundamentare dezvoltată „Extinderea Centrului de televiziune din București pentru televiziunea în culori”*).

⁴⁸ Ministerul Transporturilor și Telecomunicațiilor a dat în exploatare prima stație de sol destinată recepției și transmiterii emisiunilor prin satelit. Pentru anii următori, se prevedea darea în folosință a celei de-a doua stații (Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 4, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Nota de fundamentare dezvoltată „Extinderea Centrului de televiziune din București pentru televiziunea în culori”*).

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, *Notă privind eșalonarea investițiilor pentru producerea și difuzarea emisiunilor de tv în culori la Radioteleviziunea română*.

⁵² Idem, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumărat, *Notă privind introducerea televiziunii în culori în RSR*.

⁵³ La acel moment, Programul I era difuzat prin intermediul a 35 de stații tv și 300 de transatoare de mică putere, prin care se asigura 96% din populația țării, iar Programul II se difuza numai prin stațiile București și Brașov și aveau o acoperire de doar 14 % (*ibidem*).

ducea la micșorarea cu până la 20% a actualelor zone de recepție, în 1982, Ministerul trebuia să investească 200 milioane de dolari în dotarea sectorului de aparatură de măsură și control pentru reglajul și supravegherea stațiilor, apoi să suplimenteze fondurile alocate lucrărilor din planul cincinal⁵⁴. Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini trebuia să se ocupe de producția de televizoare color, capacitatea noastră de producție din 1982 fiind de 10.000 de bucăți. Același Minister se ocupa de cooperarea, în acest sens, cu firma Kortring din RFG. Pentru tuburile cinescop color se impunea un contract cu URSS și cu firma americano-franco-vest-germană „Videocolor”. Dacă firmele vestice care produceau emițătoare cu parametri tehnici corespunzători nu acceptau o cooperare cu o compensare totală a efortului valutar ce urma să-l facă partea română, se spera ca asigurarea necesarului de emițătoare pentru extinderea rețelei de difuzare a programelor color să se facă prin import⁵⁵. Dar costurile estimative pentru asigurarea echipamentelor însumau un total de 49.500.000 de dolari⁵⁶.

Însă, abia la 23 august 1983, s-a realizat prima transmisiune oficială color în PAL, din Piața Aviatorilor. Între 1983 și 1985 s-au transmis, experimental, emisiuni color fără să se ia nici o decizie privind sistemul de transmisie, iar din 1985 au fost difuzate emisiuni regulate. Recepția se putea face de către public conform standardului pe care-l dorea (SECAM sau PAL), dar difuzarea se realiza numai în sistemul PAL⁵⁷. Însă, în același an, pe 5 ianuarie 1985, programul TV s-a redus la două ore pe zi.

Încercarea puterii politice de a jongla cu sistemele de televiziune în culori poate fi justificată din cel puțin două perspective. În primul rând, este vorba de o problemă a tehnicii utilizate, literatura de specialitate stipulând clar: „[...] calitatea reprodusă pe ecran depinde mai mult de receptor decât de sistem”. Prin urmare, indiferent de sistemul adoptat, ultimul cuvânt îl avea tehnologia deținută de receptor. Acest lucru presupunea depunerea unui efort financiar pentru echiparea corespunzătoare în vederea difuzării și recepției semnalului color. În al doilea rând, un cuvânt greu de spus îl avea tipul de politică promovat. Sfârșitul anilor '60 marca o etapă de dezvoltare a comunismului de tip național, axat pe o relație politică și economică fructuoasă cu statele occidentale, dar și pe îndepărtarea de URSS. Acea orientare a Bucureștilor presupunea și o ambivalență a opțiunilor conducătorului român, ambivalență ce va duce și la o situație confuză în dezvoltarea televiziunii. Deși dorea o dezvoltare a televiziunii și o creștere a comunicării cu societatea, Nicolae Ceaușescu a simțit nevoia să o controleze tot mai mult. Numai că această tentație a fost apoi dublată de probleme financiare: aici se regăsește oarecum paradoxul perioadei la care ne referim. În 1969, în cadrul unei ședințe a Secretariatului CC al PCR, în care s-a discutat și proiectul tematic al filmelor artistice de lung metraj, Nicolae Ceaușescu afirma: „[...] trebuie să avem în vedere și faptul că trebuie să facem filme și cu conținut, dar să nu mergem în cealaltă extremă încât să lipsească filmele muzicale, distractive, hai să zicem occidentale. Spun asta nu în sensul ideologic, dar în sensul de a fi filme mai ușoare, care atacă probleme de viață, nu numai problemele politice, ci și problemele psihologice, de relații între oameni, de dragoste [...]”. Eu mă refer în sensul să nu fie numai filme cu caracter politic, că totuși omul ascultă toată ziua conferințe, discursuri, dar mai vrea să vadă și altceva⁵⁸. Într-o altă

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, *Principalele utilaje din import pe obiectivele mari și costurile lor estimative în lei/valută*.

⁵⁷ Petre Varlaam, *Adevărata istorie a introducerii televiziunii în culori în țara noastră*, în „Noema”, vol. XI, 2012, p. 286.

⁵⁸ ANIC, fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar nr. 10/1969, f. 39, *Protocol nr. 2 al ședinței Secretariatului CC al PCR din ziua de 29 ianuarie 1969*.

replică, în cadrul aceleiași ședințe, liderul PCR zicea: „[...] nu trebuie să facem filme numai cu insurecție, cu război, așa cum se întâmplă acum în Uniunea Sovietică. Oamenii spun: hai domnule, lăsați-ne, mai vedem viața și altfel, nu numai în revoluție și război”⁵⁹. Din păcate, reticența de a investi în tehnica unui singur sistem de televiziune color a dus și la o anumită izolare a României, întrucât noi nu mai puteam recepta emisiuni color din afară și nici nu puteam emite la fel de multe emisiuni alb-negru: spre sfârșitul anilor '70, toate statele trecuseră la televiziunea color⁶⁰. Această problemă a fost acutizată de criza economică din deceniul al nouălea, 1985 fiind anul când s-a decis atât stabilizarea asupra unui singur sistem de difuzare color, cât și momentul când s-a trecut la difuzarea a doar două ore de emisiuni TV pe zi. În acea epocă, redimensionarea sferelor de influență politică și ideologică și-a spus cuvântul asupra felului în care se luau deciziile privitoare la dezvoltarea uneia sau alteia dintre tehnicile TV în culori.

ANEXĂ

Eșalonarea investițiilor privind televiziunea în culori

1979

- acțiunea: demararea televiziunii în culori în Republica Socialistă România;
- investiții necesare: adaptarea regiei de program și a telecinematografului pentru televiziunea în culori;
- investiții (lei): 8.676.750;
- investiții (valută vest): 2,5 mil.;
- CTS – 0;
- nr. de ore de program: 4–6.

1980

- acțiunea: creșterea volumului de înregistrări în culori;
- investiții necesare: magnetoscoape – 2 bucăți, instalație telecinematograf de 16 mm – 1 buc.; instalație telecinematograf de 35 mm – 1 buc.; instalație corecție de culoare pentru film de 35 mm – 1 buc.;
- investiții (lei): 12.569.970;
- investiții (valută vest): 3,5 mil.;
- CTS – 0;
- nr. de ore de program: 12–14.

1981

- acțiunea: realizarea unor emisiuni proprii din studiouri;
- investiții necesare: colorizarea studioului de actualități, studioul 3, studioul de prezentare; aparatură de măsură; instalație de control;
- investiții (lei): 43.459.200;
- investiții (valută vest): 12 mil.;
- CTS – 0;
- nr. de ore de program: 12–14 în 1981/24 în 1982.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 42.

⁶⁰ Anul introducerii televiziunii în culori în statele blocului comunist: RDG – 1969; Polonia – 1971; Bulgaria – 1972; Ungaria – 1972; Iugoslavia – 1972; Cehoslovacia – 1973 (Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumerotat).

1981–1983

- acțiunea: extinderea Centrului TV București;
- investiții necesare: conform proiectului, finalizarea lucrărilor în 1984;
- investiții (lei): 184.455.000;
- investiții (valută vest): 40 mil.;
- CTS – 1,5 mil.;
- nr. de ore de program: 24+60.

1982

- acțiunea: creșterea volumului de transmisii și înregistrării în culori (înlocuirea echipamentului alb-negru);
- investiții necesare: care de reportaj – 1; magnetoscoape – 4; echipa de control și măsură pentru autospeciale și radioreleu; alte utilaje;
- investiții (lei): 49.213.320;
- investiții (valută vest): 8 mil.;
- CTS – 4,8 mil.;
- nr. de ore de program: 24+4.

1983

- acțiunea: creșterea volumului de transmisii și înregistrării în culori (înlocuirea echipamentului alb-negru);
- investiții necesare: care de reportaj – 2; magnetoscop – 4;
- investiții (lei): 62.905.100;
- investiții (valută vest): 12 mil.;
- CTS – 3 mil.;
- nr. de ore de program: 28+6.

1984

- acțiunea: creșterea volumului de emisiuni proprii din studio;
- investiții necesare: colorizare studio 2;
- investiții (lei): 21.005.280;
- investiții (valută vest): 5,8 mil.;
- CTS – 0;
- nr. de ore de program: 34+60.

1985

- acțiunea: creșterea volumului de transmisii și înregistrări în culori;
- investiții necesare: care de reportaj – 2; magnetoscoape – 4; instalație de cinematograf – 1;
- investiții (investiții): 81.164.000;
- investiții (valută vest): 13 mil.;
- CTS – 3 mil.;
- nr. de ore de program: 94+3.

Arhiva Televiziunii Române, dosar nr. 1, inventar 316/1961–1983, neinventariat, nenumerotat.

MEANS OF COMMUNIST PROPAGANDA. POLITICAL STRATEGIES
OF THE INTRODUCTION OF COLOR TELEVISION IN ROMANIA
(Summary)

Keywords: Romanian Television, color television, propaganda, communism, communication.

The history of the introduction of color television in Romania deals with both a series of steps and problems regarding the technique, and a political dimension, as well. At the end of the '60s, in Romania, as well as in other countries of the communist bloc, the question of broadcasting in color the TV shows in has been advanced. Therefore, in 1966, a meeting of the International Radio Consultative Committee has taken place in Oslo. The organism was part of the International Telecommunications Union, which advanced the problem of standardization of the color TV technique in Europe. During this meeting, all of the three countries, France, Germany and the USA, tried to impose their own technique. Although it seemed not to be an important struggle in the field of communication strategy, things incorporated a very clear political shape, which in fact defined various camps of political struggle. Thus, in order to assure more chances to its own system, France has given the co-author rights to the USSR. The later used its influence in order to support the SECAM system. Therefore, the countries of the communist bloc were urged to use the SECAM system, which was going to be used in the USSR beginning with October 1967.

Taking into consideration this very moment, our analysis aims to highlight to which extent the Romanian Television followed the Soviet instructions in modernizing the TV technique. We will also underline and analyze both the course and steps experienced by the Romanian TV in implementing a color TV system and the technical and political challenges raised by this politics. In order to outline our scientific argument, we used archives form the CNSAS, the National Archives of Romania and the archive of the Romanian Television (which has not been inventoried yet).

Monahismul ortodox românesc. Istorie, contribuții și repertoriizare, vol. I, *Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent*, lucrare publicată la inițiativa și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Basilica, 2014, 1040 p.

În anul 2009, la propunerea Patriarhiei Române, s-a constituit o comisie formată din istorici teologi și istorici din cadrul Academiei Române, al cărei scop a fost elaborarea unei monografii privind istoria monahismului ortodox românesc. Copreședinții acestei comisii au fost Preafericitul Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, alături de Ionel Haiduc, atunci președinte al Academiei Române, iar ca vicepreședinți au fost stabiliți Înaltpreasfințitul Ciprian, Arhiepiscopul Buzăului și Vrancei, alături de Dan Berindei, vicepreședinte al Academiei Române. Coordonatorii generali ai acestei comisii au fost Mircea Păcurariu, cunoscut istoric și teolog român, istoricul clujean Nicolae Edroiu, iar ca secretar a figurat numele lui Ion-Dragoș Vlădescu. Comisia a stabilit redactarea unei monografii divizată în trei volume, primul – aferent istoriei monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent, al doilea volum urmează să fie intitulat *Monahismul ortodox românesc ca factor de unitate inter-ortodoxă*, iar cel de-al treilea va fi un *Dicționar al tuturor mănăstirilor românești*, existente azi, dar și al celor care au dispărut în timp. După patru ani de muncă, a ieșit de sub tipar, în 2014, primul volum al acestei serii, monumentală lucrare tipărită în condiții grafice de excepție, a cărei lectură a generat prezentele rânduri.

După *Cuvântul înainte*, semnat de Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, în cuprinsul cărui sunt amintite, succint, obiectivele comisiei întrunite pentru redactarea monografiei privind monahismul ortodox românesc, urmează prima parte a volumului amintit, intitulată „Geneza monahismului creștin”. Întâia contribuție din acest volum îi aparține Pr. prof. dr. Petre Semen, cadru didactic la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași, fiind intitulată *Temeiuri biblice și patristice care stau la baza monahismului ortodox* (p. 11–35), în cuprinsul căreia autorul, după binevenitele delimitări conceptuale, investighează problema ținutei monahale, fundamentele biblice ale monahismului, cauzele apariției acestui fenomen, precum și reflectarea vieții monahale în scrierile Sfinților Părinți. Următoarea contribuție, *Începuturile monahismului răsăritean: Egipt, Țara Sfântă, Muntele Sinai și Siria* (p. 37–69), este asumată de părintele Nicolae Chifăr, profesor în cadrul Facultății de Teologie „Andrei Șaguna” din Sibiu. Subcapitolul dedicat *Monahismului bizantin* (p. 71–105) este semnat de Vasile V. Muntean, de la Facultatea de Teologie din Caransebeș. Autorul își concentrează intervenția atât asupra principalelor așezăminte mănăstirești bizantine, cât și asupra dreptului de ctitorie al împăraților romani. De asemenea, este avut în vedere regimul juridic al mănăstirilor, statutul canonic, viața și structura monastică, precum și activitatea culturală și filantropică din mănăstirile bizantine, fapt care ajută la conturarea unei perspective cât mai relevante referitoare la subiectul tratat de autor. Cititorul este introdus și în istoria *Monahismului athonit* (p. 107–159), grație cercetărilor realizate de Ioan Moldoveanu de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian” din București, care prezintă cele 21 de așezăminte monastice din cadrul Muntelui Athos, important centru al Ortodoxiei. Vasile V. Muntean prezintă *Monahismul balcanic* (p. 161–177), concentrându-se asupra vieții monahale la bulgari, albanezi, sârbi și vlahii balcanici. Nu putea lipsi din cuprinsul acestui segment al volumului o viziune asupra *Monahismului slav răsăritean (ucraineano-rus)* (p. 179–207). Această perspectivă este oferită grație studiului semnat de Nicolae Chifăr. Tot aici este prezentată, de către Vasile Leb, și o scurtă istorie a *Monahismului georgian* (p. 209–217), iar Emanoil Băbuș și Daniel Benga investighează situația *Monahismului apusean* (p. 219–237),

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LII, 2015, p. 439–456

subdiviziune în cuprinsul căreia autorii fac trimitere la rolul îndeplinit de unele personalități ecleziastice occidentale în reglementarea vieții monastice, precum Benedict de Nursia (480–547) și Benedict de Aniane (750–821). De asemenea, sunt prezentate ordinele monahale militare, iezuiții, precum și ordinele religioase apărute în timpul Reformei și, ulterior, în cadrul protestantismului. Intervenția conf. dr. Șerban Turcuș este axată asupra *Monahismului apusean și răsăritean în Transilvania* (p. 239–255), același autor semnând și ultima contribuție din această parte a volumului, intitulată *Raporturile monahismului ortodox românesc cu cel apusean-catolic* (p. 257–269). Și această contribuție se încheie, precum celelalte, cu o bibliografie care sintetizează lucrările la care autorii au făcut trimitere în notele infrapaginale.

Partea a doua a acestui volum este intitulată „Începuturile monahismului creștin la Dunărea de Jos”. Alexandru Vulpe prezintă *Practicile ascetice la geto-daci* (p. 273–281), iar Radu Mișu oferă o perspectivă asupra *Monahismului daco-roman* (p. 283–307), în cadrul căreia se face trimitere la răspândirea creștinismului la Dunărea de Jos, în zona de curbură a Carpaților (Gothia), precum și în Scythia Minor, provincie a Imperiului Romano-Bizantin. Universitarul sibian Mircea Ielciu oferă lectorului o imagine asupra teologilor din secolele IV–VI din Scythia Minor (p. 309–345), printre aceștia numărându-se Sf. Ierarh Bretanion, episcopul Tomisului, episcopul Gerontius (Terentius), Sf. Ierarh Teotim I, episcop al Tomisului, Sf. Ioan Casian, Sf. Dionisie cel Mic sau Exiguul, precum și episcopul Valentinian. În continuare, academicianul Ioan-Aurel Pop își focalizează intervenția asupra *Vieții bisericești și asupra monahismului de rit bizantin pe teritoriul României până la 1300* (p. 347–379). Și în cuprinsul acestei secțiuni, precum pe tot parcursul volumului, informația documentară este îmbogățită de un material fotografic de excepție, care completează și ajută la o mai bună înțelegere a realităților bisericești specifice creștinilor și, în mod special, românilor.

Partea a treia este intitulată „Monahismul ortodox în Evul Mediu românesc”. Secțiunea este deschisă cu un vast text semnat de Mircea Păcurariu, intitulat *Mănăstirile ortodoxe din Țara Românească și Moldova în secolele XIV–XVIII și rolul lor în apărarea Ortodoxiei* (p. 383–479). Autorul prezintă, în prima parte a textului, primele mănăstirile din Țara Românească și, în partea a doua, primele lăcașuri monastice din cealaltă țară românească, Moldovlahia. Un loc distinct este ocupat de mănăstirile ctitorite de Ștefan cel Mare. De asemenea, este abordată și problema sihăstriilor sau organizarea internă a mănăstirilor. Autorul face trimitere la așezămintele monahale din cele două provincii românești ridicate în veacurile XVI–XVIII, în special în epocile lui Matei Basarab, Vasile Lupu și Constantin Brâncoveanu. Din punct de vedere cronologic, limita superioară este reprezentată, pentru cuprinsul acestui studiu, de începutul secolului XIX, făcându-se trimitere și la epoca fanariotă, dar și la viața mănăstirească din Basarabia. Mănăstirile ortodoxe din Transilvania în veacurile XIV–XVIII fac obiectul studiului (p. 481–513) asumat de Alexandru Moraru, cadru didactic la Facultatea de Teologie-Ortodoxă din Cluj-Napoca, iar cele din Banat (p. 515–525) sunt prezentate de Vasile V. Muntean. Situația vieții monahale din Basarabia, până la 1812 (p. 527–541), a fost investigată, cu rigoare și profesionalism, de Eugen Onicov. Intervenția lui Paul Brusanowski, intitulată *Dreptul ctitoricesc* (p. 543–572), încheie această secțiune a volumului. De precizat că autorul încearcă (și reușește din plin) să realizeze un bilanț istoriografic cu privire la dreptul de ctitorire din Țările Române, preluat din Bizanț.

Partea a patra a volumului coincide, din punct de vedere temporal, cu epoca modernă. De altfel, secțiunea este intitulată sugestiv „Monahismul ortodox în perioada modernizării statului român”. Același autor citat anterior, Paul Brusanowski, semnează studiul intitulat *Reglementări bisericești și de stat privitoare la monahism în trecut* (p. 577–604). Se face trimitere la diverse legi și statute de organizare și funcționare, care ajută la o bună înțelegere a problematicei tratate de autor. Monahismul românesc din veacul XIX până la Unirea din 1918 este analizat în mai multe studii, în funcție de provinciile istorice. Astfel, Mihai Săsăujan analizează situația din Țara Românească și Moldova (p. 607–639). Autorul anexează studiului său o listă a mănăstirilor închinat, atât către Muntele Athos, dar și către Muntele Sinai, Patriarhiile Alexandriei, Antiohiei, Sfântului Mormânt etc. Situația din Transilvania (p. 641–656) este analizată de Alexandru Moraru, Banatul (p. 659–679) s-a aflat în viziunea lui Nicolae Bocșan, viața monahală din Basarabia (p. 681–700) este prezentată de Eugen Onicov, situația din Bucovina (p. 703–730) de Ioan Vicovan, iar cea din

Dobrogea (p. 733–754) de Eugen Drăgoi. Această secțiune a volumului se încheie cu o privire specială asupra mănăstirilor și schiturilor dispărute din Țara Românească (p. 757–797), cercetare întocmită de Radu Tascovici. Bogdan Racu investighează aceeași problemă privitoare la Moldova (p. 799–813), Sebastian Cârstea se referă la situația din Transilvania și Banat (p. 815–827), iar Macarie Motogna semnează cercetarea intitulată *Mănăstiri și schituri dispărute din Maramureș și Crișana* (p. 829–839).

Ultima parte a acestui volum analizează „Monahismul ortodox românesc după Marea Unire și până în prezent”. Alexandru Moraru se oprește asupra perioadei 1918–1948 (p. 843–865). Situația din Basarabia în cadrul României Mari este analizată de același cercetător chișinăuian, Eugen Onicov (p. 867–892). De precizat că autorul tratează și problematica mănăstirilor din RSSM (1944–1989), precum și situația așezămintelor monastice de după 1990 până în prezent. Adrian Nicolae Petcu semnează un subcapitol intitulat *Patriarhul Iustinian Marina și monahismul în perioada comunistă* (p. 895–914). Situația lăcașurilor monahale de după 1990 este analizată, de asemenea, în funcție de provinciile istorice. Arhimandritul Timotei Aioanei se concentrează asupra Munteniei, Moldovei și diasporei (p. 919–961). Trebuie precizat că, în această perioadă, s-au redeschis multe mănăstiri, s-au înființat altele noi, au avut loc canonizări de sfinți, iar viața culturală a cunoscut un progres cu totul deosebit. Situația monahismului postdecembrist din Transilvania este analizată de Alexandru Moraru (p. 963–993), iar cea din Banat de Vasile V. Muntean (p. 995–1003). Un indice de nume și locuri (p. 1005–1035) încheie acest remarcabil instrument de lucru.

Toate acestea fac din primul volum al trilogiei inițiate de Patriarhie și realizat în colaborare cu Academia Română o lucrare de real folos pentru uzul cercetătorilor, profesorilor, studenților, dar și al celor interesați de istoria Bisericii românești, a monahismului în special. Fiind concepută ca o monografie, lucrarea nu își propune să adâncească unele aspecte mai puțin cunoscute, motiv pentru care, pe viitor, cercetările individuale și aplicate vor trebui încurajate. Am putea spune, fără să exagerăm, că *Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent* reprezintă o adevărată sinteză istoriografică referitoare la subiectul tratat, fiind alcătuită după lucrări devenite clasice și semnate de renumiți istorici (pentru a cita doar două nume fac trimitere la George Balș și Nicolae Stoicescu). Cu toate acestea, perspectiva oferită este nouă și integrată într-o viziune mai largă, europeană, a acestei mișcări spirituale. Văzând această realizare, nu ne rămâne decât să așteptăm cu interes tipărirea celorlalte două volume din seria menționată.

Iulian Marcel Ciubotaru

DINU BALAN, *Ioan Alexandru Brătescu-Voinești. De la pacifism la huliganism*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015, 182 p.

Remarcat printr-o serie de demersuri secvențiale sau exerciții analitice preliminare, vizând fie aspecte teoretice, fie chestiuni aplicate, materializate sub formă de studii sau comunicări valorificate în cuprinsul revistelor de specialitate sau al unor volume colective, ca și prin cartea sa, purtând un titlu extrem de incitant: *Național, naționalism, xenofobie și antisemitism în societatea românească modernă (1831–1866)*, publicată, în 2006, la Editura Junimea din Iași, în colecția „Historia Magistra Vitae”, universitarul sucevean Dinu Balan a continuat să se arate interesat de problematica naționalismului și să abordeze fenomenologia națională din varii perspective, construind un discurs polimorf, nuanțat, credibil și inteligent. De altfel, strădania și priceperea aveau să-i fie recunoscute în interiorul breslei, mai întâi în anul 2005, când a fost „hirotonit” cu titlul științific de *doctor* în Științe Umaniste, specializarea Istorie, la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, apoi în 2008, când volumul mai sus amintit, reprezentând propria-i disertație doctorală, a fost distins cu premiul de excelență „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române.

Noua carte pe care tânărul și talentatul istoric Dinu Balan o pune la dispoziția cititorilor reprezintă încă o dovadă a pasiunii sale statornice pentru studiul problematicii naționale, domeniu mereu fierbinte, pe alocuri incendiar, al modernității și contemporaneității – nu doar din

perspectiva procesualității istorice – și, în egală măsură, primejdios de actual. Diversitatea analizelor și a interpretărilor contemporane, tributare pe alocuri expansionismului ideologic ce însoțește sau justifică marile strategii politice, bibliografia considerabilă aflată în plin proces inflaționist, „babilonia” terminologică și conceptuală proprie acestei tematici, toate laolaltă și fiecare în parte fac extrem de dificilă sau riscantă, dar și ispititoare sau interesantă, o abordare frontală a problematicei naționale – fie și în registrul ei incipient – în noua conjunctură.

Iată de ce Dinu Balan procedează cu justețe atunci când își propune recompunerea problemei naționalismului interbelic românesc prin intermediul unui studiu de caz relevant pentru mutațiile survenite în planul ideilor și al imaginarului social-politic, în egală măsură. Acest cadru nou se poate constitui, în opinia autorului, într-un fundal pentru recompunerea traiectului ideologic (și moral) al unuia dintre cei mai apreciați scriitori români din prima jumătate a secolului XX, Ioan Alexandru Brătescu-Voinești. „O abordare pur textuală a scrierilor politice ale lui Brătescu-Voinești – avertizează autorul în *Introducere* – nu ar fi în măsură să ne ofere o imagine nuanțată cu privire la ideile cardinale din publicistica sa politică și din lucrările eseistice, dar mai ales nu ar putea explica convingător «convertirea» la extrema dreaptă și la antisemitism, produse după mijlocul anilor '30 ai veacului trecut. Iată de ce este nevoie de un anume echilibru analitic, de o evidențiere a liniei atât de fine unde opțiunea individuală întâlnește convingerile unei întregi generații. Prin urmare, trebuie să ținem seama de rolul contextului pentru a releva propensiunile ideologice și a explica volutele retorice ale unuia dintre protagoniștii epocii”. Dinu Balan este convins că proiectarea concepțiilor și tezelor făcute publice de Brătescu-Voinești pe un fundal mai general face posibilă înțelegerea traiectoriei aparent paradoxale a gândirii politice a unuia dintre protagoniștii notorii ai scenei intelectuale românești din prima jumătate a secolului trecut.

Lucrarea are un sumar a cărui arhitectură pare menită să asigure, deopotrivă, echilibrul dintre compartimente și să capteze atenția cititorului, să-l incite la o lectură mai mult decât agreabilă. În expresia autorului, „lectura articolelor politice ale lui Brătescu-Voinești, reluate în câteva dintre cărțile sale, oferă suficiente argumente pentru o asemenea discuție și îndeamnă la reflecție, în încercarea de a înțelege resorturile atitudinilor politice regretabile ale unui scriitor atât de prețuit în epocă și, prin intermediul său, în mod indirect, ca reflectată în caleidoscopul microistoriei, complexitatea unei epoci marcate de derapaje democratice majore, care aveau să scufunde omenirea, pentru a doua oară în mai puțin de o jumătate de veac, în tenebrele unui nou război mondial, mai crud și – veritabil Moloh – mai devorator decât primul”. Dinu Balan și-a propus să ofere, în această manieră, o perspectivă nuanțată a cadrului intelectual și politic interbelic, printr-un studiu de caz reprezentativ pentru dilemele, contradicțiile și rătăcirile perioadei dintre războaie.

Din punct de vedere metodologic, autorul a utilizat instrumentele istoriei intelectuale și ale istoriei ideilor politice. E și acesta un aspect de interes, care dă valoare textului propus, aflat la convergența istoriei ideilor politice cu istoria literară. Interdisciplinaritatea nu este doar clamată, ci utilizată din plin și cu real profit, devoalând un spirit viu, complex, apt să pună în lumină nuanțe ale textelor politice ale lui Brătescu-Voinești. Vădindu-se a fi analitic și constructiv totodată, autorul este în măsură să producă un discurs coerent, convingător și dezinvolt – ba chiar polemic, pe alocuri –, unul susceptibil să problematizeze tematica abordată și să ofere o sugestivă „lectură” a ideilor politice ale lui Brătescu-Voinești.

Cele opt capitole ale lucrării, a căror ordine este ea însăși o expresie a orientării multidisciplinare a anchetei și a perspectivei largi din care este abordată tema, sunt menite să provoace curiozitatea cititorului și să-l determine să parcurgă cu un interes crescând textul propus. Bunăoară, primul dintre acestea, *De la autor la om și invers*, conține câteva semnificative detalii biografice, susceptibile să ofere indiciile necesare pentru alunecarea treptată a lui Brătescu-Voinești în tabăra extremei drepte. Meditând asupra divergenței dintre scriitorul atent la soarta celor umili și publicistul târziu, animat de un antisemitism virulent, Dinu Balan conchide, asemenea celui mai important exeget al operei beletristice a lui Brătescu-Voinești, cărturarul ieșean Dan Mănuică, ale cărui puncte de vedere sunt aduse de multe ori în discuție, că literatura aceluia reprezintă „o formă de sublimare a agresivității și dezamăgirii proprii, o modalitate de a-și

disimula propriile reacții psihologice legate de cadrul social și politic al perioadei interbelice”. Campania de după 1936 – prin articolele de presă și conferințele sale, Brătescu-Voinești impli-cându-se, cu o incredibilă energie și dăruire, în discuția legată de soluționarea „problemei evreiești” – reprezintă, dintr-o atare perspectivă, tocmai o supapă pentru conflictele interioare ale scriitorului.

Judecându-i, apoi, reacțiile și atitudinile social-politice din tinerețe, sub un titlu sugestiv, „*În slujba păcii*”: *pacifism și umanitarism*, Dinu Balan o face cu convingerea că nu se poate opera o disjuncție radicală între beletristica și publicistica sa, că „metamorfoza” extremistă a autorului nu reprezintă o „iluminare”, o convertire bruscă și inexplicabilă la o ideologie fanatică și gregară, că sursele și motivațiile extremismului său nu sunt doar externe, ci și interioare, psihologice, profunde. Automatismele sufletești ale eroilor săi reflectă propriile turpitudini, afirmă analistul, sesizând, cu oarecare ironie, „suprapunerea de planuri existentă între textele produse și destinul urmat. Brătescu-Voinești se va alinia spiritului gregar al comunității, se va supune docil – din convingere? din lașitate? din lipsă de simț politic? – ideilor dominante în epocă, va răspândi, într-o manieră halucinantă, opinii extremiste, într-un limbaj violent și cu o armătură ideatică absolut rudimentară, apropiată de clișeu. Publicistul se lasă contaminat și standardizat. Se va dovedi omul opiniei stereotipe, al prejudecăților și, în final, al violenței și agresivității”. Asemenea convingeri răzbat și din următorul segment al cărții, *Antipoliticianism și extremism*, unde autorul recomandă decriptarea ideilor social-politice ale scriitorului în relație directă cu antipoliticianismul său, racordat, desigur, opțiunilor ideologice și stărilor de spirit ale unei întregi generații.

Rupând, apoi, cu dibăcie monotonia discursului, spre a oferi cititorului răgazul unei percepții a fundalului politic într-un orizont mai larg, Dinu Balan glosează pe tema carențelor democrației interbelice românești într-un *Scurt excurs privind presa și spiritul public la sfârșitul anilor '30 și începutul anilor '40 ai secolului XX*. Este, totodată, și o ocazie de a medita asupra fragilității ființei umane în fața vicisitudinilor istoriei: luciditatea, onestitatea, echilibrul, modestia, lupta pentru binele comun fiind prea adesea sufocate. Cu câtă nonșalanță au cedat politicienii, gazetarii și intelectualii români în acei ani în fața regimurilor nedemocratice, cât de puțin credeau ei înșiși în valorile pe care ar fi trebuit să le apere și cât de puțin conștienți au fost de consecințe, iată subiecte de adâncă reflecție, nicicând epuizate.

Cea de a doua parte a studiului este consacrată colaborării lui Ioan Alexandru Brătescu-Voinești la presa antidemocratică, mai cu seamă la influentul ziar „Universul” (cu începere din 1937), aflat, în acea vreme, sub puternica influență a ideilor de dreapta, ca și la gazeta „Sfarmă Piatră” (1938). Autorul oferă și aici pagini de certă profunzime analitică și de aleasă ținută intelectuală, în care realități strict determinate cronotopic și reflexul lor în sfera ideilor se contopesc în trama unui discurs atent, egalmente, la aspectele concrete ale istoriei și la zona imaginarului. Spre exemplificare, am putea reține doar afirmația întemeiată pe analiza atentă a publicisticii de la sfârșitul anilor '30 ai veacului trecut a lui Brătescu-Voinești, afirmație nu lipsită de o anume încărcătură polemică, conform căreia „toate fantasmеle conspiraționiste și toate poncifele unei logici reducționiste sunt asamblate într-un discurs simplificator, profund ideologizat, fără atenție la nuanțe, fără a ține cont de realitatea însăși, un discurs mizând pe impresie. O veritabilă și periculoasă probă a unei «limbi de lemn», în varianta jargonului presei de extremă dreapta din interbelic”.

Colaborarea la revista de extremă dreapta „Sfarmă Piatră” îi permite autorului să asocieze antisemitismului filogermanismul și să încerce expozeuri istorice, al căror substrat politic este dincolo de orice dubiu. Se relevă, în ceea ce privește convingerile politice și ideile profesate de bătrânul scriitor, o subordonare a individului față de comunitate, un organicism grosier, o viziune corporatistă asupra economiei și societății, o cădere în premodern. Ca de obicei, observațiile și comentariile sale cuceresc prin rigoare și limpezime, iar concluziile desprinse pe temeiul lor, deosebit de consistente, sporesc interesul pentru cunoașterea „nemachiată” a personajului, implicit gradul de atractivitate al textului. Nuanțând, bunăoară, examenul critic în cuprinsul capitolului *Germanofilie și antisemitism*, Dinu Balan avansează judecăți de valoare, cu inspirate și oportune trimiteri comparatiste spre tinerețea pacifistă a scriitorului, când transparența, claritatea și concizia îi fuseseră elogiare și de Garabet Ibrăileanu, textele sale publicate în volumul *În lumea*

dreptății (1906) fiind asemuite de criticul ieșean cu „orice adevărată operă de artă”. Or, discontinuitatea flagrantă între pacifismul și umanismul din prima parte a vieții și activității sale, contrapuz naționalismului obtuz și antisemitismului virulent din finalul existenței își află, aici, interpretul pe măsură, echilibrat și obiectiv. Volutele retorice, efectele stilistice din textele focalizate pot să se explice, în opinia sa, prin voitul efect persuasiv; dar ele se explică și în contextul în care au fost realizate. Mediul publicisticii acelor ani tindea să acapareze, putea limita eventualele scrupule morale, putea determina anumite imitații, o contagiune nu doar a ideilor, ci și de ton.

Nu mai puțin interesante sunt și observațiile autorului, grupate în finalul cărții sub titlul *Naționalism, tracomanie, antisemitism*, inspirate din textul unei conferințe ținute de Brătescu-Voinești la Ateneu (dezvoltată și publicată în 1942), consacrată etnogenezei românilor. Preluând fără discernământ unele teze autohtoniste (formulate, îndeosebi, de N. Densușianu) și desconsiderând argumentele și dovezile puse la dispoziție de istoriografia domeniului, inclusiv pe acelea oferite de Vasile Pârvan, scriitorul se arăta neînduplecat în a susține curioasa teză a „protolatinității” noastre, sau pe cea a religiei strămoșilor ca precursora a creștinismului. Abuzând de retorism, remarcă îndreptățit analistul, Brătescu-Voinești „se plasează în plin derapaj epistemologic, vehiculând aceste penibile tezisme, subsumate unei vulgate etnonaționaliste, cu pretenții (dar și motivații) politice”. Gestul său este interpretat ca o altă expresie a „afinității electivă” cu legionarii, alături de antisemitism și repulsia pentru democrație; este opera unui amator, vădind lipsa cunoștințelor necesare pentru abordarea unei asemenea teme dificile și necunoașterea principiilor elementare ale metodologiei istoriei.

Judecată în ansamblu, recenta carte a lui Dinu Balan – întregită printr-un consistent grupaj de concluzii, o cuprinzătoare bibliografie și necesarul indice onomastic – reprezintă, neîndoiește, o autentică și valoroasă contribuție științifică interdisciplinară, recomandând un analist de mare profunzime și rafinament intelectual, capabil să abordeze cu acuritate și detașare problematica și/sau cazuistica complexă a fenomenului național, să explice și să ofere soluții interpretative naționalismului românesc din dubla perspectivă: a modernității, pe de o parte, și, evident, a contemporaneității, pe de alta. Autorul ei, istoric și umanist cu excelente rezultate profesionale și cu și mai frumoase perspective de afirmare, face dovada unui talent înnăscut în mânăuirea condeiului, adăugând virtuților științifice de necontestat ale lucrării farmecul, limpezimea și armonia mijloacelor de expresie.

Lucrarea urmărește, în egală măsură, stimularea interesului general pentru cunoașterea temeinică a acelor zone sau problematici ale istoriei naționale care și-au demonstrat în timp aderența și compatibilitatea cu sistemul european de valori, reținut ca etalon, desigur, fără ignorarea elementelor reziduale din cuprinsul abordărilor teoretice mai vechi ori mai recente. Cunoscând și prețuind opera științifică a autorului, care știe să îmbine experiența, rigoarea, profunzimea și metoda cu tinerețea, priceperea și devoțiunea închinată profesiei, mărturisesc convingerea că viitorul apropiat ne va oferi noi și frumoase materializări ale altor proiecte științifice și cărturărești din parte-i.

Dumitru Vițcu

VASILE DIACON, *Bucovina în secolul XX. Istorie și cultură*, colecția „Opera Omnia”, Iași, Editura Tipo Moldova, 2012, 728 p.

O apariție oarecum așteptată, lucrarea monografică semnată de către Vasile Diacon, *Bucovina în secolul XX. Istorie și cultură*, încearcă o sinteză asupra veacului trecut bucovinean, care a debutat, conform afirmațiilor autorului, într-o atmosferă de acerbă luptă politică între români și reprezentanții autorităților habsburgice, al căror exponent era guvernul Bourguignon. Naționalismul bucovinean se intensifică odată cu propagarea ideii lui N. Iorga conform căreia granițele neamului românesc se află acolo unde se termină spiritul românesc. Or, Bucovina – parte integrantă a Moldovei la 1774, indiferent de avaturile prin care a trecut timp de aproape un secol și jumătate – nu a fost nimic altceva decât o parte a spiritualității românești, simbolurile sale precum mănăstirile Voroneț, Sucevița, Dragomirna, Moldovița, Putna alături de alte zeci de

schituri, Cetatea lui Ștefan cel Mare de la Suceava, cultura populară vehiculată în creația folclorică, nemaivorbind de școala lui Vartolomei Măzăreanu de la Putna, alături de alte și alte elemente, indiferent de câți filo-austrieci ai timpurilor deja apuse sau alții din vremurile noastre au încercat să facă evidente eforturi pentru a demonstra așa-zisa civilizare a românilor ajunși sub pajura imperială a Mariei Tereza, susțin fără echivoc existența unei culturi unitare în întreg spațiul est-carpatic. Evident, peste aceasta s-a altoit, în Bucovina, un important melanj constituit din elemente ale culturii unui număr deloc de neglijat de neamuri conviețuitoare, huțuli, ruteni (ucraineni), nemți, evrei, lipoveni, maghiari și altele, peste care a fost aplicată în mod forțat acțiunea de germanizare, odată cu introducerea limbii germane ca limbă oficială și apoi prin înființarea unei universități care trebuia să propage spiritualitatea germană în această provincie de graniță răsăriteană a Imperiului austriac, fără a neglija importanța factorului coercitiv care le-a impus localnicilor, fără nici o posibilitate de respingere, teama față de autoritate, indiferent sub ce forme, întreaga operă legislativă, politică și culturală realizată de Habsburgi urmarea un obiectiv bine definit, anume integrarea completă și definitivă a Bucovinei în structurile fundamentale ale statului austriac, înăbușind în acest scop orice formă de manifestare națională a românilor.

Autorul pune în evidență lupta românilor bucovineni pentru apărare și dezvoltarea ființei naționale, a limbii, a culturii proprii, a tradițiilor, a vieții bisericești independente, pentru a-și afirma și realiza aspirațiile naționale, chiar dacă aceasta a fost împiedicată, temperată, nu a putut fi stăvilită definitiv.

Deși entitatea politico-administrativă numită Bucovina, care a existat timp de 144 de ani, a dispărut odată cu Unirea sa cu Țara Mamă, la 28 noiembrie 1918, cel puțin ca mentalitate colectivă, ea persistă și astăzi, în același spațiu geografic. Punctele de vedere privind istoria Bucovinei, privită de specialiștii care s-au aplecat asupra ei mai ales în ultimul deceniu al secolului XIX – raportate la tradiția istorică, amenințată, transformată, abandonată, recuperată și reformulată –, sunt caracteristice lucrărilor dedicate acestui colț de țară. Pe bună dreptate V. Diacon arată că Bucovina este provincia istorică asupra căreia s-a aplecat cu multă atenție un număr impresionant de cercetători, aceasta constituind subiectul de studiu care a acumulat o bibliografie uriașă, lucrările de referință asupra afirmării legitimității istorice a neamului românesc în această provincie fiind foarte multe, detașându-se în special lucrarea de sinteză *Istoria Bucovinei* a lui I. Nistor, editată abia în anul 1991, deși fusese terminată în 1949.

Când finalizează spre publicare această importantă lucrare, după mulți ani de documentare, I. Nistor nota că aceasta reprezintă „o datorie de conștiință față de țara mea de origine, unde am văzut lumina zilei, am copilărit, mi-am făcut studiile și pentru binele și propășirea căreia am închinat cea mai bună parte a vieții și activității mele”. Stăruind asupra multiplelor mărturii ale civilizației și culturii românești din acest spațiu, I. Nistor infirmă admirabil aberanta teză a înapoierii materiale și spirituale pe care ar fi găsit-o aici ocupantul austriac, negând categoric rolul de civilizator al acestora.

Istoria Bucovinei a fost obiectul de studiu și al unor specialiști străini, cu precădere în spațiul germanofon și ucrainean. Dacă istoricii germani, de regulă, pun în evidență aportul austriac la civilizația locală, subliniind pacea interetnică și așa-zisa corectitudine a autorităților austriece în provincia care-și căpăta renumele de Mica Elveție, publicând încă din anul 1956 un volum *Bukowina. Heimat von gestern*, în schimb, istoriografia ucraineană contemporană prezintă fenomenul bucovinean motivat de faptul că elementul etnic ucrainean face parte din structura populației Bucovinei istorice, dar și realizând eforturi susținute pentru a demonstra și justifica divizarea și apartenența nordului provinciei la Ucraina, fie la cea sovietică sau la cea independentă, de astăzi.

Cercetătorul Ștefan Purici subliniază că „pentru a contribui la formarea conștiinței ucrainității în rândul unei populații eterogene sub aspectul tradițiilor istorice, politice și culturale, istoriografia contemporană are drept scop identificarea și articularea unui trecut comun al tuturor regiunilor istorice componente ale statului ucrainean independent”.

Vasile Diacon arată că în această acțiune de falsificare a realităților istorice, politice, etnografice, demografice etc. este angrenat Centrul de Cercetări Bucovinene, înființat în 1992, precum și Centrul Bucovinean de Cercetări Arheologice, înființat în anul 1996, ambele

funcționând pe lângă Universitatea „Yurii Fedkovyci” din Cernăuți. Rezultatele cercetărilor sunt valorificate prin publicare în „Revista Bucovinei”, „Bucovina verde”, „Buletinul Centrului de Cercetări Bucovinene”, „Buletinul istorico-etnografic bucovinean” și altele.

Până în anul 2002, au publicat pe această temă, printre alții, următorii cercetători și istorici ucraineni: A. Jukovskii (*Istoria Bucovinei*, 2 vol., 1992–1994); O. Timoșuc, I. T. Selejan, C. I. Komarnițkii, L. P. Mihailina, O. D. Ogui, G. Kojolanko, V. M. Botușanskii, S. Pibovarov, Ganna Scoreico, alături de care trebuie amintite și lucrări realizate de colective mai largi, precum *28 iunie 1940; retrospectivă după 40 de ani* (2000), *Bucovina: schiță istorică* (1998), *Din trecutul istoric al Bucovinei* (1996).

Cu multă corectitudine în aprecieri, autorul arată că pentru spațiul românesc, în perioada de după Revoluția din Decembrie 1989, lucrarea de referință pentru trecutul Bucovinei rămâne volumul universitarului sucevean Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, care, eliberat de constrângerile ideologice generatoare de vicisitudini istorice ce au făcut din Bucovina un subiect tabu, continuă „în adâncime” ceea ce Ion Nistor a realizat „în extensiune”, conform afirmațiilor lui Gheorghe Platon. În acest proces de recuperare a istoriei Bucovinei, Mihai Iacobescu dă întâietate documentului istoric, manifestând o atitudine rezervată față de realizările administrației habsburgice, ilustrând admirabil deviza lui Leopold von Ranke: *istoria așa cum a fost*.

Pe aceeași linie se situează și Vasile Diacon, care, deși își propune o analiză diacronică a secolului XX bucovinean, face, pe baza lucrărilor tipărite până la definitivarea volumului său, un interesant și necesar excurs istoric, plecând de la războiul ruso-turc din 1768–1774, trecând în revistă întreaga epopee a răpirii nordului moldav.

Autorul, folosind bibliografia semnalată de către Vasile Schipor, face o largă trecere în revistă a istoriografiei bucovinene, plecând de la anul 1886, când Victor Prelicz publica, în Siret, *Geschichte der Stadt Sereth und ihre Alterthümer*, care, nu mult mai târziu, avea să fie urmată de patru lucrări de aceeași factură semnate de: Emanoil Grigorovitz, Dimitrie Dan, Dimitrie A. Sturza și Johann Polek. Nu sunt uitați autori ca Franz Adolf Wickenhauser, Simion Florea Marian, Wilhelm Schmidt, Vasile Tomiuc, Johann Polek, Karl Adolf Romstorfer, Dimitrie Dan, Constantin Morariu, Zaharia Voronca, H. Rump, Neumann Wender, Raimund Friedrich Kaindl. După unire, în epoca românească, numărul acestui gen de lucrări crește considerabil.

Este scos în evidență faptul că germanii repatriați din Bucovina, în 1940, au manifestat un deosebit interes pentru patria pe care o abandonaseră și înființează, în 1949, la Augsburg, în Germania, *Landmannschaft der Buchenlanddeutschen e.V.* și tot aici, în 1988, *Bukowina Institut*. Și germanii repatriați și stabiliți în Austria au pus bazele unui *Landmannschaft der Buchenland-deutschen in Österreich*, la Linz.

Cercetarea monografică a locurilor natale pe care germanii ori evreii s-au văzut nevoiți să le abandoneze a fost ilustrată de Franz Wiszniowski, Schraga Yeschurunsau în Polonia, Helena Krasowska. În același context sunt de remarcat lucrările bibliografice, de mare utilitate, ale lui Erich Beck.

Se încearcă, în noul context istoric postdecembrist, recuperarea dimensiunii cultural-științifice a Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, ceea ce a impus înființarea Centrului de Studii „Bucovina”.

În *Preliminarii istorice*, stăruie asupra ocupației austriece a provinciei (secolele XVIII–XIX) și consecințelor sale; în context fiind investigate și aspectele demografice (colonizările), fiind analizată, după Ion Nistor, situația comparativă a recensămintelor efectuate de autoritățile de ocupație austriece în perioada 1774–1910, mai puțin cel din 1875, care surprinde explozia demografică și evoluția etnică a Bucovinei în acest interval de timp. Privitor la mișcările de populație din spațiul bucovinean, sunt puse în evidență emigrările populației autohtone în Statele Unite ale Americii, Canada, Brazilia (Rio Negro – Paraná), unde au înființat colonii, devenite cu timpul importante centre ale românilor. Este pusă în evidență și activitatea culturală a românilor pe aceste țărmuri.

Strâns legate de realitățile surprinse, autorul s-a aplecat asupra consolidării naționalismului românesc în spațiul bucovinean. După cum s-a afirmat, Bucovina avea să se găsească la cumpăna dintre veacurile XIX și XX marcată de lupte intestinale între principalii lideri ai diferitelor

formațiuni românești, pe de o parte, dar și în bătălie directă cu guvernatorul imperial, baronul Friedrich Bourguignon de Bamberg (1897–1903), cel care a manifestat constant o atitudine antiromânească, impunând o cenzură draconică împotriva organului de presă al Partidului Național Român, ziarul „Patria”, adesea confiscându-l, o parte dintre colaboratori fiindu-i expulzați (Valeriu Braniște, Adrian P. Deseanu); cel care a dizolvat Congresul Bisericesc, acuzând constant preoțimea de iredentism și neloialitate față de Austria, care a dispus ca studenții români care au manifestat o atitudine patriotică în timpul fugii mitropolitului Arcadie Ciupercovici să fie aspru sancționați; cel care a pus în practică, cu foarte mult zel, politica ocupantului austriac de deznaționalizare a românilor și de sprijinire fățișă a intereselor străinilor în detrimentul românilor autohtoni.

Despre guvernatorul Bourguignon, Iorga spunea că a fost un „dușman îndârjit al românilor”. Tot ce se întâmpla în Bucovina din punct de vedere politic, cultural, social-economic nu-i era străin lui Nicolae Iorga, opera și personalitatea lui determinând în mod hotărâtor curentul naționalist românesc în spațiul acestei provincii, în primul deceniu al secolului XX.

Luptele politice de după 1900 și până la declanșarea Primului Război Mondial au fost destul de încrâncenate. Noul prim-ministru austriac Ernst von Korber, care dorea să promoveze o politică menită să ducă la aplanarea conflictelor naționale, a sugerat deputaților români să încerce împăcarea cu Bourguignon. Ca urmare, la 16 martie 1900, membrii grupului dietal și deputații din legislativul vienez încetează lupta împotriva guvernului și încep tratative cu Bourguignon. Aceștia își motivează atitudinea, inclusiv părăsirea rândurilor Partidului Național Radical Român, prin faptul că nu erau pregătiți pentru o îndelungată și dură luptă în opoziție. Doar doi deputați români, George Popovici și Iancu Flondor, nu au semnat pacea sau împăcarea, cum a fost denumită înțelegerea cu guvernul. Grupul celor care au semnat pacea a fost aspru criticat pentru trădarea intereselor naționale, iar românii cereau cu tărie, într-un glas, ca deputații „să ne dea socoteală amănunțită despre toate cele ce au pus la cale când au încheiat pacea”.

Această sciziune a dus la înființarea, în primăvara anului 1900, a Partidului Conservator Român, cunoscut și sub numele de Partidul Pactist, ocazie cu care își încetează apariția ziarele „Patria” și „Sentinela”, dar ia naștere, în schimb, la 1 iulie 1900, ziarul „Timpul”, care era organul de presă al pactiștilor, al cărui programul politic este pe larg cercetat.

Sunt analizate acțiunile care au dus la desființarea Clubului Parlamentar Român din Parlamentul de la Viena, înființarea Clubului Bucovinean sau Uniunea Liberală Bucovineană, prin care s-a dat o grea lovitură unității românilor în legislativul austriac.

Românii tineri însă dezaproabă și ei pacea cu Bourguignon și, regroupându-se, în august 1900, fundează Partidul Poporal Național Român, având ca organ de presă ziarul „Deșteptarea” și continuând activitatea Partidului Național Român Radical din Bucovina.

Ca și conservatorii, membrii Partidului Poporal Național Român au hotărât să nu colaboreze politic cu rutenii, ai căror reprezentanți erau resimțiți ca fiind cei mai înverșunați dușmani ai neamului românesc din Bucovina.

Nu sunt uitate nici disputele din Dieta țării, când deputații au atacat deschis guvernul Bucovinei și pe guvernator pentru greaua stare economică și socială, pentru politica de deznaționalizare. Pe această bază, Partidului Poporal Național Român din Bucovina strânge relațiile cu Partidul Conservator Român din Bucovina, pactiștii continuând să fie ținta multor lovituri.

Pe parcursul anului 1902, momentele de apropiere între cele două partide au culminat cu hotărârea de a înființa un organism de conducere comun pentru ambele partide, care rămăneau să funcționeze independent, numit Dirigență. Deciziile Dirigenței erau obligatorii pentru membrii ambelor partide, iar deputații acestor partide urmând să formeze un grup parlamentar român în Camera imperială și unul în Dietă. Colaborările politice erau posibile cu orice formațiune, mai puțin cu rutenii. Înțelegerea a fost ratificată de către Partidul Poporal Național Român la 3 iulie 1902 și astfel s-a realizat împăcarea dintre cele două partide, formând un nou front politic românesc, care a fost primit cu satisfacție de românii bucovineni.

În timpul guvernului condus de către Max Wladimir von Beck (1906–1908), a fost introdus votul universal, secret și direct, primele alegeri în baza noii legi electorale, care a fost sancționată de către împăratul Franz Joseph la 26 ianuarie 1907, au avut loc în mai 1907, Bucovina primind 14 mandate de deputați în Parlamentul Imperial. Introducerea sufragiului universal, direct și secret a constituit pentru Bucovina un moment de răscruce în viața politică a provinciei.

Românii se afirmă în Parlamentul de la Viena și, în anul 1909, împreună cu deputații italieni vor forma Clubul parlamentar „Uniunea latină”.

Nu la mult timp după înființare, la 31 ianuarie 1909, Partidul Creștin – Social Român din Bucovina își schimbă numele în Partidul Național Român. Organul de presă al noului partid a fost ziarul „Românul”, care a apărut la Cernăuți, între 16 octombrie 1908 și 4 februarie 1909.

Toate frământările care au precedat realizarea unității politice românești, primită cu satisfacție de către electoratul român, au fost surprinse, alcătuind un tablou exhaustiv al epocii respective.

Primul Război Mondial din 1914–1918 și Unirea Bucovinei cu România sunt tratate într-un singur capitol, relevându-se că participarea României la războiul balcanic îi aducea României, prin pacea de la București din anul 1912, întregirea Dobrogei cu Cadrilaterul, fapt ce a stârnit în inimile bucovinenilor un puternic ecou de bucurie și de nădejde. Se întrezărea încă de pe atunci ceea ce urma să vină: începutul sfârșitului Austro-Ungariei, care avea să aducă întregirea neamului românesc, Vasile Diacon susținându-și afirmația cu însemnarea din *Cartea vizitatorilor* de la Societatea Academică Română „Junimea”, din 16 iunie 1914: „Tinerimea din Regat așteaptă cu nerăbdare ora socotelilor cu toți asupritorii”.

La Cernăuți și în toată Bucovina, vestea a afectat în mod diferit fiecare etnie. Dacă pentru germani și evrei îngrijorarea era mare, pentru români se năștea o nouă speranță. În ziua de 28 iunie 1914, când telegraful din Cernăuți recepționa vestea odiosului act din Sarajevo, care se răspândi ca fulgerul în urbea bucovineană, studentul Gh. Pridie „aduce vestea din oraș junilor adunați în cabinet și adaogă: Asta-i război și dezrobire!”

Această speranță a românilor bucovineni n-a scăpat maiorului Fischer, comandantul provincial al jandarmeriei și călăul de mai târziu al Bucovinei, care a trimis tuturor posturilor de jandarmi o circulară, prin care le-a ordonat jandarmilor să-i supravegheze de aproape pe români „ca suspecți de propagandă daco-română”.

Neîndoielnic, autoritățile, consternate, au reacționat în sensul declarării compasiunii sincere față de Casa Imperială. Partidele politice își exprimă și ele adevăratele simțăminte. „Bukowiner Nachrichten” publica, în 28 și 29 august 1914, punctul de vedere al germanilor, care susțineau că Austria va ieși învingătoare, iar evreii se angajau să se înroleze și să contribuie la înfrângerea țarismului, pe când ucrainenii afirmau că iubesc Austria pentru faptul de a fi găsit în Bucovina condiții politice prielnice, declarându-se fâțiș împotriva uniunii slave.

Vasile Diacon subliniază faptul că în Bucovina, Austria s-a folosit de mișcarea ucraineană ca armă împotriva curentului românesc. Încurajările autorităților au determinat pe ruteni să solicite mereu mai mult în plan politic, bisericesc și administrativ, ajungând să plănuiască înglobarea Bucovinei în viitoarea provincie ucraineană pe care politicienii ucraineni doreau să o întemeieze. La 20 iunie 1907, reprezentantul ucrainenilor în parlamentul vienez spunea: „Dorim unirea fostului regat rutean al Haliciului și al Vladimirului cu Bucovina învecinată și constituirea acestui teritoriu într-o provincie ruteană deosebită, cu dieta ei provincială”. Exceptându-l pe Aurel Onciul, un austrofil convins, pentru care interesele românilor erau identice cu ale Austriei, politicienii români s-au situat fie pe poziții naționaliste, fie iredentiste.

În anii războiului, un număr mare de intelectuali români bucovineni, refuzând să îmbrace uniforma armatei austriece, se refugiază în Regat. Cei rămași se organizează împreună cu profesorul Sextil Pușcariu de la Universitatea din Cernăuți și editează ziarul „Glasul Bucovinei”, unde încep o susținută campanie pentru rezolvarea problemei Bucovinei în cadrul românismului.

La 16 octombrie 1918, împăratul Carol I de Habsburg a lansat *Manifestul către popoarele mele credincioase*, în care propune reorganizarea Austro-Ungariei într-o federație de șase state independente: austriac, ungar, ceh, iugoslav, polonez și ucrainean. În concepția Curții Imperiale vieneze, Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, cu milioane de români, urmau să rămână integrate Ungariei, iar Bucovina avea să fie încorporată Ucrainei Vestice, condusă de un prinț Habsburgic. Proiectul Curții Imperiale de la Viena, în consens cu liderii Ungariei și ai Radei Ucrainene din Galiția, se concretizează la 18 octombrie 1918, prin înființarea unui Consiliu Național – *Ukrainska Naționalna Rada* – care proclamă, peste capul populației autohtone române, constituirea Ucrainei Vestice, cuprinzând Galiția de Est, Rusia Subcarpatică și Bucovina până la Siret, inclusiv orașele Cernăuți, Storojineț și Siret. La îndemnul Radei din Galiția, parlamentarii

ucraineni din Bucovina țin o adunare la Cernăuți și declară că teritoriile nordului Bucovinei până la râul Siret, precum și unele sate din districtele Suceava, Rădăuți și Câmpulung fac parte din așa-zisa Ucraină Vestică, proaspăt încropită.

Delegați ai românilor antihabsburgici din Bucovina s-au adunat în Cernăuți, constituind Marea Adunare, care și-a luat numele de Constituantă, de la 27 octombrie 1918. Această Constituantă a proclamat solemn și hotărât dreptul Bucovinei de a-și croi singură destinul și a ales Consiliul Național format din 50 de membri. Acest Consiliu format din români, ucraineni, evrei, armeni, poloni a proclamat la 27 octombrie în unanimitate „unirea tuturor românilor într-un singur stat național”, adunarea luând numele de Constituantă. Membrii Consiliului Național Român și ai guvernului Iancu Flondor au respins energic deciziile luate de Rada Ucraineană și au cerut dizolvarea formațiunilor militare ale legionarilor ucraineni, invitând armata română să restabilească ordinea și să pună stavilă anarhiei ce începuse după retragerea trupelor regulate. În ziua de 11 noiembrie, armata română, sub comanda generalului Zadik, a intrat în Cernăuți.

Vasile Diacon arată că lupta românilor bucovineni pentru unirea cu Țara Mamă a fost presărată cu o multitudine de piedici. Un real pericol îl constituiau tratativele pe care Austria le ducea, prin cancelarul Czernin, cu Ucraina „pentru vânzarea Bucovinei în schimbul unei cantități de grâu”! Inițiativa monarhului habsburgic de a anexa Bucovina la Galiția nu s-a realizat. Edificiul putred al monarhiei austro-ungare, colosul cu picioare de lut, s-a prăbușit înainte de a se putea ajunge la vreo înțelegere.

Pagini interesante de evocare sunt dedicate congresului din 15/28 noiembrie 1918, care s-a ținut în marea Sală Sinodală (sala de marmură) a Palatului Mitropolitan din Cernăuți, sub președinția lui Iancu Flondor.

Nu este neglijat nici procesul diplomatic de recunoaștere a făuririi României Mari pe baza unor tratate internaționale, care a debutat la începutul anului 1919. Se știe că, prin pacea de la Saint-Germain en Laye, Austria a devenit un stat de doar 84.000 km², recunoscând vecinilor săi independența și teritoriile care li se cuveneau.

La Conferința de Pace, chestiunea Bucovinei a fost prezentată și prin audierea lui I. I. C. Brătianu, la 1 februarie 1919, acesta referindu-se la revendicările României asupra acestei provincii. La 8 februarie 1919, comisia americană a susținut părerea delegației franceze și a celei britanice că viața economică a Bucovinei și cu precădere a Cernăuților a fost orientată spre România. Ținându-se cont de faptul că România se găsea în tabăra învingătoare a Antantei și era un factor stabilizator, față de Rusia, Ucraina și Ungaria, raportul din 6 aprilie 1919 al Comisiei asupra frontierelor României a fost aprobat în unanimitate, concluzionând că trebuie luate în seamă aspirațiile naționale ale românilor din Bucovina, avându-se în vedere viața economică a Bucovinei care era strâns legată de aceea a României; că este în avantajul rutenilor din Bucovina să fie asociați cu românii la o cooperare economică, aceștia fiind și de aceeași religie.

Tratatul de Pace cu Austria s-a încheiat, la Saint-Germain, la 10 septembrie 1919. Referitor la Bucovina, conform articolului 59, „Austria renunță în ceea ce o privește, în favoarea României, la toate drepturile și titlurile asupra părții fostului Ducat al Bucovinei cuprinsă dincoace de fruntariile României, astfel cum vor fi fixate ulterior de principalele puteri aliate și asociate”, iar conform articolului 60, România consimțea la înscriserea într-un tratat cu principalele puteri aliate și asociate că „vor ocroti în România interesele locuitorilor ce se deosebesc prin rasă, limbă sau religie de majoritatea populației”. Conform articolului 61, România prelua sarcinile financiare ale fostului Imperiu al Austriei, pe care țara noastră le prelua de la Habsburgi, adică, în speță, și pe cele ale Bucovinei.

Rusia Sovietică nu s-a împăcat cu ideea unirii Basarabiei cu România și, ca atare, după încheierea tratatelor de la Neuilly, Saint Germain, Trianon și Paris a pus de mai multe ori în discuție unirea acestei provincii și a Bucovinei cu Țara Mamă. Cu toate acestea, s-a considerat de către occidentali că trasarea frontierelor europene nu a fost făcută rău la Versailles.

Jurist de formație, Vasile Diacon a alocat un important spațiu aspectelor legislative ale revenirii provinciei în Regatul României, subliniind conflictul dintre Iancu Flondor și Ion Nistor generat de viziunile diferite referitoare la procesul integrării.

Pagini interesante sunt alocate disputelor româno-ucrainene în jurul problemei bisericești în Bucovina și luptelor pentru apărarea caracterului național istoric românesc al Bisericii Ortodoxe în

această provincie, scoțându-se în evidență importanța Fondului Bisericesc în susținerea bisericii și școlii în Bucovina.

Întemeiat pe o bogată literatură și pe ample investigații în arhivele interne, capitolul intitulat *Viața politică după unirea Bucovinei cu România* întregeste tabloul evoluției provinciei în cuprinsul veacului XX, completat, în mod fericit, cu *Aspecte privind viața culturală în Bucovina după anul 1900*.

Se subliniază că începutul celui de-al XX-lea secol găsește în Bucovina o activitate culturală a cărei importanță avea să se vadă în anii care au urmat până la Primul Război Mondial. Erau în activitate societățile cultural-naționale Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Societatea Academică Română „Junimea”, Clubul Român din Suceava, „Școala Română” din Suceava, Societatea Mazililor și Răzeșilor din Bucovina, care au desfășurat o intensă activitate de înființare a unor așezăminte culturale în satele românești sau cu populație mixtă, în special cabinete de lectură, organisme care au jucat un rol deosebit la menținerea entității naționale a românilor bucovineni.

Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina a jucat un rol hotărâtor în salvarea idealului național românesc în spațiul bucovinean. Exceptând anii Primului Război Mondial, când și-a încetat, temporar, activitatea, aceasta a acționat, de-a lungul timpului, în direcția sprijinirii dezvoltării învățământului sub toate aspectele: a înființat școli, pe care le-a susținut material, sprijinind totodată dezvoltarea învățământului în limba română la școlile secundare, a editat manuale școlare, a întreținut un internat pentru elevi (înființat în 1895) și un cămin pentru ucenici (în perioada interbelică), a editat calendare, broșuri de popularizare a literaturii române în colecțiile „Biblioteca pentru tinerimea română” (1866) și „Biblioteca pentru tinerimea adultă” (1890); a obținut înființarea Catedrei de limba română la Universitatea germană. A organizat numeroase acțiuni culturale, bibliotecă, filiale ale societății în diferite localități. A depus eforturi deosebite pentru înființarea unui teatru românesc la Cernăuți. Reluându-și activitatea în prejma Unirii, societatea s-a afirmat pe multiple planuri: a susținut orice acțiune românească, indiferent cine a inițiat-o, iar după unire a sprijinit eforturile de aliniere culturală a Bucovinei la noile realități, unul dintre obiectivele importante ale noului statut, votat în 1931, fiind „ridicarea culturală și economică a satului”.

Importanta activitate de susținere a învățământului românesc la sate a fost sprijinită intens și de către societatea „Școala Română” din Suceava, care fusese înființată în 1883, care, din 1903, a dispus de o tipografie proprie și a deschis în Suceava cea dintâi librărie românească din monarhia habsburgică.

O amplă analiză este realizată asupra societăților academice, prima fiind „Arboroasa”, care a avut o activitate de doar doi ani. Desființarea societății, la 11 noiembrie 1877, și arestarea membrilor Comitetului au determinat studenții români să se reorganizeze în Societatea Academică „Junimea”, care a luat ființă la 7 decembrie 1878, continuând prin structură organizatorică și obiective programatice, și amplificând admirabil idealurile proclamate de către „Arboroasa”, care urmăreau să consolideze „individualitatea națională”, ridicând „prestigiul poporului român din Bucovina”. Steagul societății a fost tricolorul, membrii ei aveau deviza „Uniți să fim în cugete / Uniți în Dumnezeu”, purtau o cocardă tricoloră și o inscripția „Vivat, Crescat, Floreat Junimea”.

Rolul „Junimii” în anul 1900 era precizat în *Cronica Arboroasa – Junimea*, în raportul din 10 noiembrie, în următorii termeni: „«Junimea» luptă pentru trezirea poporului din letargia sa seculară, reînvierea simțului național și oțelirea forțelor spirituale. A lupta sub această egidă e datoria sacră a fiecărui român. Adăpat cu o cultură străină intră junele în templul «Junimii». Aici pătrunde el în istoria și literatura neamului său, aude puternicele suspine din inimile românești. Cercul vederilor se lărgeste, fermitatea caracterului crește, simțul național prinde rădăcini adânci. În fine bărbat, [...] e gata a sacrifica totul pentru salvarea nației sale. Astfel de civili a crescut, crește și va crește «Junimea». Victoria va fi a noastră!”

Societatea „Junimea” a jucat un rol covârșitor în evoluția culturală a Bucovinei, acesteia revenindu-i meritul înființării celei dintâi reviste literare a Bucovinei, „Junimea literară”, în anul 1904. Aceasta s-a circumscris unui curent mai larg, pan-românesc am putea spune, care a

determinat crearea, la București, în decembrie 1901, a revistei „Sămănătorul”, sub conducerea lui Al. Vlahuță și a lui G. Coșbuc, care, trecând mai târziu sub direcțiunea lui N. Iorga, „frânge granițele nefirești, revărsându-și propaganda mântuitoare în toate colțurile, locuite de Români”; apoi, la Budapesta, în 1902, apărea „Luceafărul”.

De remarcat este și faptul că Societatea „Junimea” s-a situat mereu pe o poziție combativă față de autoritățile habsburgice, apărând drepturile românilor în toate împrejurările și prin toate mijloacele. Membrii acesteia au fost în fruntea campaniei de apărare a tricolorului în zilele de prigoană din perioada 1898–1899; în 1900 se manifestau, alături de ceilalți studenți români, împotriva germanismului profesorilor de la Universitatea cernăuțeană; delegați ai „Junimii” și-au manifestat sprijinul față de mișcarea memorandistă și au participat la procesul de la Cluj, în 1904. Nicolae Iorga a fost ales ca membru de onoare al „Junimii” în 1908, când i s-a interzis accesul în Bucovina.

Un spațiu deloc neglijabil a fost alocat activității societăților „Dacia” și arcășilor, „Academia Ortodoxă”, „Moldova”, Centrul Studențesc „Arboroasa” și multe altele de pe tot cuprinsul bucovinean, dar și Universității cernăuțene, instituțiilor muzeale, teatrului. Încetarea activității societăților culturale de pe cuprinsul Bucovinei a fost determinată de apariția Legii pentru înființarea Serviciului Social, din 1938, care a înglobat toate aceste societăți, coordonarea acestei activități revenind Fundației Culturale Regale „Principele Carol”.

Realitățile culturale din Bucovina discutate în această secțiune a cărții au fost relevate și în epoca de după 1945 și analizate în cuprinsul ultimului capitol al lucrării, *Al Doilea Război Mondial și viața culturală bucovineană ulterioară*, cu referire specială doar la sudul Bucovinei istorice. Tabloul realizat epocii este completat și de discutarea unor aspecte ale vieții social-economice.

În partea finală a lucrării, cititorul poate afla mai multe anexe documentare inedite, precum Memorandumul lui Arcadie Dugan, pagini din *Jurnalul* lui Leca Morariu ori din *Condica cronică a Parohiei Rus-Moldovița*, o bibliografie completă, dar și o exhaustivă și necesară cronologie bucovineană. Trebuie să remarcăm și iconografia bogată, multe imagini fiind inedite.

Înainte de a încheia această prezentare, ținem să reproducem cuvintele cu care Vasile Diacon se referă, cu modestie, la propria sa carte: „Putem afirma, astăzi, fără rezerve, că cercetările și punctele de vedere asupra Bucovinei și a *bucovinismului* nu se vor opri aici. Este de așteptat totuși o nouă sinteză asupra întregii perioade austriece a acestui colț de țară, realizată în baza ultimelor analize deja făcute fragmentar. Lucrarea noastră nu are pretenția unei sinteze exhaustive asupra secolului al XX-lea, ci pune în temă, pe baza bibliografiei existente, întreaga problemă a celui mai tumultuos veac al istoriei noastre modern” (p. 12).

Considerăm că lucrarea este deosebit de relevantă tocmai prin această punere în temă și oferirea unei radiografii a unei epoci atât de complexe, marcate de două conflagrații mondiale, de întregirea fruntării țării și, apoi, pierderea de importante teritorii, de apariția și, mai târziu, căderea comunismului. Este un instrument de lucru util cercetătorilor istoriei spațiului bucovinean, dar și o lectură interesantă pentru oricine este interesat de subiect.

Mugur Andronic

VLADIMIR STREINU, *Radiografii politice*, ediție îngrijită și tabel cronologic de Ileana Iordache-Streinu, prefată de Barbu Cioculescu, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2013, 222 p.

Volumul conține articole de presă ale poetului și criticului Vladimir Streinu (pseudonim literar al lui Nicolae Iordache) apărute în cotidianul bucureștean „Gazeta”, în anii 1936 și 1937. Este vorba de peste 70 de articole politice sau de actualități, tablete sau foiletoane. Aceștia li se adaugă alte câteva articole apărute în alte publicații, apropiate ca tematică, respectiv, în cotidianul „Timpul” (aprilie 1939) sau în „Kalende” (1942–1944). Din acest punct de vedere, cartea de față poate fi văzută și ca un pendant al volumului *Pagini de critică literară. Marginalia. Eseuri*, editat în epocă (1938, Editura Fundațiilor Regale), care aduna cronicile și eseurile literare apărute în aceeași publicație.

Chiar dacă numele lui Vladimir Streinu, una dintre cele mai strălucite figuri ale criticii literare de întâmpinare sau foiletonistice din cultura română, nu este astăzi poate la fel de sonor ca al unor Ion Vinea sau Camil Petrescu, congeneri care au practicat intens publicistica de actualități în epocă, moștenirea sa publicistică nu este mai puțin interesantă. În anii treizeci ai secolului trecut, Vladimir Streinu s-a ilustrat deopotrivă ca publicist și militant politic: cele două trebuie de altfel abordate oarecum împreună și fără obișnuitele prejudecăți! De aceea, pe lângă calitatea lor de mărturie a unei conștiințe, articolele cuprinse în volumul de față trebuie receptate și ca o mărturie istorică în sine, atât cu privire la istoria presei (știm destul de puțin în fapt despre cotidianul „Gazeta”!), cât și în ce privește istoria interbelicului românesc.

Lectura acestor texte nu implică dificultăți neobișnuite. Totuși, ignorarea contextului mediatic și istoric din care s-a născut un articol de presă poate duce atât la o proastă înțelegere a textului, cât mai ales la receptare abuzivă a mesajelor sale. Contextualizarea este de aceea condiția primară obligatorie pentru înțelegerea oricărui construct mediatic. Aceasta este de altfel ceea ce-și propune prefătorul volumului, Barbu Cioculescu, fiul cunoscutului istoric și critic literar Șerban Cioculescu, apropiat al lui Vladimir Streinu, care încearcă să proiecteze (pe un ton poate prea liric) aceste texte în epoca lor. Știm că este vorba de un referențial istoric cel puțin ambiguu: anii restaurației carliste. Pe de o parte, un rege magnanim, protegitor al artelor și talentului, aparent orientat spre recunoașterea meritului și promovarea raționalității în politică. Pe de alta, regimul cenzurii militare, ca efect al stării de asediu, politicianismul, tentația către violență și dictatură, explozia antisemitismului etc. Fără punerea în evidență a acestui context, dilemele și mijloacele foiletonistului, precum „ironia, sarcasmul adesea, iar câteodată, glasul profetic”, sunt greu de înțeles de către publicul de astăzi.

Volumul este organizat cronologic: Vladimir Streinu a colaborat la paginile de actualități ale „Gazetei” cu două-trei articole săptămânal, între 19 iunie 1936 (*Statul noocratic*) și 24 decembrie 1937 (*Om de stat, om politic și politician*), cu unele pauze de câteva săptămâni. Articolele sunt relativ scurte, sub forma unor tablete sau foiletoane, și privesc aspecte din realitatea politică, intelectuală sau socială imediată, tratate ca subiecte de societate, îndeobște ca teme de reflecție „moralistă”.

Tematica urmează îndeobște evenimentele curente, dar se pot distinge câteva teme care-i atrag atenția în mod particular lui Vladimir Streinu. Probabil tema cea mai puternică asupra căreia acesta revine cu o recurență vizibilă este aceea a războiului civil din Spania și, implicit, a eșecului pacifismului, cu implicațiile sale cele mai vizibile: angoasa războiului, ascensiunea violenței politice și reculul democrației. Vladimir Streinu este probabil unul dintre puținii publiciști neangajați în presa sau activitățile militante de stânga (socialiste, comuniste etc.) care susține deschis democrația, după cum este un pacifist angajat. Din acest unghi, chiar dacă ezită să ia deschis partea republicanilor spanioli (mai ales din rațiuni tactice: fiind membru PNȚ, faptul putea fi desigur „interpretat!”), este un critic aspru al lui Franco (îl consideră pe Franco nu doar responsabil de război, ci și că ar urmări o agendă politică personală sub flamura unei mișcări naționaliste și anticomuniste!).

De asemenea, nu ezită să semnaleze belicismul impenitent al lui Mussolini și al Germaniei lui Hitler. În același timp, distinge clar între atitudinea legitimă a lui Cabalero și a guvernului republican, condamnat de rebeliunea lui Franco să se poziționeze mai la stânga decât ar fi dorit, și interesele sovieticilor care au „vrut să profite de zdruncinarea statului spaniol, pentru ca, în caz de izbândă a guvernamentalilor, doctrina comunistă să aibă un nou câmp de experimentare, dacă nu de definitivă aplicare” (*Cimitirul Europei*, în „Gazeta”, 23 mai 1937).

Cu timpul, poziția sa se mai nuanțează: la aniversarea unui an de război, semnalează că ar trebui să fie respinse „amândouă demențele” („Gazeta”, 18 iulie 1937). Este momentul în care publicistul pune în antiteză două figuri simbolice: pe „spaniolul cuminte care să reclădească în sute de ani ceea ce au dărâmat străinii demenți într-un an” și, de cealaltă parte, „revoluționarismul”, o maladie spaniolă, care face ca istoria poporului spaniol să poarte „în secrete ei înălțuire condamnarea destinului de a nu se răzima pe nici o formă durabilă de guvernământ”.

În relație cu problematica „febrei spaniole” găsim alte două teme obsedante: criza informației de presă, a jurnalismului, în speță, și atracția față de proiectele politice anti-democratice. Astfel, unul

din textele cele mai interesante se ocupă de calitatea informației de presă oferite de ziarele românești, problema obiectivității jurnalistice, și declinul convingerilor democratice (*Mă rog, ce e adevărat despre Spania?*, în „Gazeta”, 23 iulie 1936), în care face observații fine și actuale. Pe de o parte, remarcă el, democratizarea accesului la vot a făcut ca fiecare individ să aibă o opinie politică („fiecare cetățean dorește ziarul politicii sale”), iar pe de altă parte s-a produs o radicalizare a acestor opinii: „Peste tot bate un vânt de radicalism, cum se spune pe numele cârturăresc smintelii publice [...]. Fără nuanțe. Fără disocieri. Inteligența în tendința ei constitutivă de a discrimina, de a introduce admirabilul *distinguo* în vâlmășagul de impulsuri al vremii, este expulzată” (*Mă rog, ce e adevărat despre Spania?*, în „Gazeta”, 23 iulie 1936). Faptul cel mai rău, crede el, este acela că, „în urma radicalizării cumplită a opiniei publice, ziarele noastre și-au pierdut total caracterul informativ” (*Mă rog, ce e adevărat despre Spania?*, în „Gazeta”, 23 iulie 1936).

Peste numai câteva săptămâni, într-un alt articol (*Gripa spaniolă*, 8 august 1936), publicistul revine asupra impactului crizei spaniole asupra vieții publice din România. Văzut drept „o gravă tulburare a spiritului public”, războiul civil din Spania obliga opinia publică să iasă din cadrele discuțiilor interne sau chiar cele legate de interesul național, în favoarea unor discuții de principii: pro sau contra intervenției militare a „naționaliștilor”. Găsim aici din nou o remarcabilă probă de claritate morală: „Știi bine că acolo lupta nu se dă între naționalism și comunism, ci între dictatura militară și democrație, că dacă Franco își spune naționalist, totul nu este decât strategie, precum știi tot atât de bine că guvernul legal al Spaniei nu este comunist, putând totuși deveni sub presiune militară” (*Gripa spaniolă*, 8 august 1936). Prin urmare, așteptările „naționaliste” din România i se par pur oportuniste, dacă nu un fel de molimă, noua formă a „gripei spaniole”, în raport cu care cere vigilență și „măsuri de combatere”: „[...] anumiți politicieni de la noi cred că țara noastră va primi colectiv sugestia biruinței din Spania și, sub puterea exemplului de la 3.000 de km, poporul românesc va așeza la banchetul guvernării pe oamenii care, zicându-și naționaliști, nu jinduiesc la nimic altceva”. În fapt, în fața acesteia, crede el, „orice minte limpede românească este îndreptățită a-și feri patriotismul nu numai de internaționalele cunoscute, dar și de ipoteca celei mai active, mai ascunse și tot atât de primejdioase ca și celelalte, de ipoteca Internaționalei a V-a” (*Internaționalei a V-a*, în „Gazeta”, 21 august 1936).

Cu timpul, poziția sa se mai nuanțează: la aniversarea unui an de război, semnalează că ar trebui să fie respinse „amândouă dementele” („Gazeta”, 18 iulie 1937). Publicistul pune în antiteză două figuri simbolice: pe „spaniolul cuminte care să reclădească în sute de ani ceea ce au dărmănat străinii demenți într-un an” și, de cealaltă parte, „revoluționarismul”, o maladie spaniolă, care face ca istoria poporului spaniol să poarte „în secreta ei înlănțuire condamnarea destinului de a nu se răzima pe nici o formă durabilă de guvernământ”.

De aceea, deși pune în discuție poziția de simpli spectatori a restului europenilor, nu sugerează neapărat o intervenție de partea republicanilor. Spania este un „cimitir” în acest moment și tot ce-ar trebui să facă europenii este să încerce a se proteja de „febra spaniolă”, respectiv, de a-și proteja pacea externă și internă și a-i izola pe dictatori.

Dar în această privință este un pesimist. Urmărind „spectacolul histeric al anului 1936”, noul an 1937 îi oferă numai motive de angoasă. Agresiunea italiană în Abisinia, ocuparea zonei renane de către Germania, insurgența franchistă în Spania și prezența ruso-italo-germană îi indică deja „un război european în miniatură [...], un război ideologic”. (*Histeria 1936*, în „Gazeta”, 31 decembrie 1936, p. 69). Pacifist militant, nu crede în capacitatea „țărilor pacifice”, Anglia și Franța, de a se opune „țărilor războiului”, Italia și Germania. Într-un puseu nevrotic, cere să se decidă imediat războiul, „decât să trăim apăsați de regizarea unui coșmar, decât să fim paralizați în tot spiritul și toată viața noastră de sumbrul aspect al zilei de mâine” (*Marele șantaj al vremii*, în „Gazeta”, 25 iunie 1937).

Subiectul șantajului exercitat de „țările războinice” la adresa țărilor pacifiste este reluat într-o notă mai optimistă câteva săptămâni mai apoi, în articolul din 9 iulie 1937 (*Semne bune*). Aici el comentează un interviu al ministrului de Externe francez, care amenința cu „metode tari” pentru a impune respectarea păcii, ceea ce i pare totuși un progres în „trezirea la realitate din narcoza pacifismului integral și cu orice preț”. Nu este așadar un pacifist necondiționat, dimpotrivă, întrucât starea pacifismului devenise „în ultimii ani [...] o ficțiune academică” (*Pacifism*, în „Gazeta”, 8 august 1937).

De altfel, el distinge două feluri de pacifism: cel al Angliei și cel al Germaniei. Anglia este pacifistă în vorbe și gesturi diplomatice, dar în același timp este defensivă, amorală și neutră atunci când trebuie să ia decizii contra celor care încalcă pacea, dar care ar afecta interesele sale comerciale. În schimb, Germania practică un pacifism de fațadă, util mai ales pentru „conversațiile diplomatice”. Intuiește exact că Europa se îndreaptă spre război, spre o nouă eră, cel puțin în relațiile externe; „dreptul forței” revine; amărăciunea față de sfârșitul epocii rațiuni, a ceea ce el numește „ciclul academic al politicii externe” (*Dreptul forței*, în „Gazeta”, 11 august 1937). Din acest punct de vedere, este un critic aspru activității Ligii Națiunilor, paralizată de un „retorism academic”, care o face inefficientă: „Ce stupidă este această academie a Păcii, care se îmbată cu tot felul de controverse între tunuri fumegânde!” (*Să nu te miri*, în „Gazeta”, 17 decembrie 1937).

În același registru trebuie plasate și notele sale la cartea de însemnări din război a mareșalului Al. Averescu, *Notițe zilnice – 1916–1918*, un veritabil succes de public, „singurul eveniment la ordinea zilei”, și cele despre romanul *Fata Moartă* de Ioan Missir, pe care îl vede ca un pandant literar a *Notițelor zilnice* a Mareșalului Averescu. În ambele cazuri, discuția nu este literară, ci politică: „[...] din critica patriotică a războiului trecut, cum să ducem războiul viitor”. De altfel, recomandă în primul rând cele două cărți „înălților comandanți militari ai oștirii noastre”, precum și „tinerilor de azi, cu reale disponibilități de eroism, dar mulți, foarte mulți, numai cu disponibilități retorice”, care ar putea afla astfel că „războiul, pe fronturile cu tranșee, nu pe fronturile politice, este un păcat cumplit împotriva tinereții”.

Decrepitudinea, oportunismul și clientelismul clasei politice, fascinația pentru naționalismul autoritar îi oferă publicistului pretexte pentru a-și pune în evidență cu precădere calitățile sale de moralist, precum și stilistica rafinată. Ironia, tonul superior, maiorescian, frazarea bine ritmată și raționamentul fondat pe logica bunului simț se împletesc aici cu pasiunea militantă. În același timp, publicistul are abilitatea de a evita nihilismul politic și partizanatul grosolan. În chiar articolul care deschide culegerea de față, *Statul noocratic* („Gazeta”, 19 iunie 1936), găsim o mică glosă pe tema unui eseu al lui Camil Petrescu, *Despre noocrația necesară*, în fapt o antiteză ironică între practicile politice din România timpului, dominate de clientelism virulent, și proiecția autorului în direcția „primatului spiritualității” la conducerea statului.

Multe dintre articole sunt schițe de moravuri. Streinu este interesat destul de mult de aspecte oarecum mărunte al existenței, cărora le găsește o semnificație mai înaltă. Printre altele, un diferend între două familii din *upper middle class*-ul bucureștean, pe tema proprietății asupra unei maimuțe, îi oferă prilejul de a comenta pe seama „deviațiilor sensibilității omenești” și a distanței dintre suferințele celor două familii bucureștene, lipsite de alte griji, și cele ale unor familii țărănești care nu-și pot înmormânta copiii din cauza mizeriei (*Să fie adevărat?*, în „Gazeta”, 16 mai 1937).

Clientelismul și demagogia politică, mai cu seamă, par a fi țintele sale predilecte. Într-o tabletă consacrată „reformatorilor de meserie”, găsim această schiță imperisabilă: „Nu făcea parte din nici un partid politic. Fusese liberal și averescan. Acum era pur și simplu reformator. Statul român trebuie să fie croit din nou, România să fie a românilor, politicienii să nu mai fure, țara să respire etc. etc.” (*Un reformator*, în „Gazeta”, 3 august 1937, p. 161).

Alte articole conțin însă și atacuri directe, veritabile *aquaforte*, care-i privesc îndeosebi pe unii dintre politicienii liberali. Dinu Brătianu apare portretizat ca un fel de neputincios, epigon al „subdinastiei Brătienilor”, un idiot util mai mult la remorca lui Tătărescu. Ministrul Instrucțiunii, C. Angelescu, este acuzat sistematic în legătură cu activitatea sa la minister de clientelism și de a fi introdus „lepra politicianistă” în școală: (*Doctorul și lepra*, în „Gazeta”, 24 iunie 1936; *Politica în școală*, în „Gazeta”, 31 iulie 1936; *Jos școala*, în „Gazeta”, 6 martie 1937; *Plăceri întâmplătoare*, în „Gazeta”, 3 decembrie 1937).

Alături de acestea nu lipsesc însă și câteva portrete luminoase, firește din tabăra național țărănistă, mai ales a lui I. Mihalache, cavalerul său, probabil mentorul și patronul său politic, căruia îi susține și argumentează deciziile publice, îi apără imaginea și proiectul politic. De observat și simpatia lui pentru P. P. Carp („Cincinnatus politic”) și Maiorescu, unul pentru caracterul său onest, simplu și decis, al doilea pentru spiritul său raționalist, inteligența și destoinicia sa, dar și ca elemente de contrast în raport cu politicienii liberali contemporani.

Totuși, politicianul interbelic nu este prezentat neapărat ca un monstru colectiv: printre oportuniști și demagogi găsim oameni inteligenți, orgolioși, dar cultivați, care au valori solide, umanitariști, demofili, sinceri. El însuși, fost deputat deja, cultivă echilibrul în politică, o anume „cumințenie”, fiind convins că „centrismul formează azi unica pavăză a democrației” (*Politica de centru*, în „Gazeta”, 6 iunie 1937, p. 138).

Interesantă este și poziția sa în contextul foarte tensionat și fluid de după alegerile parlamentare din decembrie 1937, care este exprimată în ultimul său articol publicat în „Gazeta” din 24 decembrie 1936 (*Om de stat, om politic și politician*), cu câteva zile înainte ca ziarul să fie interzis de guvernul nou instalat, Goga – Cuza. După ce operează distincția dintre omul de stat, omul politic și politician, între cei care fac politică dezinteresat și chiar din „sacrificiu de sine”, a căror motivații ascultă mereu de „o forță morală”, și cei care, foarte numeroși, „la o mare distanță morală, în jos”, fie pot servi un ideal, pot fi chiar cinstiți, dar sunt lipsiți de o credință puternică, de „o viziune originală”, de „idealismul, forța morală și autoritatea” oamenilor de stat, „iar ceea ce-i prisoșeste e pasiunea puterii”. Cea mai respingătoare specie dintre oamenii politici este însă politicianul, care „reprezintă, într-o anumită măsură, imaginea răsturnată a omului de stat: e fioros de interesat și pune în slujba interesului propriu toate infamiile, toate intrigile și toate fărădelegile”. Dar, în ciuda acestui fapt, politicianul este un fel de rău necesar: „prea curatele idealuri concepute de oamenii de stat se realizează cu sprijinul lor, ei constituind soclul imund al tuturor oamenilor de stat. Dar sunt necesari?”, se întreabă el în final; o interogație care poate fi interpretată ca o sugestie pentru conducătorii partidului său de a accepta un compromis politic, respectiv, de a face o alianță de guvernare „de sacrificiu” cu acești oameni.

Apărarea democrației este de altfel marea sa temă. Pe linia lui Ion Mihalache, care susținea în acel moment că „regimul democratic la noi n-a fost încă experimentat până la consecințele lui pozitive” (*Pseudo-Democrația*, în „Gazeta”, 9 aprilie 1937), Streinu pledează pentru unificarea tuturor democrațiilor pe o platformă pe care să se poată lupta eficace cu noii zelatori ai dictaturii. În reflecțiile sale asupra unui roman al jurnalistului Dem. Theodorescu (*Robul*), atrage atenția că romanul nu trebuie citit ca „o satiră a democrației”, ci ca o satiră „a lumii politice oricare ar fi aceasta, oricărui regim ar aparține”. Se simte obligat să revină „asupra acestor deslușiri, deoarece credem că încă o confuzie, adăugată la multele care susțin campaniile de azi în contra democrației, e bine să fie împiedicată a se produce” (*Între politică și literatură*, în „Gazeta”, 7 martie 1937). Confuzia privea deopotrivă adjectivul „democrat” devenit sinonim cu aceea de „comunist”, deci un stigmat, cu diversele sale trimiteri: „adică pacifist, anarhist, ateu mai cu seamă ateu etc., etc.” (*Spulberarea unei confuzii*, în „Gazeta”, 11 aprilie 1937). Susține prin urmare partidismul și acuză tendința de a pune în discuție utilitatea partidelor politice, temă dezbătută în epocă de multe condeie, care afirmau superioritatea dictaturii în fața democrației și pluripartidismului (*Alte parte politice*, în „Gazeta”, 21 martie 1937). În același timp, critică modul de funcționare a partidelor românești, mai cu seamă cu privire la locul acordat ideilor și intelectualilor.

Trebuie remarcat aici că, în ciuda evidentei sale „pasiuni democratice”, publicistul Vladimir Streinu nu pune mare preț pe participarea maselor. Politica este o activitate a elitelor. Ethosul popular este cumva de nepătruns: „De obicei, oamenii politici apelează nu la dreapta judecată a țării, ci la impulsunile ei, când vor să determine un curent de opinie publică [...]. Încât adevărul, mai exact formulat, este că opinia publică își formează acel politician care mobilizează sensibilitățile și nu inteligențele. Dar caracterul nestrămutat al oricărei impulsuni colective este confuzionismul. Marile curente de opinie publică stabilesc responsabilități pentru culpe absurde. De aceea, nici un om foarte inteligent nu va fi găsit vreodată printre fanatici [...]. Mișcările populare resping mințile luminate și disociative, după cum acestea resping mișcările populare” (*Spulberarea unei confuzii*, în „Gazeta”, 11 aprilie 1937).

Astfel că tendința de a mobiliza un număr mai mare de indivizi în jurul literaturii i se pare nefericită. Mai întâi, pentru că omul obișnuit nu se interesează de cultură. Iar aceasta din simple rațiuni practice. Literatura, în viziunea sa, este contrară vieții reale, fiind mai degrabă o abatere de la existența normală, o formă de evaziune, fie că este vorba de scriitori sau de cititori, „o mișcare inconștientă de compensație care să le acopere nepotrivirile cu stricta realitatea socială, politică etc.”. De aceea, literatura „a fost în toate timpurile îndeletnicirea unui număr redus de oameni”. De cealaltă parte, literatura nu are nevoie de aprobarea unui public larg pentru a avea valoare.

Aici, intenția sa de plecare pare a fi fost aceea de a respinge mai ales fuziunea dintre „literatură și demagogie”, adică transformarea problematicii literare în subiect de interes al publicului larg, care nu ar fi decât o formă de impostură, o formă a „traficului de stimă publică”. Publicului larg îi este rezervată politica, organizarea în partide, „adică în grupe de apărare a unor interese comune: forma cea mai înaltă a activităților colective”. În timp ce literatura „a fost totdeauna un apanaj: beneficiu rezervat”, elitelor, „oamenilor excepționali”, „împrejurărilor excepționale”, după cum „poezia, ca și literatura și arta în general, niciodată n-a fost populară” (*Demagogia literară*, în „Gazeta”, 27 aprilie 1937).

Spirit cartezian, Streinu se teme de orice sursă de irațional. Nu întâmplător, desigur, referințele lui politice în acest sens sunt P. P. Carp și Titu Maiorescu, „care au luptat chiar pe teren politic cu impulsunile publice, cu stările colective de sensibilitate, cu fanatismul, cu erorile de judecată, cu confuzionismul”. Este destul de evident că Streinu este captiv culturii clasice, în care literatura ca și politica erau apanajul unei minorități merituoase. Din acest punct de vedere, el nu pare a sesiza legătura dintre democrație și masificarea societății, respectiv irumperea maselor în spațiul public. Refuză chiar și cultura fizică sau sportul (care i se părea că devenise o modă, se profesionalizase și oferea un tip nou de „spectacol public”, dar mai ales cultiva „o pasiune a performanței”; astfel, combinându-se, acestea ofereau „tristul derivativ al profesiei sportive, adică însăși decăderea acestei profitabile întreprinderi”); dar mai ales este un adversar tenace al „revoluționarismului”, în care vede mai mult o formă de eliberare a pulsionilor colective. În fapt, calul său de bătaie îl constituie demagogia și extremiștii, care incită masele în loc să le educe.

Acesta este desigur unul dintre motivele pentru care respinge patriotismul demagogic și naționalismul xenofob, care doresc „sugrumarea libertății”, spre deosebire de patriotismul original, de la 1848, care „își vedea salvarea în libertate”. Expresia acestei diferențe este antiteza dintre Alecu Russo („un generos, un partizan al romantismului social, un sprijinitor al asupriților și deci al neamului său care întreg se afla asuprit de istorie”, democrat;) și A. C. Cuza, „un propovăduitor al restrângerii libertății”, favorabil unui „regim antidemocratic”. El respinge teza patriotismului automat al celor care se autoidentifică drept „apărători ai cauzei naționale” ori „salvatori ai patriei”. După cum observă publicistul: „salvarea Patriei” sau „binele Națiunii” nu ne ajută să cunoaștem deplin înțelesul termenilor de patriotism sau naționalism” (*Însemnări nepolitice*, în „Gazeta”, 19 martie 1937). Plecând de la dezinteresul publicului naționalist pentru o conferință despre Ion Creangă, simbol al identității românești, scriitorul prin care se atestă identitatea noastră etnică de pretutindeni, opera lui fiind „un certificat de existență națională și artistică a unui neam întreg”, publicistul denunță demagogia în numele sentimentelor naționale, „persistența lor de mucegai în marginea ideilor curate” (*O comemorare semnificativă la Teatrul Național*, în „Gazeta”, 28 martie 1937, p. 102).

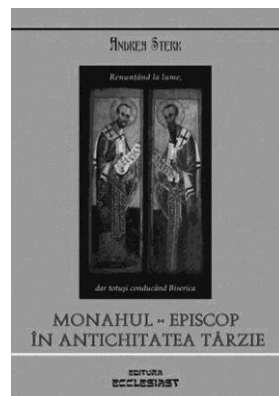
Volumul este completat cu o scurtă notă a îngrijitoarei ediției, Ileana Iordache-Streinu, cu privire la prezența lui Streinu în coloanele cotidianului „Gazeta”, precum și cu un foarte consistent „tabel cronologic”. Nu suntem, așadar, în fața unei ediții critice și nici nu pare ca volumul de față să facă parte dintr-un proiect mai amplu de reeditare a publicisticii lui Vladimir Streinu. Este vorba evident de un omagiu, de un gest pios. Pentru cei interesați de evoluția ideilor și practicilor discursive, ca și a istoriei politice din deceniul al treilea al secolului trecut, volumul reprezintă însă un binevenit act de recuperare, după cum poate fi văzut și ca un act de reabilitare a publicisticii politice, în general.

Florea Ioncioaia

NOTE BIBLIOGRAFICE

ANDREA STERK, *Monahul-episcop în Antichitatea târzie. Renunțând la lume, dar totuși conducând Biserica*, traducere de Dragoș Dăscă, ediție îngrijită de lect. dr. Vasile Bîrzu, Sibiu, Editura Ecclesiast, 2012, 328 p.

La Editura *Ecclesiast* din Sibiu a fost tipărită, în anul 2012 (deși la p. 2, în chenarul rezervat *Descrierii CIP a Bibliotecii Naționale a României* figurează ca an de apariție 2011), traducerea unei lucrări apărută în 2004, la prestigioasa editură a Universității Harvard și datorată prof. Andrea Sterk, cadru didactic la Universitatea din Florida. Subiectul acestei lucrări, deși s-a aflat sporadic în atenția unor cercetători preocupați de istoria Bisericii primare, este ofertant și de mare interes, nu doar pentru completarea perspectivei asupra evoluției ierarhiei supreme în creștinismul răsăritean, cât, mai ales, pentru înțelegerea unor transformări petrecute încă din primele veacuri creștine la nivelul elitei ecleziastice bizantine. Este vorba, așadar, despre geneza unei instituții care a cunoscut, treptat, o profundă ascetizare, devenită, ulterior, normă. Până să se ajungă însă la această situație a fost nevoie de câteva secole în care concepția celor trei mari dascăli ai Bisericii (Vasile al Cezareei, Grigorie de Nyssa și Ioan Gură de Aur) despre modelul episcopal a devenit regula eligibilității arhierilor. Totuși, existența ierarhilor proveniți din mediul monastic a survenit pe fondul modificării paradigmei care s-a încheiat, încă de la început, în jurul cuvântului *monah*, fapt survenit, în primul rând, de menirea și vocația acestei categorii sociale.

Dezvoltat inițial în Egipt, monahismul a cuprins repede și alte zone ale lumii cunoscute atunci, fiind deschis celor care doreau să aprofundeze asceza, ideal transmis creștinilor de vechii greci. Retras din lume, scopul monahului a fost acela de a renunța la dregătoriile specifice comunităților umane, însușindu-și, grație rugăciunilor și meditației, o cunoaștere profundă a dumnezeirii. Or, episcopatul a fost, încă de la început, o ascultare care necesita o prezență vie în cadrul societății, atribuțiile ierarhului concentrându-se și asupra problemelor administrative. Aparent exista, așadar, o inadecvare între cele două laturi, iar paradoxalul vizează tocmai impunerea acestui model de conducere, deși au preexistat și coexistat și altele. Originile acestui triumf absolut trebuie identificate în mediul social, politic, intelectual și teologic. Mai mult decât atât, autoarea acestei lucrări accentuează justificat ideea instituționalizării ascetismului în devenirea/ascensiunea monahului-episcop. De precizat că a existat încă din Antichitate idealul de conducere ascetică, specific unor conducători civili și militari, însă nesiguranța politică a Antichității târzii, alături de evlavia monahală din secolele IV–VI, a făcut ca facțiunea monahală să câștige poziția dominantă în alegerile episcopale. La acestea se adaugă și influența politică crescută a monahilor, precum și statutul lor social. Privit la început ca un ideal, prototipul monahului-episcop s-a răspândit ușor, ajungând să se împământenească în perioada bizantină de mijloc.

Originile acestui ideal sunt identificate de Andrea Sterk în concepția teologică a Sfântului Vasile cel Mare. Așadar, primul capitol al cărții investighează, pe baza corespondenței și a lucrărilor acestui ierarh, gândirea celui care a fost puternic influențat de ideile lui Grigorie Taumaturgul, convertitorul și botezătorul Macrinei (cea Bătrână), bunica Sf. Vasile. La încheierea acestei concepții a contribuit, fără îndoială, situația Bisericii din veacul al IV-lea, marcată de erezii și fobii ale autorității episcopale, alături de incompetențe și rivalitate. Totuși,

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LII, 2015, p. 457–469

relațiile dintre episcopi și monahi au variat considerabil în epoca Sf. Vasile, de la o regiune la alta. Astfel, poava Sf. Ioan Cassian, „interpret al monahismului răsăritean în Apus” (p. 23), conform căreia un monah trebuie să fugă cu orice preț de femei și de episcopi, nu poate fi interpretată ca o formă a disprețului față de ierarhie, ci, mai degrabă, ca o avertizare față de monahii doritori de a deveni (prea repede și ușor) ierarhi.

Capitolul al doilea al lucrării urmărește dezvoltarea idealului propus de Sf. Vasile. Este analizată concepția Sfinților Grigorie de Nyssa (p. 127–154), Grigorie de Nazianz (p. 155–182) și Ioan Gură de Aur (p. 183–205). Echilibrată, analiza reprezintă un model de cercetare obiectivă, care ajută la conturarea unei perspective coerente.

Capitolul al treilea se ocupă de idealul care face subiectul volumului semnat de Andrea Sterk, analizând legislația civilă și bisericească privitoare la monahul-episcop. De remarcă că aceasta era laconică înaintea lui Iustinian, trimiterea la monahism în *Codex Theodosianus* fiind marginală, fără a se intra în detalii. A contribuit la conturarea acestei situații și percepția asupra fenomenului, negativă. Reprezentativ este un decret al împăraților Valentinian și Valens, din 370, făcând trimitere la „adeptii trândăviei care au dezertat de la serviciile obligatorii ale administrației municipale”. Mai mult decât atât, monahii erau suspectați că oferă adăpost infractorilor condamnați, motiv pentru care, prin încurajarea hirotoniei monahilor, împărații îi puteau controla pe monahii nesupuși, aducând totodată acest segment sub autoritatea ierarhiei bisericești. Deși poate părea neobișnuit, mulți monahi trăiau în comunități independente din punct de vedere ecleziastic. De asemenea, unii dintre membrii mișcării monastice jucau un însemnat rol în perturbarea ordinii sociale, având un dispreț excesiv față de ierarhie. De aceea, novelele împăratului Iustinian au reafirmat autoritatea episcopatului asupra instituției monahale. Tot acum a apărut, pentru întâia oară, o legislație privitoare la episcopi. Aceștia nu se puteau căsători și nu puteau avea copii și nepoți în viață. Evident, la baza acestui decret a stat o măsură de ordin fiscal. Însă niciuna dintre legile care interziceau căsătoria nu-l obligau pe candidatul la episcopie să depună voturile monahale. Tot în cadrul acestui capitol se face trimitere la istoriile bisericești din secolul V (Teodoret, Sozomen ș.a.), care au impus, prin relatările lor, modelul episcopului-monah. În fine, ultima parte a capitolului al treilea analizează literatura monahală și hagiografică, aceasta din urmă cu un vădit caracter popular, care a redimensionat imaginea ierarhiei superioare bisericești în rândul cetățenilor.

Epilogul acestei cărți, sugestiv intitulat *Moștenirea monahului-episcop în lumea bizantină* (p. 283–315), se oprește cu referințele la o perioadă în care trimerile spre episcopatul monahal sunt datate abia la început. Cu toate acestea, cu mult înainte de mișcarea iconoclastă se încetățenise modelul arhierului provenit din interiorul centrelor monastice. Hagiografia a cunoscut însă un reviriment cu totul special după disputa privind cinstirea icoanelor, cei mai mulți sfinți canonizați după aceste tulburări fiind identificați în mediul episcopilor, monahi la origine. Autoarea analizează și modelul episcopului ideal, pe care îl identifică în persoana Sf. Sava al Serbiei (1175–1235), personaj emblematic pentru lumea bizantino-slavă. De precizat că, începând cu veacul al VIII-lea, hagiografia păstrează tăcere în privința clericilor căsătoriți, semn că acest model al conducerii bisericești era, atunci, bine conturat. A devenit definitiv odată cu activitatea Sf. Grigorie Noul-Teolog (949–1022), personalitate controversată a epocii sale, însă susținătoare a paradigmei monahale a conducerii bisericești. În fine, isihasmul și activitatea Sf. Grigorie Palama au reconfirmat un ideal care se originează din gândirea teologică a Sf. Vasile cel Mare.

Despre toate acestea percepții și transformări cartea analizată amintește pe larg, constituindu-se într-o lectură pasionantă, mai ales că limbajul folosit de traducător este corect din punctul de vedere al desemnării ierarhiilor ecleziastice¹. Pentru traducerea și tipărirea acestui nou

¹ Ne exprimăm o singură nedumerire cu privire la termenii de natură bisericească folosiți în traducerea românească a acestui volum. Cuvântul *hagiography*, utilizat în sintagme precum „The Broadening Appeal: Monastic and Hagiographical Literature” (capitolul III, partea a IX-a), a fost tradus prin *aghiografie*, inexistent în ultimele dicționare explicative ale limbii române consultate de noi. Sugerăm că același termen ar fi putut fi tradus prin *hagiografie* sau *hagiologie*, mai adaptat limbii române actuale. Conform DEX-ului, *hagiografia* este o ramură a teologiei care se ocupă cu viețile sfinților (vezi DEX, elaborat de Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, ediția a II-a revăzută, București, Univers Enciclopedic Gold, 2009, p. 456).

volum, Centrul de Cercetare Teologică (CCT) al Facultății de Teologie „Andrei Șaguna” din Sibiu merită grațitudinea cititorilor, cărora li se oferă, astfel, ocazia de a cunoaște în limba română o carte utilă, bine scrisă.

Iulian Marcel Ciubotaru

DAN FLOAREȘ, *Radiografia unei apostazii. Iliș Rareș*, Iași, Editura Vasiliana '98, 2013, 112 p.

Recent, a văzut lumina tiparului o cercetare monografică închinată unui dintre urmașii direcți ai lui Petru Rareș, respectiv primul fiu care a urmat descendentului nelegitim al lui Ștefan cel Mare la conducerea Moldovei, mort la 1546. Este vorba despre Iliș, născut la 1531, din căsătoria strălucitului mușatin cu Elena Brancovici. Deși, notează autorul volumului pe care îl prezentăm aici, o investigație asemănătoare a fost realizată în istoriografia română, aparținând Georgetei Ignat (care a publicat, alături de Dumitru Agache, în 1978, un consistent studiu privitor la politica urmașilor lui Petru Rareș), respectivei investigații „i se pot aduce unele amendamente”, dintre care Dan Floareș menționează: „[...] unele încercări de explicare și chiar de reabilitare a personajului nu prea stau în picioare, iar anumite aspecte ale guvernării sale au fost cu totul ignorate” (p. 15). Pe acest fond, autorul își propune să reevalueze sursele documentare și să prezinte obiectiv cititorilor figura acestui suveran medieval.

Așezându-și lucrarea sub un *motto* preluat din Umberto Eco („Cine face o teză despre sifilis se îndrăgostește și de *spirocheta pallida*”), monografia se deschide cu o listă de abrevieri (p. 9) și o introducere (p. 11–16), în cuprinsul căreia autorul nu face trimitere doar la istoriografia problemei, despre care s-a menționat deja, ci și la persoanele care au facilitat munca la această monografie, desfășurată, în mare parte, în „atmosfera minunată” (p. 15) din sala de lectură a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, clădire retrocedată ulterior, fapt pe care autorul nu poate decât să-l regrete. Structura lucrării este, după cum mărturisește chiar Dan Floareș, „cuminte”, cartea fiind divizată în patru capitole. Primul dintre acestea, *Copilăria unui prinț mușatin (1531–1546)*, oferă succinte informații despre familia lui Iliș Rareș, precum și despre primii ani de viață ai acestuia, marcați, fără îndoială, de viitorul episcop Mitrofan, despre care un document emis de cancelaria domnului evocat precizează: „[...] sfinția sa ni-au fost noauă ca un părinte, cu bună învățătură, din tinerețile noastre”. Această afirmație este elocventă, dar nu arată că episcopul Macarie, pentru care autorul are un profund dispreț, arătat în mai multe fraze din carte, „ar fi putut, printr-o eventuală asprime, rigoare și impunerea dogmei, să stârnească unele respingeri ale învățacelui” (p. 23). Tânărul și-a petrecut primii ani de viață în cetățile Suceava și Ciceu, în ultima locație Petru Rareș locuind între 1538–1541. După repunerea în domnie a tatălui său, a fost trimis ca ostatic la Istanbul (mai 1542). Câteva extrase din corespondența lui Petru Rareș arată că acesta îl considera „mort” pe fiul trimis la sultan, fapt care, corelat cu altele (Rareș a întârziat revenirea familiei sale în Moldova chiar și după moartea lui Ioan Zapolia, din simplul motiv că era „prea ocupat cu un nou amor”), îl fac pe autor să-i invite pe apologeții lui Petru Rareș la moderație (p. 30). Iliș s-a întors din capitala Înaltei Porți, din motive care nu au putut fi deciptate, înainte de moartea părintelui său, petrecută în septembrie 1546, atunci când tânărul prinț a preluat conducerea statului moldovenesc. Astfel, se deschide al doilea capitol al acestei monografii, intitulat *Primii ani de domnie (1546–1548)*.

Deși nu este clar dacă noul domn a fost ales sau numit de Petru Rareș în suprema demnitate, sursele fiind contradictorii din acest punct de vedere, investirea s-a făcut, așa cum reiese din toate documentele, cu aprobarea sultanului. Astfel, în primii doi ani de domnie, guvernarea a fost exercitată de mama suveranului minor și de boierul Petru Vartic, executat la 7 aprilie 1548. Relațiile cu Polonia s-au păstrat conform tradiției (încheierea unui tratat), iar legăturile cu Bistrița au fost „oscilante”. De asemenea, noul domn a păstrat în Sfântul Domnesc aceiași boieri care erau în funcție la începutul lui septembrie 1546. Schimbarea a intervenit, crede autorul, în cadrul Bisericii. Astfel, în 1546, în Biserica Moldovlahiei a fost numit un nou întâistătător, în persoana lui Grigorie Roșca, fost egumen la Probota încă din 1523 (nu 1528, cum greșit

precizează Dan Floareș la p. 48). Nu se știe, în stadiul actual al cercetărilor, dacă Roșca și-a început păstoria încă din vremea când trăia Petru Rareș, sau a fost „impus” (p. 47), așa cum crede autorul acestei investigații, de către Iliș Rareș. Însă asupra acestei probleme se va reveni puțin mai jos.

După moartea lui Vartic începe „Moldova în timpul lui Iliș (1548–1551)”, când s-a impus boierilor birul cel mare, fapt ce a declanșat o nemulțumire tacită. În această perioadă a guvernării au avut loc alte schimbări la nivelul elitei clericale, dintre care cea mai importantă a fost destituirea episcopului Macarie, la ale cărui „minciuni” și „văicăreli absolut dezgustătoare” (p. 57) autorul face referire nu o dată. În acest fel, Dan Floareș se arată un critic al studiului publicat de Sorin Ulea, în 1985, privitor la „personalitatea surprinzătoare” a cunoscutului isihast. În continuare, este analizată, cu rigurozitate, politica externă a lui Iliș Rareș.

Ultimul capitol, *Deznodământul (1551–1562)*, urmărește viața și faptele domnului Moldovei, atât înainte, cât și după turcirea sa. Înainte de a merge personal să depună tributul la Poartă, fiind, în acest sens, primul domn al Moldovei care a întreprins o astfel de acțiune, Iliș a dat asigurări unei adunări întrunite la Huși că nu are nici un gând de a lepăda credința strămoșească. Această știre a fost transmisă de cronică egumenului Eftimie, din aceeași sursă aflând că declarațiile voievodului au fost o pură formalitate. Tot în preajma aceluși moment, domnul l-a repus în scaunul de ierarh pe Macarie, fapt care nu este amintit de acesta în cronică sa, motiv pentru care autorul de a-l înfiera încă o dată pe „ascetul isihast” sau „eminența cenușie”, numit astfel cu vădit sens batjocoritor. Cronicarul oficial al lui Petru Rareș este acuzat, printre altele, fără nici o dovadă, că l-ar fi otrăvit pe Constantin, fiul lui Petru Rareș, în martie 1554. Credem că această perspectivă nu corespunde întru totul adevărului, la fel ca și informația potrivit căreia Grigorie Roșca a făcut un „gest benevol” (p. 75) când s-a aflat despre turcirea lui Iliș, renunțând la scaunul de mitropolit, „determinat de mahnirea cauzată de gestul nepotului”. O însemnare așternută la 28 iunie 1551 pe un *Tetraevanghel*¹ arată că la această dată mitropolit al Moldovei era Grigorie (de la Voroneț) și nu Gheorghe, cel ars de Ioan Vodă cel Cumplit de viu, în 1572. Însă domnia lui Ștefan Rareș a început încă de la 11 iunie, atunci când a fost uns de către episcopul Macarie, iar primul document sigur emis de cancelaria noului suveran datează de la 13 iunie, deci cu două săptămâni mai devreme de însemnarea la care am făcut trimitere. Nefiind însă luată în calcul această mărturie documentară, autorul monografiei merge mai departe cu ipotezele, afirmând că renunțarea lui Roșca („destronizarea”!) la demnitatea de primat al Bisericii din Moldova este o dovadă a faptului că „nu Petru Vodă l-a numit mitropolit, cândva în ultimele luni de viață, ci însuși Iliș” (p. 76). Cum argumentul adus de autor pentru susținerea acestei ipoteze nu este, precum s-a văzut, valabil, nu ne rămâne decât să credem că numirea lui Roșca de către Iliș Rareș ca mitropolit *poate* să corespundă realității. Însă și aici intervine o nelămurire. Din capitolul al doilea al lucrării s-a văzut că primii ani de guvernare nu au fost exercitați efectiv de către noul domn, fapt care a căzut în sarcina mamei sale și a lui Petru Vartic. Putea oare adolescentul să impună, în aceste condiții, un nou mitropolit la Suceava? Credem mai degrabă că numirea lui Roșca s-a petrecut numai pentru că scaunul de mitropolit era vacant (Teofan I a murit la 1546), nicidecum nu se poate vorbi de „impunerea” egumenului de la Probota ca arhipăstor, petrecută odată cu schimbarea de domnie. Indiferent însă de cine a oferit cârja de mitropolit lui Grigorie Roșca, s-ar impune, credem noi, ca apologetii acestuia să fie reținuți atunci când evocă personalitatea sa, mai ales că, așa cum a demonstrat Sorin Ulea, programul iconografic de la Voroneț se datorează, în mare măsură, dacă nu în totalitate, mitropolitului Teofan I. Pun însă capăt acestor observații, mai ales că autorul nu și-a propus să trateze doar situația Bisericii și a ierarhilor din vremea lui Iliș Rareș, motiv pentru care s-ar putea obiecta că insistăm asupra unor aspecte tratate secvențial, care nu reprezintă subiectul central al cărții discutate aici.

Monografia se încheie cu unele *Concluzii* binevenite, în care autorul afirmă, surprinzător, că „această lucrare nu este destinată istoricilor”, nefiind, în același timp, o apariție editorială de

¹ Acest *Tetraevanghel* s-a scris din porunca și cu cheltuiala lui Grigorie arhiepiscopul și mitropolitul Sucevei, cu mâna multpăcătosului diacon Mihail. Și s-a sfârșit în anul 7059 (1551), luna lui iunie, în 28 (vezi Ioan Caproșu, Elena Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de* ..., vol. I (1429–1750), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 67).

popularizare (p. 85). Autorul își percepe cercetarea ca „o lungă recenzie, o amplă corectură a câtorva lucrări care au atins, mai mult sau mai puțin tangențial, epoca și personalitatea acestui domn [a lui Iliaș Rareș – n.n.]”, a cărui moarte este pusă, din nou surprinzător, în seama lui Alexandru Lăpușneanu, întrucât se dă crezare unei scrisori din 15 ianuarie 1562, aparținând unui ambasador francez care, însă, nu pomeneste de otrăvirea lui Iliaș de către Lăpușneanu. Epistola lui Pétremol amintește de faptul că la 1562 sultanul a (re)dăruit domnia Moldovei lui Iliaș, aflat de mult timp în dizgrație. Numai că din noiembrie 1561 se afla la Constantinopol și Lăpușneanu, iar autorul corelează cele două informații care, din punctul nostru de vedere, merită o analiză profundă și, în același timp, critică, întrucât cel puțin una din informațiile transmise de misiva ambasadorului este eronată.

La finalul acestei considerații se găsesc două anexe, *Sfatul Domnesc al lui Iliaș Rareș*, respectiv un *Tabel cronologic*. Privită pe ansamblu, monografia despre acest fiu al lui Petru Rareș este o reușită, deși „politica ecleziastică” de la mijlocul secolului XVI este prezentată într-o lumină nu foarte apropiată de realitate. De asemenea, ne-am fi așteptat ca episodul convertirii lui Iliaș să fie analizat cu mai multă profunzime, mai ales că, în ultima vreme, turcirea domnului este văzută de unii istorici nu ca expresia sentimentelor filo-otomane ale tânărului suveran, ci ca o modalitate de a-și salva viața (ar fi meritat discutate aici opiniile lui Constantin Rezachevici referitoare la evenimentele tulburi care au afectat destinul lui Iliaș, precum și al Moldovei din vremea sa). Mai precizăm că volumul cuprinde șapte ilustrații, redată pe hârtie de bună calitate.

Iulian Marcel Ciubotaru

LAURENȚIU RĂDVAN (coordonator), *Iași – oraș al diversității. Categorii etnice și minorități în secolele XV–XX: aspecte sociale, economice și culturale*, Iași, Editura Ars Longa, 2015, 376 p.

O contribuție istoriografică foarte importantă pentru cunoașterea principalelor aspecte ale vieții sociale, economice și culturale din orașul Iași o constituie volumul *Iași – oraș al diversității*, editat de Laurențiu Rădvan, profesor în cadrul Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și unul dintre specialiștii istoriei urbane din România. Acest demers științific reunește profesori și cercetători de marcă din domeniul istoriei medievale, moderne și contemporane, a căror contribuție evidențiază aspecte importante din viața minorităților ce s-au aflat de-a lungul timpului pe meleagurile ieșene.

În primul dintre aceste studii, Laurențiu Rădvan evidențiază, pe baza surselor documentare și descoperirilor arheologice, felul în care au decurs începuturile orașului Iași și analizează categoriile etnice care au trăit aici la finele Evului Mediu. Cunoscutul specialist arată că un motiv al intensificării procesului de urbanizare a Iașilor a fost prezența atât a unei curți domnești, dar și a unor grupuri de coloniști veniți din diferite zone ale Moldovei. Un aspect interesant scos în evidență ține de primele etape ale planificării orașului, prin așezarea străinilor într-un mod organizat, cât mai aproape de curtea domnească. Autorul consideră că poziția de capitală a Moldovei, dar și mobilitatea demografică și socială ce a caracterizat secolele XVI–XVIII au atras în continuare la Iași numeroși oameni veniți din afară, creând o adevărată diversitate etnică. În majoritate negustori sau meșteri, aceștia erau încurajați de domnie să se stabilească în acest centru urban datorită efectelor pozitive asupra veniturilor visteriei. Autorul face în continuare un scurt istoric al acestor comunități, prezentând pe baza surselor documentare edite sau inedite detalii foarte interesante legate de localizarea fiecărei etnii în oraș și de principalele ocupații ale acestora, cu referire la germani, unguri, armeni, ruși sau albanezi. În paginile acestui studiu, o atenție specială a fost acordată situației țăganilor din Iași, a căror istorie a fost puțin cercetată. Un aspect interesant subliniat de autor este că și în interiorul comunității țăganilor se pune accent mai mult pe individ sau pe familia restrânsă, decât pe grup.

Schimbând puțin registrul, studiul lui Petronel Zahariuc vine cu unele contribuții importante în ceea ce privește situația învățământului ieșean la trecerea dintre medievalitate și

modernitate. Acesta face o prezentare a importanței colegiului ortodox ce se afla la mănăstirea Trei Ierarhi, oferind în același timp date referitoare la învățământul catolic din Iași, precum și unele aspecte din viața culturală a comunităților de armeni și evrei. După părerea autorului, una dintre cauzele ridicării mănăstirii Trei Ierarhi în vremea lui Vasile Lupu are legătură cu întemeierea unei școli cu rang de colegiu în incinta acestui așezământ, ce se afla în apropierea curții domnești. Scopul principal al fondării acestei școli l-a constituit consolidarea credinței ortodoxe, colegiul contribuind prin activitatea sa la întărirea începuturilor învățământului în limba română. Același studiu surprinde evoluția comunității catolice și înființarea de către aceasta a unei școli iezuite în aceeași perioadă cu cea de la Trei Ierarhi, cât și o scurtă prezentare a evoluției comunităților armenesti și evreiesti de-a lungul secolului XVII.

Informații prețioase referitoare la evoluția comunității evreiești de la începutul secolului XIX regăsim în studiul realizat de Dan Dumitru Iacob, cercetător la Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu. Este evidențiat impactul creșterii numărului populației evreiești din Moldova, statutul juridic al acesteia, cât și relația cu autoritățile moldovene. Bazându-se pe datele disponibile, autorul ajunge la concluzia că, la 1820, evreii constituiau mai mult de un sfert din populația orașului Iași, iar până la mijlocul secolului XIX, aproape jumătate. O altă sursă importantă utilizată de autor, de data aceasta pentru localizarea evreilor din Iași, este reprezentată de statisticile demografice și fiscale. Prin activitățile desfășurate, evreii au avut o contribuție importantă la dezvoltarea economică a țărilor din prima jumătate a secolului XIX. În paginile acestui articol, îi găsim practicând comerțul ambulant, cel alimentar, construcții, transportul de mărfuri sau activând ca zarafi sau bancheri. Un subcapitol important al acestui studiu se ocupă de sinagogi. Autorul creează un tablou al acestora și vine cu unele completări în ceea ce privește sistemul educațional al evreilor, prin descrierea școlilor confesionale, care a deschis multora drumul spre o viață culturală proprie. Studiul se încheie cu o interesantă anexă, utilă oricărui cercetător al comunității evreiești din Iași, ce cuprinde referințe topografice cu privire la localizarea sinagogilor din Iași la 1843.

Continuând periplul istoric al minorităților din Iași, ajungem la cumpăna secolelor XIX–XX, Ionuț Nistor realizând o analiză bine documentată în acest sens. Punctul de plecare în această direcție l-a constituit adoptarea Constituției din anul 1866, care avea prevederi ce împărțeau populația țării în „străini” și „români”. Conform acestui important document, numai străinii de rit creștin puteau obține împământenirea. Perioada cercetată a fost una de adaptare a „minoritarilor” la noul statut oferit de normele juridice ale statului. Tabloul naționalităților și confesiunilor este ilustrat de o sumedenie de statistici ce poartă amprenta unor surse de primă mână. Lucian Leuștean realizează în continuare o privire de ansamblu a situației minorităților din România în perioada interbelică, un studiu de caz amănunțit fiind dedicat orașului Iași. Accentul cade pe raportul dintre diferitele grupuri etnice și majoritatea românească și ortodoxă. Lăsând la o parte discrepanțele din literatura vremii, autorul ne îndeamnă la o abordare echilibrată și plină de substanță a relației minorităților cu statul român. Analizând situația din Transilvania, autorul ajunge la concluzia că una din problemele dintre români și minoritari, în special cei maghiari, a constituit-o comunicarea. Situația era puțin diferită în Basarabia, unde erau mai mulți români cunoscători ai limbii ruse, acest lucru încurajând comunicarea cu minoritarii. Se ajunge astfel la concluzia că, în general, relațiile dintre statul român și minoritarii din perioada interbelică au fost tensionate din diferite motive, fiecare tabără având o viziune diferită. Cât privește orașul Iași, cercetarea problematicii minorităților din acest oraș, a raporturilor acestora cu autoritățile locale, pentru perioada luată în discuție, constituie o problemă delicată. Cele mai multe din referiri îi priveau pe evrei, ce constituiau o treime din populația orașului. Având la bază informații de primă mână oferite de arhive, autorul ilustrează importanța comercială și economică a evreimii ieșene la dezvoltarea acestei urbe în perioada interbelică.

Minoritățile din România au avut o contribuție importantă la învățământul ieșean. Acest lucru este scos în evidență de analiza făcută de Cătălin Botoșineanu, al cărui studiu începe printr-o radiografie generală a situației învățământului românesc. Statistici bine documentate aproprie acest demers de cercetarea istorică prin bogatul material informațional scos la iveală. O situație particulară în această privință se afla în mediul universitar, autorul considerând că este dificil de realizat o analiză amănunțită a tuturor categoriilor de studenți minoritari din învățământul

românesc din acea perioadă. Studiul scoate în evidență numărul mare de evrei, un exemplu fiind la Universitatea de Medicină și Farmacie din Iași, unde ponderea lor era cel puțin egală cu aceea a majoritarilor. Continuând evidențierea importanței minorităților etnice și religioase din Iași, Dorin Dobrințu se referă la acest aspect raportându-se la perioada comunistă. Din punct de vedere etnic, chiar dacă numărul lor era mai redus, rolul evreilor a rămas unul important. Autorul arată că politica Partidului Comunist Român față de minorități nu a fost una liniară și unitară, apărând pe parcurs dispute sau contradicții ideologice. S-a trecut astfel de la diferențierea între etnicii români majoritari și „naționalitățile conlocuitoare” la construcția „națiunii socialiste”. Într-un final, au fost preluate chiar unele idei din perioada interbelică, în care reprezentarea publică a trecutului era idealizată. În ceea ce privește orașul Iași, acesta a suferit multe pierderi în urma celui de-al Doilea Război Mondial. Chiar și în această situație, minoritățile și-au păstrat importanța în peisajul urban. În cea mai mare parte a studiului său, Dorin Dobrințu face o interesantă prezentare a principalelor minorități din Iași în perioada comunistă, între care îi amintim pe evrei, ruși lipoveni, armeni, germani, romi, greci, maghiari și ucraineni, acestora adăugându-li-se minoritățile confesionale, care au avut și ele de suferit de pe urma politicii Partidului Comunist.

Toate aceste studii oferă posibilitatea cititorilor interesați să-și formeze o viziune cu privire la categoriile etnice și minoritățile din Iași, viziune bazată pe surse variate, fapt ce conferă originalitate tematicii puse în discuție. Se îmbină, astfel, detalii foarte importante ce țin de diferite aspecte ale vieții cotidiene: social, economic, cultural și confesional. Volumul reprezintă astfel o apariție editorială care merită semnalată, inițiativa editorului și echipei sale de autori fiind, după părerea noastră, una încununată de succes.

Andrei Melinte

ADRIAN VIȚALARU, *Nicolae Petrescu-Comnen (1881–1958). Diplomat*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 584 p.

Deși aparent istoria contemporană și, mai cu seamă, perioada jalonată de cele două conflagrații mondiale care au marcat secolul trecut pare să fi epuizat, întrucâtva, subiectele pe care cercetătorii le-ar mai putea investiga cu șansa de a obține o reușită personală de anvergură, avem de-a face, în cazul de față, cu un produs istoriografic de excepție, unul care poate aduce clarificări și explicații suplimentare asupra unor episoade importante din istoria diplomatică a Europei interbelice. Analiza științifică deosebită, focalizată pe fațetele multiple ale unei cariere ieșite din comun, conectată, prin evoluția sa, la evenimente, perioade, oameni și prefaceri importante ale celor două decenii care au despărțit conflictele mondiale creionează rezultatul concret al unei trude științifice concentrate, trebuie să o spunem, asupra unui subiect nu doar necesar, dar și mai puțin întâlnit în istoriografia românească recentă și nu numai. Despre Nicolae Petrescu-Comnen, la fel ca și în cazul a numeroși alți diplomați români ai vremii, nu s-a scris până acum un studiu de anvergură, care să urmărească traiectoria lor profesională ori biografiile, dar acest lucru pare să se schimbe.

Constatăm, deopotrivă cu interes și plăcere, faptul că în ultima perioadă există tot mai multe lucrări de calitate focalizate asupra diplomaților români de valoare ai perioadei interbelice. Și nu facem aici referire doar la cei foarte cunoscuți. Fie că vorbim despre Nicolae Titulescu, Grigore Gafencu, Victor Cădere sau, în cazul de față, Nicolae Petrescu-Comnen, pentru a nu oferi decât doar câteva exemple, avem posibilitatea de a lectura și analiza lucrări noi și valoroase, care introduc numeroase contribuții și investigații științifice inedite în circuitul științific. Asistăm practic, tot mai frecvent, la o redescoperire și revalorizare a diplomaților și diplomației românești interbelice, fiecare lucrare conturând o nouă fațetă a unui tablou extrem de complex și dinamic, acela al relațiilor diplomatice europene și al locului, al rolului României în tot acest angrenaj.

Este și cazul lucrării de față, rezultatul concret al unei cercetări intense, complexe și de durată. Ceea ce ne propune însă autorul se constituie într-un etalon de spirit critic, rigoare academică și, nu în ultimul rând, o investigație dusă aproape până la extrem pe firul surselor. Ea lasă prea puțin loc necesității unor cercetări suplimentare, care semnalează și îndreaptă frecvent erorile din istoriografie, inclusiv pe acelea ale unor istorici consacrați sau ale unor cărți care s-au impus ca adevărate repere.

Totul se bazează însă pe surse, investigate temeinic, metodic, ordonat. Nimic sau aproape nimic nu a fost omis, fie că vorbim despre volume de documente, medalioane biografice ale dicționarelor și enciclopediilor, lucrări generale referitoare la politica externă a României interbelice mai vechi și mai noi, ale unor autori români ori străini, memorialistică, presă, corespondența diplomatică, volume de documente. O mențiune aparte se cuvine a fi făcută asupra documentelor de arhivă consultate. Și în acest caz eforturile autorului tind către exhaustiv, căutările sale în direcția conturării unor contribuții personale cât mai semnificative îndreptându-i atenția către Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhivele Naționale Istorice Centrale, Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Biblioteca Națională a României sau Biblioteca Academiei Române, dacă luăm în considerare principalele arhive și biblioteci din țară pe care autorul le-a avut în vedere. Alături de acestea, documente descoperite la Arhivele Diplomatice de la Nantes, Arhivele Naționale ale Ungariei sau provenite de la Arhiva Politică de pe lângă Muzeul Memorial al Holocaustului de la Washington, Arhiva Politică a Ministerului Afacerilor Externe al Germaniei, Arhivele Naționale ale Germaniei sau Hoover Institution Archives completează informațiile lucrării, facilitând, în același timp, posibilitatea comparării și verificării acestora.

Alături de sursele lucrării, se cuvine a fi subliniată totodată, în mod deosebit, importanța corpului de note – extrem de amplu și complex – ce însoțește textul. Folosirea trimerelor la subsolul paginii constituie, în acest caz, o fericită alegere. Se evită astfel o lectură duală, paralelă, care ar fi știrbit din continuitatea lucrării, lipsind pe cititor de explicații sau detalieri imediate.

Nu este aici locul unei analize detaliate asupra conținutului lucrării propuse de tânărul istoric Adrian Vițalaru. Pentru profesioniști și amatori deopotrivă cartea este atractivă chiar de la primele rânduri, prin titlu, prin obiectivele propuse – și pe deplin atinse –, prin rigoarea științifică, calitatea deosebită a stilului și acribia cercetării. Atrage însă atenția, atunci când o deschidem întâia oară, sistematizarea conținutului. Poate prea complicată la o privire superficială, structura lucrării este însă una atent gândită, fiecare dintre cele nouă capitole făcând referire la câte o etapă distinctă din cariera diplomatului român. Rezultatul final este unul deosebit, o perspectivă inedită a unei istorii complexe, analizată prin intermediul unui diplomat poziționat, prin natura profesiei sale și a însărcinărilor primite, în unghiuri dintre cele mai diverse, care i-au permis analize și participări personale la evenimente care au marcat profund istoria Europei interbelice și nu numai.

Bogdan-Alexandru Schipor

GEORGE CIPĂIANU, *Catholicism și comunism în România. 1946–1955. O perspectivă diplomatică franceză*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, 424 p.

Deși în istoriografia recentă s-au scris zeci de studii și volume despre calvarul Bisericii Romano-Catolică și Greco-Catolică din România în perioada totalitarismului comunist, profesorul George Cipăianu readuce tema în atenția publicului larg și a specialistului dar, de data aceasta, dintr-o perspectivă externă. Lucrarea pe care o prezentăm este traducerea versiunii franceze, *Catholicisme et communisme en Roumanie. 1946–1955. Une perspective diplomatique française*, publicată cu un an înainte de Editura Fundației pentru Studii Europene.

Autorul celor două variante – franceză și română –, profesor la Facultatea de Istorie-Filozofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, este binecunoscut și datorită cercetărilor de istorie modernă a României privind mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848 și 1919, domeniu în care a excelat până în preajma înlăturării dictaturii ceaușiste și chiar ulterior. Reamintim doar că în cadrul acestei importante teme a evidențiat, între altele, rolul personalităților Vincențiu Babeș și George Bariț în afirmarea națională a românilor transilvăneni, contribuții științifice premiate de Academia Română.

Încununarea mișcării naționale a românilor transilvăneni cu Marea Unire din 1918, ca urmare a participării României la Primul Război Mondial în cadrul coaliției franco-anglo-ruse și a apariției noii arhitecturi geopolitice la sfârșitul acestuia, a constituit o altă temă predilectă de

cercetare pentru profesorul Cipăianu, concretizată în numeroase lucrări de referință – volume de sinteză, studii și articole etc.

După evenimentele din decembrie 1989, accesul neîngrădit la arhivele perioadei totalitarismului comunist a fost prea tentant pentru ca profesorul George Cipăianu să nu abordeze cu același profesionalism cercetarea acestui fenomen complex în spațiul est-sovietic și, cu precădere, din țara noastră. Amplitudinea orizontului științific i-a fost înlesnită și de cunoașterea perfectă a limbilor de largă circulație – engleză, franceză și italiană –, ceea ce i-a permis să se informeze asupra rezultatelor de ultimă oră din istoriografia domeniului, dar și să cerceteze documente originale din fondurile arhivistice de la Paris, Londra, Roma, Budapesta etc.

Remarcabilele sale contribuții istoriografice l-au impus atenției specialiștilor din Europa. Drept urmare, între 1994 și 2005, a predat la Université Paris XII Val-de-Marne, Faculté d'Administration et d'Echanges și Faculté de Lettres, Département d'Histoire, precum și la Université de Limoges. Din suprasaturația informațiilor și ideilor sale s-au împărțit și studenții numeroaselor universități din Anglia, Franța, Italia, Ungaria etc. unde a fost invitat pentru a conferența despre istoria României, a relațiilor ei internaționale din timpul Primului Război sau despre istoria comunismului.

Cercetările sale istorice au avut ca temei primatul documentului: fie corespondență, în cazul lui Vincențiu Babeș, fie mărturiile de arhivă care consemnează evoluția mișcării naționale a românilor din Transilvania pe parcursul anilor 1848–1918; ori atitudinea Angliei și Franței față de România pe durata Primului Război Mondial. Mai totdeauna istoricul evită patetismul, probând analiză atentă, cumpănire și dreaptă judecată, căutând să lumineze resorturile intime ale diferitelor acțiuni.

În asemenea lungi șederi la Paris, profesorul George Cipăianu a scos la lumină din arhivele Ministerului de Externe francez documentele care constituie, în fapt, substanța de nealterat a cărții care ne-a îndemnat la comiterea acestor rânduri. Volumul are două părți: în cea dintâi, după o succintă dar convingătoare punere în temă (p. 7–24), cu *Notă asupra ediției; Despre izvoarele privind istoria bisericii din România (1946–1955); La răscruce de vremuri. Franța după război (1945–1955)*, pe temeiul documentelor identificate în arhivele pariziene, de-a lungul consistentelor studii *Catolicismul din România în perspectiva diplomației franceze* (p. 25–33); *Calvarul greco-catolicilor* (p. 34–58); *Cultul romano-catolic* (p. 59–72); *Soarta tragică a unui preot bătrân cu suflet de erou: Monseniorul Vladimir Ghika* (p. 73–80); *Reacția Vaticanului* (p. 81–104) și *Atitudinea ierarhiei Bisericii Ortodoxe* (p. 105–117), autorul reconstituie pagina tragică din istoria cultelor greco-catolic și romano-catolic pe durata unui deceniu, 1946–1955. Cea de a doua parte (p. 138–423) conține 178 de documente expediate de Legația Franței din București către Ministerul de Externe de la Paris, de pe Quai d'Orsay.

Resorturile apariției acestei contribuții precum și limitele ei cronologice cititorul le află din *Notă asupra ediției*: „Am luat ca punct de plecare anul 1946”, mărturisește autorul, „când Biserica Greco-Catolică din Ucraina a fost desființată de autoritățile sovietice, iar în România au avut loc în 1946 alegerile cele mai falsificate din întreaga istorie modernă a țării [...] și tot în 1946 nunțul Andrea Cassulo, expus atacurilor comuniștilor, a fost rechemat de Sfântul Scaun”; în ce privește data finală a investigațiilor, anul 1955 „este anul Conferinței de la Geneva, care precedă intrarea într-o nouă etapă de persecuții, marcată de alte arestări și condamnări (1956, 1957), ca urmare a mai multor memorii și proteste”.

Documentele privind situația Bisericii Catolice din România – Romano-Catolică și Greco-Catolică – trimise de diplomații francezi de la București centralei pariziene erau dirijate, funcție de importanța lor, nu numai decidenților politici ai Franței, ci și spre Sf. Scaun sau, uneori, Serviciilor de informații și de presă, destinate, probabil, opiniei publice.

Aceleași documente permit autorului relevarea raporturilor dintre noua putere comunistă din România și cultele Romano-Catolic și Greco-Catolic, pe de o parte și, dintre acestea și Biserica Ortodoxă, dominantă, pe de altă parte, insistând, îndeosebi, asupra sprijinului pe care aceasta l-a acordat puterii politice comuniste la desființarea Bisericii Greco-Catolice „simbol al rezistenței naționale, atât în secolul al XVIII-lea (*Supplex Libellus Valachorum*), cât și în secolul al XIX-lea (*Memorandumul*), și a constituit un element esențial și trainic de unificare a poporului român”(p. 119).

Un capitol care reține atenția prin forța de sinteză, privește *Franța după război (1945–1955)*. Studiul este o pertinentă analiză a situației economice, sociale și politice a „fostei” mari puteri confruntată, în acel deceniu, cu umilința unei înfrângeri zdrobitoare suferită de Germania nazistă; cu colaboraționismul guvernului Pétain; cu agresivitatea propriilor comuniști conduși de Maurice Thorez, iar pe plan extern cu pierderea statutului antebellic, ignorată la Yalta și Postdam de către SUA, Anglia și URSS. Pe acest fond e(in)voluează relațiile guvernului comunist de la București cu Franța, reprezentată, pentru început, de Jean-Paul Boncour. Referindu-se la semnării telegramelor expediate de diplomații francezi din București, autorul recunoaște, precaut, că nu poate „preciza cu exactitate la ce dată au activat în România” (p. 31), notând, însă, că Boncour „a fost numit reprezentant politic al Franței în România la 3 martie” și că „în aprilie 1945 [...] era obligat să aștepte la Istanbul mai multe zile, pentru că rușii nu autorizau intrarea lui în România” (p. 21). În acest caz rămâne ca istoricul de mâine să clarifice informația profesorului Hudiță din *Jurnalul politic* (vol. XIII, 7 decembrie 1944 – 6 martie 1945, Editura Do-Minor, 2008, p. 144), unde nota că îl întâlnise pe Boncour la 3 ianuarie 1945 (dar că era de câțva timp în țară), cu prilejul unui dejun oferit de bancherul Aristide Blank (la care mai participau profesorul George Oprescu, decorat cu Legiunea de onoare, și Săvel Rădulescu). Îl revedea apoi, la 5 iunie 1945 și 7 decembrie 1945. De fiecare dată, Jean-Paul Boncour îi repeta fruntașului țărănist că în Europa postbelică Germania va fi dezmembrată, iar continentul va fi dominat de o Franță puternică până la Rin și de o Rusie, la fel de puternică, până la Berlin și că, în această nouă situație externă, oamenii politici din România, indiferent de orientarea lor, trebuie „să caute de pe acum să stabilească cele mai bune relații cu Uniunea Sovietică, viitoarea noastră aliată” (*ibidem*, p. 143; vol. XIV, p. 256–261; vol. XV, p. 462). Jean Paul Boncour mai explica lui Hudiță, cu cinism nedisimulat, că „Sovietele sunt mai tari decât se crede și că ele vor câștiga partida în Europa cu ajutorul Franței, pentru dezmembrarea Germaniei”, chiar dacă „națiunile mici din Europa Centrală și din Balcani vor suferi câțva timp de pe urma acestei colaborări [franco-sovietică]” (*ibidem*, vol. XV, p. 462).

În demersul generalului de Gaulle de apropiere de Uniunea Sovietică, Ioan Hudiță vedea efortul disperat al Franței de a ieși din izolarea politică, pe care îl înțelegea, dar refuza ca acest lucru să se facă pe seama României, aruncând-o în brațele lacome ale comunismului sovietic!

Cele semnalate de profesorul Hudiță în *Jurnalul* său, cu privire la încercarea lui de Gaulle de apropiere de Moscova, pentru a rupe centura de izolare în care se găsea, sunt în deplină consonanță cu sinteza profesorului G. Cipăianu din capitolul evocat mai sus, al cărții pe care o recomandăm cu multă căldură.

Ion I. Solcanu

ELENA DRAGOMIR, *Cold War Perceptions. Romania's Policy Change towards the Soviet Union, 1960–1964*, Cambridge Scholars Publishing, 2015, 290 p.

Oricât de mult se va scrie despre *comunism* – privit în ansamblu, ca fenomen ce a marcat aproape întreg secolul XX și sute de milioane de oameni –, probabil niciodată nu va fi suficient. Se prea poate însă ca adevărata osândă a comunismului să fie îndeplinită prin analiza și dezvăluirea tuturor fațetelor sale, astfel încât niciodată să nu mai fie posibilă o revenire. Dacă ne limităm la cazul românesc, unul dintre punctele de plecare aproape obligatorii în orice analiză serioasă a acestui fenomen îl reprezintă relația sinuoasă cu Rusia (în diversele sale forme și denumiri), așa cum a evoluat aceasta de-a lungul secolului XX. Lucrarea de față este un exemplu în acest sens, iar autoarea se concentrează asupra unui element atipic, neobișnuit din perspectiva acestei evoluții.

Astfel, România și Imperiul Rus au fost aliate în timpul Marelui Război, cunoscând însă o relație bilaterală tensionată de-a lungul perioadei interbelice, ce a transformat cele două părți în inamici în a doua conflagrație mondială. Pacea și, odată cu ea, schimbările politice din România după 1945 au fixat foștii adversari într-o postură de aliați și prieteni, România acționând și afirmându-se în a doua parte a anilor 1940 și în deceniul următor, dincolo de orice îndoială, ca un

aliat și colaborator de încredere al Uniunii Sovietice, atât în plan intern, cât și extern. Dacă până în 1960 schimbarea atitudinii Bucureștilor față de Moscova s-a produs de fiecare dată în urma unui conflict de anvergură – având în vedere cele două războaie mondiale –, Elena Dragomir identifică un moment de cezură în relația bilaterală, survenit, pentru întâia dată, în condiții de pace. Practic, anul 1960 marchează un moment al schimbării. Nu este vorba despre o modificare radicală, dar în acel moment România nu era nici prietenă, dar nici inamică a Uniunii Sovietice, colaborând în anumite chestiuni, cu Moscova, opunându-se fățiș, pe de altă parte, anumitor inițiative ale acesteia. Această postură neobișnuită a determinat întregul efort de cercetare aflat în spatele lucrării de față, Elena Dragomir încercând să descifreze motivele pentru care atitudinea României față de Moscova s-a schimbat în 1960 și, totodată, să identifice și ce anume s-a modificat în această relație.

Având fixate aceste obiective, analiza Elenei Dragomir se concentrează asupra modului în care România devine, treptat, în perioada 1960–1964, o entitate politică ce a manifestat o opoziție semnificativă față de inițiativele și politica Moscovei, abordarea fixându-se pe două mari studii de caz. Primul dintre acestea îl reprezintă opoziția României față de Uniunea Sovietică în cadrul CAER (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc), iar al doilea este atitudinea de sfidare față de URSS în chestiunea acutizării disputelor sovieto-chineze. Cu toate acestea, după cum precizează autoarea, studiul nu își propune o analiză a relațiilor bilaterale româno-sovietice ori a participării și activității României în cadrul CAER și nici măcar o cercetare detaliată a implicării României în disputele sovieto-chineze, ci se dorește o cercetare axată în direcția identificării și studierii cauzelor și conținutului schimbării în relația unei mici puteri, România, față de o mare putere, Uniunea Sovietică.

Acest unghi al cercetării nu a fost însă ales întâmplător. Sursele cercetate oferă indicii solide ce permit autoarei să constate că aceasta era percepția liderilor politici români ai vremii față de relația Bucureștilor cu Moscova. Elena Dragomir nu își propune să judece, să critice aceste percepții, ci doar să le utilizeze, sistematic, ca punct de plecare în demersul său, unul de pionierat din această perspectivă. Sunt identificați, la rândul lor, actorii principali ai politicii interne și externe ai României din perioada de referință: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Alexandru Bârlădeanu, Ion Gheorghe Maurer, Nicolae Ceaușescu, Emil Bodnăraș, Gheorghe Apostol sau Corneliu Mănescu, documentele de arhivă oferind, și în acest caz, indicii suficiente și lipsite de echivoc.

Încercând să identifice ce anume s-a schimbat sau, mai bine zis, ce au schimbat acești lideri politici în politica României față de Uniunea Sovietică, studiul Elenei Dragomir operează și ia în calcul o serie de concepte, cum ar fi acelea de *strategie* ori *mare strategie de stat* și *tactici*. Primul dintre acestea vizează modul în care liderii politici români teoretizau căile prin care România și-ar fi putut asigura securitatea, iar cel de al doilea se referă, în concepția autoarei, la acțiunile propriu-zise, menite să îndeplinească obiectivele strategice asumate. Din acest punct de vedere, Elena Dragomir subliniază chiar faptul că, în epocă, *a nu face nimic* a reprezentat o formă de acțiune pentru România și liderii ei, un tip de răspuns atipic la diferite probleme, această noțiune însemnând, printre altele, tactici de evitare, atitudini pasive, tactici argumentative sau active (evitare, ignorare, amânare, alterare, politică sau atitudine de echilibru). În acest fel, demersul de față oferă detalii deopotrivă asupra modului în care liderii politici români percepeau existența unor amenințări la adresa țării din partea Uniunii Sovietice și a reacțiilor de răspuns la astfel de potențiale amenințări. Sunt identificate cu precizie, în discursul politic al vremii, reprezentările-cheie ale acestor amenințări: realitățile geografice și de putere; relația stat mic, lipsit de putere, față în față cu o superputere și, nu în ultimul rând, o anumită percepție asupra pericolului ce rezida în expansionismul teritorial sovietic.

Toate aceste elemente erau luate în considerare și puse în analogie cu politica sovietică anterioară față de România și interesele acesteia, ca de exemplu anexarea Basarabiei și părții de nord a Bucovinei, percepția existenței unei atitudini răzbunătoare manifestată de Uniunea Sovietică după 1945 față de România, exemplificată prin sovromuri sau menținerea de unități ale Armatei Roșii pe teritoriul țării noastre, dar și prin comportamentul Moscovei față de Iugoslavia lui Tito până la mijlocul anilor 1950 ori față de Albania și China la începutul anilor 1960. Răspunsul liderilor politici din România în fața acestor prezumtive amenințări s-a situat, la rândul său, în jurul unor concepte-cheie și reprezentări, ca de pildă suveranitatea de stat, independența, integritatea teritorială, avantajul reciproc, unitatea și prietenia.

Îndeplinirea unor astfel de obiective într-o cercetare de certă anvergură, profunzime și complexitate, precum aceea pe care Elena Dragomir o prezintă în volumul de față nu ar fi fost posibilă fără o documentare temeinică. Demersul său se bazează, în primul rând, pe documente descoperite în arhivele românești, fiind cercetate numeroase fonduri din Arhivele Naționale Istorice Centrale sau Arhivele Ministerului Afacerilor Externe de la București. Sursele primare cercetate au oferit astfel informații detaliate în legătură cu procesul de luare a deciziilor din epocă, analiza luând în considerare numeroase categorii de documente, de la rapoarte primite de către liderii politici din partea diverselor ministere și comisii, până la minute ale unor întâlniri bilaterale, multe dintre ele fiind adnotate de către Gheorghiu-Dej. Pe lângă aceste documente, autoarea a identificat și cercetat în arhivele românești copii ale unor documente provenite din Cehoslovacia, Germania Democrată, Bulgaria ori Uniunea Sovietică, de cele mai multe ori solicitate de către liderii români în epocă și purtând adesea, la rândul lor, adnotări ale membrilor din Biroul Politic, cele mai frecvente fiind, din nou, ale lui Gheorghiu-Dej. Unor astfel de documente li se adaugă numeroase protocoale, rapoarte, rezoluții ori comunicate și corespondență purtate ori rezultate în urma întâlnirilor, discuțiilor și colaborărilor din cadrul CAER sau Pactului de la Varșovia, toate regăsindu-se în fondurile celor două arhive menționate. Toate aceste documente suplinesc, în mare măsură, faptul că Elena Dragomir nu a avut acces la arhivele rusești, dar trebuie menționat că lucrarea utilizează documente sovietice publicate și diverse texte din istoriografia sovietică și rusească. Pe lângă toate acestea, au fost cercetate fonduri documentare publicate în mediul on-line de către *Parallel Project on Cooperative Security*, *Open Society Archives* sau *Kremlin Decision Making Project at the Miller Center of the University of Virginia*.

În mod evident, sursele documentare ale lucrării de față nu includ doar izvoare inedite. Colecțiile de documente, presa, memoriile și interviurile publicate de către unii dintre liderii politici români ai vremii, ca de pildă Paul Niculescu-Mizil, Ioan Sfetcu, Mircea Malița, Ion Porojan, Silviu Brucan ori Sorin Toma întregesc un efort de documentare solid și temeinic, care demonstrează la fiecare pas atenție, spirit critic și o grijă aparte pentru coroborarea constantă a unor informații care pot adesea deruta.

Este limpede faptul că un asemenea demers a ridicat suficiente probleme de organizare. Elemente precum perspectiva grupării argumentelor, stabilirea unor „puncte de observație” care să ofere unghiuri de vedere optime, găsirea unei proporții potrivite între analiză și sinteză sunt tot atâtea indicii ce pot măsura seriozitatea abordării și temeinicia științifică a cercetării. Primul dintre cele cinci capitole ale lucrării reprezintă o trecere în revistă a relațiilor româno-sovietice anterioare anului 1960, în timp ce următoarele două se concentrează pe apariția primelor elemente de opoziție a României în fața Uniunii Sovietice, în contextul procesului de reformă al CAER. Al patrulea capitol este focalizat, pe de o parte, pe încercările liderilor români de a obține sprijinul Chinei pentru a contracara intențiile sovietice de reformare a CAER, iar pe de altă parte, pe evoluția transformării României într-un stat cu o poziție distinctă față de disputa sovieto-chineză. Ultimul capitol al lucrării analizează cauzele ce au făcut posibilă publicarea cunoscutei Declarații din aprilie 1964, considerată a fi prima dovadă publică a unei poziții oficiale separate a României față de Moscova. Elena Dragomir continuă însă, în acest capitol final, analiza detaliată a modului în care liderii români conceptualizau relația cu superputerea vecină în contextul celor două axe urmărite în întreaga lucrare: reformarea CAER și poziționarea față de disputa sovieto-chineză.

La final, ne este dificil a mai oferi concluzii detaliate în urma parcurgerii lucrării. Spațiul restrâns pe care îl avem la dispoziție nu ne lasă această libertate. Este însă suficient, credem noi, a spune că această carte își atinge pe deplin și meritat scopul declarat. În urma lecturii și, de ce nu, a relecturii, se poate face, armonios, pe nesimțite, dar în același timp cu rigurozitate științifică, trecerea de la *a ști* la *a înțelege*. Spunem aceasta deoarece demersul la care ne referim nu se adresează celor neinițiați. Efortul din spatele acestei lucrări este unul care nu poate fi intuit și descifrat la o lectură rapidă. De fapt, cartea aceasta nu este făcută pentru așa ceva. Lucrarea este de o complexitate aparte, iar obiectivele urmărite sunt îndeplinite printr-o analiză profundă a detaliilor fine, stabilind repere noi pe un tărâm prea puțin explorat până acum și deschizând orizonturi mai clare către investigații viitoare.

Bogdan-Alexandru Schipor

SILVIU MILOIU, CEZAR STANCIU (edited by), *East Central Europe in a Century of Challenges. Studies in History and International Relations*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, 276 p.

În mod cert, Europa Centrală și de Est rămâne, în zilele noastre, un spațiu caracterizat printr-o bogăție de identități, diversitate etnică, paradoxuri, provocări, speranțe, decăderi și reveniri, în care statele, națiunile, grupurile etnice au încercat să-și păstreze valorile și să acționeze în conformitate cu propriile tradiții și care, în ultimă instanță, a stârnit deopotrivă dezbateri academice și imaginația geografilor, istoricilor sau cartografilor.

Lucrarea de față și editorii acesteia nu încearcă să definească această regiune. Au făcut-o mulți alții, la un nivel în care este dificil să decelezi noțiunile cele mai clare și potrivite. Volumul acesta își propune însă să contribuie, cât de puțin, la o mai bună cunoaștere a regiunii, în coordonate istorice, culturale și sociale, de-a lungul secolului XX, oferind celor interesați o colecție atent gândită de articole, apărute inițial în „Valahian Journal for Historical Studies” (*VJHS*), revista bianuală a Centrului de Istorie a Relațiilor Internaționale și Studii Culturale „Grigore Gafencu” de la Târgoviște. Practic, acest volum celebrează a zecea aniversare a publicației amintite, ajunsă la al douăzecilea număr.

Articolele selectate de către editori explorează astfel, din diverse unghiuri, dinamica relațiilor internaționale și istoria regiunii, fiind pliate, din punctul de vedere al subiectelor abordate, pe teme mari ale politicii editoriale care a consacrat *VJHS* drept o referință a ultimilor ani în peisajul publicațiilor științifice de profil din România. Majoritatea studiilor poartă semnătura unor autori consacrați din țări care formează acest spațiu la care ne raportăm – România, Polonia, Serbia, Bulgaria –, dar și din state aflate la marginea regiunii, cum ar fi Turcia ori Finlanda. Kalervo Hivi, Vesa Vares, Silviu Miloiu, Katalin Miklóssy, Kari Alenius, Rossen Vassiliev sau Ion Calafeteanu sunt doar câteva exemple.

Există teme care sunt oarecum privilegiate în cadrul volumului de față. Este cazul, de pildă, a relațiilor dintre statele mici și mijlocii situate în Europa Centrală și de Răsărit, altele decât cele aflate într-o vecinătate imediată, analizate de autori precum Vesa Vares, Kalervo Hovi, Kari Alenius sau Marco Pribilla. Regăsim însă și abordări care surprind politica unor mari puteri în regiune sau relațiile dintre state în timpul Războiului Rece, atunci când apartenența celor mai multe dintre ele la cunoscutul „lagăr socialist” a modificat și a consacrat valențe noi vechilor animozități, așa cum a fost cazul relațiilor româno-maghiare, pentru a oferi doar un exemplu. De asemenea, o mențiune aparte merită articolele care analizează soarta Poloniei și a polonezilor, împărțiți între Est și Vest de către vecini puternici, cu drame înfricoșătoare și destine tragice, dar și cu realizări și speranțe.

După cum menționează și editorii volumului, studiile incluse au suferit doar modificări și intervenții minore față de variantele inițiale, ce pot fi regăsite în numerele *VJHS* apărute de-a lungul anilor. Și chiar dacă a trecut ceva vreme de când unele dintre ale au văzut lumina tiparului în paginile amintitei publicații, se poate spune că nu și-au pierdut nici prospețimea, nici actualitatea. Din acest punct de vedere, putem afirma, la rândul nostru, că volumul de față confirmă, dacă mai era nevoie, valoarea publicației târgoviștene și meritul ei de a fi atras constant contribuțiile unor nume importate ale istoriografiei românești și europene.

Bogdan-Alexandru Schipor

„Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași (serie nouă). Istorie”, tom LX (2014), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 768 p.

Urmând o tradiție științifică deja consacrată, publicația oficială a Facultății de Istorie din Iași și-a continuat activitatea și în anul 2014, oferind specialiștilor și pasionaților de istorie un volum foarte consistent, compus din studii reprezentative pentru mai multe domenii de cercetare. În principiu, formatul revistei a rămas același, doar structura de încadrare cronologică a suferit unele modificări, contribuțiile fiind împărțite în secțiuni, în conformitate cu perioada corespunzătoare.

Primul grupaj, consacrat preistoriei și antichității, debutează cu studiul realizat de Dănuț Prisecaru, *Implicații sociale ale producerii de materii textile în epoca bronzului* (p. 11–20), urmat de contribuția lui Iulian Moga, *This shall fall upon their children's children! Some considerations regarding funerary curse formulas in Roman Imperial Anatolia* (p. 21–32), o cercetare cu privire la importanța și implicațiile folosirii inscripțiilor funerare în spațiul anatolian. În continuare, analiza lui Nelu Zugravu, *Exempla regum în breviariile latine târzii. Tarquinius Priscus* (p. 33–46), este o parte componentă a unei cercetări mai ample cu privire la breviariorii latini ai antichității târzii și ideile acestora despre figurile politice marcante din perioadă. Următoarea contribuție îi aparține lui Octavian Bounegru, *La mission du Marcus Valerius Maximianus pendant les guerres marcomanniques* (p. 47–51), și face referire la importanța flotei romane în asigurarea suportului logistic pentru trupele staționate pe limesul dunărean. Grupajul se încheie cu studiul realizat de Violeta-Maria Răileanu, *Considerații privind ofițerii de instrucție din garda pretoriană din perspectiva izvoarelor epigrafice* (p. 53–60).

Secțiunea dedicată istoriei medievale cuprinde o serie de studii realizate de cercetători experimentați sau în curs de formare, prima contribuție fiind cea a lui Andrei Sălăvăstru, *Theology, disease and body politic during the Middle Ages and Early Modern period* (p. 61–77). În continuare se află studiul lui Alexandru Pînzar, *„Formațiuni prestatale” în nordul Moldovei. O nouă analiză* (p. 79–89), urmat de cel al lui Iulian Marcel Ciubotaru, *Eremiti și schimonahi în Moldova medievală. Observații cu privire la receptarea canoanelor* (p. 91–117). Cercetarea lui Ovidiu Cristea, *Zvonuri, știri și istorie: câteva exemple* (p. 119–135), reprezintă o analiză cu privire la „informațiile medievale”, veridice sau false, și implicațiile utilizării acestora într-un anumit context. Studiul lui Bogdan-Petru Maleon, *O dimensiune puțin explorată a vieții monahale moldovenești în Evul Mediu: producția și schimbul de bunuri* (p. 137–149), prezintă aspecte de viață din cadrul comunităților monahale, în conformitate cu activitățile și relațiile economice ale acestora, dar și din perspectiva raporturilor cu puterea centrală. Următorul studiu îi aparține lui Daniel Mirea, *Theodosie voievod, Dragomir Călugărul și un document îndoielnic „din vremea lui Vlad cel Tânăr”* (p. 151–179), fiind urmat de contribuția profesorului Ștefan S. Gorovei, *Genealogie dinastică: familia lui Alexandru vodă Lăpușneanu* (p. 181–204), în care se propune clarificarea situației genealogice a familiei lui Alexandru Lăpușneanu folosind noi surse și argumente, pe baza cărora se pot emite diverse ipoteze cu privire la destinul urmașilor acestuia. Cercetarea lui Gheorghe Lazăr, *Mănăstirea Strâmba și ctitorii ei. Noi contribuții documentare* (p. 205–229), cuprinde o analiză a istoriei mănăstirii Strâmba, a întemeietorilor și urmașilor, precum și disputa prelungită între călugări și descendenții colaterali ai ctitorului pentru averea lăcașului. Spre finalul grupajului, semnalăm contribuția Cătălinei Chelcu, *Mărturii documentare despre robie în Moldova, 1655–1670* (p. 231–237), precum și studiul lui Mihai-Bogdan Atanasiu, *„Unul din ultimii cavaleri ai secolului al XVII-lea” – Vasile Bainschi* (p. 239–245), aceasta din urmă fiind o cercetare prosopografică cu privire la personajul menționat, activitatea militară a acestuia, rolul său politic și aspecte de viață civilă.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LII, 2015, p. 471–473

Un grupaj de studii este consacrat premodernității, perioadă tratată separat în formatul revistei. Prima contribuție aparține lui Ioan-Augustin Guriță, *Completări, adăugiri și îndreptări la biografiile unor membri ai familiei Callimachi* (p. 247–274), studiul fiind o încercare de întregire a cunoștințelor despre familia Callimachi, mai ales pentru descendenții din a doua jumătate a secolului XVIII. În continuare, este publicat studiul lui Mihai Mîrza, *Din corespondența episcopului Ioanichie al Romanului, 1747–1769* (p. 275–305), precum și analiza realizată de Iulia Stavarachi, *Considerații cu privire la cercetarea structurilor socio-spațiale din orașul Iași: Mahalaua Muntenimii până la 1800. Timp și spațiu* (p. 307–319). Subiectul abordat de Laurențiu Rădvan și Mihaela Rădvan, *Locuri și oameni din Iași. Considerații cu privire la începuturile Podului Roș* (p. 321–349), propune o analiză a Podului Roș din Iași, împreună cu mahalalele adiacente. Cercetarea este realizată în profunzime, tratând și probleme de natură socială, fiind prezentat mediul de viață al localnicilor, precum și raporturile acestora cu instituțiile laice și ecleziastice. Următorul studiu îi aparține lui Sorin Grigoruță, *Din viața și activitatea unui „spîter” botoșănean: Johann Gorgias, 1768–1841* (p. 351–367), urmat de contribuția adusă de Maria Magdalena Székely, *Portrete târzii de ctitori în biserici din județul Suceava* (p. 369–382), autoarea realizând mai multe portrete și prosopografii de ctitori și binefăcători ai unor biserici din județul Suceava. Seria se încheie cu studiul lui Petronel Zahariuc, *Orașe vechi, orașe noi, în ținutul Dorohoi. Catagrafia locuitorilor din târgurile Dorohoi, Târgul Nou (Mihăileni) și Săveni din 1831* (p. 383–412); este o cercetare realizată pe baza catagrafiilor de la începutul secolului XIX, analiza fiind completată cu informații referitoare la istoria așezărilor menționate.

Seria contribuțiilor dedicate perioadei moderne debutează cu studiul lui Gabriel Leanca, *Velléités impériales, occupations militaires et modernité: les principautés de Moldavie et de Valachie à la veille de la construction nationale* (p. 413–432), obiectivul cercetării constând în determinarea rolului și importanței ocupației străine din principate în procesul de realizare a construcției naționale. În continuare, Simion-Alexandru Gavriș ne propune un studiu intitulat *Grigore Mihail Sturdza: „elefantul tuturor posesorilor din toată lumea”* (p. 433–453), urmat de cercetarea lui Mircea-Cristian Ghenghea, *„A fost sau n-a fost?” Evenimentele din martie 1848 de la Iași: acțiune boierească sau mișcare revoluționară?* (p. 455–474), prin care autorul încearcă să clarifice unele aspecte cu privire la o problemă intens dezbătută de istorici, anume evenimentele de la Iași din 1848 și caracterul acestora. Următoarele contribuții au fost realizate de Andrada Ligia Manole, *Preocupările și intervențiile ambadorului Stratford Canning în raport cu Principatele Române, 1848–1858* (p. 475–491), și de Irina Gafița, *Nicolae Ionescu. Profesor al Universității din Iași* (p. 493–508). Grupajul de studii de istorie modernă cuprinde și un studiu redactat de Adrian-Bogdan Ceobanu, *Din scrisorile personale ale diplomatului Dumitru Perticari* (p. 509–519), care este urmat de contribuția lui Liviu Brătescu, *Politică și simboluri în societate românească (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX). Statuia lui Alexandru N. Lahovary* (p. 521–550). Seria se încheie cu cercetarea lui Claudiu-Lucian Topor, *Sensibilități religioase în vremea Marelui Război. Români, bulgari și moaștele Sfântului Dimitrie* (p. 551–555), ce cuprinde o analiză din mai multe perspective a unui eveniment mai puțin cunoscut petrecut în 1918, când moaștele Sf. Dumitru au fost furate de trupele bulgare.

Grupajul ce cuprinde studiile consacrate istoriei contemporane se împarte în două categorii: perioada interbelică și cea postbelică. Primul studiu al secțiunii îi aparține lui Cătălin Botoșineanu, *Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Iași. Recrutarea corpului profesoral în primul deceniu interbelic* (p. 557–591), iar în continuare semnalăm contribuția lui Dorin-Demostene Iancu, *Relațiile muzicale româno-germane în perioada interbelică: cazul muzicienilor George Georgescu și Richard Strauss* (p. 593–615). Ion I. Solcanu prezintă, în studiul său, intitulat *Mărturia colonelului Dimitrie D. Chirescu privind asasinarea și înmormântarea Profesorului N. Iorga, socrul său* (p. 617–630), felul în care s-a petrecut moartea renumitului istoric, pe baza unei surse obiective mai puțin cunoscută. Contribuția lui Adrian Vițalaru, *Anuar diplomatic și consular 1942 – concretizarea unui proiect editorial uitat* (p. 631–639), este o analiză a parcursului sinuos al anuarului diplomatic, proces finalizat prin apariția acestuia.

Ultima serie a volumului grupează mai multe contribuții consacrate perioadei postbelice, primul studiu aparținându-i lui Paul Nistor, *Ridicarea drapelului României la ONU. Activități de*

acomodare ale diplomației cu instituția mondială, 1965 (p. 641–652), care face referire la activitatea României în cadrul ONU, influențată de diplomația sovietică. În continuare, este publicată lucrarea Alexandrei Toader, *Contribuția agitației vizuale la amplificarea cultului personalității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej* (p. 653–667), și cea a lui Marian Hariuc, *Istoricul Andrei Oțetea și noile proiecte istoriografice ale regimului comunist în anii destinderii ideologice, 1956–1960* (p. 669–695). Studiul realizat de Cristina Preutu, *Premise și direcții ale dezvoltării Televiziunii Române în anii '70* (p. 697–708), analizează importanța televiziunii ca instituție și instrument de propagandă politică în regimul comunist. Ultima contribuție este semnată de Ruxandra Alexianu, *România postdecembristă, „problema Basarabiei” și evoluțiile din stânga Nistrului, 1990 – martie 1992* (p. 709–718). „Analele” acordă un spațiu larg prezentărilor și recenziilor, acestea fiind încadrate la secțiunea *Recenzii și note bibliografice* (p. 719–763).

Revista Facultății de Istorie din Iași, a cărei activitate a fost reluată cu succes în urmă cu câțiva ani, reprezintă un reper important în cadrul istoriografiei românești, datorită rigorii științifice dovedită atât de autori, cât și de membrii comitetului de redacție. Studiile publicate sunt de un excelent nivel academic, revista consolidându-și astfel locul important în peisajul publicațiilor de specialitate din domeniu.

Marian Juncanariu

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL” ÎN ANUL 2014

Activitatea științifică desfășurată de către membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” s-a realizat și în anul 2014 în conformitate cu normele specifice cercetării academice, consacrate și confirmate până acum, de fiecare dată, prin rezultate deosebite. Astfel, programele și proiectele de cercetare asumate, elaborarea, editarea ori coordonarea unui număr de volume, participarea la proiecte de cercetare interne și internaționale, publicarea a numeroase studii și articole de specialitate, bine primite în lumea academică, patronarea unor periodice consacrate sau participarea la diverse schimburi interacademice dovedesc, din nou, calitatea și continuitatea eforturilor de cercetare ale membrilor Institutului ieșean, confirmând astfel un efort științific susținut și în anul 2014.

Ca și până acum, principala caracteristică a activității științifice la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” o constituie programele și proiectele, fiecare dintre ele cu o durată de execuție ce variază în raport cu tema asumată și numărul de cercetători implicați. Rezultatele cercetărilor sunt valorificate prin intermediul studiilor și articolelor, a comunicărilor prezentate la diverse manifestări științifice sau prin tipărirea unor volume.

Programul Ia., *Izvoarele Evului Mediu Românesc și Istorie Socială*, coordonat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, cuprinde un proiect:

1. *Documenta Romaniae Historica*, seria A. *Moldova*, vol. X (1599–1602), editat de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu și Sorin Grigoruță. Se lucrează la identificarea documentelor la Arhivele Naționale București și Direcțiile Județene ale Arhivelor Naționale (Iași, Cluj, Galați, Bacău), transcrierea și traducerea fotocopiilor din arhiva Institutului, termen finalizare 31 decembrie 2014.

Programul Ib., *Instrumente de lucru. Repertoriul numismatic românesc. 1822–1859/1867*, coordonat de dr. Viorel Butnariu, CS I, cuprinde un proiect:

1. *Bibliografie numismatică pentru Moldova (1359–1859)*, dr. Viorel Butnariu, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2016.

Programul II, *Stat și societate în perioada modernizării și construcției naționale românești, secolele XIX–XX*, coordonat de dr. Mihai-Ștefan Ceașu, CS I, cuprinde două proiecte:

1. *Asociaționism, societate și solidaritate națională în Bucovina (secolul XIX – secolul XX)*, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, termen finalizare 31 decembrie 2015.

2. *Reforme, crize și noi grupări politice la sfârșitul secolului XIX românesc*, dr. Liviu Brătescu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2015.

Programul III, *Cultură și modernizare în România, secolele XIX–XX*, coordonat de dr. Leonidas Rados, CS II, cuprinde șase proiecte:

1. *Accesul genului feminin la educație superioară în Vechiul Regat. Cazul Universității din Iași*, în cadrul programului *Cultură și modernizare în România: secolele XIX–XX*, dr. Leonidas Rados, termen finalizare 31 decembrie 2015.

2. *Cultură istorică și muzeologie în a doua jumătate a secolului XIX*, dr. Andi Mihalache, CS II, termen finalizare 30 iunie 2014.

3. *Antisemitism economic în Iași (1859–1918)*, dr. Mihai Chipereș, CS, termen finalizare 31 decembrie 2015.

4. *O istorie a inspecțiilor școlare în România secolului XX. Partea I: tipuri de documente și modalități de interpretare a lor*, dr. Cătălina Mihalache, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2014.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LII, 2015, p. 475–485

5. *Reclădirea istoriei. Intenții privind conservarea și refacerea monumentelor istorice românești în a doua jumătate a secolului XX*, dr. Alexandru Istrate, CS, termen finalizare 31 decembrie 2016.

6. *Istoriografia română: de la cronică la discursul postmodern*, acad. Alexandru Zub, termen finalizare 31 decembrie 2014.

Programul IV, Public și privat în România secolului XX, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, CS I, cuprinde cinci proiecte:

1. *Viața cotidiană în mediul urban din România democrat-populară*, dr. Sorin D. Ivănescu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2015.

2. *Regimul comunist din România și drepturile omului. Cazul libertății religioase (1965–1989)*, dr. Dorin Dobrinu, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2015.

3. *Activitatea subversivă și de propagandă a Legației RPR din Washington (1955–1960)*, dr. Paul Nistor, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2016.

4. *Procesul modernizării în domeniul organizării administrativ-teritoriale în România interbelică (1918–1938)*, dr. Cătălin Turliuc, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2015.

5. *„Holocaustul prin gloanțe”. Masacrele antisemite din România și Basarabia comise în vara anului 1941*, Adrian Cioflâncă, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2016.

Programul V, România în relațiile internaționale (secolele XIX–XX), coordonat de prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, cuprinde cinci proiecte:

1. Proiect fundamental *Documente consulare și diplomatice străine privitoare la domnia lui Carol I. 1866–1914*; echipa de realizare a proiectului: prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, (coordonator), dr. Mihai-Ștefan Ceașu, CS I, dr. Flavius Solomon, CS II, dr. Bogdan Ceobanu, ACS; primul volum (1866) al seriei I (1866–1871) având termen de finalizare la 31 decembrie 2016.

2. *România, marile alianțe și originile Primului Război Mondial*, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2014.

3. *Marile Puteri, România și chestiunea neutralității (1914–1916)*, dr. Flavius Solomon, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2016.

4. *Relațiile româno-ruse la începutul secolului XX (1908–1919)*, dr. Bogdan Ceobanu, AC, termen finalizare 31 decembrie 2015.

5. *Diplomația scenariilor. România în politica marilor puteri, 1939–1940*, dr. Bogdan Schipor, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2015.

O altă coordonată importantă a activității științifice, una care conferă și demonstrează, deopotrivă, atât valoarea individuală a cercetătorilor, cât și calitatea colaborărilor, a constituit-o, ca de obicei, editarea de volume de specialitate, fie ele lucrări de autor, culegeri de studii, volume de documente, cursuri universitare ori manuale.

a. Volume de autor:

– Liviu Brătescu, *Liberalismul românesc și valențele sale europene*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013₂.

– Andi Mihalache, *Contribuții la istoria ideii de patrimoniu. Surse, evoluții, interpretări*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 406 p.

– Paul Nistor, *Admiterea României în ONU. Între negocieri diplomatice și discreditate simbolică*, Iași, Institutul European, 2014, 296 p.

– Silviu Văcaru, *Din istoria comunităților catolice din Moldova*, Iași, Editura „Sapientia”, 2014, 283 p.

– Alexandru Zub, *Cantemiriana. Studii, eseuri, note de lectură*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2014, 184 p.

– Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernității*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2014₃, 430 p.

– Alexandru Zub, *Junimea, implicații istoriografice, 1864–1885*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2014₂, 380 p.

b. Volume editate și coordonate:

– Marian-Viorel Butnariu (ed.), *Corpus Nummorum Moldaviae*, V.1., *Monnaies et parures du Musée National d’Ethnographie et d’Histoire Naturelle de Chișinău*, Chișinău, Editura Bons Offices, 2014, 196 p. + 179 pl. CD.

- Gheorghe Cliveti, *Istoria Românilor* (tratat), vol. VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878–1918)*, coord. [Gheorghe Platon], Dan Berindei, Gheorghe Cliveti, Gheorghe Iacob, București, Editura Enciclopedică, 2014, 824 p.
- Gheorghe Cliveti, Gheorghe Cojocaru (coord.), *Basarabia. Problemă națională. Implicații internaționale (Materialele Conferinței Științifice Internaționale, 14–16 mai 2012, Chișinău – Iași)*, București, Editura Academiei Române, 2014, 1116 p.
- Gheorghe Cliveti (coord.), *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub. Omagiu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 844 p.
- Gheorghe Cliveti (ed.), *Frumoasă înălțare de cuvinte. Academicianului Alexandru Zub*, Iași, Editura Pim, 2014, 366 p.
- Dorin Dobrințu (editor-in-chief), „Archiva Moldaviae” [Iași], vol. V, 2013, 608 p.
- Dorin Dobrințu (editor-in-chief), „Archiva Moldaviae” [Iași], vol. VI, 2014, 630 p.
- Dorin Dobrințu (editor-in-chief), „Archiva Moldaviae”, Supliment I/2014, *Studii de istorie socială. Noi perspective*, coordonatori Constantin Iordachi, Alin Ciupală, [Iași], 2014, 170 p.
- Mircea Ciubotaru, Sorin Grigoruță și Silviu Văcaru (ed.), *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, vol. VII, *Ținutul Botoșani*, partea 1 (1820), Iași, Casa Editorială Demiurg Plus, 2014.
- Andi Mihalache (ed.), „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, tom LI, 2014.
- Andi Mihalache (ed.), „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, tom LI, 2014, Supliment *Istoriografia românească actuală: vechi întrebări, noi răspunsuri*.
- Andi Mihalache, Dan Aparaschivei, Gheorghe Cliveti, Alexandru Simon (ed.), „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, tom LI, 2014, Supliment *Inovație și interdisciplinaritate în cercetarea arheologică și istorică: teorii, metode, surse*.
- Paul Nistor (redactor-șef), „East European Journal of Diplomatic History”, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, No 1/December 2014.
- Flavius Solomon, Adrian-Bogdan Ceobanu, Andrei Cușco, Grigorii Șkundin (ed.), *Rapoarte diplomatice ruse din România (1888–1898)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 459 p.
- Φλωρίν Μαρτινέσκου, Petronel Zahariuc, Άννα Στεφάνάτου, *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχείο Τερας Μονής Ξηροποτάμου*, τόμος δεύτερος, Αθήνα, 2014, 676 p.
- Petronel Zahariuc și Lucian Lefter (ed.), *Documentele familiei Miclescu. Colecția Emil S. Miclescu*, cuvânt înainte de Sandu Miclescu, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 570 p.
- Alexandru Zub, Bogdan-Alexandru Schipor (ed.), „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, tom LI, 2014, Supliment *Români și cehi în Monarhia de Habsburg/Romanians and Czechs in the Habsburg Monarchy*.

În afară de programele și proiectele individuale, cercetătorii de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” au obținut sau au participat în anul 2014 la un număr de 20 de granturi, dintre care patru internaționale.

a. Granturi naționale:

- Mihai-Ștefan Ceaușu, mentor științific în proiectul postdoctoral PN-II-RU-PD-2012-3-0241 cu titlul *Evoluția terminologiei juridice în germană și română în Bucovina (1775-1914)*, director de proiect dr. Iulia Zup.
- Adrian-Bogdan Ceobanu, membru al grantului CNCS-TE_2012-3-0288, *Foreign Diplomats in the Kingdom of Romania. Ways of socialization and mundanity experiences (1881-1914)*, desfășurat prin Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, începând cu 1 mai 2013.
- Cătălina Chelcu, director de proiect CNCS-UEFISCDI, cu tema *Victim, Defendant, Witness Death Penalty in Moldavia by Mid-18th Century*, PN-II-RU-PD-2012-3-0417, 2013-2015.
- Sorin Grigoruță, membru în cadrul proiectului de cercetare cu titlul *Tezaurul românesc de la mănăstirea Simonopetra – Muntele Athos: documente istorice și cercetare aplicată*, PN-II-ID-PCE-2012-4-0552.
- Alexandru Istrate, director al proiectului *Old constructions and ruins in Romanian Travel Literature (1830–1916)*, PN-II-RU-PD-2012-3-0217.

- Alexandru Istrate, membru al proiectului *Foreign diplomats in the Kingdom of Romania. Ways of socialization and mundanity experiences (1881–1914)*, PN-II-RU-TE-2012-3-0288.
- Andi Mihalache, mentor științific în cadrul proiectului *Rolul cinematografiei în relațiile dintre Franța și România în timpul Războiului Rece*, PN-II-RU-PD-2012-3-0184.
- Andi Mihalache, mentor științific în cadrul proiectului *Vechi construcții și ruine în literatura de călătorie românească (1830–1916)*, PN-II-RU-PD-2012-3-0217.
- Cătălina Mihalache, director al proiectului de cercetare *Women who shaped public education in Romania, in late 19th and early 20th centuries*, cod PN-II-RU-PD-2012-3-0048, finanțat de UEFISCDI.
- Leonidas Rados, director al proiectului *Asociații și societăți studențești la Universitatea din Iași în perioada modernă (1860–1918)*, finanțare UEFISCDI TE.
- Leonidas Rados, mentor în proiectul *Women who shaped public education in Romania in the late 19th and early 20th centuries*, PD Cătălina Mihalache, cod PN-II-RU-PD-2012-3-0048, finanțare UEFISCDI PD.
- Flavius Solomon, membru în proiectul *Visions and Perceptions of Romania in the Russian Imperial Discourse and Public Sphere in the Late 19th and Early 20th Century*, CNCS-UEFISCDI, PN-II-RU-TE-2012, director dr. Andrei Cușco.
- Cătălin Turliuc, membru în grantul CNCS 2011–2014, *Mișcarea aboliționistă în cadrul emancipării civile și politice în România modernă*, cod proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0655, cu Viorel Achim (director proiect), Venera Achim, și Raluca Tomi.
- Petronel Zahariuc, director al grantului CNCS-UEFISCI, IDEI-PCE-4-0552.
- Petronel Zahariuc, membru în grant CNCS, tip *Idei, Proiecte de Cercetare Exploratorie*, 2012–2014, director conf. univ. dr. Laurențiu Rădvan.
- Petronel Zahariuc, membru în grantul CNCS-UEFISCI, IDEI-PCE, director Constanța Vintilă-Ghițulescu.

b. Granturi internaționale:

- Mihai-Ștefan Ceașu, expert evaluator al Academiei Austriece de Științe pentru proiectul prof. univ. dr. Wolfgang Müller-Funk *Zentrum und Peripherie in Literaturen der Nachfolgestaaten eines Imperiums: Österreich und Rumänien nach 1918*, pentru obținerea unor burse de mobilitate în cadrul „Wissenschaftlich-Technischen Abkommens mit Rumänien 2014–2015” (iulie 2013).
- Andi Mihalache, expert științific al Academiei Române – Filiala Iași, Partener nr. 1, în cadrul proiectului POSDRU 159/1.5/S/137832, *MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală*.
- Bogdan Schipor, membru în grantul EEA finanțat de Islanda, Lichtenstein și Norvegia în parteneriat cu Universitatea Valahia din Târgoviște și ARSBN (Asociația Română pentru Studii Baltice și Nordice), intitulat *Coolpeace. A Piece of Culture, a Culture of Peace, Re-imaging European Communities in the North Sea, Baltic Sea and Black Sea Regions*, 2014–2015.
- Cătălin Turliuc, expert pentru Romania în cadrul Marie Curie Reintegration Grants, FP 7, *Regimes of Ethnicity: A Global Database of Ethnic Demography and Survey of State Policies on Ethnicity*, Sener Akturk, principal investigator.

În anul 2014 Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, în afara ședințelor de comunicări periodice, a organizat, singur sau prin colaborare, mai multe manifestări științifice, naționale sau internaționale.

a. Manifestări științifice naționale:

- Simpozionul *Omagiu făptuitorilor Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Asociația „Alexandru Ioan Cuza”, Complexul Național Muzeal Moldova Iași, 17 ianuarie 2014.
- Workshopul *Educația publică și condiționările sale, secolele XIX–XX*, organizat de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Muzeul Universității „Al. I. Cuza” din Iași și Centrul pentru studii ebraice „Goldstein Goren” al Universității București, 23 mai 2014.
- Dezbaterile *Modernizare instituțională și administrativ-teritorială în România secolelor XIX–XX*, organizată de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” în cadrul Zilelor Academice Ieșene, 30 octombrie 2014.

– Dezbateră *Aboliționism, emancipare și societate civilă în România secolelor XIX–XX*, organizată de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” în cadrul Zilelor Academice Iașene, Academia Română – Filiala Iași, 31 octombrie 2014.

b. Manifestări științifice internaționale:

– Dezbateră *100 de ani de la prima conflagrație a secolului al XX-lea*, organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române în cadrul Zilelor Academice Iașene, alături de Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, 21 octombrie 2014.

– *196 de ani de la Unirea Basarabiei cu România*, organizat de către Serviciul de Stat de Arhivă al Republicii Moldova, Arhiva Națională a Republicii Moldova, Academia de Poliție „Ștefan cel Mare și Sfânt”, Republica Moldova, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, Arhivele Naționale ale României – Filiala Iași, la Chișinău, 27 martie 2014.

În afara manifestărilor științifice mai sus-menționate, cercetătorii institutului au susținut numeroase comunicări la diverse simpozioane, seminarii, congrese ori conferințe, naționale sau internaționale:

a. Comunicări la manifestări naționale:

– Liviu Brătescu, *De la realitate politică la simbol. Inaugurarea statuii lui C. A. Rosetti*, susținută la Zilele Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 16–27 noiembrie 2014.

– Marian-Viorel Butnariu, *Locul Curților domnești în circulația monetară din Țara Moldovei, la Zilele Vasluiului*, simpozionul științific *Vasluiul și Epoca Medievală*, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, Vaslui, 16 august 2014.

– Mihai-Ștefan Ceașu, *Mișcarea națională românească din Bucovina la sfârșitul Primului Război Mondial*, la conferința regională *1 Decembrie – Ziua Națională a României*, organizată de Consiliul Județean Neamț, Inspectoratul Școlar Județean Neamț, 29 noiembrie 2013; *Considerații privind asociaționismul cultural la românii din Bucovina Habsburgică*, la ședința de comunicări științifice a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 27 martie 2014; *Considerații privind organizarea politico-administrativă a ducatului Bucovinei în secolul XIX*, la dezbateră științifică *Modernizare instituțională și administrativ teritorială în România secolelor XIX–XX*, organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, în colaborare cu Facultatea de Drept a Universității „Al. I. Cuza”, în cadrul Zilelor Academice Iașene, Iași, 30 octombrie 2014; *O personalitate a Universității din Cernăuți – istoricul Raimund Friedrich Kaendl*, la Zilele Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 27–28 noiembrie 2013.

– Cătălina Chelcu, *Avere furată, făptuitori și pedepse în Moldova (secolul XVII – prima jumătate a secolului XVIII)*, în cadrul conferinței *Inventare de averi din secolele XVII–XIX*, organizată de Institutul de Cercetări Socio-Umane al Academiei Române, în perioada 25–29 septembrie 2014.

– Marius Chelcu, *Locuitori din orașele ținutului Bacău stăpâni de pământ (secolul XVIII)*, în cadrul simpozionului *Arhivele și istoria*, organizat de Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Bacău, împreună cu Muzeul Județean Bacău și Decanatul Facultății de Teologie Romano-Catolică din Bacău, 30 mai 2014; *Catastife de avere ale mănăstirilor Precista din Roman și Prorocul Samoil din Focșani (jumătatea secolului al XVIII-lea)*, în cadrul conferinței *Inventare de averi din secolele XVII–XIX*, organizată de Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu, desfășurat la Sibiu, în perioada 26–27 septembrie 2014; *Reguli și practici în organizarea noilor târguri din Moldova (a doua jumătate a secolului XVIII – începutul secolului XIX)*, în cadrul conferinței *Societatea de curte și viața cotidiană în spațiul românesc (secolele XVI–XIX)*, organizată de Grupul de Reflecție asupra Istoriei Politice și Sociale a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, Seminarul de Antropologie Istorică, desfășurată în perioada 7–8 noiembrie 2014, la Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

– Mihai Chiper, *Olteni contra evrei. Antisemitism economic în Iașul decăzut (1882–1884)*, în cadrul colocviului *Societatea de curte și viața cotidiană în spațiul românesc (secolele XVI–XIX)*, Cluj-Napoca, 7–8 noiembrie 2014; *Duelul și onoarea în viața studenților bucovineni și ardeleni (1880–1940)*, în cadrul Zilelor Muzeului Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Iași, 26 noiembrie 2014.

– Adrian Cioflâncă, *Jaful de la Banca de Stat, din 1959, și „Banda lui Ioanid” în ancheta Securității*, comunicare susținută la A Patra Conferință Națională „Comunismul românesc”,

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București, 27–28 martie 2014; *Privire istorică de sinteză asupra Holocaustului din România*, prelegere susținută la reuniunea cu tema *Informații istorice și mărturii privind Holocaustul din România*, organizată de Academia Română, Federația Comunităților Evreiești din România și Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, la Academia Română, București, 17 februarie 2014; *Importanța istoriei orale și a arheologiei contemporane în studierea crimelor în masă*, comunicare susținută la Arhivele Naționale ale României, București, 9 decembrie 2013.

– Gheorghe Cliveti, *România și conferința de la Londra din 1883, în problema Dunării*, în cadrul programului academic de comunicări lunare, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, 18 iunie 2014; *La Belle Époque și originile Primului Război Mondial*, la conferința *Diplomați, societate și modernități. Sfârșit de „Belle Époque” în lumea românească*, organizată de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Istorie și Centrul de Istorie Relațiilor Internaționale, 5–6 septembrie 2014; *Premisele „sistemului bismarkian de alianțe”*, la simpozionul *Relațiile internaționale, statele-națiuni și configurarea păcii mondiale*, organizat de Asociația de Relații Internaționale „Est-Democrația”, Consiliul Județean Iași și Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 7 noiembrie 2014.

– Sorin Grigoruță, *Câteva considerații privitoare la medici și medicină în Moldova veacului al XVIII-lea*, în cadrul conferinței *Provocările discursului academic actual: teme, tendințe, metode*, Poiana Brașov, 19–22 noiembrie 2014; *Măsuri pentru prevenirea apariției și răspândirii epidemiilor de ciumă în Moldova la începutul secolului al XIX-lea*, în cadrul programului academic de comunicări lunare, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, 12 noiembrie 2014; *Asistența medicală publică în cadrul spitalului Sfântul Spiridon din Iași (a doua jumătate a secolului XVIII – începutul secolului XIX)*, în cadrul conferinței *Societatea de curte și viața cotidiană în spațiul românesc (secolele XVI–XIX)*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 7–8 noiembrie 2014; *Catagrafia averii spitalului din târgul Hârlău*, în cadrul conferinței *Inventare de avere din secolele XVII–XIX*, Institutul de Cercetări Socio-Umane al Academiei Române, Sibiu, 26–27 septembrie 2014; *Epidemia de holeră din ținutul Bacău (1831). Consecințe demografice*, în cadrul celei de-a XX-a sesiuni anuale de comunicări științifice *Documentele și istoria*, organizată de Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Bacău, 31 mai 2014; *Din viața și activitatea unui „spîter” botoșănean: Iohan Gorgias (1768–1841)*, în cadrul ședinței lunare de comunicări a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române – Filiala Iași, 11 februarie 2014.

– Alexandru Istrate, *Etichetă și protocol la balurile Curții Regelui Carol I*, la conferința *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de „Belle Époque” în lumea românească*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 12–13 septembrie 2014; *Note răzlețe despre restaurările de la Trei Ierarhi și Sf. Nicolae Domnesc*, la conferința *Monumentul. Tradiție și viitor*, Iași, 9–12 octombrie 2014; *Despre trei cărți de călătorie publicate în spațiul românesc la mijlocul veacului XIX. Să facem cunoștință cu autorii, să le ascultăm poveștile*, la conferința *Cartea-obiect. Istorie culturală, strategii de marketing și tehnologii multimediale*, Universitatea București, 7–8 noiembrie 2014; *Pășind prin istorie. Imagini ale trecutului în pictura românească modernă*, la Zilele Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 26–27 noiembrie 2014.

– Sorin Ivănescu, *Încercări de modernizare a Securității în România socialistă*, în cadrul simpozionului *Modernizare instituțională și administrativ teritorială în România secolelor XIX–XX*, Academia Română – Filiala Iași, 30 octombrie 2014.

– Cătălina Mihalache, *Două femei, mai multe istorii*, în cadrul conferinței *Statutul femeii în România comunistă*, organizată de Universitatea „Petre Andrei” din Iași, 8 martie 2014; *Mode și modele ale educației feminine: secolul XIX și urmările sale*, la workshopul *Educația publică și condiționările sale, secolele XIX–XX*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Muzeul Universității „Al. I. Cuza” din Iași și Centrul pentru studii ebraice „Goldstein Goren” al Universității București, 23 mai 2014; *Memoria publică a copilăriei. Forme și simboluri*, la colocviul *Copilăria românească: arhivă, memorie, patrimoniu*, organizat de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, București, 10 octombrie 2014.

– Andi Mihalache, *Despre muzeele locale în Belle Époque: argumente pro și contra*, Zilele Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 26–27 noiembrie 2014.

– Paul Nistor, *Reorganizarea Ministerului Afacerilor Străine de către regimul comunist*, în cadrul dezbaterii *Modernizare instituțională și administrativ-teritorială în România secolelor XIX–XX*, la Zilele Academice Iașene, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 30 octombrie 2014; *Universalitatea ONU și admiterea României în instituția mondială*, la simpozionul *Relațiile internaționale, statele –națiuni și configurarea păcii mondiale*, Muzeul Unirii, Iași, 7–8 noiembrie 2014; *Blocarea admiterii României în ONU și deficitul democratic din Europa de Est (1948–1950)*, la conferința *Dezvoltare internațională și democratizare*, Facultatea de Filosofie și Științe Social-Politice a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 5–6 decembrie 2014.

– Leonidas Rados, *Rememorarea copilăriei: V. A. Urechia și C. Erbiceanu*, la colocviul *Copilăria românească: memorii, arhive, patrimoniu*, Institutul „N. Iorga”, București, 10 octombrie 2014; *Specializarea „grecoțelului” Orest Tafrali la Paris (1907–1913). Amănunte dintr-un epistolar inedit*, Zilele Muzeului Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 26 noiembrie 2014.

– Bogdan Schipor, *Politica externă a României, de la acordurile de la München la prăbușirea Cehoslovaciei*, la dezbaterii *Modernizare instituțională și administrativ-teritorială în România secolelor XIX–XX*, organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, în cadrul Zilelor Academice Iașene, 30 octombrie 2014.

– Cătălin Turliuc, *Organizarea administrativ-teritorială și problematica națională în perioada 1947–1965*, la conferința *Regionalizare și politici regionale*, Universitatea „C. Brâncuși”, Academia Română, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Tg. Jiu, 25–27 octombrie 2013; *Provoacărilor modernității pentru asociațiile și societățile fraternaliste contemporane*, conferință individuală la Universitatea de Medicină și Farmacie Craiova, 25 octombrie 2013; *Ideea națională în România secolului XX*, la simpozionul *Istoria care ne însoțește*, Consiliul Județean Neamț, Biblioteca Județeană Neamț și Fundația „G. T. Kirileanu”, Piatra Neamț, 5 decembrie 2013; *Liberalism și geneza statului modern*, la dezbaterii *Liberalismul clasic și societatea civilă*, Muzeul Universității Iași, cu V. Vosganian, B. Maleon, L. Dardala, G. Mursa, 13 decembrie 2013; *Identitatea națională și culturală în România modernă*, conferință individuală la Centrul Internațional de Cultură și Arte „George Apostu” Bacău, 20 decembrie 2013; *Stat și Biserică în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, la a III-a ediție a simpozionului *Omăgiu făptuitorilor Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Asociația „Alexandru Ioan Cuza”, Complexul Național Muzeal Moldova Iași, 17 ianuarie 2014; *Secularizarea averilor mănăstirești – 1863*, la a VII-a ediție a simpozionului *Unirea Principatelor Române*, Teatrul „Gheorghe Pastia” Focșani, 18 ianuarie 2014; *Națiune și acțiune la 1859*, la conferința *Evoluție politică și politici educaționale în secolul al XIX-lea*, Colegiul Național „Mihail Sadoveanu”, Iași, 23 ianuarie 2014; *Condiția femeii în procesul construcției europene*, la simpozionul *Gen și egalitate de șanse*, ediția a IV-a, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 7 martie 2014; *Tinerețea lui Eugeniu Carada*, la simpozionul *Eugeniu Carada*, Aula Magna UMF, Craiova, 29 martie 2014; *Ion I. C. Brătianu și emanciparea politică în România modernă*, la simpozionul *150 de ani de la nașterea lui Ion I. C. Brătianu*, Ștefănești, Argeș, Vila Florica, 20 august 2014; *Ideologie și politică în evaluarea istoriografică a lui 23 August 1944*, la simpozionul *23 August după 70 de ani*, din proiectul *După 25 de ani. Comunismul în Europa de Est*, Universitatea „Petre Andrei” din Iași, Institutul de Studiere a Ideologiilor, „Polis”. Revista de Științe Politice, 23 august 2014; *Alexandru Zub – 80, „instituție” a istoriografiei contemporane*, la simpozionul *Istorie și civism. Alexandru Zub – 80*, organizatori Consiliul Județean Botoșani, Direcția Județeană pentru Cultură, Primăria Vârfu Câmpului, la Botoșani/Vârfu Câmpului, 16–17 octombrie 2014; *Modernizare instituțională și organizarea administrativ-teritorială în România secolelor XIX–XX*, la dezbaterii *Modernizarea instituțională și administrativ teritorială în România secolelor XIX–XX*, Zilele Academice Iașene, Academia Română – Filiala Iași, 30 octombrie 2014.

– Silviu Văcaru, *Bucureștiul cultural în timpul „obsedantului deceniu”*. *Correspondență inedită George Juvara*, simpozionul *Istorie, cultură, patrimoniu*, Iași, 22–23 mai 2014; *Studiu de caz: județul Iași*, simpozionul *Educație publică și condiționările sale. Secolele XIX–XX*, Muzeul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 23 mai 2014; *Trecerile pe la vama Oituz în timpul cumei din anul 1829*, sesiunea națională de comunicări *Arhivele și istoria*, Bacău, 30 mai 2014; *Arheologul Constantin Dascălu. Relatări de pe front: 1913–1916*, sesiunea de comunicări științifice *Tradiție. Istorie. Armată*, Muzeul Național Militar „Ferdinand I”, București, ediția I, 5–6 iunie 2014.

– Petronel Zahariuc, *Călătoria călugărului Chiriac de la Mănăstirea Secu la Muntele Athos (1840)*, la sesiunea de comunicări a cadrelor didactice și cercetătorilor, în cadrul Zilelor Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 24–25 octombrie 2014; *O călătorie la Muntele Athos și o primă „istorie” a relațiilor româno-athonite (ieromonahul Andronic, 1858–1859)*, la sesiunea anuală a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, București, 8–10 decembrie 2014; *Refacerea domeniului mănăstirii Dragomirna (1654)*, la simpozionul *Dragomirna: ctitori și restauratori*, 24–25 august 2014.

– Alexandru Zub, *Le vingtième siècle: approaches historiographiques*, la Centrul Cultural Francez Iași, 24 ianuarie 2014; *Secolul XX: abordări istoriografice*, la simpozionul *Holocaustul în România și în Europa. Istorie și memorie*, la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie, Iași, 24 ianuarie 2014; *Brâncoveanu – periplu istoriografic*, la conferința *Brâncoveanu în epoca sa*, București, 25 februarie 2014; *Istorici români și Războiul de Întregire a Neamului*, la simpozionul *Bârladul și Primul Război Mondial*, organizat sub egida Societății de Științe Istorice, Bârlad, 18 mai 2014; *Etatisme moderne et décentralisation. Survol historique*, Universitatea „M. Kogălniceanu”, *Table Ronde (La représentation de l'Etat dans les pays membres de l'Union Européenne)*, 30 mai 2014; *Basarabia – considerații istorice la bicentenar*, la Școala de Vară 2014, Sighet, 28 iulie 2014; *Considerații marginale despre noua secvență a Școlii de Vară*, Sighet, 28 iulie 2014; *Diversitatea României: memorie și istorie*, la simpozionul *Diversitatea uitată a României (istorie, patrimoniu, memorie)*, organizat de S. Antohi et al., la Muzeul Unirii din Iași, 23 octombrie 2014; *Memorie și istorie: experiențele reclusiunii în dezbatere publică*, la colocviul *Jertfă și creație*, Putna, 19 septembrie 2014; *Cunoaștere de sine și creație: Valeriu Anania*, la colocviul *Jertfă și creație*, Putna, 19 septembrie 2014; *V. Pârvan în lectură ego-istorică*, la simpozion Bacău, 2 octombrie 2014; *Alexandru Zub, segmente biografice și de ego-istorie*, alocuție la *Festivitatea octogenatului*, organizată de Universitatea „Al. I. Cuza”, Academia Română și Primăria Municipiului Iași, cu ocazia lansării noilor volume din seria de autor și a unui tom aniversar, la Primăria Iași, 12 octombrie 2014; *Istoriografia română în diaspora postbelică*, la Simpozionul Național de Estetică, Bacău, 13–14 noiembrie 2014; *Discurs identitar și tranziție postcomunistă, după un sfert de secol*, la simpozionul bilanțier din Timișoara, organizat de FAC ș.a., Timișoara, 1–3 decembrie 2014.

b. Comunicări la manifestări internaționale:

– Liviu Brătescu, *Crize și reforme politice în vreme de război*, la conferința *Primul Război Mondial – perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, 3–5 iunie 2014.

– Marian-Viorel Butnariu, *Din patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală. Colecția numismatică*, la conferința *Muzeologia/muzeografia: tradiție, modernitate, dezvoltare științifică. Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală – 125 de ani de activitate*, Chișinău, 23 octombrie 2014.

– Bogdan Ceobanu, *Relațiile româno-ruse în contextul izbucnirii Primului Război Mondial*, în cadrul simpozionului *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, 3–5 iunie 2014.

– Mihai-Ștefan Ceașu, *Perspective politice româno-germane în paginile periodicului „Die Wahrheit” (1910)*, la colocviul științific *Bucovina. Carte, cultură, civilizație*, consacrat împlinirii a 20 de ani de la apariția periodicelor „Analele Bucovinei” și „Glasul Bucovinei”, organizat de Institutul „Bucovina”, Universitatea din Cernăuți și Consulatul General al României din Cernăuți, Rădăuți/Cernăuți, 16–17 mai 2014; *Bucovina, obiect al disputelor militare și diplomatice. 1914–1918*, la conferința *Primul Război Mondial – perspectivă istorică și istoriografică*, organizată de Universitatea „Babeș-Bolyai”, Centrul de Studii Transilvane din Cluj, Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova din Chișinău, Cluj-Napoca, 3–5 iunie 2014; *Problema națională într-un oraș de la periferia Imperiului (Cernăuți) în Preajma Primului Război Mondial*, la conferința *Bucovina și bucovinenii în secolul al XX-lea. Dilemele istoriei*, organizată de Institutul „Bucovina” din Rădăuți, Rădăuți, 6–7 noiembrie 2014.

– Cătălina Chelcu, *The Practice of Negotiating the Death Penalty in Moldavia by Mid-18th Century*, în cadrul celei de-a zecea ediție a European Social Science History Conference, Viena, 23–27 aprilie 2014.

– Marius Chelcu, *Târguri nou înființate în stânga Prutului (a doua jumătate a secolului XVIII)*, în cadrul conferinței *96 de ani de la Unirea Basarabiei cu România*, organizată de Arhiva

Națională a Republicii Moldova, Academia de Poliție „Ștefan cel Mare și Sfânt” din Republica Moldova, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași, Chișinău, 27 martie 2014.

– Adrian Cioflâncă, *Confronting Ex-Cathedra Antisemitism. Jewish Voices Against Interwar Scholars A. C. Cuza and Nicolae Paulescu*, comunicare susținută în cadrul panelului *Academic Antisemitism in Romania, Past and Present*, la The Association for the Study of Nationalities 2014 World Convention, organizator Columbia University, New York (SUA), în perioada 24–26 aprilie 2014; *Researching and Exhibiting: How Forensic Photographs of Mass Graves are Handled in Exhibitions*, workshop organizat de Imre Kertész Kolleg Jena, la Lille și Peronne, 28 februarie – 1 martie 2014; *Researches of Oral History and Contemporary Archeology in Romania*, la conferința *Killing Site – Research and Remembrance*, organizată de International Holocaust Remembrance Alliance, Cracovia (Polonia), 22–23 ianuarie 2014.

– Gheorghe Cliveti, *România, Tripla Alianță și originile Primului Război Mondial*, la simpozionul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, organizat de Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 3–5 iunie 2014; *Timpurile moderne la români. Reflecții istoriografice*, prelegere academică la Academia de Științe a Moldovei, Sala Argintie, Chișinău, 21 octombrie 2014; *România și Primul Război Mondial. Istorie și istorici*, la dezbateră *100 de ani de la prima conflagrație a secolului al XX-lea*, organizată în parteneriat – și în cadrul Zilelor Academice Iașene – de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române și de Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, 21 octombrie 2014.

– Dorin Dobrințu, *Between Greater Romania and Stalinist Russia: The Jews of Eastern Romania and the Cession of Bessarabia, Northern Bukovina and Herta County (1940)*, Joseph and Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC, Statele Unite ale Americii, 30 aprilie 2014; *Marcarea aniversării a 75 de ani de la Refugiul Polonez în România – I*, dezbateri, și lansarea volumului *Refugiații polonezi în România, 1939–1947. Documente din Arhivele Naționale ale României/Polscy uchodźcy w Rumunii 1939–1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii* (ediție bilingvă, română/poloneză, Varșovia/București, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor împotriva Națiunii Poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, 2013), manifestare organizată de Institutul Cultural Român și Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor împotriva Națiunii Poloneze, la Dom Polonii (Casa Polonezilor de Pretutindeni), Varșovia, Polonia, 24 noiembrie 2014; *Marcarea aniversării a 75 de ani de la Refugiul Polonez în România – II*, dezbateri, și lansarea volumului *Refugiații polonezi în România, 1939–1947. Documente din Arhivele Naționale ale României/Polscy uchodźcy w Rumunii 1939–1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii* (2013), manifestare organizată de Institutul Cultural Român, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor împotriva Națiunii Poloneze și Institutul de Istorie al Universității „Marie Curie-Skłodowska” din Lublin, la Institutul de Istorie al Universității „Marie Curie-Skłodowska” din Lublin, Polonia, 25 noiembrie 2014.

– Sorin Grigoruță, *Body healers: barbers and surgeons in Moldavia during the XVIIIth century*, la colocviul *L'avènement d'un nouvel imaginaire collectif? „Corps” du peuple, „Corps de la Nation”, Sexualité et Modernité*, sub egida „Groupe de réflexion sur l'histoire politique et sociale des XVIIIe–XIXe siècles”, București, 17–18 octombrie 2014; *Despre bolnițele mănăstirești în Moldova*, susținută în cadrul *Colocviilor Putnei*, Putna, 9–12 iulie 2014.

– Alexandru Istrate, *Frânturi de gânduri despre Basarabia în societatea românească pe parcursul secolului XIX*, la sesiunea de comunicări științifice *196 ani de la Unirea Basarabiei cu România*, Serviciul de Stat de Arhivă al Republicii Moldova, Arhiva Națională a Republicii Moldova, Academia de Poliție „Ștefan cel Mare și Sfânt”, Republica Moldova, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, Arhivele Naționale ale României – Filiala Iași, Chișinău, 27 martie 2014; *Poveștile trecutului în literatura românească de călătorie*, la conferința *Quo vadis, Romanistica?*, Univerzita Komenského, Bratislava, 19–20 septembrie 2014.

– Cătălina Mihalache, *Identități concurente și complementare susținute prin educația de gen, la sfârșit de secol XIX și început de secol XX. Studiu de caz: „Caietele Herminei”, la*

conferința *Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity*, organizată de Institutul ALPHA pentru studii multiculturale, Universitatea „Petru Maior” și Institutul „Gheorghe Șincai” al Academiei Române, din Târgu Mureș, 29–30 mai 2014; *Manualul de istorie: obiect, povești și povestitor*, la colocviul *Cartea-obiect. Istorie culturală, strategii de marketing și tehnologii multimediale*, organizat de Departamentul de Științe ale Comunicării din cadrul Facultății de Litere a Universității București, 7–8 noiembrie 2014.

– Leonidas Rados, *The development of the Student Societies in the City of Iași during the Second Half of the 19th Century. European Models and Local Forms*, la conferința *Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity*, Universitatea „Petru Maior”, Târgu Mureș, 29–30 mai 2014; *The unpublished correspondence of a famous scholar: Demosthene Russo (1869–1938)*, Congresul al V-lea al Societății Europene de Studii Neoeleene (EENS), panelul 11 *Transferuri culturale. Filoeleni și cărturari din diasporă* (în traducere); moderator la panelul 10 *Transferuri culturale...*, Salonic, Grecia, 3–5 octombrie 2014; *A few pages in the history of my life: memory transmission at the end of the 19th century. Case study: V. A. Urechia's autobiography*, la conferința *Communication, Context, Interdisciplinarity*, ediția a treia (CCI 3), Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 23–24 octombrie 2014; *The 1848 Revolution and the ideological changes in Romania. Reflections on the development of the anti-Phanariote discourse during the second half of the 19th century*, la conferința *Balkan Worlds II*, Universitatea „Macedonia”, Salonic, Grecia, 27–29 noiembrie 2014.

– Bogdan Schipor, Turkey – *A Diplomatic Scenario for Europe's Peace in 1939*, la *The Fifth International Conference on Baltic and Nordic Studies in Romania: Coolpeace. A Piece of Culture, a Culture of Peace*, organizată la Târgoviște, de Asociația Română de Studii Baltice și Nordice și Universitatea „Valahia” din Târgoviște, 17–19 august 2014.

– Flavius Solomon, *Rumänien und der Kriegeausbruch*, Facultatea de Istorie (Institutul de Istorie a Europei de Est și Sud-Est), Universitatea din Viena, 16 iunie 2014; *Krieg, Nation und politische Radikalisierung. Die rumänische Sozialdemokratie 1913–1918*, Imre Kertesz Kolleg, Universitatea din Jena, 22 septembrie 2014.

– Cătălin Turliuc, *Abolitionism, emancipare și asociaționism la mijlocul secolului XIX în Principatele Române*, la sesiunea științifică *Stat și societate în Europa*, ediția a VI-a, Academia Oamenilor de Știință din România, Universitatea Craiova – Centrul de Studii ale Relațiilor Internaționale, Biblioteca județeană Dolj, 24–25 octombrie 2013; *Civil and Political Emancipation in Modern Romania*, la conferința *The Status of Minorities in the Balkans, 1814–1914*, Institutul „Nicolae Iorga” din București, Pasts Inc., Central European University Budapest, la București, 8–9 noiembrie 2014; *1 Decembrie. Ziua națională a României*, la *Aniversarea zilei naționale a României*, Consulatul General al României Cahul, Republica Moldova, 2 decembrie 2013; *Alexandru Ioan Cuza – viziune și acțiune politică*, la conferința *Națiune și acțiune la 1859*, organizată de Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hașdeu” Cahul, Consulatul General al României, parteneri Consiliul Raional Cahul, Centrul Pro Europa Cahul, 24 ianuarie 2014; *Strategia Uniunii Europene pentru regiune Dunării. Premise istorice și realități actuale*, la conferința *Cooperarea transnațională România – Republica Moldova – Ucraina în cadrul strategiei UE pentru regiunea Dunării*, organizatori Ministerul Afacerilor Externe, Primăria Municipiului Iași, Centrul Bilateral de Afaceri România – Republica Moldova, Sala Mare a Palatului Roznovanu, Iași, 25 aprilie 2014; *Perceptions on World War I*, la conferința *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, Zilele Academice Clujene, Academia Română, Academia de Științe a Republicii Moldova, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 3–5 iunie 2014; *Cum s-a făcut România modernă*, la festivalul internațional de cultură și civilizație „Românașul”, Inspectoratul Școlar Județean Iași, Primăria Iași, Casa de Cultură a Municipiului Iași, Ginta Latină etc., Casa de Cultură a Municipiului Iași, 2 iulie 2014; *Integrarea europeană între beneficii și riscuri*, la *Internationale Sommerschule Die Republik Moldau und Ihre Nachbarn*, Chișinău, IDIS, 27 august 2014.

– Silviu Văcaru, *Noi informații cu privire la dezvoltarea urbanistică a orașelor și târgurilor din Moldova la jumătatea secolului XIX*, la simpozionul *Monumentul. Tradiție și viitor*, ediția a XVI-a, Iași, 9 octombrie 2014.

– Petronel Zahariuc, *Le clergé orthodoxe et les mœurs des fidèles de Moldavie à la fin du XVIIIème – le début du XIXème siècle*, comunicare la colocviul *L'avènement d'un nouvel imaginaire collectif? „Corps” du peuple, „Corps de la Nation”, Sexualité et Modernité*, sub egida „Groupe de réflexion sur l'histoire politique et sociale des XVIIIe–XIXe siècles”, New Europe Collège, București, 17–18 octombrie 2014.

– Alexandru Zub, *Unitatea românească, fenomen istoric de durată*, la conferința *Unirea Basarabiei cu Patria-mamă, România, la 27 martie 1918 (dedicată împlinirii a 96 de ani de la Unire)*, Chișinău, 27 martie 2014; *Diversitatea României: memorie și istorie*, la simpozionul *Diversitatea uitată a României (istorie, patrimoniu, memorie)*, organizat de S. Antohi et al., la Muzeul Unirii Iași, 23 octombrie 2014.

În cadrul unor manifestări științifice internaționale, al unor stagii de documentare sau al schimburilor interacademice desfășurate în anul 2014, nouă cercetători de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” au efectuat deplasări în Austria, Franța, Grecia, Germania, Marea Britanie, Republica Moldova, Polonia, Slovacia, Statele Unite ale Americii. Aceste deplasări au facilitat completarea unor colecții de documente, investigații în arhive și biblioteci, documentări în vederea realizării și concretizării la un nivel științific ridicat a proiectelor de cercetare în care sunt implicați cercetătorii Institutului nostru.

Deplasări:

– Viorel Butnariu, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău, în perioadele 7–28 aprilie, 2–23 iunie și 8–29 septembrie 2014.

– Cătălina Chelcu, Viena, 23–27 aprilie 2014, pentru susținerea comunicării *The Practice of Negotiating the Death Penalty in Moldavia by Mid-18th Century*, la cea de-a zecea ediție a *European Social Science History Conference*.

– Adrian Cioflâncă, Cracovia (Polonia), 22 ianuarie 2014, la conferința *Killing Site – Research and Remembrance*, organizată de International Holocaust Remembrance Alliance, 22–23 ianuarie 2014; Peronne (Franța), 28 februarie 2014, la workshopul organizat de Imre Kertész Kolleg Jena, la Lille și Peronne, 28 februarie – 1 martie 2014; New York (SUA), Columbia University, 24 aprilie 2014, la *Academic Antisemitism in Romania, Past and Present*, The Association for the Study of Nationalities 2014 World Convention, organizator Columbia University, în perioada 24–26 aprilie 2014; Londra (Marea Britanie), 12–15 mai 2014, participare la Reuniunea Plenară a *International Holocaust Remembrance Alliance*.

– Dorin Dobrinu, Washington, DC, Statele Unite ale Americii, Joseph and Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, 30 aprilie 2014; Varșovia, Polonia, Dom Polonii (Casa Polonezilor de Pretutindeni), 24 noiembrie 2014; Lublin, Polonia, Institutul de Istorie al Universității „Marie Curie-Skłodowska” din Lublin, 25 noiembrie 2014.

– Alexandru Istrate, Universita Komenského, Bratislava, 19–20 septembrie 2014, la conferința *Quo vadis, Romanistica?*; Paris, Biblioteca Națională a Franței, 19 octombrie – 2 noiembrie 2014, stagiul de cercetare.

– Leonidas Rados, Salonic, Grecia, 1–8 octombrie 2014, participare la Congres și documentare; Salonic, Universitatea „Macedonia”, 27–29 noiembrie 2014, la conferința internațională *Balkan Worlds II*.

– Flavius Solomon, Universitatea din Jena, aprilie–septembrie 2014.

– Cătălin Turliuc, Cahul, 24 ianuarie 2014, la conferința *Națiune și acțiune la 1859*; Chișinău, IDIS, 27 august 2014, la *Internationale Sommerschule Die Republik Moldau und Ihre Nachbarn*.

– Alexandru Zub, Chișinău, 27 martie 2014, la conferința *Unirea Basarabiei cu Patria-mamă, România, la 27 martie 1918 (dedicată împlinirii a 96 de ani de la Unire)*.

Nu în ultimul rând, trebuie menționat faptul că o bună parte dintre rezultatele muncii de cercetare depuse de membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2014 a văzut lumina tiparului în periodicele consacrate care sunt scoase sub egida instituției, dar și faptul că patru dintre cercetători sunt sau au fost îndrumători de doctorat – Alexandru Zub, Gheorghe Cliveti, Mihai-Ștefan Ceaușu și Veniamin Ciobanu.

Cătălina Elena Chelcu
Bogdan-Alexandru Schipor

ACAD. CAMIL MUREȘANU

Ne-a părăsit, la 23 februarie a.c., nu fără preaviz decelabil, o personalitate de frunte a *umanioarelor* noastre, istoricul *Camil Mureșanu*. Un telefon matinal, de la confratele Ioan-Aurel Pop, mi-a adus vestea, punându-mă în situația de a mă asocia doliului arborat de comunitatea academică, nu doar locală, printr-un mesaj personal. Adaug aici, în chip de *memento*, înainte de a putea reveni mai analitic, unele reflecții despre eminentul istoric, scrise cu alt prilej, însă valabile și în clipa de față. Le reproduc, anume, socotind că ele își mențin actualitatea¹.

Să-mi fie permis a evoca mai întâi, fără abuz ego-istoric, câteva elemente de natură mai personală, acele întâlniri pe calea scrisului sau față către față, care au avut pentru mine o certă semnificație. La început a fost Cuvântul, s-ar putea spune din nou. Înainte de a-l cunoaște direct sau de a-i fi citit lucrările, profesorul Camil Mureșanu se anunța, în mediul academic, ca un dascăl de aleasă vocație, ale cărui expuneri, de o limpezime clasică, se bucurau de elogi unanimi. Un coleg de facultate, M. Brudiu, a avut norocul să-l asculte, în toamna lui 1956, și s-a întors la Iași cu impresia că întâlnise un mare dascăl, cu o gândire diamantină și o expresie demnă de invidiat. Am putut verifica această opinie, în primăvara lui 1957, când mi-a fost dat să iau parte eu însumi la sesiunea pe țară a cercurilor studențești, la Cluj. I-am audiat atunci un curs făcut anume pentru oaspeți. Expunerea mi s-a părut a fi deopotrivă erudită, sistematică și elegantă, cu o demnitate a stilului rareori întâlnită. Aveam să regăsesc asemenea calități în scrisul istoricului, fiindcă în același an, 1957, a publicat lucrarea *Ioan de Hunedoara*, la cinci secole de la moartea eroului. A urmat, pentru mine, o lungă „tăcere”, pe linie profesională, grație unei împrejurări ce nu comportă interes momentan.

Abia în 1964, am avut ocazia să urmăresc, în scris, activitatea profesorului clujean, a cărui amintire o păstram vie în minte. L-am și întâlnit de câteva ori, în ocazii oficiale, la niște colocvii organizate în Cluj și la un altul în Germania de Vest, dar fără posibilitatea unui dialog efectiv. Studiile tipărite mă edificau însă asupra unui vast proiect științific, foarte personal și bine condus, care nu a făcut decât să întărească impresia inițială.

După schimbarea de regim, ocaziile de a ne întâlni au devenit mai dese și oarecum instituționale, în cadrul Academiei Române. Venea de la Cluj, între două trenuri, pentru a răspunde obligațiilor asumate, rostind mereu un cuvânt autorizat, parcă definitiv, în chestiunile cu care ne confruntam. La 23 noiembrie 2001, și-a rostit discursul de recepție, glosând pe tema *Istorie și cunoaștere*, iar la 27 ianuarie 2006 l-a întâmpinat pe semnatarul acestor rânduri în hemiciclu, făcând unele considerații de ordin istoriografic ce denotă o vastă deschidere în domeniu și o pilduitoare generozitate². Convingerea că istoria se reînnoiește mereu, că întrebările puse trecutului privesc totodată și prezentul³, se degajă din ansamblul acestei opere. Domină viziunea raționalistă și critică, cu nuanțe ce s-au impus pe parcurs. Cum să ne ferim de clișee, exagerări,

¹ Alexandru Zub, *Acad. Camil Mureșanu în spațiul ideilor*, în revista „Academica”, XVII, 60–61, mar.–apr. 2007, p. 72–75.

² Idem, *Discurs istoric și ego-istorie*, discurs rostit la 27 ianuarie 2006 în ședință publică, cu răspunsul acad. Camil Mureșanu, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 25–31.

³ Idee scumpă lui F. Braudel, cf. *Discours de reception à l'Académie Française*, Paris, 1985, p. 3–4.

distorsiuni? „Nu numai sentimentul comun, dar nici măcar activitatea critică a istoricului avizat nu se poate feri totdeauna și pe de-a-ntregul de clișeuul «trecutului glorios». Însoțit de stridența unor adjective, trecutul devine suspect și discutabil. Dacă i se atribuie însă doar funcția de depozitar neutru al experienței umane, totale, indistincte, abia atunci multe înfăptuiri omeneste se văd înălțându-se din el, ca niște coloane de sprijin pentru gândul și actul posterității”⁴. Am reprodus anume acest pasaj, fiindcă el îndrumă spre o exegeză capabilă să asigure coerența ansamblului.

Tema esențială a proiectului său pare a fi geneza și evoluția lumii moderne, pe care a tratat-o în secvențe definitorii, dar și eseistic, în sensul bun al cuvântului, care permite o anume libertate de analiză și de expresie. *Europa modernă, de la Renaștere la sfârșitul de mileniu*, e de altfel titlul unei cărți cu sens paradigmatic, în care se regăsesc mai toate ideile și obsesiile sale, dincolo de orice conotații negative. Se explică aici noțiunea însăși de modernitate, cu sugestii utile oricui și oricând. Doctrine, evenimente, figuri, situații se perindă în acest discurs asupra Europei moderne, pe care istoricul o așază (sugestie clasică) sub semnul faptei, al echilibrului dinamic, al schimbării intempestive, al națiunii ca expresie a creativității obștești, al expansiunii coloniale, al marilor conflicte geopolitice, al spiritului prometeic, invocat pe urmele lui Goethe, Spengler, Vianu ș.a., al interogației neconținute⁵. Tema națiunii, complexă, a făcut obiectul unui volum special, poate cel mai consistent, în care se regăsesc studii și analize ce preocupă lumea modernă, cel puțin de la Revoluția franceză. Însă și aici autorul află loc pentru texte complementare, de *restituiri, confluențe, repere, reflecții*, ultimele două secțiuni prezentând un interes deosebit sub unghi istoriografic. Analizele bilanțiere, ca și cele de ordin tematic, chiar dacă mai mult ocazionale, se cuvin luate în seamă când e vorba de mișcarea ideilor în acest domeniu, urmărită de autor cu o clară voință integrativă.

Analizele secvențiale se prelungesc, din când în când, în expozeuri teoretice, eminentul istoric fiind preocupat însă mereu de această dimensiune, după cum rezultă cu evidență din palmaresul său științific. Textul cel mai dens și mai cuprinzător, sub latura ce ne preocupă acum, e desigur *Istorie și cunoaștere*, prezentat ca discurs de recepție la Academia Română⁶, text având ca moto o reflecție nietzscheană: „Du bist der Lehrer der ewigen Wiederkunft”, ești dascălul eternei reveniri. Istoria ca discurs înseamnă un apel continuu la experiența trecutului, pe care autorul o pune la lucru pe linia autocunoașterii treptate. *Janus* își dezvăluie fețele multiple⁷, misiunea istoricului e în fond una tragică, imposibilă, ca în reflecția lui Hesse, la care autorul face undeva apel.

Specialist în medievistică, inițial, Camil Mureșanu și-a extins aria de studiu spre timpurile mai noi, abordând chestiuni variate din epoca modernă și din cea contemporană. Diviziunile rigide, născute din ideologia dominantă a epocii, i-au displicut, ca și schematismul interpretărilor impuse de materialismul istoric. Fenomenul modernizării l-a interesat mereu, definindu-i o bună parte din opțiunile științifice, pe tărâmul istoriei universale, ca și în spațiul românesc. Amploarea documentării și siguranța analizei se unesc în discursul său cu temeinicia construcției și demnitatea stilului, calități ce fac din istoric o figură aparte, în aulă, ca și în scrisul oficial cu atâta grijă pentru „dicția” academică. I-au fost remarcate deja „erudiția și măsura”, ca trăsături distincte, ca și abilitatea de a înnoi discret discursul istoric, fără a brusca tradiția și fără a fi ostentativ⁸. Scrisul îi oferă o „plăcere învecinată cu cea estetică”⁹, pe linia unei istoriografii care a știut să fie și artă. Un asemenea discurs nu a părăsit nicicând spațiul universalității, însă a cunoscut, în ultima parte a carierei, un spor de altitudine ideatică¹⁰. Ne vom întoarce la el mereu cu profit, unul cognitiv și deontologic în egală măsură.

Alexandru Zub

⁴ C. Mureșanu, *Europa modernă, de la Renaștere la sfârșitul de mileniu*, Cluj-Napoca, Dacia, 1997, p. 5.

⁵ *Ibidem*, p. 27–36, 37–45, 46–55, 56–68, 69–74, 72–82, 94–119, 83–93, 124.

⁶ Idem, *Istorie și cunoaștere*, discurs rostit la 23 noiembrie 2001 în ședință publică, cu răspunsul acad. Dan Berindei, București, Editura Academiei Române, 2002. Reprodus în *Discursuri de recepție*, IX (1996–2005), îngrijit de Dorina N. Rusu, București, 2006, p. 217–234.

⁷ Idem, *În templul lui Janus. Studii și gânduri despre trecut și viitor*, Cluj-Napoca, Cartimpex, 2002.

⁸ Dan Berindei, *Cuvânt de răspuns*, în *Istorie și cunoaștere*, 2002, p. 16–18.

⁹ C. Mureșanu, *Vieți, fapte, gânduri*, Craiova, Editura Omniscop, 1996, p. 5.

¹⁰ Cf. Vasile Vesa, *Profesorul Camil Mureșanu la 70 de ani*, în *Steaua*, XLVIII, 4–6, 1997, p. 50–51; Nicolae Edroiu, *Vieți, fapte, gânduri*, în *Steaua*, XLVIII, 4–6, 1997, p. 52; Stelian Neagoe, *Istorici români de azi*, București, Editura Machiavelli, 2003.

VENIAMIN CIOBANU

S-a stins, de curând, într-o discreție deplină, istoricul ieșean Veniamin Ciobanu, a cărui activitate în domeniu comportă o legitimă recunoaștere. Născut la 6 septembrie 1938, în comuna Udești din părțile Bucovinei, el s-a format la Școala Pedagogică din Suceava și la Universitatea din Iași, unde a devenit doctor în istorie și s-a impus apoi ca un cercetător de seamă la Institutul de Istorie (și Arheologie, până în 1990) „A. D. Xenopol”, așezământ de care și-a legat indisolubil numele în ultima jumătate de secol. Studios de vocație, a lăsat mereu impresia că valorifică intens și un cult al strădaniei profesionale.

Vocația istoriografică, în cadrul umanoarelor, e dintre cele care se definesc și se estimează mai anevoie, dată fiind imensa întindere a domeniului și complexitatea lui indicibilă. Oriunde s-ar plasa, ca aspirație, ca proiect, la nivelul editării de surse, la nivel monografic sau la cel de teorie și metodă, dacă admitem o mai veche clasificare, istoricul se arată a fi un personaj complex, a cărui confruntare cu trecutul uman e mereu plină de surprize, de atitudini aporetice, de greutatea reînnoirii continue a discursului profesional. Se întâmplă rar ca un devot al istoriei să răspundă cum se cuvine în toate ipostazele, mai ales în timpurile moderne, tot mai exigente sub unghi informațional, monografic sau de reflecție bine condusă asupra devenirii umane. Cei mai stimați, în cadrul breslei, ca și de publicul mare, par a fi cei care s-au manifestat convingător în primele ipostaze. Este cazul lui Veniamin Ciobanu care și-a desfășurat întreaga activitate, peste un demisecol, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, institut care a avut întotdeauna o cotă valorică aparte, iar în ultimul sfert de secol și un statut de excelență indiscutabil. Istoria veche, medievistică, epoca modernă, contemporaneitatea s-au bucurat de atenția studiosilor, adesea cu rezultate demne de estimări superlative. S-au distins însă mereu, îndeosebi de pe la mijlocul anilor '60, studiile elaborate, indiferent de epocă, de cei care se ocupau de relațiile externe ale românilor, mai ales a celor din Moldova istorică, dat fiind că în acel domeniu se puteau aduna importante contribuții documentare și exegetice. L. Boicu, Gh. Buzatu, Veniamin Ciobanu, D. Ciurea, N. Corivan, Val. Dobrinescu, N. Grigoraș, Șt. Lemny, Stela Mărieș, Gemil Tahsim, D. Vitcu se cuvin amintiți în acest cadru, ca unii ce au adus contribuții semnificative la cunoașterea statutului geopolitic și al relațiilor externe privitoare la principatele extracarpatine, uneori și la Transilvania.

Dintre toți, Veniamin Ciobanu pare a-și fi trasat cel mai riguros domeniul de strictă specialitate, ocupându-se de relațiile româno-polone, iar prin extensie, progresiv, de spațiul baltic și de țările scandinave. Opțiunea sa tematică decurgea dintr-o legitimă preocupare de a satisface, istoriografic, exigența cunoașterii cât mai depline a țărilor române în context internațional, ceea ce însemna cunoștințe istorico-lingvistice și de drept, familiarizarea cu istoria vecinătăților în cauză, explorări arhivale, analize secvențiale și monografice, cu grija de a raporta cât mai fidel realitățile noastre la cele externe, viziunea istoricului fiind mai ales una politico-juridică, pe linia deschisă cândva de Al. Boldur, G. Brătianu, A. Oțetea, istorici ale căror rezultate se leagă și de *Alma Mater Iassiensis*.

În pofida restricțiilor de tot felul, această linie a continuat și sub regimul comunist, cu unele ajustări și reducionisme, datorită unor dascăli și cercetători notabili, între care Veniamin Ciobanu ocupă desigur un loc aparte, grație modului în care a știut să-și aleagă temele, să extindă sensibil orizontul documentologic, să restituie segmente semnificative din trecutul românesc, în conexiune cu alte popoare, începând anume din secolul XVII până în epoca formării statului român modern. Secolul Luminilor l-a preocupat cel mai mult și cu bun temei, ca parte a complexe probleme orientale, dar și ca urgență a unor proiecte românești de „integrare europeană”, dacă se poate folosi o atare sintagmă pentru epoca fanarioților.

Amintim, din lunga listă de cărți personale, câteva mai definitorii pentru ansamblul activității sale: *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848* (București, 1980, lucrare distinsă cu un premiu de Academia Română); *Jurnal ieșean la sfârșit de veac, 1775–1800* (Iași, 1980); *Les Pays Roumains au seuil du 18e siècle. Charles XII et les Roumains* (București, 1984); *La granița a trei imperii* (Iași, 1985); *Românii în politica est-central europeană, 1648–1711* (Iași, 1997); *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană: secolul XVIII* (Iași, 1999); *Europe and the Porte: New Documents on the Eastern Question* (Iași/Oxford/Portland, 2001 etc.), serie tematică din care s-au editat câteva tomuri, ultimul aflându-se încă momentan la editură.

Medievist ca formație, orientat din capul locului spre istoria raporturilor politico-juridice cu statele vecine, Veniamin Ciobanu a adus contribuții importante la cunoașterea crizei orientale, din secolul XVII până la mijlocul secolului XIX, perioadă extrem de complexă, în care românii și-au forjat un statut geopolitic onorabil, pentru care au pus la lucru abilități politico-diplomatice demne de toată stima, însușiri pe care istoricul Veniamin Ciobanu a știut să le evidențieze, cu eforturi admirabile, sub unghi profesional.

În spiritul școlii române de relații politico-diplomatice, istoricul ieșean a depus mari strădanii pentru a spori materialul documentar, concomitent cu eforturile unei tematizări mai nuanțate și a unor restituții mai ample de tip monografic sau de sinteză, după cum se degajă lesne din ampla sa bibliografie. Colaborând cu istorici din alte țări, îndeosebi din Polonia și Germania, el a realizat unele studii de mare interes științific, pentru care se bucură și de stima confracților străini.

Exigent și tenace în studiul oricărei teme, Veniamin Ciobanu deține un loc proeminent în istoriografia contemporană, iar prin specialiștii îndrumați în cadrul doctoranturii și-a asigurat o certă posteritate profesională. Să o dorim cât mai lungă.

Alexandru Zub

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>AARMSLit.</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare”, București
<i>AB</i>	= „Arhivele Basarabiei”, Chișinău
<i>ACNSAS</i>	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității
<i>AHR</i>	= „The American Historical Review”, Oxford
<i>AIAC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIAI</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AIIC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIINC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIX</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AISC</i>	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
<i>ALIL</i>	= „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași
<i>AM</i>	= „Arheologia Moldovei”, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
<i>AMB</i>	= Arhivele Municipiului București
<i>AMN</i>	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
<i>AMP</i>	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale București
<i>AnM</i>	= „Analele Moldovei”
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>AOSPRM</i>	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
<i>APR</i>	= „Analele parlamentare ale României”, București
<i>AR</i>	= „Arhiva Românească”, București
<i>ArchM</i>	= „Archiva Moldaviae”, Iași
<i>ArhGen</i>	= „Arhiva Genealogică”, Iași
<i>ARMSS</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice”, București
<i>ARMSI</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>ASB</i>	= Arhivele Statului București
<i>ASB, AN</i>	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
<i>ASB, Doc. ist.</i>	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
<i>ASBc</i>	= Arhivele Statului Bacău
<i>ASBt</i>	= Arhivele Statului Botoșani
<i>ASC</i>	= Arhivele Statului Cluj
<i>ASG</i>	= Arhivele Statului Galați
<i>ASI</i>	= Arhivele Statului Iași
<i>ASMh</i>	= Arhivele Statului Mehedinți
<i>ASO</i>	= Arhivele Statului Oradea
<i>ASRI</i>	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
<i>ASTm</i>	= Arhivele Statului Timișoara
<i>AȘUI</i>	= „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași
<i>AT</i>	= „Arhivele Totalitarismului”, București
<i>ATMI</i>	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
<i>AUB</i>	= „Analele Universității București”
<i>BAR</i>	= Biblioteca Academiei Române, București
<i>BCMI</i>	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București
<i>BCU</i>	= Biblioteca Centrală Universitară, București

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LII, 2015, p. 491–492

<i>BIFR</i>	= „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
<i>BMI</i>	= „Buletinul Monumentelor Istorice”, București
<i>BOR</i>	= „Biserica Ortodoxă Română”, București
<i>BRV</i>	= „Bibliografia românească veche”, București
<i>BS</i>	= „Balkan Studies”, Salonic
<i>CC</i>	= „Codrul Cosminului”, Suceava
<i>CG</i>	= „Cuget românesc”, Buenos Aires
<i>CI</i>	= „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
<i>CMRS</i>	= „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
<i>CvL</i>	= „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
<i>DAD</i>	= „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
<i>DI</i>	= „Dosarele istoriei”, București
<i>DIR</i>	= „Documente privind istoria României”, București
<i>DRH</i>	= „Documenta Romaniae Historica”, București
<i>GB</i>	= „Glasul Bisericii”, București
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”
<i>JGO</i>	= „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
<i>LR</i>	= „Limba română”, București
<i>MA</i>	= „Mitropolia Ardealului”, Sibiu
<i>MB</i>	= „Mitropolia Banatului”, Timișoara
<i>MemAntiq</i>	= „Memoria Antiquitatis”, Piatra-Neamț
<i>MI</i>	= „Magazin Istoric”, București
<i>MMS</i>	= „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Suceava
<i>MO</i>	= „Mitropolia Olteniei”, Craiova
<i>MOJ</i>	= „Monitorul Oficial”, București
<i>MSȘIA</i>	= „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
<i>NedH</i>	= „Nouvelles Etudes d'Histoire”, București
<i>NRR</i>	= „Noua revistă română”, București
<i>RA</i>	= „Revista arhivelor”, București
<i>RdI</i>	= „Revista de istorie”, București
<i>RER</i>	= „Revue des Études Roumaines”, București
<i>RESEE</i>	= „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
<i>RFR</i>	= „Revista Fundațiilor regale”, București
<i>RHSEE</i>	= „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
<i>RI</i>	= „Revista istorică”, București
<i>RIR</i>	= „Revista istorică română”, București
<i>RITL</i>	= „Revista de istorie și teorie literară”, București
<i>RMM</i>	= „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
<i>Rsl</i>	= „Romanoslavica”, București
<i>SAHIR</i>	= „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
<i>SAI</i>	= „Studii și articole de istorie”, București
<i>SCIA</i>	= „Studii și cercetări de istoria artei”, București
<i>SCILF</i>	= „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
<i>SCIV(A)</i>	= „Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)”, București
<i>SCN</i>	= „Studii și cercetări de numismatică”, București
<i>SCSI</i>	= „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
<i>SEER</i>	= „The Slavonic and East European Review”, Londra
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIM</i>	= „Studii și materiale de istorie medie”, București
<i>SODF</i>	= „Südostdeutsche Forschungen”, München
<i>SOF</i>	= „Südost-Forschungen”, München
<i>SRdI</i>	= „Studii. Revistă de istorie”, București
<i>SUBB</i>	= „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
<i>TD</i>	= „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
<i>VR</i>	= „Viața Românească”